

การศึกษาวិเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่อง "มหาโพธิวัฏ"

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2565

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่อง "มหาโพธิสัตว์"

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต
ภาควิชาภาษาตะวันออก
มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2565
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF PALI LITERATURE “MAHABODHIVAMSA”

By

MR. Phasit WANTHONG

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Department of Oriental Languages

Silpakorn University

Academic Year 2022

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่อง "มหาโพธิวิส"
โดย นายพลิชฐ์ วรรณทอง
สาขาวิชา จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับ
ปริญญามหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณะบดีคณะโบราณคดี
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์)
พิจารณาเห็นชอบโดย
..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)
..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา)
..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(อาจารย์ ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์)
..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร. โกวิท พิมพ์วง)

61114204 : จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

คำสำคัญ : วรรณกรรมบาลี, มหาโพธิวิงส, ต้นพระศรีมหาโพธิ์

นาย พลิชฐ์ วรรณทอง: การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่อง "มหาโพธิวิงส" อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชชิตมา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อปริวรรตและแปลวรรณกรรมบาลีเรื่อง “มหาโพธิวิงส” เป็นอักษรไทยและภาษาไทยจากฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดเป็นอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ซึ่งตรวจชำระโดย Arthur Strong ตีพิมพ์เผยแพร่ในปี 1891 แล้วจึงนำข้อมูลที่ได้อ่านศึกษาวิเคราะห์ในสารัตถะและลักษณะวรรณศิลป์

ผลการศึกษาสารัตถะพบว่า วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ประกอบไปด้วยสารัตถะ 6 ด้าน คือ (1) สารัตถะทางด้านความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อในศาสนาพุทธ และความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (2) สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่ ประวัติบุคคลสำคัญ ประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัยในอินเดีย และประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกา (3) สารัตถะทางด้านภูมิศาสตร์ ได้แก่ สถานที่สำคัญต่างๆ ในลังกา (4) สารัตถะทางด้านสังคม ได้แก่ ชนชั้นทางสังคม อาชีพ และหญิงม่าย และวัฒนธรรม ได้แก่ การต้อนรับพระมหินทเถระ การร่ายรำของนางสนม และเครื่องดนตรี (5) สารัตถะทางด้านค่านิยม ได้แก่ ความงามของสตรี และการบูชาด้วยราชสมบัติ และสุดท้าย (6) สารัตถะทางด้านคติธรรมคำสอน ได้แก่ หลักคติธรรมคำสอนที่พุทธศาสนิกชนเข้าใจได้โดยง่าย เช่น หลักไตรลักษณ์ การรักษาศีล เป็นต้น

ส่วนผลการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์พบว่า วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ประกอบไปด้วยลักษณะวรรณศิลป์ 4 ด้าน คือ (1) ลักษณะคำประพันธ์ ได้แก่ เป็นวรรณกรรมบาลีประเภทร้อยแก้วผสมร้อยกรอง หรือที่เรียกว่าวิมิสสะ (2) ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหา ได้แก่ ความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหาพุทธประวัติ (3) ลักษณะภาษาบาลี ได้แก่ ลักษณะพิเศษของภาษาบาลีที่เป็นเอกลักษณ์ของผู้ประพันธ์กล่าวคือ สนิธิ สมาส การแต่งประโยคยาว การใช้ประโยคลักษณะ การใช้วิภัตตินาม “ภี” การใช้คำไวพจน์แทนความหมายพระพุทธเจ้า การบัญญัติศัพท์ใหม่ และการยืมคำในภาษาสันสกฤต และสุดท้าย (4) อลังการในมหาโพธิวิงส ได้แก่ อลังการทั้ง 2 ประเภท คือ สัททาลังการ (อลังการทางเสียง) และอรรถาลังการ (อลังการทางความหมาย) สำหรับสัททาลังการมี 2 ประเภท คือ อนุปราสะและยมก เฉพาะอนุปราสะแบ่งย่อยได้อีก 3 ประเภท คือ เฉกานุปราสะ ลาฆานุปราสะ และวฤตตยनुปราสะ ส่วนอรรถาลังการมีอลังการ 12 ประเภท คือ อติสยวฤตติ อุปมา รูปกะ อาวุตติ อักเขปะ อัดถันตรันยาสะ ปริกัปปนา สมหิตะ ปริยายวฤตติ มหันตัตตะ สภาววฤตติ และอาสี

61114204 : Major (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Keyword : Pāli literature, Mahābodhivamsa, Bodhi Tree

MR. Phasit WANTHONG : An Analytical Study of Pali Literature
“Mahabodhivamsa” Thesis advisor : KANGVOL KHATSHIMA

The objectives of this thesis were to transcribe the Romanized text of the Mahabodhivamsa, using the version edited by Arthur Strong and published by the Pāli Text Society in 1891, into Thai characters, translate it from Pali language into Thai, and study its information in the aspect of essence and literature.

The results of this study were found that for the aspect of essence, there are six aspects of essence in the text: (1) aspect of beliefs: local beliefs, beliefs of Buddhism and beliefs of Hinduism. (2) historical aspect: the biography of important people, the Buddhist councils in India and the history of Bodhi tree in Lanka; (3) geographic aspect: location of sacred sites in Lanka (4) social and cultural aspect: social stratification, careers, feme sole, a reception for Mahindathera and monks, dancing of royal concubines and musical instruments; (5) aspect of social values: the beauty of women and the worship of the king who offers his throne as the offering to the three jewels; and finally (6) aspect of the Buddhist teachings: the teachings in this text are comprehensible to everyone, e.g., Tilakkhaṇa (the three characteristics), keeping the precepts (rules of morality), etc.

As for the aspect of literature, this pāli literature has four literary aspects, (1) the style of composition is both verse and prose, called Vimissa in Pali; (2) the Creativity of the content: the identity of the Buddha's biography in this text (3) the composer's usage of Pāli language: the usage of sandhi (combination of words), samāsa (compounds), the composing of long sentences, locative absolute sentence in Pāli, the noun ending "bhi", synonyms for the Lord Buddha, coinage and loan words from Sanskrit language; and finally (4) the Alaṅkāra (literary embellishment) in Mahabodhivamsa, i.e., Saddālaṅkāra (verbal figures of speech) and Atthālaṅkāra (semantic figures of speech). There are two types of Saddālaṅkāra, i.e., Anuprasa and Yamaka. The specification of Anuprasa can be further subdivided into three types: Chekānuprāsa, Lāṭānuprāsa and Vṛttayanuprāsa. As for Atthālaṅkāra, there are twelve types: Atisayavutti, Upamā, Rūpaka, āvutti, Akkhepa, Atthantranyāsa, Parikappanā, Samāhita, Pariyāyavutti, Mahantatta, Sabhāvavutti and āsī.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้จะสำเร็จไม่ได้หากปราศจากความกรุณาช่วยเหลือจากท่านผู้มีพระคุณซึ่งไม่อาจเอ่ยอ้างให้
ประจักษ์ได้ทั้งหมดในพื้นที่แห่งนี้ แต่ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณด้วยใจจริง

กราบขอบพระคุณพระพรหมวชิราธิบดีผู้เป็นพระอุปฆาตย์ หลวงพ่อพระครูศรีรัตนารักษ์ (รจจ. ศรีสะ
เกษ) และพระครูปลัดวิเชียร ขวนปญโญ ผู้มีอุปการะคุณต่อชีวิตของข้าพเจ้าในห้วงเวลาภายใต้ร่มผ้ากาสาวพัสตร์

ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์, อ.ดร.อุเทน วงศ์สถิต
กรรมการสอบ, ผศ.ดร.กัณฐก คัชชิตมา อาจารย์ที่ปรึกษา และ รศ.ดร.โกวิทย์ พิมพวง กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
คำแนะนำจากคณาจารย์ทุกท่านล้วนเป็นประโยชน์ต่อความสำเร็จของงานวิจัยชิ้นนี้ ขอขอบพระคุณ รศ.ดร.อรวรรณ
บุญยฤทธิ, อ.ดร.จตุพร โคตรกนก, อ.ดร.ทรงธรรม ปานสกุณ, อ.ดร.ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง คณาจารย์ผู้อบรมสั่งสอน
ให้ข้าพเจ้ามีความรู้ในจารึกศึกษา

ขอขอบพระคุณทุนอุดหนุนการศึกษาจากเงินบริจาคประมวลภาพถ่ายบัณฑิตจากบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร ขอขอบคุณ อ.นิพัทธ์ แยมเดช สำหรับคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อบทความร่วมไปถึงการเลี้ยง
กาแฟและอาหารกลางวัน ขอขอบพระคุณพระมหาวิศกดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์ผู้เป็นสหธรรมิกเมื่อครั้งที่ข้าพเจ้ายังอุปสมบท
เป็นภิกษุ และเป็นผู้แนะนำให้ข้าพเจ้าทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้รวมถึงให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการเขียนงานวิจัย
และช่วยเหลือเรื่อง itthesis ขอขอบพระคุณพระมหาพรภวิทย์ อุปัชฌาย์ผู้เป็นสหธรรมิกและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์
ต่อการเขียนงานวิจัยเช่นกัน ขอขอบคุณพี่สาวแสนดีคุณสุกัญญา เจริญวิรุณ (ทุเพ็ญ) ผู้ช่วยตรวจบทคัดย่อภาษาอังกฤษ
และคอยเป็นกำลังใจให้น้องเสมอ ขอขอบคุณเพื่อนๆ นักศึกษาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก รุ่น 2561 ได้แก่ คุณ
ฉันทวรรณ วรรณโพธิ์พร คุณ Le Ngoc Vuong และคุณหริณโรจน์ เหลือหลาย และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่กลุ่มหนังสือ
ตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ผู้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการใช้เอกสารโบราณ

ข้าพเจ้าไม่ได้หวังว่างานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านมากนัก แต่มีสิ่งหนึ่งที่อยากจกกล่าวไว้ตรงนี้
ตลอดระยะเวลาการเขียนงานวิจัยของข้าพเจ้าเต็มไปด้วยอุปสรรคที่เกินจะพรรณนาหรือเยียวยารักษาได้ด้วยยาแขนงใด
ในโลก ความท้อแท้และความกดดันจากตนเองและคนรอบข้างล้วนทำให้ชีวิตของข้าพเจ้าจมดิ่งสู่เว้าว่างความคิดในแง่
ลบตลอดเวลา แต่กระนั้นความมุ่งมั่นของข้าพเจ้าก็ลุกโชนขึ้นมาทุกครั้งเมื่อมีคำถามว่า “งานวิจัยถึงไหนแล้ว? ใกล้จบ
แล้วหรือยัง?” งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นการทุ่มเทพลังกายและพลังใจทั้งหมดของข้าพเจ้า

สุดท้ายนี้ข้าพเจ้าขอแสดงความดีใจทั้งหมดของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ “แต่แม่” ผู้ซึ่งในชีวิตนี้ไม่มีโอกาสได้รู้
หนังสือ ขอขอบคุณกำลังใจจากบรรดาพี่ๆ ในครอบครัว และขอกราบคารวะ “พระอุปติสสะเถระ” ผู้รังสรรค์งาน
ประพันธ์อันส่งคุณค่า

นาย พลธิษฐ์ วรรณทอง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฐ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	9
ขอบเขตของการศึกษา.....	10
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	10
วิธีดำเนินการศึกษา.....	13
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	14
บทที่ 2 ปรัชรศน์วรรณกรรมและข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับมหาโพธิวงสะ	15
2.1. ปรัชรศน์วรรณกรรม	15
2.1.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสารัตถะ.....	15
2.1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์.....	17
2.1.2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์.....	17
2.1.2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์	18
2.2 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับมหาโพธิวงสะ	20
2.2.1 ชื่อเรื่องและความหมายของชื่อเรื่อง.....	20
2.2.2 ประวัติผู้ประพันธ์และสมัยที่ประพันธ์	23

2.2.3 เนื้อเรื่องโดยสังเขป	25
2.2.4 ลักษณะโครงสร้างของเรื่อง.....	30
2.2.5 แหล่งที่มาของเนื้อหาในเรื่อง.....	36
2.2.6 ความแพร่หลายของต้นฉบับตัวเขียนในประเทศไทย	44
2.2.7 ที่มาของฉบับหลักที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา	48
บทที่ 3 คำปริวรรตเป็นอักษรไทยและคำแปลมหาโพธิ์วงสะเป็นภาษาไทย	49
การเทียบอักษรโรมัน-ไทย.....	49
ข้อตกลงในการปริวรรต	50
คำปริวรรตเป็นอักษรไทยและคำแปลเป็นภาษาไทย.....	51
บทที่ 4 การศึกษาสารัตถะในวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิ์วงสะ	273
4.1 สารัตถะทางด้านความเชื่อ	273
4.1.1 ความเชื่อดั้งเดิม	274
4.1.1.1 อุปปลเทพ	274
4.1.1.2 สุมนเทพ.....	276
4.1.1.3 ยักษ์.....	281
4.1.1.4 นาค.....	283
4.1.2 ความเชื่อในศาสนาพุทธ.....	284
4.1.2.1 ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้ากับลึงกาทวีป	285
4.1.2.2 ความเชื่อเรื่องโสฬสมหาเจดีย์.....	288
4.1.2.3 ความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกา	298
4.1.2.4 ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ.....	307
4.1.2.5 ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์.....	308
4.1.2.6 ความเชื่อเรื่องพระจักรพรรดิราช	312
4.1.2.7 ความเชื่อเรื่องเทพในพุทธศาสนา.....	316

4.1.2.8 ความเชื่อเรื่องพระนางปรัชญาในพุทธศาสนาหายาน	324
4.1.3 ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.....	327
4.1.3.1 ความเชื่อเรื่องเขาไถลาส.....	327
4.1.3.2 ความเชื่อเรื่องแม่น้ำคงคา.....	328
4.1.3.3 ความเชื่อเรื่องเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.....	329
4.2 สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์	340
4.2.1 ประวัติบุคคลสำคัญในมหาโพธิ์วงสะ	341
4.2.2 ประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัยในอินเดีย.....	349
4.2.3 ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ในมหาโพธิ์วงสะ	358
4.3 สารัตถะทางด้านภูมิศาสตร์	374
4.3.1 สถานที่สำคัญต่างๆ ทางพุทธศาสนาในลังกาที่ปรากฏในมหาโพธิ์วงสะ	375
4.4 สารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม	384
4.4.1 สังคม.....	384
4.4.1.1 ชนชั้นทางสังคม.....	384
4.4.1.2 อาชีพ	389
4.4.1.3. หญิงม่าย	390
4.4.2 วัฒนธรรม.....	392
4.4.2.1 การต้อนรับพระมหินทเถระและพระสงฆ์.....	392
4.4.2.2 การร่ำรำของนางสนม	394
4.4.2.3 เครื่องดุริยดนตรี.....	395
4.5 สารัตถะทางด้านค่านิยม.....	396
4.5.1. ค่านิยมด้านความงามของสตรี.....	396
4.5.2 ค่านิยมการบูชาด้วยราชสมบัติ.....	399
4.6 สารัตถะทางด้านคติธรรมคำสอน	401

4.6.1	คำสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์.....	401
4.6.2	คำสอนเรื่องการรักษาศีล	402
4.6.3	คำสอนเรื่องการเกิดในสวรรค์	402
4.6.4	คำสอนเรื่องนิพพาน.....	404
บทที่ 5	การศึกษาวรรณศิลป์ในวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวัังสะ	406
5.1	ลักษณะคำประพันธ์	406
5.1.1	ปี่ชชะ (ร้อยกรอง).....	406
5.1.2	คี่ชชะ (ร้อยแก้ว).....	417
5.1.3	วิมิสสะ (ร้อยแก้วผสมร้อยกรอง).....	434
5.2	ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหา.....	437
5.2.1	ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏในมหาโพธิวัังสะ.....	437
5.2.1.1	เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกถาและวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่าย สันสกฤต.....	438
5.2.1.2	เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกถาแต่คล้ายวรรณกรรมพุทธประวัติ ฝ่ายสันสกฤต	443
5.2.1.3	เนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏเฉพาะในมหาโพธิวัังสะ.....	451
5.3	ลักษณะภาษาบาลีในมหาโพธิวัังสะ	466
5.3.1	สนธิ.....	466
5.3.2	สมาส.....	468
5.3.3	การแต่งประโยคยาว	474
5.3.4	การใช้ประโยคลักษณะ.....	476
5.3.5	การใช้วิภัตตินาม “ภี” ทำยนามศัพท์.....	477
5.3.6	การใช้คำไวพจน์แทนความหมายพระพุทธเจ้า.....	479
5.3.7	การสร้างคำใหม่.....	486

5.3.8 คำยืมในภาษาสันสกฤต.....	487
5.4 อลงการที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะ	494
5.4.1 สัททาลังการ (อลงการทางเสียง).....	495
5.4.1.1 อนุปราสะ.....	495
5.4.1.2 ยมก	501
5.4.2 อัถถาลังการ (อลงการทางความหมาย).....	503
5.4.2.1 อติสยวุตติ	504
5.4.2.2 อุปมา.....	504
5.4.2.3 รูปกะ.....	505
5.4.2.4 อาวุตติ.....	506
5.4.2.5 อักเขปะ.....	506
5.4.2.6 อัถถันตรนยาสะ.....	507
5.4.2.7 ปริกัปปนา.....	508
5.4.2.8 สมาหิตะ.....	508
5.4.2.9 ปริยายวุตติ.....	509
5.4.2.10 มหันตัตตะ.....	510
5.4.2.11 สภาวุตติ.....	510
5.4.2.12 อาสี.....	511
บทที่ 6 สรุปลการศึกษและข้อเสนอแนะ	514
6.1 สรุปลการศึกษ	514
6.2 ข้อเสนอแนะ	516
รายการอ้างอิง	517
ประวัติผู้เขียน.....	531

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แหล่งที่มาของชื่อเรื่อง	21
ตารางที่ 2 ลำดับกถาและเนื้อเรื่องโดยสังเขป	25
ตารางที่ 3 บทปณามคาถาและคำแปล	30
ตารางที่ 4 บทปณามคาถาและคำแปล	31
ตารางที่ 5 บทนิคมกถาและคำแปล	32
ตารางที่ 6 บทนิคมกถาและคำแปล	33
ตารางที่ 7 บทนิคมกถาและคำแปล	34
ตารางที่ 8 เปรียบเทียบชื่อบทระหว่างฉบับตรวจชำระและตำราไตรปิฎก	35
ตารางที่ 9 เปรียบเทียบแหล่งที่มาของเนื้อหาในพุทธวงศ์แห่งชุตทกนิกายและมหาโพธิวงศ์	36
ตารางที่ 10 เปรียบเทียบเนื้อเรื่องในนิทานกถาแห่งชาตักกุฎกถาและมหาโพธิวงศ์	38
ตารางที่ 11 เปรียบเทียบเนื้อเรื่องในสมันตปาสาทิกา (อรรถกถาพระวินัย) และมหาโพธิวงศ์	40
ตารางที่ 12 เปรียบเทียบเนื้อเรื่องในมหาวงศ์และมหาโพธิวงศ์	42
ตารางที่ 13 แสดงชื่อฉันท์และจำนวนจำนวนคาถาที่ปรากฏในมหาโพธิวงศ์	416
ตารางที่ 14 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา	422
ตารางที่ 15 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา	423
ตารางที่ 16 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา	424
ตารางที่ 17 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา	425
ตารางที่ 18 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่อง	426
ตารางที่ 19 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่อง	427
ตารางที่ 20 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่อง	428
ตารางที่ 21 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่อง	429

ตารางที่ 22	เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่อง	431
ตารางที่ 23	เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่อง	432
ตารางที่ 24	เปรียบเทียบการผสมผสานระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี.....	435
ตารางที่ 25	เปรียบเทียบการผสมผสานระหว่างร้อยแก้วที่ผู้รจนาประพันธ์ขึ้นกับร้อยกรองจากต่าง วรรณกรรมบาลี.....	436
ตารางที่ 26	พระสมัญญานามที่แสดงความยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำ เป็นพระราชา	480
ตารางที่ 27	พระสมัญญานามที่แสดงคุณสมบัติเฉพาะพระองค์	480
ตารางที่ 28	พระสมัญญานามที่แสดงความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด	482
ตารางที่ 29	พระสมัญญานามแสดงถึงประวัติราชตระกูล	483
ตารางที่ 30	พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้ทำให้ชาวโลกบันเทิงใจ	483
ตารางที่ 31	พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้ชนะ	484
ตารางที่ 32	พระสมัญญานามแสดงความเป็นที่พึ่งของชาวโลก.....	484
ตารางที่ 33	พระสมัญญานามที่เข้ากับบุคคลทั่วไปแต่ในบางบริบทสื่อถึงพระพุทธเจ้า.....	484
ตารางที่ 34	การสร้างคำใหม่	486
ตารางที่ 35	การยืมรูปคำ	487
ตารางที่ 36	การยืมรูปคำแจกวิภัติ	490
ตารางที่ 37	การยืมคำด้วยการกลมกลืนเสียงพยัญชนะหน้ากลืนเสียงพยัญชนะหลัง	492
ตารางที่ 38	การยืมคำด้วยการกลายเสียงสระ	493

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อราวปลายพุทธศตวรรษที่ 3 พระมหินทเถระเดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนายังลังกาทวีป ตรงกับรัชกาลของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ (Hazra, 1982: 50) ในช่วงระยะเวลาถัดมา พระนางสังฆมิตตาเถรีได้อัญเชิญกิ่งพระศรีมหาโพธิ์จากอินเดียมาปลูก ณ พระราชอุทยานมหาเมฆวันในเมืองอนูราชปุระ (Rahula, 1956: 57) เรื่องราวเหล่านี้ได้รับการบันทึกไว้ในพงศาวดารลังกาอย่างคัมภีร์ที่พงศและมหาวงศ์เป็นครั้งแรก ต่อมาเมื่อมีพระสงฆ์ชาวลังการูปหนึ่งมีความเลื่อมใสในต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้รับการอัญเชิญมาปลูกยังเกาะลังกาจึงประพันธ์คัมภีร์เรื่องหนึ่งขึ้นชื่อว่า “มหาโพธิวงศ์” อันหมายถึงวงศ์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์หรือเรื่องราวต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้รับการอัญเชิญมาปลูกในเมืองอนูราชปุระโดยเฉพาะ

มหาโพธิวงศ์เป็นวรรณกรรมบาลีประเภทวังสปรกณ์¹ หรือวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์ จัดอยู่ในหมวดตำนาน (บาลี พุทธรักษา, 2544: 219; สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2526: 395, 401) นักวิชาการด้านวรรณคดีบาลีต่างยกย่องว่ามหาโพธิวงศ์เป็นวรรณกรรมบาลีที่ผู้ประพันธ์ใช้ภาษาบาลีได้อย่างดีเลิศ (พระมหาพจน์ สุวโจ, 2561: 98) ภาษาบาลีที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้มีลีลาการประพันธ์ที่เลียนแบบขนบกาวยะในวรรณกรรมสันสกฤตซึ่งมุ่งเน้นอรรถรสด้านความงามและความยากของภาษาเป็นสำคัญทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับการจัดอยู่ในกลุ่มของวรรณกรรมบาลีประเภทกาวยะ² (Hinüber, 1996: 94; Malalasekera, 1958: 159; Warder, 2004: 702; Norman, 1983: 156) นอกจากนี้ ลีลาการประพันธ์ในมหาโพธิวงศ์ยังมีความคล้ายกับวรรณกรรมบาลีเรื่อง “หัตถวนคัลลิวารวงศ์” ซึ่งมีลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อยแก้วผสมร้อยกรองอย่างกาวยะในสันสกฤตที่เรียกว่า “จัมปु”³ (Godakumbura, 1956: xiv)

¹ วรรณกรรมบาลีประเภทวังสปรกณ์ คือ วรรณกรรมบาลีประเภทหนึ่งที่ใช้คำว่า วีส หรือ วงส์ อยู่ในชื่อเรื่อง อาจอยู่ต้นคำ หรือท้ายคำก็ได้ จัดเป็นหมวดคัมภีร์ที่เรียกรวมกันว่า ประเภทตำนาน พงศาวดารและวังสปรกณ์ (บาลี พุทธรักษา, 2544: 220)

² ในหนังสือ A History of Indian Literature ได้จัดกลุ่มของวรรณกรรมบาลีประเภทกาวยะ (Kāvya works) ได้แก่ มหาโพธิวงศ์ เบลกฐาคาธา ชินาลงการ ชินจรีต ปชขมจฺ สมณฑกุกวณฺณนา สทตฺมโมปายน และปณฺจคตฺตีปน (Norman, 1983: 156-160)

³ จัมปุ (Champu) คือ วรรณกรรมประเภทศรวยกาวยะ (Śravyakāvya) ที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองรวมกัน (จำลอง สารพัตนิก, 2530: 68)

สำหรับข้อมูลในเบื้องต้น วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ได้รับการประพันธ์ขึ้นในช่วงระยะเวลาตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 15 โดยพระสงฆ์ชาวลังกาชื่อว่า “พระอุปติสสะ” เป็นผู้ประพันธ์ขึ้นตามคำร้องขอของพระเถระชื่อว่า “ทาฐานาคะ” (Malalasekera, 1938: 537; พัฒน์ เฟิงผลา, 2542: 156)

ในด้านแหล่งที่มาของเนื้อหาพบว่าเรื่องนี้มีที่มาจากนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา พุทธวงศ์ แห่งขุททกนิกาย อรรถกถาพระวินัย (สมันตปาสาทิกา) และมหาวงศ์ (Malalasekera, 1958: 159; สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526: 408; พัฒน์ เฟิงผลา, 2542: 313)

ในด้านเนื้อหาโดยสังเขปพบว่าเนื้อหาเริ่มต้นเรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าที่ปิงกร และพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น 24 พระองค์อย่างย่อ จนมาถึงการประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ การตรัสรู้ของพระองค์ได้ต้นอัสสัตถะซึ่งถือว่าเป็นต้นโพธิ์ของพระมหาสมณโคดม การปลุกหน่อพระศรีมหาโพธิ์ โดยพระอานนท์ การเล่าเรื่องกาลิงคชาดกของพระพุทธเจ้าแก่พระอานนท์ การปรินิพพานของพระพุทธเจ้า การสังคายนาพระธรรมวินัย 3 ครั้งในอินเดีย การนำพุทธศาสนามาประดิษฐานในลังกา โดยพระมหินทเถระ พระนางสังฆมิตตาเถรีนำหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากอินเดียมาลังกา การปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองอนูราชปุระ และรวมไปถึงรายละเอียดของพิธีการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เรียกว่าโพธิบูชา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526: 408)

จุดประสงค์ของการประพันธ์วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้พบว่าผู้ประพันธ์มีความมุ่งหมายเพื่อบันทึกประวัติความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปลุกไว้ในเมืองอนูราชปุระ ด้วยว่าเดิมทีเรื่องราวต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้รับการบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหล ดังปรากฏชื่อคัมภีร์มหาโพธิ์วังสะฉบับภาษาสิงหลในมหาวังสุกีกว่า “มหาโพธิ์วังสะตถกถา” แต่ในปัจจุบันคัมภีร์เรื่องนี้ได้สูญหายไปแล้ว (Malalasekera, 1938: 133) ภายหลังผู้ประพันธ์ได้ปริวรรตมหาโพธิ์วังสะจากภาษาสิงหลมาสู่ภาษามคธหรือภาษาบาลีเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ทราบประวัติความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกาจากในเรื่องนี้ และมหาโพธิ์วังสะไม่ได้เป็นที่รับรู้เฉพาะในลังกาเท่านั้น แต่ยังเป็นที่แพร่หลายในวงกว้างในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ด้วย

เมื่อพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์แผ่อิทธิพลมายังดินแดนในประเทศไทยปัจจุบัน วรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิ์วังสะคาดว่าเป็นที่รับรู้พร้อมกับเรื่องราวการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากลังกามาปลุกในแผ่นดินล้านนาและสุโขทัย ดังปรากฏหลักฐานที่กล่าวถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์จากลังกาในดินแดนล้านนาจากคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่งกล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชสถาปนาสงฆ์ปลุกต้นโพธิ์จากภิกษุชาวลังกาและทรงปลุกต้นโพธิ์ที่วัดโพธารามเป็นแห่งแรก (พระรัตนปัญญา, 2501: 113) และในดินแดนสุโขทัยปรากฏหลักฐานด้านลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจนที่กล่าวถึงการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากลังกามาปลุกและคติความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกาในจารึกสมัยสุโขทัยจำนวน 3 หลัก ได้แก่ จารึกนครชุม จารึกวัดศรีชุม และจารึกนายศรีโยธออกบวช มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

จารึกนครชุม (สันนิษฐานว่า พ.ศ. 1900) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 8-14 ดังความว่า

“...พระมหาธาตุอันนี้ไซ้ธาตุอันสามัญ คือพระธาตุแท้จริงแล้ เอาลูกแต่ลังกา
ทวีปพูน มาตาย เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ์ อันพระพุทเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นแลผจญพล
ขุนมาราธิราช ได้ปราบแก่สัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทเจ้ามาปลูกเบื้องหลังพระมหาธาตุนี้
ผีผู้ใดได้ไหว้นบกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุและพระศรีมหาโพธิ์นี้ ว่าไซ้ไร้มีผล
อาณิสงส์พร้าเสมอตั้งได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้างแล...”

(กรมศิลปากร, 2548: 59-60)

จารึกวัดศรีชุม (สันนิษฐานว่า พ.ศ. 1912) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 53-56 ปรากฏข้อความใน
จารึกดังนี้ว่า

“...แม่นชื่อไม้กทิงก็ดี แม่นชื่อกิ่งพระศรีมหาโพ...แม่นชื่ออี..ก็ดี แม่นชื่อ...สิริ
พระศรีมหาโพธินครสิงหลนั้นก็ดี สมเด็จพระเจ้าเอกราเป็นเจ้า เอามาปลูกเหนือดิน จึง
อธิษฐาน ผิดว่า...พระพุทเจ้าจึงว่าไซ้ไร้ จุงให้เป็น อย่าได้ให้ยวสักอัน ครั้นอธิษฐานตั้งอัน
ชื่อใบหนึ่งแห่ง...จึงขึ้นเขียวงามหนักหนาแก่กม เป็นต้นใหญ่ต้นหลวงสูงงามหนักหนา...”

(กรมศิลปากร, 2548: 107)

และจารึกนายศรีโยธาออกบวช (พ.ศ. 2071) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 18-25 ปรากฏข้อความใน
จารึกดังนี้ว่า

“...พระมหาสัททาบุญโญ มีศรัทธาจะใคร่สร้างอาราม ในตำบลพระศรีมหาโพธิ์
อันพระมหาสวามีอนุราชเอาแต่ลังกาทวีปมาปลูกหว่าง กลางบ้านอ้ายรอก และบ้านมด
เพ็ง จึงมหาสัทธาไปไหว้มหาสามีศีลสาคร ให้ขอยขอที่แด่มหาอุบาสกพระศรีไสยธรรมรงค์
สงคราม...”

(กรมศิลปากร, 2548: 346)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่าคติความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกาส่งอิทธิพลต่อผู้คนในดินแดนล้านนาและสุโขทัยเป็นอย่างมาก ดังข้อความข้างต้นที่แสดงให้เห็นว่ามีการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ลังกาไปปลูกยังดินแดนสุโขทัย สืบเนื่องถึงสมัยอยุธยาคติความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกายังคงได้รับการนับถือเช่นกัน ดังข้อสันนิษฐานในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ที่สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในปี พ.ศ. 2469 ดังความว่า

“...ในสมัยอยุธยาพระบริโศกเจดีย์ คงนับถือพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกาอย่างในสมัยสุโขทัย มาในชั้นหลังที่เดียวเห็นจะเป็นในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์มาจากลังกา โปรดฯ ให้ปลูกไว้ที่วัดระฆังอันอยู่ต่อเขตพระราชวัง เปลี่ยนชื่อวัดระฆังเป็นวัดวรโพธิ์...”

(สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, 2510: 125-126)

จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คติความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกายังคงได้รับการนับถือเช่นกาลก่อน ดังจะเห็นได้ว่าหน่อพระศรีมหาโพธิ์ลังกาจำนวนหลายหน่อได้รับการอัญเชิญมาปลูกไว้ ณ พระอารามหลวงที่สำคัญ ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์เล่มเดียวกันซึ่งเล่าไว้ว่า

“...ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อรัชกาลที่ 2 ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาแต่ลังกาต้น 1 สันนิษฐานว่าเห็นจะปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชในสมัยนั้น ต่อมาเมื่อสมณทูตคราวพระอาจารย์ดีพระอาจารย์เทพไปลังกา กลับมาได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาอีก 3 ต้น โปรดฯ ให้ปลูกไว้ที่วัดสระเกศ (ข้างหน้าพระอุโบสถ) ต้น 1 ปลูกไว้ที่วัดสุทัศน์ (อยู่แถววัดมหาสถาน) ต้น 1 ปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุอีกต้น 1...”

(สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, 2510: 139-140)

จากข้อมูลเหล่านั้น แสดงให้เห็นว่าดินแดนในประเทศไทยปัจจุบันมีความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่รับสืบทอดมาจากลังกาโดยเฉพาะ ถึงแม้ว่าคัมภีร์มหาโพธิ์วงศ์จะไม่ปรากฏการกล่าวถึงในจารึก แต่มีความเป็นไปได้ว่าคัมภีร์มหาโพธิ์วงศ์จะน่าจะเป็นที่รับรู้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ดังปรากฏ

หลักฐานด้านลายลักษณ์อักษรในบานแพนทอนปลายของคัมภีร์เตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงที่ ประพันธ์ขึ้นในสมัยสุโขทัยโดยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท) ดังที่ว่า “พระโพธิวงศ” (กรม ศิลปากร, 2555: 204) ซึ่งร่องรอยชื่อคัมภีร์ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงการรับรู้และความแพร่หลายของ ต้นฉบับตัวเขียนที่เดินทางมายังดินแดนในประเทศไทย สืบเนื่องถึงสมัยอยุธยาตอนปลายมีปรากฏ หลักฐานชื่อคัมภีร์ในตำราไตรปิฎกซึ่งระบุไว้ว่า “โพธิวิส” รวมไปถึงปรากฏรายละเอียดการแบ่ง เนื้อหาในเรื่อง⁴ (ตารา.ก.2/6) จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีปรากฏหลักฐานชื่อคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายของต้นฉบับตัวเขียนในหอพระสมุดวชิรญาณซึ่งได้รับการรวบรวมไว้ในหนังสือ *บัญชีเรื่องหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ 1 แพนกบาฬี พ.ศ. 2459* โดยแสดงรายละเอียดไว้ในหมวดตำนาน ลำดับที่ 15 ว่า “โพธิวิส 3 ผูก พระพุทธที่ตาดำจารย์แต่ง ณ เกาะลังกา” (กรรมการ หอพระสมุด, 2459: 22) ในปัจจุบันปรากฏหลักฐานชื่อคัมภีร์มหาโพธิวงศในหนังสือชื่อเรื่องและชื่อ แบบฉบับหนังสือตัวเขียนทางพระพุทธศาสนาของสำนักหอสมุดแห่งชาติ เป็นหนังสือที่ปรับปรุงและ ตรวจสอบชำระวรรณกรรมในพุทธศาสนาและจัดแบ่งหมวดคัมภีร์ใหม่ โดยจัดต้นฉบับตัวเขียนไว้ในหมวด ตำนาน-ประวัติ ลำดับที่ 33 (สวาท เหล่าอุด, 2549: 43)

เมื่อผู้วิจัยทราบถึงแหล่งที่มาของต้นฉบับตัวเขียนดังกล่าวจึงสำรวจต้นฉบับตัวเขียนใน สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ และพบว่าต้นฉบับตัวเขียนเรื่องมหาโพธิวงศที่จัดเก็บรักษาและ ให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกมีจำนวนทั้งสิ้น 6 ฉบับๆ ละ 3 ผูก ได้แก่ เลขที่ 2338, 2596, 10927, 7312 และ 7496 ส่วนเลขที่ 11491 พบเพียง 1 ผูก หลังจากที่ผู้วิจัยได้ตรวจสอบ ต้นฉบับตัวเขียนจำนวน 6 ฉบับดังกล่าวร่วมกับฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของ สมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ผลการตรวจสอบในเบื้องต้นพบว่า ต้นฉบับตัวเขียนที่ จัดเก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกจำนวนทั้งสิ้น 6 ฉบับ มีเนื้อหาบกพร่องไม่ สมบูรณ์ทุกฉบับ นอกจากนี้มีข้อสังเกตในต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ 2596/ข/1ก ผูกที่ 1 มีข้อความเขียน แก่ไขปรองด้วยหมึกว่า “ผูกที่ 4” แต่หน้าปกลานเขียนว่า “ผูกที่ 1” ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าต้นฉบับ ตัวเขียนเรื่องนี้ที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ที่สุดอาจมีจำนวนมากกว่า 3 ผูกตามที่ระบุไว้ในบัญชีรายการ สอดคล้องกับบัญชีคัมภีร์พระไตรปิฎกในจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดทองนพคุณที่ระบุว่ามหาโพธิ วงศมีจำนวน 5 ผูก ดังว่า “โพธิวงศาติ 5 ผูก กับ 18 ลาน” (ศานติ ภัคดีคำ, 2564: 116) ด้วย เหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะศึกษาจากฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของ สมาคมบาลีปกรณ์เป็นฉบับหลัก และใช้ต้นฉบับตัวเขียนเป็นฉบับรอง

อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวงศมีผู้ศึกษาไว้แล้วในเบื้องต้น ดังนี้ Shimizu Yohei (2012) ชาวญี่ปุ่นได้แปลวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวงศเป็นภาษาญี่ปุ่น และ Junko Matsumura (2006) ชาวญี่ปุ่นได้เขียนบทความเกี่ยวกับวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวงศในหัวข้อ

⁴ ดูเพิ่มเติม ในบทที่ 2 การระบุชื่อขอบทหรือตัวเรื่อง

เรื่อง The Sumedhakatha in the Mahabodhivamsa: An Introductory Study of the Pali Chronicle Literature in Medieval Sri Lanka และวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวงสะได้รับการจัดพิมพ์เป็นภาษาบาลีอักษรพม่าด้วย (พระมหาสมลักษณ์ คนธसारโ (สาราภิงค์), 2556: 404)

แม้ว่ามหาโพธิวงสะจะได้รับการตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดเป็นอักษรโรมัน และมีผู้ศึกษาแล้วในบางประเด็นก็ตาม แต่ทว่ายังไม่มีการปริวรรตเป็นภาษาบาลี อักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย อีกทั้งยังไม่ปรากฏการศึกษาสารัตถะและลักษณะวรรณศิลป์ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ฉะนั้นผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวงสะโดยละเอียด

จากการสำรวจเนื้อหาในเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวงสะนี้มีลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อยแก้วผสมร้อยกรองหรือที่เรียกว่าวิมิสสะ โดยเนื้อหาในเรื่องทั้งหมดแบ่งออกเป็น 12 กลาหรือตอน ในแต่ละกลาสรุปด้วยคาถาปิดท้าย เนื้อหาทั้งหมดในเรื่องมุ่งเน้นอธิบายประวัติความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปลูกไว้ในอุทยานมหาเมฆวัน เมืองอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกา โดยเนื้อหาในตอนต้นเรื่องกล่าวถึงพุทธประวัติเริ่มตั้งแต่สุเมธดาบสตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต การได้รับพุทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้า และการบังเกิดในสวรรคค์ชั้นดุสิต จากนั้นกล่าวถึงเรื่องราวพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรคค์ชั้นดุสิตมายังโลกมนุษย์ การประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน จากนั้นเล่าเรื่องราวหลังจากตรัสรู้ไปจนถึงพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ถัดมาเล่าเรื่องราวการสังคายนาพระธรรมวินัย 3 ครั้งในอินเดีย สุดท้ายจึงเป็นประวัติเรื่องราวพระมหินทเถระประดิษฐานพุทธศาสนาในลังกา โดยเฉพาะรายละเอียดเรื่องราวการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากอินเดียมาประดิษฐานในเมืองอนูราชปุระที่ผู้ประพันธ์บรรยายรายละเอียดสาระสำคัญไว้อย่างน่าสนใจ เช่น มหาโพธิวงสะกล่าวถึงการถวายข้าทาสนแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ดังตัวอย่างว่า

ครั้งนั้น พระเจ้าธรรมมาโคกราชทรงนิมนต์พระนางสังฆมิตตาเถรีผู้ได้อภิญญา 6 ผู้พระธิดาของพระองค์ แล้วตรัสว่า “ข้าแต่แม่เจ้า บัดนี้ขอให้ลูกรับเอามหาโพธิพฤกษ์ไปลังกาทวีปด้วยเถิด” ทรงให้เรียกหาวิฐรินทนาคราช แล้วตรัสว่า “เจ้าพร้อมด้วยบริวารจงบริบาลมหาโพธิพฤกษ์เถิด” ทรงเชิญตระกูลเทวดา 18 แล้วตรัสว่า “พวกเจ้าพร้อมด้วยบริวารทั้งหลายจงอารักขามหาโพธิพฤกษ์โดยรอบเถิด” ทรงพระราชทานตระกูลกษัตริย์ 8 ตระกูลเศรษฐี 8 ตระกูลพราหมณ์ 8 ตระกูลกระฎุมพี 8 ตระกูลพ่อค้า 8 ตระกูลนายขมังธนู 8 ตระกูลเสือดาว 8 ตระกูลชาวกาลิงคะ 8 ตระกูลช่างกัลบก 8 ตระกูลมหาดเล็ก 8 ตระกูลช่างทอหูก 8 ตระกูลช่างหม้อ 8 ตระกูลช่างประดับดอกไม้ 8 ตระกูลช่างเครื่องหอม 8 ตระกูลช่างเย็บ 8 ตระกูลพ่อครัว 8 ตระกูลช่างเหล็ก 8 ตระกูลช่างโลหะ 8 ตระกูลช่างทอง 8 ตระกูลช่างไม้ 8 ตระกูลช่างวาดเขียน 8 ตระกูลช่าง

เครื่องดนตรี 8 ตระกูลช่างทำร่ม 8 และตระกูลดูแลอุทยาน 8 ในบรรดาตระกูลเหล่านั้น ทรงแต่งตั้งพระกุมารจากตระกูลกษัตริย์ 8 องค์ ผู้ร่วมพระอุทรพระนางเวทิสาทวี ผู้สืบเชื้อสายมาแต่สุริยวงศ์ ในตำแหน่งเสมอด้วยพระองค์ แล้วพระราชทานพวกคนในตระกูลแก่พระราชกุมารผู้เป็นน้องชื่อว่าสุमितตะ ทรงให้โพธิคตกุมารผู้เป็นพี่น้องรับมหาโพธิพฤษ์ไว้ ทรงพระราชทานบริหารเทวี (เทวีผู้อารักขา) 4 นางจากตระกูลกษัตริย์เพื่อรดน้ำที่มหาโพธิพฤษ์ ทรงพระราชทานคนโททอง 8 ใบ คนโทเงิน 8 ใบ ไว้เพื่อรดน้ำ... (MBV.153-154)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่ามหาโพธิวงสะได้กล่าวถึงรายละเอียดของข้าทาสในแต่ละประเภทที่พระเจ้าอโศกมหาราชอุทิศถวายแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์เพื่อให้ทำหน้าที่ดูแลรักษาหน่อพระศรีมหาโพธิ์ที่อัญเชิญไปประดิษฐานยังเกาะลังกา และข้าทาสที่พระเจ้าอโศกมหาราชพระราชทานส่งไปนั้นมิใช่ข้าทาสที่มีศักดิ์ต่ำต้อยแต่เป็นข้าทาสที่มีสถานะทางสังคมที่มาจากชนชั้นสูงตั้งแต่กษัตริย์ โดยเฉพาะตระกูลกษัตริย์นั้นทรงคัดเอาเฉพาะตระกูลที่มีสายเลือดสืบมาแต่สุริยวงศ์กล่าวคือตระกูลศากยะของพระพุทธเจ้า โดยแสดงให้เห็นถึงความเคารพเทินทูนของพระเจ้าอโศกมหาราชที่มีต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างดี นอกจากนี้มหาโพธิวงสะยังแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของข้าทาสที่ทำหน้าที่แตกต่างกันออกไปทำให้ทราบถึงวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมอินเดียและลังกาโบราณเพิ่มขึ้น นับได้ว่าเป็นเอกสารที่บันทึกสาระสำคัญที่ให้คุณค่าในแง่ของประวัติศาสตร์พุทธศาสนาและประวัติในราชวงศ์ได้อีกทางหนึ่ง สอดคล้องกับบทรศนะของสุภาพรรณ ณ บางช้าง (2526: 352) ที่ระบุไว้ว่า อรรถกถาในสมัยอนุราชปุระเป็นหีบมหาสมบัติแห่งความรู้เรื่องราวต่างๆ ของอินเดียและลังกาในสมัยโบราณที่มีคุณค่ามาก

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบอีกว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ได้บันทึกสาระสำคัญไว้อีกหลายประการกล่าวคือ สาระทางด้านความเชื่อที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อในศาสนาพุทธ และความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูรวมไปถึงการผสมผสานความเชื่อระหว่างศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์ในลังกา สาระทางด้านภูมิศาสตร์ที่แสดงให้เห็นสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาในลังกาโบราณ สาระทางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับระดับชนชั้นทางสังคมหรือการดำเนินชีวิตของคนในสังคมโดยรวม โดยเฉพาะวิถีปฏิบัติของหญิงม่ายที่อาจเป็นภาพสะท้อนหญิงม่ายในสังคมลังกา สาระทางด้านค่านิยมที่แสดงให้เห็นถึงวิถีปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ลังกาเกี่ยวกับคติการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยราชสมบัติหรือวัตถุสูงค่าที่ปรากฏเฉพาะในลังกาหรือค่านิยมในด้านความงามของหญิงสตรีชาวลังกา และสุดท้ายสาระทางด้านคติธรรมคำสอนอันเป็นเครื่องกลมเกลียวจิตใจของผู้คนชาวลังกาในสมัยนั้นที่สะท้อนผ่านวรรณกรรมพุทธศาสนา

อีกประการหนึ่ง วรรณกรรมบาลีเรื่องนี่ยังอุดมไปด้วยลักษณะวรรณศิลป์กล่าวคือ สีสากการ ประพันธ์ที่นับได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ของผู้ประพันธ์ โดยผู้วิจัยพบว่าผู้ประพันธ์นิยมใช้บทสมยาต่างๆ เพื่อ แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการประพันธ์ การสนธิคำที่ไม่ค่อยปรากฏในวรรณกรรมบาลีทั่วไปแต่ ปรากฏหลายครั้งในมหาโพธิวิงสะกล่าวคือผู้ประพันธ์มักสนธิคำด้วยนิคหิตสนธิในกรณีที่ยัญชนะ วรรณคดีตามหลังนิคหิต เช่น วากจිරมปริหิตวา (วากจිර+ปริหิตวา) เป็นต้น การแปลงคำศัพท์จาก ภาษาสันสกฤตมาใช้ในรูปของภาษาบาลี และการใช้อัตถาลังการทางภาษากล่าวคือ สัททาลังการ (อสังการทางเสียง) และอธถาลังการ (อสังการทางความหมาย) เพื่อให้บทประพันธ์มีความไพเราะ และสละสลวยกว่าความเรียงภาษาบาลีแบบร้อยแก้วทั่วไป เช่น สัททาลังการในบทประพันธ์ที่เป็นร้อย แก้ว มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างสัททาลังการ (อสังการทางเสียง) ในบทประพันธ์ร้อยแก้ว ดังความว่า

...กสส สมพนธินิติ โย ทยาสิตลมานโส ปญญาวา โส เอโก มหาปุริโส อิตตีสถานัง
กปสตสทสสาธิกานัง จตุนนสมสงเขยยานมมตถเก โลกียโลกุตตรสมปทากรพุทฺธปจเจก-
พุทฺธออคคสาวกมหาสาวกจกกวตตินราสภาธารวรมพุทฺธิเป อมรคณสทิสชนากิณณตาย
อมรวตตีติ ลทธานิธานาย อมรวตติยา ราชธานียา สกกลโลกบุชิตะ กมลสาสนสุนุกุเล ปรม-
สุขุมเมโธ สุขุมโธ นาม สุขุมโธ กุมารโธ หุตวา...(MBV.1)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นสัททาลังการประเภทยืมที่แสดงให้เห็นถึงการเล่นคำซ้ำที่มีความหมายต่างกันกล่าวคือ คำว่า **เมโธ** ในคำว่า “ปรมสุขุม**เมโธ** สุขุม**โธ**” เป็นยืมที่ซ้ำพยางค์ บางส่วนของคำกล่าวคือ คำว่า “**เมธ**” ในคำว่า “ปรมสุขุม**เมโธ**” แปลว่า “มีปัญญา” ส่วนคำว่า “**เมธ**” ในคำว่า “**สุขุมโธ**” เป็นคำสาธารณนาม หรือเป็นชื่อเฉพาะ และอีกคำหนึ่ง คำว่า **กุมารโธ** ใน คำว่า **สุขุมโธ กุมารโธ** เป็นยืมที่ซ้ำพยางค์บางส่วนของคำกล่าวคือ คำว่า “**กุมาร**” ในคำว่า “**สุขุม โธ**” แปลว่า ผู้อ่อนโยน ส่วนคำว่า **กุมาร** ในคำว่า “**กุมาร**” แปลว่า เด็ก

ตัวอย่างอธถาลังการ (อสังการทางความหมาย) ในบทประพันธ์ร้อยแก้ว ดังความว่า

ตทา สากยกุลกมลนिराक्षโร विय विपुर्नृत्ति तेहपुपाहि सपालात्पमिव
सतावानलमिव वनमुपतसुसेनोत् विविचनलताकुसुमरेणुस्रो तेवप्रिसाय सथी ननत्तवन-
समचोम काहनान्गनयो गो विय नान्गกาतीति सथी वनगवसुखमानुगवन्दो...(MBV.22)

เมื่อนั้น (เจ้าชายสิทธัตถะ) ผู้เหมือนราชหงส์ในสระบัวคือตระกูลศากยะ ทรง
 เฝยป่าด้วยแสงสว่างจากพระวรกายที่แผ่กระจายออกไปประหนึ่งดวงอาทิตย์ทองแสง
 อ่อนๆ (และ) ประหนึ่งไฟป่า ทรงมีละอองสีเทาจากเก้าวัวและดอกไม้หลายชนิด ทรง
 เกษมสำราญประทับแรมในป่าพร้อมกับเหล่านางนักร้องเป็นต้น เหมือนหัวหน้านัก
 ฟ้อน (พระอินทร์) ผู้อยู่กลางสวนนันทวันพร้อมกับเทพบริษัท...(MBV.22)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาธิบาย (อรรถาธิบายทางความหมาย) ประเภทอุปมาที่แสดงถึงนัย
 ของการเปรียบเทียบ และคำที่แสดงถึงการเปรียบเทียบ ได้แก่ อิว และ วีย จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์ยก
 ย่องความสง่างามของเจ้าชายสิทธัตถะผู้ซึ่งมีพระรัศมีแผ่ชานออกจากเรือนร่าง โดยการเปรียบเทียบกับ
 กับดวงอาทิตย์ที่กำลังทองแสงอ่อนๆ และไฟป่า

จากข้อมูลที่กล่าวมานั้น สัททาลังการ (อรรถาธิบายทางเสียง) และอรรถาธิบาย (อรรถาธิบายทาง
 ความหมาย) ที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะเป็นเพียงตัวอย่างที่แสดงให้เห็นในเบื้องต้นว่าวรรณกรรมบาลี
 เรื่องนี้มีใช้วรรณกรรมบาลีประเภทความเรียงแบบร้อยแก้วทั่วไปที่พบได้ในวรรณกรรมบาลีประเภท
 อรรถกถา หากแต่เป็นวรรณกรรมบาลีที่อุดมไปด้วยอรรถรสในความงามทางภาษาซึ่งมีลีลาการ
 ประพันธ์เลียนแบบขนบกาพย์หรือกวีนิพนธ์ในสันสกฤต

เพราะเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้โดยละเอียด
 และในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาจากหนังสือฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมัน
 ของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) เป็นฉบับหลักเพราะว่าเป็นฉบับที่มีเนื้อหาสมบูรณ์
 ดังกล่าวแล้ว ส่วนต้นฉบับตัวเขียนโบราณ ผู้วิจัยเลือกใช้เป็นฉบับรองเพื่อใช้ตรวจสอบการพิมพ์ตก
 หล่นหรือพิมพ์ผิดจากฉบับหลัก เพื่อให้วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ได้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายสืบไปใน
 ภายหน้า

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อปริวรรตและแปลวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวิงสะเป็นภาษาไทย
2. เพื่อศึกษาสารัตถะของวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวิงสะ
3. เพื่อศึกษาลักษณะวรรณศิลป์ของวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวิงสะ

ขอบเขตของการศึกษา

ขอบเขตของการศึกษาในงานวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการศึกษา ดังนี้ คือ หนังสือฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ตรวจชำระโดย S. Arthur Strong พิมพ์เผยแพร่ในปี 1891 (พ.ศ. 2434) ณ ประเทศอังกฤษ

ข้อตกลงเบื้องต้น

ผู้วิจัยได้กำหนดข้อตกลงเบื้องต้นในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เพื่อเป็นมาตรฐานในการนำเสนอ มีดังต่อไปนี้

1. การแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย มีหลักเกณฑ์ดังนี้

1.1 การแปลมหาโพธิวัจสเป็นภาษาไทยเป็นการแปลโดยอาศัยความหมายเป็นหลักและไม่ได้แปลตามกฎไวยากรณ์ในภาษาบาลีอย่างเคร่งครัด หากคำใดแปลไม่ได้ความหมายที่ชัดเจนในภาษาไทย ผู้วิจัยจะเพิ่มเติมข้อความไว้ในขลิขิตเพื่อเสริมความให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของคำนั้น หากข้อความใดที่ผู้วิจัยเห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติมจะกล่าวไว้ในเชิงอรรถ

2. ในกรณีที่ผู้วิจัยอ้างคำปริวรรตภาษาบาลี อักษรไทย หรือคำแปลเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยจะใส่อักษรย่อภาษาอังกฤษในขลิขิตตามด้วยเลขหน้าจากหนังสือฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) มีดังนี้

2.1 เมื่อยกคำปริวรรตภาษาบาลี อักษรไทย เช่น “เอเต ปญจ มหาปญหา วิสสชเชยยา ภวนติ ทิฯ ตตถ “เกนญฐน มหาโพธิติ โพธิ วุจจติ จตุส มคเคสุ ญาณํ ตํ โพธิ ภควา เอตถ ปตโตติ รุกโขปิ โพธิตเวว นามํ ลภิติ ตสฺมา มหโต พุทธสส ภควโต โพธิติ วา มหตี จ สา โพธิ เจติ วา มหิตา พรหมามราสุรณรินทนาคินเทหิติ วา มหาโพธิติ เอวํ วจนตโต ทฎฐพโพฯ” (MBV.1) หมายความว่า คำปริวรรตภาษาบาลี อักษรไทย ปริวรรตจากอักษรโรมันในหน้าที่ 1 ของหนังสือฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society)

2.2 เมื่อยกคำแปลเป็นภาษาไทย เช่น “กัคัมภีร์มหาโพธิวัจสนั้นได้เขียนขึ้นด้วยภาษาสิงหลเพื่อประโยชน์แก่ชาวลังกา โดยราชสีห์คืออาจารย์แต่ปางก่อนผู้เป็นอาจารย์แห่งพระศาสนาของพระเจ้า บัดนี้ข้าพเจ้า (พระอุปติสสะ) จะกระทำมหาโพธิวัจสให้กระจ่างชัดแก่เหล่าชนผู้อยู่ในประเทศที่เหลื่อ ธรรมดาว่าแม้เมื่อจะรจนาก็พึงทำให้สาธุชนเบิกบานด้วยถ้อยคำที่เหมาะสมกับคำสอนของพระทศพลที่เรียกว่ามาคะอันเป็นมูลภาษาของคนทั้งปวง” (MBV.1) หมายความว่า คำแปลเป็นภาษาไทย แปลจากอักษรโรมันในหน้าที่ 1 ของหนังสือฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society)

3. การใช้อักษรย่อและหมายเลข มีหลักเกณฑ์ดังนี้

3.1 การใช้อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ มีดังต่อไปนี้

อักษรย่อ	ย่อมาจาก
ช.ชา.อ.	ชุททุกนิกาย ชาตกภูฏกถา (ฉบับภูมิโปลิกขุ)
ช.พุทธ.	ชุททุกนิกาย พุทธวงส (ฉบับภูมิโปลิกขุ)
ตำรา.	ตำราไตรปิฎก (เรียบเรียงโดย ศานติ ภัคดีคำ)
ทฐา.	ทฐาวงศ์ (แปลโดย สวาท เหล่าอูด)
ที.ปา.(ไทย).	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ฉบับภาษาไทย)
ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวคค
ที.ม.(ไทย).	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ฉบับภาษาไทย)
ที.อ.	ทีฆนิกายภูฏกถา (สูม้งคคฉลลาลลล)
ที.ป.	ทีปวีส (แปลโดย กรมศิลปากร)
บ.	ภาษาบาลี
ปทา.	ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
พุทธ.	พุทธจริต (แปลโดย สำเนียง เลื่อมใส)
มหา.	มหาวิโส (ปฐโม-ทุตโย ภาโค)
มหา.(ไทย).	มหาวงศ์ (แปลโดย สุเทพ พรมเลิศ)
ลลิต.(ไทย).	ลลิตวิสตรระ (แปลโดย แสง มนวิฑูร)
วิ.อ.	วินยปิฎกภูฏกถา (ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย)
วุตโต.มัญ.	วุตโตทยมัญชรี (แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์)
ส.	ภาษาสันสกฤต

สุโพ.มัญ.	สุโพธาลังการมัญชรี (แปลโดย พระคันธसारากวีวงศ์)
อลง.	อลังการศาสตร์ของวาคภฏะ (แปลโดย ป.ส.ศาสตร์)
อภิธาน.	อภิธานปฺปทีปิกา
MBV.	Mahābodhivaṃsa (edited by Arthur Strong)
PTSD.	พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับภูมิพโลภิกขุ
SED.	A Sanskrit-English Dictionary by Monier-Monier Williams from sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/

3.2 การใช้หมายเลขในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ มีดังต่อไปนี้

3.2.1 การอ้างอิงพระไตรปิฎกและอรรถกถา

1. พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย จะระบุเล่ม/ข้อ หลังคำย่อ เช่น ที.ม.10/141 หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม 10 ข้อ 141

2. อรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย จะระบุเล่ม/หน้า หลังคำย่อ เช่น วิ.อ.1/5-6 หมายถึง วินยปิฎกฐกถา (สมนตปาสาทิกา) เล่ม 1 หน้า 5-6

3.2.2 การอ้างอิงวรรณกรรมบาลีนอกเหนือจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา

1. วรรณกรรมที่แต่งเป็นคาถาตลอดทั้งเรื่องและแบ่งเป็นปริจเฉท จะระบุปริจเฉทและลำดับคาถา เช่น มหา.1/14-17 หมายถึง มหาวงศ์ปริจเฉทที่ 1 คาถาที่ 14-17

3.2.3 วรรณกรรมที่ใช้ภาษาสันสกฤต

1. วรรณกรรมที่มีเล่มเดียว จะระบุเฉพาะลำดับหน้า เช่น ลลิต.(ไทย).1 หมายถึง ลลิตวิสตรฉบับแปลภาษาไทย หน้าที่ 1

2. วรรณกรรมที่เป็นร้อยกรองล้วนและแบ่งเป็นสรรค จะระบุสรรคและลำดับโคลก เช่น พุทธ.2/2 หมายถึง พุทธจริต สรรคที่ 2 โคลกที่ 2

3. วรรณกรรมที่เป็นร้อยกรองล้วนและแบ่งเป็นปริจเฉท จะระบุปริจเฉทและลำดับโคลก เช่น อลง.4/17 หมายถึง อลังการศาสตร์ ปริจเฉทที่ 4 โคลกที่ 17

3.2.4 พจนานุกรมภาษาบาลีและสันสกฤต

ผู้วิจัยจะระบุเฉพาะลำดับหน้าเท่านั้น เช่น SED.1 หมายถึง พจนานุกรม A SanskritEnglish Dictionary by Monier-Monier Williams หน้า 1

วิธีดำเนินการศึกษา

หัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่อง “มหาโพธิวัส” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบการวิจัยเอกสาร (Documentary research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description) โดยมีขั้นตอนการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. การเตรียมข้อมูล

1.1 ศึกษางานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวัส

1.2 สืบค้นต้นฉบับตัวเขียนเรื่องมหาโพธิวัสที่จัดเก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกในสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ พบต้นฉบับตัวเขียนใบลาน อักษรขอมเส้นจาร จำนวน 6 ฉบับๆ ละ 3 ผูก

1.3 สืบค้นเอกสารฉบับพิมพ์ในต่างประเทศ พบหนังสือมหาโพธิวัส ฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ตรวจชำระโดย S. Arthur Strong ในปี 1891 (พ.ศ 2434) พิมพ์เผยแพร่ที่ประเทศอังกฤษ

2. ขั้นตอนการวิจัย

2.1 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2 ปริวรรตมหาโพธิวัสจากฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) เป็นภาษาบาลี อักษรไทย

2.3 แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย

2.4 วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ในสารัตถะ

2.5 วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ในลักษณะวรรณศิลป์

2.6 เรียบเรียงและนำเสนอ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ฉบับปริวรรตเป็นอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทย
2. ได้ทราบสาระสำคัญของวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวิงสะ
3. ได้ทราบลักษณะวรรณศิลป์ของวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวิงสะ
4. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมบาลีในพุทธศาสนา

บทที่ 2

ปริทรรศน์วรรณกรรมและข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับมหาโพธิวงศา

ในบทนี้ผู้วิจัยนำเสนอประเด็นเป็น 2 ส่วนกล่าวคือ ส่วนที่หนึ่งเป็นการปริทรรศน์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ และส่วนที่สองเป็นข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับมหาโพธิวงศา มีดังนี้

2.1. ปริทรรศน์วรรณกรรม

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการปริวรรตและแปลวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวงศาเป็นภาษาไทย แล้วจึงนำข้อมูลที่ได้ออกศึกษาวิเคราะห์ในหัวข้อ 2 ประเด็นนี้ คือ (1) การศึกษาสารัตถะในมหาโพธิวงศา และ (2) การศึกษาลักษณะวรรณศิลป์ในมหาโพธิวงศา

ต่อไปจะเป็นการปริทรรศน์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสารัตถะและลักษณะวรรณศิลป์ มีดังนี้

2.1.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสารัตถะ

วิจัย กุลชาบาล (2526) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ทันตธาตุนิทาน : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์” มีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบชำระต้นฉบับตัวเขียน ภาษาบาลีและอักษรมอญ ที่เก็บรักษาไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรมจำนวน 2 ฉบับ และที่หอสมุดแห่งชาติจำนวน 9 ฉบับ รวมทั้งสิ้น 11 ฉบับ มีความยาวฉบับๆ ละ 2 ผูก พร้อมทั้งแปลเป็นภาษาไทยเพื่อศึกษาวิเคราะห์ประวัติคัมภีร์ ประวัติผู้รจนา เนื้อหา และสำนวนภาษา นอกจากนี้ยังศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อในเรื่องพระทันตธาตุ และประเพณีการสักการะบูชาพระทันตธาตุ ผลการวิจัยพบว่า ทันตธาตุนิทานประกอบไปด้วยสารัตถะด้านพงศาวดาร ด้านตำนานของพระบรมสารีริกธาตุ ด้านการเสริมสร้างความศรัทธาและจรรโลงพระพุทธศาสนา และด้านวรรณคดี

ศรี นวนรงค์ (2533) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอักษรและอักษรวิธีของอักษรธรรมล้านนา การใช้ภาษาบาลี การวิเคราะห์วิธีเขียนเนื้อหาเชิงประวัติศาสตร์ และการวิเคราะห์ในแง่วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และเชิงสังคม โดยศึกษาจากสำนวนจามเทวีวงศ์ฉบับวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่เป็นฉบับหลัก ผลการวิจัยพบว่า จามเทวีวงศ์ประกอบไปด้วยสารัตถะด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่ การสร้างหรืออุทิศ นครเขลางค์ ด้านวัฒนธรรม

ได้แก่ การกราบไหว้เป็นต้น ด้านประเพณี ได้แก่ การรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ การลอยกระทง ด้านศาสนา ได้แก่ การรับเอาพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากละโว้ ด้านความเชื่อ ได้แก่ โหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ ฤกษ์ปีศาจ และเทวดา

พระมหาเจริญ แก้วรัตน์ (2539) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “นลาฏฐาตุวิส : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์” มีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบชำระต้นฉบับตัวเขียนภาษาบาลี อักษรขอม อักษรสิงหล และอักษรพม่า จำนวน 10 ฉบับ 8 ฉบับเก็บรักษาที่หอสมุดแห่งชาติ อีก 2 ฉบับ อักษรสิงหล พบที่ Columbo Museum และอักษรพม่าพบที่สมาคมปิฎกต์ปีวหา และแปลเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งศึกษาลักษณะของคัมภีร์ใบลาน ข้อบกพร่องในการจาร ที่มาของเรื่องลักษณะการประพันธ์ จำนวน การเขียน และสำนวนภาษา ผลการวิจัยพบว่าในด้านสารัตถะสะท้อนความเชื่อต่อพระบรมสารีริกธาตุ และเนื้อหาที่ประกอบไปด้วยตำนาน พงศาวดาร นิยายโบราณ และคำสั่งสอน

สุเทพ พรหมเลิศ (2553) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์ ภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งภาค 1 และภาค 2 และศึกษา ประวัติ ความเป็นมาและเนื้อหา ลักษณะการประพันธ์และคุณค่าของคัมภีร์ ตลอดจนการศึกษาวเคราะห์อิทธิพลของคัมภีร์มหาวงศ์ที่มีต่อวรรณคดีบาลีอื่นๆ ในประเทศไทย และอิทธิพลที่มีต่อประเพณี ศิลปะและวัฒนธรรมไทย ผลการวิจัยพบว่าคัมภีร์มหาวงศ์มีสารัตถะด้านวรรณคดี ด้านประวัติศาสตร์ ด้านความเชื่อของสังคม ด้านการเมืองการปกครอง ด้านการประเทืองสติปัญญา

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2559) ทำวิจัยเรื่อง “ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์ : ตำนานบ้านเมืองล้านนา ตำนานพระศาสนาห้าพัน” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ต้นฉบับภาษาบาลี เรื่องชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์โดยละเอียดจากต้นฉบับใบลานและฉบับพิมพ์ แล้วจึงวิเคราะห์ชินกาลมาลินี และจามเทวีวงศ์ ในด้านความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างชื่อวรรณกรรม โครงเรื่อง และเนื้อหา พร้อมทั้งวิเคราะห์ลักษณะเด่น และคุณค่าในวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง ผลการวิจัยพบว่าชินกาลมาลินีสะท้อนสารัตถะในด้านประวัติศาสตร์ในล้านนา ด้านวัฒนธรรม เช่น คติเรื่องการสร้างพระพุทธรูปเป็นต้น ด้านแนวคิด ภาษิต และคติธรรม เช่น การปกครองบ้านเมืองเป็นต้น ส่วนจามเทวีวงศ์นั้นสะท้อนสารัตถะในด้านประวัติศาสตร์ เช่น ชื่อบ้านนามเมืองเป็นต้น ด้านแนวคิด ภาษิต และคติธรรม เช่น เรื่องธรรมิกราช การสงครามในเรื่องการแพ้ชนะเป็นต้น

การปริทรรศน์วรรณกรรมในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสารัตถะดังกล่าวข้างต้น ประกอบไปด้วยงานวิจัยเหล่านี้ คือ วิชัย กุลชาบาล (2526) ศรี แนวณรงค์ (2533) สุเทพ พรหมเลิศ (2553) สมหวัง อินทร์ไชย (2544) และอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2559) งานวิจัยเหล่านี้เป็นแนวทางในการศึกษาสารัตถะในวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวิงสะที่สามารถสรุปแนวทางการศึกษาสารัตถะได้

ดังนี้ คือ (1) สารัตถะทางด้านความเชื่อ (2) สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ (3) สารัตถะทางด้านภูมิศาสตร์ (4) สารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (5) สารัตถะทางด้านค่านิยม และ (6) สารัตถะทางด้านคตินิยมค้ำสอน อันจะนำไปใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาต่อไป

2.1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์

2.1.2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์

สุโธธาจักรมัญชรี (2546) เป็นตำราว่าด้วยอรรถกถาฝ่ายบาลีได้รับการประพันธ์ขึ้นโดยพระสังฆรักษ์ชิตเถระชาวลังกา ตำราเรื่องนี้เรียบเรียงขึ้นจากตำรากวयทรรศะซึ่งเป็นตำราอรรถกถาฝ่ายภาษาสันสกฤต และตำราอรรถกถาฝ่ายสันสกฤตอื่นๆ อีกหลายเรื่อง ตำราสุโธธาจักรมัญชรีนี้ประพันธ์เป็นร้อยกรองล้วนจำนวนคาถา 367 คาถา เนื้อหาทั้งหมดประกอบไปด้วยคำอธิบายและอุทาหรณ์อย่างละเอียดแบ่งออกเป็น 5 ปริเภท ได้แก่ (1) โทสวาโพธะ 67 คาถา (2) โทสปริหารา-โพธะ 48 คาถา (3) คุณาวโพธะ 48 คาถา (4) อัถลาลังการา-โพธะ 174 คาถา และ (5) รสภาวา-โพธะ 30 คาถา ฉะนั้น สุโธธาจักรมัญชรีจึงเป็นตำราอรรถกถาฝ่ายบาลีที่สมบูรณ์ที่สุดสำหรับใช้ในการศึกษาวรรณศิลป์ในบทประพันธ์ภาษาบาลี เพราะตำราเรื่องนี้อธิบายกลวิธีการประพันธ์คำและประโยคที่ทำให้เกิดความงามทางภาษารวมไปถึงกลวิธีการใช้ถ้อยคำที่ปราศจากโทษอรรถรสของคำและประโยคอย่างละเอียด อนึ่งสุโธธาจักรมัญชรีฉบับนี้เป็นสำนวนการแปลของพระคันธสาราภิวงศ์ ผู้แปลอาศัยคำอธิบายของหลวงพ่อดมมานันท์รวมไปถึงคัมภีร์นิสสัยแปลภาษาพม่าหลายฉบับและอรรถกถาอื่นๆ อีกทั้งใช้ตำรากวयทรรศะฝ่ายสันสกฤตและตำราอรรถกถาฝ่ายสันสกฤตเล่มอื่นๆ เพื่อประกอบการแปลด้วย ผู้วิจัยเลือกใช้สุโธธาจักรมัญชรีฉบับนี้เพราะเป็นตำราที่ผู้แปลได้อธิบายลักษณะของอรรถกถาทางภาษาบาลีไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนพร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบ ฉะนั้นสุโธธาจักรมัญชรีฉบับนี้จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะนำมาประกอบการศึกษาอรรถกถาที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะ

วุดโตทยมัญชรี (2551) เป็นตำราว่าด้วยฉันทลักษณ์ฝ่ายบาลี สันนิษฐานว่าประพันธ์ขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 โดยพระสังฆรักษ์ชิตเถระชาวลังกา ตำราวุดโตทยมัญชรีนี้ประพันธ์เป็นร้อยกรองล้วนจำนวน 137 คาถา เนื้อหาทั้งหมดแบ่งออกเป็น 6 ปริเภทประกอบด้วยฉันทลักษณ์ 2 ปริเภท ได้แก่ ฉันทมาตราพฤติฉันท และฉันทวรรณพฤติ อนึ่งตำราวุดโตทยมัญชรีเล่มนี้เป็นสำนวนการแปลของพระคันธสาราภิวงศ์ ผู้แปลได้สันนิษฐานว่าคัมภีร์วุดโตทยเป็นคัมภีร์ที่แปลมาจากตำราฉันทสันสกฤตชื่อคัมภีร์วฤตตรัตนากร ผู้แปลจึงปริวรรตคัมภีร์วฤตตรัตนากรเป็นภาษาบาลีและแปลเป็นภาษาไทยโดยอาศัยคัมภีร์วฤตตรัตนากร ฉบับแปลภาษาพม่าของพระอัคคัมมาภิวงศ์ นอกจากนี้ในการแปลยังได้เทียบเคียงกับคัมภีร์ฎีกาอีก 3 ฉบับ คือ คัมภีร์วฤตตรัตนากรบัญญัติกาของ

รามจันทระ คัมภีร์ภักฏานารายณภักฏะของนารายณภักฏะและคัมภีร์วฤตตรัตนากรวิกฤติของตารา-
นาถะ ผู้วิจัยเลือกใช้ตำราวุตโตทยมัญชรินบัญนี้เพื่อศึกษาลักษณะประเภทของฉันทลักษณ์ในภาษา
บาลีที่ปรากฏในมหาโพธิวงสะ เพราะเป็นตำราฉันทลักษณ์ฝ่ายบาลีที่อธิบายกฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์
ไว้อย่างละเอียดครบถ้วน

2.1.2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์

คมกฤษณ์ ศิริวงษ์ (2523) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง ชิน
กาลมาลีปกรณ์” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติผู้แต่ง ความมุ่งหมายในการแต่ง เนื้อเรื่องและที่มา
ของเนื้อเรื่อง ลักษณะการแต่ง ลักษณะการใช้ภาษา และฉันทลักษณ์ ผลการวิจัยพบว่า ในด้านเนื้อ
เรื่องและที่มาของเนื้อเรื่องมาจากมหาวงศ์และตำนานมูลศาสนา ลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อยแก้ว
และร้อยกรองผสมกัน ลักษณะการใช้ภาษามีการใช้ชื่อบุคคลและสถานที่ในล้านนาไทยเป็นภาษาบาลี
โดยการเลียนเสียงเดิม หรือแปลส่วนประกอบของชื่อเป็นภาษาบาลี ในด้านอรรถกถาพบว่าประกอบไป
ด้วยคุณ 10 ประการในคัมภีร์สุโพธาลังการ ได้แก่ สาทคุณ โอชคุณ มจรตาคคุณ สมตาคคุณ สุขุมลตาค
คุณ สีเลศคุณ โอปารตาคคุณ กันตาคคุณ อตถพยัตตาคคุณ และสมาธิคุณ นอกจากนี้ชินกาลมาลีปกรณ์ยัง
ประกอบไปด้วยอรรถกถาฝ่ายรสที่ปรากฏในเรื่องเพียง 6 ประการ ได้แก่ กรุณารส รุทธรส วีรรส และวี
ภักฉารส อัပ္ภุตรส และสันตรส

พระมหาอตุลย์ คนแรง (2541) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มังค
ลัตถทีปนี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโครงสร้างภาษาบาลีในมังคลัตถทีปนีในด้านร้อยแก้ว ร้อยกรอง
และอรรถกถา รวมทั้งการอธิบายรูปศัพท์และความหมาย ผลการวิจัยพบว่า ในด้านร้อยแก้ว
ประกอบไปด้วยสำนวนทองนิทานและสำนวนแก้อรธ ในด้านร้อยกรองประกอบไปด้วยคำประพันธ์
ประเภทฉันท 3 ประเภทคือ อนุชฎาฉันท ติชฎาฉันท และสักริฉันท ส่วนอรรถกถาที่ปรากฏใน
มังคลัตถทีปนี ได้แก่ ปสาทคุณ โอชคุณ สมตาคคุณ มจรตาคคุณ สุขุมลตาคคุณ สีเลศคุณ อุทวารคุณ
กันตาคคุณ อตถพยัตตาคคุณ อติสยะ อุปมา รูปกะ อาวุตติ ทีปกะ อตถันตรานยาสะ พยติเรก กมะ สมาส
ปริกัปปนา สมหิตตะ ปริยายวุตติ พยาชวันณนา รุพหาหังการ ตุลโยคิตา นิทัสสนะ มหันตตะ
อัปภัตตตฤติ อัญญมัญญะ สหวุตติ และปริวุตติ

ธัช มั่นต่อการ (2547) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สมันต-
ปาสาทิกาปฐมภาค” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคัมภีร์สมันตปาสาทิกาปฐมภาค ฉบับบาลี อักษรไทย
มหามกุฏราชวิทยาลัย ปีพ.ศ. 2463 เป็นฉบับหลัก และใช้คัมภีร์สมันตปาสาทิกาปฐมภาค ฉบับแปล
อักษรไทย มหามกุฏราชวิทยาลัย ปีพ.ศ. 2463 เป็นฉบับประกอบ โดยศึกษาในด้านไวยากรณ์ ร้อย
กรอง ร้อยแก้ว และอรรถกถา ผลการวิจัยพบว่า ในด้านไวยากรณ์ เช่น มีการเปลี่ยนแปลงคำศัพท์เดิม
เป็นศัพท์ใหม่ การเปลี่ยนแปลงบางส่วน การเปลี่ยนแปลงข้างหลังและตรงกลาง เป็นต้น ลักษณะของ

คำศัพท์ โครงสร้างด้านประโยคเป็นต้น ด้านร้อยกรอง เช่น ที่มาของฉันท์ ประเภทของฉันท์ ฉันท์ที่ปรากฏในเรื่องเป็นต้น ด้านร้อยแก้ว เช่น สำนักพระไตรปิฎก สำนักนอรรถกถาเป็นต้น ด้านอรรถการ พบว่ามี 2 ประเภท คือ สัททาลังการ ได้แก่ ปสาทคุณ โอชคุณ มจรตาคคุณ สมตาคคุณ สุขุมาลคุณ สีเสศคุณ อุทารคุณ กันตาคคุณ อรรถพยัตติคุณ และสมาธิคุณ ส่วนอรรถาลังการ ได้แก่ อติสยอลังการ ที่ปกอลังการ ตลยโยคิตาลังการ และมหันตัตตอลังการ

พระมหาประเสริฐ รุณรา (2547) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “สังคีตยวงค์: ภาษาและการประพันธ์” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะการจนาสังคีตยวงค์อันประกอบไปด้วยโครงสร้างลักษณะการประพันธ์ และลักษณะการนำเสนอเนื้อหา พร้อมทั้งศึกษาลักษณะของภาษาบาลี ซึ่งประกอบไปด้วยการใช้ลีลาโวหาร การใช้สำนวนภาษาบาลี ในด้านการประพันธ์พบว่า สังคีตยวงค์เป็น คัมภีร์ประเภทวงค์ ประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ร้อยกรอง และผสม ผลการศึกษาในด้านลักษณะของภาษาบาลีพบว่า มีการสนธิศัพท์ การใช้ จ ศัพท์ การใช้กริยา และการสร้างวิสามัญศัพท์กล่าวคือ การผูกศัพท์ภาษาไทยใช้ในภาษาบาลี ส่วนการใช้ลีลาโวหาร มีลีลาโวหารการเล่นศัพท์ และลีลาโวหารที่ใช้ศัพท์ต่างกัน ส่วนการใช้สำนวนภาษาบาลี มีสำนวนสวรรณคดี บอกศัพท์ราช ยอพระเกียรติ สำนวนบาลีที่รับอิทธิพลจากภาษาไทย และการใช้อรรถการ

พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์ (2563) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “วรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎาวรรณนา: การศึกษาวรรณศิลป์และสังคม” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวรรณศิลป์และสังคมในสมันตกุฎาวรรณนา โดยศึกษาจากฉบับพิมพ์อักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ตรวจชำระโดย Godakumbura ผลการวิจัยพบว่า ในสมันตกุฎาวรรณนาประกอบไปด้วยลักษณะวรรณศิลป์ในด้านพุทธประวัติที่มีเนื้อหาแปลกใหม่ ลักษณะเด่นด้านตำนาน และลักษณะเด่นด้านกาวยะ ในลักษณะคำประพันธ์พบว่ามี 10 ชนิด ได้แก่ ปฐยาวัตรฉันท์ วิปูลาฉันท์ อุปชาติฉันท์ อินทรวงศ์ฉันท์ ฤชงคปยาตฉันท์ วสันตติลลฉันท์ มาลีณีฉันท์ สีขริณีฉันท์ สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ และสัทธาฉันท์ ในด้านสำนวนภาษา ได้แก่ การสนธิ การใช้ ม อาคม กริยาภิตก “ตฺวา” ปัจจัย คำสมาส การใช้คำไวพจน์ (การหลากคำ) และคำยืมภาษาสันสกฤต ในด้านสัททาลังการมี 2 แบบคือ ยมก และอนุปราสะ ในด้านอรรถาลังการมี 6 แบบคือ อรรถการที่เน้นพลังจินตนาการของกวี อรรถการที่เน้นการพรรณนาสภาพตามความเป็นจริง อรรถการที่เน้นความหมายแฝงนัย อรรถการที่แสดงความหมายที่มีเหตุผลรองรับกัน และอรรถการที่แสดงความหมายที่หนักแน่นหรือเน้นความหมาย และในด้านรสพบเพียง 9 ประเภท ได้แก่ อัปภุตรส สันตรส สิงคารรส ฝยานกรส วีรรส หัสรส รุทธรส กรุณารส และพีภัจฉรส

การปริทรรศน์วรรณกรรมในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์ดังกล่าวข้างต้นประกอบไปด้วยงานวิจัยเหล่านี้ คือ คมกฤษณ์ ศิริวงษ์ (2523) พระมหาอดุลย์ คนแรง (2541)

รัช มั่นต่อการ (2547) พระมหาประเสริฐ รุณรา (2547) และพระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์ (2562) งานวิจัยเหล่านี้นับได้ว่าเป็นแนวทางในการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์ในมหาโพธิวงสะซึ่งสามารถสรุปแนวทางการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์ได้ดังนี้ คือ (1) ลักษณะคำประพันธ์ (2) ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหา (3) ลักษณะภาษาบาลีในมหาโพธิวงสะ และ (4) อลังการในมหาโพธิวงสะ อันจะนำไปใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาต่อไป

2.2 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับมหาโพธิวงสะ

ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะอภิปรายข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับมหาโพธิวงสะตามลำดับ มีดังนี้

1. ชื่อเรื่องและความหมายของชื่อเรื่อง
2. ประวัติผู้ประพันธ์และสมัยที่ประพันธ์
3. เนื้อเรื่องโดยย่อ
4. ลักษณะโครงสร้างของเรื่อง
5. แหล่งที่มาของเนื้อเรื่อง
6. ความแพร่หลายของต้นฉบับตัวเขียนในประเทศไทย
7. ที่มาของฉบับหลักที่นำมาศึกษา

2.2.1 ชื่อเรื่องและความหมายของชื่อเรื่อง

2.2.1.1 โพธิวงสะ หรือ มหาโพธิวงสะ

สำหรับการรับรู้ชื่อเรื่องในวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้มีปรากฏในเอกสารแตกต่างกัน อีกทั้งไม่มีนักวิชาการท่านใดระบุชื่อเรื่องไว้อย่างแน่ชัดซึ่งผู้วิจัยพบว่าเรื่องนี้มีปรากฏ 2 ชื่อเรื่อง กล่าวคือ โพธิวงสะ (โพธิวง) และมหาโพธิวงสะ (มหาโพธิวง)

จากหลักฐานในเอกสารประเทศพม่า ได้แก่ ศิลาจารึกที่ค้นพบในเมืองพุกาม (Pagan) พ.ศ. 1985 ด้ระบุชื่อเรื่องราว “โพธิวงสะ” (Bode, 1909: 101,105) คัมภีร์ศาสนวงศ์⁵ระบุชื่อเรื่องราว “โพธิวงสะ” (กรมศิลปากร, 2506: 39, 50) และคัมภีร์จุฬคันถวงศ์⁶ระบุชื่อเรื่องราว “โพธิวงสะ” ไว้ เช่นเดียวกัน (พระนันทปัญญาจารย์ 2546: 10, 73) และหลักฐานในเอกสารประเทศไทย ได้แก่ คัมภีร์ไตรภูมิภการระบุชื่อคัมภีร์ว่า “พระโพธิวงษ์” (กรมศิลปากร, 2555: 204) ตำราไตรปิฎกสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย (2560) และปิฎกมาลาขัณฐีคัมภีร์พระไตรปิฎกล้านนา (2554) ระบุชื่อคัมภีร์ว่า “โพธิวงสะ” เหมือนกัน ส่วนต้นฉบับตัวเขียนที่จัดเก็บรักษาและให้บริการภายในสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ระบุชื่อเรื่องราว “โพธิวงสะ” มีเพียงต้นฉบับตัวเขียนบางฉบับ เช่น เลขที่ 846/1-3 และ 847/1-3 ที่ระบุชื่อเรื่องเพิ่มเติมว่า “โพธิวงสะ สีหฬ”

ส่วนหลักฐานในเอกสารประเทศศรีลังกา โดยอ้างอิงจากการศึกษาของนักวิชาการด้านวรรณกรรมบาลี ได้แก่ Arthur Strong (1891), Malalasekara (1958), Hinüber (1996) ต่างระบุชื่อเรื่องนี้แตกต่างออกไปว่า “มหาโพธิวงสะ” ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่าวรรณกรรมเรื่องนี้เรียกกัน 2 ชื่อเรื่องกล่าวคือ โพธิวงสะและมหาโพธิวงสะ

อย่างไรก็ตาม หลังจากผู้วิจัยได้ตรวจสอบชื่อเรื่องในฉบับตรวจชำระของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) พบว่าในฉบับตรวจชำระดังกล่าว มีการระบุชื่อเรื่องในเนื้อหาอย่างชัดเจนในจำนวน 4 แห่ง มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แหล่งที่มาของชื่อเรื่อง

แหล่งที่มาของชื่อเรื่อง	ตัวอย่างบทประพันธ์	คำแปล
บทปฎิญา	ทสยิสสมมหาโพธิ - วิสั ภาสาย สตุโน ปุพเพ สีหฬภาสาย ฐิตู วุทธชนานุโคติฯ (MBV.1)	ข้าพเจ้าผู้ดำเนินตามชนผู้มี ปัญญา จักแสดงมหาโพธิวงสะ ที่เขียนไว้ในภาษาสิงหลในปาง ก่อนด้วยภาษาของพระศาสดา

⁵ คัมภีร์ศาสนวงศ์ว่า “วฺยากรณิ โมคคฺลลณนตเถโร มหาวิสั จุฬวิสั ทีปวิสั ญฺปวิสั โพธิวิสั ธาตุวิสั จ สีหฬทีป วาสิน เถธา” แปลว่า พระโมคคัลลานะเถระ รจนาคัมภีร์ไวยากรณ และพระเถระทั้งหลายชาวลังกา รจนาคัมภีร์มหาวงศ์ จุฬวงศ์ ทีปวงศ์ ญฺปวงศ์ โพธิวงศ์ ธาตุวงศ์” (กรมศิลปากร, 2506: 39, 50)

⁶ คัมภีร์จุฬคันถวงศ์ว่า “ทีปวิสั ญฺปวิสั โพธิวิสั จุฬวิสั มหาวิสั ปฎิสมภิทามคฺคภูฏกถาย คณฺฐิ เจติ อิเมณ คณฺธา อจฺริเยหิ วิสฺสุ วิสฺสุ กตฺตาฯ” แปลว่า “ท่านอาจารย์ทั้งหลายได้แยกกันแต่งคัมภีร์ทั้ง 6 เหล่านี้ คนละคัมภีร์คือทีปวงศ์ ญฺปวงศ์ โพธิวงศ์ จุฬวงศ์ มหาวงศ์ คณฺฐิแห่งอรรถกถาสัมภิทามรรคฯ” (พระนันทปัญญาจารย์, 2546: 10,73)

บทคันถารัมภกถา	สีหลภาสาย ฐปิ ตม มหาโพธิวัส (MBV.1)	คัมภีร์มหาโพธิวงสะได้เขียนไว้ ในภาษาสิงหล
บทนิคมกถา	ปสาเทน มหาโพธิวัส รยดา มยา (MBV.171)	เราได้รับจนามหาโพธิวงสะขึ้น เพราะความเลื่อมใส
ข้อความระบุงบเรื่อง	มหาโพธิวัส นิภูริโต (MBV.172)	มหาโพธิวงสะจบแล้ว

จากตัวอย่างข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าชื่อเรื่องที่ถูกตั้งตามเจตนารมณ์ของท่านผู้รจนาควจจะมีชื่อว่า **มหาโพธิวงสะ**

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าวรรณกรรมพุทธศาสนาจากลังกาในประเทศพม่าหรือไทยมักมีการตัดทอนชื่อเรื่องให้สั้นลงหรือเพิ่มคำให้ยาวขึ้นกล่าวคือ คัมภีร์เรื่องรสวาหินีในการรับรู้ของชาวลังกา ส่วนคนไทยรู้จักกันในชื่อว่า “มธุรสวาหินี” โดยเพิ่มคำว่า “มธฺ-” เข้าไปในชื่อเรื่อง ในส่วนคัมภีร์เรื่องมหาโพธิวงสะในการรับรู้ของชาวลังกา แต่ในการรับรู้ของคนไทยเรียกว่า “โพธิวงสะ” โดยตัดคำว่า “มหา-” ออกไป

2.2.1.2 ความหมายของชื่อ “มหาโพธิวงสะ”

คำว่า “มหาโพธิวัส” เป็นคำสมาสที่ประกอบขึ้นจากคำว่า [มหา+โพธิ+วัส] ในแต่ละคำมีความหมายดังนี้

คำว่า “มหา” มีความหมายว่า “ใหญ่, มาก, ประเสริฐ, ยิ่ง, ยิ่งใหญ่, กว้างใหญ่, โดด, สำคัญ, เป็นที่นับถือ” (PTST. 2727) คำว่า “โพธิ” มีความหมายว่า “ปัญญาเครื่องตรัสรู้, ไม้โพธิ์, ต้นไม้ตรัสรู้, ต้นโพธิ์อันศักดิ์สิทธิ์, ต้นไม้จำพวกไทร (อสตถ, ต้นอัสถพฤกษ์) ซึ่งพระโคตมพุทธเจ้าบรรลุพระโพธิญาณ” (PTST. 2554) และคำว่า “วัส” มีความหมายว่า “วงศ์, สาย, เชื้อ, ไม้ไผ่, เชื้อชาติ, เชื้อสาย วงศ์ตระกูล, ประเพณี ขนบธรรมเนียมที่สืบต่อกันมา, ราชวงศ์” (PTST. 3052) เมื่อประกอบเข้าเป็นบทเดียวกันจึงเป็นคำว่า “มหาโพธิวัส” หมายถึง “วงศ์หรือความสืบต่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์” เหตุที่แปลดังนั้น เพราะว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ เล่าเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่แตกหน่อมาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นเดิมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ ณ ประเทศอินเดีย

2.2.2 ประวัติผู้ประพันธ์และสมัยที่ประพันธ์

2.2.2.1 ประวัติผู้ประพันธ์

วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์ในเนื้อเรื่องแต่อย่างใด มีเพียงหลักฐานจากวรรณกรรมในสมัยหลังที่กล่าวอ้างชื่อผู้ประพันธ์ไว้ว่าพระอุปติสสะเป็นผู้ประพันธ์ คัมภีร์มหาโพธิวงษะขึ้นซึ่งประกอบไปด้วยคัมภีร์เหล่านี้ ได้แก่

(1) หนังสือชื่อเอลุโพธิวงษะ เป็นหนังสือแปลมหาโพธิวงษะเป็นภาษาสิงหลของพระวิลคัมมุลมหาเถระ เจ้าอาวาสวัดกิตติสิริเมฆวันกัลยาณี ท่านได้แปลตามคำร้องขอของบัณฑิตปรักรรมพาหุแห่งกูเรนควะ ระหว่างปี พ.ศ. 1838-1890

(2) หนังสือแปลมหาโพธิวงษะเป็นภาษาสิงหลของพระสรณังกร

(3) โพธิวงษะปริกกาหรือธรรมปทีปิกาเป็นอรรถกถามหาโพธิวงษะ ภาษาสิงหลของครูโโคมิ

(4) คัมภีร์ศาสนวงศ์ของพม่า⁷ (Malalasekera, 1958: 157-158; สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2526: 408)

อย่างไรก็ตาม ชื่อพระอุปติสสะผู้ประพันธ์คัมภีร์มหาโพธิวงษะปรากฏชื่อพ้องกันกับพระเถระผู้เป็นนักปราชญ์ทางภาษาบาลีถึง 5 รูป ได้แก่

(1) พระปาสาณที่ปวาสืออุปติสสะ ผู้รจนาคัมภีร์มหาวังสุฎีกา และเป็นผู้เชี่ยวชาญพระวินัย

(2) พระอุปติสสะ ผู้เป็นอาจารย์ของพระปทุมมะและพระมหาสุมนะ

(3) พระอุปติสสะ ผู้รจนาคัมภีร์สมันตภัททิกา

(4) พระอุปติสสะ ผู้รจนาวิมุตติมรรค

(5) พระมหาวิหารวาสืออุปติสสะ ผู้รจนาคัมภีร์สัทธัมมปิโซติกา (มหานิทเทศอภุฎฐกถา) (พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร, 2553: 413-414)

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการบางท่านอย่าง Norman (1983: 141,162) มีทรรศนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับพระอุปติสสะผู้ประพันธ์มหาโพธิวงษะว่าอาจจะเป็นรูปเดียวกันกับพระอุปติสสะผู้ประพันธ์คัมภีร์สมันตภัททิกาหรืออรรถกถาของอนาคตวงศ์ ความเห็นนี้สอดคล้องกับทรรศนะของ Skilling (1992: 77; อ้างถึงในพระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2563: 229) ที่สันนิษฐานว่าพระอุปติสสะผู้ประพันธ์สมันตภัททิกาอาจเป็นรูปเดียวกันกับพระอุปติสสะผู้ประพันธ์มหาโพธิวงษะ แต่ว่าพระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (2553: 407) มีความเห็นแย้งกับทรรศนะดังกล่าว โดยระบุว่าสมันตภัททิกามีลักษณะเป็นงานประพันธ์แบบคัมภีร์อรรถกถาที่ท่านพระพุทททัตตะและพระพุทโธเสระรจนาน่าซึ่งมีความแตกต่างจากบทประพันธ์แนววรรณคดีบาลีอย่างมหาโพธิวงษะ อีกทั้งพระอุปติสสะผู้ประพันธ์

⁷ คัมภีร์ศาสนวงศ์ของพม่า ไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์มหาโพธิวงษะในเนื้อเรื่องแต่อย่างใดซึ่งกล่าวเพียงว่าพระเถระชาวลังกาประพันธ์มหาโพธิวงษะ (กรมศิลปากร, 2506: 39, 50)

สมันตภัททิกายยังมีชีวิตอยู่ก่อนพระอุปติสสะผู้เป็นนักปราชญ์ทางภาษาบาลีที่มีชื่อพ้องกันถึง 5 รูป ดังกล่าว

ส่วนผู้วิจัยมีความเห็นเพิ่มเติมว่ามหาโพธิวงสะเป็นวรรณกรรมบาลีที่รับแนวคิดมาจากวรรณกรรมสันสกฤตซึ่งมีความแตกต่างจากคัมภีร์สมันตภัททิกายที่ดำเนินอธิบายเหมือนคัมภีร์ชั้นอรรถกถา อีกทั้งในหนังสือ Dictionary of Pāli Proper Names ระบุไว้อีกว่า “พระอุปติสสะเถระได้รจนามหาโพธิวงสะขึ้นตามคำร้องขอของพระทาสานาคเถระ” (Malalasekera, 1938: 537) ซึ่งเป็นคนละรูปกับพระมหาโพธิผู้อาราธนาให้พระอุปติสสะรจนาคัมภีร์สมันตภัททิกาย อีกทั้งพระอุปติสสะผู้ประพันธ์มหาโพธิวงสะก็ควรจะเป็นคนละรูปกับพระเถระที่มีชื่อพ้องกันด้วย

2.2.2.2 สมัยที่ประพันธ์

มหาโพธิวงสะไม่ปรากฏข้อมูลสมัยที่ประพันธ์ในเนื้อเรื่องทำให้นักวิชาการด้านวรรณกรรมบาลีต่างสันนิษฐานช่วงสมัยที่ประพันธ์แตกต่างกันออกไป โดยผู้วิจัยสามารถจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ได้แก่ Arthur Strong ผู้ตรวจชำระคัมภีร์มหาโพธิวงสะและปริวรรตถ่ายทอดเป็นอักษรโรมันสันนิษฐานว่ามหาโพธิวงสะประพันธ์ขึ้นในช่วงระยะเวลาตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 10 โดยอ้างว่าพระทาสานาคะผู้ร้องขอให้พระอุปติสสะประพันธ์มหาโพธิวงสะขึ้นเป็นรูปเดียวกับพระทักขิธ (ทาสะ) ผู้อาราธนาให้พระพุทธโฆสะประพันธ์คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี⁸ (Arthur Strong, 1891: vi)

กลุ่มที่ 2 ได้แก่ Malalasekera (1938: 537) Hinüber (1996: 94) Godakumbura (1980: xxv-xxvi) Norman (1983: 156) Wilhelm Geiger (1968: 36-37) และสุภาพรรณ ฦ บางช้าง (2526: 409) สันนิษฐานว่ามหาโพธิวงสะประพันธ์ขึ้นในช่วงระยะเวลาตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 15 เพราะว่าเป็นวรรณกรรมบาลีที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต โดยนักวิชาการเหล่านี้มีความเห็นสอดคล้องกันว่าในช่วงระยะเวลาตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมาเป็นช่วงเวลาทีวรรณกรรมบาลีในลังกาได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤตเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะใน

⁸ นักวิชาการสองท่าน ได้แก่ Wickremasinghe และ Geiger ไม่เห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานดังกล่าว โดยแสดงทรรศนะไว้ว่าพระทาสานาคะผู้อาราธนาให้พระอุปติสสะเถระประพันธ์คัมภีร์มหาโพธิวงสะนี้น่าจะเป็นคนเดียวกับพระทาสานาคะผู้สอนอภิธรรมแก่พระมหินทะเถระที่ 4 (พ.ศ. 1499-1520) และเป็นรูปเดียวกับผู้ที่ร้องขอให้พระธรรมปาละเขียนคัมภีร์ฎีกาวิสุทธีมรรค (Malalasekera, 1958: 156-157)

สมัยโปลอนนารุระราวพุทธศตวรรษที่ 18 วรรณกรรมบาลีส่วนใหญ่ในลังกาใช้ภาษาบาลีปนสันสกฤตเกือบทั้งหมดและเริ่มใช้กันมากขึ้นในรัชกาลพระเจ้าปรีกกรมพาหุที่ 1 และที่ 2

กลุ่มที่ 3 ได้แก่ พัฒน์ เพ็งพลา (2542: 156) สันนิษฐานว่ามหาโพธิวงสะประพันธ์ขึ้นในช่วงระยะเวลาตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งเป็นเพียงการระบุโดยภาพรวมและไม่ได้แสดงเหตุผลไว้

จากข้อมูลเหล่านั้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ามหาโพธิวงสะควรประพันธ์ขึ้นในช่วงระยะเวลาตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 15 และไม่ควรถูกประพันธ์ขึ้นในช่วงระยะเวลาตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 10 เพราะจากการศึกษาพบว่ามหาโพธิวงสะเป็นวรรณกรรมบาลีที่ได้รับอิทธิพลจากภาษาสันสกฤตซึ่งไม่ใช้งานเขียนแบบอรรคถาของพระพุทธโฆสะ และควรประพันธ์ขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 จากหลักฐานชื่อคัมภีร์ที่ปรากฏในบานแพนทอนปลายของคัมภีร์เทมิฎุมิกถาและศิลาจารึกที่ค้นพบในเมืองพุกาม (Pagan)

2.2.3 เนื้อเรื่องโดยสังเขป

มหาโพธิวงสะนั้นมีเนื้อหาทั้งหมดแบ่งออกเป็น 12 กลาหรือตอน ในแต่ละกลามีการระบุชื่อบทกำกับไว้ในตอนท้าย ในบางกลาพบว่ามีเนื้อเรื่องสั้นๆ ส่วนในบางกลาพบว่ามีเนื้อเรื่องยืดยาว มีดังนี้

ตารางที่ 2 ลำดับกลาและเนื้อเรื่องโดยสังเขป

ลำดับกลา	ชื่อกลา	เนื้อหาโดยสังเขป
กลาที่ 1	อภิสมโพธิกลา	มหาโพธิวงสะเริ่มต้นเรื่องด้วยบทปณามคาถาไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ จากนั้นจึงเริ่มพรรณนาเรื่องราวพุทธประวัติ ตั้งแต่สูเมธดาบสตั้งมโนปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปึงกรและพระพุทธเจ้า 24 พระองค์อย่างย่อ ในพระชาติสุดท้ายพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร หลังจากเคลื่อนจากอัทธานั้นจึงได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต จากนั้นกล่าวถึงพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาบังเกิดยังโลกมนุษย์ พระโพธิสัตว์ทรงประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะในเมืองกบิลพัสดุ์ ในขณะที่ประสูติได้เกิดบุญนิมิต 32 ประการ ทรงก้าวย่างพระบาทได้ 7 ก้าว ทรงเปล่งอาสภิวาจา ในกาลพระชนมายุ 7 พรรษา ทรงครองสระ

		<p>โบกขรณ์ ในกาลพระชนมายุ 16 พรรษาประลองยิงธนูและอภิเษกกับพระนางพิมพาเทวี จากนั้นได้เสด็จประพาสพระราชอุทยานทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้ง 4 มีคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ภายหลังพระองค์ทรงม้ากัณฐกะพร้อมกับนายฉันทะเสด็จหนีออกจากพระราชวังบ่าหน้าไปยังริมฝั่งแม่น้ำอนาแล้วทรงอธิษฐานเพศบรรพชาเป็นสมณะ จากนั้นเสด็จไปประทับที่อนุปิยัมพวัน พบพระเจ้าพิมพิสาร แล้วเสด็จไปยังสำนักของอาหารดาบสและอุทกดาบส เมื่อไม่ทรงเห็นทางหลุดพ้นจึงหลีกเร้นไปบำเพ็ญทุกรกิริยา จากนั้นในวันเพ็ญวิสาขมาส พระองค์เสด็จไปยังต้นไทรรับข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดาแล้วเสด็จไปยังต้นพระศรีมหาโพธิ์ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์ทรงตั้งมโนปณิธานในการตรัสรู้ ทรงปราบพญามารพญาวัสวัตติมารและเสนามาร หลังจากนั้นกล่าวถึงการตรัสรู้พระสัมพันธัญญ์</p>
<p>ตอนที่ 2</p>	<p>อานนทโพธิกา</p>	<p>เริ่มเล่าเรื่องหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ตั้งแต่เสวยวิมุตติสุข 49 วัน ทรงได้รับอาราธนาให้แสดงธรรมจากท้าวมหาพรหม แล้วเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ แล้วเสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุวัคคีย์ราชกุมาร 30 องค์ และชฎิลสามพี่น้องรวม 1,000 คน ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารกับราชบริพารจำนวน 12 นหุต ทรงรับเวฬุวันเป็นวัดในพระพุทธศาสนา จากนั้นกล่าวถึงพระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้กาฬทายีอำมาตย์ไปทูลเชิญพระพุทธองค์เสด็จนิวัติพระนครกบิลพัสดุ์ ทรงให้เจ้าชายนันทะและเจ้าชายราหุลผนวช ทรงโปรดอนาถปิณฑิกเศรษฐีซึ่งได้สร้างวัดเชตวันถวาย จากนั้นเสด็จจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภายหลังเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และประทับอยู่ในเขตวันทรงวิชันาปัญหาของพระอานนท์และสรรเสริญพระอานนท์ที่ปลุกผลพระศรีมหาโพธิ์ที่ประตูดาวดึงส์ จากนั้นทรงตรัสกาลิงคโศชาดกอย่างพิสดาร</p>

กถาที่ 3	ทสพลปรินิพพานกถา	เริ่มต้นด้วยการกล่าวสรุปพุทธกิจโดยย่อตลอด 45 พรรษา และกล่าวถึงเหตุการณ์พระพุทเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานใต้ต้นสาละคู่ ในพระราชอุทยานเมืองกุสินารา
กถาที่ 4	ปฐมสงคีติกถา	เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงมูลเหตุการสังคายนาโดยพระมหากัสสปเถระระลึกถึงถ้อยคำจาบจ้วงของสุภทัตผู้บวชตอนแรก จากนั้นจึงดำริทำการสังคายนาพระธรรมวินัยได้รวบรวมพระอรหันต์ได้ 500 องค์ แล้วทำสังคายนาภายในถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภารบรรพตในเมืองราชคฤห์ มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พระอุบาลีเป็นผู้วิสาขนาพระวินัย พระอานนท์เถระเป็นผู้วิสาขนาพระธรรม ได้ทำสังคายนาอยู่ 7 เดือนจึงสำเร็จ
กถาที่ 5	ทุติยสงคีติกถา	เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงพระยสกาภิณฑบุตรเที่ยวจาริกไปในวัชชีชนบท ทราบข่าวว่าพวกภิกษุวัชชีบุตรแสดงวัตถุ 10 ประการในเมืองไพศาลีจึงดำริว่าเป็นความวิบัติแห่งพระศาสนา ภายหลังจึงรวบรวมภิกษุ 1,200,000 รูปทำการสอบสวนวัตถุ 10 ประการในป่ามหาวัน แล้วคัดเลือกภิกษุ 700 รูป มีพระสัพพกามีเถระเป็นผู้วิสาขนาพระวินัย แล้วทำสังคายนาที่วัดวาฬการามในเมืองไพศาลี ทำสังคายนาล่วงไป 8 เดือนจึงสำเร็จ
กถาที่ 6	ตติยสงคีติ	เริ่มต้นเรื่องด้วยการกล่าวถึงประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช จากนั้นพระโมคคัลลบุตรติสสะปรารภเดี่ยวถึยปลอมบวชและการขาดอุโบสถกรรมนานถึง 7 ปี จากนั้นพระเจ้าอโศกโปรดให้จับสึกเดี่ยวถึยจำนวนหกหมื่นคน จากนั้นพระโมคคัลลบุตรติสสะเถระแต่งกถาวัตถุปกรณ์ และคัดเลือกภิกษุ 1,000 รูปประชุมสังคายนาพระธรรมวินัยในวัดอโศการามล่วงไป 9 เดือนจึงสำเร็จ
กถาที่ 7	ลงฺกาวตรณกถา	เริ่มต้นเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระเจ้าวิชัยพร้อมทหาร 700 นายลงเรือจากอินเดียข้ามมายังลังกาทวีปและสถาปนาราชวงศ์ในลังกา จากนั้นพระโมคคัลลบุตรติสสะเถระจัดส่งพระสมณทูตจำนวน 9 สายเพื่อเดินทางไปประกาศพระศาสนา จากนั้นกล่าวถึงการเดินทางของพระมหินทเถระ

		พร้อมคณะไปประกาศศาสนายังเกาะลังกา
กถาที่ 8	นครปเวสนกถา	เริ่มต้นเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะพบพระมหินทเถระเป็นครั้งแรกที่มีสภกบรพต และพระเถระแสดงอุทเทธิปโทปมสูตรโปรดพระราชาจนพระองค์ดำรงอยู่ในสรณคมน์ ถัดมาพระนางอนุลาเทวีสดับพระธรรมของพระเถระแล้วบรรลุโสดาปัตติผล
กถาที่ 9	มหาวิหารปฏิกุคคณกถา	เริ่มต้นเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะพระราชทานถวายอุทยานมหาเมฆวันแต่สงฆ์ จากนั้นพระเถระเล่าประวัติในแต่สถานที่ที่เคยสร้างในอุทยานมหาเมฆวันในสมัยของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ในอดีต เล่าการเสด็จมาลังกา 3 ครั้งของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ในครั้งแรกตรงกับวันเพ็ญเดือนมุสสะ ในเดือนที่ 9 พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังเมืองลังกา ทรงปราบปรามหมู่นักชกด้วยพายุพิรุณ หมอกพิษ ความหนาว และเสียงดังกับนาท ถัดมาพวกยักษ์ยอมจำนนและถวายเกาะลังกาแก่พระพุทธเจ้า และทรงย้ายพวกยักษ์ไปยังเกาะคิริทวีป ถัดมามหาสุมนเทวราชผู้สิงอยู่ที่สุมนภูมบรรพตบรรลุโสดาปัตติผลทูลขอเส้นพระเกศา พระพุทธเจ้าทรงประทานเส้นพระเกศาฟายมือหนึ่งแล้วเสด็จไปชมพุกทวีป จากนั้นเป็นการเสด็จเยือนลังกาเป็นครั้งที่ 2 ตรงกับปีที่ 5 พระพุทธเจ้าเล็งเห็นความฉิบหายเพราะการแย่งชิงบัลลังก์ของนาคราชผู้เป็นลุงและหลานกันของของจิวโหทรและมโหทรจึงเสด็จไปห้ามสงครามนั้น ถัดมาในครั้งที่สาม พระพุทธเจ้าได้รับอาราธนานิมนต์จากมณีอักษิกนาคราช ผู้เป็นลุงของมโหทร ทรงเสด็จมาที่กัลยาณีประเทศ จากนั้นพระองค์ทรงประทับรอยพระบาทที่สุมนภูมบรรพต และเสด็จไปยังสถานที่ต่างๆ ในเกาะลังกา ทรงทำทิวาวิหารที่เชิงบรรพต ทรงประทับนั่งเข้าสมาบัติที่ทิวาปีเจติย์ มหาโพธิพฤกษ์ มหาสถูป ภูปารามเจติย์ และทรงประทับยืนที่สิลาเจติย์ จากนั้นพระราชาประสงค์จะสร้างรัตนาลูกาเจติย์ และโปรดให้พระเถระผูกสีมาขึ้นบนเกาะลังกา

<p>กถาที่ 10</p>	<p>เจตยศิริวิหารปฏิศุคคณ กถา</p>	<p>เริ่มต้นเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระมหินทเถระมีความประสงค์จะสร้างวิหารในมิสสกบรพตและพระราชทรงพระราชทานสร้างเจตยศิริวิหารถวาย จากนั้นพระเถระเข้าจำพรรษาในเจตยศิริวิหารนั้น จากนั้นกล่าวถึงมหาอำมาตย์ชื่อมหาวิภูษะผู้เป็นพระภาคินยของพระราชชาติบวชพร้อมพี่ชายและน้องชายรวม 55 คน</p>
<p>กถาที่ 11</p>	<p>ธาตวาคมณกถา</p>	<p>เริ่มต้นเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระมหินทเถระมีความประสงค์จะสร้างสถูป จากนั้นพระเถระจึงให้สุมนสามเณรไปทูลขอพระบรมสารีริกธาตุกับพระเจ้าอโศกมหาราชและท้าวสักกะ จากนั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะโปรดให้สร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจากพระเจ้าอโศกมหาราชที่เจตยบรพตแล้วอัญเชิญพระธาตुरากขวัญเบื้องขวาไปประดิษฐานในสถูปที่อุทยานมหานาควัน</p>
<p>กถาที่ 12</p>	<p>ทุมินทาคมณกถา</p>	<p>เริ่มต้นเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระนางอนุลาเทวีประสงค์จะผนวช จากนั้นพระราชเจ้าจึงโปรดให้อริภคินีอำมาตย์เดินทางไปยังชมพูทวีปเพื่อนิมนต์พระนางสังฆมิตตาเถรีและอัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์มายังลังกา จากนั้นพระเจ้าอโศกอธิษฐานให้กิ่งเบื้องขวาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ลอยมาประดิษฐานในกระถางทองคำและต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้แสดงอภิหารนั้น พระเจ้าอโศกพระราชทานตระกูล 18 ตระกูลเพื่อทำหน้าที่ดูแลต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระเจ้าอโศกเสด็จลุลยน้ำส่งหน่อต้นโพธิ์ จากนั้นในระหว่างทางพระนางสังฆมิตตาอนุญาตให้พยานาคราชอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ไปบูชาในภพนาครได้ 7 วัน จากนั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะโปรดให้ประดับตกแต่งพระนครอย่างยิ่งใหญ่เพื่อต้อนรับหน่อพระศรีมหาโพธิ์ และพระองค์เสด็จลุลยน้ำไปรับหน่อต้นโพธิ์แล้วอัญเชิญมาปลูกไว้ในอุทยานมหาเมฆวันในเมืองอนูราธปุระ พระองค์ทรงจัดพิธีบูชาอย่างยิ่งใหญ่และพระราชทานตำแหน่งแก่คนดูแลต้นพระศรีมหาโพธิ์</p>

2.2.4 ลักษณะโครงสร้างของเรื่อง

วรรณกรรมบาลีมีเนื้อหาประกอบไปด้วยโครงสร้างหลัก 4 ส่วน ได้แก่ บทปณามคาถา บทปฏิญญา การระบุชื่อบท และบทนิคมกถา (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2554: 41) และเนื้อหาของมหาโพธิวัังสะนั้นมื่อองค์ประกอบของโครงหลักครบทั้ง 4 ส่วนดังกล่าว มีดังต่อไปนี้

2.2.4.1 บทปณามคาถา

บทปณามคาถา คือ บทร้อยกรองที่ปรากฏในตอนต้นของวรรณกรรมบาลีชั้นนอรรถกถาเป็นต้นมา มีเนื้อหามุ่งสรรเสริญ นมัสการพระรัตนตรัย ร้องขออานิสงส์ในการแต่งหรือขอพรให้กวีรอดพ้นจากอันตราย รวมถึงบอแก้วัตถุประสงค์ในการแต่งเป็นต้น (พระมหาสายัญ ศรีอ่อน, 2550: 3) ในส่วนบทปณามคาถาของมหาโพธิวัังสะนั้นประพันธ์เป็นร้อยกรองด้วยปัฐยาวัตรฉันทจำนวน 3 คาถา และแสดงสาระสำคัญของบทปณามกถา 3 ประการ คือ (1) แสดงการไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (2) แสดงการขอพร และ (3) แสดงคำปฏิญญาหรือความมุ่งหมายของกวี⁹ มีดังต่อไปนี้

2.2.4.1.1 เนื้อหาแสดงการไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์

ผู้ประพันธ์แสดงเนื้อหาการไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยปัฐยาวัตรฉันท 1 คาถา มีข้อความที่แสดงถึงการไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ว่า “โพธิปาทป วนเท” แปลได้ว่า ข้าพเจ้าขอไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เนื้อหาดังกล่าวมีความแตกต่างจากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่นๆ ที่มักจะกล่าวคำนมัสการพระรัตนตรัยกล่าวคือ พระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นอันดับแรก อาจเป็นเพราะผู้ประพันธ์เน้นความสำคัญของเรื่องที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นหลักซึ่งมีความสอดคล้องกับชื่อเรื่อง มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 3 บทปณามคาถาและคำแปล

บทปณามคาถา	คำแปล
ยสฺส มฺเณ นิสฺสินฺโน ว สพฺพาริวิชัยํ อกา ปตฺโต สพฺพญฺญุตํ สตถา วนเท ตํ โพธิปาทป (MBV.1)	พระบรมศาสดาทรงประทับนั่งที่โคนแห่งโพธิ พฤกษ์ใด ทรงกระทำความชนะข้าศึกทั้งปวง แล้วบรรลุปะริพัชญุตญาณ ข้าพเจ้าขอกราบ ไหว้โพธิพฤกษ์นั้น...(MBV.1)

⁹ ผู้วิจัยจะอธิบายในบทปฏิญญา

2.2.4.1.2 เนื้อหาแสดงการขอพร

ผู้ประพันธ์แสดงเนื้อหาการขอพรด้วยปฐยาวัตฉันทน์ 1 คาถา มีสาระสำคัญของเนื้อหาแสดงการขอพรกล่าวคือ ผู้ประพันธ์อ้างบุญกิริยาอันเกิดขึ้นจากการกราบไหว้บูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ แล้วร้องขออานิสงส์จากการกราบไหว้นั้นได้บันดาลให้ตน (ผู้รจนา) ปราศจากความขัดข้องทั้งปวงเพื่อจะได้ประพันธ์เรื่องนี้ได้อย่างราบรื่น มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 4 บทปณามคาถาและคำแปล

บทปณามคาถา	คำแปล
ชนิตฺ ยมปณามเนน อิติ โพิธิมหิรุเห ปุญญํ ตสฺसानุภาเวน เกตฺวา สพฺเพ อุพฺทเว (MBV.1)	ด้วยอานุภาพแห่งบุญที่เกิดขึ้นจากความนอบ น้อมที่โพธิพฤกษ์อย่างนี้ ได้ขจัดแล้วซึ่งความ ขัดข้องทั้งปวง (MBV.1)

2.2.4.2 บทปฎิญา

บทปฎิญา คือ การระบุชื่อบทคัมภีร์ จุดประสงค์ในการรจนา และอื่นๆ เช่น คัมภีร์ที่ใช้เป็นต้น โดยจะปรากฏร่วมกับบทปณามคาถา (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2554: 41) ในส่วนบทปฎิญาของมหาโพธิ์วังสะนั้นผู้ประพันธ์เป็นร้อยกรองด้วยปฐยาวัตฉันทน์ 1 คาถา และแสดงสาระสำคัญของบทปฎิญา 3 ประการ ได้แก่ (1) ชื่อเรื่อง และ (2) วิธีการรจนา มีดังต่อไปนี้

2.2.4.2.1 ชื่อเรื่อง คือ มหาโพธิ์วังสะ

2.2.4.2.2 วิธีการรจนา คือ ปรีวรรตมหาโพธิ์วังสะจากภาษาสิงหลแล้วแปลเป็นภาษามคร มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 5 บทปฎิญาและคำแปล

บทปฎิญา	คำแปล
ทสฺยิสฺสมมหาโพธิ- วสฺสึ ภาสย สตฺถโน ปุพฺเพ สีหลภาสาย ฐิตํ วุฑฺฒชนานุกฺคา (MBV.1)	ข้าพเจ้าผู้ดำเนินตามชนผู้มีปัญญา จักแสดง มหาโพธิ์วังสะที่เขียนไว้ในภาษาสิงหลในปาง ก่อนด้วยภาษาของพระศาสดา (ภาษามคร) (MBV.1)

2.2.4.3 บทนิคมณฑล

บทนิคมณฑล คือ บทร้อยแก้วและร้อยกรองที่ปรากฏในตอนท้ายคัมภีร์สรุปเนื้อหาโดยย่อของคัมภีร์ บอแก้วตฤประสงคในการแต่ง ขออาณิสงส์จากการแต่งคัมภีร์ให้เกิดผลต่างๆ ที่เป็นมงคลหรือสวัสดิมงคล (พระมหาสาธุคุณ ศรีอุ๋น, 2550: 3) ในส่วนบทนิคมณฑลของมหาโพธิวง์สนั้นประพันธ์เป็นร้อยกรองด้วยปฐยาวัตฉันท์ 7 คาถา และมีเนื้อหามุ่งแสดงสาระสำคัญ 2 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านที่เกี่ยวกับการรจนา และ (2) ด้านการขออาณิสงส์ผลบุญจากการรจนา มีดังนี้

2.2.4.3.1 ด้านที่เกี่ยวกับการรจนา

ด้านที่เกี่ยวกับการรจนา กล่าวคือ การระบุชื่อคัมภีร์ ชื่อผู้รจนา ประวัติผู้รจนา การแสดงวัตถุประสงค์ในการรจนา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2554: 189) ในส่วนบทนิคมณฑลของมหาโพธิวง์สนั้นมุ่งแสดงเนื้อหาที่เกี่ยวกับการรจนา 2 ส่วน คือ การระบุชื่อเรื่องและการแสดงวัตถุประสงค์ในการรจนา มีดังนี้

1. การระบุชื่อคัมภีร์ คือ มหาโพธิวง์สนะ
2. การแสดงวัตถุประสงค์ในการรจนา กล่าวคือ ท่านผู้รจนาได้ประพันธ์มหาโพธิวง์สนั้นเพราะความเลื่อมใสในต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 5 บทนิคมณฑลและคำแปล

บทนิคมณฑล	คำแปล
คนเถหิ ดิสทสเสหิ สุนทรมมจรุ์ สุทธี จิต์ ยั กุสลั เตน ปสาเทน มหาโพธิ- (MBV.171)	กุศลใดที่ข้าพเจ้าสั่งสมไว้ซึ่งสำเร็จด้วยคัมภีร์ สามพันเล่มอย่างน่าพอใจ มีความสละสลวย มี ความไพเราะ มีความบริสุทธิ์ มีความสวยงาม เป็นศูนย์รวมแห่งโสิต ข้าพเจ้ารจนามหาโพธิ วง์สนั้นด้วยกุศลนั้น เพราะความเลื่อมใสในสุด ยอดแห่งต้นไม้ซึ่งก่อให้เกิดพระสุคต (MBV.171)

2.2.4.3.2 ด้านการขออานิสงส์ผลบุญจากการรจนา

การขออานิสงส์ผลบุญจากการรจนากล่าวคือ ผู้รจนาได้ตั้งความปรารถนามุ่งหวังอานิสงส์ที่เกิดจากการรจนาคัมภีร์ให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและสังคม (พระมหาจุฬพล สุยะติยะ, 2564: 54) ในส่วนการขออานิสงส์ผลบุญจากการรจนามหาโพธิวงษ์ะนั้น ผู้ประพันธ์มุ่งแสดงเนื้อหา 2 ส่วน คือ (1) ขออานิสงส์เพื่อสังคม และ (2) ขออานิสงส์เพื่อตนเอง มีดังนี้

2.2.4.3.2.1 ขออานิสงส์ผลบุญจากการรจนาเพื่อสังคม

ผู้ประพันธ์มุ่งแสดงการขออานิสงส์ผลบุญจากการรจนาเพื่อสังคม กล่าวคือเพื่อมวลสรรพสัตว์เป็นอันดับแรกประกอบไปด้วยสาระสำคัญ 4 ประการ ได้แก่

1. ขอให้พระสังฆธรรมดำรงอยู่ตลอดกาล
2. ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล
3. ขอให้พระเจ้าแผ่นดินรักษาโลก
4. ขอให้หมู่สัตว์บรรลुพระนิพพาน มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 6 บทนิคมนกถาและคำแปล

บทนิคมนกถา	คำแปล
จิริ์ ติฏฐสุ สหธมโม เทโว สมมา ปวสสุต โลกิ รกขนตุ ราชาโน ปชา ปโปนตุ นิพพุตี (MBV.171)	ขอพระสังฆธรรมจงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ขอ ฝนจงตกต้องโดยสม่ำเสมอ ขอพระเจ้าแผ่นดิน จงปกป้องคุ้มครองชาวโลก ขอหมู่สัตว์จงบรรลु การดับ (พระนิพพาน) (MBV.171-172)

2.2.4.3.2.2 ขออานิสงส์ผลบุญจากการรจนาเพื่อตนเอง

ผู้ประพันธ์มุ่งแสดงการขออานิสงส์ผลบุญจากการรจนาเพื่อตนเอง เป็นลำดับสุดท้ายประกอบไปด้วยสาระสำคัญ 4 ประการ คือ

1. ขอให้ตนเองบรรลุพระบรมโพธิญาณได้แสดงพระธรรมอันยอดเยี่ยม และปลดปล่อยสัตว์ออกจากภพ

2. ขอให้ตนเองเป็นเหมือนดวงอาทิตย์ที่ทำหน้าที่ขจัด
ความมืดและให้แสงสว่างแก่โลก
3. ขอให้ตนเองมีสติระลึกรู้ได้ในสังสารวัฏเพื่อบำบัดทุกข์
บำรุงสุขแก่สรรพสัตว์
4. ขอให้พระปัญญาภควดีจงอำนาจปัญญาแก่ตนเอง มี
ตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 7 บทนิคมนกถาและคำแปล

บทนิคมนกถา	คำแปล
<p>อหํ ตุ ปรมํ โพธิม- ปตวา ธมมมนุตตรํ เทเสตวา ปาณินो สพเพ โมเจยยํ ภวพณธนา ตมํ วิทธีสิตฺถุ กาคู- มาโลกมัสุมาลินो โลเก อสมิ ยถา โหติ เอกกาลํ สมตถตา ทุกขํ โลกสฺส นาเสตฺถุ สุขํ กาคฺชฺช ตถา มม สมตถตา สทา โหตุ สํสาเร สรโต สโต กปปรุกขสมานสฺส สตตานิ วสโต ภเว ปญญาภควตี มยหิ วุทธิ คจฺจตุ สพพทาฯ (MBV.171-172)</p>	<p>ส่วนข้าพเจ้าพึงได้บรรลุบรมโพธิ (ญาณ) แล้ว แสดงพระธรรมอันยอดเยี่ยมปลดปล่อยสัตว์มี ลมปราณทั้งมวลออกจากเครื่องพันธนาการคือ ภพ การขจัดความมืดและการทำแสงสว่าง พร้อมกันในโลกนี้เป็นความสามารถของดวง อาทิตย์ฉันใด การขจัดทุกข์และการบำรุงสุขแก่ ชาวโลกก็จะเป็นความสามารถแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ ผู้มีสติระลึกรู้ในสังสารวัฏ ฉะนั้น ขอพระปัญญา ภควดี จงอำนาจปัญญาแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ ผู้ เสมอด้วยต้นกัลปพฤกษ์ ผู้อาศัยอยู่ในภพเพื่อ ปวงสัตว์ฯ (MBV.171-172)</p>

2.2.4.4 การระบุชื่อบท

หนังสือมหาโพธิวัังสะ ฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ระบุชื่อบทไว้ 12 กลา¹⁰พร้อมทั้งมีการตั้งชื่อบทกำกับไว้ท้ายบท ส่วนตำราไตรปิฎกซึ่งเป็นตำราบัญญัติรายการคัมภีร์พระไตรปิฎกสมัยอยุธยาตอนปลาย พบว่ามีการระบุชื่อบทไว้เพียง 11 บท (ดู ตำรา.ก/2) ซึ่งมีความแตกต่างจากฉบับตรวจชำระของสมาคมบาลีปกรณ์ โดยผู้วิจัยจะแสดงตารางเปรียบเทียบชื่อบทเพื่อให้เห็นความแตกต่าง มีดังต่อไปนี้

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบชื่อบทระหว่างฉบับตรวจชำระและตำราไตรปิฎก

ลำดับที่	ฉบับตรวจชำระ	ตำราไตรปิฎก
1	อภิสมโพธิกถา	อภิสมโพธิกถา
2	อานนทโพธิกถา	อานนทโพธิกถา
3	ทสพลปรินิพพานกถา	ทสพลปรินิพพานกถา
4	ปฐมสงคีติกถา	ปฐมสงคีติกถา
5	ทุติยสงคีติกถา	ทุติยสงคีติกถา
6	ตติยสงคีติ	ตติยสงคีติกถา
7	ลงกวาตรณกถา	ลงกวาตรณกถา
8	นครูปเวสนกถา	นครูปเวสนกถา
9	มหาวิหารปฏิคคณกถา	มหาวิหารปฏิคคณกถา
10	เจตยศิริวิหารปฏิคคณกถา	เจตยศิริวิหารปฏิคคณกถา
11	ธาวาคมนกถา	
12	ทุมินทาคมนกถา	ทุมินทาคมนกถา

จากตารางเปรียบเทียบชื่อบทระหว่างฉบับตรวจชำระและตำราไตรปิฎก ผู้วิจัยพบว่าการระบุชื่อบทในตำราไตรปิฎกหายไปหนึ่งบทในตอนชื่อธาวาคมนกถา อาจสันนิษฐานได้ว่าต้นฉบับตัวเขียนมีเนื้อหาไม่สมบูรณ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายก็เป็นได้

¹⁰ คำว่า “กลา” แปลว่า การพูด, การคุย, การสนทนา, ถ้อยคำ, เทศนา, ปาฐกถา, เทศนาที่แสดงไปตามลำดับนั้น, คำสอนที่มีลำดับขั้นตอน (ปทา.204; PTSD.983-984) คำว่ากลานั้นมักปรากฏท้ายชื่อของวรรณกรรมบาลี ได้แก่ นิทานกถาแห่งอรรถกถาชาดก ท้ายชื่อของหัวข้อธรรม ได้แก่ อนุப்புฬกถา ท้ายชื่อของบทหรือตอนของเนื้อหา ได้แก่ ติลกราชกถาในชินกาลมาลินี เป็นต้น (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2559: 210)

2.2.5 แหล่งที่มาของเนื้อหาในเรื่อง

มหาโพธิวัังสะนั้นมีแหล่งที่มาของเนื้อหาในเรื่องที่ได้รับอิทธิพลทางแนวคิดหรือการอ้างอิงจากรรณบาลีที่ประพันธ์ขึ้นก่อนหน้าซึ่งมีหลากหลายแหล่งที่มาด้วยกัน เช่น เรื่องราวพุทธประวัติที่ได้รับอิทธิพลจากนิทานกथाแห่งอรรถกถาชาดก และเรื่องราวพระมหินทเถระประดิษฐานพุทธศาสนาในลังกาที่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์สมันตปาสาทิกา (อรรถกถาพระวินัย) และมหาวงศ์ เป็นต้น

ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะแสดงตารางเปรียบเทียบแหล่งที่มาของเนื้อหาในเรื่องโดยสังเขป มีดังนี้

ตารางที่ 9 เปรียบเทียบแหล่งที่มาของเนื้อหาในพุทธวงศ์แห่งชุตทกนิกายและมหาโพธิวัังสะ

พุทธวงศ์แห่งชุตทกนิกาย	มหาโพธิวัังสะ
นคร รมมวตี นาม	ตทา โมหนธการาภิฑูโร ธมมทีปงฺกโร ทีปงฺกโร
สุเมธา นาม ชนิกา	นาม สกโลกสงฺกโร อนุตฺตโร สมมาสมพุทฺโธ
ทสวสสสหฺสสานิ	ปุพฺพภาเคเยว อนปปกปโปภฺกิสฺตสสเสสุ
หฺสกา โภถจา มยฺรธา จ	ปารมีโย ปุเรตฺวา รมมวตีคเร สุเทวราชกุเล
ตีณิ สตสหฺสสานิ	สุเมธาเทเวีย กุจฺฉิมปภฺกิสฺนุธี คเหตุวา ฆนราชิ-
ปทุมมา นาม สา นารี	โต ปุณฺณจฺนโท วีย มาตฺกฺจฺฉิตฺโต นิกฺขมิตฺวา
นิमितฺเต จตฺุโร ทิสฺวา	สีหนาทํ นทิตฺวา หฺสโกถจามยฺรธาภิธานสฺสุ ตีสุ
อนฺนทสมมาสานิ	ปาสาเทสุ นาทฺกิตฺติสฺตสสเสสน ปรีจริยมาโน
ปธานจาร์ จริตฺวาน	ทสวสสสหฺสสานิ อคารมฆเณ วสิตฺวา ปทุมมา-
พรหมฺนา ยาจิโต สนฺโต	ภิธานาย อคคมเหสียา กุจฺฉิตฺโต อฺสภกฺขนธา-
วตฺติ จกฺกํ มหาวีโร	ภิธานํ ปุตฺเต ชาเต ชราชินฺณวยาธิมตปพฺพชิตฺเต
นิสินฺโน สิริสมฺมุลมฺหิ	ทิสฺวา อลงฺกตทตฺถิกขนธวรคฺโต จตฺุราสีตีสหฺส-
สมฺมงฺคโล จ ติสฺโส จ	กริวราโรหเกน ราชโลเกน มหตา จ พลกาเยน
สาคฺโต นามปฏฺฐาโก	ปรีวุโต มหาภิณิกฺขมณํ นิกฺขมม ปพฺพชิตฺวา
นฺนทา เจว สฺนฺนทา จ	อนุปพฺพชิตาย ปุริสโกภฺยยา ปรีวุโต ทสมมาเส
โพธิ ตสฺส ภควฺโต	มหาปธานจริยํ จริตฺวา อญฺญตรปุรวาสีหิ ทินฺนํ
(ชฺ.พฺุท.2/93-96)	ทิพฺโพชกปกฺกิตฺตมปายาสมปรีภฺยชิตฺวา สาถเวน
	ทิวาวิหารํ กตฺวา สฺนฺนทาชีวโกปนิตฺกฺสมฺมุจฺฉิโย
	คเหตุวา ปิปลฺลิร์กฺขมฺมุเล อภิสมฺพฺพชิตฺวา สฺนฺน-
	ทาราม ธมฺมจกฺกมปวตฺเตตฺวา สมฺมงฺคโล ติสฺโสติ

<p>พระนคร (ของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ปังกร พระองค์นี้) มีชื่อว่า รัมมวดี กษัตริย์พระนามว่า พระเจ้าสุทเวหะเป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า พระนางสุเมธา เป็นพระชนนีของพระบรม ศาสดาที่ปังกร//</p> <p>พระชินเจ้าประทับครองราชมณเฑียรแล้วจนสิ้น กาลหมื่นปี มีปราสาทอันงดงามยิ่ง 3 องค์ ชื่อว่า หงสา(หงส์) องค์หนึ่งโกญจา(นกกระเรียน) องค์หนึ่งมยุรา(นกยูง) องค์หนึ่ง//</p> <p>ทรงมีนารีสามแสน แต่งกายสวยงามนารีผู้เป็น พระมเหสีพระองค์นั้น พระนามว่า พระนางปทุ มา และทรงมีอุสภขันธ์กุมารเป็นพระโอรส//</p> <p>พระชินเจ้าทรงเห็นนิมิต 4 แล้ว เสด็จออกผนวช ด้วยยานคือช้าง ทรงตั้งความเพียร 10 เดือนเต็ม สมเด็จพระมุนีทรงกระทำความเพียรได้ตรัสรู้ ตามที่พระทัยมุ่งหมาย สมเด็จพระมุนีที่ปัง กร เป็นผู้อันพระพรหมอาราธแล้ว//</p> <p>พระมหาวีระเจ้าได้ทรงประกาศพระธรรมจักร ในมณเฑียรอันมีสิริ ฌ นันทาราม ประทับนั่งที่ ไม้ซีก ได้ทรงกระทำปาฏิหาริย์ย้ายเศียรถ้อย//</p> <p>พระสุมังคลเถระ และพระติสสเถระเป็นพระ อัครสาวก พระเถระชื่อพระสาเกตะเป็นพุทธ</p>	<p>ทวิที อคคสาวเกหิ สทุธิ นิจจกาลี จตฺติ ชีณาสวตสทสเสหิ ปรีวุโต สาคเตน ยตินา อุปฏฺฐิยาโม นนทาย สุนนทายาติ ทวิที อคคสาวิกาทิ อจิตตาสโน อนุปฺพเพน จาริกญ- จรมาโน รมมนครมปตฺวา กิเลสคฺคิสนตตฺ สพพชนมานสํ ฌมมกถามตรสธาราย สีติภาวํ ขเนนโต สุทฺสสมมหาวิหาเร วิหฺรติฯ</p> <p>(MBV.4-5)</p> <p>เมื่อนั้น พระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระ นามว่าที่ปังกร ผู้ห่างไกลจากความมืดคือโสมพะ ผู้ทำเกาะคือธรรมเป็นที่พึ่ง ผู้กระทำการ อนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งสิ้น ในส่วนเบื้องต้น เท่านั้น ทรงบำเพ็ญบารมีในแสนโกฏีกัปนับไม่ ถ้วน ทรงถือการปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระ เทวีพระนามว่าสุเมธา ในสุเทวราชสกุล ในเมือง รัมมวดีนคร ทรงประสูติจากพระครรภ์ของพระ มารดาเหมือนพระจันทร์เพ็ญเคลื่อนคล้อยจาก กลีบเมฆ ทรงบันลือพระสุรเสียงดุจราชสีห์ (เปล่งอาสภิวาจา) ทรงได้รับการปรณินิบัติจาก หลุยนักพ่อนหนึ่งแสนนางในปราสาท 3 หลังอัน ขนานนามว่าหงสา (หงส์) โกญจา (นกกระเรียน) และมยุรา (นกยูง) ทรงครองฆราวาสอยู่หนึ่ง หมื่นปีแล้ว เมื่อพระโอรสพระนามว่าอุสภขันธ์- กุมารประสูติแล้วจากพระครรภ์ของพระอัคร มเหสีพระนามว่าปทุมมา ทรงทอดพระเนตรเห็น คนแก่ชรา คนเจ็บ คนตาย และนักบวช ผู้เสด็จ ประทับบนคอช้างตัวประเสริฐที่ประดับตกแต่ง แล้ว ทรงแวดล้อมไปด้วยราชโลก (พระราชา) และพลกายหมู่ใหญ่จำนวน 84,000 คนที่ขึ้น เกาะ ช้างตัว ประเสริฐ แล้วเสด็จออก</p>
---	--

<p>อุปฐากของพระบรมศาสดาที่ปึงกร// พระนันทาเถรี และพระสุนันทาเถรีเป็นพระอัคร สาวิกา ต้นไม้ที่ประทับตรัสรู้ของพระผู้มีพระ ภาคเจ้าพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า “ปิปผลิ” (ไม้เลียบ)// (ขุ.พุทธ.2/93-96)</p>	<p>มหาภิเนษกรรมณ์ ทรงผนวชแล้ว ผู้ทรงแวดล้อม ด้วยบุรุษหนึ่งโกฏิผู้ตามเสด็จบรรพชา ทรง บำเพ็ญมหาปธานจริยาตลอด 10 เดือน ทรง เสวยข้าวปายาสที่ใสโอชาล้วนทิพย์ที่ ชาวอัญญตรบุรีถวายแล้ว ทรงพักผ่อนกลางวัน ในป่าสาละวัน ทรงรับกำห่วยาคาที่สุนันทาชีวก น้อมมาถวาย ทรงตรัสรู้ ณ โคนต้นปิปผลิ (ไม้ เลียบ) ทรงประกาศพระธรรมจักรที่สุนันทาราม ผู้ทรงแวดล้อมด้วยพระชีนาสพสี่แสนรูป ตลอดเวลากับด้วยพระอัครสาวก 2 องค์ คือ พระสุมังคละและพระติสสะ ทรงได้รับการ อุปฐากจากพระสาครตะ ผู้มีพระอัครสาวิกา 2 องค์ คือ พระนันทาและสุนันทาผู้บรรลุธรรม แล้ว เมื่อเสด็จจาริกไปตามลำดับก็ได้เสด็จถึงรัม มนครแล้ว ทรงบันดาลให้ใจของคนทั้งหมดที่ถูก แผดเผาด้วยไฟคือกิเลสเกิดความชุ่มชื้นด้วย สายน้ำอมฤตคือธรรมกถา ทรงประทับอยู่ใน สุทิสสนมหาวิหารฯ (MBV.4-5)</p>
---	--

ตารางที่ 10 เปรียบเทียบเนื้อเรื่องในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาและมหาโพธิ์วังสะ

นิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา	มหาโพธิ์วังสะ
<p>อิโต กิร กปปสตสหสสานัน จตุนัน อสงเขยยานัน มตถเก อมรวตี นาม นคร อโหสิฯ ตตถ สุเมโธ นามพราหมโณ ปฏิวสติ อุกโต สุขาโต มาติโต จ ปิโตโต จ สสุทคคณโก ยาว สตตมา กุล- ปรีวภูฏา อกชิตอ อนุปกกุฏฐุ ชาติวาเทน อภีรุโป ทสสนีโย ปาสาทิโก ปรมาย วณณ- โปกขรตาย สมนนาโคโต โส อยญญ กมม อกตวา พราหมณสิปปเมว อุกคณหิฯ ตสส ทหกรกาลเยว</p>	<p>โย ทยาสิตลมานโส ปญญาวา โส เอโก มหา- ปุริโส อิโตตัตานัน กปปสตสหสสาธิกานัน จตุน- นสมสงเขยยานมมตถเก โลกียโลกุตตรสมปทา- กรพุทตปัจเจกพุทตอคคสาวกมหาสาวกจกกวต- ตินราสภาราวรรชมพุทีเป อมรคณสทิสชนา- กิณณตาย อมรวตีติ ลพธาภิธานาย อมรวติยา ราชธานียา สกอลโลกปุชิตะ กมลาสนสุนุกุเล ปรมสุขุมเมโธ สุเมโธ นาม สุขุมารุ กุมารุ</p>

มาตาปิตโร กาลมกัสุ อถสสุ ราสิวฑฒโก อมจ-
โจ อายโปตถกั อหริตวา สุวณฺณรชตมริมุตตา-
ทิกิริเต คพฺเภ วิวริตวา “เอตตกนฺเต กุมาร
มาตุสนตกั เอตตกั ปิตุสนตกั เอตตกั อย-
ยกเปยฺยกานนฺติ ยาว สตตมา กุลปวิภูฏา ฐนั
อากิจชิตวา “เอตํ ปฏิปชชาทิตี อหฯ สุเมธ-
ปณฺทิตโต จินฺตสิ “อิมํ ฐนํ สํหริตวา มยหํ ปิตุ-
ปิตามหาทโย ปรโลกํ คจฺจนฺตา เอกํ กหาปณฺมปี
คเหตฺวา คตา นาม อตฺถิ มยา ปน คเหตฺวา
คณฺณการณํ กาสฺส วฏฺฏทิตฺติฯ โส รณฺโณ อโรเจต-
วา นคเร เภริณฺจาราเปตฺวา มหาชนฺสส ทานํ
ทตฺวา ตาปสฺสปพฺพชฺชํ ปพฺพชฺชา
(ขุ.ชา.อ.1/7-8)

ได้ยินว่า เมื่อล่วงมาได้ 4 อสงไขยกับอีก 1 แสน
กัปนับแต่ภัทรกัปนี้ มีพระนครซึ่งมีชื่อว่า อมรวดี
ในนครนี้มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อ สุเมธ อาศัยอยู่
ท่านเป็นผู้มีก่าเนติทั้งสองฝ่ายคือ ทั้งฝ่าย
มารดา ทั้งฝ่ายบิดา เป็นผู้สืบสายโลหิตบริสุทธิ์ดี
ไม่ปะปนสืบเนื่องกันในตระกูล เป็นชู้คนที่ 7
ใครๆ จะดูหมิ่นติเตียนโดยชาติหาได้ไม่ มีรูปร่าง
น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความเป็นผู้มี
ผิวพรรณงดงามอย่างยิ่งพราหมณ์สุเมธไม่ทำการ
งานอย่างอื่นเรียนแต่ศิลปะของพราหมณ์อย่าง
เดียว มารดาและบิดาของท่านตายเสีย ในกาลที่
ท่านยังเยาว์อยู่ที่เดียว ต่อมาอำมาตย์ผู้จัดการ
ผลประโยชน์ของท่าน นำสมุดบัญชีผลประโยชน์
มาแล้วเปิดห้องหลายห้องอันเต็มด้วยรัตนะมี
ทองเงินแก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้นแล้ว แจง
ทรัพย์ที่สืบเนื่องกันในตระกูลถึงชู้คนที่ 7 ว่า
“ข้าแต่กุมาร ทรัพย์สมบัติของมารดาของท่านมี

หุตฺวา วสนตกนฺติมททิตฺติวลาโส เวทสาครปารโค
สกลกฺลาจริยภาวมฺปกโต ครุจฺจนฺปาริจริยาวสา
เน วิภูฏทวารานิ รตนโกสสทสฺสาณิ ทิสฺวา “อโห
มม ปิตุปีตามหาทโย มหนฺตํ ฐนฺนิจยํ กตฺวา
ปรโลกํ คจฺจนฺตา เอเตสมฺมาสมกฺปิ เนวาทาย
คมีสุตฺติ สํเวคมฺปยาโต “มยา ปนินฺมํ ฐนฺสาร์
คเหตฺวา คณฺฐุ ยุตฺตณฺติ นคเร เภริณฺจาราเปตฺวา
ตฺริยนาทคณฺเชน อุปกตฺตํ นรภมฺรคณฺนิ รตนม-
กฺรณฺทปฺปวาเหน สตฺตาหํ สนฺตปฺเปตฺวา ทาน-
ตฺทินฺนินฺปาเตนาปิ อกตฺปริกฺขยํ รตนกมลสณฺฑํ
ทิสฺวา สพฺพสฺส สชนฺปรีชนฺสส รุทฺโต ททน-
ปรีคฺตา วีย กุณฺชโร วณฺคหนา เคหา นิกฺขมิตฺวา...
(MBV.2)

นับตั้งแต่กัปนี้ล่วงไปได้สี่อสงไขยหนึ่งแสนกัป
ในดินแดนชมพูทวีปที่ประเสริฐสำหรับรองรับ
พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก
พระมหาสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็นดัง
อาการที่อำนวยโลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติ มี
มหาบุรุษคนหนึ่ง มีใจข่มขื่นเพราะความกรุณา
มีปัญญา เป็นกุมาร ผู้อ่อนโยน นามว่าสุเมธ มี
ปัญญาสุขุมลุ่มลึก มีความงามเหนือกว่าพระ
กามเทพ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งแม่น้ำคือพระเวท
(สำเร็จการศึกษาในพระเวท) เป็นผู้เชี่ยวชาญใน
กลาศาสตร์ทั้งสิ้น (สำเร็จการศึกษาในศิลป
ศาสตร์ทั้งปวง) ในตระกูลผู้เป็นบุตรของพระ
พรหม (ตระกูลพราหมณ์) ที่บูชาแล้วในโลก
ทั้งสิ้น ในเมืองอมรวดีราชธานีที่ได้รับการขนาน
นามว่าอมรวดี เพราะเป็นเมืองที่เตยรดาชด้วย
ชนผู้เหมือนกับทวยเทพ ในเวลาสำเร็จ
การศึกษา เหลือบมองเห็นคลังอัญมณีนับพัน

<p>ประมาณเท่านี้ ทรัพย์สมบัติของบิดาของท่าน มีประมาณเท่านี้ตั้งนี้แล้ว กล่าวว่่า “ท่านจงปกครองทรัพย์นี้ สุเมธบัณฑิตคิดว่า “บรรพบุรุษทั้งหลายมีบิดาและปู่เป็นต้นของเรา รวบรวมทรัพย์นี้ไว้แล้ว เมื่อไปสู่ปรโลกจะได้ชื่อว่าถือเอาแม่เพียงกหาปณะอันหนึ่งไปก็หาไม่ ส่วนเราควรกระทำเหตุแห่งการถือเอาทรัพย์ไป (ให้ได้) ดังนี้” ท่านจึงกราบทูลแต่พระราชานี้ ให้คนตีกลองเที่ยวไป (ป่าวร้อง) ในพระนคร ให้ทานแก่มหาชนแล้วบวชเป็นดาบส... (ขุ.ชา.อ.1/7-8)</p>	<p>ห้องที่เปิดประตูทิ้งไว้ จึงเกิดความสลดว่่า “โอ้เหล่าปียชนมีบิดาและปู่เป็นต้นของเราได้รวบรวมทรัพย์สมบัติแล้วก็ไปสู่ปรโลก ทั้งไม่ได้ถือเอาทรัพย์แม้สักมาสกเดียวของพวกเขาไปเลย” จึงคิดว่า “สมควรที่เราจะถือเอาแก่นสารในทรัพย์ไป (ให้ได้)” แล้วสั่งให้คนที่เยวติกลองในพระนคร ทำให้มวลภมรคือนรชนซึ่งบินเข้าไป เพราะกลิ่นคือเสียงของดนตรีอิมหน้าสำราญตลอด 7 วันด้วยกระแสรสน้ำหวานของดอกไม้คือรัตนชาติ แล้วเห็นกอแห่งดอกบัวคืออัญมณีอันไม่ทำความสิ้นไป (หมดไป) แม้ด้วยการหยดลงของหยาดน้ำค้างคือทาน (การให้) จึงออกจากเรือนของชนบริวารคือญาติทั้งปวงที่พากันคร่ำครวญเหมือนกฤษณตัวออกจากป่าอันรกชัฏ ซึ่งแวดล้อมไปด้วยไฟป่า... (MBV.2)</p>
--	---

ตารางที่ 11 เปรียบเทียบเนื้อเรื่องในสมันตปาสาทิกา (อรรถกถาพระวินัย) และมหาโพธิวิงสะ

สมันตปาสาทิกา (อรรถกถาพระวินัย)	มหาโพธิวิงสะ
<p>ธมมจกกปวัตตณํ หิ อาที กตวา ยาว สุภทท- ปริพพาชกวินยนา กตพุทฺธกิจเจ กุสินาราย อุพวัตตเน มลลानํ सालเน ยมกسالานมนฺตเร วิสาขปุณณมีทิวเส ปจฺจุสสมเย อนุปาทีเสสาย นิพพานธาตุยา ปรีนินพฺพุเต ภควติ โลกนาเถ ภควโต ปรีนินพฺพานे สนนินฺติตานํ สตตฺตณฺนํ ภิกฺขุ- สตสทฺสสํ สงฆตฺเถโร आयสฺมา มหากสฺสโป สตตทาหปรีนินพฺพุเต ภควติ สุภทฺเทเน วุฑฺฒปพฺพ- ชิเตเน อลํ อาวุโส มา โสจิตฺถ มา ปรีเทวิตถ สมุตฺตทา มยํ เตเน มหาสมณเณ อุพทฺททา จ โหม อิทํ โว กปฺปติ อิทํ โว น กปฺปตีติ อิทานิ ปน มยํ</p>	<p>เอวมมคธาธิปสฺส อชาติสตตฺตุนรินทสฺส อภฺฐเม สํวจนฺเร ปรีนินพฺพุเต ภควติ โลกนาเถ กุสินาราย สมาคทานํ สงฺขยาปณฺติกกนฺदानํ ภิกฺขุนมฺมชฺเณ คณปาโมกฺขานํ สตตฺตณฺนํ ภิกฺขุสตสทฺสสํ สงฆตฺเถโร आयสฺมา มหากสฺสโป สตตทาหปรีนินพ- พุเต สตถริ สุภทฺเทเน พุฑฺฒปพฺพชิเตเน “อลมาวุ- โส มา โสจิตฺถ มา ปรีเทวิตถ สมุตฺตทา มยํ เตเน มหาสมณเณ อุพทฺททา จ มยํ โหม อิทํ โว กปฺปติ อิทํ โว น กปฺปตีติ อิทานิ ปน มยํ ยมิฉฺฉิสสาม ตํ กริสฺสาม ยํ น อิจฺฉิสสาม น ตํ กริสฺสามาติ วุตต- วจนมนุสฺสรนโต เอทิสฺสจ สงฺฆสนฺนินฺปาตสฺส</p>

ยํ อัจฉิสสาม ตํ กริสสาม ยํ น อัจฉิสสาม ตํ น
กริสสามาติ วุตตวจนมนุสสรนโต ฐาณํ โข ปเนตํ
วิชชติ ยํ ปาปภิกขุ อตีสตตถุกํ ปาวจนวนติ
มถญูมานา ปกขํ ลภิตวา นจิริสเสว สทสมมํ
อนตรธาเปยญํ ยาว จ ธมมวินโย ติฏฐติ ตาว
อนตีสตตถุกเมว ปาวจณํ โหติ วุตตํ เหน็ด ภาควตา
โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต
ปถญุตโต โส โว มมจเจยน สตถาติ ยนฺนุนาหํ
ธมมถจ วินยถจ สงคาเยยยํ ยถยิทํ สาสนํ
อทฺธิยํ อสส จิริฏฐิติกํ...

(วิ.อ.1/5)

ตั้งจะกล่าวโดยพิสดาร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นที่พึ่งของโลกทรงบำเพ็ญพุทธกิจ เริ่มต้น
แต่ยังพระธรรมจักรให้เป็นไป จวบจนถึงทรง
แนะนำสุภัททปริพาชกแล้วจึงเสด็จปรินิพพาน
ด้วยนิพพานธาตุซึ่งไม่มีชั้นบัญญัติอันกรรมและ
กิเลสเข้าไปถ้อมันเหลืออยู่ในเวลาใกล้รุ่ง ณ วัน
เพ็ญเดือน ๖ ในระหว่างคู่มัวร์ที่สวนป่าไม้รังซึ่ง
เป็นที่เสด็จประพาส ของพวกเจ้ามัลละ ใกล้
เมืองกุสินารา ท่านพระมหากัสสปะผู้เป็น
พระสังฆเถระของภิกษุจำนวน ๗ แสนรูป ซึ่ง
ประชุมกันในเพราะการเสด็จปรินิพพานของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ระลึกได้อยู่ถึงคำพูดที่ชรั
ตาสุภัททะพูดในเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
ปรินิพพานได้ ๗ วันว่า “พอที่ ท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศกเลย อย่าร่ำ
ไรเลย พวกเราพ้นได้เป็นอย่างดีแล้วจากมหา
สมณะนั้น ด้วยว่า พวกเราถูกมหาสมณะนั้น
รบกวนว่า สิ่งนี้ ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่
พวกเธอ ก็บัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จัก

ปุน ทลลภภาวามมถญูมาโน “ฐาณํ โข ปเนตํ
วิชชติ ยมปาปภิกขุ อตีสตตถุกมปาวจนวนติ
มถญูมานา ปกขํ ลภิตวา น จิริสเสว
สทสมมมนตรธาเปยญํ ยาว ธมมวินโย ติฏฐติ
ตาว อนตีสตตถุกเมว ปาวจณํ โหติฯ วุตตํ เหน็ด
ภาควตา “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ
เทสิโต ปถญุตโต โส โว มมจเจยน สตถาติ
ยนฺนุนาหํ ธมมถจ วินยถจ สงคาเยยยํ ยถยิทํ
สาสนมทฺธิยํ อสส จิริฏฐิติกํ”

(MBV.85)

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โลกนาถทรงเสด็จดับ
ขันธปรินิพพานแล้ว ในปีที่ 8 ของพระเจ้า
อชาตศัตรูผู้เสวยราชาธิปไตยในแคว้นมคธ ท่านพระ
มหากัสสปะเป็นพระสังฆเถระแห่งพระภิกษุ
จำนวน 7 แสนรูปซึ่งเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในคณะ
ท่ามกลางเหล่าภิกษุจำนวนมากที่มาสโมสกัน
ในเมืองกุสินารา ผู้ระลึกถึงถ้อยคำที่พระสุภัทท
ผู้บวชตอนแก่กล่าวแล้ว ในเมื่อพระผู้มีพระภาค
เจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ 7 วันว่า “อย่า
เลย ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านอย่าเศร้า
โศกไปเลย พวกท่านอย่าร่ำไรไปเลย พวกเราพ้น
ดีแล้วจากพระมหาสมณะพระองค์นั้น ด้วยว่า
เราถูกพระมหาสมณะนั้น คอยรบกวนห้ามปราม
ว่า “สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ
ก็บัดนี้เราจักกระทำตามสิ่งที่ตนปรารถนา” และ
สำคัญความที่สังฆนิบาตเช่นนี้เกิดขึ้นได้ยากอีก
จึงดำริว่า “ก็ข้อที่พวกภิกษุลามกสำคัญอยู่ว่า
“ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงไปแล้ว ได้พวกแล้ว
ต่อเวลาไม่นานนักพึงยังพระสัทธรรมให้เสื่อม

<p>กระทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่กระทำ สิ่งนั้นดังนี้ จึงดำริอยู่ว่า “ก็ข้อที่พวกภิกษุลามก จะสำคัญว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงไปแล้ว ได้ พวกแล้วต่อเวลาไม่นานนักพึงยังพระสัทธรรมให้ เสื่อมหายไป เป็นฐานะที่จะมีได้แล ก็ตราบไต่ พระธรรมและวินัยยังดำรงอยู่ ตราบนั้น ปาพจน์ ยังมีพระศาสดาไม่ล่วงไปแล้วทีเดียว ข้อนี้ สมจริงดังที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใด ที่เราแสดง แล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอัน นั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยล่วงไปแห่ง เรา ไฉนหนอ เราพึงสังคายนาพระธรรมและ พระวินัย โดยประการที่พระศาสนานี้จะพึงเป็น สิ่งควรแก่กาลอันยาวนาน พึงเป็นสิ่งดำรงอยู่ ตลอดกาลนาน... (วิ.อ.(ไทย).1/7-8)</p>	<p>หายไปเป็นฐานะที่จะมีได้แล ก็ตราบไต่พระ ธรรมและวินัยยังดำรงอยู่ ตราบนั้นปาพจน์ยังมี พระศาสดาไม่ล่วงไปแล้วทีเดียว ข้อนี้สมจริง ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดง แล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอัน นั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอโดยล่วงไปแห่งเรา อย่างกระนั้นเลย เราพึงสังคายนาพระธรรมและ พระวินัยโดยประการที่พระศาสนานี้จะพึงเป็น สิ่งควรแก่กาลอันยาวนาน จะเป็นสิ่งดำรงอยู่ ตลอดกาลนานฯ (MBV.85)</p>
---	---

ตารางที่ 12 เปรียบเทียบเนื้อเรื่องในมหาวงศ์และมหาโพธิวงศ์

มหาวงศ์		มหาโพธิวงศ์	
มหาปทุม กุณฺโฆ จ	อุโภ นาคา สุมงฺคฺลา	มหาปทุม กุณฺโฆ จ	อุโภ นาคา สุมงฺคฺลา
สฺวณฺณนงฺคเล ยุตฺตา	ปฐฺเม กุณฺตมาลเก//	สฺวณฺณนงฺคเล ยุตฺตา	ปฐฺเม กุณฺตมาลเกฯ
จตุรงฺคมาหาเสโน	สทฺ เถเรหิ ขตฺติโย	จตุรงฺคมาหาเสโน	สทฺ เถเรหิ ขตฺติโย
คเหตฺวา นงฺคฺลํ สีมํ	ทสฺสยิตฺวา อรินฺทโม//	คเหตฺวา นงฺคฺลํ สีมํ	ทสฺสยนฺโต อรินฺทโมฯ
สมลงฺกตํ ปุณฺณชฺฌํ	นानาราคํ ฐํ สุภํ	สมลงฺกตมฺปุณฺณชฺฌํ	นानาราคฐํ สุภํ
ปาตี จนนทจฺฉณฺณจ	โสณฺณรชตทณฺทกํ//	ปาตี จนนทจฺฉณฺณจ	ทีปํ ฐปฏฺฐจฺฉกํ
อาทาสํ ปุပ္ผริตํ	สมฺมุคฺคํ กุสุมฺคฺขิยํ	อาทาสํ กทฺลิมฺปุပ္ผ-	สมฺมุคฺคํ กุสุมฺคฺขิยํ
โตรณกทฺลิตตฺตาที	คหิตฺตถปฺริวาริโต//	สีมฺนตฺตินีหิ ฉตฺตาที	คเหตฺวา ปฺริวาริโต
นानาตฺริยสํชฺฌุโฐ	พลฺลชฺปฺริวาริโต	นานาตฺริยสํชฺฌุโฐ	พลฺลชฺปฺริวาริโต
ถุติมจฺคคฺเตหิ	ปุรยนฺโต จตฺทุทิสํ//	ถุติมจฺคคฺเตหิ	ปุรยนฺโต จตฺทุทิสํ
สาธฺการนินฺนาเทหิ	เจพฺกุเขปสฺเตหิ จ	สาธฺการนินฺนาเทหิ	เจลฺกุเขปสฺเตหิ จ

<p>มหตา ฉนปุชาย กสนโต ภูมิโป อคา// วิหารณจ ปุรณเจว กุรุมาโน ปทกขินฌ สีมาย คมนณฐานัน นทิมปตฺวา สมาปยิตี// (มหา.1/193-199)</p> <p>พระองค์ทรงเทียมพระมงคลหัตถี 2 ซ้างคือ มหาปทุมหัตถีกับกุญชรหัตถีที่ไถทอง (ทรงไถ) ที่ กุนตมาพกะเป็นลำดับแรก//</p> <p>พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงย้ายเข้าศึกทรงพร้อมด้วย จตุรงค์เสนาและเหล่าพระเถระทรงจับคันไถแล้ว แสดงรอยไถ//</p> <p>พระองค์ทรงแวดล้อมด้วยสตรีผู้ประดับตกแต่ง แล้วถือหม้อที่เต็มด้วยน้ำ ชงสวयงามหลากสี ถาดที่เต็มด้วยจุนจันท์ ไม้ทอง ไม้เงิน// กระจก กระจกเข้าที่เต็มด้วยดอกไม้ ดอกกุสมซึ่งมี ค่ามาก ชุ่มประดับต้นกล้วย และฉัตรเป็นต้น//</p> <p>พระองค์ประทับอยู่ท่ามกลางหมู่เครื่องดนตรี ต่างๆ มีคลื่นกองทัพห้อมล้อม เสียงเพลงสดุดี และเสียงเพลงขับอันเป็นมงคลดั่งกระหิมทั่วทั้ง 4 ทิศ//</p> <p>พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงไถไปพร้อมกับเสียง สาธุการดั่งกระหิมทั่วทั้งสี่ทิศ//</p> <p>พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงไถไปพร้อมกับเสียง สาธุการดั่งกระหิม มีการยกธงโบกสะบัดขึ้น หลายร้อย และด้วยมหรสพบูชาเป็นอันมาก//</p> <p>พระองค์ทรงทำปทักษิณรอบวิหารและพระนคร เสด็จไปถึงแม่น้ำอันเป็นสถานที่กำหนดเขตแดน แห่งสีมาแล้วจึงเสด็จกลับ// (มหา.(ไทย).1/193-199)</p>	<p>มหตา ฉนปุชาย กสนโต ภูมิโป อคา วิหารณจ ปุรณเจว กุรุมาโน ปทกขินฌ สีมาย คมนณฐานัน นทิมปตฺวา สมาปยิตี ฯ (MBV.134-135)</p> <p>พระองค์ทรงเทียมพญาช้างมงคล 2 เชือก คือ มหาปทุมกับกุญชรที่ไถทำด้วยทอง (ทรงไถ) ที่ กุนตมาพกะเป็นลำดับแรกฯ พระมหากษัตริย์ผู้ ทรงปราบปรามข้าศึก พร้อมกับจตุรงค์มหาเส นากและเหล่าพระเถระ ทรงจับพระนั่งคัลแล้ว แสดงรอยไถฯ ท้าวเธอทรงแวดล้อมด้วยสตรีผู้ ประดับตกแต่งแล้วถือหม้อปุรมญะ ชงสวयงาม หลายสี ถาดที่เต็มด้วยจุนจันท์ ประทีป ทัพพี ตักวันธูป กระจก ต้นกล้วย กระจกเข้าที่เต็มด้วย ดอกไม้ ดอกโกสมมีค่ามาก และฉัตรเป็นต้น ท้าวเธอประทับอยู่ท่ามกลางหมู่เครื่องดนตรี ต่างๆ มีคลื่นกองทัพห้อมล้อม มีเสียงสรรเสริญ และเสียงเพลงขับมงคลดั่งกระหิมไปทั่วทั้ง 4 ทิศฯ พระเจ้าแผ่นดินทรงไถไปพร้อมกับเสียง สาธุการที่ดั่งกระหิม มีการยกธงโบกสะบัดขึ้น หลายร้อย และด้วยการบูชาของชนหมู่มากฯ พระองค์ทรงเสด็จเสียบวิหารและพระนครแล้ว เสด็จไปถึงแม่น้ำอันเป็นที่กำหนดเขตแดนแห่ง สีมาจึงเสด็จกลับฯ (MBV.134-135)</p>
---	---

จากการเปรียบเทียบแหล่งที่มาของเนื้อหาในมหาโพธิวงสะได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นก่อนหน้าและการอ้างอิงเนื้อหาจากวรรณกรรมบาลีหลายๆ เรื่อง เช่น พุทธวงศ์แห่งขุททกนิกาย นิทานกถาแห่งอรรถกถาชาดก สมันตปาสาทิกา (อรรถกถาพระวินัย) และมหาวงศ์ เป็นต้น นอกจากนี้เนื้อหาที่ผู้ประพันธ์อ้างอิงมาจากวรรณกรรมบาลีหลายๆ เรื่องพบว่ามีรายละเอียดของเนื้อหาที่แตกต่างไปจากแหล่งที่มาซึ่งทำให้เนื้อหาในมหาโพธิวงสะมีความน่าสนใจเพิ่มมากขึ้น

2.2.6 ความแพร่หลายของต้นฉบับตัวเขียนในประเทศไทย

วรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวงสะได้เดินทางมายังประเทศไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 จากหลักฐานชื่อเรื่องปรากฏในบานแพนกตอนปลายของคัมภีร์เตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 268) และมีความสืบเนื่องเรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลายจากหลักฐานชื่อเรื่องในตำราไตรปิฎก (ตำรา.ก.2/6) จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์จวบจนปัจจุบันพบว่ามีชื่อเรื่องปรากฏอยู่ในรายการบัญชีรายชื่อหลายแห่ง มีดังต่อไปนี้

2.2.6.1 หนังสือบัญชีเรื่องหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ 1 แพนกบาฬี พ.ศ. 2459 เป็นบัญชีรายชื่อหนังสือภาษาบาลีที่พระยาพจนสุนทร (เรื่อง อติเปรมานนท์) เปรียญ เป็นแม่กองในการรวบรวมคัมภีร์ที่เก็บรักษาในหอสมุดพระวชิรญาณ พิมพ์เผยแพร่ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ และเรื่องมหาโพธิวงสะได้รับการจัดไว้ในหมวดตำนาน ลำดับที่ 15 ให้รายละเอียดไว้ว่า “โพธิวิส 3 ผูก พระพุทธทศตอาจารย์แต่ง ณะ เกาะลังกา” (กรรมการหอพระสมุด, 2459: 22)

2.2.6.2 หนังสือบัญชีคัมภีร์ภาษาบาลีแลภาษาสันสกฤตอันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เมื่อปีออก พ.ศ. 2463 เป็นหนังสือบัญชีรายชื่อคัมภีร์ภาษาบาลีที่รองอำมาตย์เอก หลวงพินิจวรรณการ (แสง สาลิตุล) เปรียญ เป็นผู้สำรวจและเรียบเรียงขึ้นใหม่ พิมพ์เผยแพร่ในงานเฉลิมพระชันษาชาวยิต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณะ เมื่อปีระกา พ.ศ. 2464 และเรื่องมหาโพธิวงสะได้รับการจัดไว้ในหมวดตำนาน ลำดับที่ 17 ให้รายละเอียดว่า “โพธิวิส ว่าด้วยเรื่องประดิษฐานพระศรีมหาโพธิ แลอานิสงส์การบูชาพระศรีมหาโพธิ 3 ผูก” (กรรมการหอพระสมุด, 2464: 40)

2.2.6.3 หนังสือสยามบาลีวรรณกรรม Pali Literature Transmitted in Central Siam (2002) ของ Peter Skilling and Santi Pakdeekham เป็นบัญชีรายชื่อคัมภีร์ภาษาบาลีที่เรียบเรียงขึ้นโดยอาศัยหมวดธรรมในหนังสือศัพท์สงเคราะห์ ของกิม หงศ์ลดาธรมภ์เป็นหลัก และ

เพิ่มเติมข้อมูลจากบัญชีของหอพระสมุดวชิรญาณ ฉบับปี พ.ศ. 2463 และเรื่องมหาโพธิวงสะได้รับการจัดไว้ในหมวดพระสูตร ลำดับที่ 2.145 โพธิ-วัส ให้รายละเอียดว่า “ว่าด้วยเรื่องประดิษฐานพระศรีมหาโพธิ แลอันสงส์การบูชาพระศรีมหาโพธิ”

2.2.6.4 หนังสือปิฎกมาลา บัญชีคัมภีร์พระไตรปิฎกล้านนา (2011) ของสานติภักดีคำ เป็นคำภีร์ปิฎกมาลาฉบับวัดป่าเตื่อ ต้นฉบับเป็นใบลานจารด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาไทยถิ่นภาคเหนือ และภาษาบาลีจำนวน 1 ผูก มี 45 หน้าลาน โดยแบ่งออกเป็น 23 หมวด หมวดที่ 1-6 พระสูตรและคัมภีร์บาลีในพระสูตรต้นตปิฎก หมวดที่ 7 นิเทศในวิสุทธิมรรค หมวดที่ 8-14 พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา หมวดที่ 15-17 คัมภีร์บาลีเบ็ดเตล็ด หมวดที่ 18 จรียาในจรียापิฎก หมวดที่ 19 ซาดกในนิบาตซาดก หมวดที่ 20 ซาดกในปัญญาซาดก หมวดที่ 21 วัตถุในธรรมบท หมวดที่ 22 พระอภิธรรม ในพระอภิธรรมปิฎก หมวดที่ 23 ซาดกนอกปัญญาซาดก และคัมภีร์มหาโพธิวงสะได้รับการจัดไว้ในหมวดที่ 16 ซุททกสุดต้นตคัณฐนาม ลำดับเลขที่ 16.3

2.2.6.5 หนังสือชื่อเรื่องและชื่อแบบฉบับหนังสือตัวเขียนทางพระพุทธศาสนา (2549) จัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็นคู่มือปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในการทำบัญชี ทำบัตรรายการ และเพื่อการศึกษาค้นคว้าหนังสือประเภทตัวเขียนโดยเฉพาะหนังสือใบลาน โดยจัดแบ่งเป็นหมวดใหญ่ 14 หมวดคือ หมวดบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาพระอภิธรรม นวฎีกา โยชนา คัณฐี ปกรณ์พิเศษ ปกนิกะ พงศาวดาร ตำนาน-ประวัติ โลกศาสตร์ สวดมนต์ และสัททวิเสส ทั้งนี้มหาโพธิวงสะได้รับการจัดอยู่ในหมวดตำนาน-ประวัติ ลำดับที่ 33

2.2.6.6 เอกสารต้นฉบับตัวเขียนที่จัดเก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก ณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ผู้วิจัยพบว่ามหาโพธิวงสะได้รับการจัดเก็บรักษาไว้ 2 แห่ง คือ (1) หอพระมณเฑียรธรรมภายในพระบรมมหาราชวัง และ (2) กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

2.2.6.6.1 หอพระมณเฑียรธรรม ภายในพระบรมมหาราชวัง มี 3 ฉบับๆ ละ 3 ผูก ได้แก่

1. ใบลานฉบับทองใหญ่¹¹ร.1 เลขที่ 846/1-3 ตูที่ 8 ชั้นที่ 1 มีจำนวน 3 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ทรงสร้างโดย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และไม่ปรากฏปีที่สร้าง ไม่ประทับประดับเกล็ดหอย มีตราประจำรัชกาล

¹¹ ฉบับทองใหญ่ หรือเรียกอีกนามว่า ฉบับทองทึบ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นภายหลังเมื่อสังคายนาพระไตรปิฎกเสร็จแล้ว ลักษณะของคัมภีร์ ใบลานปกหน้า ปกหลัง และ

2. ใบลานฉบับทองใหญ่ ร.1 เลขที่ 847/1-3 ตูที่ 8 ชั้นที่ 1 มีจำนวน 3 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและปีที่สร้าง ไม่ประกบประดับเกล็ดหอย ปกหน้าและปกหลังไม่มี รวมอยู่กับเลขที่ 846

3. ใบลานฉบับทองใหญ่ ร.1 เลขที่ 848/1-3 ตูที่ 8 ชั้นที่ 1 มีจำนวน 3 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและปีที่สร้าง ไม่ประกบประดับเกล็ดหอย ปกหน้าและปกหลังไม่มี รวมอยู่กับเลขที่ 846

ต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ 846 และเลขที่ 847 ในหอพระมณฑิยธรรมพบการระบุชื่อในบัตรรายการว่า “พระโพธิวิส สิทฺท” ส่วนต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ 848 ระบุชื่อในบัตรรายการว่า “โพธิวิส”

2.2.6.6.2 กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ มี 6 ฉบับๆ ละ 3 ผูก ได้แก่

1. ใบลานฉบับรดน้ำแดง¹² เลขที่ 2338/ข/1-3 ตูที่ 10 ชั้น 4/2 มีจำนวน 3 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ทรงสร้างโดย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รวมอยู่กับเลขที่ 2388/ก ขุททกปาฐกถา

2. ใบลานฉบับรดน้ำดำเอก¹³ เลขที่ 2596/ข/1-3: 1ก-3ก ตูที่ 11 ชั้น 4/1 มีจำนวน 3 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและปีที่สร้าง ไม่ประกบประดับหอย 1 มีผูก 1-3: 1ก-3ก. รวมอยู่กับเลขที่ 2596/ก มหาสัทธมมาธิปติ

ขอบคัมภีร์ ปิดทองที่บดตลอด รวมไปถึงไม้ประกบคัมภีร์ปิดทองที่บดด้วย (กรมศิลปากร, 2546: 32) จากการสำรวจของผู้วิจัยยังพบอีกว่าฉบับนี้ด้านข้างเขียนเป็นลายที่เรียกว่าฉบับข้างลาย

¹² ฉบับรดน้ำแดง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้น และมีสร้างซ่อมเพิ่มเติมฉบับที่หายไป ในรัชกาลที่ 3 และ 4 ลักษณะของคัมภีร์ ใบลานปกหน้าและปกหลังตกแต่งด้วยลายรดน้ำบนพื้นรักแดง เป็นลายก้านชดออกเถาเทพพนมครึ่งตัว เทพว้าครึ่งตัวเคล้าภาพครุฑยุคนาคอยู่ภายในรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ อันเป็นรูปสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ 2 ลายทั้งหมดตกแต่งภายในกรอบซึ่งเขียนลายประจำยามปีกนกแบบประดิษฐ์อย่างใหม่ (กรมศิลปากร, 2546: 34-35)

¹³ ฉบับรดน้ำดำเอก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้น ลักษณะของคัมภีร์ ใบลานปกหน้าและปกหลังตกแต่งด้วยลายรดน้ำบนพื้นรักดำ เป็นลายก้านชดกนกเปลวออกเถาช่อเปลวทางโต กิ่งกลางลายที่ปกหน้ามีชื่อคัมภีร์อยู่ภายในกรอบที่กรอบเขียนลายใบเทศเครือเถาเลื้อย และไม่ประกบคัมภีร์ทำด้วยไม้จันทร์สีอ่อน ตกแต่งประดับด้วยทอง นาก มุก และลงยาสีเขียวฝังลงไปเป็นรูปดอกไม้เครือเถาเคล้าภาพนกกอยู่ภายในกรอบ ที่กรอบตกแต่งด้วยลายคล้ายลายปีกนกแบบประดิษฐ์อย่างใหม่ (กรมศิลปากร, 2546: 35-36)

3. ไบลานฉบับทองน้อย¹⁴ เลขที่ 10927/ค/1-3 ตูที่ 98 ชั้นที่ 1/2 มีจำนวน 3 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและปีที่สร้าง ไม่ประทับธรรมดา มีฉลากทองเหลืองบอกชื่อคัมภีร์ 1 อัน รวมอยู่กับเลขที่ 10927/ก สาริกวินิจฉย

4. ไบลานฉบับล่องชาด เลขที่ 7312/ข/1-3 ตู 90 ชั้นที่ 3/3 น. มีจำนวน 3 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด สร้างโดยพระยาศรีสทเทพ (เพ็ง) ไม่ปรากฏปีที่สร้างไม่ประทับหาชาติเขียนลายทอง รวมอยู่กับเลขที่ 7312/ก. ทิปวัส

5. ไบลานฉบับล่องชาด เลขที่ 7496/ก/1-3 ตูที่ 90 ชั้นที่ 4/3 ต.7496/ข/ มีจำนวน 3 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและปีที่สร้าง ไม่ประทับธรรมดา

6. ไบลานฉบับล่องชาด เลขที่ 11491/ค/1 ตูที่ 132 ชั้นที่ 1/47496/ข/ มีจำนวน 1 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและปีที่สร้าง ไม่ประทับธรรมดา รวมอยู่กับเลขที่ 11491/ก สารสงคห

เฉพาะต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ 2338/ข/1-3 ระบุชื่อหน้าปกลานว่า “พระโพธิวงส สิทห” และต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ 10927/ค/1-3 ระบุชื่อหน้าปกลานว่า “พระโพธิวงสสิทห” ส่วนฉบับนอกจากนี้ ระบุชื่อหน้าปกลานว่า “พระโพธิวงส”

มีข้อสังเกตบางประการเฉพาะไบลานฉบับรดน้ำดำเอก เลขที่ 2596/ข/1-3: 1ก-3ก ในส่วนของไบลานรองปก มีรอยหมึกสีน้ำเงินเขียนแก้ไขรอยจารจากผูกที่ 1 เป็นผูกที่ 4 ว่า “เปนผูกที่ 4 ต่อจากคัมภีร์ก่อนโน้น” แต่ไม่ได้ระบุว่ามิเนื้อหาต่อจากคัมภีร์ฉบับใด เมื่อนำต้นฉบับดังกล่าวมาสอบทานกับต้นฉบับไบลานฉบับทองน้อย เลขที่ 10927/ค/1-3 ที่จารขึ้นในรัชกาลเดียวกัน ผลปรากฏว่ามีเนื้อหาเชื่อมได้สนิทกันพอดี จึงเป็นอันได้ข้อสรุปว่าฉบับตัวเขียนเรื่องมหาโพธิวงสจะต้องมีความยาวของเนื้อหา 6 ผูก ไม่ใช่ 3 ผูกตามที่ปรากฏในบัญชีรายชื่อ แต่อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับตัวเขียนทุกฉบับที่จัดเก็บรักษาและให้บริการในกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เมื่อสอบเทียบกับฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์แล้ว พบว่าต้นฉบับตัวเขียนทุกฉบับมีเนื้อหาไม่สมบูรณ์ทุกฉบับ

¹⁴ ฉบับทองน้อย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้น ลักษณะของคัมภีร์ ไบลานปกหน้าและปกหลังปิดทองทึบตลอด ตรงกึ่งกลางปกหน้ามีอักษรบอกชื่อคัมภีร์เป็นอักษรขอมย่อเส้นขุบทมิคาคำความพิเศษของฉบับทองน้อยนั้นเป็นพระไตรปิฎกของหลวงชุตแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่จารโดยฝีมือช่างผู้หญิง (กรมศิลปากร, 2546: 39)

2.2.7 ที่มาของฉบับหลักที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา

ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยศึกษาจากฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ตรวจชำระโดย S. Arthur Strong พิมพ์เผยแพร่ในปี 1891 (พ.ศ. 2434) ณ ประเทศอังกฤษ

เนื่องจากต้นฉบับตัวเขียนที่ผู้วิจัยสืบค้นที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก ณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ซึ่งพบว่ามีจำนวน 6 ฉบับดังกล่าวแล้ว ภายหลังจากผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อความในต้นฉบับตัวเขียนจึงพบว่าต้นฉบับตัวเขียนทุกฉบับมีเนื้อหาที่ไม่สมบูรณ์เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับตรวจชำระของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยเลือกศึกษาจากฉบับตรวจชำระของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) เป็นฉบับหลักในการศึกษา

ต้นฉบับที่ S. Arthur Strong นำมาใช้ในการตรวจชำระ มีดังต่อไปนี้

1. ฉบับพิมพ์อักษรสิงหลของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ใช้อักษรตัวย่อในการตรวจสอบชำระว่า “S₁”
2. ต้นฉบับตัวเขียนใบลานอักษรสิงหลของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ใช้อักษรตัวย่อในการตรวจสอบชำระว่า “S₂”
3. ต้นฉบับตัวเขียนใบลานอักษรพม่าของหอสมุดมณฑลเลย์ (Royal Library of Mandalay) ปัจจุบันอยู่ที่หอสมุดอินเดีย (Library of India Office) ใช้อักษรตัวย่อในการตรวจสอบชำระว่า “B”
4. ต้นฉบับตัวเขียนใบลานอักษรสิงหลของหอสมุดบริติชมิวเซียม (British Museum) ใช้อักษรตัวย่อในการตรวจสอบชำระว่า “S₃”

บทที่ 3

คำปรีวรรตเป็นอักษรไทยและคำแปลมหาโพธิ์วังสะเป็นภาษาไทย

การเทียบอักษรโรมัน-ไทย

พยัญชนะวรรค					
ก วรรค	k ก	kh ข	g ค	gh ฌ	ng ง
จ วรรค	c จ	ch ฉ	j ช	jh ฌ	ญ ญ
ฎ วรรค	t ฎ	th ฐ	d ฑ	dh ฒ	ณ ณ
ต วรรค	t ต	th ถ	d ท	dh ฐ	น น
ป วรรค	p ป	ph ฝ	b พ	bh ภ	m ม

พยัญชนะอวรรค					
อ วรรค	y ย	r ร	l ล	v ว	
	s ส	h ห	l ฬ	m ฌ	

สระ					
สระ	a อ	ā อา	i อี	ī อี้	
	u อุ	ū อุ	e เอ	o โอ	

ข้อตกลงในการปริวรรต

1. เฉพาะคาถาปฐยาวัตฉันท์ ผู้วิจัยจะปริวรรตแยกออกเป็น 2 ฝั่งตามรูปแบบความนิยมในประเทศไทย
2. ในกรณีที่คำสมาสยาวไม่จบในบรรทัดเดียวกัน ผู้วิจัยจะใช้เครื่องหมายยัติภังค์ (-) เพื่อป้องกันข้อความนั้นมีความต่อเนื่องกัน
3. ในกรณีที่คำสระสนธิในฉับตวรจชำระอักษรโรมันพิมพ์แยกกัน ผู้วิจัยจะปริวรรตติดเป็นคำเดียวกันทั้งหมด เช่น *dibbojakapakkhittam pāyāsam paribhujitavā* จะปริวรรตเป็น “ทิพ-โพชกปกุชิตตมปายาสมปริภุญชิตวา”
4. ผู้วิจัยจะใช้เฉพาะตัวบทที่ **S. Arthur Strong** ตรวจชำระไว้แล้ว โดยจะปริวรรตตรงตามตัวบททั้งหมด และหากคำปริวรรตอักษรโรมันในต้นฉับตวรจชำระมีความไม่ชัดเจน ผู้วิจัยจะใช้ต้นฉบับตัวเขียนฉบับหอสมุดแห่งชาติในการสอบเทียบ โดยใช้เอกสารลำดับหมายเลขที่ 2338/ข/1-3, 2596/ข/1-3: 1ก-3ก, และ 10927/ค/1-3
5. ในกรณีที่ฉับตวรจชำระมีข้อความผิดพลาดซึ่งอาจเกิดจากการพิมพ์ผิดหรือพิมพ์ตกหล่น หรือคำใดควรมีคำอธิบายเพิ่มเติม ผู้วิจัยจะอธิบายคำนั้นในเชิงอรรถ

คำปวิวรรตเป็นอักษรไทยและคำแปลเป็นภาษาไทย

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส

ขอความนอบน้อม จงมีแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้ชอบได้โดย
พระองค์เอง

มหาโพธิวิสา

มหาโพธิวิงสะ (วงศ์แห่งมหาโพธิพฤกษ์)

ยสฺส มุเล นิสินโน ว	สพฺพาวริชยมกา ¹⁵
ปตฺโต สพฺพญฺญตฺ สตฺถา	วณฺเฑ ตํ โพธิปาทป
ชนิตฺตํ ยมปณาเมณ	อิตฺติ โพธิมหิรฺุเห
ปุณฺญํ ตสฺसानุภาเวณ	ภเวทฺวา สพฺเพ อุตฺทเว
ทสฺสยิสฺสมมหาโพธิ	-วสฺสํ ภาสาย สตฺถุโน
ปุพฺพเพ สีหฬภาสาย	จฺฐิตํ วุทฺธชนานุโคติฯ

พระบรมศาสดาทรงประทับนั่งที่โคนแห่งโพธิพฤกษ์ใต้ ทรงกระทำ
ความชนะข้าศึกทั้งปวงแล้วบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ข้าพเจ้าขอ
กราบไหว้โพธิพฤกษ์นั้น ด้วยอานุภาพแห่งบุญที่เกิดขึ้นจากการนอบ
น้อมที่โพธิพฤกษ์อย่างนี้ ได้ขจัดแล้วซึ่งความขัดข้องทั้งปวง
ข้าพเจ้าผู้ดำเนินตามชนผู้มีปัญญา จักแสดงมหาโพธิวิงสะที่เขียนไว้
ในภาษาสิงหลในปางก่อนด้วยภาษาของพระศาสดา (ภาษามคร) ฯ

ตมฺปนฺน ชินสาสนาภรณญฺเฑหิ ปุพฺพพจฺริยเกสฺรีหิ ลงฺกาวาสินฺนตถาย สีหฬภาสาย ฐฺฐิตมฺมหา-
โพธิวิสมหิมิทานิ อวเสสเทสวาสิเน สฺสุโพธํ กโรนฺโต สพฺพชนตฺตุนมฺมูลภาสาย มาคธาภิธานาย ทสฺพลสฺส
เทสนาวจนฺมาลาณุกุสฺตาย วาจาเย รจยฺนโตปิ นาม สาธุชนมฺปรีโตเสยฺยเมวญฺจ สติ

ก็คัมภีร์มหาโพธิวิงสะนั้นได้เขียนขึ้นด้วยภาษาสิงหลเพื่อประโยชน์แก่ชาวลังกา โดย
ราชสีห์คืออาจารย์แต่ปางก่อน¹⁶ ผู้เป็นอาภรณ์แห่งพระศาสนาของพระชินเจ้า บัดนี้ข้าพเจ้า (พระ
อุปติสสะ) จะกระทำมหาโพธิวิงสะให้กระจ่างชัดแก่เหล่าชนผู้อยู่ในประเทศที่เหลือ ธรรมดาว่าแม้

¹⁵ ฉบับตรวจชำระเป็น “สพพาวริชยมกา” ซึ่งผิดกฏคณะปฎิยาวัตฉันท์ ส่วนต้นฉบับตัวเขียนเลขที่
10927/ค/1 จารเป็น “สพพาวริชย อกา” ซึ่งถูกต้องตามกฏคณะปฎิยาวัตฉันท์

¹⁶ ชาวลังกามีความเชื่อว่าบรรพชนของตนมีต้นกำเนิดมาจากราชสีห์หรือสิงโต (ปิยนาค (นิโครธา) บุณนาค,
2534: 23-24)

เมื่อจะรจนาก็พึงทำให้สาธุชนเบิกบานด้วยถ้อยคำที่เหมาะสมกับคำสอนของพระทศพลที่เรียกว่า
 มาคะ¹⁷ อันเป็นมูลภาษา¹⁸ของคนทั้งปวง ก็เมื่อความเป็นอย่างนี้มีอยู่ว่า

เกณ อฏฐเณ มหาโพธิ

กสส สมพนธินี จ สา

กี สาธินี อภิตถุตตา

เกณ กตถปตติฏฐิตาติฯ

ที่ชื่อว่ามหาโพธินั้น เพราะมีความหมายว่าอย่างไร มีความ
 เกี่ยวเนื่องถึงใคร ให้สำเร็จอะไร ใครสรรเสริญแล้ว และใคร
 ประดิษฐานแล้วที่ไหนฯ

เอเต ปญจ มหาปญหา วิสสชเชยยา ภวนติ ทิฯ ตตถ “เกณอฏฐเณ มหาโพธิตี โพธิ วุจจติ จตุ-
 ส¹⁹มคเคสุ ญาณํ ตํ โพธิ ภควา เอตถ ปตฺโตติ รุกฺโขปิ โพธิเตเวว นามํ ลภีติ ตสฺมา มหโต พุทฺธสฺส ภคว-
 โต โพธิตี วา มหตี จ สา โพธิ เจตี วา มหิตา พุทฺธมาภราตฺรณรินฺทนาคินฺทเทตีตี วา มหาโพธิตี เอวํ
 วจนตฺถเ อฏฐพฺโพฯ

ความจริงปัญหาใหญ่ 5 ข้อเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ควรหาคำตอบฯ บรรดาปัญหาใหญ่ทั้ง 5 ข้อ
 เหล่านั้น ปัญหาข้อที่ 1 ว่า “เกณอฏฐเณ มหาโพธิ” อธิบายว่า ความรู้ (ญาณ) ในมรรค 4
 ประการ²⁰ ท่านเรียกว่าโพธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้โพธิ (ญาณ) นั้นที่ต้นไม้นี้ เหตุนี้ต้นไม้นี้
 ก็ได้ชื่อว่าโพธิ (ต้นพระศรีมหาโพธิ์) เหมือนกัน เพราะเหตุนี้บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความแห่งถ้อยคำ
 อย่างนี้ว่า ที่ชื่อว่ามหาโพธิ เพราะปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้มียิ่งใหญ่
 ประการหนึ่ง เพราะปัญญาเครื่องตรัสรู้นั้นเป็นธรรมชาติยิ่งใหญ่ประการหนึ่ง และเพราะปัญญา
 เครื่องตรัสรู้นั้นเป็นธรรมชาติที่พระพรหม เทวดา อสูร พระราชา และจอมแห่งนาคนาคแล้ว
 ประการหนึ่งฯ

“กสส สมพนธินีติ โย ทยาสิตฺถมานโส ปญญาวา²¹ โส เอโก มหาปุริโส อิตฺตีตานํ
 กปฺปสฺตสฺสหาสิทิกานํ จตฺตุนมฺสงฺเขยยานมฺมตฺถเก โลกียโลกุตฺตรสมฺปทาการพุทฺธปจฺเจกพุทฺธอคฺคสาวก-
 มหาสาวกจกฺกวตฺตินราสภารวรมฺพฺพทีเป อมรคณสทิสชนากิณฺณตฺตาย อมรวตฺตีติ ลทฺธาภิธานาย

¹⁷ ภาษามาคะ คือ ภาษาของชนชาวมคธ, ภาษาของชนผู้อยู่ในแคว้นมคธ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
 (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 321)

¹⁸ มูลภาษา หมายถึง ภาษาดั้งเดิมที่มนุษย์ต้นกับใช้สื่อสารซึ่งเชื่อกันในกลุ่มพุทธศาสนาเถรวาทว่าภาษา
 มคธเป็นภาษาดั้งเดิมที่ใช้กันมาตั้งแต่ต้นกับ

¹⁹ น่าจะเกิดจากการพิมพ์ผิด ควรจะเป็น “จตุสุ”

²⁰ มรรค 4 ประการ คือ ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ได้แก่ (1) โสคาปัตติมรรค (2) สกทาคามิมรรค (3)
 อนาคามิมรรค (4) อรหัตตมรรค (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 128)

²¹ ควรจะเป็น ปญญาวา

อมรวติยา ราชธานียา สกลโลกปุชิตะ กมลลาสนสุนกุละ ปรมสุขุมเมโธ สุขเมโธ นาม สุขุมารโ กุมารโ หุต-
 ภา วสันตกนติมทิตวิลาโส เวทสาครปารโค สกลกลาจริยภาวุมุคโต ครุจรรณปาริจริยาวาเสนา²²
 วิวภูทวารานิ รตนโกสสหัสธานี ทิสวา “โอโห มม ปิตุปีตามหาทโย มหนต์ ธนนิจยั กตวา ปรโลกั
 คจฉนตา เอเตสมมาสมกปี เนวาทาย คมีสูติ สัเวคมุปยาโต “มยา ปนิมฺ ธนสารี คเหตุวา คนตฺต ยุตตนติ
 นครเ เกริญจราเปตฺวา ตฺริยานาทคนธเณ อุปคตํ นรภมรคณํ รตนมกรนทปฺวาเวเน สตตทาหํ สนตปเปต-
 ภา ทานตฺตินนิปาเตนาปี อกตปริกขยั รตนกมลสณทํ ทิสวา สพพสฺส สชนปริชนสฺส รุทโต ทหนปริคตา
 วิย กุณฺชโร วนคหนา เคาหา นิกฺขมิตฺวา เกตกาโสเกติลจกมฺปกาทินเกวิกจกฺกุสมนิกฺรปริมลตรุสณทมน-
 ฑิตมฺมิคตฺรจกนาควยคฺษาทือปริมิตจตฺตปทกทมพกานุจริตํ กุรรจโกรมยฺรภิงการาทิสกฺนตानนตฺกฺขิตํ
 เทวทานวสิทฺทวิซุชาธาทินานาภูตสตตนิเสวิตมมรคตฺรชตกนภลิกาทิววิวิสิขริสตสมุชฺชลํ เนกนา-
 ภายกนิกายกามินีกุจกสสฺสพิตวณสรสสฺสสุปฺโสภิตํ ทิมธรณิธฺรารณภูตํ สิริสีกฺราสารนิชฺมรส-
 สหสฺสรณินิยมเนกวิธรตนากั สฺรูกินนรนาครจกมณฺฑลํ ทิมวณตมชฺโณคเหตุวา กปฺปปาทปฺปลว-
 ปาภูลปาทโตล กมลโกมลโกโร มโนสิลาปงกปิงคเลน สรียราวณณเณน ลิมเปนโต วิย วนคหนํ วิกจนยนิ-
 สฺสุชาเลน กุมฺทกฺวलयกมลสรสสฺสสณฺฑาฑิตํ สรทสมยโสภํ ทสเสนโต วิย วนภุมิ นินวาสภุมิโมโลเกนโต
 วนคฆทชลเสกสัวฑิตวิกสิตปฺปผสฺรูกิปาทปมสสมปทํ ทิสวา ปวาพวณณจหนํ รชตชฺชุตฺติเสตภิตติ-
 มินทนีลมนิกิรณวิริจิตมิว รณมภุมิ สฺมุสฺสิต²³วาทปานทวารั โกลียทตฺตยิ วณณสาลินิมปณณสาลมปวิ-
 สิตฺวา สาภูกยฺคโมมฺลจิตฺวา พนฺธูชิวกฺกุสมทลทามสนนินภํ รตตวากจิริ นินวาเสตวา อโนชปฺปพทามนิพพิ-
 เสสํ สฺวณณวณณณํ วากจิริมฺปฺริทิตฺวา ปุณฺนาคปฺปผสฺนธรสทิสมอชินทูปิจมมเมกํสํ กตวา ชภฺวามณฺฑลํ
 พนฺธิตฺวา ติวงกั ชาริกาชํ อเส กตวา โกมลจกฺกุสิทลนิกเรณ รตตฺตปฺปเลเนว กรตเลน กตตฺรทณฺฑํ คเหตุวา
 นลินโยนิวิมานรณินิยาย ปณณสาลาเย พรหมลีสลาเย นิกฺขมิตฺวา มุทฺลินิทมฺภฺรฐสมตลเสตวิปฺกิณณปฺลิ-
 นมมหาจกมมภฺริยฺห จรณกมลมาลาเย ปุสฺนชลตลมลจโรนโต กติปฺยวาเร จงกมิตฺวา อตตโน วิลาส-
 โมโลเกตวา อมตรสธาราปรมฺปฺราภิสิตตคตฺโต วิย สณชาตปิตฺปาโมชฺโซ ตํ วิกขมเกตฺวา “มนโรโธ เม
 มตถกมปฺโต โสภติ วต เม ปพพชชา ฉินนเม คิทพณฺธนํ โสสาปีโต กามปงโก สงฺขิปิตํ สัสารวภฺภูํ นิ-
 ฬาฑิตํ เนกขมมํ กริสฺสามิ สมณธมมํ ลภิสฺสามิ สมณผลนติ ชาตฺตฺสสาโห ชาริกาชโมตาเรตฺวา จงกม-
 โภภฺยิมมุกควณณสิลาปฺภูเ นิสีทิตฺวา วนเทวตานมมณนยนา นิ วิลุมปนโต ทิวสภาคํ วิตินาเมตฺวา
 อรฺุณตฺรชามธาณิณิรสิมาลินิกมลินีกามฺเก อตถมฺปยาเต จรมานสิทฺทวณิตานุปฺรจฺวานุสาริณิ มน-
 ทมณทมนทากินิหเส ว สมฺปคจฉติ สลินิ คคนตลมลปณณสาลมปวิสิตฺวา นิททารชนิกิรณเณน มุกฺกฺลิ-
 เณตตปงกโช สรียรธํ วิโนเทตฺวา ปจฺจฺเส นินทาปคมสทสสรฺสีนา วิกสิตนยนมพฺุช สกวนคหน-

²² ฉบับตรวจชำระเป็น “ครุ-” ส่วนต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ 10927/ค/1 จารเป็น “ครุ-” คำที่ถูกต้องควรจะเป็น “ครุ-” ฉบับตรวจชำระน่าจะพิมพ์ตกหล่น

²³ ฉบับตรวจชำระเป็น “สุมุสฺสิต-” ส่วนต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ 10927/ค/1 จารเป็น “สุมุสฺสิต-” คำที่ถูกต้องควรจะเป็น “สุมุสฺสิต-” ฉบับตรวจชำระน่าจะพิมพ์ตกหล่น

คมนมปัจจเวกขมาโน คคนตลมนปณณสาสนมปวิสิตวา นิพทารชนีกรกิริณณ มุกุสิตเนตตปงโกโซ สรี-
รทรธ วิโนเทตวา ปัจจเส นิพทาปคสมสสรสิรินา วิกสิตนยนมพุโซ สกวนคหนคมนมปัจจเวกขมาโน
“อหมปน สุวณณวลยณูปราทิสงฆฏฏานทอนิสหิตมจรุหสิตกกิตเคหชนรมณียมพารวิภาสสุริ สุรวร-
ภวานการมहाकारี टिनलวมिव ปริจจชิตวา ตโปवनมปวิภูโฐสมิ อिธ ปน เม ปณณสาลาย วาโส ทุติโย
ฆราวาโส วिय โหติ หนทาหิ ทุมมุเลเยว วเสยยนติ ปณณสาสนมปชหิตวา รุกขมุลมุปคนตวา ธณญ-
วิกติมปหาย ปวตตผลโกชโน สยนมปหาย ฐานคมนาสนเนหว รตตินทิวี่ สัทรนโต กสิณปริกมมि กตวา
อฏฐสมาปตติผลสุเขน อภิญญาโย สตตาทพณตเรเยว นิพพตเตตวา มรुပ္ภลลมปวิภูฐมโร วिय มरु-
รเสน समाปตติสุเขเนว ยาเปนโต วีติनामेติฯ

ปัญหาข้อที่ 2 ว่า กสุส สมพนธินิ ความว่า นับตั้งแต่กับนี้ล่วงไปได้สี่สงไขยหนึ่งแสนกับ
ในดินแดนชมพูทวีปที่ประเสริฐสำหรับรับรองรับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก
พระมหาสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็นดังอาการที่อานวยโลกิยสมบัติและโลกุตตรสมบัติ มี
มหาบุรุษคนหนึ่ง มีใจชุ่มชื่นเพราะความกรุณา มีปัญญา เป็นกุมาร ผู้อ่อนโยน นามว่าสุเมธ มี
ปัญญาสุขุมลุ่มลึก มีความงามเหนือกว่าพระกามเทพ²⁴ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งแม่น้ำคือพระเวท²⁵
(สำเร็จการศึกษาในพระเวท) เป็นผู้เชี่ยวชาญในกลศาสตร์ทั้งสิ้น²⁶ (สำเร็จการศึกษาในศิลป
ศาสตร์ทั้งปวง) ในตระกูลผู้เป็นบุตรของพระพรหม²⁷ (ตระกูลพราหมณ์) ที่บูชาแล้วในโลกทั้งสิ้น
ในเมืองอมรวตติราชธานีที่ได้รับการขนานนามว่าอมรวตติ เพราะเป็นเมืองที่เดิยรดาษด้วยชนผู้
เหมือนกับทวยเทพ ในเวลาสำเร็จการศึกษา²⁸ เหลือบมองเห็นคลังอัญมณีนับพันห้องที่เปิดประตู
ทิ้งไว้ จึงเกิดความสลดว่า “โอ้ เหล่าปิยชนมีบิดาและปู่เป็นต้นของเราได้รวบรวมทรัพย์สมบัติแล้ว
ก็ไปสู่ปรโลก ทั้งไม่ได้ถือเอาทรัพย์แม้สักมาสกเดียวของพวกเขาไปเลย” จึงคิดว่า “สมควรที่เราจะ
ถือเอาแก่นสารในทรัพย์ไป (ให้ได้)” แล้วสั่งให้คนเที่ยวตักลงในพระนคร ทำให้มวลภมรคือนร
ชนซึ่งบินเข้าไปเพราะกลิ่นคือเสียงของดนตรีอิมหน้าสำราญตลอด 7 วันด้วยกระแสสรน้ำหวาน

²⁴ “วสันตกันติ-” ในคำว่า “วสันตกนติมทิตติวิลาโส” แปลว่า ผู้ใคร่ดูควสันต์หรือฤดูใบไม้ผลิ หมายถึง
พระกามเทพ (สุมาลี อุดมพงษ์, 2523: 26)

²⁵ เวทสาครปารโค แปลว่า ผู้ถึงฝั่งแห่งแม่น้ำคือพระเวท เป็นความเปรียบของกวีที่มักจะเปรียบเทียบการศึกษา
พระเวทเสมือนมหาสมุทรที่มีความลุ่มลึกหยั่งถึงได้ยาก และการข้ามไปอีกฝากฝั่งของมหาสมุทรจึงเปรียบเสมือนการ
สำเร็จการศึกษาหรือผู้เรียนจบในไตรเพท

²⁶ ศิลปวิทยาชั้นสูง 64 แขนงในไศวตันตระ (SED.261)

²⁷ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีความเชื่อว่าบรรณะพราหมณ์เป็นบุตรของพระพรหม เพราะเกิดสองครั้ง
กล่าวคือ ครั้งแรกเกิดจากมารดาและครั้งที่สองเกิดจากพระพรหม

²⁸ คำว่า “ครุจรณปาริจริยวสานเน” แปลตามรูปศัพท์ว่า ในเวลาสิ้นสุดลงแห่งการปรนนิบัติรับใช้อาจารย์
หมายถึง การอยู่ปรนนิบัติรับใช้ครูอาจารย์หรือมอบสินทรัพย์แก่ครูหลังจากสำเร็จการศึกษาเล่าเรียน ในวัฒนธรรม
อินเดียเรียกว่าครุฑทักษิณา

ของดอกไม้คือรัตนชาติ แล้วเห็นกอแห่งดอกบัวคืออัญมณีอันไม่ทำความสิ้นไป (หมดไป) แม้ด้วยการหยดลงของหยาดน้ำค้างคืออาทาน (การให้) จึงออกจากเรือนของชนบรืวารคือญาติทั้งปวงที่พากันคร่ำครวญเหมือนกฤษณคร่ำครวญออกจากป่าอันรกชัฏซึ่งแวดล้อมไปด้วยไฟป่า แล้วเดินทางไปยังป่าหิมพานต์ที่ประดับไปด้วยช่อดอกไม้ที่แย้มบานเป็นจำนวนมากมีดอกการเกด ดอกโศก ดอกหมากเม่าควาย และดอกจำปาเป็นต้นและแมกไม้โดยรอบ ครคร่ำไปด้วยฝูงสัตว์จตุบาทนับไม่ถ้วนมีเนื้อ ม้า ช้าง และเสือดโคร่งเป็นต้น มีเสียงกู่ร้องของนกดังกังวาลมีนกเขา นกโพระดก²⁹ นกยูง และนกแขกเต้าเป็นต้น เป็นที่สิงสถิตของสัตว์ตฤทหลายประเภทมีเทวดา ทานพ³⁰ นักสิทธิ์³¹ และวิทยากร³²เป็นต้น รุ่งเรืองด้วยยอดเขานับร้อยยอดสลักกันมียอดเขามรกต เงิน ทอง และแก้ว ผลึกเป็นต้น สวยงามไปด้วยสระน้ำพันในดงที่ล้วนกระเพื่อมไปด้วยหม้อคืออม³³ของนางเทพธิดา (ผู้เป็นชายา) ของหมู่เทพบุตรจำนวนมากในสรวงสวรรค์ อันเป็นเครื่องประดับของภูเขาคิมพานต์ ซึ่งรื่นรมย์ไปด้วยลำธารนับแสนสายเพราะกระแสจากละอองน้ำที่เย็น อันเป็นบ่อเกิดอัญมณีหลากหลายชนิด มีเหล่าเทวดา กิณร และนาคโดยรอบ (สุเมธพราหมณ์) ผู้มีฝ่าเท้าสีแดงระเรื่อคล้ายกับใบอ่อนของต้นกล้วยฤกษ์ มีมืออ่อนนุ่มเหมือนดอกบัว ผู้ราวกับว่าฉาบทาปาร์กซ์ด้วยความงามของเรือนร่างมีโคลนสีน้ำตาลแห่งมโนศิลา ผู้ราวกับว่าแสดงพื้นที่แนวป่าอันปกคลุมด้วยสระบัวโกมุท บัวสาย และบัวหลวงนับพันสระที่สวยงามในฤดูศร³⁴ด้วยข่ายลำแสงคือดวงตาอันเบิกกว้าง เมื่อมองหาพื้นที่สำหรับพักอาศัยจึงมองเห็นอาศรมบ³⁵มีต้นสุรภีผลิดอกบานสะพรั่งซึ่งเจริญเติบโตด้วยการรดจากน้ำมันเหลวของช้างป่า แล้วเข้าไปยังบรรณศาลาอันรุ่งเรืองดุจ (รวง)

²⁹ แปลตามฉบับ B -จงโกร-

³⁰ ทานพ (บ.ทานว) คือ อสูรหรือยักษ์จำพวกหนึ่ง, ทำวอาสาของทนุ (PTSD.1672)

³¹ นักสิทธิ์ (ส.สิทธิ์) คือ มนุษย์กึ่งเทพผู้มีฤทธิ์หรือโยคีผู้อาศัยอยู่ร่วมกับมุนีในป่าหิมพานต์ (SED.1215)

³² วิทยากร (บ.วิชาธร) คือ ผู้รู้มนต์ หมอผี (PTSD.3189)

³³ ในวรรณกรรมสันสกฤตมักเปรียบเทียบถิ่นของสตรีว่ามีลักษณะเหมือนหม้อ เช่น ในตำราอสังการศาสตร์ของวาคภีภรรยาว่า

ผณิมณิกรณาสีสยุดจณจนินโจล: กุจกคณิธานสเยว รุกษาธิการี

อรสิ วิศทหารสสารตามุชชีหาน: กิมิตี กรสโรเช กุณฑลินยา: ||

“งูผู้สวมเสื้ออันโตงเตงทำขึ้นด้วยปวงรัตมีของแก้วมณีที่ฟังพาน ประหนึ่งว่าเป็น
เจ้าหน้าที่รักษากลศบรรจทรัพย์คือถัน ทำไม้จึงเล็กเป็นสร้อยคอที่ออกมาอยู่ใน
ดอกบัวคือมือของหญิงคนใส่ตุ้มหู” (อลง.17)

³⁴ ฤดูศรหรือฤดูใบไม้ร่วง (ส.ศรท, บ.ศรท) เป็นฤดูที่อยู่ระหว่างฤดูฝนและฤดูหนาว นักกวีสันสกฤตกล่าวถึงฤดูใบไม้ร่วงว่าอากาศเย็นสบาย ท้องฟ้าแจ่มใสที่สุด สีเข้มที่สุด ไม่มีเมฆหมอก และพระจันทร์ทอแสงสีเงินสว่างท่ามกลางหมู่ดาวที่ส่องแสงระยิบระยับอยู่ในท้องฟ้า และเป็นภาพที่สวยงามที่สุด (วิสุทท์ บุชยกุล, 2554: 366)

³⁵ อาศรมบ (ส.อาศรมบ, บ.ออสบ) อาศรมบหรืออาศรมเป็นที่อยู่ของนักพรต

ข้าวสาลี อันท้าวโกสีย์³⁶เนรมิตไว้ สีของหลังคาประหนึ่งแก้วประพาฬ ฝาผนังมีสีขาวสว่างไสว ประดุจเงิน พื้นแปลงประกายประหนึ่งตกแต่งด้วยรัศมีแก้วอินทนิลและแก้วมณี บานหน้าต่างและ บานประตูได้สลักไว้อย่างดี แล้วเปลื้องคู่ผ้าสาฎกออกนุ่งผ้าคากรองสีแดงคล้ายกับพวงกลีบดอก ชบา แล้วห่มผ้าคากรองทำด้วยเปลือกไม้มีสีดั่งทองคำคล้ายพวงดอกอินชบา แล้วพาดหนังกวาง ดำ³⁷และหนังสืออันคล้ายกับผ้าที่ลาดด้วยดอกบุษบาไว้บนบ่าข้างหนึ่ง แล้วผูกขลุ่ยมณฑล (ขลุ่ย ทรงกลม) วางสาแทรกไม้สามง่ามไว้บนบ่า แล้วถือเอาไม้เท้าด้วยฝ่ามือคือดอกบัวแดงอันมีชื่อ กลีบคือนิ้วมือที่อ่อนโยน แล้วเดินออกไปด้วยการเอียงกรายดุจพระพรหมจากบรรณศาลาอัน รื่นรมย์ (ดุจ) วิมานของผู้เกิดจากดอกบัว³⁸(พระพรหม) แล้วก้าวขึ้นสู่ (ที่) มหาจักรม อัน เตียรดาษด้วยหาดทรายสีขาวซึ่งมีพื้นอ่อนนุ่มสนิทกลมเกลี้ยงและสม่ำเสมอ เมื่อจะประดับประดา พื้นหาดทรายอันรุ่งเรืองด้วยระเบียบแห่งดอกบัวคือทำจึงเดินจงกรมตลอดสองสามวัน แล้วมองดู ความงดงามของตนจึงเกิดปีติและปราโมทย์ซาบซ่านเหมือนรถเรื่อนร่างด้วยน้ำอมฤตทุกเวลา จึง ชมปีติและความปราโมทย์นั้น คิดว่า “ความปรารถนาของเราถึงที่สุดแล้ว การบวชของเราช่าง งดงามจริงหนอ เราได้ตัดขาดเครื่องพันธนาการของศฤงฆ์แล้ว เปือกตมคือกามอันเราให้เหือด แห้งแล้ว เราได้ยอสังสารวัฏแล้ว การออกบวชของเราสำเร็จแล้ว เราจักบำเพ็ญสมณธรรม เราจัก ได้สมณผล” แล้วเกิดความอุสสาหะขึ้น จึงวางสาแทรกบริวารลง แล้วนั่งบนแผ่นหินอันมีสีเหมือน ถั่วเขียว (ตรง) ที่ปลายที่จักรม แลขโมยดวงตาคือดวงใจของเหล่าเทพดาในป่าอยู่³⁹ แล้วรอคอย เวลาตลอดทั้งวัน เมื่อผู้เป็นที่ปรารถนาของสระบัว (ดวงอาทิตย์) อันมีมาลัยเป็นรัศมีที่ทรงไว้ซึ่ง แสงสว่างสีแดงระเรื่อ เคลื่อนคล้อยเข้าไปใกล้ (ภูเขา) อัสดะ เมื่อดวงจันทร์อันคล้อยตามเสียง กำไลข้อเท้าของหญิง (วนิดา) แห่งนักสิทธิ์ผู้กำลังเที่ยวไปแล้วลอยเลื่อนขึ้นสู่ท้องฟ้าปานประหนึ่ง หงส์ในสระมันทากินี⁴⁰ที่ลอยเล่นอย่างแช่มช้าฉะนั้น (สุเมธดาบส) ผู้มีดอกบัวคือดวงตาที่หุบลง (ตุม) เพราะประกายแสงจันทร์ในกลางคืน ครั้นบรรเทาความเมื่อยล้าของร่างกายแล้ว ผู้มีดอกบัว คือดวงตาอันเบิกบานแล้วเพราะแสงดวงอาทิตย์ที่ปราศจากกลางคืนในเวลารุ่งอรุณ เมื่อพิจารณา การอยู่ในป่ารกทึบของตน จึงคิดว่า “ก็เราได้สละเรือนที่กว้างใหญ่ อันมีลักษณะเหมือนวิมานของ เทวดาผู้ประเสริฐ อันรื่นรมย์ไปด้วยคนในบ้านที่หัวเราะและเจรจากันด้วยคำอ่อนหวานพร้อมกับ

³⁶ พระนามหนึ่งของพระอินทร์

³⁷ อชิน แปลว่า หนังกวางสีดำที่ถาซินนำมาใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม (PTSD.354)

³⁸ นลินโยนี แปลว่า ผู้กำเนิดจากดอกบัว หมายถึง พระพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูผู้กำเนิดจากดอกบัว ที่งอกออกจากสะดือของพระวิษณุหรือพระนารายณ์

³⁹ ทำให้เทวดาในป่าเกิดความลุ่มหลง

⁴⁰ สระมันทากินีเป็นหนึ่งในสระใหญ่ 7 สระบนภูเขาหิมาลัย ได้แก่ สระอโนดาต สระกัณณมุนทะ สระรด การกะ สระฉัททันตะ สระกุนดาละ สระมันทากินี และสระสีห์ปปาตะ (อภิธาน.679)

เสียงกระทบกันของกำไลมือและกำไลข้อเท้าทองเป็นต้น อันรุ่งเรืองด้วยสมบัติอย่างยิ่งใหญ่ เหมือนกับการเตี้ยอดหย้า (ทิ้ง) แล้วเข้าไปยังตโปวัน⁴¹ อนึ่งการที่เราอยู่ในบรรณศาลาในที่นี้จึง เป็นเสมือนการอยู่ครองเรือนที่สอง เอาเถิด เราพึงอยู่อาศัยที่โคนต้นไม้เท่านั้น” แล้วทอดทิ้ง บรรณศาลาเข้าไปยังโคนไม้ ละธัญพืชทุกชนิด บริโภคผลไม้ที่หล่นเองจากขั้ว ละการนอน บำเพ็ญ เพียรทั้งวันและคืน ด้วยการยืน การเดิน และการนั่งเท่านั้น แล้วกระทำการบริกรรมกลีณ⁴² เพราะ ความสุขคือผลแห่งสมบัติ 8 ประการ⁴³จึงยังอภิญญาให้เกิดขึ้นได้ภายใน 7 วันเท่านั้น แล้วให้ ชีวิตดำเนินผ่านไปด้วยความสุขอันเกิดแต่สมบัติเท่านั้นซึ่งมีรสกลมกล่อมเหมือนผึ้งบินเข้าไปสู่ รวงผึ้งฉะนั้น

ตทา โมหนธการาภิฑูโร ฌมมทีปงฺกโร ทีปงฺกโร นาม สกฺลโลกสงฺกโร อนุตฺตโร สมมาสมพุทฺโธ ปุพฺพภาเคเวว อนุปกปโปภฺกิสฺตสฺสเสสฺส ปารมฺมียो ปุเรตฺวา รมมวตฺตีนคฺเร สุเทวราชกุเล สุขเมธาเทเวีย กุจฺฉิยมปฺภิสฺสนธิ คฺเหตฺวา ฆนฺราชิตฺโต ปุณฺณจฺนโท วยี มาตฺตุกฺจฺฉิตฺโต นิกฺขมิตฺวา สีหนาทํ นทิตฺวา หัสโกณ- จมฺยูราริธานเณสุ ตีสุ ปาสาทิสฺส นานุกิตฺติสฺตสฺสเสสฺส เปริจฺจียมาโน ทสฺวสฺสสฺสทฺสทานิ อคารมชฺเฌม วสิตฺ- วา ปทุมาภิธานาย อคฺคฺมเหสียา กุจฺฉิตฺโต อุกฺกขณฺธาภิธานเณ ปุตฺเต ชาเต ชราชินฺณวยาธิมตฺตปพฺพชิต- ทิสฺวา อลงฺกตฺตตฺถิกขณฺธวรคฺคโต จตฺราสีตฺติสฺสทฺสกริวราโรหเกณ ราชโลเกณ มหตฺตา จ พลกาเยน ปรีวฺโต มหฺทาภินิกฺขมณฺ์ นิกฺขมม ปพฺพชิตฺวา อนุปพฺพชิตาย ปุริสโกภฺยิยา ปรีวฺโต ทสฺมาเส มหฺปาธานจฺริยํ จริตฺวา อณฺญตรปฺรวาสีทึ ทินฺนํ ทิพฺโพชกปฺกชิตฺตมปายาสมปรีภฺยชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สุนฺนทาชีว- โภปนิตฺตกุสมฺมุฏฺฐิโย คฺเหตฺวา ปิพฺพลีรฺกขมฺมุเล อภิสมฺพุชฺฉิตฺวา สุนฺนทาราเม ฌมฺมจกฺกมปวตฺเตตฺวา สุขมฺจ- โล ติสฺโสติ ทฺวึทึ อคฺคฺสาวเกทึ สทฺธิ นิจฺจกาลํ จตฺทึ ชีณาสวสฺตสฺสเสทึ ปรีวฺโต สาคเตน ยตฺตนา อุกฺกฤษฺฐียมาโน นนฺทาย สุนฺนทายาติ ทฺวึทึ อคฺคฺสาวิกาทึ อธิคฺตสฺสโน อนุปฺพุเพน จาริกญฺจรมาโน รมฺมณคฺรมปตฺวา กิเลสคฺคิสนตฺตตฺ สพฺพชนฺมานสํ ฌมฺมกถาเมตฺรสธาราย สีตฺติภาวํ ชเนนฺโต สุขสฺสนมฺหฺา- วิหารเ วฺหฺรตฺตา

เมื่อนั้น พระอนุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าทีปังกร ผู้ห่างไกลจากความมืดคือ โมหะ ผู้ทำเกาะคือธรรมเป็นที่พึ่ง ผู้กระทำการอนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งสิ้น ในส่วนเบื้องต้นเท่านั้น ทรงบำเพ็ญบารมีในแสนโกฏิกัปนับไม่ถ้วน ทรงถือการปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระเทวีพระนาม ว่าสุขเมธา ในสุเทวราชสกุล ในเมืองรัมมวตตีนคร ทรงประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาเหมือน

⁴¹ ตโปวัน หมายถึง ป่าเป็นที่บำเพ็ญตบะหรือสถานที่บำเพ็ญเพียร

⁴² กลีณ คือ วัตถุอันจูงใจ, วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิมี 10 ประเภท ได้แก่ (1) ปฐวีกลีณ (2) อาโปกลีณ (3) เตโชกลีณ (4) วาโยกลีณ (5) นีลกลีณ (6) ปิตกกลีณ (7) โลหิตกกลีณ (8) โอทาทกกลีณ (9) อาโลกกกลีณ (10) อากาศกกลีณ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 316)

⁴³ สมบัติ 8 คือ คุณวิเศษเป็นที่อันบุคคลเข้าถึง, การบรรลุลุธรรมขั้นสูง ได้แก่ ฌาน 8 คือ รูปฌาน 4 อรูป ฌาน 4 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 299)

พระจันทร์เพ็ญเคลื่อนคล้อยจากกลีบเมฆ ทรงบันลือพระสุรเสียงดุจราชสีห์ (เปล่งอาสภิวาจา) ทรงได้รับการปรณินิบัติจากหญิงนักฟ้อนหนึ่งแสนนางในปราสาท 3 หลังอันขนานนามว่าหงสา (หงส์) โกญจา (นกกะเรียน) และมยุรา (นกยูง) ทรงครองฆราวาสอยู่หนึ่งหมื่นปีแล้ว เมื่อพระโอรสพระนามว่าอุสภขันธกุมารประสูติแล้วจากพระครรภ์ของพระอัคมเหสีพระนามว่าปทุมมา ทรงทอดพระเนตรเห็นคนแก่ชรา คนเจ็บ คนตาย และนักบวช ผู้เสด็จประทับบนคอช้างตัวประเสริฐที่ประดับตกแต่งแล้ว ทรงแวดล้อมไปด้วยราชโลก (พระราชา) และพลกาย⁴⁴หมู่ใหญ่จำนวน 84,000 คนที่ขึ้นเกาะช้างตัวประเสริฐแล้วเสด็จออกมหาภิเนษกรรม⁴⁵ทรงผนวชแล้ว ผู้ทรงแวดล้อมด้วยบุรุษหนึ่งโกฏิผู้ตามเสด็จบรรพชา ทรงบำเพ็ญมหาปธานจริยา⁴⁶ตลอด 10 เดือน ทรงเสวยข้าวปายาสที่ใสโอชาล้วนทิพย์ที่ชาวอัญญตรบุรีถวายแล้ว ทรงพักผ่อนกลางวันในป่าศาลวัน ทรงรับกำหนดอายุที่สุนันทาชีวกันอมมาถวาย ทรงตรัสรู้ ณ โคนต้นปีผลิ (ไม้เลียบ) ทรงประกาศพระธรรมจักรที่สุนันทาราม ผู้ทรงแวดล้อมด้วยพระชินาสพลีแสนรูปตลอดเวลากับด้วยพระอัครสาวก 2 องค์ คือ พระสุมังคละและพระติสสะ ผู้ได้รับการอุปฐากจากพระสาคตะ ผู้มีพระอัครสาวิกา 2 องค์ คือ พระนันทาและสุนันทาผู้บรรลุนิพพานแล้ว เมื่อเสด็จจาริกไปตามลำดับก็ได้เสด็จถึงรัมมนครแล้ว ทรงบันดาลให้ใจของคนทั้งหมดที่ถูกแผดเผาด้วยไฟคือกิเลสเกิดความชุ่มชื่นด้วยสายน้ำอมฤตคือธรรมสภา⁴⁷ทรงประทับอยู่ในสุทิสสนมหาวิหารฯ

ตสมิ กาลे ตโปธโน สุเมธตาปโส อุทิเต ภูวนเสขเร อุทยาจลจุฬามณิภูเต อรุณตรุณร์สิปฺรส-
 เร วิโรจเน อุตตรหิมวัตต์ คนตุกาโม อภิญาปาทกั จตุตถชฌานั สมาเป็นชิตวา ทิสสมาเนน กาเยน
 สุวณฺณหิโส วย อนิลปถมุลลงฆิตวา นิลมเพเร ธิตรวิซุชลลีสาย คจฉนโต รมมวตินครวาสิโน มหาทานั
 สขเซตวา ตุสิตปุริ วย นครมลงกริตวา ทิปกรทสพลสส อาคมมมคคั เทวินทสส สุตสสนมหาวิถิมว-
 สนมิมว อลงกรโธนต์ ทิสวา “กินนุโข การณนติ จินเตนโต จกกวตตินรปติสวณปาสปริคิตรตนกฺุณชลา-
 มิว คคนตลโต โอตริตวา “ภควโต คมนมคคมมวงคลปฏฺุเหเนว ปุรยณตา ทสทิสั สเรณ ภทนต์า ภูฏฐ-
 ตฺุฏฐา กสสิมมปรมฺรุจิทสสนิยมมคคมลงกรโธธาติ ปุจฉิตวา “ทีปกรมฺุณิวรสสาติ สุตวา ปิติปริปฺุณณกา-
 โย “อโห เม อีชาคมนั สุวาคมนมปริมิตกปโปกฺุิสตสทสเสปี ทุลลภุปตติสตตฺุตตมสส ทสสนั วจน-
 สวณญจ ลจฉามีติ จินเตตวา “อิมเอทิ อสทิสยสลาเอทิ สทธิมคคั โสเชตวา มยหิ สคคาปวคคคคั
 โสเชสสามิติ เอกโมกาสิ ยาจิตวา นิภูยชคคมิริ สิสรินีรูปฺุติ กนทรนฺตรั ลภิตวา “สเจหมิทฺุธิยา สุรณ-

⁴⁴ พลกาย แปลว่า หมู่แห่งพลหรือกองทัพ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2553: 556)

⁴⁵ มหาภิเนษกรรม คือ การเสด็จออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่, การเสด็จออกบวชของพระพุทธเจ้า (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 332)

⁴⁶ มหาปธานจริยา คือ การบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งใหญ่

⁴⁷ ธรรมสภา คือ ถ้อยคำที่ประกอบด้วยธรรม, การพูดหรือสนทนาเกี่ยวกับธรรม, คำบรรยายหรืออธิบายธรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 165)

ทนนทเน วิกลิตปาริชาตกกุสมานี วา อรุคปุเร วิวิธราครตนานี วา อหริตวา กนทรนตรมลงกรเวยย์
โส ทิ เม กายปาริจรียา วียน ปรีโตสนํ กริสสตีติฯ

ในกาลนั้น สุเมธดาบสผู้มีความเพียรเป็นทรัพย์ เมื่อดวงอาทิตย์ มีรัศมีสีแดงอ่อนทางทิศ
ตะวันออก อันเป็นปิ่นแห่งภูเขาอุทัย เหนือยอดแห่งแผ่นดิน (ภูเขา) โพล่ขึ้นแล้ว มีความปรารถนา
จะไปยังเขาหิมพานต์ด้านทิศอุดร (ทิศเหนือ) แล้วเข้าจตุตถฆาน⁴⁸อันเป็นบาทแห่งอภิญญา จึง
เหาะขึ้นไปยังท้องฟ้าด้วยทั้งกายที่ปรากฏอยู่เหมือนหงส์ทอง ดำเนินไปอยู่ด้วยลีลาปานสายฟ้า
แลบในเวลาฟ้าครึ้ม ได้เห็นชาวเมืองรัมมวดีตระเตรียมมหาทานแล้วตักแต่งพระนครให้ราวกับ
ดุสิตบุรี⁴⁹ แล้วเห็นทางเสด็จดำเนินของพระศพลที่ปกครองกำลังตกแต่งอยู่ เพียงดังจะเยาะเย้ยถน
หลวงในสุทสนนคร⁵⁰ของจอมเทพ จึงคิดว่า “มีเหตุอะไรหนอแล (เกิดเหตุอะไรขึ้น)” แล้วเหาะ
ลงจากท้องฟ้าเพียงดังกุนทลแก้วที่พระเจ้าจักรพรรดิจอมรชนเปลื้องออกจากช่องพระกรรณ
แล้วถามเหล่าผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ทำทางเสด็จดำเนินให้เต็มเปี่ยมด้วยกลองมงคลเพื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ผู้ทรงบำเรอบันเทิงใจ ด้วยเสียงตลอดทั้งสิบทิศว่า “พวกท่านตกแต่งหนทางอันน่าเชยชม
ความงดงามอย่างยี่งนี้เพื่อใครกัน” พอได้ยินว่า “ทางเส้นนี้ประดับประดาแล้วเพื่อพระมุณีที่ปกครอง
ผู้ประเสริฐ” ก็มีร่างกายเต็มเปี่ยมด้วยปิติ แล้วดำริว่า “การมาของเราในที่นี้ ช่างเป็นการมาที่ดี
จริงๆ เราจะได้เห็นและฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ที่อุบัติได้ยากแสนยากใน
หลายแสนโกฏิกัปอันนับประมาณมิได้” จึงวอนขอที่ว่างสักแห่ง ด้วยดำริว่า “เราจักแผ้วถาง
หนทางพร้อมกับการได้ยศที่ไม่เหมือนใครแล้วชำระทางสวรรค์และนิพพานของเรา” จึงได้ทางน้ำ
ไหลที่มีน้ำสะอาด อันรดด้วยพวงห้อย แล้วคิดว่า “ถ้าเราใช้ฤทธิ์นำเอาดอกปาริชาติ⁵¹ที่แย้มบานใน
สวนนันทวัน⁵²อันเป็นที่รื่นรมย์ของเทพดา หรือแก้วบุษราคัมในภาคพิภพมาประดับทางน้ำไหลนี้
ไซ้ ก็ทางเส้นนั้นจักไม่ได้สร้างความปลื้มใจแก่เราเหมือนการรับใช้ด้วยกายฯ

นวนลินทลโกมเลน กรตเลยุคเลน ปัสุมหาหริตวาน ตสมิมปุกชิปนโต ที่ปกรโลกนาถ สุนิวตถ์
สุปารุต สนดินทริย สนมมานสํ ลกขณานวยณชนปภาสมปนนํ ฉพพณณพุทธรสิโย วิสสขเซนตม-

⁴⁸ จตุตถฆาน คือ ฆานลำดับที่ 4 ประกอบด้วยองค์ 2 ได้แก่ อุเบกขา เอกัคคตา (สมเด็จพระพุทธโฆษา
จารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 9)

⁴⁹ ดุสิตบุรี คือ สวรรค์ชั้นที่ 4 แห่งสวรรค์ 6 ชั้น มีท้าวสันดุสิตเทวราชปกครอง สวรรค์ชั้นนี้เป็นที่สถิตของ
พระโพธิสัตว์ก่อนจุติลงมาสู่มนุษยโลกและตรัสรู้ในพระชาติสุดท้าย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต),
2561: 106)

⁵⁰ สุทสนนครเป็นเมืองของพระอินทร์

⁵¹ ดอกปาริชาติ คือ ชื่อต้นไม้ประจำสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อยู่ในสวนนันทวันของพระอินทร์ (สมเด็จพระพุทธ
โฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 239)

⁵² สวนนันทวัน คือ สวนพระอินทร์ (ปท.389)

รียคณปริวุตตมลงกตมคคปฏิบัติพนัน เทวมนุสเสหิ ปุชียมานัน ทิสวา ปรมปีติปสาทปญณหทยโย “วฏฺเฆ เม อนินฺนิจฺจิตเตเยว สุคโต อนุปตฺโต อชช มยา อิมสส สุมุลลคมลโลจนสส ชีวิตปริจจาคํ กาสฺว วฏฺฏติ อยม- ปกตินิมมโล กลเล อนกกมิตฺวา สห สวาเกหิ กนกผลกเสฏฺฐ วีย มม ปิฏฺฐิมมทฺทมาโน คจจตุ ตํ ตสฺส เม ภวิสสตี ทิฆรตตํ หิตาย สุขายาตี วิกจนยนกฺวलयวนกฺตุทฺทาลากฺลาฬิกฺกณิพพิเสเส นิลกฺกฺกิลเกเส โมเจตฺวา ชฎาชินวากจิวราณี กณฺหกทฺทเม ปตฺถริตฺวา พหุวิธสฺราศสฺสกีเลสมกรคณาลยสฺส อนเนกมุโขปคตสกลวิ- ปุลทุกฺขสฺสลิโลฆมปญณสฺส อนนตปารสฺส สํสาร์สาครสฺส สมุตฺตรณาย สกฺกฏวณมณฺฑลสฺส เสตฺถุโต เสตฺ- ภูตสฺส ทิปฺงกรทสพลสฺสาปิ อวฺกฺโขช หุตฺวา สมปนฺนาภินิหารโร กลลปิฏฺฐู นิปชฺชา

(สุเมธดาบส) ใช้ฝ่ามือทั้งคู่ที่อ่อนโยนเหมือนกลีบดอกบัวที่บ้านใหม่ๆ กอบเอาดินร่วนมา ถมลงในทางน้ำไหลนั้น ครั้นเห็นพระที่ปิงกรโลกนาถผู้มุ่งและห่มเรียบริ้อย มีอินทรียัสงบ มีพระทัย สงบ ผู้ถึงพร้อมด้วยพระรัศมีแห่งพระลักษณะและพระอนุพยัญชนะ ผู้เปล่งพระฉัพพรรณพุทธ รัศมี⁵³ ผู้แวดล้อมด้วยหมู่แห่งพระอริยเจ้า ผู้เสด็จดำเนินมาในหนทางที่ประดับตกแต่งแล้ว ผู้ได้รับการบูชาจากเหล่าเทวดาและมนุษย์ จึงมีใจเต็มเปี่ยมด้วยปีติและความเลื่อมใสอย่างยิ่ง แล้วคิดว่า “เมื่อหนทางของเรายังไม่ทันเสร็จ (แต่) พระสุคตเจ้าเสด็จมาตามลำดับแล้ว วันนี้ควรที่เราจะสละ ชีวิตเพื่อพระที่ปิงกรโลกนาถ ผู้มีดวงตาคือดอกบัวอันผลิบานสะพรั่งนี้ ขอพระโลกนาถพระองค์นี้ ผู้มีปกติไร้มลทิน อย่าทรงเหยียบเปือกตมเลย จงทรงเหยียบหลังของเราเหมือนสะพานที่ลาดด้วย กระดานทองแล้วเสด็จไปพร้อมพระสาวกเถิด ก็นั่นจักเป็นประโยชน์สุขแก่เรานั้นตลอดกาล นาน” จึงสยายมุ่นมวยผมสี่ขาบอันเหมือนฝูงผึ้งที่แตกรังในดงบัวคือดวงตาอันแย้มบาน แล้วปลด ขฎา แผ่นหนังเสือ และผ้าเปลือกไม้คากรองบนเปือกตมสีดำ ผู้เป็นสะพานแห่งมณฑลคือโลก ทั้งหมดเพื่อข้ามทะเลคือสังสารวัฏ⁵⁴ อันเป็นที่อยู่ของฝูงมกรคือราคะและกิเลสหลายชนิด อันเต็มไปด้วยห้วงน้ำคือความทุกข์อันกว้างใหญ่ทั้งสิ้นที่ไหลมาได้หลายช่องทาง อันมองไม่เห็นฝั่ง (ซึ่งไม่มีฝากฝั่งที่สุดให้เห็น) ผู้ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร จึงนอนคว่ำกายลงบนหลังเปือกตมแม้เพื่อพระ ที่ปิงกรทศพลผู้เป็นตจสะพาน

นิปนโน ปน โส มหาปุริโส วิพฺพทฺตปฺปญฺจทริกโลจนานิ อุมฺมิเลตฺวา โอลเณโต ตสฺส วิชิตฺกฺสุมา- ยุคฺสงคามสฺส พุทฺธสิริ ทิสวา ปญฺญาภญฺญาโย จอทิโต “ยณฺนุนาหมเนกาทีนํว สํสาร์มปหาย ปรมฺสุขํ

⁵³ พระฉัพพรรณพุทธรัศมีหรือฉัพพรรณรังสี คือ พระรัศมี 6 ประการที่เปล่งออกจากพระวรกายของ พระพุทธเจ้า ได้แก่ (1) นิละ เขียวเหมือนดอกอัญชัญ (2) ปิตะ เหลืองเหมือนหรรดาลทอง (3) โลหิตะ แดงเหมือน ตะวันอ่อน (4) โอทาทะ ขาวเหมือนแผ่นเงิน (5) มัญญะฐฐ สีหงสบาทเหมือนดอกชั่งหรือหงอนไก่ (6) ประภัสสร เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 86)

⁵⁴ สังสารวัฏ คือ วัฏวนแห่งการเวียนเกิดเวียนตาย, การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกหรือในภพต่างๆ (สมเด็จพระ พุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 462)

นิพพานํ คณฺเหยนฺติ จินฺเตตฺวา ตโต กรุณาตฺรณฺยา อายาจิตฺทโย “เอวมฺปณฺีตามตปฺภิวโร อติมฺชฺร-
 วรโภชนํ ลภิตฺวา ฆนฺตฺริมิรคพภมฺปวิสิตฺวา ปรีภฺยชนฺสทิสฺ มาทิสฺ สติ มติสฺสูติธิตฺสมาธิสมฺปนฺเน วิร-
 ปุริเส เอกากินิ สํสารชฺลนินฺนิมุคฺสตตกายมฺปทาย นิพฺพานถลฺมภฺริหฺเห โก ทิ นาม อยฺโย ภฺวาทฺเวสุ
 วิปริวตฺตมานสฺส อสฺรณฺภูตสฺส โลกสฺส ปติภฺนฺจฺจ กาทฺฐ สมตฺถโถ ภฺวิสฺสติ สพฺพญฺญตฺมปฺน ปตฺวา สทฺวทฺ กโถ
 สํสารกฺนตารา ตาเรตฺวา นิพฺพานนคฺรฺมปเวสิสฺสามีติ สวากฺญาณาภฺมุขมานสํ สพฺพญฺญตฺตยาณาภฺมุข-
 กาสฺยา ทิปฺกรนราสโภปี อากฺนตฺวา ตสฺส กรุณาสาครสฺส อฺสสึสเสก ฐตฺวา กนฺกปาสาทฺเห มณฺิสึหปฺลชฺรฺมฺค-
 ฆาณฺเณโต วิย ปฺลยจฺวณฺณปฺสาทสมฺปนฺนานิ โลจฺนานิ อุมฺมีเลตฺวา โอลเณโต ตํ ตตฺถ ตตฺถ นิปฺนํ
 ทิสฺวา วิทิตฺวาธิปฺปาโย ตสฺส อนาคตํ ชาติปรียฺนตฺมนาคตสฺญญาณฺเนน โอลเเกตฺวา ฐิตฺโถว ปรีสมฺชฺเม
 มตฺตกรวิกรฺทฺมณฺชฺุสึสึ นิจฺฉาเรตฺวา “ปสฺสธ โภ ตุมฺเห ภิกฺขเว อิมฺมมฺหานุภาว มุคฺคตปฺ ตาปสํ กฺล-
 ปฺภฺฐู นิปฺนฺนติ วตฺวา “เอวมฺภนฺเตติ วตฺเต “อโย ทิ พุทฺธภาวฺยาภินิหารํ กตฺวา นิปฺนฺโน สมฺมิชฺฉิสฺสติ
 อิมฺสฺส ปตฺถนา อนาคเต กปฺปสฺตสฺสทฺสสาธิกานํ จตฺนฺนมฺสงฺเขยฺยมฺมตฺถเก สกฺลโลกธาตฺสุ วิทิสฺสิตฺโตม
 โคตฺโม นาม พุทฺโธ ภฺวิสฺสติฯ ตสฺมี ปนฺสฺส อตฺตภาเว กปฺลปฺริ นาม นคฺร์ นิวาโส ภฺวิสฺสติ มหามาโย
 นาม เทวี มาตา สฺพุทฺโธ นาม ราชา ปิตา อฺปฺติสฺโส จ โกลิโถ จ นาม เทว อคฺคสาวิกา⁵⁵ อานนฺโท
 นามฺภฺฐฺวโก ฆมา อฺปฺลวณฺณนา นาม เทว อคฺคสาวิกา ภฺวิสฺสติฯ อยฺมปฺน ปรีกฺปกฺเก ญาณฺเณ มหาภิ-
 นิกฺขมํ นิกฺขมิตฺวา มหฺาปฺธานํ ปทฺทิตฺวา นิโครฺธมฺลฺ ปายาสมฺปฏฺิคฺคเหตฺวา เนรณฺชฺราย ตีเร ปรีภฺย-
 ชิตฺวา อสฺสตฺถสฺส มฺลฺ อภิสฺมพฺุชฺฉิสฺสตีติ วฺยากริตฺวา อภฺฐฺุทฺ ภูสุมฺภฺฐฺุทฺทฺิ ตํ กรุณามยฺมปฺุเชตฺวา จตฺุทฺิ⁵⁶
 ชินฺาสวสฺตสฺสทฺสเสหิ สทฺุธิมฺปทฺกฺชินฺํ กตฺวา ปกฺกามิฯ

กัมหาบุรุษนั้น ผู้นอนลงแล้ว เมื่อลืมนอนแล้วก็นอนหลับที่แถมบานแล้วมองเห็น
 ความสว่างของพระพุทธเจ้าของพระทศพลที่บังกรพระองค์นั้น ผู้ชนะสงครามด้วยอาวุธคือ
 ดอกไม้ ผู้ได้รับการกระตุ้นเตือนจากหญิงสาวคือปัญญา จึงคิดว่า “กระไรหนอ เราพึ่งละสังสารวัฏ
 อันมีโทษมาก แล้วถือเอาพระนิพพานอันเป็นบรมสุข” ถัดมาจึงได้รับการวิงวอนจากนางดรุณีคือ
 ความกรุณา⁵⁷ แล้วคิดว่า “เมื่อวีรบุรุษผู้เช่นกับตัวเราเพียงคนเดียว ผู้ถึงพร้อมด้วยมตี⁵⁸ สุตี⁵⁹

⁵⁵ ควรจะเป็น อคฺคสาวกา

⁵⁶ ควรจะเป็น จตฺุทฺิ

⁵⁷ ผู้ประพันธ์เปรียบเทียบสติด้วยความกรุณา อาจจะเป็นร่องรอยความเชื่อในพุทธศาสนาหายานลัทธิตันตฺร
 ยานที่มักใช้สตรีเพศเป็นบุคลาธิษฐานในการอธิบายธรรม เช่น พระนางปรีชญาปารมิตาเป็นบุคลาธิษฐานของปรีชญา
 ปารมิตาสูตฺร

⁵⁸ มตี คือ ความคิด, ความเห็น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 323)

⁵⁹ สุตี คือ การเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 249)

ธิดิ⁶⁰ และสมาธิ⁶¹ ได้ทอดทิ้งหมู่สัตว์ที่จมลงสู่มหาสมุทรคือสังสารวัฏแล้วขึ้นบกคือพระนิพพาน ก็ใครอื่นเล่าผู้บรรลุธรรมอันประณีตอย่างนี้ ผู้เป็นเช่นกับได้อาหารรสเลิศอย่างยิ่งแล้วเข้าไปยังห้องอันมีมิติยิ่งกว่าแล้วบริโภคน (คนเดียว) จะสามารถกระทำที่พึงพิงแก่สัตว์โลก ผู้ไม่มีที่พึงผู้ท่องเที่ยวไปในภพน้อยภพใหญ่ได้ แต่เราเท่านั้นที่บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ จะทำให้สัตว์โลกพร้อมทั้งเทวดาข้ามจากทางกันดารคือสังสารวัฏ แล้วให้เข้าไปยังพระนครคือพระนิพพาน” แล้วเปลี่ยนใจที่มุ่งพระสาวกญาณให้มุ่งตรงพระสัมพัญญุตญาณโดยเฉพาะฯ แม้พระนราสภที่ปีนกรเสด็จมาถึงแล้ว ทรงประทับยืน ณ ที่เหนือศีรษะของสุเมธดาบสนั้น ผู้มีหัวน้ำคือกรรณาทรงลิ้มพระเนตรอันบริบูรณ์ด้วยความผ่องใสแห่งสี 5 สี ทรงมองดูเหมือนเปิดช่องสี่เหลี่ยมอันล้วนด้วยแก้วมณีในปราสาทที่ล้วนด้วยทองคำ ทรงทอดพระเนตรสุเมธดาบสนั้นผู้นอนแล้วในที่นั้นๆ ทรงมีพระประสงค์จะทรงทราบ แล้วตรวจดูชาติสุดท้ายอันเป็นอนาคตของเขาด้วยอนาคตังสญาณ⁶² ทรงประทับยืนอยู่อย่างนั้นทีเดียว ทรงเปล่งพระสุรเสียงอันกึกก้องไพเราะเหมือนเสียงร้องของนกการเวกที่กำลังมีวเมา (ในความรัก) ในท่ามกลางบริษัท แล้วตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลายผู้เจริญ พวกเธอจงดูดาบสผู้มีอำนาจมาก มีตบะอันสูงส่ง ซึ่งนอนแล้วบนเปือกตมนี้” เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “เห็น พระเจ้าข้า” ทรงพยากรณ์ว่า “ความจริง ดาบสนอนทำอภินิหารเพื่อความ เป็นพระพุทธเจ้า ความปรารถนาของเธอจักสำเร็จ ในอนาคตอีก 4 อสงไขยกับอีกแสนกัป เขาจักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ ผู้จัดความมืดในโลกธาตุทั้งหมดฯ ก็ในอดีตภพนั้น พระนครชื่อว่ากิลพัสดุ์จักเป็นที่ประทับของเธอ พระเทวีพระนามว่ามหามายาจักเป็นพระราชมารดา พระราชาพระนามว่าสุทโธทนะจักเป็นพระราชบิดา พระเถระ 2 รูปมีนามว่า พระอุปลิสสะและพระ โกลิตะจักเป็นพระอัครสาวก พระอานนท์เถระจักเป็นพระอุปัฏฐาก พระเถรี 2 รูปมีนามว่า พระเขมาและพระอุบลวรรณาจักเป็นพระอัครสาวิกาก็เมื่อญาณแก่เต็มที่แล้ว เธอจักออกมหาภิเนษกรรมณ์ ปรารภมหาปราน⁶³ รับประทานข้าวปายาส ณ โคนต้นไทร แล้วเสวยที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้วจึงตรัสรู้ที่โคนอัสสตัดพฤกษ์⁶⁴” ทรงบูชามหาบุรุษผู้เปี่ยมด้วยความกรุณานั้น ด้วยดอกไม้ 8 กำมือ ทรงทำประทักษิณพร้อมกับพระชินาสพ 4 แสนรูปแล้วเสด็จหลีกไป

⁶⁰ ธิดิ คือ ความเพียร,ความเข้มแข็งมั่นคง,ความหนักแน่น,ความอดทน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 170)

⁶¹ สมาธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น, ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำให้ใจสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน, ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วอยู่ในอารมณ์คือสิ่งอันเดียว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 438)

⁶² อนาคตังสญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต, ปริชากำหนดรู้ค่าผลข้างหน้าอันสืบเนื่องจากเหตุในปัจจุบันหรือในอนาคตก่อนเวลานั้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 534)

⁶³ มหาปราน คือ การบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งใหญ่

⁶⁴ อัสสตัดพฤกษ์ เป็นชื่อเรียกเดิมของต้นพระศรีมหาโพธิ์

พรหมามราสุรนโรรรคาทโย มหาปุริสั กุสมมพราภรณเสขราทีหิ ปุเชตวา วนทิตวา ปทกขิณั
กตวา ทีปกรชินวเรณ สหธิ์ สุรมมัม รมมปุรมปวีสีสุฯ

**เหล่าพระพรหม เทวดา อสูร มนุษย์ และนาคเป็นต้นได้กราบไหว้บูชามหาบุรุษด้วยเทริด
อันเป็นเครื่องประดับของท้องฟ้าคือดอกไม้เป็นต้น แล้วทำประทักษิณเข้าไปยังรัชมบุรีอันรื่นรมย์
พร้อมกับพระชินวรที่ปึงกรฯ**

ตทา สมธิตตาภินีหาโร พุทธงกุโร นิปนนุฎฐานโต วุฎฐาย ปุพพราสิมตถเก ปาจีนโลกธาตุ-
โมโลเกนโต ปลลงกมภูชิตวา นิสินโน สกทสสทสสจกกวาฟเทวดาหิ ปุพพนิมิตต์ ทิสวา สาธุการั
ททนต์หิ อุตสาห์ ขนยนต์หิ สมาคนตวา อภิตถวียมาโน ทสพลสส วจัน สุตวา อติเรกตรั สยชาตุส-
สาโท พุทธการกธมเม วิจินนโต ทสสุ ทิสาสู อทิสวา อตตสนตานโมโลเกนโต สพพโพธิสตเตหิ อาเส-
วิตนิเสวิตมปฐมัม ทานปารมี ทิสวา อตตตานโมวทนต์ “สุเมธปณทิต ตวมิตโต ปฎฐาย นิกกขชิตสลิลกุมภั
วีย นีรวเสสั กตวา ปิตวิกสิตมุโข กรุณาปุรสสรั ทานั ททนต์ ทานปารมิมปุเรยยาสีติ ทพหมมนสิ
ปติฎฐาเปตวา วชรคิริมิว มารูเตน มารสเตนาปิ อวิกมปนีย กตวา อธิฎฐาย “น เอตตเกเนว สกกา
สมมาสมโพธิมปาปณัตุนติ อวาชชนโต ทุตติยั สีลปารมี ทิสวา “ตมปิ จามรี วีย วาลาปาลิกา สีลปารมี
สุปุเรยยาสีติ อธิฎฐาย ตโต ตติยั เนกขम्मปารมี ทิสวา “อนวรตอธทิพหุลพนธนาคาเร วีย สพพภเว
อนภริมิตวา เนกขम्मมาภิมุโข โหหิติ อธิฎฐาย ตโต จตตถมปถญาปารมี ทิสวา “ปิณฑคเวสโก วีย ส-
พานจาริโก ภิกขุ อุตตมมชฌิมาธเน เมธาวิโน อุปสงกมิตวา กุสลากุสลาทิปฏิบัติมปุจฉนโต ปถญา-
ปารมิมปุเรยยาสีติ อธิฎฐาย ตโต ปถจัม วิริยปารมี ทิสวา “ฐานคมนาสนสยเนสุ สมานทพหวิริโย วีย
สีโห มิคราชา สทา สมมบพวตตสมมปธาโน วิริโย หุตวา วิริยปารมิมปุเรยยาสีติ อธิฎฐาย ตโต ฉฎฐั
ขนต์ปารมีทิสวา “สุจิสสุจินิกเขปกขมา เมทีนั วีย ทิตาหิตสตตทสสิตสมมานาวมานกขโม หุตวา
ขนต์ปารมี ปุเรยยาสีติ อธิฎฐาย ตโต สดตมัม สจจปารมี ทิสวา “หิมคิมหาทิสพพสมเยสุ โอสธิ วีย วิถิ-
มนตีกกมนตี มตถเก อสนิสตนิปาเตปิ มุสาวาทมกโรนโต สจจปารมิมปุเรยยาสีติ อธิฎฐาย ตโต
อฎฐมมธิฎฐานปารมี ทิสวา “สพพทิสภาโคปคเตหิปี วาเตหิ อจลสุปปติฎฐิตปพพโต วีย อตตาทิฎฐา-
เนหิ นิจจโล หุตวา อธิฎฐานปารมิมปุเรยยาสีติ อธิฎฐาย ตโต นวมเมตตปาปารมี ทิสวา “กลยาณ-
ปาปชนสสุ สมอุตสมปทายกมุกั วีย สกทหิตาหิตสตตานั สมมเมตตปาปวตตโก หุตวา เมตตปาปารมิม-
ปุเรยยาสีติ อธิฎฐาย อุตตริมปิ อุปธาเรนโต ทสมมุเปกขาปารมี ทิสวา “ยถา ตเวกมงคั คนธเน โกจิ
อาลิมเปยย เอกมงคั วาสิยา โกจิ ตจเจยย เตสุ วิปพีนานุนยปฏิโฆ สุเข ทุกเข มชฌตโต หุตวา อุเปก-
ขาปารมิมปุเรยยาสีติ ปุเรตวา จ โพธิตเล นิสีทิตวา ทสสทสสิโลกธาตุมนนาเทตวา “พุทโธ ภวิสสามีติ
ทพหุ ทพเย นิธาย เอวมเนโกปโมเปตั กตวา ทสปารมियो สภาวสสรโต วิจินิตวาน “อิโต อุทธั ตียท-
คโต อญญู พุทธการกธมโม นาม นตถิติ สนนินุฎฐานั กตวา “องคปริจจาโค ปารมี⁶⁵ พาหิรวตถุปริจ-

⁶⁵ การบริจจาคอวัยวะ ควรจะเป็น อุปปารมี ไม่ใช่ ปารมี

จาโค อุปปารมี⁶⁶ ชีวิตปริจจาโค ปรมตถปารมีตี สลลกุเขตวา สีนะรมตถกัม คเหตุวา มหาสาครมาโล
เพนโต วีย อนุโลมปฏิโลมาทินยวเสน ปารมีโย สมมสิตวา มตตทนต์ตอกกนตตลกลาปี วีย อุทกาวนิ-
ปริยัตมปฐวี กมเปตวา กุลาจกัม วีย ทสสทสสิมปริพพมาเปตวา อุกุฏฐายาสนา สุราสุรมกุกุมณิสสิลา-
สนทลลิตตปนโชตกมสสมปทมคมาสิฯ

เมื่อนั้น (สุเมธดาบส) ผู้บรรลุความประสงค์แล้ว ผู้เป็นหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้า ลูกขึ้น
แล้วจากที่ตนนอน แล้วนั่งคู้บัลลังก์ (นั่งขัดสมาธิ) มองดูโลกธาตุด้านปราจีนทิศ (ทิศตะวันออก)
บนกองดอกไม้ เห็นบุพนิมิตที่เหล่าเทวดาในหมื่นจักรวาลทั้งหมดให้สาธุการทำให้ความพากเพียร
เกิดขึ้นแล้วพร้อมกันมาสรรเสริญ ครั้นสดับพระดำรัสของพระทศพลแล้วเกิดความอุตสาหะขึ้น
อย่างแรงกล้า เมื่อใคร่ครวญถึงพุทธการกกรรม⁶⁷แล้วไม่เห็นในทิศ 10 จึงตรวจตราความสืบเนื่อง
ในตน แล้วเห็นทานบารมีเป็นลำดับแรกที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ประพฤติปฏิบัติ เมื่อจะกล่าว
สอนตนให้มีใจมั่นคงว่า “สุเมธบัณฑิตเอ๋ย นับตั้งแต่นี้ต่อไปเธอพึงมีใบหน้าที่ยิ้มบานด้วยปิติ เมื่อ
จะให้ทานมีความกรุณาเป็นเบื้องหน้า แล้วบำเพ็ญทานบารมีไม่ให้เหลือเหมือนการคว่ำหม้อน้ำ”
แล้วทำทานบารมีไม่ให้หวั่นไหวแม้มีมารนักร้อยเหมือนภูเขาศาเพชร์ไม่หวั่นไหวด้วยลม รำพึงอยู่ว่า
“เราไม่สามารถจะบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณได้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น” ได้เห็นศีลบารมีเป็นลำดับที่
2 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงบำเพ็ญศีลบารมีนั้นให้ดี เหมือนกับจามรีรักษาขนหาง” ถัดมาได้เห็น
เนกขัมมบารมีเป็นลำดับที่ 3 แล้วอธิษฐานว่า “เธอจงมุ่งมั่นในการบวชไม่ยั้งมืออย่างยิ่งในภพทั้ง
ปางเหมือนเรือนจำมากไปด้วยความไม่ยั้งมือทุกเมื่อ” ต่อจากนั้นได้เห็นปัญญาบารมีเป็นลำดับที่ 4
แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงเข้าไปหาเมธิชนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ สอบถามปฏิบัติพาอันเป็นกุศล
และอกุศลเป็นต้น แล้วบำเพ็ญปัญญาบารมีเหมือนภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอก”
จากนั้นได้เห็นวิริยบารมีเป็นลำดับที่ 5 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงเป็นผู้มีความเพียร ประพฤติ
สัมมปปธาน⁶⁸โดยชอบ แล้วบำเพ็ญวิริยบารมีตลอดเวลาเหมือนราชสีห์พยายามถูกราช มีความ
เพียรมั่นคงสม่ำเสมอทั้งในเวลาเย็น เติบ นิ่งและนอน” จากนั้นได้เห็นขันติบารมีเป็นลำดับที่ 6
แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงเป็นผู้อดทนได้ทั้งในความนับถือทั้งในความดูหมิ่นที่สัตว์แสดงในสิ่งที่เป็น
ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์ แล้วบำเพ็ญขันติบารมีเหมือนแผ่นดินอดทนต่อของสอาดและไม่
สอาดที่ทิ้งลง” จากนั้นได้เห็นสัจจบารมีเป็นลำดับที่ 7 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงไม่กระทำ

⁶⁶ การปริจจาวัตถุภายนอก ควรจะเป็น ปารมี ไม่ใช่ อุปปารมี

⁶⁷ พุทธการกกรรม คือ ธรรมที่ทำให้ผู้บำเพ็ญตรัสรู้ ได้แก่ บารมี 10 ประการ

⁶⁸ สัมมปปธาน 4 คือ ความเพียรชอบ ได้แก่ (1) สังวรปธาน คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่
เกิด มิให้เกิดขึ้น (2) ปหานปธาน คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (3) ภาวนापธาน คือ เพียรทำกุศลธรรม
ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมี (4) อนุรักขนาปธาน คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจน
ไพบูรณ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 156)

มุสาวาท⁶⁹ เมื่อสปีบาตจะตกลงบนกระหม่อมตั้งร้อยครั้ง แล้วบำเพ็ญสัจจะบารมีเหมือนดาว
 ประกายพริกไม่ละวิธีทั้งในฤดูทั้งปวงมีฤดูหนาวและฤดูร้อนเป็นต้น” ถัดมาได้เห็นอธิษฐานบารมี
 เป็นลำดับที่ 8 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวด้วยความตั้งใจมั่นของตน แล้วบำเพ็ญ
 อธิษฐานบารมีเหมือนภูเขาซึ่งตั้งมั่นคงไม่หวั่นไหวด้วยลมที่พัดเข้ามาจากทุกทิศ” จากนั้นได้เห็น
 เมตตาบารมีเป็นลำดับที่ 9 แล้วอธิษฐานว่า “ท่านพึงประพติเมตตาสมาเสมอ ต่อเหล่าสัตว์ผู้ทั้ง
 มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ทั้งหมด แล้วบำเพ็ญเมตตาบารมีเหมือนน้ำที่ให้ประโยชน์ในทุกฤดู
 สมาสเสมอกันทั้งแก่คนดีและคนชั่ว” เมื่อพิจารณาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ได้เห็นอุเบกขาบารมีเป็นลำดับที่
 10 แล้วบำเพ็ญว่า “บางคนก็ลู่โล่ร่างกายส่วนหนึ่งของเธอด้วยของหอม บางคนก็ถากอวัยวะ
 ของเธอด้วยขวาน เธอพึงเป็นผู้ละความยินดีและความขัดเคือง วางตนเป็นกลางในสุขก็ดีทุกข์ก็ดี
 ในสิ่งเหล่านั้น แล้วบำเพ็ญอุเบกขาบารมี” แล้วนั่งบนพื้นคือปัญญาทำให้ก๊กก้องไปทั่วทั้งหมื่น
 โลกธาตุ แล้วตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่า “เราจักเป็นพระพุทธเจ้า” ครั้นทำพุทธการกรรมอันประดับ
 ด้วยอุปมามากมายอย่างนี้แล้ว จึงพิจารณาบารมี 10 ประการ⁷⁰ตามลำดับสภาวะ แล้วทำการตก
 ลงว่า “ไม่มีพุทธการกรรมอื่นที่สูงขึ้นไปกว่าสามอย่างนี้” ได้กำหนดว่า “การบริจาควัยวะชื่อว่า
 บารมี⁷¹ การบริจาควัตถุภายนอกชื่อว่าอุปบารมี⁷² การบริจาควิตชีวิตชื่อว่าปรมัตถบารมี” แล้ว
 พิจารณาบารมีทั้งหลายตามนัยมีอนุโลมและปฏิโลมเป็นต้นเหมือนฉวยเอายอดเขาลิเนรุกวาน
 มหาสมุทรอยู่ ทำให้แผ่นดินจนถึงที่สุดน้ำรองแผ่นดินหวั่นไหวแล้ว เหมือนกำไม้อ้อที่ถูกข้างตมมัน
 เหยียบแล้ว⁷³ ทำให้หมื่นโลกธาตุหมุนแล้วเหมือนแป้นหมุนสำหรับปั่นหม้อ แล้วลุกขึ้นจากอาสนะ
 เดินเข้าไปยังอาคารมณฑล อันสว่างรุ่งเรืองด้วยความงดงามของโบสถ์อาสน์ประจูดัง
 แก้วมณีบนมงกุฏของเทวดาและอสุรา

ตโต โส มหาปุริโส สกลโลกาโลเกกที่ปายมานสส ที่ปกรสส ภควโต อปรภาเค เอกมสังเขย-
 มติกกมิตวา เอกสมิ กปะเป อุปปนนสส โภณทญญสส สมมาสมพุทธสส สนตติเก วิชิตาวี นาม จกกวตตี
 หุตวา ลทฐวากรโณ ตโต อปรภาเค เอกมสังเขยมติกกมิตวา เอกสมิเยว กปะเป อุปปนนานมจคโล
 สุมโน เรวโต โสภิตตติ ลทฐนามานมจตุนนั สมมาสมพุทธานั สนตติเก สุรจิจิ นาม พราหมโณ อตุโล นาม
 นาคราชา อติเทโว นาม พราหมโณ สุชาโต นาม พราหมโณ หุตวา ลทฐวากรโณ ตโต อปรภาเค
 เอกมสังเขยมติกกมิตวา เอกสมิเยว กปะเป อุปปนนานมโนมทสสี ปทุมโม นารโหติ ลทฐนามานม-

⁶⁹ มุสาวาท การพูดเท็จ โกหก

⁷⁰ บารมี 10 หรือทศบารมี ได้แก่ (1) ทาน (2) ศีล (3) เนกขัมมะ (4) ปัญญา (5) วิริยะ (6) ขันติ (7) สัจจะ
 (8) อธิษฐาน (9) เมตตา (10) อุเบกขา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 325)

⁷¹ การบริจาควัยวะ ควรจะเป็นอุปบารมี

⁷² การบริจาควัตถุภายนอก ควรจะเป็นบารมี

⁷³ แปลตามฉบับ B, S₁ อุกกนตล

ดิณฑน์ สมมาสมพุทธานัน สนติเก มหเสกโข ยกขเสนาปติ สีโห มิคราชา จินณวสี ตาปโส หุตวา ลทว-
 วยากรโณ ตโต อปรภาเค เอกมสงเขยยมตีกกมิตวา อีโต กปปสตสทสสานมมตลเก เอกสมี่ กปเป
 อุปปนุสส ปทุมุตตรสมมาสมพุททสส สนติเก ชฎิโก นาม ฐฐิโก หุตวา ลทววยากรโณ ตโต อปร-
 ภาเค อีโต ตีสกปปสตสทสสานมมตลเก เอกสมี่เยว กปเป อุปปนุนานัน สุเมโธ สุชาโตติ ลทวนามานัน
 ทวินัน สมมาสมพุทธานัน สนติเก อุตโตร นาม มาณโว จกกวตติราชา หุตวา ลทววยากรโณ ตโต อปร-
 ภาเค อีโต อฏฐกปปสตาธิกสส กปปสทสสสส มตลเก เอกสมี่เยว กปเป อุปปนุนานมปิยทสสี
 อตททสสี ฐมมทสสีติ ลทวนามานัน ดิณฑน์ สมมาสมพุทธานัน สนติเก กสสโป นาม มาณโว สूसีม นาม
 ตาปโส สกโก เทวราชา หุตวา ลทววยากรโณ ตโต อปรภาเค อีโต จตุนวุติกปมตลเก เอกสมี่ กปเป
 อุปปนุสสสิทธตตสมมาพุททสส สนติเก สุมงคโล นาม พราหมโณ หุตวา ลทววยากรโณ ตโต อปร-
 ภาเค อีโต ทวานวุติกปมตลเก อุปปนุนานัน ตีสโส ผุสโสติ ลทวนามานัน ทวินัน สมมาสมพุทธานัน สนติ-
 เก สุชาโต นาม มหิทธิโก ขตติยตาปโส วิชิตาวี นาม ขตติโย หุตวา ลทววยากรโณ ตโต อปรภาเค อีโต
 เอกนวุติกปเป อุปปนุสส วิปสสีสส สมมาสมพุททสส สนติเก อตุโล นาม นาคราชา หุตวา ลทว-
 วยากรโณ ตโต อปรภาเค อีโต เอกตีสกปเป อุปปนุนานัน สีซี เวสสภูติ ลทวนามานัน ทวินัน สมมาสม-
 พุทธานัน สนติเก อรินทโม นาม ราชา สทสสนโน นาม ราชา หุตวา ลทววยากรโณ อิมสมิมปน ภาท-
 กปเป อุปปนุนานัน กกุสนโธ โภณาคมนโน กสสโปติ ลทวนามานัน ดิณฑน์ สมมาสมพุทธานัน สนติเก เขโม
 นาม ราชา ปพพิโต นาม ราชชาติ ไชติปาโล นาม มาณโว หุตวา ลทววยากรโณ อฏฐาทส⁷⁴ อภพพภู-
 ฐานานี อปาปุนิตวา สสชาติกั สงขपालชาติกั จุลสูตโสสมชาติกมมุกกขชาติกั สตตฤกตชาติกมมหา-
 สูตตโสสมชาติกมมหาสงขपालชาติกั ขนตีวาทชาติกมมหาชนกชาติกมเอกราชาชาติกั โลมหัสชาติกนติ
 เอวมาทีสู ชาติโกฐิสตสทสเสสุ องคั ธัน ชีวิตมปริจจขนโต ทานปารมี ทานอุปารมี ทานปรมตลปารมี
 สีลปารมี สีลอุปารมี สีลปรมตลปารมี เนกขมมปารมี เนกขมมอุปารมี เนกขมมปรมตลปารมี
 ปญญาปารมี ปญญาอุปารมี ปญญาปรมตลปารมี วิริยปารมี วิริยอุปารมี วิริยปรมตลปารมี ขนติ-
 ปารมี ขนติอุปารมี ขนติปรมตลปารมี สจจปารมี สจจอุปารมี สจจปรมตลปารมี อธิฐฐานปารมี
 อธิฐฐานอุปารมี อธิฐฐานปรมตลปารมี เมตตปารมี เมตตอุปารมี เมตตปรมตลปารมี อุปะกขา-
 ปารมี อุปะกขาอุปารมี อุปะกขาปรมตลปารมี อิมมา สมตีสปารมีโย ปูเรตวา โลกตลจกรिया ญาณตล-
 จกรिया พุทธิจกรियाติ อิมมา ตีสโส จกรियाโย ปูเรตวา องคปริจจาโค ชีวิตปริจจาโค วรรณปริจจาโค สุต-
 กรियाปริจจาโคติ อิมปิ ปญจ มหาปริจจาเค ปริจจขิตวา เวสสนตรตตภาเวเวว ฐตวา สตตฤกขตต
 วสุชาติลจลนปรัสสรम्महतานัน ทตวา สทฐาจลายมปติฐฐิตเต ปฎิณญาพีเช ปญญาลวาลเก กรุณาชล-
 เสกสัทธิเต เมตตาทกขนธสรุเห จกรियाสาขาวิสาเล มหาปริจจาคปลลเว ปารมีกุสมสมผลล โพธิ-
 สมการกปตรรูเว สพพญตตญาณมตผล คณหาเปตูกาโม ตโต จวิตวา ตูสิตปุเร นิพพตติฯ

⁷⁴ควรจะเป็น อฏฐารส

ลำดับนั้น ในกาลถัดมาแห่งพระผู้มีพระภาคที่ปังกร ผู้เป็นประทีปดวงเดียวที่ส่องสว่างใน
 โลกทั้งสิ้น มหาบุรุษนั้น ใช้เวลาว่างเลยไป 1 อสงไขย⁷⁵ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิชิ
 ตาวิ ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ผู้เสด็จอุบัติขึ้น
 ในกัปหนึ่ง ถัดมาแต่นั้น ล่วงไปอีก 1 อสงไขย เกิดเป็นพราหมณ์นามว่าสุรจุ เป็นพญานาคชื่อว่าอ
 ตุละ เป็นพราหมณ์ชื่อว่าติเทวะ เป็นพราหมณ์ชื่อว่าสุชาตะ ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้า 4 พระองค์ คือ พระมังคลพุทธเจ้า พระสุนนพุทธเจ้า พระเรวตพุทธเจ้า และ
 พระโสภิตพุทธเจ้า ผู้เสด็จอุบัติในกัปหนึ่ง ถัดมาแต่นั้นอีก 1 อสงไขย เกิดเป็นยักษ์เสนาบดีมีศักดิ์
 ใหญ่ เป็นราชสีห์พญาสัตว์ และเป็นดาบสผู้มีความชำนาญ ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้า 3 พระองค์ คือ พระโณมทัสสีพุทธเจ้า พระปทุมพุทธเจ้า และพระนารทพุทธ
 เจ้า ผู้เสด็จอุบัติในกัปหนึ่งนั้นแหละ ถัดมาอีก 1 อสงไขย เกิดเป็นพระราชาพระนามว่าชฎิกะ
 ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปทุมุตตระ ผู้เสด็จอุบัติในกัปหนึ่ง ในที่สุด
 แสนกัปแต่นี้ ถัดมาแต่นั้นอีกเกิดเป็นมาณพนามว่าอุตตระ และเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ได้รับ
 การพยากรณ์ในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 2 พระองค์ คือ พระสุเมธพุทธเจ้าและพระสุชาต
 พุทธเจ้า ผู้เสด็จอุบัติในกัปหนึ่งนั่นเอง ในที่สุด 3 ล้านกัปแต่นี้ ถัดมาแต่นั้นอีกเกิดเป็นมาณพนาม
 ว่ากัสสปะ เป็นดาบสชื่อว่าสุสีมะ และเป็นท้าวสักกะจอมเทพ ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้า 3 พระองค์ คือ พระปิยทัสสีพุทธเจ้า พระอถทัสสีพุทธเจ้า และพระธัมมทัสสี
 พุทธเจ้า ผู้เสด็จอุบัติในกัปหนึ่ง ในที่สุด 1,108 กัปแต่นี้ ถัดมาแต่นั้นอีกเกิดเป็นพราหมณ์นามว่าสุ
 มังคะ ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสิทธัตถะ ผู้เสด็จอุบัติในกัปหนึ่ง ใน
 ที่ที่สุด 49 กัปแต่นี้ ถัดมาแต่นั้นอีกเกิดเป็นชัตตยดาบส ผู้มีฤทธิ์มากพระนามว่าสุชาตะ และเป็น
 กษัตริย์พระนามว่าวิชิตาวิ ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 2 พระองค์ คือ
 พระติสสพุทธเจ้าและพระมุสสพุทธเจ้า ผู้เสด็จอุบัติในกัปหนึ่ง ในที่สุด 92 กัปแต่นี้ ถัดมาแต่นั้น
 เกิดเป็นนาคราชนามว่าอตุละ ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
 วิปัสสี ผู้เสด็จอุบัติใน 91 กัป แต่กัปนี้ ถัดมาแต่นั้นเกิดเป็นพระราชาพระนามว่าอรินทมะ และเป็น
 พระราชาพระนามว่าสุทสนะ ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 2 พระองค์
 คือ พระสิขีพุทธเจ้าและพระเวสสภูพุทธเจ้า ผู้เสด็จอุบัติใน 31 กัปแต่กัปนี้ ก็ในกัทรกัปนี้ เกิดเป็น
 พระราชาพระนามว่าเขมะ เป็นพระราชาพระนามว่าปัพพตะ และเป็นมาณพนามว่าโชติปาละ
 ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 3 พระองค์ คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระ
 โภณาคมนพุทธเจ้า และพระกัสสปพุทธเจ้า ผู้เสด็จอุบัติแล้ว ไม่เข้าถึงอภัพพฐาน 18 ประการ⁷⁶

⁷⁵ อสงไขย คือ กัปอันนับเวลามีได้ คือ ส่วนย่อย 4 แห่งมหากัป ได้แก่ (1) สังวัฏฏกัป (2) สังวัฏฏฐายีกัป
 (3) วิวัฏฏกัป (4) วิวัฏฏฐายีกัป

⁷⁶ อภัพพฐาน 18 ประการ คือ ฐานะที่ไม่ควรมีของพระโพธิสัตว์

ได้สละอวัยวะ ทรัพย์สิน และชีวิตในแสนโกฏิแห่งชาติ มีอย่างนี้เป็นต้น คือ “สสชาติก สสังขปาลชาติก จุลสูตโสสมชาติก มุคปัคฆชาติก สัตตฤทตชาติก มหาสูตโสสมชาติก มหาสังขปาลชาติก ชั้นติวาท ชาติก มหาชนกชาติก เอกราชชาติก และโลมหังสชาติก” ได้บำเพ็ญบารมี 30 ทักษ⁷⁷เหล่านี้ คือ “ทานบารมี ทานอุปัชฌายะบารมี ทานปรมัตถบารมี ศีลบารมี ศีลอุปัชฌายะบารมี ศีลปรมัตถบารมี เนกขัมมบารมี เนกขัมมอุปัชฌายะบารมี เนกขัมมปรมัตถบารมี ปัญญาบารมี ปัญญาอุปัชฌายะบารมี ปัญญาปรมัตถบารมี วิริยบารมี วิริยอุปัชฌายะบารมี วิริยปรมัตถบารมี ขันติบารมี ขันติอุปัชฌายะบารมี ขันติปรมัตถบารมี สัจจบารมี สัจจอุปัชฌายะบารมี สัจจปรมัตถบารมี อธิฐานบารมี อธิฐานอุปัชฌายะบารมี อธิฐานปรมัตถบารมี เมตตาบารมี เมตตาอุปัชฌายะบารมี เมตตาปรมัตถบารมี อุปเพกขาบารมี อุปเพกขาอุปัชฌายะบารมี อุปเพกขาปรมัตถบารมี” ได้บำเพ็ญจริยา 3 ประการ⁷⁸เหล่านี้ คือ “โลกัตถจริยา ญาณัตถจริยา พุทธจริยา” ได้สละมหาปริจาคะ 5 ประการ⁷⁹เหล่านี้ คือ “การสละอวัยวะ การสละชีวิต การสละทรัพย์สิน ประเสริฐ การสละบุตรและการสละภรรยา” ครั้นดำรงอยู่ในอภิมหาพรหมโพธิญาณได้ให้ทานอย่างยิ่งใหญ่ อันมีพื้นพสุธาแดนทิศตะวันออกสิ้นสะเทือนถึง 7 ครั้ง ผู้มีความปรารถนาจะให้ถือเอาอภิมผลคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในต้นกัลป์พฤษภอันประเสริฐคือโพธิสมภาร อันมีรากเหง้าคือปฏิจจสัจจะซึ่งตั้งมั่นในภูเขาคือศรัทธา มีต้นอ่อนคือปัญญา⁸⁰ อันเติบโตด้วยการรดน้ำคือกรุณา อันงอกเป็นลำต้นคือเมตตา อันมีกิ่งก้านแผ่กว้างคือจริยา อันมีใบอ่อนคือมหาปริจาค อันมีดอกบานสะพรั่งคือบารมี แล้วเคลื่อนจากอภิมหาพรหมโพธิญาณไปบังเกิดในดุสิตบุรี

ตตามิตตามรรควรรณวิธูยมาจรุจามรรริจิสถยจวลิตตตุสตีถวโน โส มหาปุริโส ยาวตายุกั รุตวา ทสสทสสิโลกธาตวาสิทิตี พุทธามมรณิกเรทิตี เอกโต สนนิปัตติตวา ตุสตีถวามนุคคนตวา “สมโย มหาปุริส พุทธตยาตยาตี นมสสมานนทิตี ยาจิโต กาลทีปะเทศกัลลขณนีอายุนี โอโละเคนโต “กาโล พุทธภาวา ยาตี ญตวา สัพพพุทฐุปปาทาธรรวชมพุทธีปะ กขงคคสสิลลวตีเสตคณณิกณอุสิริทชากิธานานันนิคม- นทีคามาปะพพทานมมชฎเม มชฎมเทเส มชฎมเทเสาลงการฎเต อติมตทา ตูหินคิริสิขรมาลานุกาธินา- สุธาธวเลน ปากการมณชเลน ปริวเต วิคสิตคกุสมผลปลลวาลงกตยา พุทธิตตรคณนิจิตยา อุตยานปรม-

⁷⁷ บารมี 30 ทักษ ได้แก่ บารมี 10 คือทศ 3 ชุด ได้แก่ ทศบารมี ทศอุปัชฌายะบารมี และทศปรมัตถบารมี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 435)

⁷⁸ พุทธจริยา คือ พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า, การบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า มี 3 คือ (1) โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก (2) ญาณัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ (3) พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 295)

⁷⁹ มหาปริจาคะ 5 ประการ ได้แก่ (1) ธนปริจาค สละทรัพย์สินสมบัติเป็นทาน (2) อังคปริจาค สละอวัยวะเป็นทาน (3) ชีวิตปริจาค สละชีวิตเป็นทาน (4) บุตรปริจาค สละลูกเป็นทาน (5) ทารปริจาค สละเมียเป็นทาน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 329)

⁸⁰ แปลตามฉบับ B ปญญาพาลทลลย

ปราช วิภูสิตี เกลาสสิขริสสิขราณุกาโรณา ปาสาทสเดน อติมนโหเร มทมุทิตหส์สารสมะขลากลาปาย-
 นีลวนราชิวิราชิตาย ตภูทรุตรีคิลิตกุสุมาภรณสมลงกตสุจิวิมลสลิลวาหินิยา โรหิณิยา คงคาย สินาติวิ-
 จริตพหุวิธนธนาโร⁸¹คชตรงครถสมพาเอ อสมพาเอ ราชมคเค มุรชวคคมิกรคชชิตสลิลสีกราสารธารา-
 ฆาเรสุ อาพทสสิขณทมาลานมตตโมรมณุตลานัน ตามุททเวเน อินทจาปกลาปิปฏิริตชลธรวทิวสายมานะ
 ภวนกาพหส์กุลโกลาทเล มตตกนตามณิวลยกลรรมณียะ ปพุทสพพโลเก วิปุลวตถุกปิลวตถุณคร
 ทิวสกรสุนุมนุวิเส มหาสมมตาทิสมมเต โรชวรโรชกถยาณวรกลยาณอุโปสถมหาอุโปสถมนธาตุมหา-
 มนธาตจร⁸²อุปจร⁸³ปรมปราคเต สครสาครภรณ⁸⁴ภคีรภปเถ มหาสุทสสนนิทสสนะ มขเทวปุตตนตตุ-
 สนตานิ นิมิกุสปริปาลีเต รฆุชทสรธรามากิรามะ โอภุกากปุปภเว สกลกุตตารากานัน ตาราปติภูเต
 โธตสงขปุกชิตตชีรสลิลนิมมเล สากิยกุลเ อเนกภูมิपालโมลิลิตจธณยุคล์ อติมตีวิริยาทิกุณคณาธิวาสัน
 วิมลสีลาลงการสตตสมลงกตมารมิว คุณานัน นิवासมิว สิริยา สมุหมิว สาธุนัน สุทโธทนราชานมปฏิจ
 ปรมนิมมลสีลาลงการสตตสมลงกตตาย ปพุทพชินวรปริจจริโยปจิตปุณณาติสยภาชนีกตสนตานิวิเสสาย
 อจจรานิพพิเสสรูปโสภาย สากิยกุลคคนจนทเลชาย สกโลกมโนหราย มหามายาเทเวีย กุจฉิย
 สรทษนีกกรนิกราวทาทวรวารณวิลาส สุปินน สนนทสเสตวา อวิชิตสตีสมปชณโณ ตุสตีปฐโรโต จิวิตวา
 วิวิธเส ปาฏิหาริยสทสเสสุ ปวตตมานะสุ ปฏิสนธิมคคเทสิทา

พระมหาบุรุษนั้น ผู้สถิตในสวรรค์ชั้นดุสิตมีแสงสว่างสีขาวเพราะกลุ่มรัศมีแห่งแสงจามรอัน
 สว่างไสวที่นางเทพอัปสรผู้ตั้งงามนับประมาณมิได้กำลังพัดโบก ทรงดำรงอยู่ตราบเท่าพระชนมายุ
 ในสวรรค์ชั้นดุสิตนั้น ทรงได้รับการวิงวอนจากหมู่พรหมและเทวดาที่สถิตในหมื่นโลกธาตุซึ่งมา
 ประชุมพร้อมกันแล้วเข้าไปยังสวรรค์ชั้นดุสิตนอบน้อมอยู่ด้วยคำว่า “ข้าแต่พระมหาบุรุษ สมัยนี้
 เป็นสมัยเสด็จอุบัติแห่งพระพุทธเจ้า” จึงทรงพิจารณากาล ทวีป ประเทศ ตระกูล พระชนนี และ
 อายุ แล้วทรงทราบว่าเป็นกาลเสด็จอุบัติแห่งพระพุทธเจ้า” จึงอาศัยพระเจ้าสุทโธทนะผู้มีพระ
 ยุคลบาทที่งามเหนือพระโมลี (เศียร) ของกษัตริย์ (ภูบาล) นับไม่ถ้วน ผู้เป็นที่อยู่แห่งพระคุณมี
 ธิติ มติ และวิริยะเป็นต้น ผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการ 7 ประการคือศีลอันไร้มลทิน เพียง
 ดังบ่อเกิดแห่งพระคุณทั้งหลาย เพียงดังเป็นที่อาศัยแห่งความสง่างาม เพียงดังเป็นที่ประชุมแห่ง
 ความดีทั้งหลาย ในดินแดนชมพูทวีปอันประเสริฐสำหรับรองรับการเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้าทุก
 พระองค์ ในมัชฌิมประเทศ ในท่ามกลางแห่งนิคม แม่น้ำ หมู่บ้าน และบรรพตอันมีนามว่ากัจ
 ฉละ สลิลวดี เสตกัณณิกะ ภูณะ และอุสิรัทธชะ อันเป็นเครื่องประดับส่วนกลางของประเทศ อัน
 ห้อมล้อมด้วยปราการมณฑลสีขาวเหมือนปูนขาวที่เลียนแบบระเบียบแห่งยอดเขาน้ำค้าง (ภูเขา

⁸¹ คำว่า “ณาริ” เป็นการปริวรรตตามต้นฉบับ หากเป็นคำในภาษาบาลีจะเป็นคำว่า “นาริ”

⁸² จรก (มหา.2/9)

⁸³ อุปจร (มหา.2/9)

⁸⁴ ภรต (มหา.2/9)

หิมาลัย) อันยิ่งใหญ่ อันประดับประดาด้วยทิวอุทยาน อันประดับด้วยดอกไม้ ผลไม้ และใบอ่อนที่
 แยมบาน อันเป็นที่สั่งสมของกลุ่มต้นไม้หลากหลายชนิด เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจอย่างยิ่ง ด้วยปราสาท
 ร้อยหลังที่เลียนแบบยอดจอมเขาไกลาส ในเมืองกบิลพัสดุ์ซึ่งมีสิ่งของมากมาย มีราชมารคกว้าง
 ใหญ่แต่คับคั่งไปด้วยชายหญิงจำนวนมากที่มาอาบน้ำทุกวันในแม่น้ำโรहिณีและคงคาอันมีสายเข็ม
 ขัดคือหงส์และนกกกระเต็นที่เพลิดเพลินแล้วในความมัวเมา (ด้วยความรัก) อันรุ่งเรืองด้วยทิวป่า
 ไม้สีเขียวขจี อันมีกระแสน้ำที่สะอาดหมดจดประดับประดาไปด้วยอาคารคือดอกไม้ที่ร่วงหล่น
 จากต้นไม้ที่งอกงามริมตลิ่ง และมีธ ม้า แลช้างที่สัญจรไปมา ในกลางวันมีเมฆระยิบระยับด้วย
 กลุ่มธนูของพระอินทร์ (สายรุ้ง) มีนกยูงที่มัวเมาแล้ว (ในความรัก) ซึ่งมีระเบียบแห่งแหวหาง
 ติดกัน (รำแพน) กระโจนไปมาเป็นวงกลม บนเรือนมีเสียงฟ้าร้องคำรามเหมือนเสียงตะโพนและ
 ละอองน้ำจากสายฝนตกหนัก⁸⁵ มีฝูงหงส์ดำ (ส่งเสียง) แซ่ตามที่อยู่อาศัย เป็นเมืองที่รื่นรมย์
 ด้วยเสียงกระทบกันของกำไลแก้วมณีของหญิงสาวผู้นำหลงไหล เป็นเมืองที่มีชื่อเสียงเลื่องลือไป
 ทั่วโลกในตระกูลศากยะ ในวงศ์พระมนูผู้โอรสของพระอาทิตย์ผู้ทรงเฉลิมพระนามว่าพระเจ้ามหา
 สมมตราช มีพระเจ้าโรชะ พระเจ้าวรโรชะ พระเจ้ากัลยาณกะ พระเจ้าวรกัลยาณกะ พระเจ้าอุโปสถ
 พระเจ้ามหาอุโปสถ⁸⁶ พระเจ้ามันธาดุ พระเจ้ามหนามันธาดุ พระเจ้าจระ และพระเจ้าอุปุระสืบเชื้อ
 สายตามลำดับ มีพระเจ้าสคระ พระเจ้าสาคระ พระเจ้าภรณะ และพระเจ้าภคิระ มีพระเจ้ามหา
 สุกตสนะเป็นอุทาหรณ์ มีการสืบทอดโดยบุตรและหลานของพระเจ้ามขทเวะ มีพระเจ้าเนมิและพระ
 เจ้ากุสะรักษา มีความมั่งคั่งมรากับพระเจ้ารชุ พระเจ้าอชชะ พระเจ้าทศรถ และพระราม มีพระเจ้า
 โอกกาการาชเป็นปฐมวงศ์ เป็นเจ้าแห่งดวงดารากรคือตระกูลทั้งสิ้น มีความบริสุทธิ์ดั่งน้ำนมที่ใสไว้
 ในสังข์ขัด แล้วจึงแสดงความมั่งคั่งของพญาช้างเผือกอันประเสริฐในนิกรแห่งจันทราในฤดูศรัท
 ด้วยพระสุบินนิมิต ในพระครรภ์ของพระนางมหายาเทวี ผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการ 7
 ประการคือศีลอันหมดจดอย่างอุกฤษฏ์ ผู้เลิศด้วยความสืบเนื่องที่ทรงบำเพ็ญแล้วเหมือนภาชนะ
 อันยิ่งใหญ่ซึ่งเต็มเปี่ยมด้วยปริจจยา (การรับใช้) ที่สั่งสมไว้ในพระชินวรพระองค์ก่อน⁸⁷ ผู้มีพระรูป
 โฉมเสมอดั่งนางเทพอัปสร ผู้เป็นที่น่าหลงไหลแก่ชาวโลกทั้งสิ้น (ดูจ) เสียวพระจันทร์บนท้องฟ้า
 แห่งตระกูลศากยะ (พระมหาบุรุษ) ทรงไม่ละทิ้งสติและสัมปชัญญะ แล้วเคลื่อนแล้วจากดุสิตบุรี
 เมื่อบรรดาปาฏิหาริย์นับพันครั้งมีประการต่างๆ ดำเนินไปอยู่ ก็ทรงถือเอาการปฏิสนธิแล้ว

⁸⁵ แปลตามฉบับ MSS ฆเรสุ

⁸⁶ พระเจ้าโรชะ พระเจ้าวรโรชะ พระเจ้ากัลยาณกะ พระเจ้าวรกัลยาณกะ พระเจ้าอุโปสถ พระเจ้ามันธาดุ
 พระเจ้าวรมันธาดุ พระเจ้าจระ พระเจ้าอุปุระ (มหา.(ไทย).2/3)

⁸⁷ อติศชาติของพระนางมายาทรงอธิษฐานในสำนักของพระวิปัสสิพุทธเจ้า ขอให้ได้เป็นพระมารดาของ
 พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 392-396)

อถาย วิทิตวิจิตรรสุรารโก รตตปทุมกณณิกาสิ้นสุวรรณรูปโก วยี ปลลงกมาภูชิตวา มาตุ-
คพเก นิสินโน วิปสนนมนนิตนาวตรตตกมลสุดตมิว มาตุยา ปณญาณนโต ทสมาสาวสาเน ปุปผ-
ผลปลลวาลงกตลิตินิทวิจิตรจิวรณิจิต ฆมมานภมมรฐโรปกุญชิต วิวิธกุสมคนธาธาวิสิตสุขปนเว
ชนมนนยนิลุมปิณีลุมพินวีเน วิกสิตมงคผลสาละมูเล วิจิตตวตถาลงการวิภูสิตาย สกสุรภิตนุลตานุคตมต-
ตมฐกรกทพกาย ทกขินกราวลมหิตสุผลลสาละสาขาย ปาจิณาภิมุขภูชิตาย มายาราชินียา กุจฉิต
อโรมุขมปตมาโน รตนปลลงกาวตรมานมหาธมมกลโก วยี กมลคพกณณิกาย สยิตวา สยภิมิตสมย-
สภาคตสุวรรณภมโร วยี จ ปสริตกรจรณ กาสิกวตถเวฐิตชาตริงคณนิตนมิว ปริสุทฐสรโร หุตวา
จनुโท วยี ชลธรรมาลาย นิกขมิตวา กมลสาณานิสมมานุเสหิ กนกขาลาชินทุกุเลหิ ยถาโยคมปฏิกคหิต
ฯ

ลำดับนั้น มหาบุรุษนี้ทรงได้รับการรักษาไว้รอบด้านจากรชนและเทวดา ทรงประทับ
นั่งคู้บัลลังก์ในพระครรภ์ของพระมารดาเหมือนพระรูปทองคำประทับนั่งบนฝักดอกบัวแดง ทรง
เผยแก่พระมารดาเพียงดั่งเส้นด้ายผ้ากัมพลสีแดงที่ร้อยดวงแก้วมณีอันผ่องใส ในอวสานแห่งเดือน
ที่ 10 ทรงเสด็จย่างพระบาทออกจากพระครรภ์⁸⁸ของพระนางมายาราชินี ผู้ตกแต่งด้วยพระภูษา
อันอลังการวิจิตร ผู้มีฝูงแมลงผึ้งซึ่งหลงไหลไปตามเถาวัลย์คือพระวรกายที่มีกลิ่นหอมของ
พระองค์ ผู้มีกิ่งสาละที่ผลิบานสะพรั่งซึ่งโอนอ่อนลงมาที่พระกรเบื้องขวา ผู้ประทับยืนผินพระ
พักตร์ไปทางทิศปรารจัน (ทิศตะวันออก) ณ โคนต้นสาละมวงคลอันแน่นบาน ในอุทยานลุมพินีวันที่
ขโมยดวงตาคือดวงใจของคน อันเป็นอุทยานที่ประดับด้วยไม้ดอก ไม้ผล และใบไม้แรกผลิน่า
ปรารณาและเป็นที่ยืนของต้นไม้ประเสริฐนารีธรรม์หลากหลายชนิด อันมีเสียงดังหึ่งๆ ของภมร
และแมลงผึ้งที่กำลังโฉบบินในป่าที่บิที่รยรินด้วยกลิ่นหอมหวานอบอวลของดอกไม้้นานาชนิด ทรง
เหยียดพระหัตถ์และพระบาทเหมือนพระมหาธรรมกถิกกำลังก้าวลงจากรัตนบัลลังก์ และเหมือน
แมลงภู่งูทองที่นอนขดในชอกสืดอกบัวแล้วสโมสรในเวลาที่คุณปรารณา เป็นผู้ที่มีพระวรกาย
สะอาดหมดจดประหนึ่งแก้วมณีมีค่าที่บุคคลวางไว้บนผืนผ้ากาสิกพัสตร์ ทรงประสูติเหมือน
พระจันทร์เคลื่อนคล้อยจากกลีบเมฆ ทรงได้รับการรองรับไว้อย่างมั่นคงจากพระพรหม (กมลสาณ)
เทวดา (อนิมิส) และมนุษย์⁸⁹ด้วยตาข่ายทองคำ หนึ่งเสื่อ และผ้าทำด้วยเปลือกไม้ฯ

เอกปพาเรเนว ทสสทสุสิโลกธาตุสุ กมปมานาสู อนุชการนिरนตเรสุ โลกนตเรสุปี อุพารวิ-
บุโลภาเสสุ ผรนเตสุ สกทสทิสาสู วิปสนนาสุ รชนิกรสุริยตาราคณเส อติเรกตร วิโรจนเตสุ นโภภู-
มิตรตเนสุ ปชชนเตสุ สุกนธมุหุสิตลมารุเตสุ วายนเตสุ จตุทที่ปคตชลธรรมาลาสุ วสสมานาสู เวควติ-

⁸⁸ อโรมุขมปตมาโน แปลว่า ไม่ตกไปอยู่สู่ที่มีหน้าเบื้องล่าง หมายถึงการประสูติที่อย่างพระบาทออกจาก
พระครรภ์

⁸⁹ แปลตามฉบับ S₂ กมลสาณาสามิสมานุเสหิ

สลิลวาหิณีสุ อสนทमानาสู สนมตกลโลลชลนิธีสุ มจฺรสลิลกลิลเลสุ วิเทสยาตาสู นาวาสู สเทส สีม-
 มาคณตีสุ กาโกลูเกสุ สห จรนเตสุ โสณทริเนสุ สห กีพนเตสุ อนเนสุ นวนฏฐุโรโสเปตสลิลปงค-
 ลนจจมปสสมานะสุ พธิเรสุ สดตสโรเปต สกามราคมมุคคีติก สฺนมาเนสุ สกณิพพุตตาพายทหนน-
 รกมณฑลสุ มจฺรชลกมลสณทมนทิตเตสุ เปเตสุ ทิพโพชานิลมคฺคิรินเตสุ สกณิสฺสุ คคนตลคมนมปหาย
 อวนิตลมาจรนเตสุ สดเตสุ วิคตภยโรคสิสิริปริพาเหสุ ฉินนาสุ สกสสงขลิกาสฺ ติฏวนภวนทวารกวางฺเฐสุ
 สยมเยว วิวญฺเฐสุ อเสสชนตุสุ ปิย วทนเตสุ ตฺรเศสุ มจฺรเทศารว โกรนเตสุ กุณฺชเรสุ อติคชนเตสุ เกสริ-
 สุ อภินทนเตสุ อวาทิตตฺริเยสุ สกสกนินนาทมมุญจนเตสุ อฆฏฐิตสรีราภรณสุ มจฺรรว วิรวนเตสุ
 เทวตาสฺ ทิพพสงคีตี กุรฺมานาสฺ สฺมุลเลสุ ตฺรลตาคุมเพสุ ชลลลลิตลาตลานิ ภินทิตวา อฺปรูปริ สดตสตา
 หุตวา วิจิตตปญจวณณปทฺเมสุ นิกขมนเตสุ อโฆมุขมเลสุ ปทฺมวิทานะสุ ปวนปเถ วิตเตสุ สมนตโต
 ทิพพปฺพเผลุ วสสมานะสุ อากาเส ทิพพตฺริเยสุ วชชมานะสุ สกโลกทหยานนทการีสุ ปติฏฐิตปาตเลท
 ธิญญตฺร ธิรณิตลมกาสิฯ

โดยขณะเดียวกันนั่นเอง บรรดาหมื่นโลกธาตุก็สะท้อนสท้านหวั่นไหว บรรดาแสงสว่าง
 อันยิ่งใหญ่อาหารก็แผ่ไปในโลกันตริกนรกที่มีมิติ บรรดาสิบทิศทั้งหมดก็มองใสแล้ว บรรดาดวง
 จันทร์ ดวงอาทิตย์ และหมู่ดาวารกัรุงโรจน์โชติช่วง บรรดาร์ตนชาติทั้งที่อยู่บนท้องฟ้าทั้งที่อยู่ใน
 แผ่นดินก็เรืองแสง บรรดาสายลมเย็นอ่อนๆ ก็พัดววยริน บรรดาดอกไม้ในเมฆจากทวีปทั้ง 4 ทวีป
 ก็ร่วงโรยลงมา บรรดากระแสน้ำที่ไหลเชี่ยว⁹⁰ ก็หยุดไหล บรรดาคลื่นระลอกใหญ่ในมหาสมุทรก็
 สงบ บรรดาน้ำ (ทะเล) เดียรดาษด้วยรสหวาน บรรดาเรือทั้งหลายที่แล่นไปประเทศอื่นก็แล่นมาสู่
 ประเทศตนโดยฉับพลัน บรรदानกกาและนกฮูกก็เที่ยวไปด้วยกัน บรรดาสุนัขและกวางก็หยอก
 เล่นกัน บรรดาคนตาบอดก็มองเห็นการพ้อนของคนง่อยในน้ำอันประกอบด้วยรสแห่งการพ้อนรำ
 ขับร้อง และประโคม 9 อย่าง บรรดาคนหูหนวกก็ได้ยินเพลงขับที่เป็นไปกับด้วยกามราคะของคน
 ใ้ซึ่งเทียบพร้อมในสระทั้ง 7 แห่ง บรรดาเปรตก็ประดับด้วยน้ำหวานและกอบัวในมณฑลแห่ง
 นรกคือไฟอบายที่ดับสนิททั้งหมด บรรदानกก็สำรอกลมอันเป็นโอชาทิพย์แล้วละทิ้งการโอบยบินใน
 ท้องฟ้าเที่ยวไปตามพื้นแผ่นดิน บรรดาฝูงสัตว์ก็ปราศจากความเร่าร้อนอันเกิดจากความกลัว โรค
 ภัย และความหนาว บรรดาโชตรวนทั้งหมดก็ขาดหลุดเอง บรรดาบานประตูเรือนในสามโลกก็เปิด
 เองได้ บรรดาฝูงสัตว์ทั้งหมดพากันกล่าวถ้อยคำไพเราะ บรรดาฝูงม้าก็ทำเสียงร้องฮืออย่างไพเราะ
 บรรดาโคลงช้างก็พากันร้องแปร้น บรรดาราชสีห์ก็คำรามดั่งลั่น บรรดาเครื่องดุริยดนตรีที่มีได้
 ประโคมก็บรรเลงเสียงได้เอง บรรดาเครื่องประดับร่างกายที่มีได้สวมใส่ก็ส่งเสียงร้องไพเราะ
 บรรดาเทวดาก็ประโคมทิพย์สังคีต บรรดาต้นไม้ เถาวัลย์ และพุ่มไม้ผลิดอกบานสะพรั่ง บรรดา
 ดอกปทุมเบญจพรรณอันวิจิตร 7 ก้านชำแรกพื้นหินทั้งบนและในน้ำขึ้น บรรดาดอกบัวห้อยย้อย

⁹⁰ แปลตามฉบับ B วรรคตีสสุ

เบ่งบานในอากาศ (ดุษ) เพดานดอกปทุม บรรดาดอกไม้ทิพย์ไพรยปรายลงมารอบด้าน บรรดา
ทิพยดนตรีบรรเลงขึ้นในอากาศ (พระมหาบุรุษ) ทรงทำให้พื้นธรณีมีความรุ่งเรืองยิ่งนัก ด้วยฝ่า
พระบาทที่ประดิษฐานในชนผู้สร้างความปลอดภัยในใจของชาวโลกทุกคนฯ

เตนนาห “อติธัญญา วต ธรณี ธรณีธร⁹¹ ธีร วีร วรปณฺญ ยา เต อลตถ วรจกุกจิตตปาห-
ตลสมผลสนฺติฯ

ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า “ข้าแต่ผู้ทรงไว้ซึ่งแผ่นดิน (พระโพธิสัตว์) ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้
กล้าหาญ (และ) ผู้มีปัญญาอันประเสริฐ พระธรณี (แผ่นดิน) มีโชคยิ่งหนอ ได้สัมผัสฝ่าพระบาท
อันงดงามคือจักรอันประเสริฐ ของพระองค์ฯ

ตโต โส สรทกาลนิมมจณฺทมนฺทโล วีย ชนฺนยนเจตฺรสายโน สุกตสทสุวิทฺตพหุวิธลกฺขณา-
นุยฺยชนปติมณฺฑิตเทโท ปสาทวานตาทเนกสทสทสพฺพหฺมสุราสุโรรคกีนนรรมโถมาลาตจฺจณ-
ยฺกโล ปสาทวิมฺหยาปณฺณพฺพวิวิพฺพณฺนุชตาทิกิยมาณฺณตฺวจโน สรทชฺชนีกรสทสสรฺสีปหาสกนฺติเตโช
กฺลิสสทสทลลสสารภาโว คคนตลนฺพิพิกาวโร สลลนฺธิคฺคมีโร สมปตตสกลปารมิตามทณฺณวปาโร
การุณฺญมิว เทพทฺโธ อภินิหาราติสยปฺริปากลาภิกุสสทสการภริตสนฺตานิเสโส อาวาโส ว คุณฺณํ
นิวาโส ว ฆมฺมสรฺรอสส ทิวสโกโร ว โมนฺนการวิฆมนสส จกฺขุวิว สพฺพโลกสส ปวาโห ว กรุณารสส
สนฺตรณเสตุ วีย สํสารสินฺจฺจส อาชาโร กรุณฺชาลสส สาคโร สนฺโตสามตสส อุปเทสโก สิทธิมคฺคส
นาภิ ปณฺญาจกฺกสส อฏฺฐานวโส ฆมฺมทชฺชส ผรสุ ตงหา⁹²ลตาคทนสส พลโว โลกอนฺณวสส มหามน-
โต โกธฺกชฺชส ทาวานโล รากปฺลลวสส ปภโว ปุณฺณสยจยสส ปุรตถิมทิสโมโลเกนฺโต ตตถ เอกง-
คณานิ อนฺนจกฺกวาทโกฏฺฐิตสทสทานิ ทิสวา เอวํ ทสทิสมนฺนุวิโลเกนฺโต อตตนา สมมธิกเมกปฺคคฺคสม-
อทิสวา อุตตราภิมุโข พรหมฺนา เสตจจตต์ ธาริยมาโน สฺยามวิพฺพธาติเปน วาลวิชนิยา วิชฺยมาโน เตน
เตน เทวราเชน รตนชจิตมจฺจคคฺค กนฺกปาทุกิ ทิพพมยฺมณฺหีส คเหตุวา ปรีวาริโต ตทฺหุ ชาโตปิ
โสฬสวสสิโก วีย นคโคปิ กาสิกวตถนิตฺถโย วีย อนฺลจกฺกโตปิ จกฺกวตติอลงกาเรณ อลงกโต วีย ภูมฺิยา
คจฺจนฺโตปิ อากาเสน คจฺจนฺโต วีย สกฺลโลกสส ปณฺญายนฺโต สตตปทวิทิตาเรณ คนฺตวา วิฆมมาโน
กมลโกสปริมลมนฺนทเรณ สทชชตาโมเทน สกฺลภูวนตลมปรีวาเสนโต นวนิรหารคฺคมีรชลธรรณินิภาสธีริ
คิริ นิจฺจนาเรตฺวา “อโคโหมสมิ โลกสสาติ สพฺพชินวราจริตมุตตมสีหนาทมกาสิฯ

ลำดับนั้น มหาบุรุษนั้นทรงเป็นจุดศูนย์รวมแห่งจิตใจคือดวงตาของชนเหมือนดวงจันทร์
อันไร้มลทินในฤดูครีท ทรงมีพระวรกายประดับประดาด้วยพระลักษณะและพระอนุพยัญชนะ
มากมายหลายประการเหมือนบุคคลทำไว้อย่างสวยงามและจัดแจงไว้อย่างประณีต นับร้อย

⁹¹ ในพจนานุกรมสันสกฤตของ Monier-Williams แปลคำนี้ว่า “พระโพธิสัตว์, พระพุทธเจ้า”
(SED.510)

⁹² ควรจะเป็น ตยหา

ประการ ทรงมีพระยุคลบาทที่ประดับด้วยพวงดอกไม้คือโมลี (เศียร) ของพระพรหม เทพดา อสูร พญานาค กิณร และนรชนหลายแสนที่น้อมลงด้วยความเลื่อมใส ทรงมีถ้อยคำสรรเสริญที่เทวดา ผู้มีปัญญาและมนุษย์นับร้อยผู้เต็มเปี่ยมด้วยความเลื่อมใสและความอัศจรรย์เปล่งอยู่ ทรงมีความ เพลิดเพลินเหมือนพระจันทร์ในฤดูศรឹทและมีความร้อนแรงน่าปรารถนาเหมือนพระอาทิตย์ ทรง เป็นผู้ประเสริฐหาได้ยากเหมือนพันแห่งสายฟ้า (อาวุธพระอินทร์) ทรงมีความมั่นคงหนักแน่น เหมือนพื้นแห่งท้องฟ้า ทรงมีความลุ่มลึกเหมือนมหาสมุทร ผู้ถึงฝั่งแห่งมรรณพด้วยพระบารมี ทั้งสิ้น ผู้ติดเนื่องในพระวรกายเพียงดังความกรุณา ผู้ล้าเลิกด้วยความสับสนแห่งสัมภารกุศลที่ ได้พอกพูนไว้จนสูงจอมล้นวนประเสริฐด้วยอภินิหารเพียงดังที่อาศัยแห่งพระคุณทั้งหลาย เพียงดัง เป็นที่อยู่แห่งพระวรกายคือธรรม เพียงดังพระอาทิตย์แห่งการขจัดความมืดคือโมหะ เพียงดัง ดวงตาของโลกทั้งปวง เพียงดังกระแสแห่งกฐณารส ผู้เป็นที่รองรับแห่งแม่น้ำสินธุคือสังสารวัฏ เหมือนสะพานในสงครามที่สงบแล้ว ผู้เป็นมหาสมุทรแห่งน้ำคือพระกรุณา ผู้แสดงหนทางอันหมดจดอันอมตะคือความสันโดษ ผู้เป็นคุมแห่งลือคือปัญญา ผู้เป็นวงศ์แห่งความเพียรแห่งจริงคือพระ ธรรม ผู้เป็นขวานแห่งป่าทึบด้วยเถาวัลย์คือตัณหา ผู้มีกำลังมากแห่งห้วงน้ำคือโลภะ ผู้มีมหามนต์ แห่งนาคราชคือความโกรธ ผู้มีดุนพื้นแห่งใบอ่อนคือราคะ ผู้เป็นแดนเกิดแห่งการสั่งสมบุญ ทรง มองดูปุรัตถิมทิศ (ทิศตะวันออก) แล้วทอดพระเนตรเห็นหลายแสนโกฏิจักรวาลมีเนินเป็นอัน เดียวกันในทิศนั้น เมื่อทรงเหลียวดูตลอดทิศทั้ง 10 อยู่อย่างนี้ ทรงไม่เห็นแม่บุคคลหนึ่งที่ยิ่งใหญ่ เสมอด้วยพระองค์ ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศอุดร (ทิศเหนือ) ทรงมีพระพรหมกางกั้นเศวตฉัตร อยู่ ทรงมีท้าวสุยามเทวราชผู้เป็นใหญ่ในเทวดา (วิพฺฐาธิป) โบกสะบัดด้วยพัทวาลวิชนี ทรง แวดล้อมด้วยเทวราชองค์นั้นๆ ที่ถือพระขรรค์มั่งคั่งอันขจิตด้วยรัตนะ เขียงเท้าอันทำด้วยทอง และพระมงกุฎล้วนทิพย์ (พระองค์) แม้ทรงประสูติในวันนั้นเหมือนมีพระชนมายุ 16 ชันษา แม้ ทรงเปลือยกายก็เหมือนผู้แต่งหมวกาสิกพัสตร์ แม้ไม่ได้ประดับตกแต่งก็เหมือนประดับด้วยเครื่อง อลังการของพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เสด็จดำเนินไปบนพื้นดินก็ปรากฏแก่โลกทั้งมวลเหมือนเสด็จไป ทางอากาศ ทรงเสด็จดำเนินไปอย่างองอาจด้วยการก้าวอย่างพระบาท 7 ก้าว ทรงทำให้พื้นโลก ทั้งหมดตลบอบอวล ด้วยความยินดีในสหชาติ อันน่าปลื้มใจด้วยมณฑลของฝักบัว ทรงเปล่งเสียง (อาสภิวาจา) อันมั่นคงดุจเสียงและแสงของเมฆที่ลุ่มลึกด้วยสายน้ำใหม่ ทรงบันลือสีหนาทอัน ประเสริฐที่สุดซึ่งเป็นจาริตของพระชินวรทุกพระองค์ ด้วยพระดำรัสว่า “เราเป็นผู้เลิศที่สุดของ โลกฯ

ตพนนตรี ชลนินธิโสมคมภีรทนต์ทุกิณนิปุรสเรน มงคลปฎุหฎุรวสั่วสสิเตน อเนกชนสหสกล- กลพหเลน อุสสวโกลาหเลน ติฎวนัน อปุรยนโต จรณปาตรมณินุปุรสหสสมุขริตทสทิสเนน สรภสคติจ- ลิตโกลการลตาสมโปเฎฎิตกุกจเลน สรภสอกุเขปจลิตมณินวลยาวลิวาจาติฎกุลเตน วิณาเวณุ- มุรขกัสตาลลยาคเตน มรุรคิตคิยมาเนน นจจกัฬาปสุเตน มายาเทวีปริชเนนนานุยาโต จลิตมณินุณท-

ลาหตโกปโตเลน ฆมมานสวณูปเลน อทตมวคิลิตวิโลลเสชเรน นิตทยาหตมูทิงคตททลปฏทกา-
 หลสงขรชวชิตคตมเนน ปวตตนจจเนน ราชโลเกนานุคโต คายมาเนน วคคมาเนน นาฏกคณนานุคต-
 มาโน สสามนตฺ สานเตปุริ สราชปรีสิ สพาลวทุธ สนาคกุชคาสนํ สสุราสุริ สมทิสาคริ สมเรยฺยคณธริ โลกั
 นจจาเปนโต นวสุราวทาทปาสาทสตนินรนตรมณิมยมงคกลสยฺคโปลโสภิตทวารปทเทส วิวิธน-
 ปลลวนินรนตรนิจิตมุลลาสิตปตาทกสทสสิ ยามาวภูจฺฐิตวิวิธคชฆฺญาสงกฏมเนกตฺรคสทสสมพาธ
 ราชมคคํ อปริमितชนสมุหสมุททสงกุลํ ราชกุลํ สนรามรโลเกนาภินโต อนเตปุจรจารุวิลาสินีชน
 กุรฺมานาวตฺรณกมจฺจโล มงคคปทีโป วีย อเสชชนวทนีโย สทชภูสโน วีย มหาปุริสลกฺขณเมหิ อุเปโต
 วิชชุลลตาทิ วีย วิริจิตาวโย ปาทตลกมลยฺคเลน กาทเทวลอิสิ⁹³สีสมาลงฺกริตวา จรณตลปทุมราคร-
 ตนริสินา ปิตุมกฏมณินิกรโฆภาเสตวา จนนโทเพน ชลนินิมิว กลกคฺมชรมมหนตฺมสฺสวมปฏฺฐิตินม-
 ปวทฺตมเนโต สุกกปกาภิวิทตฺตมานจฺนทมณฺชลาณุกาเรน วทตฺตมโต สตตวสสิกาเล สตตฺรตนมย
 สทสสงกํ สตตติถํ รัตนวาลุกากิณฺณตฺรเลขมาติมจฺฐิสิตลามาจลชลสมปฺณณํ สฺพคฺคกมฺทกฺวลยํ ทิทพมย-
 โปกฺขรณิมชฺโฆคฺคเหตวา มหตฺตปรีวารเณ เทวกุมาริ วีย อุทกกีฬํ กีฬมาโน โสฬสวสสิกาเล อเสสวสุ-
 มตีปติมกฏปฺฐิตฺตฺวิจฺจโรณ สกคฺคกวนมณฺชเล อสทิสากิเสกมปาปฺถินิฯ

ในทันใดนั้น (พระมหาบุรุษ) ทรงทำสามโลกให้เต็มเปี่ยมด้วยความตื่นตื่นสนุกสนานของ
 มหรรสพ มีเสียงดังกึกก้องลุ่มลึกด้วยเสียงมโหรีที่เหมือนมหาสมุทรในทิศตะวันออก มีเสียงกลอง
 มงคลที่ตีอย่างคล่องแคล่ว อันเนื่องแน่นด้วยเสียงดั่งแข่งแข่งของคนหลายพันคน ทรงมีชนบริวาร
 ของพระนางมายาเทวีตามเสด็จดำเนินซึ่งมีความชำนาญในการพ้อนรำและการละเล่นกำลังซบ
 กล่อมอย่างไพเราะ ผู้มีกำลังช้วนับพันที่กระทบกันที่เท้าซึ่งดังกังวาลในลิบทิศ ผู้มีเนินถันที่นูน
 เสมอกันเหมือนแถววัลย์ที่อวบอืดซึ่งโคลงเคลงเคลื่อนไหวไปมาอย่างรวดเร็ว ผู้มีแถววัลย์คือแขนที่
 สั่นไหวด้วยถ้องแถวแห่งกำลังแ้วมณีซึ่งยกขึ้นอย่างว่องไว ผู้ร้ายรำตามจังหวะเสียงพิณ ขลุ่ย
 ตะโพน และกังสดาล ทรงเสด็จดำเนินไปตามราชโลก ผู้มีกระพุ่มแก้มที่ถูกตีด้วยต่างหูแ้วมณีที่สั่น
 ไหว ผู้มีเทริดอันคลอนแคลนซึ่งเคลื่อนออกครึ่งหนึ่งจากดอกบัวคือหูที่จุดลง ผู้บรรเลงให้เกิดเสียง
 ตะโพน กลองรบ แตรรองอน และสังข์ที่ประโคมอย่างไร้ปราณี ผู้กำลังพ้อนรำ ทรงเสด็จดำเนินไป
 ตามด้วยหมั่นกระบ่าผู้ขับร้องกระโดดโลดเต้น ทรงทำให้ชาวโลกร่ำรำมีคนนอกเมือง คนในเมือง
 พระราชาและบริษัท คนเขลาและคนฉลาด นาคและครุฑ เทพดาและอสูร แผ่นดินและมหาสมุทร
 เขาพระสุเมรุและเขายุคันธร ทรงได้รับการแห่แหนจากชาวโลกมีนรชนและเทวดาเสด็จไปยังประตู
 เมืองที่สวยงามด้วยคูแห่งหมอน้ำมวงคลที่สำเร็จด้วยแ้วมณีซึ่งอยู่ติดกับปราสาทนักร้อยที่ฉาบทา
 ด้วยปูนขาวใหม่ สุราขมารคอันเป็นที่รวมกันอย่างไม้อัดสายของกลุ่มใบไม้แรกผลิหลายชนิด มีธง
 แผ่นผ้านับพันผืนโบกสะบัด แน่นขนัดเต็มไปด้วยโคลงข้างที่ถูกควบคุม คราคร้าด้วยม้าหลายพัน

⁹³ กาฬเทวิลโล นาม ตาปโส (ช.ชา.อ.1/199)

ตัว สุรราชตระกูลอันเดียรดาษด้วยมหาสมุทรคือหมู่ชนอันนับประมาณมิได้ ทรงทำมงคลคือการเสด็จลงจากนางกำนัลผู้ดงามซึ่งเที่ยวไปในพระราชวังชั้นใน ทรงเป็นที่กราบไหว้ของทุกคนเหมือนประทีปมงคล ทรงประดับด้วยมหาบุริสลักขณะเหมือนเครื่องประดับของสหาย ทรงตกแต่งองค์กายเหมือนประดับด้วยสายฟ้าแลบ ทรงประดับเศียรของภาพเทวฤาษีด้วยคู่แห่งดอกบัวคือฝ่าพระบาท ทรงทำให้นิกรมงกุฎแก้วมณีของพระบิดาสว่างไสวด้วยรัศมีแห่งแก้วปทุมราคที่ฝ่าพระบาท เมื่อจะให้เพิ่มวันมหรสพอันมีเสียงดังอีกทีก็คิดโครมอย่างยิ่งใหญ่ เพียงตั้งมหาสมุทรเพิ่มขึ้นด้วยการอุทัยของพระจันทร์ ทรงเจริญ (พระชันษา) ตามลักษณะวงพระจันทร์ที่เพิ่มขึ้นในดิถีแห่งสุกปักข์ (ข้างขึ้น) ในกาลพระชนมายุ 7 พรรษา ทรงครองสระโบกขรณี อันมีส่วนโค้งพันโค้ง มีท่อน้ำร้อยท่า ล้วนวิการด้วยรัตนะ 7 ประการ มีรอยฝั่งเดียรดาษด้วยทรายแก้ว อันบริบูรณ์ด้วยน้ำมีรสอร่อย เย็น สะอาดยิ่งนัก มีดอกโกมุทแลดอกบัวสายสะพรั่งพร้อมไปด้วยทิพย์ (พระองค์) ทรงสระสนานกีฬาในน้ำเหมือนเทวกุมารสระสนานพร้อมบริวารหมู่ใหญ่ ในกาลพระชนมายุ 16 พรรษา ทรงมีพระบาทประดิษฐานเหนือตั้งคือมงกุฎแห่งกษัตริย์ทั้งหมด ทรงถึงการอภิเษกอันไม่มีใครเหมือนในโลกมณฑลทั้งหมดฯ

ตथा विश्वमरुकेतुर्गोपि पितृनिवेदिताकुमारो प्रमसुखमाโล “न खानादि गिणुजि सिपि न तससाम तसस
 छित्त्रोति वृत्तं राखनिजवज्जं सुत्वा नकरे गेरिणजरापेतवा सन्निहितचनसमुहे पुरवर्मखेम सुसखित्तिप-
 सगासननिगमलग्गत्महामणुषी कन्दवा महारहपल्लग्वरुคोटो नेकनरपदिसहससमखम्वत्तित्कुलाजलमखम-
 टो विय गनकशिखोनैकरतनाग्रणप्लापतालप्लीजननावयो อินทาวุธसहससद्युखातिहतसतिโส व खल-
 समयतिवโส ओमलमणिगुमितिसमानप्लीपिमपदाय प्लीसिनेहन महिया तथयेनेव चारियमानो उद्युमान-
 गनकतण्डजामरुगलापो अप्रिमितपरिचोनेपि ओत्तित्तो ओखणवेराथयो चनुकहे पङ्कोसापेतवा सहस-
 टाम् सरासनमाहरापेतवा ओธ चनुโกव्वामपाทङ्कलिप्लीष्ट्रे णुपेतवा กपปาลिकाजपकुณं विय चियमारोपेत-
 वा पोण्ड्रोโต ओสนिसहसโสมสกีसन चियरेव सกลं तिโยชนिकं กปิลปุระ กมปमानं विय กत्वा ओวิภาวิต-
 ธิरमुखชनुคุณคมนาकमनสรसनธानโหมกขกรत्तो ओสุवेคเมขนาเทहि สรत्तลปภาวิขุขุขालेहि ककनगुर-
 परिपुरितसरवारिธารासहसเสहि खलत्तविसायमानानि नगलित्तसिताहि ओसुपुमसमुखलपानगमलिनिति सर-
 तिविसायमानानि ओजुकुคताहि सरसोपानमालाहि सककमकदायमानानि सुविकत्तविวิचित्तेहि सर-
 पालात्मणुषेहि सककनक्रायमानानि तिग्वनविमहापनीयानि ओनेกविठसिपानि तससेत्वा जत्तुरङ्कसम-
 नाकत्तमित्तिकरे โยชนพหลกุलिसाजलपारहितसासप्तससनสมत्तविसुत्तपसाทजकुत्ताโยชนगुणानुत्ति-
 वालं विधित्वा ओगวิगुमगुणत्तसกลग्वन्तो चियारोपनेनेव आराठितेहि सागियनराठिपेहि ओलग्गริत्वा नि-
 त्तानं त्तमालनीลसुखसुरगिเกสपालान्मपरिपुณ्डरชनीरโสมभवทनानं विकित्तनीलनीरขากिरामโองनान-
 มินทजापकुण्डलीनीลगुणानं พนุชชีวกทลปาล्लทสนาวरणานं गनककुण्डलमणुषित्तคन्धानं गुजगनकहि-
 सङ्कमात्तคคनคङ्कคानีरธาราविराचित्तरुजिरธาราณं โลมलतालवालगेन मणिगनकमेखलातामेन परिคत्तविसाल-
 ฆनखन्तगुणानं गिरिरसननिโกรुरुคलान्मปาเท पाते रणित्तमणिपुราน्मปิण्डतालत्तकपल्लवित्तापาทपङ्-

ชาน์ สุรทินนรรนารีกณาคานัน สงคีเตน วิชิตเทวนาฏกีนัน จตตาทีสสทสสรราชสุนทรีณัน มชฺเชม เวลัน วิย
 สาครสส มทเลขัน วิย คชวรสส ลตฺ วิย มหิรุทสส กุสุมสมปทฺ วิย มธฺปวาสสส จนนทวนราชัน วิย มลยา-
 จลสส ภูสาภูตมตตโน นิตทฺ วิย นยนคาหิณี พิมพาเทวมคคมหเสี กตฺวา อวทสนเตสุ วิย สกุกภวานานิ
 อภิภวานเตสุ วิย พรหมวิมานานิ สกกลนรเทวภวานสิริสยเจยสุ วิย รมมสุภานามเกสุ ตีสฺ ปาสาทะสุ สุรยว-
 นิหิ ปริจริยมาโน เทวภุมารโ วิย วรยุนีหิ ปริจริยมาโน เทวโลกสิรี วิย รัชชสิริมณฺภวานโต กเมน วุทธิม-
 คมาลีฯ

เมื่อนั้น พระกุมารทรงได้รับการตักเตือนจากพระบิดา ผู้มีพระรูปโฉม (ดจ) พระกามเทพ
 (มกรเกตุ) ในแคว้นแคว้น ทรงมีความละเอียดรอบคอบยิ่งนัก ครั้นสดับพระราชสาสน์ที่ท้าวเธอตรัส
 แล้วว่า “(สิหัตถะ) ไม่รู้ศิลปวิทยาอะไรเลย พวกเราจะไม่ให้ธิดาแก่สิหัตถะนั้น” จึงโปรดให้
 เทียวตักลองทั่วทั้งพระนคร แล้วเสด็จไปยังมณฑลหลวงอันประดับประดาแล้วคล้ายกับทิพยสภาที่
 จัดแจงไว้อย่างสวยงามในที่ประชุมชนตรงกลางเมืองหลวง (พระองค์) ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์
 อันประเสริฐมีค่ามาก ทรงมีพระวรกายปกคลุมด้วยชายรัศมีของรัตนภรณ์หลากหลายชนิดดุจ
 ยอดเขาทองคำประหนึ่งว่าทรงสถิตอยู่ท่ามกลางภูเขาฝั่งคือความเป็นไปในท่ามกลางแห่งกษัตริย์
 (นรปติ) หลายพันพระองค์ ทรงเป็น (ดจ) วันในฤดูฝน ประหนึ่งว่าทิศทั้งสี่ถูกปกคลุมด้วยพัน
 แห่งอาวุธ (วัชระ) ของพระอินทร์ ทรงให้แผ่นดินรองรับดวงใจไว้เพราะความรักในรูปเหมือนที่
 ปรากฏบนพื้นแก้วมณีฝั่งใส ผู้ถูกโอบกอบด้วยกำแสงจามรตามทอง ทรงมีราชบริพารนับ
 ประมาณมิได้ จึงรับสั่งให้เรียกหาชายขมังธนูผู้ชำนาญในการยิงศรปานฟ้าแลบเป็นต้น ผู้มีฝีมือไม่
 เป็นสองรองใคร โปรดให้นำคันธนูซึ่งมีน้ำหนักพ้นชั่ง ทรงวางคันธนูไว้ที่ปลายนิ้วพระบาทข้างซ้าย
 ทรงพาดสายธนูแล้วดีดออกไปเหมือนคุณคือแสงของฝ้าย ทรงทำให้กบิลบุรี (เมืองกบิลพัสดุ์) ซึ่งมี
 ประมาณ 3 โยชน์ทั้งหมด ประหนึ่งว่ากัมปนาทอยู่ด้วยเสียงดีด อันน่าสะพรึงกลัวด้วยเสียงดัง
 กึกก้องเหมือนอสณีบาดพันครั้ง ทรงมีฝ่าพระหัตถ์หลุดพ้นจากการเชื่อมถึงลูกศรที่เล่นออกไปจาก
 คุณคือธนูและปากคือแสงธนูอย่างรวดเร็ว ทรงแสดงศิลปวิทยา (อีก) มากมายหลายประเภท อัน
 เหมือนวันในฤดูฝน ด้วยพันแห่งสายพิรุณคือลูกศรที่เต็มเปี่ยมในช่องแห่งท้องฟ้า มีเสียงคำราม
 ของเมฆคือความรวดเร็วของลูกศร มีชายแสงสายฟ้าบนพื้นคือลูกศร อันเหมือนวันในฤดูศรัท
 ด้วยสระบัวคือลูกศรอันรุ่งเรืองด้วยดอกบัวคือธนู อันปรากฏในท้องฟ้า อันเหมือนทางแห่งสวรรค์
 ด้วยแนวชั้นบันไดคือลูกศรที่พุ่งออกไป อันเหมือนเมืองสวรรค์ ด้วยมณฑลปราสาทคือลูกศร อัน
 วิจิตรหลายหลากซึ่งจำแนกไว้อย่างดี อันเป็นที่น่าอัศจรรย์ใจในไตรโลก แล้วทรงขนทางซึ่งตั้งไว้
 ในระยะหนึ่งโยชน์เพราะความที่จักขุประสาทหมดจดสามารถเห็นเมล็ดผักกาดที่วางไว้ฝั่งหนึ่งของ

ภูเขาดุจสายฟ้าอันหนาประมาณหนึ่งโยชน์ ในกลุ่มความมืดที่ประกอบด้วยองค์ 4 ประการ⁹⁴ ทรงมีพื้นโลกทั้งหมดที่ทรงเหยียบไว้ด้วยการก้าวไปข้างหนึ่ง ทรงประดับด้วยเจ้าศากยะผู้เป็นจอมนรชนผู้พอพระทัยด้วยการยิงธนูเท่านั้น จึงอภิเษกนางพิมพาเทวีให้เป็นพระอัครมเหสีผู้ซึ่งดั่งดูตสลายตาเหมือนชายฝั่งแห่งมหาสมุทร เหมือนรอยมันเหลวของข้างตัวประเสริฐ เหมือนเก้าวลัยแห่งต้นไม้ เหมือนคำเชิญดอกไม้แห่งฝั่ง เหมือนทิวป่าต้นจันทร์แห่งภูเขาเชื่อมลยะ เหมือนรูอันเป็นเครื่องประดับของตน ในท่ามกลางแห่งเหล่านางสนมกำนัลสีหมื่นนาง ผู้นำทางเสด็จ ผู้มีมวยผมสีนิลเหมือนเต่าร้าง สละสลวย และมีกลิ่นหอม ผู้มีดวงหน้าผ่องใสประหนึ่งดวงจันทร์เพ็ญ ผู้มีดวงตางามระยับเหมือนดอกอุบลเขียวที่แย้มบานแล้ว ผู้มีคิ้วดำสนิทโค้งงอนปานคันศรพระอินทร์ ผู้มีริมฝีปากสีแดงระเรื่อเหมือนกลีบดอกชบา ผู้มีแก้มประดับด้วยตุ้มหูทอง ผู้มีสร้อยไข่มุกอันงดงามซึ่งส่องแสงในสายน้ำคางคบบนท้องฟ้าที่ไหลมาบรรจบกันของหงส์ทองคือนม ผู้มีบั้นสะเอวกลมกลิ้งที่ถูกคาดแล้ว ด้วยพวงเข็มขัดซึ่งล้วนด้วยแก้วมณีและทองคำ อันมีไรชนอ่อนเหมือนเก้าวลัย ผู้มีคู่ขาอ่อนคล้ายกับวงช้าง ผู้สวมกำไลข้อเท้าแก้วมณีที่ทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะทั้งสอง ผู้มีดอกบงกชคือเท้าอันชูช่อเหมือนก้อนครั้ง ผู้ล่วงเลยหมุ่นางเทพอัปสรและนางกนิษฐ ผู้พิชิตนางเทพนิกพื่อนได้ด้วยเพลงขับ ทรงถูกเหล่านางยูวดีผู้งามແຂ້မ်ແຂ້มซอຍบាំเรออยู่ เหมือนเทวกุมารถูกเหล่านางสวรรค์บាំเรออยู่ในปราสาท 3 หลังอันมีนามว่ารัมมสุกะ อันเหมือนจะเหย้าหัยนวิมานของท้าวสักกะ เหมือนจะข่มวิมานของพระพรหม (และ) เหมือนที่รวมความสง่างามแห่งวิมานของนรชนและเทพดาทั้งสิ้น ทรงเสวยสิริราชสมบัติ ปานประหนึ่งสิริสมบัติของเทวโลก ได้ถึงความเจริญตามลำดับแล้ว

อถกทิวส์ สกลโลกนายนานนทชนโน สกหิ สชนปริชเนติ สหธิมปาสาทา โอตริตวา ออาหารา-
 วณมิติโมลิสถิลมณิกฎปุนตีหิ มทีปาลจกเกหิ ปณามยมาโน มหตา จ พลกาเยน ปริวุโต รถวรมารุยห
 อูยยานภูมิ คจจโนโต นครมหาวิถีย เทวณิมมิตมบุรีสั ชรยยนเตน วีย ปีเพตวา คหิตโยพพนรส์ สงชวลา-
 เกสกลาปหารี วลิปริกิณณคตต์ สพลวิวณณพพลเทหยณตมปทุมสมรมิว หิมทูลิต์ ทิวสกรมิว สททุทินิ
 จิตตสาลมิว สารวิริหิต์ ตรุมิว ทาวคคิลงฆิต์ ชราชชชรสร์ริ ฆมนตมาคจจนต์ ทิสวา มิโค วีย นิคฆาต-
 โฆสจกิตททโย สัเวคมุปากคมม ที่ขมูลหมภินิสยโนโต “นิวัตตย นิวัตตย รธั สารถิ ตวนติ วตวา เตน
 นิวัตตติรโธ “ชรา ชเรติ นิรุตตรมานุวัตกยโนโต สกภวานมุปนคตวา มานุสสิกสมปตติตติลกฎเดหิ
 อมรคณหิปี ปตถนียโสเกหิ กามิสสรทตถสารรูเปหิ ติติมตีวิริยาทิกุณคณวรัตนปริปนเถหิ มานมทป-
 มาททิววิวิทสสสสสสหาเยหิ สาธุชนมทิโมปฆาตนิคฆาเตหิ พาลชนสมโมหปทฎฐาเนหิ โลกสเสว
 มารวยาธสณฐาปิตปาเสหิ ปณิเตหิ วิวิเหหิ กามคฺเณหิ สมปปีโต น ตั ชรารูปั สริตวา ปุนปี กาลนตเรน

⁹⁴ ความมืด 4 ประการ คือ (1) คีนแรม 14 คำ หรือ 15 คำ (2) ปาฐกัที่หนาทีบ (3) ก้อนเมฆที่ปิดบังท้องฟ้า (4) เวลาเที่ยงคืน (อภิธาน.71)

อุยยานันต์ ตตเถว คจจณโต นครมหาวิชัยเยว เทวนิมิตตมปุฏฺฐุฑฐุมาโตทรกรจณญุคฺคํ นิสสาย กมปิต-
 เทห์ วุยาธิริปุปริปิฬิตม “อมม ตาเตติ นิรนตรี สคคคทํ กรุณมุคฺคิรณตมปุริสโมลมพิย สนิกสนิก-
 มาคจจณตํ ทิสวา สํวิคคจิตโต รถํ นิวตตาเปตวา สกภวนเมว อุปคโต ทิพพิวสิยมาภิกภวนเตหิ ปณฺธิ-
 วิวิธวิสยปปกาเรหิ อปพภูมานโส กิเลสสิปฺวิชยสส ทุกกรตํ โลกสส ปกาเสนโต วิย น ตํ วุยาธิริปุ สริต-
 วา ปุนปิ ปุริวิชัยเยว เทวนิมิตตมตปุริสมาปรปุริเสหิ จตุหิ วุยหามาณาปวิทฺธเกเสหิ โรทนปฺเรเตหิ
 พหุหิ นรนาเรคฺคเณหิ ปริวฺตํ ทิสวา สยชาติสํเวโค สกภวนมุคฺคมม ปุพฺพกมสมปาเทหิ วิสเยหิ ปมาท-
 มุคฺคโต ปุนปิ ตตเถว เทวนิมิตตํ สุนิวตตสฺปาเรตฺตจิวริ สนฺตินทริยมาณสมานุคฺคตมิว ภิกฺขุสิริยา อภิภู-
 ปุพฺพเวสํ ภิกฺขุมาคจจณตํ ทิสวา สยชาติปพฺพชชาภิกาส โกสุมผลปลลวาลงกตวิวิธทรูโรปโสภิตํ สม-
 ทมรฺกกรโณปภูชิตมปวตฺตนจจสิขิโสภามาณมุยยานมปาวิสิฯ

ครั้งนั้น ในวันหนึ่ง (มหาบุรุษ) ผู้ทำให้ความเพลิดเพลนเกิดขึ้นแก่นัยนาของชาวโลกทุก
 คน ทรงเสด็จลงจากปราสาทราชวังพร้อมกับพระประยูรญาติและบริชนของพระองค์ ทรงได้รับ
 การนอบน้อมจากจักรคือพระราชา (มทิบาล) ด้วยถ้องแถวแห่งมกฏแก้วมณีที่ไนมลงคือพระโมลี
 (เศียร) ที่ไค้งลงด้วยความยำเกรง และทรงแถวถ้อมด้วยพลกายหุมิใหญ่ แล้วเสด็จขึ้นประทับพระ
 ราชรถอันประเสริฐเสด็จไปยังอาณาเขตของพระราชอุยยาน ทรงทอดพระเนตรเห็นชายที่เทพดา
 เนรมิตไว้ที่ถนนหลวงในพระนคร ซึ่งมีรสคือความเป็นคนหนุ่มสาวอันเหมือนถูกยนต์คือชรา
 เบียดเบียนแล้วยึดเอา มีเส้นเกศาอันขาวโพลนดุจสังข์ มีร่างกายเกลื่อนกลนด้วยรอยเหี่ยวย่น มี
 ยนต์คือร่างกายอันต่างพร้อย ชิดเผือด และมีกำลังเสื่อมถอย ผู้แล่นไปสู่ร่างกายอันคร่ำคร่าแก่
 หง่อม ประหนึ่งว่าสระปทุมถุน้ำแข็ง (หิมะ) ทำลาย ประหนึ่งว่าพระอาทิตย์ช้อมไปด้วยฝน
 ประหนึ่งว่าต้นสาละอันงดงามปราศจากแก่น ประหนึ่งว่าต้นไม้ไฟไหม้ป่าลามมาถึง กำลังเดิน
 (พลั้งๆ พลาดๆ) ทรงหวาดสะดุ้งตกพระทัยในเสียงสังหารเหมือนเนื้อ ทรงเข้าถึงความสลดสังเวช
 ทรงอาศัยที่ขมุล ตรัสว่า “ดูกรสารถิ เจ้าจงรีบกลับราชรถฯ” ทรงให้นายสารถินั้นกลับราชรถ ทรง
 ตรีกนิกอยู่ตลอดเวลาว่า “ชรา ชรา (นี่คืออะไรกันหนอ)” แล้วเสด็จเข้าไปยังพระตำหนักของ
 พระองค์ ทรงสำราญด้วยกามคุณที่ประณีตหลายประการ แม้กว่าหุมิเทพดาผู้เป็นเลิศกว่าสมบัติ
 ของมนุษย์ ผู้งามโสภาน่าปรารถนา ผู้มีรูปโฉมดุจพญาช้างสารคือผู้เป็นใหญ่ในกาม (เทวดา) ผู้มี
 แก้วอันประเสริฐคือหุมิแห่งคุณมี ธิติ มติ และวิริยะเป็นต้นในทางอันตราย ผู้มีสหายนับแสนคือ
 โทสะหลายประเภทมีมานะ มทะ และปมาทะเป็นต้น ผู้เข่นฆ่าและทำร้ายคนตีมามากมาย ผู้มีสัม
 โมหะของพาลชนเป็นแนวทางปฏิบัติ ผู้มีบ่วงที่นายพรานคือมารดักไว้ สำหรับชาวโลกเท่านั้น ทรง
 ไม่ระลึกลงรูปคือชรา นั้น เมื่อเสด็จไปสู่พระราชอุยยานในที่เดิมนั้นโดยเวลาอื่นอีกครั้ง ทรง
 ทอดพระเนตรเห็นชายที่เทพดาเนรมิตไว้ที่ถนนหลวงในพระนคร มีร่างกายสิ้นระริกกระรู่ เพราะ
 อาศัยห้อง แขน และเท้าทั้งคู่ที่พองโตอืดขึ้นมา มีศัตรูคือพยาธิเบียดเบียนโดยรอบ พุดคำที่น่าสง

สาร มีความกรุณาอันเขาทำให้พ่ายแพ้⁹⁵ ตลอดเวลาว่า “ข้าแต่แม่ ข้าแต่พ่อ” แล้วประคอง (ตัว) ค่อยๆ เดินมา ทรงมีพระทัยสลดสังเวช รับสั่งให้กลับราชรถ แล้วเสด็จเข้าไปยังพระตำหนักของ พระองค์ ทรงมีพระทัยรื่นเริงด้วยอารมณ์อันประณีตหลายอย่างหลายประการ อันครอบงำวิสัย ล้วนทิพย์ ทรงไม่ระลึกรถึงรูปคือพยาธินั้น เหมือนจะประกาศการทำได้โดยยากแห่งชัยชนะต่อข้าศึก คือกิเลสแก่โลก ทรงทอดพระเนตรเห็นชายผู้ตายแล้วที่เทพยดาเนรมิตไว้ในถนนหลวงในพระนคร อีก มีชายสี่คนหามไป ผู้ห้อมล้อมด้วยหมู่ชายนารีเป็นจำนวนมาก ผู้โกนผม ผู้เดินร้องไห้ไป ข้างหน้า ทรงเกิดความสังเวชขึ้น แล้วเสด็จเข้าไปยังพระตำหนักของพระองค์ ทรงเข้าถึงความ ประมาทด้วยวิสัยที่บุพพกรรมบันดาลขึ้น ครั้นทอดพระเนตรเห็นภิกษุที่เทพยดาเนรมิตไว้ในถนน หลวงแห่งพระนครนั้นอีกครั้ง ผู้นุ่งห่มจีวรระเบียบเรียบร้อยสวยงาม มีเพศแห่งภิกษุผู้สง่างามที่ พระองค์ไม่เคยเห็นมาก่อน เพียงตั้งผู้มีอิทธิพลและมานะสงบระงับ กำลังเดินอยู่ ทรงเกิดความ ยินดียิ่งในการบรรพชา จึงเสด็จเข้าไปสู่พระราชอุทยานอันประดับด้วยไม้ดอก ไม้ผล แลใบอ่อน และอันงามโสภิตด้วยต้นไม้อันประเสริฐหลายชนิด อันมีเสียงร้องหึ่งๆ ของฝูงผึ้งที่มัวเมา อัน งดงามด้วยนกยูงที่กำลังรำแพนร้ายร้าย

ตทา สากยกุลกมลนิราชหิโส วิย วิบุรณดีหิ เทหปภาหิ สพาลาตปมिव สทาวานลมิว วณมุพทสเสนโต วิวิธวณลตาคุสมเรณูฐุสโร ทเวปรีสาย สหธิ นนทนวนสมชโณ คาหกนาฏกนายโก วิย นาฏกาหิหิ สหธิ วณวณสุขมานุภาวโต ปุพพณหิ สหริตวา สุจิวิมลสลิลปุริโต กมลกมุทุปลกวลยาหิ- กุสุมาภรณวิภูสิตมปทุมมธูปานมตตหสคามินีกตโกลาหล วิมุขชมานสมทสาภียวิลาสินีกุจกลสลลิต มงคโลกขรณโณคาเหตวา นนทนสรสโณคาหกปากสาสนโน วิย สปริโส ชล กิพิตวา วาสราวสาเน สหสิ สริ สห กามินีหิ ปชหิตวา ตีเร ปรมรุจิรทสเสน สกททยสิตเล สีลาตเล นิสีหิตวา วิสสกมมสุรกุมาเรนา- ลงกโต นานาวิราคตานุรวสนนิวาสนโน อามุตตมตตงคทเกยโร วรปรมสุรภิกุสมมาลาสมลงกตสิโรรุโห รุจิรนวนกมกกุณทโล จตุหิ ครุพชวเวคมงคสสิตสินธเวหิ ยุตโต วรกนกรชตมณิรตนรจิตสโมสริต- วิวิธสุรภิกุสมทาม รธมาภิรุษห ราชสิรินิวาสปณทริเคน ซีรสาครเพณธวเลน ถุลมุตตากลาปชาลกา- เตน สีตาตปตเตน นิวาริตาตโป อุทฐุยมานจารุจามรกลาปพวนานตตติคณณพลลโว ยุวตีคติวสารณิต- นุปรปาริหาริยสรสนรวมุขเรณ มธูสรณณิตวีณารวโกลาหเลน มงคคเคเตน คियมานยสสนดาโน มทชล- มลินกโปลโทลายมานมธูรกรุลาหิ กุณชรชฎาหิ ชลธรวทิวสายมานาย รณิตมธูรกนกณณฎีการวมุขรณ- ฐูหิ มณเชฎฐูลอหิตกขนธเกสรชฎาวาลพลลเวหิ วนคชรุชिरปาฏลเกสรชฎาหิ เกสรหิ วิย ตูรงคเมหิ ภา- สุราย อลงการกายาภรณชุตีสมุขไซเตน สุรภิกุสมวสนาภรณภูสิเตน ปลยชลนิกิลโลลสงฆาเตน วิย กลกพลเลน อนนคสทสสพตติคขเนน โสภิตาย จตุรงคินิยา เสนาย ปรีวุโต ตูรงคยมิว มหิตล กุณชรมยมิว ทิสาวलयมาตปตตมณพลมยมิว อนตลิกขั ธชมยมิว อมพรตล คชมทคณธมยมิว สมี่รณม-

⁹⁵ แปลตามฉบับ B ปกคครุณ

ภูปาลมยมิว ปชาราสิมาภณรสมิมยมิว คคนั กิริฎมยมิว อาตบ่ จามรมยมิว ทิวส์ ชยสททมยมิว
ติฎวานั กโรนโต นานาษุติวิสรสมุชชเลน วณณน ชนยณานา อากษณนโต ปุณณานุกาวั สมุคโฆเสนโต
วีย อติมโนทเรน สิริโสภคเคน สายณหสมเย อเนกวัตปานวิวรนิคคตยวติฎสนกิริณสทสสงกุล กปิล-
ปุรมปาวิสิฯ

เมื่อนั้น (เจ้าชายสิทธัตถะ) ผู้เหมือนราชหงส์⁹⁶ในสระบัวคือตระกูลศากยะ ทรงเผยปา
ประหนึ่งดวงอาทิตย์ทอแสงอ่อนๆ (และ) ประหนึ่งไฟป่า ด้วยแสงสว่างจากพระวรกายที่แผ่
กระจายออกไป ทรงมีละอองสีเทาจากเก้าวลัยและดอกไม้หลายชนิด ทรงเกษมสำราญประทับแรม
ในป่า พร้อมกับเหล่านางนักร้องเป็นต้น เหมือนหัวหน้านักร้อง (พระอินทร์) ผู้อยู่กลางสวนนั้นท
วันพร้อมกับเทพบริษัท ทรงพระสำราญแต่เช้า แล้วหยั่งลงสู่สระโบกขรณีมิงคคที่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำ
ใสสะอาดหมดจด อันประดับตกแต่งด้วยดอกบัวหลวง โกมุต อูบล และบัวสายเป็นต้น มีเสียง
แข่งแข่งของหงส์ตัวเมียที่มิวมาแล้วในน้ำหวานของดอกปทุม อันสั้นไหวแล้วด้วยหมอน้ำคือนม
ของนางศากยะผู้หลงใหลกำลังระสนาน (พระองค์) ผู้สะพรั่งพร้อมไปด้วยบริษัท ทรงระสนาน
น้ำเหมือนพระอินทร์ (ปากสาสน)⁹⁷หยั่งลงสู่สระในสวนนั้นวัน ครั้นเวลาพลบค่ำทรงผละออก
จากสระน้ำอันมีหงส์พร้อมด้วยหญิงงาม ทรงประทับนั่งบนพื้นศิลาอันเย็นคือพระทัยของพระองค์
ในการทอดพระเนตรความงามอันยอดเยี่ยมมิถึง ทรงได้รับการประดับตกแต่งจากวิสุกรรม
เทพบุตร เทพดา และกุมาร ทรงนุ่งพระภูษาสวยงามหลายสีที่บางเบา ทรงสวมใส่ทองกรไข่มุกที่
ต้นพระพาหา ทรงประดับประดาพระเศวตด้วยระเบียบดอกไม้อันงดงามและมีกลิ่นหอมฟุ้ง ทรง
สวมมงกุฎและคุณทอลทองสุกใสและไหมเอี่ยม แล้วเสด็จขึ้นประทับราชรถที่เทียมด้วยม้าสินธพ
เผือกตัวเป็นมงคลตัววิ่งได้เร็วประหนึ่งครุฑ 4 ตน อันมีพวงดอกไม้มีกลิ่นหอมหลายชนิดที่ประชุม
กันจรจัดด้วยทอง เงิน และแก้วมณีอันเลอเลิศ ทรงกางกั้นพระอาทิตย์ด้วยเศวตฉัตรที่เหมือนดอก
บุณฑริกคือราชมณเฑียรอันเลิศล้ำอง มีสีขาวเหมือนฝองน้ำในเกษียรสมุทร ร้อยด้วยพุ่มพวงแก้ว
มุกดาใหญ่ ทรงมีใบอ่อนคือพระกรรมที่ปลิวไหวในสายลมด้วยเส้าจามรอันรุ่งเรืองที่โบกสะบัดอยู่
ผู้สืบเนื่องในพระเกียรติยศที่ซบกล่อมด้วยบทเพลงอันเป็นมงคล อันดังด้วยเสียงกำไลข้อเท้าที่ส่ง
เสียงในขณะที่เดินของหญิงสาวและเครื่องประดับเอวที่รักษาไว้ อันโกลาหลด้วยเสียงพิณที่ส่งเสียง
ดังไพเราะ ทรงแวดล้อมด้วยจตุรงค์เสนา อันเหมือนวันในฤดูฝน เพราะโคลงข้างที่ผู่ผึ้งบินตอม
แก้มที่มิวหมองด้วยน้ำมันเหลว รุ่งเรืองด้วยม้าทั้งหลายดุจตั้งราชสีห์ มีคอเสียงดังเหมือนเสียง
ระฆังทองที่ส่งเสียงดังไพเราะ มีขนอ่อนเหมือนแผงขนคอรราชสีห์มีสีหงสบาทและสีแดง มีกลุ่ม

⁹⁶ กุสุมา รักษมณี อธิบายชนิดของหงส์ซึ่งประมวลไว้ในหนังสืออมรโกศว่า ราชหงส์เป็นหงส์ที่มีกายสีขาว
แต่จะงอยปากและเท้าเป็นสีแดง (กุสุมา รักษมณี, 2559: 31)

⁹⁷ พระนามหนึ่งของพระอินทร์

เกสรสีแดงจางๆ คล้ายเลือดของข้างป่า อันงามโสมกุดด้วยพลเดินเท้าหลายแสน อันสว่างไสว รุ่งเรืองด้วยอาภรณ์ในร่างกายคือเครื่องประดับ อันตกแต่งด้วยเสื่อเกราะคือดอกไม้มีกลิ่นหอม อันแน่นขนัดด้วยเสียงแข็งแซ่เหมือนการกระทบกันของคลื่นระลอกใหญ่แห่งน้ำประลัย ทรงทำ แผ่นดินประหนึ่งม้า กำไลในทิศประหนึ่งข้าง อากาศประหนึ่งวงฉัตร พื้นท้องฟ้าประหนึ่งธง อากาศประหนึ่งกลิ่นมันเหลวของข้าง ผุ้งชนประหนึ่งพระราชพา ท้องฟ้าประหนึ่งรัศมีเครื่องประดับ พระอาทิตย์ประหนึ่งมงกุฎ กลางวันประหนึ่งแสงจามร สามโลกประหนึ่งเสียงชัยชนะ ทรงตั้งดู ดวงตาของคนด้วยสีนที่รุ่งเรืองด้วยกลุ่มแสงสว่างหลายสี แล้วเสด็จเข้าไปยังกบิลบุรีอันเดียวรดาษ ด้วยประกายแสงนับพันจากเครื่องประดับของนางสนมที่เฝ้าตลอดตามช่องทางต่างหลายช่อง ด้วย ความงามเลิศล้ำอง อันน่าจับใจอย่างยิ่ง ในเวลาสายัณห์ เหมือนจะป่าวประกาศบุญญาอนุภาพอยู่ ๗

ตทา ติภูวนวิโลกนีโย อังคปภาปวาเหเน ลาวณณมยมิว นครมานนมนทเลน จนนทิมพมย- มิว คคนตลมาภณรสมิอาโลเกน อินทายุธมยมิว อาตป โลจนมยูลุเลขาสนดาเนน นิลุปลมยมิว ทิวส์ ทสเสนโต ปุรสุนทริน สากิลาเสหิ อนิลจลิตกวลยทลทามทีเมหิ ตรลตรตารสาเรหิ ทิฏฐิปาเตหิ วิลุม- ปิยมาโน วีย มทนสรปรมปราคตานิ วนิทานมาทาสมายานิ วีย สลิลมยานิ วีย ผลิกมยานิ วีย จ ทหยานิ ปวิสนโต วีย อากาเรน ตาสมาปิยมาโน วีย โลจนปฎุหิ อาหุยมาโน วีย ภูสวารเวหิ อนุคมาโน วีย ทหเยหิ นิพทุมานโน วีย อภณณรตนรสมิรชชหิ มหตา สิริสมุทเยน คจจนโต มกรทชชายุธภูโต รากา- สวมตตาย กิสาคอตมีราชชิตราภิกคิต นิพพุตปทนิหิตคิต สุตวา “ออยมเม สุตสวานิ สาเวสีตี ปรมรติกร์ หารโหมมุณจิตวา ตสสา เปเสตวา สชลธรมิว กาพาครฐุมมณทเลหิ สนิหารมิว ยามกุณชรฆฐาสีกเรหิ สนิสมิว ตมาลวิธีกาอนุธกาเรหิ ราชทวารสมิปมูปกนตวา สพาลาตปมิว รตนาโลเกหิ สตาราคณมิว มุตตากลาเปหิ สวสสมยมิว ธารชาเรหิ อพภาทตมจลตริยรวปฐิตมูปรจิตวิกจกมลกุสมุปการ์ ลลิต- วนิตาปาทรากกิตมนเตปุจรชนนุปุรชมงการมโนหรมบจลิตภูสนมณิรวรมณียปาสาทมภริหิตวา อูปรจิตลิตวิตาเน อาสตตมุตตาคุณ มณิปปทปพทตมิรนิกรเ อินทุทีธิติธวรสจฉาทปฎู เกลาสสิลา- ตลวิสาสยนตเล นิปชชิตวา

เมื่อนั้น (เจ้าชายลิตธัตถะ) ผู้หมดความปราถนาในสามโลก ทรงแสดงพระนครประหนึ่ง ว่าสวยงามด้วยกระแสพระรัศมีจากพระวรกาย ท้องฟ้าประหนึ่งว่าภาพดวงจันทร์ด้วยมณฑลพระ พักตร์ พระอาทิตย์ประหนึ่งว่าอาวุธของพระอินทร์ด้วยแสงสว่างรุ่งโรจน์จากถนิมพิมพารณณ์ กลางวันประหนึ่งว่าดอกอุบลเขียวด้วยความสับสนแห่งลำแสงคือนัยนพระเนตร ทรงเสด็จ ดำเนินไปด้วยความสง่างามที่อุบัติขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ เหมือนถูกยื้อแย่งด้วยการเหลือบมอง เพราะ ห่างไกลจากการข้ามฝั่งคลื่น ด้วยความยาวของพวงกลีบบัวสายที่พลิ้วไหวในสายลม อันเป็นที่น่า ประารถนาของนางสุนทรินีในเมือง เหมือนเข้าไปสู่ดวงใจที่เหมือนแว่นกระจก น้ำ และแก้วพลี ด้วย

อาการของเหล่านางสนมกำนัล ผู้ถูกแผลงศรของพระกามเทพ เหมือนได้รับความชุ่มชื้นจากห่อคือดวงตาของสตรีเหล่านั้น เหมือนได้รับการบูชาจากเสียงของเครื่องประดับ เหมือนติดตามด้วยดวงใจทั้งหลาย เหมือนคาดด้วยเชือกคือแสงสว่างแห่งรัตนารถณ์ทั้งหลาย ผู้เป็นประหนึ่งอาวุธของพระกามเทพ ทรงสดับเพลงขับอันตั้งมั่นในนิพทุตบถ อันเป็นเพลงขับที่พระนางกิสาคโคตมีราชธิดาขับร้อง เพราะทรงมัวเมาในกิเลสคือราคะ แล้วตรัสว่า “พระนางทำให้เราได้ยินสิ่งที่ดีนี้” จึงเปลื้องสร้อยมุกดาหารที่ทรงโปรดปรานอย่างยิ่ง รับสั่งให้ส่งไปให้พระนาง แล้วเสด็จเข้าไปใกล้ประตูหลวง ประหนึ่งว่ากลีบเมฆเข้าไปเพราะมณฑลแห่งควนฤษณาตำ ประหนึ่งว่าน้ำค้างเข้าไปเพราะละอองฝนของโหลงข้างในเวลากลางคืน ประหนึ่งว่าพระจันทร์เข้าไปเพราะความมืดของแนวต้นหมาก แล้วเสด็จขึ้นสู่ปราสาทที่เต็มเปี่ยมด้วยเสียงประโคมดนตรีอันเป็นมงคล อันประดับตกแต่งด้วยดอกบัวและดอกไม้ที่เบิกบานนานาพรรณ อันมีเท้าสีแดงของนางสนมผู้ละเล่นสนุกสนานเป็นเครื่องหมาย อันน่าจับใจด้วยเสียงดังกังวาลของกำไลข้อเท้าของนางสนมกำนัลผู้เที่ยวไปในราชวัง อันรื่นรมย์ด้วยเสียงแก้วมณีคือเครื่องประดับที่สิ้นไหว ปานประหนึ่งพระอาทิตย์ทอแสงอ่อนๆ ด้วยแสงสว่างจากอัญมณี ปานประหนึ่งกลุ่มดาราจักรเพราะกลุ่มแก้วมุกดา ปานประหนึ่งฝนตกเพราะสายฝนที่โปรยปราย ทรงบรรทมบนพระแท่นบรรทมอันไพศาลด้วยพื้นศิลาบนเขาไกลาส อันประดับเพดานด้วยสีชาว อันห้อยระย้าด้วยกลุ่มแก้วมุกดา อันขจัดกลุ่มความมืดด้วยดวงประทีปจากดวงแก้วมณี ผู้นั่งห่มพระภูษาสีชาวเหมือนแสงพระจันทร์ฯ

ดาวเทว ตั สूर्यवतीसुवतीसुरोष्णारयुवतीयो मरुत्त्वानि तुरियानि कहेत्वान महापुरीसु सम्प्रिवा-
रेत्वा रमयन्तीयो नञ्जकितावितानि पोचयीसु

ในทันใดนั้น เหล่านางยวดีผู้มีรูปโฉมงามโสภาคเหมือนนางเทพอัปสร พากันถือเอาเครื่องดนตรีอันมีเสียงไพเราะ แล้วแวดล้อมมหาบุรุษนั้น พากันอภิรมย์รื่นเริงประกอบท่วงทำร้ายรำ ขับร้อง และประโคมฯ

ตสมิ สมเย मकरतुश्चिख्योसानुकारिणा गुस्निनातेन सत्थिमिपवตदनज्जโมโลเกนโต नवल-
च्छोस्सकम्मिम्मनुคตวิธनावेणुरวรมณियमुत्थิงคनाथ सुण्णโต तदधारात्तिरहितगावेन मुहुत्तं निहतोमग-
मित्वा पपुष्मित्वा विकसितनयन्युक्त्वानिक्कत्तपภาवाहेन सम्पुष्पासित्वाสगानो अगुण्णुहित्वा हंसवल-
स्यनत्ते निสินโน कन्धत्तेल्लावเสกथीपिकाโลकेन निहतुत्तविक्रुपागुण्णुचित्तस्यन् सज्जुकिं नाग्गीसमु-
त्थित्वा सुरगवन्नावहनत्तมิव पञ्चलनत्तम्पासात्तल्लामगसुसानมิव निस्सिरीกम्पस्समानो गुणत्तयम्प-
यानत्तिसिขากलापปริคत्तติณ्णुग्गीมิव मण्णुमानो तिगुणत्तन्हं निพพานामत्तरेเสน निพपापेतुगाโม
अज्जनन्सवन् चन्นम्मामन्तेत्ता “रम्मत्तकिं गण्णुकिं नाम तुरङ्गवत्तमात्तरात्ति पेเสत्ता सुत्तर्व त्थुग्गीगाโม
आपत्तुत्तवल्लुग्गीसुत्तम्मत्तपञ्चलित्तम्मत्तत्तปत्तिम्मत्तियาย सिริคत्तम्मत्तวิत्तित्ता अपริज्जत्तत्तคत्तภาत्त-
कुमारम्भत्तปริणाग्गीम्मत्तत्तมิव สวิตารम्भाปรี สยณालोहितत्तम्मत्तมิव रत्तนิग्गीम्मत्तत्तत्तมิव रत्तनารत्त-
วิत्तरात्त-

ปวาฬกิสลยทเลหิ วีย พาลาตปจเฉเทหิ วีย ปทุมราครสมิหิ วีย วิรจิตาวยวิ สุรวนิตากรปริภตมิวามร-
 กุมารกมุตตตตกนกสนนิกาย เทหปปลาย ปุรยณตมิว วาสภาน วิสิกรณมนต์ วีย จิตตสส อากทตม-
 นอลชน วิย เนตตสส สิริสยนคตมตตช วิคตนิเมสนิจจลปชเมน อานนทชลปฏลปฐิตตารเกน จกชุนา
 ปิวมาโน วิย โอลเกตวาปี ปฐิตตรตภาเวน ฉนโนปนีต หยรตน์ กนกปฏฏลตาปตาเนน ปเท ปเท
 รณิตรตนาเลน ถุลมุตตาผลพพเลน ตาราคณาลงกตสยณาราคเนว อสสาลงกาเรน สมลงกตมปต-
 นาวปตณชนิตชुरเวหิ ชชชริตวสุนธเรหิ ชุรปฐเหิ สามิโน มุรชวาทพูช วิย กุรุมานมปฐิตภวนาโมทวิริ-
 เวน อติมโนหเรน ปิตภริเตน เหसारเวน โภถจนาท เวคสงฆาตมิว เทหวนต สุริโยทยมิว สกลภวนปุ-
 ชารหมาเสสภกชโณปปนน์ เกลาสชวลหยวรตน์ สมารุยห ฉนเนนาคโต นครา นิกขมิตวา สมาก-
 ตาเนกโลกธาวาสิปยูสเปหิ คนธมลามพราภรณทีปฐุจจนทจนจณณวุฐีหิ ปุชียมาโน สกลคคนตล-
 มหามะฆวุฐีธาวาปริปญณ วิย ทิพพปุปวสเสน นีรนตร กุรุมาน ทิพพสงคีติโคโฆเสน ปฐูวิท ยาวา-
 กนิฐฐา ปลยชลนินินาเทเนว เอกนินนาท ชนยโนโต เตน รตติเสเสน ตีสโยชนิกมคคั คนตวา รชชต-
 ตยมตีกกมม อภิสกาวตินณชนปทวฐุจจนทจูลิวลิกตตรงคมาลั นที โอนมมุตตริตวา ตีเร สิตสุช-
 มปูลินตเล ฐตวา อุทิเต ตรณตกรกปิลปนโลหิเต ติมิรนิกรนิธนกรเ สหสสิกริณ “ฉนน ตวมมม อิมานิ
 รตนาภรณานิ อิมถจ ปาฐิตกมทรรวมกรทพิทสุสิทฐิตางคมจคตตรงคมาทาย กปิลปฐ คจฉาหิตี
 ต วิสสชเชตวา สชลลธรรปภาภาสุเรณ นิสิตวิมลชคเคน สุปุผิตกณิการตฐิสชรสุมคคตภมราวลิ-
 ลีลาณการิณ สเกสมกุกุ ฉินทิตวา อากาเส ปฐูชฉิตวา อรหทชชมปฐิติตวา สาภูกยัค คคนตเล
 อุกชิปิตวา สยเมว ปพพชิตวา อนุปิย นาม อมพวนมปฐิติตวา ตตถ สุรภิกุสมคนธาวพทททยาหิ ภมร-
 มธกรยวตีหิ สมนตโต คุมพคุมพายมาเน ผลรสปฐิติตทยาหิ มธูวิฐิตาหิ โภกิลวนิตาหิ อุปคิยมาเน
 สตตาทหมปพพชชาสุเชน วิดีนาเมตีฯ

ในสมัยนั้น (เจ้าชายสิทธัตถะ) ทรงทอดพระเนตรการฟ้อนรำอันคล้ายกับทำนองเพลงที่ตั้ง
 ก้องกังวาน อันคล้ายตามเสียงขลุ่ยของพระกามเทพ ทรงสดับเสียงตะโพนอันรื่นรมย์อันคล้าย
 ตามเสียงพิณและขลุ่ย อันลุ่มลึกเหมือนเสียงก้องกังวานของเมฆตั้งเค้า ทรงหยั่งลงสู่ความหลับครู่
 หนึ่งเพราะหมดความยินดีในเสียงนั้นแล้วจึงตื่นบรรทม ทรงมองออกไปในพระตำหนักด้วยกระแส
 พระรัศมีที่ชานออกจากคูพระเนตรอันเบิกกว้าง จึงเสด็จลุกขึ้นประทับนั่งบนพื้นพระแท่นบรรทม
 อันมีสีขาวยเหมือนหงส์ แล้วทอดพระเนตรหม่านางนาฏนักร้องพร้อมทั้งสาวใช้ ซึ่งนอนน่าเกลียด
 เผยสิ่งสกปรกในขณะหลับไหล ด้วยแสงสว่างจากเปลวประทีปในน้ำมันหอมที่เหลื่ออยู่ ทรง
 ทอดพระเนตรพื้นปราสาทอันรุ่งเรืองประหนึ่งว่าเฝ้าปราสาทของเทพดาอยู่ อันหมดความสง่า
 งามประหนึ่งว่าป่าช้าผีดิบ จึงสำคัญไฉนโลกเพียงดังกระท่อมหญ้าที่ล้อมรอบด้วยกลุ่มเปลวอัคคี
 ประลัย ทรงมีพระประสงค์จะทำความร่ำร้อนในสามโลกดับลงด้วยน้ำอมฤตคือพระนิพพาน จึง
 ปรีกษากะนายฉันทะผู้ปกปิดความลับ ส่งไปว่า “เธอจงนำม้าตัวประเสริฐชื่อว่ากัณฐกะ อันเป็น
 ยอดอาชาในสงครามมา” ทรงมีพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระโอรสผู้เลอเลิศ จึงเสด็จเข้าไป

ยังห้องอันเลิศล้ำอำไพของพระนางพิมพา อันมีพวงดอกไม้สีขาว 100 พวงผูกติดไว้ อันมีประทีปมงคลลูกโพล่งโชติช่วง แม้ทอดพระเนตรพระกุมารผู้มีสีแดงเพราะครรภ์ที่ไม่หมดจด ผู้มีองคาพยพที่ประดับตกแต่งแล้วเหมือนกลีบยอดอ่อนของแก้วประพาฬ เหมือนผ้าห่มคือแสงพระอาทิตย์อ่อนๆ เหมือนรัศมีของแก้วปทุมราค ประหนึ่งว่าพระอาทิตย์ มีมณฑลสีแดงระเรื่อโดยรอบอุทัย ประหนึ่งว่าพระจันทร์อีกดวง มีรูปเหมือนสีแดงในตอนเย็น ประหนึ่งว่ากองบัวหลวงคือแก้วอันผลิบานสะพรั่ง ประหนึ่งว่าอมรกุमार ผู้ถูกนางเทพอัปสรบำรุงเลี้ยงด้วยมือ ประหนึ่งว่าห้องที่ประทับเอ่อล้นด้วยรัศมีในพระวรกาย อันคล้ายทองคำที่ผุดผ่องของโย ทรงเหมือนผู้ดูดีมีพระโอรสผู้บรรทมหลับบนพระแท่นอันงดงามล้ำเลิศ เหมือนมนต์สะกดจิต เหมือนยาหยอดตาที่ฉุดรั้งดวงตาไว้ ด้วยพระจักขุอันมีขนพระเนตรมั่นคงไม่กระพริบ มีเยื่อหุ้มตาที่เต็มไปด้วยน้ำคือความเปล็ดเปล็นแล้ววิริบเสด็จขึ้นประทับม้าแก้วเผือกตัวประเสริฐเหมือนเขาไกลาส อันสมบุรณ์ด้วยลักษณะทุกประการ ประหนึ่งว่าประกอบด้วยความเร็วอันคายออกจากลำตัว ประหนึ่งว่าอาทิตย์อุทัยอันควรเป็นที่บูชาของโลกทั้งหมด มีเสียงร้องเหมือนนกกระเรียน ด้วยเสียงร้องอี อันเต็มเปี่ยมด้วยเสียงร้องคำรามเพราะความยินดีแก่โลก อันเป็นที่น่าจับใจยิ่งนัก อันเต็มไปด้วยปิติ เหมือนม้าแก้วที่นายฉันทะนำมา เพราะความที่ตนยินดีแล้วในประโยชน์ของคนอื่น อันประดับเสร็จสรรพ ด้วยเครื่องประดับของม้า อันมีเครื่องวัลย์คือแผ่นทองห้อยย้อยลง อันมีพวงอัญมณีส่งเสียงดังที่เท้าทั้งหลาย อันแน่นถนัดไปด้วยไข่มุกตาใหญ่ อันน่าชื่นชมเหมือนประดับด้วยหมู่ดาว แล้วทำการบูชาด้วยการประโคมตะโพนแก่เจ้าของด้วยกิบเท้า อันมีเสียงกิบเท้าที่เกิดขึ้นจากการกระทบกัน อันมีแผ่นดินร่วงโรย ผู้มีนายฉันทะตามเสด็จ ทรงเสด็จออกไปจากพระนครแล้ว มีหมู่ชนผู้อยู่ในหลายโลกธาตุมาสมเฝ้าพร้อมกันบูชาด้วยสายพิรุณคือของหอม ระเบียบ ดอกไม้ (อมพราภรณ์)⁹⁸ ประทีป รูป และกระแจะจันทร์ ทำพื้นท้องฟ้าทั้งสิ้นให้เนืองแน่นด้วยฝนดอกไม้ทิพย์เหมือนเต็มเปี่ยมด้วยสายพิรุณในมหาเมฆ ทำเสียงประลัยของมหาสมุทรนั้นแหลจากแผ่นดินไปจนถึงอกนิภฐภพด้วยเสียงกึกก้องของทิพย์สังคีต ให้บันลือบันลือเป็นเสียงเดียวกัน ทรงเสด็จไปสู่หนทางระยะ 30 โยชน์ด้วยราตรีที่เหลือนั้น ทรงเสด็จล่องเลยแคว้นทั้ง 3⁹⁹ แล้วเสด็จขึ้นสู่แม่น้ำอโนมา อันมีถ่องแถวระลอกคลื่นที่ถูกทำให้มีสีขาวโพลนด้วยละอองกระแจะจันทร์คืออมของหญิงสาวชาวชนบทที่ก้าวลงเพราะการรด แล้วประทับยืนบนพื้นหาดทรายสีขาวละเอียดที่ริมฝั่ง เมื่อดวงอาทิตย์สาดแสง มีสีแดงเหมือนปากของลิงแสรุ่น¹⁰⁰ ซึ่งทำการขจัดนิกรคือความมืดมิด ได้อุทัยไข

⁹⁸ อมพราภรณ์ แปลว่า เครื่องประดับท้องฟ้า หมายถึง ดอกไม้

⁹⁹ ในพระปฐมสมโพธิกถากล่าวถึงแคว้นแคว้น 3 อาณาจักรที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จล่องเลย ได้แก่ เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองสวตถิ และเมืองเวสาลี (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2565: 167)

¹⁰⁰ ผู้ประพันธ์เปรียบเทียบแสงดวงอาทิตย์ในยามเช้าเหมือนปากของลิงแสรุ่น ซึ่งไม่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอื่น

แสงแล้ว (เจ้าชายสิทธัตถะ) ตรัสว่า “ดูภรรยาของเธอจงนำเอารัตนธารณะเหล่านี้ของเราและม้าอันเป็นมงคลมีร่างกายกระหายน้ำ¹⁰¹จากหยาดน้ำหวานของดอกปาริชาติและดอกมณฑารพนี้ แล้วเดินทางไปกบิลบุรี” ทรงสละรัตนะนั้นแล้ว ทรงใช้พระขรรค์อันคมกริบปราศจากมลทิน อันสว่างรุ่งเรืองด้วยรัตนะมีของเมฆฝน (สายฟ้าแลบ) ที่สะพรั่งด้วยน้ำ แล้วปลงพระเกศโมลีอันเลียนแบบลีลาของภุมรินในราวป่าที่บินขึ้นไปบนยอดของต้นกรรณิการ์ที่ผลิดอกบานสะพรั่ง ทรงโยนขึ้นไปในอากาศ ทรงนุ่งห่มพระภูษาอันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ แล้วเพิกผ้าสาฎกขึ้นบนพื้นห้องฟ้า ทรงผนวชโดยพระองค์เองทีเดียว แล้วเสด็จเข้าไปยังอัมพวันชื่อว่าอนุปิยะ ในอนุปิยาอัมพวันนั้น มียูวตีคือแมลงภู่และผึ้ง มีใจผูกพันในกลิ่นหอมของดอกไม้ พากันจับกลุ่มรุมล้อมอยู่โดยรอบ มีนิดาตีคือนกคู้เหว่า มีใจบันเทิงเรีงรำในรสของผลไม้ มีเสียงขับร้องไพเราะ กำลังขับร้องอยู่ ทรงให้เวลาล่วงเลยไปด้วยความสุขอันเกิดแต่การผนวชตลอดสี่ปาดำทำ

อด สกัลโลเกกปชโชโต ชลธรรสมโย วีย ปสมิตรโซ อลงกาโร วีย พรหมจริยสส โยพพโน วีย ฌมมสส สลณคณานุกรณชิตสรทสมยรชณีโร วีย กาสาววรสูโต เอกโกปิ อเนกชนปริวุโต วีย โสภมาโน ตัง วณวาสิมิคปุกชิน นยนามตปานมิว กโรนโต เอกจรกเกสรี วีย นรสีโห มตตมาตงควิวาสคามีสสมสสาเสนโต วีย วสุนธรมปาตเลหิ เอกทิวเสนเวว ตีสโยชนิมมคคํ คนตวา อุตตุงคตรงคองคารามังคกคํ นทิมุตตริตวา วรราชคหํ นาม อติมนโรรมํ นครมปวิสิตวา ตตถ อีสสรियมทตตชนมปริหาเสนโต วีย อุทตเวสสส ชนสส ลชชมุปาทยมาโน วีย วยกันตีสนตีหิ นาคกรชนททยานิ อตตนิ พนธนโต รูปสิริยา สพพชนนยยานิ วิลุมปโนโต วีย สนตินทริโย สนตมานโส ยุคมตตมเปกขมาโน ปุรวีถิมปิณฑายจริตวา ยาปนมตตมภตต์ คเหตุวา “โกยํ สกโก ฆุ โข มารพพรหมนาคยกขมนุสสานมณญูโตโร ฆุ ฆอติ สยชาตกุตุฬํ นครมเมธุมณธภาทศาครมิว อากุลํ กตวา นครโต นิขมิตวา ปณทวาจลสมิเป วิกจจนลตาสุรภิกุสมปริมเล โอภาเส นิสิตีทวา ปจจเวกขาพเลน มีสสกภตตมมตํ วีย ปริภุณชิตวา พิมพ์สารนาธิเปโนปนคตวา นามโคตตมปุจฉิตวา “อาคโต เม สหาโย สากยวัสสิขามณญูโต สิทตถกฺมาโรติ ปมุทิตททเยน เตน รชเชน นิมนตियมาโน “น มมตโต มหาราช จกกวตติวิญญิตยาปิ โลภิตตยามาหมปชานมนุญชิตวา พุทโธ ภวิสสามิติ มคธชชมปฏิกขิปิตวา ปชานภุมิ คจจนโต อาลารตปเสนมหายเสน อุททกตปเสน นิรามิเสน คณาจริยฐาเน ยาจियมาโน น ตมปิ อธิวาเสตวา กีพมานสมทมคธสุนทรีเกสปาสาครฐุมกุสมสุรภิสลิลาย เนรณชราย นทिया ตีเร ตุมฐฐมฐฐปรปฐฐฐมฐฐ วิสาลสาลาวเน มหาปชานมนุญชิตวา ปุพเพ สุรินโท วีย สุรสุนทรีหิ ปริวุโต สุรภวนสุขมิว กปิลปุรสุโข สุจิริมนุภวานโต กามสุชาลีกานูโยเคน โมกขากาวมปกาเสนโต อิทานิ ทินกรวภูมํ คณฐิกโรนโต วีย เมทินิมณฑลมปรีวตเตนโต วีย จ เกหิจิ กาคตุมสกกฺณเณยํ โภกฺกิปตตํ ทุกกรการิกํ กโรนโต อตตกิลมถา-นุโยเคน นิพพานาภาวํ สนทสเสตวา มชฺฉิมาย ปฏิปทาย ปฏิปชชนโต โอพาริกาทหารปฐิวเนน สริริ

¹⁰¹ แปลตามฉบับ S_{1,2} - สันธูรีต่างค-

สนตปเปตวา วิสาขปุณณมีทิวเส อุทิตะ อุทยศิริสิขรสีขามณิภูเต กมลวนวิกสนกเร อสิสิกริณเณ มตต-
หสิวิลาสคามิ ปาโต ว คนตวา ภิกขาจากรกาลมาคยมาโน อชปาลนิโครธมูละ ปาจิโนโลกธาตุโมโลเกน-
โต สรโรปปภาหิ สกัลลํ ตํ รุกข์ สุวณณวณณํ กตวา ฆนวิวารคตทิวสกโร วีย วิโรจมาโน นิสสิทา

ลำดับนั้น (พระมหาบุรุษ) ผู้รุ่งโรจน์โชติช่วงเพียงหนึ่งเดียวในโลกทั้งสิ้น ผู้มีฐิติสงบ
เหมือนฤดูฝน ผู้เหมือนเครื่องประดับแห่งพรหมจรรย์ ผู้เหมือนคนหนุ่มแห่งธรรม ผู้สำรวจระวางใน
ผ้ากาสาพัสตร์อันประเสริฐ เหมือนพระจันทร์ในฤดูศรัทธาที่เมฆในตอนเย็นทำให้เปล่งปลั่ง แม้
พระองค์เดียวทรงงดงามอยู่เหมือนถูกแวดล้อมด้วยคนจำนวนมาก ทรงทำปานั้นประหนึ่งว่าน้ำ
อมฤตคือน้ำยาแก้เนื้อและนกตัวอาศัยอยู่ในป่า ทรงเป็นนรสิงห์เหมือนราชสีห์เที่ยวไปตัวเดียว
แล้วเสด็จไปสู่หนทางระยะ 30 โยชน์โดยวันเดียวเท่านั้นด้วยฝ่าพระบาทเหมือนช้างพลายตกมัน
เที่ยวไปอย่างองอาจทำแผ่นดินให้ปลอดภัย แล้วเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาอันงดงามด้วยระลอกคลื่น
ที่สูงใหญ่ แล้วเสด็จเข้าไปสู่พระนคร อันรื่นรมย์พระทัยยิ่งนักอันมีนามว่าราชคฤห์อันประเสริฐ
เหมือนจะเหยียหยัน¹⁰²คนมัวเมาด้วยความมัวเมาในอิสริยยศในเมืองราชคฤห์นั้น ประหนึ่งจะทำให้
ความละอายเกิดขึ้นแก่คนวรรณะแพศย์ที่ฟุ้งซ่าน ประหนึ่งจะผูกมัดดวงใจของคนช้วนครไว้ใน
พระองค์ด้วยความสงบอันน่าปรารถนาคือวัย ประหนึ่งจะช่วงชิงนัยนาของคนทุกคนด้วยพระรูป
โฉมอันงดงาม ทรงมีอิทธิยศบ ทรงมีพระทัยสงบ ทรงทอดพระเนตรเพียงชั่วเอ็ก แล้วเสด็จเที่ยว
ไปเพื่อก่อนข้าวในถนนในบุรี ทรงรับภัตเพียงพอต่อการดำรงพระชนม์ชีพ ทรงพระดำริว่า
“บรรดามาร พรหม นาค ยักษ์ และมนุษย์ ใครคนใดคนหนึ่งเล่าอาจหรือหนอแล” ทรงทำพระนคร
ให้มีความโกลาหลเกิดขึ้น ให้เป็นเมืองที่มีความวุ่นวาย เพียงตั้งกวนมหาสมุทรด้วยเขาพระสุเมรุ
แล้วเสด็จออกจากพระนคร ทรงประทับนั่งในที่กลางแจ้งใกล้เขาปัทมทวะ อันมีเถาวัลย์และดอกไม้
มีกลิ่นหอมในป่าซึ่งแย้มบานเป็นมลทินโดยรอบ แล้วเสวยภัตที่คลุกเคล้ากันด้วยกำลังแห่งการ
พิจารณาเหมือนน้ำอมฤต ทรงได้รับอาราธนาอันมุนต์จากพระเจ้าพิมพิสารผู้บรรณบดี ผู้เสด็จเข้าไป
เฝ้าแล้วทูลถามโคตรและพระนามตรัสว่า “เจ้าชายสิทธัตถกุมาร ผู้เป็นพระสหายของเรา ผู้เป็นตั้ง
เปลวประกายแก้วมณีคือศากยวงศ์ เสด็จมาแล้ว” ทรงยินดีพระทัยแล้ว ทรงเชื่อเชิญเจ้าชาย
สิทธัตถกุมารนั้นด้วยราชสมบัติ ทรงปฏิเสธราชสมบัติในแคว้นมคธ ด้วยพระดำรัสว่า “ตูก่อน
มหาบพิตร เราไม่มีความต้องการแม้ในสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ เราตามประกอบความเพียร
แล้ว จักเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก” ทรงเสด็จไปยังสถานบำเพ็ญเพียร ทรง
ได้รับเชื่อเชิญจากอาหารดาบสผู้มียศมาก (และ) อุทกดาบสผู้ปราศจากอาภิมสในตำแหน่งอาจารย์
ในคณะ ทรงไม่รับตำแหน่งเมื่อนั้นแล้ว ทรงบำเพ็ญมหาปธานในป่าสาละวันอันกว้างใหญ่ อันก็กก้อง
ด้วย (เสียง) นกคู้เหว่าที่บันเท็งเร็งรำ ฦ ริมฝั่งแห่งแม่น้ำเนรัญชรา อันน้ำมีกลิ่นหอมจากควัน

¹⁰² แปลตามฉบับ S₁ ปริหาสนโต

กฤษณาและดอกไม้บนมวยผมของหญิงสาวชาวนครผู้หลงใหลกำลังสำราญ ทรงแวดล้อมด้วยนาง เทพอัปสรเหมือนจอมเทพในกาลก่อน ทรงเกษมสำราญในกบิลบุรี อันมีความผ่องใสประหนึ่ง ความสุขในภพของเทพดา ทรงประกาศความความหลุดพ้นไม่ได้ด้วยกามสุขาลิกานุโยค บัดนี้ทรง บำเพ็ญทุกกรกิริยาอันถึงที่สุดที่ใครๆ ก็ไม่อาจทำได้ เหมือนทำแล้วในหนทางแห่งพระอาทิตย์และ เหมือนพลิกเมฆที่มีมณฑล ทรงแสดงความไม่มีแห่งนิพพานด้วยอรรถกถาญาณุโยค ทรงปฏิบัติอยู่ใน มัชฌิมาปฏิปทา ทรงทำให้พระวรกายสำราญด้วยการเสวยพระกระยาหารหยาบ ในวันเพ็ญ วิสาขมาส (เดือน 6) เมื่อดวงอาทิตย์สาดแสงอันเป็นเสมือนดวงแก้วมณีบนยอดของจอมเขาอุทัย อันทำความแยมบานแก่ดงดอกบัว อุทัยขึ้นแล้ว ทรงเสด็จลีลาศอย่างองอาจดุจดวงหงส์ที่หลงใหล (ใน ความรัก) แล้วเสด็จไปแต่เช้าตรู่ ทรงรอคอยเวลาที่เยวภิกษาจารย์อยู่ เมื่อทรงทอดพระเนตร โลกธาตุด้านทิศปราจีน (ทิศตะวันออก) ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) ทรงทำให้ต้นไม้ นั้น ทั้งสิ้นมีวรรณะดังทองคำด้วยพระรัศมีในพระวรกาย ทรงประทับนั่งรุ่งโรจน์อยู่ ประดุจดั่งพระ อาทิตย์เคลื่อนคล้อยจากกลีบเมฆฯ

ตโต อรุเวลา ย โสนานินิคเม โสนานิกุฎิมพิทสส ธิตา สุขาตา วยปุตตา ตสมิ รุกเข เอกมปตถน กตวา ปริบุญณสงกปปา ตสมิ ทิวเส “อชช พลิคมม กริสสามิติ ปาโตว ปายาสมนา- ยาสมปรम्मจฺจ สมปฏิปาเทตวา สตสทสสคฺคณกํ สุวณฺณปาติมลฺงกริตฺวา ตตถ มรฺอุปายาสมปุเรตฺวา อปราย กนกปาตียา ปิททิตฺวา สีเสนาทาย สุรภิกฺขุสมฺวาภรณญฺสิตฺวา สุนิภมฺรเกเสทฺธิ สนนิทฺตพฺพลน- ธการา ภาสมานตฺนุสมปทา จ ปุณฺทริกฺขุชฺชฺริณฺโณจฺจนา จ พาลาตปฺปภาธรา กุมฺพทาสินี จ มรฺุรหฺสนา- ทา สมฺนฺนตปโยธฺรา จ กมลโกมลกรฺวา ปุณฺสิลานิตฺมพา จ กรโภรุวิลฺมพิตคามินี จ กุลเทวตา วีย รชนีกร- สส เวลา วีย รากสาครสฺส โชติมาลา วีย นวโยพฺพนจฺจนฺโททยสฺส มหานที วีย รติรสามตสฺส ปุณฺญกมฺม- ปริณามปรมฺปรา วีย โลกสฺส วิวิธาลงการวสนกฺขมฺทามานุเลปโนเปตลลิตฺยฺวตีปริวฺจฺตา ปฏฺุพฺพหฺนินฺนา- ทานุปฺพนธฺน ปุรยฺนตีว จกฺกวาลิ กุสุมมยมิว คนธมยมิว ฐปมยมิว จ กโรนตี สกฺลเมว โลกธาตฺว คจฺจนฺตี นิโครธปาทเป ทูรโตว ตมฺมหาสตตมฺปุณฺญสฺสยจฺยมิว ฐปวณฺตํ นิสินฺนํ ทิสฺวา ปิตฺติโสมนสฺสชาติ- “รูกฺกขเทวตาติ มลฺญูมานา สท ทสฺสเนเนว โอนฺตา คนฺตฺวา สีสโต ตมภินวภานุพิมพฺนิภํ สุวณฺณปาติ- โมตาเรตฺวา ตสฺส รตตฺกฺวลยโกมลปาณิตฺเล ฐฺุเปตฺวา มทิตฺเล สนนิทฺตลลาตจฺจนฺทสฺกลา “ยถา เม มโน- รโถ นิปฺพนฺโน เอว โวปี นิปฺปชฺชตฺติ อติมโนหรํ คิรมฺพทาริตฺวา ปโมทมานา คตาฯ

ลำดับนั้น นางสุชาดาผู้เป็นธิดาของกระฎุมพีชาวเสนานิคม ในตำบลอรุเวลาเสนานิคม เจริญวัยแล้ว ได้ทำความปรารถนาข้อหนึ่งที่ต้นไม้ นั้น ได้ตามที่ปรารถนาแล้ว ในวันนั้น จึงคิดว่า “ในวันนี้ เราจักทำพิธีกรรม” เวลาแต่เช้าตรู่จึงจัดปรุงข้าวปายาสมีรสอร่อยอย่างยิ่งอย่างไม่ ลำบาก แล้วใช้ธาดทองคำมีมูลค่าแสนหนึ่งบรรจุข้าวปายาสจนเต็มในธาดทองคำนั้น ใช้ธาด ทองคำอีกใบปิดครอบ แล้วทูนด้วยศีรษะไป (นางสุชาดา) ผู้ประดับตกแต่งด้วยอาภรณ์

เครื่องนุ่งห่มคือดอกไม้มีกลิ่นหอม ผู้มีตมิตเพราะเส้นผมคือแมลงผึ้งสีขาวที่จัดวางไว้ ผู้ถึงพร้อมด้วยเรือนร่างที่ผุดผ่อง ผู้มีดวงตาดุจ (ตา) กวางบนใบหน้าคือดอกบุณฑริก ผู้มีสว่างไสวดุจดวงอาทิตย์ทองแสงอ่อนๆ ผู้ยิ้มแย้มดุจดอกบัวโกมุท ผู้มีเสียงไพเราะดุจเสียงร้องของหงส์ ผู้มีถิ่นแต่งตั้งผู้มีมืออ่อนโยนดุจดอกบัว ผู้มีสะโพกอวบอืดเหมือนแท่งศิลา ผู้ดำเนินไปอย่างอ่อนช้อยดุจช้าง ผู้แวดล้อมด้วยสาวงามที่ประดับประดาด้วยเครื่องประดับ เสื้อผ้า พวงดอกไม้ และเครื่องประทีนผิวหลายหลาก ผู้เปี่ยมด้วยเสียงกลองที่บันลือลั่นดังอย่างต่อเนื่อง ผู้เหมือนเทวดาในตระกูลแห่งพระจันทร์ ผู้เหมือนชายฝั่งแห่งมหาสมุทรคือราคะ ผู้เหมือนระเบียบคือประกายแสงแห่งการอุทัยของดวงจันทร์คือสาวแรกรุ่น ผู้เหมือนมหานทีแห่งสายน้ำอมฤตคือรสแห่งความกำหนด ผู้เหมือนความสืบเนื่องแห่งการน้อมไปในบุญกรรมแห่งโลก ผู้เต็มเปี่ยมด้วยเสียงกลองที่บันลือลั่นดังอย่างต่อเนื่อง ผู้ทำจักรวาลให้เป็นประหนึ่งสำเร็จด้วยดอกไม้ ประหนึ่งสำเร็จด้วยของหอม และประหนึ่งสำเร็จด้วยรูป เดินไปอยู่สู่โลกธาตุทั้งมวลทีเดียว ก็ได้แลเห็นพระมหาสัตว์นั้นแต่ไกลที่ต้นไทร พระองค์มีพระรูปประหนึ่งเป็นที่รวบรวมบุญไว้ประทับนั่ง ก็เกิดปีติโสมนัสซาบซาบขึ้น เข้าใจว่า “เป็นรุกขเทวดา” จึงเดินย่อตัวไปพร้อมกับการมองดู แล้วปลงสภาพของคล้ายรูปพระอาทิตย์ใหม่ๆ นั้นจากศีรษะวางลงบนฝ่าพระหัตถ์ที่อ่อนโยนเหมือนดอกบัวแดงของพระองค์ (นางสุขาดา) ผู้มีพระจันทร์เพ็ญประดับหน้าผากบนแผ่นดิน แล้วเปล่งถ้อยคำชื่นชมอยู่อย่างปลาบปลื้มว่า “มโนรถของข้าพเจ้าได้สำเร็จแล้วฉันใด ขอมโนรถแม่ของท่านก็จงสำเร็จฉันนั้นเถิด” แล้วก็เดินหลีกไปฯ

โลกนายโกปิ สุวณฺณปาตี คเหตฺวา ตมฺมรฺหฺตฺรฺปรฺคฺลิตฺกฺสุมฺเรณฺปิณฺชฺร์ เนรณฺชฺราตฺรฺ คณฺตฺวา ตตฺถ สฺุปฺตฺอิฏฺฐิตฺตฺิเต เต ชฺร์สาครฺตฺรจฺคปณฺทฺเร ปฺลิตฺตฺเล ตมฺปายาสฺ ฐฺุเปตฺวา อปรฺชฺลนฺนิมฺวตฺรณฺโต รฺสี- มาลี วฺย สลฺลิวาหฺนฺโมตฺรฺตฺรฺวา ภูมฺินฺปตฺตฺมิว คคณฺตลฺ ชลตฺลมิณฺทณฺุสทฺสเสเนว สารฺรฺปฺภาหฺนิ โอภาเส- นฺโต โอคาเหตฺวา นทฺิวรฺวาลฺสินฺีตฺรจฺกรสอฺสปรฺมภูมฺุสฺรฺโร นหาตฺวา ปุพฺพชฺลนฺนิตฺตฺกฺสมฺคฺคตฺตปฺโน วฺย อุตฺตฺรฺตฺรฺวา นทฺิโรเช นฺสินฺโน ปายาสาสณฺ กตฺวา โสตฺสฺปฺภฺวิโสตฺคามินฺี สุวณฺณปาตี วิสฺสชฺเชตฺวา ตตฺถเวย สฺุรฺภิกฺุสมฺสมลฺจฺกเต นฺีโลภาเส มโนรฺเม สาละวเน ทิวา วิหารฺ กตฺวา ทิวสาวสาเน สุวณฺณสุรฺภิกฺุณฺชฺกฺุสมฺสุวณฺภูโต ปฺรคฺลิตฺวา จิวรฺสฺโสปรฺปตฺมานฺสุ สฺุราสุรฺบุชฺิตาสุ อินฺทิวรฺวรฺวินฺทมนฺทาววาทิกฺุสมฺภูมฺุชฺิอาราสุ นฺรณฺตรฺ วสฺสมานาสุ สฺุรฺภิกฺุณฺรฺสนฺุทฺรฺสุ สาธฺุการฺ ทมฺานาสุ สฺุรฺภิกฺุณฺทณฺจฺณฺณสมฺากุลาสุ กฺุสมฺกฺุณฺจฺมฺุชฺุ- สฺุคณฺธิสุ วิวฺจจารฺมทฺทชฺมาลฺนฺีสุ ทสฺสทฺสฺลฺีโลกธาตฺุสุ กมฺปมานาสุ ลฺลิตฺกมฺลกฺุมฺทวเน มกรฺนทฺมธฺุพฺนฺิ- ทฺุสนฺโททวเห กฺุสมฺาโมทตฺปิตาลฺชาเล มนฺทมนฺทว วนฺเต คณฺชฺวาเห เทวคณฺาลจฺกตฺมคฺเคน มตฺเตภ- กุมภนฺิพฺภทาย¹⁰³ วิชฺมภฺมาโน มิคฺราชา วฺย โปธิทฺทุมสมฺิปฺ คจฺฉนฺโต โสตฺถยทฺวิโชปณฺีตฺกฺุสมฺภูมฺุชฺิโย คเหตฺวา สฺุปรฺิสฺุทฺลฺินฺิทฺุสฺวณฺภูอฺุชฺุกฺุณฺธฺ ฆนฺพทฺทโอมรฺปฺยชฺรกลาปมณฺทลสฺงกาสุ นิจฺจกาลํ นฺีลปตฺ-

¹⁰³ น่าจะเป็น -นิพเพธ ฉบับตรวจชำระน่าจะพิมพ์ผิด

ตมนนตรนตราปาวาหงกุทลสนนิภลลมานรตตปลลวมมนทานิลลิตสาธาหิ นจจนตมิว ปิตยา สกล-
 ปฐวีมณทลมลลงกรโธนต์ ธรณิตลลิตลลกภูต สหชาต ชยภูมิขั วิชยปาทปปี นิชททยมิว กรุณาสีตลล สีตลลจ-
 ฉายมสสตลโพธิมุปลคนตวา ติกขตตุมปทกขิลล กตวา ปุพพตตรทิสภาเค จูโต สพพพทเทหิ อวิชทิตฎ-
 ฐาเน ตินานิ จาเลตวา ตลลิกคคปรัจฉินนมิว ชาต จุททสทตล ตินสนนธร์ ทิสวา “ตสมมี วิปริวตตมานาย-
 มปิ มหาปฐวีย นิปตตนเตสุปี นิคฆาตสสทสเสสุ ผลนเตปี ปวนปเถ ปวสสนเตสุปี ขทิงการนิกเรสุ
 สสุสนเตสุปี เม มัสโลหิตเตสุ สมมาสมโพธิมปตวา น วิริย สัทธิสสามีติ ปลลลกมมาภูชิตวา โพธิรุกขมุเล
 ปุรตถาภิมุโข นิสีทิต

แม้พระโลกนายก ทรงถือเอาเถาทอง แล้วเสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา อันมีสีแดง
 ระเรื่อของเกสรดอกไม้ที่ร่วงหล่นจากต้นไม้ที่งอกตามริมฝั่ง ทรงวางเถาข้าวปายาสนั้น บนพื้น
 หาดทรายอันมีสีขาวเหลืองเสมือนเกลียวคลื่นในเกษียรสมุทรที่ทำชื่อเสียงดังลือชื่อนั้น ทรงเสด็จก้าว
 ลงสู่กระแสน้ำประหนึ่งพระอาทิตย์ตกลงสู่มหาสมุทรด้านทิศตะวันตก เมื่อหยั่งลงแล้วทรงทำให้
 พื้นน้ำสว่างไสวประหนึ่งท้องฟ้าสว่างส่องแผ่นดิน เพราะพระรัศมีแห่งพระวรกาย เหมือนพันแห่งธนู
 ของพระอินทร์ (สายรุ้ง) ผู้มีพระวรกายเกลี้ยงเกลาเหมือนแขนของม้าเพราะระลอกคลื่นคือหญิง
 สาวผู้งดงามในแม่น้ำ ทรงพระसनแล้วเสด็จขึ้นเหมือนดวงอาทิตย์ขึ้นริมฝั่งมหาสมุทรทาง
 ทิศตะวันออก ทรงประทับนั่งที่ริมฝั่งแม่น้ำ แล้วเสวยข้าว (มธ) ปายาส แล้วลอยเถาทองคำอัน
 ลอยทวนกระแสน้ำ ทรงพักผ่อนอิริยาบถในเวลากลางวันในป่าสาละวันนั้นนั่นเอง อันประดับ
 ประดาด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอม อันรุ่งเรืองมีสีเขียวขจี อันเป็นที่นารีนรมย์พระทัย ในอวสานแห่งวัน
 (เวลาพลบค่ำ) บรรดาดอกสุริยมีสีดังทองคำและดอกไม้มีกลิ่นหอมทั้งหลายร่วงหล่นจากชั้วตกลง
 รอบชายฉัตร บรรดาสายพิรุณคือดอกไม้มีดอกกราชพฤกษ์ ดอกบัวหลวง และดอกมณฑารพ¹⁰⁴เป็น
 อาทิถูกทวยเทพดาและอสูรบุชาแล้วไปรยปรายลงมาไม่ขาดสาย บรรดาเทวดา กิณนร และนาง
 เทพอัปสรพากันให้สาธุการอยู่ บรรดาหมีนโลกธาตุนันเดียรดาษด้วยจุนจันท์มีกลิ่นหอม อัน
 อบอวลด้วยกลิ่นดอกไม้ หญ้าฝรั่ง และ (ควีน) ฐป อันมีทิวธงรุ่งเรืองยิ่งใหญหลายชนิด ก็สะเทือน
 ห้วนไหวอยู่ บรรดालมมีกลิ่นหอมก็พัดโชยอยู่อย่างเอื่อยๆ ในชายของแมลงภูที่เร็นเริงและอัมเอม
 ในดอกไม้ อันนำเอากองหยดน้ำหวานในน้ำหวานของดอกไม้ไป ในดงดอกอุบลและดอกโกมุทที่
 พลิ้วไหว ทรงเสด็จไปใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยหนทางที่คณาเทพดาตคแต่งแล้ว เหมือนนพญา-
 เนื่อ (ราชสีห์) กระโจนด้วยการกัตที่กระพองข้างตมมัน ทรงรับกำหญ้าคาอันประณีตจากโสถถีย-
 พรหมมณ¹⁰⁵แล้วเสด็จเข้าไปใกล้ต้นอัสสัถลโพธิพฤกษ์ ทรงเสด็จเข้าไปใกล้ต้นอัสสัถลโพธิพฤกษ์
 อันมีลำต้นสะอาดหมดจดดี และสัณฐานกลมงามดุจกลิ้ง มีใบสีเขียวตลอดเวลา อันคล้าย

¹⁰⁴ ดอกมณฑารพ คือ ดอกไม้สวรรค์

¹⁰⁵ แปลตามฉบับ B กุสมภูริโย

มลฑลของหางนกยูงอันมีสีแดงระเรื่อติดกันเป็นแพ มีใบอ่อนสีแดงคล้ายกลีบหน่ออ่อนของแก้ว
 ประพาฬที่กำลังปลิวไหวอย่างต่อเนือง อันประดับประดาปฐพีมณฑลทั้งสิ้นด้วยปีติ ประหนึ่งว่า
 ร่ายรำอยู่ด้วยกิ่งไม้ที่ปลิวไหวด้วยลมอ่อนๆ อันเป็นสิ่งที่เลิศบนพื้นแผ่นดิน อันเป็นสหชาติ อัน
 เกิดขึ้นบนพื้นที่แห่งชัยชนะ อันเป็นต้นไม้แห่งชัยชนะ อันมีความเยือกเย็นคือความกรุณา ประหนึ่ง
 ว่าพระทัยของพระองค์ อันมีร่มเงาเย็นสบาย ทรงทำประทักษิณ 3 ครั้ง ทรงประทับยืนในด้านทิศ
 ตะวันออกเฉียงเหนือ แล้วขยับหญาให้เคลื่อนไปในที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงทอดทิ้ง
 (ความเพียร) ทรงทอดพระเนตรบัลลังก์ที่ปูลาดด้วยหญ้ามีประมาณ 14 คอกอันอุบัติขึ้นประหนึ่ง
 ว่าพุกัดด้วยนุ่นอันเลิศ ทรงประทับนั่งคู้บัลลังก์ด้วยพระดำริว่า “แผ่นดินใหญ่พลิกกลับไปกลับมา
 กิติ เครื่องประหารแสนหนึ่งตกลงมาก็ดี สมในอากาศเสียดแทงก็ดี กลุ่มถ่านเพลิงรุ่งโรยมาก็ดี
 เนื้อและเลือดของเราเหือดแห้งไปก็ดี บนบัลลังก์นี้ เราไม่บรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จักไม่
 ทอดทิ้งความเพียร” ทรงผินพระพักตร์ไปทางปฐัฎถิมทิศ (ทิศตะวันออก) ที่โพธิรุกขมูลฯ

ตทา มหาปริสสส ทสสตนยโน วิชยุตตริ นาม วิสัรตนสตายามมภูวนวิรวรายาปิณฑสงขิ
 ฌมยโนโต อฏฐาสีฯ

เมื่อนั้น ท้าวสหัสันยน¹⁰⁶ทรงประทับยืนเป่าสังข์อันมีเสียงดังแว่วไปตามช่องแผ่นดิน¹⁰⁷ มี
 ขนาดยาว 120 รัตนะ ชื่อว่าสังข์วิชัยุตระ แต่พระมหาบุรุษฯ

ตทา ปญจสิโข คนธพพุตโต ติคาวุตายต เวฬุวปณทุวินมาทาย วาทยนโต สยามเทวราชา
 ติคาวุตายตสรทสมยรชนิกรกรณิกรสสิริกั ทิพพจามร คเหตวา มนทมนนุ ทวิชยโนโต สนตฺตฺสสิตเทว-
 ราชา มณิตาลวณฺฏ คเหตวา สุขานิลปรมปราหิ สนตฺปเปโนโต สหมปติมหาพรหฺมา ตโยชนวิถถตฺ
 ทุติยมิว ปุณฺณจฺนท สเทจจตตมฺปรี ธารยนโต กวาโห นาม นาคราชา อสิตีสหสสนาฎีกาปริวุโต
 ฤตฺวจนสหสสานิ คายนโต อฏฐาสีฯ ทวตฺตีสเทวภูมาริกายो ทิพพปฺปผสมฺปณฺณวิวิธรตนมณฺชฺสา คเหต-
 วา ปุชยนฺตโย อฏฐัสฺสุฯ สกทสสทสสจกฺวาฬเทวตา ฉณเวส คเหตวา สมณฺดา สมฺสสิตชปฏากากทสิ-
 โตรณกฺุสมทามหตฺถา คหิตปฺุณณฆมฺมจฺกฺกจฺจุมณฺฑนททที่ปธาริกา อฏฐมฺงคฺรตนาทาสปนฺตโย ปฐวีโต
 ยาว อกนิฏฐา นิรณฺตรมฏฐัสฺสุฯ

เมื่อนั้น ปญจสิขคันธพเทพบุตรได้ถือเอาพิณมะตุมสีเหลืองอ่อนมีความยาว 3 คาวุต¹⁰⁸
 แล้วประโคมอยู่ ท้าวสยามเทวราชได้ถือเอาแฉ่จามรล้วนทิพย์ อันสว่างรุ่งเรืองเหมือนพระจันทร์
 ในฤดูครีทซึ่งกว้างประมาณ 3 คาวุตแล้วสับตโบกอยู่อย่างแฉ่มซ่า ท้าวสันดุสิตเทวราชถือเอาพัด

¹⁰⁶ พระนามหนึ่งของพระอินทร์

¹⁰⁷ แปลตามฉบับ B พยาปิตนาท

¹⁰⁸ แปลตามฉบับ B ติคาวุตายาม

ใบตาลล้านแก้วมณี แล้วทำให้พระองค์สำราญอยู่ด้วยสายลมที่เย็นสบายต่อเนื่อง ทำวสัทสมบัติพรหมกัณฑ์เศวตฉัตรไว้เบื้องบน ประหนึ่งว่าพระจันทร์เพ็ญดวงที่สองซึ่งกว้างประมาณ 3 โยชน์ นาคราชชื่อกาหะ ผู้ถูกแหวดล้อมด้วยนางนาฏ 80,000 นาง ได้ยื่นขับกล่อมถ้อยคำสรรเสริญ 1,000 โศลกอยู่ๆ เหล่านางเทพกุมารี 32 นาง ได้ถือเอาที่บริตนะมากมายอันเต็มด้วยบุปผชาติ ล้านทิพย์ แล้วยื่นบูชาอยู่ๆ ทวยเทพดาในหมื่นจักรวาลทั้งหมดได้จำแลงเพศเป็นนักษัตรสพ มีมือยกธงชัย ธงปตาง ต้นกล้วย และพวงดอกไม้ประดับไตรณะ ผู้ทรงไว้ซึ่งหม้อน้ำเต็ม ทัพพีตักน้ำผึ้ง และเชิงประทีปด้ามแก้วมณีอันถือเอาแล้ว ผู้มีระเบียบแห่งแวงนกระจกคือรัตนมงคล 8 ประการ แล้วยื่นรายล้อมไม่ขาดสายนับแต่พื้นปฐพีจนถึงชั้นอกนิฏฐภาพา

ตสมิ สมเย สกโลกวสวตตี วสวตตีมาโร “กุมารโ ยมมม วิสยมติกมิตุกาโม กามิ สิทตถม- สิทตถถ์ กริสสามิติ พาหุสสสมมาเปตวา ชลมานานลมนยานิ วิวิธายุธานิ คเหตุวา ทิยทตโยชนสติกั คิริเมขลาภิธานั คชราชมารุยห ภิมพิภจจนสาหสาย วิรูปอบปเมยยาย สรภमारเสนาย ปริวุโต โย- ชนสทสสโต ปฏฐาย คชชมานปลยฉนฆฎาสงฆฎฐสยชาตจนพาสนิสทสสสมปาทหารุณน โฆรนิคโฆ- เสน สกโลกมเอกนินาทำ กตวา “สิทธตถกุมาริ คณหล หนถ วิชณถ ปาเทสุ คเหตุวา ปรสาครเ ชิปลา- ติ อาณาเปนโต ยุคนตวาตยาตปิจุตุลมิว สห ทสสเนเนว สุราสุรคณมปลาเปนโต สมนตโต ธารา- ธรรมฎา วิย อชโณตถริตวา อภินวชลธรรวิ คมภิรนาทำ ภิสัน จณฑารมภ สมิรณสารมมาเปตวา ตสส กนทปทปปาปนุทีโน จีวรกณณมปิ จาเลตุตสโกโกโต สัฎฐฎฐฎฐิเวคมมหาเมฆิ วสสาเปตวา ตูหिनลวปมาณมปิ ชลพินฐุ ตสส อนตคเกตุนิปาติโน สมิปมปิ เนตุตสมตโต ปริยตนิคคตสิขาสตวิ- พุคคิคมาลากุลชาลาวลีฬหมาสานวสสมปทรณวสสมงคารวสสั กุกกุลวสสั วาลุกาวสสั กลลวสสั วส- สาเปตวา ตั สพพมมาลาคุพกุสมทามปุปพวุฎฐิจนุทจนจณณกุสมเรณทิพพคณธภาวมุคตั ทิสวา โลกน- ตริคโฆรณนุชการมมาเปตวา อวิชชุนธการสสาปิ วิทธัสกสส ตสส สรีรรสมินา ทินกรสทสสุคคมนมิว ชาตมาโลกโมโลกเตวา โโกโปปรตตมุขมณทลวิชมภิตภาภูฎฐิภีสนเวสธาริ เมรุมนุทารมปิ เวฬุกสิรมิว ชนตยนตมตติชินิ ทิพพานุภาโวเปตั ชุรธาริ จกกาญัธั วิสสชเชตวา ตั กุสมจจตตภูตมปสสิตวา มารเส- นายปิ วิสสชชิตานิ มหนตานิ มารานุภาโวเปตานิ ฐูปายนตานิ ปชชลนตานิ ปพพตภูฎานิ มาลาคุพ- ภาวมาปนนานิ ทิสวา สยชาตโสโก ตั ทพพาริตยสวิสรมุปลัคมม “อุฎฐุห สิทตถถ ปลลงโก มเมวาม- ปาปฎาตีตี วตวา เตน อเชยยวิกกเมน “มาร อิมสส ปลลงกสส เหตุฎตสส กลยาณกมมสส กตภาเว- ตว โก สกขิตี วุตเต “สพเพ อิเม สกขิโนติ มารเสนานิมุขั หตถมปสาเรตวา ปลยชลนินิคโฆสาภิกาวนิ- เยน ตมุลโฆรโฆเรน “อห สกขิ อห สกขิตี มารเสนาย สกขิภาวั ทาเปตวา “โก เต สิทตถถ สกขิตี วต- วา เตน อสมปรกกเมน “มยหเมตถ สเจเตนาสกขิโน น สนตตีติ รตตชลธรรคพโกโต นิภชนตถกณจณวิชช- มิว จีวรคพโกโต ทกขินกรั นีหริตวา อวนิอภิมุขั กตวา ปารมิญมิยมนุทิตวา “อิทานิ กสมา นิสสท-

ทาสีตี วตวา มหาปฐวียา อเนกรวสเต มฺนจาปีเต¹⁰⁹ มาโร วสวตตี อวสวตตี หุตวา ภูตตลีโต สห มาร-
ปรีสาย คหิตาวุธาภรณวตถานี ปหาย อภิมุขาย ทิสาย ยาว จกุกวาพาจลุมปลาธิฯ

ในสมัยนั้น พญาวสวัตติมาร ผู้เป็นไปในอำนาจของโลกทั้งสิ้น พุดขึ้นว่า “พระกุมารนี้ มีความปราดณาจะข้ามพันวิสัยของเรา เราจักทำพระสิทธิ์ตถะ ผู้มีความปราดณา (จะข้ามพันวิสัยของเรา) ให้เป็นผู้ไม่มีความสำเร็จ” แล้วเนรมิตแขนพันแขน (แต่ละมือ) ถืออาวุธหลากหลายชนิด อันล้วนด้วยไฟที่กำลังลุกโพลง แล้วขึ้นชี้พญาช้างมีชื่อว่าคิริเมขล มีลำตัวสูง 150 โยชน์ ผู้ห้อมล้อมด้วยมารและเสนามารเหมือนละมั่ง อันน่ากลัว น่าสะอิดสะเอียน และร้ายกาจ มีรูปร่างพิลึกพิกลนับไม่ถ้วน จำเดิมแต่หนึ่งพันโยชน์ได้ทำเสียงโห่ร้องอื้ออึงตลอดทั้งโลก ด้วยเสียงตะโกนอันดุตัน อันน่าสะพรึงกลัวเหมือนการร่วมกันของสายฟ้าฟาดนับพันครั้งอันร้ายกาจซึ่งเกิดขึ้นด้วยการปะทะกันของกลุ่มเมฆประลัยกำลังคำรามคำรณอยู่ จึงสั่งบังคับว่า “พวกเจ้า จงจับสิทธิ์ตถกุมารจงฆ่า จงแทง จงจับที่เท้าทั้งสองข้างแล้วขว้างไปเสียอีกฝั่งของมหาสมุทร” ทำให้หมู่เทวดาและอสูรหนีไปเพียงแคเห็นครั้งแรกเท่านั้น เพียงตั้งบุยฝ้ายปลิวไปเพราะลมประลัยกลับ แล้วท่วมทับโดยรอบเหมือนกลุ่มเมฆ แล้วบันดาลลมพายุ อันมีเสียงคำรณเหมือนเมฆครึ้ม อันเสียงกุ่มลือก อันนำหवादกแล้ว อันทำลายอย่างรุนแรง เมื่อพญามารผู้จงท่องตามขับไล่ไม่อาจแม้จะพัดชายฉิวของพระองค์ให้วันไหวได้ จึงบันดาลมหาเมฆขึ้นอย่างฉับพลันอันเหมือนสายพิรุณในสังวัฏฏ์ก็ให้ตกลงมา ผู้ไม่สามารถจะนำเอาหยดน้ำแม้มีขนาดเท่าหยดน้ำค้างไปใกล้พระองค์ผู้เป็นที่ตกลงแห่งธคือมาร (ต่อมา) จึงบันดาลท่าฝนก้อนหิน ท่าฝนศัสตราวุธ ท่าฝนถ่านเพลิง ท่าฝนถ้ำร้าง ท่าฝนทราย และท่าฝนเปลือกตม อันสง่างามด้วยชายช่อดอกไม้คือเปลวประกายไฟร้อยลูกที่พุ่งใส่โดยรอบ แล้วเห็นฝนนั้นทั้งหมด กลายเป็นพุ่มดอกไม้ พวงดอกไม้ ฝนดอกไม้ กระแจะจันทร์ เกสรดอกไม้ และของหอมล้วนทิพย์ (ต่อมา) จึงเนรมิตความมืดมืดอันน่าสะพรึงกลัวในโลกันตนรกแล้วมองดูแสงสว่างที่เกิดขึ้นประหนึ่งว่าการอุทัยขึ้นของพระอาทิตย์อุทัยพันดวง ด้วยพระรัศมีในพระวรกายของพระองค์ ผู้กำจัดอันธการคืออวิชา (ต่อมา) ผู้จำแลงเพศมีหน้าสีเขียว นำสะพรึงกลัว อันดุตันด้วยดวงหน้าที่แดงก่ำด้วยความโกรธ แล้วขว้างจักราวุธ อันตัดแม้เขาพระสุเมรุและเขามันทาระให้ขาดเป็นท่อนด้วยยนต์ ประหนึ่งตัดหน่อไม้ไผ่ อันแหลมคม สะพรั่งไปด้วยอานุภาพล้วนทิพย์ อันคมเหมือนมีดโกน แล้วเห็นจักรนั้นกลายเป็นฉัตรดอกไม้ เห็นยอดภูเขาที่เสนามารทิ้งลง อันเกิดด้วยอานุภาพของมารอันยิ่งใหญ่ อันบังหวนควันลุกโพลงอยู่ กลายเป็นช่อดอกไม้ ผู้มีความเศร้าโศกเกิดขึ้น แล้วเข้าไปใกล้ปลายหญ้าแพรกที่แผ่ออกนั้น แล้วพุดขึ้นว่า “แน่สิสิทธิ์ตถะ เจ้าจงลุกขึ้น บัลลังก์นี้ย่อมถึงแก่เราผู้เดียวเท่านั้น” เมื่อพระผู้มีพระภาค ผู้มีชัยชนะที่มารพึงเอาชนะไม่ได้ นั่น ตรัสว่า “ดูกรมาร ในการที่ท่านทำกัลยาณกรรมอันเป็นเหตุแห่ง

¹⁰⁹ น่าจะเป็น มฺนจาปีเต ฉบับตรวจชำระน่าจะพิมพ์ผิด

บัลลังก์นี้ ใครเล่าเป็นพยานของท่าน” แล้วพูดขึ้นว่า “มารเหล่านี้ทั้งหมดเป็นสักขีพยาน” แล้วชี้มือไปทางเสนามารโดยเฉพาะ แล้วให้เสนามารเป็นสักขีพยาน ด้วยเสียงอันอีกทีก็ครึกโครม อันกลบเสียงกึกก้องของมหาสมุทรที่กระทบ(ฝั่ง) ว่า “เราเป็นสักขีพยาน เราเป็นสักขีพยาน” แล้วพูดว่า “แน่ะลิขิตตะ ใครเล่าเป็นสักขีพยานของเจ้า” เมื่อพระผู้มีพระภาค ผู้มีความบากบั่นอันไม่มีใครเทียบได้ ตรัสว่า “เหล่าชนผู้เป็นสักขีพยานที่มีชีวิต ย่อมไม่มีแก่เราในที่นี้” ทรงชักพระกรเบื้องขวาออกจากกليبจิวร เพียงดั่งฟ้าแลบสีทองพุ่งออกจากกليبเมฆสีแดง ทรงบ้ายพระพักตร์ตรงต่อแผ่นดินโดยเฉพาะ แล้วทรงบันลือ (พระสุรเสียง) ขึ้นที่แผ่นดินคือพระบารมีว่า “เพราะเหตุอะไร เธอเป็นผู้เจียบเสียงในบัดนี้เล่า” แล้วบันดาลเสียงหลายร้อยเสียงแห่งแผ่นดินใหญ่ให้สั่นสะเทือนหวั่นไหว พญามารวสวัตติได้เป็นผู้ไม่มีอำนาจ ผู้หวาดสะดุ้งแล้วเพราะความกลัว จึงทิ้งอาวุธ เครื่องประดับ และเสื้อผ้าที่ครอบครอง พร้อมกับหม่อมมาร แล้ว(พากัน)หนีไปสู่ภูเขจักรวาลคนละทิศคนทางๆ

อิติ มารเสนาตุลพลยปวโน ธรรมาเนเยว สุริเย มารพลั วิทธีลิตวา อภะชวีระชยวรมงคลปลลลง-
เก นิลินโน สุราสุรภูชคภูชคาศนาทิตี ชยโฆสั โฆสมานะหิ ปสาทปามุชชปรวเสหิ สมากนตวา คนธพพ-
ทิตัพพกุสมทามาทิตี อธิกตรมพูชียมาโน สกทสสสหัสสีโลกธาตว วชฺเชตวา วิสสุภฐุมาลาคุฬิ วิย
ฆนพทอุปุปกกลาปี วิย สุตชชิตกุตสูมาสนั วิย อลงกตปฏิยัตตมปุปวิตานั วิย จ เอกมาลีนี กตวา พหล-
ธูปปริมลั คนธจจณณเรณูปริวาริตี สกสิริสมุชชลเมกจจณณเมกนินนาทยจ การะตวา ปุริมยามะ ปุพเพ
นิวุตถั ขนธสนตานมนุสสรนโต อปริมิตาตติกาลวตตี โมहनธการั วิทธีเสตวา มชฺฉิมยามะ จวมานโน
อุปชชมานาทย สตเต ทิตัพเพน จกขุนา โอลเอนโต อนาคตามิตกาลวตตี อญญานตโมชาลมปทา-
เลตวา ปจฉิมยามะ ปจจุปนนกาลวตตี อวิชชาติมินิกรั สมุคฆาเตตตมปฏิจจสมุปปาทสาคระ ญานเม-
รุมนถโมตาเรตวา อาโลเลนโต วิย วุฏฐวิฏฐานูโลมปฏิโลมาทินยวเสน สมมสนโต ทสพลจตุเวสารช-
ชาติคุณรัตนปริวาริตั สัพพญญุตญานามตั สมปาเทตวา สวาสนาสเว สมุจฉินทิตวา กาลตตยวตตี
สพพวฏฐั กรตลาลมกมิว นีรวเสสั ทิสวา ปริปฺณณสัปปิโป ปิติเวเคน “อเนกชาติสัสารนติ อุทาน-
มูทานะสิฯ เอวมสส ภควโต สมพนฺธิเน อรหโต สมมาสมพุทฺธสสาฯ

เมื่อดวงอาทิตย์ทอประกายแสงเรืองรองเท่านั้น (พระโพธิสัตว์ลิขิตตะ) ทรงมีลมพัดฝ้ายคือเสนามาร ทรงประทับนั่งกำจัดพญามารและกองทัพมารเหนือบัลลังก์อันเป็นมงคลอันประเสริฐ ด้วยชัยชนะคือความกล้าหาญที่ไม่ทรงทอดทิ้ง ทรงได้รับการบูชาอย่างมากมายด้วยพวงดอกไม้ล้วนทิพย์ของคนธรรพ์เป็นต้นจากเทวดา อสูร นาค และครุฑ (ภูชคาสน) เป็นต้น ผู้ป่าวประกาศเสียงแห่งชัยชนะแล้วสโมสรรกันด้วยความเลื่อมใสและความปราโมทย์ ทรงทำให้หนึ่งหมื่นโลกธาตุทั้งสิ้นเพิ่มมากขึ้น แล้วทำโลกธาตุให้เป็นมาลัยดอกไม้พวงเดียวกันเหมือนช่อดอกไม้ที่เขาปลอ่ยโยนไป (ในอากาศ) เหมือนกำดอกไม้ที่ผูกกันเป็นกลุ่ม เหมือนอาสนะดอกไม้ที่จัดไว้สวยงาม

เหมือนพาดนดอกไม้ที่ประดับตกแต่งแล้ว ทรงทำให้ความรุ่งเรืองโชติช่วงในงามของพระองค์ อัน
 ขมุกขมัวด้วยมลทินคือ(ควัน)รูป อันอवलด้วยคันธชาติ จุณณ์ และละอองเกสร เป็นมหรสพ
 เดียวกันและเสียงบันลือเป็นเสียงเดียวกัน ในปุริมยาม¹¹⁰ทรงตามระลึกถึงขันธสันดานที่ทรงอาศัย
 แล้วในปางบรรพ์ มีอดีตกาลเป็นไปนับไม่ถ้วน แล้วกำจัดอันตรายคือโมหะ ในมัชฌิมยาม¹¹¹ทรง
 ตรวจสอบหมู่สัตว์มีจิตและอุบัติขึ้นอยู่เป็นต้นด้วยจักขุทิพย์ มีอนาคตกาลดำเนินไปนับไม่ถ้วน แล้ว
 ทำลายข้ายแห่งความมืดคือความไม่รู้ ในปัจฉิมยาม¹¹² ทรงเป็นไปในปัจจุบันกาล ทรงพิจารณา
 โดยอำนาจแห่งนัยมีวิภูษะ วิวิภูษะ อนุโลม และปฏิโลมเป็นต้น เพื่อจะถอนนิกรหมอกคืออวิชชา¹¹³
 เหมือนเอาแท่งเขาพระสุเมรุคือพระญาณ¹¹⁴หยั่งลงในสาครคือปฏิจจสมุปบาท¹¹⁵แล้วกวณอยู่ ทรง

¹¹⁰ ปุริมยามหรือปฐมยาม คือ ยามต้น กำหนดเวลาตั้งแต่ย่ำค่ำ หรือ 18 นาฬิกา ถึง 4 ทุ่ม หรือ 22
 นาฬิกา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 696)

¹¹¹ มัชฌิมยาม คือ ยามกลาง กำหนดเวลาตั้งแต่ 4 ทุ่ม หรือ 22 นาฬิกา ถึงตี 2 หรือ 2 นาฬิกา
 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 897)

¹¹² ปัจฉิมยาม คือ ยามหลัง ยามสุดท้าย กำหนดเวลาตั้งแต่ตี 2 หรือ 2 นาฬิกา ถึงย่ำรุ่ง หรือ 6 นาฬิกา
 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 732)

¹¹³ อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริง มี 8 ประการ ได้แก่ (1) ทุกเข อณญาณิ ไม่รู้ทุกข์ (2) ทุกขสมุทเย
 อณญาณิ ไม่รู้ในทุกข์สมุทัย (3) ทุกขนิโรธอณญาณิ ไม่รู้ในทุกข์นิโรธ (4) ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อณญาณิ ไม่
 รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (5) ปุพฺพนเต อณญาณิ ไม่รู้ในส่วนอดีต (6) อปรนเต อณญาณิ ไม่รู้ส่วนอนาคต (7)
 ปุพฺพนตาปรนเต อณญาณิ ไม่รู้ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต (8) อิหปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนเนสฺส ธมฺเมสุ อณญาณิ ไม่รู้
 ในธรรมทั้งหลาย ที่อาศัยกันจึงเกิดมีขึ้นตามหลักอิหปจฺจยตา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561:
 208, 209)

¹¹⁴ ญาณ คือ ความรู้ ปรีชาหยั่งรู้ มี 3 ประการ ได้แก่ (1) อดีตังสญาณ ญาณในส่วนอดีต (2) อนาคตังส
 ญาณ ญาณในส่วนอนาคต (3) ปัจจุบันนังสญาณ ญาณในส่วนปัจจุบัน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต),
 2561: 99)

¹¹⁵ ปฏิจจสมุปบาท คือ ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมมีองค์หรือหัวข้อ 12 ได้แก่ (1-2) อวิชชาปจฺจยา สง
 ขารา เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย สังขาร จึงมี (3) สังขารปจฺจยา วิญญาน เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาน จึงมี (4)
 วิญญานปจฺจยา นามรูป เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูป จึงมี (5) นามรูปปจฺจยา สฬายตน เพราะนามรูปเป็น
 ปัจจัย สฬายตนะ จึงมี (6) สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผสฺสะ จึงมี (7) ผสฺสปจฺจยา เวทนา
 เพราะผสฺสะเป็นปัจจัย เวทนา จึงมี (8) เวทนาปจฺจยา ตณฺหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตณฺหา จึงมี (9) ตณฺหาปจฺจยา
 อุปาทาน เพราะตณฺหาเป็นปัจจัย อุปาทาน จึงมี (10) อุปาทานปจฺจยา ภโว เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพ จึงมี (11)
 ภวปจฺจยา ชาติ เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติ จึงมี (12) ชาติปจฺจยา ชรามรณ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ จึงมี
 โสภปริเทวทุกขโทมนสฺสุปายาสา สมภวนติ ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม
 เหวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกขกฺขนธสฺส สมุทโย โทติ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้ (สมเด็จพระ
 พุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 340)

ยังอมตรธรรมคือพระสัพพัญญุตญาณอันห้อมล้อมด้วยแก้วมณีค่ามีทศพลจตุเวสารัชชญาณ¹¹⁶เป็นต้นให้พรังพร้อมแล้ว ทรงตัดอัสวะทั้งหลายได้อย่างเด็ดขาดแล้ว ทรงทอดพระเนตรวิญญูะทั้งหมดแห่งความเป็นไปในกาล 3 กาลไม่มีเหลือ เพียงดั่งผลมะขามป้อมบนพื้นฝ่ามือ ผู้มีความดำริเต็มเปี่ยม แล้วเปล่งพระอุทานด้วยปิติอย่างฉับพลันว่า “สังสารวิญญูมีชาติเป็นอนเนก” ดังพรรณนามาดังนี้ มหาโพธิ์เกี่ยวเนื่องกันกับพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ด้วยประการฉะนี้

อิติ วิปุลทโย โย โลกนิตฺถรณตถม

ปวิสิย ภวทุกคมปารมี ปุริยิตฺวา

หตสกลกิเลโส ปตตสพฺพญญภาโว

ปรหิตนิริโตยฺ ตสส พุทฺธสส โพธิฯ

พระองค์ใด ผู้อำนวยการความไพบุลย์ ได้บำเพ็ญบารมี แล้วเข้าไปสู่ทางลำบากคือภพ เพื่อก้าวล่วงจากโลก ทรงขจัดกิเลสทั้งหมด ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ทรงพอใจในประโยชน์ของบุคคลอื่น นี้เป็นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ด้วยประการดังนี้

อภิสมโพธิกา

อภิสมโพธิกา จบแล้ว

“ก็ สาธินิธิ อุตตทานมปตเถตฺวา อปริมิตกาลมนนตโพธิสมภาเร อุปจินิตฺวา อาคตสส มหาปุริสสส สมมาสมโพธิ สาธินิ เสสานิ สคฺคโมกฺขสุขุสาธินิฯ” “อภิตถุตฺตา เกนาติ พุทฺธานุพุทฺทเทวินทน-รินทนาคินเทหิ อภิตถุตฺตาฯ” “กตถปตฺติฏฺฐิตาติ ยํ ฐานํ สํวญฺญกปเป วินญฺฐสฺสุ โภภิสตสทสจกฺวาเพสุ ปจฉา วินาสํ คจฺจติ วิวญฺญกปเป สพฺพปฐุมํ สนฺนุหฺติ ตสฺมีเยว กปเป ยโต อุกคตํ ชลชปทุมมพฺรหมโลเก ปพฺพชฺฉิตฺวา วิวญฺญภูฐายิกปเป ชายมานทสพฺพลาณํ คณนวเสน สมณปริภิกขารํ เทติฯ ตสฺมีเยว กปเป ปูริตปารมีตานมมหาโพธิสตตทานมปริมาณคุณคณาธิคเมน อจลาธารํ โหติฯ ยโต ยาว ภวคฺคา เภริภุทฺท-

¹¹⁶ จตุเวสารัชชญาณ คือ ความแก้วล้ำล้ำอาจหาญมี 4 ประการ ได้แก่ (1) สัมมาสัมพุทธปัญญา ท่านปัญญาว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้ (2) ชีนาสวปัญญา ท่านปัญญาว่าเป็นชีนาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้น (3) อันตรายิกธรรมวาทะ (ท่านกล่าวธรรมเหล่านี้ว่าเป็นอันตราย ธรรมเหล่านั้น ไม่อาจก่อกันอันตรายแก่ผู้สั่งเสพได้จริง) (4) นียยานิกธรรมเทศนา (ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่เป็นทางนำผู้ทำตามให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบจริง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 180)

มิว สุสิริวิมานมพรหุณาปี น ลงขณีย์ นาคมานุสอสุครุฑเทวพรหมจกกวตติปูชนียถจ โหติ ตสมี
มคเธสุ อรุเวลาชนปเท เนรณชราย ตีเร มทีรวรอุททยภูฐานีเย ว อุตตมภูฐานเ ปติภูฐิตาฯ

ปัญหาข้อที่ 3 ว่า “ก็ สาธินี ความว่า มหาโพธิพฤษได้บันดาลสัมมาสัมโพธิญาณให้
สำเร็จเต็มหาบุรุษผู้ปรารถนาตน แล้วสั่งสมอนันตโพธิสมภารสิ้นกาลนับไม่ถ้วนเดินมา คืออำนาจ
ความสุขในสวรรค์และนิพพานแก่คนทุกคนฯ ปัญหาข้อที่ 4 ว่า “อภิตฤตา เกน ความว่า
พระพุทธเจ้า พระอนุพุทธะ จอมเทพ พระราชา (นรินท) และนาคได้สรรเสริญมหาโพธิแล้วฯ
ปัญหาข้อที่ 5 ว่า “กตถูปติภูฐิตา ความว่า เมื่อแสนโกฏิแห่งจักรวาลพินาศแล้วในสังวัฏฏ์กับ
สถานที่ใดยอมถึงความพินาศในภายหลัง¹¹⁷สถานที่นั้นยอมตั้งขึ้นก่อนสรรพสิ่งทั้งหมดในวิวัฏฏ์
กับ¹¹⁸เพราะในกัปนั้นเท่านั้นที่ดอกปทุมคือผู้เกิดในน้ำ (พระพรหม) ได้ผุดขึ้นแล้วแบ่งบานในพรหม
โลก จึงได้ถวายสมณบริวารแต่พระทศพลทั้งหลายผู้ซึ่งอุบัติในวิวัฏฏ์ภูฐายีกับ¹¹⁹ด้วยอำนาจแห่ง
การนับฯ เพราะในกัปนั้นเท่านั้น สถานที่นั้นเป็นประเทศมั่นคง เพราะถึงพร้อมด้วยหมู่แห่งคุณอัน
นับประมาณมิได้ ของเหล่ามหาโพธิสัตว์ผู้มีบารมีเต็มเปี่ยมแล้วฯ แม้พระพรหมเพียงใดแต่ภวัคค
พรหมก็ไม่พึงก้าวข้ามสูวิมานมีรูประหนึ่งว่ารูแห่งกลอง และควรแก่การบูชาของนาค มนุษย์ อสุร
ครุฑ เทวดา พระพรหม และพระเจ้าจักรพรรดิ มหาโพธิพฤษได้ประดิษฐานแล้วในสถานที่อัน
สูงสุด อันเป็นที่ตั้งแห่งดวงใจของหญิงสาวผู้ประเสริฐในแผ่นดิน ณ ที่ริมฝั่งแห่งแม่น้ำเนรัญชรา
ในอรุเวลาชนบท ในเมืองมคธนั้นฯ

ตสสา ผลรุมมหาโพธิ สตถริ ธรรมาเน เขตวนวิหารทวารเ ปติภูฐิตาฯ ทกขินมมหาสาชา ปรีนิพ-
พุเต ภควติ ลงกาทีเป ปติภูฐิตาฯ ตาสุ กถมผลรุมมหาโพธิ สตถริ ธรรมาเน เขตวนวิหารทวารเ ปติภูฐิ-
ตาตีฯ อถาเนกคุณคณาภณวิภูสิโต สุกโต สุริยรสมีสมมุฏฐิมิว ปทุม สุวิกสิติจิตตสนตานิ อนนตานิ
กปโปภุสิตสทสสานิ อิมสสุ มหาโพธิปลลงกสส การณา สนธาวีฯ “เอตถ มยา นิสินเนน มาราริเสนา
วิทธีสิตา เอตถเว เม นิสินนสส สงกปปา ปรีปัญณา น ตาว อีโต วุฏฐหิสสามิติ จินเตวา อนเนกโกฏี-
สทสสสงขาทา สมาปตติโย สมาปชชนโต สตดาห วิดีนาเมตวา ตโต วุฏฐาย สพพณฤตญาณปฏิเว-
เธ อุปนสนนเททานเมกจจัน ทเวตานิ กงขาวิธมนตตมาทาสมอพกุกคนตวา ยมกปฏิหาริย ทสเสต-
วา ตโต โอรูปห มหาโพธิปลลงกโต อีสกมปาจिनนิสสิเต อุตตรทิสภาเค ฐตวา “อิมสมิ วต เม มหา-

¹¹⁷ สังวัฏฏ์กับ คือ ระยะเวลาที่โลกเสื่อมลงจนถึงวินาศ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 13)

¹¹⁸ วิวัฏฏ์กับ คือ ระยะเวลาที่โลกกลับเจริญขึ้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 13)

¹¹⁹ วิวัฏฏ์ภูฐายีกับ คือ ระยะเวลาที่โลกเจริญแล้วทรงอยู่ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 13)

โพธิมุเล สพพณฤตญาณํ ปฏิวินทนต์ อปริमितสมยสมุจจิตปารมิตาผลาธิคมนฐานมปลลنگํ โพธิ-
รูกขณจ ปณจปภาสมุทยุชเลน ปีติวิกลีเตน อนิมิเสน เปมกรณนยยุคเลน ปุเชนโต สตดาหํ ตถ
อฏฐาสีฯ

เมื่อพระบรมศาสดาทรงพระชนม์อยู่ ผลมหาโพธิพฤษภจากมหาโพธิพฤษภนั้น ได้
ประดิษฐานแล้วที่ประตูเขตวันวิหารฯ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
ทักษิณมหาสาขา (กิ่งใหญ่ด้านทิศทักษิณ) ได้ประดิษฐานแล้วในลังกาทวีปฯ ถามว่า “บรรดามหา
โพธิพฤษภเหล่านั้น เมื่อพระบรมศาสดาทรงพระชนม์อยู่ ผลมหาโพธิพฤษภได้ประดิษฐานแล้วที่
ประตูเขตวันวิหารอย่างไร”ฯ ลำดับนั้น พระสุตผู้ประทับด้วยอาภรณ์คือหมู่พระคุณอันนับไม่ถ้วน
ผู้มีความสับสนเนื่องแห่งพระหฤทัยอันเบิกบานแล้ว ประหนึ่งว่าดอกปทุมต้องแสงพระอาทิตย์ ได้
เสด็จท่องเที่ยวไปสิ้นแสนโกฏิกับอันนับไม่ถ้วน เพราะเหตุแห่งมหาโพธิบัลลังก์นี้ฯ พระผู้มีพระภาค
ทรงพระดำริแล้วว่า “เราผู้นั่งแล้วบนมหาโพธิบัลลังก์นี้ได้กำจัดกองทัฬมารแล้ว เมื่อเรานั่งแล้วบน
มหาโพธิบัลลังก์นี้นั่นเอง ความดำริ (ของเรา) ได้บรรลุผลสำเร็จแล้ว เราจักไม่ลุกจากมหา
โพธิบัลลังก์นี้ก่อน” ทรงเข้าสมาบัติอันนับได้หลายแสนโกฏี ทรงให้เวลาผ่านพ้นไปสิ้น 7 วัน¹²⁰
แล้วเสด็จออกจากสมาบัตินั้นแล้ว ทรงเหาะขึ้นไปสู่อากาศ เพื่อขจัดความสงสัยของเหล่าเทวดา
บางจำพวก ผู้เกิดความสงสัยในปฏิเวธ¹²¹ คือพระสัพพัญญุตญาณ จึงแสดงยมกปาฏิหาริย์¹²² แล้ว
เสด็จลงจากอากาศนั้น ทรงประทับยืนในทิศภาคด้านทิศอุดร อันเฉียงไปทางด้านทิศตะวันออก
เล็กน้อย (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) จากมหาโพธิบัลลังก์นั้น ทรงพระดำริว่า “เราได้ตรัสรู้พระ
สัพพัญญุตญาณที่มหาโพธิมุลินีหนอ” ทรงบูชาบัลลังก์และมหาโพธิพฤษภอันเป็นสถานที่ตรัสรู้ริ
ยผลด้วยพระบารมีที่สั่งสมไว้พร้อมมูลสิ้นกาลนับประมาณมิได้ ด้วยคู่แห่งนัยนาอันพอกพูนด้วย
ความรัก อันรุ่งเรืองแจ่มใสด้วยสมุทัยแห่งพระรัศมี 5 ประการ อันเบิกบานด้วยพระปิติ อันไม่
กระพริบพระเนตร ทรงประทับยืนแล้วในสถานที่นั้นตลอด 7 วัน¹²³ฯ

ตโต รชนีกรโสมมคตโต ปณจเนตโต สตถา สตตรตนจกเม จงกมนโต รตนขเร ธมมํ วิจินนโต
อชปาลมุเล มารวิลาสินีมุขกมลวนํ วิลาเปนโต มุจลินทมูลे นาคราชสส มนกุมทวนํ วิโพเชนโต ราชา-

¹²⁰ สัปดาห์ที่ 1 พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งเข้าสมาบัติภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ขุ.ชา.อ.1/281)

¹²¹ การรู้แจ้งแทงตลอดในพระสัทธรรม

¹²² ยมกปาฏิหาริย์ คือ การแสดงปาฏิหาริย์เป็นคู่ๆ ของพระพุทธเจ้า เช่น ให้เปลวไฟกับสายน้ำพวยพุ่ง
ออกจากพระวรกายส่วนต่างๆ พร้อมกันเป็นคู่ๆ ในขณะที่เดียวกันทรงเนรมิตพระพุทธรูปนิมิตสำเร็จอริยาบทที่ต่างกัน
เช่น ขณะที่พระพุทธเจ้าทรงจกรม พระพุทธรูปประทับยืนบ้าง ประทับนั่งบ้าง ทรงไสยาสน์บ้าง เป็นต้น (สมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 357)

¹²³ สัปดาห์ที่ 2 พระพุทธเจ้าทรงทอดพระเนตรบัลลังก์และต้นพระศรีมหาโพธิ์โดยไม่กระพริบพระเนตร
เรียกว่าอนิมิสเจตีย์ (ขุ.ชา.อ.1/282)

ตนมูเล ผลสมาปตติสุขมานุภานโต สตต สตตาทานี วีดินาเมตวา สกุกณานีตํ อคทหรีตํ นาคลตา-
 ทนตกฏฐํ โอนตตตสลิลยจ ปริภุชชิตวา วาณิขทวโยปนีตํ มตถุมารุปีณชิตํ มหาราชูปนีเต ปตเต
 ปฏิกคเหตวา โภชนาวसाने อชปาลมุลํ คนตวา “อติโคโต โข มายํ ฌมโม ปฐวีสนธารกอุทกกขนโธ วีย
 ทุททโส ทุททสตา ปพพเตน ปฏิจฉาเทตวา ฐปีโต วีย ทุททโส ทุททสตาเยว ทุรณุโพโธ นิพพุตสพพ-
 ปริพาหตตา สนโต สาธุรสโภชนมิว อติตติกรฎฐเนน ปณินโต น ตกุกเณ อวจริตพพตตา อตกุกาวจโร
 สตตธา ภินนสส วาลสส โภภี วีย อนธพาลานมิวสยตตา ปณชิตเวทนีโย มยา หิ อิมํ ฌมมมปฏิวชิณฺธิ
 วายมนเตน อากตาคตานํ ยาจกานมลงกตปฏิยตตํ สีสํ กนตติวา คลโลहितํ นีหริตวา สุขอชิตานิ อุกชินิ
 อุปปาณตวา กุลวสปปทีปกมปุตตํ มนาปจารินี ภริยํ เทนเตน อทินนํ ทานํ นาม นตถิ สงขปาลาทีสุ
 อตตภาเวสุ ชีวิตปริจจาคํ ตินลวมิว กโรนเตน สีสวีตีกกมํ ปฐวีมพพตตมิว มลญฺญมาเนน อรกชิตํ สีสํ
 นาม น อตถิ จุลสุตโสมาทีสุ อตตภาเวสุ มนุญญํ วิภูติมปริจจขนเตน ขนติวาทีปฏุกทีสุ อตตภาเวสุ
 เฉชชเภชชาทีนิ ปาปุณนเตน อปุริตา กาจิ ปารมิตา นาม นตถิ ตสส เม วาสรสนธิยา มารพลํ
 วิธมนตสสาปิ ปฐวี น กมปิตถ ปฐมยาเม ปุพเพ นีवासมนุสสรนตสสาปิ มชฌิมยาเม ทิพพจกฏฐ วิโส-
 เรนตสสาปิ น กมปิตถ ปจฉิมยาเม ปน ปฏิจจสมุปปาทมปฏิวชิณฺชนตสเสว เม ทสสทสสีโลกธตฺตมยทณ-
 เทน อาโภภูตีกสธาลกํ วีย วิราวสตํ วิราวสทสสมมฺยจมานา วาตาหเต ปทุมินีปณฺเณ อุกทกพิณฺฑุ วีย
 ปกมปิตถ อิติ มาทีเสนาปิ ติกขณฺญาเนน กิจฉเนนวายํ ฌมโม ปฏิวชิโธ ตมิเม โลกียมหาชนา กลชชีย-
 ปุณฺณลาปุ วีย ตกกกริตจาทฺฐี วีย วสาเตลปตีปโโลติกา วีย อณฺชนมกชิตทตโธ วีย จ กิเลสภริตา อติสงกิ-
 ลีฎฐา ราครตตา โทสทฎฐา โมหมุพฺพา อวิชชาราสินา อชโหมตถตา เต กิณฺณาม ปฏิวชิณฺสนติ โภ อต-
 โธ เทสิเตนาติ สยชชตนิรุสสาเห มหาพรหมฺนา “นสสตี วต โภ โภโกติ อาทีนา นเยน มหนตํ สรํ นิจ-
 ฉาเรตวา ทสสุ โลกธตฺตสทสเสสุ ทสสิ พฺรหมฺสทสเสสิ สทฺธิมภควโต ปุโรโต ปาตุภวิตวา ทกชิน-
 ชานมฺนทลมฺปุกุวียํ นิหจจ สิริสิ อณฺชลี พนฺธิตวา “เทเสตฺ ภควา ฌมมนฺติ อาทีนา นเยน ยาจิตो
 พุทฺธจกฺขุนา ทสสทสสีโลกธตฺตโมโลเกนโต “ตตถ เอตตกา อปฺปรชกขา เอตตกา มหารชกขาติ ทิสวา
 ปุนปี เต สตเต ภพฺพภพฺพเสน วิภชิตวา อภพฺพปุกฺคเล ปหาย ภพฺพปุกฺคเลเยว ญฺญาณน ปรีคคเหต-
 วา “พฺรหมฺมานมิทานิ ปน สพฺโพ ชโน สทฺธาภาชนฺมฺปนเตนฺตุ ปุเรสสามิ เตสํ สงกปฺปนติ วจนามตฺรสิโย
 วิสสชเชสิฯ”

ลำดับนั้น พระบรมศาสดา ผู้มีพระวรกายผุดผ่องสว่างไสวดุจพระจันทร์ ผู้มีพระเนตร 5
 ดวง¹²⁴ เสด็จจงดรมอยู่บนรัตนจงดรมล้วนด้วยแก้ว 7 ประการ¹²⁵ ทรงพิจารณาพระธรรมในรัตน

¹²⁴ จักขุ 5 คือ พระจักขุอันเป็นสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แก่ (1) มังสจักขุ (ตาเนื้อ) (2) ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) (3) ปัญญาจักขุ (ตาปัญญา) (4) พุทธจักขุ (ตาพระพุทธรเจ้า) (5) สมันตจักขุ (ตาเห็นรอบ) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 217)

¹²⁵ สัปดาห์ที่ 3 พระพุทธรเจ้าเนรมิตที่จงดรมขึ้นแล้วเสด็จจงดรมบนรัตนจงดรมอันยาวจากทิศตะวันออกไป ทิศตะวันตกตลอดหนึ่งสัปดาห์เรียกว่ารัตนจงดรมเจดีย์ (ชฺ.ชา.อ.1/283)

ขจรเจดีย์¹²⁶ (เรือนแก้ว) ทรงทำให้ดงดอกบัวคือปากของนางมารพุดพำที่ชุปาลมุล¹²⁷ ทรงทำให้ดงดอกโกมุทคือดวงใจของนาคราชเบ็บบานอยู่ที่มัจฉินทมูล¹²⁸ (ต้นจิก) ทรงเสวยสุขอันเกิดแต่ผลแห่งสมบัติที่ราชายตนมูล¹²⁹ (ต้นเกด) ทรงให้เวลาผ่านพ้นไป 49 วัน ทรงเสวยผลสมออันเป็นโอสถ ไม้ชำระพระทนต์ชื่อนาคลดา¹³⁰ และน้ำจากสระอนินดาตที่ท้าวสักกะน้อมมาถวาย ทรงรับประเคนเนยเหลวและรวงผึ้งที่พ่อค้า 2 คนน้อมมาถวาย¹³¹ (และ) บาตรทั้งหลายที่ท้าวมหาราช¹³²น้อมมาถวาย ในกาลเสวยภัตตอาหารเสร็จ ทรงเสด็จไปยังชุปาลมุล ทรงพระดำริว่า “เราได้บรรลุนิเวศน์แล้วแล ซึ่งเป็นธรรมลักษณะเหมือนลำนํ้าร่องแผ่นดิน เป็นธรรมเห็นได้โดยยากเหมือนปกปิดด้วยภูเขาตั้งอยู่แล้ว เป็นธรรมตามรู้แจ้งได้โดยยากเพราะเห็นได้โดยยากนั่นเอง เป็นธรรมสงบระงับเพราะดับความร้อนทุกชนิด เป็นธรรมปราณีตเพราะหมายความว่าไม่ทำความอึดอ้อมเพียงดั่งอาหารมีรสอร่อย เป็นธรรมไม่เป็นวิสัยแห่งตระกูลเพราะไม่พึงหยั่งได้ด้วยตระกูล เป็นธรรมอันบัณฑิตพึงรู้ได้เพราะไม่ใช่วิสัยแห่งคนโง่เขลาเหมือนปลายขนทรายที่แตกออกเป็น 7 ส่วน จจริงอยู่ ทาน (การให้) ที่เราผู้ชวนชวยเพื่อการตรัสรู้ธรรมนี้ จึงตัดศีรษะอันประดับประดาแล้ว เอาเลือดในลำคอออกมา ควักดวงตาที่หยอดดี แก่พวกญาติผู้มาแล้วๆ มอบบุตรซึ่งเป็นดุจดวงประทีปของวงศ์ตระกูล (และ) ภรรยาผู้ประพฤติเป็นที่ชอบใจ ชื่อว่าไม่ให้แล้ว ย่อมไม่มี ศิลที่เราทำการบริจาคชีวิตประหนึ่งว่าการตัดหญ้า ในหลายอัทภามีสังขปาลชาดกเป็นต้น สำคัญการละเมียดศีลอยู่ประหนึ่งว่าการพลิกแผ่นดินขึ้น ชื่อว่าไม่รักษาแล้ว ย่อมไม่มี บารมีบางประการที่เราสละสมบัติอันเป็นเครื่องฟูใจในหลายอัทภามีจุฬสุตโตสมชาดกเป็นต้น ได้ประสพถึงการเฉือนและ

¹²⁶ สัปดาห์ที่ 4 พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกและพระสมันตปฏิฐานในเรือนแก้วตลอดหนึ่งสัปดาห์เรียกว่ารัตนขจรเจดีย์ (ขุ.ชา.อ.1/283)

¹²⁷ สัปดาห์ที่ 5 พระพุทธเจ้าทรงประทับภายใต้ต้นชุปาลนิโครธ (ต้นไทร) ทรงถูกธิดามารทั้ง 3 จำแลงเป็นหญิงงามเข้ามาประโลมพระองค์ (ขุ.ชา.อ.1/286-289)

¹²⁸ สัปดาห์ที่ 6 พระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุขภายใต้โคนไม้มัจฉินท์ เมื่อเกิดฝนตกพรวดตลอด 7 วัน พญานาคชื่อมัจฉินท์มาวางด้วยขนดล้อมพระวรกาย 7 รอบเพื่อป้องกันความหนาวถวายพระพุทธเจ้าตลอดหนึ่งสัปดาห์ (ขุ.ชา.อ.1/290)

¹²⁹ สัปดาห์ที่ 7 พระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุขภายใต้ต้นราชายตนะ ทรงรับประเคนผลสมอ ไม้สีฟันชื่อนาคลดา และน้ำจากสระอนินดาตที่พระอินทร์น้อมมาถวาย ทรงรับประเคนสัตตวงและสัตตูก้อนจากพ่อค้า 2 พี่น้องชื่อตปุสสะและภัลลิกะที่เดินทางมาจากอูกกลชนบท และทรงรับประเคนบาตรจากท้าวมหาราช (จุตฺโลกบาลทั้ง 4) (ขุ.ชา.อ.1/290-293)

¹³⁰ เถาวัลย์งู (ขุ.ชา.อ.1/291)

¹³¹ พ่อค้า 2 กล่าวคือ ตปุสสะและภัลลิกะ เนื้อหาตรงนี้บรรยายแตกต่างจากนิทานภิกษาที่ระบุว่าสองพ่อค้านั้นถวายเนยเหลวและรวงผึ้ง ส่วนนิทานภิกษาระบุว่าถวายข้าวสัตตวงและข้าวสัตตูก้อน (ขุ.ชา.อ.1/292)

¹³² ท้าวจุตฺโลกบาล

แยก(อวัยวะ)เป็นต้น ในหลายอัตภาพจำเดิมแต่ชั้นติวาที่ขาดชื่อว่าไม่บำเพ็ญแล้ว ย่อมไม่มี เมื่อนั้นทำลาภก่องทัฬหารในเวลารุ่งอรุณ แผ่นดินไม่สะเทือนสะท้านแล้วในปฐมยาม เมื่อเรตามระลึกถึงชั้นที่อาศัยอยู่ในกาลก่อน¹³³ แผ่นดินไม่สะเทือนสะท้านแล้วในมัชฌิมยาม เมื่อเราชำระทิพยจักขุอยู่¹³⁴ แผ่นดินก็ไม่สะเทือนสะท้าน ต่อในปัจฉิมยาม เมื่อเราแทงตลอดปฏิจจสมุปบาทเท่านั้น แผ่นดินจึงเปล่งเสียงร้อยเสียงพันเสียงเหมือนถาดสำริดที่ถูกต้อยแล้ว ด้วยท่อนเหล็กคือหมื่นโลกธาตฺ แล้วสะเทือนหวั่นไหวเหมือนหยดน้ำบนใบบัวอันถูกพัดด้วยลม แม้ผู้เช่นกับด้วยเรา ได้ตรัสรู้พระธรรมนี้ ด้วยญาณอันเฉียบแหลม ด้วยความยากลำบากเหลือเกิน ดังพรรณนามาดังนี้ เมื่อความท้อพระทัยเกิดขึ้น ด้วยพระดำริว่า “โลกียมหาชนเหล่านี้ เป็นผู้พอกพูนด้วยกิเลสเหมือนน้ำเต้าเต็มด้วยน้ำส้ม เหมือนถาดเต็มด้วยเปรียง เหมือนผ้าเก่าชุบด้วยไขมันเหลวสีเหลือง และเหมือนมือที่ป้ายด้วยยาหยอดตา เป็นผู้เศร้าหมองอย่างยิ่ง ผู้ถูกย้อมแล้วด้วยราคะ ผู้ถูกโทสะประทุษร้ายแล้ว ผู้หลงแล้วเพราะโมหะ ผู้ถูกรบงำแล้วด้วยกองแห่งอวิชชา ธรรมดว่าโลกียชนเหล่านั้น จักบรรลุธรรมชื่ออะไรได้ ประโยชน์อะไรที่เราจะแสดง (ธรรม)” ทรงได้รับอาราธนา นิมนต์จากท้าวมหาพรหม ผู้เปล่งเสียงดังก้องกังวาน โดยนัยเป็นต้นว่า “ผู้เจริญ โลกจะฉิบหายละหนอ” แล้วปรากฏเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับพระพรหม 10,000 องค์ในหมื่นโลกธาตฺ ผู้ประคองอัญชลีเหนือเศียรจรรตมณฑลพระชานูเบื้องขวาบนพื้นแล้วทูลวิงวอน โดยนัยเป็นต้นว่า “ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงพระธรรมเทศนาเถิด” เมื่อทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตฺด้วยพุทธจักขุ ทรงทอดพระเนตรเห็นว่า “บรรดาหมื่นโลกธาตฺเหล่านั้น สัตว์ประมาณเท่านี้มีรูปในดวงตาน้อย สัตว์ประมาณเท่านี้มีรูปในดวงตามาก” แล้วจำแนกสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นซ้ำอีกด้วยอำนาจแห่งภัพบุคคล¹³⁵และอภัพบุคคล¹³⁶ ทรงละทิ้งอภัพบุคคลทั้งหลาย แล้วกำหนดเอาเฉพาะภัพบุคคลเท่านั้น ด้วยพระญาณ ทรงเปล่งพระรัศมีคืออมตวาจาว่า “ก็ในบัดนี้ คนทุกคนจงน้อมเอาภาชนะคือศรัทธาของพรหมทั้งหลาย เราจะยังความดำริของพรหมเหล่านั้นให้เต็มเปี่ยมมา

ตโต อชปาลอุทยเสลสมุฏฐิตโต ชินวรสฺริโย มณินฺนคณคณตเล วิวิทพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสขฺเขนโต อุกาทโย ปรีโตเสนโต กุสฺมาโมทมทโมทมานมุขรมจรุรสาขาปาทปมมตโตโมรโกกิลวิรุตฺตมอสิปตฺนํ นาม

¹³³ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ ดูในอภิญาญา 6 และวิชา 8 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 274, 297)

¹³⁴ ทิพยจักขุญาณ คือ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ ดูในอภิญาญา 6 และวิชา 8 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 274, 297)

¹³⁵ ภัพบุคคล คือ บุคคลผู้บรรลุธรรมได้

¹³⁶ อภัพบุคคล คือ บุคคลผู้ไม่สมควร, คนที่ไม่อาจบรรลุโลกุตตรธรรมได้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 549)

มิกทายมปวิสิตวา กิณนรกรวีกรุตสทิสเสน สเรณ ปญจวคคิเย ภิกขุ อามนเตตวา เนกพรหมามรโกฏี-
ปริวุโต ธมมจกกมปวตเตนโต เทสนารสีนา โมหนธการนิกรมภินทิตวา สกกลโลเก ธมมาโลกิ ทสเสตวา
เวเนยชนกมลวิกาสมกาสิฯ

ลำดับนั้น ดวงอาทิตย์คือพระชินวร ปรากฏขึ้นแล้วเหนือภูเขาอุทัยคือต้นอชบาล ทรง
เปล่งพระพุทธรัศมีหลากหลายสี บนพื้นแห่งท้องฟ้าอันมีสีเหมือนดวงแก้วมณี ทรงให้อุปกาศิวก¹³⁷
เป็นอาทิตยินต้อยู่ แล้วเสด็จเข้าไปยังสวนมฤคชื่อว่าอิลิปตนะ อันมีเสียงดังหึ่งๆ ของแมลงผึ้งตาม
กิ่งของต้นไม้ซึ่งกำลังเริ่มงอขึ้นในความมัวเมาเพราะยินดีในดอกไม้ มีเสียงกู่ร้องของนกยูง
และนกโกกิลที่มัวเมาแล้ว (ในความรัก) ทรงตรัสเรียกพวกภิกษุปัญจวัคคีย์ ด้วยพระสุรเสียงอัน
เช่นกับเสียงขลุ่ยของกิณนรและนกกการเวก ผู้ถูกแวดล้อมด้วยพระพรหมและเทพดาหลายโกฏี
ทรงประกาศพระธรรมจักร ทรงทำลายนิกรคือโมหันธ์การด้วยพระรัศมีคือเทศนา ทรงแสดงแสง
สว่างคือพระธรรมเทศนาในโลกทั้งหมด ทรงทำความแยมบานแก่ดอกบัวคือเวไนยชน¹³⁸ฯ

อิติ ราชา วีย มหานุภาโว มิควนรณภูมิยมปญญาหตเถน เทสนาขคคฺ คเหตุวา เวเนยสหาย-
ชนปริปิพกภิเลสรีปัสสีธานี ฉินทิตวา สทธมมชยเถริมปหริตวา สทธมมชยเกตุมุสสาเปตวา สทธมมชย-
ถูปมปติฏฐาเปตวา สกกลโลกเมกรชชฺ กตวา สพฺพลโลเกกรราชา หุตวา มหาชนมภวพณฺณา โมเจตวา
อตตโน นิพพานาภยปุรมฺปเวเสตฺกามา อรุเวลาคามินมมคคฺ ปฏิปชชิตวา तीสมตเต ภาทวคคิยราชกุ-
มาเร มคคตตยามตรสมฺปาเยตวา ปพพชชฺ ทตวา “จรธ จาริกมภิกขเว โลกานุกมปายาติ อโยเขตวา
อรุเวลํ คนตวา ชฎิลานมนโตชฎา จ พทิสฎา จ วิชฎุตวา อรหตตมคคมปาเปตวา เตน มหานุ-
ภาวชีณาสวสทสเสน ปริวุโต ตาราคณปริวุโต สรทสมยรชนิกโร วีย คนตวา ตรุณตรุสตรสมลงกตปลลว-
ราคารุณณนวรตปตติกุสมเรณฺรณฺชิตํ ลตามณทปตลคตสิชณทิมณทลารทจนจจํ ลภูจฺฉินฺนํ นาม
อุยยานมปวิสิตวา ราชานํ สชนมพิมพิสาร์ ทวาทสนหุตพราหมณคหปติปริวุตํ สมิปํ อุปคตํ วสุธาตลนิ-
หิตลลาภุมปริปาจิตกุสลมูลํ ธมมกถามตรเสนาภิสสิญจิตวา อปรทิวเส สกกลเทวทานโวรคราชปริวุโต
ปุรินทเทน จ มาณวกรูปธารินา มจรุสสเรณ คियมานคุณโสภ โชนาสโภ อปริमितสมยสมฺปจิตกุสลพลชนิ-
ตาโนปมาย พุทฺธสีหหาย ราชคหนครมฺปลํกมิตวา ราชกวนมภินิโต รณฺญา ภาตเตน นิมนตีโต โภชนา-
วसाने สลิลาจลาวसानมฺมहितลํ จาเลนฺโต เวฬุวนารามมปฏิกคเหตุวา กุสมภาราวนตตรุวรรณิจิต

¹³⁷ พระพุทธเจ้าทรงพบอุปกาศิวกในระหว่างทางเสด็จดำเนินไปอิลิปตมฤคทายวัน เป็นหนึ่งในบุคคลที่
พบพระพุทธเจ้าแล้วคลาดจากประโยชน์ที่พึงจะได้รับ

¹³⁸ เวไนยชน คือ ผู้ควรแก่การแนะนำสั่งสอน, สัตว์ที่ฟังแนะนำได้, สัตว์ที่พอดัดได้สอนได้ (สมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 420)

ปวิกลิตกมลกุลยาลงกตชลาสเย มุทุสุรภิสสิรสขุปนเน ตสมิวเน สীগุณนธาวารมพนธิตวา สมาธิกุนต-
มุสสาเปตวา สพพณฤตญานสรณปวิตตยมาโน ธมมราชา ยถารุจิเตน วิหาเรณ¹³⁹ วิหริตยา

พระธรรมราชา ทรงมีอานุภาพมากเหมือนพระราชา ทรงฉวยเอาพระขรรค์คือเทศนา
ด้วยพระหัตถ์คือปัญญา ในสมรภูมิตือมิควัน (ปามฤค) แล้วตัดศีรษะของข้าศึกคือกิเลสที่
เบียดเบียนชนผู้เป็นสหายคือเวไนยสัตว์ ทรงลั่นกลองชัยคือพระสัทธรรม ทรงให้ยกธงชัยคือพระ
สัทธรรมขึ้น ทรงให้ประดิษฐานชัยสถูปคือพระสัทธรรม ทรงทำโลกทั้งสิ้นให้มีพระราชาเพียง
พระองค์เดียว แล้วอภิเษกเป็นพระราชาเพียงพระองค์เดียวในโลกทั้งปวง ทรงเปลื้องมหาชนออก
จากเครื่องพันธนาการคือภพ¹⁴⁰ ทรงมีพระประสงค์จะให้เวไนยสัตว์เข้าไปยังอภัยบุรีคือพระ
นิพพานของพระองค์ ทรงดำเนินไปสู่หนทางอันนำไปสู่อรุเวลา (เสนานิคม) ทรงให้ราชกุมารผู้
ภักทวิศยประมาณ 30 องค์ตั้งน้ำอมฤตคือมรรค 3 ประการ แล้วประทานการบรรพชา ทรงส่งไป
ด้วยพระดำรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก”
แล้วเสด็จไปสู่ตำบลอรุเวลา ทรงถอดขฎกภายในและขฎกภายนอกของพวกชฎิลทั้งหลาย ทรงให้
พวกชฎิล¹⁴¹ บรรลอรหัตมรรคแล้ว ผู้ถูกแวดล้อมด้วยพระชินาสพผู้มีอานุภาพมาก 1,000 รูปนั้น
ทรงเสด็จไปเหมือนพระจันทร์อันแวดล้อมด้วยหมู่ดวงดาราในฤดูศรัท แล้วเสด็จเข้าไปสู่อุทยานชื่อ
ว่าลัญจิวัน¹⁴² อันมีสีแดงระเรื่อด้วยสีของใบอ่อนที่ประดับประดาด้วยต้นอ่อน 100 ต้น อันย้อม
แล้วด้วยเกสรดอกไม้ที่ร่วงหล่นลงมาไม่ขาดสาย มีการพ้อนรำอันเกาะกันเป็นวงของนกยูงที่กรีด
กรายไปบนพื้นแห่งมณฑปคือเถาว์ลัย ทรงอภิเษกพระเจ้าพิมพิสารพร้อมทั้งราชบริพาร ผู้ถูก
แวดล้อมด้วยพราหมณ์และคฤหบดี 12 นหุต¹⁴³ ผู้เข้าไปใกล้ ผู้มีพระนลาฏหมอบลงบนพื้นพสุธา
ผู้มีกุศลมูลสั่งสมไว้รอบแล้ว ด้วยน้ำอมฤตคือธัมมกถา ในวันหนึ่ง ผู้ถูกแวดล้อมด้วยเทพยดา
ทานพ นาค และพระราชาทั้งสิ้น และผู้ถูกพระอินทร์ (ปุนินท)¹⁴⁴ ผู้จำแลงกายเป็นมาณพกำลัง
ซบกล่อมพระคุณอันเลอเลิศด้วยเสียงอันไพเราะ พระชินาสพเจ้า (องอาจในชัยชนะ) ทรงเสด็จเข้า

¹³⁹ ควรจะเป็น วิหาเรณ

¹⁴⁰ ภพ คือ ภาวะชีวิตของสัตว์, โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์ ได้แก่ (1) กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร, ภพของสัตว์ผู้
ยังแสวงกามคุณคืออารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง 5 ได้แก่ อบาย 4 มนุษย์โลก และกามาวจรสวรรค์ทั้ง 6 (2) รูปภพ ภพที่
เป็นรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหมทั้ง 16 (3) อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้
เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่ อรูปพรหม 4 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 98)

¹⁴¹ ชฎิล คือ นักบวชประเภทหนึ่ง เกลา่ผมมุ่นเป็นมวยสูงชัน มักถือลัทธินิวกาไฟ (สมเด็จพระพุทธโฆษา
จารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 88)

¹⁴² ลัญจิวัน สวนตาลหนุ่ม

¹⁴³ นหุต ชื่อมาตรานับเท่ากับหนึ่งหมื่น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 530)

¹⁴⁴ พระนามหนึ่งของพระอินทร์

ไปยังพระนครราชคฤห์ ด้วยพุทธลีลาอันหาที่เปรียบมิได้ด้วยกำลังแห่งกุศลที่พระองค์ให้เกิดขึ้นซึ่ง
 สัมผัสไว้พร้อมแล้วสิ้นกาลนับไม่ถ้วน ผู้ถูกพระราชานำเสด็จไปยังพระราชมณฑลเชียร แล้วทูล
 นิมนต์ด้วยภัทร ในกาลเสวยภัตตาหารเสร็จ ทรงบันดลพื้นแผ่นดินอันมีน้ำและภูเขาเป็นที่สุดให้
 ห้วนไหวแล้ว ทรงรับเฉพาะวัดเวฬุวนาราม¹⁴⁵ ทรงตั้งค่ายคือศีลในป่านั้น อันเป็นที่ตั้งสมของ
 ต้นไม้อันประเสริฐที่เอนลงเพราะดอกไม้จำนวนมาก อันมีชลาสัยที่ประดับด้วยดอกบัวและดอกบัว
 สายที่ผลิบานสะพรั่ง อันมีลมอ่อนส่งกลิ่นหอมเย็นสบาย ทรงให้ยกหลาวคือสมาธิขึ้น ทรงแผลงศร
 คือพระสัพพัญญุตญาณ ทรงประทับอยู่ด้วยวิหารธรรมตามความพอพระทัย ดังพรรณนามาดังนี้

ตทา ราชา สุทโธทโน “ปุตโต เม ปรมาสิมโพธิมปตวา ปวตตวระธมมจโก ราชคหิ นิสสาย
 เวฬุเวเน วิหระตีติ สุตวา พุทธภูตมปุตตํ ทฏฐกาโม นว วาเร โยธสสสปริวาเรเนวามจจวเร เปเสตวา
 เตสุ เอกมปิ อปสสนโต พุทธวลลภิ สหชาตมมจรุภารตี กาลุทายิมนาม มหามจจ “เยน เกนจิ อูปาเยน
 สุตวระธมมาเนตวา มม นยนรสายนํ กโรหิติ เตถว เปเสสิฯ”

เมื่อนั้น พระราชาทรงพระนามว่าสุทโธทนะ ทรงได้ยินว่า “โอรสของเราได้บรรลุปรมาภิ
 สัมโพธิญาณแล้ว เป็นผู้ประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ ทรงอาศัยเมืองราชคฤห์ประทับอยู่ใน
 เวฬุวัน” ทรงมีพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระโอรส ผู้เป็นพระพุทเจ้า จึงส่งอำมาตย์ผู้
 ประเสริฐพร้อมด้วยทหาร 1,000 คนเป็นบริวาร ลี้ 9 ครั้ง เมื่อไม่เห็นอำมาตย์แม้คนหนึ่ง ใน
 บรรดาอำมาตย์เหล่านั้น จึงส่งมหาอำมาตย์ชื่อว่ากาฬุทายีไปเหมือนเดิม ผู้เป็นคนโปรดของ
 พระพุทเจ้า ผู้เป็นสหชาต¹⁴⁶ ผู้มีถ้อยคำไพเราะ ด้วยพระดำรัสว่า “เจ้าจงพาเอาแก้วอันประเสริฐ
 คือโอรสมาด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วทำให้เป็นจุดศูนย์รวมแห่งนัยนาแก่เราฯ”

โสปี คนตวา ทสพลธมมเทสนํ สุตวา โยธสสเสน สทธี อรหตตมปตวา สปริโส ปพพชิตวา
 ภควนตํ นมสสมานโน วสนตกาลชนิตาธิกิสลยวิลลิตานิ สุนิลทลวิปุลสาขาสหสสานิ สุนคธิวิวิจ-
 วิจิตตกุสมุชฺสมุทานิ มจรุมยुरวิรุทานิ มทมุทิตวิวิธิวงคพหุวิจนทิตานิ ววานิ วิมลสุปุลลลปฐิตานิ
 อุปุลลกลลหารกมุทกุลยานิ อภินทิตสมุททาทมพทมพทานิ นรินตราตปทุมกุสมสมาภินณานิ
 เกตกีธลฐฐรกุลปุลินานิ สลิลาสยสหสสานิ สุนคณมนทสีตลานิลปฐิตานิ ภูวนวิวารานิ¹⁴⁷เวฬุริยภญจ-
 กาวคณฐิตานิ วิย สททลทลทริทานิ ธรณินมณฑลानิ กุลนครคมนสมโยทานิ ธมมิสสรสชาติ คมนวณณ-
 นมกาสิฯ”

¹⁴⁵ วัดเวฬุวนารามเป็นวัดแห่งแรกในพุทธศาสนา

¹⁴⁶ กาฬุทายีอำมาตย์เป็นหนึ่งในสหชาตทั้ง 7 ที่เกิดพร้อมพระพุทเจ้า

¹⁴⁷ ควรจะเป็น ภูวนวิวารานิ

ฝ่ายกาฬุทธานิยามาตย์นั้นพร้อมทั้งบริษัท ครั้นเดินทางไปถึงแล้วได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระทศพลแล้วบรรลพพระอรหันต์พร้อมทั้งทหาร 1,000 คนแล้วได้บรรพชา เมื่อกราบพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลพรรณนาหนทางเสด็จประพาสว่า ป่าไม้ทั้งหลายเรียงรายด้วยยอดอ่อนเป็นจำนวนมากซึ่งแตกออกในฤดูใบไม้ผลิ กิ่งไม้ขึ้นพันกิ่งแผ่กิ่งก้านสีเขียวขจี หมุดดอกไม้สวยงามและต้นไม้หลากหลายชนิดส่งกลิ่นหอมฟุ้ง มีนกยูงกุ่มอย่างไพเราะ มีเสียงร้องสลับกันของวิหคหลายชนิดที่บันเทิงเรียงรายในความมัวเมา สระน้ำพันสระเต็มเปี่ยมด้วยน้ำที่ใสสะอาดและกว้างใหญ่ มีดอกบัวจงกลนี¹⁴⁸ บัวโกมุท และบัวสายผลิบานสะพรั่ง มีฝูงนกกาบน้ำส่งเสียงร้องระงมในมหาสมุทร อันเตียรดาษด้วยดอกปทุมที่เกิดเองไม่ขาดสาย มีเนินหาดทรายสีเทาที่เกิดจากละอองดอกการเกด ช่องแห่งแผ่นดินถูกปกคลุมด้วยสายลมที่เย็นเยือกมีกลิ่นหอมอ่อนๆ แผ่นดินโดยรอบ (ธรมณีนุช) มีสีเขียวขจีด้วยยอดหญ้าเหมือนคลุมเสื้อเกราะด้วยแก้วไพฑูรย์ บัดนี้ เป็นช่วงเวลาแห่งการเสด็จดำเนินไปยังเมืองตระกุล ของพระองค์ ผู้เป็นใหญ่ในธรรม (ธมมิสูตร)^๑

ตथा พรหมสุราสุโรครคมกฤษณนิภมรปริจุมพิตรจนกมลยुकुलो विसुतिया सिनासवसहस्रेति प्रिवुतो रतत्तकमफलप्रिक्षितो विय चकुโม¹⁴⁹ गनकिरिवो सरिरसमिहि अनुधनुविसुतराकणुपภาविस्वविपुस्त्रिवि- रजितमिव वननन्तरु गुरुमानो गपिलागिचानि राखचानि कन्दवा विविगुसुमतलरखालङ्कतपुलिन्तलागिरामे निकोर- चारामे गुादिमथमानमथन् सुन्नरनयरसान् यमกपागुिफहारियं तससेत्वा सकियेहि सकियं तेविनहन- तित्तमपावारविन्त् वनथापेतवा पोक्खरवसสาวसाने षम्मवस्स वस्सापेतवा चम्मनवानिस्सुकคत्तु गिलेस्सुलि- निकरु नाเสत्वा पुन्ทิวเส सम्मन्नคणुप्रिवुतो गपिलपुम्मपिन्धाय पाविसि

เมื่อนั้น ดอกบัวคือพระยุคลบาทถูกภมรคือแก้วมณีบนมงกุฏของพระพรหม เทวดา อสูร และนาคกอดเกล้า ทรงถูกพระชินาสพ 20,000 รูปแวดล้อมแล้ว ทรงเสด็จไปยังราชธานีอันมีชื่อว่ากบิละ (เมืองกบิลพัสดุ์) ประหนึ่งภูเขาทองคำอันประเสริฐที่ถูกคาดด้วยผ้ากำพลสีแดง (และ) ทรงทำราวป่าให้เป็นประหนึ่งว่าตกแต่งด้วยพระรัศมีพระวรกายที่ขานไปดุจรัศมีแห่งธนูของพระอินทร์ (สายรุ้ง) สายฟ้า และกลุ่มดวงดาว ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ อันย่ำยีความมัวเมาและความจงหองของพระประยูรญาติ อันดิ่งดูตสายตาของเทวดาและนรชน ในนิโครธาราม¹⁵⁰อันงดงามด้วยพื้นหาดทรายอันประดับด้วยกลีบดอกไม้และเกสรนานาพรรณ ทรงให้เจ้าศากยะ (พร้อม) ทั้งชาวศากยะทั้งหลาย ถวายบังคมดอกบัวหลวงคือพระบาทที่จอมเทพ (พระอินทร์) ถวายบังคมแล้ว ในคราวฝนโบกขรพรรษหยุดตก ทรงบันดาลให้ฝนคือพระธรรมโปรยปรายแล้ว ทรงให้นิกร

¹⁴⁸ บัวจงกลนี (*Nymphaea sp.*) เป็นบัวสายชนิดดอกซ้อน กลีบหยิก สีชมพูอ่อน หาดูได้ยาก (วิเชียร จีรวงส์, 2540: 10)

¹⁴⁹ ต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ 10927/ค/2 จารเป็น “ซงคโม”

¹⁵⁰ วัดนิโครธารามเป็นวัดที่พระประยูรญาติสร้างถวายพระพุทธเจ้า

ธูลีคือกิเลสอันถอนขึ้นจากแผ่นดินคือดวงใจของชนพินาศแล้ว ในวันต่อมา ทรงแวดล้อมแล้วด้วย หมู่สมณะ แล้วเสด็จเข้าไปยังกบิลบุรี เพื่อก่อนข้าวฯ

ตथा พิมพา เทวี เนกสตุยวตีปริวตา ปรมรมณียเ ปาสาเท สีหบัญชร์ วิวริตวา มรกตวาตปาน-
 วิวรวินิคคตมุขมณฑลลา วิจกมลโกสปุฎา อมพรตลคตกมลินี วิย โอโละเกนตี มหาปุริสมมหาวิถียา
 วิราชมานัน ทิสวา รชนิกโรทยวิพุชฌมานกมุทีนี วิย วิกสิตททยา อานนทลลลิตโลจนา ภูสนมณิกิรณ-
 ภาสุร์ ราหุลกุมารมานนเตตวา “เอโส หิ ชยคมรตนเมรุคิริสิริยา กปิลปุรชลนิธิมชฌเฒ ปชชลนโต
 วิวริสรสมิมาลากุลสรโร สกถภูวนวนนทีโย วิกสิตทลสตมาโลพเกสรสทสขภูมมกรนทมธูสิกรวสสิตี
 นิลปีตโลहितาวทานมปฏิบัติทมคคตัม ปทุมมกมมโนโต ตาโต ตยหนติ ทสเสตวา ชินวรปิตรมุปสงกมม
 “เทว ตว ปุตโต อสมิ นครเ อมรวรเสนาย วิย ปรมรุจิรทสเสนาย เสนาย ปริวโต สพพาภรณภูสิโต
 เทวราชสิลาเย วิจริตวา อิทานิ อิมสมิเยว ปุเร ปิณชทาย จรตีติ นิเวเทสิฯ

ที่นั่น พระนางพิมพาเทวี ทรงแวดล้อมด้วยนางกำนัล (ยวตี) หลายร้อยนาง ทรงเปิดพระ
 สีหบัญชร¹⁵¹บนปราสาทอันเป็นธรรมเนียมสถานอย่างยิ่ง ทรงเผยดวงพระพักตร์ออกจากช่องพระแกล
 มรกต ผู้เป็นประหนึ่งตะกร้าฝักบัวอันแบ่งบาน ทรงทอดพระเนตรอยู่เหมือนสรวลลอยอยู่บนพื้น
 อัมพร ทรงเห็นพระมหาบุรุษ ผู้รุ่งเรืองอยู่ในถนนวนหลวง ทรงมีพระทัยเบิกบานเหมือนดอกโกมุท
 แยมบานอยู่เพราะการอุทัยของพระจันทร์¹⁵² ทรงมีน้ำคือความเปลิดเปล็นรินไหลจากพระจักขุ
 แล้วตรัสเรียกราหุลกุมาร ผู้สว่างรุ่งเรืองด้วยประกายแสงของแก้วมณีคือเครื่องประดับ ทรงแสดง
 ว่า “แท้จริง พระมหาบุรุษนั้น ผู้สว่างรุ่งโรจน์อยู่ในท่ามกลางมหาสมุทรคือกบิลบุรี ด้วยความสง่า
 งามดุจเขาพระสุเมรุล้วนด้วยแก้วเคลื่อนไหวที่ได้ ผู้มีพระวรกายเตียรดาษด้วยระเบียบแห่งพระรัศมี
 หลายประการ ผู้ควรเป็นที่กราบไหว้ในโลกทั้งสิ้น ทรงเหยียบดอกปทุมที่ผุดขึ้นตามทาง ซึ่งมีกลีบ
 ร้อยกลีบแยมบานแล้ว ทรงมีมุนัฒมระคนกันด้วยพันแห่งเกสรดอกไม้ อันมีละอองฝ่นคือน้ำหวาน
 จากดอกไม้ไปรยปรายแล้ว อันมีสีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีขาว (พระองค์) เป็นพระบิดาของ
 เจ้า” จึงเข้าไปเฝ้าพระราชบิดาของพระชินวร กราบทูลให้ทรงทราบฯ “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติ
 เทพ พระโอรสของพระองค์ ทรงถูกแวดล้อมด้วยเสนา มีความสง่างามน่าเชยชมอย่างยิ่ง เหมือน
 กองทัพของเทวดาผู้ประเสริฐ ในพระนครนี้ ทรงประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่าง ทรงเสด็จ
 เทียวไปด้วยการเอื้องกรายดุจเทวราช บัดนี้เสด็จเทียวไปอยู่เพื่อบิณฑบาตในบุรีนี้นั่นเองฯ

¹⁵¹ หน้าต่าง, ช่องลม

¹⁵² บัวโกมุท (ป.โกมุท) เป็นดอกบัวสายชนิดหนึ่งที่แบ่งบานในเวลากลางคืนจะหุบกลีบลงในเวลาดวงจันทร์
 ลับขอบฟ้าไปแล้ว บางแห่งกล่าวว่าดอกบัวชนิดนี้จะบานเฉพาะในคืนวันเพ็ญเดือน 12 เท่านั้น (บุพผา เต็งสุวรรณ,
 2521: 12) ผู้ประพันธ์เข้าใจในวิถีธรรมชาติของดอกโกมุทเป็นอย่างดีจึงนำดอกบัวชนิดนี้มาใช้ในการเปรียบเทียบ

อถาเสสนรปติติลกภูโต มุณีวรนกรราชา เวเคน คนตวา กมปมาโน “น เต ปุตต วิโส น จร น จร สกยปุงควาติ วตวา “วิเส เต สุตวร มหาสมมตาทีสุ อเนกขตติยสตสทสเสสุ เอกราชาสเณนาปี น ภิกขาจริตปพโพติ วุตเต “ตเวโส วิโส มม วิโส ปน พุทรวโสติ วุตเต ปตตมาทาย ปุณณจันโททยมิว มุทกรสทสสิ วทตติรตนาลย์ สุรคขมิว อวิจฉินนมหาทานสนตานิ ราชนิเวสน์ เนตวา วิสติยา วีตราคสทสเสหิ สท สุกต วิปุลวิมลมรุโรทเนน สนตปเปตวา จลิตจุพามณิมีริจิมณชรีปิณชรณชลีหิ ราชมณตเลหิ สทฉิมมุณีราชั วนทิตวา เอกมนต์ นิสีหิฯ

ครั้งนั้น พระราชชนกของพระมุนีผู้ประเสริฐ ผู้เป็นเลิศเหนือจอมรชน (นรปติ) ทั้งหมด ทรงเดือดดาลรีบเสด็จไปอยู่ ตรัสแล้วว่า “ลูกเอ๋ย ไม่ใช่วงศ์ของลูก ข้าแต่ศากยะมุนีผู้ประเสริฐ ขอ พระองค์โปรดอย่าเสด็จเที่ยวไปๆ” เมื่อพระราชอา ตรัสว่า “ดูกรโอรสผู้ประเสริฐ แม้พระราชอา เพียงพระองค์เดียว¹⁵³ในบรรดาพระมหากษัตริย์หลายแสนพระองค์มีพระเจ้ามหาสมมตราชเป็น ต้น ในวงศ์ของลูก ก็ไม่เคยเสด็จเที่ยวไปเพื่อภิกษา (ขอทาน)” เมื่อพระมุนี ถวายพระพรว่า “วงศ์ นั้นเป็นวงศ์ของพระองค์ ส่วนวงศ์ของอาตมภาพชื่อว่าพุทธวงศ์” ทรงรับบาตรแล้วนำไปสู่พระ ราชนิเวศน์ ซึ่งมีมหาทานสี่บ่เนื่องไม่ขาดสาย ปานประหนึ่งพระจันทร์เพ็ญอุทัย อันเปลิดเปลิน ด้วยรสอันละมุนละม่อม ปานประหนึ่งว่าข้างของเทพยดา เป็นบ่อเกิดของรัตนะจำนวนมาก ทรง ให้พระสุคตพร้อมกับเหล่าพระชีนาสพ 20,000 รูปอ้อมหน้าสำราญแล้ว ด้วยข้าวสุกอันเลิศ สะอาด มีรสอร่อย ทรงถวายบังคมพระราชาคือพระมุนีพร้อมกับมณฑลแห่งพระราชอา ผู้ประนม มือสีแดงระเรื่อเหมือนข้อมือของปิ่นที่ปลิวไหว ทรงประทับนั่งแล้วในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ

ภควโตปี คิหิปริจาริกา มกรเกตุปตกา อเนกสทสสา สากิยนาฎกีโย รณญานุญญาตา อาคนตวา ปิตวิสาโลจนา ปสาทนตวา จุลลชนนียา มหาปชาปตีโคตมียา สท ตั นมสสมานา เอกมนต์ นิสีหิสุฯ

เหล่านางระบำของเจ้าศากยะหลายพันนาง ผู้เป็นนางบำเรอในเรือน ผู้เป็นดุจธงปตกา ของพระกามเทพ ได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วจึงพากันมา (เฝ้า) ผู้มีดวงตาเบิกกว้างด้วยความ ปีติ ผู้มีความเลื่อมใส ไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นพร้อมกับพระนางมหาปชาปตีโคตมี ผู้เป็น น้องสาวของพระชนนี (พระน่านาง) ของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ

ตทา นิชราชกุลกมุทสนทจันทมณฑโล รูปกายทสสนวยาววฏชนนยนปสาทชนนสมตถาย สพพการปริปุราย สพพญคปจจณคสิริยา อนตปุรวาสิชนิ สนตปเปนโต สุวณณกิงกิงนิคิ จาเลนโต วิย มรุรสสเรน ธมมံ เทเสตวา อฏฐายาสนา “สเจหมชช นากุกีหิ สท นาคตาย พิมพาวนิตาย นิเกตนั

¹⁵³ แปลตามฉบับ B เอกราชาปี น

โนปคนตวา คจเฉยยาสาปรีปาไลต์ ตสสา ถุทธหทยมธุนาเยว ผาเลยยาติ ตสสาณุกคหยา ตฎุทวยคต-
รวิรัชนิโร คิริวิโร วีย ชงคโม อคคสาวกยเคน สหุฉิมปีตุราชมาทาย พิมพาย ภาวนมคมาลีฯ

เมื่อนั้น ดวงจันทร์ (สองสว่าง) กอดอกโกมุทคือราชตระกูลของพระองค์ ทรงให้ชนผู้อาศัย
อยู่ในพระราชวังอิมหน้าสำราญอยู่ ด้วยพระสิริโฉมแห่งองค์พยับน้อยใหญ่ทั้งหมด อัน
บริบูรณ์ด้วยเครื่องอลังการทุกชนิด เพื่อความประสงค์จะให้เกิดความเลื่อมใสแก่ดวงตาของชนผู้
ชวนชวายเป็นเชยชมพระรูปกาย ทรงแสดงธรรมเทศนาด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะเหมือนสนั่น
กระดิ่งทองคำ ทรงเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะแล้ว ทรงพระดำริว่า “ถ้าในวันนี้ เราไม่พึงเข้าไปยัง
ตำหนักของพิมพาวนิตา ผู้ไม่ได้มาพร้อมกับเหล่านางนาฏไซ้ ดวงหทัยอันแข็งแกร่งของนาง อัน
ห่อหุ้มด้วยความหวัง จะพึงแตกสลายไปในกาลไม่ช้าอย่างแน่นอน” เพื่อทรงอนุเคราะห์แก่พระ
นาง ทรงพาพระราชบิดาพร้อมกับคู่แห่งพระอัครสาวกแล้วเสด็จเข้าไปยังพระตำหนักของนาง
พิมพา เหมือนจอมศิรัอันประเสริฐเคลื่อนที่ได้ มีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์อุทัยขึ้นพร้อมกันสอง
ดวงที่เงื่อมผาฯ

ตทา सा तेवि गुणविद्या अनलगतत्ता अग्निलिप्तमोहिलोज्ज्वलध्वजध्वज ओज्ज्वलध्वज-
धाปुवाहेन ओमत्रसन्निपुरेण वासगान् ओपुरยन्ती ओसुपिनुपातोत्तलकुला वामกรत्नितिमुकमला
निलिना तसपत् तिसवा सर्गसमुद्गाय अनिलवल्लितिकणजलता विय रत्नाजलसस चिन्वरसस पाथमुले
निपतिता पणजपभासुथयसुखलविशालनयनकुसुमेहि ओसुसुधुपिनुनि विससखेन्दी गिण्णनीलगुण-
धम्मिल्लोमित्तुवाही मुทุมธुरคिरामरानुरาवा सुरตโตम्मलกรत्तลปลลเวन ตสส กริกรปีवरासु जामिกรवि-
ชुติविरชงฆासु คเหตุวา โสกลิเนหานิลเวคवल्लिता พหุปปการि ปรีเทวิตวา ทสสนสวณสมผลเสน
อสสาสมปฏิลภิตวา จกิตหริณี วีย ตํ นิรนตรโมโลเกนตี เอกมณตมฐฐาสีฯ

เมื่อนั้น พระเทวีนั้น ผู้มีชัยชนะเหนือโลก ทรงไม่ให้พระตำหนักที่ประทับบริบูรณ์อยู่ ด้วย
ความบริบูรณ์แห่งสายน้ำอมฤต ด้วยกระแสแห่งพระรัศมีอันงดงามในพระวรกาย มีสีแห่งผงมโน
ลีลาที่สดใหม่ เพราะพระนางไม่ทรงประดับตกแต่ง ผู้ประทับนั่งแล้ว มีผ้าคากรองที่เปียกชุ่มด้วย
หยดพระอัสสุชลที่รินไหล ผู้ปิดดอกบัวคือพระพักตร์ด้วยฝ่าพระหัตถ์ข้างซ้าย ครั้นทอดพระเนตร
เห็นพระศพลแล้วทรงลุกขึ้นอย่างท่วงที แล้วหมอบลงแทบบาทมูลของพระชินวร ผู้มั่นคงดุจแก้ว
เหมือนแก้ววัลย์ทองคำที่พลิวไหวด้วยแรงลม ทรงหลังหยดน้ำหวานคือพระอัสสุชล จากดอกไม้คือ
ดวงตาที่เบิกกว้างอันเรืองรองสดใสด้วยการเกิดขึ้นแห่งพระรัศมี 5 ผู้มีฝูงผึ้งบนพระโมลีคือผมเปีย
อันยุงเหยิงเป็นปมและมีสินิล ผู้ปลั่งถ้อยคำอ่อนหวานเหมือนเสียงร้องของผึ้ง แล้วจับที่พระชงฆ์
คือกลุ่มรัศมีอันรุ่งเรืองดุจทองคำ อันอวบอัดเหมือนวงช้างของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ด้วยใบ
อ่อนคือฝ่าพระหัตถ์อันอ่อนนุ่มมีสีแดงระเรื่อ ผู้สั่นสะท้านเพราะแรงลมพายุคือความโสภและ ความ
รัก แล้วคร่ำครวญถึงพระคุณมีประการมากมาย แต่ได้เพียงความเบาใจด้วยสัมผัสคือการเชยชม

และการสดับ ทรงจ้องมองพระทศพลนั้นอย่างไม่ละสายตาเหมือนเนื้อที่สะดุ้งแล้ว แล้วประทับยืนในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ

อถ ราชา “สุตวร อัย โยโสธรา ตว วิรหาคูรา พาลาตป วิย รตตารวินทโกเสสุ อลตตกรส์ จรณตเลสุ น ลิมปนตี กุสุมสรสรสส กลห้ สกมมณินูปุมปาทปงกชสมผลเสน นานุกคณหนตี อปคต-เมขลา ปมุขมชฌภาคา กาฬาครุปงกปตตงคัมโปยธธาเร น เลขยนต์ อนุปรจิตโรจนพินทุติล็ก สาลกั นลาฏเลขั น ธารยนต์ อปนีตหารสิโรธธาภณกณณปุราทิวสกรจนทตารกาสมุหสุณญคณสน-นิภา ธรณกชชชมานมานสา สกัล กปิลบุรี สกยชนปทยจ สุณญมิว มณญมานา กุสุมชวลาหิ วนล-ตาหิ อตาลีตาปี เวทนาปริปีพิตา มนทมารุตวิฐเตหิ กุสุมรเซหิ อนุาลูติโลจนาปี อสสุชลมมูญจมานา หัสปกขวาตวิตเตหิ อุปนสรสีกเรหิ อสิตตาปี อลลตนุลตา หัสวี ฆวนกมลินีกลโลลโทลมนารูพหาปี ปกมปีตคตตา กุสุมฐูติฐเรหิ มจฺกรกุเลหิ อทฏฐาปี สยชาติสนตาสา ตว วตฺ สมายิตฺวา เอกากินี จกกวากี วิย จ หุตฺวา กถมปริปาลิตชีวิตา อโหสิตี ภควโต นิเวเทสิฯ

ลำดับนั้น พระราชาได้กราบทูลแต่พระผู้พระภาคเจ้าว่า “ดูกรโอรสผู้ประเสริฐ นางโยโสธรา นี้ เป็นผู้เอาดูในความว่างเปล่าเพื่อพระองค์ ไม่ไ้ทาน้ำครั่งประหนึ่งพระอาทิตย์สาดแสงอ่อนที่ฟ้าเท้าทั้งสอง (เหมือน) ผักบัวแดง ไม่สวมใส่กำไลข้อเท้าแก้วมณีอันเป็นของตนซึ่งกระทบกันแห่งเสียงในสระดอกไม้ เพราะการสัมผัสผัดดอกบงกชคือเท้า ไม่สวมใส่สายเข็มขัด ไม่วาด (รอย) คลื่น (ที่ท่า) ด้วยกฤษณาดำ โคลน และใบไม้ที่นมนั่นหนักจากส่วนกลางของหน้า ไม่ทรงไว้ซึ่งลวดลายบนหน้าผาก อันเป็นรอยแถม (ติล) ด้วยหยดน้ำอันรุ่งโรจน์งดงาม อันประดับประดาด้วยปิ่น ผู้คล้ายกับท้องฟ้าที่ว่างเปล่าจากหมู่ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวเพราะปราศจากสร้อยไข่มุกอันเป็นเครื่องประดับพระศอและตุ้มหู ผู้มีใจระทมทุกข์ (เหมือน) เสียงในสงคราม ทรงสำคัญบิลบุรีและศากยชนบททั้งสิ้น ประหนึ่งว่าเมืองที่ว่างเปล่า ผู้ไม่ประดับแม้ด้วยเกววัลย์ในป่าอันมีดอกสีข้าวโพด ผู้ถูกเวทนาบีบคั้น ผู้ไม่กระพริบดวงตาแม้มีละอองดอกไม้อันลมพัดมาอย่างแผ่วเบา ทรงหลังพระอัสน์ขอลอยู่ ผู้ไม่ประพรมแม้ด้วยละอองน้ำจากสระในสวนที่กระเซ็นไป ด้วยลมปีกของหงส์ ผู้มีเกววัลย์คือร่างกายที่เปียกชุ่ม ผู้ไม่ขึ้นไปสู่ชิงช้าคือคลื่นระลอกใหญ่ในสระบัวคือที่ประทับประหนึ่งหงส์ ผู้มีร่างกายสิ้นทึ่มทั้งตัวแม้ไม่มีฝูงผึ้งสีเทาเพราะละอองดอกไม้ทำร้าย มีแต่ความหวาดหวั่นเกิดขึ้น แล้วสมาทานวัตรของเธอ และเป็นผู้โดดเดี่ยวเหมือนนกจักรวาก จะรักษาชีวิตได้อย่างไรเล่าฯ

ตฺ สุตฺวา วิมลกมลสิริภรณโย เทวียา ฉนทติณณาปทานเทศนาสลิลเสเคน วิรททหนฺ นิพ-พาเปตฺวา อารามมุปยาโต อปรสมิํ ทิสฺวา “สจายํ นนทกฺุมาริํ ปญจกลยาโณเปตฺยา ฆนตฺรติมิรสงฆา-เตปิ สมณตฺตา ทฺวาทสทตฺตปฺเทเส อุกกาการเณ วิปฺสุริตเททปฺปาย ทิพฺเพสุ จตฺตฺรคฺสงคิเตสุ เทว-นาฏกีนิพพิเสสาย สากิยกุลภูสฺนาย ชนปทกฺลยาณิยา สริรสมผลสํ ลเภยฺย ตทา มาทิเสน มฺนิวรสทส-

เสนาปี น ตมพุทธริฐ สกกาติ วิวาหโต ปุพเพเวว ตมปพพาเซตวา ราหุลกุมารมปี มาตรา เปสิด์ กุมารา-
ภรณภูสิตี อนโตชเล ทิสสมานัน วิกสิตกนภทุมสุส ปฏิพิมพ์ วีย อตตานมนุคจณนตี “สุชา เต สมณจ-
ฉายาติ ปยวจนมอุคคิรินตี “ทายชชเม สมณ เทหิติ พยาทรนตมารามัน เนตวา นิรุตตรี ธมมรตน-
ทายชช ทตวา อริยคณปริวุโต กปิลปุโรโต นิภขมิตวา ปฏูตกริณมาลี อัสุมาลี วีย วิโรจมาโน ตตถ ตตถ
ปริปาจิตจิตตชนโตโว วิโพเธนโต ราชคหปุร¹⁵⁴ อาคนตวา มจฺจรมจฺจรวิริจตคิตคียมานสกุสมปลลว-
ภารภริตนาณาลตาวนิตาวลุมพิตตรูปติวเรหิ สมุปโสภิตสีตวเน วิหริตีฯ

ครั้นเสด็จพระดำรัสนั้นแล้ว (พระมุนี) ผู้มีพระเนตรอันพอกพูนด้วยความสว่างงามเหมือน
ดอกบัวอันบริสุทธิ์ ทรงบันดาลความร่ำร้อนคือความว่างเปล่าให้ดับลง ด้วยการรดน้ำคือเทศนา
แห่งอุปทานอันข้ามได้แล้วด้วยฉันทะ แก่พระเทวี ทรงเสด็จเข้าไปยังพระอารามแล้ว ทรง
ทอดพระเนตรเห็นในชนนอภินี้ ทรงพระดำริว่า “ถ้าเจ้าชายนั้นทกุมารนี้จะพึงได้การสัมผัสร่างกาย
ของนางชนบทกัลยาณีไซ้ร ผู้เพียบพร้อมด้วยเบญจกัลยาณี ผู้มีรัศมีชานออกจากร่างกายด้วย
ลักษณะดังคบเพลิง ในพื้นที่ระยะ 12 คอกโดยรอบ แม้ในที่ที่มีหมอกอันหนาทึบ ผู้เหมือนนางเทพ
นักพื่อนในจตุรงค์สังคีตล้วนทิพย์ ผู้เป็นเครื่องประดับของศากยตระกูล บัดนั้น แม้พระมุนีผู้
ประเสริฐ 1,000 พระองค์ผู้เช่นกับด้วยเราก็ไม่อาจจะยกเจ้าชายนั้นทกุมารนั้นขึ้นได้” ในกาลก่อน
การวิวาหะนั้นเอง ทรงให้เจ้าชายนั้นทกุมารนั้นผนวชแล้ว ทรงพาแม่พระราหุลกุมารที่พระมารดา
ส่งไปแล้ว ผู้ประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ของพระกุมาร ผู้เดินตามพระองค์อยู่เหมือนเงาดอกปทุมสี
ทองอันแย้มบาน อันปรากฏอยู่ภายในน้ำ ไปยังอาราม ผู้เปล่งถ้อยคำนารักว่า “เงาแห่งสมณะของ
พระองค์สบายดีหรือ” กล่าว (อีก) ว่า “ข้าแต่พระสมณะ ขอพระองค์จงประทานทรัพย์สมบัติแก่
หม่อมฉันเถิด” ทรงประทานมรดกคือธรรมรัตนอันประเสริฐที่สุด ผู้ถูกแวดล้อมด้วยหมู่พระอริยะ
แล้วเสด็จออกไปจากกบิลบุรี ทรงรุ่งโรจน์โชติช่วงอยู่เหมือนพระอาทิตย์มีมาลัยคือประกายแสงอัน
ร้อนแรง ทรงบันดาลจิตของสัตว์โลกที่สังสมไว้รอบให้เบิกบานแล้วในที่นั้นๆ แล้วเสด็จมายังเมือง
ราชคฤห์ซ้ำอีก ทรงประทับอยู่ในสี่วันอันงามโสภิตยิ่งนัก ด้วยความงามของต้นไม้ใหญ่ที่ห้อยย้อย
ด้วยหญิงสาวคือเครื่องเอานานาพรรณอันสะพรั่งพร้อมไปด้วยดอกไม้และใบอ่อนที่ถูกขับกล่อมด้วย
เสียงร้องของแมลงผึ้งอย่างไพเราะฯ

ตทา สุทโต คหปติ เกนจิ เทวกรณเณน สาวตถิติโต ราชคหํ คนตวา ราชคหิเกน ปยสหายเกน
ภคินีปตินา คหปตินา “พุทโธ โลเก อุปปนโนติ วุตโต สยชาติปิติโสมนสโส ปภาตมมณญฺมาโน รตติยา
นิภขมิตวา เทวตานุภาเวน สีตวันํ คนตวา ภควนตมปจฺจุเส อชฺโณกาเส จงกมนตี ที่ปฺรูกขี วีย ปลลวณ-
ตมพภมทิกาธุมรชราหุปลยจจควินิมมุตตมภินโวทิตมปฺริปุณณํ สรทสมยจจนมณฺทลํ วีย จ วิโรจมานัน

¹⁵⁴ คำว่า “ปุร” เป็นการปริวรรตตามต้นฉบับตรวจชำระและเป็นคำในภาษาสันสกฤต หากเป็นคำใน
ภาษาบาลีจะเป็นคำว่า “ปุณ”

นายนานนทกร์ ทิสวา ตสส ปาทรชฺ สิริสา สมปฏิจฉิตวา อชรามมมมตมตมมต สนมตมภยมสงขตํ
 นิปฺพนํ ปณฺธิตํ คมฺภีรํ ทุททสํ ธมฺมํ สุตฺวา นยณสทสสปติมณฺชิตํ สตตภาวาลงฺขณียํ โสตาปตติผลมฺปตฺวา
 สสงฺฆมนมมมโฆฆวาทินํ ธมฺโฆฆวาทินิ ภาควนฺตํ นิมนฺนเตวา นานาวิธชชกาทิสมลงกตํ วณฺณคน-
 ธรสสมปฺนํ สุขนิทานํ ทานํ ทตฺวา “อธิวาเสตุ เม ภนฺเต ภาควา สาวตถียํ วสสวาสา สทฺธิ ภิภุขุสงฺฆ-
 นาติ ยาจิตฺวา “สุณฺญาคาเร โข คหปติ ตถาคตา อภิรมนฺตีติ วุตเต “อณฺญาตมมยา ภนฺเตติ นิกฺขมิตฺวา
 ปรมมณฺธิยํ สากิยนครํ คนฺตฺวา “กตถ นฺ โข ภาควา วิหเรยยาติ สมฺนตา อนฺวิโลเกนโต เขตฺตราชกฺุมารสฺส
 ยติชนนียยานํ อูยฺยานํ ฉายุกทสมปฺนมนมปรมมณฺธิยํ โยคานุกูลํ ภูมิกาคํ ทิสวา กหาปณโกฏิสนฺนาเรณ
 กิณฺติวา ตสฺมี วเน ชลธฺรปริจฺมุพิตสิขรมาเลน เกลาสคิริวเรเนว สุธาธวเลน ปาการมณฺทเลน ปรีคต-
 เวชยนตมิว สมฺชชลิตเนกภูมิกทวารโกฏฺฐกํ สุรจาปจารุโตรณมณฺธิเยหิ วิวิธวิจิตฺตรุจิริปาสาเทหิ มน-
 นยนา นิ วิลุมฺปนฺตํ เกลาสธาราธฺรสรทมพฺพทิมกรกรนิกรธฺวลสินิทฺธสุทฺธมฺพฺพลินตลาภิรามมมาธวิ-
 มจฺจนฺธิกาทิสฺส กุสุมสณฺชทมณฺชิตลตามณฺชเปสฺสุ สิตฺสิตลลิตาตเลหิ สมฺเปตํ สุกฺคผลกมลสมลงกตลสิริมจฺ-
 รสลิตาสยวิภูสิตมปชชลิตคนฺธกฺุภฺยา สฺชิขาปตฺตํ วิหารํ การาเปตฺวา กาลมาโรเจสฺยา

เมื่อนั้น คฤหบดีชื่อว่าสุทัตตะ ได้เดินทางออกจากเมืองสาวัตถิสู่มืองราชคฤห์ด้วยเท
 วกรณีกิจ¹⁵⁵บางประการ ผู้อันคฤหบดี ผู้เป็นภักดาของพี่สาวผู้เป็นสหายที่รักซึ่งอาศัยอยู่ในเมือง
 ราชคฤห์ กล่าวว่า “พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติแล้วในโลก” จึงมีปิติและโสมนัสซาบซ่าน สำคัญอยู่ว่า
 เวลารุ่งสว่าง แล้วเดินออกไปในเวลากลางวัน ได้เดินไปสู่สี่วันด้วยอานุภาพของเทพดา แล้วเห็น
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงทำความเพียรเพ่งเห็นแก่ดวงตา ผู้กำลังจงกรมอยู่ที่กลางแจ้งในเวลา
 ฟ้าสาง ผู้รุ่งโรจน์เหมือนโคมไฟ¹⁵⁶ และผู้สว่างไสวรุ่งเรืองเหมือนดวงจันทร์ในฤดูศรัท อันหลุดพ้น
 จากองค์ 5 ประการมีเมฆ หิมะหรือหมอก ควัน รุติ และราหู อันอุทัยใหม่ๆ อันเต็มดวง จึงน้อม
 ศีรษะมารับเฉพาะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้ฟังพระธรรมเทศนาอัน
 ไม่แก่ ไม่ตาย บริสุทธิ ไม่มีที่เปรียบ อมตะ สงบ ไม่มีภัย ไม่ปรุงแต่ง เป็นธรรมละเอียดอ่อน
 ประณีต ลุ่มลึก เห็นได้โดยยาก แล้วบรรลุโสดาปัตติผล อันประดับด้วยนัยหนึ่งพัน อันข้ามจากภพ
 7 แล้วกราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับเหล่าภิกษุสงฆ์ ผู้ไม่มีความทุกข์ ผู้มีปกติ
 กล่าวความไม่ไร้ประโยชน์ ผู้เป็นกระแสน้ำน้ำคือพระธรรม แล้วถวายทานอันประดับประดาด้วย
 โภชนาหารมีชนิดของควรเคี้ยวเป็นต้นนานาชนิด สมบูรณ์ด้วยสีลัน กลิ่น และรสที่นำความสุขมา
 ให้ แล้วทูลวิงวอนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์
 โปรดอยู่จำพรรษาในเมืองสาวัตถิ¹⁵⁷ของข้าพระองค์เถิด” เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกร

¹⁵⁵ กิจของพระราชา

¹⁵⁶ แปลตามฉบับ B ที่ปรุกข์ วิทย ปชชลนตํ

¹⁵⁷ เมืองสาวัตถิ คือ เมืองหลวงของแคว้นโกศลตั้งอยู่ระหว่างภูเขาหิมาลัยกับแม่น้ำคงคาตอนกลาง อาณา
 เขตทิศเหนือจดเทือกเขาเนปาล ทิศตะวันออกจดแคว้นกาสิี ต่อกับแคว้นมคธ ทิศใต้และทิศตะวันตกจดแม่น้ำคงคา

คฤหบดี พระตถาคตเจ้าทั้งหลายยินดีในเรือนว่างแล” แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ทราบข้อนั้นแล้วเจ้าข้า” แล้วออกไป (จากที่นั่น) เดินทางไปยังสาเกียนคร อันนารีนรมย์อย่างยิ่งยวด คิดว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า ควรประทับอยู่ในที่ตรงไหนหนอแล” เมื่อเหลียวมองดูโดยรอบ ได้เห็นสวนอันเหมาะสมสำหรับนักบวช ของเจ้าชายเซตกุมาร เป็นภูมิภาคที่สมบูรณ์ด้วยร่มไม้และสระน้ำ อันนารีนรมย์อย่างยิ่งยวด เหมาะสมสำหรับการบำเพ็ญเพียร ได้ชื่อ (สวนนั้น) ด้วยการปลูกดอกหยาปณะหนึ่งโกฏิ แล้วให้จัดสร้างวิหาร อันสว่างรุ่งโรจน์ด้วยซุ้มประตูหลายชั้น ประหนึ่งว่าเวชยันตปราสาทที่ล้อมรอบด้วยเขาไกลาสอันประเสริฐนั่นเอง อันมีระเบียบแห่งจอมเขา(สูง)เสียดเมฆ มีปรากฏารมณชล มีสีชาวลโพลนโบกด้วยปูนขาว ในป่านั้น อันขโมยดวงตาคือดวงใจ ด้วยปราสาทอันวิจิตรสวยงามหลายหลัง อันนารีนรมย์ด้วยโตรณะเหมือนความงามแห่งธนูของเทวดา (สายรุ้ง) อันงดงามด้วยพื้นหาดทรายสีขาวละเอียด สะอาดหมดจด ละมุนละม่อมด้วยนิกรแสงจันทร์มาจากเมฆบนเขาไกลาสและเมฆในฤดูศรัท อันเพียบพร้อมสมมาเสมอด้วยพื้นหินสีขาวอันเย็นเยือก ในมณฑปคือเถาว์ลัยที่ประดับด้วยพุ่มดอกไม้ มีดอกไม้ในฤดูใบไม้ผลิส่งกลิ่นหอมอบอวลเป็นต้น อันประดับตกแต่งด้วยสระน้ำที่เตียรดาษด้วยดอกบัวที่ผลิบานสะพรั่ง เยือกเย็น และมีสระย่อย อันมีเรือนยอดสำหรับพระคันธกุฎีอันรุ่งเรืองสว่างไสวแล้ว แล้วจึงกราบทูลเวลา (เสด็จ) ฯ

ตथा सुरासुरमनुष्यवन्निโย अमरनरुपिप्रिवृत्त राक्षसहितो निकाचित्वा ताराकणप्रिवृत्तसस्रत्प्रिपुण्ड्ररश्निरसस सिरिสมृत्युसोष्णमापहसनित्वा विरोजमानो महता चम्मवसเสน जटसो प्रिसा सनत्पेनित्वा अनुपुषुเพन सवत्ती पत्वा विमलविपुलचवलपुलिनत्तत् नानासुरगिण्डुसुम्भकारागिण्डुष्णैस्त्रत्तनीलग्मलाโรपिताहि मरुत्तरชत्तकनकफलिकातिपुण्ड्रकलसमालाहि उप्रजित्विธिकां समुस्सित्विविचित्त- नेकसहस्रชत्ताकं रुपपनธकारामरपुरसत्तिसोष्णो नक्रमपविसित्वा पुत्रवासिहि पुชियमानो เทवादาทิ อภินนุதியमानो प्रमत्तसन्नियาย सरिรูปप्राय सकलนครं सुवन्दनरसเสकपियञ्च विय गुग्गुमानो นครโต निकमित्वा सुरगिण्डुसुम्भत्वरनिरन्तरं गुण्डसार्कาคातिद्रुณหรือสนสยจารมมตตโมรสตสมโพष्णสมลิกุลฉมการ- मुखरसकारं समत्तिकालाकुलालापโกलाहलमुपुल्लकुसुम्मण्डशिरेणुपियञ्चरเนककुसुम्भिमलवाहितं चेतवनम्पविसित्वा तस्मि अनिलान्तसिखलดาวानिताहि वनุதியमानो विय अनवरत्तमुत्तकुसुमेहि पुชियमानो विय आपत्तुत्तवल्लवช्लीहि ज पात्तपेहि उपुण्ड्रियमानो विय नानामण्डिपภาविस्त्रविवृत्तविरचित्वरुजिरคนธกุฎिसिरि सरिरिरियागिमत्तन्तो विहरत्ति ฯ

เมื่อนั้น (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ทรงเป็นที่กราบไหว้ของเทวดา อสูร มุนี และมนุษย์ ทรงถูกแวดล้อมด้วยเทวดาและจอมนรชน (พระราชา) ทรงเสด็จออกจากเมืองราชคฤห์แล้ว ทรงรุ่งโรจน์

โชติช่วงอยู่ประหนึ่งว่าทรงย้มเยาะความงามเลอเลิศอันเกิดจากความงามของพระจันทร์เพ็ญในฤดู
 ศรัทอันถูกห้อมล้อมด้วยหมู่ดารากร ทรงบันดาลบริษัท 4 เหล่าให้อิ่มหน้าสำราญอยู่ ด้วยฝนคือ
 พระธรรมเทศนาอันยิ่งใหญ่ ทรงเสด็จถึงเมืองสาวดีโดยลำดับแล้ว จึงเสด็จเข้าไปยังพระนคร อัน
 งามโสภาราวกับเมืองเทพดา อันปลูลาดด้วยหาดทรายมีสีขาว สะอาดหมดจด และกว้างขวาง อัน
 เตียรดาษด้วยชนิดดอกไม้มีกลิ่นหอมนานาชนิด มีพื้นถนนถูกจัดเรียงด้วยระเบียบแห่งหม้อน้ำเต็ม
 อันวิการมรกด เงิน ทอง และแก้วพลีกันเป็นต้น อันปลุกดอกบัวขาว บัวแดง และบัวเขียว อันยก
 ธงชัยและธงปดากหลายพันอันวิจิตรงดงามหลายชนิด อันขมุกขมัวด้วย (ควัน) รูป ผู้ถูกชาวบุรี
 บูชาอยู่ ถูกทวยเทพดาอินดีอยู่ ทรงทำพระนครทั้งสิ้นเหมือนประพรมด้วยทองคำเหลวสีแดงระเรื่อ
 ด้วยพระรัศมีแห่งพระวรกาย อันน่าเซยชมอย่างยิ่ง แล้วเสด็จออกจากพระนคร ทรงเสด็จเข้าไป
 ยังเขตวันวิหาร อันมีกลิ่นหอมของดอกไม้และต้นไม้อันประเสริฐไม่ขาดสาย อันเป็นที่เลียบบเลาะ
 ของกวางหนุ่มมีละมั่งและไก่อ่าเป็นต้น อันมีเสียงดังกังวานของนกยูงร้อยตัวที่มัวเมาแล้ว (ใน
 ความรัก) อันมีเสียงดังกิ่งๆ ของฝูงแมลงผึ้งที่(ตอม)มะม่วงหอม อันมีเสียงแข่งแซ่ของฝูงนกคู้เหว่า
 และนกกมูไลเป็นเสียงพระจันทร์ที่มัวเมา อันมีสีแดงระเรื่อของช่อเกสรดอกไม้ที่ผลิบานสะพรั่ง
 อันมีกลิ่นหอมของดอกไม้หลายชนิดโดยรอบ ผู้ราวกับว่าถูกพินิตาคือยอดเถาววัลย์ที่ลู่ตามสายลม
 ไหว้อยู่ ผู้ราวกับว่าถูกเหล่าดอกไม้อันเบ่งบานยามเที่ยงบูชาอยู่ และผู้ราวกับว่าถูกหมุดต้นไม้
 อุปฐากอยู่ด้วยกระพุ่มมือคือใบอ่อนที่เรียงต่อกัน ทรงย้ายความสง่างามของพระคันธกุฎีอัน
 ประเสริฐเลอเลิศซึ่งประดับตกแต่งด้วยกลุ่มแสงสว่างพรายพรายของแก้วมณีหลายชนิดอัน
 ระยิบระยับเพราะความงามล้ำเลิศแห่งพระวรกาย ทรงประทับอยู่ในเขตวันวิหารนั้นๆ

วิหรนโต จ ปน “อหยมหิ ตินฺโน มุตโต ทนฺโต สนฺโต อสสโต ปรีนิพฺพุโต โลโก จ อติณฺโณ
 อมุตโต ทอนฺโต อสนฺโต อนสสโต อปรีนิพฺพุโต ปโหมิ จาหํ โลกํ ตาเรตฺต โมเจตฺต ทเมตฺต สเมตฺต อสสาเสตฺต
 ปรีนิพฺพาเปตฺต ตสฺส นตถณฺโณ โภจิจิ ตาเรตา โมเจตา ทเมตา สเมตา อสสาเสตา ปรีนิพฺพาเปตา
 อญญตร มยา หิ มหากรุณาย โจทิตทโย ยถา นาม อุปฺปลวเน วา ปทุมวเน วา ปุณฺทรีกวนे วา อป-
 เปกจจاني อุปฺปลานิ วา ปทุมานิ วา ปุณฺทรีกานิ วา อุทเก ชาตานิ อุทเก สํวทานิ อุทกานुकฺคตานิ
 อนฺโต นิมุคฺคโปสฺสยานิ อปฺเปกจจานิ อุทเก ชาตานิ ตตถเว สํวทานิ สโมทกํ ฐิตานิ อปฺเปกจจานิ อุทกา
 อจฺจุคฺคम्म ติฏฺฐนฺติ อนฺตฺติตานิ อุทเกเน เอวเมวํ ทสฺสทสฺสิโลกธาตฺต พุทฺธจกฺขุสงฺขาเตน อินฺทริยปโร-
 ปริยตติญาเณน อนนารณาสยานุสยญาเณน จ โอลเณนโต ตตถ อุกฺขมฺมิตถญฺญ วิปจิตถญฺญ เณยโยติ ตโย
 เวเนยยปุกฺคเล จตฺตฺรคสมนฺนาคตติมิรนิกรे ชลมานานลกฺขณโธ วีย ปญฺญาณนฺโต ทิสฺวา เตสฺมาสยา-
 นุสยจริตาธิมุตฺตโย โอลเเกตฺวา ยถา นิสฺสินโนว โยชนสเสปิ โยชนสสเสปิ นิสฺสินนุสฺส ปุกฺคคฺคสฺส สมิปวต-
 ตี วีย โอลเภาสมฺปตฺถริตฺวา มโนนุกฺกัล ธมฺมํ เทเสนโต อวิชฺชนธการํ วิธเมตฺวา ธมฺมาโลกํ ทสฺเสนโต ตถ-
 หาสงฺฆาตํ ภินฺทนฺโต ตถฺนหาชาลํ ฉินฺทนฺโต ตถฺนหาโสตํ ปฏฺฐินิวตฺเตนฺโต ตถฺนหาปิปาสมฺปฏฺฐินิวเนนฺโต
 ตถฺนหาปริพาหํ สเมนฺโต ตถฺนหาสนฺตาปํ นิพฺพาเปนฺโต กิเลสขมฺมํ วิชฺเณนฺโต รากโทสโมหคฺคโย

นิพพาปนโต สุตเตส สारสมพาธา นีหริตวา ธมโสภาสํ ทสเสนโต สํสารวิภา อาเนตวา อริยมคคปเถ
 ปติฏฐาปนโต สํสารสาครา อุตตาเรตวา นิพพานถเล ปติฏฐาปนโต สํสารกนตารา ตาเรตวา
 นิพพานกเขมภูมี สมปาปนโต สํสารพจนนา โมเจนโต สํสารปปาตา สํสารปलिปา สํสารวิคคคา
 สํสารปงกา อุททาเรนโต วิดีนาเมติฯ

ก็แล เมื่อทรงประทับอยู่ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ทรงพระดำริว่า “จริงอยู่ เราเป็นผู้ข้าม
 แล้ว พ้นแล้ว ฝึกแล้ว สงบแล้ว เบาใจแล้ว ดับแล้ว ก็ชาวโลกเป็นผู้ไม่ข้ามแล้ว ไม่พ้นแล้ว ไม่ฝึก
 แล้ว ไม่สงบแล้ว ไม่เบาใจแล้ว ไม่ดับแล้ว ก็เราเกิดขึ้นเพื่อยังชาวโลกให้ข้าม ให้พ้น ให้ฝึก ให้สงบ
 ให้เบาใจ ให้ดับ ไม่มีใครอื่นจะช่วยชาวโลกให้ข้ามได้ ให้พ้นได้ ให้ฝึกได้ ให้สงบได้ ให้เบาใจได้ ให้
 ดับได้ ความจริง เหมือนในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอก
 บุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอก
 บุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำนั้นนั่นแหละ อยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอก
 บุณฑริก บางดอกที่โผล่พ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉะนั้นเหมือนกัน เว้นจากเรา ผู้มีเหตุที่ยอันมหากรุณา
 ทักท้วงแล้ว เมื่อแลดูหมิ่นโลกธาตุด้วยอินทริยปโรปริยัตติญาณและอนาวรรณาสยานุสยญาณ
 กล่าวคือพุทธจักขุ ได้เห็นเวไนยบุคคล 3 จำพวกคือ อุกมภูตัญญู วิปจิตัญญู และเนยยะ ในพระ
 ญาณนั้นเหมือนกองไฟลุกโพล่งโชติช่วงปรากฏอยู่ในนิกรความมืดอันประกอบด้วยองค์ 4 ประการ
 ทรงพิจารณาอาสัย¹⁵⁸ อนุสัย¹⁵⁹ จริต¹⁶⁰ และอริมุตติ¹⁶¹ของเวไนยบุคคลเหล่านั้น เหมือนประทับ
 นั่งนั่นเอง แล้วแผ่พระโอภาสเหมือนผู้เป็นไปอยู่ที่ใกล้แห่งบุคคลผู้หนึ่งแล้ว ในระยะร้อยโยชน์ก็ดี
 ในระยะพันโยชน์ก็ดี ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอันเหมาะสมต่อใจ ทรงกำจัดอันธการคืออวิชชา
 ทรงแสดงแสงสว่างคือพระธรรม ทรงทำลายเครื่องประหารคือตัณหา ทรงตัดขायแห่งตัณหา ทรง
 ประพฤติทวนกระแสแห่งตัณหา ทรงข่มความกระหายคือตัณหา ทรงให้ความร่ำร้อนคือตัณหา
 สงบระงับ ทรงให้ความร่ำร้อนคือตัณหาดับเย็น ทรงเพิกขญาคือกิเลส ทรงให้ไฟคือราคะ โทสะ และ
 โมหะดับเย็น ทรงนำหมู่มสัตว์ออกจากความคับแคบในสังสารวัฏ ทรงแสดงแสงสว่างคือพระธรรม
 เทศนา ทรงนำออกจากทางมืดคือสังสารวัฏ ทรงให้ตั้งอยู่ในทางคืออริยมรรค ทรงให้ข้ามจากสาคร

¹⁵⁸ อาสัย มีความหมายเดียวกับอนุสัย

¹⁵⁹ อนุสัย คือ กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน มี 7 ได้แก่ (1) กามราคะ ความกำหนัดในกาม (2)
 ปฏิฆะ ความหงุดหงิด (3) ทิฏฐิ ความเห็นผิด (4) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (5) มานะ ความถือตัว (6) ภวราคะ ความ
 กำหนดในภพ (7) อวิชชา ความไม่รู้จริง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 545)

¹⁶⁰ จริต คือ ความประพฤติ มี 6 อย่าง ได้แก่ (1) ราคะจริต (2) โทสะจริต (3) โมหะจริต (4) สัทธาจริต (5)
 พุทธิจริต (6) วิตกจริต (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 62)

¹⁶¹ อริมุตติ คือ อหังการ, ความโน้มเอียง, ความคิดมุ่งไป, ความมุ่งหมาย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.
 ปยุตโต), 2561: 530)

คือสังสารวัฏ ทรงให้ตั้งอยู่บนบกคือพระนิพพาน ทรงให้ข้ามจากทางกันดารคือสังสารวัฏ ทรงให้ถึงแผ่นดินอันเกษมหนึ่งเดียวคือพระนิพพาน ทรงให้เปลื้องจากเครื่องจองจำคือสังสารวัฏ ทรงให้ยกขึ้นจากเหวคือสังสารวัฏ จากหนองน้ำคือสังสารวัฏ จากทางลำบากคือสังสารวัฏ และจากเปือกตมคือสังสารวัฏ ทรงให้เวลาล่วงเลยไปอยู่ๆ

ยถา สีโห มิคราชา ลาชาปรีกมมกเตหิ วีย มุขคควาลธิปาทปริยนเตหิ สมมนาโคโต มตถกโกโต ปฏฐาย ลาชาตุลิกาย กตาหิ วีย ปิฏฐิมชฌเนน คนตวา อนตรสตุถิมหิ ทกขินฉาวภูฏั หุตวา ฐิตาหิ ตีหิ ราซีหิ โสภมาโน ขนธะ สตสทสสุคฆนิกกมพลปริกขะเปเน วีย เกสรภาเรณ วิราชมาโน อติชวลสงขจฺจนณปิณชวณณเนน อวเสสสุฐาเนน ภาสมาโน โคจรตถาย สุวณฺณคฺหโต วา รชตคฺหโต วา มณิผลิกมโนสีลาคุหานํ อญฺญตรโต วา นิกขมิตวา เตสฺสเยว เตเส ฐิตวา สรีรลคฺคํ รชํ วิฐุนนโต อสนิสทํ กโรนโต วีย วิชฌมิตวา วิชฌมณญฺมียํ อนุชกาเร ปรีพภมณฺโต อลาตจกํ ทสเสนโต วีย อปราปรมปรีพภ- มิตวา สีหนาทํ นทนโต สกถวนคหณนิสสิตานํ สุตตานํ สนตาสํ ขนยิตวา สมนตา ตโยชนปเทศเมกนิ- นาทํ กโรนโต สพพตถ วิสารโท วิคตโลมห์โส สีหนาทํ นทติ เอวํ โส อากิณฺณวรลภขโณ อนุยถชน- ปติมณฺชิโต คนธกฺขิสฺสูวณฺณคฺหโต นิกขมิตวา ฉพพณฺเณหิ รสมิหิ สกถคนธมณฺชลมาลํ รตนตลสนนิภํ กตวา ฌมมาสนวิมลมนโสีลาตลคโต จตุเวสารชเชน วิสารโท วิชฌมิตวา ฉอสาธารณญฺญาณเกสรภารํ วิฐู- นิตวา พรหมสสรณ คชชิตวา อฏฺฐ ปรีสาสุ วิสารโท วิคตโลมห์โส “สพเพ สงขารา อนิจจาติ ทีฆายู- กานํ เทวานํ ญฺญาณจิตตสนตาสํ ขนยนโต ติสทสสิมหาสทสสิโลกธาดูปิ สเรณ สาเวนโต นานาวิธเทสนา วิลาสสมปนฺนํ สีหนาทํ นทติฯ”

ราชสีห์ราชาแห่งเนื้อ ประกอบด้วยดวงหน้า ทางที่มีปลาย และปลายเท้า เป็นเหมือนมีใครเอาน้ำครึ่งมาแต่งเต็มไว้ ตั้งแต่หัวลงไปถึงกลางหลัง เป็นเหมือนมีใครมาเต็มไว้ด้วยสีน้ำครึ่ง สีขาด และสีหิงคุง ดงามด้วยแนวปรากฏอยู่ ๓ แนวซึ่งเป็นวงทักษิณาวรรตภายในขาอ่อน รุ่งเรืองด้วยขนขึ้นเป็นพวงที่ต้นคอ เหมือนวงไว้ด้วยผ้ากัมพลมีราคาแสนหนึ่ง สว่างไสวด้วยตำแหน่งที่ เหลือลง ด้วยก้อนสีจูดุจสังข์สีขาวโพลน แล้วออกไปจากถ้ำทอง ถ้ำเงิน หรือจากบรรดาถ้ำแก้ว มณี ถ้ำแก้วพลี และถ้ำมโนลีลาถ้ำใดถ้ำหนึ่ง เพื่อต้องการหาเหยื่อ แล้วยืนบนพื้นถ้ำเหล่านั้น พลังสลัดฝุ่นที่ติดอยู่ตามร่างกายออกไป จึงเยื้องกรายไปเหมือนจะทำเสียงอสนีบาต กลิ้งกลับไป กลับมาบนพื้นดินเป็นที่บิดกาย เหมือนแสดงล้อลูกไฟที่หมุนคว้างอยู่ในความมืด แล้วทรงบันลือ สีหนาททำความสะดุ้งให้เกิดขึ้นแก่หมู่สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าซงูทั้งสิ้น ทำประเทศ (พื้นที่) ระยะ 3 โยชนโดยรอบให้มีเสียงดังกึกก้องเป็นเสียงเดียวกัน มีความกลัวกลัวในที่ทุกสถาน อันปราศจาก ขนลุกชูชัน แล้วจึงบันลือสีหนาทอยู่ ฉับใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉับนั้น ทรงเตียรดาษด้วยพระ ลักษณะอันประเสริฐ ทรงประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ แล้วเสด็จออกจากสุวรรณคูหาคือพระ คันธกฺขี ทรงทำลานมณฑลให้มีให้มีกลิ่นหอมทั้งหมดคล้ายพื้นแก้วด้วยพระฉัพพรรณรัศมี ทรง

ประทับนั่งบนพื้มนโนลีลาอันหมดจดคือธรรมาสน์ ทรงเป็นผู้แก้อภัยโทษด้วยจตุเวสารัชชญาณ ทรง संबัดพวงขนคืออสาธารณญาณ 6 ประการ ทรงคำรามด้วยพระสุรเสียงเพียงดังเสียงของพระพรหม ผู้แก้อภัยโทษในบริษัททั้ง 8 เหล่า¹⁶² ผู้ปราศจากชนลูกชู้ชั้น เมื่อทำความสะอึกแห่งจิตคือญาณให้เกิดขึ้นแก่ทวยเทวดา ผู้มีอายุยืนนาน ด้วยพระดำรัสว่า “สพเพ สงฆารธา อนิจจา (สังฆารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง)” ทรงให้แม่สามพันโลกธาตุและพันโลกธาตุขนาดใหญ่ได้ยืนพระสุรเสียงอยู่ แล้วบันลือสีหนาทอันประกอบด้วยความมั่งคั่งของนานาเทศนาวิธี

ยถา จ ปิยวโท กรวิวกสกุโณ มจฺจรรสํ สหการผลมมุขตฺถุณฺทเกน ปหริตฺวา ปคฺขริตฺรสํ สายิตฺวา ปกฺเขน ตาฬํ ทตฺวา วิภูษมาโน สกฺลวณคฺชนนีสฺสิตํ สตฺตกายมมตฺตํ วิย ลลิตํ กโรจนโต มณฺชฺสฺสเรณ มณฺวิสํ ฌมมาโน วิย มจฺจฺสฺสเรณ วิรวติ ตโต สตฺถาเคน วา สหสฺสกาเคน วา ยสฺส สโร มจฺจฺจโร โหติฯ

อนึ่งนกกการเวก ตัวมีเสียงไพเราะ จิกผลมะม่วงหอมอันมีรสอร่อยด้วยจะงอยปาก แล้วลิ้มรสที่ไหลออก กู้อึ่งให้จิ้งหะด้วยปีกอยู่ ทำให้เป็นความงามเหมือนสักว่าห่มสัตว์อันอาศัยป่ารกชัฏทั้งหมด ย่อมรำร้องด้วยเสียงอันไพเราะ เหมือนเป่าขลุ่ยแก้วมณีมีเสียงไพเราะอยู่ ฉันทิ พระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมเป็นเสียงที่มีความไพเราะกว่า กว่าเสียงของนกกการเวกตั้งร้อยเท่าหรือพันเท่า ฉะนั้น

ยถา จ ราชชา จกฺกวตฺติ จกฺกรตนาณฺฎาเวน จกฺกวาฬคฺพเภ รชชสิริเมว ปตฺวา ปตฺตพฺพเมว ปตฺตํ “กิมเม อิทานิ มหาชนเนน โอลฺกิตฺเตนาติ น อปโปสฺสกุโก หุตฺวา รชชสิริ เมว อนฺุเกติ กาเลน กาลํ วินิจฺเจยฺยญฺฐาเน นิสิตฺติว นิคฺคเหตุพฺเพ นิคฺคณฺหาติ ปคฺคเหตุพฺเพ ปคฺคณฺหาติ ฐานนฺตเรสุ ฐฺเปตพฺเพ ฐานนฺตเรสุ ฐฺเปติ เอวํ โส มหาไฟธิมณฺเฑ อธิคตฺสส สพฺพญฺญตฺถญาณจกฺกรตนาณฺฎาเวน อนฺุปฺตตฺตรมฺมรชฺโซ “กิมเม อิทานิ โลกเณ โอลฺกิตฺเตน อนฺุตฺตรมฺมผลสมาปตฺติสุขมนฺุภวิสสามิติ อปโปสฺส กุกฺกตมนนาปชชิตฺวา จตฺุปฺริสมชฺเฌ ปญฺญตฺตวรพฺุทฺธาสนเน นิสฺสนโน พรหมสฺสรํ นิจฺฉาเรตฺวา ฌมฺมํ เทสยมาโน นิคฺคเหตุพฺพยฺุตเต กณฺฺหรมฺเม ปุคฺคเล สิเนรฺูปปาเต ปกฺกชิปนโต วิย อปายภยสนตฺตชฺชนเนน นิคฺคเหตุว ปคฺคเหตุพฺพยฺุตเต กลยฺาณมฺเม ปุคฺคเล อุกฺกชิปิตฺวา ภาวคฺเค นิสิตฺทาเปนโต วิย ปคฺคณฺหิตฺวา ฐานนฺตเรสุ ฐฺเปตพฺพยฺุตเตเก สวาทเก อธิคฺตรคฺควเสณ ฐานนฺตเรสุ ฐฺเปติฯ

อนึ่งพระเจ้าจักรพรรดิราช ทรงครองราชสมบัติในท้องแห่งจักรวาลด้วยอานุภาพแห่งจักรแก้ว ทรงเป็นผู้ชวนชวายน้อย ด้วยพระดำรัสว่า “ประโยชน์อะไรของเราด้วยมหาชนที่มองดูในบัดนี้” แล้วเสวยราชสมบัติที่ได้รับแล้ว (และ) ควรได้รับเท่านั้นหามิได้ ทรงประทับนั่งในตำแหน่ง

¹⁶² บริษัท 8 ได้แก่ (1) ชัตตยบริษัท (2) พรหมณบริษัท (3) คหบดีบริษัท (4) สมณบริษัท (5) จาตุมหาราชิกบริษัท (6) ดาวดึงส์บริษัท (7) มารบริษัท (8) พรหมบริษัท (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 194)

ผู้วินิจฉัยกาลตามกาล ย่อมชมบุคคลที่ควรชม ย่อมยกย่องบุคคลที่ควรยกย่อง ย่อมสถาปนาบุคคลที่ควรแต่งตั้งในฐานันดรทั้งหลายไว้ในฐานันดร ฉันทิ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นก็ฉันทันั้นเหมือนกัน ทรงครองราชย์โดยธรรม ด้วยอาณภาพจักรแก้วคือพระสัพพัญญุตญาณที่ทรงบรรลุแล้วที่ควงแห่งมหาโพธิพฤกษ์ ทรงไม่เข้าถึงความเป็นผู้ขวนขวายน้อย ด้วยพระดำริว่า “ประโยชน์อะไรของเรา ด้วยชาวโลกที่มองดูในบัดนี้ เราจักเสวยความสุขอันเกิดแต่ผลแห่งสมบัติอันยอดเยี่ยม” ทรงประทับนั่งบนพุทธอาสน์อันประเสริฐที่ปูลาดไว้ในท่ามกลางแห่งบริษัท 4¹⁶³ แล้วเปล่งพระสุรเสียงดุจเสียงของพรม ทรงแสดงธรรมอยู่ ทรงชมบุคคลผู้มีธรรมเลวที่ควรชมได้ ด้วยการคำรามด้วยความกลัวคืออบาย เหมือนโยนลงไปในเหวเขาสิเนรุ ทรงยกบุคคลที่ควรยกย่องไว้ในกัลยาณธรรมแล้วยกย่องเหมือนให้นั่งอยู่ในภวคคพรม ทรงสถาปนาพระสาวกที่ควรแต่งตั้งในฐานันดรทั้งหลายไว้ในฐานันดรด้วยอำนาจคุณที่ยิ่งใหญ่ฯ

ยถา จ ปุณณจนโท ปภาสมปตติยา โสภมานา นโภมชเม ฐิตโต “มเมโวปริจฺจนโทติ สพฺพสฺต-
 ตานํ ขายติ เอวํ โส ยตถ กตถจ ฐิตานมมิมฺหิเช ฐิตโต วีย ขายติ ตถา หิ ตสฺส ปุโรโต ฐิตาปิ ปจฺจโต ฐิตาปิ
 จกฺกวาหสฺสํ จกฺกวาหสฺสสมตฺกมิตฺวา ฐิตาปิ รสาถเส ฐิตาปิ อกนิฏฺฐภวเน ฐิตาปิ “สตถา มํเยว
 โอลฺลเกติ มเมว ธมฺมํ เทเสตีติ วทนฺติ โส หิ ตํ ตโมลฺลเกนโต วีย เตเน เตเน สทฺธิ สลลปนฺโต วีย จ โทติฯ

อนึ่งพระจันทร์เพ็ญสวยงามอยู่ด้วยสมบัติคือรัศมี ลอยแล้วกลางนภาภาค ย่อมปรากฏแก่สรรพสัตว์ ด้วยความคิดว่า “พระจันทร์อยู่ข้างบนเราเท่านั้น” ฉันทิ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นก็ฉันทันั้นเหมือนกัน ย่อมปรากฏแก่บุคคลที่ยืนอยู่ที่ใดที่หนึ่ง เหมือนยืนเผชิญหน้า จริงอย่างนั้น เหล่าบุคคลผู้ยืนแล้วข้างหน้าก็ดี ยืนแล้วข้างหลังก็ดี ยืนล่องเลยร้อยจักรวาล พันจักรวาลก็ดี ยืนในนาศพิภพก็ดี¹⁶⁴ ยืนในอกนิฏฐภพก็ดี ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมพากันกล่าวว่า “พระศาสดามองดูเราเท่านั้น ย่อมแสดงธรรมแก่เราเท่านั้น” ความจริงพระองค์ เป็นเหมือนมองดูคนนั้นๆ และเป็นเหมือนตรัสอยู่กับคนนั้นๆ

เย จ ขตฺตียปฺนตฺติตา พุราหฺมคหปติสมณปฺนตฺติตา นิปฺนกตปรปฺปวาทา วาลเวธิรูปา-
 โวภินทฺนตา วีย จรฺนติ ปญฺญาคเตเน ทิฏฺฐิตฺตานิ เต ปญฺหมภิสงฺขริตฺวา ยมฺปสงฺกมิตฺวา ปุจฺจนฺติ คุพฺหานิ
 ปฏฺิจฺจนฺนานิ จ ตานิ ตาวเทว โส สุนิสิตสฺสเถเน กุมฺพทฺนลกลาปี ฉินฺทนฺโต วีย ปญฺญาสฺสเถเน ฉินฺทิตฺวา
 ทิพฺพาคเตเน สพฺโพ วีย สพฺพปรปฺปวาทีโน อภิวาติ เต ภาสุรวิลมพฺเกสรฆฺฆาโสภิตกฺขนธสฺส มิครฺณโณ
 สมีเป ชรฺสีคาลา วีย ขายนฺติฯ

¹⁶³ บริษัท 4 ได้แก่ (1) ภิกษุ (2) ภิกษุณี (3) อุบาสก (4) อุบาสิกา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 151)

¹⁶⁴ แปลตามฉบับ S₂ ตเล

อนึ่งเหล่ากษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต พรหมณ์ คฤหบดี และสมณะผู้เป็นบัณฑิตเหล่าใด มีวา
 ฑะโต้ตอบกับผู้อื่นที่ใคร่ครวญแล้วอย่างละเอียด ย่อมเที่ยวไปเหมือนนายขมังธนูยิงขนทรายแมน
 ขนเหล่านั้นแต่งปัญหาแล้วเข้าไปสอบถามความเห็นอันซ่อนเร้นและปกปิดไว้เหล่านั้นด้วยปัญญา
 ด้วยเหตุเพียงนั้น บุคคลนั้นตัดทิฏฐิเหล่านั้นได้ด้วยศัสตราคือปัญญา เหมือนกำลังตัดกำดอกโกมุท
 และไม่อ้อด้วยศัสตราอันคมกริบ ย่อมข่มบุคคลผู้มีวาฑะโต้ตอบกับผู้อื่นทั้งหมด เหมือนบุคคล
 ทั้งหมดถูกรอบงำด้วยโอสถทิพย์ บุคคลเหล่านั้น ย่อมปรากฏเหมือนสุนัขจิ้งจอกเผ่าที่อยู่ใกล้
 พญาเนื้อที่มีร่างสวยงามประดับด้วยแผงคออันรุ่งเรืองที่ห้อยลงมา

โย จ อธิวิธเณ นานาวิธวิภูพณํ ทสเสนโต ทิพฺพโสเตน เทวมนุสฺसानํ สททํ สุณฺนโต เจโต
 ปรียญาณเณน ปเรสํ โสฬสวธิํ จิตฺตํ ชานนฺโต ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณเณน อิจฺฉิตฺติจฺฉิตฺตญาณํ สมฺนุสฺสรนฺโต
 ทิพฺพจกฺขณา อิจฺฉิตฺติจฺฉิตฺตํ รูปมปฺสฺสนฺโต อรหตฺตญาณเณน อตีปณฺีตานิ โลกุตฺตรผลสุขานิ อนุภวนฺโต
 วิหฺรติฯ

อนึ่งบุคคลใด เมื่อแสดงปาฏิหาริย์หลายประการด้วยฤทธิ์วิธี ฟังเสียงของเหล่าเทวดาและ
 มนุษย์ด้วยทิพพโสตอยู่ เมื่อรู้จิตมี 16 อย่างของบุคคลเหล่านี้ด้วยเจโตปริยญาณ เมื่อตามระลึก
 สถานที่ตนปรารถนาด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เห็นรูปที่ตนปรารถนาด้วยทิพพจักขุ จึงพัก
 เสวยสุขอันเกิดจากผลของโลกุตระที่ประณีตอย่างยิ่งด้วยญาณคือพระอรหันต์ฯ

โย จ กรุณาภควตีเจติตททโย มณฺีที่ปรสมิวิทิตติมรคฺนธกฺฎิยา วาสํ วิหาย สลิลธรรปฏฺลชนิต-
 พทฺลนธการรตฺติยา หิมสมากุลพลวานิลลูลิตสกณฺฺกํ ยกฺขวยคฺขนาคสยจริตฺวิสมตลํ คทนเทสมชิวสติ-
 ชนํ วิเนนฺโตฯ

อนึ่งบุคคลใด ผู้มีหทัยถูกภควตีคือความกรุณาตักเตือนแล้ว ได้ละทิ้งการอยู่ในคันธกฏีคือ
 ความมืดที่ถูกกำจัดแล้วด้วยแสงประทีปคือแก้วมณี แนะนำชนอยู่ จึงอาศัยเขตป่าตงติบอยู่ อันมี
 หนามที่สั้นไหวด้วยแรงลมที่เดียดาษด้วยน้ำค้าง มีพื้นไม่เรียบเสมอเพราะยักซ์ เสือโคร่ง และ
 พญานาคที่สัญจรไป ในราตรีที่มีดมิตซึ่งเกิดขึ้นบนหลังคาคือก้อนเมฆฯ

โย จ สุปฺปารโก วีย ตณฺหานิลเวเคน สํสารมทณฺณเว ปรีชาวิทฺวา อปายวพฺภามุขมปฺวิสนติมป-
 ชานาวํ เทสนาสจฺจกรณฺเณน นีวตฺเตตฺวา สทมฺมรตนปฺุริตํ กตฺวาน นิพฺพานถลํ สมฺปาเปติฯ

โย จ กุสราชา วีย กรุณาปภาวติยา ยาจิโต อนาวรณณญาณคชวรมารุยห พุทธจกขุมหาทวารั
 วิวริตวา ประปรีสมรภูมิมีปวิสิตวา ปณหบริหารวจนเนน อปโปเรฐตวา เทสนาสีนาเทน กิเลสริปูเสนโม-
 ปาเตตวา เวเนยยชนสาคเล ปรีปาเลติฯ

อนึ่งบุคคลใด ผู้เหมือนพระเจ้ากุสราช ผู้ถูกพระนางปภาวดีคือความกรุณาอ่อนวอนแล้ว
 ได้เสด็จประทับยังข้างตัวประเสริฐคืออนาวรณญาณ¹⁶⁷ ทรงเปิดประตูหลวงคือพุทธจักขุ แล้วเสด็จ
 เข้าไปสู่สมรภูมิคือบริษัท ทรงปรบด้วยคำเป็นเครื่องคุ้มครองคือปัญหา แล้วทำกองทัพข้าศึกคือ
 กิเลสให้ตกลงด้วยการบันลือเพียงดังราชสีห์คือเทศนา จึงรักษาสาคลบุรีคือเวไนยชนได้ฯ

โย จ มนธาตา วีย พรหมสสเรณ อปโปเรฐตวา สกถภูวนมณฑล ฌมมรตนวสสั นิรนตริ
 วสสาเปตวา อลทสทฐมมณนทุกคตานมสมสุขิ สมปาเทติฯ

อนึ่งบุคคลใด ผู้เหมือนพระเจ้ามันธาตุดุทรงปรบด้วยพระสุรเสียงเพียงดังเสียงพระพรหม
 แล้วบันดาลฝนคือพระธรรมรัตนะให้โปรยปรายลงมาไม่ขาดสายในโลกมณฑลทั้งสิ้น จึงบันดาล
 ความสุขอันไม่มีที่เปรียบให้เกิดขึ้นแก่คนยากจนในทรัพย์คือพระสัทธรรมที่ไม่ได้แล้วฯ

โย จ ชลธโร วีย โลกกาเส อฏฐหิตวา พยามปภาภาสุรสุรจาปี ทสเสตวา พรหมโฆเสน คช-
 ชิตวา ทยาสิตลั ฌมมามตวภูจิจาริ สกถภูวนตเล วสสาเปตวา กิเลสปริฬาหิ นิพพาเปติฯ

อนึ่งบุคคลใด ผู้เหมือนเมฆตั้งเค้าในอากาศคือโลกแล้ว ได้แสดงธนูของเทวดา (สายรุ้ง)
 อันรุ่งเรืองด้วยรัศมี 1 วา ค้ำรามด้วยเสียงดังกังวาลดุจเสียงของพระพรหม แล้วบันดาลสายพิรุณ
 คืออมตธรรมอันเย็นฉ่ำคือความกรุณาให้ตกลงบนพื้นโลกทั้งสิ้น จึงบันดาลความร่ำร้อนคือกิเลส
 ให้ดับลงฯ

โย จ กปปตรุโร วีย สีลมุโล สมาธิกชนโจ ปณญาสาโช อภิญญาปูโป วิมุตติผลโล กรุณาสิ-
 ตลจจาโย เวเนยยชนภมรสกถณนาวิจฉินนสยจาโร ชาติกนตารปฏิปนนิ ชรามรณวยาธิมมปรีปีพิดี
 สัสารปถิกชนสมุหิ สพพกาลั สนตปเปติฯ

อนึ่งบุคคลใด ผู้เหมือนต้นกัลปพฤกษ์อันประเสริฐ มีรากคือศีล มีลำต้นคือสมาธิ มีกิ่งคือ
 ปัญญา มีดอกคืออภิญญา มีผลคือวิมุติ มีร่มไม้ที่เย็นฉ่ำคือกรุณา เป็นที่เลียบเลาะไม่ขาดสายของ
 กลุ่มผึ้งและนกคือเวไนยชน จึงยังประชุมชนผู้เดินทางในสังสารวัฏ ผู้ดำเนินไปในทางกนดาร์คือ
 ชาติ ผู้ถูกความร้อนคือชรา มรณะ และพยาธิเบียดเบียนโดยรอบ ให้สำราญอยู่ตลอดกาลทั้งสิ้นฯ

¹⁶⁷ อนาวรณญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ที่ไม่มีอะไร มาเกินได้ หมายความว่า รู้ตลอด, รู้ทะลุปรุโปร่ง เป็นพระ
 ปรีชาญาณเฉพาะของพระพุทธเจ้า ไม่ทั่วไปแก่สาวก (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 536)

โย จ ที่ปงกรมเหลสีโน ปสาเทน ปารมิตาสีนา ภวนคหนมปทาเลนโต อนุภกเมน โโพธิองคณมปตวา ปุพพชินานายาต์ วิปสสนามคค์ ทิสวา เตน คนตวา วิมลสีลามจรตนาวาลูกานินกรนิจิตต์ จรณมณิโตรณมณีย์ อิทธิปาทกปปาทโปเปตต์ พรหมวิหารกมลกรากิราม์ สติปฏฐานรตนภวน- ภาสุรมินทกุนททลธวลกิตติเกตุสโตโสภิต์ สมาปตติปาการปริคตต์ กิเลสริปุตุหินทินกรมปนีตภวภยมวิ- ปริณามมสมสุข์ ทสสทสสจกกวาหวิญญะย์ สกลโลกธาดุยา อคค์ นิพพานคร์ จตุพพิธมคคทวาเรณ¹⁶⁸ ปริสิตวา ตตถ ตตถ นินิตตมมรตนราสีโย วุตถาเปตวา อคคผลสสมาปตติมหาปาสาทมารุยห ทิฏฐ- ธมมสุขมนนุภวนโต จกกวตตี วิย มหากรุณาสีหปถขเร ฐตวา พุทธจกขุนยยานิ อุมมีเลตวา สเทวก์ โลกโมโลเกนโต โภณขญญมหาภูมิกัมพิกั ทิสวา “เอเต อฏฐารสโกฏฐิปุริเส คเหตุวา มมามตปุเร วาส์ กโรหิตติ ตมามนเตตวา “น ตาว สมปุณณิ นครนติ ญตวา อปราณิ ปณจปณณาสกุลานิ อปราณิ तीस- गुलानि अप्री कुलसहस्री अप्राणि ऐकात्सनुत्तुलानि अप्राणि जत्तरासीत्कुलसहस्रानि आमनतेतवा तस्मिं वसापेनोत् अपुर्यमानं निपुणान्पुरी तिसवा “อติมหนตมมม นครมิมินา นเยน กุลานิ आमनतेतवा न सका पन पुरेत्तु गेरिमपन सावेत्ता “สทหมมววจกกวตตีโน นครมิมาย จ สมปตติยา สมปนน์ ये तत्त वसितुगामा ते यथासुखमाज्जनत् कदा ज इम्वजिम्वज परिहार लघिसनत्ति न करसस वण्णनญजेव लोकसस परिहारलाण्य सเทवेगे लोके षोसापेनोत् วิย माससส อฏฐัสสู ทิวเสสสุ ตตถ ตตถ นิสินนानं รมมกถิกานं सत्थम्मगेरि तत्ता निपुणान्पुरवण्णनญจ तत्राक्तानमनुत्तरसिलाङ्गरातिपरिहारलाण्य षोसापे- त्वा त् सुत्ता तโต ततो निकขमित्ता पพพชขมาที กत्ता อนุโลมปฏิปทมปฏิปन्नानมปริมาณานं कुलपु- त्तानं निपुणान्पुरसโมสรณं การापेतिया

อนึ่งมหาบุรุษใด เพราะความเลื่อมใสพระที่ปงกรพุทธเจ้า จึงทำลายป่าช้าคือภพ ด้วย ดาบคือบารมีอยู่ แล้วลูถึงลานโพธิ์ฤกษ์ตามลำดับ เห็นหนทางคือวิปัสสนาที่พระชินเจ้าพระองค์ ก่อนทรงบำเพ็ญแล้ว ได้ดำเนินไปตามหนทางนั้น แล้วเข้าไปทางประตูคือมรรค 4 ประการสู่พระ นครคือนิพพานอันเลอเลิศในโลกธาตุทั้งหมด อันเป็นที่สั่งสมด้วยนิกรทรายแก้วอันหมดจดคือศีล อันไร้มลทิน อันเป็นที่นำรีนรมย์ด้วยไตรณะที่ประดับด้วยแก้วมณีคือจรณะ อันเพียบพร้อมด้วยต้น กัลปพฤกษ์คืออิทธิบาท อันงดงามด้วยสระบัวคือพรหมวิหาร¹⁶⁹ อันรุ่งเรืองด้วยห้องแก้วคือ

¹⁶⁸ ควรจะเป็น ทวาเรณ

¹⁶⁹ พรหมวิหาร คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ได้แก่ 1. เมตตา (ความรักใคร่ ประารถนาดีอยากให้ความมีความสุข มีจิตอันแผ่เมตตาและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า) 2. กรุณา (ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์) 3. มุทิตา (ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป) 4. อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำ แล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จัก

สติปัญญา¹⁷⁰ อันงดงามด้วยธงเกียรติยศหนึ่งร้อยมีสีขาวดุจกลีบดอกมะลิเครื่องของพระอินทร์ อันล้อมรอบด้วยกำแพงคือสมบัติ มีดวงอาทิตย์เป็นศัตรูของน้ำค้างคือกิเลส อันมีภัยคือภพนำออกแล้ว อันไม่แปรปรวน อันไม่มีความสุขเสมอเหมือน อันรู้ได้ในหมื่นจักรวาล ได้กำหนดกองรัตนะคือธรรมที่ตั้งมั่นในที่นั้นๆ แล้วเสด็จขึ้นมหาปราสาทคือผลแห่งสมบัติอันล้ำเลิศ ทรงเสวยความสุขในทิฏฐธรรม¹⁷¹อยู่ แล้วประทับยืนที่สีหบัญชรคือมหากรุณาเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิราชทรงลิ้มพระเนตรคือพุทธจักขุ เมื่อมองดูชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ได้เห็นโกณฑัญญะมหาภุมมพี¹⁷² แล้วตรัสเรียกมหาภุมมพีนั้นว่า “เธอจงพาเอาบุรุษ 18 โภคิเหล่านี้อันไปสร้างที่อยู่อาศัยในอมตบุรีของเรา” ทรงทราบแล้วว่า “เมืองนี้ยังเป็นเมืองไม่สมบูรณ์” แล้วตรัสเรียกตระกูลนอกนี้ 55 ตระกูล 30 ตระกูล 1,000 ตระกูล 11 นหุต และ 84,000 ตระกูล ทรงให้ (แต่ละตระกูล) อาศัยอยู่ในเมืองนั้น ได้เห็นนิพพานบุรีที่พร้อมอยู่ คิดว่า “พระนครของเรานี้ใหญ่หลวงนัก แล้วเรียกตระกูลทั้งหลายมาโดยนัยนี้แล้ว ก็ไม่อาจจะให้พระนครบริบูรณ์ได้ จึงให้ตีกลองประกาศว่า “ก็พระนครของพระเจ้าจักรพรรดิราชคือพระสัทธรรมอันประเสริฐ เป็นเมืองที่สมบูรณ์ด้วยสมบัตินี้ เหล่าชนผู้ต้องการจะอาศัยอยู่ในเมืองนั้นจงมาตามสบายเถิด อนึ่งเหล่าชนที่ไปแล้ว จักได้เครื่องบริหารนี้ๆ” แล้วประธานกลองคือพระสัทธรรมแก่พระธรรมกถึกผู้หนึ่งแล้วในที่นั้นๆ ในวันขึ้น 8 ค่ำแห่งเดือนเหมือนท่าชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ประกาศการสรรเสริญพระนครและการได้เครื่องบริหารโลก ทรงให้ป่าวประกาศการสรรเสริญนิพพานบุรี และการได้เครื่องบริหารมีเครื่องประดับคือศีลอันยอดเยี่ยมเป็นต้น แก่เหล่าชนผู้มาอยู่ในนิพพานบุรีนั้น ครั้นสดับค่านั้นแล้ว ต่างพากันออกมาจากแต่ละเมือง แล้วทำการบรรพชาเป็นเบ็องตัน สำหรับกุลบุตรนับไม่ถ้วนซึ่งดำเนินไปสู่อนุโลมปฏิบัติแล้ว จึงให้ทำการสโมสรกันในนิพพานบุรีฯ

ก็ พุทฺธา ภาสิเตน โย จ สพฺพญฺญตฺยา สพฺพสตาณมตฺถานตฺถํ ชานาติ มหาการุณิกตฺยา อนตฺถมปฺริวชเชตฺวา อตฺถเถ นฺนิโยเชตฺวา

วางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขาได้รับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับที่รับผิดชอบของตน) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 124)

¹⁷⁰ สติปัญญา คือ ที่ตั้งของสติ, การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือตามสิ่งที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นอย่างมันเอง ได้แก่ 1. กายานุปัสสนาสติปัญญา (การตั้งสติกำหนดพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นเพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา) 2. เวทนานุปัสสนา สติปัญญา (การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา) 3. จิตตานุปัสสนา สติปัญญา (การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา) 4. อัมมานุปัสสนา สติปัญญา (การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา)

¹⁷¹ ทิฏฐธรรม หมายถึง ในปัจจุบัน

¹⁷² โภคิเหล่านี้อันเป็นหนึ่งในปัจจุบันคีย์ทั้ง 5

ประโยชน์อะไรที่เราพูดมาก ก็พระองค์ได้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ของสรรพสัตว์ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ แล้วเว้นสิ่งที่มีใช้ประโยชน์ประกอบสิ่งที่เป็นประโยชน์ ด้วยความเป็นผู้ประกอบด้วยมหากรุณาฯ

โส ญาณกรุณามโย ภวสาครปารโค ติโลกภทรสารถิ ติตถิยามานอนตโก ทุททนต์ทมโก ฌมมามตมพวุสสโก โลกาโลกโกโร ชคทานนทโลจโน ติโลกติลโก คุณเสขโร ภววนคหนทาวานโล ฌมมโลจโน ญาณสาครโ อปริมาณคุณ ฌมมราชา “สตตาน วิวัธ หิตฺ ทรติ อุปรหติ อุชเนติ อุปปาเท ติติ วณณิเตน อิริยาปถวิหาโร ทิพพิหาโร พุททวิหาโร อริยวิหาโรติ จตุพพิเชน วิหาเรณ วิหรนโต เซตวนวิหาเร กทาจิ เวเนยชนาวโพธนาย จาริกํ จรนโต สาสนมทึรุหํ สุปุผิตผลิตํ กตวา สกลชมพู- ทิปิ กาสาวชโชตมิสวาตปปฏิวาทํ กโรนโต อภิสมโพธิโต สตตเม สัจจเร สวตถินครทวาเร คณทม- พรุกขมูเล ทวาทสโยชนิเก รตนมณฺฑเป โยชนปปมาณเ ปลลงเก นิสีทิตวา ตโยชนิเก ทิพพิเสตจตเต ธาริยามาเน ทวาทสโยชนวิตถตาย ปริสาย อตตทานปริทีปนํ ติตถิยปริมททหนํ ยมกปาฏิหาริย์ ทสเสนโต โอทาทกสิณสมาปตตี สมาปชชิตวา อุฬารํ วิบุลโมภาสํ สพพตถ ปตถริตวา สพพรัตนมยมปฺพุพา- ปรจกกวาฬฆวภูณินิทมฺโภสุ ปสเสสุ สุวณณมยมชเณ มณฺมยมปรมรมณียมมริยาทาภูมิมมณฺมุตตา- วาลุกาภินณํ สหสสรํสิมิว สพพทสทิสโมภาเสนตํ สพพรัตนมยํ จงกมมาเปตวา อภิญญาปาทกํ จตตถชฌานํ สมาปชชิตวา ตโต อญฺญาย อวชชิตวา อธิญฺฐานจิตเตน อากาสํ อพฺกคฺคนตวา รตนจก- เม จงกมนโต อุปริมกายโต ภาสุรฺตรํ ชนมโนนุกฺลํ โลจนาภิรามมปรตวาปรหิตมคคิกฺขนธํ เหมญฺฐิมกายโต วิมลตรมจจตฺรํ รุจิริตรํ สมสิตมทกธารํ เหมญฺฐิมกายโต ตาทิสเมว อคคิกฺขนธมฺปริมกายโต ตาทิสเมว อุทกธารํ ตตถา ปุรตถิมกายโต ปจฉิมกายโต ทกฺขินอกฺขิตโต วามอกฺขิตโต ทกฺขินกณฺณโสตโต วาม- กณฺณโสตโต ทกฺขินนาสิกาสโตโต วามนาสิกาสโตโต ทกฺขินอํสกุญฺโต วามอํสกุญฺโต ทกฺขินหตฺถโต วามหตฺถโต ทกฺขินปสฺสโต วามปสฺสโต ทกฺขินปาทโต วามปาทโต องฺคฺลนคฺคสิทฺติ องฺคฺลนตริกาทฺติ เอเกก- โลมโต เอเกกโลมณฺฑปโต อคคิกฺขนธํ โลมโต โลมณฺฑปโต อุทกธารมปวตตยาโน ฉพพณฺณพุทฺธสมฺมโย วิสสชฺเชนโต ฌมมณฺจ เทเสนโต เอโกปิ หุตวา พุทฺธา โหติ พุทฺธาปิ หุตวา เอโก โหติ อาวิภาวํ ติโรภาวํ ติโรกฺุทฺทํ ติโรปาการํ ติโรพพตมสชฺชมาโน คจจติ เสยฺยถาปิ อากาเสฯ ปฐฺวิยาปิ อุมฺมุชฺชานิมฺมุชฺชํ กโร- ตติ เสยฺยถาปิ อุทเก อุทเกปิ อภิชชมาโน คจจติ เสยฺยถาปิ ปฐฺวิยํฯ อากาเสปิ ปลลงเกน จงกมติ เสยฺย- ถาปิ ปกฺขิสกฺุณฺฯ อิเมปิ จนฺทิมสุริเย เอวมมทฺทิกเ เอวมมทานุภาเว ปาณินา ปริมสติ ปริมชฺชติ ยาว พุทฺหมโลกาปิ กาเยเนว สมปวตเตติฯ

พระองค์นั้น ทรงประกอบด้วยพระกรุณาคือพระญาณ ทรงเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งมหาสมุทรคือ ฌาน ทรงเป็นนายสารถิในไตรโลก ทรงกระทำที่สุดแห่งมานะของเดียริถีย์ ทรงฝึกบุคคลที่ฝึกได้โดย ยาก ทรงหลั่งน้ำคืออมตธรรม ทรงทำแสงสว่างในโลก ทรงมีดวงตาเป็นที่เพลิดเพลिनของชาวโลก ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในไตรโลก ทรงประดับด้วยมงกุฎคือคุณ ทรงเป็นจุดไฟไหม้ป่าชฎคืออภพ ทรงมี

พระจักขุคือพระธรรม ทรงมีพระญาณดังสาคร ทรงมีพระคุณนับประมาณมิได้ ทรงเป็นพระธรรมราชา ทรงประทับอยู่ด้วยวิหารธรรม 4 ประการคือ “อิริยาบถวิหาร ทิพพิหาร พรหมวิหาร และ อริยวิหาร” อันสรรเสริญแล้วว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยึดเอาประโยชน์เกื้อกูลหลายประการ คือทรงนำไป ได้แก่ให้บังเกิดขึ้น ทำให้เกิดขึ้น แก่สัตว์ทั้งหลาย” บางคราวเสด็จเที่ยวจาริกไปในเขตวันวิหารเพื่อความเบิกบานของเวไนยชน ทรงทำต้นไม้คือคำสอนให้ผลิดอกออกผลบานสะพรั่ง ทรงทำชมพูทวีปทั้งสิ้นให้เป็นทวีปที่อบอวลด้วยลมหวานคืออินกบวช อันรุ่งเรืองด้วยกาสาวปัสตร์ ในพรรษาที่ 7 นับตั้งแต่การตรัสรู้¹⁷³ ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์ประมาณหนึ่งโยชน์ในรัตนมณฑป 12 โยชน์ที่โคนต้นคันทามพฤกษ์ใกล้ประตูเมืองสาวัตถี เมื่อเสด็จฉัตรล้วนทิพย์ถูกกางกั้นอยู่ ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ อันแสดงความผ่องแผ้วในพระองค์ อันย่ำยีเดียรฉัตร แก่บริษัทกว้างประมาณ 12 โยชน์ แล้วเข้าสมาบัติคือโอทาทกสถิน¹⁷⁴ ทรงแผ่พระโอภาสอันรุ่งเรืองอย่างไฉน ทรงเนรมิตที่จักรกลล้วนด้วยแก้วทุกชนิดอันส่องสว่างทั่วทั้งสิบทิศ ประหนึ่งวรัศมีหนึ่งพัน (พระอาทิตย์) อันล้วนด้วยแก้วทุกชนิด อันอุทัยที่ขอบปากจักรวาลทางทิศตะวันออก ทั้งสองข้างล้วนด้วยทอง ตรงกลางล้วนด้วยแก้วมณี มีพื้นที่เขตแดนน่ารื่นรมย์ยิ่งนัก อันเดียรดาษด้วยแก้วมณี แก้วมุกดา และ ทราย แล้วเข้าจตุตถฌานมีอภิญาเป็นบาท เสด็จลุกขึ้นจากบัลลังก์นั้น แล้วเสด็จเหาะขึ้นไปสู่อากาศด้วยจิตอธิษฐาน เสด็จจกกรมในรัตนะจกกรมอยู่ ทรงบันดาลท่อไฟ อันรุ่งโรจน์โชติช่วงมากมาย อันเหมาะสมแก่ดวงใจของชน อันเป็นสิ่งสวยงามสำหรับดวงตา อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อชนอื่น ก็พลุ่งออกจากพระกายเบื้องบน สายน้ำอันไร้มลทิน อันเรืองรองผุดผ่อง สว่างไสว รุ่งโรจน์ เย็นสนิท ไหลออกจากพระกายเบื้องล่าง ท่อไฟเช่นนั้นเหมือนกันก็พลุ่งออกจากพระกายเบื้องล่าง สายน้ำเช่นนั้นเหมือนกันก็ไหลออกจากพระกายเบื้องบน ในที่นั้น ท่อไฟพลุ่งออกจากพระกายเบื้องหน้า สายน้ำไหลออกแต่พระกายเบื้องหลัง ท่อไฟพลุ่งออกแต่พระเนตรเบื้องขวา สายน้ำไหลออกแต่พระเนตรเบื้องซ้าย ท่อไฟพลุ่งออกแต่ช่องพระกรรณเบื้องขวา สายน้ำไหลออกแต่ช่องพระกรรณเบื้องซ้าย ท่อไฟพลุ่งออกแต่ช่องพระนาสิกเบื้องขวา สายน้ำไหลออกแต่ช่องพระนาสิกเบื้องซ้าย ท่อไฟพลุ่งออกแต่จะงอยพระอังสาเบื้องขวา สายน้ำไหลออกแต่จะงอยพระอังสาเบื้องซ้าย ท่อไฟพลุ่งออกแต่พระหัตถ์เบื้องขวา สายน้ำไหลออกแต่พระหัตถ์เบื้องซ้าย ท่อไฟพลุ่งออกแต่พระปรัศว์เบื้องขวา สายน้ำไหลออกแต่พระปรัศว์เบื้องซ้าย ท่อไฟพลุ่งออกแต่พระบาทเบื้องขวา สายน้ำไหลออกแต่พระบาทเบื้องซ้าย ท่อไฟพลุ่งออกแต่พระองค์ลี สายน้ำไหลออกแต่ช่องพระองค์ลี ท่อไฟพลุ่งออกแต่ขุมพระโลมาขุมหนึ่งๆ สายน้ำไหลออกแต่ขุมพระโลมาขุมหนึ่งๆ ได้ดำเนินไปอยู่ ทรงเปล่งพระฉัพพรรณพุทธรัศมี และทรงแสดงธรรมเทศนา แม้คนเดียว เป็นหลายคน หลายคนเป็นคนเดียว ทำให้ปรากฏ ทำให้หาย ทะลุฝ่ากำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัด

¹⁷³ ในพรรษาที่ 7 หลังการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

¹⁷⁴ โอทาทกสถิน คือ สถินสีขาว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 230)

เหมือนไปในที่ว่างๆ ผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินเหมือนแม่น้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เดินจกรมโดยบัลลังก์ในอากาศเหมือนนกมีปีกก็ได้ฯ ใช้มือลูบคลำพระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านี้ ซึ่งมีฤทธิ์มากมีอำนาจมากอย่างนี้ได้ ใช้กายยึดไปถึงพรหมโลกได้ฯ

ตทา กนกกลสโต นิกขนตา อินทนีลมนिरสธารา วีย อุมมาปุพฟทามเวลา วีย จ นีลรสมีโยฯ
 สุวณฺณรสธารา วีย กณิกการกุสมุททามเวลา วีย จ ปีตรสมีโยฯ ปวาพรสธารา วีย พนฺธุชิวกปุพฟทามเวลา
 วีย จ โลหิตรสมีโยฯ รชตรสธารา วีย สุมนฺกุสมุททามเวลา วีย จ โอทาทรสมีโยฯ มลฺลเชฏฐทามเวลา วีย
 จ มลฺลเชฏฐรสมีโยฯ

ครั้งนั้น พระรัศมีสีเขียวเหมือนสายน้ำแห่งแก้วอินทนีลที่ไหลออกจากหม้อทองคำและเหมือนระเบียบพวงดอกผักตบ ฯ พระรัศมีสีเหลืองเหมือนสายน้ำทองและเหมือนระเบียบพวงดอกกรรณิกาฯ พระรัศมีสีแดงเหมือนสายน้ำแก้วประพาฬและเหมือนพวงมาลัยดอกชบาฯ พระรัศมีสีขาวเหมือนสายแร่เงินและเหมือนพวงมาลัยดอกมะลิฯ และพระรัศมีสีหงสบาทเหมือนพวงมาลัยดอกฝางฯ

อุมมาปุพฟเส อติวีย นีลฐฐานํ วีย กณิกการกุสมุเส อติวีย ปีตฐฐานํ วีย พนฺธุชิวกกุสมุเส อสทิสฺรตตฐฐานํ วีย โอสถิตารกา วีย มลฺลเชฏฐาส อตุลยมลฺลเชฏฐวณฺณฐฐานํ วีย ปภสฺสรสมีโยติ-
 ฉพพณฺณพุทฺธรสมีโย ปุรตถิมกายโต นิกขมิตฺวา ชาลฺลภูมิมตฺตโน สตตสตตวารี อนฺุปริวตติตฺวา
 ตาลกฺขนธรรจกุกสกุฏกุกกาคาราทิมตฺตา หุตฺวา ปุรตถิมาย ทิสาย ธารนฺตา จกฺกวาฬคิริ อติกมิตฺวา
 อปฺริยนาตุสฺ โลกาตุสฺ ยาว สาสนนฺตรธานา ปวตฺตนาติฯ

พระฉัพพรรณพุทธรัศมีทั้งหลายคือพระรัศมีเลื่อมพราย มีสีเขียวเข้มเหมือนดอกผักตบ มีสีเหลืองเข้มเหมือนดอกกรรณิกา มีสีแดงเข้มเหมือนดอกชบา เหมือนดาวประกายพริ้ว (และ) มีสีหงสบาทไม่สม่ำเสมอเหมือนฝาง ออกจากพระวรกายเบื้องหน้า เวียนรอบตาข่ายไปมาทีละ 7 ครั้ง เพื่อพระองค์ เป็นเหมือนลำตาล ล้อรถ ล้อเกวียน และเรือนยอดเป็นต้น แล้วแล่นไปในทิศตะวันออก ล่วงเลยภูเขาจักรวาล หมุนไปในโลกธาตุทั้งหลายไม่มีที่สิ้นสุดตราบเท่าที่พระศาสนาจะอันตรธานไปฯ

ปจฺฉิมกายโต ตตฺถาว นิกขนตา รสมีโย ปจฺฉิมาย ทิสาย ธารนฺตา จกฺกวาฬนคฺมตฺติกมิตฺวา อป-
 ริยนาตุสฺ โลกาตุสฺ ตตฺถา ปวตฺตนาติฯ เภฏฐิมกายโต นิกขนตา ฉพพณฺณชนพุทฺธรสมีโย จตฺนหฺตาทิก-
 ทวียชนสฺตสพฺพลํ มหาปฺฐวี ภูมิตฺวา ตํ นิพฺพนฺตสุวณฺณปฺนํ วีย กโรนฺติโย อญฺฐนฺหฺตาทิกจตฺโย-
 ชนสฺตสพฺพลํ ปฺฐวีสนฺธารกํ อุทกํ วินิวิชฺฌิตฺวา ตํ สุวณฺณกลเสทฺธิ อาสิญฺจมานวิสิณฺสุวณฺณํ วีย ทส-
 เสนฺติโย ฉนฺนหฺตาทิกนวียชนสฺตสพฺพลํ สลิลสนฺธารกํ อนิลปฺฐวี ปวิสิตฺวา ตํ สมุสฺสิตสุวณฺณกฺขนํ
 วีย สนทสฺเสนฺติโย อชฺฎากาสามปฺกฺขนธิตฺวา ยาว สาสนนฺตรธานา ปวตฺตนาติฯ

พระรัศมีพวยพุ่งออกจากพระกายเบื้องหลังในที่นั่งเหมือนกัน แล่นไปในทิศตะวันตก ล่วงเลยภูเขาจักรวาลไป ย่อมเป็นไปในที่นั่งในโลกธาตุนั้นไม่มีที่สิ้นสุดฯ กลุ่มพระฉัพพรรณพุทธ รัศมีพวยพุ่งจากพระกายเบื้องล่าง ได้ทำลายมหาปฐพีอันหนา 240,000 โยชน์นั้นหุด ทำมหาปฐพี นั้นให้เป็นเหมือนก้อนทองคำที่เขาขจัดมลทินแล้ว ได้ทะลุถึงน้ำรองแผ่นดินอันหนาถึง 480,000 โยชน์นั้นหุด แสดงน้ำรองแผ่นดินนั้นเหมือนโสรงสรง (ชำระ) ด้วยทองคำเหลวจากหม้อทองคำ แล้วเข้าไปสู่ลมในแผ่นดินอันรองด้วยน้ำอันหนา 960,000 โยชน์นั้นหุด แสดงลมในแผ่นดินนั้น เหมือนท่อทองคำที่ยกขึ้นไว้ แล้วแล่นไปยังอชฎากาศ (อากาศเว้งว่าง) ย่อมเป็นไปจนกว่าพระ ศาสนาจะอันตรธานฯ

ตตเถว อุปริมากายโต ฉพพณณฆนพุทธรสมีโย นิกขมิตวา ฉททนต์คชฆฎา วีย วลาหคตฺรุงค- มาลา วีย จิตรกุฎหฺสราลีโย วีย สุวณฺณฆนา วีย จ อนิลปะเถ ชาวมานา ฉ กามาวจรภเว โสฬส รูปภเว จตตารโ อรูปภเว จ อติกกมิตวา อชฎากาศสมปฺกชนทิตวา ยาว สาสนนตรธานา ปวตตฺนติฯ

กลุ่มพระฉัพพรรณพุทธรัศมีพวยพุ่งออกจากพระกายเบื้องบนในที่นั่งเหมือนกัน แล้วแล่นไปในทางแห่งลม เหมือนไหลลงพญาช้างฉัททันต์ เหมือนระเบียบแห่งม้าวลาหก เหมือน กลุ่มหงส์บนเขาจิตรกุฎ เหมือนทองที่ปล้นไปอยู่ในอากาศ ได้ล่วงเลยกามาพจรภพ 6¹⁷⁵ รูปภพ 16¹⁷⁶ และอรูปภพ 4¹⁷⁷ แล้วแล่นไปสู่อชฎากาศ (อากาศเว้ง) ย่อมเป็นไปจนกว่าพระศาสนาจะ อันตรธานฯ

ติริยมฺปน อนนตฺวาปริมาณโลกธาตฺสู นิสากรสุริยตาราคณเทวตาอุยฺยานวิมานกปฺปาทปสรี- รารภณานมฺปการทิตานมฺปริจเฉทตตเมว ปณฺญายิตถ ทสสตสทสสีโลกธาตฺยูยา อาโลกภรณสมตฺโถ มหาวพรหมา สุริยคฺคฺมเน ขชฺโชตโก วีย ชาโต สพฺพ พุทฺธรสมีหิเยว อชฺโฌตฺถตฺตฯ

ก็ความกว้างได้ปรากฏเพียงขอบเขตเท่านั้น แก่ชนผู้ห่างไกลรัศมีของพระจันทร์ พระ อาทิตย์ กลุ่มดวงดาว เทวดา อุทยาน วิมาน ต้นกัลปพฤกษ์ และเครื่องประดับร่างกาย ในโลกธาตุ

¹⁷⁵ กามาพจรภพ 6 คือ ชั้นที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม ได้แก่ 1. จาตุมหาราชิกา 2. ดาวดึงส์ 3. ยามา 4. ดุสิต 5. นิมมานรดี 6. พรนิมิตตวสวัตตี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 199)

¹⁷⁶ รูปภพ 16 คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป, ชั้นรูปพรหม ได้แก่ พรหมปาริสัชชา พรหมบุโรหิตา มหา พรหมากูมิปริตตภา อปฺปมาณาภา อาภัสสรา ปริตตสุภา อปฺปมาณสุภา สุภกิญหา เวทปฺผลา อสฺสยฺญีสัตว์ อวิหา อตฺตปฺปา สุตฺตสสา สุตฺตสสี และอกนิฏฺฐา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 350-351)

¹⁷⁷ อรูปภพ 4 คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป, ชั้นอรูปพรหม ได้แก่ อากาसानัญญาตฺนภุมิ วิญญฺญาณัญญาตฺนภุมิ อากิญจัญญาตฺนภุมิ และเนวสฺสยฺญานาตฺนญญาตฺนภุมิ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 351)

อันนับไม่ถ้วนไม่มีที่สิ้นสุด ท้าวมหาพรหมผู้สามารถจะแผ่แสงสว่างไปในหมื่นโลกธาตุได้ถูกพระพุทธรัศมีเท่านั้นท่วมทับแสงสว่างทั้งหมดเหมือนทิ้งห้อยปรากฏแล้วในขณะที่พระอาทิตย์ขึ้นฯ

ต์ ทิวส์ สัพพทสทิสสา นิลมณีสวณณปวาพรชตปฏฐาวนทธา วีย อินทธนุวิชชุตถณณนาภริณ-
ชิตา วีย รตนาเวพรตนาทมรตนาจณณวิปภิณณา วีย จ อุโปโสภนติฯ

วันนั้น ทิศทั้งสี่บ่ยมงดงามเหมือนรัตรึงด้วยแผ่นนิล แก้วมณี ทอง แก้วประพาพ และเงิน เหมือนแปดเปื้อนด้วยสายรุ้ง สายฟ้า และก้อนเมฆสีแดง และเหมือนกระจัดกระจายด้วยมัลลัยรัตนะ พวงรัตนะและจณรัตนะฯ

ตสส จ สมชิตยมกปาฎิหิรญาณสส สรีรวินิคคตา ทุตติยา ทุตติยา รสมิโย ปุริมาย ปุริมาย
ยมกยมกา วีย เอกกขณเวย ปวตตุนติ ทวินนณจ จิตตานิ เอกกขณเวย ปวตติ นาม นตถิ ตสสา ปน
ตสสา รสมิยา อวชชชนา ปริกมมาธิฐฐานานิ วิฐฐ วิฐฐเวย นิลรสมิตถาย ทิ ภควา นิลกสิณสมปาตตี
สมปาชชติ ปิตรสมิตถาย ปิตกสิณ โลกहितรสมิตถาย โลกิตกสิณโม ทาตรสมิตถาย โอทาต-
กสิณมคคิกขนตถาย เตชอกสิณมทกธารตถาย อาโปกสิณ สมปาชชติฯ ตถา ทิ พุทธานิ ภวงคปริวาส-
สส ลหุกตถาย ปณจหากาเรหิ สจจณณวสิตถาย จ ตา เอกกขณเวย ปวตตุนติฯ

อนึ่งสำหรับพระผู้มีภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้บรรลุพระญาณคือยมกปาฎิหาริย์ มีพระรัศมีสองครั้งที่พวยพลุ่งจากพระสรีระ ย่อมดำเนินไปในขณะเดียวเท่านั้น เหมือนคู่ๆ ในเบื้องบนฯ อนึ่งธรรมดาว่าความเป็นไปในขณะเดียวเท่านั้นแห่งจิตทั้งสองย่อมไม่มี แต่ว่าการรำพึง (และ) การอธิษฐานถึงบริกรรมในรัศมีนั้นๆ เป็นสภาพแยกกันๆ นั้นเอง เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมเข้าสมาบัติด้วยนิลกสิณเพื่อต้องการพระรัศมีสีเขียว เข้าปีตกสิณเพื่อต้องการสีเหลือง เข้าโลกิตกสิณเพื่อต้องการสีแดง เข้าโอทาตกสิณเพื่อต้องการรัศมีสีขาว เข้าเตชอกสิณเพื่อต้องการทอไฟ เข้าอาโปกสิณเพื่อต้องการสายน้ำฯ จริงอย่างนั้นพระรัศมีเหล่านั้นย่อมเป็นไปทั่ว เหมือนช่วงขณะหนึ่ง เพราะการประทับอยู่ในภวังค์ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์เป็นสภาพเบา และเพราะความชำนาญที่สั่งสมไว้อย่างดีด้วยอาการ 5 ประการฯ

ตทา ทสสทสสิยิ สพเพ กามาวจราทโย เทวคณา ปมุทิตททยา สยชาติปิติโสมนสสา ปริทหิต-
ปิริสุทตปนทรวตถา กมลมุกุลสทิสยชลี สิริสิ กตวา “โอโห ชิน โลกहित โอโห โลกานุกมปโก โอโห การุณโกติ ฤติวจนมคคิรนา จนนจณณณมิสสิตานิ ปณจจณณทิตัพพุปพานิ อวกิริรนา เจลანი ภมยนา
เทวนาฎกสงคีติโย ปวตเตนตา ปุชชนติฯ เอว ฐมมรตนมลชุโส อณเวยสมวจนวนิสยิ ยมกปาฎิหาริยิ
กโรนโต วิสติปาณโกฎิโย นิพพานามตรสมปาเยสิฯ

เมื่อนั้น ทวยเทพยดา มี สวรรค์ชั้นกามาพจร¹⁷⁸ เป็นต้นทั้งปวงในหมื่น (โลกธาตุ) มีทหัย เบิกบานแล้ว มีปีติและโสมนัสแผ่ซ่าน (พากัน) ทุ่มหม่มผ้าภูษาสีเหลืองอ่อนอย่างหมดจด แล้ว ประคองอัญชลีอันเช่งกับดอกบัวตูมเหนือเศียร แล้วเปล่งถ้อยคำสรรเสริญอยู่ว่า “ช่างน่าอัศจรรย์ หนอ พระชินเจ้าทรงเป็นผู้เกื้อกูลแก่สัตว์โลก ช่างน่าอัศจรรย์หนอ (พระชินเจ้า) ทรงอนุเคราะห์ แก่สัตว์โลก ช่างน่าอัศจรรย์หนอ (พระชินเจ้า) ทรงเพียบพร้อมด้วยพระกรุณา” พลังโปรย ดอกไม้ทิพย์ 5 สีอันเจือด้วยจุนจันทร์ โบกสะบัดแผ่นผ้า ประโคมสังคีตของเทพนิกฟ้อน บูชาอยู่ ทุบตีธรรมรัตน์อย่างนี้ ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ให้เป็นที่เล้าลือกันของชนเหล่าอื่น ได้ยังสัตว์มี ลมปราณ 20 โภกให้เต็มนี้ ออมฤตคือพระนิพานแล้ว

ตโต อภูฏสภูฏโยชนสทสสาธิกโยชนสทสทสสุคตตรตนเมรุมตถเก เนกมณินิกรกิริณภาสุรวีริช-
วีถิวนวิมานเน ทสโยชนสทสสวิตถายเต ทวารสทสสพชชลิเต ตาวตีสเทวนคเร ปญญาสโยชนา-
ยามกขณธสาชาวิภูสิตเต โยชนสทสวิตถายเต ตโยชนสติกสาชาวลยาลงกเต โยชนปญญาสคามิกุสมุปป-
ภาภาสุเร โยชนสทวทสนุสภิกุสมคณฐปริมเล สกคผลิผลุเล ปาริชาตกตรูรุมเล ปญจทสโยชนุพเพ
ปญญาสโยชนวิตถเต สภูฏโยชนายเต ชยสมนทลาลตตกปฏลปาฏเล หัสปุปผทุกเก มโนนุกุลอุตุทายเก
เทวินทกุสลผลลสมภูเต ปณทุกมพลลิลลิตเล ขุททุกปีฐ นิสีทนโต วีย ทสสทสสิโลกธาตุโต สมากตานิ
นิมิตสุขุมตตภาวานมปริตจกกวาพคพพานัน พุรหมาสุรคณานมมขณเม สุรโลกโมภาเสนโต นิสีทิตวา
มาตุเทวปุตตมารพภ สดตปปรณมภิมมม เทเสนโต อสตี เตวโกฏินิ ธมมาภิสมยมากาสิ

ลำดับนั้น (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์ให้สรโลก (สวรรค์) รุ่งเรืองสว่างไสวในท่ามกลางหมู่พระพรหมและอสูรผู้พร้อมเพรียงกันมาจากหมื่นโลกธาตุซึ่งได้เนรมิตอัทภาพอันละเอียดเปี่ยมล้นจักรวาล เหมือนประทับนั่งอยู่ บนตั่งน้อยที่พื้นบัลลังก์มีพลลิลลา อันสูง 15 โยชน์ กว้าง 50 โยชน์ (และ) หนา 60 โยชน์ มีสีแดงระเรื่อดุจช่อกลีบชัชยพฤกษ์และครั้ง อันอ่อนนุ่มดุจดอกหงส์ อันบัลลังก์ดูตามที่ใจปรารถนา อันเกิดขึ้นด้วยผลกุศลของจอมเทพ (พระอินทร์) ที่โค่นต้นปาริชาตอันประเสริฐ อันตกแต่งด้วยลำต้นและกิ่งยาว 50 โยชน์ อันขยายแผ่ออกไป 100 โยชน์ อันประดับด้วยกำไลคือกิ่งไม้ 300 โยชน์ อันเรืองรองด้วยแสงสว่างคือดอกไม้ไกลถึง 50 โยชน์ มีมลทินคือดอกไม้ส่งกลิ่นหอมลอยไปไกล 100 โยชน์ อันผลิดอกบานสะพรั่งทั้งหมด ในเทวนครชั้นดาวดึงส์¹⁷⁹ บนยอดเขาพระสุเมรุล้วนด้วยแก้วสูงถึง 168,000 โยชน์ ในวิมานในราวป่าหลายชนิดซึ่งรุ่งเรืองด้วยประกายแสงของพวงแก้วมณีนับไม่ถ้วน อันแผ่ไปไกลถึง 10,000 โยชน์ อันรุ่งเรืองด้วยประตู 1,000 ช่อง ทรงปรารถนาเทพบุตรผู้พระมารดา ทรงแสดงพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ ทรงทำธัมมาภิสมัยแก่เทพดา 80 โภก

¹⁷⁸ กามาพจร คือ สวรรค์ทั้ง 6 ชั้นที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม

¹⁷⁹ ดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ชั้นที่ 2 ในฉกามาพจรสวรรค์ มีพระอินทร์เป็นใหญ่

ตโต เทสนาวसानะ อัญญาสาสนา สกกาณตเตน วิสสम्मมเทวปุตเตน เอกโต รชตมยเมกโต
 สุวณณมยมมชฌเม มณิมยํ กตวา สีนรุคิริมฺพทนต์ ยาว สงกสสนครทวารํ ตาว มาปิตาสุ ทสทิสโม-
 ภาสยนต์สู ติสุ โสปานมาลาสุ สตถา มณิมยโสปานมตถเก ฐตวา โลกวิวรรณปาฎิหาริยํ กตวา อเนก-
 โลกธาตฺวา สีนมปญญาณโต อวีจิตโต ยาว ภาวคคา สกกลโลกมมหาชนสส นยณวิสัย กโรนโต อากาเส
 วิจิตตกมมณิมิตเทหิ วิย คหิตวิจิตตปุชวตฺถุหิ สกลกกกวาพคพฺกปฺริตเทวสงฆเอหิ ปรีวาริตโต อเนก-
 สหสสเทวนาฏกปรีวารเณน ปณจสิขาภิธานเนน คนธพพเทวปุตเตน ติคาวุตตายตํ เวฬุวนตฺตวิณํ สมปน-
 นาสาย มุจจนภาภิ มุจเจตฺวา ภาวนกฺุหรมฺพุเรตฺวา วาทียนเตน คียมานณฺุตวิจโน สกฺเกน ปตตจิวริํ คเหตุ-
 วา ทสสทสสปฺริณททปรีวารเณน ปุชียมาโน ธรรมฐฐวิรุฬฺหวิรุฬฺกชฺกเวราริธานเอหิ จตตาทีสสทสสเทวรา-
 เเซหิ ปุโรโต ปสาริตปาทสาฎโก วิสตีสทสสจฺนทสุริยเทวปุตเตหิ คหิตวิจิตตกนกรชตทุโช สุยาม-
 เทวราชทสสทสเสหิ วิชียมานสรทจฺนทชฺชุตติปฏสสรททิพฺพจามรนิโกโร สนตฺตฺติเตวราชทสสทสเสหิ
 มณิมยतालวณฺฎมาลาภิ สณฺจาริยมาณมฺุทฺสิณิทธมนทานิโล วิสตีสทสสาธิกาทิ ติสตสทสสเทวกฺุมาริกาทิ
 อุปปลกฺลาปาลงกตกนกรชตมณิมยปฺณณกสสมาลา คเหตุวา คียมานมธฺรมงฺคลวจโน มหาพฺรหฺมณา
 ธาริตสรทปฺริปฺณณจฺนทมณฺุทฺสิณิทพิเสสเสตจฺจตโต ฉพฺพณฺณาภิ พุทฺธธรมฺมิหิ ปชฺชลนโต กปฺปสตสทส-
 สาธิกานิ จตตาริ อสงฺเขยยานิ ปฺริตปารมฺินมผลํ โลกสส ทสเสนโต สกกลโลกมมหาชนสส นยณวิสัย
 กโรนโต รชตกนโกโสปานาวตฺรมาณมทานุภาวเทวพฺรหฺมคณฺนิกรปรีวารเณน สงกสสนครทวารเ โอตริตฺวา
 ปิตวิกสิตนยนาถ ฆตฺตีโสโยชนปฺริกฺเขปาย มนุสสปฺริสาย คนธมาลาทีหิ ปุชเตวา นมสฺสิยมาโน ธรรมํ
 เทเสตฺวา ตีสปาณโกฎฺฏิโย ธรรมามตฺรสมฺปาเยสิฯ

ลำดับนั้น ในกาลแห่งพระธรรมเทศนาสิ้นสุดลง พระบรมศาสดาทรงเสด็จลุกขึ้นจาก
 อาสนะแล้ว ทรงประทับยืนบนหัวบันไดแก้วมณี ในบรรดาแนวชั้นบันไดทั้ง 3 ชั้นอันสว่างไสวทั่ว
 ทั้งสิบทิศที่วิสุกรรมเทพบุตร¹⁸⁰ ผู้ได้รับบัญชาจากท้าวสักกะได้เนรมิตบันไดเงินไว้ข้างหนึ่ง บันได
 ทองไว้ข้างหนึ่ง และบันไดแก้วมณีไว้ตรงกลาง จากยอดเขาสิเนรุจนถึงประตูสังกัสสนคร ทรงทำ
 ปาฏิหาริย์เปิดโลกปรากฏแก่ชนผู้อยู่ในหลายโลกธาตุ ทรงทำโลกทั้งมวลตั้งแต่เวจิมหานรก
 จนถึงภวคคพรหม¹⁸¹ ให้เป็นวิสัยแห่งดวงตาของมหาชน ผู้ถูกแวดล้อมด้วยหมู่เทพที่เปี่ยมล้นใน
 ห้องจักรวาลทั้งสิ้น ผู้ถือเอาวัตถุเครื่องบูชาอันวิจิตรงดงามเหมือนเนรมิตจิตรกรรมไว้ในอากาศ ผู้
 ถูกคันธรรพเทพบุตรชื่อว่าปัญญาลีชะ¹⁸² ผู้มีนางเทพนักร์พอนหลายพันนางเป็นบริวาร ผู้กำลังขับ
 กล่อมคำสรรเสริญ ผู้บรรเลงพิณมะตุมอันยาว 3 คาวุต ด้วยการตะเบ็งเสียงตามความปรารถนา
 แล้วประโคมให้เต็มเปี่ยมช่องแห่งแผ่นดินอยู่ ผู้ถูกท้าวสักกะถือบาตรและจีวร มีบริวารหมื่นหนึ่ง

¹⁸⁰ วิสุกรรมเทพบุตร เป็นเทวดาผู้สร้างบันไดเงิน บันไดทอง และบันไดแก้วมณีแด่พระพุทธเจ้า

¹⁸¹ ภวคคพรหม คือ ภพสูงสุด หมายถึงอรุภพชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
 (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 305)

¹⁸² ปัญญาลีชคันธรรพเทพบุตร เป็นประโคมพิณมะตุมถวายพระพุทธเจ้า

ของพระอินทร์บูชาอยู่ ผู้มีเชิงผ้าสาฎกที่ทวยเทวราช 40,000 องค์ชื่อว่าท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรุฬักษ์ และท้าวกุเวรแผ่ออกไปแล้วข้างหน้า ผู้มีธงทองและธงเงินอันวิจิตรงดงามที่ถูกจันทร์ เทพบุตรและสุรียเทพบุตร 20,000 องค์ถือแล้ว ผู้มีนิกรเส้าจามรลั่นทิพย์อันผุดผ่องสว่างไสวด้วย แสงสว่างเรืองรองของพระจันทร์ในฤดูศรที่ที่ถูกท้าวสุยามเทวราช¹⁸³ 10,000 องค์โอบกอบอยู่ ผู้ มีสายลมอันแผ่วเบา เรียบสนิท และชุ่มชื้นที่ถูกท้าวสันตดุสิตเทวราช¹⁸⁴ 10,000 องค์กำลังบำเรอ อยู่ด้วยระเบียบแห่งพิตไบตาลลั่นทำด้วยแก้วมณี ผู้มีถ้อยคำไพเราะอันเป็นมงคลที่ถูกนางเทพ กุมารี 320,000 นางได้ถือระเบียบแห่งหมอน้ำเต็มอันวิการด้วยทอง เงิน และแก้วมณีที่ประดับ ประดาด้วยช่อดอกอุบลชั้บกล่อมอยู่ ผู้มีเศวตฉัตรอันเหมือนดวงจันทร์เพ็ญในฤดูศรที่ที่ถูกท้าว มหาพรหมกางกั้นแล้ว ทรงรุ่งเรืองโชติช่วงอยู่ด้วยฉัพพรรณพุทธรัศมี ทรงแสดงผลแห่งบุคคลผู้ บำเพ็ญบารมีไว้แล้วสิ้น 4 อสงไขยยิ่งด้วยแสนกลับแก่ชาวโลก ทรงทำโลกทั้งหมดให้เป็นวิสัยแก่ ดวงตาของมหาชน แล้วเสด็จลงที่ประตูเมืองสังกัสสะ พร้อมด้วยบริวารคือคณานิกรเทพและ พรหมผู้มีอำนาจมาก กำลังข้ามลงจากบันไดเงินและบันไดทอง ทรงถูกบริษัทคือมนุษย์ ผู้มีนัยนา อันเบิกบานด้วยปีติ อันล้อมรอบ 36 โยชน์ กราบไหว้บูชาอยู่ด้วยวัตถุทั้งหลายมีของหอมและ ระเบียบเป็นต้น ทรงแสดงพระธรรมเทศนาแล้ว ทรงทำสัตว์ 30 โภกให้ดื่มน้ำอมฤตคือพระธรรมฯ

เอวมเนเกหิ อจฺจริยาปาฏิหาริเยหิ สุตตวินยํ กตฺวา จตฺวิสติ อสงฺเขยฺยเทวมฺนุสฺเส อมตปานม-
ปาเยนโต อภิสมฺโพธิโต วิสติ สํวจฺจรํ สมธิคฺฉฉิฯ

(พระผู้มีพระภาคเจ้า) ทรงทำการแนะนำสัตว์ด้วยปาฏิหาริย์ที่น่าอัศจรรย์อันนับไม่ถ้วน ด้วยประการฉะนี้แล้ว ทรงทำให้เทพดาและมนุษย์ 24 อสงไขยดื่มน้ำอมฤต (คือพระนิพพาน) นับ แต่ทรงตรัสรู้ ได้ถึง 20 พรรษาแล้วฯ

ตทา ทสพลสาสเน พุทฺธสุตฺตานิ สติมนฺตานิ คติมนฺตานิ ธิติมนฺตานิ พุทฺธุปุณฺณากานํ ภิกฺขุณฺนมค-
โค ธมฺมภณฺฑาคาริกโก อายสฺมา อานนฺทตฺเถโร คหปตินา อนาถปิณฺฑิกเณ “ภนฺเต อโย วิหาโร
จาริกมฺปกฺกนฺเต โลกนาเถ นิปปจฺจโย โหติ สวตฺถิवासินํ คนฺธมาลาหตฺถา ปุชฺชนียํ อณฺเฏฐานมลภิตฺวา
คนฺธกุฎฺฐิทฺวาเร ปาเตตฺวา คจฺฉนฺติ เตน อูฬารปาโมชฺชา น โหนฺติ สาธุ ภนฺเต ภควโต อิมมตฺถมาโรเจต-
วา เอกมฺปุชฺชนียฐานํ ชานาถาติ ยาจิโต “สาธฺตติ คนฺตฺวา ตถาคตฺมปฺจฺฉิฯ

เมื่อนั้น ท่านพระอานนทเถระผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้มีสุตะมาก มีสติ มีคตติ มีอิติ เป็นผู้ อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ผู้เป็นดุจขุนคลังแห่งพระธรรม ในพระศาสนาของพระทสพล ถูกอนาถปิณ ฑิกคฤหบดีวิงวอนแล้ว ด้วยคำว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อพระโลกนาถเสด็จหลีกจาริกไป พระ

¹⁸³ ท้าวสุยามเทวราช เป็นเทวราชปกครองสวรรค์ชั้นยามา

¹⁸⁴ ท้าวสันตดุสิตเทวราช เป็นเทวราชปกครองสวรรค์ชั้นดุสิต

วิหารนี้ไม่มีปัจจัย ทวยชาวเมืองสาวตถิธของหอมและระเปียบในมือ (แต่) ไม่ได้สถานที่ควรบูชา จึงพากันไปวางวัตถุไว้ที่ประตูพระคันธกุฎี ความแค้นอย่างโหดร้ายด้วยสถานที่นั้นย่อมไม่มี ขอโอกาสเถิด ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงกราบทูลความเรื่องนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจงรู้สถานที่ที่ควรบูชาสักแห่งหนึ่ง” รับว่า “ดีละ” แล้วไปทูลถามพระตถาคตฯ

“กติ นุ โข ภนเต เจตยานีติ “ตีณิ อานนทาติฯ “กตมานิ ภนเต ตีณิติ “สารีริกมปาริภคิก-
มุกุเทสิกนติฯ “สกุกา ปน ภนเต ตุมหเสสุ ธรนเตสุเยว เจตียิ กาคุนติ “อานนท สารีริกั น สกุกา
กาตุมตฺ ทิ พุทธานํ ปรีนินพพุตกาเลเยว โหติ อุเทสิกมวตถุํ ตมปน มนมตตเคน โหติ พุทธเอหิ ปรีกุต-
โต โปธิ เตสุ ธรนเตสุปี ปรีนินพพุตสุปี เจตียเมวาทิฯ “ภนเต ตุมหเสสุ จาริกมปภกนเตสุ เขตวนวิหาโร
อปปฏิสรโณ โหติ มนุสสา ปุชณียภูฐานํ น ลภนติ มหาโพธิโต พิชมาหริตวา เขตวนวิหารทวาเร
โรปาเปมิ ภนเตติฯ “สาธุ อานนท โรเปหิ เอวํ สนเต เขตวนเน มม นิพทวาโส วีย ภวิสสตีติฯ เถโร
โกสสนรินทอานาถปิณฑิกวิสาขาทีนํ อโรเจตวา เขตวนทวาเร โพธิโรปนภูฐานเน อวาภูํ โสธาเปตวา
มหาโมคคัลลานตเถรมาท “ภนเต อหิ เขตวนทวาเร โพธิ โรเปสสามิ มหาโพธิโต เม โพธิผลมาหระธาติ
ฯ โส “สาธุติ อากาเสน โพธิมณฺฑลํ คนตวา วณฺญโต ปรีคลนตมผลเมกํ ภูมิมอบปตตเยว จิวเรณ
สมปฏิจฉิตวา อหริตวา อทาสิฯ

พระอานนทเถระ ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เจตีย์ทั้งหลายมีกี่อย่างหนอแล” ตรัส
แล้วว่า “ดูกรอานนท เจตีย์มี 3 อย่างฯ พระอานนทเถระ ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เจตีย์
3 อย่างมีอะไรบ้าง” ตรัสแล้วว่า “สารีริกเจตีย์¹⁸⁵ ปรีภคเจตีย์¹⁸⁶ และอุเทสิกเจตีย์¹⁸⁷ฯ พระ-
อานนทเถระ ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนึ่งเมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่เทียว ข้า
พระองค์อาจจะกระทำเจตีย์ได้หรือ” ตรัสแล้วว่า “ดูกรอานนท สารีริกเจตีย์ไม่อาจจะกระทำได้
เพราะว่าสารีริกเจตีย์นั้นจะมีในกาลที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วเท่านั้น อนึ่งอุเท
สิกเจตีย์นั้น ไม่มีวัตถุปรากฏ ย่อมมีเพียงวัตถุที่เนื่องด้วยใจ มหาโพธิพฤกษ์ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้
สอยแล้ว ในบรรดาพระพุทธเจ้าเหล่านั้นจะยังทรงพระชนม์อยู่ก็ตาม ปรินิพพานแล้วก็ตาม เป็น
เจตีย์ได้เหมือนกัน” ทูลแล้วว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์เสด็จหลีกจาริกไป พระเชตวัน
วิหารหมดที่พึ่งอาศัย มนุษย์ทั้งหลายไม่ได้สถานที่ควรบูชา ข้าพระองค์จะนำพืชจากต้นมหาโพธิ์

¹⁸⁵ สารีริกเจตีย์ หรือธาตุเจตีย์ ได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 79)

¹⁸⁶ ปรีภคเจตีย์ คือ สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 79)

¹⁸⁷ อุเทสิกเจตีย์ คือ พระพุทธรูป (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 79)

มาปลูกที่ประตูพระเชตะวันฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้วว่า “ดีแล้ว อานนท์ เธอจงปลูกเถิด เมื่อเป็นเช่นนั้น ในพระเชตะวัน ก็จักเป็นดังตาคอดอยู่เป็นนิตย์จะนั้นฯ พระอานนท์เถระบอกแก่พระเจ้าโกศล อนาคตปิณฑิกมหาเศรษฐี และนางวิสาขาเป็นต้น ให้ชุดหลุม ณ ที่เป็นที่ปลูกต้นโพธิ์ที่ประตูพระเชตะวัน แล้วกล่าวกะพระมหาโมคคัลลานเถระว่า “ท่านขอรับ กระผมจักปลูกต้นโพธิ์ที่ประตูพระเชตะวัน ขอท่านจงช่วยนำเอาผลของต้นโพธิ์จากมหาโพธิพฤกษ์ให้กระผมทีเถิดฯ พระมหาโมคคัลลานเถระนั้นรับว่า “ดีละ” แล้วเหาะไปยังควมมหาโพธิพฤกษ์ เอาจีวรรับเอาลูกโพธิ์ที่หล่นจากขั้วแต่ยังไม่ถึงพื้นดินเท่านั้น แล้วนำมาถวายฯ

อานนท์เถระ “อชช โพธิมโรเปสสามิติ โกสลราชาทินมาโรเจสิฯ ตทา ราชา สายณหสมยมหตา พลกายณ ปริวุโต สุวณณกฐาหิ คาหาเปตวา สพพาลงการปติมณติโต ปุณณกลสาทาสุกฺขสมมุคฺชชกทสิโตรณธราลงกตนาโรคณปริวุโต มงฺคลคีตีกาตุเรียนาเทหิ ทสทิสมปุรยนโต วิหารมคมาสิฯ สวตถิยมนานปิณฑิกวิสาขาทิปญจโกฏิมิตตา อริยสาวกา ทวิโกฏิมิตตา กลยาณปุชฺชนา คนธมาลา-ทโย อาทาย สนนิปตีสฺฯ เถโร มหาโพธิโรปนฐฺฐาเน มหนตฺ สุวณณกฐาหิ ฐฺฐเปตวา เภฏฐา ฉิทฺทํ กตวา คนธกกลสส ปุราเปตวา “โพธิผลมิทฺ โรเปหิ มหาราชาติ รณฺโณ อทาสีฯ

พระอานนท์เถระ คิดว่า “ในวันนี้เราจะปลูกมหาโพธิพฤกษ์” แล้วแจ้งความแก่พระเจ้าโกศลเป็นต้นฯ คราวนั้นในเวลาโพลเพล้ พระราชาแวดล้อมด้วยพลกายหมู่ใหญ่ โปรตให้ถือเอากะถางทองคำ ทรงประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ทรงแวดล้อมด้วยหมูนารีที่ประดับด้วยหม้อน้ำเต็ม กระจก ดอกไม้ ตะกร้า ธง ต้นกล้วย และโตรณะ ทรงทำให้ทิศทั้งสิบเต็มด้วยเสียงขบร้องและเสียงดนตรีที่เป็นมงคล แล้วเสด็จเข้าไปสู่วิหารฯ เหล่าอริยสาวกจำนวน 5 โกฏิมีอนาถปิณฑิกเศรษฐีและนางวิสาขาเป็นต้น (และ) เหล่ากัลยาณปุชชนจำนวน 2 โกฏิ ในเมืองสาวัตถี ต่างถือเอาวัตถุมิของหอมและระเบียบเป็นต้นมาสโม่สรกันแล้วฯ พระเถระวางกะถางทองคำใบใหญ่ไว้ในที่เป็นที่ปลูกมหาโพธิ์พฤกษ์ แล้วเจาะรูด้านล่างเอาเปลือกตมเจือด้วยของหอมใส่ให้เต็มกระถาง แล้วทูลว่า “ตุกรมหาบพิตร ขอพระองค์จงปลูกผลของมหาโพธิพฤกษ์นี้เถิด” แล้วถวายแต่พระราชาฯ

โส จินเตสิ “หตเถ โน น สพพทา รชชฺ ติฏฐติ ผลมิทฺ มยानาถปิณฑิกเณ โรปาเปตฺ วฏฐตีติฯ โส ตมผลํ ตสฺส กรตเล ฐฺฐเปถิ อถ อนาถปิณฑิกิ คนธกกลํ วิยฺหิตฺวา ตํ ตตถ ปาเตสิฯ ตสมิ ตสฺส หตถโต มุตตมตเต สพเพสฺมปฺสนนทานเวย นงฺคลสิสฺสปมาโณ โพธิกฺขนโธ ปณฺณาสหตฺถุเพโธ อฏฐฺฐหิฯ จตุสฺ¹⁸⁸ ทิสาสฺ อุทฺถณฺจาทิ ปญฺจมหาสาธา ปณฺณาสหตฺถาว นิภฺขมิสฺสา อิติ โส ตํขณเวย วนปฺปติเชฏฐฺฐโก

¹⁸⁸ ควรจะเป็น จตุส

หุตวา หริตปตตรตตงกุโร ปวาลลตาทกุลิตมรทตสาคโร วิย วิโรจมาโน อฏฐาสี อติมหนตมปาฏิหาริ-
ยมโหสีฯ

พระราชานั้น ทรงพระดำริว่า “ความเป็นพระราชานี้ไม่ได้ดำรงอยู่ในมือของเราตลอดไป
ควรที่เราจะให้อนาถบิณฑิกเศรษฐีปลูกผลนี้ฯ พระองค์ได้วางผลนั้นไว้บนฝ่ามือของอนาถบิณฑิก
เศรษฐีนั้น ต่อมาอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ค่อยเปลือกตมเจือด้วยของหอมแล้วฝังผลนั้นไว้ในกระถาง
ทองคำนั้นฯ ครั้นผลนั้นเพียงพ้นจากมือของเศรษฐีนั้น ลำต้นมหาโพธิพฤกษ์ มีขนาดเท่าหัวองุ่น
สูงประมาณ 50 ศอก ได้ผุดขึ้นแก่ขนทั้งปวงที่อยู่เท่านั้นฯ กิ่งใหญ่ 5 กิ่ง คือในทิศทั้งสี่และเบื้อง
บน มีขนาด 50 ศอกได้งอกออกแล้วฯ ในทันใดนั้นมหาโพธิพฤกษ์นั้นเป็นต้นไม้ใหญ่กว่าต้นไม้
ใหญ่ในป่าด้วยประการดังนี้ ได้รุ่งโรจน์ตั้งอยู่แล้วเหมือนทะเลมรทตเตียรดาษด้วยเครือแก้ว
ประพาส มีใบสีเขียวและหน่อสีแดง ได้เป็นปาฏิหาริย์อันใหญ่หลวงนักฯ

ราชา อฏฐสตมตเตเต กนกรชตกลเส คนโรทกปุเร นิลุปปลกาลาปาทีปติมณฑิตเต กตวา มหา-
โพธิมปริกขิปิตวา ปุณณกลสมาลา ฐปาเปสีฯ สตตรตนมย เวทิกั การาเปตวา สุวณณมสิสิตี วาลุกโมกิ-
ริตวา ปากาเรณ ปริกขิปิตวา สตตรตนมย ทวารโกฏฐกั การาเปสีฯ

พระราชารับสั่งให้ประดับประดาด้วยกำดอกลีบเขียวเป็นต้นในกลสทองและกลสเงิน
ประมาณ 800 หม้อซึ่งเต็มด้วยน้ำหอม แล้ววางหม้อน้ำเต็มเป็นแถวล้อมรอบมหาโพธิพฤกษ์ฯ
พระราชารับสั่งให้ทำไฟที่¹⁸⁹อันสำเร็จด้วยแก้ว 7 ชนิดเกลี่ยทรายผสมทองล้อมรอบด้วยกำแพง
แล้วสร้างซุ้มประตูล้วนด้วยแก้ว 7 ชนิดฯ

เอว้ เถโร มหาสกุการั การาเปตวา ตถาคตมุปสงกมิตวา “ภนเต ตุมเหติ มหาโพธิมุเล สமா-
ปนนสมาบตติมมยา โรปีตโพธิมุเล มหาชนหิตาย สมาเป็นชชาติ อาหาฯ “อานนท กิ กเถสิ มยิ มหา-
โพธิมณฑเต สมาเป็นนสมาบตตี สมาเป็นชชิตวา นิสินนเต อญญโญ ปเทโส ธาเรตฺถ น สกโกตีติฯ “ภนเต
โลกานุกมปาย อิมสส ภูมิปปเทสสส วหนนียาเมน อิมสมิ โพธิมุเล สมาเป็นปริกขิปิตวาฯ ตั สุตวา
สพพสตตหิตเต รโต ตั สมาเป็นตติสุเชน เอกรตติมปริกขิปิตวาฯ เถโร โกสลราชาทินิ กเถตวา โพธิมหิ นาม
อติมหนทรูปุชั การาเปสี สาปิ โข โพธิ อานนทตเถเรณ โรปีตตตา “อานนทโพธิตี ปญญายิตถา

พระเถระให้พระราชานำสักการะอย่างยิ่งใหญ่ด้วยประการฉะนี้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระตถาคต
กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดเข้าสมบัติที่พระองค์ทรงเข้า (สมบัติ) แล้ว
ที่โคนมหาโพธิพฤกษ์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน ณ ที่โคนต้นโพธิ์ที่ข้าพระองค์ปลูกไว้แล้ว
เถิดฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้วว่า “ดูกรอานนท เธอพูดอะไร เมื่อเราประทับนั่งเข้าสมบัติที่

¹⁸⁹ ไฟที่ คือ ที่รอง, แผ่น, ขอบชายคา คือ ที่สุดท้ายคาชั้นบนต่อกับชายคาชั้นล่าง (ราชบัณฑิตยสถาน,
2556: 854)

เข้าแล้วที่ควมมหาโพธิพฤษฏี ประเทศอื่นไม่อาจจะทรงธรรมาอยู่ได้ฯ พระอานนทเถระ กราบทูลแล้วว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงเสวยสมาริที่โคณโพธิพฤษฏีนี้ โดยทำนองคือการนำไปแห่งภูมิประเทศนี้ เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลกฯ ครั้นลำดับถ้อยคำนั้นแล้ว พระองค์ทรงยินดีในประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ทรงเสวยเพียงราตรีเดียวนั้น ด้วยความสุขอันเกิดแต่สมบัติฯ พระเถระบอกแก่พระเจ้าโกศลเป็นต้น แล้วให้พระราชาทำการบูชาอันน่าจับใจยิ่งนักชื่อว่า การฉลองต้นโพธิ์ และต้นโพธิ์นั้นแลได้ปรากฏชื่อว่า “อานันทโพธิ์” เพราะเป็นต้นไม้ที่พระอานนทปลูกไว้ฯ

อถกทิวาส ภิกขุ อโตะจโตะ จ สโมสริตวา ปาราปตจรรณปาฏลราเค อสิสิริกริณ อตถคิริสมิเป-
มุกคเต อปราครตภูสมุคคตปวาผลตากลาเป วิย สณนาราคะ ทิสสมานะ รวิปิยวิริเห โสภวิธูราย
กมลินีคามินิยา ฆมราวาลิมณิฉลย อปหริตุมิว กมลกรตเล สงโภจียมาเน ฆมมสภาย สนนิปิติตวา รต-
ตกมลผลสาณิมปริกขิปนตา วิย พุทธาสัน ปรีวาเรตวา นิสินนา “อาวุโส อายสมา อานนโท ธรรนเตเว
สตุถริ ตถาคเต โพธิ์ โรเปตวา มหาบุชฌกาสิ อโห มหาคโณ เถโรติ ตสส คุณถลั สมภูฐาเปฐาฯ

ลำดับนั้น ในวันหนึ่ง เมื่อดวงอาทิตย์ (อสิสิริกริณ) อันมีสีแดงระเรื่อคล้ายเท้าของ
นกพิราบ¹⁹⁰ เคลื่อนคล้อยลงที่ยอดเขาอัสดะ ซึ่งแผ่แสงยามสนธยาประหนึ่งพุ่มเครือแก้ว
ประการังที่โพลขึ้นอีกฝั่งของมหาสมุทร เมื่อฝ่ามือคือดอกบัว ของหญิงสาวคือสระบัว ผู้เปล่า
เปลี่ยวเพราะความโศกา ในเพราะพลัดพรากจากของเป็นที่รักคือพระอาทิตย์ ได้หุบ (กลีบ) ลง
ประหนึ่งว่าจะซ่อนกำไลแก้วมณีคือฝั่งในราวป่า พวกภิกษุต่างสโมสริกันแล้วตรงโน้นตรงนี้แล้ว
ประชุมกันในโรงธรรมสภา (พากัน) นั่งแวดล้อมพุทธอาสน์ เหมือนล้อมรอบม่านผ้ากัมพลสีแดงอยู่
กล่าวแล้วว่า “ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านพระอานนทเถระ เมื่อพระบรมศาสดาตถาคตทรง
พระชนม์อยู่เท่านั้น ให้มหาชนปลูกต้นโพธิ์แล้วทำการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ พระเถระช่างมีคุณมาก”
ให้คุณกถาของพระอานนทเถระนั้นตั้งขึ้นแล้วฯ

อถ สุราสุรจพามณิมีริจิสถยปริจุมพิตจรรณนขมยโฆ โลกนายโก สุวณณสุรภิสุคนธปุผุ-
ปหารสมลงกตภูมิภาคาย คนธกุฎิย นิสีทิตวา มหากรุณาสมาปตติผลสมาปตติอาทโย อเนกวิธ-
สมาปตติโย สમાปชชนโต ทิพพาย โสตธาตยา ฆมมสภาย ตั กถาปวตตี สุตวา “อิมะ ภิกขุ อานนเทน
กถั โพธิบุชฌมารพก ตสส คุณถลั กถณติ เอเตสยจ ปุพเพ เตเน กถั โพธิบุชฌ น ปากฎมมยหเมว
ปากฎมมยิ ปน คเต เอเต อตตโน ถลั นรินตรมาโรเจสสนติ ตโต เตสมหนตมภูฐูปตตี กตวา ปุพพเว
อานนเทน กตมมหาโพธิบุชฌ วิภชนโต ตสส คุณถลั ปากฎ กตวา สิเนรุมุขิปนโต วิย สุวณณกุนเตน
นภมปหรนโต วิย จนทสสสุริยสสสมภูฐาเปนโต วิย จตฤกุกุทเท เคเห ที่ปสทสสมุชชาเลนโต วิย จ

¹⁹⁰ ผู้ประพันธ์เปรียบเทียบพระอาทิตย์มีสีแดงเหมือนเท้านกพิราบซึ่งไม่ปรากฏในวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น

ปากฎ กตวา กาลิงค์โพธิชาตกั เทเสสสามิ สา เม เทสนา ปรีนิกุตสสาปี ปญจวสสทสสาณิ สุตตาน-
 มามตมทานิพพานสมปาปิกา ภวิสสตีติ จินเตตวา พุทธาสนา อุฏฐาย ลาหารเสน ตินตอภินวสม-
 ผุลลตตโกวิฬารกุกุมทามวณณั สุตตทูปฎฐั สิวิธาย ติมณทลมปฏิจจาเทนโต นิวาเสตวา สุวณณ-
 ปามงเคน ปวาฬกลาปั ปรีกชิปนโต วิย วิชชุลลตาสสสิริกกายพนธัน พนธิตวา รตตกมพเลน
 คชกุกุมปริโยนทธนโต วิย รตนสตุพเพธ สุวณณคมิเก ปวาฬชาลั ชิปมาโน วิย สุวณณเจติเย รตต-
 กมพลกญจกมปฏิญญจนโต วิย คจจนตมปุณณจนทั รตตวลาหเกน ปฏิจจาทยมาโน วิย กญ-
 จนปพพตมถเกสุ ปกกลาหารสมปรีสิญจนโต วิย จิตตกุกุปพตมตถกั พนธูชีวกุกุมทลทาเมหิ
 ปรีกชิปนโต วิย จ นิโครธผลสมานวณณั สุตตตวรปัสสุกุลมปารูปิตวา ทวารนตเรเหเจว วาตปานนตเรหิ
 จ นิกขมิตวา วิธาวนตีหิ วิปฬุรนเตหิ พุทธธสมิหิ สัสสูจิตนิกขมนโต กญจนคหโต สีโห วิย คนธกุกุโต
 นิกขมิตวา อสเมน พุทธเวเสน อปริมาณน พุทธวิลาเสน คนตวา อภิภวนตมิว ราชภวานวิภูติมปทสนต-
 มิว เทววิมานสิริ นิเกตมิว สิรียา เอกนิปาตติตถมิว เทวมนุสสนยนวิหคานั ธมมสมกปวีสิตวา
 อลงกตรตนมถเป สุปญญตตวรพุทธาสนมภีรุษห ยคุนธรมตถเก ชลมาโน สุริโย วิย ฉพพณณ-
 พุทธธสมิโย วิสสชเชนโต นิสีทิฯ

ที่นั่น พระโลกนายก ผู้มีลำแสงคือเล็บพระบาทที่ส่องแสงสว่างจากปิ่นคือเทวดาและ
 อสูรที่กอดเกล้า ทรงประทับนั่งในพระคันธกุฎีบนภาคพื้นทีประดับพร้อมด้วยเครื่องบูชาไม้ดอกไม้
 ทองที่อบอวลด้วยกลิ่นหอม ทรงเข้าสมาบัติหลายประการมีมหากุณาสมาบัติและผลสมาบัติเป็น
 ต้น ทรงสดับความเป็นไปแห่งภณันในโรงธรรมสภาด้วยพระโสตราตุทิพย์ ทรงพระดำริแล้วว่า
 “พวกภิกษุเหล่านี้ปรารถนาบูชาต้นไม้โพธิ์ที่อานนท์กระทำแล้ว พวกนี้กล่าวคุณถาของอานนท์นั้น
 อยู่ อนึ่งการบูชาต้นไม้โพธิ์ที่อานนท์นั้นทำไว้ในกาลก่อนยังไม่ปรากฏแก่ภิกษุเหล่านั้น (แต่) ปรากฏ
 แก่เราเท่านั้น แต่เมื่อเราดำเนินไปแล้ว พวกภิกษุเหล่านั้นจักกล่าวเนื้อความของตนไม่ขาดสาย
 แต่นั้นเราเมื่อจำแนกการบูชาหาโพธิ์พฤษ์ที่อานนท์ทำไว้ในภพแต่ปางบรรพ์ ทำให้เป็นเรื่อง
 เกิดขึ้นแห่งเนื้อความนั้นแก่พวกภิกษุเหล่านั้น ทำคุณทั้งหลายของอานนท์นั้นให้ปรากฏ แล้วจัก
 แสดง กาลิงค์โพธิชาตทำให้ปรากฏ เหมือนยกเขาพระสุเมรุขึ้น เหมือนประหารท้องฟ้าด้วย
 หลาวทอง เหมือนบันดาลพระจันทร์พันดวงและพระอาทิตย์พันดวงให้ตั้งขึ้น และเหมือนยังโคมไฟ
 1,000 ดวงที่ฝ้าบ้านทั้ง 4 ด้านให้สว่างไสว เทศนาของเรานั้น จักเป็นเทศนาให้สัตว์ทั้งหลาย
 บรรลุอมตมทานิพพาน ลึ้น 5,000 ปีแห่งภิกษุผู้สดับแล้ว” ทรงเสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์ แล้ว
 จัดแจงจีวรสองชั้นมีสีแดงสด มีพรรณเหมือนพวงดอกทองกวาวอันมีสีแดงสดผลิบานสะพรั่ง
 ใหญ่ๆ ด้วยน้ำครึ่ง ทรงนุ่งปกปิดมณฑลทั้ง 3 มณฑล ทรงผูกรัดประคต อันดงามดุจสายฟ้าแลบ
 เหมือนห้อมล้อมข้อแก้้วประพาฬด้วยสังวาลทองคำ แล้วทรงห่มผ้าบังสกุลอันประเสริฐสีแดงสด มี
 พรรณเหมือนลูกไทร เหมือนคลุมกระพองช้างด้วยผ้ากำพลสีแดง เหมือนขว้างข้ายแก้้วประพาฬ
 อันสูง 100 รัตนะ อันมีราคาเหมือนทองคำ เหมือนสวมเกราะคือผ้ากำพลสีแดงที่สุวรรณเจดีย์

เหมือนบดบังพระจันทร์เพ็ญที่ลอยขึ้นจากเมฆสีแดง เหมือนรดน้ำครั่งสุกบนยอดกุเขาทองคำ และเหมือนล้อมรอบยอดกุเขาจิตรกุฎด้วยพวงกลีบดอกชบา ทรงเสด็จออกไปอยู่ด้วยพุทธรัศมีที่เผยแล้ว อันแล่นไป และแผ่ชานออกไปแล้วตามช่องประตูและช่องหน้าต่าง แล้วเสด็จออกจากพระคันธกุฎีเหมือนราชสีห์เดินออกจากถ้ำทองคำ แล้วเสด็จไปด้วยพุทธวิลาสอันนับประมาณมิได้ด้วยเพศแห่งพระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ทรงดำเนินเข้าไปสู่โรงธรรมสภา ประหนึ่งว่าจะครอบงำสมบัติอันเป็นของพระราชา ประหนึ่งว่าจะเหยียดความงามเลอเลิศของเทววิมาน ประหนึ่งว่าที่ตั้งแห่งความงดงาม และประหนึ่งว่าทำเป็นที่สโมสรหนึ่งเดียวของหมู่วิหคคือนัยนาของเทพดาและมนุษย์ แล้วเสด็จขึ้นประทับยังพุทธอาสน์อันประเสริฐที่ปูลาดไว้อย่างสวยงาม ในมณฑปที่ประดับด้วยรัตนะ ทรงประทับนั่งเปล่งพระฉัพพรรณพุทธรัศมีอยู่ เหมือนพระอาทิตย์สว่างรุ่งโรจน์อยู่เหนือยอดเขายศันธรา

ตา ปน พุทธสมิโย อาเวพาเวพา ทสสทสสจกกวาเพ เอกายตตา หุตวา เหฏฐา วาตปฐวิ-
มตีกกมิตวา อุปริ ภาวคคมตีกกมิตวา ยาว สาสนนุตรธานา นิรินตรมปริยนตาสู โลกธาตฺสู ปวตตมานา
อคมีสุฯ ตํ ทิวสํ สพพา ทสทิสา ปสาร์ตตรตนวิจิตตถยจนปฏฺฐา วีย รตตสุวณฺณรสนิสยจมานา วีย
อูกาสตนิปาทสมากุลา วีย นิรินตรวิปภิณฺณณณการาปุปวา วีย วายูเวคปกขิตตจันปิฏฺฐจฺจนฺณปฺณณ
วีย นานาวิธรตนาลงการุชลา วีย จ อุปโสภีสุฯ ตมปน พุทธสิริ ทิสวา อนกสทสทสขตติยพราหมณา
คหปตโย จ เยภฺยเยน ทสสทสสจกกวาเพเวตา จ ดาวเทว สนนปตีสุฯ

ก็พุทธรัศมีเหล่านั้นเป็นสภาพต่อเนื่องเป็นทางเดียวกันในหมื่นจักรวาล จากเบื้องล่างได้
ล่องเลยแผ่นดินแห่งลม ในเบื้องบนได้ล่องเลยภวัคคพรหม แล้วแผ่ชานเป็นไปอยู่ไม่ขาดสายใน
โลกธาตุนั้นไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่าพระศาสนาจะอันตรธานหายไป ในวันนั้น สิบทิศทั้งปวงได้งดงาม
เลิศล้ายองเหมือนแผ่นทองที่วิจิตรด้วยแก้วที่เหยียดออกแล้ว เหมือนรดน้ำทองคำสีแดง
เหมือนเตียรดาษด้วยโคมไฟหนึ่งร้อยที่รวมกัน เหมือนดอกกระณิกากระจัดกระจายไปต่อเนื่อง
เหมือนเต็มเปี่ยมด้วยผงชาติที่ถูกซัดไปด้วยลมพายุ และเหมือนประกายแสงของเครื่องประดับล้วน
ด้วยแก้ววานันปการฯ ก็เหล่ากษัตริย์ พราหมณ์ และคฤหบดีหลายแสนคนก็ดี และเทวดาในหมื่น
จักรวาลก็ดี ครั้นเห็นพระพุทธสิรินั้นแล้วโดยมากได้มาสโมสรกันในทันทีทันใด

ตยจ ปน วิมลชชุดิมปริวารเรตวา สกปรหิตสมตธา สมณคณา สพฺเพว อปปีจฺฉา สนตฺถุฐา
ปวิวิตตา อสฺสสุฐา โจทกา ปาปครหิตา อารทฺทวิริยา วตตารโ วจนกขมา สีลสมปนนา สมาธิปญฺญา-
วิมุตติญาณทสสนสมปนนา วนตโทสา ภินฺนนิเลสา วิชฺฐิตชฺฐา ฉินฺนพนฺธนา อฺปริมนเภา จิตฺมปฺณณจฺนทํ
วีย ภควนตฺเตว นมสฺสมานา นิสีทิสฺสุฯ

ก็แล ครั้นแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ผู้สุกสกาวไร้มลทิน หมู่สมณะทุกรูปผู้ปรารถนา
ประโยชน์ตนและผู้อื่น ผู้มักน้อย สันโดษ ชอบความเงียบสงบ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ผู้เตือนตนเอง

มีปกติดีเตียนบาป ผู้ปรารถนาความเพียร ผู้กล่าวสอน อดทนต่อคำพูด สมบูรณ์ด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยสมาธิ ปัญญา และวิมุตติญาณทัสสนะ ผู้คายโทษะ ผู้ทำลายกิเลส ผู้สางป่าช้าผู้คือค้นหา ผู้ตัดกิเลสคือเครื่องผูก แล้วนั่งไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้านั่นเอง ผู้เหมือนพระจันทร์เพ็ญลอยบนท้องฟ้า

เตหิ ปริวาริโต ภควา รตตกมฺพลปริกฺขิตโต วีย สุวณฺณกฺขนโร รตตปทุมวนสนฺทมฺชฌคฺคตา วีย สุวณฺณนาวา ปวาพเวทิกาปริกฺขิตโต วีย สุวณฺณปาสาโท อิติ สพพชนมฺุทโค สย วิตฺราโค วิตฺราเคหิ ปริวาริโต สย วิตฺโทโส วิตฺโทเสหิ ปริวาริโต สย วิตฺโมเห วิตฺโมเหหิ ปริวาริโต สย นิตฺตณฺโห นิตฺตณฺเห ปริวาริโต สย นิกฺกิลโส นิกฺกิลเสหิ ปริวาริโต สย พุทฺโธ อนุพฺุทฺเธหิ ปริวาริโต ปตฺตปริวาริตํ วีย เกสรํ เกสรปริวาริตา วีย กณฺณิกา อฏฺฐนาคสฺสสปริวาริโต วีย ฉพฺุทฺโต นาคราชา นวุติหฺสสสปริวาริโต วีย ฐตรภูฏฺ หฺสราชา เสนงคปริวาริโต วีย จกฺกวัตฺตี มรุคณปริวาริโต วีย สกฺโกเทวราชา พุรฺหมคณปริวาริโต วีย หาริตฺมหาพฺุรฺหมา ตาราคณปริวาริโต วีย ปุณฺณจฺนโท วิโรจติฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าถูกภิกษุเหล่านั้นแหวดล้อมแล้ว เหมือนแท่งทองที่ห่อด้วยผ้ากำพลสีแดง เหมือนเรือทองที่อยู่กลางกอป่าดอกบัวแดง เหมือนปราสาททองที่ล้อมรอบด้วยไฟที่แก้วประพาฬ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลอเลิศกว่าชนทั้งหมด ด้วยประการดังนี้ (ส่วน) พระองค์เองผู้ปราศจากราคะแล้ว ผู้แหวดล้อมแล้วด้วยพระสาวกผู้ปราศจากราคะ ผู้ปราศจากโทษะแล้ว ผู้แหวดล้อมแล้วด้วยพระสาวกผู้ปราศจากโทษะ ผู้ปราศจากโมหะ ผู้แหวดล้อมแล้วด้วยพระสาวกผู้ปราศจากโมหะ ผู้ปราศจากตัณหา ผู้แหวดล้อมแล้วด้วยพระสาวกผู้ปราศจากตัณหา ผู้ปราศจากกิเลส ผู้แหวดล้อมแล้วด้วยพระสาวกผู้ปราศจากกิเลส พระองค์เองเป็นพระพุทเจ้า ทรงแหวดล้อมแล้วด้วยพระอนุพุทธะ ย่อมรุ่งโรจน์เหมือนละอองเกสรที่ล้อมรอบด้วยกลีบ เหมือนดอกกรรณิการที่ล้อมรอบด้วยละอองเกสร เหมือนพญาช้างฉัททันต์ถูกห้อมล้อมด้วยช้าง 8,000 เชือก เหมือนพญาหงส์ตรัฐถูกห้อมล้อมด้วยหงส์ 900,000 ตัว เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิราชที่แห่แหนด้วยกองทัพ เหมือนท้าวสักกเทวราชถูกห้อมล้อมด้วยทวยเทพดา เหมือนหริตมหาพรมถูกแหวดล้อมด้วยคณาพรม และเหมือนพระจันทร์เพ็ญแหวดล้อมด้วยคณาตารากรฯ

พฺุยามปฺุภา ปริกฺเขปฺุวิลาลินี จสฺส ทฺุวตฺตีสฺวรสกฺขณฺมาลา คณฺณิตฺวา ฐฺุปีตฺุทฺตีสจฺนทฺุมาลา วีย ทฺุวตฺตีสฺสุริยมาลา วีย ปฺุฎฺฐิปาฐฺุยา ฐฺุิตฺุทฺตีสจกฺกวัตฺตีนิ ทฺุวตฺตีสฺเทวราชานํ ทฺุวตฺตีสมหาพฺุรฺหมานํ สิริยา สิริมิภิกฺวานติฯ

ก็ระเบียบแห่งพระลักษณะอันงดงาม 32 ประการของพระองค์ ทรงมีพระรัศมีวาหนี่ง มีเครื่องล้อมสวยงาม ทรงครอบงำความงามด้วยความงามของพระเจ้าจักรพรรดิ 32 องค์ พระเทวราช 32 องค์ และท้าวมหาพรม 32 องค์ที่สถิตอยู่ตามลำดับกัน เหมือนระเบียบแห่งดวงจันทร์ 32 ดวง และระเบียบแห่งดวงอาทิตย์ 32 ดวงที่ร้อยรัดวางไว้แล้วฯ

สวยงาม อันผลิบานสะพรั่ง แล้วทรงพระดำริว่า “บริษัทนี้ช่างงดงามเหลือเกิน ภิกษุแม่สักกภูหนึ่ง ไม่มีอาการสักว่าแกว่งมือแกว่งเท้า หรือเสียงลมหายใจเข้าและเสียงลมหายใจออก หมุกษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี เทวดาสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตว สวัตตี และหมู่พระพรหม ผู้ประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ผู้เข้ามาเฝ้าเราพร้อมด้วย นางนาฏ แม่ภิกษุรูปเดียวก็ไม่เหลียวดู ภิกษุทั้งหมดนั่งมองดูเราเท่านั้น เมื่อเรานั่งแล้วก็ไม่พูดแม้ ลิ่นอายุก็ป ก็ภิกษุเหล่านั้น มีความเคารพด้วยความเคารพในพระพุทธเจ้า ผู้ถูกชมด้วยพระเดช แห่งพระพุทธเจ้า ก็จักไม่ให้ถ้อยคำตั้งขึ้นแล้วพูดก่อน เราเท่านั้นจักกล่าวเป็นคนแรก” ทรงเผย ดอกปทุมคือพระโอษฐ์อันสง่างาม อันเกิดขึ้นด้วยน้ำคือพระบารมี อันแย้มบานแล้วด้วยประกาย แสงพระอาทิตย์คือพระสัพพัญญุตญาณ มีฝักคือพระชีวหาที่อ่อนนุ่ม บางเรียบ และกว้าง มีเกสร คือช่องพระทนต์ทั้งสองที่เรียงกันงดงาม เรียบเสมอ และสะอาดหมดจด อันปกคลุมด้วยใบคือผี พระโอษฐ์ทั้งสองที่แดงฉานสวยงาม มีสายหยดน้ำหวานคือพระธรรมเทศนา เหมือนเปิดขวดแก้ว ที่อบอวลด้วยคันธชาติล้วนเป็นทิพย์อันจืดจางของหอมต่างชนิดกันด้วยอานุภาพแห่งวจีสัจจิตที่ ประพฤติต่อเนื่องในโกฏิกัมมัฏฐานไม่ถ้วน ทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะ อันเหมือนเสียงร้องของนก การเวก อันน่าจับใจด้วยกามกริษาที่ละเล่นสนุกสนานเปลิดเปลินด้วยความมัวเมาในน้ำหวาน ทรงให้หยั่งไปถึงอวิจันรกในเบื้องใต้ ภาวคคพรหมในเบื้องบน ทรงปกคลุมหมื่นโลกธาตุด้วยพระสุ รเสียงอยู่ ผู้เสด็จมาแล้ว ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันด้วย เรื่องอะไรหนอ ก็เรื่องอะไรที่เธอทั้งหลายสนทนาค้างไว้ เราไม่ได้มาเพื่อต้องการล้มเลิกเรื่องของ พวกเธอ แต่เราจักให้เรื่องของพวกเขาจบลงด้วยพระสัพพัญญุตญาณ แล้วแสดงให้บรรลุผล สูงสุด” ทรงให้ภิกษุเหล่านั้นปรารณาคำปวารณาของพระสัพพัญญูแล้ว

ตथा อตตมณา ภิกขู “อยมปน ภนเต อานนุเทน กตฺ โโพธิปุชมารพก คุณกถา วิปปกตา น ราชกถาทิกา ตีรจฉานกถา อถ ภควา อานุปตโต ตํ โน อิทานิ นิฏฐเปตวา เทเสถาติ วทิสฺสา อถ เอกา- โลกญาโณ “น ภิกขเว อิทาเนว ปุพเพปิ อานนโถ สปริวารesu จตฺสุ มหาทีเปสุ มนุสเสส คเหตุวา พหฺน คนธมาลมาหริตวา มหาโพธิมณฑล โพธิมหํ กาลสิเยวติ อุตฺเทสํ ทสเสตวา ตทจฉริยสวนกุตฺตุหลากุลิต- หทยะหิ ยตีหิ อภียาจิตฺโต สพพเมกคคํ สวณาภิสสมปริสํ ญตฺวา หิมคพภมปทาเลตวา ปุณฺณจหนํ นีหรนโต วีย สาณิ อปนตฺวา จิตตกมมํ ทสเสนโต วีย มหาชมพุตฺตวรุมฺเเล คเหตุวา จาเลนโต วีย คคนคจคโมตาเรนโต วีย ปฐฺโวชํ กทฺเตนโต วีย โยชนियมฺรคณฺหํ จกฺกยนเตน ปีเพตฺวา มรฺอุปานมปาย- มาโน วีย จ ปุพเพ อานนตเถเรน กตมมหาโพธิปุชํ วิภชนโต อตีตมาหริฯ

เมื่อนั้น พวกภิกษุผู้มีใจชื่นชม กราบทูลแล้วว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็คุณภานี้ปรารภ โพธิบูชาที่พระอานนท์ทำแล้ว มิใช่ติรฉานกถามีราชกถาเป็นต้นที่สนทนาค้างไว้ ที่นั่นพระผู้มี พระภาคเจ้าได้เสด็จถึงแล้วตามลำดับ ขอพระองค์โปรดแสดงภานี้ให้สำเร็จแก่ข้าพระองค์

ทั้งหลายในบัดนี้เถิดฯ ครานั้น (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ผู้มีพระญาณส่องสว่างหนึ่งเดียว ทรงแสดง อุทเทสด้วยพระดำรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานนทได้ทำโพธิบูชาในบัดนี้เท่านั้นหามิได้ แม้ในปางก่อนอานนทก็ได้พาเอามนุษย์ทั้งหลายในมหาทวีปทั้ง 4 พร้อมทั้ง (ทวีป) บริวาร แล้วนำเอา ของหอมและระเบียบมาเป็นจำนวนมาก แล้วสั่งให้กระทำการฉลองต้นโพธิ์ที่มหาโพธิมณฑล เท่านั้น” ฤทธิคุณทั้งหลายผู้มีใจตื่นเต้นและสับสนในการฟังสิ่งอันน่าอัศจรรย์นั้นทูลวิงวอนแล้ว แล้วทรงทราบบริษัทผู้ส่งบเส็งยมผู้ฟังอย่างงดงามทั้งหมดนั้น ทรงจำแนกมหาโพธิบูชาที่พระอานนทกระทำไว้ในปางก่อน เหมือนทรงแหวกกลีบเมฆแล้วนำเอาดวงจันทร์เพ็ญออกมาอยู่ เหมือนทรงนำผ้ามาออกแล้วแสดงจิตรกรรมอยู่ เหมือนทรงจับที่โคนต้นมหาชมพูอันประเสริฐ แล้วเขย่าอยู่ เหมือนทรงหยั่งลงสู่แม่น้ำคงคาบนท้องฟ้าอยู่ เหมือนทรงถอนเหง้าดินอยู่ และเหมือนทรงบีบรวงผึ้งสูงโยชน์หนึ่งด้วยจักรยนต์แล้วตีมน้ำผึ้งอยู่ แล้วทรงนำอดีต (นิทาน) มา

อดีตกาลิงครฐ หนตปุรนคเร กาลิงโค นาม ราชา อโหสิฯ ตสส มหากาลิงโค จุลกาลิงโค ตี เทว ปุตตา อหสุฯ เตสุ จุลกาลิงคสส ปุตโต มททราชธิตูยา กุจฉิย นิพพโต กาลิงคกุมารो นาม อธิตสพพคนโถ¹⁹² สมจิตตสกลลาโป สพพชนมโนหปรมรูป หนตปุเร ราชา หุตวา ยถาสุโข รชช ออนุวานโต นวโยพพนลิตานิ รชชสุขานิ สมมานยโนโต ราชโลกมพูชยนโต สมณพราหมณคณัม ปริ- ปาลยโนโต ปช นนทยนโต พนธวคคมิตตามจจปริวโต วิดีนาเมติฯ

เมื่อครั้งดึกดำบรรพ์ ในเมืองทันตปุระ แคว้นกาลิงคะ มีพระราชอาพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่ากาลิงคะฯ ท้าวเธอมีพระราชโอรส 2 พระองค์คือ มหากาลิงคะและจุลกาลิงคะฯ ในบรรดาพระราชโอรส 2 พระองค์นั้น โอรสของพระเจ้าจุลกาลิงคะพระนามว่า กาลิงคกุมาร ทรงประสูติจากพระครรภ์ของพระธิดาพระเจ้ามัททราช เป็นผู้สำเร็จในคัมภีร์ทั้งปวง ผู้สำเร็จใน ศิลปศาสตร์ทั้งสิ้น ทรงมีพระรูปโฉมเป็นที่น่าจับใจอย่างยิ่งของชนทั้งปวง ทรงได้รับการอภิเษก เป็นพระราชอาในเมืองทันตปุระ ทรงเสวยราชสมบัติอย่างมีความสุข ทรงให้ความงามคือความหนุ่มสาวนำมาซึ่งความสุขในราชสมบัติทรงให้ราชโลกบูชอยู่ ทรงโปรดให้บริบาลหมู่สมณะและ พราหมณ์ ทรงให้ประชาชนพลัดพลินอยู่ ทรงถูกแวดล้อมด้วยเหล่าพระประยูรญาติ มิตรสหาย และอำมาตย์ ทรงให้เวลาผ่านพ้นไปแล้วฯ

ตสสาเสสคนถกลาปาวคาหคภริยาโณ วิกลิตปโยญู กาลิงคภทวาโซ นาม บุโรหิตโต มหา- ปุริสลกขณานิ ทิสวา ทส จกกวตติวตตานิ อาจิกขิฯ โส ตั วตตมปุเรตวา ปนรรสอุโปสถทิวเส ปาโตว สตสทสส วิสสชเชตวา มหาทานํ ทตวา โสพสสิ คนโธทกขณูหิ สีสึ นหายิตวา กตปาตราโส สุทมุต-

¹⁹² ควรจะเป็น “อธิตสพพคนโถ” ฉบับตรวจชำระน่าจะพิมพ์ผิด

ตราสงฆ์ เอกังส กตวา อุปริ ปาสาทสส สิริสยเน ปลงลงมาภูชิตวา นิสินโน ทานาติมยมบุญญสมุหย์
อวาชชนโต นิสีทิฯ อัย สพพจกกวตติณั ธมมตาฯ

บุโรหิตคนหนึ่งชื่อว่ากาลิงคภารทวาชะ ผู้มีญาณลุ่มลึกในอันหยั่งลุ่มคัมภีร์และศาสตร์
ทั้งหมด มีปัญญาแจ่มใส เห็นมหาปุริสลักษณะของท้าวเธอแล้ว จึงกราบทูลจักกวัตตีวัตร 10 ประ
การฯ ท้าวเธอทรงบำเพ็ญวัตรนั้น ในวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ แต่เข้าตู่ทรงบริจาคทรัพย์นับแสนแล้ว
ถวายมหาทาน ทรงสรรสนานพระเศียรด้วยน้ำหอม 16 หม้อ ทรงเสวยพระกระยาหารเข้าเสร็จ
แล้ว ทรงครองพระภูษาเศวตพัศตราภรณ์เฉวียงบำ แล้วประทับนั่งคู้บัลลังก์บนพระสิริบรรจรณ์
ชั้นบนมณเฑียรปราสาท ทรงประทับนั่งระลึกถึงบุญที่เกิดขึ้นอันสำเร็จด้วยทานเป็นอาทิแล้วฯ ข้อ
นี้เป็นธรรมดาของพระเจ้าจักรพรรดิราชาทุกพระองค์ฯ

เตสั ตมาวชชนตานันเวย วุตตปการบุญญกมมปจจยอตุสมุฏฐานัน นีลมนิสงฆาตสทิสมาปาจีน-
สมุททชลลลั กิณฑมานัน วิย อากาสมลงกรุมานัน วิย สหสสรสิเนมิกั สนาภิกั สพพการปริปุรี ทิพพจก-
กรตณั ปาตุภวติฯ ตั กาลิงครณญูปิ ตเถว ปาตุโรหสิฯ

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเหล่านั้นกำลังพิจารณาถึงกองบุญอยู่นั้นเอง จักรแก้วเป็นทิพย์ มีกำ
ตั้งพัน อันประกอบไปด้วยกงและดุม อันบริบูรณ์ไปด้วยอาการทุกอย่าง มีบุญกรรมมีประการ
ดังกล่าวแล้วเป็นปัจจัย มีเหตุเป็นสมุฏฐาน มีลักษณะคล้ายกับก้อนแก้วมณีสีเขียว ก็ปรากฏขึ้น
เหมือนแหวกพื้นน้ำมหาสมุทรขึ้นมาทางปาจีนทิศ (และ) เหมือนประดับประดาห้วงนภากาศ (ให้
งดงาม)ฯ จักรแก้วนั้นได้ปรากฏแม้แก่พระเจ้ากาลิงคะฉนั้นนั้นเหมือนกันฯ

ยาย ปน ตั จกกรตณั นาภिया สนาภิกนติ วุตตัส สา อินทนิลมยา โหติ มชฌเม ปนสสา รชตม-
ยาย ปนาลिया สุทสสินิทรทนต์ปนติยา หสมานา วิย วิโรจติ มชฌเม ฉิทเทน วิย จนทมนทเลเน อุโภสุ
พาหิรเนเตสุ รชตปฏฐเนน กตปริกเขปา โหติ เตสุ ปนสส นาภิปนาลีปริกเขปฏฐเนสุ ยุตตยุตตภูฏฐาเน
ปริจเฉทเลขา สุวิภตดาว หุตวา ปญญาณติ อัย ตาวสส นาภिया สพพการปริปุริตาฯ

ก็จักรแก้วนั้นท่านกล่าวว่า “สนาภิกั” ด้วยดุมใด ดุมนั้นสำเร็จด้วยแก้วอินทนิล ก็ตรง
กลางซี่ของรางดุมนั้นทำด้วยเงิน รุ่งเรืองประหนึ่งเปียดเสียดด้วยระเบียบพันที่ชาวสนิท เป็นดุมที่
ล้อมด้วยแผ่นเงินทั้งภายในและภายนอกเหมือนดวงจันทร์มีจุดตรงกลาง ก็ลวดลายที่สลักไว้ในที่
อันเหมาะสมในแผ่นล้อมดุมและซี่ดุมนั้นปรากฏว่าจัดแบ่งไว้เป็นอย่างดี นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วย
อาการทุกอย่างของดุมแห่งจักรแก้วนั้นก่อนฯ

เยหิ ปน ตมเรหิ สหสสารนติ วุตตัส เต สตตรตนมยา สุริยรสมิโย วิย ปภาสมปนา โภนติ
เตสมปิ ฆฎกมณิกปริจเฉทเลขาทีนิ สุวิภตดาวเนว ปญญาณติ อยมสส อราณั สพพการปริปุริตาฯ

ก็จักรแก้วที่ท่านเรียกว่า สหสสาร ด้วยกำเหล้าใด กำเหล้านั้นสำเร็จด้วยรัตนะ ๗ ประการ สะพรั่งด้วยรัศมีดุจรัศมีแห่งดวงอาทิตย์ อากาศมีลวดลายสลักด้วยก้อนแก้วแม่แห่งกำเหล้า นั้นปรากฏว่าจำแนกไว้เป็นอย่างดีเหมือนกัน นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอากาศทุกอย่างของกำแห่งจักรแก้วนั้นๆ

ยาย ปน ตั เนเมีย สเนมิกนติ วุตตัสสา พาลสุริยรสมิกลาปสิริมปหสมานา วีย สุรตตสุทธสิ-
นิทุธปวาหมยา โหติ สนธิสุ ปนสสา สณณาราคสสิริกา รตตชมพุนทปฏฐา วฏฐปริจเจทเลขา จ
สุวิภตตา ปณญายนติ อยมสส เนเมีย สพพาการปริปริตาฯ

อนึ่งจักรแก้วนั้น ท่านเรียกว่า สเนมิก ด้วยกงใด กงนั้นสำเร็จด้วยแก้วประพามีสีแดง บริสุทธิ์สนิท เหมือนกับจะเยาะเย้ยความงามแห่งกลุ่มรัศมีดวงอาทิตย์ที่กำลังทอแสงอ่อนๆ ก็ในที่ ต่อของกงนั้นลวดลายที่สลักกลม มีความสง่างามด้วยก้อนสีแดง ดาดาศด้วยชมพูทสีแดง ปรากฏว่าจำแนกไว้เป็นอย่างดี นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอากาศทุกอย่างของคัมแห่งจักรแก้วล้วน ด้วยทิพย์นั้นๆ

เนมิณทลปิฏฐิยมนปนสส ทสนนุ ทสนนมนราณมนตเร ธมนวโส วีย อนโตสุสิโร ฉิททมนทลิก-
วิจิตโต วาตวาหกปวาพทณโต โหติ ยสส วาเทริตสส สุกุสลสมนนาคตสส ปณจกิกตริยสส วีย สทโท
วคฺจจรชนิโย จ กมนิโย จ มทนิโย จ โหติ ตสส โข ปน ปวาพทณทสส อูปริ เสตจฉตตมุโกสุ ปสเสสุ
สโมสริตกุสมทามทเวปนติโย จาติ เอว สโมสริตกุสมทามปนติสททวยปริวารเสตจฉตตสทธารินา
ปวาพทณทสเสน สมุปโสภิตเนมิปริกเขปสส ทวินนมนปิ นาภิปนาลินมนเต เทว สีหมุขานิ โหนติ เยหิ
ตาลกฺขนธปปมาณปณณจนทกิริณกลาปสสิริกา ตฺรณรวิสมานรตตกมพลณทุกปริญตา อากาสก-
คาคติโสภณภิกวามา วีย เทว มุตตากลาปา โอลมพนติ เยหิ จกฺกรตเนน สทริมากาเส สมปริวต-
มานะหิ ตินิ จกฺกานิ เอกโต ปริวตตนตานิ วีย ขายนติ อยมสส สพโส สพพาการปริปริตาฯ

ก็จักรแก้วใดที่ต้องลมแล้ว มีเสียงไพเราะ ยวนใจ ชวนให้ฟัง ให้เคลิบเคลิ้ม เหมือน เสียงดนตรีที่ประกอบด้วยองค์ห้า ที่บรรเลงโดยผู้ชำนาญดีแล้วฉะนั้น ก็จักรแก้วนั้น ในเบื้องบน แห่งคัมแก้วประพามีฉัตรขาว ในข้างทั้งสองมีแถวลวดลายพวงดอกทองคำรวมกันเป็นสองแถว ภายในคัมและซี่แม่ทั้งสอง ล้อมมงซึ่งงามพร้อมด้วยคัมแก้วประพาพร้อมคัม ทรงฉัตรขาวตั้งร้อย มีแถวลวดลายดอกทองคำที่รวมประชุมสองร้อยอย่างนี้เป็นบริวาร มีมุขสีหะสองมุข มีพวงแก้ว มุกดาประมาณเท่าลำตาล ๒ พวง อันสวยงามเหมือนประกายแสงพระจันทร์เพ็ญ ดาดาศด้วยผ้า กัมพลสีแดงเสมอเหมือนดวงพระอาทิตย์อ่อนๆ รอนๆ เหมือนจะข่มความงามของแม่น้ำคงคาที่ ไหลไปในอากาศฉะนั้น ห้อยระย้าอยู่ มีวงจักร ๓ วง พร้อมทั้งจักรแก้วปรากฏเหมือนหมุนใน อากาศพร้อมกันฉะนั้น นี่เป็นความบริบูรณ์ทุกอย่างโดยประการทั้งปวงแห่งจักรแก้วนั้นๆ

ตมปนเนตเมว สพพการปริปุรมปกติยา สายมาสภตต์ ภูถชิตวา อตตโน อตตโน ฆรทวาเร ปญญตตาสเนสสู นิสิตติวา ปวตตกถาสลลาเปสสุ มนุสเสสสู วิถิจตูกกาทีสุ กีหมาเน ทารกขเน นาติอุจเจเน นาตินีเจเน วนสนทมตถกาสนเนน อากาสปปเทเสเน ปโลภยมานัน วิย รุกขสาขคคานี ทวาทสโยชนโต ปญญาย สุธมาเนน มธรรสสเรเน สตตทานัน โสทานัน โอทาทายมานัน โยชนโต ปญญาย นานาปภาสมุทยสมุช- ชเลน วณณเนน นยนาณิ สมากทพณตต์ วิย รมโยญ จกกวตติสส ปุณญานุกาวมุคโฆสยนตต์ วิย ราชธานี อภิมุขมาคจจติฯ

ก็จักรแก้วนั้น เปี่ยมด้วยอาการทั้งปวงดังนี้ เหมือนพวกมนุษย์บริโภคอาหารมือเย็น ตามปกติแล้วนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ที่ประตูเรือนของตนๆ สนทนากันถึงเรื่องราวตามที่เป็นไป เมื่อพวกเด็กๆ กำลังเล่นในทางสี่แพร่งเป็นต้น ให้ประเทศคืออากาศไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ประมาณปลายไม้ให้สว่างไสวอยู่ เหมือนให้ได้ยินเสียงสัตว์ทั้งหลาย ด้วยเสียงไพเราะซึ่งฟังได้ ตั้งแต่ปลายกิ่งไม้ ถึงสิบสองโยชน์ ทำให้นัยน์ตามองเห็นด้วยสีอันรุ่งเรืองด้วยแสงต่างๆ ถึงโยชน์ เหมือนกับป่าวประกาศบุญญาภาพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ กลับมายังราชธานีฯ

อด ตสส จกกรตนสส สททสวเนเนว “กุโต นุ โข กสส นุ โข อัย สทโทติ อวาชชิตททยานม- ปุรตถิมทิสโมโลกยมานานัน เตสมมนุสสานมณญุตโร อญญุตตรเมว อาท “ปสสถ โภ อจจริยมุณณจ- โท ปุพเพ เอโก อุกคจจติ อชช ปน อตตทุติโย อุกคโต เอตฺ ทิ ราชหฺสมิถุนมิว ปุณณจหนมิถุนมปุพพ- ปริยาเยน คคนตลมลภิลงขตีติฯ

ลำดับนั้น ด้วยการฟังเสียงจักรแก้วนั่นเอง เมื่อมนุษย์ที่แลดูทิศตะวันออก มีจิตจดจ่อว่า “นี่เป็นเสียงของใครจากที่ไหนหนอ” จึงกล่าวกะอีกคนว่า “ท่านผู้เจริญ ดูอัศจรรย์จริง แต่กาลก่อนพระจันทร์เพ็ญขึ้นเพียงดวงเดียว แต่วันนี้ โฉนจึงขึ้นเป็น 2 ดวง ก็นั้นเป็นพระจันทร์เพ็ญคู่ เหมือนราชวงศ์คู่ประดับห้องฟ้า เหมือนอย่างแต่กาลก่อนฯ

ตมณโยญ เอวมาท “กึ กเถสิ สมม กุหึ นาม ตยา เทว ปุณณจหนทา เอกโต อุกคจจนตา ทิภฐ- ปุพพา นนุ เอส ตปนียรชธาธาปญชรกิริโณ ทิวสกรโ อุกคโตติ ตมณโยญ สิตฺ กตวา เอวมาท “กิมุมตโต สิ นนุ อิทานิเมว ทิวสกรโ อตถงคโต โส กถมิมมปุณณจหนทมนุพนธมาโน อุกคจจิสสตี อทธา ปเนตมเน กรตนปภาสมุทยสมุชชลฺ กสสาปิ ปุณญวโต วิมานัน ภวิสสตีติฯ เต สพเพปิ อปสาทยนตา อญญเอ- วมาหฺสู “กึ พทฺ วิลภถ เนว เอส ปุณณจหนโท น สุริโย น เทววิมานัน น ทิ เตสเมวรูปา สิริสมปตติ อตถิ จกกรตเนน ปน เอเตน ภวิตพพนติฯ

คนอื่นก็กล่าวกะคนนั้นว่า “พูดอะไรเพื่อน ท่านเคยเห็นพระจันทร์ 2 ดวงขึ้นพร้อมกันแต่ที่ไหน นั้นเป็นพระอาทิตย์ทรงกลดมิใช่หรือฯ คนอื่นยิ้มแล้วกล่าวกะคนนั้นว่า “ท่านเป็นบ้าหรือ พระอาทิตย์เพิ่งตกเดี๋ยวนี้มีใช่หรือ พระอาทิตย์นั้นจักขึ้นตามพระจันทร์เพ็ญนี้ได้อย่างไร ก็นั้นจัก

เป็นวิมานของผู้มีบุญคนหนึ่ง ซึ่งรุ่งโรจน์ด้วยแสงรัศมี แฉกๆ มนุษย์แม่ทั้งหมดเหล่านั้น ต่างไม่
 เชื่อกัน ก็กล่าวกะคนเหล่านี้ว่า “พูดมากไปทำไมกันท่าน นี่ไม่ใช่พระจันทร์เพ็ญ ไม่ใช่พระ
 อาทิตย์ ไม่ใช่วิมานของเทพ และไม่ใช่ศิริสมบัติของเหล่าเทพปานนี้ แต่นั่นเพียงเป็นจักรแก้วอย่าง
 หนึ่งแน่นอนๆ

เอวมปวตตกถาสลลาปเสว ตสส ชนสส จนทมนทลมหปหาย ต จกกรตนมภิมุโข โหติฯ ตโต
 เตหิ “กสส นุ โข อิห นิพพตตุนติ วุตเต ภวิสสนติ วุตตาโร “กสสญญสส นนุ อมหากมมหาราชา
 ปูริตจกกวตติวโต ตสเสต นิพพตตุนติฯ

เมื่อชนนั้นสนทนากันอย่างนี้แล้ว จักรแก้วนั้นก็ละลายซึ่งมณฑลแห่งพระจันทร์มุ่งตรงต่อ
 ราชธานีฯ แต่นั่น ถ้าพูดว่า “จักรแก้วนี้เกิดแก่ใครหนอ” ก็จะมีคนพูดว่า “จักรแก้วนั้นไม่เกิดแก่
 ใครอื่น แต่เกิดแก่พระเจ้ามหาจักรพรรดิผู้มีพระบารมีบริบูรณ์ของพวกเรามิใช่หรือฯ

อถ โส จ มหาชน เย จ อญญู ปสสนติ สพเพ จกกรตนมเอว อญฺจจณฺติฯ ตมปิ จกกรตนม รณ-
 ญเยว อตถาย อตตโน อากตภาวํ ญาเปตฺกามํ วย สตตกขตฺตฺ ปาการมตถเกเนว นครํ อญฺสนธาวิตฺวา
 รณญฺญ อเนตฺปุรมฺพทกฺขินํ กตฺวา อนเนตฺปุรสฺส อุตฺตรสีหปญฺชรสฺสทิสฺเส ฐฺวานะ ยถา คนฺธปุพฺพาทีหิ สุเขน
 สกกา โหติ ปุเชตฺตฺ เอวมกฺขาหตํ วย ติญฺจฺติฯ

ลำดับนั้น มหาชนนั้นและชนผู้อื่นๆ ทั้งหมดก็ติดตามจักรแก้วนั้นเที่ยวฯ จักรแก้วนั้น
 เหมือนประสงค์จะให้รู้ถึงภาวะเป็นไปแห่งตนเพื่อประโยชน์แก่พระเจ้าจักรพรรดิ วนเลียบพระนคร
 สูงประมาณกำแพงถึง 7 ครั้ง ทำประทักษิณพระนครของพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว ประดิษฐานอยู่ใน
 ที่เช่นสีหบัญชรด้านเหนือ ภายในแห่งราชธานี ปรากฏเหมือนให้มหาชนสะดวงแก่การบูชา ด้วย
 ของหอมและดอกไม้เป็นต้นฉนั้นฯ

เอวํ ฐิตสส ปนสส วาตปานจฉิทฺทาทีหิ ปวิสิตฺวา นานาวิราครตนปฺภาสมุขชลํ อนโต-
 ปาสารทมลจฺกรมานํ ปภาสมุหํ ทิสฺวา ทสสนตถาย สณฺฆาตาทิลาสฺ ราชา โหติฯ ปรีชนปิสฺส ปียวจน-
 ปาทน อาคนตฺวา ตมตถมฺนิเวเทติฯ

ก็เมื่อจักรแก้วนั้นตั้งอยู่อย่างนี้แล้ว ก็จะมีพระราชอาพระองค์ผู้ประสงค์จะทอดพระเนตรดู
 จักรแก้ว ซึ่งมีกลุ่มแสงทำให้ภายในปราสาทสว่างไสวด้วยแสงรัศมีหลากสี ซึ่งพุ่งออกมาทางช่อง
 บานหน้าต่างฯ แม้ปรีชนผู้มากับพระราชานั้น ก็ปรารถถึงค่านำรักแห่งจักรแก้วนั้น จึงประกาศ
 เนื้อความนั้นฯ

อถ ราชา พลวปีติปาโมชฺชมุจฺจฺสูริโร ปลลจกมโมเจตฺวา อญฺจฺยาสนา สีหปญฺชรสฺมิปํ คนตฺวา ตํ
 จกกรตนม ทิสฺวา “สุตํ โข ปน เม ตํ ยสฺส รณญฺญ ขตฺติยสฺส มุทฺธาวิสิตตสฺส ตทฺหุโปสเส ปณฺณเรเส สีลํ

นหาดสส อุโปสถิสส อุปริ ปาสาทวรคตสส ทิพพ์ จกกรตนมปาตภูวติ สหสสารํ สเนมิกํ สนาภิกํ
 สพพการปริปุโร โส โหติ ราชา จกกวตตีติ อสสํ นุ โข อหํ ราชา จกกวตตีติ จินตยติฯ กาลิงคราชส-
 สापि สพพํ ตํ ตเถว อโหสิฯ

ลำดับนั้น พระราชาทรงมีพระสรีระ ผุดผ่องด้วยพระปิติและปราโมทย์เป็นกำลัง ทรงเลิก
 สมานี เสด็จลุกขึ้นจากพระราชอาสน์ เสด็จไปใกล้สี่หับญชร ทรงเห็นจักรแก้วนั้น ทรงพระดำริว่า
 “ก็จักรแก้วนั้น เราได้ฟังแล้ว ก็จักรแก้วทิพย์ มีซี่ตั้งพัน มีกง มีดุม มีส่วนประกอบครบทุกอย่าง
 จะปรากฏขึ้นแต่พระราชามหากษัตริย์ ผู้สنانพระเศียรแล้ว (ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว) ทรงสنان
 พระเศียรแล้วในวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำนั้น ทรงสมานอุโบสถศีล ทรงประทับอยู่ชั้นบนปราสาท
 อันสวยงาม ท้าวเธอย่อมได้ชื่อว่าเป็นพระราชาผู้พระเจ้าจักรพรรดิ เพราะเหตุนั้น จึงพระดำริว่า
 “เราพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชอาณาจักรอย่างแน่นอนฯ จักแก้วนั้นทั้งหมดได้มีแล้วแม้แต่พระเจ้ากาลิง
 คะฉนั้นเหมือนกันฯ

สรรพจกกวตตีนี้ ทิ เอกสมุตตราสงคํ กิริตวา วาเมน หตเถน หตถิโสณทสทิสมนปนาสิสุวรรณ-
 ภิงการมุขิปิตวา ทกขิเณน หตเถน จกกรตนมุทเกน อพุกุกิริตวา “ปวตตตุ ภว จกกรตนมภิวินาตุ
 ภูวณจกกรตมนนติฯ

แท้จริง พระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์ ทรงพระภูษาพัสดราภรณ์เฉวียงบำช่างหนึ่ง ทรง
 ยกพระสุวรรณภิงการมีพวยเหมือนวงช้างด้วยพระหัตถ์ข้างซ้าย ทรงประพรมจักรแก้วด้วยน้ำ
 จากพระหัตถ์ข้างขวา ตรัสว่า “ขอจักรแก้วจงหมุนไปทั่วทั้งโลก ขอจักรแก้วจงพิชิตทั่วทั้งภพฯ

วจนสมนนตรเมว เวหาสมพุกุคนตวา จกกรตนิ ปวตตติ ยสส ปวตติ สมกาลเมว โส ราชา
 จกกวตตี นาม โหติ ปวตเต ปน จกกรตเน ตมนุปปพณธมานิ ว ราชา จกกวตตियานวรमारुห เวหา
 สมพุกุคจฉติ อถสส ฉตตจามราทิตถโต ปริชโน เจว อนเตปุรชโน จ ตโต นานาปปการภยจุ-
 กวจาทิสนนาทวิภูสิเตน วิวิธารณปปภาสมุทฤษฎชเลน สมุสสิตชชฎากปติมณชิเตน อตตโน อตตโน
 พลกาเยน สทิมุปราชเสนาปติปปฤตโยปี เวหาสํ อพพุกุคนตวา ราชานเมว ปรีวารยนิติ ราชายุตตกา
 ปริชนสงคหตถํ นครวิถีสู เภริโย จราเพนติ “ตาตา อมหากํ รัญโญ จกกรตนิ นิพพตตมตตโน อตตโน
 วิกวานुरुเพน มณชิตปสาธิตา สนนิปตถาติฯ

ก็ท้าวเธอนั้นทรงพระนามว่าพระเจ้าจักรพรรดิ ช่วงกาลใกล้เคียงกับจักรแก้วพุ่งขึ้นเวหาส
 เป็นไปแล้วใกล้เคียงกับพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย ก็ครั้งจักรแก้วเป็นไปแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิ
 เสด็จติดตามจักรแก้วนั้น เสด็จไปประทับยานอันประเสริฐแล้ว พุ่งขึ้นสู่เวหาสฯ ลำดับนั้น ปริชน
 และอันโตชนของพระราชานั้น ถือนัฏและจามรเป็นต้น ต่อจากนั้น หม่ออุปราชและเสนาบดีพร้อม
 กับพลกำลัง ประดับประดาด้วยเสื้อผ้าเกราะเป็นต้น รุ่งเรืองด้วยแสงอาภรณ์ต่างๆ ตกแต่งด้วยธง

ปฏากอันสวยงาม พุ่งขึ้นสู่เวหาสแวดล้อมพระราชาก็บรรดาภริยาราชบุตรก็ให้ตีเที่ยวไปในถนน พระนคร เพื่อสงเคราะห์ชนว่า “ดูก่อนพ่อทั้งหลาย จักรแก้วได้บังเกิดแก่พระราชาราชของเราแล้ว ท่านทั้งหลายจงตกแต่งประดับประดา ตามสมควรแก่ทรัพย์ของตนๆ แล้วมาประชุมฯ

มหาชน ปน ปกติยา จกกรตณสทเทเนว สพพกิจจจาณี ปหาย คนธบุปผาทีนึ อาทาย สนนิปติ-
โต ว โสปี สพโพ เวหาสมพุกคนตวา ราชาเนเมว ปริวาเรตี ยสส ยสส หิ รมณญา สหุธิ คนตุคามตา
อุปชชติ โส โส อากาสโคโต ว โหติ เอว ทวาทสโยชนายามวิตถารปริสา โหติ ตตถ เอกปุริโสปี หิ
ฉินนภินนสรโร วา กิลิฏฐวตโต วา นตถิ สจจิปริวาโร หิ ราชา จกกวตติปริสา นาม วิชชาธรปริสา วิย
อากาเส คจจมานา อินทนิลมนิตเล วิปภิณณรตณสทิสสา โหติฯ กาลิงคนรินทสสาปี ตเถว อโหสิฯ

ก็แม้มหาชนละทิ้งกิจทั้งปวงตามปกติด้วยเสียงจักรแก้วนั้นเที่ยว ถือของหอมและดอกไม้
เป็นต้นประชุมกันแล้วฯ มหาชนเหล่านั้นทั้งหมดเหาะขึ้นเวหาสแวดล้อมพระราชานั้นเที่ยวฯ
ก็มหาชนใดๆ ประสงค์จะไปกับพระราชามหาชนนั้นๆ ก็ไปสู่อากาศเที่ยวฯ บริษัทยาวกว้าง
ประมาณสิบสองโยชน์อย่างนี้ฯ ในบริษัทนั้น แม้คนหนึ่งจะมีสรืระชาตแตกหรือผ้าเประเปื้อนก็ไม่
มี จริ่งอยู่ พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีราชบริวารอันสะอาด ขึ้นชื่อว่าบริษัทของพระเจ้าจักรพรรดิ
เหาะได้เหมือนวิยาธร เป็นเช่นกับแก้วที่เคลื่อนกลนบนพื้นแก้วอินทนิลและแก้วมณีฯ จักรแก้วได้
มีแล้วแม้แต่พระเจ้ากาลิงคะผู้เป็นจอมแห่งนระ (นรินท) ฉะนั้นเหมือนกันฯ

ตํ ปน จกกรตณํ รุกชคคานมบุรูปริ นาคิอุจเจเน คคนปบเทเสน ปวตตติ ยถา รุกชานมบุปผ-
ผลปลลลเวหิ อตถิกา ตานิ สุเชน คเหตุ สกโกนติ ยถา จ ภูมียํ จฐิตา “เอส ราชา เอส อุปราชา เอส
เสนาปตีติ สลลกุเชตุ สกโกนติ ฐานาทีสุ จ อิริยาปเลสุ โย เยน อิจฉติ โส เตน คจฉติ จิตตกมมาที-
สิปปลูตา เจตถ โน อตตโน อตตโน กิจจํ กโรนตาเยว คจฉนติ ยเถว หิ ภูมียํ ตธา เตสํ สพพกิจจจาณี อากา-
เส อิชฉนติฯ เอว จกกวตติปริสํ คเหตุวา ตํ จกกรตณํ วามปสเสน สินธุ ปหาย มหาสมุททสส อุปริภา-
เคน สตตโยชนสทสสปมาณมบุพพิเวหํ คจฉติ ตตถ โยชนุพเพเนน ทวาทสโยชนาย ปริกเขปโต ฉต-
ตีสโยชนาย ปริสา ย สนนิเวสกุชโม สุลาหารูปกรโณ ฉายุทกสมปนโน สจิสมตโล รมณโย ภูมิภาโค
ตสส อุปริภาเคน ตํ จกกรตณํ อกขาหตํ วิย ติฏฐหติฯ อถ เตน สณญาณเนน โส มหาชน โอตริตวา ยถา
รุจิ นหานโกชนาทีนึ สพพกิจจจาณี กโรนโต วาสํ กปเปติฯ กาลิงคนราธิปสสาปี สพพํ ตเถว อโหสิฯ

ก็จักรแก้วนั้น ย่อมพุ่งไปบนท้องฟ้าเหนือยอดไม้โดยไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก เหมือนคนต้องการ
ดอกผล และเถาวัลย์ของต้นไม้ ก็อาจจับดอกผลเหล่านั้นได้ง่าย และเหมือนคนยืนอยู่บนแผ่นดิน
ก็อาจจะสังเกตว่า “นั่นพระราชานั่นอุปราช นั่นเสนาบดี ก็ในบรรดาอิริยาบถมียืนเป็นต้น ผู้ใด
ต้องการอิริยาบถใด ผู้นั้นก็ดำเนินไปด้วยอิริยาบถนั้นได้ ก็ในที่นี้ผู้ชวนชวายุศิลปะมีจิตธรรมเป็น
ต้น เมื่อทำกิจของตนๆ ไป กิจทั้งปวงของชนเหล่านั้น ก็ย่อมสำเร็จในอากาศนั้นเที่ยวเหมือนใน
แผ่นดินฯ จักรแก้วนั้นพาบริษัทพระเจ้าจักรพรรดิไปด้วยอาการอย่างนี้ และละเขาพระสุเมรุทาง

เบื่อง่ายไปสู่ปุพพิเทประเทศ ประมาณเจ็ดพันโยชน์ในส่วนเบื่องบนแห่งมหาสมุทร ในที่นั้น ภูมิภาคใดส่วนกว้างล้อมรอบได้ 12 โยชน์ ควรแก่การอยู่อาศัยของบริษัท 36 โยชน์ มีอาหาร เครื่องอุปโภคหาได้ง่าย สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ มีภาคพื้นสะอาดสม่ำเสมอ น่ารื่นรมย์ จักรแก้ว นั้นตั้งอยู่เหมือนไม้ห้วนไหว ในส่วนเบื่องบนแห่งภูมิภาคนั้นๆ ลำดับนั้น ด้วยสัญญาณนั้น มหาชนนั้นก็ลงทำกิจทั้งปวงมีการอาบน้ำและการกินเป็นต้นตามใจชอบ สำเร็จการอยู่ๆ จักรแก้ว ทั้งปวงได้มีแล้วแม้แต่พระเจ้ากาลิงคะผู้เป็นใหญ่กว่านรชน (นราธิป) ฉะนั้นเหมือนกันฯ

เอวี วาสุมุคเต จกกวตติมิหิ เย ตตถ ราชานो เต “ปรจกั อาคตมตี สุตวา ชินพลกายั สนนิ-
ปาเตตวา ยุทธสชชา โหนติฯ จกกรตนสส หิ อุปตติสมนนตฺรเมว นตฺถิ โส สตฺโต นาม โย
ปจจตฺถิกสณฺญาเย ตั ราชานมารพฺก อาวุธั อุกฺขิปิตฺตู วิสเหยย อยมานุภาโว จกกรตนสสฯ

ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิประทับอยู่อย่างนี้แล้ว พระราชาทั้งหลายในประเทศนั้น แม้ได้ฟัง แล้วว่า “จักรมาแล้ว ก็ยอมไม่ประชุมกำลังพลเตรียมรบฯ เพราะในระหว่างอุบัติขึ้นแห่งจักรแก้ว ธรรมดาสัตว์ที่จะพยายามเงื้ออาวุธต่อพระราชานั้น ด้วยสำคัญว่าเป็นศัตรูไม่มีเลย นี่เป็นอานุภาพ แห่งจักรแก้วฯ

จกกานุภาเวน หิ ตสส รณฺญู

อริอเสสา ทมณฺมุเพนฺติ

อรินทมฺ นาม นราธิปสฺส

เตเนว ตั วุจจติ ตสส จกักฯ

ก็ข้าศึกศัตรูที่เหลือของพระราชานั้น ย่อมเข้าถึงการฝึกด้วย อานุภาพแห่งจักร ธรรมดาการฝึกศัตรูเป็นหน้าที่ของพระราชาผู้เป็น ใหญ่แห่งคน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวถึงจักรของพระราชานั้นฯ

ตสฺมา สพฺเพปิ ราชานो อตฺตโน อตฺตโน รชชสิริวิภาวนุรูปมฺปาภตฺ คเหตฺวา ตั ราชานมุคฺคมม
ปณตฺสิรา อตฺตโน โมลิมณฺริตนปฺภาหิ นิเสเกน ตสส ปาทปฺพูชั กโรนฺตา “เอหิ โข มหาราช สวาคตฺนเต
มหาราช สกนฺเต มหาราช อนุสาส มหาราชาคิ ตสส กิงการปฺภิสสาวิตมาปชชนฺติฯ กาลิงคนราธิปส-
สาปิ ตเถว อักสุฯ

เพราะฉะนั้น พระราชาเหล่านั้นแม้ทั้งหมดทรงถือบรรณาการอันสมควรแก่ราชศิริสมบัติ ของตนๆ เสด็จเข้าเฝ้า พระราชานั้นทรงน้อมพระเศียร ทำการบูชาพระบาทแห่งพระราชานั้น ด้วยอภิเษกแห่งรัศมีแก้วมณีพระโมลีของตน ถึงซึ่งการต้อนรับพระราชานั้นด้วยพระวจนะว่า “ข้า แต่พระมหาราช ขอพระองค์จงเสด็จมา ข้าพระองค์ขอต้อนรับพระองค์ นี้ราชสมบัติของพระองค์

ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่พระเจ้าข้า เหล่าพระราชชาติกระทำอย่างนั้น แต่พระเจ้ากาลิงคะเหมือนกันฯ

เอวี่ วุตเต ปน ราชา จกกวตตี นาปี “เอตตัง นาม เม อนุวสสั พลิมุปกปเปลาติ วทติ นาปี โภคมณญสส โภคมจฉินทิตวา อญญสส เทติฯ อตตโน ปน ฌมราชภาวสส อนุรูปาย ปญญา ยปณา- ติปาตาทินี อุปปริกขิตวา เปมณีเยน มณชุนา สเรณ “ปสสธ ตาตา ปาณาติปาโต นาเมส อาเสวีโต ภาวีโต พหุสีกโต ยานิกโต นิรยสวัตตนิโก โหตีติ อาทินา นเยน ฌมมึ เทเสตวา “ปาโณ น หนตพโพ อทินัน นาทาทพพิ กามะสุ มิฉฉาจารา น จริตพพา มุสา น ภาสิตพพา มชซ์ น ปาตพพิ ยถาภูตยจ ภูชชธาติ โอวาท เทติฯ กาลิงคภูภุโขปี ตเถว อกาสิฯ

ก็ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิราชจะไม่ตรัสว่า “ท่านทั้งหลายจงนำพลีอัน สมควรมีประมาณเท่านี้มาให้แก่เราทุกปี” จะไม่ตัดเอาโรคของพระราชวงศ์อื่นไปพระราชทาน แก่พระราชชาติองค์ๆ แต่จะทรงหยาบยกคำว่าปาณาติปาตเป็นต้น ขึ้นกล่าวด้วยปัญญาอันสมควร แก่ความที่พระองค์เป็นธรรมราชา ทรงแสดงพระธรรมด้วยพระวจนะอันเป็นที่รัก อันละเอียดอ่อน โดยนัยเป็นอาทิว่า “ดูกรพ่อทั้งหลาย ท่านจงดู ขึ้นชื่อว่าการฆ่าสัตว์นั้น อันเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก” ย่อมพระราชทานพระโอวาทเป็นอาทิว่า “ไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่ พึงลักทรัพย์ ไม่พึงประพฤติมิฉฉาจาร ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงบริโภคมตามพอเหมาะฯ พระเจ้ากาลิงคะได้ทรงกระทำอย่างนั้นเหมือนกันฯ

“กิมปน สพเพปิ รัญโณ อิมโมวาท คณหนตตี พุทฺธสสาปี ตาว สพเพว น คณหนติ รัญโณ กิมปน คณหิสสนติ ตสฺมา เย ปณชิตา วิภาวิน เต คณหนติ สพเพ ปเนเต อนุยุตตา ภวนติฯ

ถามว่า “ก็พระราชแม่ทั้งหมด ทรงถือเอาพระโอวาทนี้ของพระราชชาติหรือ ตอบว่า พระราชแม่ทั้งหมด ยังไม่ถือเอาพระโอวาทนี้ของพระพุทธเจ้า จักถือเอาพระโอวาทของ พระราชชาติได้อย่างไรเพราะฉะนั้น พระราชชาติเหล่าใดทรงเป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา รู้แจ้ง พระราชชาติเหล่านั้นก็จะทรงถือเอา ก็พระราชชาติทั้งหมดเหล่านั้นเป็นผู้ประพฤติตามแล้วฯ

อล นั จกกรตนมเว ปุพพิเทหวาสินโมวาเท ทินเน กตปาตราเสน จกกวตตีเพลน เวหาสมพ- ภูคณตวา ปุรตถิมสมุทหมชโณคาหติฯ ยถา ยถา จ ตมชโณคาหติ ตถา ตถา อคทคณธ ฆายิตวา สงขิตตพโณ นาคราชา วีย สงขิตตอุมิวิปหารี หุตวา โอคจฉมานมมหาสมุททสสิลล โยชนมตตโมคณตวา อนโตสมุทเท เวหุริยภิตติ วีย ติฏฐติฯ ตงขณเวยว ตสส รัญโณ ปุญญสิริ ทฎฐุกามานี วีย มหาสมุทททะเล วิปปกิณณานิ นานารตนาณี ตโต ตโต อคณตวา ตมปะเทสมปุรยณติฯ

ลำดับนั้น จักรแก้วนั้น ครั้นพระราชให้พระโอวาทแก่ชาวบุพพิเทหะอย่างนี้แล้ว ก็พุ่ง ขึ้นสู่เวหาสพร้อมกับพลของจักรพรรดิที่ได้รับประทานอาหารเข้าเสร็จแล้ว ก็ย่างเข้าสู่สมุทธาน

ปุรัตติมทิตา ผ่านคลื่นอันกว้างขวาง เหมือนนาคราชได้กลิ่นงูแล้วแผ่พังพานฉะนั้น บินเหนือน้ำ มหาสมุทรประมาณหนึ่งโยชน์ตั้งอยู่ภายในมหาสมุทรประดุจระเบียบแก้วไพฑูรย์ฉะนั้น และในขณะนั้น รัตนานาชนิดเคลื่อนกลนในพื้นที่มหาสมุทร ดุจประสงค์จะเห็นบุญศิริของพระราชา พระองค์นั้น มาจากที่นั้นๆ จนเต็มประเทศนั้นๆ

อถ สา ราชปริสา ตํ นานารตนปริปุรัมมหาสมุทรทตล์ ทิสวา ยถารุจิมุจจคาที่หิ อาทียติ ยถา รุจิมาทินรตนาย ปน ปริสาย ตํ จกกรตนมปฏินิวตตติฯ ปฏินิวตตมาเน จ ตสมี ปริสา อคคโต โหติ มชเณ ราชา อนเต จกกรตนาฯ ตมปี ชลนิริชลมโปลภियมานมิว จกกรตนสิริยา อสหมานมิว จ เตน วิโยคํ เนมิณชลปริญตมภิภวนตํ ตีรณตเมว อุปคจจติฯ

ลำดับนั้น บริษัทแห่งพระราชานั้นเห็นพื้นมหาสมุทรเต็มด้วยรัตนานาชนิดนั้น ก็ถือเอา ด้วยกอบเป็นต้นตามใจชอบ ก็เมื่อบริษัทได้ถือเอารัตนตามใจชอบ จักรแก้วนั้นก็หมุนกลับๆ ก็ ครั้นจักรแก้วนั้นก็กลับ บริษัทไม่ได้ไป พระราชาอยู่ในท่ามกลาง จักรแก้วอยู่ในที่สุดฯ จักรแก้วนั้น กระทบรอบๆ กงโดยการแยกนั้น เหมือนกระทบพื้นน้ำทะเล และเหมือนข่มด้วยความงามของจักร แก้ว เข้าไปสู่ฝั่งฯ

เอวํ ราชา จกกวตตี ปุรัตติมสมุททปริญตมปุพพิเทหมิวชิวิตวา ทกขินสมุททปริญตํ ชม- พุทีปี วิเชตุกาโม จกกรตนเทสิเตน มคเคน ทกขินทิสากิมุโข คจจติฯ กาลิงคนราสโภปี ตเถว อาคมาสิ ฯ

พระเจ้าจักรพรรดิทรงพิชิตปุพพิเทหประเทศ ซึ่งมีมหาสมุทรด้านทิศตะวันออกเป็น ขอบเขตอย่างนี้แล้ว ทรงประสงค์จะพิชิตชมพูทวีป ซึ่งมีสมุทรด้านทิศใต้เป็นขอบเขต เสด็จไปมุ่ง ตรงต่อสมุทรด้านทิศใต้ ตามทางที่จักรแก้วแสดงนำไปฯ

เอวมปวตตมานสส ปน ตสส ปวตตีวิธานํ เสนาสนนิเวโส ปฏิราชาคมน์ เตสมนุสาสนปพทานํ ทกขินสมุททมชโณคากหนํ สมุททสลิลสส โอคจจณํ รตนาทานนติฯ สพพมปุริมเนเนว เวทิตพพํฯ

ก็เมื่อจักรแก้วนั้นเป็นไปอย่างนี้ คำว่า วิธีกลับ การพักอยู่แห่งเสนา การเสด็จมาแห่งพระ อริราช การพระราชทานอนุสาสนแก่เหล่าพระอริราชนั้นๆ การข้ามไปยังสมุทรด้านทิศใต้ การขึ้น ไปเหนือน้ำสมุทร การถือเอารัตนานาชนิดทั้งหมดฯ คำทั้งหมดพึงทราบโดยนัยก่อนนั้นเทียวฯ

วิชิวิตวา ปน ตํ ทสสทสสโยชนปพมาณํ ชมพุทีปี ทกขินสมุททโตปี ปจจุตตริตวา สตตโย- ชนสทสสปพมาณมปรโคยานํ วิเชตุมุพเพ วุตตนเนเนว คนตวา ตมปี สมุททปริญตํ ตตเถว อภิวิชิ- นิตวา ปจจิมสมุททโตปี อุตตริตวา อฏฐโยชนสทสสปพมาณํ อุตตรกฏ วิเชตุ ตตเถว คนตวา ตมปี

สมุททปริยนต์ ตตเถว อภิวิชย อุตตรสมุททโตปิ ปจจุตตรติฯ เอตตาวตา รณญา จกกวตตินา จาตุรณ-
ตาย ปฐุวียา อาธิปจจมธิคคฺ โหติฯ

ก็พระเจ้าจักรพรรดิทรงพิชิตชมพูทวีปประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์นั้นแล้ว กลับจากสมุทรทางทิศใต้ เสด็จไปโดยนัยกล่าวแล้วในบทก่อน เพื่อพิชิตอมรโคยานมีเจ็ดพันโยชน์เป็นประมาณ ทรงชนะอมรโคยานแม่น้ำนั้นมีสมุทรเป็นขอบเขตอย่างนั้น เสด็จข้ามไปจากสมุทรทางทิศตะวันตก เสด็จไปอย่างนั้น เพื่อพิชิตอูตรกुरुซึ่งมีแปดพันโยชน์เป็นประมาณ ทรงชนะอูตรกुरुแม่น้ำนั้นมีสมุทรเป็นขอบเขตเช่นกัน แล้วเสด็จกลับจากสมุทรทางทิศเหนือฯ พระเจ้าจักรพรรดิทรงบรรลुความเป็นผู้ยิ่งใหญ่แห่งปฐุพี ซึ่งมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขตด้วยประการฉะนี้ฯ

โส เอว วิชิตวิชโย อตตโน รชชสิริสมปตติทสสนตถํ สปริโส อุทฺธํ คคนตลํ อภิลงฺกิตวา สุวิกสิตปทุมอุปลปฺณุทริกวณวิจิตเต จตตารโ ชชาติสเสเร วีย ปญจสตปรีตตาทิทิปปริวारे จตตารโ มหาทิปเป โอลเเกตวา จกกรตนาเทสิเตเนว มคเคน ยถานุกมมตตโน ราชธานีมปจจาจจติฯ อถ นํ จกกรตมนนโตปุรทวารํ โสภยมานํ วีย หุตวา ติมฺภุติฯ เอวมปติภฺภูติเต ปน ตสมิ จกกรตเนน ราชนเตปุเร อุกกาหิ วา ทิปกาหิ วา กิลฺยจิ กรณียํ น โหติฯ จกกรตโนภาโสเยว รตติอนธการํ วิธมตีฯ เย ปน อนธ-
การตติกา โหนติ เตสมนธการเมว โหติฯ กาลิงคนรวรสสาปี สพพเมตํ ตเถว อโหสิฯ

พระราชพงศาวดารนั้น ทรงมีชัยที่ทรงพิชิตได้แล้วอย่างนี้ มีบริษัทเพื่อแสดงถึงสิริราชสมบัติของพระองค์ ทรงแหงนดูท้องฟ้าเบื้องบน ทรงแลดูมหาทวีปทั้งสี่ ซึ่งมีเกาะเล็กประมาณ 500 เป็นบริวาร เหมือนสระเกิดขึ้นเองทั้งสี่สระ อันวิจิตรด้วยดงดอกปทุม อุบล กุมุท และบุณฑริก ที่ผลิบานสะพรั่ง เสด็จกลับไปสู่ราชธานีของพระองค์ตามลำดับ ตามทางที่จักรแก้วแสดงแล้วนั้น เทียวฯ ลำดับนั้น จักรแก้วนั้นก็ตั้งอยู่เหมือนยังภายในประตูแห่งบุรีแห่งดงามฯ ก็ครั้งจักรแก้วนั้น ดำรงอยู่อย่างนี้แล้ว ก็จันจะพึงกระทำบางอย่างด้วยคบเพลิง หรือด้วยประทีปภายในราชบุรี ก็ไม่มีฯ แสงสว่างแห่งจักรแก้วนั้นเทียว ย่อมกำจัดการความมืดแห่งราตรีฯ แต่บุคคลเหล่าใด ต้องการความมืด ความมืดนั้นเทียวก็ย่อมมีแก่บุคคลเหล่านั้นฯ จักรแก้วนั้นทั้งหมดได้มีแล้วแม้แต่พระเจ้า กาลิงคะผู้ประเสริฐกว่านรชน (นรवर) อย่างนั้นเหมือนกันฯ

เอวมปาตฺกุตจกกรตนสส ปน จกกวตติโน อมจจา ปกติมงคฺลหตติภฺภูฐานํ สมํ สุจิภฺภูมิภาคํ กาทเรตวา หริจฺนทนาทิติ สฺรภิกคนเธทิ อุปลิมปาเปตวา เภภฺฐา วิจิตตวณฺณสุรภิกฺกุมสโมกนิณฺณมุปรี-
สุวณฺณตารกานมนตรนตรา สโมสริตมนฺณญฺกุมทามปติมณฺชิตวิตานิ เทววิมานํ วีย อภิสงฺขริตวา “เอวรฺุปสฺส นาม เทว หตฺถิรตนสส อาคมนํ จินฺเตถาติ วทนตีฯ โส ปุพฺเพ วุตตนเยเนว มหาทานํ ทตฺวา สีลานิ จ สมาทาย ตํ ปุณฺณสมปตติมาวชฺชนโต นิสิตฺติฯ อถสฺส ปุณฺณานูภาวโจทิตโต ฉทฺทนตฺกฺลา วา อุโปสถกฺลา วา ตํ สกการวิเสสมนฺุภาวิตุกาโม ตฺรณฺรวิมณฺทลาภิรตฺตจรณคฺีวามฺุชปติมณฺชิตวิสุทฺเสตฺสรี-
โร สนตฺปตติภฺภูติเต สฺสุทิตองคฺปจจจคฺสนนิเวโส วิกสิตรตตปทุมจารุโปกฺขโร อิทธิมา โยคิ วีย เวหาส-

คมนสมตโถ มโนสิลาจณณรชิตปริยโนโต วีย รชตปพพโต หตติเสฏโฐ ตสมิมปเทเส ติฏฐติฯ โส
ฉททตกุลลา อาคจณนโต สพพกนิฏโฐ อาคจณติฯ อุโปสถกุลลา อาคจณนโต สพพชฎโฐฯ กาลิงคน-
ราชิปสส ปน อุโปสถกุลลา อาคนตวา อฏฐาสีฯ

ก็อำมาตย์ทั้งหลายของพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีจักรวรรดิพระปรากฏอย่างนี้ ก็ให้กระทำสถานที่
อยู่ของข้างมวงคลปกติให้เป็นภูมิภาคสม่าเสมอบริสุทธิสะอาด ประพรมด้วยกลิ่นสุรณี มีจัน หน้แดง
เป็นต้น ตบแต่งให้สวยงามเหมือนวิมานเทพ เบื้องล่างเดียวรดาษด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมสีสัน
สวยงาม เบื้องบนมีเพดานประดับตกแต่งด้วยพวงดอกไม้อันพิ้งพอใจสโมสรกันอย่างสวยงามใน
ระหว่างแห่งสุวรรณคารากร กราบทูลว่า “ขอพระองค์จงดำริถึงการมาของข้างแก้วชื่อมีรูปปานนี้
ฯ ท้าวเธอบำเพ็ญมหาทาน สมาทานศีล ประทับนั่งรำพึงถึงบุญสมบัตินั้น โดยนัยดังกล่าวแล้วใน
กาลก่อนนั้นแหละฯ ลำดับนั้น ข้างตัวประเสริฐอันอานภาพแห่งบุญของพระเจ้าจักรพรรดิตกเดือน
แล้ว ใครจะครอบครองสักการะพิเศษนั้น จากตระกูลข้างฉัพทนต์หรือจากตระกูลข้างอุโบสถ มีร่าง
เผือกผ่องหมดจดประดับประดาด้วยผ้าครามสำหรับคลุมคอและหน้าสีแดงเข้มดุจดวงพระ
อาทิตย์อ่อนๆ มีที่ตั้งแห่งอวัยวะทั้ง 7 ถูกลักษณะคือมีอวัยวะน้อยใหญ่ตั้งถูกส่วนสัด มีปลายวง
แดงเหมือนปทุมทองสีแดงที่แถมบาน สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้เหมือนพระโยคีผู้มีฤทธิ์ เป็น
ข้างประเสริฐที่สุดดุจภูเขาเงินที่มียอดฉาบด้วยจันท์แห่งมโนศิลา ยืนอยู่ในประเทศนั้นฯ ข้างตัว
ประเสริฐนั้น เมื่อมาจากตระกูลข้างฉัพทนต์ ตัวเล็กกว่าข้างทั้งหมดมาอยู่ฯ เมื่อมาจากตระกูลข้าง
อุโบสถ ก็มาอย่างข้างผู้ประเสริฐกว่าข้างทั้งปวงฯ ก็ข้างตัวประเสริฐนั้นมาจากตระกูลอุโบสถแล้ว
ดำรงอยู่แต่พระเจ้ากาลิงคะจอมนรชน (นราธิป)ฯ

เอวมปาตุฏุมปน ตํ หตถิรตนํ ทิสวา หตถิโคปกาทโย หฏฐตุฏฐา เวเคน คนตวา รณโณ
อาโรเจตติฯ ราชา ตูริตตริตมาคนตวา ตํ ทิสวา ปสนนจิตโต “ภททกํ วัต โภ หตถิยานํ สเจ ทมณฺมุเป-
ยาตี จินตยนโต หตถมปสาเรตีฯ อถ โส ชฺรเชนฺวจจโก วีย กณฺเณ โอลมเพตฺวา สุตภาวํ ทสเสนโต
ราชานมฺปสงกมติฯ ราชา ตมาโรหิตฺกามา โหติ อถสส ปรีชนา อธิปายํ ญตฺวา ตํ หตถิรตนํ โสวณฺณท-
ธฺโสวณฺณาลงการเหมชาลปฏิจณฺณํ กตฺวา อุเปนฺติฯ ราชา ตมนิสีทาเปตฺวา สตตรตนมยาย นิส-
เสณฺนียา อารุหฺ อากาสคมนนินฺนจิตโต โหตีฯ ตสส สห จิตฺตฺปาเทเนว โส หตถิราชา ราชหฺโส วีย
อินทนีลมนิปฺภาซาลานิลคนตลมภิลงชฺติฯ ตโต จกฺกจาริกาย วุตตนเยเนว สกฺลราชปรีสาฯ อิติ
สปริโส ราชา อนโตปาทราเสเยว สกฺลมปฐฺวิมนฺุสาสิตฺวา ราชชานิมฺปจจาจจติฯ เอวมมฺหิทฺทิกํ จกฺก-
วตฺติโน หตถิรตนํ โหตีฯ กาลิงคาวนिसามินฺปิ ตาทิสเมว อโหสิฯ

ก็ความข้างเป็นต้น ครั้นเห็นข้างแก้วนั้นปรากฏอย่างนี้แล้ว ต่างรีบเร่งยินดี รีบไป
กราบทูลให้พระราชาริบัติทรงทราบโดยเร็วฯ พระราชาเสด็จมาอย่างรีบด่วน ทอดพระเนตรเห็น
ข้างแก้วนั้นแล้ว มีพระราชหฤทัยโปรดปราน ทรงพระดำริว่า “จะเป็นยานข้างที่เจริญหนอ พ่อ

มหาจำเริญ ถ้าสำเร็จการฝึกหัด” ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกฯ ครั้งนั้น ช่างตัวประเสริฐนั้น ทำหุ่ฝั่งเหมือนลูกโคที่ติดแม่โคนมในเรือน เมื่อจะแสดงความที่ตนเป็นสัตว์กล้าหาญ จึงเข้าไปเฝ้าพระราชฯ พระราชามีพระประสงค์จะประทับทรงช้างแก้วนั้น ที่นั้น บริวารชนทราบพระประสงค์ของท้าวเธอแล้ว จึงแต่งช่างแก้วนั้นด้วยรงทอง เครื่องอลังการทองคลุมด้วยตาข่ายทอง แล้วนำเข้าไป พระราชาทรงทำช้างแก้วนั้นให้หมอบลง ขึ้นประทับโดยบันไดสำเร็จด้วยรัตนะ 7 ประการ มีพระทัยมุ่งหมายจะเสด็จไปทางอากาศฯ พร้อมกับที่ท้าวเธอทรงตำรินั้นแหละ พญาช้างนั้นก็ทะยานขึ้นสู่พื้นนภากาศสี่เขี้ยวครามด้วยชายแสงแห่งแก้วอินทนิลและแก้วมณี เหมือนพญาหงส์ฯ แต่่นั้น บริษัทของพระราชฯทั้งหมดก็ติดตามไป โดยนัยดังกล่าวแล้วในการผันไปของจักรฯ พระราชฯพร้อมด้วยบริษัท เสด็จท่องเที่ยวไปทั่วพื้นปฐพีทั้งสิ้น แล้วเสด็จกลับถึงราชธานีทันเวลาเสวยพระกระยาหารเช้าฯ ช่างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ มีฤทธิ์มากอย่างนี้ฯ ช่างแก้วได้มีแม่แต่พระเจ้ากาลิงคะผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน (อวนีสามี) เช่นนั้นเหมือนกัน ฯ

เอวมปาตฤตตหตถิรตนสส ปน จกกวตติโน ปุริสา ปกติมจกลอสสุภูฐานัน สุจิสมตลั กาทเรตวา อลงกริตวา จ ปุริมเนเนว รณโย ุตสส อาคมณจินตตมสสาห์ ชเนนติฯ โส ปุริมเนเนว กตทาน- มาณสกุภาโร สมาทินนสีลพพโต ปาสาทตเล สุขินิสโน ปุณญสมปตตี สมณุสสรตี อถสส ปุณญานูภาว- โจทิตโต สนิชวกุลโต วิชชุลลตาวินทอสรทกาลเสตเวลาหกราสีสสิริโก รตตปาโท รตตตณฺโฑ จนทป- ปภาปุณชสทิสสุทสิทอมนสงฆาภูสิโร กากคิวา วิย อินทนิลมณี วิย จ กาทวณฺเณน สีเสน สมณ- นาคตตตทา กากสีโส สฎฐุ กปเปตวา ฐูปเตหิ วิย มุณชสทิสเท สณหวภูฏอชุกเตหิ เกเสหิ สมณนาคตต- ตา มุณชเกโส เวหาสงคโม วลาทโก นาม อสสรราชา อาคนตวา ตสมิ ฐาเน ปติภูฐหติฯ กาลิงคภูปาลส- สापิตา ทิสเมว หยรตนมโหสิฯ เสสิ สพพ หตถิรตเน วุตตนเนเนว เวทิตพพฯ

เพราะถึงพร้อมด้วยขนตั้งตรงวงกลมละเอียดสีขาว เช่นหญ้าปล้องที่สำเร็จด้วยดีตั้งไว้แล้ว สามารถเหาะได้มาอยู่ในโรงนั้นฯ ก็อัครราชชนนั้น มาแล้วแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิเหมือนหัตถิรตนะฉะนั้นฯ ก็เหล่าบุรุษของพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีช้างแก้วปรากฏอย่างนี้แล้ว ให้กระทำและประดับประดาโรงม้ามงคลตามปกติ ให้มีพื้นสะอาดราบเรียบ ยังพระอุตสาหะให้เกิดขึ้นแก่พระราชฯ เพื่อทรงดำริถึงการมาแห่งม้านั้นโดยนัยก่อนนั้นเทียวฯ ท้าวเธอทรงมีมานะและสักการะในทานที่ทรงบำเพ็ญแล้ว โดยนัยก่อนนั้นเทียว ทรงสมาทานศีลและวัตร ประทับนั่งอย่างสำราญชั้นบนปราสาท ทรงระลึกบุญสมบัติ ที่นั้น อัครราชชื่อว่าวลาทก จากตระกูลม้านินธพ อันบุญญานูภาพของท้าวเธอตกเดือนแล้ว มีความสง่างามเหมือนกลุ่มเมฆสีขาวในฤดูศรที่ตองด้วยสายฟ้า มีเท้าสีแดง มีกิลิบเท้าแดง มีรูปร่างแข็งแรงบริสุทธิ์สนิทเหมือนกลุ่มรัศมีของดวงจันทร์ มีศีรษะคล้ายกา เพราะมีสีดำ ประหนึ่งคอกาและประหนึ่งแก้วมณีแกมด้วยแก้วอินทนิล มีเส้นขนสลวยเหมือนหญ้าปล้อง เพราะเพียบพร้อมด้วยเส้นขนตั้งตรงวงกลมละเอียดสีขาว เช่นหญ้า

ปล้องที่สำเร็จด้วยดีตั้งไว้แล้ว สามารถเหาะเหินในอากาศมายืนอยู่ในที่นั้นๆ ม้าแก้วตัวเช่นนั้น
 นั้นเองได้มีแล้วแม้แต่พระเจ้ากาสิงคะผู้รักษาแผ่นดิน (กูปาล)ฯ คำทั้งหมดที่เหลื่อพียงทราบโดยนัย
 ที่กล่าวไว้แล้วนั้นเองในข้างแก้วฯ

เอวมปาตฤตตอสรตณสส ปน รณโณ จกกวตติสส จตุหตถายาม สกภูนาภิสมปริณามโกสุ
 อนเตสุ กณณิกปริยนต์โต วินิคคตสุปริสุทรมุตตาทกาลาเปหิ ทวีหิ กณจนปทุมเมหิ อลงกต จตุราสี-
 ติมณิสทสสปริวาริ ตาราคณปริวุตสส ปุณณจนทสส สิริมปฏิปพรมานัน วิย เวกุลลพพตโต มณิรตน-
 มาคจจติฯ ตสเสวมาคตสส มุตตาทซาลเก ฐเปตวา เวณุปรมปราย สกฐิหตถปมาณมากาสมาโรปีตสส
 รตติภาเค สมนตโต โยชนปมาณโมกาสมาภา ผรติ ยาย สพโพ โส โอกาโส อรุณคฺคมนเวลาย วิย
 สยชาติาโลโก โหติฯ ตโต กสสกา กสิกมม วาณิซซา อาปนุคฺชากฺขนัน เต เต จ สิปปีโน ตํ ตํ กมมนตํ
 ปโยเชนติ ทิวาติ มณญฺมานาฯ กาลิงคนรโลกาธิปสสาปิ สพพิ ตํ ตตเถว อโหสิฯ

ก็แก้วมณีจากเขาวิบูลบรรพต มีขนาดยาว 4 ศอก มีรูปทรงขนาดเท่าคัมภีร์เวียน ประดับ
 ประดาด้วยดอกปทุมสีทองทั้งสอง มีกลีบเป็นมุกดาสะอาดบริสุทธิ์ปราศจากมลทินเปล่งออกจาก
 สองก้อน ในที่สุดสองข้างมีแก้วมณี 84,000 เป็นบริวาร เหมือนจะแผ่ความงามของพระจันทร์
 เพ็ญที่แวดล้อมไปด้วยหมู่ดวงดารา ก็ลอยมาแต่พระเจ้าจักรพรรดิราช ผู้มีม้าแก้วปรากฏแล้ว
 อย่างนี้ฯ เมื่อแก้วมณีนั้นลอยมาอย่างนี้แล้ว อันบุคคลวางไว้ในข่ายมุกดา ยกขึ้นสู่อากาศประมาณ
 หกสิบศอกเพียงยอดไม้ไผ่ แสงสว่างจะแผ่ไปสู่อากาศ ประมาณหนึ่งโยชน์โดยรอบ อันเป็นเหตุให้
 โอกาสนั้นทั้งหมด เกิดแสงสว่างเหมือนในเวลาอรุณขึ้นฉะนั้นฯ แต่ฉนั้น ขาวนาก็ประกอบกิจกรรม
 พ้อคำก็ประกอบการซื้อขาย คิลปนั้นๆ ก็ประกอบการงานนั้นๆ สำคัญว่าเป็นกลางวันฯ แก้วมณี
 นั้นทั้งหมดได้มีแล้วแม้แต่พระเจ้ากาสิงคะผู้เป็นใหญ่ในโลกมนุษย์ (นรโลกาธิป) อย่างนั้น
 เหมือนกันฯ

เอวมปาตฤตตมณิรตณสส ปน จกกวตติสส วิสยสุขวิเสสสส วิเสสการณ อติถิรตณมปาตฤตวาติฯ
 มททราชกุลโต วา หิสส อคคฺคเมหสิ อาเนนติ อุตตรกรูโต วา ปุณณานุกาเวณ สยมาคจจติฯ สา ปน
 อภิริฐา ทสสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วณณโปกฺขรตยา สมณนาคตา นาทิทิฆา นาทิรสสา นาทิกิสา
 นาทิถูลา นาทิกาพา นาจโจทาทา อติกกนตา มานุสํ วณณมปุตตา ทิพพิ วณณมมนุสสานัน หิ วณณ-
 ปภา พหิ น นิจฺจรติ เทวานมติหุริ นิจฺจรติฯ ตสสา ปน ทวาทสทตถปมาณมปเทสํ สริราภา โอภาเสติ
 ฯ สริรสมผลโส ปนสสา สปิพิมณทเล ปกฺขิปิตวา ฐปีตสส สตวิหตสส ตูลปิจฺจโน วา กปปาสปิจฺจโน วา
 สมผลโส วิย โหติฯ

หญิงแก้วมีลักษณะพิเศษปรากฏแต่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงมีสุขวิสัยพิเศษ ผู้มีแก้วมณี
 ปรากฏอย่างนี้แล้วฯ ก็พระญาติทั้งหลายยอมนำอติถิรตณนั้นจากมัทธราชตระกูลมาเป็นอัครมเหสี
 ของพระเจ้าจักรพรรดิฉนั้นฯ ก็หญิงแก้วนั้น มีรูปงดงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ไม่ผอม

นัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก มีผิวพรรณล้วนทิพย์ล่งเลยผิวพรรณอันเป็นของมนุษย์ แต่ยังไม่ถึงขั้นผิวพรรณทิพย์ ความจริงผิวพรรณของมนุษย์ทั้งหลายยังไม่มีแสงสว่างชานไปภายนอก ส่วนผิวพรรณของเทวดาชานออกไปได้ไกลมากๆ แต่แสงสว่างแห่งเรือนร่างของนางแก้วนั้น สว่างไปทั่วบริเวณประมาณ 12 ศอกๆ มีสัมผัสทางกายปานประหนึ่งสัมผัสปุยนุ่น หรือปุยฝ้ายที่เขาใส่ไว้ในเนยใสแล้วสลัดทิ้งตั้ง 100 ครั้งๆ

รณโณ สีสกาละ ตสสา อุณฺหานิ คตฺตานิ โหนติ อุณฺเห สีตานิ ตสส นิจฺกาลเมว สุปฺปิตสส อภินวสส จตฺตุชาติสมาโยชิตสส หริจฺนุทฺนสส คนฺโธ กายโต วายติ หสิตกถิตกาเลสฺ ตสสา มุขโต ตงฺขณฺ วิกสิตสฺเสว นิลุปลสส อติสุรภิกนฺโธ วายติฯ เอรุปรุสมผลสคนธสมปตฺตียุตฺตปิ ราชานํ ทิสวา นิสินฺนาสนโต อคฺคิทพฺพมา วิย ปฐฺมเมว อุฏฺฐหฺติ ตสฺมี นิสินฺเน ตสส ตาลวณฺเณน วิชฺนาทิกิจจํ กตฺวา ปจฺฉา นิสิตฺติฯ “ก็ กโรมิ เทวาทิ วาจา ย ักขการมฺภฺวิสวเวติ รณโณ มนาปเมว กโรติ ย รณโณ ปิยํ ตเทว วทิตฺฐเปตฺวา ราชานมณฺญํ ปุริสํ จิตฺเตนปิ น ปตฺเถติฯ กาลิงคคฺนธพฺรุปรุสสาปิ ตาทิสเมว อติถิรตนมโหสิฯ

หญิงแก้วนั้นมีร่างกายอบอุ่นในเวลาที่พระราชายืน มีร่างกายเย็นในเวลาที่พระราชาร้อน กลิ่นจันทร์แดงอันเคล้าด้วยชาติสี่ชนิด ยังใหม่บดละเอียดดีตลอดกาล ย่อมระเหยออกจากกายตลอดเวลาเพื่อทำเธอ กลิ่นอันหอมอบอวลของนิลอุบลที่เบ่งบานในขณะนั้น ย่อมหอมพุ่งออกจากปากของนางแก้วในเวลาสรวลหรือเจรจา นางแก้วแม้ประกอบด้วยสัมผัสสมบัติและคันธสมบัติอย่างนี้ เห็นพระราชแล้วลุกขึ้นก่อนที่เดิยวจากอาสนะที่นั่งเหมือนถูกไฟไหม้ เมื่อพระราชประทับนั่งแล้ว จะต้องอยู่เวรถวายงานพัดทำเธอ แล้วจึงนั่งได้ในภายหลังฯ นางแก้ว ย่อมชวนชายกิจอันพึงทำด้วยวาจาว่า “ข้าแต่ท้าวะ หม่อมฉันจะทำอะไรได้บ้าง ย่อมกระทำให้พอพระราชหฤทัยของพระราชท่านั้น ย่อมกล่าวคำที่นารักแก่พระราชท่านั้น ไม่ปรารถนาชายอื่นแม้ด้วยใจ นอกจากพระราชฯ หญิงแก้วได้มีแล้วแม้แต่พระเจ้ากาลิงคผู้มีรูปแห่งคนธรรพ์ (คนธพรูป) เช่นนั้นเหมือนกันฯ

เอวมปาตุภูตฺตอิถิรตนสส ปน รณโณ จกฺกวตฺติสส ธนกรณียานํ กิจจานํ ยถาสุขมปวตฺตนถลํ คหปฺตริตนมฺปาตุภวติฯ โส ปกตฺติยา ว มหาโภโค มหาโภคฺกุล ชาโต รณโณ ธนราสิวฑฺฒโก เสฏฺฐิคหปติ โหติฯ จกฺกรตนาณฺภาวสทิตมปนสส กมฺมิวปากซ์ ทิพฺพจกฺขุมปาตุภวติ เยน อนฺโตปฐฺวิยํ ทฺวิโยชฺนาพภนฺตเร นิธิมฺปสฺสติฯ โส ตํ สมปตฺตี ทิสวา ตฺถุฏฺฐทโย คนฺตฺวา “อโปสสุโก ทฺวํ เทว โหหิติ อหํ เต ธเนน ธนกรณียํ กริสฺสามิติ ราชานํ ธเนน ปวาเรตฺวา ปุริํ หิริณฺญสุวณฺณสส กุมฺภิมฺพุทฺริตฺวา “อลเมตฺตาวตฺตา มหาราช กตเมตฺตาวตฺตา มหาราชชาติ สพฺพานิ ธนกรณียานิ สมปาเทติฯ กาลิงคฺปุณฺญ-ปุณฺชสสาปิ ตเถว สมปาเทสิฯ

ก็ขุนคลังแก้วย่อมปรากฏแต่พระเจ้าจักรพรรดิผู้มีหญิงแก้วปรากฏแล้ว เพื่ออำนวยความสะดวกเกี่ยวกับกิจการด้านท้องพระคลังฯ ขุนคลังแก้วนั้น โดยปกติมีโรคะมาก เกิดในตระกูลมี

โภคะมากเจริญด้วยกองทรัพย์ของพระราชาก็จักขุทิพย์อันเป็นเหตุให้มองเห็นทรัพย์ภายในแผ่นดินในรัศมี 1 โยชน์ อันเกิดแต่วิบากกรรม สงเคราะห์ด้วยอำนาจของจักรแก้ว ย่อมปรากฏแก่คฤหบดีแก้วนั้นๆ เขาเห็นสมบัตินั้นแล้วดีใจ ไปพวาราณาพระราชาด้วยทรัพย์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์จงเป็นผู้ชวนชวายน้อยเถิด ข้าพระองค์จะพึงทำด้วยทรัพย์ทั้งหมดให้สำเร็จของพระองค์” แล้วยกหม้อที่เต็มด้วยทองและเงินขึ้น แล้วทำกิจที่ควรทำด้วยทรัพย์ทั้งหมดให้เกิดขึ้นด้วยคำว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า อย่าเลยด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์ทำแล้วด้วยเหตุเพียงเท่านี้” ขุนคลังแก้วได้บันดาลสมบัติให้เกิดขึ้นแม้แต่พระเจ้ากาลิงคะผู้มีกองแห่งบุญอย่างนั้นเหมือนกัน

เอวมปาตุภูตคหปิตรัตนสส ปน รณโณ จกกวตติสส สพพกิจจสิธานสมตมปรีนายกรตนม- ปาตุภวติฯ โส รณโณ เขมฺมรูปุตโตว โหติฯ ปกตียาว ปณฺชิตโต พยตโต เมธาวิ วิชาคี รณโณ ปุณฺณานุภาว นิสสาย ปนสส อตตโน กมมานุภาเวน ปรีจิตตญาณํ อุปปชชติ เยน ทวาทสโยชนาย ราชปรีสาย จิตตอาจารย์ ญตวา อุปยาเปตพพํ อุปยาเปตฺต อุปยาเปตพพํ อุปยาเปตฺต ตสฺมี ตสฺมี ฐานนตเร ฐูปตพพํ ฐูปตฺต รณโณ อหิตเต จ หิตเต จ ววตถาเปตฺต สมตโต โหติฯ โสปี ตมตตโน อานุภาวํ ทิสวา ตฺมฐฐทโย คนตวา “อบโปสสุโก ทวํ เทว โหติ ยถาสุขํ รชชสุขํ อนุภาวํ อหมนุสาสิสฺมิติ ราชานํ สพพกิจจานุ- สาสเนน ปวาเรติฯ กาลิงคนริสสรณปี ตเถว ปวาเรสิฯ

ก็ขุนพลแก้วผู้ซึ่งสามารถจัดแจงสรรพกิจ ย่อมปรากฏแต่พระเจ้าจักรพรรดิผู้มีขุนคลัง แก้วปรากฏแล้วอย่างนี้ ขุนพลแก้วนั้นเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระราชานั้นทีเดียว โดยปกติทีเดียว ขุนพลแก้วเป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา แยกแยะ อาศัยบุญญาภิบาลของพระราชาย่อมเข้าถึงญาณรู้จิตของบุคคลอื่นด้วยอำนาจแห่งกรรมของตน ซึ่งเป็นเหตุให้รู้วาระจิตแห่งบริษัท ประมาณสิบสองโยชน์ สามารถเพื่อเข้าถึงกิจที่ควรเข้าถึง เพื่อไม่เข้าถึงกิจที่ไม่ควรเข้าถึง เพื่อแต่งตั้งคนที่ควรแต่งตั้งในฐานันดรนั้นๆ เพื่อกำหนดรู้สิ่งที่มีประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์ แม้ขุนพลแก้วนั้นเห็นอำนาจของตนนั้นแล้วดีใจ พวาราณาพระราชาด้วยการบริหารกิจทั้งหมด ด้วยคำว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์จงเป็นผู้ชวนชวายน้อยเถิด ข้าพระองค์จะบริหารราชสมบัติให้เจริญรุ่งเรืองๆ ขุนพลแก้วได้รับอาสาพระเจ้ากาลิงคะผู้เป็นใหญ่ ในรชน (นริสสร) อย่างนั้นเหมือนกัน

เอวมปาตุภูตสตรตโน ราชกา ลิงคจกกวตติ เอกทิวสํ สพพาลงการปติมณฺชิตโต มาลา- วิเลปนธโร ราชมณฑลกีรีฏุกุมณิธฺกรปริจุมพิตปาทปงฺกโข ฉตติสโยชนาย เสนาย ปรีวุโต สพพเสตฺ เกลาสฏฺฐปฏิภาคํ คชรัตนมารุยห โลกโลจนานิ สผลานิ กโรนโต มหตา สิริวิลาเสน มาตาปิตุนนมส- สมปทมปายาสี อถสส สพพพุทธานํ ชยมงฺคสส ปุณฺณวิจกกนาภิกุตสส มหาโพธิมณฑลสส อุปรีภาเคน นาคิ คนฺตฺต นาสกฺขิ รณฺญา ปุณฺนปฺปุน โจทิตปี นาสกฺขิเยว อถ รณฺญา ปุโรหิตโต รณฺญา สพฺธิ คจจฺนโต

“อากาศ อารมณ์ นาม นตฺถิ กิณฺนุ โข ราชชา คชราชมเปเสตฺถุ น สกโกติ วิมฺลิสฺสามีติ อากาศโต โอริยุท สพพพุธานํ ขยปลลงคมปลุณวินาภิมหาโพธิมณฑลํ ปสฺสิฯ ตทา กิร ตตถ ราชกรีสมตเต ธฺวานे สสคมส- สุมตตมปิ ตินฺนํ นาม นตฺถิ รชตปฏฺฐาณณวาลุกา วิปฺปกิณฺณา โทติ สมนฺตา ตินฺนลตาวนสปรโตโย โพธิ- มณฑลํ ปทกฺขินฺนํ กตฺวา อวตตติตฺวา โพธิมณฑลาภิมุขาว อฏฺฐิสฺสุฯ

พระเจ้ากาลิงคะ ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช มีแก้ว 7 ประการปรากฏแล้วอย่างนี้ ใน วันหนึ่งทรงประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ทรงไล่ทาด้วยระเบียบและเครื่องลูบไล้ ทรงมีบัวบังกษคือพระบาทที่ถูกแมลงผึ้งคือแก้วมณีบนยอดมงกุฎแห่งมณฑลของพระราชากอด เคล้า ทรงแวดล้อมด้วยกองทัพพระยะ 36 โยชน แล้วเสด็จขึ้นสู่ข้างแก้วอันเปรียบด้วยยอดเขา ไกลาส มีสีเผือกปลอด ทรงทำให้เป็นที่ดึงดูดดวงตาของชาวโลก แล้วเสด็จไปสู่อาศรมบทของพระ ชนกและพระชนนี ด้วยความงามเลอเลิศอย่างสมพระเกียรติ เมื่อนั้นพญาช่างของท้าวเธอ ไม่อาจจะหะเข้ามมหาโพธิมณฑล อันเป็นชัยมงคลของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ อันเป็นดุจดุม จักรบนแผ่นดิน แม้พระราชากระตั้นเดือนเช้าแล้วเช้าเล่าก็ไม่อาจจะข้ามไปได้เช่นเดิม ที่นั้นราช บุโรหิต เดินทางไปพร้อมด้วยพระราชชา คิดว่า “ธรรมดาว่าทางอากาศไม่มีเครื่องกั้น เพราะเหตุ อะไรหนอแล พระราชาจึงไม่อาจจะใสศรราชไปได้ เราจักตรวจตราดู” แล้วลงจากอากาศ ได้เห็น มหาโพธิมณฑลคือสะดือแผ่นดิน อันเป็นชัยบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ฯ ชาวว่าในกาล นั้น ขึ้นชื่อว่าต้นหญ้า แม้สักเท่าหนวดกระต่ายก็ไม่มี ในที่ประมาณ 8 กิรีศของพระราชานั้นเลย ต้นหญ้าลาดาวลัยและต้นไม้ใหญ่โดยรอบมีทรายอันมีสีเหมือนแผ่นเงินล้อมรอบ ทรงเวียน ประทับกษณโพธิมณฑล แล้วประทับยืนข้างหน้าของโพธิมณฑลฯ

พราหมโณ ตํ ภูมิภาคโมโลเกตฺวา “อิหํ สพพพุธานํ กิเลสวิหิตฺตสฺสณฺฐานมิมสฺส อุปริภาเคน สกกาทีหิปี น สกกา คนฺตุนฺติ จินฺเตตฺวา กาลิงคจกฺกตฺติโน สนฺติกํ คนฺตฺวา “โอตฺร มหาราช อยํ ภูมิภาค สพพพุทฺถวณฺณโต วิหิตฺตสกลกิเลสฺสณฺการา สพพทสฺสลา ตฺรฺณสุริยา วิย อิศาสิเนา วิโรจนฺติ จตฺตุนฺตฺวาธิกฺทวิโยชนสฺสทสฺสพหลายาจลาย นากิภูโต สาคฺรปริยนฺตฺยา เมทินิยา นิจฺจลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺล สพพพุธานํ กิเลสฺสาลปทาลนฺนฺฐานสฺส นมกการํ โกรหิ ปุชาสกการณฺจานุวิเรหิ เย เต จกฺกตฺติโน หตฺถิรตฺนภฺตฺตา อุโปสถกฺกุล ชาตา คชวรา สพเพปิ เต เอตมฺมบเทสํ ปตฺวา โภภฺภฺภฺภฺภฺภฺภ น อุปลจฺจนฺติ เอเตน นาเคนาปี อุปคนฺตฺวา อิตฺโต อุตฺตรีนํ สกกา อากงฺขนฺโต วชิรฺงฺกุเสน สณฺญํ ทตฺวา เปเสหิตี อาหาฯ

พราหมณ์มองดูภูมิภาคนั้นแล้วคิดว่า “ที่นี่เป็นสถานที่ที่กำจัดกิเลสของพระพุทธเจ้าทุก พระองค์ แม้ใครๆ มีท้าวสักกะเป็นต้น ก็ไม่อาจที่จะหะเข้ามสถานที่นี้ไปได้” จึงไปยังสำนักของ พระเจ้ากาลิงคะผู้จักรพรรดิ แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอได้โปรดเสด็จลงเถิด ภูมิภาค นี้เป็นสถานที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสรรเสริญแล้ว พระทศพลทุกพระองค์ทรงกำจัดความมืด คือกิเลสทั้งสิ้น ในภูมิภาคนี้ ย่อมประทับนั่งรุ่งเรืองเหมือนดวงอาทิตย์ทอแสงอ่อน (ภูมิภาคนี้) เป็น

สะดือของแผ่นดินอันหนาถึงสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ขอพระองค์จงนอบน้อมแก่สถานที่ที่ทำลายข่าย คือกิเลสของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์นี้ ด้วยการบูชาและสักการะต่างๆ ทำให้เป็นสถานที่มั่นคง ตั้งแต่แผ่นดินไปจนถึงมหาสมุทร พญาช้างเหล่านั้นใดเกิดแล้วในตระกูลอุโบสถ เป็นช้างแก้วของ พระเจ้าจักรพรรดิ พญาช้างเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ถึงประเทศนั้นแล้ว แม้ถูกตาขอสับก็ไม่เข้าไป ถึงแม้พญาช้างนั้นจะเดินเข้าไป ก็ไม่สามารถจะเข้าไปเกินกว่านี้ได้ พระองค์ เมื่อทรงจำนงอยู่ ก็จง ให้สัญญาด้วยตาขอเพชรแล้วไล่ไปเถิดฯ

ราชา ตสส วจัน สุตวา “ณัฐสาม มยฺ ยถา อิมสฺส วจัน ยทิ วา สจจฺ ยทิ วา อลิกนฺติ วิมฺสนฺโต วชิรฺงฺกุเสน วรฺกฺขชรมฺเปเสสิฯ โส ปน คชราชา เตน จกฺกวตฺตินา วิชิรฺงฺกุเสน โภฏฺฏเฏตฺวา เปสิโต ปฏฺวิร- ภริตทสทิสากุหฺรํ สรํ นิจฺฉาเรตฺวา ปฏฺสิกกิตฺวา โสณฺทมุกฺขิปิตฺวา คีวมนฺนาเมตฺวา คฺคฺช ภาโร วทิตฺมสฺก- โจนฺโต วิย อากาเสยฺว นิสิติตฺวา เกสฺรินขปฺลยฺเชน วิย นรินฺเทน ปฺนปฺปฺนํ วิชฌยฺมาโน โภฏฺจสฺกุโณ วิย นทิตฺวา เวทฺนํ สทิตฺมสฺกโจนฺโต กาลมกาสิฯ ราชา ตสส มตฺถาวมฺชานนฺโต ตตฺถา นิสินฺโนว อโหสิฯ

พระราช ครั้นสติบถ้อยคำของพราหมณ์นั้น ทรงใคร่ครวญว่า “เราจักรู้คำของผู้นี้ว่าเป็น ความจริงหรือไม่จริง” จึงไล่ช้างตัวประเสริฐไปด้วยตาขอเพชรฯ ก็คชราชเชือกนั้น ถูกพระเจ้า จักรพรรดินั้นแทงด้วยขอเพชรแล้วไล่ไป จึงแผดเสียงคำรามไปทั่วช่องท้องลิบทิศอย่างเต็มกำลัง แล้วถอยไปชูงวงขึ้น น้อมคอเข้าไป นั่งอยู่บนอากาศนั่นเอง ทำเป็นเหมือนไม่อาจจะนำภาระหนัก ไปได้ เมื่อถูกพระราชผู้เหมือนกรงเล็บของราชสีห์ที่มแทงอยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า จึงแผดเสียงเหมือน นกกระเรียน เมื่อไม่อาจจะอดกลั้นเวทนาไว้ได้ท่ากาลแล้วฯ พระราชาเมื่อไม่ทรงทราบว่ช้างทรง นั้นถึงแก่ความตาย ยังคงประทับนั่ง ณ ที่นั้นนั่นเองฯ

ตทา กาลิงคการทฺวาโซ “มหาราช ตว นาโค นิริทุโธ น สกฺกา ตยา คชวรมารุพฺเหน ยํภิกฺขจิ กุรฺตา โโพธิมฺณตมตฺถเกน คนฺตุมณฺญํ นาคํ อากฺขชลาติ อาหาฯ รณฺโณ ปุณฺณญฺติยา อณฺโณ คชราชา อุโปสถกฺกุลา คนฺตฺวา ปิฎฺฐิมฺปูนาเมสิฯ ราชา ตมภิริพฺโห มตฺงคฺมปตฺมานํ ทิสฺวา วิมฺหิตฺโต อากาสโต โอรุยฺห โโพธิมณฺทโมโลเกตฺวา ตมปาฎิหาริยํ ปสฺสิตฺวา กาลิงคการทฺวาชสฺส ฤตี กโรนฺโต “ตฺวเมวาสิ สมฺพุทฺโธ สพฺพณฺญู สพฺพทสฺสาวิตฺติ อาหาฯ พฺราหฺมโณ ตมนฺนิจฺวาเสตฺวา อตฺตานํ นิจฺจฺฐาเน ฐเปตฺวา พุทฺธเ ยว อุกฺขิปิตฺวา วณฺณนฺโต “มหาราช มยฺ พฺยณฺชนํ ทิสฺวา พฺยากรณสมตฺถา สุตฺพุทฺธา นามฯ พุทฺธา ปน สพฺพณฺญู สพฺพวิฑูฯ พุทฺธา หิ อตฺตาทิเกทํ สพฺพํ ชานนฺติ จ วทฺนฺติ จ ลกฺขณฺนฯ มยฺมปน อาคมฺปฺริสา อตฺตโน สิปฺปพฺเลเนว ชานาม ตลฺจ เอกเทสเมว ชานาม พุทฺธา ปน สพฺพมตฺถํ กรตฺลาลมกมิว นิริวเสสฺส ชานนฺติตฺติ อาหาฯ ราชา พุทฺธคฺุณฺเ สุตฺวา โสมนสฺสปฺตโต หุตฺวา สกฺลจกฺกวาพฺวาสิเกหิ พฺหุณี วิจิตฺต- วตฺถาภรณคนฺธกุสฺมาทินิ อาหริตฺวา ชลนิจิเวลาปฺริยนฺตํ ชมฺพุสฺสนทเมกมณฺชปํ วิย อลงฺกริตฺวา สตฺตาทํ ฐูปทีปฺปฺมคนฺธชปตฺกํ วสฺสมานจฺนทฺนจฺฉณฺณํ วิณฺนาเวณฺมุรฺชนาทมนฺโหรํ นจฺจมานมานลลิตฺยฺวติรมณฺญิยํ โโพธิปฺุชํ การาเปตฺวา ตสฺมิมฺปเทเส อฏฺฐารสทตฺถมมฺนทการคิริวิโรจมานํ สุวณฺณตฺถมณฺมุสฺสาเปตฺวา ตสฺส

สตตรตนมย เวทิก กาทเรตวา รตนวาลุกโมกิริตวา รตนปาการเรน ปริกชิปิตวา สตตรตนมยมินทจาป-
 กลาปกปทวารโกฏฐกั การาเปตวา เทวสิกมปุพพานั สฎฐิวาหสสทานิ สนนิปาเตตวา ยาว ชิวม-
 มหาโพธิบุชั กตวา ตาว ตีสถวนมคมาลิต

เมื่อนั้น พราหมณ์กาลิงคการทวาชะ กราบทูลว่า “ขอเดชะ พญาข้างของพระองค์ล้มแล้ว พระองค์ไม่อาจจะประทับข้างประเสริฐเพื่อจะไปทำกิจอย่างใดหนึ่งโดยที่สุดแห่งโพธิมณฑลได้ ขอพระองค์จงจำนงพญาข้างเชือกอื่นเถิด”^{๑๙๓} ด้วยบุญฤทธิ์ของพระราชา คชราชเชือกอื่นก็มาจาก ตระกูลอุโบสถแล้วน้อมหลังเข้าไป พระราชาทรงขึ้นประทับข้างเชือกนั้นแล้ว ได้ทอดพระเนตร เห็นร่างข้างที่ตายแล้วล้มลงอยู่ ทรงมีความประหลาดใจ จึงเสด็จลงจากอากาศ แล้ว ทอดพระเนตรโพธิมณฑล เห็นปาฏิหาริย์นั้น เมื่อจะทรงสรรเสริญกาลิงคการทวาชะ จึงตรัสว่า “ท่านเป็นสัมพุทธะ รู้เห็นเหตุทั้งปวงโดยแท้”^{๑๙๓} พราหมณ์มิได้รับคำสรรเสริญนั้น ตั้งตนไว้ในฐานะ อันต่ำ แล้วยกสรรเสริญพระพุทธรูปท่านนั้น จึงทูลว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์เห็น พญานาคแล้ว เป็นผู้สามารถในการพยากรณ์ จึงชื่อว่าสฤตพุทธะ ส่วนพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้รู้เหตุทั้งปวง เป็นผู้รู้ธรรมทั้งปวง เพราะ พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายทรงทราบและทรงรู้แจ้ง เหตุทั้งปวง ต่างด้วยอดีตเหตุเป็นต้น โดยลักษณะ ส่วนข้าพระองค์เป็นผู้สามารถในอาคม (นิยาย เป็นที่มา) รู้ได้ด้วยกำลังศิลปะของตนเท่านั้น และรู้เอกเทศเดี่ยวนั้นเท่านั้น ส่วนพระพุทธรูป เจ้าทั้งหลาย ทรงทราบเนื้อความทั้งปวงไม่มีส่วนเหลือ เพียงดั่งมะขามป้อมบนพื้นฝามีเอา พระราชา ครั้นสดับพระพุทธรูปแล้ว ทรงมีพระโสมนัสซาบซ่าน จึงให้ชนผู้อยู่ในสาภลจักรวาลนำเอาวัตถุมา เป็นจำนวนมากมีผ้า อาภรณ์ ของหอม และดอกไม้ล้วนวิจิตรเป็นต้น แล้วประดับดงไม้หว่าไป จนถึงฝั่งมหาสมุทรเหมือนมณฑปเดียวกัน โปรดให้ทำโพธิบูชาตลอด 7 วัน มีรูป ดวงประทีป ดอกไม้ ของหอม ธงชัย และธงแผ่นผ้า มีจันฉัตรโปรยลงอยู่ มีเสียงพิณ ขลุ่ย และตะโพนอย่าง น่าจับใจ อันรื่นรมย์ด้วยนางยิวดีผู้เลอโฉมกำลังพ้อนรำ โปรดให้ยกเสาทองคำ อันรุ่งโรจน์เหมือน ภูเขามันธารสูง 18 ศอกในประเทศนั้น โปรดให้สร้างไฟที่ล้วนด้วยแก้ว 7 ชนิดแห่งมหาโพธิ มณฑลนั้น แล้วเกลี่ยทรายแก้ว ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว โปรดให้สร้างซุ้มประตูคล้ายกลุ่มธนูของ พระอินทร์(สายรุ้ง)ล้วนด้วยแก้ว 7 ชนิด^{๑๙๓} ให้รวบรวมดอกไม้ประมาณ 60,000 เล่มเกวียนทุก วันๆ ทำมหาโพธิบูชาจนตลอดพระชนม์ชีพแล้วได้เข้าถึงดุสิตภพ (เกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต)ฯ

เอว วิมลโลจโน อิมั ธมมเทสนั สนทสเสตวา ซาตกั สโมธานนโต ปรีโยसानะ ติวิมหา-
 ทวาเรหิ ปญจทสโกฏฐาเสหิ สฎฐิยา จ นยสสเสหิ วิภชิตวา ทุททสตา คมภีรานิ คมภีรตตา
 ทุทททานิ ทุกขสมุทฺถนิโรธมคคลกขณานิ จตตาริ อริยสจฺจานิ ปกาเสตวา อนนทเวทมนุสสสสสทานิ

^{๑๙๓} รัตนะ 7 ประการ ได้แก่ ทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ เพชร และแก้วประพาฬ (อภิธาน.

เทศนามตรสมปาเยตวา “น ภิกขเว อิทาเนว ปุพเพปิ อานนโท สุรณรวิมหาปณียํ โพธิบุชมกาสีเยวาติ
 วตวา เณรสส โพธิปุชฺชํ จนทมนทเล ปทรนโต วีย อุกขิปิตวา สาครปิฏฐู วาสิตเตลํ วิปปกิรินโต วีย
 สพพตถ ปตถริตวา รตนขรสส มณิกชนธเน กุฏฺฐํ คนหนโต วีย อานนทตเณรสส โพธิบุชามณิกชนธเน
 เทศนากุฏฺฐํ คาหาเปตวา “ตทา ราชา อานนโท อโหสิ กาลิงคการทวาโซ อหสมิติ วตวา ชาตกั
 สโมธานลิกา เอวมผลรุมหาโพธิ สตถริ ธรรมานะ เขตวันวิหารทวาเร ปติฏฐิตาติฯ”

พระเจ้าผู้ทรงพระภาคเจ้า ผู้มีจักขุปราศจากมลทิน ครั้นแสดงพระธรรมเทศนานี้เรียบร้อยแล้ว เมื่อ
 ทรงประชุมชาดก ทรงจำแนกด้วยมหาทวาร 3 ประการ โกฎฐาส 15 ประการ และนัย 60,000
 ประการ ในลำดับสุดท้าย ทรงประกาศอริยสัจ 4 ประการ มีทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรคเป็น
 ลักษณะ อันเป็นธรรมลึกซึ้งเพราะเห็นได้ยาก เป็นธรรมเห็นได้โดยยาก เพราะเป็นธรรมลุ่มลึก
 ทรงให้เทวดาและมนุษย์หลายพันคนได้ดื่มน้ำอมฤตคือเทศนา ตรัสแล้วว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน อานนที่ได้กระทำโพธิบูชาเหมือนกัน อันทำให้เทวดาและ
 มนุษย์เกิดความประหลาดใจ” ทรงยกการบูชาต้นโพธิ์ของพระเถระขึ้นแล้วเหมือนประหารอยู่ที่
 มณฑลแห่งพระจันทร์ ทรงแผ่ไปในที่ทุกทิศเหมือนเกลี้ยน้ำมันที่ลอบบนหลังสาคร ทรงให้ถือเอา
 หม้อคือเทศนาบรรจุด้วยกองแก้วมณีคือโพธิบูชาของพระอานนทเถระ เหมือนบรรจุกองแก้วมณี
 แห่งเรือนแก้วใส่หม้อ ตรัสแล้วว่า “พระราชาในครั้งนั้นได้เป็นพระอานนท (ส่วน) ภารทวาชะชาว
 กาลิงคะคือเรา” แล้วทรงประมวลชาดกฯ เมื่อพระบรมศาสดาทรงพระชนม์ชีพอยู่ พระอานนทได้
 ประดิษฐานมหาโพธิ์ฤกษ์ซึ่งงอกออกจากผลเห็นปานนี้ที่ประตูพระเชตวันวิหารแลฯ

อติ เขตวัน มุนิราชสุโต

ผลสมภูวโพธิวัร วรธิ

สุนิธาย วิธาย มหมมติโต

มุนินา กตโลกหิตโตติ ฤโตฯ

ราชโอรสของพระมุนี มีปัญญาประเสริฐ ปลูกหน่อมหาโพธิ์ฤกษ์
 อันประเสริฐซึ่งเกิดขึ้นจากผลที่พระเชตวันวิหาร แล้วได้จัดแจงการ
 ฉลองบูชาถูกพระมุนีทรงยกย่องแล้วว่าเป็นผู้ทำประโยชน์เกื้อกูลต่อ
 ชาวโลกดังนี้แลฯ

อานนทโพธิกถา

อานนทโพธิกถา จบแล้ว

ถก ทกขนิมมหาสาธา ปรีนัพพุเต ภควติ ลงกาทีเป ปติฏฐิตาติฯ ตมปน วิภขณเตหิ “สา
 ปนายิ ทกขนิมมหาสาธา เกณ คหิตา เกณานีตา เกณ ปติฏฐาปีตา เกณ ปุชิตา เกณ ปรีปาไลตาติ เอเต
 ปญจ อพณนตรปญหาปี วิสสขุเชยยา ภวณติฯ ตตถ “เกณ คหิตาติ ธมมาโสเกณ นรินเทน คหิตาฯ
 เกณานีติ สงขมิตถตเถริยา อานีตาฯ เกณ ปติฏฐาปีตาติ รณญา เทวานนปิยติสเสน ปติฏฐาปีตาฯ เกณ
 ปุชิตาติ พุทธาทีหิ ปุชิตาฯ เกณ ปรีปาไลตาติ โพธิคุดตาทีหิ ปรีปาไลตาฯ ถถ ธมมาโสเกณ นรินเทน
 คหิตาติฯ

คำว่า “เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว กิ่งใหญ่เบื้องขวาประดิษฐานแล้วใน
 ลังกาทวีปอย่างไรฯ ก็ปัญหาภายใน 5 ข้อแม่เหล่านั้นว่า “ก็ กิ่งใหญ่เบื้องขวานี้ใครถือเอาแล้ว
 ใครอัญเชิญมาแล้ว ใครประดิษฐานแล้ว ใครบูชาแล้ว (และ) ใครบริหารแล้ว” เป็นปัญหาที่ควร
 แจกแจงคำนั้นเฉลยฯ บรรดาปัญหาภายใน 5 ข้อเหล่านั้น ข้อที่หนึ่งว่า “เกณ คหิตา” ได้แก่
 พระเจ้าธรรมาโศกราชทรงถือเอาแล้วฯ ข้อที่สองว่า “เกณานีตา” ได้แก่ พระนางสังฆมิตตาเถรีได้
 อัญเชิญมาแล้วฯ ข้อที่สามว่า “เกณ ปติฏฐาปีตา” ได้แก่ พระเจ้าเทวานนปิยติสสะทรงให้
 ประดิษฐานไว้แล้วฯ ข้อที่สี่ว่า “เกณ ปุชิตา” ได้แก่ พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงบูชาแล้วฯ ข้อที่ห้าว่า
 “เกณ ปรีปาไลตา” ได้แก่ นายโพธิคุดตะเป็นต้นบริหารแล้วฯ ถาพว่า “พระเจ้าธรรมาโศกราชทรง
 ถือเอากิ่งใหญ่เบื้องขวาอย่างไรฯ

โย โส ภควา จตุเวสารชชิวีสารโท ทสพลธโร อาสภณฐานภุญญายี สีหนาทนาทึ สพพสตุตตุตโม
 ธมมิสสรโร ธมมราชา ธมมาธิปติ ธมมทีโป ธมมสรโณ สหุธมมวจรกุกวตตี สมมาสมพุทโธ ทวตตีสมหา-
 บุริสลกขณปติมณชิโต อสีติยา อนุพยุณชนเหหิ สมานุพยุณชิโต นีลปีตโลหิตาทิวิจิตตวณโณ พยามป-
 ปภาปริกขิตตวิลาโส วิกลิตกมลุปปลปญุชริกปติมณชิตสลิทลล วิย ตาราคณรสีชาลโสภาสมุชชลิ-
 คคณตลล วิย สณณาปปภาอินทธนวิชชุลลตาปริกขิตตกนกคิริสิขโร วิย อตตโน สิริวิภเวณ โลกั เอกาโลกั
 กุรุมาโน โพธเนยยปุกุคเคเล ทิสฺวา มหากสสปาทีนมตถาย ติคาวุเตปี องคูลิมาลาลวาทินมตถาย ตีส-
 โยชนเนปี ปุกุสาทีนมตถาย ปญจจตตาสีโยชนเนปี มหากปปีนปปุกุตีนมตถาย วีสาธิกโยชนสเตปี
 วณวาสิกตีสสสามเนราทีนั อตถาย ติคาวุตาธิกวีสาตีเรกโยชนสเตปี ธนียาทินมตถาย สตตโยชนสเตปี
 จุโพพธาทีนมตถาย ทีปนตเรปี มาตุเทวปุตตาทินมตถาย เทวโลเกปี พกพพหมทีนมตถาย พพหมโลเกปี
 มุหุตตมตเตน ปญญาธิตวา นิพพุตฺ ตูริตจาริกั จรณโต กทาจิ สารีปุตตโมคคัลลานาทีหิ ฉพภิญญเอหิ
 มหิทุธิเกหิ มหาสาวเกหิ ปรีวุโต อุสภคณปรีวุโต วิย อุสภราชา สีหคณปรีวาริโต วิย สีหราชา ครุพ-
 นิกรปรีวาริโต วิย สุปณณราชา กุลาลปรีวาริโต วิย คีริราชา รสีสพสปรีวาริโต วิย ทิวสโกโร ทณช-
 ทิปนิกรมชคคโต วิย ปชชลิททีปรุกโก ขามนิคมนครวณนาทีนั ฉพพณณนาหิ พุทธรสมหิ นิมุช-
 ชาเนนโต โลกานุกมปาย ตีสตฉสตนวสโตโยชนาวภุญสุ อนโตมชณิมมามณทเลสุ คามนิคมปฎิปาฎิยา
 อตุริตจาริกั จรณโต ปสาทปาโมชชปรวเสหิ ชเนหิ สมนตา โยชนสตเมกโกลาหลั การาเนนโต

เวเนยพนชวานมมตปุรทวาร วิวรรณโต ปทปรมาณ สคคูปคมนนิสเสณิ ทสเสนโต ฌมมทูนทุกิ-
 มาทลญนโต ฌมมสงข์ ฌมมวีส ฌมมโต ฌมมทอช ฌมมกนตมุสสาเปนโต เวเนยยกมลากร วิโพเนนโต
 ปรมมจรุ จตฺสจจปานมปาเยนโต สทธาธิกาน นิรูปมรูปกาเยน ปญญาธิกาน คมภีรฌมมกาเยน โตเสน-
 โต รูปปปสนนรูปปมาณาน วณณสิริยา โฆสปปสนนโฆสปปมาณาน สททสิริยา ลูขปปสนนลูขปป-
 มาณาน อปปิจจตาทิวตสิริยา ฌมมปปสนนฌมมปปมาณาน มหาวชิรญาณาทิกุณสิริยา สนตบเปนโต
 สตตตีสิริ วิโพธิกขิยรัตนวสส วสสาเปนโต อนญญาสาธารณ เทสนาคงค ปวตเตนโต อริยมคคสลิเลน
 กิเลสปริพาห นิพพาเปนโต จตุราสีติ ฌมมกขนธสทสสาณิ เทเสตวา จตุวิสติ อสงเขยยเทวมนุสเส
 ภาวนตารโต ปตาเรตวา ปญจจตาฬีสวสสาณิ ฐตวา ปรีปกกญาณเณ ติกخينทริเย สตเต จตฺสจจ โพธา-
 เปตวา อปรีปกกญาณานมมุทินทริยานมวิทิตสตตานมมคคคามคค กเถตวา โมหนธการวิธมนาย ฌมม-
 ทิปปี สสารสาครตรนาย ฌมมมทานาว กุสธมมวทเน อกุสธตลิกโสธนาย ฌมมาทาส กิเลสพยาธิ-
 วิทธันนาย ฌมโมสธญจ อนาคตาน สตตานมตถาย ปติฏฐาเปตวา กรจรณสรีสมมุฏฐสาขาปาสาณ-
 ปลาย¹⁹⁴มตตมปี ยาวชชตนา สคคโมกขสุขสาธน เจตยิ กตวา สพพ์ พุทธกิจจ นิฏฐาเปตวา มหาสิเนรุ-
 มุทนิ ชลิตวา สกลโลกตติมิรินิกร วิทธเสตวา มหาวุฏฐิธารานิปาเตน นิพพุตมहाอคคิกขนโธ วิย
 กุสินารายมุพวตเตน มลลान สาลวเน อนตเร ยมกศาลาน วิสาขปुณณมทิวเส รตติยา ปจจุสมเย
 นิพพานปุมปวิสนโต จตุวิสติ โภกิสตสทสสสมาปตติโย ปวิสิตวา วิเทส คจณโต ญาตคณมาลึงคิตวา
 วิย สพพ์ สสมาปตติสุขมนุภิวิตวา ทสสทสสโลกธาตโย กมเปตวา อนูปาติเสสาย นิพพานธาตยา
 ปรีนิพพาธิ

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นใด เป็นผู้แก้ลูกกล้ำในจตุเวสารัชชญาณ ผู้มีพละ 10
 (ทศพลญาณ)¹⁹⁵ ผู้ดำรงในอาสภฐาน ผู้บันลือเสียงเพียงดังเสียงราชสีห์ ผู้อุดมกว่าสัตว์ทั้งปวง
 ผู้เป็นใหญ่แห่งธรรม ผู้เป็นพระธรรมราชา ผู้มีธรรมเป็นใหญ่ ผู้มีธรรมดุจดวงประทีป ผู้มีธรรมเป็น
 ที่พึ่ง ผู้พระเจ้าจักรพรรดิคือพระสัทธรรมอันประเสริฐ ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ผู้ประดับ

¹⁹⁴ น่าจะเป็น ปลาย

¹⁹⁵ ทศพลญาณ 10 คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระพุทธเจ้า ได้แก่ 1. ฐานาฐานญาณ (ปรีชาหยั่งรู้
 ฐานะและอฐานะ) 2. กรรมวิปากญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม) 3. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ข้อ
 ปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง) 4. นานาธาตญาณ (ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ) 5. นานาธิ
 มุตติกญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ภูมิ) 6. อินทริยปโรปริยัตตญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์
 ทั้งหลาย) 7. ฌานาติสังกิลเลสาทิญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว การออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ
 และสมาบัติทั้งหลาย) 8. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ปรีชาหยั่งรู้อันทำให้ระลึกภาพที่เคยอยู่ในหนหลังได้) 9.
 จตุปปาตญาณ (ปรีชาหยั่งรู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม) 10. อาสวักขยญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ความ
 สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 237-238)

ประดาด้วยพระมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ¹⁹⁶ ผู้บริบูรณ์ด้วยพระอนุพยัญชนะ 80 ประการ¹⁹⁷ ผู้มีพรรณวิจิตรด้วยสีนิล สีเหลืองและสีแดงเป็นต้น ผู้ดงามด้วยพระรัศมีวาหนึ่งทีแวดล้อม ทรงทำโลกให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกันด้วยสมบัติคือความงามเลอเลิศของพระองค์ เหมือนผิวน้ำที่ประดับประดาด้วยดอกบัวหลวง อุบล และปทุมทริกที่แย้มบานสะพรั่ง เหมือนพื้นท้องฟ้าที่รุ่งเรืองด้วยความงามแห่งข่ายรัศมีของคณาตารากร ดุจยอดภูเขาทองที่ถูกแวดล้อมด้วยรัศมีสีเงิน ยวง ธนูของพระอินทร์ (สายรุ้ง) และสายฟ้าแลบ ทรงทอดพระเนตรเห็นเหล่าบุคคลที่ควรจะตรัสรู้ได้ ปรากฏเพียงสักครู่หนึ่ง ในที่มีประมาณ 3 คาจุกก็ดี เพื่อประโยชน์แก่พระมหากัสสปะเป็นต้น ในที่มีประมาณ 30 โยชน์ก็ดี เพื่อประโยชน์แก่องคคิลิมาลและอาฬวกะยักษเป็นต้น ในที่มีประมาณ 45 โยชน์ก็ดี เพื่อประโยชน์แก่พระเจ้าปุกกุสะเป็นต้น ในที่มีประมาณ 120 โยชน์ก็ดี เพื่อประโยชน์ตั้งต้นแต่พระเจ้ามหาภิโน ในที่มีประมาณ 120 โยชน์อีก 3 คาจุกก็ดี เพื่อประโยชน์แก่สามเณรตีสสะผู้อยู่ในป่าเป็นต้น ในที่มีประมาณ 700 โยชน์ก็ดี เพื่อประโยชน์แก่พระธนิยะเป็นต้น ในระหว่างแห่งเกาะก็ดี เพื่อประโยชน์แก่จูโพรเป็นต้น ในเทวโลกก็ดี เพื่อประโยชน์แก่เทพตามีพระราชมารดาผู้เทพบุตรเป็นต้น ในพรหมโลกก็ดี เพื่อประโยชน์แก่ท้าวพกะพรหมเป็นต้น ทรงเสด็จเที่ยวจาริกไปโดยทันทั่วทุกเวลา ในบางครั้ง (พระองค์) ทรงแวดล้อมด้วยเหล่าพระมหาสาวกผู้มีอภิญญา 6 ผู้มีฤทธิ์มาก มีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้น ผู้เหมือนอุสภราชที่ห้อมล้อมด้วยฝูงโคอุสภะ ผู้เหมือนพญาราชสีห์ที่ห้อมล้อมด้วยฝูงราชสีห์ ผู้เหมือนพญาสุบรรณราชที่ห้อมล้อมด้วยหมู่ครุฑ ผู้เหมือนจอมคีรีที่แวดล้อมด้วยภูเขาผิง ผู้เหมือนดวงอาทิตย์ที่แวดล้อมด้วยพื้นแห่งรัศมี ผู้เหมือนเสาโคมอันลูกโพลงแล้ว อันตั้งอยู่ตรงกลางกลุ่มคบเพลิง ทรงทำให้คาม นิคม นคร และกระท่อมเป็นต้นจมลงด้วยพระฉัพพรรณพุทธรัศมี ทรงเสด็จเที่ยวจาริกไปด้วยท่วงท่าอย่างไม่เร่งรีบตามลำดับหมู่บ้านและนิคม เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก ในอันโดมณฑล มัชฌิมมณฑลและมหามณฑล อันกว้างไพศาล 300 โยชน์ 600 โยชน์และ 900 โยชน์ ทรงทำให้เหล่าชนผู้มีใจเลื่อมใสและชื่นชม¹⁹⁸เกิดความโกลาหลเป็นอย่างเดียวกันสิ้น 100 โยชน์โดยรอบ ทรงเปิดพระทวารอมตบุรีแก่เหล่าชนผู้พอจะตรัสรู้ได้ ทรงแสดงบันไดเพื่อการอุบัติในสวรรค์แก่ปทปรมชน¹⁹⁹ ทรงลั่นกลองมโหรีที่กคือพระธรรม ทรงเป่าสังข์คือพระธรรม (และ) หล่ยคือพระธรรม ทรงให้ยกธงคือพระธรรม (และ) หลาวคือพระธรรม ทรงบันดาลดงดอกบัว (กมลากร) คือ

¹⁹⁶ พระมหาปุริสลักษณะ คือ ลักษณะของมหาบุรุษ 32 ประการ

¹⁹⁷ พระอนุพยัญชนะ คือ ลักษณะน้อยๆ 80 ประการ นิยมเรียกว่าอัสติยานุพยัญชนะ (ดู สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 539-541)

¹⁹⁸ แปลตามฉบับ B ปสาทปาโมชชมานเสหิ

¹⁹⁹ ปทปรมชน เป็นหนึ่งในดอกบัวสี่เหล่าที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบกับมนุษย์ที่ไม่สามารถสั่งสอนได้

เวไนยสัตว์ให้เบิกบาน ทรงบันดาลเวไนยสัตว์ให้ต็มน้ำคืออริยสัจ 4²⁰⁰ อันมีสร้อยยิ่ง สำหรับชนผู้มากด้วยศรัทธาทรงให้ยินดีด้วยพระรูปกายอันหาสิ่งเปรียบมิได้ สำหรับชนผู้มากด้วยปัญญาทรงให้ยินดีด้วยหมู่พระธรรมอันลึกซึ้ง สำหรับผู้เลื่อมใสในรูปและผู้ประมาณในรูปทรงให้อิ่มหนำ ด้วยความงดงามแห่งผิวพรรณ สำหรับผู้เลื่อมใสในเสียงและผู้ประมาณในเสียงทรงให้อิ่มหนำ ด้วยความไพเราะแห่งพระสุรเสียง สำหรับผู้เลื่อมใสในความเศร้าหมองและผู้ประมาณในความเศร้าหมองทรงให้อิ่มหนำ ด้วยความงดงามแห่งตบะมีความมักน้อยเป็นต้น²⁰¹ สำหรับผู้เลื่อมใสในธรรมและผู้ประมาณในธรรมทรงให้อิ่มหนำ ด้วยความงดงามแห่งคุณมีพระญาณดุจดวงหาวชิระเป็นเป็นต้น ทรงบันดาลพิรุณรต้นคือโพธิ์ปกิขัยธรรมอันมี 37 ประการให้ไปรยปรายอยู่ ทรงบันดาลแม่น้ำคงคาคือเทศนาอันทั่วไปมิใช่อื่นให้ไหลไปอยู่ ทรงบันดาลความร่ำร้อนคือกิเลสให้ดับด้วยน้ำคืออริยมรรค ทรงแสดงพระธรรมชั้นทั้งหลาย 84,000 พระธรรมชั้น ทรงยังทวยเทวดาและมนุษย์นับ 24 อสงไขยให้ข้ามพ้นจากทางกันดารคือภพ ทรงดำรงพระชนม์อยู่สิ้น 45 พรรษา ทรงยังสัตว์ทั้งหลายผู้มีญาณแก่รอบ มีอินทรีย์แก่กล้า ให้ตรัสรู้อริยสัจ 4 ประการ ทรงตรัสบอกหนทางน้อยใหญ่ แก่เหล่าสัตว์ที่ไม่รู้แจ้งแล้ว ผู้มีญาณไม่สูงจอม มีอินทรีย์อ่อน ทรงให้ดวงประทีปคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อขจัดโมหันธ์การ ทรงให้มหานาวาคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อข้ามมหาสมุทรคือสังสารวัฏ ทรงให้กระจกคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อชำระติลล (รอยแค้น) คืออกุศล บนใบหน้าคืออกุศลธรรม และทรงให้โอสถคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อกำจัดพยาธิคือกิเลส เพื่อประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ในอนาคตกาล ตราบเท่าพระชนม์ชีพทรงสร้างพระเจดีย์ แม้เพียงกิ่งไม้ แผ่นหิน และใบไม้ที่พระองค์สัมผัสแล้ว ด้วยพระกร พระบาทและพระสรีระ ซึ่งจะอำนวยสุขให้บังเกิดในสวรรค์และนิพพาน ทรงยังพุทธกิจทั้งหมดให้สำเร็จแล้ว ทรงรุ่งโรจน์เหนือยอดเขามหาลิเนรุ ทรงกำจัดนิกรหมอกที่อยู่ในโลกทั้งมวล ทรงเสด็จเข้าไปยังนิพพานบุรี ในเวลาจวนสว่างแห่งราตรีในวันวิสาขปุณณมี ในระหว่างแห่งต้นสาละคู่ของเจ้ามัลละทั้งหลายในอุทยานเมืองกุสินาราเหมือนกงมหาอัคคีที่ดับลงด้วยการไปรยปรายของสายพิรุณท่าใหญ่ ทรงเข้าสมาบัติ 24 แสนโกฏ ทรงเสด็จไปสู่วิเทศอยู่ ทรงเสวยสุขอันเกิดจากสมาบัติทั้งหมดเหมือนทรงสวมกอดคณาประยูรญาติ ทรงบันดาลหมื่นโลกธาตุให้สะเทือนเลื่อนลั่นแล้วทรงดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุฯ

อิติ วิทิตวิจิตตาเสสโลกตถจาโร

ติภวาปติ มหิทธิ ธรรมราชา มุนินโท

²⁰⁰ อริยสัจ 4 คือ ความจริงอันประเสริฐ ได้แก่ 1. ทุกข์ (ความทุกข์,สภาพที่ทนได้ยาก) 2. ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) 3. ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) 4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 155)

²⁰¹ แปลตามฉบับ S₁₂ อปปัจจตาทิตปสิริยา

รวีสตชุตติโสภ โสปี ยาโต วินาสม

มรณมกรณนตํ กํ ทิ โลเก ชเหยยาติฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อนั้น ผู้ตั้งงามด้วยโลกัตถจริยาทั้งหมดที่
พระองค์ตั้งมั่นแล้ว ผู้เป็นใหญ่ในไตรภพ ผู้มีฤทธิ์มาก ผู้เป็นธรรม
ราชา ผู้จอมแห่งมุนี ผู้ตั้งงามกว่าความรุ่งเรืองของพระอาทิตย์ร้อย
ดวง ทรงดำเนินไปสู่ความพินาศแล้ว แท้จริงบุคคลในโลกพึงละ
ความตายอันไม่มีความกรุณาเป็นที่สุดได้อย่างไรเล่าฯ

ทสพลปรินิพพานกถา

ทสพลปรินิพพานกถา จบแล้ว

เอวมมคธาธิปสฺส อชาตสตตฺตนรินทสฺส อภฺฐเม สํวจฺจเร ปรินิพฺพุเต ภควติ โลกนาถे กุสินาราย
สมาคตานิ สงฺขยาปถมตีกกนตานิ ภิกฺขุณนมชฺเชม คนฺปาโมกฺขานํ สตตฺนนํ ภิกฺขุสฺสทสฺสทสฺสํ สงฺฆตเถโร
อายุสฺมา มหาทสฺสโป สตตฺตาหปรินิพฺพุเต สตฺถริ สุภทฺเทน พุทฺทมปพฺพิเตน “อลมาวุโส มา โสจิตถ มา
ปริเทวิตถ สฺมุตฺตา มยฺ เตน มหาสมณฺเณน อุปทฺทฺตา จ มยฺ โหม อิหํ โว กปฺปติ อิหํ โว น กปฺปตีติ อิทานิ
ปน มยฺ ยมิจฺฉิสฺสาม ตํ กริสฺสาม ยํ น อิจฺฉิสฺสาม น ตํ กริสฺสามาติ วุตฺตวจนมนุสฺสรนฺโต เอทิสฺสจ
สงฺฆสนนิปาตสฺส ปุน ทลลภาวามมณฺญมาโน “ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ ยมฺปาปภิกฺขุ อตีตสตฺถกมฺปา-
จจนฺติ มณฺญมานา ปกฺขํ ลภิตฺวา น จิสฺเสว สทฺธมฺมนตรธาเปยฺย ยาว รมมวินโย ติฏฺฐติ ตาว
อนตีตสตฺถกเมว ปาวจัน โหติฯ วุตฺตํ เหนฺตํ ภควตา “โย โว อานนท มยา รมโม จ วินโย จ เทสิโต
ปญฺญุตโต โส โว มมจฺเจน สตฺถาติ ยนฺนุนาหํ รมมณฺจ วินยณฺจ สงฺคาเยยฺย ยถยิทํ สาสนมทฺธนียํ อสฺส
จิริฏฺฐิติกํฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โลกนาถทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ในปีที 8 ของพระเจ้า
อชาตศัตรูผู้แสวงราชย์ในแคว้นมคธ ท่านพระมหากัสสปะเป็นพระสังฆะเถระแห่งพระภิกษุจำนวน
7 แสนรูปซึ่งเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในคณะท่ามกลางเหล่าภิกษุจำนวนมากที่มาสโมสรกันในเมือง
กุสินารา ผู้ระลึกถึงถ้อยคำที่พระสุภัททะผู้บวชตอนแก่กล่าวแล้ว ในเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
ดับขันธปรินิพพานได้ 7 วันว่า “อย่าเลย ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านอย่าเศร้าโศกไปเลย
พวกท่านอย่ารำไรไปเลย พวกเราพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะพระองค์นั้น ด้วยว่าเราถูกพระมหา
สมณะนั้น คอยรบกวนห้ามปรามว่า “สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ ก็บัดนี้เราจัก
กระทำตามสิ่งที่ตนปรารถนา” และสำคัญความที่สังฆนิบาตเช่นนี้เกิดขึ้นได้ยากอีก จึงดำริว่า

“ก็ข้อที่พวกภิกษุถามสำคัญอยู่ว่า “ปาพจน์มีพระศาสดาล่องไปแล้ว ได้พวกแล้ว ต่อเวลาไม่นานนักพึงยังพระสัทธรรมให้เสื่อมหายไปเป็นฐานะที่จะมีได้แล ก็ตราบไต่พระธรรมและวินัยยังดำรงอยู่ ตราบนั้นปาพจน์ยังมีพระศาสดาไม่ล่องไปแล้วทีเดียวฯ ข้อนี้สมจริงตั้งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอโดยล่องไปแห่งเรา อย่างกระนั้นเลย เราพึงสังคายนาพระธรรมและพระวินัยโดยประการที่พระศาสนานี้จะพึงเป็นสิ่งควรแก่กาลอันยาวนาน จะเป็นสิ่งดำรงอยู่ตลอดกาลนานฯ”

ยถาหิ ภควตา “ธาระสสสิ ปน เม ตวิ กสสป สาณานิ ปัสกุลานิ นิพพสนานิตี วตวา จีวเร สาธารณปริโภเคน จ “อหมีปิ ภิกขเว ยาวเทว อากงขามิ วิวิจเจว กามะหิ ปฐมชฎานมุปสมปชช วิหรามิ กสสปิปี ภิกขเว ยาวเทว อากงขติ วิวิจเจว กามะหิ ปฐมชฎานมุปสมปชช วิหระตีติ เอวมาทินา นเยน นวานุปุพพิหารณพภิกขุปปภะเท อุตตริมนุสสรหมเม อุตตนา สมสมมฐฐูปเนน จ อนุคคหิโต ตต- ถา อากาเส ปาณิ จาเลตวา อลคคจิตตตาย เจว จนนโทปมปฏิปัตยา จ ปัสสิโต ตสส เม กิมณญมานัน ภวิสสตีติ นนุ ม ภควา ราชา วีย สกกวจอิสสิริยานุปปทาเนน อุตตโน กุลวัสปติฐฐาปกมปุตต์ สทหมมวัสปติฐฐาปกโก เม อัย ภวิสสตีติ มนตวา อิมินา อสาธารณเณ อนุคคเหน อนุคคหะสิ อิมาย จ อุพาราย ปัสสาย ปัสสิตี จินตเวา ธรรมวินยสงคายนตถ ภิกขุณมุสาหิ ชนยนโต สุททเทน พุทฺทมปพพิชิต- เตน กถิตมณาจรรมาโรเจตวา “หนท มยมาวุโส ธรรมณจ วินยณจ สงคาเยยยาม ปุเร อธมโม ทิปปติ ธมโม ปฎิพาหียติ²⁰² อวินโย ทิปปติ วินโย ปฎิพาหียติ อธมมาทินโน พลวนตา โหนติ ธมมาทินโน ทุพพลา โหนติ อวินยวาทินโน พลวนตา โหนติ จินยวาทินโน ทุพพลา โหนตีตี วตวา “เตน ทิ ภาเนเต เถโร ภิกขุ อัจจันตติ วุตเต สกลนวงคตตถุสาสนปริยตติธเร ปุณฺณชนโสตาปนนสทาทคามินาคามิสุขวิปส- สกชีณาสวภิกขุ อเนกนสเต อเนกสตสทสเส จ วชเชตวา ติปิฏกสพพปริยตติปปภะเทธเร ปฎิสมภิท- ปตเต มหานุภาเว เยภุยเยน ภควตา เอตทคคมาโรปิเต เตวิชชาทิปปภะเท ชีณาสวภิกขุเยว เอภุณปญจสเต ปฎิคคเหตวา อานนุเทน ปน กิลจิจิ ทสพพเทสิตี สุตเตเคยยาทิ ภควโต อสมมุขาปฎิคค- หิตัง นาม นตถิทิฯ”

อนึ่ง โดยเหตุที่เราเป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนกัสสปะ ก็เธอจักครองผ้า บังสกุลอันทำด้วยผ้าปานของเราที่ใช้นุ่งห่มแล้วหรือ” แล้วทรงอนุเคราะห์ด้วยสาธารณบริโภคใน จีวร และด้วยการยกย่องเทียบเท่าพระองค์ในอุตตริมนุสสรหมอันต่างด้วยอนุปุพพิหาร 9²⁰³ และ

²⁰² น่าจะเป็น ปฏิพาหียติ

²⁰³ อนุปุพพิหาร 9 คือ ธรรมเครื่องอยู่ที่ประณิตต่อกันขึ้นไปโดยลำดับ ได้แก่ รูปมาน 4 อรูปมาน 4 และ สัญญาเวทิตนโรธ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 228)

อภิญา 6²⁰⁴ โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังอยู่เพียงใดเล่า เราสัจแล้ว จากกามทั้งหลายนั้นเที่ยวได้เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้กัสสปะหวังอยู่เพียงใดเล่า เธอสัจแล้วจากกามทั้งหลายนั้นเที่ยวได้เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงนั้น และทรงสรรเสริญแล้วด้วยความที่สัตว์มีจิตไม่ชุ่มซ้อร้อนไปในอากาศนั้น และด้วยปฏิบัติเหมือนพระจันทร์ ความปลอดหนี้ของเรานั้นจักมีเป็นอย่างอื่นได้อย่างไรกัน” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรามิใช่หรือว่า “กัสสปะผู้นี้จักเป็นผู้ดำรงวงศ์พระสัทธรรมของเราให้ตั้งมั่นอยู่ แล้วทรงอนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ที่ไม่สาธารณนี้ และทรงสรรเสริญด้วยการสรรเสริญอย่างยิ่งใหญ่นี้ เหมือนพระราชามือทรงทราบถึงพระราชโอรสผู้ดำรงราชสกุลวงศ์ของพระองค์ให้มั่นคง จึงทรงอนุเคราะห์ด้วยการทรงมอบเกราะและอิสริยยศของพระองค์” จึงปลุกเร้าความอดุสหาให้เกิดแก่เหล่าภิกษุทั้งหลาย เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัย บอกความประพฤติดันหยาบช้าที่สุภัททพชบรพชิตกล่าวไว้แล้ว กล่าววว่า “เชิญเถิด ผู้มีอาวุโส พวกเราพึงสังคายนาพระธรรมและพระวินัยในภายหน้า อธรรมจะรุ่งเรือง ธรรมจะถูกขัดขวาง อวินัยจะรุ่งเรือง วินัยจะถูกขัดขวาง พวกอธรรมวาทีจะมีกำลัง พวกธรรมวาทีจะถอยกำลัง พวกอวินัยวาทีจะมีกำลัง พวกวินัยวาทีจะถอยกำลัง” เมื่อภิกษุทั้งหลายกล่าววว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอพระเถระโปรดคัดเลือกภิกษุทั้งหลายเถิด” (พระเถระ) ได้เว้นภิกษุผู้เป็นปุถุชน พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระชินาสพสุกขวิปัสสกะ ผู้ทรงพระปริยัติ คือนวังคสัตถุศาสน์ทั้งมวลเสียจำนวนหลายร้อยและหลายแสนรูป ได้เลือกเอาเฉพาะพระภิกษุชินาสพเท่านั้นจำนวน 499 รูป ผู้ทรงปริยัติทั้งหมดอันต่างโดยประเภทคือพระไตรปิฎก ผู้บรรลุปฎิบัติสมาธิ มีอานูภาพมาก อันต่างโดยวิชา 3 เป็นต้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นสู่เอตทัคคะโดยมาก ก็นวังคสัตถุศาสน์มีสุตตะและเคยยะเป็นต้นอะไรๆ ที่พระทศพลแสดงแล้ว ชื่อว่าพระอานนทมิได้รับเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมไม่มีว

“อานนท วิณา สงคีติ น สกกา กาดฐา ตถาปิ โส สกรณียอ สกยกุลปปลุโต อหิ ตสมิ อติวิย วิสสตโธ “เกจิ ภิกขุ ฉนทาคนน วิย มณญมามา พหู อเสขปฏิสมภิทาปตเต ภิกขุ ฐเปตวา อานนท เสขปฏิสมภิทาปตเต เถโร อัจฉินิติ อูปเวทยมฺม ตมปรูปวาท ปริวชเชนโต ภิกขุณิ เยวานุมติยา คเสส- สามีติ จินเตนโต ตสส โอกาส ฐเปตวา ภิกขุหิ “อัย ภนเต อายสมมา อานนโท กิจจาปี เสโข อภพโพ อคตี คนฐ พหู จ เตน ภควโต สนติเก ฌมโม จ วินโย จ ปริยตโต เตนหิ ภนเต เถโร อานนทมปิ อัจฉินตุติ อภียาจิโต ต คเหตุวา ปญจสตมปริปุเรสิว

²⁰⁴ อภิญา 6 คือ ความรู้ยิ่งยวด ได้แก่ 1. อิทธิวิธี (ความรู้ที่ทําแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้) 2. ทิพพโสด (ญาณที่ทําให้มีหูทิพย์) 3. เจตปริยญาณ (ญาณที่ทําให้กำหนดใจคนอื่นได้) 4. ปุพเพนิวาสานุสสติ (ญาณที่ทําให้ระลึกชาติได้) 5. ทิพพจักขุ (ญาณที่ทําให้มีตาทิพย์) 6. อาสวักขยญาณ (ญาณที่ทําให้อาสวะสิ้นไป) (สมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 202)

การสังคายนาจึงไม่อาจจะเว้นพระอานนท์ได้ฯ แม้ความจริง พระอานนท์นั้นยังมีกิจจำต้องทำอยู่ เป็นผู้ประสูติในตระกูลศากยะ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีความคุ้นเคยในพระอานนท์นั้นอย่างยิ่งยวด “เหล่าภิกษุบางพวก เห็นจะสำคัญเหมือนถึงฉันทาคติ จะพึงกล่าวค้อนขอต่อว่า “พระเถระเว้นภิกษุทั้งหลายผู้บรรลุปฏิสัมภิตาเป็นพระอเสขะเสียเป็นจำนวนมาก ได้เลือกเอาพระอานนท์ผู้บรรลุปฏิสัมภิตาเป็นพระเสขะ” เมื่อจะเว้นคำค้อนขอของผู้อื่นนั้นเสีย คิดอยู่ว่า “เราจักรับเอาตามอนุมติของภิกษุทั้งหลายเท่านั้น” ให้โอกาสแก่พระอานนท์นั้นแล้ว ผู้อื่นพวกภิกษุอื่นวอนแล้วว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านพระอานนท์นี้ เป็นพระเสขะ เป็นผู้ไม่ควรถึงความลำเอียงแม้ก็จริงถึงกระนั้นพระธรรมและพระวินัยที่ท่านได้เล่าเรียนในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีมาก เพราะเหตุนั้น ขอพระเถระโปรดเลือกพระอานนท์ด้วยเถิด” ได้เลือกพระอานนท์นั้นครบจำนวนภิกษุ 500 รูปฯ

ต่อเถระ “กตถ นุโข มยัมมมณฺจ วินยณฺจ สงคเณยยามาติ อวชชนตา ราชคหํ ทิสฺวา “นอญญเณ ภิกฺขุ ราชคเห วสสมฺบุคฺคเจยฺยุนฺติ อนุสฺสาเวตฺวา ชมฺพุทฺธิเป จาริกํ จรมาณา ตตถ ตตถ โสภสฺสลสมฺปิ ตมฺมหาชนมฺสฺสาเสนาตา ราชคหมคฺมิสุฯ

ลำดับนั้น พระเถระทั้งหลาย ร่ำพังกันอยู่ว่า “พวกเราจะพึงสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ณ สถานที่ไหนหนอแล” ได้เห็นเมืองราชคฤห์แล้วแจ้งให้ทราบว่ “ภิกษุทั้งหลายเหล่าอื่นไม่พึงเข้าจำพรรษาในเมืองราชคฤห์” ท่องเที่ยวจาริกไปในชมพูทวีปตลอดใจมหาชนที่ถึงพร้อมด้วยลูกศรคือความศอกในสถานที่นั้นๆ แล้วเดินทางไปสู่เมืองราชคฤห์ฯ

อานนฺตเถโรปิ ภควโต ปตฺตจิวโร คเหตุวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต กุสินาราย นิกฺขมิตฺวา จาริกํ จรมาโน อตฺตโน คตคตฺถฐาเน มหตา ปรีเทเวน “ภนฺเต อานนฺท กุหิ สตถารํ ฐเปตฺวา อาคโตสฺสีติ โรทฺหมานมฺมหาชนมฺสฺสาเสนาโต อนุปฺพเพน สาวตถิมปฺตฺวา ภควโต ปรีนิพฺพานทิวเส วีย มหาปรีเทเว ปาตฺถุเต อนิจฺจตาทีปฺภิสฺสยฺตฺตาย ฌมฺมียา กถาย ตมฺมหาชนํ สยฺญาเปตฺวา เซตวณมฺบวิสิตฺวา ทสฺพลเนว สิตํ คนธกุฎฺฐิ วนทิตฺวา ทวารํ วิวริตฺวา ภควโต ฐิตกาเล กรณียํ วัตตํ สพฺพํ กตฺวา ตถาคตฺสฺส คุณคณามตฺรสยฺญตฺตาย ปตฺติฐฺฐิตเปโม เจว อชีณาสโว จ อเนเกสุ จ ชาตีสตสฺสเสสุ อญฺญมณฺโญ ปการสยฺชนิตฺตจิตตมทฺทโว ตสฺมี ตสฺมี กาลे คนธกุฎฺฐิ วนทิตฺวา “นนุ ภควา อยํ ตุมหากํ นหฺนกาโล อยํ ภิกฺขุนโมวาทานกาโล อยํ สีหเสยฺยกปฺนกาโล อยมฺมุขโรวณกาโลติ อาทินา นเยน ปรีเทวมาโน “อญฺญตฺราย เทวตฺยา ภนฺเต อานนฺท ตุมเห เอวมฺปรีเทวมาณา กถมณฺญเณ อสฺสาสยิสฺสธธาติ สํเวชิตฺ สนฺถมภิตฺวา วิหาเร ชนฺทผลฺลปฺภิสฺงฺขรณํ การาเปตฺวา อุปกฺกฐาย วสฺสุปนาถิกาย ภิกฺขุสงฺฆโมหาย ราชคหมคมาสีฯ

ถึงพระอานนท์ ถือเอาบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ได้เดินทางออกจากเมืองกุสินาราเที่ยวจาริกตลอดใจมหาชนผู้ร้องให้อยู่ด้วยความปริเทวนาการอย่าง

ท้วมทั้นในที่เดินทางผ่านไปแล้ว ว่า “ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ท่านพักพระศาสดาไว้ที่ไหนแล้ว เดินทางมา” ได้ลู่ถึงเมืองสาวัตถีตามลำดับ เมื่อความปริเทวนาการอย่างนั้นปรากฏขึ้นเหมือนในวันทีพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ยังมหาชนนั้นให้หวนระลึกด้วยธัมมิกถาอันปฏิสังขตด้วยไตรลักษณ์มีอนิจจตาเป็นต้น แล้วเข้าไปสู่พระเชตวันวิหาร ให้วพระคันธกุฎีทีพระทศพลเคยประทับ แล้วเปิดประตูทำวัตรทุกอย่างทีควรทำเมื่อคราวพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่เป็นผู้มีความรักตั้งมั่น ด้วยหมายว่าหมู่แห่งคุณของพระตถาคตเป็นของไม่ตาย เป็นผู้ยังไม่สิ้นอาสวะ และเป็นผู้มีจิตอ่อนโยนอันเกิดขึ้นเองด้วยการเกื้อกูลกันและกันในหลายแสนชาติ แล้วให้วพระคันธกุฎีในกาลนั้นๆ ปริเทวนาการอยู่โดยนัยเป็นต้นว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เวลานั้นเป็น เวลาสรรสนานของพระองค์มิใช่หรือ เวลานั้นเป็นเวลาที่พระองค์ทรงประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ มิใช่หรือ เวลานั้นเป็นเวลาที่พระองค์สำเร็จสี่ไสยาสน์มิใช่หรือ เวลานั้นเป็นเวลาสรงพระพักตร์ของพระองค์มิใช่หรือ” ผู้สังเขปแล้วเพราะเหตุวาทหนึ่งกล่าวว่า “พระอานนท์ขอรับ ท่านคร่ำครวญอยู่อย่างนี้ จักทำให้อันอื่นเบาใจได้อย่างไรเล่า” แล้วหักห้ามความปริเทวนาการสั่งให้ทำการปฏิสังขรณ์เสนาสนะทีชำระตฤตโตรมในวิหาร เมื่อวันเข้าพรรษาใกล้เข้ามาแล้ว ได้ละหมู่ภิกษุแล้วเดินทางไปยังกรุงราชคฤห์

ต่อ โธ อาสาฬหปุณณมีไปสถ กตวา ปาฏิปทิวเส วสสมุปนตวา “ภควตา ไช อวูโส ขณทผลลปฏิสังขรณ์ วณณิตา “หนท มยมาวุโส ปฐมมมาสิ ขณทผลลปฏิสังขรณ์ กโรม มชฌิมมมาสิ สนนิปติตวา ธมมณจ วินยณจ สงคายิสสามาติฯ ทุตยทิวเส รณโณ อชาตสตุโน ปฏิเวเทตวา ตสสมนุสเส อาทาย ภควโต วจนปุชนตถิ ตติถยวาทปริโมจนตถณจ ฉททิตปตติอูกกลาเป อฏฐารสมหาวิหารเร ขณทผลลปฏิสังขรณ์ กตวา “นิฏฐิตมมหาราช วิหารปฏิสังขรณ์มิตานิ ธมมวินยสงคหิ กโรมาติ วตวา “สาธู ภนเต วิสสตถา กโรถ มยพหามาจกกั ตุมหากั ธมมจกั โหตุ อาณาเปถ ภนเต กิ กโรมีติ วุตเต “ธมมสงคหิ กโรนต่าน ภิกขุณั สนนิสชชฎฐานนติ วตวา “กถถ ภนเต กโรมีติ วุตเต “เวการปพพตปสเส สตตปณณิคุหาทวาเร กาทฐ ยุตตณติ อาหิสฯ

ถัดแต่นั้น พระเถระได้ทำอุโบสถในวันอาสาฬหปุณณมี (วันเพ็ญเดือน 8) แล้วเข้าจำพรรษาในวันปาฏิปท (วันแรม 1 ค่ำ) แล้วกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าแลทรงสรรเสริญการปฏิสังขรณ์เสนาสนะทีชำระตฤตโตรมฯ “เชิญเถิด ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกเราจักกระทำการปฏิสังขรณ์เสนาสนะทีชำระตฤตโตรมตลอดเดือนแรก จักประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมและพระวินย ตลอดกลางเดือนฯ ในวันที่ 2 เหล่าภิกษุได้ทูลแจ้งแต่พระเจ้าอชาตศัตรูให้ทรงทราบ แล้วพาเอาพวกภิกษุของพระเจ้าอชาตศัตรูนั้นทำการปฏิสังขรณ์เสนาสนะทีชำระตฤตโตรมในมหาวิหาร 18 ตำบลทีถูกทอดทิ้งร้าง เพื่อบูชาคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเพื่อปลดเปลื้องคำติเตียนของพวกเดียรถีย์ แล้วถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร

การปฏิสังขรณ์วิหารเสร็จสิ้นแล้ว บัดนี้พวกอาตมภาพจะทำการสังคายนาพระธรรมและพระวินัย” เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูตรัสว่า “สาธุพระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงวางใจทำการสังคายนาพระธรรมและพระวินัยไปเถิด อาณาจักรเป็นภาระของข้าพเจ้า ส่วนธรรมจักรของจงเป็นภาระของพระคุณเจ้าทั้งหลาย ขอพระคุณเจ้าสั่งมาเถิด ข้าพเจ้าจะช่วยอะไรได้บ้าง” จึงถวายพระพรว่า “เหล่าภิกษุผู้ทำการสังคายนาพระธรรมจำต้องมีสถานที่ประชุมกัน” เมื่อท้าวเธอตรัสว่า “ข้าพเจ้าจะสร้างในที่ไหนได้เจ้าข้า” ได้ถวายพระพรว่า “ควรที่จะสร้าง ณ ประตูล้ำสัตว์ตบธรรม ข้างภูเขาเวภารบรรพตฯ

“สาธุ ฆนเตติ อชาตสตุ ราชา วิสสกมเมน นิมนิตสทิสฺ สุภิตตภิตติตมภโสปานํ นานาวิธ-
 มาลากมมลตาคมมวิจิตต์ โลกรามณเยยกมิว สมปิณชิตต์ ทฎฐพพสารมณทมนทปะ การาเปตวา วิวิธ-
 กุสุมทามโอลมพกวินิคคณตมิว จารูวิตานํ รัตนวิจิตตมณิกโกฏฐิมตลมิว จ ตํ นานาปุบุพพหารวิจิตตสุ-
 ปรินิฐฐิตฎุมิกมมํ พรหมวิมานสทิสมลนกริตวา ตสมิมมทามณทปะ ปณจสถานํ ภิกขุณมปณจกปะ-
 ปิยปจจตตรณสถานิ ปณญาเปตวา ทกขินภาคํ นิสสาย อุตตราภิมุขํ เถราสนมมณทปะมชฌม ปุรตถาภิ-
 มุขํ พุทธสส ภควโต อาสนารหํ ธมมาสนม ปณญาเปตวา ทนตขจิตวีชนี เจตถ ฐปะตวา ภิกขุสงฆสส
 อาโรจาเปสิ “นิฐฐิตํ ฆนเต มม กิจจันตึฯ

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงรับสั่งว่า “สาธุ เจ้าข้า” แล้วรับสั่งให้สร้างมณฑปที่มีเครื่องประดับอันเป็นสาระซึ่งควรทศนา เช่นกับสถานที่อันวิสุทธมณฑปบุตตรนิรมิตไว้ มีฝาผนัง เสา และบันไดที่จัดแจงไว้อย่างสวยงาม อันวิจิตรด้วยมาลากรรมและลดากรรมนานาชนิด เพียงตั้งสถานที่ที่รื่นรมย์ในโลกที่ประมวลจัดสรรไว้ แล้วตกแต่งมณฑปนั้นให้เป็นเช่นกับวิมานพรหม มีเพดานรุ่งเรืองเพียงดังสลัดดอกซึ่งพวงดอกไม้ที่ห้อยย้อยนานาชนิดอยู่ และมีการงานที่ภาคพื้นอันสำเร็จเรียบร้อยแล้วด้วยดอกไม้และเครื่องบูชาที่งดงามหลายหลาก เพียงตั้งพื้นที่บุด้วยแก้วมณีอันวิจิตรด้วยแก้วทรงรับสั่งให้ปูลาดฝ้ายรองนั่งอันเป็นกัปปยะ 500 ผืน สำหรับภิกษุ 500 รูปในมณฑปนั้น แล้วรับสั่งให้ปูลาดเถราสน์พียงข้างด้านทิศทักษิณ ผินหน้าไปทางทิศอุดร ตรงกลางมณฑปรับสั่งให้ตั้งธรรมาสน์อันควรเป็นที่ประทับนั่งของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าซึ่งหันหน้าไปทางทิศบูรพา และทรงวางพัทวิชนีอันขจิตด้วยงาไว้บนธรรมาสน์นั้น แล้วรับสั่งให้เผด็จแก่ภิกษุสงฆ์ว่า “ท่านผู้เจริญ กิจของโยม สำเร็จแล้วฯ

ตสมิ โข ปน ทิวเส อายสมา อานนโท ภิกขุหิ “สเจ อาวุโส เสว สนนิปาโต ตวณจ เสกฺโข สกรณียเเตน เเตน ยุตตํ สนนิปาตํ คนฺฐ อปปมตโต โทหิตี วุตโต พหุ เทวารตตี กายคตยา สติยา วิดีนาเมตวา อจจารทวิริยตตา วิเสสํ นิพพตเตตฺฐ อสกโกนโต “หนทาหํ วิริยสมถํ โยเชมิติ ปจจุสสมเย จงกโมโรหิตวา วิหารมปวิสิตวา มณจเก นิสีทิตวา “โลกํ วิสสมิสสามิติ กายมมณจเก อุปนาเมสิ ตสส เทว ปาธา ภูมิโต มุตตา สีสํ พิพโพพนมสมปตตเมตสมิมนตเร อนุปาทาย อาสเวหิ จิตต์ วิมุตตํฯ

ก็ในวันนั้นแล เหล่าภิกษุได้กล่าวกับท่านพระอานนท์ว่า “อาวุโส ถ้าการประชุมมีในวันพรุ่งนี้ไซ้ร้ แต่ท่านยังเป็นพระเสขะ มีกิจจำต้องทำอยู่ เพราะเหตุนี้ ท่านไม่ควรไปอยู่ที่ประชุมของท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด” จึงให้เวลาล่วงไปด้วยกายคตาสติตลอดวันและคืนเป็นอันมาก ด้วยคิดว่า “เอาเถิด เราจะประกอบความเพียรให้สม่ำเสมอ” เมื่อไม่สามารถจะยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้ เพราะปรารภความเพียรมากเกินไป จึงก้าวลงจากที่จงกรมในเวลาฟ้าสว่าง แล้วเข้าไปสู่วิหารนั่งบนเตียง คิดแล้วว่า “เราจักพักสักหน่อย” ได้เอนกายลงบนเตียง ทำทั้งสองของท่านพัน แล้วจากพื้น แต่ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ในระหว่างนั้นจิตก็พ้นจากอาสวะทั้งหลายไม่มียึดมั่นในอุปาทานฯ

ตโต เถรา ทุติยทิวเส กตมตตกิจจา ปตตจิวรมปฏิสาเมตวา สยณฆนปภมปิสุกุลมปารูปิตวา มณิจมมววมิตมทานาคา วีย ฌมมสภาย สนนิปิติตวา ยถาพุกุฑมตตโน อตตโน อาสเน นิสีทนต์ตา อานนทตเถรสสาสน์ ฐเปตวา นิสีทีสุฯ ตตถ เกจิ “เอกมาสณิ กสสาติ วตวา “อานนทสสาติ วุตเต “กุทีโส คโตติ อาหุสุฯ

ถัดจากนั้น ในวันที่สอง เหล่าพระเถระทั้งหลายได้ทำภัตตกิจเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงเก็บงำบาตรและจีวรแล้วนุ่งห่มด้วยผ้าบังสุกุลมีริศมีก้อนเมฆในเวลาเย็น แล้วไปสโมสรกันในธรรมสภาเหมือนพญาช้างตัวประเสริฐห่มหนังด้วยแก้วมณี นั่งอยู่บนอาสนะของแต่ละรูปตามลำดับพรรษาพากันนั่งเวียนเถรอาสน์สำหรับพระอานนท์ฯ เหล่าภิกษุบางพวกในธรรมสภานั้น กล่าวว่า “อาสนะสำหรับหนึ่งเพื่อใคร” เมื่อเหล่าภิกษุตอบว่า “สำหรับพระอานนท์” แล้วกล่าวว่า “ท่านไปไหนเล่าฯ

ตทา อานนทตเถโร อตตโน อรหตตปตติญาเปตูกาโม เถเรหิ สทธีมนูปคนตวา ฌมมสภาย สมภูจฺจิตาย กถาย “อิทานิ มยหิ คมนกาโลติ อตตโน อานุกาโว ทสเสนโต ปฐวีย นิมุขชิตวา อตตโน อาสเนเยว อตตานิ ทสเสสิฯ

เมื่อนั้น พระอานนท์เถระใครจะให้เหล่าภิกษุทราบความที่ตนบรรลุประอรหัตต์ จึงเข้าไปพร้อมกับเหล่าพระเถระทั้งหลาย เมื่อมีกถาตั้งขึ้นในธรรมสภาแล้วแสดงอานุกาพของตน ด้วยคิดว่า “บัดนี้เป็นกาลที่เราจะไป” จึงด่ำลงดินแสดงตนบนอาสนะของตนนั่นเองฯ

ตทา มหากสสปตเถโร อายสมโต อานนทสส พนณมุตตตาลปกกั วีย ปณฺฑุกกมพล นิกิจิตตชาติมณี วีย วิคตวลาหเก นเก สมุคคตปุณณจฺจนท์ วีย พาลาตปสมพสุสวิกสิตเรณูปิณฺขรคพภพุมุ วีย จ ปริสุทฺธมปริโยทาทํ สบฺบํ สสสิริกมมุขํ ทิสวา “โสภติ วต โภ อรหตตปตโต อานนฺโท สเจ สตถา ฐเรยย อทฺธา อชฺช อานนทสส สาธุกาโร ทเทยย หนฺนททานิ อิมสสาหิ สตถารา ทาทพฺพํ สาธุกาโร ททามิติ ติกฺขตฺตฺฐ สาธุการมทาสีฯ

เมื่อนั้น พระมหากัสสปเถระเห็นความบริสุทธิ์ ผ่องใส ประดับด้วยรัศมี มีใบหน้าสว่างงาม ของท่านพระอานนท์ เหมือนผลตาลสุกที่หลุดจากขั้ว เหมือนแก้วมณีที่เกิดเองที่วางไว้บนผ้า กัมพลสีเหลือง เหมือนพระจันทร์เพ็ญพรายบนนภาที่ปราศจากวลาหก และเหมือนดอกบัวตูมมีเกสรสีแดงระเรื่อซึ่งเบิกบานยามต้องแสงพระอาทิตย์อ่อนๆ กล่าวแล้วว่า “ดูกรผู้เจริญ ช่างงดงามจริงหนอ พระอานนท์ได้บรรลุพระอรหัตต์แล้ว ถ้าว่าพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ในวันนี้ พระศาสดาพึงให้สาธุการแก่พระอานนท์เป็นแน่แท้ เอาเถิด บัดนี้เราจะให้สาธุการที่พระศาสดาพึงให้แก่พระอานนท์นี้” ได้ให้สาธุการ 3 ครั้งแล้ว

อถายสมา มหากัสสป วิกสิตมิว กมลวัน ตารามรีจิวิจมิว คนตล สุนิมมลมปริสโมโลเกตวา ภิกขุ อามนเตตวา “อาวุโส กิมปฐุม์ สงคายาม ธมม วา วินย วาติ วตวา “ภนเต มหากัสสป วินโย นาม พุทธศาสนสส อายุ วินเย จูเต สาสน จูต โทติ ตสมา ปฐุม์ วินย สงคายามาติ ภิกขุหิ วุตโต “กี ฐร กตวาติ วตวา “สมมาสมพุทโธ ธรรมานเวย วินยปริยตตี นิสสาย อายสมนต อูปาลิเมตทคเค ฐเปสิ เอตทคค ภิกขเว มม สาวกาน ภิกขุณ วินยธราน ยทิทมุปาลิตี ตสมา อูปาลิตเถรมปจจติวา วินย สงคายามาติ ภิกขุหิ วุตเต วินย ปจจจนตถาย อตตนาเว อตตาน สมนนโนโต “สุณาตุ เม อาวุโส สงโฆ ยทิ สงขสส ปตตกกลมหมุปาลี วินยมปจเจยยนติ สงฆ ญาเปสิฯ

ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปะมองดูบริษัทอันบริสุทธิ์สวยงาม เพียงดั่งป่าดอกบัวอันแย้มบานแล้ว เพียงดั่งพื้นท้องฟ้าอันระยิบระยับด้วยแสงดารา จึงปรึกษาแก่เหล่าภิกษุทั้งหลาย แล้วกล่าวว่า “ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย พวกเราจะสังคายนาอะไรก่อน พระธรรม หรือว่าพระวินัย” ผู้อันเหล่าภิกษุทั้งหลายเรียนว่า “ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปะผู้เจริญ ธรรมดว่าพระวินัยเป็นอายุของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยยังดำรงอยู่ พระพุทธศาสนาจักดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น พวกเราจะสังคายนาพระวินัยเป็นอันดับแรก” แล้วกล่าวต่อว่า “จะให้ใครเป็นธุระ” เมื่อเหล่าภิกษุเรียนว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่นั้นเอง ทรงอาศัยวินัยปริยัติ จึงตั้งท่านพระอุบาลีไว้ในเอตทัคคะว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลาย สาวกของเราผู้ทรงวินัย อุบาลีเป็นเลิศ” เพราะฉะนั้น เมื่อเหล่าภิกษุกล่าวว่า “พวกเราจะถามพระอุบาลีเถระแล้ว สังคายนาพระวินัย” เมื่อสมมติตนเองเพื่อต้องการถามพระวินัยแล้วเผด็จสงฆ์ให้ทราบ ว่า “ดูกรผู้มีอายุ ขอสงฆ์จงฟังคำของข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้วไซ้ ข้าพเจ้าพึงถามพระวินัยกะพระอุบาลีฯ

อถายสมา อูปาลิปี “สุณาตุ เม ภนเต สงโฆ ยทิ สงขสส ปตตกกลมหมายสมตมา มหากัสสปเน วินยมปฐุโฐ วิสขเซยยนติ เอวมตตาน สมนนนิตวา อุกุฐายาสนา เอกส จิวรี กตวา เถเร ภิกขุ วนทิตวา ธมมาสเน นิสีทิ ทนตขจิตวิชนิ คเหตุวาฯ ตโต มหากัสสป เถราสเน นิสีทิตวา อายสมนตมุปาลี วินยมปจจจนโต “ปฐุมมาวุโส อูปาลิ ปาราชิก กตถ ปญญตตนติ วตวา “เวสาสิย ภนเตติฯ “กमारพภา-

ติฯ “สุทินันท์ กลันทบุตตมารพภาติฯ “กิสมี วตถุสมินติฯ “เมณฐมเมติ วุตเต ปฐมสส ปาราชิกสส วตถุมปิ นิทานมปิ ปุคคสมปิ ปณญตติมปิ อนุปปณญตติมปิ อาปตติมปิ อนาปตติมปิ ปุจฉิตวา เอเต เนว อุปาเยน ทุตติยปาราชิกาทินัน วตถุอาทินิ ปุจฉินา สพพมุपालิตเถโร วิสขุเชลสิฯ

ฝ่ายท่านพระอุบาลีก็สมมติตนเองอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังคำของ ข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้วไซ้ ข้าพเจ้าผู้อันท่านพระมหากัสสปะถามแล้ว ฟังวิสัยชนาพระวินัย” แล้วลุกขึ้นจากอาสนะห่มจีวรเฉวียงบ่า ไหว้ภิกษุปุณณะทั้งหลาย แล้วนั่ง บนธรรมาสน์จับพัทวิชนีอันวิจิตรด้วยงาฯ คราวนั้น พระมหากัสสปะนั่งบนเถรอาสน์แล้ว ถามพระวินัยกะท่านพระอุบาลีว่า “ท่านอุบาลี ปฐมปาราชิกพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติ ณ ที่ ไหน” กล่าวแล้วว่า “ที่เมืองเวสาลี ขอรบฯ “ทรงปรารภใครฯ “ทรงปรารภพระสุทินกถันทบุตรฯ “ทรงปรารภในเพราะเรื่องอะไรฯ เมื่อพระอุบาลีกล่าวแล้วว่า “ในเพราะเรื่องเมถุนธรรม” ได้ถาม แล้วถึงวัตถุบ้าง นิทานบ้าง บุคคลบ้าง บัญญัติบ้าง อนบัญญัติบ้าง อาบัติบ้าง อนาบัติบ้าง แห่ง ปฐมปาราชิก แล้วถามถึงวัตถุเป็นต้นแห่งทุตติยปาราชิกเป็นต้น โดยอุบายนั้นนั่นเองฯ พระอุบาลี เถระได้วิสัยชนาเรื่องทั้งหมดแล้วฯ

ตโต จตตาริ ปาราชิกานิ ปาราชิกกณ्हํ นาม อิทนติ สงคهماโรเปตวา เตรส สงฆาทิเสเส เตรสกนติ เทว สีกขาปทานิ อนียตานิตี ตีส สีกขาปทานิ นิสสคคิยปาจิตติยานีตี เทวนวุติ สีกขาปทานิ ปาจิตติยานีตี จตตาริ สีกขาปทานิ ปาฏิเทสนียานีตี ปญจสตตติ สีกขาปทานิ เสขิยานีตี สตต ฐมเม อธิกรณสมถาติ ฐเปตวา เอว วิสาธิกานิ เทว สีกขาปทสทานิ มหาวิงคโคติ กิตเตตวา ภิกขุณีวิงคเค อฏฐ สีกขาปทานิ ปาราชิกกณ्हํ นาม อิทนติ ฐเปตวา สตตรส สีกขาปทานิ สตตรสกณ्हนติ ตีส สีก- ขาปทานิ นิสสคคิยปาจิตติยานีตี ฉสฏฐิสต สีกขาปทานิ ปาจิตติยานีตี อฏฐ สีกขาปทานิ ปาฏิเทสนี- ยานีตี ปญจสตตติ สีกขาปทานิ เสขิยานีตี สตต ฐมเม อธิกรณสมถาติ ฐเปตวา เอว ตีณิ สีกขาปท- สทานิ จตตาริ จ สีกขาปทานิ “ภิกขุณีวิงคโคติ กิตเตตวา จตสฏฐิภาณวารปติมณ्हิตมุกโตวิงคคํ สงคهماโรเปตวา เอเตเนว อุปาเยน อสีติภาณวารปริมาณํ ขนธกมฺพญจวิสติ ภาณวารปริมาณม- ปริวารณจ สงคายิตวา “อิหํ วินยปิฎกํ นามาติ วตวา आयสมตมฺพาลิมปฏิจฉาเปสฺสา “อาวุโส อิมํ ตฺยหํ นิสสิตเก วาเจหิติฯ

ลำดับนั้น พระเถระทั้งหลายยกปาราชิก 4 ข้อขึ้นสู่สังคหะว่า “นี่ชื่อปาราชิกกัณ्ह” แล้ว จัดสังฆาทิเสส 13 ข้อไว้ว่า “เตรสกัณ्ह” จัดสิกขาบท 2 ข้อไว้ว่า “อนียตะ” จัดสิกขาบท 30 ข้อ ไว้ว่า “นิสสคคิยปาจิตติย” จัดสิกขาบท 92 ข้อไว้ว่า “ปาจิตติย” จัดสิกขาบท 4 ข้อไว้ว่า “ปาฏิเทสนีเย” จัดสิกขาบท 75 ข้อไว้ว่า “เสขิเย” (และ) จัดธรรมทั้ง 7 ประการไว้ว่า “อธิกรณสมถะ” แล้วสวดประกาศสิกขาบท 220 ข้อไว้ว่า “มหาวิงค” จัดสิกขาบท 8 ข้อใน ภิกขุณีวิงคไว้ว่า “นี่ชื่อปาราชิกกัณ्ह” แล้วจัดสิกขาบท 17 ข้อไว้ว่า “สตตรสกัณ्ह” จัด

ลิกขาบท 30 ข้อไว้ว่า “นิสัคคิยปาจิตตีย์” จัดลิกขาบท 166 ข้อไว้ว่า “ปาจิตตีย์” จัดลิกขาบท 8 ข้อไว้ว่า “ปาฏิเทสนีเย” จัดลิกขาบท 75 ข้อไว้ว่า “เสขิเย” (และ) จัดธรรมทั้ง 7 ประการไว้ว่า “อภิภังคะ” แล้วสวดประกาศลิกขาบท 300 ข้อและลิกขาบท 4 ข้อไว้ว่า “ภิกขุณีวิมังค์” ยกอุกโตวิมังค์อันประดับด้วยด้วย 64 ภาณวารขึ้นสู่สังคหะแล้วสังคายนาชั้นแรกกำหนดนับ 80 ภาณวาร และปริวารกำหนดนับ 25 ภาณวาร โดยอุบายนั้นนั่นแล แล้วกล่าวว่า “นี่ชื่อว่าวินัยปิฎก” แล้วให้ท่านพระอุบาลีรับตอบรับฯ พระมหากัสสปะกล่าวว่า “ดูกรท่านผู้มีอายุ ขอท่านจงบอกเรื่องนี้แก่ผู้อาศัยของท่าน (อันเตवासิก)ฯ”

วินยสงคหาวสานเณ อุปาลิตเถโร ทนตขจิตวีชนี นิภขิปิตวา ธมมาสนา โอโรหิตวา เถเร ภิกขุ วุนทิตวา อตตโน ปตตาสเน นิสีทิตา วินย สงคายิตวา ธมม สงคายิตกาโม आयस्मा महाकस्सโป “ธम्म สงคายนเตหิ กัม ปุคคัลล จูรั กตวา ธมโม สงคายิตพโพติ ปุจฉิตวา ภิกขุทิต “เอตทคคัม ภิกขเว มมสาวกานัม ภิกขุณัม พหุสสุตानัม ยทิตमानนโท คตมิตานัม สตมิตานัม จิตมิตานามุปปฐากานัม ยทิตमानน-โทติ เอวั ภควตา आयस्मा आननโท อตถกกุสโล ธम्मกกุสโล พยญชนกกุสโล นิสุตติกกุสโล ปุพพาपरกกุสโลติ เอวั ธम्मเสนาปตินา จ ปสสโต ตสमा आयสมนตमानนทัม จูรั กตวา ธมม สงคายามาติ วุตเต ธम्म-ปุจฉนตถาย อตตนา ว อตตानัม สมมนนโต “สุมาตุ เม आवुโส संग्ฆो यथि संग्ฆस्स पत्तकल्ल-หมานนทัม ธम्मปุจฉเยยन्ति संग्ฆं ण्णापेत्तिฯ”

ในการสังคายนาพระวินัยสิ้นสุดลง พระอุบาลีเถระวางพัทวิชนีอันขจิตด้วยกาลงจากธรรมาสน์ แล้วไหว้เหล่าภิกษุปุณเถระ นั่งแล้วบนอาสนะที่ถึงแก่ตนฯ ท่านพระมหากัสสปะครั้งสังคายนาพระวินัยแล้ว เป็นผู้ประสงค์จะสังคายนาพระธรรม จึงถามแล้วว่า “เมื่อพวกเราจะสังคายนาพระธรรม ควรจะให้ใครให้เป็นผู้ระสังคายนาพระธรรม” เมื่อภิกษุกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญพระอานนทแล้วอย่างนี้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานนท์เลิศกว่าบรรดาภิกษุผู้สาวกของเราผู้เป็นพหูสูต ผู้มีคติ ผู้มีสติ ผู้มีจิต ผู้เป็นอุปัฏฐาก” และพระธรรมเสนาบดีได้สรรเสริญพระอานนทแล้วอย่างนี้ว่า “เป็นผู้ฉลาดในอรรถ เป็นผู้ฉลาดในธรรม เป็นผู้ฉลาดในพยัญชนะ เป็นผู้ฉลาดในนิรุกติ เป็นผู้ฉลาดในก่อนและหลัง” เพราะเหตุนี้ เมื่อเหล่าภิกษุกล่าวแล้วว่า “พวกเราให้ท่านพระอานนทเป็นผู้ระสังคายนาพระธรรม” จึงสมมติตนเองนั่นเองเพื่อสอบถามพระธรรม แล้วเผด็จสงฆ์ให้ทราบฯ “ดูกรผู้มีอายุ ขอสงฆ์จงฟังคำของข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้วไซ้ ข้าพเจ้าฟังถามพระธรรมแก่ท่านพระอานนทฯ”

आयस्मापि आननतो “सुमातु मे गन्ते संग्घो यथि संग्घस्स पत्तकल्लमहायस्मता महा-कस्सपेन धम्मपुण्णु ॥ विसखेयन्ति एवमतानं समननित्वा उण्णायसना ऐकस्सि जिवरि कतवा एते भिक्षु वुन्डित्वा धम्मसने निसिती तनत्तचित् वीชนี कहेत्वाฯ ततो महाकस्सपत्तेरो आयस्मनतमाननट्ठं धम्म-पुज्जनतो “पुम्मखालमावुโส आननत्त कत्त गालित्तन्ति वत्ता “अन्तरा ज गन्ते राखम्मन्तरा ज

นาลนทร์ ราชอาณาจักร อมพลภูฏิกายนตีฯ “กमारपुष्पात्” “सुपियेयुज् परिपुषाकं पुरमहतदुज् मग-
वनती” “किस्मी वदुस्मिन्ती” “वन्दनवन्देति वृत्ते पुरमखालस्स निथानम्पि पुक्कल्पि वदुम्पि पुञ्चित्
त्तमायस्मा आनन्तो विससुसेत्ति”

ฝ่ายท่านพระอานนท์ได้สมมติตนอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังคำของ
ข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้วไซ้ ข้าพเจ้าถูกพระมหากัสสปะถามแล้วจะพึง
วิสันหาพระธรรม” แล้วลุกขึ้นจากอาสนะห่มจีวรเฉยียงบ่า ไหว้ภิกษุปนเถระทั้งหลาย แล้วนั่งบน
ธรรมาสน์จับพัทวิชนีอันวิจิตรด้วยงา ลำดับนั้น พระมหากัสสปเถระ เมื่อจะถามพระธรรมกะท่าน
พระอานนทเถระว่า “ดูกรท่านพระอานนท์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพรหมชาลสูตร ณ ที่ไหน”
กล่าวแล้วว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ตรัสที่พระตำหนักหลวง ในพระราชอุทยานชื่ออัมพลภูฏิกา ใน
ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาท่อนั้น” “ทรงปรารภใครๆ” “ทรงปรารภสุปियปริพาชก
และพรหมทัตตมานพ” “ในเพราะวัตถุอะไร” เมื่อพระอานนท์กล่าวว่า “ในวัตถุที่ทรงสรรเสริญ
และที่ทรงกล่าวโทษ” ท่านพระอานนท์ได้วิสันหาถึงนิทานบ้าง บุคคลบ้าง วัตถุบ้างนั้นแห่งพรหม
ชาลสูตรที่พระมหากัสสปะถามแล้ว”

เอวํ ติวีสีลาลกตํ นานาวิธมิจฉาชีวกุหนลปนาทิวิธธันํ ทวาสภูฏิกิภูฏิกาลวินเวฐนํ
ทสสทสสโลกธตुकมปนํ พุรหมขาลํ สงคายิตวา ตโต ปริ “สามณญผลมปนาวุโส อานนท กถล ภาสิ-
ตุนตี อาทินา ปุฉฉาวิสสชานานุกเมน ติวคคสงคหํ จตตตีสสุตตุนตปติมณทิตํ จตตสภูฏิกากวนวาร-
ปริมาณมตุนตี สงคายิตวา “อัย ที่ขนิกาโย นามาติ อายสมนตมานนหมปฏิฉฉาเปสฺสา” “อาวุโส อิมํ
ตุยหํ นิสสิตเก วาเจหิตี”

ลำดับจากนั้น ครั้นสังคายนาพรหมชาลสูตร อันประดับด้วยศีล 3 ประการ อันกำจัด
มิจฉาชีวะและการพูดโกหกเป็นต้นมีประการต่างๆ กัน อันโลกธาตุหมื่นหนึ่งห้วงไหว ด้วยประการ
ฉะนี้ จึงสังคายนาสังคหวรรค 3 ประการขึ้นสู่แบบแผน (บาลี) อันประดับประดาด้วยพระ
สุตตันตะ 34 พระสูตร อันนับประมาณ 64 ภาณวาร ตามลำดับแห่งการถามและการตอบอาทิว่า
“ก็ ท่านพระอานนท์ พระผู้มีพระภาคตรัสสามัญญผลสูตร ณ ที่ไหน” แล้วให้ท่านพระอานนท์
ตอบรับว่า “นี้ชื่อว่า ที่ขนิกาโยฯ พระมหากัสสปะ กล่าววว่า “ดูกรท่านผู้มีอายุ ขอท่านจงบอก เรื่อง
นี้จะผู้อาศัยของท่าน (อันเตवासิก)ฯ”

ตโต อนนตรมสีติภาณวารปริมาณมชฉิมินิกายํ สงคายิตวา ธมมเสนาปติสาริปุตตตเถรสส
นิสสิตเก ปฏิฉฉาเปสฺสา “อิมํ ตุมहे จ परिหธาติ” ตโต อนนตรํ ภาณวารสทปริมาณํ สยุตตนิกาโย
สงคายิตวา มหากสสปตเถรมปฏิฉฉาเปสฺสา “ภนเต อิมํ ตุมหากํ นิสสิตเก วาเจฮาติ”

ในระหว่างนั้น ครั้นสังคายนาัมชฌิมนิกายมีประมาณ 80 ภาณวารอันไม่มีที่สิ้นสุด เหล่าภิกษุจึงให้ภิกษุผู้อาศัยของพระสารีบุตรเถระผู้ธรรมเสนาบดี²⁰⁵ รับเฉพาะแล้วฯ พระมหากัสสปเถระ กล่าวแล้วว่า “ก็ท่านทั้งหลายของจงรักษานิกายนี้ฯ ในระหว่างนั้น ครั้นสังคายนาสังยุตตนิคายมีประมาณ 100 ภาณวาร เหล่าภิกษุจึงให้พระมหากัสสปเถระรับเฉพาะแล้วฯ ภิกษุทั้งหลายกล่าวแล้วว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงบอกนิกายนี้ กะภิกษุผู้อาศัยของท่าน (อันเตวาสิก)ฯ

ตโต อนนตรํ วิสตีภาณวารสत्ปริมาณมัจจุตตรนิกายํ สงคายิตวา อนรุทเธตเถรมปฏิจจาเปสุฯ
“อิมํ ตุมหากํ นิสสิตเก วาเจธาติฯ

ในระหว่างนั้น ครั้นสังคายนาอังคุตตรนิกายมีประมาณ 120 ภาณวาร เหล่าภิกษุจึงให้พระอนรุทธเถระรับเฉพาะแล้วฯ ภิกษุทั้งหลายกล่าวแล้วว่า “ขอท่านจงบอกนิกายนี้ กะภิกษุผู้อาศัยของท่าน(อันเตวาสิก)ฯ

ตโต อนนตรํ ฐมมสงคณิวิภังคํ จ กถาวตถุ จ บุคคลี ธาตุยมกปฏฐานมภิธมโมติ วุจจตีติฯ
เอวํ สุวณณิตํ สุขุมญานโคจรํ ตนตี สงคายิตวา “อิทมภิธมปิฎกํ นามาติ วตวา ปยจ อรหตตสทานิ สขฌายมกํสุฯ

ในระหว่างจากนั้น ท่านเรียกธัมมสังคณิ วิภังค กถาวัตถุ บุคคล ธาตุกถา ยมก และปฏิฐานว่าพระอภิธรรมฯ ครั้นสังคายนาพระบาลีอันเที่ยวไปด้วยญาณอันละเอียดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าสรรเสริญไว้ดีแล้ว กล่าวแล้วว่า “พระพุทธรูปนี้ ชื่อว่าพระอภิธรรมปิฎก” แล้วได้ทำการสาธยายกะพระอรหันต์ 500 รูปฯ

ตโต อนนตรํ สุตตนิปาตธมมปทอทานอิติวุตตกวิมานวัตถุเปตวัตถุเถรเถรีคาคาชาตกนิท-
เทสปฏิสสัมภิตาปทานพุทธรวัสจริยาปิฎกาทีเภาทํ ขุททกวัตถุ สงคายิตวา สพเพเวว สขฌายมกํสุฯ

ในระหว่างจากนั้น ครั้นสังคายนาขุททกวัตถุมีประเภทแห่งสุดตนิบาต ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาคา เถรีคาคา ชาตก นิตเทส ปฏิสสัมภิตา อปทาน พุทธรวัส และจริยาปิฎกเป็นต้น ได้ทำการสาธยายขุททกวัตถุทั้งปวงนั่นเองฯ

เอวํ สพเพเมตํ สงคายนเตน มหากัสสปปมุขเณ วสิคเณน “อโย ฐมโม อโย วินโย อิทมปฐมํ พุทธรวัจํ อิทมมชฌิมพุทธรวัจณิมปจฉิมพุทธรวัจณิมิทํ วินยปิฎกमितํ สุตตปิฎกमितมภิธมปิฎกมยํ ทีฆนิกายโย อยมมชฌิมนิกายโย อโย สยุตตนิคายโย อยมัจจุตตรนิกายโย อโย ขุททกนิกายโย อิมานิ สุตตาทินิ นวงคานิ อิมานิ จตุราสีติ ฐมมกฺขนธสทสสานีติ อิมมฺปะเภทํ ววตถาเปตวา อณฺณุมปิ

²⁰⁵ แปลตามฉบับ S₁ ฐมมเสนาบดีโน

อุททานสงคหคคสงคหเปยยาลสงคหาทือเนกวิธึ ตีสู ปิฎกเกสุ สนนทิสสมานึ สงคหปปเกทยจ ววตถาเปตวา เอวิ สตตทหิ มาเสทหิ สงคหิตึา

พระพุทพจนึนึนึทึงหมตอึนวิสึคณมิพระมหากึสสปะเป็นหัวหน้าสึงคายนายอึอยู่ แล้ว กึาหนดประเกพนี้วึา “นี้ชึอวึาธรรมนึนี้ชึอวึาวินยึ นึนี้ชึอวึापฐมพุททวจนึ นึนี้ชึอวึามัชณมิพุททวจนึ นึนี้ชึอวึापจณมิพุททวจนึ นึนี้ชึอวึาพระวินยึปิฎก นึนี้ชึอวึาพระสุตตันตปิฎก นึนี้ชึอวึาพระอภิธรรมนึปิฎก นึนี้ชึอวึาทึฆนิกาย²⁰⁶ นึนี้ชึอวึามัชณมินิกาย²⁰⁷ นึนี้ชึอวึาสึงยุตตนิกาย²⁰⁸ นึนี้ชึอวึาอึงคุดตรนิกาย²⁰⁹ นึนี้ชึอวึาขุททกนิกาย²¹⁰ องคึ 9 มิพระสุตเป็นเหล่านึ พระธรรมนึขันธึ 84,000 เหล่านึ” และกึาหนด ประเกพทึงสึงคหะอึนปรากฎในพระไตรปิฎกหลายประการมิอุทานสึงคหะ วัคคสึงคหะ และ เปยยาละสึงคหะเป็นต้นมึนึเหล่านึอื่น แล้วได้สึงคายนายพระพุทพจนึนึนึ²¹¹โดย 7 เดือน ดัวย ประการณึนี้วึา

สุงคิตึปริโยसानึ จสส อิทมมหากึสสปะตเถเรน “ทสพลสส สาสนมปลยจวสสทสสปริมาณ- กาลปวตตนสมตถึ กตณตึ สณชาติปปโมทา สารุกัารึ ททมานา วิย อยมมหาปฐวิ อุททวานึปริยณตึ กตวา อเนกปลการึ สงกมปิ สมนกมปิ สมนเวทหิ อเนกานึ จ อจจธரியานึ ปาตฺรเทศุนตึฯ อยมปลฐม- มหาสุงคิตึ เถเรทหิ กตตตทา เถริกาทึฯ เถรานึ สมนพณฐวจนตตทา เถรวาทอติ วิภขชวาทึนา มุนินเทน เทสิตตตทา วิภขชวาทอติ จ วุจจตึวึา

กึในสึงคิตึปริโยसानึทึงพระพุทพจนึนึนึ มหาปฐวินึนึนึเหมือนเกิดความปรามอทยึให้ สารุกการอึอยู่วึา “พระมหากึสสปะเถระทึาพระศาสนาของพระทศพลนึนี้ให้สามารถเป็นไปได้ตลอดกาล มิประมาณ 5,000 พรรชานึ” จึงทึาให้เกิดความสละเทือนสละทึานหวั่นไหวเป็นอเนกประการจนถึนึวึา

²⁰⁶ ทึฆนิกาย ชุมนุมพระสุตทึมิขนาดยาว 34 สุต (สมเด็จพระพุททโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 124)

²⁰⁷ มัชณมินิกาย ชุมนุมพระสุตทึมิขนาดยาวปานกลาง 152 สุต (สมเด็จพระพุททโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 124)

²⁰⁸ สึงยุตตนิกาย คึอ ชุมนุมพระสุตทึจึจัดรวมเข้าเป็นกลุ่มๆ เรียกวึาสึงยุตตึ รวม 56 สึงยุตตึ มิ 7,762 สุต (สมเด็จพระพุททโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 124)

²⁰⁹ อึงคุดตรนิกาย คึอ ชุมนุมพระสุตทึจึจัดรวมเข้าเป็นหมวดๆ เรียกวึานิบาตหนึ่งๆ ตามลึาตึบจึานวน หัวข้อธรรมนึ รวม 11 นิบาต หรือ 11 หมวดธรรมนึ มิ 9,557 สุต (สมเด็จพระพุททโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 124)

²¹⁰ ขุททกนิกาย คึอ ชุมนุมพระสุตทึคาถาภาษิต คึาอธิบายและเรื่งราวเบ็ดเตล็ดทึจึจัดเข้าในสึนึนึกายนึแรก มิได้ มิ 15 คึมกึริ (สมเด็จพระพุททโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 124)

²¹¹ แปลตามฉบับ B ตึ สุงคิตึ

รองแผ่นดินเป็นที่สุด และความอัศจรรย์มากมายได้ปรากฏแล้วฯ ก็²¹²ปฐมมหาสังคีตนี้ชื่อว่า เถรีกา เพราะพระเถระทั้งหลาย²¹³ทำแล้วฯ ท่านเรียกว่าเถรวาท เพราะความที่แห่งคำของพระเถระเกี่ยวเนื่องกัน และท่านเรียกว่าวิภัชชาวาท เพราะความที่พระจอมมุนี (มุนินท) ผู้วิภัชชาวาท ทรงแสดงไว้แล้วฯ

เต ปน มหากสสุปาทย ชีณาสวา อิมิ โลกโมภาเสตวา อคคิกุขนธา วีย ชลิตวา อนุกกเมน ชีณา สีนหปทีปา วีย ปรีนิพพายีสฺสา วุตตํ หิ

ก็พระชีณาสพทั้งหลายมีพระมหากัสสปะเป็นต้นเหล่านั้น ได้ทำโลกนี้ให้ส่องสว่างรุ่งเรือง แล้วเหมือนท่อนเพลิง ได้ปรีนิพพานแล้วโดยลำดับ เหมือนดวงประทีปสิ้นเชื้อดับไป²¹⁴ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า

เถราปี เต มติปทีปทนธการา

โลกนธการหนนาปี มหาปทีปา

นิพพาปิตา มรณโฆรมหานิเลน

เตนาปี ชีวิตมทมตติมา ชเหยยาติฯ

พระเถระแม่เหล่านั้น ผู้จัดความมืดด้วยประทีปคือปัญญา ผู้เป็นประทีปดวงใหญ่ ผู้กำจัดความมืดในโลก ถูกพายุใหญ่อันร้ายแรงคือความตายให้ดับเสียแล้ว แม้เพราะเหตุนั้นชนผู้มีปัญญาคควรละความมัวเมาในชีวิตเสียให้ได้ฯ

ปฐมสงคีตติกา

ปฐมสังคีตติกา จบแล้ว

ตโต วชชีนมปฏิพาหนตถาย คงคาย นทียา โคตมตติถาวีหุเร ปาฐลิตคามเก ปาฐลิตปุตตี นาม อุตตมํ นครมาเปตวา ตตถ วุตถโธ อชาตสตตุ ราชา ตโต อปรภาเค อุทยภทโท อนุรุทโธ มุณโฑ มาคทายโก สุสุณาโคติ ฉนนมมครราชูนมจเจยน ปตตาทิสกสสุส กาทาโสภสสุส ทสเม สัวจจเร วสสสต-ปรีนิพพุเต ตถาคเต อายสฺมา ยโส กากณฺชกปุตโต วชชีสุ จาริกํ จรมาโน “เวสาลิกา กิร วชชีปุตตกา

²¹² แปลตามฉบับ B ปน

²¹³ แปลตามฉบับ S₂ มหาเถเรหิ

²¹⁴ แปลตามฉบับ S₁ ชีณาสวสินห-

ภิกขุ เวสาลีย์ ทส วตฺถุณี ทีเปนตีติ สุตฺวา “น โข เม ตํ ปติรูปํ โสหํ ทสพลสฺส สาสนวิปตฺติมฺสฺส ตฺวา
 อปโปสฺสูกโก ภเวยฺย หนทาหมธมฺมาทินโน นิคฺคเหตุวา ธมฺมํ ทีเปมิตฺติ จินฺเตตฺวา ทฺวาทส
 ภิกขุสฺตสฺสทฺสาณินิ มหาวเน สนฺนิปาตาเปตฺวา เตสฺสมชฺเช เรวตฺตเถเรน ทส วตฺถุณี ปุจฺฉาเปตฺวา
 อานนทสมณินทสทฺธิวาทริเคน ทิฏฺฐูปุพฺพทสฺพลน วิสฺวสฺสตีเคน สพฺพกามิตเถเรน วินยฺ
 วิสฺสชฺชาเปตฺวา ตานินิ อุกฺกมฺมานินิ อุกฺกพินฺนยานินิ อปคตสฺตถุสฺสาณานินิ กตฺวา “ปุณ ฐมฺมณฺจ วินยฺณฺจ
 สงฺคายิสฺสามาติ เตสฺสุ ติปิฏฺกธเร ปตตปฏฺธิสมฺภิเท สตต สตภิกขุ อฺจฺจินิตฺวา เวสาลียฺ วาลุการาม
 สนฺนิสึทิตฺวา กาฬาสฺกนรินฺเทน กตารกฺโข สพฺพํ สาสนมลํ โสเธตฺวา มหากสฺสปตฺเถโร วิย ปุณ
 ปิฏฺกวเสน นิกายวเสน องฺควเสน ฐมฺมกฺขนธฺนยวเสน สพฺพํ ฐมฺมณฺจ วินยฺณฺจ สงฺคายิตฺวา อฏฺฐุทฺธิ
 มาเสทฺธิ นิฏฺฐาเปสึ”

ลำดับนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูโปรดให้สร้างพระนครอันเลอเลิศชื่อว่าเมืองปาฏลีบุตร²¹⁵
 ในปาฏลีคามซึ่งไม่ไกลจากท่าชื่อว่าโคตมะ ในแม่น้ำคงคา เพื่อต้องการกั้นเมืองวัชชี แล้วทรง
 ประทับอยู่ในเมืองนั้น ในกาลถัดมา เมื่อพระตถาคตเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ 100 ปี
 ในปีที 10 แห่งพระเจ้ากาฬาศุกราช ผู้ได้รับการอภิเษก โดยการล่วงไปของพระราชาแคว้นมคธ 6
 พระองค์คือ พระเจ้าอุทยภัททะ พระเจ้าอนุรุทธะ พระเจ้ามุนฑะ พระเจ้ามาคทายกะ และ
 พระเจ้าสุสุนาคะ ท่านพระยสภากัณฐบุตรเที่ยวจาริกไปอยู่ในวัชชีชนบทได้สดับว่า “ข่าวว่าพวก
 ภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองไพศาลี แสดงวัตถุ 10 ประการในเมืองไพศาลี²¹⁶” จึงดำริว่า “ข้อที่เราได้
 ฟังความวิบัติแห่งพระศาสนาของพระทศพลแล้ว จะพึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยเสีย ไม่สมควร
 แก่เราเลย เอาละ เราจะข่มพวกอธรรมวาทีเสียแล้วยกย่องธรรม” ได้ประชุมภิกษุ 1,200,000 รูป
 ในป่ามหาวัน ให้พระเรวตเถระสอบถามวัตถุ 10 ประการในท่ามกลางแห่งภิกษุเหล่านั้น ให้พระ
 สัพพกามีเถระ ผู้เป็นสัทธิวาทริกของจอมสมณะคือพระอานนท์ ผู้เคยเห็นพระทศพลมาก่อน
 ผู้มีพรรษากาล 120 ปี ได้ชี้แจงพระวินัย ได้ทำวัตถุ 10 ประการนั้นให้เป็นวัตถุนอกธรรม
 นอกพระวินัย อันมีสัตตศาสนาไปปราศแล้ว จึงดำริว่า “เราจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยอีก
 ครั้ง” ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ได้คัดเลือกภิกษุ 700 รูป ผู้ทรงพระไตรปิฎก ผู้บรรลุปฎิบัติสมาธิ
 แล้วประชุมกันที่วาลุการามในเมืองไพศาลี มีพระเจ้ากาฬาศุกราชทำการอารักขา แล้วให้ชำระ

²¹⁵ ปาฏลีบุตร ชื่อเมืองหลวงของพระเจ้าอโศกมหาราช (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 259)

²¹⁶ เวสาลีหรือไพศาลี ชื่อเมืองหลวงของแคว้นวัชชี ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำคงคา ส่วนที่
 ปัจจุบันเรียกชื่อเป็นอีกแม่น้ำหนึ่งต่างหากว่า แม่น้ำคันทัก ซึ่งเป็นสาขาใหญ่สาขาหนึ่งของแม่น้ำนั้น และเมื่อไหลลง
 มาจากเวสาลีก็ประมาณ 40 กม. ก็เข้าร่วมแม่น้ำคงคาที่จุดบรรจบซึ่งห่างจากเมืองปัฏนา (ปาฏลีบุตร) ไปทาง
 ตะวันออกเฉียงเหนือเพียงประมาณ 5 กม. (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 421)

มลินแห่งพระศาสนาทั้งหมด แล้วสังคายนาพระธรรมและพระวินัยทั้งหมดด้วยหมวดปิฎก นิกายองค์ นัยแห่งพระธรรมชั้นธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ได้สังคายนาสำเร็จแล้วสิ้น 8 เดือน

ตथा เถรวาทาลงการภูเตหิ พุติยสงคีติการเกหิ นิคคหิตา ทสสทสสมตตา ปापิกขุ มหา-
สงฆิกं นาม อัจฉริยวาท อังสุฯ ตโต วิสรุกขโต นิกขนตปญจสาขา วिय มหาสงฆิกนิกายโต โคกุลิก
เอกพโยหาริก ปณณตติวาโท พาทุลิก เจตติยวาโทติ เอเต ปญจัจฉริยวาทา ชาตาทา อถ มหาโพธิโต
อปพญาปพญวนทากา วिय เถรวาทโต นีหญนีหญา ปापิกขุ มหีสาสโก วชชีปุตโตโก ธมมุตตริโย
ภททยานิกो ฉन्नคาริกो สมมิตติโย สพพตถวาที ธมมคตติโก กสสปิโย สงกนติโก สุตตวาโทติ เอเต
เอกาทสัจฉริยวาท อังสุฯ เอว เถรวาทโต สत्तरส วาทา จนุทนกขนุโต นิกขนตอลกลาปา วिय
พุติเย วสสเส ชาตาทา

เมื่อนั้น เหล่าภิกษุผู้ชั่วช้าสักว่าหนึ่งหมื่นรูปถูกข่มด้วยพุทฺธสังคีติการก (ผู้ทำสังคายนา
ครั้งที่ 2) อันเป็นเครื่องประดับของเถรวาท แล้วจึงสร้างลัทธิอัจฉริยวาทชื่อว่ามหาสังฆิกะ
ถัดจากนั้น อัจฉริยวาท 5 นิกายเหล่านั้นคือ นิกายโคกุลิกะ นิกายเอกพโยหาริก นิกายปณณตติ-
วาท นิกายพาทุลิก และนิกายเจตติยวาท แดกออกจากนิกายมหาสังฆิกะเหมือนกิ่งไม้ 5 กิ่งซึ่งงอก
ออกจากต้นไม้พืชมฯ ครั้งนั้น ภิกษุผู้ชั่วช้า ผู้ถูกขับไล่ออกแล้วจากเถรวาทเหมือนกาฝากที่ถูกนำ
ออกจากมหาโพธิพฤกษ์ ได้ทำอัจฉริยวาท 11 นิกายเหล่านั้นคือ นิกายมหีสาสกะ นิกาย-
วชชีปุตตกะ นิกายธัมมุตตริยะ นิกายภททยามิกะ นิกายฉन्नคาริกะ นิกายสมมิตติยะ นิกาย-
สัพพตถวาที นิกายธัมมคตติกะ นิกายกสสปิโย นิกายสังกนติกะ และนิกายสุตตวาทะฯ นิกาย 17
นิกายแตกออกจากเถรวาท ลึน 200 ปี เหมือนกองไฟที่ปะทุจากแก่นจันทร์ ด้วยประการฉะนี้

ตโต ปรี ลามสกุการนิสสิตา คหิตภิกขุเวสสา เวทปารคา อญญุตติตติยา พุทฺธธมมํ ติตติยธมเม
ปกขิปิตวา เต เอกโต โยเซตวา ปุชชนโลกั วนเจตวา²¹⁷ เตสั เตสั กเถนตา ทนธานั สหการผลาการั
กิมปกกมิว อธมมํ ธมมเลเสน ทสเสตวา “อิหิ พุทฺธจจันนติ โวหรนติฯ เหมวโต ราชคิริโย สิทธตติโก
ปพพเสลियो อปรเสลियो วาชิริโยติ เอเต ฉ อัจฉริยวาทะ สมภูฐาเปฐา อิเม จตุวีสติ อัจฉริยวาทา
ชมพุทีเป ชาตาทา ธมมรุจิสาคลियाติ เทว อัจฉริยวาทา ลงกาทีเป ชาตาทา

เบื้องหน้าแต่นั้น เหล่าอัญญเดียรถีย์ ผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวท ผู้อาศัยลากลัทธิการะ ผู้ปลอม
บวชเป็นภิกษุ ได้บรรจธรรมของพระพุทธเจ้าไว้ในคำสอนของเดียรถีย์ แล้วปรุแต่งธรรมเหล่านั้น
ให้เป็นส่วนเดียวกัน ลวงหมู่ชนชาวโลก บอกร (ธรรม) แก่ชนเหล่านั้นๆ แสดงธรรมด้วยเล่ห์ว่า
เป็นธรรมแก่คนเฒ่าเขลา เพียงดังผลไม้ไม่มีพิษอันคล้ายผลมะม่วง พวกนั้นกล่าวว่า “นี่เป็นพระพุทธ
พจน์ฯ ภิกษุ 6 รูปเหล่านั้นคือ เหมวตะ ราชคิริยะ สิทธตติกะ ปัพพเสลียะ อปรเสลียะ และ

²¹⁷ น่าจะเป็น วญเจตวา

วาชีริยะ ได้ตั้งขึ้นแล้วในอาจริยวาทฯ อาจริยวาท 24 นิกายเหล่านี้ แยกแยกกันในชมพูทวีปฯ
อาจริยวาท 2 นิกายคือ ธรรมจริยะ และสาคลิยะ แยกแยกกันในลังกาทวีปฯ

เอเตสุ เถรวาท ปน ภควโต ปฏฐาย คคนคงคาชลปวาโท วีย นิम्मโล ชาตริงคมณิ วีย วิสุท-
โธ ปทุมทเลหิ ชลพิณฑุ วีย นิกายนตเรหิ อสมมิสโส หุตวา อมตรสพวาหิ ปุณณจนโท วีย สเทวกั โลกั
สนตปเปนโต ยาวชชตนา อากณฉีตีฯ

ก็ในบรรดานิกายเหล่านั้น นิกายเถรวาทเป็นนิกายปราศจากมลทิน เหมือนสายน้ำคางคาที่
ไหลเชี่ยวบนท้องฟ้า มีความหมจดเหมือนแก้วมณีมีค่ามาก ไม่เจือปนด้วยนิกายอื่นเหมือนหยาด
น้ำบนใบบัว นับตั้งแต่ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้า ยังสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกให้สำราญอยู่เหมือน
พระจันทร์เพ็ญอันเป็นกระแสน้ำอมฤต มาจนถึงในกาลบัดนี้แลฯ

เอตดาวตา ทสสทสส สปาปภิกขุ

นิทฐย ฐุตทสวตถุมลา อักสุ

ยนเต สุนิมมลยเสน ยเสน สทฐิ

สงคีติมชฉิตมลา อปี ทสสิตา สาฯ

มลทินได้รับการสะสางแล้วโดยพระยสะ (พระยสกาภิณฑบุตร) ผู้มี
ชื่อเสียงบริสุทธ์สะอาดสู่การสังคายนา ได้ขับไล่ภิกษุนอกรีตหนึ่ง
หมื่นรูป (และ) ขจัดมลทินคือวัตุ 10 ประการได้สำเร็จ ดังเรา
แสดงไว้แล้วฯ

ทุตยสงคีติถา

ทุตยสงคีติถา จบแล้ว

ตโต กาทาโสกรนรปติสุนโว ภททเสโน โกรณทวณโณ มงคุโร สพพชโท ซาลีโก อุโก
สชโย โกรทโย นนทิวทโน ปณจมโกติ ทส ภาตฺราราชาโน อหฺสฺสา ตโต โจรปฺพทา อุกคเสนนโท
ปณทฺกนนโท ปณทฺคตินนโท ภูตปาลนนโท รฐฐปาลนนโท โควิสานกนนโท ทสสิทฺกนนโท
เกวณฺณนนโท ฌนนนโทติ นว นนทราชาโน อหฺสฺสา ตโต วิชฺฐทสสงคามะ กปิลวตฺถุโต นิกชนตสภย-
ปุตเตหิ มาปีเต โมริยนคเร นรินทฺกสสมโว จนทคฺตตฺกมาโร จานกฺทวิชปติสมฺสสาหิโต ปาณฺณลิปุตเต
ราชา อโหสิฯ ตสส ปุตโต พินฺทฺสาโร นาม ปิตุจฺเจยน ราชา หุตฺวา เอกสตปุตฺตกานํ ชนโก อโหสิฯ

ลำดับต่อมา พระโอรสของพระเจ้ากาฬโคศรราชผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชนได้ครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้พี่น้องกัน (ภาตุราช) ถึง 10 พระองค์ คือ พระเจ้าภัททเสนะ พระเจ้าโกธินทวณะ พระเจ้ามังคะระ พระเจ้าสัพพัชหะ พระเจ้าชาลิกะ พระเจ้าอุภะ พระเจ้าสัทธชยะ พระเจ้าโกธัพยะ พระเจ้านันทิวัทธนะ และพระเจ้าปัญจุมกะฯ ถัดจากพระโอรสของพระเจ้ากาฬโคศรราชนั้นมา พระเจ้านันทราช 9 พระองค์²¹⁸ ผู้เคยเป็นโจรมาก่อน (ได้ครองราชย์สืบมา) คือ พระเจ้าอุคคเสนันทะ พระเจ้าปันทุกนันทะ พระเจ้าปันทุกตันทะ พระเจ้าภูตปาลันทะ พระเจ้ารัฐฐปาลันทะ พระเจ้าโควิสาณกนันทะ พระเจ้าทสลิทกนันทะ พระเจ้าแก้วภูณันทะ และพระเจ้าธนนันทะฯ ถัดจากราชวงศ์นั้นทะนั้นมา พระเจ้าจันทคุตตกุมารผู้ประสูติจากราชสกุลในโมรียนครที่เจ้าศากยบุตรผู้อพยพจากเมืองกบิลพัสดุ์ทรงสถาปนาไว้ ในเพราะสงครามของพระเจ้าวิฑูทกะ ทรงศึกษาเล่าเรียนจากหัวหน้าพราหมณ์ชื่อจ้านักกะ แล้วเสวยราชย์ในเมืองปาฏลีบุตรฯ ท้าวเธอมีพระโอรสพระนามว่าพินทุสาร ทรงอภิเษกเป็นพระราชโอรสโดยกาลล่วงไปแห่งพระราชบิดา ทรงเป็นพระราชชนกของพระโอรส 101 พระองค์ฯ

เตสุ โมรียวัสชา ยมมาเทเวีย อโสกตีสสาภิธานัน ทวินนมบุตตานมมชเณ เชฏโฐ อโสกกุมารโ อวนตริภูฏ ภูณชติ ปิตรา เปลิตโต ปาฏลิปุตโต ปณญาสโยชนมตถเก วิฑูทภยาคตาน สากิยานมาวาสเมทิสมนาม นครมปตวา ตตถ สุรยวตินพิพิเสส เวทิส สกยกุมาริกมาทาย อุชเชนีราชธานี ยา รชช กโรนโต มหินทาภิธาน สกลโลกสิวงกร กุมารณจ สงฆมิตตาภิธานิ โลกานนทกร กุมาริกณจลภิตวา เตสมมุขปทุมวนาวโลกนสุขมนนทวนโต ปิตโน คิลานภาว สุตวา สิมมปาฏลิปุตตมุปคนตวา ปิตุจรรณปาริจริย กตวา ตสสาวสาเน รชชมคคเหลสิฯ

บรรดาพระราชโอรสเหล่านั้น พระกุมารพระนามว่าอโสก ทรงเป็นพระเชษฐาในระหว่างพระโอรส 2 พระองค์คือ เจ้าชายอโสกและเจ้าชายติสสะ (ประสูติ) แต่พระนางธัมมาเทวีผู้มีชาติกำเนิดจากโมรียวงศ์ ทรงถูกพระราชบิดาทรงส่งไปครองแคว้นชื่อว่าวันตี ครั้นเสด็จถึงเมืองชื่อว่าเวทิสะ ในที่สุดหนทางระยะ 50 โยชน์จากเมืองปาฏลีบุตร อันเป็นที่อยู่อาศัยของชาวศากยะผู้อพยพหนี (ราช)ภัยอันเกิดแต่พระเจ้าวิฑูทกะ ทรงนำ (อภิเสก) นางกุมาริกาเชื้อสายศากยะชื่อว่าเวทิสสา ผู้เหมือนนางเทพอัปสรในเมืองนั้น ทรงเสวยราชย์ในราชธานีชื่อว่าอุชเชนี ทรงได้พระกุมารพระนามว่ามหินทะ ผู้ทำความสุขแก่โลกทั้งมวล และพระกุมารีพระนามว่าสังฆมิตตาผู้ทำความเพลิตเพลินแก่โลก ทรงเสวยความสุขอันเกิดจากการมองดูตดวงบัวคือดวงหน้าของพระ

²¹⁸ ราชวงศ์นั้นทะนั้นได้รับการสถาปนาขึ้นโดยพระเจ้าปัทมนันทะ ผู้แย่งชิงราชสมบัติมาจากราชวงศ์เศศุนาค กษัตริย์พระองค์นี้ทรงเป็นผู้ที่ยืมโหดและแผ่ขยายอาณาจักรออกไปอีกกว้างไกล ในราชวงศ์นี้มีกษัตริย์ปกครองถึง 9 พระองค์รวมเป็น 22 ปี กษัตริย์พระองค์สุดท้ายพระนามว่าธนนันทะ ครองราชย์ในช่วงที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาจักรีทาทัพมาถึงเขตแดนชมพูทวีป (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2552: 34)

กุมารและพระกุมารีเหล่านั้น ครั้นลำดับความที่พระราชบิดาทรงประชวร จึงรีบเสด็จไปยังเมือง ปาฏลีบุตรอย่างเร่งด่วน ทรงทำการปรนนิบัติพระบาทของพระบิดา ในคราวพระราชบิดานั้นเสด็จ สวรรคตแล้วจึงได้ครองราชย์แล้ว

ตํ สุตวา ยุวราชา สุมนาภิธานุ กุชฌิตวา “อชช มรณํ วา เม โหตุ รชชํ วา โหตุติ อฏฺฐนวุติ-
 ภาตูกเสรินิกรปริวุโต พทฺธวลาหกาทิสีหสมานปรกุกเมหิ สุรมหาโยเธหิ สนาถิกตาย รวีกิรณปรามาสะ-
 วิปผุริตวิมลตเลน อุตฺถงคตกุนตลตาวเนน สมุคคตนิลุปปลมกุลวนคหณมมหาสรํ วิย คคนตลํ
 กุรุมานาย ปาฐฺฐินวณเณหิ สุนิสิตชคคปฏฺฐเณหิ จฺฐิตมชฌนตีกทิวสเกรหิ วิย วิชฺโชตมานาย อจฺจิมนตีหิ
 ปตติปนตีหิ โอสถิตารกาวัลลีหิ วิย ปชฺชชนุตติยา อปริमितคชตฺตรครถาย จตฺตรงคคินิยา เสนาย ปริวุโต
 อยณฺณมณฺณสึหนาทมนคชชิตานิ วิวิธปทรณปปหารคชวจชลิตทหนวิชชุลลภาสฺสุราณิ คมภีรตถนิต-
 จาปชลธรรนิกขนตสรธาราสหสฺसानิ วสสาปนโต กนกกิงกิกนิททาลมฺงการวิราวิณมมหาเมชวโรธมฺต-
 ตนภตลนินมมลนิติมุขํ วิวิธรตนปปภาสฺสุรริสสังฆิกํ ภีสนรมณียทสสนํ สตติวสสยจ วสสาปนโต
 สํวฏฺฐสาครชลตฺตรงคสงฆาโต วิย อชฺโหมตถรณโต อูปคจฉิฯ”

พระยุพราชทรงพระนามว่าสุมนะ ครั้นลำดับข่าวนั้นแล้วก็เกรี้ยวกราด ตรัสว่า “ในวันนี้ ความตายหรือความเป็นพระราชาจะมีแก่เรา” ทรงแหวดล้อมด้วยฝูงราชสีห์คือพระภาดา 98 พระองค์ ทรงห้อมล้อมไปด้วยจตุรงค์เสนา มีช้าง ม้า และรถรบไม้ถ้วน อันบัญชา (ทัพ) ด้วย แม่ทัพผู้เกรียงไกร ผู้มีความบากบั่นเสมอด้วยราชสีห์ที่วิ่งไล่ฆ่าลาหกเป็นต้น ผู้ทำท้องฟ้าให้เป็น ประหนึ่งสระกว้างใหญ่ที่รกชัฏด้วยดงดอกนิลบุล²¹⁹ ต่อมอันผุดขึ้นตามดงเถาวัลย์คือหลาวที่ไปใน เบื้องบนเพราะพื้นอันหมดจดระยิบระยับยามถูกต้องประกายแสงพระอาทิตย์ ผู้วาววับด้วยแผ่น พระขรรค์อันคมกริบมีสีสันดุจปลาสดาดเหมือนพระอาทิตย์ลอยอยู่ตรงกลาง ผู้รุ่งโรจน์อยู่ด้วยถ้อง แถวแห่งพลเดินเท้าที่ลุกเป็นเพลิง เหมือนแถวดาวประกายพริ้ว แล้วทำให้สายฝนคือลูกศรนับพัน พุ่งออกจากเมฆฝนคือคันธนูอันตั้งก้างวาลด้วยเสียงฟ้าร้องโปรยปรายอยู่ อันคำรามคำรณจากกลีบ เมฆเหมือนเสียงร้องของราชสีห์ที่คำรามใส่กัน อันโชติช่วงด้วยแนวสายฟ้าแลบคือไฟที่ลุกโพลง จากเกราะของช้างเพราะเครื่องประหารหลากหลายชนิดที่กระทบกัน และให้ฝนคือหอกโปรยปราย อันมีเสียงดังกรูกริ่งของข่ายกระดิ่งทอง อันมีหน้า (ใบมีด) ที่สะอาดหมดจดและคมกริบประหนึ่ง ท้องฟ้าที่พ้นจากสิ่งกีดขวางคือมหาเมฆ อันสะท้อนแสงพระอาทิตย์คือรัศมีของแก้วหลากหลาย ชนิด อันน่าสะพรึงกลัว น่าอภิมรย์ และน่าเขยชม แล้วบุกเข้าไปประหนึ่งมวลระลอกคลื่นแห่งน้ำ ในมหาสมุทรในสังวัฏฏ์ก็ป่วนทับอยู่

²¹⁹ บัวนิลบุล (Nymphaea cynaea Roxb.) เป็นบัวสายชนิดดอกบานตอนกลางวัน เมื่อเริ่มบานจะมีสีม่วง ครามอ่อนแล้วเปลี่ยนเป็นสีม่วงชมพูเรียก “บัวผัน” “บัวขี้แบ้” หรือ “บุษกร” ก็มี (วิเชียร จีรวงส์, 2540: 10)

ตทา อุชเชนีราชา สมรมหาอุสุสวปโมทนิพฺภโร โยธวิกุมทสสนาภิลาส สงคามมปฺกชนทิตวา
 ริปฺพลชลนิธิมชเม ขคฺคชาลาวลีฬหาวพพานลสทิส อราติมณฺญ กตวา ชลมานทิวสโกโร วีย อตถงคเต
 ยุวราชชนนิกเร ราชทวารกานิกกรมณฺตราธาเปตวา กุสุมปุรสรสสิชนกมลฉนวนํ วิกาสตวา ชินวรปริ-
 นิพพานโต ทวินนํ วสสสถานมฺปฺริ อฏฐารสเม วสเส สกลชมพฺที่เป เอกรชชาติเสกมปตวา คคนเมทินี-
 โยชนุคฺคตาวคตเตชทหนสญจโย เทวตาทิ ปติทินมฺปนียมานโสฬสกลสอาโนตตตสสิลนาคลตากลาโป
 ตถานีตาคทามลกหรีตกสทการผลวิวิธราศากฺกกรปรามสนปีตวตถนททททปโนนาโค ปนียมาน-
 ทิพทกุลยวิเลปณชนสมนกุสมปโฏ สุกาภินียมานนวุติวาทสสททสรสยชชาติสาลิมณฺชรีนวิโ
 อุนทฺรทตนิตฺตุสาณชตตณฺฑุโล คหิตมกรนทพินทุมธฺรกรุกกตมณฺฉนวิหมหานโส อจจคณปตณฺฏกมมาร-
 สาลโ มธฺรุมโนทรกรวิกสกุณรวปฺริตอนเตปฺโร อิติ วจนปลาตีตยสตาย อปริมาณราชทิสมฺปนโน
 อฺปรตวยาปารตาย สมณพฺราหมณปยิริปาสนํ กาทฺตุกาโม นานาปาสณทวาลีโน อานาเปตวา วีมีสิตวา
 โภเชตวา วิสสชชนโต วิตินาเมติฯ

เมื่อนั้น พระเจ้ากรุงอุชเชนี ผู้บ้นเทิงเริงรมย์ในมทรสพอันยิ่งใหญ่คือสมรภูมिरบ
 ผู้หิวกระหายในการทอดพระเนตรชัชชนะของกองทัพ โจนทะยานสู่สงครามแล้ว ผู้เหมือนเปลวไฟ
 ได้นำเพราะความงามของเปลวไฟคือพระชรรค์ ในท่ามกลางมหาสมุทรคือรีพลของศัตฺรุ ทรงทำ
 การย้ายเข้าศึก เหมือนพระอาทิตย์กำลังรุ่งโรจน์ เมื่อดวงจันทร์คือพระยุพราชถึงความฉิบหายแล้ว
 ก็ทำให้กลุ่มดวงดาราการคือพระโอรสของพระราชอาอันตรายนหายไป ทรงทำดงดอกบัวคือหมู่ชนใน
 สระดอกไม้คือเมืองให้แยมบ้านแล้ว ทรงถึงการอภิเษกเป็นพระราชาเพียงพระองค์เดียวในชมพู
 ทวีปทั้งสิ้น ในปีที่ 218 นับแต่การปรินิพพานของพระชินวร ผู้เป็นที่สั่งสมไฟคือพระเดชอันแผ่ขึ้น
 บนท้องฟ้าหนึ่งโยชน์และแผ่ลงไปในเมทนีดลหนึ่งโยชน์ ผู้มีกลุ่มแห่งหมอน้ำจากสระอโนดาตและ
 ไม้ชำระฟันชื่อนาคลดาทีเหล่าเทพดาทั้งหลายน้อมเข้ามาทุกวัน ผู้มีผลมะขามป้อมที่เป็นพระโอสถ
 ผลสมอที่เป็นพระโอสถ ผลมะม่วงหอม พระภูษาหลายสี ผ้าเช็ดพระหัตถ์สี่เหลือง และน้ำอุ่นจาก
 สระฉัททันต์ที่เทพดานั้นน้อมมาแล้ว ผู้มีดอกบัวล้วนทิพย์สำหรับไล้ทาพระวรกาย ยายหยอดตา
 และผ้ามีสีคล้ายดอกมะลิที่พญานาคน้อมเข้ามาอยู่ ผู้มีกลุ่มช่อข้าวสาลีที่เกิดเองในสระเกิดเองแก้
 หมิ่นเกวียนที่นกแขกเต้าน้อมเข้ามาอยู่ ผู้มีข้าวสารที่ไม่หักที่พวกหนูเกล็ดแล้ว ผู้มีโรงครัวคือกอง
 น้ำผึ้งที่เก็บเอาด้วยฝูงผึ้งซึ่งทำจากหยดน้ำหวานดอกไม้ ผู้มีโรงหล่อเป็นที่ตกไปแห่งค้อน (ผ้าฟืน)
 ของกลุ่มหมี ผู้มีพระราชวังที่เต็มไปด้วยเสียงร้องของนกการเวกเป็นที่ไพเราะน่าจับใจ ทรง
 บริบูรณ์แล้วด้วยพระราชฤทธิ์อันนับประมาณมิได้ เพราะยศในอดีตตามคลองแห่งพระดำรัส ด้วย
 ประการฉะนี้ มีพระประสงค์จะทำการเข้าไปนั่งใกล้สมณะและพราหมณ์ เพราะความขวนขวายที่
 ทรงงดไว้ แล้วสั่งบังคับพวกนักบวชผู้ถือลัทธิปาสัณณะต่างๆ ทรงสอบสวนแล้วจึงให้บริโภค
 จึงบริจาคพระราชทรัพย์ให้เวลาล่วงไปอยู่ฯ

ตโต สคพภาย ยวราชภริยาย สามิโน วินาส์ สุตวา ภิตาย ปาจีนทวาราวีหุเร จณทาล-
คามมปฏิญญาय कामทวारे निโครत्तरुमेले विचाटो तदधावित्ताय त्वेताय परिपालितो निโครत्तुमारो
स्तत्त्वस्तिโก वस्मानो महारुणत्तेरेण पप्पชिटो चुरคเคยว อรหत्तมปตวา สสารปริยन्เต จูโต เอก-
ทิวสมปาจีนทิวาลาสินิ อุทยาจลสิริสิ รตตุปปลเสชเร วิย อพตทิวสเกร วิโรจมานे อุปชฌायมภิวา-
เทตวา ทกขินทวारेण นครมปวิสิตวา มาตริ์ सुमनराशिनि त्थुजुमปาจีนทवारारिमुखं कज्जनोत्ते राखकम्
สมपापुณिया

ต่อมา เมื่อพระชายาของพระยุพราชผู้มีพระครรภ์แก่ ได้สดับถึงความฉิบหาย (ความตาย)
ของพระสวามีแล้ว เพราะความกลัวจึง (หนี) เข้าไปสู่กระท่อมของจันฑาล ซึ่งไม่ไกลจากประตู
ด้านทิศปราจีน นิโครตุมารได้ประสูติที่โคนแห่งต้นไทรใกล้ประตูหมู่บ้าน แล้วได้เทพดาผู้สิงอยู่ที่
โคนต้นไทรนั้นปกปักรักษา (นิโครตุมารนั้น) อาศัยอยู่จนมีอายุได้ 7 ขวบ ได้บวชกับพระเถระชื่อ
ว่ามหาอรุณ แล้วบรรลุประอรทัตในขณะปลงผมเสร็จ แล้วยืนอยู่ที่ปลายสังสารวัฏ ในวันหนึ่ง
เมื่อพระอาทิตย์ยามเที่ยงวันรุ่งโรจน์อยู่ประหนึ่งเสริดดอกอุบลแดง อันเรืองรองในทิศปราจีน
(ทิศตะวันออก) เหนือศีรษะคือภูเขาอุทัย ไหว้พระอุปชฌาย์แล้วเดินเข้าไปสู่พระนครทางประตู
ด้านทิศทักษิณ (ทิศใต้) แล้วเดินบ่ายหน้าไปทางประตูด้านทิศปราจีน (ทิศตะวันออก) เพื่อจะเฝ้า
พระราชินีพระนามว่าสมุณา ผู้เป็นพระมารดา แล้วถึงพระลานหลวงฯ

ตทา ทารสิสิโรปิ रिपुขนसुतापकारी निमलपुष्पोपि मलिनिकतरातिवनितामुखमल्लो रारा
ओसोโก सिहपल्लवरेण ओलोकेनोत्ते निโครत्तसामनेरिमिरियापदसम्पन्नं नकरचनयनानि आगत्यन्तं ที่ข-
ปุลลนิจจลนยนูปภาหิ युคमतตं रण्यชन्दं ทิสวา ปสิทิตวา สลชชตเปโม สพพุมานो²²⁰ อานาเปตวา
เสตจจตตสส เหมฐฐา สีหาสเน นิสีทาเปตวา โภเชตวา สามเนรสส วจนาทาเส ทิสสมานมทสพลธม-
กายั ทิสวา รตนตเตเย ปสิทิตวา สปริโส สรณสีเลสุ ปติญญาय ตโต ปญญาय มโนชลนินิสัวพตมานสทโธ-
ชมนิวโห ปุพพโกชนานิ ติตถียสสุจิสหสสานิ นีหริตวา ภิกขุสสุจิสหสสานัน สุกาหญาสาติสมปาทิต
ภตตมปญญาเปตวา เทวโตปนีตมโนตตตสสิลลัน นาคลตาทนต์กญฺญณจ อุปนาเมตวา นิจจัน ภิกขุปาริจริย
กโรนโต เอกทิวสสัน กนกกสงขลิกาพนธัน วิสสชเชตวา กปปาเยกั กภาพนาคราชัน นาคภวานา อานยิตวา ต
สมุสสิตเสตจจตเต ราษปลลจเก นิสีทาเปตวา วิวิจสุรภิกขุสมาทีหิ ปุเชตวา สพพาลงการปติมณชิตเตหิ
โสฬสสิตติสสเสหิ สมนตโต ปริกขิปาเปตวา “ตมนนตญานสส มุณิวรสส รูปมมม นยณวิสัย กโรหิตี
วตวา เตน นิमितตมมหาปุริสลกขณานุพยุชโนเนปเต นานาราคิมลรสุมิมาลาสมุชชลั พุทธรูปั ทิสวา
ปีตีสุขสมปปีโต สตดาตหมกขิปุชั กตวา “ตถาคตสส เอกั ธम्मกขนธเมเกณ วิหาเรण ปุเชสสามีตี เอก-
ทิวสเมว ฉนนวนุตติโกฏฺฐัน วิสสชเชตวา อโสการามัน นาม มหาวิหารณจ สกกลขมพุทีเป จตุราสีตียา
นครสสเสสุ จตุราสีตีเจตียสสสพติมณชิตานิ จตุราสีตีวิหารสสสสานิ จ การาเปตวา วิหารมทิวเส

²²⁰ สมพพุมาน (วิ.อ.1/46)

สหพาลงการวิภูสิตาย สโหโรธาย อปริมิตตาย จตุรงคินิยา เสนาย ปริวุโต อมรนครสิริมปสนตมิว
 อลงกตปฏิยตต์ รมณีย์ กุสุมปุรมนุวิจรนโต วิหาริ คนตวา ตสมี ขณ สนนิปิตตานิ อสีติโกฏิภิกขุณิ
 ฉนวนุตินถจ ภิกขุณีสตสทสสถานมมขณ ฐตวา เตส โลกวิวรณปาฏิที่รานุกาเวณ อโสการาเม ฐิตว
 จตฺททิสา อนุวิโลเกนโต สมนต์โต ชลนิจิปรियนต์ ชมพฺที่ปี ทิสวา จตุราสีติ จ วิหารสทสธานี อุฬาราหิ
 วิหารมहाปुชาหิ วิโรจมานานิ ทิสวา อุฬารณ ปิติปาโมชเชน สมณนาโคโต สาสนทายาทภาวมปตถ
 มา-โน ยุวราชสส ติสสกุमारสส ปพพชิตกาลโต ปฏฐาย ปพพชชมปตถยมานิ เขฏฐปุตตมปริปुณณวิ-
 สติวสสมหินทรราชากุมารถจ สามิกสส อคคิพรมราชกุมารสส ปพพชิตทิวสโต ปฏฐาย อนาคตาราภิ-
 รตมภูฏารสวสส สงฆमितถจ ราชชิตรมปพพาเชตวา ตโต นิโครตเถรสส เทวสิก สตสทสส พุทสส
 เจตีย คนธมาลาทิปุชนตถาย สตสทสส รมมธรรณิ จตฺจจยตถาย สตสทสส สงฆสส สตสทสส
 จตฺสุ²²¹ ทวาเรสุ เกสชชตถาย สตสทสสนติ เอวิ ทิวเส ทิวเส ปญจสทสทสธานี วิสสชเชตวา สาสน
 อุฬาริ ลากสกุการมปวตเตลสิฯ

ในกาลนั้น พระเจ้าอโศกผู้มีพระวรกายเยือกเย็นดุจสร้อยมุกดาหาร ผู้ทำความร่ำร้อนแก่
 คนผู้เป็นข้าศึก ผู้มีรัศมีปราศจากมลทิน ผู้งดงามด้วยดอกบัวคือหน้าของหญิงสาวที่ศัตรูทำให้มัว
 หมอง เมื่อทอดพระเนตรทางสี่หับนุช ทรงทอดพระเนตรเห็นนิโครตสามเถรผู้เพียบพร้อมด้วย
 อิริยาบถ ผู้จุดดวงตาของชนในพระนครอยู่ ผู้ซึ่งยินดีอยู่เพียงชั่วแอก ด้วยรัศมีของดวงตาอันยาว
 ไกล กว้างขวาง และหนักแน่น ทรงเลื่อมใสแล้ว ทรงมีความเอ็นดูเกิดขึ้น มีความนับถือมาก ทรง
 รับสั่งให้ราชบุรุษนิมนต์สามเถรนั่งฉันบนอาสนะดุจราชสีห์ในภายใต้แห่งเศวตฉัตร ทรงเห็นกาย
 คือธรรมของพระทสพลซึ่งปรากฏอยู่ในกระจกคือคำสอนของสามเถร ทรงเลื่อมใสในพระรัตนตรัย
 แล้ว (พระองค์) พร้อมด้วยบริษัที่ตั้งอยู่แล้วในศีลเป็นสรณะ จำเดิมแต่นั้น (พระองค์) มีมวลหัวง
 น้ำคือศรัทธาที่เพิ่มพูนอยู่ในมหาสมุทรคือพระทัย ทรงยกเลิกโภชนาหารแต่เดิม (และ) เหล่า
 เติยรถีย์ 600,000 คน แล้วแต่งตั้งภัตตรอันถึงพร้อมด้วยข้าวสาลีที่นกกแซกเต้านำมา แต่เหล่าภิกษุ
 600,000 รูป ทรงน้อมเอาน้ำจากสระอนันดาตที่เทวดานำมาถวาย และไม้สีฟันชื่อนาคลดา ทำการ
 ประนินับติภิกษุตลอดกาลเป็นนิตย์ อยู่มาวันหนึ่งโปรดให้ถอดสังฆิกพันธอันทำด้วยทองคำ แล้วให้
 เชิญพญากาฬนาคราชผู้มีอายุกัปหนึ่งจากภพนาค แล้วให้พญากาฬนาคราชนั้นขนตเหนือราช
 บัลลังก์อันยกเศวตฉัตรขึ้น แล้วบูชาด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมเป็นต้นหลายชนิด แล้วให้หญิง 16,000
 นางผู้ประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทุกอย่างหอมล้อมโดยรอบ ตรัสว่า “ขอท่านจงทำรูปของ
 พระมุนีผู้ประเสริฐ ผู้มีพระญาณไม่มีที่สิ้นสุดนั้น ให้เป็นวิสัยแก่ดวงตาของเรา” ครั้นเห็นพระรูป
 ของพระพุทธเจ้าแล้ว ผู้เพียบพร้อมด้วยพระมหาบุริสลักษณะและพระอนุพยัญชนะ ผู้รุ่งเรืองด้วย
 พวงดอกไม้คือพระรัศมีอันแผ่ส่องไสนานาพรรณที่พญากาฬนาคราชนั้นเนรมิตไว้ ทรงสำราญด้วยปิติ

²²¹ ควรจะเป็น จตุสุ

สุข แล้วทำการบูชาด้วยดวงตาตลอด 7 วัน ทรงพระดำริว่า “เราจักบูชาพระธรรมชั้นหนึ่งของพระตถาคตด้วยวิหารหลังหนึ่ง” เพียงวันเดียวเท่านั้น ทรงสละทรัพย์ 96 โกฏิ โปรดให้สร้างมหาวิหารชื่อว่าอโศการาม และวิหาร 84,000 หลัง อันประดับประดาด้วยพระเจดีย์ 84,000 องค์ ในพระนคร 84,000 เมืองในชมพูทวีปทั้งสิ้น ในวันฉลองวิหาร (ท้าวเธอ) ทรงแวดล้อมด้วยจตุรงคเสนาอันนับประมาณมิได้ พร้อมด้วยนางสนมของพระราชชาติบดแต่งด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ทรงเสด็จท่องเที่ยวไปเมืองดอกไม้ อันประดับประดาสวยงาม นำรีนรมย์ เพียงตั้งจะเยาะเย้ยความสง่างามของเมืองอมร แล้วเสด็จไปสู่วิหาร ในขณะนั้น (ท้าวเธอ) ทรงประทับยืนแล้วในท่ามกลางแห่งภิกษุ 80 โกฏิ และภิกษุณี 9,600,000 รูป ผู้มาสโมสกัน ด้วยอาณูภาพแห่งปาฏิหาริย์เปิดโลกแห่งภิกษุเหล่านั้น (ท้าวเธอ) ทรงประทับยืนอยู่ในวัดอโศการามเท่านั้น ทรงเหลือยวดูทั่วทั้ง 4 ทิศได้ ทรงทอดพระเนตรเห็นชมพูทวีปมีมหาสมุทรเป็นที่สุดโดยรอบ และทอดพระเนตรเห็นพระวิหาร 84,000 หลังที่รุ่งโรจน์อยู่ด้วยการบูชาพระวิหารอย่างยิ่งใหญ่โอฬาร ทรงประกอบด้วยปิติและปราโมทย์อย่างโอฬาร ทรงปรารถนาความเป็นศาสนทายาท ทรงอนุญาตให้ผนวชพระราชกุมารพระนามว่ามหินทะ ผู้เป็นพระโอรสองค์โต มีพระชนมายุ 20 พรรษา บริบูรณ์ ซึ่งปรารถนาการบรรพชา นับตั้งแต่พระตีสถกumarผู้พระยุพราชทรงผนวชแล้ว และพระราชธิดาพระนามว่าสังฆมิตตา มีพระชนมายุ 18 พรรษา ผู้ยินดีในการออกจากเรือน นับตั้งแต่วันที่พระราชกุมารพระนามว่าอัคคิพรหมผู้เป็นพระสวามีผนวชแล้ว ถัดจากนั้นทรงสละทรัพย์ 5 แสนทุกๆ วัน อย่างนี้คือ หนึ่งแสนแต่พระนิโครธเถระทุกๆ วัน หนึ่งแสนเพื่อบูชาด้วยของหอม และดอกไม้เป็นต้นที่พระเจดีย์ของพระพุทธเจ้า หนึ่งแสนเพื่อประโยชน์แก่ปัจฉัย 4 แก่ภิกษุผู้ทรงธรรม และอีกหนึ่งแสนเพื่อประโยชน์แก่ภคัสสในประตูทั้ง 4 ทิศ ทรงยังลาภและสักการะอันโอฬารให้เป็นไปแล้วในพระศาสนา

อิติ วิภวมนบปี สาธุปญญา สกิตวา

วิคตมทปมาทา จตตคามบปสงคา

อกรีย ชนเขตมปญญกมมาภิราม

วิปุลวิธิปญญ สุปสนนา กโรนติฯ

ทวยชนผู้มีปัญญาดี ผู้ปราศจากความประมาทคือความมัวเมา ผู้สละความเกี่ยวข้องในกาม ผู้ยินดีในบุญกรรม มีปัญญาส่องใส ได้สมบัติมีประมาณไม่น้อย (และ) ไม่ทำความลำบากแก่ชน ย่อมทำบุญมีหลายอย่างอันไพบุลย์ ดังนี้แลฯ

ตทา ติตถิยา ราชานุกตขมพที่ปวาสีหิ พหุमानมลภมานา ลากสภการมปตถยนตา สาสน
 ปพพิชิตวา สกานิ สกานิ ทิฏฐิตตานิ “อัยม ฌมโม อัยม วินโคติ²²² ที่เปนตา ปพพชขมภมานาปิ สยเมว
 มุณเฑเตวา กาสายานิ วตถานิ อจฉาเทเตวา วิหารเสสุ วิจรนตา อุโปสถมปิ ปวารณมปิ สงฆกมมมปิ
 คณกมมมปิ ปวิสนตา ภิกขุสงฆเนน ฌมเมเน วินเยเน สตถุสาสนเนน นิคคยหมานาปิ ฌมมวินยานุโลมาย
 ปฏิปตติยา อสณฐหนตา อนกรูปิ สาสนสส อพพทถจ มลลจ กณภูกถจ สมภูฐาเปเตวา อคคิมปริ-
 จรนตา ปถจตาปิ ตปนตา อาทิจจมนุปริวตตนา วิหรนตา

เมื่อนั้น พวกเดียรฉัตรทั้งหลาย เมื่อไม่ได้วัตถุเป็นอันมาจากชนผู้อาศัยอยู่ในชมพูทวีปซึ่ง
 คล้อยตามพระราชา ประรณาลากสักการะอยู่ พวกกันบวชแล้วในพระศาสนา แสดงทิฏฐิของตนๆ
 ว่า “นัธรรม นัวินัย” แม้เมื่อไม่ได้การบรรพชา ก็ปลงผมเสียเอง นุ่งผ้ากาสาเยเทียวไปในวิหาร
 ทั้งหลาย เข้าไปสู่อุโบสถบ้าง ปวารณาบ้าง สังฆกรรมบ้าง คณะกรรมบ้าง แม้ถูกภิกษุสงฆ์ข่มอยู่
 โดยธรรม โดยวินัย โดยสัตถุศาสน์ก็ไม่ดำรงอยู่ในข้อปฏิบัติที่คล้อยตามพระธรรมวินัย ทั้งให้เสนียด
 จัญไร มลทิน และเลี่ยนหนามอันมีรูปแบบหลากหลายให้ตั้งขึ้นแก่พระศาสนา บำเรอไฟอยู่
 อย่างเครื่องอบตน 5 อย่างอยู่ ย่อมประพடுத்தหมุนไปตามพระอาทิตย์อยู่ๆ

ตโต ปุพเพเวว ติสโส นาม มหาพรหมา ปรีตตายโก อุปริพรหมโลกุปตติยา ภาวิตมคโค
 ทุตติยสังคีติการเกหิ ฌมมราชสาวเกหิ พรหมโลกมุปคนตวา “อาวุโส อิติ วสสสสส อุปริ อฏฐารสเม
 วสเส สาสนเน มหนตมพพทูปปชชิสสติ มยถจ สกกลมมนุสสโลกิ กามาจรเทวโลกถจ โอลอกยมานา
 กถจติ ตพททวฆาตกมทิสวา พรหมโลกิ วิจिनนตา ภาวนตมททสาม สาธู สปปุริส มนุสสโลกเก นิตตติ-
 วา สาสนมปคคณทิตวา เทหิติ ยาจิโต “สาธูติ ตฎฐฐฐฐ ปฏิสฐนิตวา เถเรสุ นรโลกมาคนตวา ทหเร
 สิคควถจณทวชชิตเถเร อามนเตเตวา “ตีสสพรหมา มนุสสโลกเก อุปปชชิสสติ ตุมเหสุ เอโก ตมปพพาเซตุ
 เอโก พุททวจนมคคณหาเปตุ อิทิ โว สงคีติมถมทลมนุคคเนเน سماโรปิติ ทถทกมมมตติ วตวา อนุ-
 กเมเน ปรีนิตพพเตสุ “อหิ กิร สาสนเน อุปปนมนพพทิสเสเตเตวา สาสนนิ ปคคณทิตฐ สมตถิ ภาวิสสามิติ ปิติ-
 สาคเร นิมมุชชิตวา รสาคลโมตทรนโต วิย พรหมโลกา จวิตวา สุชาตมมททจนมปรีมิตยโสเปตติ สก-
 โลกปถญาตมโมคคกถิมลโยนิสุนุมปฏิจจ ตสส กุลสีลรูปสมปนนาย พรหมมถกถญาญ กุจฉิย นิตพพ-
 ตติวา มหาปรีหารเนน ปรีหริยมาโน มโนหารินิ โยพพพนมปตวา โสฬสวสสุทเทสิโกเยว เวทตตยปารโค
 มธูโรทวารวจนลาวถญญตโต กวิชนมนกมถนวิกสนกโร วทตติ วโร สิคควตเถรเมตตโน ปฏิสฐนิติวสโต
 ปฏฐาย เคหมปถนทาย ปวีสิตวา สตตวสสจเจเนน “อติจฉถ ภาเนเตติ ลททวจนมตตมปสีสิตวา ตพพา-
 ทาย ปฏิลทถกตตมเอกทิวสสิ “สมโยทานิ มาถนวกมปพพาเซตุนติ ตสมี เคเห สพพาสานานิ อนุตธา-
 เปเตวา อตตโน ปลลจเก นิสินนุ ทิสวา กุปีโต อนุตตมโน ติสู เวเทสุ สนิฆณทฎฐเกสุ สากขรปเปเทสุ
 อิติหาสปลถจเมสุ ยานิ ยานิ คณฐฐฐฐานานิ ตานิ ตานิ เถรเมปจฉิตวา เตเน ตานิ วิสสชเชเตวา “ยสส

²²² ควรจะเป็น วินโย

จิตตมุปปชชติ น นิรุชฌติ ตสส จิตตํ นิรุชฌิสสตี นุปปชฌิสสตี อุปปชชิสสตี ยสส วา ปน จิตตํ
 นิรุชฌิสสตี นุปปชชิสสตี ตสส จิตตมุปปชชติ น นิรุชฌตีติ ปุจจิตวา จิตตยมกปณโห ตโมคพภมปวิภูโฐ
 วย “เทหิ เม สมณ มนตฺนตี วตฺวา “เทม โน เวสธาริโนติ มนเตหิ ปโลภิตฺเถ เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา
 ทวตฺตีสากาเร ปริกมมํ กโรนฺโต น จิรสฺเสว โสตาปนโน หุตฺวา จณฺทวชชิตฺเถรสฺส สนฺติเก สาธุสฺสกาถํ
 สตฺถวจนมฺคณฺหิตฺวา อุปสมปนโน อาจริยฺปิชฌมาเยสุ อตฺตโน หตฺเถ สกฺลพฺทวจนมปติภูฏาเปตฺวา
 ทฺติยสจฺจิตฺติการกาโรปิตทณฺทกมมโตปิ มฺนุจิตฺวา ยาวตฺยาญํ ฐตฺวา ปรีนิพฺพุเตสฺส กมมภูฏานํ วชฺเชตฺวา
 ปญฺจวิมุตติปทุมสณฺณนํ วิปสฺสนาตีรลลํ วิปสฺสกาถํสํเสวิตมภูฏอรियมคคสฺสลิสมฺปนฺณํ นิพฺพานมหา-
 สรโมคาเหตุวา กิเลสลวมลํ ไร่วิตฺวา อรหตฺตผลํ สมชฺคิณฺณา

ถัดจากนั้น ในปางบรรพ์เที่ยว ท้าวมหาพรหมชื่อว่าติสสะ ผู้มีอายุเหลือน้อย ผู้อบรม
 ภาวนาในมรรคเพื่อบังเกิดในพรหมโลกชั้นสูงขึ้นไป แล้วเข้าถึงพรหมโลก (พร้อม) ด้วยพระสาวก
 ของพระธรรมราชา ผู้การกสังคายนาครั้งที่ 2 ถูกวิงวอนด้วยคำว่า “ดูกรท่านผู้มีอายุ นับแต่นี้ไป
 100 ปี ในปีที 18 เสนียดอันมากจักเกิดขึ้นในพระศาสนา และพวกเราตรวจดูมนุษยโลกและ
 เทวโลกชั้นฉกามาจรทั้งสิ้น ก็ไม่เห็นใครๆ ผู้กำจัดอุปัทวะนั้นได้ ค้นหาพรหมโลกอยู่ จึงได้
 เห็นท่านผู้เจริญ ดังพวกข้าพเจ้าจะขอโอกาส ท่านสัตบุรุษ ขอท่านจงบังเกิดในมนุษยโลกแล้วเชิด
 ชูพระศาสนาเถิด” ผู้ร่าเริงและยินดี ตอบรับคำปฏิญาณว่า “ขอรับ” บรรดาพระเถระทั้งหลาย
 กลับมายังโลกมนุษย์แล้วเรียกพระเถระชื่อว่าพระสิลควเถระและพระจันทวชิเถระมา แล้วกล่าว
 ว่า “พรหมชื่อติสสะ จักบังเกิดในมนุษยโลก บรรดาท่านทั้งสอง รูปหนึ่งจงชักนำท้าวมหาพรหม
 มหาพรหมนั้นให้บวช อีกรูปหนึ่งจงให้เล่าเรียนพระพุทฺธพจนํ นี้เป็นทัณทกรรมที่ยกขึ้นไว้แก่พวก
 ท่านเพราะการเข้าไปสู่มณฑลแห่งการสังคายนา” แล้วจึงปรินิพพานตามลำดับ (ท้าวมหาพรหม
 นั้น) คิดว่า “ทราบว่าเป็นผู้สามารถเพื่อจะชำระเสนียดจัญไรอันเกิดขึ้นในพระศาสนา
 แล้วเชิดชูพระศาสนา” แล้วดำดิ่งในทะเลด้วยความปีติ เคลื่อนจากพรหมโลกแล้ว เหมือนหยั่งลง
 สู่พื้นสระน้ำ อาศัยบุตรของพระพรหม²²³ชื่อว่าโมคคลี ผู้เกิดดีแล้ว (มีชาติตระกูล) มีทรัพย์มาก
 มียศศักดิ์เพียบพร้อมนับประมาณมิได้ มีชื่อเสียงในโลกทั้งมวล บังเกิดแล้วในท้องของนาง
 พราหมณี ผู้สมบูรณ์ด้วยตระกูล มรรยาท และรูปโฉม ของพราหมณ์นั้น ผู้ได้รับการบริหารด้วย
 เครื่องบริหาร(ครรถ์) อย่างมากมาย ครั้นถึงวัยหนุ่มอันน่าจับใจ มีอายุเพียง 16 ปีเท่านั้น เป็นผู้
 บรรลุฝั่งแห่งไตรเพท²²⁴ เป็นผู้ประกอบด้วยความงามของถ้อยคำที่ไพเราะล้ำเลิศ เป็นผู้ทำความ
 แยมบานแก่งดงดอกบัวคือดวงใจของกวีชน เป็นผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย นับตั้งแต่วันที่

²²³ ตระกูลพราหมณ์

²²⁴ ไตรเพท พระเวท 3 อย่างซึ่งเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ 1. ฤคเวท ประมวล
 บทสวดสรรเสริญเทพเจ้า 2. ยชุรเวท ประกอบด้วยบทสวดอันวอนในพิธีบูชาัยญต่างๆ 3. สามเวท ประมวลบท
 เพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชาัยญ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 131)

ตนเกิด ได้เห็นพระสิริคุณพระผู้เข้าไปสู่เรือนเพื่อก่อนข้าว โดยล่วงไปถึง 7 ปี สรรเสริญแล้วเพียง คำพูดว่า “นิมนต์โปรดช่างหน้าเถิด ขอรับ” แล้วกำหนดเอาค่านั้น วันหนึ่ง คิดแล้วว่า “บัดนี้ เป็น สมัยที่จะให้มาณพบวชได้” ได้บันดาลให้อาสนะทั้งหมดในเรือนนั้นหายไป แล้วนั่งบนบัลลังก์ของ ตน ผู้ถูกมาณพนั้นโกรธแล้ว ผู้ไม่พอใจ ถามพระเถระในข้อที่เป็นปมอันมีอยู่ในไตรเพทพร้อมทั้งนิ ฆัณธุศาสตร์ เกฏศาสตร์ พร้อมทั้งประเภทแห่งอักษรมโหฬารเป็นที 5 ถูกพระเถระนั้นแก้ปัญหา เหล่านั้นได้แล้ว ได้ถามต่อว่า “จิต ของบุคคลใด เกิดขึ้นอยู่ ย่อมไม่ดับ จิตของบุคคลนั้น จักดับ จักไม่เกิดขึ้น ก็อีกอย่างหนึ่ง จิตของบุคคลใด จักดับ จักไม่เกิดขึ้น จิตของบุคคลนั้น เกิดขึ้นอยู่ ย่อมไม่ดับ” ผู้ราวจะว้ายมกปัญหาแห่งจิตเข้าไปแล้วสู่ห้องอันมืดมิด กล่าวแล้วว่า “ข้าแต่สมณะ ขอท่านจงให้มนต์แก่เราด้วย” ผู้อันพระเถระหลอกแล้วด้วยมนต์ทั้งหลาย ด้วยคำว่า “เราจะ ให้แก่บุคคลผู้ถือเพศอย่างที่เราถือ” บวชแล้วในสำนักของพระเถระ ทำบริกรรมในอาการ 32 ประการ²²⁵ ต่อกาลไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน ได้เล่าเรียนคำของพระศาสดาพร้อมทั้ง อรรถกถา ในสำนักของพระจันทวัชชิตเถระ ได้อุปสมบทแล้ว บรรดาอาจารย์และอุปัชฌาย์ ทั้งหลายได้มอบพระพุทธรูปทั้งสี่ไว้ในมือของตน เปลื้องแล้วจากทัณฑกรรมที่พระเถระผู้การก ลังคายนาทิ 2 ยกขึ้นไว้ ได้ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุแล้วก็ปรินิพพาน ครั้นเจริญกรรมฐานแล้ว ได้ หยั่งลงสู่สระกว้างใหญ่คือพระนิพพาน อันดาตาศด้วยดอกปทุมคือวิมุตติ 5 ประการ²²⁶ มีชายฝั่ง คือวิปัสสนา มีหงส์คือวิปัสสภิกษุซึ่งองเสพแล้ว อันเต็มเปี่ยมด้วยน้ำคืออริยมรรค 8 ประการ²²⁷ แล้วชำระล้างมลทินคือการตัดกิเลส แล้วบรรลุอรหัตผลฯ

ตโต โส สรทสมยปริบุญณจโนโท วีย ชินสาสนากาสโมภาสยนโต สุราสุครุฬวิฆาธาธกัณนรณ-
โรครพรหมวนทิตปาหารวินโท โมคคลิปุตตติสสตุเถโรติ ปากโฏ สกลโลก สยมนุพุทธโธปี สมมาสมพุท-
โธ วีย ธมมวินย สนทสเสตวา อโสการาเม วิหรนโต ตทา ตตถาติกุขหิ ตติถิโยปนีติ สาสนวิโลปี ทิสวา

²²⁵ อาการ 32 คือ ส่วนประกอบที่มีลักษณะต่างๆ กัน 32 อย่างในร่างกาย ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หน้ งเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (อุจจาระ) มันสมอง ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูลตร (ปัสสาวะ) (สมเด็จพระพุทธร ุฒิชยาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 137-138)

²²⁶ วิมุตติ 5 คือ ความดับกิเลส, ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่ 1. วิกขัมภนนิโรธ (ดับด้วยข่มไว้) 2. ตทังคนิโรธ (ดับด้วยองค์นั้นๆ) 3. สมุจเฉทนิโรธ (ดับด้วยตัดขาด) 4. ปฏิปัสสัทธินิโรธ (ดับด้วยสงบระงับ) 5. นิสสรณนิโรธ (ดับด้วยสลัดออกได้) (สมเด็จพระพุทธร ุฒิชยาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 166-167)

²²⁷ อริยมรรค 8 คือ ทางมีองค์แปดประการ ได้แก่ 1. สัมมาทิฎฐิ (เห็นชอบ) 2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) 3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) 4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) 5. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) 6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) 7. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) 8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) (สมเด็จพระพุทธร ุฒิชยาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 215)

“อุปพนนทานิ ตมอิกรณํ น สกกา เอตถ วสตา มเยตํ วุปลเมตุนติ ที่ขทสสี่ อคคสิสส มหินทตเถรสส คณํ นียยาเทตวา อุปริคกคาย อโห²²⁸คกงคพพพตํ คนตวา สมาปตติสุขมนุภวานโต วิหริตยา

ลำดับนั้น พระเถระนั้น เมื่อให้แสงสว่างคือคำสอนของพระชินเจ้ารุ่งเรือง เหมือนพระจันทร์เพ็ญในฤดูศรัท มีชื่อปรากฏว่าพระโมคคลีบุตรติสสเถระ ผู้มีดอกบัวหลวงคือเท้าที่ เทวดา อสุร ครุฑ วิทยาธร กิณนร มนุษย์ พญานาค และพระพรหมกราบไหว้แล้ว ได้ชี้แจงพระธรรมและพระวินัยเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ตามด้วยตนเองในโลกทั้งสิ้น จำพรรษาอยู่ในวัดโอศการาม คราวนั้นเห็นการปล้นคำสอนอันหยาบเข้าที่พวกเดียรถีย์นำเข้าไปในที่นี่ จึงคิดว่า “บัดนี้ อธิกรณณ์นั้นเกิดขึ้นแล้ว ก็เราผู้อยู่แล้วในที่นี้จะไม่อาจเพื่อจะระงับอธิกรณณ์นั้นได้” เป็นผู้มองการณ์ไกลจึงมอบคณะแต่พระมหินทเถระซึ่งเป็นผู้เลิศในศิษย์ แล้วไปยังโอโหคังคบรรพตถัดแม่น้ำคงคาขึ้นไป แล้วพักเสวยสุขอันเกิดแต่สมาบัติอยู่

ตทา ชมพุทีเป สพพิหาเรสุ ติตถียคณากิณณสุ สตตวสสานิ ภิกขุณมุโปสทปวารณา นาโหสิฯ

เมื่อนั้น ในวิหารทั้งหมดในชมพูทวีปเคลื่อนกล่นแล้วด้วยหมู่เดียรถีย์ อุโบสถหรือปวารณา ไม่ได้มีแล้ว แก่เหล่าภิกษุทั้งหลายสิ้น 7 พรรษา

ตโต ราชา “อโศการาเม สตตวสสานิ อุโปสโถ อุปัจฉินโนติ สุตวา เอกมมจจมาณาเปสิ “วิหารํ คนตวา ตวํ ตํ อธิกรณํ วุปลเมตวา อุโปสถํ การาเปหิตยา โส ราชานมปฏิปุจฉิตฺต อวิสหนโต “ยถา นาม ปจจันตํ วุปลเมตวา โจเร ฆาเตนติ เอเวเมว เย อุโปสถํ น กโรนติ เต มาราเปตุกาโม ราชา ภวิสสตีติ วิหารํ คนตวา ภิกขุสงฆ์ สนนิปาเตตฺวา ราชสาสนํ สาเวตวา “อุโปสถํ กโรธาติ วตฺวา “น มยํ สห ติตถียเอหิ อุโปสถํ กโรมาติ วุตเต เถรานมปฏิปาฐิยา อสินา สีสานิ ปาเตตุมาริฯ

ลำดับนั้น พระราชา สดับแล้วว่า “ในวัดโอศการาม อุโบสถได้ขาดไปแล้วถึง 7 พรรษา” แล้วจึงบัญชาอำมาตย์คนหนึ่งว่า “เธอจงไปยังวิหารแล้วทำให้อธิกรณณ์นั้นระงับ นิมนต์ภิกษุสงฆ์ให้ทำอุโบสถเถิดฯ อำมาตย์นั้น เมื่อไม่อาจจะทูลย่อนถามพระราชาได้จึงไปยังวิหารแล้วด้วยอุบายว่า “พวกราชบุรุษปราบปัจจันตชนบทให้ราบคาบแล้วจึงฆ่าพวกโจรชื่อฉันได ภิกษุเหล่าใดไม่ทำอุโบสถก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระราชาจักมีพระประสงค์ให้ฆ่าภิกษุเหล่านั้นเสีย” จึงให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้วให้ประกาศพระราชสาสน์ กล่าวว่า “ขอพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงทำอุโบสถ” เมื่อภิกษุสงฆ์กล่าวว่า “พวกอาตมภาพจะไม่ทำอุโบสถร่วมกับพวกเดียรถีย์” จึงเริ่มเอาดาบตัดศีรษะตามลำดับแห่งพระเถระฯ

²²⁸ น่าจะเป็น อโห

ตโต ปุเรเยว รณโณ ภาตา ติสสกุมาโร ยวราชสิริมนุภวโนโต เอกทิวส์ มิคคว์ คนตวา มหา-
 ฌมมรกชิตตเถร์ ตรุมูละ สมาสินี สมทวนคเชน สกุสมุสาลสาชาย วิชียมานัน ทิสวา “อหมิปิ ชินสาสนัน
 ปวิสิตวา กทา วนคทเน วิหริสสนติ จินเตนโต ตสมี สมเย เถรมากาสมุปติตวา วิกสิตปทุมมานเนสสุ
 เกสรทสเนหิ นนทนสรสิริมวทสนติยา วิย อโสการามโปกขรณียา สลิลปิฏฐู ฐตวา จิวราณิ คคเน
 นิหิตตวา นหายมานัน ทิสวา “อชเชว ปพพเชยยนติ ราชานมนุชานาเปตวา อุพารวิภเวณ ปุริสสทสทส-
 เสน สทธิมมหาฌมมรกชิตตเถรสส สนติเก ปพพชิตวา อรหตตมปาปุณิฯ

ถัดจากนั้น ในบรูรินเอง พระเจ้าติสสกุมาเป็นผู้เป็นพระภคตาของพระราชชา ทรงเสวยสิริแห่ง
 พระยุพราชอยู่ วันหนึ่งได้เสด็จไปสู่ป่าเป็นที่ล่าเนื้อ ทรงทอดพระเนตรเห็นพระมหารัชมรรค์รักชิต
 เถระ ผู้ที่นั่งโคนต้นไม้กำลังถูกพญาช้างในป่าตัวซบมันพัดโบกด้วยกิ่งสาละอันสะพรั่งด้วยดอกไม้
 ทรงดำริว่า “เมื่อไร เราจักได้เข้าไปสู่พระศาสนาของพระชินเจ้าแล้วพักอยู่ในป่ารกชัฏ” ในสมัย
 นั้นแลได้เห็นพระเถระผู้เหาะขึ้นสู่อากาศ ยืนแล้วบนผิวน้ำในสระโบกขรณีภายในวัดอโสการาม
 เหมือนจะเยาะเย้ยความมดงามแห่งสระนั้นทวัน ด้วยฟันคือเกสร ในปากคือดอกปทุมอันเบิกบาน
 แล้วห้อยจิวรไว้ในอากาศสรระสนานอยู่ ดำริว่า “เราพึงบวชในวันนี้เท่านั้น” ทรงให้พระราชชา
 อนุญาตแล้วจึงบวชในสำนักของพระมหารัชมรรค์รักชิตเถระพร้อมกับบุรุษหนึ่งแสนคนด้วยสมบัติอัน
 ไโอพาร แล้วบรรลुพระอรหัตตฯ

ตโต โส อโสการาม วิหรนโต เตนามจเจณ กติบายาน เถราณิ สีสานิ ปาติตานิ ทิสวา คนตวา
 ตสสาสนเน อาสเน นิสีทิฯ

ลำดับนั้น เถระนั้นพักอยู่ในวัดอโสการาม เห็นศิรัษะของพระเถระทั้งหลายสองสามรูปที่
 อำมาตย์นั้นให้ตกไป (ตัดศิรัษะ) จึงเดินไปนั่งบนอาสนะที่จัดไว้ใกล้อำมาตย์นั้นฯ

โส เถร์ รณชานิตวา สตถิ นิปาเตตตุ อวิสหนโต คนตวา รณโณ ตมตถมาโรเจสิฯ ตั สุตวา
 สโสโก ฌมมาโสโก อโสการาม คนตวา “อัย ภนเต อมจโจ มยา อนาณตโต ภิกขุณฺหิ ชิวิตา โวโรเปสิ กสส
 นุ โข อิมินา ปาเปณ ภวิตพพนติ ปุจฉิตวา “ตเวตมปาปนติ จ อุกิณฺนมปิ โว ปาปเมตนติ จ “นตถิ เต
 ตมมจสเสวติ วุตเต ตทเทว จตตารโ อมมกถิเก เอเกกั ภิกขุสทสสทสสปริวาริ กตวา จตตารโ จ
 อมจเจ เอเกกมปุริสสทสสทสสปริวารมเปเสสิ “ราชา ภนเต อามนเตตตีติ วตวา “เถรมาเนถาติฯ

อำมาตย์นั้น จำพระเถระได้ เมื่อไม่อาจจะฟันศัสตราลงได้ จึงไปทูลเนื้อความนั้นแต่
 พระราชาฯ พระเจ้าธรรมาโสกราช ครั้นสดับคำนั้นแล้วทรงเป็นไปกับด้วยความโศก แล้วเสด็จไป
 ยังอโสการาม ถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ อำมาตย์คนนี้ ผู้อันข้าพเจ้าไม่ได้สั่ง ปลงภิกษุ
 ทั้งหลายเสียจากชีวิต บาบนี้จะมีแก่ใครหนอแล” เมื่อภิกษุทั้งหลายกล่าวแล้วว่า “บาบนั้น พึง
 มีแก่พระองค์บ้าง” และว่า “บาบนั้น พึงมีแก่พระองค์ทั้งสองบ้าง” และว่า “บาบนั้น ย่อมไม่มี

แก่พระองค์ มีอยู่แก่อำมาตย์เท่านั้นบ้าง” ในวันนั้นนั่นเอง ได้จัดส่งพระธรรมกถึก 4 รูป แต่ละรูป มีภิกษุหนึ่งพันเป็นบริวาร และอำมาตย์ 4 นายแต่ละนายมีบุรุษหนึ่งพันเป็นบริวาร ด้วยพระดำรัส ว่า “พวกท่าน จงนิมนต์พระเถระมาเถิด” แล้วเรียนว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้า พระราชาให้นิมนต์ (ท่าน)ฯ

เถโร เตสํ สมิปมุคคตานํ ตถา วุตตํ ราชสนเทสํ สุตวา นาคณฉิฯ ทุตติยมปิ โข ราชา อฏฐ ฌมมกถิกเถ เถโร อฏฐ จ อมจเจ สหสสสสสปริวารเรเวว เปเสตวา ตเถว วาจาเปตวา เถรสส อนาคมนํ สุตวา ภิกขุปเทเสน “สาสนมณเต อวสีทติ สาสนปฏิคคหณตถาย โน สหายโก โทถาติ โสฬส ฌมมกถิกเถ เถโร โสฬส จ อมจเจ สหสสสสสปริวารเรเวว เปเสสิฯ เถโร ตถา วุตตํ ราชสาสนมสุตวา “ยํ โข อหम्मุลโต ปฏฐาย สาสนมปคคณหิสสามิติ ปพพิโต อยํ ทานิ เม โส กาโล อนุปปโตติ จมมชณทํ คเหตุวา ว อฏฐหิตวา “เถโร มหลโกปิ วยหํ วา สิวิกํ วา นาภิริหิสสตีติ สุตวา อุปนีตยา พรหมวิมาน- นิพิเสสาย นาวาย คนธทามมาลาทามมุตโตลสมพํ วินิคคิณตมิว สุวณณมณิรชตตารกาขจิตวิตานํ พนธิตวา นานาปภาสมุทยสมุชชิตสาณิปาการมปริกขิปาเปตวา อลงกตมณฑเป มุทุสุขุมวสนาสเน นิสินโน ปสนนคงคางคูนาย ตรงคกรเหหิ วีย เณววลักกุสเมหิ ปุชียมาโน ทวีสุ วิหิตารกขาย คงคาย ปาฏลิปุตตมปตวา นาวาย โอตรนโตเวว ชานุมตตอทุกโมติณณสส วสุธาธิปสส หตเถ อคคเหสิ “ยสมา รณญาหมปถหมปจฉนตถาย อามนตีโต ตสมา อนเตवासโก เม อยนติฯ

พระเถระ ครั้นลำดับพระราชสาส์นของราชบุรุษเหล่านั้นผู้เข้าไปอาราธนาซึ่งกล่าวไว้ เช่นนั้น ก็ไม่ได้มาแล้ว (ไม่รับคำนิมนต์)ฯ แม้ครั้งที่ 2 แล พระราชาได้จัดส่งพระเถระผู้เป็นพระ ธรรมกถึก 8 รูป และอำมาตย์ 8 นายซึ่งมีบริวารคนละพันนายนั่นเอง ให้บอกแล้วอย่างนั้น เหมือนกัน ครั้นลำดับการไม่มาของพระเถระ แล้วส่งพระเถระผู้เป็นธรรมกถึก 16 รูป และอำมาตย์ 16 นายซึ่งมีบริวารคนละพันนายนั่นเอง ด้วยอภัยคำของภิกษุว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระศาสนาเสื่อมโทรมอยู่ ขอพระคุณเจ้าได้โปรดเป็นสหายพวกข้าพเจ้าเพื่อเชิดชูพระศาสนาเถิดฯ พระเถระครั้นลำดับพระราชสาส์นที่พวกอำมาตย์กล่าวแล้วอย่างนั้น คิดแล้วว่า “ข้อที่เราบวชแล้ว ด้วยตั้งใจว่า “จักเชิดชูพระศาสนา” จำเดิมแต่แรกฉนั้น ในบัดนี้ กาลนี้นั้นมาถึงแล้วแก่เรา” แล้วถือเอาเพียงท่อนหนึ่งลุกขึ้นสดับว่า “พระเถระ แม้เป็นผู้เฒ่าก็จักไม่ขึ้นคานหามหรือว” แล้วผูกเพดานอันขจิตด้วยดาราทอง แก้วมณี และเงิน เพียงดั่งจะกลืนพวงของหอมและพวงดอกไม้ที่ ห้อยระย้าเหมือนสร้อยไข่มุก ในเรือที่นำมาแล้ว อันเหมือนวิมานของพระพรหม ให้ล้อมรอบ กำแพงด้วยม่านผ้าที่รุ่งโรจน์อันเกิดขึ้นเพราะสีสันแตกต่างกัน แล้วนั่งบนอาสนะอ่อนนุ่มและ ละเอียดในมณฑปที่ประดับประดาแล้ว ผู้ได้รับการบูชาด้วยด้วยดอกไม้คือถ้องแถวแห่งฟองคลื่น เหมือนมือคือระลอกคลื่นจากพระแม่คงคาผู้เลื่อมใส ได้เดินทางถึงเมืองปาฏลีบุตรด้วยการอารักขา ที่ราชบุรุษจัดตั้งไว้ในข้างทั้ง 2 ฝั่งในแม่น้ำคงคา แล้วข้ามลงจากเรื่อนั้นเอง แล้วจับที่พระหัตถ์

ของพระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน (วสุธาธิป) ผู้เสด็จก้าวลงสู่แม่น้ำประมาณเพียงพระขานู ด้วยความคิดว่า “เพราะเหตุที่เราเป็นผู้อันพระราชเจ้าเชื่อเชิญมาเพื่อถามปัญหา เหตุนี้ พระราชานี้จึงเป็นอันเตวาลิกของเรา”

อด ราชธา เถร์ สกียมยุยานัน เนตวา พาหิรโต ติกขตตฺตฺ ปริกฺขิปนฺโต อารกฺข ฐเปตวา สยเมว เถรสส ปาเท โธวิตวา มกฺเขตวา สนตฺติเก นิสิตฺติวา “ปฏิพโล นฺ โข เถโรติ วิมฺสนตฺถาย “อลฺ ฆนฺเต เอกมปาฏิหาริยํ ทฺถุจฺกาโมติ วตฺวา กตฺตรมฺมหาราชชาติ วุตเต “ปฺฐวีกมฺปนํ ฆนฺเตติ “สกลปฺฐวีกมฺปนฺม- ทาหุ ปเทสปฺฐวีกมฺปนฺนติ “กตฺตรเมตถ ฆนฺเต ทฺกฺกรตฺรนฺติ “กินฺนุโข มหาราช กํสฺปาติยา อุทกฺปนฺณาย สพพมฺทกํ กมฺเปตฺตฺ ทฺกฺกรตฺรํ อุทาหุ อุปฺทตฺตฺนฺติ “อุปฺทตฺตฺมฆนฺเตติ “เอวเมว โข มหาราช ปเทสปฺฐวีกม- ปนฺมทฺกฺกรตฺรนฺติ “เตน ทิ ฆนฺเต ปเทสปฺฐวีกมฺปนฺมปสฺสิสํมิติ วตฺวา “เตน ทิ มหาราช สมนฺตา โยชน โยชน เปรตฺถิมาย ทิสาย เอเกน จกฺเกน สีมฺมตฺติกฺกมิตฺวา รโถ ติฏฺฐตฺตฺ ทกฺขินฺนาย ทิสาย ทฺวิทฺติ ปาเททิสีมฺมตฺติกฺกมิตฺวา อสฺโส ติฏฺฐตฺตฺ ปจฺฉิมาย ทิสาย เอเกน ปาเทน สีมฺมตฺติกฺกมิตฺวา ปุริโส ติฏฺฐตฺตฺ อุตฺตราย ทิสาย อุปฺทตฺตฺภาเคน สีมฺมตฺติกฺกมิตฺวา เอกา อุทกฺปาติ ติฏฺฐตฺตฺติ วุตเต ตตฺถา การาเปสิฯ

ครั้งนั้น พระราชาเชิญพระเถระไปสู่อุทยานชื่อสกียะ ล้อมรอบถึง 3 ชั้นจากภายนอก ตั้งการอารักขาไว้ ส่วนพระองค์เองทรงล้างเท้าทาน้ำมันแล้วประทับนั่งในที่ใกล้ เพื่อประสงค์จะ ทดลองดู ทรงดำริแล้วว่า “พระเถระจะเป็นผู้สามารถไหมหนอ” ตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้ เจริญ ควรที่โยมจะเห็นปาฏิหาริย์สักอย่างหนึ่ง” เมื่อพระเถระทูลว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรปาฏิหาริย์ชนิดไหน” ตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ประสงค์ จะเห็นแผ่นดินไหว เจ้าข้า” ทูลว่า “มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรแผ่นดินไหวทั้งหมด หรือมี พระประสงค์จะทอดพระเนตรแผ่นดินไหวบางส่วน” ตรัสว่า “ก็บรรดา 2 อย่างนี้ อย่างไหนทำ ยาก เจ้าข้า” ทูลแล้วว่า “ขอถวายพระพร เมื่อภาคสำริดเต็มแล้วด้วยน้ำ จะทำให้น้ำนั้นไหว ทั้งหมด หรือให้ไหวเพียงกึ่งหนึ่ง เป็นของทำได้ยาก” ตรัสแล้วว่า “ให้ไหวเพียงกึ่งหนึ่ง เจ้าข้า” ทูลแล้วว่า “ขอถวายพระพร ด้วยประการดังถวายพระพรมาแล้วนั้นแล การให้แผ่นดินไหว บางส่วนทำได้ยาก” ตรัสแล้วว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น โยมจักดูแผ่นดินไหวเพียง บางส่วน (เท่านั้น)” เมื่อพระเถระทูลว่า “ขอถวายพระพร ถ้าเช่นนั้น ในระยะแต่ละโยชน์โดยรอบ จงจอตลอดไว้ทับแดนด้วยล้อข้างหนึ่งในด้านทิศบูรพา ม้าจูงยืนเหยียบแดนด้วยเท้าทั้งสองในด้าน ทิศทักษิณ บुरुจูงยืนเหยียบแดนไว้ด้วยเท้าข้างหนึ่งในด้านทิศปัจฉิม ถาดน้ำหนึ่งถาด จงวางทาบ ส่วนกึ่งกลางในด้านทิศอุดร” แล้วรับสั่งให้ทำในที่นั้นฯ

เถโร อภิญญาปาทกํ จตฺตถชฌานํ สฺมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย “ราชธา ปสฺสตฺตฺติ โยชนปฺปมาณมปฺฐวี- จลนมธิฏฺฐทฺติฯ เปรตฺถิมาย ทิสาย รตฺสส อนฺโต สีมาย ฐิตจกฺกํ จลิตฺตฺรํ น จลิตฺตฺฯ เอวํ ทกฺขินฺนปจฺฉิมาย สย สย อสฺสปุริสํนมนฺโต สีมาย ฐิตปาทาเยว จลิสฺสุ อุปฺทตฺตฺตฺตฺ สรริณฺจฯ อุตฺตราย ทิสาย อุทกฺปาติ-

ยาปี อนุโต สีมาย วิฑุมพทตภาคคตเมว อุทกั จลี อวเสสั นิจจลุมโหสิฯ ราชา ตมปาฎิหาริยั ทิสวา “สกโกติ ทานิ เถโร สาสนม ปคคณหิตุนติ นิฏฐั คนตวา ตเมว อตถมาโรเจสิ “กสเสตมปาปั โหตีติฯ

พระเถระเข้าจตุตถฌานซึ่งเป็นบาทของอภิญญาออกแล้ว ได้อธิษฐานให้แผ่นดินไหวมีประมาณโยชน์หนึ่งแล้ว ด้วยรำพึงว่า “ขอพระราชาทอดพระเนตรเห็นฯ ในด้านทิศบูรพาอ้อรถที่จอดอยู่ภายในเขตแดนนั้นเองไหวแล้ว นอกนี้ไม่ไหวฯ ในด้านทิศทักษิณและทิศปัจฉิม เท้าของม้าและบุรุษที่เหยียบอยู่ในเขตแดนเท่านั้นไหวแล้ว และตัว (ของม้าและบุรุษ) ก็ไหวเพียง กิ่งหนึ่งๆ ด้วยประการอย่างนี้ฯ ในด้านทิศอุดรน้ำที่ขังอยู่ ภายในเขต แม่น้ำแห่งถาดน้ำไหวแล้วกิ่งส่วนเท่านั้น ที่เหลือไม่ไหวเลยฯ พระราชาทอดพระเนตรเห็นปาฎิหาริยันั้นแล้วก็ ตกลงพระทัยว่า “บัดนี้ พระเถระจักสามารถเพื่อจะยกย่องพระศาสนาได้” จึงตรัสบอกเนื้อความนั้นนั่นเองว่า “บาปนั้น จะมีแก่ใครฯ

เถโร ตมสุตวา “กิมปน เต มหาราช อตถิ จิตตมยั วิหารั คนตวา ภิกขุ ฆาเตตฺตุติ “นตถิ ฆนเต ติ วุตเต “สเจ เต มหาราช นตถิ เอวรูปิ จิตตัง นตถิ ตฺยหมปาปนติ วตฺวา ราชานั ตมตถั ฆมมราชวจเนน โพรธาเปนโต “เจตนาหมภิกขเว กมมัม วทามิ เจตยิตฺวา กมมัม กโรติ กาเยน วาจาเย มนสาติ อิหิ สุตตัง จ ติตฺติรชาตกถจ อahrtิตฺวา กมมัม วิภชิตฺวา อโสกัม นิสฺโสภกัม กตฺวา ตตฺถเว สมนตฺโต นีลา ทิปญจวณฺณกุสม-ปติมณฺฑิตเเต กุสมฺคณฺธสุคนฺธเธ ราชฺยเยเน สตต ทิวสานิ วสนโต ราชานั สมยมุคคณหาเปสิฯ

พระเถระ ครั้นสดับค่านั้นแล้ว ทูลถามว่า “ขอถวายพระพร ก็พระองค์มีความคิดหรือว่า “อำมาตย์นี้ จงไปยังวิหาร แล้วฆ่าภิกษุทั้งหลายเสีย” เมื่อพระราชাত্রัสค่านั้นว่า “ไม่มีเลย เจ้าข้า” ทูลแล้วว่า “ขอถวายพระพร ถ้าพระองค์ไม่มีความคิดเห็นปานนี้ไซ้ร์ บาปไม่มีแต่พระองค์เลย” เมื่อจะทรงยังพระราชาก็ให้เข้าพระทัยซึ่งเนื้อความนั้น ด้วยพระดำรัสของพระธรรมราชาว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำการกรรมด้วยกาย วาจาใจ” นำมาแล้วซึ่งพระสูตรนี้ และตติรชาตกมาจำแนกแล้วซึ่งกรรม ทำพระเจ้าอโศกให้เป็นผู้หายจากความโศก พักอยู่ในพระราชอุทยาน อันอบอวลด้วยกลิ่นดอกไม้ทั้งหลาย อันประดับแล้วด้วยดอกไม้ 5 สี มีสีเขียวเป็นต้น ในพระนครนั้นนั้นแล ตลอด 7 วัน แล้วให้พระราชาทรงเรียนเอาลัทธิสมัย (แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า)ฯ

อด ราชา ตสมิเยว สตตาเห ยกขทฺวเยน สกลขมฺพุทีเป ภิกขุ อโสกการาเม สนฺนิปาเตตฺวา สตต-เม ทิวเส เถรมาทาย วิหารั คนตวา สาณิปาการนฺตเร เถเรน สหาสีโน เอกลทฺธิเก ภิกขุ เอกโต เอกโต การेतฺวา เอกเมกั ภิกขุสมฺมุหมปกโกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ “กั วาที ฆนเต สมมาสมฺพุทฺโธติฯ

ครั้งนั้น พระราชาทรงรับสั่งให้เหล่าภิกษุในชมพูทวีปทั้งสิ้นโดยส่วนสองแห่งยักษ์ประชุมกันแล้วที่อโศการามตลอด 7 วันในที่นั้นนั้นเที่ยว ในวันที่ 7 แล้วเชิญพระเถระไปสู่วิหาร รับสั่งให้จัดพวกภิกษุผู้มีลัทธิเดียวกันให้รวมกันอยู่เป็นพวกๆ ผู้นั่งพร้อมกับพระเถระในระหว่างแห่งม่านผ้า แล้วรับสั่งให้นิมนต์หมู่ภิกษุมานที่ละหมู่ แล้วตรัสถามว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีปกติตรัสว่าอย่างไรดังนี้”

ตโต สสสทวาทีโน “สสสทวาทีติ อาหิสฺสุ ตถา เอกจฺเจจ สสสติกา อนฺตานนฺตिका อมฺราวิกฺเขปิ-
กา อธิจฺจสมฺบุปฺปนิกา สญฺญิวาทา อสญฺญิวาทา เนวสญฺญินาสญฺญิวาทา อุจฺเจทวาทา ทิฏฺฐธมฺมนิพ-
พานวาทา “ทิฏฺฐธมฺมนิพพานวาทิตี อาหิสฺสุ

ลำดับนั้น พวกภิกษุสสสทวาที ทูลว่า “มีปกติตรัสว่าเที่ยงๆ พวกภิกษุบางพวกก็ฉันนั้นเหมือนกัน พวกภิกษุสสติกาทูลว่า “มีปกติตรัสว่าบางอย่างเที่ยง” พวกภิกษุอันตานันตีกาทูลว่า “มีปกติตรัสว่าโลกมีที่ สุดและไม่มีที่ สุด” พวกภิกษุอมราวิกเขปิกาทูลว่า “มีปกติตรัสถ้อยคำชัดสายไม่ตายตัว” พวกภิกษุอธิจจสมบุปนิกา “มีปกติตรัสว่าตนและโลกเกิดขึ้นลอยๆ ไม่มีเหตุ” พวกภิกษุสญญิวาทาทูลว่า “มีปกติตรัสว่าตนมีสัญญา” พวกภิกษุอสญญิวาทาทูลว่า “มีปกติตรัสว่าตนไม่มีสัญญา” พวกภิกษุเนวสญญินาสญญิวาทาทูลว่า “มีปกติตรัสว่าตนมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่” พวกภิกษุอุจเจทวาทาทูลว่า “มีปกติตรัสว่าชาติสูญ” พวกภิกษุทิฏฐธมม-นิพพานวาทาทูลแล้วว่า “มีปกติตรัสว่านิพพานมีอยู่ในทิฏฐธมม”

ราชา ปฐมเมว “อุคฺคหิตสมยตฺตนา น ยิเม ภิกฺขุ อณฺญตฺติตฺตลียา อิเมติ ญฺตฺวา เตสฺ สเสตกานิ ทตฺวา สญฺญิสหเส อณฺญตฺตลียเ อูปฺปพฺพาเขตฺวา ภิกฺขุปิ ปกโกสาเปตฺวา “กั๊วาทิ ภนฺเต สมมาสม-
พุทฺโธติ วุตฺวา “วิภชฺชวาทิ มหาราชติ วุตฺเต “วิภชฺชวาทิ ภนฺเต ตถาคโตติ เถรมฺบุจฺฉิตฺวา “อิเม มห-
ราชาติ วุตฺเต “วิสุทฺถนทานิ ภนฺเต สาสนํ กโรตุ ภิกฺขุสงฺฆโม อุโปสถนฺติ อารกฺขํ ทตฺวา นาครมฺปาวิสิฯ

พระราชาทรงทราบก่อนแล้วนั้นเห็นว่า “เหล่านี้ไม่ใช่ภิกษุ เหล่านี้เป็นอัญญเดียรถีย์ก็เพราะพระองค์ได้ทรงเรียนเอาลัทธิมาก่อนนั่นเอง” จึงพระราชทานผ้าขาวแก่เธอเหล่านั้นแล้วให้เดียรถีย์มีประมาณหกหมื่นคนสีกเสีย ทรงรับสั่งให้อารธนาแม่เหล่าภิกษุมา แล้วตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีปกติตรัสว่าอย่างไร” เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลคำนั้นว่า “มีปกติตรัสจำแนก มหาบพิตร” จึงตรัสถามพระเถระว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญพระตถาคตเจ้ามีปกติตรัสจำแนกหรือ” เมื่อพระเถระทูลคำนั้นว่า “มหาบพิตร พระตถาคตเจ้ามีปกติตรัสจำแนกธรรมเหล่านี้” ตรัสแล้วว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ บัดนี้พระศาสนาบริสุทธิ์แล้ว ขอภิกษุสงฆ์จงทำอุโบสถเถิด” พระราชทานอารักขาไว้แล้ว เสด็จเข้าไปยังพระนครฯ

อถายสุม่า โมคคลีปุตตติสสเถโร สมคเคน สงเขน อุโปสถ กตวา ตสมิ สมากเม สนนิปัตตานัง
 สภุจิสตสทสสานัง ภิกขุณนมมชเณ พรปวาทम्मททนต์ กถาวตถุปปกรณัง ภาสิตวา เตสุ อุจจันติวา
 ติปิฏกปริยตติธรรณมปภินนปฏิสมภิทานัง เทววิชาทิเกทานัง ภิกขุณัง สหสสมกั คเหตุวา อโสการาเม
 สนนิสีทิตวา ธมมาโสกรนรินเทน กตารกโข สพพ์ สาสนมลั วิโสเธตวา มหากัสสปเถโร วีย ยสเถโร
 วีย จ ธมมวินยั สงคายิตวา นวหิ มาเสหิ นิฏฐาเปสิฯ

ครั้งนั้น ท่านพระโมคคัลลิตุตรติสสเถระ ทำอุโบสถแล้วด้วยสงฆ์ผู้สามัคคีกัน เมื่อจะย้าย
 คำกล่าวเตือนของชนเหล่าอื่นในท่ามกลางแห่งภิกษุมีจำนวนหกล้านรูป ผู้ประชุมกันในสมาคม
 นั้น ได้กล่าววกถาวัตถุปกรณ์ แล้วคัดเลือกเอาเฉพาะภิกษุหนึ่งพันรูป ผู้ทรงปริยัติคือพระไตรปิฎก
 ผู้แตกฉานในปฏิสัมภทา ผู้ชำนาญในไตรวิชาเป็นต้น ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น นั่งประชุมกันแล้ว
 ในวัดอโศการาม มีการอารักขาอันพระเจ้าธรรมโศกราชทำแล้ว ได้ชำระมลทินในพระศาสนา
 ทั้งหมด แล้วสังคายนาพระธรรมและพระวินัยเหมือนพระมหากัสสปเถระ และเหมือนพระยสเถระ
 ให้การสังคายนาสำเร็จแล้วสิ้น 9 เดือนฯ

สาธุการ ทนตี ว

สาสนภุจิติการณา

สงคิติปริโยसानะ

อกมปิถ มหามหิติ

ยา สภุจิตติถยสทสนิสาคคตัง

ทูลลทธีโฆระติมิริ วินิจจ สมนมา

สา ติสสเถรวินา คมิตา วิกาสะ

สงคิติจารุนลินี อปี ทสสิตา เมฯ

ในคราวการสังคายนาเสร็จสิ้น แผ่นดินใหญ่ได้สะเทือนเลื่อนลั่นราว
 กับจะให้สาธุการ เพราะเหตุแห่งพระศาสดาดำรงมั่นฯ

สระบัวอันงดงามคือการสังคายนา ได้ถึงการแยมบานแล้ว เพราะ
 ดวงอาทิตย์คือพระติสสเถระ ผู้จัดหมอกพิษคือลัทธินอกกรีตโดย
 ขอบ อันกระจายไปในกลางคืนคือเดียรฉัย 60, 000 รูป ดังที่เรา
 แสดงไว้แล้วฯ

ตติยสงคิติกถา

ตติยสงคิติกถา จบแล้ว

ตโต ปุพเพเวว ชนภมรคณสส วสนตวนสนนิเภา ลาลรภูฐเฐ นรนาเรีหัสสจยสส กมลสรสริกเข
 สีหปุเร สีหสส ลาดตตา สีหโลติ ลทธาภิธานสส กาลิงคจกกวตตีวัสชสส สีหพาหุณรินทสส เซฏฐปุตโต
 วิชยกุมารโ ยุวราชภูฐานมปตวา เกสริกิโสโรโก วิย วิกกเมกรโส โยธสตตสตปริวาโร นาวมารุยห มุณิวร-
 ปรีนิพพานวาเสเร ลงกาที่ปมาคนตวา อุปปลทตตปรีตตสุตตาทิเสกโต สปริชโน สารเมยเวสีสีสปานุ-
 คมเนน นทานปานาย ตมพปณณิสสรสมโณติณณโยธสตตสตมทิสวา สรมนุปรียายนโต กุเวณาภิธานี
 ยกขิณิ ตาปสีเวสมาทาย ตรมูลสมาสินี ทิสวา “คหิตา นุนมิมาย เม โยธาติ สนนทุชปญจาโย นาม
 สาเวนโต สีหนาท นทิตวา คมภิรมภินวชลธรรนินวินนาท จาปโฆสั สาเวตวา ยุคนตเมฆวิกิตินิคฆาต-
 ปาตมิว ตสสา ปุโรโต ปญญาติตวา คีวาย ปรีคตนาาราจวเลน รุณธิตวา เกเสสุ คเหตุวา สุนิสิตาสินา
 สนนตาเสตวา ภูมิกพภปรีกขิตตมเสสปริชนม อาหาราเปตวา ตาย สกุกโต รตตี ตสมิ ทุมมุเล ชวลชวนิ-
 กาวิตานสยเน นิปนโน โสฬสวสสิกั สพพากรณวิภูสิตมติมโนหรรูปมาเปตวา อุคตตาย ตาย ทิพพ-
 สวีรสสมผลสมนุกาวิตวา ตสสานุภาเวณ สีริสวตถุนนาม ยกขปุมปวีลิตวา ตตถ เซฏฐยกขสส ลงกา-
 ปุรานีตยวตีมจกตถาย สนนปิติตาเสสยกขราสีโย ฆาเตตวา ชลนิจเวลาปรียนตี ลงกาตลั คเหตุวา
 ตตถ ตมพปณณินครมาเปตวา ปณทุราชธิตรมานาเปตวา ปุพเพกรีย กุเวนี นีหริตวา ราชากิเสกมา-
 ทาย สาครคตักิลนตโยธสตตสเตหิ วสุธาณมพิตปาณิตลสมาสินี ตมพภูมिरชสมาภินณปาณิมโโลเก-
 ตวา ตมพปาณิตี วุตตตตา ตมพปณณิตี ลทททุติยาภิธานเ ลงกาที่เป อमितเตโซ หุตวา รชชมกาสิฯ

ลำดับถัดมา ในอดีตกาลนามมาแล้ว พระเจ้าวิชัยกุมาร²²⁹ผู้เป็นพระโอรสองค์โตของพระเจ้า
 เจ้าสีหพาหุผู้สืบวงศ์มาจากพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ากาลิงคทรงได้นามว่าสีหละ (ราชวงศ์
 สิงหล) เพราะราชสีห์ปกครองในสีหบุรีอันเสมอด้วยสระบัว อันเป็นที่ชุมนุมของหงส์คือชายหญิง
 ในลาลรัฐ อันคล้ายป่าในฤดูใบไม้ผลิของหมู่ภมรคือชน ทรงได้รับตำแหน่งพระยุพราช ทรงมีรส
 เพียงหนึ่งเดียวคือชัชชนะเหมือนลูกราชสีห์ ทรงมีทหาร 700 นายเป็นบริวาร แล้วลงเรือเสด็จ
 มายังลังกาทวีปในวันปรินิพพานของพระมุนีผู้ประเสริฐ (พระองค์) พร้อมทั้งชนบริวาร ทรงได้รับ
 อภิเสกด้วยพระปรีตรและเส่นตายที่อุปปลเทพมอบให้ ทรงไม่เห็นทหาร 700 นายที่ก้าวลงสระ
 ในตัมพปณณิตวีปเพื่ออาบน้ำและดื่มเพราะการเดินทางสุนัขแปลง เมื่อสำรวจสระอยู่จึงเห็น
 นางยักขิณิชื่อว่ากุเวณิ ผู้จำแลงเพศเป็นนักบวชหญิงนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ ทรงพระดำริว่า
 “นางยักขิณินี้จับเอาเหล่าทหารของเราเป็นแน่” ทรงสวมเกราะถืออาวุธ 5 ชนิด เมื่อร้อง
 เรียกชื่อบันลือสีหนาท ทรงให้ (พวกทหาร) ได้ยินเสียงอันดังกึกก้องของธนูอันลุ่มลึกดังกังวาน
 ประหนึ่งเมฆฝน แล้วปรากฏข้างหน้าของยักขิณินั้นประหนึ่งว่าฟาดเครื่องประหารลงที่เมฆซึ่ง
 กระจัดกระจายแล้วในวันสิ้นกับ แล้วคล้องที่คอ (ของนาง) ด้วยปลอกคอทำด้วยเหล็ก จับที่ผม
 แล้ว (ชู) ให้นางยักขิณิหวาดสะดุ้งกลัวด้วยดาบอันคมกริบ พาเอาชนบริวารทั้งหมดที่ถูกขังใน

²²⁹ พระเจ้าวิชัยครองราชย์ พ.ศ. 1

ห้องใต้ดินให้ออกมา ทรงได้รับความเคารพจากนางยักษิณี ในยามราตรี (พระองค์) ทรงบรรทมบน พระแท่นที่มีเพดานคาดด้วยผ้ามาณสีขาวยี่สิบเส้นแล้วเสพสัมพัสร่างกายอันเป็นทิพย์ของ นางยักษิณีนั่นที่เข้าไปใกล้ (พระองค์) ซึ่งเนรมิตรูปโฉมอันน่าจับใจอย่างยิ่ง มีอายุราว 16 ปี ตกแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่าง ด้วยอาณูภาพแห่งนางยักษิณีนั่นได้เสด็จเข้าไปยังเมืองยักษชื่อ ว่าสิริสวัสดิ์ แล้วฆ่าหมู่อัยกษัทั้งหมดที่มารวมกันเพื่อประโยชน์แก่งานมงคลของหญิงสาวที่ลักมาจากลังกาบุรี แก่ยักษผู้เป็นหัวหน้าในเมืองนั้น แล้วครองแผ่นดินในลังกาอันมีชายฝั่งของ มหาสมุทรเป็นขอบเขต แล้วเนรมิตตัมพปณณครขึ้นในเกาะนั้น ทรงเชิญพระราชธิดาของพระเจ้าปณทุมมาแล้วถอดนางกุเวณีผู้เป็นภรรยาคนแรกออก ทรงรับการอภิเษกเป็นพระราช ครอบราชย์แล้ว ทรงเป็นผู้มีพระเดชแผ่ไปอย่างกว้างขวางในลังกาทวีปซึ่งได้นาม (ชื่อเมือง) เป็น ครั้งที่สองว่าตัมพปณณ เพราะพวกทหาร 700 นายเหน็ดเหนื่อยด้วยการเดินทางในมหาสมุทร แล้วนั่งลงบนพื้นเอาฝ่ามือยันพสุธาไว้ แล้วมองดูฝ่ามือที่เปื้อนฝุ่นสีแดงจึงเรียกว่าตัมพปณณ (เกาะคนมีฝ่ามือแดง)ฯ

ตโต ภททกัจจนาภิธานิ สากิยวิลาสินิมคคเมหสิ กตวา คหิตลงกาภิเสโก สีหปุราณีโต สีห- วสโซ วิชยภาตสุमितตณรินทวรมหสิมททราชิตูปโต ปณทุวาสเทวราชาฯ ตสส บุตโต อภยราชาฯ ตสส ภาตา คณติสสรราชาฯ เตสสิ ภาคินโยย ทีฆคามณิสกยสุนสมภโว สารุชนากรอานูราชปุรมาปโก ปณทุกาภยราชาฯ ตสสคควิลาสินิสวณณปาสิสมภูโต มหาเมฆวนุญยานมาปโก มุฏฐิวราชาติ เอเตสสิ ลงกาธิปตีนมจเจเนน อสมภินนชตติยวสโซ อภิเสกมมงคล ปฐวีตลสมภูฐิตวิวิชรตนาเนกนิธิวโห เวลาตภูสมุคตพทวิชชณิฉิรตโน ชาตปพพตนิตมพพหุคุมพสพชาตธบโธทปปริมาณปภสสรุจวิวิ- ลตาทุสมุสภณญฐิตโตโย สาครตภูสมุคตคชตรุงครถามลกกกฤษผลลยงคูลิวฐกาการมุตตามโโล นาม นิพภินนริปูชนททโย ภตติวจฉลวณตสเทสปรเทสาเสสชนสมุโห อโสกราชทาปีตวรตทุตติยาภิเสโก เท- วานมปิยติสโส ราชา หุตวา อปคตภยโสกสงกมากลวงกลวงมปริปาเลติฯ

ถัดจากพระเจ้าวิชัยนั้น พระเจ้าปณทุวาสเทวราชา ผู้เป็นพระโอรสของพระราชธิดาพระเจ้ามีททราชซึ่งเป็นพระมเหสีผู้ประเสริฐของพระเจ้าสุमितตะผู้เป็นพระภาดา (น้อง) ของพระเจ้าวิชัยผู้ทำนางศากยะชื่อว่าภททกัจจนาให้เป็นพระอัครมเหสีแล้วถือเอาการอภิเษกไว้ในลังกา ผู้นำมาจากสิหบุรี ผู้สืบเชื้อสายแต่สีหลงค์ฯ พระเจ้าอภัยเป็นพระโอรสของพระเจ้าปณทุวาสเทวราชานั้นฯ พระเจ้าคณติสสะเป็นพระภาดาของพระเจ้าอภัยนั้นฯ พระเจ้าปณทุกาภัยเป็นพระนัดดาของท้าวเธอ ผู้ประสูติจากพระเจ้าทีฆคามณิผู้ศากยบุตร ผู้สถาปนาอนุราชบุรีอันเป็นที่อยู่ของสารุชน (คนดี)ฯ โดยกาลล่วงไปแห่งพระเจ้ากรุงลังกาเหล่านั้นคือ พระเจ้ามฤฐิวราช²³⁰ ผู้ประสูติจากนางสุวรรณปาลีผู้ดงามเลอเลิศ ผู้สถาปนาพระราชอุทยานมหาเมฆวัน

²³⁰ พระเจ้ามฤฐิวราชครองราชย์ พ.ศ. 293-333

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ²³¹ ผู้มีพระชาติกำเนิดในชาติตติยวงศ์อันไม่เจือปน ของพระเจ้ามกุฏสีวราช นั้น ในพิธีมงคลอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงมีขุมทรัพย์หลากล้านด้วยอัญมณีหลายชนิดผุดขึ้น พร้อมกันจากแผ่นดิน มีรัตนชาติมากมายหลายชนิดในมหาสมุทรผุดขึ้นที่ริมชายหาด มีลำไม้ไผ่ 3 ลำคือ ลำไม้เถา ลำดอกไม้ และลำสกุลชาติหลายชนิดมีสีทองเหลืองอร่ามขนาดเท่าปฏักถซึ่งเกิดขึ้นเองที่กอไม้ที่เชิงเขาตบรรพต มีลูกแก้วมุกดา คือ แก้วมุกดา รูปช้าง แก้วมุกดา รูปม้า แก้วมุกดา รูปรถ แก้วมุกดา รูปมะขามป้อม แก้วมุกดา รูปผลไม้กุ่ม แก้วมุกดา รูปกำไล แก้วมุกดา รูปแหวน และแก้วมุกดาทั่วไปซึ่งผุดขึ้นริมฝั่งสาคร ทรงมีดวงใจของชนผู้เป็นข้าศึกที่ไม่ร้าวฉาน เพราะพระนาม มีอาณาประชาราษฎร์ทั้งในประเทศและต่างประเทศที่ไ้มลงด้วยความรักใคร่คือ ความภักดี ทรงเป็นผู้อภิเษกเป็นครั้งที่สองด้วยแพอันประเสริฐที่พระเจ้าอโศกมหาราชโปรดให้ พระราชทาน แล้วปกครองเมืองลังกา อันไม่เป็นที่ติเตียนของโลก อันปราศจากภัย ความโศก และความสงสัยฯ

ตथा โมคคลิปุตตติสสเถโร ตํ ตติยสงคีตี นิฏฐาเปตวา “กตถ นุ โข อนาคเต สาสนํ สุปตฺติภูตํ ภาเวยยตี อุปปริกขนโต “ปัจจนฺติเมสุ โข ปน ชนปเทสุ สุปตฺติภูตํ ภาวสสตีตี ทิสวา มชฌนตฺติกเถโร กสมฺมรคฺนธารรฐมฺเปเสตี ตถา มหาเทวตฺเถรम्मหีสกมณฺฑลํ รกฺขิตตเถโร วนवासี โยนกธมฺมรกฺขิตตเถรम्मปรนตกมฺ มหาธมฺมรกฺขิตตเถรम्मหารฐมฺมหารกฺขิตตเถโร โยนกโลกมฺมชฌมิตเถโร หิวนตฺเทสภาคํ โสณตเถโร จ อุตฺตรตเถรณฺจ สุวณฺณณฺภูมิ อตฺตโน สทฺธิวិหาริกมฺุปสมฺปาทามณฺฑลเวยว สทฺธิสมฺภิทาหิ อรหตฺตมปฺตวา อตฺตโนเวยว สนตฺติเก ติปฺภูกสงคฺหิตํ สทฺพิ เถรวาทํ ตินณฺ วสสาณมพฺภนต-เร อุกคณฺหิตวา อตฺตโน อนฺเตवासิกานํ สทฺสสมตฺตานํ ภิกฺขูนมฺปาโมกฺขปฺตตฺตมายสมฺนตฺตมฺมหา มหิณฺท-เถโร ลงกาสงฺขาตํ ตมพฺภณฺนิตํปมฺเปเสตีฯ เต สทฺพิ เต ตํ ทิสวาภาคํ คจฺจณฺตา อตฺตปญฺจมา อาคมีสุฯ

ในกาลนั้น พระโมคคัลลีย์บุตรติสสเถระ ครั้นทำการสังคายนาครั้งที่ 3 นั้นให้สำเร็จแล้ว ใคร่ครวญอยู่ว่า “ในอนาคต พระศาสนาจะพึงตั้งมั่นเจริญรุ่งเรืองในประเทศไหนหนอแล” แล้วเห็นว่า “พระศาสนาจะตั้งมั่นเจริญรุ่งเรืองในปัจจุบันติมชนบท” จึงส่งพระมัชฌินติกเถระไปยัง รัฐกัสมีร์คันธาระ ส่งพระมหาเทวเถระไปยังมหีสกมณฺฑลเหมือนกัน ส่งพระรักขิตเถระไปยังวนวาสี ชนบท ส่งพระโยนกธมฺมรกฺขิตเถระไปยังอปฺรินตกชนบท ส่งพระมหาธมฺมรกฺขิตเถระไปยังมหารัฐ ชนบท ส่งพระมหารักขิตเถระไปยังโลก (เมือง) ของชนชาวโยนก ส่งพระมัชฌมเถระไปยังชนบท อันเป็นส่วนหนึ่งแห่งหิวันตประเทศ ส่งพระโสณะเถระและพระอุตฺตรเถระไปยังสุวรรณภูมิ สำหรับตนครั้นบรรลุประอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาแล้ว ในมณฺฑลแห่งอุปสมบถของสัทธวิหาริก ได้เรียนเอาเถรวาททั้งหมดอันสงเคราะห์ในปิฎก 3 ภายใน 3 พรรษา แล้วส่งท่านพระมหามหิณ-

²³¹ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะครองราชย์ พ.ศ. 293-333

เถระ ผู้ถึงความเป็นป่าโมกษ์แห่งภิกษุประมาณพันรูป ผู้เป็นอันเตวาลิกของตน ไปยังตัมพปณณิ ทวีปกล่าวคือเกาะลังกาฯ พระเถระเหล่านั้นทั้งหมด เมื่อจะไปยังทีสาภาคนั้นๆ ก็รวมกันไป 5 รูปฯ

อถายสมา มชณตติกเถโร ปาฏลิตตโต เวหาสมพุกคณตวา ทิมวติ อารวาลทเท โอตริตวา ตสโสปริ จงกมนโต “โกยฺ ฉินฺนภินฺนปฏฺธโร อุทกนฺโน ทูเสตีติ โกธาภิกฺขุตมารวาลนาคราชนตลิกเข อนเภาณิ ภีสณกาณิ นิมนฺนิตวา ธูมายนตมปชชลนตมปทรณวภูฏฺฐิโย วิสฺสชฺเชนตมผฺรฺสวจเนหิ ตชเชน- ตมตตโน อิทฺธิพฺเลน ปฏฺฐิพาหิตวา วิคตานุภาวํ กตวา ตงฺขณานูรูปาย ธรรมิยา กถาย จาตุรราสิยานาคสหเสหิ อญฺเญหิปี พหุหิ ทิมวตวาสิหิ คณธพพิทพฺพยภฺขรภฺขเสหิ สหฺธิ ตํ สรณสีเลสุ ปติฏฺฐา- เปตวา ปญฺจกมปิ ยกขํ ภารตिया²³² จ ยกขินิยา ปญฺจหิ จ ปุตตเสหิ สหฺธิ โสตาปตติผลมปาเปตวา เตน โจรคาธิเปน ปสาทปรวเสน สกฺิเย รตนปฺลลงเก นิสีทาเปตวา วิชฺยมาโน นาคพฺลิมาทาย อาคตานิ กสมฺิรคณธารภูฏฺฐวาสิณมาสิวิโสปมฺสฺตตนต์ ปาเปตวา กุสฺตสทสสมปพฺพาเซตวา กสมฺิรคณธารํ ยาวช- ชตนา กาสาวปชฺโชตมิสิวาทปฏฺฐิวาทมกาสิฯ

ครั้งนั้น ท่านมัจฉันติกเถระได้เหาะขึ้นไปสู่ท้องฟ้าจากเมืองปาตลีบุตร แล้วข้ามลงบนสระ อารวาทในป่าทิมพานต์ (และ) จงกรมอยู่ข้างบนของสระอารวาทนั้น ทำให้อารวาทนาคราขเกิด บันดาลความโกรธ ด้วยคิดว่า “นี่ ใครมุงผ้าตัดขาด ก่อควนน้ำของพวกเรา” แล้วเนรมิตรูปอันน่าหวาดสยองอย่างมากมายบนท้องฟ้า มีบังหวนควันให้ไฟลุกโพล่ง ปล่อยฝนเครื่องประหาร ช่มชู่พระเถระด้วยคำหยาบคาย ชับไล่ด้วยกำลังฤทธิ์ของตน ครั้นทำให้สิ้นพยศแล้ว (พระเถระ) ให้พญานาคอารวาทนั้นพร้อมทั้งนาคจำนวน 84,000 ตน (และ) คนธรรพ์ วิทยากร ยักษ์ และ รักษส ผู้อาศัยอยู่ในป่าทิมพานต์จำนวนมากแม่เหล่าอื่นดำรงมั่นในไตรสรณคมน์ ด้วยธัมมิกถาอันสมควรแก่ขณะนั้น แล้วให้ปัญจยกษ์บรรลุโสดาปัตติผลพร้อมกับนางภารตียกษิณีและบุตร 500 ตน แล้วให้โจรคาธิบตี (โจรคาธิป) เขิญศากยบุตรนั่งแล้วพักอยู่ด้วยใจที่เลื่อมใส²³³ แล้วรับเอานาคพลี²³⁴ แล้ว (แสดง) อาสิวิโสปมสูตรให้สำเร็จแก่ชาวกัสมิรคัณธาระที่เดินทางมา แล้วบวชให้ตระกูลแสนหนึ่ง ได้ทำให้แคว้นกัสมิรคัณธาระอบอวลไปด้วยลมของถาษีอันรุ่งเรืองด้วยผ้ากา สาวพัสตร์ตราบเท่าทุกวันนี้ฯ

มหาเวทเถโร มหีสกมณทลํ คณตวา เทวทูตสฺตตนต์ คเหตุวา จตตาลีสาย ปาณสทสฺสานํ ธรรมจกขุมฺปาทเวตวา จตตาลีสยิว ปาณสทสสมปพฺพาเซตวา ตตถ สาสนมปติฏฺฐาเปสิฯ

²³² ภารตिया (วิ.อ.1/66)

²³³ แปลตามฉบับ B ปสาทมวเสน

²³⁴ การบูชาเช่นสรวงของนาค

พระมหาเทวเถระได้เดินทางไปยังมเหสีกมณฑล แสดงเทวทูตสูตร ทำให้ธรรมจักขุบังเกิดขึ้นแก่สัตว์ประมาณสี่หมื่น แล้วบวชให้สัตว์ประมาณสี่หมื่นคนนั่นเอง ได้ประดิษฐานพระศาสนาในมณฑลนั้นแล้ว

รกขิตตเถโร ปน วนวาสี คนตวา อากาเส รฐตวา อนมตคคปริยายกถาย วนวาสีเก ปสาเทตวา สฏฐีสหสสานํ ฆมมาภิสมย์ กตวา สตตตีสสหสสสมนุสเส ปพพาเซตวา ปญจ วิหารสทานิ ปฎิกคเหสีฯ

ส่วนพระรักขิตเถระได้เดินทางไปยังแคว้นวนวาสีชนบท แล้วยึบบนอากาศทำให้ชาววนวาสีชนบทล้อมใส่ด้วยอนมตคคปริยายกถา ได้ทำธัมมาภิสมย์ (การบรรลุมรรค) แก่สัตว์ประมาณหกหมื่นคน แล้วบวชให้คนประมาณสามหมื่นเจ็ดพันคน ได้รับเอาวิหาร 500 หลังแล้ว

โยนกรธมมรกขิตตเถโรปี อปรนตํ คนตวา อคคิกขนโรปมสุตตนตกถาย อปรนตเก ปสาเทตวา สตตตีสปานสสสทานิ ฆมมามตมปาเยตวา ขตติยกุลโตเยว ปุริสสสสํ ฉ อิติสสสทานิ จ ปพพาเซตวา ตตถ สาสนมปฎิฐฐาเปสีฯ

ฝ่ายพระโยนกรธมมรกขิตเถระได้เดินทางไปยังอปรันตกชนบท แล้วทำให้ชาวอปรันตกชนบทล้อมใส่ด้วยอัคคิขันธูปมสุตตันตกถา ทำให้สัตว์ประมาณสามหมื่นเจ็ดพันคนได้ตั้งมมตธรรม แล้วบวชให้บุรุษหนึ่งพันคนและสตรีหกพันคนจากตระกูลกษัตริย์ แล้วประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรงมั่นในอปรันตกชนบทนั้น

มหาธมมรกขิตตเถโร ปน มหาธมมรกขิตตเถโร คนตวา มหานารทกสสปชาตกถาย มหาธมมรกขิตตเถโร ปสาเทตวา จตุราสีตี ปานสสสทานิ มคคผลเส ปฎิฐฐาเปตวา เตรสสสสทานิ ปพพาเซตวา ตตถ สาสนมปฎิฐฐาเปสีฯ

ส่วนพระมหาธมมรกขิตเถระได้เดินทางไปยังมหารัฐชนบท แล้วทำให้ชาวมหารัฐชนบทล้อมใส่ด้วยมหานารทกสสปชาตกถา ทำให้สัตว์ประมาณแปดหมื่นสี่พันคนตั้งมั่นในมรรคและผล แล้วบวชให้ประชาชนจำนวนหนึ่งหมื่นสามพันคน ได้ประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรงมั่นในมหารัฐชนบทนั้นแล้ว

มหารกขิตตเถโรปี โยนกรธมมรกขิตตเถโร คนตวา กาฬการามสุตตนตกถาย โยนกโลกมปสาเทตวา สตตตีสสสสสทานิ ปานสสสสส มคคผลลางการ์ ทตวา ปพพาเซตวา ตตถ สาสนมปฎิฐฐาเปสีฯ

ฝ่ายพระมหารักขิตเถระเดินทางไปยังรัฐโยนก ทำให้ชาวเมืองโยนกล้อมใส่ด้วยกาฬการามสุตตันตกถา แล้วให้เครื่องประดับคือมรรคและผลแก่สัตว์ประมาณหนึ่งแสนสามหมื่นเจ็ดพันคน แล้วบวชให้ประชาชน ได้ประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรงมั่นในรัฐโยนกนั้นแล้ว

มชฌิมตเถโร ปน กสสปโคตโต อลกเทโว พุทฺทิสสรโร สหสสเทโวติ จตุหิ เถเรหิ สหฐี
หิมวันตเทศภาคํ คนตวา ธมฺมจกฺกปวัตตฺนสฺตฺนตฺกถาย ตํ เทสมปสาเทตฺวา อสีติปาณโกฏฺฐินมฺมคค-
ผลรตฺตานิ อทาสี ปญจ เถรา ปญจ รมฺภูณานิ ปสาเทตฺวา เอเกโก เอเกกสตสหสสมปพฺพาเซตฺวา ตตถ
สาสนมปติฏฺฐาเปสุฯ

ส่วนพระมชฌิมเถระได้เดินทางไปยังชนบทของหิมวันตประเทศพร้อมกับพระเถระ 4 รูป
คือพระกัสสปโคตตรเถระ พระอลกเทวเถระ พระพุทฺทิสสรเถระ และพระสหัสสเทวเถระ ทำให้
ชาวประเทศนั้นเลื่อมใสด้วยธัมมจักกัปปวัตตฺนสฺตฺนตฺกถา แล้วให้รัตนชาติคือมรรคและผลแก่
สัตว์ประมาณแปดสิบล้าน พระเถระทั้ง 5 รูปได้ทำให้แคว้นทั้ง 5 แคว้นเลื่อมใส พระเถระแต่ละรูป
บวชให้คนประมาณแสนหนึ่ง ได้ประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรงมั่นในประเทศนั้นแล้วฯ

โสณตเถโรปิ สหฐิมฺตฺตรตเถเรณ สุวณฺณณฺฐิมิ คนตวา ตํ ทิวสํ ราชกุเล ชาตทวารกมฺพุพเพ วย
ชาติตฺถ สมฺพุทฺโต นิกฺขมิตฺวา อากจฺจนฺติเมกํ รกฺขสึ ทิสฺวา มนุสฺเสสุ วิจารณ์เตสุ เถโร ทิกฺุณ อตตภาเว
นิมฺมินิตฺวา เตหิ อตตภาเวหิ ตํ รกฺขสึ ปริสมชฺเฒ กตฺวา อุโภสุ ปสฺเสสุ ปริกฺขิปิตฺวายาว อทสฺสนํ ตาว
ปลาเปตฺวา ทีปสฺส สมฺนตฺโต รกฺขํ ฐฺเปตฺวา ตสมิ สมเย สนฺนิปตฺติมฺมหาชนกายํ พุทฺทมชาลสฺตฺนตฺกถาย
ปสาเทตฺวา สรณสีเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา สฺมฺภูทิสฺสทฺสฺสานํ ธมฺมาภิสฺมยํ กตฺวา กุลทวารกานมพฺพุตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
สหสฺसानิ กุลธิตานํ ทิยพฺพสฺสทฺสฺสานิ ปพฺพาเซตฺวา ตตถ สาสนมปติฏฺฐาเปสิฯ

ฝ่ายพระโสณะเถระได้เดินทางไปยังสุวรรณภูมิพร้อมกับพระอัครเถระ ในวันนั้นเห็นนาง
รากษสตนหนึ่งขึ้นมาจากมหาสมุทรเพื่อจะเคี้ยวกินพวกทารกที่เกิดในราชตระกูลเหมือนในกาล
ก่อน บรรดาพวกมนุษย์พากันร่ำร้อง พระเถระได้เนรมิตออัฏภามากมายเป็นสองเท่าแล้ว ปิดล้อม
ข้างทั้งสองด้วยออัฏภเหล่านั้น ก็นางรากษสนั้น พร้อมทั้งบริวารไว้ตรงกลาง แล้วขับไล่
รากษสเหล่านั้นให้หนีไปจนมองไม่เห็น ตั้งการอารักขาไว้โดยรอบเกาะ ทำให้หมู่มหาชนที่ประชุม
พร้อมกันในสมัยนั้นเลื่อมใสด้วยพระมหาลุตตนต์กถา ทำให้ตั้งมั่นในสรณคัมภและศีล แล้วทำ
ธัมมาภิสมัย (การบรรลุธรรม) แก่ชนหกหมื่นคน แล้วบวชให้เด็กในตระกูลประมาณสามพันห้า
ร้อย (และ) กุลธิตาประมาณหนึ่งพันห้าร้อยนาง แล้วประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรงมั่นในแคว้น
สุวรรณภูมินั้นฯ

เตน วุตตํ

มหาทยสฺสาปิ ชินสฺส กพฺพนํ

วิหาย ปตฺตมอมตํ สุขมฺปิ เต

กรีสฺส โลกสฺส หิตํ ตฺหิ ตฺหิ

ภเวยย โภ โลกहित ปมาทวาติฯ

มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พระเถระเหล่านั้นแม่สละอมตสุขที่ตนได้แล้วหักห้ามใจอย่างพระชิน
เจ้า ผู้มีพระมหากรุณาธิคุณ แล้วบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์
โลกในที่นั้นๆ ใครเล่าจะพึงเป็นผู้ประมาทในประโยชน์เกื้อกูลต่อ
สัตว์โลกฯ

มหินทเถโร ปน “ตมพปณณิทีปี คนตวา ตตถ สาสนม ปติฏฐาเปหิติ อุพชมาเยน จ ภิกขุ-
สงเขน จ อชณิฏฐู “กาโล นุ โข เม ตมพปณณิทีปี คนตฺ โนติ วิมัสมาโน “น ตาว กาโลติ ทิสฺวา “ยาว
โส กาโล อาคจฺจติ ตาว ญฺาตเก โอลเกมาติ จินตตวา อุพชมาเยนจ ภิกขุสงเขนจ วนทิตวา กตติก-
มาเส อโสการามโต นิกขम्म อิกฺขุโย อุตติโย สมพโล ภททสาโลติ เอเตหิ จตฺหิ เถเรหิ สงฆมิตตาย
ปุตตปตตฉฝภิญญสุมนสามเณเรน จ สหธิ ญฺาติสงคฺหิ กาทฺฐ ราชคฺชนครปวิตตเก ทกฺขินคิริชนปเท
จาริกํ จรมาโน ฉนฺนมาสาณมจฺเจเนน เวทิสนคฺรมปตฺวา ตทา ตตถ วสนตี สาเกยนิมตตโน ชนนี
เวทิสมหาเทวี ทิสฺวา ตาย การาปีต เวทิสคิริมหาวิหารมปวิสิตวา ตตถเกมาสํ วาสํ กตฺวา เขฏฐมูล-
ปฺณณมาทิวเส สนนิปติตวา “กาโล อมหากํ ตมพปณณิทีปี คมนายาติ ญฺุตวา เทวินเทนทาปิ ยาจิโต
ภณฺฑุกาภิธานเน อนาคามินา ปพพชชาภิลาสินา เวทิสมหาเทวีภคินีธฺตฺสนฺนา สหธิมตตสตโตโม
เวทิสปพตฺตา เวทิสมุปติตวา ปสนเน คนตเต นิมมลสลิทเต สรสิ หัสคณปวิทู ราชหฺโส วิย
วิโรจมาโน ชเนน ตมพปณณิทีปมาคนตวา ภควโต ปรีนพพานโต ทวินนํ วสสสทานมฺปรี ฉตฺตีสติเม
วสเส รมมาโสกรินทสฺส อภิเสกโต สตตเม มาเส สยํ ทวาทสวสเส อนฺโรชชินปฺริตสฺส อนฺรธาปฺรตสฺส
ปฺรตฺถิมาย ทิสาย มิสสกาภิธานे นีลวณสนฺทมณฺฑิตเต สีตลชนจฺฉายาสีลาตเต สุจิวลปฺลินภูมิภาเค
สาตสีตลชลาสเย ตินณมปพพพฺพุธานมปทลณฺณปวิตเต ปพพเต โอตริตฺวา อมพตเต นิสฺสีทิฯ

ส่วนพระมหินทเถระ ผู้ถูกพระอุปัชฌาย์และภิกษุสงฆ์เชื่อเชิญด้วยคำว่า “ขอท่านจงไป
ยังตัมพปณณิทีปี แล้วประดิษฐานพระศาสนาที่นั่นเถิด” เมื่อพิจารณาว่า “เป็นเวลาที่เราจะไป
ยังตัมพปณณิทีปีหรือไม่หนอ” แล้วเห็นว่า “ยังไม่ใช่เวลาที่ควรจะไปก่อน” คิดแล้วว่า “เราจะ
เยี่ยมพวกญาติเสียก่อนจนกว่าเวลานั้นจะมาถึง” จึงไหว้พระอุปัชฌาย์และภิกษุสงฆ์ออกไปจากอ
โศการามในกัตติกมาส (เดือน 12) ท่องเที่ยวจาริกไปในทักษิณาครีชนบถอันเลียบพระนครรา
ชคฤห์ เพื่อทำการสงเคราะห์พระญาติพร้อมทั้งพระเถระ 4 รูปเหล่านั้น คือ พระอิกฺขุชเย
พระอุตติยะ พระสัมพะละ พระภัททสาละ และสุมนสามเณรผู้ได้อภิญญา 6 ผู้เป็นโอรสของพระนาง
สังฆมิตตา แล้วลี้ถึงเมืองเวทิสะ โดยกาลล่วงไป 6 เดือน ในคราวนั้นได้เห็นพระมหาเทวีพระนาม
ว่าเวทิสา ผู้เป็นพระชนนีของตนซึ่งเป็นชาวศากยะ ผู้อาศัยอยู่ในเมืองนั้น แล้วเข้าไปยังเวทิสคิริ
มหาวิหารที่พระชนนีนั้นสร้างถวายไว้ แล้วพักอาศัยในเวทิสคิริมหาวิหารนั้นแลตลอดหนึ่งเดือน

ได้ประชุมกันในวันเพ็ญแห่งเชษฐมูลมาส (วันเพ็ญเดือน 7 ต้นเดือนแปด) ทราบว่า “เป็นเวลาสมควรที่พวกเราจะเดินทางไปยังตัมพปณิทวีป” ผู้ถูกท้าวสักกะจอมเทพวิงวอนแล้ว ผู้มีตนเป็นที่ 7 พร้อมกับบุตรของพระธิดาผู้เป็นพระภคินีของพระนางเวทิสมาหาเทวี ผู้มีพระนามว่าภัณฑุกะ ผู้บรรลุนครอนาคามี ผู้ใคร่ในการบวช ได้เหาะขึ้นไปสู่ท้องฟ้าจากเวทิสบรรพต รุ่งโรจน์อยู่บนพื้นท้องฟ้าอันสดใสเหมือนพญาหงส์แวดล้อมด้วยหมู่หงส์ในระบอบพื้นน้ำอันสะอาด มาสู่ตัมพปณิทวีปโดยทันที ตนเองผู้บวชได้ 12 พรรษา²³⁵เหาะลงแล้วที่ภูเขามิสสกบรรพต ในทิศบูรพาแห่งเมืองอนุรธาปุระ อันเต็มเปี่ยมด้วยชนผู้ยินดี อันประดับด้วยราวป่าสีเขียวขจี มีพื้นศิลาอันเย็นด้วยร่มเงาจากก้อนเมฆ มีพื้นดินที่สะอาดด้วยหาดทรายสีขาว มีบ่อน้ำเป็นที่ยินดีและเยือกเย็น อันหมดจดแล้วด้วยรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนทั้ง 3 พระองค์ แล้งนึ่งลงที่อัมพัตถละในเดือนที่ 7 นับแต่รัชกาลของพระเจ้าธรรมาโศกราช ในปีที 236 พรรษา นับแต่การปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าฯ

เตน วุตตํฯ

ลงกาปสาทนคฺเณน วียากโต โส

ลงกาหิตาย มุณินา สยิตน อนเต

ลงกาย สตถสทิสฺโส หิตเหตุ ตสสา

ลงกามรุหิ มหิตฺโถภินิสฺสิทิ ตตถาติฯ

มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

พระมหามหินทเถระนั้นถูกพระมุณีผู้เสด็จบรรทมบนพระแท่นแล้ว ทรงพยากรณ์เพราะเกื้อกูลต่อชนชาวลังกา ด้วยคุณคือการทำให้ชาวลังกาเลื่อมใส ผู้ราวกับพระศาสดาเหตุเกื้อกูลต่อชนชาวลังกา นั้น เป็นผู้ที่ทวยเทพดาประจำเกาะลังกาบูชาแล้ว ประทับลงบนเกาะลังกานั้นฯ

ลงกาวตรณกถาฯ

ลังกาวตรณกถา จบแล้ว

²³⁵ แปลตามฉบับ MSS. - วสุโส

ต์ ทิวส์ ราชชา เทวานมปิยติสโส “สกลลงกาทีปวาสโน ฉณ กโรนตุติ นกขตต์ ไชสาเปตวา
 กีฬาปสุเตสุ นาคเรสุ สย จตตาทีสปริสสทสสปริวาโร มิคว์ กิพิตุกาโม อลงกตนครโต นิภขมิตวา
 มิสสกปพพตาทิมุข คจณโต “เถเร นรินทสส ทสเสสามิติ โรหิตมิครูป คเหตุวา นรรวราวิหุเร
 ตินปณณานิ ขาทมาน วิย วิจรนต์ เทวปุตต์ “มิโคติ มณญมาโน “อยุตต์ ทานิ ปมตต์ วิชฉิตุนติ
 ชียมโปเถตวา จาปโฆเสน อตตานิโมโลเถตวา ชาวนตมณฺษวโนโต อมพตถลมภิริหิตวา อนตรหิตต์ ตมา-
 ทิสวา อีโต จีโต จ โอลเณโต มหินทตเถรม “มณญเวว ราชชา ปสสตุ มา อิตเรติ อธิฐฐหิตวา “ติสส
 ติสส อีโต เอหิติ วทนต์ ทิสวา “โก นุ โข อยมมนุสโส วา อมนุสโส วาติ จินเตนโต

ในวันนั้น พระเจ้าเทวานมปิยติสสะ รับสั่งให้ป่าวประกาศนักษัตร ด้วยพระดำรัสว่า “ชาว
 ลังกาทวีปทั้งสิ้นจงทำ (เล่น) มหรสพเถิด” บรรดาชาวเมืองต่างชวนชวายในการละเล่นแล้ว
 ส่วนพระองค์มีบุรุษประมาณสี่หมื่นคนเป็นบริวาร มีพระประสงค์จะเล่นกีฬาเล่นเนื้อ จึงเสด็จออก
 จากพระนครอันสวยงามเดินทางบ่าหน้าไปยังมิสสกบรพต ทรงสำคัญเทพบุตรว่า “เนื้อ”
 ผู้ซึ่งจำแลงรูปโฉมเป็นเนื้อมีสีแดงด้วยดำริว่า “เราจักแสดงพระเถระทั้งหลายแก่พระราชชา” แล้ว
 เดินเที่ยวไปเหมือนเล็มหญ้าและใบไม้ในที่ไมไกลจากนครชนผู้ประเสริฐ (พระราชชา) ทรงติดสายธนู
 ด้วยพระดำรัสว่า “บัดนี้ ยังไม่สมควรที่เราจะฆ่าเนื้อตัวที่ยังเดินเล่น” ทรงเหลียวดูพระองค์เพราะ
 เสียงดังกึกก้องของธนู ได้เสด็จวิ่งตามเนื้อตัวเล่นไปแล้วข้ามชั้นอัมพตถละ ทรงไม่เห็นเนื้อนั้นซึ่ง
 อันตรธานหายไป ทรงเหลียวดูข้างโน้นข้างนี้ แล้วทอดพระเนตรเห็นพระมหินทเถระผู้อธิษฐาน
 แล้วว่า “ขอให้พระราชชาจงเห็นเฉพาะเราเท่านั้น อย่าเห็นพวกภิกษุอื่นเลย” แล้วกล่าวอยู่ว่า
 “ติสสะ ติสสะ ขอจงเสด็จมาทางนี้” (พระองค์) ทรงพระดำริอยู่ว่า “ผู้นี้คือใครหนอแล จะเป็น
 มนุษย์หรืออมมนุษย์”

สมณา มยมหาราช

ธมมราชสส สาวกา

ตเวว ออนุมปาย

ชมพุทีปา อีธาตตติ

ดูกรมหาราชเจ้า อาตมภาพทั้งหลายชื่อว่าเป็นสมณะ เป็นสาวกของพระ
 ธรรมราชามาแล้วที่ลังกาทวีปนี้จากชมพูทวีป เพื่อความอนุเคราะห์ แต่
 พระองค์เท่านั้น

อิทฺ เถรสส วจัน สุตวา อธิฐฐสหายเณ ธมมาโสเณ

ครั้งสดับถ้อยคำของพระเถระนี้แล้ว ทรงอนุสรณ์ถึงความเป็นไปแห่งพระศาสนาที่
 พระองค์ได้สดับมาแล้วไม่นานที่พระเจ้าอโศกผู้อธิษฐานสหายส่งมาแล้ว ด้วยพระดำรัสว่า

อหํ พุทธญจ ธมมญจ

สงมญจ สรณํ คโต

อุปาสกตต์ เวเทลี	สภยปุตตสส สาสเน
ตวมปีมานิ รตนานิ	อุตตมานิ นรุตตม
จิตตมปสาทยิตวาน	สทฺธาย สรณํ วชาติ

**ข้าพเจ้าได้ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ได้
แสดงตนเป็นอุบาสก ในศาสนาของพระศากยบุตร ข้าแต่พระองค์ผู้
อุดมกว่านรชน แม้พระองค์จงยังจิตให้เลื่อมใสแล้วเข้าถึงรัตนะ
ทั้งหลายเหล่านี้อันอุดมว่าเป็นสรณะ ด้วยพระศรัทธาเถิดฯ**

เปลีตมาจิสฺสุตฺ สาสนปฺวตฺติมนุสฺสรมาโน “อัยยา นุ โข อาคตาติ ตาวทเวายุธฺ นิกฺขิปปิตวา เอกมนตฺ
นิสฺสีทิ สมโหมทนียํ กถํ กุรุมาโน ตโต เถโร จตฺตาวีสฺสปริสฺสทสฺเสสฺสุ อาคนฺตวา ราขานมปฺริวาริตฺสฺ อิตฺเรปิ
ณ ชเน ทสฺเสตฺวา “อิมํ กทา อาคตาติ วุตฺเต “มยา สทฺธิเยว มหาราชาติ วตฺวา “อิทานิ ปน ชมฺพุทฺธิเป
อณฺเณปิ เอวรูปา สมณา สนฺตีติ วุตฺเต “สนฺติ มหาราชา เอตฺรหิ ชมฺพุทฺธิโป กาสาวปชฺโชโต อีสฺวาตปฺฐิวา-
โต ตตฺถ

(พระองค์) ทรงพระดำริว่า “พระคุณเจ้าทั้งหลายมาแล้วหนอแล” จึงตั้งอาวูรในทันใด
นั่นเอง แล้วประทับนั่งกล่าวสัมโมทนียกถาอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง คราวนั้น บรรดาบุรุษจำนวนสี่
หมื่นคนพากันมาห้อมล้อมพระราชาแล้ว พระเถระจึงแสดงเหล่าชนทั้ง 6 คนแก่นอกนี้
เมื่อพระราชาตรัสแล้วว่า “คนเหล่านี้ มาเมื่อไร” ทูลแล้วว่า “ดูกรมหาราชเจ้า (ชนทั้ง 6 นั้น) มา
พร้อมกับอาตมภาพนั้นแล” เมื่อพระราชาตรัสว่า “ก็บัดนี้ สมณะแม่เหล่าอื่นเห็นปานนี้มีอยู่ใน
ชมพูทวีปหรือ” ทูลแล้วว่า “มีอยู่ มหาบพิตร บัดนี้ ชมพูทวีปอบอวลไปด้วยลมของฤาษี รุ่งเรือง
ไปด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ ถวายพระพรในที่นั้นว่า

เตวิชชา อิทฺธิปฺปตฺตา จ เจโตปฺริยโกวิทา

ทิพฺพโสตา จ อรหนฺโต พุฑู พุทฺธสฺส สาวกาติ

**พระสาวกของพระพุทธเจ้ามีจำนวนมาก เป็นผู้มิวิชชา 3 บรรลุ
อิทธิฤทธิ์ มีความเชี่ยวชาญทางเจโตปริยญาณ มีโสตทิพย์ เป็นพระ
อรหันต์ฯ**

วตฺวา “ภนฺเต เกน อาคตฺตถาติ วุตฺเต “เนว มหาราชา อุกฺเกน น ถเลนาคติ วตฺวา “อตฺถิ นุ โข รมฺโณ
ปฺลญฺญาเวยตฺตียนฺติ อาสนนฺมมพฺรุกขมารพฺก ราขานมปฺลหมปฺจจฺจนฺโต “กึ นามโยมมหาราชา รุกฺโขตฺติ
วตฺวา “อมฺโพ นาม ภนฺเตติ วุตฺเต “อิมมฺปน มหาราชา อมฺพมฺมุญฺจิตฺวา อณฺโณ อมฺโพ อตฺถิ นตฺถีติ
“สนฺติ ภนฺเต อณฺเณปิ พุฑู อมฺพฺรุกฺขาติ “อิมํ จ อมฺพํ เต จ อมฺเพ มุญฺจิตฺวา อตฺถิ นุ โข มหาราชา อณฺเณ

รุกชาติ “สนธิ ปณ ภูต อนมพรุกชาติ “อณญ อมเพ จ อนมเพ จ มฤจิตวา อตถณญ โภจิ รุกโชติ
“ออยเมว ภูต อมพรุกโชติ วุตเต “สาธ มหาราช ปณทิโตสีตี วตวา “สนธิ ปณ เต มหาราช ญาตกาติ
“สนธิ ภูต พุชนาติ “อณญาตกาปิ สนธิ มหาราชาติ “อณญาตกา ภูต ญาตเกหิ พุทราติ “ตว
ญาตเก จ อณญาตเก จ มฤจิตวา อตถณญ โภจิ มหาราชาติ “อหเมว ภูตเตติ วุตเต “สาธ มหา-
ชาติ วตวา “ปณทิโต ราชา สกขิสสตี ธมมณญญาตุนติ จุฬหตถิปโทปมสุตตนต์ กเถตวา จตทาฬีสุ-
ริสสทสเสหิ สหิ ราชานํ สรณสีเลสุ ปติฏฐาเปสิฯ

เมื่อพระราชชาตรีว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระคุณเจ้าทั้งหลายมาทางไหน”
ทูลแล้วว่า “ดูกรมหาบพิตร อาตมภาพทั้งหลายไม่ได้มาทั้งทางน้ำทั้งทางบกเลย” (พระเถระ) คิด
แล้วว่า “พระราชชาตรีจะมีพระปัญญาเฉียบแหลมหรือหนอแล” ได้ทูลถามปัญหาปรารภต้น
มะม่วงที่อยู่ใกล้กะพระราชชาตรี ทูลแล้วว่า “มหาบพิตร ต้นไม้นี้มีชื่อว่าอะไร” เมื่อพระราชชาตรีว่า
“ต้นไม้มีชื่อว่าต้นมะม่วง ขอรับ” ทูลแล้วว่า “ดูกรมหาบพิตร ก็พินต้นมะม่วงต้นนี้แล้ว มะม่วง
ต้นอื่นยังมีอยู่หรือไม่” ตรัสแล้วว่า “มีอยู่ ขอรับ ต้นมะม่วงแม่เหล่าอื่นมีอยู่อย่างมากมาย”
ทูลแล้วว่า “มหาบพิตร ยกเว้นมะม่วงต้นนี้และต้นมะม่วงเหล่าอื่น ต้นไม้ชนิดอื่นมีอยู่หรือหนอ
แล” ตรัสแล้วว่า “มีอยู่ ขอรับ แต่ต้นไม้เหล่านั้นมิใช่ต้นมะม่วง” ทูลแล้วว่า “พินต้นมะม่วงและ
มิใช่ต้นมะม่วงเหล่าอื่น ต้นไม้ชนิดอื่นมีอยู่หรือไม่” เมื่อพระราชชาตรีว่า “มีอยู่ ขอรับ คือต้นมะม่วง
ต้นนี้นั้นแหละ” ทูลแล้วว่า “ดีละ มหาบพิตร พระองค์ทรงพระปรีชา” แล้วทูลว่า “ก็พระองค์ทรง
มีพระประยูรญาติหรือ มหาบพิตร” ตรัสแล้วว่า “มีพระประยูรญาติหลายท่านขอรับ” ทูลแล้วว่า
“แม้ผู้มีใช้พระประยูรญาติมีอยู่หรือ มหาบพิตร” ตรัสแล้วว่า “ผู้มีใช้พระประยูรญาติมีมากกว่า
พระประยูรญาติขอรับ” ทูลแล้วว่า “พินพระประยูรญาติ และผู้มีใช้พระประยูรญาติของพระองค์
พระประยูรญาติคนอื่นยังมีอยู่หรือ มหาบพิตร” เมื่อพระราชชาตรีว่า “คือโยมเองขอรับ” ถวาย
พระพรว่า “ดีละ มหาบพิตร” แล้วแสดงจุฬหัตถิปโทปมสูตรด้วยคำริว่า “พระราชชาตรีทรงพระ
ปรีชา จักทรงสามารถเพื่อรู้แจ้งธรรมได้” แล้วให้พระราชชาตรีพร้อมกับบุรุษจำนวนสี่หมื่นคนตั้งมั่นใน
สรณคมน์ฯ

ตทา ราชา ภาตตาทิหารํ สุตวา เถรณํ วิกาลโภชนปรตภาวํ ชานนโตปิ สทาจารานุกรุกษณตถํ
ภตเตนानุปลุจฉิตวา “น ภุญชาม อธุนา มหาราชาติ วุตเต “คจฉาม ภูต นครนติ วตวา “ตว คจฉ
มหาราช วสิสสาม มยํ อิธาติ วุตเต “เอว สติ กุมารอยมมเหหิ สห คจฉตติ วตวา “ออยํ หิ อาคตผลโล
อิทานิ ปพพิสสตีติ วุตเต “เตนหิ ภูต ปาโตว รถมเปเสสสามิ ตตถ ฐิตา อาคจเฉยยาภาติ วนทิตวา
ภณชุกเมกมณต์ เนตวา เถรสส สรูปมปลุจฉิตวา สกสหายกอาโสกนรปติปุตตภาวํ ญตวา “ลาภา วต เม
ติ จินเตตวา ตุฏฐัญญู ปกคามิฯ

เมื่อนั้น พระราชาทรงสดับถึงการนำภัตรเข้าไปถวาย แม้ทรงทราบอยู่ว่าพระเถระงดโภชนาหารยามวิกาล ทรงสอบถามด้วยภัตรเพื่อรักษามารยาทของพระองค์ เมื่อพระเถระทูลว่า “พวกอาตมภาพไม่ฉัน (ภัตตาหาร) ในเวลานี้ มหาพิตร” ตรัสแล้วว่า “พวกโยมจะไปยังพระนคร ขอรับ” เมื่อพระเถระทูลว่า “เชิญเสด็จเถิด มหาบพิตร พวกอาตมภาพจักพักอยู่ในที่นี้” ตรัสแล้วว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น ขอเด็กคนนี้จะไปกับโยม” เมื่อพระเถระทูลว่า “เด็กคนนี้ได้บรรลุผลแล้ว จักบรรพชาเดี๋ยวนี้” แล้วกราบไหว้ ด้วยพระดำรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น โยมจักส่งรถมามาแต่เข้าประตูขอพระคุณเจ้าพึ่งคอยในที่นี้แล้วขึ้น (รถ) มาเถิด” แล้วพา (เด็ก) ไปปลงผมในส่วนข้างหนึ่ง แล้วถามประวัติย่อของพระเถระ จึงทราบว่าพระเถระเป็นพระโอรสของพระเจ้าอโศกจอมมรชนผู้เป็นพระสหายของพระองค์ ทรงพระดำริแล้วว่า “เป็นลาภของเราหนอ” ทรงมีพระทัยร่าเริงยินดี แล้วเสด็จหลีกไป

ตสมิ์ ขณ เถโร ภณทุกิ์ ขุรคเคเยว อรหตตมปาเปนโต ปพพาเซตวา สุมณสามเณรมาณเตต-
 วา “เอหิ ตวั สุมณ ฌมสวณสส กาลิ โฆเสหิติ วุตวา “กิมภนเต ทสสทสสิโลกธาตฺถ สาเวเนโต โฆเสมิ
 อุทาหุ อิมิ จกกวาหิ วา ตมพปณณิทีปี วาติ วุตเต “อิมิ ทีปี สุมณ สาเวเนโต โฆเสหิติ วุตวา “สาธ
 ภนเตติ อภิญญาปาทกั จตฺตถชฌานั สมาปชชิตฺวา วฐฺฐาย อธิฐฺฐหิตฺวา สมาทิตฺเตน จิตฺเตน “ฌม-
 สวณสส กาโลยั ภทฺนตาติ ติกขตฺตัสส กัลลั ตมพปณณิทีปี สาเวเนเตน สามเณเรณ ฌมสวณกาลิ
 โฆสาเปตวา ตั สุตวา อุปคตมมหนตั เทวตาสนนิปาตั ทิสฺวา สมจิตตฺตสฺตตฺนตั กเถตวา อสงฺเขยยานิ
 เทวตานั ฌมมาภิสมยั กตฺวา นาคสุปณเณ สรณสีเสสฺส ปติฐฺฐาเปตวา ตสฺสา รตติยา อจฺจเยน อุทิตเ
 อมฺพรมหาสเรกสทสสปตเต ทิสฺวารุมุขมณทณฺกุงฺกมุวิเสสเก สกฺลภฺวานภวนปทีเปเก ทิวสกรรมณฺฑเล
 “อาคโต รโถ ภนเต อภิรุทฺถ รณฺตี ปฏฺินิเวทิตั นรปติเปสิตสฺส สารถิสฺส วณฺนิ สุตวา “นาโรหาม รณิ
 คจฺฉ มยมาคจฺฉาม ตว ปจฺฉโตติ สารถิมเปเสตฺวา เวหาสมพฺกคฺคนตฺวา อนูราธปฺรสฺส ปฺรตถิมทิสภาเค
 อนวรตมชฺชมานสมทลงกาวิลาสิณีกุจฺจลสฺสลิตฺกโลเสลมาลาย สมทกาลหฺสกุลกลหฺมุขริตฺกุลา
 ย กทมพนทียา ตีเร ปฐฺมกเจตฺติยฐฺฐานเ โอตฺริฯ

ในขณะนั้น พระเถระทำให้สามเณรบรรลุพระอรหัตในเวลาปลงผมเสร็จ ได้ปรึกษากะสุมนสามเณร กล่าวว่า “สุมนะ เธอจงไปป่าวประกาศเวลาฟังธรรมเถิด” เมื่อสุมนสามเณรเรียนว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมจะป่าวประกาศให้ได้ยินตลอดหมีนโลกธาตุ หรือตลอดจักรวาลนี้ หรือว่าตลอดตัมพปณณิทวีป” แล้วกล่าวว่า “สุมนะ เธอจงป่าวประกาศให้ได้ยินทั่วเกาะนี้” รับแล้วว่า “ดีละ ขอรับ” แล้วเข้าจตุตถฌานมีอภิญญาเป็นบาท ออก (จากฌาน) แล้วอธิษฐานสามเณรมีจิตตั้งมั่นประกาศทั่วทั้งตัมพปณณิทวีปสิ้น 3 ครั้งว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เวลานี้เป็นเวลาฟังธรรม” ครั้นให้ป่าวประกาศเวลาฟังธรรม ได้ยินคำนั้นแล้ว เห็นเทวดาสันนิบาตหมู่ใหญ่ที่เข้ามาใกล้ แล้วแสดงสมจิตตสูตร ทำธัมมาภิสมัย (การบรรลुरुธรรม) แก่เทพदानับไม่ถ้วน ให้นำค

และครุฑตั้งมั่นในสรวงและศีลแล้ว โดยกาลล่วงไปแห่งราตรีนั้น เมื่อดวงอาทิตย์ปรากฏขึ้นในสรวงใหญ่พันสระคือท้องฟ้า อันมีรอยหย้าฝรั่ง²³⁶ที่ประดับบนหน้าของหญิงสาวคือทิด อันเป็นดวงประทีปในเรือนคือโลกทั้งสิ้น อุทัยแล้ว ได้ยินคำของนายสารถิที่จอมนรชนส่งไปเรียนให้ทราบด้วยคำว่า “รถมาขอรับ ขอพระคุณเจ้าโปรดขึ้นรถเถิด” แล้วส่งนายสารถิไปด้วยคำว่า “พวกอาตมภาพจะไม่ขึ้นรถ จงไปเถิด พวกอาตมภาพจะไปภายหลังท่าน” แล้วเหาะขึ้นท้องฟ้าไปลง ณ ปฐมเจดีย์สถาน ริมฝั่งแม่น้ำกัมพูชา อันมีถ้องแถวคลื่นระลอกใหญ่ที่สิ้นกระเพื่อมด้วยหม้อคือนมของหญิงสาวชาวลังกาผู้หลงไหลชดสืออยู่เนืองๆ มีเสียงดังแข็งแรงแห่งหงส์ที่ทะเลาะกันในเวลามัวเมาที่ฝั่ง ในปุรัตถิมทิด (ทิศตะวันออก) แห่งเมืองอนูราธบุรีฯ

ราชาปี สารถิมเปเสตวา นครมลงการาเปตวา อนโตปุรนาธิชนมโนรสมปาทนาย อนโตราชา-
นิเวสเนยว คนธทามมาลาทามมุตโตลหมพกั วินิคคิลนตมิว สุวณณมณิรชตตาราภาจจิตวิตานมเนกวิธ-
สุรภิกุสุมปการาภิกณณมตวิย ปาสาทิกมมณชปี่ สมปาเทตวา ตสส มชณเม นานารตนชชุตติวิราชิตานิ
วิจิตตตตรณตตตานิ อาสนานิ ปณญาเปตวา สารถินา “อาคตา เทว เถรา ปจณโต นิกขมิตวา ปุโรโต เม
ปาจันทวาเร ฐิตาติ วุตเต ปหฏฐทโย หุตวา สยั สพพากรณวิภูสิโต อลงกตาเนกสตามจจปริวุโต
วิจิตตปุปผธชฎากาทีนิ ปณจจคิเกหิ จ ตริเยหิ เถราณั วิธียมานาปุโซ มหตา ราชานูภาเวณ ปจจค-
คมม วนทิตวา ปตตั คเหตุวา เตสมปุโรโต ปุโรโต คจณนโต อภินวสุธาธววิวิชปาสาเทหิ เกลาสสิขร-
นิกการการ์ จนทนาครุเทวทารุกปปุราทิกนธาปณเหหิ คนธมาทนปพพตนิตมพสนนิภั กุลยมลลิกา-
สุมนจมปกาทีปุปผาปณเหหิ สพพทา วสนตสมโยปมี่ จินทกุลโกเสยยาทีทสสาปณเหหิ กปพทุมสมานม-
มณิกนกรชตมุตตาทิรตนาปณเหหิ รตนากรายมานั คชตฺรงคโยธนรนาธิจจสจจารมปุลญชลโธตปา-
ปมลสุทฺธสนตานชนนิเสวิตั วิจิตตโตรณชกทลิลลสมาลาลงกตนิมมลปภสสรวาลุกาปณพรววิวิธวิ-
ปติมณชิตมมนถาภิตมิว ชिरสาครมากุลิภูตั นครมปเวเสตวา สพพากรณปติมณชิตทาวภาวลิฬหาจา-
ตฺริยสมนนาคตสุรภญญาปฎิภาคราชกญญาณุสจจริตั นานาปบริหารูปโสภิตั ราชภวนมาเนตวา กถณ-
มาลาลงกตเสตจจตเต สุปญญตเต อุตตมาสน นิสีทาเปตวา ปณเฑาย โภชนวิกิตยา สหตถา สนตป-
เปตวา อมจจคณปริวุโต เอกมณตั นิสีทิฯ

ฝ่ายพระราชฯ ครั้นส่งนายสารถิไปแล้ว รับสั่งให้ตกแต่งพระนคร แล้วให้จัดมณฑปอย่าง
สวยงามอย่างยิ่ง อันห้อยระย้าด้วยพวงของหอมและพวงดอกไม้ มีเพดานขจิตด้วยดาราทอง แก้ว
มณี และเงิน ประหนึ่งสลัดดอกอยู่ เตียรดาษด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมหลายชนิดนับไม่ถ้วน ในพระ
ราชนิเวศน์ชั้นในเท่านั้น เพราะเปี่ยมด้วยความปรารถนาของนางกำนัลในพระราชวังชั้นใน ตรง

²³⁶ หย้าฝรั่ง (Crocus, Saffron) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Crocus sativus* L. เป็นพืชในวงศ์ IRIDACEAE ส่วนที่นำมาใช้คือเกสรตัวเมียหรือที่เรียกว่าหย้าฝรั่ง ซึ่งมีรสเผ็ด ขมอมหวาน และมีกลิ่นหอมคล้ายฟาง นิยมนำไปเป็นส่วนประกอบในอาหารและเครื่องดื่ม ดูเพิ่มเติมใน กฤติยา ไชยนอก (2558)

กลางของมณฑลนั้น ได้ปลูดาอาสนะซึ่งสว่างไสวรุ่งเรืองด้วยอัญมณีหลากชนิด อันเป็นเครื่องลาดที่วิจิตรสวยงาม เมื่อนายสารตีกราบทูลว่า “ขอเดชะ พระเถระผู้มาแล้วก็ออกมาในภายหลัง แล้วก็ยืนอยู่ตรงประตูด้านทิศปราจีน (ทิศตะวันออก) ข้างหน้าของพระห่มอม” ทรงมีพระทัยโสมนัส พระองค์เองตกแต่งด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง ทรงแวดล้อมด้วยอำมาตย์หลายร้อยคนที่ประดับแล้ว ทรงจัดแจงการบูชาพระเถระ ด้วยดอกไม้ ธงชัย และธงแผ่นผ้าอันวิจิตรเป็นต้น และเครื่องดุริยดนตรีมีองค์ประกอบ 5 ประการ²³⁷ ทรงต้อนรับแล้วกราบไหว้ด้วยราชานุกาพอย่างยิ่งใหญ่ ทรงรับบาตรเดินนำหน้าพระเถระเหล่านั้นไป โปรดให้เข้าไปสู่พระนคร อันคล้ายหมู่ยอดเขาไกลาส เพราะปราสาทหลายแห่งมีสีขาวด้วยปูนขาวใหม่ อันคล้ายเทือกเขาคันธมาทน์ เพราะร้านขายของหอมมีไม้จันทร์²³⁸ กฤษณา²³⁹ ไม้เทพทาร์²⁴⁰ และการบูร²⁴¹เป็นต้น อันเปรียบเสมือนวสันตฤดูโดยอาการทุกอย่าง เพราะร้านขายดอกไม้มีดอกบัวสาย มะลิซ้อน มะลิ และจัมปาเป็นต้น อันเหมือนต้นกัลปพฤกษ์ เพราะร้านขายผ้ามีผ้าเมืองจีน ผ้าคารอง และผ้าไหมเป็นต้น อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนชาติ เพราะร้านขายอัญมณีมีแก้วมณี ทอง เงิน และแก้วมุกดาเป็นต้น เป็นเมืองเที่ยวไปของช้าง ม้า ทหาร ชาย และหญิงเป็นประจำ เป็นเมืองช่องเสฟของคนผู้มี

²³⁷ เครื่องดนตรีมีองค์ 5 ประการ ได้แก่ กลองอาตตะ (อาตต) กลองวิตตะ (วิตต) กลองอาตตวิตตะ (อาตตวิตต) กลองฆนะ (ฆน) และเครื่องเป่ามีปีและขลุ่ยเป็นต้น (สุสิริ) (อภิธาน.139)

²³⁸ ไม้จันทร์ (บ.จันทน์) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Mansonia gagei* J.R. Drummond จัดอยู่ในวงศ์ Sterculiaceae ดูเพิ่มเติมใน กมลทิพย์ เรารัตน์ (2562)

²³⁹ กฤษณา (บ.อครุ) มีชื่อวงศ์ว่า Thymelaeaceae Genus: *Aquilaria* มีชื่อพฤกษศาสตร์พ้องว่า *A. agallocha* Roxb. พบในเอเชีย อินเดีย ทิเบต ภูฐาน พม่า จีน ตลอดแหลมมลายู เกาะสุมาตรา บอร์เนียวและฟิลิปปินส์กฤษณาเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ไม้ผลัดใบ มีความสูงตั้งแต่ 18-21 เมตร ขึ้นไป ดูเพิ่มเติมใน วิเชษฐ์ ลีลามานิตย์ (2557)

²⁴⁰ ไม้เทพทาร์ (บ.เทวทาร์) จัดอยู่ในวงศ์ Lauraceae มีชื่อวิทยาศาสตร์ *Cinnamomum porrectum* (Roxb.) Kosterm. ชื่อ พ้องวิทยาศาสตร์ คือ *Cinnamomum glanduliferum* C. Nees, *Cinnamomum parthenoxylon* (Jack.) C. Nees และ *Cinnamomum sumatranum* (Miq.) Meissner ชื่อภาษาอังกฤษ คือ Safrol laurel เปลือก ต้นและรากมีกลิ่นคล้ายต้นการบูร หรืออบเชยญวน ดูเพิ่มเติมใน จันทร์วิภา รัตนอนันต์ (2563)

²⁴¹ การบูร (บ.กปบูร) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Cinnamomum camphora* (L.) J. Presl. มีชื่อพ้อง *Camphora camphora* (L.) H.Karst., *Camphora hahnemannii* Lukman., *Camphora hippocratei* Lukman., *Camphora officinarum* Nees, *Camphora vera* Raf., *Camphorina camphora* (L.) Farw., *Cinnamomum camphoriferum* St.-Lag., *Cinnamomum camphoroides* Hayata, *Cinnamomum nominale* (Hats. & Hayata) Hayata, *Cinnamomum officinarum* Nees ex Steud., *Laurus camphora* L., *Persea camphora* มีชื่อวงศ์ว่า Lauraceae มีชื่อเรียกอื่นๆ ว่า อบเชยญวน พรมเส็ง ดูเพิ่มเติมใน ฐานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (ม.ป.ป)

สันดานหมดจดจากมลทินคือบาปที่ชำระด้วยน้ำคือบุญ อันประดับด้วยโตรณะ ธงชัย ต้นกล้วย และทิวแถวหม้อน้ำอย่างวิจิตรและประดับตกแต่งถนนหลายสายด้วยทรายสีขาวบริสุทธิ์อันระยิบระยับ เป็นเมืองพลุกพล่านประหนึ่งเกษียรสมุทรถูกตีด้วยไม้คนนม แล้วเชิญสู่พระราชวังชั้นใน อันเป็นสถานที่ที่เย็บสัญจรของนางราชกัญญาผู้เปรียบด้วยนางสุรกัญญาที่ประดับตกแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่างและเพียบพร้อมสันทัดในลีลาการฟ้อนรำ อันงามโสภาด้วยเครื่องบริหารนานาชนิด ทรงให้นั่งบนอาสนะอันเลอเลิศที่ปูลาดไว้อย่างสวยงามภายในเศวตฉัตรที่ตกแต่งด้วยดอกไม้ทอง ทรงประเคนกระยาหารอันพิเศษปราณีตด้วยพระหัตถ์ให้สำราญแล้ว (ท้าวเธอ) ทรงแวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์แล้วประทับนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ

ตทา รัญโณ กนิษฐภคินทุสส มหานคราภิธานสส ยุวราชสส ซายา อนุลา นาม เทวี ราชเคเหวสนตี รัญญานัญญาตา สพพาลงการปฏิมณชิตา สรทนิสากรรจิวรวทนา วิกลิตอินทิวรนิลโลจนา พิมพผลปาฐลทสนวสนา มณิกุณพลมกรปตตภงคโกฏิกิรณปปหฎกโปลตาย สกณณปลลวมิวมุขมุพพหนตี สุวณณวณณสุรตตกรจรณตลา ปีนสมส์หตนิรุตตรณยุคลา ตนุตรตนมขมา วิบุริต-หารลตารสมิชาเล นิมุคสรีรตาย ชีรสาครนิมุคควทนา วิย สิริเทเวตา มหารทเมขลากลาปชลิตวิสาละ-ฆนตตลา วิจิตตวตถนิวตถา คชกฤษสมสทิตโรฎา รมิตมณินูปรากูลิตจรณยุคลา ที่ปสิชา วิย ภาสมานา นววนเลขา วิย โภมตตนลตา เมรวนลตา วิย กนกปตตาลงกตา ปญจอติถิสตปริฎตา อาคนตวา เถเรวณทิตวา ปุเชตวา เอกมนต์ นิสิตีฯ

เมื่อนั้น พระเทวีพระนามว่าอนุลา ผู้เป็นพระชายาของพระยุพราชพระนามว่ามหานาคะ ผู้เป็นพระกนิษฐภคินทุสสของพระราชชา ทรงประทับอยู่ในพระราชวัง ผู้ได้รับพระบรมราชานุญาต ผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ผู้มีพระพักตร์งดงามผ่องใสเหมือนพระจันทร์ในฤดูศรัท ผู้มีพระเนตรสีดำลับเหมือนดอกบัวสีน้ำเงินที่แย้มบานแล้ว ผู้มีฝีพระโอษฐ์สีแดงระเรื่อเหมือนผลตำลึง (สุก) ทรงแย้มพระโอษฐ์ ประหนึ่งจะเต็ดใบอ่อนคือพระกรรณ เพราะพระปรางกระทบเข้ากับประกายแสงของยอดใบไม้คือกฤษณทลแก้วมณีรูปมกร ผู้มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทสีแดงเปล่งปลั่งเหมือนสีทองคำ ผู้มีคู่พระถันที่เต่งตึงนูนเสมอกัน ผู้มีสะโพกกลมกลิ้งถูกคาคด้วยกลุ่มเข็มขัดอันมีค่ามาก เหมือนสิริเทเวตา (พระลักษมี) ผู้มีพระพักตร์จมลงในเกษียรสมุทร เพราะพระกายจมลงในข่ายแห่งรัศมีของสายสร้อยมุกดาหารอันระยิบระยับจากส่วนกลางของเรือนร่างอันสะอิดสะเอง ผู้นุ่งห่มภูษาอย่างวิจิตร ผู้มีพระอรุณวบอดุดจางข้าง ผู้มีคู่พระบาทที่ส่งเสียงดังกังวาลเพราะกำไลข้อเท้าแก้วมณี ผู้รุ่งเรืองเหมือนเปลวประทีป ผู้มีเถาวัลย์คือเรือนร่างที่อ่อนโยนเหมือนรอยขีดใหม่ในป่า ผู้ประดับด้วยใบไม้ทอง เหมือนลดาวัลย์ในป่าบนยอดเขาพระสุเมรุ ผู้แวดล้อมด้วยนางกำนัล 500 นาง ได้เสด็จมากราบไหว้บูชาเหล่าพระเถระ แล้วประทับนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ

เถโร สปริชนสฺส รณโณ ฌมมรตนวสฺสํ วสสาเปตฺวา เปตฺวตฺตฺม วมานวตฺตฺม สจฺจสํยุตฺตํ จ กเถตฺวา
อนุลาเทวีปมฺขานี ปญฺจจิตฺติสฺตานี โสตาปตฺติผลาลงฺกาเรน อลงฺกิริตฺวา มหาชนสมฺมุเหสฺสุ ราชกณฺเณสฺสุ
ราสี หุตฺวา เถรทสฺสนมมลิกิตฺวา มหตา รเวณ วิรวนฺเตสฺสุ “สเจ เต เอตถ ปวีสิสฺสนนฺติ โอภาโส น ภวิสฺสตีติ
หตฺติสาลํ ชคฺคาเปตฺวา วาลุกโมกิริตฺวา ปญฺจวณฺณกฺุสฺมานี วิกิริตฺวา เจลวิตานํ พนฺธิตฺวา มงฺคล-
คชวรฺรฐานเณ อาสเนสฺสุ ปญฺญตฺเตสฺสุ ตตฺถ คนฺตฺวา นิสินฺโน เทวทูตฺสฺสฺตฺนตฺตํ กเถตฺวา ชนสฺหสฺสํ โสตาปตฺติ-
ผล เปตฺติฐฺฐาเปสิฯ

พระเถระได้ทำให้ฝนคือธรรมรัตนะโปรยปรายแก่พระราชากับข้าราชการ
แล้วแสดงเปตวัตถุ วิมานวัตถุและสังขยัตต์ ได้ประดับตกแต่งนางกำนัล 500 นางมีพระอนุลา
เทวีเป็นประมุขด้วยเครื่องประดับคือโสตาปัตติผล เมื่อหมู่มหาชนมองไม่เห็นพระเถระ จึงรวมกลุ่ม
กันร้องส่งเสียงดังที่พระลานหลวง (พระเถระ) คิดแล้วว่า “ถ้าชนเหล่านั้นจักเข้าไปในที่นี้ไซร้ก็จัก
ไม่มีโอกาส (ที่ว่าง)” แล้วให้ทำความสะอาดโรงช้าง เกลี่ยทราย โปรยดอกไม้เบญจพรรณ
ผูกเพดานผ้า ฆ้องราชบุรุษปูลาดอาสนะในโรงช้างมงคล จึงเดินไปที่นั่นแล้วนั่งแสดงเทวทูตสูตร
แล้วทำชนจำนวน 1,000 คนให้ตั้งมั่นในโสตาปัตติผลฯ

เตน วุตตมาฯ

มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

ลงกาที่เป โส สตถุกปโป อกบโป

ลงกาธิฐฺฐานเณ ทวีสุ ฐฺฐานเณสฺสุ เถโร

ธมฺมํ ภาสิตฺวา ทิปภาสาย เหวํ

สทฺธมฺโมตารํ การยิ ทิปทีโปติฯ

พระเถระนั้นผู้เหมือนกับพระศาสดา ผู้ไม่ได้อยู่ร่วมยุคกับพระศาสดา
ผู้เป็นดวงประทีปของชาวเกาะได้ทำให้พระสัทธรรมหยั่งลงในทวีป
ลังกา ในฐานะ 2 ประการคือ ในการประดิษฐานในเกาะลังกา และ
แสดงธรรมด้วยภาษาของชาวเกาะ ดังกล่าวมาฉะนี้ฯ

นคฺรปฺปเวสนกถา

นคฺรปฺปเวสนกถา จบแล้ว

ต่อ สำนวนชลนินิธีวีสุ วย นรนาธิฐภาสุ อากฉนตีสู “หตถิสาลาติสมพาธาติ ทกขินทวารูป-
 เทเส ปุพผลภริตตรุนิกรปติมณฑิตเต กุสมทสเนน อทิตินนทนนทนวนมาวหสิตวา ปลลวปาณินา
 อามนเตตวา “มยา สมตมลล์ ตวาयाเสนาติ วิหงคมธุกรรเวน คชขมาเน นนทนาภิธาโนปวเน อาสเนสุ
 ปญญุตเตสุ ตตถาปี นิสีทิตวา พาลปนชิตตสุตตนต์ กเถตวา อิตถิสทสสส สโตตาปตติผลวรรตน์ ทตวา
 อากคาคตาหิ กุลวฐหิ สหธิ สมโหมทมาโน สายณหสมเย อุกุฐายาสนา มีสสภพพตาทิมุข คจฉนโต
 “อกาโล ทานิ ภนเต ตตถ คนตุมิทเมว นนทวน์ อูยยานมยยาน์ นิवासนฐฐาน์ โหตุติ วุตเต “นคราสนน
 มหาราชาติ ปฏิกขิปิตวา “เตนหิ ภนเต เอตมมหาเมฆวน์ นาม อูยยานมมม ปิตุ ส่วฑฒิต์ นครโต นาทิ-
 ทูร์ นาจจาสนน คมนาคมนสมปนน์ ตตถ เถรา วาส์ กปเปนต์ูติ วุตเต “สาธู มหาราชาติ นินวติตวา
 เนกปุพผลปลลวาลงกตตรูรนิจิต์ มธุมทุมทิตวิวิธมธุกโรปุกุชิต์ สจวิมลสีตลสลิลาสยสนาถิต์ โยคา-
 นุกุลมมหาเมฆวน์ นาม อูยยานมปวิสิตวา ตตถ ทิพพกวานสนนินเภา ราชภวเน สूरสยनนิพพิเสสสยนาสเน
 สมาปตติสุเชน วสิตวา ยามินิปรियนเต อาคเตน ลงกาธิเปน “กจจิ ภนเต ผาสุกมปมทวนมิทนต์ิ วุตเต
 “อาม มหาราช อูยยาน์ สมณสารูปนติ วตวา ต์ วนัง สงขสส พรหมเทยย์ กตวา ทาทูกาเมน นรินเทน
 “กปปติ ภนเต ภิกขุสงขสส อาราโมติ วุตเต “กปปติ มหาราช อุนุชานามิ ภิกขเว อารามนติ เวฬุ-
 วณมปฏิกคเหตุวา ภควตา อุนุณญาโตติ วตวา ปรมปติปสาทปุนณททเยน รณญา สุวณณภิงการ์
 คเหตุวา “อิมมมหาเมฆวนุยยาน์ สงขสส ทมมีติ เถรสส กรตเล มณิวนณมุกทกมปาเตตวา ตสมิ ขณ
 กมปมานมมหาปฐวี ทิสวา “กสมา ภนเต วสุธาตลมิท์ กมปตติ วุตเต “มา ภายิ มหาราช อิมสมิ ทีเป
 ทสพลสส สาสนมปติฐฐหิสสติ อิทถจ ปฐุมิ วิหารฐฐาน์ ตสเสทมปพพนิमितตนต์ิ วตวา ราชานม-
 ปสาเทสิฯ

ลำดับนั้น เมื่อกลุ่มชายและหญิงเดินมาเหมือนคลื่นมหาสมุทรในสังวัฏฏกัป กล่าวว่า
 “ถึงโรงพระหัตถ์ก็ยังคงคับแคบมากนัก” เมื่อบุคคลปูลาดอาสนะทั้งหลายในป่าชื่อนั้นวัน อัน
 ประดับประดาด้วยนิกรต้นไม้ที่สะพรั่งไปด้วยดอกและผล ในทวารประเทศทิศทักษิณ (ทิศใต้) ซึ่ง
 เยาะเย้ยสวนนั้นวันอันเป็นสถานที่สำราญของพระอาทิตย์ ด้วยพินคือดอกไม้ แล้ววกเรียกด้วยฝ่า
 มือคือไปไม้อ่อน อันกระหิมด้วยเสียงร้องระงมของแมลงผึ้งที่โฉบบินว่า “พอละด้วยความลำบาก
 ของท่านเพื่อจะให้เราสงบลง” (พระเถระ) นั่งแสดงพาลบัณฑิตสูตรในที่นั้นแล้ว แล้วประธานรัตน
 ขาติอันประเสริฐคือโสดาปัตติผลแก่หญิงจำนวน 1,000 นาง เมื่อขึ้นชมกับหญิงสาวในตระกูลผู้
 เดินทางมา ในเวลาโพล้เพล้ ได้ลุกขึ้นจากอาสนะแล้วเดินบ่าหน้าไปทางมิสสกบรรพต
 เมื่อพระราชাত্রัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ บัดนี้ไม่ใช่เวลาจะไปที่มีสสกบรรพตนั้น อุทยาน
 นั้นวันนั้นนั้นแหละ จงเป็นสถานที่พักของพระคุณเจ้าทั้งหลายเถิด” ห้ามแล้วว่า “ดูกรมหาพิตร
 อุทยานนั้นวันอยู่ใกล้พระนคร” เมื่อพระราชাত্রัสว่า “ท่านขอรับ ถ้าเช่นนั้นอุทยานชื่อมหาเมฆ
 วันนี้ เป็นอุทยานที่กว้างขวางของพระบิดาของโยม ไม่ไกลไม่ใกล้นักจากพระนคร เดินทางไปมา
 สะดวก ขอเหล่าพระเถระจงพักอาศัยในอุทยานมหาเมฆวันนี้เถิด” ทูลแล้วว่า “ขอถวายพระพร

มหาบพิตร” แล้วกลับเข้าไปยังอุทยานช่อมหาเมฆวัน อันประดับด้วยดอกไม้ ผลไม้ และใบไม้
 หลายชนิดและเป็นที่ตั้งสมของต้นไม้ประเสริฐ มีเสียงดั่งระงมของแมลงผึ้งจำนวนมากที่
 เพลิดเพลินในความมัวเมาของน้ำหวาน อันสมบุรณ์ด้วยแหล่งน้ำที่สะอาดหมดจดและเย็น อัน
 เหมาะสมสำหรับการบำเพ็ญเพียร ได้อาศัยด้วยสุขจากสมาบัติบนอาสนะที่นอนอันคล้ายกับพระ
 แผ่นบรรทมของเทพดา ในพระราชมณฑลอันคล้ายกับห้องอันเป็นทิพย์ในพระราชอุทยานนั้น
 เมื่อพระเจ้ากรุงลังกา (ลังกาธิปติ) ผู้เสด็จมาจตุตศเขตของผู้จำศีล แล้วตรัสว่า “สวนหลวงนี้
 สบายดีหรือ ขอรับ” ทูลแล้วว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร อุทยานเป็นสถานที่สมควรแก่
 สมณะ” เมื่อจอมมรรชนผู้มีพระประสงค์จะทำป่านั้นที่พระพรหมถวายถวายแต่พระสงฆ์ ตรัสแล้ว
 ว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ อารามนี้สมควรแต่พระภิกษุสงฆ์หรือ” ถวายพระพรว่า “สมควร
 มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับปาเวหุวันแล้วทรงอนุญาตว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา
 อนุญาตอาราม” เมื่อพระราชามีพระทัยเต็มเปี่ยมด้วยปีติและปลาทะอย่างยิ่งยวด ทรงจับพระ
 สุวรรณภิงคารแล้วหลั่งน้ำมีพรรณเหมือนแก้วมณีให้รดลงบนพื้นฝ่ามือของพระเถระ ตรัสว่า “โยม
 ขอถวายอุทยานมหาเมฆวันนี้แต่สงฆ์” ในทันใดนั้นทรงทอดพระเนตรมหาปฐพีสะเทือนหวั่นไหว
 อยู่ ตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เพราะเหตุไรพื้นปฐพีนี้จึงสะเทือนหวั่นไหว” ถวายพระพร
 ว่า “ดูกรมหาบพิตร อย่าตกพระทัยเลย พระศาสนาของพระศัพทจักตั้งมั่นในเกาะนี้ และที่นี่จัก
 เป็นที่ตั้งวิหารแห่งแรก แผ่นดินไหล่นั้นเป็นบูรณนิมิตแห่งการประดิษฐานพระศาสนา”
 ให้พระราชาทรงเลื่อมใสแล้ว

ตโต ลงกาที่ปปทีโป เถโร มหามหินโท ลงกิทมาทาย ตูหิณฑลณิกสิสิสรมิณจตุตกุสมุ-
 ปการวิริจิตมภินววิกสิตกุสมนิกรพหลปริมล วิภาตคาลมณียมยยานมนุจิรโนโต ราชขรสส ทกขินทิ-
 สสาภาค ปิจุทุมมูล คนตวา “ตีสู ปุพพพุทูปปาเทสุ วีย สงขมมตลเมตธาธุนาปี มาลโก ภวิสสตีติ
 ปฐวีตล กมเปโนโต ตัญานมฏฐเหว ชาตีกุสมมฏฐีหิ ปุเชตวา ตโต ราชขรสส อุตตรทิสสาภาค ปถจ-
 ปทุมสถณนมนมรุโรทกสมปณณมติมโนหริ สริ คนตวา “อัย สงขรสส ขนตา ขรโปกขรณิ ภวิสสตีติ
 ธรณิตล จาเลนโต ตัญานถจ อฏฐเหว ชาตีกุสมมฏฐีหิ ปุเชตวา ตโต ราชขรสส ทวารโกฏฐกั คนตวา
 “ติณณมปุพพพุทธานิ โพธิรุกขโต ทกขินสาขา อาเนตวา เอตถ ปติฏฐาปีตา อมหากั ภควโต ทกขิน-
 โพธิสาขาปี อิมสมิเยว ฐาเน ปติฏฐทิสสตีติ ธรณิมถลล โขเภโนโต ตัญานมฏฐีหิ สุมนกุสมถชลิหิ
 ปุเชตวา ตโต มนุทมารุตจลิตเทหิ ตรุณรตตโกมลปลลวหตเถหิ อามนเตวา สิลิมุขเวหิ “กว คจณ
 สทมมวรกกวตติปุตตา เอตถ เอถ โน สิริมนุภวถาติ วทมานาหิ วีย ลตางนตาหิ ปริจตุตมมหา-
 มจลินทมาลกั คนตวา “อิห สขุโปสธาคารสส โลหกุฎฐมหาปาสาทสส ฐานนติ ภูรวุ ขนยโนโต ตัญานม
 ฏฐเหว ปุพมฏฐีหิ ปุเชตวา ตโต ปถหมพมาลกฏฐานั คนตวา ราโชปนีต วณณคนธรสสมปนุ
 สุกกเมกมมพกุกั ตตเถว สมาสีโน ปริภุชิตวา ภูมिसามินา โรปาเปตวา ปตโตโรโนทกมาสิญจิตวา
 ตสมิ ขณ นิกขนตมพงกูริ วิสสุฏฐวิภูปสาขาลาสมวหริตกุสมผลนิกั คลมานปริณตผลมุปคตมฐีหิ-

โกกิลกลนทกั สหการตรูรวโมโลเกตวา “อิทัง สงฆสนนิปาตสส สลากคคสฐานนติ วสุมตีคชนัน
กาเรโนโต ตัง ฐานัน อฏฐเหว กุสมมุฏฐีตี ปุเชตวา ตโต ผลปาทปกณากิณณัง จตฺตสสาถุฐานัน คนตวา “อิทัง
ติณณัง ปุพฺพพุทธานมฺยุยานปฏิคฺคหณทิวเส สมนตฺตา ที่ปวาสีตี อาหฺมฺพณณาการัง ฐเปตวา ภาชิตฺตฐานัน-
มิทานิ ภาตตคคฺกฐานนติ มหีนาทัง สมฺบุปาเทนโต ตัง ฐานณจ อฏฐเหว ปุพฺพมุฏฐีตี ปุเชตวา ตโต อนโต
อฺยุยานเ สุนิมมลสีตลลลาภิณฺณาย กมลฺบุปฺลกุลยาทิววิธกฺกุสมฺมาภรณสมลฺงกตฺตาย ชลเทวตานุปุรฺรวา-
นุการิกาทังสสีตฺตาย พหฺวิธวิทงคคณาวีธาสุตฺตาย สรทสรสิริยา อกฺขุททิกาย กฺกุธาริกานาย วาปิยา
อฺุปริ ชลสมิเป มหาภูฏฐานัน คนตวา เมทินีตลัน จจาเปโนโต ตัง ฐานมฺมุฏฐีตี จมฺปกปฺปผลฺชลีตี ปุเชลสิ

ถัดจากนั้น พระมหามหินทเถระ ผู้เป็นจุดดวงประทีปในเกาะลังกา เชิญจอมแห่งลังกา
เสด็จเสียบพระราชอุทยานอันเป็นที่นารัณรมย์ในยามรุ่งอรุณ อันตกแต่งด้วยดอกไม้บานน่านปรการ
เรียงรองด้วยประกายเศษน้ำค้างในฤดูหนาว²⁴²อันแน่นขนัดด้วยนิกรดอกไม้ที่บานแย้มใหม่เป็น
มลทินโดยรอบ แล้วเดินไปสู่โคนต้นปิจูในทิสภาภาคด้านทักษิณแห่งพระราชมณเฑียร ทูลแล้วว่า
“แม้ในกาลเดี๋ยวนี้นี้ โรงกลมก็จักมีในสถานที่นี้เพื่อประโยชน์แก่สังฆกรรม เหมือนโรงกลมมีอยู่ใน
กาลเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนทั้ง 3 พระองค์” ทำให้พื้นปฐพีหวั่นไหวอยู่ แล้วบูชา
สถานที่นั้นด้วยกำดอคมะลิ 8 กำมือ ถัดจากนั้น ได้เดินไปยังสระอันน่าจับใจยิ่งนัก อันดาตาศด้วย
ดอกปทุม 5 สี อันเต็มเปี่ยมด้วยน้ำมีรสอร่อย ในทิสภาภาคด้านทิศอุดรแห่งพระราชมณเฑียร ทูล
แล้วว่า “สถานที่นี้ จักเป็นชั้นตาพรโภกขรณี (สระน้ำสำหรับเรือนไฟ) สำหรับพระสงฆ์” ทำให้พื้น
ธรณีหวั่นไหวอยู่ ได้บูชาสถานที่นั้นด้วยกำดอคมะลิ 8 กำมือ ถัดจากนั้น ได้เดินไปยังซุ้มประตูของ
พระราชมณเฑียร ทูลแล้วว่า “มหาชนได้อัญเชิญกิ่งเบ็องชวาจากต้นโพธิ์ของพระพุทธเจ้า
พระองค์ก่อนทั้ง 3 พระองค์มาแล้วประดิษฐานไว้ในสถานที่นี้ แม้กิ่งต้นโพธิ์ด้านทักษิณของพระผู้
มีพระภาคเจ้าของพวกเราทั้งหลายก็จักประดิษฐานในสถานที่นี้เหมือนกัน” ทำให้มณฑลธรณี
สั่นสะเทือนอยู่ แล้วบูชาสถานที่นั้นด้วยอัญชลีคือดอกมะลิ 8 กำมือ ถัดจากนั้น ได้เดินไปยังโรง
กลมชื่อมหามจุลินทมาลกะ อันล้อมรอบแล้วด้วยหญิงคือเถาววัลย์ เหมือนผู้เรียกมาด้วยมือคือใบไม้
แรกผลที่ละเอียดมีสีสีแดงอ่อน อันปลิวไหวด้วยลมอย่างชุ่มชื้น ร้องเสียงดังเหมือนม้า ว่า “ท่าน
ทั้งหลายผู้เป็นบุตรของพระจักรพรรดิผู้ประเสริฐคือพระสัทธิธรรมจะไปที่ไหน พวกท่านจงมาในที่นี้
จงเชยชมความมั่งคั่งงามของพวกเรา” ทูลแล้วว่า “สถานที่นี้ จักเป็นที่ตั้งโรงอุโบสถของสงฆ์และ
มหาปราสาทยอดโลหะ” ทำให้เสียงแผ่นดินเกิดขึ้นอยู่ (แผ่นดินไหว) แล้วบูชาสถานที่นั้นด้วย
ดอกไม้ 8 กำมือ ถัดจากนั้น ได้เดินไปยังปัญหัมพมาหกะ แล้วนั่งฉันทมมะม่วงสุกลูกหนึ่ง อัน
สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส อันสุกอมสวຍงามที่พระราชาทรงน้อมเข้ามาถวายแล้วในที่นั้น
นั่นเอง แล้วให้พระราช (ภุมิสามี) ทรงปลูก (เมล็ดมะม่วง) แล้วรดด้วยน้ำล้างบาตรในทันทีนั้น

²⁴² แปลตามฉบับ B -กณลิลิ-

แล้วมองดูต้นมะม่วงหอมอันสวยงาม มีหน่อของมะม่วงที่งอกแล้ว มีค่าคบ กิ่ง และใบไม้แผ่ออก มีช่อดอกและผลสีเขียวหม่นจืด มีผลสุกงอมร่วงหล่น มีแมลงภู่ นกโกกิล่า และกระรอกเข้ายึดครองแล้ว ทูลแล้วว่า “สถานที่นี้จะเป็นสถานที่แจกสลากภัตสำหรับเป็นที่ประชุมของสงฆ์” ทำให้เสียงคำรณของแผ่นดินกระทำแล้ว (แผ่นดินไหว) แล้วบูชาสถานที่นั้น ด้วยดอกไม้ 8 กำมือ ถัดจากนั้นได้เดินไปยังที่ตั้งของศาลาจัตุรมุข อันเคลื่อนกลับไปด้วยคณาผลและต้นไม้ ทูลแล้วว่า “สถานที่นี้เป็นสถานที่จัดวางเครื่องบรรณาการที่ชาวเกาะนำมาแล้วโดยรอบ ในวันรับพระราชทานอุทานของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนทั้ง 3 พระองค์ ในกาลบัดนี้ศาลาจัตุรมุขนี้จะเป็นโรงแห่งภัต” ทำให้เสียงบันลือแห่งแผ่นดินเกิดขึ้น แล้วบูชาสถานที่นั้น ด้วยดอกไม้ 8 กำมือ ถัดจากนั้น ในภายในอุทาน ได้เดินไปยังที่ตั้งแห่งมหาสถูปในที่ใกล้แม่น้ำถัดหนองน้ำฐิวว่ากฤษะขึ้นไป มีน้ำประมาณเพลาเกวียน อันเต็มเปี่ยมด้วยก้อนศิลาอันหม่นจืดดีและเยือกเย็น อันประดับประดาด้วยอาภรณ์คือดอกไม้หลายหลากมีดอกบัวหลวง ดอกอุบล และดอกบัวสายเป็นต้น อันมีรอยของหงส์ดำที่เลียนแบบเสียงกำไลข้อเท้าของเทพดาผู้รุ่งเรือง อันเป็นที่อยู่อาศัยของมวลวิหคหลายชนิด อันงดงามด้วยสระในฤดูศรัท ทำให้เมฆนิลหวั่นไหวอยู่ แล้วบูชาสถานที่นั้น ด้วยอัญชลีคือดอกจำปา 8 กำมือ

ต่อ โถ โถ ลุงกิสสรณ “กสมา ภนเต อวณิตลมิท คชชตีติ ปุณฺโฐ “ฐานมิตมหาราช จตุหิตถาคเตหิ เสวิตมิมสมิมิทิ กปะเป ปฐุมปะปาตฎุตสส กกุสนธสส ภควโต กाल อิมมมหาเมฆวนมมหาติตถาวนํ นาม อโหสิ นครมปาจิณทิสากาเค อภัยบุรี นาม ราชา ตตถ อาภโย นาม ทีโป โອขทีโป นาม ปิลยกุฎเฏ เทวกุฎเฏ นาม อโหสิฯ ตทา โส ทสพล โปชชกรากิฎเต โອขทีปวาสีโน ทิสวา มหากฤษณาย โจทิตททโย จตตาทีสสทสสรียคณปริวุโต คคเนนาคคตวา เทวกุฎเฏ อฏฐาสีฯ

ลำดับนั้น พระเถระ ผู้ถูกพระเจ้ากรุงลังกาตรัสถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เพราะเหตุไรพื้นแผ่นดินนี้จึงคำรณอยู่” ทูลแล้วว่า “ดูกรมหาบพิตร พระตถาคตเจ้า 4 พระองค์ทรงเคยใช้สอยสถานที่นี้แล้ว จริงอยู่ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่ากฤษณะ ผู้ปรากฏแล้วเป็นพระองค์แรกในกัปนี้ มหาเมฆวันนี้ได้มีชื่อว่ามหาติตถวัน ในทิสากาด้านทิศปราจีนมีพระนครชื่อว่าอภัยบุรี ในเมืองนั้นมีพระราชานามว่าอภัย มีเกาะชื่อว่าโອขทวิป มีปิลยกุฎบรรพตชื่อว่าเทวกุฎเฏฯ ในกาลนั้น พระทสพลนั้นได้ทอดพระเนตรเห็นทวยชนชาวโອขทวิปผู้ถูกโรคชื่อปชชระครอบงำ มีพระหฤทัยอันมหากรุณาธิคุณตักเตือนแล้ว ทรงแวดล้อมด้วยคณะพระอริยะ 4 หมื่นรูป แล้วเสด็จไปโดยท้องฟ้า ทรงประทับยืนบนเทวกุฎบรรพตฯ

ตทา โອขทีปวาสีโน วิคตปชชกราก ตาราคณปริวุต คคณมขเม ลูตมปุณณจหนท วิย สกททีปะเม-กาโลกํ กตวา ฉพพณณพุทธรสมิโย วิสสชเชนตํ กกุสนธทสพลํ ทิสวา ชิปปมาคมีสุฯ ราชา มหาชเนน

สพธิ์ สมพุทฺธิ์ วนทิตฺวา ปุเชตฺวา นคราวิทฺยูเร มหาตาดิตฺถวนมาเนตฺวา ตตฺถ กตฺตวิจิตฺตมณฺฑเป วรปลลฺง-
เก นิสิตฺทาเปตฺวา สหสวากํ โลกนยาภํ วิวิทฺโฆชนเนน สนฺตปฺเปลีฯ

เมื่อนั้น ชาวโอชทวีปผู้หายจากโรคปวดศีรษะ เห็นพระกฤษณ์ธทพลผู้แปลงพระฉัพพรรณ
พุทธรัศมีทำทวีปทั้งสี่ให้มีแสงสว่างเดียวกัน เหมือนพระจันทร์เพ็ญอันแวดล้อมด้วยคณาตารา
พร่างพรายในท่ามกลางท้องฟ้า จึงรีบพากันมาแล้วฯ พระราชาทรงถวายบังคมบูชาพระสัมมาสัม
พุทธเจ้าพร้อมด้วยมหาชน แล้วนิมนต์มายังมหาติตถวันซึ่งไม่ไกลจากพระนคร แล้วให้ประทับนั่ง
บนบัลลังก์อันประเสริฐในมณฑปอันวิจิตรที่ทำได้แล้วในที่นั้น ทรงให้พระโลกนายภพร้อมด้วยพระ
สาวกสำราญแล้วด้วยโภชนะหลายหลากฯ

ตโต ภควา โภชนาวसानะ อกาลปุปฺผาลงกตมฺมหาติตฺถวนํ ธรณิตลํ จาเลนฺโต ปฏิกฺคเหตฺวา
ธมฺมํ เทเสนฺโต จตฺตาทิสสสทฺสชนสมฺมุหมมคฺคผลสมปาเปตฺวา ทิวาวิทฺวารํ ตตฺถ กตฺวา สายณฺหสมเย
โพธิฐานนารทํ คนฺตฺวา ตตฺถ สฺมาปตฺตี สฺมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย “มม สิริสมทาโพธิโต ทกฺขินฺมหาสาขมา-
ทาย ราชนนฺทา ภิกฺขุณี อีชาคจฺจตุติ อธิฐฺฐาสีฯ

ลำดับนั้น ในเวลาฉันภัตตาหารเสร็จ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันดาลให้พื้นธรณีสัมมา
ติตถวันซึ่งประดับไปด้วยดอกไม้้นอกฤดูกาลสิ้นสะเทือนหวั่นไหว ทรงรับ (มหาติตถวัน) แสดง
ธรรม ทรงทำให้หมู่ชนจำนวน 40,000 คนบรรลุมรรคและผล ทรงทำทิวาวิหาร (พักผ่อน) ในที่นั้น
ในเวลาพลบค่ำทรงเสด็จไปยังสถานที่อันเหมาะจะประดิษฐานต้นโพธิ์ ทรงเข้าสมาบัติในที่นั้นแล้ว
ออก (จากสมาบัติ) ทรงอธิษฐานแล้วว่า “ขอนางราชันนทาภิกษุณีจงถือเอากิ่งใหญ่ด้านขวาจาก
ต้นซีกมหาโพธิ์พฤษ์ของเรามาไว้ในที่นี้ฯ

สา สตฺถุจิจฺจํ ญตฺวา ตํ ขณฺเียว เขมวตีราชธานีํ เขมราชานมาทาย มหาโพธิมฺฺคนฺตฺวา
ทกฺขินฺมหาสาขาย มโนสิลาเลขํ เขมราเชน ทาเปตฺวา ตํ สยํ ฉินฺนํ สุวณฺณกฺภาเห ฐิตํ โพธิสาขมาทาย
ปฺลยจสฺตภิกฺขุณีหิ จ เทวตาทิ จ ปรีวาริตา อิทฺธิยา อีชานेतฺวา สุกเตน ปสฺริเต ทกฺขินฺหตฺเถ สสุวณฺณ-
กฺภาหมมหาโพธิ์ ฐเปลีฯ

พระเถรีนั้น ครั้นทราบพระดำริของพระศาสดาแล้ว ในขณะนั้นนั่นเองได้เชิญพระเจ้าเขมะ
ในเขมวตีราชธานี แล้วเสด็จเข้าไปใกล้มหาโพธิ์พฤษ์ ให้พระเจ้าเขมะทำรอยขีดด้วยมโนศิลาที่กิ่ง
ใหญ่ด้านทิศทักษิณ แล้วถือเอากิ่งต้นโพธิ์นั้นที่ขาดเองลอยมาประดิษฐานในกระถางทองคำ
(พระเถรี) ผู้แวดล้อมด้วยภิกษุณี 500 รูปและเหล่าเทพดาได้อัญเชิญมาแล้วในที่นี้ด้วยฤทธิ์
แล้ววางมหาโพธิ์พฤษ์พร้อมทั้งกระถางทองคำไว้บนพระหัตถ์เบื้องขวาที่พระสุคตเจ้าทรงเหยียด
ออกแล้วฯ

ต์ ตถาคโต อภยนรินทสส ทตฺวา เตน มหาตติถวเน มหาโพธิมปติฏฺฐาเปตฺวา ตสฺสุตฺตริสา-
ภาเค สิริสมาลกํ คนฺตฺวา ตสฺมี นิสินฺโน ฌมฺมํ เทเสตฺวา วีสตียา ปาณสทฺสสาณํ ฌมฺมาภิสมฺมํ กตฺวา ตโตปิ
อุตฺตริ ฐุปารามญฺฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ สฺมาปตฺติปริโยสาเน ฌมฺมํ เทเสตฺวา ทสฺปาณสทฺสสาณิ มคฺคผลม-
ปาเปตฺวา มนุสฺเสติ นมฺสฺสิตฺถ ฌมฺมกรกมตฺตโน ทตฺวา สปริวารํ ราชนนฺทเถริยจ ภิกฺขุสทฺสเสน สห
มหาเทวตฺเถรยจ อสมิ ทีเป ฐฺเปตฺวา ตโต ปาจฺจินทิสภาเค รตนมालเก ฐฺตฺวา ทีปฺวาสิโน สมนุสฺสาสิตฺวา
สสาวโก คคนมฺมุคฺคนตฺวา ชมฺพฺทีปมคฺมาสิฯ

พระตถาคตทรงประทานมหาโพธิพฤษ์นั้นแก่พระเจ้าอภัย โปรตให้ท้าวเธอประดิษฐาน
มหาโพธิพฤษ์ในมหาตถวัน แล้วเสด็จไปยังโรงกลมไม้ซีกในทิสภาภาคด้านทิศอุดรแห่งพระราช
อุทยานนั้น แล้วประทับนั่งแสดงธรรมในที่นั้น ทรงทำอัมมาภิสมัย (การบรรลุธรรม) แก่เหล่าสัตว์
จำนวน 20,000 คน แล้วเสด็จไปยังสถานที่ประดิษฐานอุปัชฌาย์ซึ่งอยู่ถัดไปจากที่นั้น ในเวลา
สิ้นสุดแห่งสมภาติที่อุปัชฌาย์นั้น ทรงแสดงธรรม ทรงทำให้เหล่าสัตว์หนึ่งหมื่นคนบรรลุมรรคและ
ผล แล้วประทานธมกรกของพระองค์เพื่อให้หมู่มนุษย์ได้กราบไหว้ ทรงแต่งตั้งพระราชันนทาเถรี
พร้อมด้วยบริวาร และพระมหาเทวเถระกับด้วยภิกษุหนึ่งพันรูปไว้ในเกาะนี้ ถัดจากนั้นทรงประทับ
ยืนที่รัตนมาลกะในทิสภาภาคด้านปราจันทิศ ทรงสั่งสอนชาวเกาะแล้ว (พระองค์) พร้อมด้วยพระ
สาวกทรงเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าเสด็จไปยังชมพูทวีปฯ

กกุสนฺธเส สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อนฺตรทิตฺเต จ ตสฺส สาสเน ทฺตฺติมปาตฺกุตฺตสส โภณาคมนสฺส ภควฺโต
กาเล มหาราช อิทมฺมหาเมฆวนมฺมหาโนมฺวนํ นาม อโหสิ นครํ ทกฺขินทิสภาเค วทฺตฺมานปฺุริ นาม
ราชา สมิทฺโธ นาม อัย ทีโป จ วรทีโป นาม ปิลยฺกฺกุญฺเฏ สฺมนกฺกุญฺเฏ นาม อโหสิฯ

เมื่อพระบรมศาสดาทรงพระนามว่ากกุสันธะ ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว และเมื่อพระ
ศาสนาของพระกกุสันธพุทธเจ้านั้นอันตรธานหายไป ดุกรรมหาบพิตร ในสมัยแห่งพระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงพระนามว่าโกณฑกมนะ ผู้อุบัติแล้วเป็นพระองค์ที่สอง มหาเมฆวันนี้ได้มีชื่อว่ามหาโนมวัน
ในทิสภาภาคด้านทิศทักษิณ มีพระนครชื่อว่าวทมนานบุรี มีพระราชอาพระนามว่าสมิทธะ เกาะนี้มี
ชื่อว่าวรทวีป ปิลยุกุญบรรพตมีชื่อว่าสมนุกุญฯ

ตทา โภณาคมนโน ทฺพฺพุกฺกุญฺฐิปริปิพีเต วรทีปฺวาสิโน ทิสฺวา ติสฺสทฺสสสมณคณปฺริวฺโต ตตฺถ
วาคนตฺวา สฺมนกฺกุญฺเฏ ฐฺตฺวา สฺมมา วตฺตาสฺ วุญฺฐิธาราสฺ สกฺลทีปฺวาสิทฺธิ สโหปคตฺนรปตฺตินา ปุรวฺราวิทุเร
มหาโนมฺวนมานีโต เอตฺถ มาปิตาลงกตฺมณฺชเป ปฺลลงกฺวรมารุยฺห สวากคณปฺริวฺโต นิสินฺโน โภชนา-
วसानเ อกาลกฺุสมฺโสภมานมฺมหาโนมฺวนมฺมหาตลํ กมฺเปนฺโต ปฏฺกคฺคเหตุวา อนฺุโมทนํ กโรนฺโต ติส-
ชนสทฺสสาณิ มคฺคผลมปาเปตฺวา ปุพฺพโพธิปติฏฺฐิตฺถุญฺฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ สฺมาปตฺตี สฺมาปชฺชิตฺวา
สฺมาปตฺติปริโยสาเน “มม อุทฺมพฺรมหาโพธิโต ทกฺขินมฺมหาสาขมาทาย กนฺกทตฺตา ภิกฺขุณี อีธาจจฺจตุติ
จินฺเตสิฯ

เมื่อนั้น พระโกณฑกมนพุทธเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็นชาววรวทวิปซึ่งถูกฝนแล้ง เบียดเบียน ทรงแวดล้อมด้วยหมู่สมณะจำนวน 30,000 รูป แล้วเสด็จไปในที่นั้นนั่นเอง ทรงประทับยืนบนสมณภูมิจรพรต เมื่อสายพิรุณโปรยปรายอย่างสม่ำเสมอแล้ว ทรงถูกจอมนรชน พร้อมด้วยประชาชนในทวีปทั้งสิ้นเข้าไปเฝ้าแล้วเชิญเสด็จสู่มหาโนมวันซึ่งไม่ไกลจากบุรีอันเลอเลิศ แล้วเสด็จขึ้นสู่บัลลังก์อันประเสริฐ ในมณฑลอันอลงกตที่พระราชโอรสให้สร้างไว้ในที่นั้น ทรงแวดล้อมด้วยหมู่พระสาวก ทรงประทับนั่งแล้ว ในเวลาเสร็จจักรกิจ ทรงบันดาลให้แผ่นดินใหญ่อันมีมหาโนมวันซึ่งงดงามอยู่ด้วยดอกไม้นอกฤดูกาลสิ้นสะเทือนหวั่นไหว ทรงรับ (มหาโนมวัน) ทรงทำการอนุโมทนาอยู่ ทรงทำให้ชนจำนวน 30,000 คนบรรลุมรรคและผล แล้วเสด็จไปยังสถานที่ประดิษฐานต้นโพธิ์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ทรงเข้าสมาบัติในที่นั้น ในภายหลังออกจากสมาบัติ ทรงพระดำริว่า “ขอนางกนกทัตตาทิกษุณี จงถือเอากิ่งด้านขวาจากต้นอุทุมพรมหาโพธิ์พฤกษ์ของเราในที่นี้”

สา สุกตจิตต์ ขานิตวา ตั ขณณเณว โสภราชธานี โสภราชานมาทาย มหาโพธิมุคคนตวา ทกขิมมหาสาชาย มโนสิลาเลข โสภราเชน ทาเปตวา ตั สยั ฉินันน์ เหมกฐาเท รฐิตมมหาโพธิสาขมาทาย ปยจสตภิกขุณิสราสุปริวตา อิทธิยา อิหาริตวา สตถารา ปสาริตทกขิมปาณิตเล สหมกฐาหมมหาโพธิ รฐเปสียา

พระเถรนั้น ครั้นทราบพระดำริของพระสุคตแล้ว ในทันใดนั้นเองได้เชิญพระเจ้าโสภะใน โสภราชธานี แล้วเสด็จเข้าไปใกล้มหาโพธิ์พฤกษ์ ให้พระเจ้าโสภะทำรอยขีดด้วยมโนศิลาที่กิ่งใหญ่ ด้านทิศทักษิณ แล้วถือเอากิ่งมหาโพธิ์พฤกษ์นั้นที่ขาดเองลอยมาประดิษฐานในกระถางทองคำ (พระเถร) ผู้แวดล้อมด้วยภิกษุณีจำนวน 500 รูป เทพดาและอสูรทั้งหลายได้อัญเชิญ (กิ่งมหาโพธิ์พฤกษ์) มาในที่นี้ด้วยฤทธิ์ แล้ววางมหาโพธิ์พฤกษ์พร้อมทั้งกระถางทองคำลงบนฝ่าพระหัตถ์เบื้องขวาที่พระบรมศาสดาทรงเหยียดออก

ตั ตถาคโต สมิทธิรินินทสส ทตวา เตน มหาโนมวเน มหาโพธิมุปติฐฐาเปตวา ตสสุตตรทิสา- ภาเค นาคมาลภัง คนตวา ตสมี นิสินโน ฌมมึ เทเสตวา วิสติปาณสทสสานัน ฌมมาภิสมย กตวา ตโตปิ อุตตรี ฐุปารามฐฐานัน คนตวา ตตถ สมาปตติปริโยसान ฌมมึ เทเสตวา ทสปาณสทสสานิ มคคผลม- ปาเปตวา มนุสเสหิ นมสสิฐุ กายพนุฉนั ทตวา สปริวารัง กนกทตตเถริยจ ภิกขุสทสเสน สหธิมมหา- สุธมมตเถรยจ อสมมี ทีเป รฐเปตวา ตโต ปาฉินทิสากาเค สทสสนมาลเก รฐตวา วรทีปวาสิโน สมนุสา- สิตวา สปริโส อากาเส อุปตติตวา ชมุพทีปมคมาสิ

พระตถาคตได้ประทานมหาโพธิ์พฤกษ์นั้นแก่พระเจ้าสมิทธิ ทรงให้ประดิษฐานมหาโพธิ์พฤกษ์ในมหาโนมวันแล้วเสด็จไปยังนาคมาลกะ ในทิศภาคด้านทิศอุดรแห่งพระราชอุทยานนั้น ทรงประทับนั่งแสดงธรรมในที่นั้น ทรงทำธัมมาภิสมัย (การบรรลุธรรม) แก่เหล่าสัตว์จำนวน

20,000 คน แล้วเสด็จไปยังภูปารามสถานที่อยู่ถัดไปจากนั้น ในเวลาสิ้นสุดแห่งสมบัติในที่นั้น ทรงแสดงธรรม ทรงทำให้เหล่าสัตว์จำนวน 10,000 คนบรรลุมรรคและผลแล้ว ทรงประทาน ประคตรัตเพื่อจะให้หมู่มนุษย์กราบไหว้ ทรงพิกนางกนกทัตตาเถรีพร้อมด้วยบริวารและ พระมหาสุธรรมเถระกับด้วยภิกษุหนึ่งพันรูปไว้ในเกาะนี้ ถัดจากนั้นทรงประทับยืนที่ สุตัสสนมาลกะในทิศภาคด้านทิศปรายจีน ทรงสั่งสอนชาววรวทวิป (พระองค์) ทรงพร้อมกับหมู่ บริษัททรงเหาะขึ้นไปในอากาศเสด็จไปยังชมพูทวีปฯ

โกณาคมน มหาราช ภควติ ปรินิพพุเต อนตรหิตเต จ ตสส สาสเน ตติยมปาตุภูตสส กสสพทสพลสส กाले อิมมมหาเมฆวนมมหาสาครวน นาม อโหสิ นครมปจฉิมทิสภาเค วิสาลปุระ นาม ราชา ชยโนโต นาม ทีโปยมมณฑทีโป นาม ปิลยภูฏ โสภภูฏ นาม อโหสิฯ

ดูกรมหาบพิตร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าโกณาคมนะเสด็จดับขันธปริ นิพพานแล้ว และเมื่อพระศาสนาของพระโกณาคมนพุทธเจ้านั้นอันตรธานหายไป ในสมัยแห่ง พระทสพลทรงพระนามว่ากัสสปะ ทรงเสด็จอุบัติเป็นพระองค์ที่สาม อุทยานมหาเมฆวันนี้ได้มีชื่อ ว่ามหาสาครวัน ในพื้นที่ทางทิศตะวันตกมีพระนครชื่อว่าวิสาลบุรี มีพระราชพาพระนามว่าชยันตะ เกาะนี้มีชื่อว่ามณฑทวีป ปิลยภูฏบรรพตมีชื่อว่าโสภภูฏบรรพตฯ

ตทา กสสโป ภควา อุภูฏฐิตี ราโชปราชยุทเธน ปาณินิ วินาสี ทิสวา กรุณาพลโจทิตโต วิสตีสทสสาณพุทธรปริวุโต นภสา คนตวา สุกกุฏฐูตวา ปชชลนโต ยุทมุขฉิมิตวา สกททีปวาสิทิส โสโหปคตนาธาปีเน นคราวิทูรมมหาสาครวนมานิโต เอตถ นิสมิเต มณฑิตวรมณฑปะ ภาสุรวรพลลงก- มารุยห นินินโน โภชนาวาสาเน อกาลกิสถยกุสมสมากุลสมมหาสาครวนมวนิตลั จาเลนโต ปฏิกคเหตุวา ธมมึ เทเสนโต วิสมปาณสทสสาณิ มคคผลมปาเปตวา มหาโพธิภูฏฐิตฐฐานิ คนตวา ตตถ สமாปตตี สมาปชชิตวา วุฏฐาย “มม นิโครธมหาโพธิโต ทกขินมมหาสาขมาทาย สุธมมาภิกขุณี อีธาคจจตุติ อธิภูฏฐาสีฯ

เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ทรงทอดพระเนตรเห็นความพินาศ ของเหล่าสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ใกล้สนามรบของพระราชพาและพระอุปราช ทรงมีกำลังแห่งพระกรุณา ตักเตือน ทรงแวดล้อมด้วยพระอนุพุทธะจำนวน 20,000 รูป ทรงเสด็จไปโดยท้องฟ้า ทรงประทับ ยืนรุ่งโรจน์อยู่บนโสภภูฏบรรพต ทรงห้ามการสงครามแล้ว ทรงถูกพระราชพาที่เข้าไปเฝ้าพร้อมกับ ชนในทวีปทั้งสิ้นเชิญเสด็จมายังมหาสาครวันซึ่งไม่ไกลจากพระนคร แล้วเสด็จขึ้นประทับนั่ง บัลลังก์อันรุ่งเรืองเลอเลิศ ในมณฑปอันประเสริฐซึ่งประดับประดาสร้างไว้ในที่นี้ ในเวลาเสร็จภัตต กิจ ทรงบันดาลแผ่นดินมีมหาสาครวันซึ่งเตียรดาชด้วยยอดอ่อนของดอกไม้้นอกฤดูกาลให้ ลั่นสะเทือนหวั่นไหว ทรงรับ (มหาสาครวัน) แล้ว เมื่อทรงแสดงธรรม ทรงทำให้คนจำนวน 20,000 คนบรรลุมรรคและผลแล้ว ทรงเสด็จไปยังสถานที่ประดิษฐานมหาโพธิพฤกษ์ ทรงเข้า

สมบัติในที่นั้นแล้วออก (จากสมบัติ) ทรงอธิษฐานแล้วว่า “ขอนางสุธรรมาภิกษุณี จงถือเอากิ่งด้านขวาจากต้นนิโครธมหาโพธิพฤกษ์ของเรามาในที่นี้”

สา มุนินทาธิปายั วิทิตวา ตั ฌณเวย พารานสีราชธานีา พรหมทตตราชานมาทาย มหาโพธิมุปนคนตวา ทกขินมหาสาชาย มโนสิลาเลขั พรหมทตเตนทาเปตวา ตั สยั ฉินนั กนกกภูาเห ฐิตั โพธิสาชมาทาย ปณจสตภิกขุณีเทวนิกรปริวูตา อิทธิยา เอตถ อาเนตวา มุนินเทน ปสชาติทกขินกรตเลสกนกกภูาหมมหาโพธิ ฐเปสิฯ

พระเถรีนั้น ครั้นทราบพระประสงค์ของพระจอมมุนีแล้ว ในทันใดนั่นเองได้เชิญพระเจ้าพรหมทัตในพาราณสีราชธานี แล้วเสด็จเข้าไปใกล้มหาโพธิพฤกษ์ ให้พระเจ้าพรหมทัตทำรอยขีดด้วยมโนศิลาที่กิ่งใหญ่ด้านทิศทักษิณ แล้วถือเอากิ่งมหาโพธิพฤกษ์นั้นที่ขาดเองลอยมาประดิษฐานในกระถางทองคำ ผู้แวดล้อมด้วยนางภิกษุณี 500 รูปและหมู่เทพดา แล้วอัญเชิญมาในที่นี้ด้วยฤทธิ์ แล้ววางมหาโพธิพฤกษ์พร้อมทั้งกระถางทองคำลงบนฝ่าพระหัตถ์เบื้องขวาที่พระจอมมุนีทรงเหยียดออกฯ

ตั ทสพล ษยนตนรวรรส ทตวา เตน มหาสาครวเน มหาโพธิมุปติภูฐาเปตวา ตสสุตตรทิสาภาเค อโสภกาลกั คนตวา ตสมิ นิสินโน ฌมมึ เทเสตวา จตุนนมุปาณสทสสานั ฌมมาภิสมยั กตวา ตโตปิ อุตตรี ฐุปารามภูฐานั คนตวา ตสมิ นิสินโน ส มาปตติปริโยसानะ ฌมมึ เทเสตวา ทสปาณสทสสานิ มคคผลมุปาเปตวา มนุสเสหิ นมสสิตฺถุ ชลสาภูิกั ทตวา สปริวารั สุธมมตเถริยจ ภิกขุสทสเสน สทธี สทพพนทสาวกญจ อสมิ ทีเป ฐเปตวา ตโต ปาจันทิสาภาเค โสมนสสมาลเก ฐตวา มณททีปวาสิโน สมนุสาสิตวา สสงโฆ คคนมคคนตวา ชมพุทีปมคมาสิฯ

พระทศพลทรงประทานมหาโพธิพฤกษ์นั้นแต่พระเจ้าชยันต๊ะผู้ประเสริฐกว่านรชน ทรงให้ท้าวเธอประดิษฐานมหาโพธิพฤกษ์ในมหาสาครวัน แล้วเสด็จไปยังอโศกมालกะ ในพื้นที่ทางทิศเหนือของพระราชอุทยานนั้น ทรงประทับนั่งแสดงธรรมในที่นั้น ทรงทำธัมมาภิสมัย (การบรรลุกกรรม) แก่เหล่าสัตว์จำนวน 4,000 คน แล้วเสด็จไปยังสถานที่ประดิษฐานอุปัชฌาย์ซึ่งอยู่ถัดไปจากนั้น ทรงประทับนั่งในที่นั้นแล้ว ในปริโยสถานแห่งสมบัติ ทรงแสดงธรรมแล้ว ทรงทำให้เหล่าสัตว์หนึ่งหมื่นบรรลุกมรรคและผลแล้ว ทรงประทานผ้าสาฎกสำหรับสงฆ์เพื่อจะให้หมู่มนุษย์ได้กราบไหว้ ทรงพักนางสุธรรมาเถรีพร้อมด้วยบริวาร และพระภุชชัพพนันทสาวกพร้อมด้วยภิกษุหนึ่งพันรูปไว้ในเกาะนี้ ถัดจากนั้นทรงประทับยืนที่โสมนัสสมาลกะ ในทิศภาคด้านทิศปราจีน ทรงสั่งสอนชาวภัณฑทวิป (พระองค์) ทรงพร้อมด้วยหมู่พระสงฆ์เสด็จเหาะขึ้นไปยังท้องฟ้าแล้วเสด็จไปยังชมพูทวีปฯ

กสสเป ภควัตติ มหาราช ปรีนิพพุเต อนตรหิตเต จ ตสส สตถุสาสเน จตฺตถมปาตุภูโต อมหากั
 สตถา อภิสมโพธิโต นวเม มาเส ผุสสพฺพณณมีทิวเส ยกขพฺพณณลงกาที่ปมฺปคมม ลงกามชฺเชติ โยชนา-
 ยเต โยชนวิตถเต มหานาควนฺยุยานะ มหายกฺขสมาคเม อุปริ รวิปเถ ฐตฺวา กปฺปฏฺฐานสมยสมฺภูตฺติ-
 วุฏฺฐิวาตนิพพิเสสวสวายุยา จ โลกนตริกโฆระติมิรณิกเรณ จ สีตนรกพทลสีตเลน จ สัฏฺฐกกาล-
 ชาตฺวาตสงฺขุภิตฺตปฺปจณฺทมนคฺชชนสทิสเสน คคนเมทินีนาเทน จ ยกฺขานํ ภยํ ชเนตฺวา เตหิ ยาจิ-
 ตาภโย “เทถ เม สมคคา นิสีทณฺฐานนตี วตฺวา “เทม เต สกททีป เทหิ โน มาริสาภยนตี วุตเต
 สพพนตํ ภยมนตรธาเปตฺวา ยกฺขทตฺตภูมียา จมมกฺขณฺทมปตฺถริตฺวา ตถาสีโน สมนตโต อาทิตตํ
 จมมกฺขณฺทมปสาเรตฺวา กปฺปานลกลาปสทิสทหนานิกฺภูตฺวานํ ชลนิจิสลิลมิตฺวานํ สมนตฺวา เวลนเต ภูมฺนตฺวานํ
 ยกฺขานํ คิริทีปํ ทสเสตฺวา เตสุ ตตฺถ ปตฺติฏฺฐิตฺเตสุ ตํ ยถาภูตฺวานเน ปตฺติฏฺฐาเปตฺวา จมมกฺขณฺทํ สงฺขิปิตฺวา
 นิสินีเน ตทา สมากตฺวาเนกเทวตาสนนิปาเต ฐมมํ เทเสตฺวา อนเนกปาณโกฏฺฐีนํ ฐมมาภิสมยํ กตฺวา สุมน-
 ภูฏฺฐวาสิณา มหาสุมนเทวราเชน สมธิตตโสตาปตฺติผเลน ยาจิตฺตปฺปชโย สิริมปฺรามสิตฺวา ปาณิมตฺเต
 นีลามลสิโรรุเห ตสส ทตฺวา ชมพฺพทีปมคมาสิฯ

ดูกรมหาบพิตร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะทรงเสด็จดับขันธปริ
 นิพพานแล้ว และเมื่อพระศาสนาของพระศาสดาแห่งพระกัสสปพุทธเจ้านั้นอันตรธานหายไป พระ
 บรมศาสดาของเราทั้งหลาย เสด็จอุบัติเป็นพระองค์ที่สี่ ในวันเพ็ญอุสสมาส (เดือน 2) ในเดือนที่
 9 นับแต่ทรงตรัสรู้ (พระองค์) ได้เสด็จดำเนินเกาะลังกาที่เต็มไปด้วยยักษ์ ทรงประทับยืนบนทาง
 พระอาทิตย์ในเบื้องบนในสภาคของยักษ์จำนวนมากกลางเกาะลังกาในอุทยานมหานาควัน
 อันยาว 3 โยชน์ กว้าง 1 โยชน์ ทรงบันดาลให้ภัยเกิดขึ้นแก่พวกยักษ์ ด้วยพายุพินธุอันเหมือนลม
 ฝนที่เกิดขึ้นในสมัยตั้งกับ ด้วยกลุ่มหมอกมีพิษร้ายในโลกันตริกนรก ด้วยความเย็นที่หนาวเหน็บใน
 สีตนรก และด้วยเสียงกัมปนาทแห่งท้องฟ้าและแผ่นดิน อันเช่นกับเสียงคำรามของก้อนเมฆอัน
 เกรี้ยวกราดที่พุ่งออกจากสังข์ด้วยลมซึ่งเกิดขึ้นในสังข์วิภูฏกับ ทรงได้รับการร้องขอความปลอดภัย
 จากพวกยักษ์เหล่านั้น จึงตรัสว่า “พวกเธอจงพร้อมกันให้ที่นั่งแก่เรา” เมื่อพวกยักษ์กราบทูลว่า
 “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์จะถวายเกาะทั้งสิ้นแต่พระองค์ ขอพระองค์จงประทาน
 ความความปลอดภัยแก่พวกข้าพระองค์ด้วยเถิด” ทรงทำให้ภัยนั้นทั้งหมดอันตรธานหายไป ทรงปูลาด
 แผ่นหนังบนแผ่นดินที่พวกยักษ์ถวายแล้วประทับนั่งบนแผ่นหนังนั้น ทรงคลี่แผ่นหนังที่ติดไฟ
 โดยรอบ ทรงแสดงศิริทวีปแก่พวกยักษ์ผู้ได้รับความร้อนอันเช่นกับกองไฟประลัยกัลป์แผดเผา
 ผู้กลัวน้ำในมหาสมุทร ผู้วิ่งไปสุดขอบของชายฝั่งโดยรอบ เมื่อพวกยักษ์เหล่านั้นดำรงอยู่ในศิริ
 ทวีปนั้นแล้ว ทรงให้ศิริทวีปนั้นตั้งอยู่ในที่เดิม ทรงม้วนแผ่นหนังแล้วจึงประทับนั่งแสดงธรรมใน
 สันนิบาตของเทพดาจำนวนมากที่มาแล้วในคราวนั้น ทรงทำธัมมาภิสมัย (การบรรลุธรรม)
 แก่เหล่าสัตว์หลายโกฏี ทรงได้รับการวิงวอนขอวัตถุสำหรับบูชาจากท้าวมหาสุมนเทวราชผู้สิงอยู่

ที่สุมนภูภรรยาพต ผู้บรรลู่โสดาปัตติผล จึงลอบพระเศียรแล้วประทานเส้นพระเกศาสีนิลหมดจดมี
ประมาณฝ่าพระหัตถ์แก้ทำวมหาสุมนเทวราชนั้น แล้วจึงเสด็จไปยังชมพูทวีปฯ

หุติยมภิสุมโพธิโต ปญจเม สัจจเร จูโพรหมโหทรานํ ชลลณินวาสินมมาตุลภาคิเนยยานํ
นาคราชูนมมณิปลลงกํ นิสสาย อุปฐฐิตมหาสงคามे नानानं महाविनासं तिसुवा जित्तमाससुส गापकुखे
อุโปสถทิวเส पाटव समिथसुมนतुमेवेन छत्तिकेराชายตโน นาคทีปมาคนตวา สงคามมุขे नगसि
निसिनो षेत्रनठगरन नाने सनतासेतवा अससासेनतो आलोकं तससेतवा पमुतिโตपคตनानानं सामค-
किरणियं ठम्मं तेसेतवा उरकथुयपुचिते वसुमतिकेत्तमणिปลลงके निसिनो नानेति तिพพนนปานमानेतवा
सनตपीโต चललनवासिनो असिदिगोविनाके सरणसिलेसु पतिगुणापेतवा तेहि नमसलितुम्पलลงगणज राชาย-
दनपाहपणज तत्त पतिगुणापेतवा चमพูतेपमकमासिฯ

ในครั้งที่ 2 ตั้งแต่ตรัสรู้ ในปีที่ 5 (พระมุนี) ทรงทอดพระเนตรเห็นความพินาศอย่างใหญ่
หลวงของพวกนาคทั้งหลาย โนมหาสงครามที่ก่อขึ้นเพราะอาศัยบัลลังก์แก้วมณีของเหล่านาคราช
ทั้งหลาย ผู้เป็นลุงและหลานกัน ผู้อาศัยอยู่บนบกและในน้ำ ชื่อจูโพรและมโพร ในวันอุโปสถ
ในกาฬปักข์ (ข้างแรม) แห่งจิตรมาส (เดือน 5) แต่เช้าตรู่ (พระมุนี) ทรงมีทำวสมิทธสุมนเทพผู้
เป็นเทพดาแห่งต้นไม้กังกันต้นราชายตนะ (ประหนึ่ง) ฉัตรถวาย แล้วเสด็จมายังนาคทวีป
ทรงประทับนั่งบนท้องฟ้าในท่ามกลางสงคราม ทรงทำให้พวกนาคหวาดสะดุ้งด้วยความมืดอันน่า
สะพรึงกลัว เมื่อจะให้พวกนาคโล่งใจ จึงแสดงแสงสว่างแล้วทรงแสดงธรรมอันเนื่องด้วยความ
สามัคคีแก่พวกนาคผู้เบิกบานใจเข้าไปเฝ้า ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์แก้วมณีที่ตั้งอยู่บนแผ่นดินที่
พวกนาคทั้งสองฝ่ายบูชาแล้ว ทรงสำราญด้วยพระกระยาหารและน้ำล้วนทิพย์ที่พวกนาคน้อมมา
ถวาย ทรงทำให้พวกนาค 80 โกฏิ ผู้อาศัยอยู่บนบกและในน้ำดำรงอยู่ในสภาวะและศีลทั้งหลาย
ทรงทำให้บัลลังก์และต้นราชายตนะตั้งมั่นในที่นั้นเพื่อให้พวกนาคเหล่านั้นได้กราบไหว้ แล้วจึง
เสด็จไปสู่ชมพูทวีปฯ

หุติยมภิสุมโพธิโต อภูฐเม สัจจเร มโพรมาตุเลน มณิกุชิกนาคราเชนาภियाजिते विसा-
पुण्णम्मतิวसे पण्णजिकुसुत्तपरिवुते गलयाणितेसे मणिकुचिकसुस गवण्णमुपकनतवा तत्त मापितरु-
जिरत्तनमणत्तेपे मโนहरवरปลลงके निसिनो नาคराเชन तिพพนनปานेहि सनตपीतेतवा नาคमानविका-
निकरपरिवुเตन तिพพकुवलยविलेपนาทีहि पुचिते तत्त ठम्मं तेसेतवा उगुणायासना सुมนगुण्णे पाठं तससेत-
वा पพत्तपाते तिवาวिहारं गतवा तीश्वापिजेदियगुणाणे ज महापोธิगुणाणे ज ओम्मसिमिमहागुण्णाणे ज
गुपारामगुणाणे ज ससावโก निसिहितवा समापत्ति समापचित्तिวา सिलाजेदियगुणाणे ज रुत्तवा तेवनाके सम्भ-
सासित्तिवा चमพูतेपमकमासिฯ

ในครั้งที่ 3 ตั้งแต่ตรัสรู้ ในปีที่ 8 (พระมุนี) ทรงได้รับอาราธนานิมนต์จากมณีอัชฌิก
นาคราช ผู้เป็นลุงของมโพร ในวันเพ็ญวิสาขมาส (เดือน 6) ทรงแวดล้อมด้วยภิกษุ 500 รูป

แล้วเสด็จไปยังเมืองของมณีอักษิกนาคราชที่กัลยาณีประเทศ ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์อันสวยงาม นำพึงใจในมณฑลปรัตนชาติอันรื่นรมย์ที่เนรมิตไว้ในที่นั้น ทรงพระสำราญด้วยพระกระยาหารและ น้ำล้นทิพย์จากนาคราชผู้ห้อมล้อมด้วยหมู่ นางนาคมาณวิกาแล้วบูชาด้วยวัตถุทั้งหลายมีดอกบัว สายและเครื่องลูปล้นทิพย์เป็นต้น แล้วทรงแสดงธรรมในที่นั้น ทรงเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ทรงแสดงพระบาทที่สุมนกฏบรรพต²⁴³ ทรงทำทิวาวิหาร (พักพระอิริยาบถ) ที่เชิงบรรพต²⁴⁴ (พระองค์) พร้อมด้วยพระสาวก ทรงประทับนั่งเข้าสมาบัติที่ทิฆวาปีเจดีย์สถาน²⁴⁵ มหาโพธิ พฤษ์²⁴⁶ มหาสลับ²⁴⁷ ภูปารามเจดีย์²⁴⁸ และทรงประทับยืนที่ลีลาเจดีย์²⁴⁹ ทรงสั่งสอนเหล่าเทพดา และนาคแล้วก็เสด็จไปยังชมพูทวีปฯ

เอวมัททมหาธาธา ฐานัน จตุหิ ตถาคเตหิ เสวิต เอตถ อนาคเต พุทฺธสส ภควโต โทณมตตาทิ ชาตฺหิ ทสพลสส รูปกายมณินิมินิตฺวา สยิต วิสฺรตนสตมฺจโจ รตนวาลุกเจติโย นาม อสทิสโส มหาภูโป ภวิสสตีติ วตฺวา “ภนฺเต ตมฺหเมว การาเปสฺสามิติ วุตเต “พฺหุณี เต มหาราช กิจฺจანი ตานิ การาเปหิ ภาตฺกสส เต มหานาคสส ปุตโต ยฺภูฐาลติสโส นาม ตสส อตรโฆ โคฐฺภโย นาม ตสส ตนโย กากวณฺณ- ติสโส นาม ราชา ภวิสสตี ตสส ปุตโต พุทฺธคามินี อภโย นาม ราชา สย มหาโยโธ ทสมฺหาโยธปริวุโต กณฺขุลาภิธานมฺมหาโยธคฺชราชมารุยฺห มลยโต สมากนตฺวา เอพารทมิพฺราเชน สทฺธิ ยฺขมิตฺวา วิชิตสง- คาโม สมรชลนิจิวิโลฐฺนมนโถ คหิตสกลมหิมณฺทโล มหพฺพล โชลนิจิเวลาเมขลาภุมิภตฺตา นตฺตา เต ภูเมตถ การาเปสฺสตีติ วตฺวา ราชานมฺปสาเทสิฯ

(พระเถระ) ทูลว่า “ดูกรมหาบพิตร ในอนาคตนี้ สถานที่นี้ที่พระตถาคตเจ้า 4 พระองค์ใช้ สอยจักเป็นมหาสลับไม่มีสิ่งเปรียบชื่อว่ารัตนวาลุกเจดีย์ มีความสูง 120 รัตนะ ของพระผู้มีพระ ภาควุฑเจ้าผู้เนรมิตรูปพระวรกายของพระทสพลด้วยธาตุทั้งหลายเพียงทนานดวงแล้วทรง บรรพต ด้วยประการฉะนี้” เมื่อพระราชชาตรีว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ โยมจักให้สร้างสลับนี้ นั้นเอง” ทูลแล้วว่า “ดูกรมหาบพิตร กิจเหล่านี้ของพระองค์ยังมีอีกมาก ขอพระองค์โปรดรับสั่ง ให้ทำกิจเหล่านั้นเถิด พระโอรสของพระมหานาคผู้เป็นพระภาดาของพระองค์ทรงพระนาม ว่ายฺภูฐาลติสสะ โอรสของพระเจ้ายฺภูฐาลติสสะนั้นทรงพระนามว่าโคฐภักโย โอรสของพระเจ้าโคฐา ภักโยจักเป็นพระราชาทรงพระนามว่ากากวณฺณติสสะ พระโอรสของพระเจ้ากากวณฺณติสสะนั้นจะเป็น

²⁴³ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

²⁴⁴ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

²⁴⁵ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

²⁴⁶ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

²⁴⁷ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

²⁴⁸ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

²⁴⁹ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

พระราชาทรงพระนามว่าทูลฐคามณีอภัย (ส่วน) พระองค์เอง มีกองทัพยิ่งใหญ่ ทรงแวดล้อมด้วยมหาโยธา 10 เหล่าทัพ แล้วเสด็จขึ้นสู่คชราชมหาโยธาอันมีชื่อว่ากัณทุละ แล้วเสด็จมาจากมัลยะทรงรบกับพระเจ้าเอฬารทมิฬ (พระองค์) ผู้ทรงชนะสงครามแล้ว ผู้ทวงมหาสมุทรคือสมรภูมิรบ ผู้ครอบครองมณฑลแห่งแผ่นดินทั้งสิ้น ผู้มีกำลังมาก เป็นพระนัดดาของพระองค์ ผู้แบ่งแยกแผ่นดินเป็นเข็มขัดคือชายฝั่งมหาสมุทร จักให้สร้างสถูปไว้ในที่นี้” แล้วทรงให้พระราชาล้อมใส่

ตทา ราชา “ยทิ เม ภนเต นตตา กริสสติ กตฺยเว มยาติ ทวาทสทตฺถํ สีสลาตถมภมาหราเปตวา “เทวานํปิยติสสนรปติสส นตตา ทูลฐคามณี อภโย นาม ราชา อิมสมิมปเทเส ฐูปิ กโรตฺติ อกฺขรานิ ลีขาเปตวา ตตถ ปติฐฐาเปสิฯ

เมื่อนั้น พระราชาตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ มิว่าพระนัดดาของโยมจักสร้าง (สถูป) ไชรี ก็จักสร้างสิ่งที่โยมสร้างไว้แล้วนั่นเอง” จึงรับสั่งให้นำเสათินมีประมาณ 12 คอก มาแล้วให้จารึกอักษรไว้ว่า “พระราชานามว่าทูลฐคามณีอภัย ผู้เป็นพระนัดดาของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ได้สร้างพระสถูปไว้ในประเทศนี้” รับสั่งให้ประดิษฐานไว้แล้วในที่นั้นๆ

เอวํ เถโร ทุตฺยทิวเส มหาเมฆวนมปฏิคฺคเหตฺวา ตตถ อฏฺฐสุ ฐฺวานesu ปุพฺพานิ ปุเชนฺโต มหา- มหิมกมเปตวา สปริวารो นครมปวิสิตฺวา ราชเคเห ภุณฺชิตฺวา นนทฺเวน นิสินฺโน อคคิกขนฺโธปมํ ทสพล- ฒมฺเทศนํ เทเสตฺวา ขนสทสสมคฺคผลมปาเปตฺวา มหาเมฆวนํ คโตฯ

ในวันที่สอง พระเถระรับมหาเมฆวันอย่างนี้แล้ว เมื่อบูชาดอกไม้ทั้งหลายในสถานที่ 8 แห่งนั้น ทำให้แผ่นดินใหญ่หวั่นไหว ผู้พร้อมด้วยบริวารได้เข้าไปสู่พระนคร แล้วฉัน (ภัต) ในพระราชวัง นั่งในสวนนั้นวัน แล้วแสดงธรรมเทศนาของพระศพลอันเปรียบด้วยกองไฟ ทำให้ชนจำนวน 1,000 คนบรรลุมรรคและผล แล้วไปสู่มหาเมฆวันฯ

ตฺยทิวเสปิ ราชนิเวสเน ภุณฺชิตฺวา นนทฺเวนเวว อาสีวิโสปมํ เทเสตฺวา ปุริสสทสสํ ฒมา- ภิสมยํ กาทเรตฺวา มหาเมฆวนมปาวิสิฯ

แม้ในวันที่สาม (พระเถระ) ฉัน (ภัตอาหาร) ในพระราชนิเวศน์ แล้วแสดงอาสีวิโสปมสูตร ในพระราชอุทยานนั้นวันนั้นเอง ทำให้บุรุษจำนวน 1,000 คนบรรลุธรรมภิสมัย (การบรรลุธรรม) แล้วเข้าไปสู่มหาเมฆวันฯ

ตํ ทิวสํ ราชา มหาเมฆวนํ คนตฺวา เถโร วนฺทิตฺวา “ปติฐฐิตํ นุ โข ภนเต อสฺมึ ทีเป พุทฺธสา- สนนฺติ ปุจฺฉิตฺวา “มหาราช นตฺเถว ปติฐฐิตนฺติ วุตเต “กทา ภนเต ปติฐฐิสสตีติ วตฺวา “ยทา ปน มหาราช อุโปสถปวารโณปสมฺปทาทีสงฆกมฺมตถเมตถ สตถุสฺส อาณาย สีมา พุทฺธา ภวิสฺสติ ตทา

สาสน์ ปติภูริสสตีติ วุตเต “พุทธานาย ภนเต อนโตหิ วสิสสามิ นครมพณนตรี กตวา สีม สีม พนธธาติ
วตวา “มหाराช สีมาย คมนภูฐานัน ชานาหิติ วุตเต “สาธ ภนเตติ นครมคมาสิฯ

วันนั้น พระราชาเสด็จไปยังมหาเมฆวัน ไหว้พระเถระ ตรัสถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้
เจริญ พระพุทธศาสนาตั้งมั่นแล้วในเกาะนี้หรือหนอแล” เมื่อพระเถระทูลว่า “ขอถวายพระพร
มหาบพิตร พระพุทธศาสนายังไม่ตั้งมั่น” ตรัสแล้วว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เมื่อไร
พระพุทธศาสนานั้นจักตั้งมั่น” เมื่อพระเถระทูลว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็ในกาลใด
สีมาจักเป็นอันผูกไว้เพื่อเขตแดนของพระบรมศาสดาในเกาะนี้ เพื่อประโยชน์แก่สังฆกรรมมี
อุโบสถ ปวารณา และอุปสัมปทาเป็นต้น ในกาลนั้น พระศาสนาจักตั้งมั่น” ตรัสว่า
“ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เราจักอยู่ในภายในอาณาเขตของพระพุทธเจ้า ขอพระคุณท่าน จงทำ
พระนครไว้ภายในแล้วผูกสีมาโดยเร็วเถิด” เมื่อพระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ขอพระองค์โปรด
ทราบที่ตั้งเป็นที่ไปแห่งสีมาเถิด” ทรงรับแล้วว่า “ดีละ ท่านผู้เจริญ” ได้เสด็จเข้าไปพระนครแล้วฯ

เถโร จตุตถทิวเสปิ ราชเคเห ภูณชิตวา นนทวนเน อนมตคคิย เทเสตวา ปาณสทสสานมต-
ปานม ปาเยตวา มหาเมฆวนมุกคณฉิฯ ตํ ทิวสํ ราชา ปาโตว เภริณจราเปตวา วิหารมคณคนครานิ อลง-
การาเปตวา สยํ สพพาลงการภูสิโต อลงกตนาโรคณปริวุโต เทวราชสิลาเย รถวรมารุยห มหตา พล-
กาเยน นครมนวิจรนโต มหาเมฆวนํ คนตวา เถเร วณทิตวา เตหิ สทฺธิ กทมพนทिया ปาสาณตติถ-
มุกคณตวา ตตถ กุนตมาลเก ฐตวา มงคลนาคยโคเปตํ เหมนงคลมาทาย สีมินตํ ทสเสนโต วิหารณจ
นครณจ ปทกขินิ กตวา สีมาคมนภูฐานัน กสนโต ปาสาณตติถเมว คโตฯ

แม้ในวันที่สี่ พระเถระฉัน (ภัตร) ในพระราชวัง แล้วแสดงอนมตคคิยสูตรในอุทยานนั้น
วัน ทำให้เหล่าสัตว์ 1,000 คนดื่มน้ำอำมฤตคือพระนิพพาน แล้วเข้าไปสู่มหาเมฆวันฯ ในวันนั้น
พระราชารับสั่งให้เทียวกดกลองแต่เช้าตรู่ รับสั่งให้ประดับประดาวิหาร หนทาง และพระนคร
ส่วนพระองค์เองทรงตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง แล้วเสด็จขึ้นรถอันประเสริฐด้วยสิลาจ
เทวราชา ทรงเสด็จท่องเที่ยวไปยังพระนครด้วยพลนิกายหมู่ใหญ่ ครั้นเสด็จถึงมหาเมฆวันแล้ว
ทรงกราบไหว้พระเถระทั้งหลาย เสด็จเข้าไปสู่ปาสาณตติถะที่กัทมพนที่พร้อมด้วยพลนิกาย
เหล่านั้น ทรงประทับยืนบนกุนตมาลเกนั้น ทรงจับคันไถทองคำเทียมคู่ช้างมงคล ทรงแสดงเขต
สีมา แล้วทำประทักษิณวิหารและพระนคร ทรงไถสถานที่กำหนดเขตแดนสีมา แล้วเสด็จไปสู่
ปาสาณตติถะฯ

วุตตํ เหมตมภูฏกถาย

มหาปทุมโม กุณชโร จ อุโฆ นาคา สุมงคลา

สุวณณนงคเล ยุตตา ปฐเม กุนตมาลเกฯ

จตุรงค์มหาเสโน	สห เถเรหิ ขตติโย
คเหตวา นงคฺลํ สีมํ	ทสฺสยนโต อรินทโมมา
สมลงกตมปฺณณฆฏํ	นानาราคชํ สุภํ
ปาตี จนทนจฺณณณจ	ทีปํ ฐูปกฺกจฺจุกํ
อาทาสํ กทลิมปฺปผ-	สมุคฺคํ กุสุมคฺคิมยํ
สีมนุตินีหิ ฉตฺตาทิ	คเหตวา ปรีวาริโต
นानาตุริยสงฺฆุจฺจฺว	พโลฆปรีวาริโต
ถุติมฺงคฺคคิเตหิ	ปุรยนโต จตฺทหิสา
สาธุการนินนาเทหิ	เจลุกเขปสเทหิ จ
มหาตา ชนปฺุชาย	กสนโต ภูมิโป อคา
วิหารณจ ปุรณฺเจว	กฺุรฺมาโน ปทกฺขินํ
สีมาย คมนฺภูฐานํ	นทิมปตฺวา สมาปยิตฺวา
ตตฺถเววํ สีมามคฺโค เวทิตพฺโพ	

สมจริงตั้งคำที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า พระองค์ทรงเทียมพญาช้างมงคล 2 เชือก คือมหาปทุมกับบุญชรที่ไถ่ทำด้วยทอง (ทรงไถ) ที่ กุณฑมาหกะเป็นลำดับแรกๆ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงปราบปรามข้าศึก พร้อมกับจตุรงค์มหาเสนาและเหล่าพระเถระ ทรงจับพระนั่งคัลแล้วแสดงรอยไถฯ ท้าวเธอทรงแวดล้อมด้วยสตรีผู้ประดับตกแต่งแล้วถือหม้อปุรฆฎะ ๑๖ สวยงามหลายสี ถาดที่เต็มด้วยจุนจันทร์ ประทีป ทัพพีตักควันธูป กระจุก ต้นกล้วย กระเช้าที่เต็มด้วยดอกไม้ ดอกโกสุ่มมีค่ามาก และฉัตรเป็นต้น ท้าวเธอประทับอยู่ท่ามกลางหมู่เครื่องดนตรีต่างๆ มีคลื่นกองทัพอ้อมล้อม มีเสียงสรรเสริญและเสียงเพลงขับมงคลดังกระหึ่มไปทั่วทั้ง 4 ทิศฯ พระเจ้าแผ่นดินทรงไถไปพร้อมกับเสียงสาธูการที่ดังกระหึ่ม มีการยกธงโบกสะบัดขึ้นหลายร้อย และด้วยการบูชาของชนหมู่มาก

พระองค์ทรงเสด็จเสียบวิหารและพระนครแล้วเสด็จไปถึงแม่น้ำอัน
เป็นที่กำหนดเขตแดนแห่งสีมาจึงเสด็จกลับฯ

ตตเถว สีมามคโค เวทิตพโพฯ

บัณฑิตพึงทราบสีมามรรคาในอรรถกถานั้นด้วยประการฉะนี้ฯ

ไสย กทมพนทिया ปาสาณตติเถ กุชทวาฏกปาสาณโต กุมภการอาวาฏมคมาสี ตโต มหานีป-
ปาทป ตโต กกุชปาลี ตโต มหนตมกคณรุขํ ตโต ชุชชมาตุลรุขํ ตโต มรุฏตโปกขรณํ ตโต วิชยาราม-
อุยยาน อุตตรทวารโกฏฐกํ ตโต คชกมุภกปาสาณํ ตโต กุสวภูติมชฌํ ตโต อภยวาปียา พลากปาสาณํ
ตโต มหาสุสานมชฌํ ตโต ที่มปาสาณํ ตโต จณทาลคามํ วาเมน ปริหริตวา อถ กมมารเทวสุส วามปส-
เส นิจสุสานํ ตโต สีมานิโครธํ ตโต เวฬุวงคณํ ตโต โชติยศิริกมุภกทากิธานานํ ตินณํ นิคณฐานมส-
สมปทานิ อนโต กตวา อนนเกสมปริพพชากานมารามํ วาเมน ปริหริตวา หียคคลสมิเป ทียวาเส
พราหมณสุส เทวาเคหํ ตโต เตลุมปาลี ตโต ตาลจตุกํ ตโต อสสมณทลํ วาเมน ปริหริตวา สสกปา-
สาณํ ตโต มรุพตติถมคมาสีฯ

สีมานั้น จากแผ่นดินชื่อว่ากุชทวาฏกะที่ทำแผ่นดินแห่งแม่น้ำช็อกทัมพะไปจรดกุมภการ
อาวาฏะ จากนั้นไปจรดต้นไม้ที่มหานีปะ จากนั้นจรดกกุชปาลี จากนั้นจรดเนินต้นไม้ใหญ่ จากนั้น
ไปจรดต้นชูชชมาตุละ จากนั้นไปจรดมรุตตโปกขรณํ จรดซุ้มประตูด้านเหนือที่วิหารามอุยยาน
จรดแผ่นดินที่คชกมุภกะ จรดตรงกลางกุสวัฏฐิกะ จากนั้นจรดแผ่นดินพลาเกที่อภยวาปี จากนั้น
จรดกลางสุสาน จากนั้นจรดที่มปาสาณะ จากนั้นด้านซ้ายถึงบ้านจันทาล บางทีว่าด้านซ้ายจรด
กัมมารเทว (บ้านช่างทอง) ซ้างใต้จรดสุสาน จากนั้นจรดเขตต้นไทร จากนั้นไปจรดเวฬุวงคณะ
 จากนั้นด้านซ้ายจรดอารามของปริพพชกจำนวนมา เพราะทำอาศรมของนิครณทั้ง 3 ชื่อว่า
โชติยศิริและกมุภกณทไวข้างในไปถึงเทวาลัยทียวาสใกล้เคียงคิลละ จากนั้นจรดเตลุมปาลี จากนั้น
จรดตาลจตุกะ จากนั้นด้านซ้ายจรดอัสสมณทลไปถึงสสกปาสาณะ จากนั้นจรดถึงมรุพตติถะฯ

ตโต ปฏฐาย สีมามคเค นทีตฎาเกน อุทธํ สีหสิยานตติถํ คนตวา ตีโรโต คจจนโต
ปาสาณตติเถ กุชทวาฏกปาสาณฐฐานมฺปนคนตวา ตตถ อฏฐาสิฯ เถโร อิมํ สีมามคคมนุปริยายนโต
นิमितตานิ กิตเตสิฯ

นับตั้งแต่นั้น พระเถระเดินไปยังสีหสิยานตติถะซึ่งอยู่ถัดไปจากนทีตฎากะในทางแห่งสีมา
เมื่อไปจากฝั่งแล้วเข้าไปยังที่ตั้งแห่งกุชทวาฏกะและปาสาณที่ปาสาณตติถะ แล้วยืนบนที่นั้นฯ
พระเถระพิจารณาทสีมามรรคานี้แล้วให้ประกาศนิมิตทั้งหลายฯ

วุตตํ เหน้ ตตเถวฯ

นทีปาสาณตติถมฺหิ	ปาสาณํ กุฑทวาภูกั
ตโต กุมพลวาฏฺณจ	มหานีปํ ตโต อคาศ
ตโต กกุธปาลีญจ	มหาองคณกั ตโต
ขุชขมาตุลฺลฺกขณจ	มรุตตโปกฺขรณิ ตโต
วิขยารามอุยฺยานเ	อุตฺตรทวารโกฏฺฐโต
คชกุมภกปาสาณํ	อุสวภูฏิกมฺชมโต
อภเย พฺรากลปาสาณม-	มหาสุสานมฺชมโต
ทีฆปาสาณกั คนฺตวา	กมฺมารเทววามโต
นิโครธมฺงคณิ คนฺตวา	ทียคฺลลสมิเป
ทียวาเส พฺรากลมณฺสส	เทโวกมฺบุพฺพทกฺขินิ
ตโต เตลุมปาลีญจ	ตโต ตาลจตุกโก
อสุสมณฺชทลวามเณ	สสปานํ ตโต อคาศ
ตโต มรุมพตติถณจ	ตโต อุทฺธํ นทิมอค
กฺุลนเตเนว โส ยาว	ตติถมมฺงคฺลสมมตํ
สีห สีนานตติถณ	อุคฺคนฺตวา ตีรโต วขั
ปาสาณตติถํ คนฺตวาน	นิมิตฺตํ ฆฏฺฐยิ อสิ
นิมิตฺเตน นิมิตฺตนตุ	ฆฏฺฐยิต เทวมานุสา
สาธุการมปวตฺเตสฺสุ	สาสนํ สุปฺปติภูฏิตนฺติ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถานั้นนั่นเอง

(สีมา) จากแม่น้ำที่ท่าปาสาณะไปจรดกุฑทวาภูกะ จากกุฑทวาภูกะ
 นั้นไปจรดปลายแดนแห่งกุมพลวาฏฺณะ จากกุมพลวาฏฺณะนั้นไปจรด
 มหานีปะฯ จากนั้นไปจรดกกุธปาลี จากนั้นไปจรดมหาองคณกะ
 จากนั้นไปจรดต้นขุชขมาตุลละ จากนั้นไปจรดมรุตตโปกฺขรณิ จากซุ้ม
 ประตูด้านทิศเหนือแห่งสวนวิขยาราม จากตรงกลางอุสวภูฏิกะจรด

แผ่นหินคชกุ่มภกะ จากตรงกลางมหาสุสานะจรตแผ่นหินที่ปราสาทที่
อภัยคีรีวิหาร จากด้านซ้ายของกัมมารเทวะไปถึงที่ขุปาสานะฯ
ไปถึงเนินต้นไทรใกล้หทัยคัลละ ไปถึงเทวาลัยด้านทิศตะวันออกเฉียง
ใต้ของทียาสพรหมณ์ จากนั้นไปจรตเตลุมปาลี จากนั้นไปจรตตาล
จตุภกะ จากนั้นไปจรตสสปาณะทางด้านซ้ายของอัสสมณฑล
จากนั้นจรตท่ามรุมพิตตละ จากนั้นไปถึงด้านเหนือของแม่น้ำ
เพียงใดแต่กู่ลันตะ สมมติว่าเป็นม้งคลติตละ ขึ้นไปทางทำน้ำสี่
หลินานติตละจรตคอกสัตว์ริมฝั่งแม่น้ำ ไปจรตเนื่องปราสาทติตละที่
พระเถระกำหนดเป็นนิมิตไว้ ก็แล เมื่อนิมิตนั้นต่อเนื่องกับนิมิตแล้ว
เทพดาและมนุษย์ทั้งหลายได้ให้สาธุการเป็นไปว่า “พระศาสนาตั้ง
มั่นคงแล้วดังนี้แลฯ

เอว้ เถโร รณญา ทินนาย สิริสิตาย มหาสิมาย นิมิตตานี กิตเตตวา อุปารามมาลกาทิวต-
ติสขณทสิมายตถาย อพกนตรนิมิตตานี สีมันตรนิมิตตานี จ กิตเตตวา วสุธาธนี ขนยนโต อพนธิ-
ขณทสพสิมาโยฯ กมมวาจาปริโยसानะเยว นิมิตตานี พท กตวา สพเพว ตา สีม่า เหมฐฐาปฐวีสนธาร-
เก อุทกปริยนต์ กตวา โอตรีสุฯ

พระเถระครั้งประกาศนิมิตของมหาสีมาด้วยรอยไถที่พระราชาราชทานแล้วอย่างนี้
จึงประกาศอภันตรนิมิตและสีมันตรนิมิตเพื่อประโยชน์แก่มหาสีมา 32 ประการมีอุปารามมาล
กะเป็นต้น ทำให้เกิดเสียงพื้นพสุธา แล้วผูกสีมาทั้งหมดฯ ในปริโยสถานแห่งกรรมวาจาเท่านั้น
สีมาเหล่านั้นทั้งหมดทำนิมิตไว้ภายนอกได้หยั่งลงถึงที่สุดแห่งน้ำรองแผ่นดินในเบื้องต่ำฯ

อิติ มหินทเถโร จตุตเถเยว ทิวเส ยาว สาสนนตรธานา ตาว ปวตตมานัน สีมํ พนธิตวา
ปลงเจม ทิวเส ราชนิเวสเน ภุชิตวา นนทวนเน ขชชนิยปริยายํ เทเสตวา ขนสทสมมตปานม-
ปาเยตวา เอว้ ฉฐฐเม ทิวเส โคมยปิณที สตตเม ทิวเส ธมมจกกปวตตนํ เทเสตวา สตตทาเหเยว
อทฒนวมมปาณสทสมภิสสมยมปาเปตวา สตตวินยํ กโรนโต มหาเมฆวเน วิหาสิฯ

ในวันที่สี่เท่านั้น พระมหินทเถระได้ผูกสีมาให้เข้าไปอยู่ตราบเท่าที่พระศาสนาจะ
อันตรธานหายไปด้วยประการดังนี้ ในวันที่ห้า (พระเถระ) ฉัน (ภัตฺร) ในพระราชานิเวศน์
แล้วแสดงชัชชนิยปริยายสูตรในอุทยานนั้นทวัน ทำให้ชนจำนวน 1,000 คนดื่มน้ำอมฤตคือพระ
นิพพาน ในวันที่หก (แสดง) โคมยปิณทีสูตร ในวันที่เจ็ดแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรอย่างนี้
ในเวลาเพียง 7 วันเท่านั้น ทำให้มนุษย์จำนวน 8,500 คนให้บรรลุมรรคภูมิแล้ว เมื่อทำ
สัตตวินัยแล้วพักผ่อนในมหาเมฆวันฯ

ตทา ราชา เทวานมปิยติสโส “มหาเมฆวเน ยถา สีหสส วาลธิโกฏิปริจุมพิตภูฏาเน โโพธิธร์ โหติ ทกฺขินปาตภูฏาเน มหาปาสาโท นาคาผณากาโร วามปาตภูฏาเน สนนินาเต ธร์ นาภิภูฏาเน ธาตุธร์ วาโมทรปสเส ราสิมาลโก ทกฺขินหตตภูฏาเน ภตตธร์ วามหตตภูฏาเน มหาภูโป พุพฺพุพกาโร กณฐภูฏาเน กณฐภูโป คิวมาตเตตวา ทกฺขินปสเสน โอลเณตสส ทิฏฐินิปาตภูฏาเน มุนิธร์ โหติ เอวั สีหวิกกนตํ กตวา มหนตานํ วิหาโร มหาวิหาโรติ วตวา ตตถ กาลปาสาทํ โลหปาสาทํ สลากคคํ ภตตคคํ นหาปิตปริเวณํ ที่จจกมนปริเวณมผลคคปริเวณํ เถรปสสยปริเวณมมรुकณปริเวณํ ที่ขสนท-เสนา ปติสสปริเวณํ รตติภูฏานทิวาภูฏาณจกมนโปกฺขรณิปติมณฺฑิตํ กตวา ปติภูฏาเปลิฯ

เมื่อนั้น พระเจ้าเทวานมปิยติสสะ ตรัสแล้วว่า “มหาวิหารในอุทยานมหาเมฆวัน เหมือนวิหารแห่งราชสีห์ตัวใหญ่ เพราะทำวิหารให้เป็นดั่งการหันราชสีห์ (คือ) เรือนโพธิ์มีตรงจรดปลายหางของราชสีห์ มหาปราสาทมีลักษณะเหมือนพังพานของงูมีตรงเท้าขวา โรงประชุมมีตรงเท้าซ้าย เรือนธาตุมีตรงสะดือ ราสิมาลกะมีตรงข้างท้อง โรงภัตมีตรงอุ้งมือขวา มหาสถูปมีลักษณะนูนขึ้นมีตรงอุ้งมือซ้าย บ่อน้ำมีตรงคอ กุฏิของพระมุนีมีในที่เหลือบมองแห่งราชสีห์ที่เอี้ยวคอมองดูข้างขวาด้านนั้น” แล้วโปรดให้สร้างกาฬปราสาท โลหปราสาท โรงสลากภัต โรงฉันภัตตาคาร บริเวณสำหรับอาบน้ำ บริเวณที่เดินจงกรมยาว ผลคคบริเวณ เถรปัสสยบริเวณ มรुकณบริเวณ ที่ขสนทเสนา และปติสสบริเวณ อันประดับประดาด้วยที่จจกรมและสระโบกขรณสำหรับเป็นที่พักในเวลากลางคืนและกลางวัน ในอุทยานมหาเมฆวันนั้นฯ

เตน วุตตํฯ

มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

เทวานมปิยวจนโปกฺกุพฺพนาโม

ลงกายมปฐมมิตมมหาวิหาริ

ราชา โส สุมติ มหามหินทเถรเม

อาคมมามลเมตถ การยิตถาติฯ

พระราชาพระองค์นั้น ทรงกอปรด้วยพระปรีชา ทรงมีพระนามฉายาว่าเทวานมปิยะ (ผู้เป็นที่รักของเทพดา) ทรงอาศัยพระมหามหินทเถระ ผู้มีปัญญาหมดจด โปรดให้สร้างมหาวิหารที่อุทยานมหาเมฆวันแห่งนี้เป็นที่แรกในลังกาฯ

มหาวิหารปฏิบัติคณกถา

มหาวิหารปฏิบัติคณกถา จบแล้ว

ตโต เถโร นครเร ปินทาย จริตวา ชนสงคฺห์ กโรนโต ราชเคเห ภูชิตวา ราชสงคฺห์ กโรนโต ฉพีสติทิวเส มหาเมฆวเน ปติภูตติสสารามมหาวิหาเร วสิตวา มิสสกปพพเตปี วิหารมปติภูตฺฐาเปตุ-กาโม อสาศหีสุกกปกขสส เตรสเม ทิวเส ราชนเตปุเร มหาอปปมาทสุตตนตฺ กเถตวา ปาจันทวารโต นิกขมิตวา เจตยศิริมคมาลีฯ

ลำดับนั้น พระเถระเที่ยวบิณฑบาตในพระนคร กระทำการสงเคราะห์แก่ชน แล้วฉัน (ภัตร) ในพระราชวัง กระทำการสงเคราะห์แก่พระราชินี ในวันที่ 26 พักอาศัยในมหาวิหารอันเป็น อารามของตีสสะซึ่งตั้งอยู่ในมหาเมฆวัน เป็นผู้ใคร่จะให้ประดิษฐานวิหารแม้ในมิสสกบรพต ในวันที่ 13 แห่งสุกกปักข์ (ข้างขึ้น) เดือนอาสาฬหะ (เดือน 8) แสดงมหาอัปมาทสูตรใน มหาราชวัง แล้วออกทางประตูทิศปราจีนเดินเข้าไปสู่เจตยศิริวิหารฯ

ตทา ราชา “เถโร อมเห คาพเหน โอวาเทน โอวที คจฺเจยย นุ โขติ รถมภิรุหิตวา ตตถ เทว จ เทวีย โอโรเปตวา มหาเพลนาคโต เจตยศิริ คนฺตวา เทวีย เอกมนตมปกกมาเปตวา อติวีย กิลนตรู-โป เถรานํ สมิปิ คนฺตวา “กสมมา ตวมมหาราช เอวรูปาย อุณฺหเวทาย กิลมาโน อาคโตสึติ วุตเต “คนฺตกาโม นุ โข ทานี ฆนฺเตติ วตฺวา “น มยมมหาราช คนฺตกาโม อปิเจตถ วสฺสํ วสิสสามาติ วุตเต ตํ ขณฺเฬ เวว กถฺจนเจตยจคณมปริกขิปิตวา อภฺรุตฺฐสฺสฺฐิยา เลเนสุ กมมมปติภูตฺฐาเปตวา นครเมว อคมาลีฯ

เมื่อนั้น พระราชา ทรงพระดำริว่า “พระเถระสั่งสอนโยมทั้งหลายอย่างมั่นคง (พระเถระ) พึงเดินไปไหนหนอ” ทรงเสด็จขึ้นสู่รถและประคองพระเทวี 2 พระองค์ขึ้นบนรถนั้น ทรงตามเสด็จไปด้วยพลหมู่ใหญ่ ครั้นเสด็จถึงเจตยศิริวิหารแล้ว ทรงให้พระเทวีพักอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง ทรงมีพระวรกายเหมื่อยล้าอย่างยิ่ง แล้วเสด็จเข้าไปใกล้พระเถระทั้งหลาย เมื่อพระเถระทูลว่า “ดูกรมหาบพิตร เพราะเหตุไร พระองค์จึงลำบากพระวรกาย เสด็จมาในเวลาอากาศร้อนเหตุปานนี้²⁵⁰” ตรัสแล้วว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้า บัดนี้ต้องการจะเดินไปหนอแล” เมื่อพระเถระทูลว่า “ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพทั้งหลาย มีความประสงค์จะไปหามิได้ แต่จะอยู่จำพรรษาในที่นี้” ในขณะนั้นนั้นแหละ ทรงล้อมรอบลานพระเจดีย์ทองคำ รับสั่งให้สร้างนวกรรมที่ถ้ำทั้งหลาย 68 ถ้ำ แล้วเสด็จเข้าไปสู่พระนครฯ

²⁵⁰ แปลตามฉบับ B อุณฺหเวทาย เวลาย

ต์ ทิวสมเวว รมโยญ ภาคินโยโย มหาธิฐฐุ มหามจโจ ราชานมนุชานาเปตวา ปญจปณณาสาย
เซฐฐุณินฐฐุภาตูกเกหิ สหฐี เถรณั สนตีกะ ปพพชชิตวา อริยมคคโปกุขรณิมวคาหิตวา มคคญาโณ-
ทเคน กิลสมลั โธวิตวา หิโรตตปุปสาฎเก นิวาเสตวา สิลวิเลปนเนน วิลิมีปิตวา อรหตตมณทเนน
มณทิตวา วิมุตติปุปพทามมปิลนธิตวา อิทธิปาทปาทุกา อารุหุห นิพพานครมปวิสิตวา ธมมปสาทมา-
รุหุห นิพพานมหาดเล วิจรนโต เอกคคสุขสมปปีโต วิหริตวา

ในวันนั้นนั่นเอง มหาอำมาตย์ชื่อมหาธิฐฐุ ผู้เป็นพระภาคินโยของพระราชชา ทูล
พระราชชาให้ทรงทราบแล้ว ได้บวชในสำนักของพระเถระทั้งหลายกับพี่ชายและน้องชายจำนวน
55 คน ได้หยั่งลงสระโบกขรณีคืออริยมรรค แล้วชำระมลทินคือกิเลสด้วยน้ำคือมรรคญาณ นุ่งผ้า
สาฎกคือหิริและโอตตปปะ ชโลมทาด้วยเครื่องลูบไล้คือศีล ประดับด้วยเครื่องประดับคือพระอรหต
ตคแต่งพวงแห่งดอกไม้คือวิมุติ แล้วขึ้นสู่เชิงเท้า²⁵¹คืออิทธิปาท เข้าไปสู่พระนครคือพระ
นิพพาน แล้วขึ้นสู่ปราสาทคือพระธรรม ท่องเที่ยวไปบนพื้นอันกว้างใหญ่²⁵²คือพระนิพพาน ผู้อัม
เอิบในสุขอันสงบ พำนักอยู่ๆ

ตทา ทวาสฐฐุ ชีณาสวา อาสาพหิปุณณมทิวเส รมญา ทินนวิหารา ปาฎิปปทิวเส วสส-
มุปนตวา เจตติคิริวิหาระ นรามรามั สงคหิ กโรนตา วิหริสุฯ

เมื่อนั้น เหล่าพระชีณาสพ 62 รูป ได้เข้าจำพรรษาแล้วในวันปาฎิปปท (แรม 1 ค่ำ) ใน
วิหารที่พระราชชาทรงถวายไว้²⁵³ในวันอาสาฬหปุณณมี ได้ทำการสงเคราะห์แก่นรชนและเทวดา
ทั้งหลายอยู่ในเจตติคิริวิหารฯ

เตน วุตตวา

มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

เทวมนุสสคณา คณินนต

ตถจ คณั คุณวิตถตคิตตี

ยาตมุปะจจ จ มานยมานา

ปุญญจยั วิปุลมกรีสูติฯ

²⁵¹ แปลตามฉบับ B -ปาทุกั

²⁵² แปลตามฉบับ B -มหาดเล

²⁵³ แปลตามฉบับ B -วิหาระ

หมู่ทวยเทพและมนุษย์เข้าไปหาพระมหินทเธระผู้เป็นใหญ่ในคณะ
และคณะนั้นผู้มีเกียรติคุณขจรขจาย และบูชาอยู่ ได้บำเพ็ญการสั่ง
สมบุญอันไพบูรณ์

เจตยศิริวิหารปฏิบัติคหกนถา

เจตยศิริวิหารปฏิบัติคหกนถา จบแล้ว

ตโต เถเรสุ ทสภาทิกสมากุล ราชกุมปสาเทตวา เจตยศิริมทิ วสส วสิตวา อสสุชชุปุณณม-
ทิวเส ปวารณตถาย สนนิปติเตสุ ปาจีนยคุนธรรปริกเขปโต อพภมทิกาธุมรชราหวิปมุตตัม พุทฺธุ-
ปาทปติมณตติสส โลกสส รามณเยยทสสนตถ โลกลาลเทวตาทิ ปาจีนทิสาย อุกขิตตรชตมยมมหา-
อาทาสมณทล วิย ปณญายิตวา เนมิวภูมิจิ คเหตุวา วิปริวตติยมานรชตจกสสิริกมปุณณจ-
ทมนทลมูลลงชิตวา อนิลปถมปฏิบัติชช

ถัดจากนั้น เมื่อเหล่าพระเถระทำให้ราชตระกูลอันประกอบด้วยพระภาดา 10 พระองค์
เลื่อมใสอยู่จำพรรษาในเจตยศิริแล้วประชุมกันเพื่อการปวารณาในวันเพ็ญอุสสขุมาส (เดือน 11)
ดวงจันทร์เพ็ญอันหลุดพ้นจากเมฆ หมอก ควันผงธุลี และอสุรินทรากุ จากเครื่องกั้นคือภูเขา
ยัคันธรในทิศปราจีนนั้น (ทิศตะวันออก) ปรากฏเหมือนดวงแฉ่งกระจกบานใหญ่ที่ทวยเทพ
โลกบาล²⁵⁴จับที่ขอบงแล้วซัดไปในทิศปราจีน (ทิศตะวันออก) เพื่อประโยชน์แก่การมองเห็นสิ่งที่
นำเพลิงเปลวของโลก อันประดับด้วยการเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้า อันงดงามเหมือนล่อเงินที่
กำลังหมุนกลับไปมา โพลขึ้นแล้วดำเนินไปยังอากาศ

ตทา รชตมภูวินิคตาทิ ชีรธาราทิ โจวียมานทิสากาคาย วิย รชตวิมานวิปมุตเตหิ มุตดาวลิ-
สุมนกุสมทามเสตทกุลกมุทวิสเรหิ สมปริกณณาย วิย จ จตุรูกกิลเสวิมุตตปุณณจทปภาสุมทโย-
ภาสิตาย ตาย รตติยา ทวาสุภูอิ อรหนโต วิสุทธิปวารณาย ปวาเรสุ

เมื่อนั้น เหล่าพระอรหันต์ 62 องค์ปวารณาแล้วในวิสุทธิปวารณาในราตรีนั้น อันรุ่งเรือง
ด้วยรัศมีที่เกิดขึ้นจากพระจันทร์เพ็ญที่พ้นแล้วจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้ง 4 เหมือนทิสากาถูก
สายธารน้ำนมอันหลั่งออกจากหม้อเงินชำระอยู่ และเหมือนเตียรดาชด้วยกลุ่มสร้อยแก้วมุกดา
พวงดอกมะลิ ผ้าคากรองสีขาวย และดอกโกมุทซึ่งพันไปแล้วจากวิมานเงิน

อถายสมา มหินทเทโร กตติกปุณณมทิวเส อริยคณปริวุโต ราชกุล คณตวา โภชนาวसानะ
“มหาราช อมเหที จิริทภูโฐ สมมาสมพุทโธ อนาถวาส วสิมท อิจฉาม ชมพุทีป คณตุนติ วตวา “นनु

²⁵⁴ ท้าวจตุโลกบาล

ภนเต ตุมเห อโวจตุถ ปรินิพพุโต สมมาสมพุโธติ วุตเต “กัญจาปี มหาราช ปรินิพพุโต อถ ขวสส สรีรธาตุโย ตัญญุนตตีติ วตวา “อัญญาตัม ภนเต กโรมิ ญูปิ ธาตุโย กุโธ ลจฉามีตี วุตเต “สมเนน สทธี มนเตหิ มหาราชาติ อาหาฯ ตโต รณญา ยาจิโต สุมนสามเณโร “มหาราช ตวํ วิถียो โสธาเปตวา ธชปตาทกปฺณณฆฎาที่หิ อลงการาเปตวา สปริชโน อุโปสถํ สมายิตฺวา สพพตาลาวเร อุปฏฐเปตวา มงฺคลวรวารณํ สพพาลงการปติมณฺธิตํ การาเปตวา อุปริ จสส เสตจฉตตมุสสาปตวา สายณฺหสมเย มหานาควนฺยยานาภิมุโข ยาหิ อทธา ตสฺมี ฐานเ ธาตุโย ลจฉสตี อาหาฯ

ครั้งนั้น ในวันเพ็ญกัตติกมาส (เดือน 12) ท่านพระมหินทเถระ ผู้แวดล้อมด้วยหมู่พระอริยะ เดินไปสู่ราชตระกูลในเวลาเสร็จภัตตกิจ ทูลแล้วว่า “มหาบพิตร พวกอาตมภาพได้เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามานานแล้ว อยู่อย่างไม่มีที่พึ่ง อยากรจะไปยังชมพูทวีป” เมื่อพระราชชาตรีว่า “ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้าพูดแล้วมิใช่หรือว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว” ทูลว่า “มหาบพิตร แม้พระสัมมาพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วก็จริง ถึงอย่างนั้น พระสรีระธาตุของพระองค์ยังอยู่แล” ตรัสแล้วว่า “โยมรู้ ท่านผู้เจริญ พระคุณท่านจำนงหวังการสร้างพระสถูป” ทูลแล้วว่า “มหาบพิตร ทรงปรึกษากับสุมนสามเณรเถิดฯ ลำดับนั้น สุมนสามเณรถูกพระราชาวิงวอนแล้ว ทูลแล้วว่า “มหาบพิตร ขอพระองค์โปรดให้ชำระถนนหนทาง ให้ประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับมีธงชัย ธงแผ่นผ้า และหม้อน้ำเต็มเป็นต้น แล้วพร้อมด้วยชนบริวารสมათานองค์ อุโบสถ ให้พวกพนักงานตาลาวจรคนตรีทั้งปวงประชุมกัน ทรงรับสั่งให้ตกแต่งข้างมงคลอันประดับประดาด้วยเครื่องอสังการทุกอย่าง และให้ยกเศวตฉัตรขึ้นเบื้องบนของข้างมกลนั้น ในเวลาพลบค่ำ ขอให้เสด็จบายพระพักตร์มุ่งตรงไปยังอุทยานมหานาควัน พระองค์จักทรงได้พระธาตุในที่นั้นแน่นอนฯ

ตโต เถโร เจตยคิริ คนตวา สามเณรามาณเตตวา “เอหิ ตวํ สุมน ชมพุทีเป ตว ออยกมโสภัง ฆมมราชํ สกฺกณฺจ เทวราชานมฺปสงฺกมิตฺวา ธาตุโย อาเนหิตี อาหาฯ “สาธู ภนเตติ สุมโน ตาวเทว ปตต- จีวรมาทาย เวหาสมพฺภคฺคนตวา ปาฏฺฐิปฺตตวาเร โอรุยฺห ปาจันมหาสาละมุเล ฐูปิตํ ลงกานียมานม- มหาโพธิ์ กตติกฉณฺปุชาหิ ปุชฺชนตํ ทิสฺวา รณฺโณ สนตีกํ คนตวา “สหาโย เต มหาราช เทวานมฺปิยติสฺโส พุทฺธสาสนเ ปสนฺโน ญูปมฺปติฏฺฐาเปตฺกาโม หตฺเถ เต ธาตุโย สนติ ตา เม เทหิตี วตวา เตน สตถุ- ภูตตปตฺตํ คเหตฺวา คนฺเธหิ อุพฺพฏฺฐตฺวา วรมฺตตสทิสานํ ธาตุนมฺปูเรตฺวา ทินเนตํ คเหตฺวา สกฺกํ เทว- ราชานมฺปสงฺกมิตฺวา “กึ ภนเต สุมน อาหิณฺทสตีติ วุตเต “มหาราช ตวมฺมเห ตมพฺภณฺณิที่ปมฺเปเสตฺวา กสฺมา ปมชชสตีติ วตวา “นปฺมชชามี ภนเต กึ กโรมีตี วุตเต “หตฺเถ เต เทว ธาตุโย อตฺถิ ทกฺขิน- ทาฐฺธา จ ทกฺขินกฺขกณฺจ ตโต ทกฺขินกฺขกมฺมยฺหํ เทหิตี วตวา “สาธู ภนเตติ สกฺเกน เทวานมินฺเทน โยชนปฺปมาณมฺมณฺธิญูปมฺคฺฆาฏฺตวา ทกฺขินกฺขกธาตฺถ นีหริตฺวา ทินเน ตณฺจ คเหตฺวา เจตยคิริมฺหิเยว ปติฏฺฐาสีฯ

ลำดับนั้น พระเถระเดินไปยังเจดีย์ศิรีบรรพตแล้วปรึกษากะสุนสามเณร กล่าวว่า “ไปเถิด สุนนะ เธอจงไปเข้าเฝ้าพระเจ้าอโศกธรรมราชาผู้เป็นพระอัยกาของเธอในชมพูทวีปและท้าวสักกะเทวราช แล้วอัญเชิญพระธาตุมาเถิดฯ สุนนะสามเณร รับคำว่า “ขอรับ ท่านผู้เจริญ” ในทันใดนั้นเองก็ถือเอาบาตรและจีวร เหาะขึ้นไปสู่ท้องฟ้าแล้วข้ามลงที่ประตูเมืองปาฏลีบุตร ได้เห็นมหาโพธิพฤกษ์ซึ่งควรอัญเชิญมาลังกาประดิษฐานอยู่ใกล้ต้นสาละใหญ่ด้านปราจีนทิศ ถูกบูชาด้วยการบูชาด้วยมหรสพในเดือนกัตติกา (เดือน 12) แล้วเดินไปสู่สำนักของพระราชาทูลแล้วว่า “มหาบพิตร พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ผู้พระสหายของพระองค์ ทรงเลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา ประรณนาจะให้ประดิษฐานพระสถูป พระองค์มีพระธาตุอยู่ในพระหัตถ์ (ในครอบครอง) ขอพระองค์ได้โปรดพระราชทานพระธาตุเหล่านั้นแก่อาตมภาพเถิด” แล้วรับบาตรที่พระบรมศาสดาทรงใช้สอยแล้วจากท้าวเธอ แล้วขัดสีด้วยของหอม แล้วบรรจุพระธาตุอันเช่นกันด้วยไข่มุกอันงดงาม แล้วรับพระบรมสารีริกธาตุนั้นที่ท้าวเธอพระราชทานมา แล้วเข้าไปเฝ้าท้าวสักกะเทวราช เมื่อท้าวสักกะกล่าวแล้วว่า “พ่อสุนนะผู้เจริญ ท่านเที่ยวมาเพราะเหตุไร” ทูลแล้วว่า “ข้าแต่มหाराชา พระองค์ทรงส่งพวกอาตมภาพไปยังเกาะตัมพปนิทวิปแล้ว ทรงปล่อยปลละเลยเสีย เพราะเหตุไร” เมื่อท้าวสักกะกล่าวว่า “ไม่ได้ละเลยขอรับ จะให้โยมทำอะไรหรือ” กล่าวแล้วว่า “พระองค์มีพระธาตุอยู่ในพระหัตถ์ 2 องค์คือ พระเขี้ยวแก้วเบื้องขวาและพระธาตुरากขัณฑ์เบื้องขวา เพราะฉะนั้น ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระธาตुरากขัณฑ์เบื้องขวาแก่อาตมภาพ” กล่าวแล้วว่า “ขอรับ ท่านผู้เจริญ” แล้วรับเอาพระธาตुरากขัณฑ์เบื้องขวาที่ท้าวสักกะจอมเทพเปิดพระสถูปแก้วมณีประมาณ 1 โยชน์แล้วนำเอาพระธาตुरากขัณฑ์เบื้องขวาออกมาถวาย แล้วประดิษฐานไว้ในเจดีย์บรรพตนั้นแลฯ

ตโต มหินทปมุขา มหานาคา อโศกธมมราชาเน ทินนธาดุโย เจดีย์ศิริมทิเยว ปติภูฐาเปตวา ทกขินกขกั อาทาย วุฑฒมานกจฉายามมหานาควมมมสุฯ

ลำดับนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระมหินทเถระเป็นประมุข ได้ประดิษฐานพระธาตุที่พระเจ้าอโศกธรรมราชาทรงพระราชทานไว้ที่เจดีย์ศิรีนั้นแล แล้วอัญเชิญพระธาตुरากขัณฑ์เบื้องขวาไปยังอุทยานมหานาควันในเวลาบ่ายฯ

ราชาปี สามเณเรณ วุตตปการมบุชาสกุการี กตวา หตถิกชนธวรโคโต มงคผลหตถิมตถเก เสตจจตต คารยมาโน มหานาควมมปตวา “สเจ อัย สมมาสมพุทฺธสส ธาตุ เสตจจตตมปณมตุ มงคผล- มาตงโค ชนฺนุเกหิ ภูมิมยปติภูฐหตุ ธาตุจงโกฏกมมตถเก เม ปติภูฐหตุติ จินฺนเตวา สห จิตฺตูปาเทน สพเพ เต ตถา ภูเต ทิสฺวา อมเตเนว อภิสิตตคตโต ธาตุจงโกฏกมมตถิกมเก ฐเปสิฯ

ฝ่ายพระราชาทรงทำการบูชาสักการะมีประการดังที่สามเณรกล่าวแล้ว ทรงประทับบนคอช้างตัวประเสริฐ ทรงกั้นเศวตฉัตรบนเศียรของช้างมงคล ครั้นเสด็จถึงอุทยานมหานาควันแล้ว

ทรงพระดำริว่า “ถ้าวันนี้เป็นพระธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไซ้ร้ ขอเศวตฉัตรจงเบนออกไปข้างมาตั้งคคะตัวมงคลจงคุกเข่าลงบนพื้น ขอให้ผอบบรรจุพระธาตุจงมาประดิษฐานอยู่บนกระหม่อมของเรา” แล้วทอดพระเนตรเห็นความเป็นจริงเหล่านั้นทั้งหมดพร้อมทั้งจิตตูปบาททรงมีพระวรกายอภิเษกด้วยน้ำอมฤตนั้นเอง แล้วยกผอบบรรจุพระธาตุมาประดิษฐานบนกระพองข้างๆ

ปมูทิโต นาโค กุญจนาทิ นทิ มหาเมโฆ อัญญาหิตวา โปกขรวรสส์ วสสิ อุทกปริยนต์ กตวา มหาภูมิจาโล อโหสิ “ปัจจนเตปิ นาม สมมาสมพุทธสส ธาตุ ปติฏฐหิสสตีติ เทวมนุสสา ปโมทียีสุฯ อถ โสคชราชา อเนกตาลาวจรปริวุโต อติวีย อุฬาเรน ปุชาสกาเรน สกกรียมาโน ปจฉิมทิสากิมุโข หุตวา อปสกกนโต ยาว นครสส ปุรตถิมทวาริ ตาว คนตวา ปุรตถิมทวารเรน นครมปวิสิตวา สกถนคเรน อุฬาราย ปุชาย กรียมานาย ทกขิมทวารเรน นิภขมิตวา ฐุปารามิ คนตวา ตตถ ปุริมิกานิ ตินณิ สมมาสมพุทธานิ ธมมกรกั กายพนธนมทกสากุณิ อิมสิ ตินณมปริโภคเจตียานิ นิหิตฎฐานมปุโรโต กตวา ตสส ปจฉิมทิสากาเค โพรธิรุกขฎฐาน ฐุปาภิมุโข หุตวา ธาตุโมโรเปตฺต น ทนโต อญญาสิฯ

ข้างมีความดีใจได้บันลือเสียงดุจเสียงนกกระเรียน มหาเมฆตั้งเค้าขึ้นแล้วโปรยปรายฝน โบกพรพรช แผ่นดินใหญ่สะเทือนไหวจนสุดเขตน้ำ พวกเทวดาและมนุษย์ยินดีแล้ว ด้วยคิดว่า “พระธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจักประดิษฐานแม้ในปัจจุบันชนบทฯ ครั้งนั้น พญาข้างนั้น แวดล้อมด้วยพวกตาลาวจรคนตรีเป็นอเนก มีเครื่องสักการบูชาอย่างโอฬารยิ่งสักการะอยู่ แล้วเดินบ่ายหน้าไปทางทิศปัจฉิมอย่างไม่ลดละ ได้เดินไปจนถึงประตูเมืองด้านทิศบูรพาแล้วเข้าไปสู่พระนครทางประตูด้านทิศบูรพา แล้วออกไปทางประตูด้านทิศทักษิณ เพราะชาวเมืองทั้งสิ้นทำการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ แล้วเดินลวงหน้าไปยังภูพารามอันเป็นสถานที่ฝังบริโภคเจตีย์ 3 เหล่านี้ คือ ธมกรก ประคตรัต และผ้าสาฎกสร้งน้ำของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 3 พระองค์ก่อนๆ ในสถานที่นั้น (ข้างนั้น) มีหน้าตรงต่อสถูปโดยเฉพาะ จึงยืนไม่ให้ปลงพระธาตุลงที่ฐานต้นโพธิ์ทางทิศปัจฉิมแห่งที่นั้นฯ

อถ ราชา กณฐกสมากิณฺณสาขาทิ กทมพปุปิกาทิหิ นานาคจฺเจหิ ปริวุตฺ ตํ ปเทสํ โสธาเปตฺวา วิหิตคชวราธิปฺปาโย ฉินฺโนทิกาย อภยวาปิยา สีสสิมมตติกปิณฺฑมาหฺรธาเปตฺวา กริวร- กุมภปฺปมาณํ วตฺถุ กตวา อญฺญิกาปิ การธาเปตฺมาริกิฯ

ครั้งนั้น พระราชาสั่งให้ชำระพื้นที่ส่วนนั้นที่ห้อมล้อมด้วยพุ่มไม้ต่างๆ มีกระท่อมและกอดอกไม้เป็นต้น อันมีเรียวกิ่งสะพรั่งไปด้วยหนาม ครั้นทรงทราบความต้องการของข้างตัวประเสริฐแล้ว รับสั่งให้นำก้อนดินเหนียวจากบึงอภัยวาปีที่มีน้ำแห่งขอดมาอย่างเร่งรีบ แล้วทำฐานประมาณเท่ากระพองข้างตัวประเสริฐ จึงเริ่มเพื่อจะปั้นอิฐฯ

ตทา กุณชโร กติปาหฺ ตสฺมี ฐาเน ทิวา สุรภิกฺขุสมสมลกเต มณฑปเป ฐตฺวา รตฺตี ญฺปฏฺฐานญฺมิ-
ปริยายติฯ

เมื่อนั้น พญาช่างยี่นแล้วในมณฑปอันประดับประดาด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมในที่นั้นใน
เวลากลางวันตลอด 2-3 วัน ได้รักษาพื้นที่ประดิษฐานพระสถูปในกลางคืนฯ

ตโต ราชว ฏฺฐ จินาเปตฺวา “กัทิสฺส ฆนเต ญฺโป กาทพฺโพติ เถรมฺปจฺฉิตฺวา “วืทฺติราสิสฺสทิสฺส
มหาราชชาติ วุตฺเต “สาธฺ ฆนเตติ ชงฺขมฺปมาณํ ญฺโป จินาเปตฺวา ธาตุโอโรปนตฺถาย มหาสฺกการํ กาทเรสิ
สกลนฺครา จ ชนปทา จ ธาตุมฺหํ ทสฺสนตฺถาย สนนิปตฺตีสุฯ

ลำดับนั้น พระราชารับสั่งให้ก่อสร้างที่ (ฐาน) แล้วตรัสถามพระเถระว่า “โยมพึงสร้างพระ
สถูปมีรูปลักษณะเช่นไรขอรับ” เมื่อพระเถระทูลว่า “เช่นกับกองข้าวเปลือก มหาบพิตร”
ตรัสแล้วว่า “ขอรับ ท่านผู้เจริญ” รับสั่งให้ก่อสร้างพระสถูปขนาดพระขงฆ์แล้วให้กระทำสักการะใหญ่
เพื่อต้องการจะยกพระธาตุขึ้น ชาวเมืองทั้งลี้และชาวชนบทประชุมกันแล้วเพื่อชมการฉลองพระ
ธาตุฯ

ตสฺมี สมเย ทสฺพลสฺส ธาตุสฺสรึ ทฺวิรทินทกฺกมฺภโต สุตตฺตาลปฺปมาณํ เวหาสมฺพุกฺคนฺตฺวา เตหิ
เตหิ ธาตุปฺปเทเสหิ ฉนฺนํ วนฺณานมฺทกฺธารา จ อคฺคิกฺขนฺธฺ จ ปวตฺเตตฺวา ตโต นิกฺขนตฺตูกฺกมุสิเตหิ
ตมฺพปฺณณิตฺถลสฺส ปรีฬาทํ วุปฺสเมตฺวา คณฺทมพฺมุเล ทสฺพลสฺส ปาฎิหาริยสฺสทิสฺสมหาชนสฺส ยมกปาฎิ-
หาริยํ ทสฺเสตฺวา โอตริตฺวา รณฺโณ มตฺถเก ปติฏฺฐาสึฯ ราชว สฺพลมฺนุสฺสตฺตปฏฺฐิลาภฺนติ มณฺญมาโน
มหนฺตํ สกฺการํ กตฺวา ธาตุมฺปติฏฺฐาเปสิฯ สห ธาตุปติฏฺฐาเนน มหาญฺมิจาโล อโหสิฯ

ในสมัยนั้น พระสรีระธาตุของพระศพลได้เหาะขึ้นสู่เวหาสประมาณชั่วตาล 7 ต้นจาก
กระพองข้าง ให้สายน้ำและท่อไฟแห่งพรรณทั้ง 6 พวยพุ่งออกจากส่วนของพระธาตุทั้งหลาย
เหล่านั้นๆ ทรงยังความร่าร้อนแห่งพื้นของตัมพปณณิให้สงบลงด้วยหยาดน้ำที่พุ่งออกจากพระ
ธาตุนั้น ทรงแสดงยมกปาฎิหาริย์แก่มหาชน อันคล้ายกับปาฎิหาริย์ที่พระศพลทรงแสดงแล้ว ณ
โคนต้นคณฺทามพุกฺข แล้วข้ามลงมาประดิษฐานบนกระหม่อมของพระราชชาฯ พระราชาสำคัญ
อยู่ว่าการได้ความเป็นมนุษย์มีผลมาก ได้ทำสักการะอย่างยิ่งใหญ่ ให้ประดิษฐานพระธาตุแล้วฯ
แผ่นดินไหวได้มีแล้วพร้อมกับการประดิษฐานพระธาตุฯ

ตสฺมิมฺปน ธาตุปาฎิหาริเย จิตฺตมฺปสาเทตฺวา รณฺโณ ภาตา มตฺตาภโย นาม ราชกฺุมารโ
ปฺริสสทสฺเสน สทฺธิมฺปพฺพิฯ เวมฺนโตนฺครโต จ พหิณฺครโต จ ปพฺพิชิตานิ ตฺสภิกฺขุสฺสทสฺसानิ อโหสุฯ

ก็พระราชกุมารพระนามว่ามัดตาทัย ผู้เป็นพระภาคของพระราชชา ทรงให้พระทัยเลื่อมใส
ในปาฏิหาริย์ของพระธาตุนั้นแล้ว ทรงผนวชพร้อมด้วยบุรุษ 1,000 คนฯ เหล่าภิกษุ 30,000 รูป
จากภายในเมืองและนอกเมืองได้บวชแล้ว ด้วยประการฉะนี้ฯ

นิลลิตเต จ ปน ภูปสมิ ราชา จ ราชภาตโร จ เทวियो จ อมจจา จ นาคธา จ ชานปทา จ
เทวนาคยกขานมปี วิมหายกรมปจเจกปูชมกัสุฯ

ก็แลเมื่อพระสถูปสำเร็จแล้ว พระราชา พระราชภาดา พระเทวี อามาทย์ ชาวพระนคร
และชาวชนบท ได้ทำการบูชาเฉพาะผู้เดียวซึ่งทำความอัศจรรย์แม่แก่พวกเทวดา นาค และยักษ์ฯ

เตน วุตตํฯ

ด้วยเหตุนี้ มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

สกธาตัสรีเรณเปวม

ปรินิพพานคโตปี โลกนาโถ

ชนตาย ทิต สุลลจ สมมา

พหุธาภาสิ ลูเต กถาว กาทิฯ

พระโลกนาถแม่เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วอย่างนี้ เหลือเพียงพระ
บรมสารีริกธาตุของพระองค์ได้ก่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่
หมู่ชนโดยชอบโดยส่วนมาก จะป่วยกล่าวไปใยเมื่อพระองค์ยังทรง
พระชนม์อยู่

ธาตวาคมนกถา

ธาตวาคมนกถา จบแล้ว

อิโต ปุพเพ อายสมโต มหามหินทสส สมณินทสส อูยยานปฏิคคหณทิวเสเยว อนุลา เทวี
มหาเมฆวนิ คนตวา ธมมํ สุตวา ปณจหิ อิตถิสเตหิ สทธี ทูตियผลมปตวา ปพพชิตุกามา หุตวา รณโณ
ตมตถมาโรเจสิฯ ราชา ตสสา วณํ สุตวา “อนุลา เทวี ฆนเต สปริสา ปพพาชิตุกามา ปพพาเชถ นนติ
วตวา “น มหาราช มาตุคามํ โน ปพพาเชตฺถ กปปติ อตถิ ปาฏลิตฺตเต ปน เม ภคินี สงฆมิตตา นาม
พหุสุตฺตา ภิกขุณี อิมสมิถจ มหาราช ทีเป บุริมกานํ ตินณํ สมมาสมพุทธานํ โพธิ ปติฏฐาสิ อมหากํ
ภควโตปี สรสรสิชาลวิสขชนเคน โพธินา อธิ ปติฏฐาตพฺพํ ตสฺมา ตว สหายกสฺส สาสนมปทีเณยฺยาสิ

ยถา สงฆมิตตา มหาโพธิพุมินโท ทกขินมหาสาขมาทาย อากจเฉยย สา อิมมปปพาเชสสตีติ วุตเต “สาธู ภนเตติ เถรสส วณฺเณ สมนปฏิจฉิตวา อนโถวสเส เอกทิวสํ เถรสส สนตike สนนิสินโน สพพามจเจหิ มนเตตวา อริฏฺฐํ นาม อตตโน ภาคิเนยยมมจจรตนมามนเตตวา “สกุขิสสสิ ตวํ ตาต สหายสส เม ฌมาโสภสส สนตike คนตวา มหาโพธินา สหิมมยํ สงฆมิตตเตเถริมาเนตุนติ วตวา “สกุขิสสามิ สเจ เม ปพพชมนุชานิสสตีติ วุตเต “คจจ ตาต เถริมาเนตวา ปพพชาหิติ เปเสสิฯ

ในกาลก่อนแต่นี้ ในวันที่ท่านพระมหามหินทเถระผู้เป็นจอมแห่งสมณะรับเฉพาะอุทยาน พระอนุลาเทวี เสด็จไปยังอุทยานมหาเมฆวัน ได้สดับธรรมแล้วบรรลุผลที่สองพร้อมกับนางกำนัล 500 นาง มีพระประสงค์จะผนวชจึงกราบทูลเนื้อความนั้นแก่พระราชชาๆ พระราชา ครั้นสดับ ถ้อยคำของพระนางแล้ว ตรัสว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระอนุลาเทวีพร้อมทั้งบริษัท มีความประสงค์จะบวช ขอพระคุณเจ้าจงบวชให้พระนางเถิด” เมื่อพระเถระ ทูลว่า “ดูกรมหาบพิตร การ บวชให้มาตุคามไม่เหมาะแก่พวกอามตมภาพ แต่ว่าในเมืองปาตลีบุตรมีภิกษุณีผู้มีสุตะมากนาม ว่าสังฆมิตตา ผู้เป็นน้องสาวของอามตมภาพ ดูกรมหาบพิตร ก็ตั้งพระศรีมหาโพธิ์ของพระสัมมาสัม พุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ทั้ง ๓ พระองค์ได้ประดิษฐานในเกาะนี้แล้ว ต้นพระศรีมหาโพธิ์อันเปล่ง ขำรัศมีใหม่ๆ แม้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแห่งเราทั้งหลายก็ควรประดิษฐานในเกาะนี้ เพราะเหตุ นั้น พระองค์พึงส่งพระราชสาสน์แก่พระสหายของพระองค์ พระเถรนั้นจักบวชให้พระนางโดย ประการที่พระสังฆมิตตาจะพึงอัญเชิญกิ่งใหญ่เบื้องขวาจากต้นมหาโพธิ์ฤกษ์มา” ทรงรับคำพระ เถระว่า “ขอรับ พระคุณเจ้า” วันหนึ่งในพรรษา (พระราชา) ทรงประทับนั่งในสำนักของพระเถระ ทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์ทั้งหมด แล้วตรัสเรียกอำมาตย์แก้ว ผู้เป็นหลานของพระองค์นามว่า อริฏฐะ ได้ตรัสว่า “แน่พ้อ เธอจักอาจเพื่อจะไปยังสำนักของพระเจ้าธรรมมาโคกราชผู้เป็นพระ สหายของเรา แล้วนิมนต์พระแม่เจ้าสังฆมิตตาเถริมาพร้อมกับ ต้นพระศรีมหาโพธิ์หรือ” เมื่ออำมาตย์กราบทูลว่า “ข้าพระองค์จักอาจ (เพื่อจะไปยังสำนักของพระเจ้าธรรมมาโคก) พะยะคะ หากว่าพระองค์ทรงอนุญาตให้ข้าพระองค์บวช” ทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า “ไปเถิดพ้อ เจ้า นิมนต์พระเถริมาแล้วจงบวชเถิดฯ

โส ธรโย จ เถรสส จ สนเทสมาทาย วนทิตวา อสสยขมาเส สุกกปกขสส ทุตยิวเส สปริโส ชมพูโกลปฏฺฐนํ คนตวา นาวมภริยห สมหทมุตตริตวา เถราธิฏฐานวเสน นิกขนตทิวเสเนว ปาฏลิปุต- ตมคมาสิฯ

อำมาตย์นั้นถือเอาพระราชสาสน์และเถรสาสน์แล้วถวายบังคมลา ในวันที่สองแห่งสุกก ปักข์ (ข้างขึ้น) ในเดือนอัสสยข (เดือน 11) (อำมาตย์) พร้อมกับบริวารเดินทางไปสู่ท่าเรือชื่อ ว่าชมพูโกลปฏฺฐนะแล้วลงเรือข้ามมหาสมุทร ได้เดินทางถึงเมืองปาตลีบุตรโดยวันที่แล่นออกไป เท่านั้นด้วยอำนาจคำอธิษฐานของพระเถระฯ

อนุลา เทวี ปน ปณจทิ อนเตปฐิกาสเตหิ ปณจทิ ปุรวีลาสินีสเตหิ สหธิ ทสสีลั สมาทาย
กาสาวยสนา ปพพิตุกามา เถรียาคมนมเปกขมานา นครสเสกเทเส อุปสสยั การาเปตวา วาสั กปเปสิ
ฯ

ฝ่ายพระนางอนุลาเทวี ทรงสมาทานศีล 10 พร้อมกับนางกำนัล 500 นางและหญิง
ชาวเมืองอีก 500 นาง ทรงครองผ้ากาสาวยสนา มีพระประสงค์จะผนวช ทรงรอคอยการมาของ
พระเถรี แล้วรับสั่งให้สร้างที่พักในพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองอาศัยอยู่ฯ

อริฏฐูปิ โข อมจโจ คตทิวสเมว ธมมาโสภณรินโท ทิสวา ราชสนเทสั ทสเสตวา เถรสนเทสั
วทโนโต “สหายสส กิร เต ภาตฺตชายา ปพพชชมากงขมานา คหิตพพา วิหริติ ตมปพพาเชตุมยยั สงฆ-
मितตตเถริมปทีณาหิ ตาเยว สหธิ โปธิสาขมทุกขินนติ อาห ฯ ตถา สงฆमितตตเถริณจ อุปสงกมิตวา
ตเมวตถมปฏินิเวเทสิฯ

ฝ่ายอริฏฐอามาคย์แล ในวันที่ไปถึงนั่นเองก็ได้เฝ้าพระเจ้าธรรมาโคกราช แล้วแสดงพระ
ราชสาสน์ กราบทูลเถรสาสน์อยู่ว่า “ข้าว่า พระชายาของพระภาดาแห่งพระสหายของพระองค์
พึงมุ่งหวังถือเอาการบรรพชาประทับอยู่ ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดส่งพระแม่เจ้าสังฆมิต
ตาเถรีเพื่อบวชให้พระนาง (และ) ส่งกิ่งของมหาโพธิ์พฤษ์เบื้องขวามาพร้อมกับพระเถรีด้วยเถิดฯ
ก็ (อามาคย์นั้น) ได้เข้าไปหาพระนางสังฆมิตตาเถรีแล้วเรียนให้ทราบเนื้อความนั้นเหมือนกันฯ

สา ตาวเทว ปิตุราชสนติกั คนตวา ภาตฺตเถรวจันนิ สมารโจะตวา “คจฉามหมมหาราช
ตมพปณณิทีปนติ วตวา “อมม ปุตโตปิ เม มหินทเถโร นตตา จ สุมนสามเณโร มั ฉินนหตถั วีย
กโรนโต ตมพปณณิทีปึ คตา ตสส เม เต อุปสสนตสส อุปนโน โสโก ตว มุขมปสสนตสส วูปสมมติ
อิทานิ มั สุตวิโรโสภสาคเร นิมุขชาเปนตี กถั คจฉสีตี วุตตั นรวีรวจันนิ สุตวา “คฺหฺ โข เม มหาราช
ภาตฺตเถรวจันมานุหาปี ขตติยา อิตถีสทสสปริวูตา ปพพชชาปุเรกขารา มมปฏิมานะติ คจฉามี
มทีปาลาติ วตวา “เตนหิ อมม มหาโพธิ์ คเหตุวา ว คจฉาหิติ วุตตา “สาธูติ สมปฏิจฉิฯ

พระเถรีนั้นไปยังสำนักของพระปิตุราชในทันที แล้วกราบทูลคำของพระเถระผู้เป็นพระ
ภาดา กราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า หม่อมฉันจะไปยังตัมพปณณิทวีป” ได้สดับพระดำรัสของผู้
กล้าหาญกว่านรชนซึ่งตรัสว่า “ลูกเอ๋ย พระมหินทเถระแม่ผู้โอรสของเราและสุมนสามเณรหลาน
ของเรา ทำให้เราเป็นเหมือนคนแขนด้วน ไปแล้วยังตัมพปณณิทวีป เมื่อเรานั้นไม่เห็นลูกและ
หลานทั้งสอง ก็เกิดความเศร้าโศก เมื่อเห็นหน้าของเจ้าก็หายเศร้าโศก บัดนี้ เจ้าจะให้เราจมอยู่ใน
สาครคือความโศกอันเว้งว่างคือลูก ออย่าไปเลย” จึงกราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า คำของพระ
เถระผู้พระภาดาของหม่อมฉันหนักแน่นแล แม้พระนางอนุลาชัตติยานิทรงแหวดล้อมด้วยสตรี

1,000 นาง มีความมุ่งหมายต่อการบรรพชา ทรงรอกอยหม่อมฉันอยู่ หม่อมฉันจะไป มหาบพิตร”
ตรัสแล้วว่า “ลูกเอ๋ย ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงอัญเชิญมหาโพธิพฤกษ์ไปด้วยเถิด” แล้วรับคำว่า “เพคะ”ฯ

อล ราชา “กปปานโล กิร สกลโลกิ ฌาเปตวา โพธิฐฐานมปจฉา คจฉติ ตสส มตถเกณ ปุพเพ
จกกวตตินา เปสิโต คขรตนวโรปี คนฺตฺตฺ นาสกฺขิ เอวมมทฺหุธิเก มหาโพธิทฺมินฺเท สตถํ โก นิปาเตติ
นิปาติตํ สตถํ ถํ ตสส ปวิสติ สตถมฺนิปาเตตฺวา ขณฺธิตฺตฺ โพธิสาขา น สกฺกา อขณฺธิตา สาขา ลงกํ ถํ
คจฉติ เอวมสตถฆาตารหมฺมหาโพธิยา สาขา ลงกาทีปํ ถํ นฺ โข เปเสสสามิตี จินฺเตตฺวา อมฺจเจ
ปฺจฉิตฺวา มหาเทวาทิธานเณ เเอเกนามจเจณ “สนฺติ เทว พฺหุ ปณฺธิตา ภิกฺขุติ วุตเต “สาธฺตฺติ ภิกฺขุสงฺฆํ
โภเชตฺวา “คนฺตพฺพํ นฺ โข ภาเนเต ภาควโต มหาโพธินา ลงกาทีปํ โนติ ปฺจฉิฯ” ตํ สุตฺวา โมคคฺลিপฺตฺตติสฺส-
เถโร “คนฺตพพมหาราช มหาโพธินา ลงกาทีปฺนติ วุตฺวา ปญฺจเนตตสส ภาควโต ปญฺจ มหาอธิฐฐานานา
รณฺโณ อารโจะสิฯ”

ที่นั่น พระราชาทรงพระดำริว่า “ทราบมาว่า ไฟประไลยก์กับไหม้โลกทั้งสิ้นแล้วจึงถึงโพธิ
สถานในภายหลัง ในปางบรรพ์พระจักรพรรดิทรงส่ง (มหาโพธิพฤกษ์) ไปด้วยกระหม่อมของท้าว
เธอ แม้ข้างแก้วตัวประเสริฐก็ไม่อาจเพื่อจะเดินไปได้ ใครเล่าจะลงมิตตัดที่ต้นมหาโพธิพฤกษ์ซึ่งมี
ฤทธิ์มากอย่างนี้ได้ มิตที่ตัดแล้วจะเข้าไปถึงต้นมหาโพธิพฤกษ์นั้นได้อย่างไร เราไม่อาจจะตัดกิ่ง
ของต้นโพธิ์ให้ขาดเป็นท่อนได้ กิ่งที่ไม่ขาดเป็นท่อนจะไปลังกาได้อย่างไร เราจักส่งกิ่งของมหาโพธิ
พฤกษ์ที่ไม่ควรตัดด้วยศัสตราอย่างนี้ไปลังกาทวีปได้อย่างไรหนอแล” แล้วตรัสถามอำมาตย์
เมื่ออำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อวามหาทเวะกราบทูลแล้วว่า “ขอเดชะ เหล่าภิกษุบัณฑิตมีอยู่มากมาย”
ตรัสว่า “ดีละ” โปรดให้เผด็จภิกษุสงฆ์ฉันแล้ว ตรัสถามว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ มหาโพธิพฤกษ์
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ควรไปยังลังกาทวีปหรือไม่หนอแลฯ พระโมคคัลลิตฺตฺตติสสเถระ ครั้นได้สดับ
คำนั้นแล้ว ได้ถวายพระพรว่า “ดูกรมหาบพิตร มหาโพธิพฤกษ์ควรไปลังกาทวีป” แล้วกราบทูล
มหาอริชฐาน 5 ชื่อของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระเนตร 5 ดวง แก่พระราชาฯ

ถถ ภาควา กิร มหาปริณิพพานมฺยเจ นิปฺนโน ลงกาทีเป มหาโพธิปติฐฐานปนตถาย “ราชา
ธมฺมาโสโก มหาโพธิคณฺตถถํ คมิสฺสตี ตทา ทฺมินฺทสฺส ทกฺขินฺมมหาสาขา สยเมว ฉินฺทิตฺวา สุวณฺณ-
กฺภาเห ปติฐฐานฺตฺตติ อธิฐฐานฺสิฯ อิทเมกมฺธิฐฐานํ “ตโต ปตฺเตหิ จ ผลฺเลหิ จ ฉพพณฺณพฺทฺธสมฺมโย มฺยจตุ-
ติ อธิฐฐานฺสิฯ อิทํ ทฺตติยมฺธิฐฐานํฯ “ตโต มหาโพธิ วลาหกคพฺภมฺปวิสิตฺวา สตฺตทาหํ สนฺติฐฐานฺตฺตติ อธิฐฐานฺสิ
ฯ อิทํ ตฺตติยมฺธิฐฐานํฯ “ถูปารามเจติเย มยฺหํ ทกฺขินฺกขกธาตฺตฺปติฐฐานทิวเส ยมกปาฏิหาริยํ กโรตฺตติ
อธิฐฐานฺสิฯ อิทํ จตฺตฺตมฺธิฐฐานํฯ “ลงกาทีเปเยว เม โทณมตฺตา ธาตฺตโย มหาเจติเย ปติฐฐานกาเล
พฺทฺธเวสํ คเหตฺวา เวหาสมพฺภคฺคนฺตฺวา ยมกปาฏิหาริยํ กโรนฺตฺตติ อธิฐฐานฺสิฯ อิทมฺปญฺจมฺมฺธิฐฐานนฺติฯ

มหาอริชฐาน 5 ชื่อเป็นไฉน คือ ได้ทราบว่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรทมบนพระแท่น
มหาปริณิพพาน แล้วทรงอริชฐานเพื่อต้องการให้มหาโพธิพฤกษ์ประดิษฐานอยู่ในลังกาทวีปว่า

“พระเจ้าธรรมาสโคราช จักเสด็จไปเพื่อรับเอามหาโพธิพฤกษ์ ในเวลานั้นกิ่งใหญ่เบื้องขวาด้านทิศ ทักษิณของจอมแห่งต้นไม้ จงขาดเองที่เดียวแล้วประดิษฐานอยู่ในกระถางทองฯ นี้เป็นคำอธิษฐาน ข้อที่หนึ่งฯ แล้วทรงอธิษฐานว่า “ขอพระฉัพพรรณพุทธรัศมีทั้งหลายจงเปล่งออก จากใบและผล ทั้งหลายแต่มหาโพธิพฤกษ์นั้นฯ นี้เป็นคำอธิษฐานข้อที่สองฯ ทรงอธิษฐานแล้วว่า “ถัดจากนั้น ขอมหาโพธิพฤกษ์ จงลอยเข้าไปสู่ห้องหิมวลาหกแล้วตั้งอยู่ตลอด 7 วันฯ นี้เป็นคำอธิษฐานข้อที่ สามฯ ทรงอธิษฐานแล้วว่า “ในวันประดิษฐานพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาที่ภูปารามเจดีย์ของเรา ของจันทามกปาฏิหาริย์ฯ นี้เป็นคำอธิษฐานข้อที่สี่ฯ ทรงอธิษฐานแล้วว่า “ขอพระธาตุของเรา ประมาณหนึ่งทะนานในลังกาทวีปนั่นเอง ในคราวประดิษฐานในมหาเจดีย์ จงจำแลงเพศเป็น พระพุทธเจ้า แล้วเหาะขึ้นไปสู่ท้องฟ้าทำยมกปาฏิหาริย์เถิดฯ นี้เป็นคำอธิษฐานข้อที่ห้าฯ

ราชา อิมานิ ปณจ อธิฐานานานิ สุตวา สยชาติปิตีปาโมชโซ ปาฏลิปุตโต ยาว มหาโพธิ ตาว สตตโยชนิกัม คัคค โสธาเปตวา ตตถ ธวลวิปลวลลุกโมกิริตวา ลาชปณจมานิ กุสุมานิ วิกิริตวา วิวิชชชุตติ- วิสสรชปตาทกเนกสสสมุสสาเปตวา เอวมเนกธา อณชสสิ ภูสาเปตวา สุวณณกภูทตถาย พหุณี วรกน- กานิ นีหราเปสิ ฯ ตาวเทว สกเกนาณตโต วิสสกมมเทวปุตโต สุวณณการวณณ นิมนิตวา รณโย ปุโรโต ปาตุภูโต “ตาท อิมิ สุวณณ คเหตุวา กภูท กโรหิตี วุตเต “ปมาณ เทว น ชานามิติ วตวา “ตว เมว ตาท ภูตวา กโรหิตี วุตเต สุวณณ คเหตุวา อตตโน อานูภาเวน หตเถน ปริมชชิตวา นวหตถปริก- เขปมปณจหตถุเพธ ตีหตถวิกขมภ อฏฐุงคูลพหล ยุกกุชชโรสณชปปมาณมุขวภูฏิกิ พาล- สूरियมณทลสนนิกิ กภูทมาเปตวา นรินทสส ตั ทตวา อนตรธาธิฯ

พระราชชา ครั้นทรงสดับคำอธิษฐาน 5 ข้อเหล่านี้แล้ว ทรงมีพระปิติและปราโมทย์ ซาบซ่าน ทรงรับสั่งให้ข้าราชการทางมีระยะ 7 โยชน์ตั้งแต่เมืองปาดลีบุตรจนถึงมหาโพธิพฤกษ์ แล้วเกลี้ยทรายสีขาวอย่างกว้างขวางในหนทางนั้น โปรรยอดอกไม้ทั้งหลายมีข้าวดอกเป็นที่ทำ รับสั่งให้ยกธงชัยและธงแผ่นผ้าหลายพันดุกกลุ่มรัศมีหลายหลาก รับสั่งให้โปรรยแกลบตลอด หนทางเป็นจำนวนมากอย่างนี้แล้ว รับสั่งให้นำเอาทองคำสีสุกเป็นอันมาก เพื่อประโยชน์แก่ กระถางทองคำฯ ในทันใดนั้น วิสสุกรรมเทพบุตรได้รับพระบัญชาจากท้าวสักกะ แล้วเนรมิตเพศ เป็นช่างทองปรากฏอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระราชชา เมื่อพระราชชาตรัสว่า “พ่อ เจ้าจงรับเอา ทองคำนี้ไปทำกระถางเถิด” ทูลแล้วว่า “ขอเดชะ ข้าพระองค์ไม่ทราบขนาดพะยะค่ะ” เมื่อพระราชชาตรัสว่า “พ่อ เจ้าเท่านั้นจงรู้แล้วทำ (กระถางทอง) เถิด” แล้วถือเอาทองคำ ใช้มี้อ ลูบคลำด้วยอานูภาพของตนแล้วเนรมิตกระถางมีขอบประมาณ 9 คอก มีความสูง 5 คอก มีความ กว้าง 3 คอก มีความหนา 8 นิ้ว มีขอบปากขนาดเท่าโคนวงช้างหนุ่ม อันคล้ายกับดวงอาทิตย์ทอง แสงอ่อน แล้วถวายกระถางทองคำนั้นแด่พระราชชาจึงอันตรธานหายไป

โต ราชา สพพากรณภูสิต มงคลมาตงคมารุยห วิภูกิริภูสั่วทตสเสน พุทธานิสิตตชต-
 ตยสทสเสน ปริวุโต คลมานมทนุคณฤณชรรนุการาย จมูลตรงคณกรมุขราวพริกริตทสทิสาย ปทาติ-
 พลพทลกลกรรวผาลิตไสตวิวราย นิททยาทตมุดังคททลปฎุททกาหลสงขรวโพิธาย อุชยุมานธว-
 ลจามรสทสสาย กนกทณชทาตปตตสงฆภูฏิตคคณาย สตตโยชนายามาย ตโยชนวิตถาย เสนาย ปริวุโต
 สุวณณกฐาหิ คาทาเปตวา อริยสงฆมาทาย มหาโพธิสมิปปมคมาสิฯ

ลำดับนั้น พระราชาผู้ประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่าง ทรงเสด็จขึ้นประทับข้างปลาย
 ตัวเป็นมงคล ทรงแวดล้อมด้วยกษัตริย์ 1,000 องค์ที่ได้รับอภิเษกจากพระพุทธเจ้าซึ่งมีพระเศียร
 รุ่งเรืองด้วยมงกุฏอย่างงดงาม ทรงแวดล้อมด้วยเสนาที่มีความยาว 7 โยชน์ กว้าง 3 โยชน์ มีความ
 มีดมัวของข้างเพราะกลิ้งน้ำมันเหลวไหลออก มีทิศทั้งสิบที่อื้ออึงด้วยเสียงร้องของฝูงอาชาไนยที่
 ฝึกแล้ว มีช่องหูขยายออกเพราะเสียงอึกทึกของพลเดินเท้าที่หนาแน่น อันตื่นด้วยเสียงของตะโพน
 กลองมีหู กลองรบ แตร และสังข์ที่ตีอย่างไร้ความปราณี มีแจ่มรัสขาวนับพันตัวอยู่ มีท้องฟ้า
 ที่ถูกเยาะเย้ยด้วยด้ามฉัตรทองคำ รับสั่งให้ถือกระถางทองคำแล้วเชิญพระอริยสงฆ์เดินทางไปยัง
 มหาโพธิพฤกษ์ฯ

คนตวา จ สมุสสิตชปตาก็ นานารตนวิจิตต์ อเนกาลงการปฏิมณทิต วิวิธกุสมสมาภินณ-
 มเนกตริยสงฆฐุมมหาโพธิ เสนาย ปริวารยิตวา สาณียา ปริกชิปีตวา คณปาโมกขนมมหาเถ-
 รานมสทสเสน สกลขมพทีเป ปตตาทิสทาน ราชนิ สทสเสน จ อตตทานญจ มหาโพธิญจ ปริวารยิตวา
 มูเล ฐตวา อญชลิมปคคเหตุวา มหาโพธิมุลโลเกสิฯ

ก็ครั้งเสด็จถึงแล้ว (ท้าวเธอ) ทรงโปรดให้เสนาห้อมล้อมต้นพระศรีมหาโพธิ์ มียกธงชัย
 และธงแผ่นผ้าขึ้น อันวิจิตรด้วยอัญมณีต่างๆ อันประดับด้วยเครื่องอลังการมากมาย อันเดียรราช
 ไปด้วยดอกไม้บานานาชนิด อันประคองด้วยเครื่องดนตรีมากมาย แล้วกั้นด้วยม่านผ้า โปรดให้พระ
 มหาเถระ 1,000 รูป ผู้เป็นคณะปาโมกข์และพระราชา 1,000 องค์ที่ได้รับการอภิเษกในชมพูทวีป
 ทั้งสิ้นมาห้อมล้อมพระองค์และต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ ทรงประทับยืนที่โคนต้นแล้วประคองอัญชลี
 แหงนคุมหาโพธิพฤกษ์ฯ

ตทา มหาโพธิยา ขณชตญจ ทกขิมมหาสาชาย จตุทตถปปมาณมปเทศญจ ฐเปตวา
 อวเสสมทสสนมคมาสิฯ

เมื่อนั้น ส่วนที่เหลือเว้นลำดับต้นของมหาโพธิพฤกษ์ และส่วนของกิ่งใหญ่ด้านทิศทักษิณ
 ประมาณ 4 คอก ไม่ปรากฏให้เห็นฯ

ตสสา ทกขินสาขาย

จตุหตุถูปปมาณกั

ถาณ²⁵⁵ ขณทลจ ฐปยิตวา

สาขา อนตรธาียสุนติฯ

มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

ยกเว้น ส่วนโคนของลำกิ่งมีประมาณ 4 ศอกในกิ่งด้านทิศทักษิณ
ของมหาโพธิพฤกษ์นั้น กิ่งทั้งหลายได้อันตรธานหายไปสิ้นฯ

ราชา ตมปาฎิหารียั ทิสวา สยชาติปิติโสมนสโส อลญั กตตพมปสสิตวา มหาโพธิยา สพพ-
มิสสรียมปริจจชนโต “อหิ ภนเต อิมมปาฎิหารียั ทิสวา ตุฎุโฐ มหาโพธิ สกอลขมพทีปรชเชน ปุเชมิติ-
อริยสงฆสส วตวา อภิเสกมทาสีฯ

พระราชชา ครั้นทอดพระเนตรเห็นปาฎิหารียันั้น ทรงมีพระปิติและโสมนัสซาบซาบ ทรง
พิจารณาถึงสิ่งอื่นที่ควรทำ จึงสละอิสริยยศทั้งปวงแต่มหาโพธิพฤกษ์ตรีศแต่พระอริยสงฆ์ว่า
“ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ โยมทอดพระเนตรเห็นปาฎิหารียันี้ เป็นผู้ยินดีแล้ว จะบูชามหาโพธิ
พฤกษ์ด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น” แล้วถวายการอภิเชก (มหาโพธิพฤกษ์)ฯ

อถ ราชา สพพาลงการปฏิมณติโต อลงกตราชสทสสปริวุโต มหาโพธิมปุพพธูปคณาทีหิ
ปุเชตวา ติกขตตุมปทกขินั กตวา อฏฐสุ ฐาเนสุ วนทิตวา วุฎฐาย อลชลิมปคคยท ฐตวา สจจวจน-
กิริยาย โพธิ คณหิตุกาโม ยาว มหาโพธิยา ทกขินสาขาย ตาว อุทธี กตวา ฐปิตสส สพพรัตนมยสส
ปีฐสส อุปริ สุวณณกฐาหิ ฐปาเปตวา สยมปาจันนิมุโข สุวณณโสปาณน รตนปีฐมารุยท สุวณณตุลิกั
คเหตุวา ทกขินมหาสาขาย มโนสิลาเย เลขิ กตวา “ยทิ มหาโพธินา ลงกาทีเป ปติฎฐาตพพิ สจาหิ
พุทธสาสน นิพเพตโก มหาโพธิ สยเมว ฉินทิตวา อิมสมิ สุวณณกฐาเห ปติฎฐหตุติ สจจวจนกิริยม-
กาสิฯ

ต่อมา พระราชาทรงประดับประดาด้วยเครื่องอสังการทุกอย่าง ทรงแวดล้อมด้วย
พระราชชา 1,000 องค์ที่ตกแต่งแล้ว ทรงบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยวัตถุมีดอกไม้ ฐูป และของหอม
เป็นต้น ทรงกระทำประทักษิณ 3 ครั้ง ทรงกราบไหว้ในที่ 8 ประการ²⁵⁶ ทรงเสด็จลุกขึ้นแล้ว
ประทับยืนประคองอัญชลี มีพระประสงค์จะอัญเชิญเอาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยการทำคำสัตย์
จึงรับสั่งให้วางกระถางทองข้างบนตั้งที่ล้วนด้วยแก้วทุกอย่างซึ่งตั้งหนุนให้สูงขึ้นตั้งแต่พื้นดิน

²⁵⁵ น่าจะเป็น ฐานัน

²⁵⁶ คาดว่าน่าจะเป็นการกราบด้วยท่าอัมภางคประดิษฐ์กล่าวคือ การกราบโดยให้องคพายพทั้ง 8 ตำแหน่ง
ของร่างกายอันได้แก่ หน้าผาก 1 หน้าอก 1 (ข้างว่าหน้าท้อง) ฝ่ามือทั้ง 2 เข่าทั้ง 2 และปลายเท้าทั้ง 2 สัมผัสธรณี
ดูเพิ่มเติมใน เปิดร่องรอยท่ากราบแบบ “อัมภางคประดิษฐ์” ในศิลปะเขมร (2561)

จนถึงกึ่งด้านขวาของมหาโพธิพฤกษ์ พระองค์เองทรงบำเพ็ญพระพักตร์ไปทางปราจีนทิศ แล้วเสด็จขึ้นบนรัตนบัลลังก์ด้วยบันไดทองคำ ทรงถือพระสุวรรณคตลิกา (พู่กันทองคำ) แล้วทำรอยขีดด้วยมโนศิลาที่กึ่งใหญ่เบื้องขวา แล้วทรงทำสังฆพจน์กิริยาว่า “ผิว่ามหาโพธิพฤกษ์ควรประดิษฐานในเกาะลังกา และหากว่าข้าพเจ้าพึงเป็นผู้หมดความสงสัยในพระพุทธศาสนาไซ้ ขอให้มหาโพธิพฤกษ์จงขาดเองแล้ว (ลอย) ไปประดิษฐานในกระถางทองคำเถิดฯ

สห สจจกิริยาย โภธิสาขา มโนสึลาย ปริจฉินนฐฐานเน ฉินทิตวา คนธกมลปฐสสุ สุวณณ-
กฐาสส อูปริ อฐฐาสึฯ

พร้อมกับการทำสังฆพจน์กิริยา กิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้ขาดตรงที่ทรงเอามโนศิลา
กำหนดหมายไว้ แล้วประดิษฐานอยู่ในเบื้องบนกระถางทองคำที่เต็มไปด้วยโคลนผสมด้วยของหอมฯ

เตน วุตตํฯ
เลขฐฐานเน มหาโพธิ ฉินทิตวา สยเมว สา
คนธกทหมปฐสสุ กฐาสสโสปริฐฐิตาติฯ

มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

(กึ่ง) มหาโพธิพฤกษ์นั้นได้ขาดเองตรงรอยขีด แล้วประดิษฐานบน
กระถางที่เต็มไปด้วยโคลนผสมของหอมฯ

อด ราชานู เลขา อูปริ ติวังคฺเล ปเทเส อญญฺ เลขมปริจฉินทิตโต ตาวเทว พุพฺพุพกา
หุตฺวา ทส มหามูลานี นิกขมึสุ ปุน อูปรูปริ ติวังคฺเล ติวังคฺเล อญญา นว เลขา ปริจฉินทิตตาหิปี ทสทส-
พุพฺพุพกา หุตฺวา นวุติ มูลานี นิกขมึสุ ปฐมกา ทสมหามูลานี จตฺรงคฺลุมตฺตํ นิกขนฺตา อิตเรปี ควกฺข-
ชาลสทิสมนุสิพฺพนฺตา นิกขนฺตา เอตตกมปาฎิหาริยํ ราชานู รตนปีฐมตถเก จูโตเยว ทิสฺวา อญช-
ลิมฺปคฺคยห มหานานํ นทิต อเนกานี ภิกขุสทสฺसानี สาธุการมกํสุ สกลราชเสนา อุนนาทินี อโหสิ เจลุก-
เขปสทสทสฺसानี ปวตตยีสฺสุ ปฐวิโต ยาว อกนิฐฐา เทวา สาธุการมปวตตยีสฺสุ รมโณ อิมมปาฎิหาริยํ
ปสฺสนตสฺส ปิตฺติยา นินฺตรมณฺญฐฐสรีรสฺส อญชลิมฺปคฺคเหตฺวา จูตฺสเสว มหาโพธิ สยเมว มุลสเตน
สุวณณกฐาเห ปติฐฐาสึฯ

ที่นั่น พระราชาทรงกำหนดตัดรอยขีดอื่นในประเทศ (ส่วน) ประมาณ 3 องคุลีข้างบนรอย
ขีดเดิม ในทันใดนั้นรากใหญ่ 10 รากงอกเป็นต่อมคล้ายต่อมน้ำออกจากรอยขีดนั้น พระราชาทรง
กำหนดตัดรอยขีดอื่นๆ อีก 9 แห่งในระยะต่อๆ ไปแต่ละ 3 องคุลี ราก 90 รากงอกเป็นปุ่มคล้าย
ต่อมน้ำออกจากรอยขีดแม่เหล่านั้้นรอยละ 10 ราก รากใหญ่ 10 รากแรกงอกออกมาประมาณ 4
นิ้ว ราก 90 รากแม้นอกนี้ก็งอกเกี่ยวประสานกันคล้ายตาข่ายขวัญโค พระราชาประทับยืนอยู่

เหนือสุดตั้งรัตนบิฐุนั้นแล ทรงทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์ประมาณเท่านี้ ทรงประคองอัญชลีแล้ว
 บันลือเสียงดั่งคลื่น ภิกษุหลายพันรูปได้แซ่ซ้องสาธุการ ราชเสนาทั้งสิ้นได้บันลือกันดั่งอึงมี ธงผ่านับ
 แสนธงได้โบกสะบัดพริ้ว เหล่าทวยเทพตั้งแต่แผ่นดินไปจนถึงอกนิภูธรูปได้ให้สาธุการเป็นไป
 เมื่อพระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์นี้ ทรงมีพระวรกายอันปีติถูกต้องจนหาระหว่างมิได้
 ทรงประทับยืนประคองอัญชลีอยู่นั้นแล มหาโพธิพฤกษ์ได้ประดิษฐานเองที่เดียวในกระถางทองคำ
 ด้วยจำนวนรากตั้งร้อยๆ

เตน วุตตํ

เอวํ สเตน มุลานํ ตตถ สา คนธกททเม

ปติภูฐาสี มหาโพธิ ปสาเทตี มหาชนนติฯ

มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้ว

มหาโพธิพฤกษ์นั้นเมื่อจะแสดงให้เห็นมหาชนเลื่อมใสได้ประดิษฐานอยู่
 ในเปลือกนมเจือด้วยของหอมในกระถางนั้นพร้อมทั้งราก 100 ราก
 ดังพรรณนามาฉะนี้

ตสสา ทส มหามูลา สุวณณกฐาหตลมาหจจ อฏฐัสสุ อวเสสา นวุติ อนุพุเพน วพตมมานกา
 หุตวา คนธกกลโม่รุษห ฐิตา ตสสา อพเพเรน ทสทโตเ ชนโห โหติ จตุหตถา จตุหตถา ปญจ มหาสาขา
 ปญจทีเยว ผลเทหิ ปฏิมณชิตา ชุททกสาขานมปน สหสส์ โหติฯ เอวํ สุวณณกฐาเห ปติภูฐิตมตตาย
 มหาโพธิยา สลิลาลจลาจลาเน มหามูมิจาโล อโหสิ คคเน เทวทุนทุภิกโย นทีสุ ปพพตานิ นจเจหิ เทวตานิ
 สาธุกาเรหิ ยกขานํ ภิงกาเรหิ อสุรานํ ถุติสทเทหิ พรหมานมปโปฐเนหิ เมฆานํ คชชิตเทหิ จตุปปทานํ
 รเวหิ ปกขินมวิรุเตหิ สพพतालาวจราณํ สกสกปฏิกษานเทหิ ปฐวิโต ยาว อกนิภูฐา เอกโกลาหลเมกนิ-
 นาทมโหสิฯ ปญจสุ สาขาสุ ผลโตปตโต นีลปิตโลหิตทาทาทิฉพพณณรสมโย นิภขมิตวา สกลกุก-
 วาฬํ รตนโคปานสีวินทอํ วิย กุรุมานา ยาว พรหมโลกา อพุกคจจฉิสฺสา ตโต ปฐฐาย สตต ทิวसानิ
 มหาโพธิ หิมวลาหคพภมปวิสิตวา น กสสจि ปญญายนตี อฏฐาสีฯ

รากใหญ่ 10 รากแห่งกิ่งใหญ่ด้านทิศทักษิณนั้นได้หยั่งลงจรดพื้นกระถางทอง รากที่เหลือ
 อีก 90 รากก็เจริญงอกงามขึ้นโดยลำดับได้หยั่งลงแช่อยู่ในเปลือกนมที่ผสมด้วยของหอม มหาโพธิ
 พฤษ์นั้นมียอดต้นสูง 10 ศอก มีกิ่งใหญ่ 5 กิ่งๆ ละประมาณ 4 ศอกซึ่งประดับด้วยผล 5 ผลเท่าๆ
 กัน ส่วนกิ่งเล็กๆ มีจำนวนพันกิ่งๆ เมื่อมหาโพธิพฤกษ์สักว่าประดิษฐานอยู่ในกระถางทองอย่างนั้น
 แล้ว มหาปฐพีก็หวั่นไหวจนที่สุ่น้ำรองแผ่นดิน มโหระทึกของทวยเทพก็บันลือในอากาศ ความ
 โกลาหลเป็นอันเดียวกัน (และ) เสียงดังกึกก้องเป็นอันเดียวกันได้มีตั้งแต่พื้นปฐพีไปจนถึง

อกนิภูธรภาพ เพราะความโอนเอนไปมาแห่งเหล่าบรรพต เพราะเสียงสาธการแห่งทวยเทพ เพราะ
การทำเสียงโธร้องแห่งเหล่ายักษ์ เพราะการกล่าวชมเชยแห่งพวกอสูร เพราะการประมื่อแห่งพวก
พรหม เพราะเสียงคำรามแห่งหมู่เมฆ เพราะเสียงร้องแห่งหมู่สัตว์สี่เท้า เพราะความชันงูแห่งเหล่า
ปักษี (และ) เพราะความว่องไวเฉพาะตนๆ แห่งพนักงานतालาวจรดนตรีทั้งปวงๆ ฉัพพรรณรังสีมี
สีเขียว แดง ขาวเป็นต้นได้พวยพุ่งออกจากแต่ละผลและใบในกิ่งทั้ง 5 แล้วพุ่งขึ้นไปจนถึงพรหม
โลก เหมือนทำจักรวาลทั้งสิ้นให้ติดเนื่องกันดุจกลอนเรือนแก้วๆ จำเดิมแต่นั้น มหาโพธิพฤกษ์ได้
เข้าไปสู่กลีบเมฆหมอก ไม่ปรากฏอยู่แก่ใครๆ ดำรงแล้วสิ้น 7 วันๆ

วุดต์ เหน้ๆ

สกุภหมมหาโพธิ อุกคนตวาน ตโต นภม

อภูธาสิ ทิมคพภมทิ สตตาทานิ อทสสนาติๆ

สมจริงตั้งคำที่ทานกล่าวไว้แล้วๆ

มหาโพธิพฤกษ์พร้อมทั้งกระถางลอยขึ้นจากตั่งนั้นสู่่นภากาศ แล้ว
ได้ประดิษฐานอยู่บนกลีบเมฆไม่ให้ใครเห็นตลอด 7 วันๆ

ราชา รตนปฐูโต โอรุยห ตั สตตาทัน ตหิ วสนโต นิรินตรมมหาโพธิพูชมเนกธา กาทเรสิ สตตเม
ทิวเส สพพทิสาทิ ทิมรัสโย จ อวตติตวา มหาโพธิเมว ปวิสิสุๆ

พระราชเสด็จลงจากรัตนปฐูแล้ว ทรงประทับอยู่ในที่นั้นตลอดสัปดาห์นั้น ทรงโปรดให้
ทำการบูชามหาโพธิพฤกษ์โดยส่วนเดียวอย่างต่อเนื่อง และในวันที่ 7 แสงสว่างจากเมฆได้หมุน
กลับจากทิศทั้งปวงเข้าไปสู่ต้นมหาโพธิพฤกษ์นั้นแลๆ

วิคตทิมวลาทเก วิปสนนจกกวาทคพภเม มหาโพธิ ปริปุณณชนธสาขาปสาขานิกรา ปญจ
ผลปฐุมณชิตา สุวณณภฎาเห ปติภูฐิตาว ปญญายิตถๆ

มหาโพธิพฤกษ์มีนิกรลำต้น กิ่งใหญ่ และกิ่งน้อยบริบูรณ์แล้วในท้องจักรวาลอันผ่องใสอัน
ปราศจากหิมวลาทก อันประดับไปด้วยผล 5 ผล ได้ประดิษฐานในกระถางทองปรากฏแล้วนั่นเอง
ๆ

วุดต์ เหน้ๆ

สุทเธ นภสิ ทิสสิตถ สกุภหมปติภูฐิตา

มหาชนสส สพพสส มหาโพธิ มโนรมาติๆ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

มหาโพธิพฤกษ์อันนารีนรมย์ใจได้ประดิษฐานอยู่ในกระถางแล้ว
ปรากฏแก่มหาชนทั้งปวงบนท้องฟ้าที่แจ่มใสฯ

เอวมมหาโพธิ วิวิธปาฏิหาริย์ นิมมเล คนตเล สนทสเสตวา ฐิตา จันทคุตตราชกุมารเณ
เกสรจุมมานทชาย หริจันทนภริยา ปหาเร ทินเน มหาชน โตเสตวา สกุกภวนา สงกสสนคร ชินวโร
วีย มหิตลโมตริฯ

มหาโพธิพฤกษ์แสดงปาฏิหาริย์นานัปการบนพื้นท้องฟ้าอันผ่องใสประดิษฐานอย่างนี้
แล้วข้ามลงสู่แผ่นดินเหมือนพระชินวรเสด็จจากภพของท้าวสักกะลงสู่สังกัสสนคร เพราะทำให้
มหาชนยินดีในกองไม้แก่นจันทร์แดงอันซึ่งด้วยหนังสือที่จันทคุตตราชกุมารดีแล้วฯ

เตน วุตตํฯ

ปวัตตมที มหาโพธิ วิวิธ ปาฏิหาริเย

วิมหาปยนต์ ชนตม บรูวิตลโมรหิตํฯ

ด้วยเหตุนี้ มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

เมื่อปาฏิหารย์ต่างๆ ผ่านพ้นไปแล้ว มหาโพธิพฤกษ์เมื่อจะทำให้ชน
เกิดความอัศจรรย์จึงได้ข้ามลงสู่พื้นปฐพีฯ

ราชา เตหิ ปาฏิหาริเยหิ สยชาติปีติเวโค ตรุณมหาโพธิยา สพพมิสสุริยมปริจจชนโต
“โสฬสมหาเทสาลงกเตน สกกลขมพูทีปรชเชน ตรุณมหาโพธิมปุเชสสามิติ วตวา อนอตโตทเกน
อภิเสกํ ทตวา สตตาทํ ตตถ อฏฐาสีฯ

พระราชาทรงมีกำลังพระปิตีซาบชานด้วยปาฏิหาริย์เหล่านั้น เมื่อทรงสละพระอิสริยยศ
ทั้งหมดแต่หน่อมหาโพธิพฤกษ์ ตรัสแล้วว่า “โยมจะบูชาหน่อมหาโพธิพฤกษ์ด้วยราชสมบัติใน
ชมพูทวีปทั้งสิ้น อันประดับด้วยแก้วใหญ่ 16 แคว้น²⁵⁷” แล้วถวายการอภิเษกด้วยน้ำจากสระ
อนโธตแล้วประทับยืนในที่นั้นตลอดสัปดาห์ฯ

อสนธิมิตตาปี เทวี โสฬสราชทาราหสเสหิ สหธิมมหาโพธิ สพพากรเณน ปุเชตวา วิวิธสุร-
ภิกกุสุมปหารมทาสีฯ สพเพ ราชาโนปี มณิกนภกริฎฐสสเสน ปุชยีสฺยา

²⁵⁷ แคว้นใหญ่ 16 แคว้นในชมพูทวีป ได้แก่ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ
มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโปชะ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 89)

แม้พระนางอสนธิมิตตาเทวี ทรงบูชามหาโพธิพฤกษ์พร้อมด้วยพระราชชายา 1,000 องค์ ใน 16 แคว้น ด้วยเครื่องอาภรณ์พร้อมสรรพ ได้ถวายเครื่องบูชาไม้ดอกไม้กลิ่นหอมนานาชนิดฯ แม้พระราชาทูกพระองค์ทรงบูชาด้วยมงกุฏ 1,000 มงกุฏอันทำด้วยแก้วมณีและทองคำ

มหาโพธิ อสสยขมาเส สุกกปกขปนรสุโปสถทิวเส สายณหสมเย สุวณณกฐาเห ปติภูฐาลิฯ

ในวันอุโบสถ 15 ค่ำแห่งสุกกปักข์ (ข้างขึ้น) ในอัสสยขมาส (เดือน 11) มหาโพธิพฤกษ์ได้ประดิษฐานอยู่ในกระถางทองในเวลาพลบค่ำฯ

ตโต ทิมคพภสตตาทหมภิสกสตตาทหลวง วิดีนาเมตวา ราชา กาทปกขสุโปสถทิวเส มหาโพธิ เสตตุงคภาสุเร สมุสสิตตีตตตเต วิภูสิตรเถ ฐเปตวา ปุเชนโต อลงกตมคเคน เอกทิวเสเนว ปาฐลิ- ปุตตมปวิสิตวา กตติกมาเสชุนหปกขสุส ปาฐิปทิวเส ปาจีนมหาสาละมุเล อลงกตมหมณชเป ฐเปลิฯ สุวณณกฐาเห ปติภูฐิตทิวสโต สตตรสเม ทิวเส มหาโพธิยา อภินวงฺกุรา ปาตุรหสุฯ

ลำดับนั้น พระราชาทรงให้ตลอดสัปดาห์ที่มหาโพธิพฤกษ์อยู่ในกลีบเมฆและสัปดาห์ที่พระราชทานอภิเชกถผ่านพ้นไป ในวันอุโบสถแห่งกาฬปักข์ (ข้างแรม) ทรงพักบูชามหาโพธิพฤกษ์ไว้ในรถอันตกแต่งแล้ว อันรุ่งเรืองด้วยผ้าเผือก อันยกเศวตจรจัดขึ้น แล้วเสด็จเข้าไปยังเมืองปาฐลิบุตรตามหนทางที่ตกแต่งไว้โดยวันเดียวเท่านั้น ในวันปาฐิปแห่งชุนหปักข์ (ข้างขึ้น) ในกัตติกมาส (เดือน 12) ทรงพัก (มหาโพธิพฤกษ์) ไว้ที่โคนต้นสาละใหญ่ด้านทิศปราจีน (ทิศตะวันออก) ในมหามณฑปที่ประดับประดาแล้วฯ ในวันที่ 17 นับแต่วันที่มหาโพธิพฤกษ์ดำรงอยู่ในกระถางทองแล้ว หน่อใหม่จากมหาโพธิพฤกษ์ก็ได้ปรากฏแล้วฯ

เตปิ ทิสวา ปสนโน ราชา ปุน มหาโพธิ สกลขมพทีปรชเชน ปุเชตวา อติมนอหฺร วิวิธโพธิปูช การาเปลิฯ

พระราชากรั้นพระเนตรเห็นหน่อแม่เหล่านั้น ทรงเลื่อมใสแล้ว ทรงบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นอีกครั้ง โปรดให้ทำการบูชาต้นโพธิ์มีอย่างต่างๆ กัน ซึ่งน่าจับใจยิ่งนักฯ

เตน วุตตํฯ

อิติ กุสมปุเร เสเร สรัสสา

พหุวิจจารุชากุลา วิศาลา

สุรจิริปวโรรุโพธิปูชา

มรฺนรจิตตวิกาสิณี อโหสีติฯ

มีคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

การบูชามหาโพธิพฤกษ์ มีการประดับด้วยธงสวยงามหลากชนิด กว้างใหญ่ เป็นการบูชาที่ยิ่งใหญ่ งดงาม ล้ำเลิศ ประเสริฐที่สุดใน สระคือโกศมบุรี (ปาฏิสาปุตระ) ได้ปรากฏแจ่มแจ้งในดวงใจของทวย เทพดาและมนุษย์ ประคองพระอาทิตย์ ดังพรรณนามาฉะนี้ฯ

สา ปนายั ทกขินมหาสาชา เอวံ ธมมาโสภมทานรินเทน คหิตาฯ

ก็แล พระเจ้าธรรมมาโสภมหาราชทรงถือเอากิ่งใหญ่เบื้องขวานี้ขึ้น ด้วยประการฉะนี้ฯ

กถั สงฆมิตตตเถรียา อานีตาตติฯ

ถามว่า “พระนางสังฆมิตตาเถรีอัญเชิญกิ่งใหญ่เบื้องขวานี้อย่างไรฯ

อถ ราชา ธมมาโสโก ปตตฉฬภิญญมตตโน อีตริ์ สงฆมิตตตเถริมามนเตตวา “อัยเย ทานิ มหาโพธิมาทาย ลงกาทีป คจฉาหีติ วตวา วิฐรินท นาคราชามานเตตวา “ตวั สปริวารโ มหาโพธิมปริ- ปาเลหีติ วตวา อฏฐารส เทวตากุลานี อาเนตวา “ตุมเห สปริวารา มหาโพธิมปริรุกขถาติ วตวา ตถา อฏฐุ ชตติยกุลานี อฏฐุ เสฏฐิกุลานี อฏฐุ พราหมณกุลานี อฏฐุ กุฎุมพิกกุลานี อฏฐุ วาณิกกุลานี อฏฐุ อนุคคหกุลานี อฏฐุ ทรจจกุลานี อฏฐุ กลิงคกุลานี อฏฐุ กปปกกุลานี อฏฐุ พลตถกุลานี อฏฐุ เปสการ- กุลานี อฏฐุ กุมภการกุลานี อฏฐุ มาลาการกุลานี อฏฐุ คนธการกุลานี อฏฐุ สิพพกุลานี อฏฐุ สูทก- กุลานี อฏฐุ กมมารกุลานี อฏฐุ โลหการกุลานี อฏฐุ สุวณณการกุลานี อฏฐุ วชฌมกิกกุลานี อฏฐุ จิตต- การกุลานี อฏฐุ อาโตชชวาทกุลานี อฏฐุ ฉตตการกุลานี อฏฐุ อัยยานปาลกุลานี ทตวา เตสุ ทิวส- กรวัสชาต เวทิสเทเวีย สโหทรานมฏฐุณน ชตติยกุมารกานมตตนา สมฏฐาเน ธูเปตวา กนิฏฐุสส ราช- กุมารสส สมิตตาภิธานสส กุลวาสิโน ทตวา เขมฺฐเฐน โพธิคตตกุมารเณ มหาโพธิ สมปฏฺฐิจฉาเปตวา มหาโพธิย สลิลานี อาสิยจิตฺต ชตติยกุลโต จตสฺโส ปริหารเทวีย ทตวา อุทกสิยจนตถาย อฏฐุ สุวณณ- ภิงคาเร อฏฐุ รชตภิงกาเร ทตวา อิมินา ปริหารเณ มหาโพธิ คจคาย วิฐสิตํ นาวมาโรเปตวา สเอกาทส- ภิกขุณี สงฆมิตตตเถรียจ อมจจรตนมริฏฐุกุมารยจ โพธิคตตปมุขํ ชาตีสมิปนนกุลยจ ตตเถวาโรปยิต- วา เสเส เสสนาวาสู อาโรเปตวา สยมปี นครา นิกขมิตวา ปุพพาปรสมุททเวลาวลคคํ วิญฉาฏฐวี สมติกกมม อนุปปุพเพน สตตหิ ทิวเสหิ ตามลิตตติตถม อนุปปตโต อนุตรามคเค เทวนาคมนุสสา คนธ- มาลมพราภรณจหนจณณมกรนทวสเสหิ มหาโพธิมปุเชนตา สตตาเทเนว ตามลิตตติตถมคัมสุฯ

เฉลยว่า “ครั้งนั้น พระเจ้าธรรมมาโสภมหาราชทรงนิมนต์พระนางสังฆมิตตาเถรีผู้ได้อภิญญา 6 ผู้เป็นพระธิดาของพระองค์ แล้วตรัสว่า “ข้าแต่แม่เจ้า บัดนี้ขอให้ลูกรับเอามหาโพธิพฤกษ์ไป ลังกาทวีปด้วยเถิด” ทรงให้เรียกหาวิฐรินทนาคราช แล้วตรัสว่า “เจ้าพร้อมด้วยบริวารจงบริบาล

มหาโพธิพฤกษ์เกิด” ทรงเชิญตระกูลเทวดา 18 แล้วตรัสว่า “พวกเจ้าพร้อมด้วยบริวารทั้งหลาย จงอารักขามหาโพธิพฤกษ์โดยรอบเกิด” ทรงพระราชทานตระกูลกษัตริย์ 8 ตระกูลเศรษฐี 8 ตระกูลพราหมณ์ 8 ตระกูลภรรยา 8 ตระกูลพ่อค้า 8 ตระกูลนายช่าง 8 ตระกูลเสียดาว 8 ตระกูลชาวกาลิงคะ 8 ตระกูลช่างกลบ 8 ตระกูลมหาดเล็ก 8 ตระกูลช่างทอหูก 8 ตระกูลช่างหม้อ 8 ตระกูลช่างประดับดอกไม้ 8 ตระกูลช่างเครื่องหอม 8 ตระกูลช่างเย็บ 8 ตระกูลพ่อครัว 8 ตระกูลช่างเหล็ก 8 ตระกูลช่างโลหะ 8 ตระกูลช่างทอง 8 ตระกูลช่างไม้ 8 ตระกูลช่างวาดเขียน 8 ตระกูลช่างเครื่องดนตรี 8 ตระกูลช่างทำร่ม 8 และตระกูลดูแลอุทยาน 8 ในบรรดาตระกูลเหล่านั้น ทรงแต่งตั้งพระกุมารจากตระกูลกษัตริย์ 8 องค์ ผู้ร่วมพระอุทรพระนางเวทิสาทิ ผู้สืบเชื้อสายมาแต่สุริยวงศ์ ในตำแหน่งเสมอด้วยพระองค์ แล้วพระราชทานพวกคนในตระกูลแก่พระราชกุมารผู้เป็นน้องชื่อว่าสุมิตตะ ทรงให้โพธิศุดตกุมารผู้เป็นพี่น้อมรับมหาโพธิพฤกษ์ไว้ ทรงพระราชทานบริหารเทวี (เทวีผู้อารักขา) 4 นางจากตระกูลกษัตริย์เพื่อรดน้ำที่มหาโพธิพฤกษ์ ทรงพระราชทานคนโททอง 8 ใบ คนโทเงิน 8 ใบ ไว้เพื่อรดน้ำ แล้วอัญเชิญมหาโพธิพฤกษ์ขึ้นเรือที่ตกแต่งแล้วในแม่น้ำคงคาด้วยเครื่องบริหรานั้น ทรงให้พระนางสังฆิมิตตาเถรีพร้อมด้วยภิกษุณี 11 รูป อริยสงฆ์ผู้อำมาตย์แก้วและตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยชาติมีโพธิศุดตเป็นหัวหน้าขึ้นบนเรือนั้น แล้วให้ชนที่เหลือขึ้นเรือที่เหลือ ฝ่ายพระองค์เองเสด็จออกจากพระนครแล้ว ทรงเสด็จข้ามดงชื่อวิฆมาฏวีซึ่งติดกับชายฝั่งมหาสมุทรในตอนต้น แล้วเสด็จถึงท่าซื้อตามลิตตะโดย 7 วันตามลำดับ พวกทวยเทพ พญานาค และมนุษย์ได้บูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยของหอม ดอกไม้ กลองเทม จุณจันทร์ และฝนน้ำหวานจากดอกไม้ในระหว่างทาง ทรงเดินทางถึงท่าซื้อตามลิตตะโดย 7 วันเท่านั้น

ตथा राजा महापोथिमनिलवल्वेकविलितशलनिधिवेलात् ॥ मन्त्रमे मन्त्रपे रूपेत्वा स्तदाहं सकलम्पुत्रिप्रखेन पुषेत्वा सुवन्दसङ्घं खट्टियकण्ठाय हत्ते रूपेत्वा रत्तसङ्घं सेण्णिकण्ठाय कर्त्तले निहित्वा त्थुखिनावत्तसेत्तसङ्घं पुराहमण्णकण्ठाय काहापेत्वा ओन्त्तत्तस्सिलेन तीहि सङ्खेहि महापोथिया ओगिसेकं तापेत्वा माकสิरमासे सुक्कपक्खस्स पाणीपत्थिवसे सोप्पसात्तिस्सम्पन्नकुलेहि सत्थि महापोथिमुखिपित्वा ओत्तโน सिस्सि पत्तिग्गुत्तापेत्वा क्लप्पमानं खलनिधिसिल्लिमोकाहेत्वा ओलङ्कत्तनावाय सुवन्दपीत्थे पत्तिग्गुत्तापेत्वा सङ्घमित्तเถरिम्पि स्पिरवारं नावाय ओโรपेत्वा नानากुलवासिपिरवारे नावासु ओโรपेत्वा पोथिस्सुत्तस्समित्ते ओनुसात्तिवा ओमज्जरत्तनम्मरिग्गुत्तम्मामन्तेत्वा “ओहं तात्त महापोथि तिक्खत्तु सकलं सम्पुत्रिप्रखेन पुषेत्वा क्लम्भत्तं साक्खवारिम्मरुत्थ मय्हं सहायस्स पेเสस्सि सोप्पि ओवमेव महापोथिम्पुषेत्तुत्ति लङ्किस्सस्स सास्सन्महात्थि

เมื่อนั้น พระราชาทรงพักมหาโพธิพฤกษ์ไว้ในมณฑปอันนำรึนรมย์ใจที่ริมฝั่งแห่งมหาสมุทรอันพลิวไหวเพราะความเร็วของแรงลม ทรงบูชาด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นตลอดสี่ปาดาร์ ทรงวางสังข์ทองไว้ในมือของนางขัตติยกัญญา ทรงวางสังข์เงินไว้บนฝ่ามือของนาง

เศรษฐี รับสั่งให้นางพราหมณ์ภักษุณีถือสังข์สีขาวทักษิณาวรรต รับสั่งให้ทำการอภิเษกมหาโพธิ
 พฤกษ์ด้วยสังข์ทั้ง 3 ประการด้วยน้ำจากสระอนันตาท ในวันปาฏิบทแห่งสุกกปักข์ (ขึ้น 1 ค่ำ)
 ในเดือนมาศสิริมาส (เดือนอ้าย) ทรงยกมหาโพธิพฤกษ์ขึ้นประดิษฐานอยู่เหนือพระเศียรของ
 พระองค์พร้อมกับตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยชาติ 16 ตระกูล ทรงเสด็จลุยน้ำในสมุทรประมาณเพียง
 พระศอ โปรดให้วางไว้บนตั่งทองในเรือที่ประดับประดาแล้ว ทรงรับสั่งให้พระนางสังฆมิตตาเถรี
 พร้อมด้วยบริวารขึ้นเรือ (และ) ทรงรับสั่งให้บริวารผู้อยู่ในตระกูลต่างๆ ขึ้นเรือ ทรงพำสอนนาย
 โพธิคุดตะและนายสุมิตตะ แล้วตรัสเรียกอริฏฐกุมารผู้เป็นอำมาตย์แก้วมา ทรงพระราชทานสาสน์
 แก่พระเจ้ากรุงลังกาว่า “แน่พ้อ เราบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นถึง 3
 ครั้ง ได้ลุยน้ำในสาครประมาณเพียงคอ แล้วส่ง (มหาโพธิพฤกษ์) ไปให้พระสหายของเรา แม้พระ
 สหายของเรานั้นก็จงบูชามหาโพธิพฤกษ์อย่างนี้เหมือนกันฯ

วุดดี หีฯ

อหิ รุชเชน ดิกขตตุม มหาโพธิมพูชยิ

เอวเมว หิ ปุเชตุ ราชา รุชเชน เม สขาติฯ

สมจริงดั่งคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

เราได้บูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยราชสมบัติสิ้น 7 ครั้ง จจริงอยู่พระราช
 ผู้เป็นพระสหายของเราจงบูชาด้วยราชสมบัติฉนั้นเหมือนกันฯ

เอว ราชา สหายสส สาสนิ ทตวา ตีเร จูโต คจจมานมมหาโพธิ ทิสวา “คจจติ วต เร ทส
 พลสส สรสรสิชาลมมญจมาโน มหาโพธิหุมิโนโตติ วตวา อณชลิมปคคเหตวา อสสุนิ ปวตเตนโต ยาว
 ทสสนวิสยโมโลเกนโต โรทิตวา นิวตติฯ

พระราช ครั้นพระราชทานสาสน์แก่พระสหายอย่างนั้นแล้ว ทรงประทับยืนอยู่ริมฝั่ง
 ทรงทอดพระเนตรเห็นมหาโพธิพฤกษ์ที่กำลังไกลออกไป แล้วตรัสว่า “มหาโพธิพฤกษ์จอมแห่ง
 ต้นไม้ของพระทศพลแปลงประกายชายพระรัศมีดุจรัศมีพระอาทิตย์ กำลังจะจากไป” ทรงประคอง
 อัญชลีพลางคร่ำครวญหลังพระชลเนตร ทอดพระเนตรดูจนสุดสายตา แล้วจึงเสด็จกลับฯ

วุดดี เหน็ดฯ

มหาโพธิวิโยเคน ฌมมาโสโก สโสกวา

กนทิตวา ปรีเทวิตวา อคมาสิ สกมปุรนต์ิฯ

สมจริงดั่งคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

พระเจ้าธรรมมาโคกราชทรงมีความเศร้าโศก เพราะความพลัดพราก
จากมหาโพธิพฤกษ์ ทรงพระกัณแสงคร่ำครวญ แล้วเสด็จนิวัติกลับ
บุรีของพระองค์ฯ

สาปิ โข มหาโพธิสมารุพหา นาวา ชลนิตลมปุกขนตา มหาสมุทเท สมนตา โยชเน โยชเน
วีจิโย วุปสนตา ตตถ ฉทนต์ทหิ ทสเสนตา วีย ปญจวณณานิ ปทุมานิ ปุเปิตานิ อนตลิกเข
เทวินทรคมณฑลํ ทสเสนตโย วีย เทวานํ จตุรงค์สงคีตโย ปวตตีสู อากาสชลลลรูกขาทิสนนิสสิตาหิ
เทวตาหิ ปวตติตา อติวีย อุฬารา ปูชา อโหสิฯ

เรือที่มหาโพธิพฤกษ์ประดิษฐานอยู่แม้นั้นแลได้แล่นออกไปแล้วสู่พื้นมหาสมุทร ระลอก
คลื่นในมหาสมุทรสงบเงียบในระยะโยชน์หนึ่งๆ โดยรอบ เหล่าปทุมชาติเบญจพรรณก็ผลิบาน
เหมือนแสดงสรรฉันทันต์ในมหาสมุทรนั้น จตุรงค์คีตของทวยเทพดังก้องบรรเลงประสานเสียง
เหมือนแสดงมณฑลที่ประทับของจอมเทพในห้วงเวหา เทวดาผู้สิงอยู่ในอากาศ น้ำ บก และต้นไม้
เป็นต้นต่างทำการบูชาอย่างโอฬารอย่างยิ่งฯ

ตทา สมุททวาสิโน นาคา มหาโพธิ คเหตวา วิกุพพนมกัสุฯ ตํ ทิสวา สงขมิตตตเถรี สุปณณ-
รูปมาทาย กปปานลกขณธกัสนเนน ครุพเวเสน รวิตรุงคปถมปุเรตวา สิขามรีจิชาเลน คคนเมกนธการี
กตวา ปกขานิลเวเคน ชลนิติปาตาลมาโลเพตวา ยุกนตทินกรากาเรน กัสนกนยณยุคเลน กุขงคทหยานิ
ภินทิตวา สัฎฐชลนิตินาทสทิสเนน รเวเน สนตาเสตวา นาคกุลปถยมกาสิฯ เต สมุตตาสรูปา นาคา
อาคนตวา ตํ วิภูตี ปสสิตวา มหาเถรี ยาจีสุฯ

เมื่อนั้น พวกนาคทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร ได้สำแดงฤทธิ์ซึ่งเอามหาโพธิพฤกษ์นั้น
ฯ พระนางสังขมิตตาเถรี เห็นนาคนั้นแล้ว ได้จำแลงเป็นรูปครุฑ ทำให้หนทางม้าคือพระอาทิตย์
เต็มด้วยรูปครุฑอันนำสะพรั่งแล้วด้วยกองไฟประลัยกัลป์ แล้วบันดาลท้องฟ้าให้มีมิติเป็นแนว
เดียวกันด้วยขั้วรัศมีเปลวเพลิง แล้วให้ไฟบาดาลในมหาสมุทรปั่นป่วนด้วยแรงลมจากปีกทำลาย
ดวงหทัยของนาคด้วยคู่ดวงตาอันนำสะพรั่งแล้วอันคล้ายดวงอาทิตย์ประลัยกัลป์ ให้พวกนาค
สะดุ้งกลัวด้วยเสียงร้องอันเหมือนเสียงกึกก้องของมหาสมุทรในสังวัฏฏ์กับ แล้วทำความประลัย
แก่หมู่นาคฯ พวกนาคเหล่านั้นมีร่างกายหวาดสะดุ้ง ได้มาเห็นความยิ่งใหญ่เช่นนั้น จึงวิงวอนกะพระ
มหาเถรีฯ

“อัยเย มุณินโท มุจลินทอรคินทสส โภคาวลิมตตโน คนธกัฎฐี กตวา สตตาทํ ตสส สงคหมกาสิ
ฯ

(เหล่าบริษัท) กล่าวว่า “ข้าแต่พระแม่เจ้า พระมุณินท์ (จอมแห่งมุณี) ทรงทำความกรุณา
แก่จอมนามมุจลินท์นั้น ผู้ทำขนดทางของตนให้เป็นพระคันธกัฎฐีตลอดสี่ปาด้าฯ

อภิสมพุชฌนทิวเส เนรณขรานทีตีเร อตตโน อัจฉิณฺฐปตตมมหาภาพนาคสส วิสสขุเชลีย

ในวันตรัสรู้ (พระโลกนายก) ทรงประทานธาตุที่ทรงใช้สอยแล้วของพระองค์แก่มหาภาพ
นาคราชที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราฯ

อูรุเวลาเคน มาปิตฺ วิสธุมทหนมคณตวา ตสส สรณสีลาภรณมทาสิฯ

(พระโลกนายก) ไม่ทรงคำนึงถึงควันพิชและไฟที่อูรุเวลาคราชเนรมิตขึ้น ได้ประทาน
เครื่องอาหารคือสธนะและศีลแก่อูรุเวลาคราชฯ

มหาโมคคัลลานตเถรมเปเสตวา นนโทปนนทนาคราชสส วิสสาครึ ยุกนตทิวสโกโร วีย
โสสาเปลีย

(พระโลกนายก) ทรงส่งพระมหาโมคคัลลานเถระไป แล้วทำให้มหาสมุทรที่เจือด้วยยาพิษ
ของนันทโพนันทนาคราชเหือดแห้งไป เหมือนพระอาทิตย์ประลัยกัลป์ฯ

เอว โลกนายกโ อมหากมุปรการโก “ตวมปิ โน โทสมสริตวา มุหุตตมมหาโพธิ วิสสขุเชตวา
นาคโลกสส สคคาปวคคํ สมปาเทหิตีฯ ตํ สุตวา เถรี นาคานมมหาโพธิ วิสสขุเชตวา เอวมาท “นาคา
รสาตลโต ยาว ภวคคา สกลทสสิทสสจกกวาเฟสุ มยหมวิสยปปเทโส นาม นตถิ กตถจิปิ คตมมหา-
โพธิมาหริตฺถึ น เม ภาวโร ตสมมา ตุมเห สตตาทมปุเชตวา อาเนสสธาติฯ

พระโลกนายกทรงมีอุปการะแก่เราทั้งหลายด้วยประการฉะนี้ จึงกล่าวว่า “แม้ท่านไม่
ระลึกถึงโทษของพวกเรา ขอจงสละมหาโพธิพฤษกษักรู้หนึ่งแล้วทำทางสวรรค์ให้เกิดขึ้นแก่โลก
ของนาคฯ พระเถรี ครั้นสดับคำนั้นแล้วจึงสละมหาโพธิพฤษกษแก่พวกนาค แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า
“ธรรมดาว่าประเทศที่เรามองไม่เห็น ไม่มีอยู่ในหมื่นจักรวาลทั้งสิ้นตั้งแต่แต่นาคพิภพจนถึงภวัคค
พรหม การอัญเชิญมหาโพธิพฤษกษไปไว้แม้ในที่ไหนๆ ไม่ได้เป็นภาระหนักสำหรับเรา เพราะเหตุนั้น
พวกเจ้าบูชาลีนหนึ่งสัปดาห์แล้วจงอัญเชิญกลับขึ้นมา

อด นาคา มหาโพธิ สตตหิ รตเนหิ ปุเชนตา นาคภวนมภิริตวา สตตรตนมณตเป สตตรตน-
ปีฐเก สตตาทํ ฐเปตวา เสตจจตตมุสสาเปตวา สพพุกุสมทามาทีหิ ปุเชนตา นาคนาฎิกาทีหิ สงคีตี
การาเปนตา สตตาทํ นาครชเชน ปุเชตวา อาหริตวา นาวาย ปติฐฐาเปสฺสา ตํ ทิวสเมว นาวา ชมพุ-
โกพปฏญฺณมคมาสิ ฯ สา ปนายํ ทกขินมมหาสาชา เอวํ สงฆมิตตตเถรียา อาณีตวา

ลำดับนั้น พวกนาคบูชามหาโพธิพฤษกษด้วยรัตนะ 7 ประการแล้วอัญเชิญไปยังนาคพิภพ
แล้วประดิษฐานไว้บนตั้งอันล้วนด้วยรัตนะ 7 ประการในมณฑปล้วนด้วยรัตนะ 7 ประการตลอด
7 วัน รับสั่งให้ยกเศวตฉัตรขึ้นแล้วบูชาด้วยพวงดอกไม้ทุกอย่างเป็นอาทิ รับสั่งให้ทำการประโคม
ด้วยนางนาคนักฟ้อนเป็นอาทิ แล้วบูชาด้วยราชสมบัติแห่งนาคตลอด 7 วัน แล้วอัญเชิญกลับมา

ประดิษฐานไว้บนเรือฯ ในวันนั้นนั่นเอง เรือได้แล่นไปถึงท่าชมพูโกลปฏภูณะฯ ก็แลพระนางสังฆ-
มิตตาเถรีได้อัญเชิญกิ่งใหญ่เป็องขวานี้ขึ้นมาแล้ว ด้วยประการฉะนี้ฯ

ถลั รณญา เทวานมปิยติสเสน ปติภูฐาปิตาติฯ ตทา ราชา เทวานมปิยติสโส สุมณสามเณรสส
วจนน มาคสิรมาสสส สุกกปกเข ปาฏิปทิวสโต ปภุติ นครสส อุตตรทวารโต ปฏฐาย ยาว ชมพู-
โกฬปฏภูณมมคคั โสธาเปตวา ตตถ วิมลวิปลาวาลุกโมกิริตวา นครโต นิภขมนทิวเส อุตตรทวารสมิเป
สมุททสาลาวตถุสมิ ฐิตเยว มหาสมุทเท ตาย วิภูติยา อาคจจนตมมหาโพธิ เณรสสานุภาเวณ ทิสวา
ตถุฐมานโส นิภขมิตวา สพพมคคกมปถจวณเณหิ ปุเปหิ โอภิราเปโนโต นานาวิจิตตวตถชขฎฐากา
อุสสาเปโนโต อนตรนตรา ปุณณปาติกลสทลิมาลาที่หิ รจยนโต ตสมิ ตสมิ ฐาณ วิจิตตกุสมคคิกานิ
สนทสเสนโต เอกาเหเนว ชมพูโกฬปฏภูณั คนตวา สนตวิจิสาคเร วิกสิตปถจวณณปทุมมานิ ทิสวา
อปคตชลนิตโฆสากาเส ทิพพตริยั รวั สุตวา สพพตาลาวจรปริวัโต ปุผลรูปคนธาที่หิ ปุเชนโต ปิตเวเคน
คคปพมาณั สลิลโมคเหตวา “อาคโต วต เร ทสพลสส สรสรสิชาลวิสสชชนโก มหาโพธิทมิโนโตติ
ปสนนจิตโต มหาโพธิมุขิปิตวา อุตตมจเค สिरสมิบบติภูฐาเปตวา “สพโล เม มนุสสตตปฏิลาโภติ จิน-
เตนโต โพธิคตตปมุเขหิ โสฬสชาติสมปนนกุลเอหิ สทมิมุทธนาทาย สมุททโต ปจจตตริตวา ชลนิติ-
เวลาดาฏ รมณเเย มณทเป ฐเปตวา สกคลงกาที่ปรชเชน มหาโพธิมปุเชตวา โสฬสกุลาณั หตเถ รชชั
วิสสชเชตวา สยั โทวาริกภูฐาเน ฐุตวา ตโย ทิวเส วิวิฐปุชั การาเปตวา ทสมิยั วิภูสิตรเถ ฐเปตวา
อุฬารมปุชั กุรุมาโน ปาจันติสสวิหารภูฐานมาเนตวา สงฆสส ปาตราสมปวตเตตวา มหินทตเถเรน
ภาสิตั ตสมิ ฐาเน ทสพเลน กัตถั นาคทมนั สุตวา “มุนินเทน นิสชชาติปริภูตภูฐาเนสุ ฎฐาที่หิ สกการั
กริสสามิติ สยณญาณั กาเรตวา ตโต อาหริตวา ตวกภพราหมณสส คามทวาเร ฐเปตวา ปุเชตวา เอวั
ตสมิ ตสมิ ฐาเน ปุชั กตวา

ถามว่า “พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะได้ประดิษฐานกิ่งใหญ่เป็องขวานนี้ขึ้นอย่างไร”ฯ ฉลยว่า
“เมื่อนั้น นับตั้งแต่วันปาฏิบพในสุกกปักษั (ขึ้น 1 ค่ำ) แห่งเดือนมาคสิรมาส (เดือน 11) พระเจ้า
เทวานัมปิยติสสะรับสั่งให้ชำระหนทางตั้งแต่ประตูเมืองด้านทิศอุดรจนถึงท่าชมพูโกลปฏภูณะตาม
ค้ำของสุมณสามเณร แล้วเกลี่ยทรายสะอาดอย่างกว้างขวางในหนทางนั้น ในวันเสด็จออกจากพระ
นคร ทรงประทับยืนอยู่ ณ ที่ตั้งศาลาริมฝั่งมหาสมุทรใกล้กับประตูด้านทิศอุดรนั่นเอง ทรง
ทอดพระเนตรเห็นมหาโพธิพฤกษ์ที่กำลังมาอยู่ด้วยความยิ่งใหญ่ในมหาสมุทรนั้นแลด้วย
อานุภาพของพระเถระ ทรงปลื้มพระหฤทัยเสด็จออกไป โปรดให้โปรยดอกไม้เบญจพรรณตลอด
หนทางทั้งหมด โปรดให้ยกผ้า ธงชัย และธงฎฐากล้วนวิจิตรหลายหลาก รับสั่งให้ตกแต่งด้วยหม้อ
น้ำเต็ม กลศ ต้นกล้วย และดอกไม้เป็นอาทิไม้ชาตสาย จัตวางวัตถุมิคำมากมีดอกไม้วิจิตรในที่
นั้นๆ แล้วเสด็จไปท่าชมพูโกลปฏภูณะ โดยวันเดียวเท่านั้น ทอดพระเนตรเห็นดอกปทุมเบญจ
พรรณที่บานแย้มในสาครที่มีคลื่นสงบ ทรงสดับเสียงดุริยดนตรีล้วนทิพย์ที่ตั้งก๊กก้องในอากาศอัน

ปราศจากเมฆ ทรงแวดล้อมด้วยพวกพนักงานตลาจรดนตรีทั้งปวง ทรงบูชา (มหาโพธิพฤกษ์) ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลายมีดอกไม้ รูป และของหอมเป็นอาทิ ทรงเสด็จลุยน้ำประมาณเพียงพระศอ ตรัสแล้วว่า “มหาโพธิพฤกษ์จอมต้นไม้ของพระทศพลเปล่งประกายข่ายพระรัศมีจรัสศรีมีพระอาทิตย์ เสด็จมาแล้วหนอ” ทรงมีพระหฤทัยเลื่อมใสแล้ว ทรงยกมหาโพธิพฤกษ์ขึ้น โปรดให้ประดิษฐานบนพระเศียรอันเป็นอวัยวะสูงสุด ทรงพระดำริอยู่ว่า “การได้เกิดเป็นมนุษย์มีผลแก่เรา” ทรงทูลไว้บนพระเศียรพร้อมทั้งเชิญตระกูลที่สมบุรณ์ด้วยชาติ 16 ตระกูลอันมีโพธิคุณตะเป็นประมุข แล้วอัญเชิญขึ้นจากสมุทรพักไว้ในมณฑปอันนารีนรมย์ที่ริมฝั่งมหาสมุทร ทรงบูชาด้วยราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งหมด ทรงประทานราชสมบัติไว้ในมือของตระกูล 16 ตระกูล ส่วนพระองค์เองทรงประทับยืนที่ซุ้มประตู เป็นเวลา 3 วัน โปรดให้ทำการบูชาหลายอย่าง ในวันขึ้น 10 ค่ำทรงพักไว้ในรถที่ตกแต่งแล้ว ทรงทำการบูชาอย่างไธสาร ทรงอัญเชิญมาไว้ที่วิหารของพระเจ้าตัสสะทางทิศปราจีน โปรดให้อังคาสภัตตอาหารเข้าแต่พระสงฆ์ ทรงสดับการทรมานนาคที่พระทศพลทำแล้วในที่นั้นที่พระมหินทเถระกล่าวแล้ว ตรัสว่า “โยมจักสร้างสิ่งสักการะมีสถูปเป็นต้น ในสถานที่พระมุนินทร์ทรงเคยใช้สอยแล้วมีการประทับนั่งเป็นต้น” แล้วรับสั่งให้ทำเครื่องหมาย แล้วอัญเชิญมาจากที่นั้น ทรงพักไว้ที่ประตูบ้านของตวักกพรหมณ์ แล้วทำการบูชาในที่นั้นๆ ด้วยประการฉะนี้

สุทฐวาลุกสนธาระ

นानาปุพผสมากุเล

ปคคหิตตเช มคเค

ปุพผอกคมิภุสิตเตติฯ

ในหนทางที่ลาดด้วยทรายขาวสะอาด อันเตียรดาษด้วยดอกไม้
นानาชนิด ประดับด้วยธงและประดับตกแต่งด้วยดอกไม้มีค่ามากฯ

เอว ส่วนณณิตะ อลงกตมคเค รตติณทิวมตณทิตโต ปุเชนโต นคราสนนมาเนตวา จาตุททสีทิวเส
วพฒมานกจฉายาย มุตตาผลธววิมลปุลินตลต กุวลยจมปกาทิกุสมนิกราภิกิณณ คณธสสิลปุริเตหิ
กมลุปปลวิภุสิตเตหิ ปุณณกสสสทสเสหิ วิริจิตรุจรินตราปณิ ธชตรววนนิวาริตทิวสกรกิริณสนตาปมครุ-
ธูปขนปฏุลทททินคคนตลมลงกตนครมุตตรทวารเณ ปเวเสตวา นาคเรสุ นจจนเตสุ คายนเตสุ วาเท-
เตสุ คนธพพิ กโรนเตสุ เสเลนเตสุ นทนเตสุ อปโปเณนเตสุ เจลุกเขปสสทสสาณิ ปวตติยาเนนสุ นคร-
มชณเณ มงคลมหาวิธิยา อติหริตวา ทกขินทวารเณ นิกขมิตวา มหาเมฆวนมปเวเสตวา ยตถ อมหากั
โลกนายโก ชีณาสนนิกรปริวุโต นิโรธสมาปตตี สமாปชชิตวา นิสีหิ ปุริมกา จ ตโย ตาทิโน สமாปต-
ติมปเปตวา นิสีหิสู ยตถ กกุสนธมุนินทสส มหาสิริสมหาโพธิ โกนาคมนมเหสิโน อุทุมพรมหาโพธิ
กสสปสส วทต วรสส นิโครธมหาโพธิ ปติภุฐาลิ ตสมี มหาเมฆวนสส ติลกภูเต สุมณสามเณรสส วจเนน
ปฐุมเมว ปริกมมสงขเต ภูมิปปเทเส ปติภุฐาเปสิฯ

เมื่อหนทางที่ตกแต่งแล้วอย่างงดงามอย่างนี้ (พระราชา) ทรงบูชาอย่างไม่เหน็ดเหนื่อย ตลอดคืนและวัน แล้วอัญเชิญมาใกล้พระนคร ในวันขึ้น 14 ค่ำ ในเวลาบ่ายคล้อย โปรดให้อัญเชิญมหาโพธิพฤกษ์เข้าไปยังพระนครที่ประดับประดาแล้วทางประตูด้านทิศอุดรซึ่งปลูกด้วยทรายมีเม็ดคล้ายแก้วมุกดา สีขาว สะอาด เตียรดาษแล้วด้วยนิกรดอกไม้มีดอกบัวสายและดอกจัมปาเป็นต้น มีร้านตลาดที่ตกแต่งแล้วอย่างสวยงามด้วยหมอนน้ำเต็มนับพันอันเต็มเปี่ยมด้วยน้ำหอม อันประดับด้วยดอกบัวและดอกอุบล อันแผ่ร่อนจากแสงดวงอาทิตย์ที่ถูกขัดขวางด้วยต้นไม้ในป่า คือธงชัย มีพื้นท้องฟ้าที่มีดครึ้มด้วยก้อนเมฆคือ (ควัน) กฤษณาและรูป เมื่อชาวเมืองทั้งหลาย ฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม เต้นระบำ โห่ร้อง บันลือเสียง ปรบมือ และโบกสะบัดผ้าพับพันผืนอยู่ แล้วอัญเชิญไปในถนนหลวงอันเป็นมงคลตรงกลางพระนคร แล้วเดินออกไปทางประตูด้านทิศทักษิณ แล้วโปรดให้อัญเชิญเข้าไปยังอุทยานมหาเมฆวัน โปรดให้ประดิษฐานมหาโพธิพฤกษ์ในภูมิประเทศที่ทำบริกรรมพื้นไว้แต่แรกทีเดียวตามคำของสุนสามเณร ซึ่งเป็นใจกลาง (จุดเด่น) แห่งราชอุทยานมหาเมฆวัน อันเป็นสถานที่ที่พระโลกนายของเราทั้งหลาย ผู้แวดล้อมด้วยนิกร พระชีนาสพ ทรงประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติแล้ว และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ 3 พระองค์ เคยประทับนั่งเข้าสมาบัติแล้วทั้งเป็นสถานที่ที่มหาสิริสมหาโพธิพฤกษ์ (ต้นซีกใหญ่) ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระกฤษณธมุนินท์ อุทุมพรมหาโพธิพฤกษ์ (ต้นมะเดื่อ) ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระโกนาคมมมเหสี และนิโครธมหาโพธิพฤกษ์ (ต้นไทร) ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระกัสสปพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ประดิษฐานแล้ว

กถา ตานี ปน โพธิคุดตปมุขานี โสฬสชาติสมปนนกุลานี สพพาลงการวิภูสิตานี ราชเวสั คณทีสุ ราชา โทวาริกเวสั คณที โสฬสกุลานี มหาโพธิโมโรเปตวา ปติภูฐาปนตถาย ตสมิมปเทเส วิสสชเชฐสา มหาโพธิ เตสั หตถโต มุตตมตตา อสีติหตถปปมาณั เวหาสมพุกคนตวา ฉพพณณรสมิโย มุญจิ รสมิโย สกถทีปมปตถริตวา อุปริ พุรหมโลกมาหจจ อฏฐัสสุ

ถามว่า “พระราชาโปรดให้ประดิษฐานมหาโพธิพฤกษ์นั้นอย่างไร เฉลยว่า “ก็เหล่าตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยชาติ 16 ตระกูลมีนายโพธิคุดตะเป็นประมุขเหล่านั้น ประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง แล้วปลอมเพศเป็นพระราชา (ฝ่าย) พระราชาก็ปลอมเพศเป็นนายทวารบาล ตระกูล 16 ตระกูล ได้ยกมหาโพธิพฤกษ์ขึ้นแล้ววางลงในที่นั้นเพื่อประดิษฐานมหาโพธิพฤกษ์ มหาโพธิพฤกษ์ พอพ้นจากมือของตระกูล 16 เหล่านั้นก็ลอยขึ้นไปสู่เวหาสูงประมาณ 80 ศอก แล้วเปล่งพระฉัพพัตถรังสี พระรัศมีได้แผ่ปกคลุมทั่วทั้งเกาะ ได้ตั้งอยู่จรดเบื้องบนพรหมโลก

วุดตี หิฯ

หตถโต มุตตมตตา สา อสีติรัตนินภ

อุคคนตวาน อีโต มฤจิจิ ฉพพณณรสมิโย สุภาติฯ

สมจริงดั่งคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วฯ

มหาโพธิพฤษกษณ์นั้น พอพ้นจากพระหัตถ์ก็ลอยขึ้นไปประดิษฐานยัง
นภากาศสูง 80 รัตนะ ได้เปล่งพระฉัพพรรณรังสีอันงดงามฯ

ตมมหาโพธิปาฏิหาริย์ ทิสวา สยชาติปุปสาทานิ ทสปุริสสหัสสานิ อนุบุพพิวิปัสสนมปฏฐ-
เปตวา อรหตตมปตวา ปพพชีสุฯ

บุรุษ 10,000 คน ครั้นเห็นปาฏิหาริย์ในมหาโพธิพฤษกษณ์นั้นเกิดความเลื่อมใส จึงเริ่มเจริญ
อนุบุพพิวิปัสสนาบรรลุประอรหัตบวชแล้วฯ

ยาว สุริยสสตถงคมา มหาโพธิ ฉพพณณรสมิโย วิสสขเซนติ อนตลิกเข อฏฐาสีฯ อตถงคเต
ปน สุริเย โอตริตวา โรหิณีนกขตเตน ปฐวิยมปติฏฐหิต สห โพธิปติฏฐานา อุทกาวนิปริยนต์ กตวา มหา-
ปฐวี กมปิ ตานิ มุลานิ ฎฎาหมขวุฎฐิต อุคคนตวา ตั ฎฎาหิ วินนธนตา มหิตลโมตริสุฯ สมากตสกล-
ทีปวาสิโน คนธมาลาทีหิ ปุชชีสุฯ สมนตโต ทิพพกุสุมานิ วสสีสุ อากาเส ทิพพตुरิยานิ วชชีสุฯ
มหาเมฆา วุฎฐหิตวา วุฎฐิปาตมกัสุ อากาสฎฐเทวา วิริวีสุ วิชชุลลตา นิจจรีสุ เทวตา สาธุกากรมทสุฯ
คหิตมกรนทมนทมารุตฯ วายีสุ สมนตโต ฆนสีตลหิมวลาหกา มหาโพธิ ฉาพชีสุฯ

มหาโพธิพฤษกษณ์เปล่งพระฉัพพรรณรังสีอยู่ ได้ประดิษฐานในกลางหาวตราบเท่าที่พระ
อาทิตย์อัสดงฯ ก็เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว (มหาโพธิพฤษกษณ์) ได้ลอยลงมาประดิษฐานอยู่บน
แผ่นดินพร้อมดาวโรหิณีขึ้น²⁵⁸ มหาปฐพีได้หวั่นไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดินพร้อมกับประดิษฐานมหา
โพธิพฤษกษณ์ รากเหล่านั้นงอกจากขอบปากกระถางปกคลุมกระถางแล้วย้อยลงสู่แผ่นดินฯ ชาวเกาะ
ทั้งหมดได้มารวมกันบูชาด้วยวัตถุทั้งหลายมีของหอมและระเบียบเป็นต้นฯ ดอกไม้ทิพย์ร่วงหล่น
แล้วโดยรอบ ครุฑยคนตรีล้วนทิพย์ได้บันลเ่งแล้วในอากาศฯ มหาเมฆตั้งเค้าแล้วหลังพิรุณลงมา
เหล่าอากาศฎฐเทพดา (พากัน) โห่ร้องแล้ว สายฟ้าทั้งหลายก็แลบปลาบแปลบ เหล่าเทพดาได้
ถวายสาธุกาแล้วฯ สายลมเอื่อยเอื่อยพัดเอารสหวานของดอกไม้ปลิวไป หิมวลาหกหนาแน่นและ
เย็น แล้วแผ่ปกคลุมมหาโพธิพฤษกษณ์ไว้รอบด้านฯ

เอวมมหาโพธิ ปฐวิยมปติฏฐหิตวา ทิมคพเส สนนิสีทิตวา สตตาทิ โลกสส อทสสนมคมาสิฯ
อถ สตตทิวสาวาเน วิคตหิมวลาหเก นิมมลากาเส มหาโพธิโต ฉพพณณรสมิโย ชลนตา วิปยุรุตฯ

²⁵⁸ ดาวโรหิณี หรือดาวค้าง บางเรียกว่าดาวค้างหมู หรือดาวชะโงมหัว เป็นกลุ่มดาวที่อยู่ในหมวดภูมิปาโล
ฤกษ์ ดูเพิ่มเติมใน ธรรมชาลี ทำทอง (2559: 136)

นิจฉวีสุฯ มหาโพธิกชนโธ จ สาขาโย จ ตานิ จ ปถจ ผลานิ ทสสยีสุฯ มหินทตเถโร จ สงขมิตตเถรี จ
ราชา จ สพเพ เต สปริวารา มหาโพธิฐานเมว อคมีสุฯ

มหาโพธิพฤษ์ ครั้นประดิษฐานในแผ่นดินแล้วอย่างนี้ ได้ส่งบั้งในกลีบเมฆ ไม่ให้
ชาวโลกเห็นตลอด 7 วันฯ ที่นั้น ในวันที่เจ็ดสิ้นสุดลง พระฉัพพรรณรัศมีจากมหาโพธิพฤษ์โชติ
ช่วงสว่างรุ่งโรจน์แผ่ซ่านไปในอากาศบริสุทธิ์ซึ่งปราศจากเมฆและหมอกฯ ลำต้นมหาโพธิพฤษ์
กิ่ง และผล 5 แห่งปรากฏแล้วฯ พระมหินทเถระ พระนางสังขมิตตาเถรี และพระราชาร่วมกับ
ข้าราชการบริวารเหล่านั้นทั้งหมดได้มาถึงมหาโพธิสถานแล้วนั้นแลฯ

กาจรรคาม ขตติยา จ จนนทคาม ขตติยา จ ตวักกพราหมโณ จ สกทปวาสิโน จ มหาโพธิ-
ปาฎิหารีย์ ทิสวา ตั ขณเียว เทวตานุกาเวณ สนนิปตีสุฯ

เหล่ากษัตริย์ในกาจรรคาม เหล่ากษัตริย์ในจันทนคาม ตวัักกพราหมณ์ และชาวเกาะ
ทั้งหมด เห็นปาฎิหารีย์ของมหาโพธิพฤษ์ แล้วประชุมกันด้วยอำนาจของเทวดาในขณะนั้น
นั่นเองฯ

ตสมิ มหาสมาคเม สพเพสมปสสนตานเียว วิชฌภิตปาฎิหาริยาย มหาโพธิยา ปาจันมหา-
สาขโต เอกมผลมปจิตวา วณฺฏโต ปรีคิตวา เถเรโนปปีเต หตเถ ปตัญญาสิฯ ตั เถโร “โรปย มหา-
ราชาติ รณโณ อทาสิฯ

เมื่อชนทั้งหมดมองดูในสมาคมนั้น ผลหนึ่งจากกิ่งใหญ่ด้านทิศปราจีนของมหาโพธิพฤษ์
ที่สำแดงปาฎิหารีย์ได้สูงอมร่วงหล่นจากซัว แล้วตกอยู่ในมือที่พระเถระน้อมเข้าไปรับไว้ฯ พระ
เถระถวายผลสุกนั้นแด่พระราชาราชแล้วถวายพระพรว่า “ขอพระองค์ทรงปลูกเถิด มหาบพิตรฯ

ราชา ตั คเหตุวา สุวณฺณกฺกาเห มจรุปัสุมากิริตวา คนชกกลมปุเรตวา ตสมิ โรเปตวา
มหาอาสนญฺจาเน รุเปสิ สพเพสมปสสนตานเียว ตสมิ ขณ จตุหตถปปมาณา อญฺฐ ตรุณโพธิรุกขา
อญฺฐหีสุฯ

พระราชารทรงรับผลสุกนั้นแล้ว ทรงไปรยปุ๋ยที่มีรสดีลงที่กระถางทอง แล้วใส่โคลนที่ผสม
ด้วยของหอมให้เต็มแล้วปลูกไว้ในที่นั้น ทรงวางไว้ในที่ใกล้แห่งมหาอาสนะ เมื่อชนทั้งหมดมองดู
อยู่นั่นเอง ในขณะนั้น ต้นโพธิ์อ่อนๆ 8 ต้นมีขนาด 4 ศอกได้งอกขึ้นแล้วฯ

ราชา ตมจฉริยิ ทิสวา เสตจฉตเตน เต ปุเชตวา สงขตเตยเน อภิเสกั ทตวา ปุชฌกาสิฯ เตสุ
เอกั โพธิรุกขมาคณกาลเ มหาโพธิยา ฐิตัญญาเน ชมพูโกลปญฺญเน โรปาเปสิ เอกั ตวักกพราหมณคาม
เอกั ฐุปารามเ เอกมิสสรสมณารามเ เอกมปฐมเจตยัญญาเน เอกั เจตยปพเพเต เอกั โรหณชนปทสส
กาจรรคาม เอกั ตตเถว จนนทคาม โรปาเปสิฯ ตโต อิตเรสมปน จตุนนผลลานั พีเชหิ ชาเต ทวตตีส

ตรุณมหาโพธิปาทเป สมณฑา ทีปวาสินํ หิตาย สุขาย โยชเน โยชเน วิหาระ ปติภูฐาเปสิฯ สา ปนายํ ทกขินมหาสาชา เอวํ ญาณว เทวนมปิยติสเสน ปติภูฐาปีตาฯ

พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นความอัศจรรย์นั้นแล้ว ทรงบูชาต้นโพธิ์อ่อน 8 ต้น เหล่านั้นด้วยเศวตฉัตร แล้วถวายการอภิเษกด้วยสังข์ 3 รอย ทรงทำการบูชาแล้วฯ บรรดาหน่อ ต้นโพธิ์เหล่านั้น ประชาชนปลูกต้นโพธิ์ต้นหนึ่งไว้ที่ทำชื่อชมพูโคตปฏิกณะ ในโอกาสที่มหาโพธิ์ พฤษภประดิษฐานอยู่ในคราวที่มหาโพธิ์พฤษภมาถึง ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่บ้านของตวัคก พรหมณ²⁵⁹ ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่ภูปาราม ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่อิสสรสมณราม²⁶⁰ ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ พระปฐมเจดีย์สถาน ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่ เจตยบรรพต ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่บ้านการุณคามแห่งโรหน ชนบท²⁶¹ อีกต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่บ้านจันทคามในโรหนชนบทนั้นนั่นเองฯ ก็ถัดจากนั้น เมื่อหน่อ ต้นโพธิ์ 32 ต้นอันเกิดจากเหง้าผลสุก 4 ผลออกนี้ ได้ประดิษฐานแล้วในวิหารในระยะ 1 โยชน์ๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่อกุล แก่ชนชาวเกาะโดยรอบฯ ก็พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะได้ประดิษฐานกิ่ง ใหญ่เบื้องขวานี้ด้วยประการฉะนี้ฯ

กถํ พุทธาทิหิ ปุชิตาติฯ ปฐมํ ภควตา อเนกโลกธาตุสุ อเสสเทวมนุสเสหิ สมาคนตวา ติฏวน- นิหิตานิ มณิรัตนานิ อหาริตวา กปปมปี ฐตวา อธิพิเลน ตาทิสํ โฉจนมมาปีตุมปี อสกกุณเยยตาย อสาธารณณ อปริมิตสมยสมุปจิตกุสลพลนิพพตเตน อนิมิเสน นยนยุคเลน สดตาทมปุชิตาฯ พุติยํ ธม- มาโสภณรินเทน สกกลขมพูทีปรชเชน ปุชิตาฯ ตติยํ ลงกิสเรน เทวสนมปิยติสเสน “ยาว สาสนนตธา- นาทาว รชขมมหาโพธิปฏิพทณติ สนรามรอรียปริสมขณเณ สาเวตวา สกกลงกาทีปรชเชน ปุชิตาฯ ตถา หิฯ ตทา ราชฯ เทวสนมปิยติสโส เทวมนุสเสหิ สหธิ สกกลทีปเมกมณทปี วิย อลงกริตวา สุรนนยมน- โนหรมมหาโพธิปูชํ การาเปสิฯ ตถา หิฯ

ถามว่า “พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงบูชาแล้วอย่างไร เฉลยว่า “ครั้งที่หนึ่ง พระผู้มีพระ ภาคว่าทรงบูชาด้วยคู่พระเนตรที่ไม่กระพริบตลอด 7 วัน เพราะเหล่าเทพดาและมนุษย์ทั้งหมดใน หลายโลกธาตุมาสโมสรกันแล้วนำเอาแก้วมณีและรัตนะทั้งหลายอันฝังอยู่ในสามโลกแล้วดำรงอยู่ แม้ตลอดกับหนึ่งก็ไม่อาจแม้เพื่อจะเนรมิตดวงตาเช่นนั้นด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ได้ เพราะเป็นสิ่งที่ไม ทั่วไป เพราะเกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งกุศลที่สั่งสมไว้พร้อมมูลแล้วสิ้นสมัยนับไม่ถ้วนฯ ครั้งที่ 2 พระ เจ้าธรรมโศกราชทรงบูชามหาโพธิพฤษภด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นฯ ครั้งที่ 3 พระเจ้ากรุง ลังกาพระนามว่า เทวานัมปิยติสสะ โปรดให้ประกาศในท่ามกลางบริษัทที่พร้อมด้วยนรชน เทวดา และพระอริยะ ด้วยพระดำรัสว่า “ราชสมบัติเกี่ยวเนื่องกับมหาโพธิพฤษภตราบเท่าที่พระ

²⁵⁹ ตวัคกพรหมณคาม (มหา.19/61)

²⁶⁰ อิสสรนิมมานวิหาร (วิ.อ.1/165)

²⁶¹ กาชรคาม (มหา.19/61)

ศาสนาจะอันตรธานหายไป” ทรงบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งสิ้นฯ เหมือนอย่างที่ถูกกล่าวไว้แล้วฯ ในกาลนั้น พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงตกแต่งเกาะทั้งสิ้นเหมือนมณฑปเดียวกันกับเทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย โปรดให้ทำการบูชามหาโพธิพฤกษ์ซึ่งเป็นที่น่าจับใจคือดวงตาของเทพดาและนรชนฯ

ราชานุกาเวน เทวานุกาเวน จ ลงกา ปุปผิวิตานํ วีย สมลنگตา คนธภาชนมิว สุขุณฺธินี อินฺทจาปกลาโป วีย วิวิธราคมหุทชมาลีเน สุรปติสมชฌนฺทลํ วีย มโนหฺรสงฺคีตินิรนฺตรา อโหสิฯ กมฺปมานา ปน ลงกาภูมิ วิกจฺปญฺจวณฺณกฺุสมฺนยนานิ อุมฺมีเลตฺวา วิวิธวิหฺงคฺรวตฺตริยโฆสํ การาเปตฺวา มจฺจรมจฺจกรนาเทน คายิตฺวา ลลมานปฺลลวกรตลฺมปฺสาเรตฺวา นจฺจนฺตีว ชาตา “กิมฺปน สเจตฺตานํ นจฺจนฺตีฯ เอวิ พุทฺธาทีหิ ปุชิตาฯ

ด้วยอานุภาพของพระราชาและด้วยอานุภาพของเทพดา เมืองลังกาได้เป็นเมืองที่ประดับประดาพร้อมสรรพเหมือนเขาดอกไม้ เป็นเมืองมีกลิ่นหอมอบอวลเพียงดังภาชนะของหอม เป็นเมืองมีทิวแห่งธงใหญ่หลากหลายสีเหมือนคันธนูของพระอินทร์ (รุ้ง) เป็นเมืองที่ไม่ขาดสายด้วยเสียงขับร้องที่น่าจับใจเหมือนมณฑลมหรสปของจอมเทพ (พระอินทร์) ฯ ส่วนแผ่นดินลังกาเมื่อสิ้นสะเทือน แล้วลึมหาดวงตาชื่อดอกไม้เบญจพรรณอันเบิกบาน รับสั่งให้ทำเสียงดุริยดนตรีเหมือนเสียงร้องของวิหคหลายชนิด แล้วขับกล่อมด้วยเสียงร้องของผึ้งอันไพเราะ แล้วเหยียดฝ่ามือคือใบไม้อ่อนที่ปลิวไหวประหนึ่งพ้อนรำ ด้วยคิดว่า “จะป่วยกล่าวไปถึงการพ้อนรำของชนผู้มีชีวิต ฯ พระพุทธเจ้าเป็นอาทิได้บูชาแล้ว ด้วยประการฉะนี้ฯ

กถํ โปธิคฺคตฺตาทีหิ ปรีปาลีตาตีฯ อเถวิ รณฺญา เทวานมฺปิยติสฺเสน ปุตฺตนตฺตฺปรมฺปราย ลงกาวัสสินฺมตฺถาย มหาเมฆวเน มหาโพธิทฺมฺนิเน ปติภฺฐาปิเต อริภฺฐกฺุมาโร โปธิหารเกหิ อภฺฐุ ชตฺติเยหิ สหฺธิ สกฺกฺุลาสิโน อาทาย รณฺโณ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมาโสภณรินฺทสนฺเทสํ ทสฺเสตฺวา โปธิคฺคตฺตฺมฺขานํ อภฺฐุ สกฺยปฺุตฺตานํ นามโคตฺตํ กเถตฺวา เตหิ ราชานํ วนฺทาเปสิฯ

ถามว่า “นายโพธิคุดตะเป็นต้นได้บริหารกิจใหญ่เบื้องขวาอย่างไรฯ เฉลยว่า “ครั้งนั้นเมื่อพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะโปรดให้ประดิษฐานจอมมหาโพธิพฤกษ์ในพระราชอุทยานมหาเมฆวัน เพื่อประโยชน์แก่ชาวลังกา ด้วยการสืบต่อแห่งลูกและหลาน ด้วยประการฉะนี้ พระอริภุฏฐกุมารทรงเชิญชนผู้อยู่ในตระกูลทั้งหมดพร้อมกับกษัตริย์ 8 องค์ผู้ดูแลต้นโพธิ์ไปยังสำนักของพระราชาแสดงพระราชสาส์นของพระเจ้าธรรมาโสกราช แล้วกราบทูลชื่อและโคตรแห่งศากยบุตรทั้ง 8 องค์มีนายโพธิคุดตะเป็นประมุข แล้วให้ชนเหล่านั้นถวายบังคมพระราชาฯ

ราชา เต ทิสฺวา “เอเต อมฺหากมฺมทินฺทเทรฺสส มาตฺุลาตี ตฺุสฺสิตีว สมฺเป นิสฺสีตีว “สหาเยน เม กิ น ทินฺนํ ปฐฺมํ สุตฺวรมฺมหมทินฺทเทรฺมเปเสตฺวา ปจฺฉา ทุมฺราเชน สหฺธิ ธิตฺรํ สงฺฆมิตฺตตฺเถริมฺเป-

เสนโต อิมปิ สุหทยปรพณฐวคเค เปเสสิ อทินัน เตน เม อตตมตตเมว “มหาโพธิปริหารเมกโก กถักริสสามิติ อุปปชชมานโสภัง สหาโย เม ทูรมกาสิตี จินเตตวา เตสั ฐานนตรานิ ทาตุกาโม อมจเจติ สทธิมมนเตตวา โพธิคุดตกุมารมโมรปราสาทปธานขรมาเปตวา ตตถ ตีสู ทิวเสสุ อตตโน กรณียั สกลมมงคลั ตสส การาเปนโต มหาโพธิยา สทธิมาคเตติ มหาชเนติ จ ปริหารั การาเปตวา มงคลทิวเส สยั สทสวสนยุคั นิวาเสตวา สพเพสมมงคลวตถานิ ทตวา มหาภิกขุสงขมปิจุลมาลเก สนนิปาเตตวา โพธิคุดตั ตตถ อาเนตวา ตสส ฐานนตริ นิเวเทตวา “อัย ลงกาชยมหาเลขโก มหาภิกขุสงขั วนทตีติ สุมิตเตน ติกขตตฐ สวาเวตวา โพธิคุดเตน มหาภิกขุสงขั วนทาเปตวา ราชเคหั คนตวา มหาทวารั วิวราเปตวา ตมนโต นิเวสนมาณาเปตวา อมจจคณปปริวุโต สีหาสน เนสิโน สุมิตเตน โพธิคุดตสส หตถเถ คาหาเปตวา “ลงกาชยมหาเลขโก เทวั วนทตีติ ติกขตตฐ วาจาเปตวา โพธิคุดเตน อตตานั วนทาเปตวา ตสส วินา มกุฎเน สพพาลงกาเรน ปติมณฑิตสส เวฐฐิตมนลงกตั สีสิ ทิสวา กิริฎั ตสส มตถเก ปติฎฐาเปตวา ตมมงคลหตถิกขนเธิ นิสีทาเปตวา อนธโจลสีหลาภิธานานิ ตีณิ เสตจจตตตานิ อุสสาเปตวา มงคลเอริมปหาราเปตวา มหาโพธิยา สทธิมาคเตน มหาชเนน มหตา จ พลกาเยน ปริวารยิตวา เมขนาทสนนิเกหิ มงคลตริยนาเทหิ ขรมยุเร นจจาเปนตั นครมปทกขินั การาเปตวา วิหารั คนตวา มหาโพธิ วนทาเปตวา มหาโพธิวิทุเร มหินทตถเอเรน กถิตฎฐาเน เคหั การาเปตวา “ตวมสมภินนวิโส หุตวา มหาโพธิมปริปาเลหิติ วตวา ตสมี วสาเปสิฯ

พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นชนเหล่านั้นแล้วก็ทรงยินดีจึงตรัสว่า “ชนเหล่านั้นเป็นพระมาตุลาของพระมหินทเถระของเราทั้งหลาย” แล้วประทับนั่งในที่ใกล้ ตรัสว่า “เราผู้เป็นพระสหายไม่ให้สิ่งไร พระองค์ได้ส่งพระมหามหินทเถระผู้เป็นพระโอรสผู้ประเสริฐมาเป็นครั้งแรก ในภายหลังจึงส่งพระสังฆมิตตาเถรีผู้พระธิดาพร้อมกับราชาแห่งตันไม้ แล้วส่งคณะมิตรสหาย พงศ์พันธุ์อื่นแม้เหล่านั้นมาอีก มีเพียงตนเท่านั้นที่ไม่ให้แก่สหายของเรา ทรงพระดำริว่า “พระสหายได้เกิดความโศกขึ้นแก่เราแต่ไกล ด้วยทรงดำริว่า “เราผู้เดียวจักทำมหาโพธิปริหารได้อย่างไร” ทรงมีพระประสงค์จะพระราชทานฐานันดรแก่ชนเหล่านั้น แล้วปรึกษากับเหล่าอำมาตย์ โปรดให้โพธิคุดตกุมารสร้างเรือนทำความเพียรชื่อโมรปราสาท (ปราสาทนกยูง) ในวันที่ 3 โปรดให้ทำสิ่งมงคลทั้งสิ้นอันควรทำเพื่อตนในปราสาทนั้นแก่โพธิคุดตนั้น แล้วโปรดให้มหาชนผู้เดินทางมาพร้อมกับมหาโพธิพฤกษ์ทำการดูแล ในวันมงคล พระองค์เองทรงฉลองคู่พระภูษามีชายขอบ ทรงพระราชทานผ้าอันเป็นมงคลแก่ชนทั้งหมด โปรดให้ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประชุมกันที่ปิจุมาลกะ แล้วเชิญนายโพธิคุดตมาในสมาคมนั้น โปรดให้ประกาศฐานันดรศักดิ์แก่นายโพธิคุดตนั้น รับสั่งให้นายสุมิตตะประกาศ 3 ครั้ง ด้วยพระดำริว่า “ลงกาชยมหาเลขกะนั้นให้ไว้ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่” ทรงรับสั่งให้นายโพธิคุดตให้ไว้ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แล้วจึงไปยังพระราชวัง รับสั่งให้เปิดประตูหลวง แล้วสั่งบังคับให้นายโพธิคุดตนั้นอยู่ภายในพระราชนิเวศน์ (พระราชอาสน์) ทรงแวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์ราชสีห์ รับสั่งให้นายสุมิตตะจับมือของนายโพธิคุดต แล้วให้

ประกาศ 3 ครั้ง ด้วยพระดำรัสว่า “ลึงกาชยมหาเลขกะถวายบังคมพระราชา” ครั้นรับสั่งให้นายโพธิคุณตะถายบังคมพระองค์แล้ว ทรงทอดพระเนตรเห็นศิระษะที่ไม่ได้ผูกประดับของนายโพธิคุณตะถายนั้นที่ตกแต่งด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพแต่ปราศจากมงกุฏ รับสั่งให้วางมงกุฏบนศิระษะของโพธิคุณตะถายนั้น โปรดให้นายโพธิคุณตะถายนั้นนั่งบนคอช้างมงคลแล้วให้ยกเศวตฉัตร 3 ชั้นมีชื่อว่าอันธโกลสีหลขึ้น จึงรับสั่งให้ตีกลองมงคลแล้วห้อมล้อมด้วยมหาชนและพลกายผู้เดินทางมาพร้อมทั้งมหาโพธิพฤกษ์อย่างยิ่งใหญ่ โปรดให้แห่แหนรอบเมืองอันมีนิกยุงในเรือนกริดกรายเพราะเสียงดนตรีอันเป็นมงคลที่เหมือนเสียงเมฆไปยังพระวิหาร แล้วให้กราบไหว้มหาโพธิพฤกษ์ รับสั่งให้สร้างเรือนในสถานที่พระมหินทเถระแสดงแล้วซึ่งไม่ไกลจากมหาโพธิพฤกษ์ แล้วตรัสว่า “เจ้าจงเป็นผู้มีวงศ์ที่ไม่เจือปนแล้วดูแลมหาโพธิพฤกษ์เถิด” โปรดให้นายโพธิคุณตะถายอาศัยอยู่ในสถานที่นั้นๆ

ตถา สมิตตสสาปิ โพธิคุณตมมงคลสทิส สัพพมมงคล์ การาเปตวา มหาภิกขุสงฆ์ ตตเถว ปิจุลมาลเก สนนิปาเตตวา สมิตตํ ตตถ อาเนตวา “ชยมหาเลขโก มหาภิกขุสงฆ์ วนทตติ จนทคุดเตน ติกขตตุ สาเวตวา สมิตเตน มหาภิกขุสงฆ์ วนทาเปตวา ตํ ราชวานมาเนตวา สยํ สีหาสนาสีโน จนทคุดเตน สมิตตสส หตโถคาหาเปตวา “ชยมหาเลขโก เทว วนทตติ ติกขตตุ วาจาเปตวา สมิตเตน อตตานํ วนทาเปตวา ตมปี สพพารณภูสิตํ กิริฎาลงกตมตถกํ กตวา “สมิตต ตวํ สกกุลวาสิโน คเหตุวา โพธิคุณเตน สทธิมมหาโพธิปริหารํ โกรหิตี วตวา ตถา หตถิกชนเ นีสีทาเปตวา สีหฬชรมารุห ปุรวนิตาคมลินีเนตตุปลสทสเสหิ ปุชियามนมงคลมหาวิถียํ จาราเปตวา วิหารํ คนตวา มหาโพธิ วนทาเปตวา อนโตนคเร เถเรน กถิตฐฐาเน เคหิ การาเปตวา ตสมิ วสาเปสิฯ

พระราชาโปรดให้ทำสิ่งมงคลทั้งหมดอันเช่นกับสิ่งมงคลของนายโพธิคุณตะถายแม่แก่นายสมิตตะ ทรงให้เผดียงภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประชุมกันที่ปิจุลมาลเกนั้นนั่นเอง แล้วเชิญนายสมิตตะมาในสมาคมนั้น โปรดให้นายจันทคุดตะประกาศแล้ว 3 ครั้ง ด้วยคำว่า “ชยมหาเลขกะ ไหว้ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่อยู่” ทรงให้นายสมิตตะกราบไหว้ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แล้ว แล้วเชิญนายสมิตตะมายังพระราชวัง ส่วนพระองค์เองประทับนั่งบนอาสนะราชสีห์ โปรดให้นายจันทคุดตะจับมือนายสมิตตะ โปรดให้ประกาศแล้ว 3 ครั้ง ว่า “ชยมหาเลขกะ ไหว้พระราชาอยู่” โปรดให้นายสมิตตะถวายบังคมพระองค์แล้ว ทรงให้นายสมิตตะนั้นผู้ตกแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่างมีกระหม่อมที่ประดับด้วยมงกุฏ ตรัสแล้วว่า “ดูกรสมิตตะ เธอจงพาเอาคนในตระกูลทั้งสิ้นทำมหาโพธิบริหารกับนายโพธิคุณตะถายเถิด” โปรดให้นั่งบนคอช้างเหมือนกันแล้วขึ้นสู่สีหบัญชร โปรดให้แห่แหนนายสมิตตะผู้ได้รับบูชาด้วยดอกอุบลนับพันคือดวงตาในสระบัวคือหญิงสาวในบุรีในถนนหลวงอันเป็นมงคลไปยังพระวิหาร แล้วให้กราบไหว้มหาโพธิพฤกษ์ รับสั่งให้สร้างเรือนในตำแหน่งที่พระเถระแสดงแล้วในภายในพระนคร แล้วให้อาศัยอยู่ในที่นั้นๆ

เอวี่ ราชชา โปธิคุดตสมิตตานมภิเสกั ทดวา เตหิ มหาโปธิบริหารั การาเปนโต ปจฉา เสสานม-
 ภิเสกมทาสีฯ “จนทคุดโต มหาโปธิมงคเล สุวณณเภารี วาเทตติ ตสส มลยราชภูฐานั ทดวา วีรพาหุ-
 ขนปทมทาสีฯ “เทวคุดโต มหาโปธิมงคเล ปรีโตทกั สุวณณภิงกาเรน มงคทนมตมตเก ฐเปตวา
 นครมปทกขินั กตวา อาเนตติ ตสส ลงกามหารภูฐิกภูฐานั ทดวา จตรสสิยภูมิมทาสีฯ “ธมมคุดโต
 มหาโปธิมงคเล สงข์ ฌมตติ ตสส โมริยเสภูฐิกภูฐานั ทดวา โมริยขนปทมทาสีฯ “สุริยคุดโต มหา-
 โปธิมงคเล สุวณณภิงกาเรน ปรีโตทกมูเปเนตติ ตสส ภิงการคาหภูฐานมทาสีฯ “โคตโม มตถเก
 ฌาเรตติ ตสส ฌตตคาหภูฐานมทาสีฯ “ชุตินธโร มหาโปธิมงคเล รกข์ กโรตติ ตสส อารกขปาริจริยภู-
 ฐานมทาสีฯ เอวมภูฐานั ภาตูกานั ฐานนตรี ทดวา เสสานมปี มหาโปธิยา สทุธิมาคตานญจ ฐานนตรี
 ทาเปลีฯ

พระราชชา ครั้นพระราชทานการอภิเชกแก่นายโปธิคุดตะและนายสมิตตะอย่างนี้แล้ว
 โปรตให้ชนเหล่านั้นทำมหาโปธิบริหาร ภายหลังจึงได้พระราชทานการอภิเชกแก่ชนที่เหลือฯ
 พระราชาตรัสว่า “นายจันทคุดตะจงประโคมสุวรรณเภารีที่มหาโปธิพฤกษัอันเป็นมงคล ”
 แล้วพระราชทานตำแหน่ง มัลยราชแก่นายจันทคุดตะนั้น แล้วพระราชทานวีรพาหุขนบทา
 พระราชาตรัสว่า “เทวคุดตะจงอัญเชิญพระสุวรรณภิงการใส่น้ำพระปรีตรวางไว้บนกระหม่อมของ
 ช้างแล้วทำการประทักษิณพระนครอัญเชิญมาที่มหาโปธิพฤกษัอันเป็นมงคล ” แล้วพระราชทาน
 ตำแหน่งลงกามหารภูฐิกะแก่เทวคุดตะนั้น แล้วจึงพระราชทานพื้นที่ตรงสี่แพร้งฯ พระราชาตรัสว่า
 “ธรรมคุดตะจงเป่าสังข์ที่มหาโปธิพฤกษัอันเป็นมงคล ” แล้วพระราชทานตำแหน่งโมริยเศรชฐี
 แก่ธมมคุดตะแล้วพระราชทานโมริยขนบทา พระราชา ตรัสว่า “สุริยคุดตะจงน้อมนำเอาน้ำพระ
 ปรีตไปด้วยสุวรรณภิงการที่มหาโปธิพฤกษัอันเป็นมงคล ” ได้พระราชทานตำแหน่งภิงการคาหกะ
 แก่สุริยคุดตะนั้นฯ พระราชา ตรัสแล้วว่า “โคตมะจงกangkัน(ฉัตร) เหนือกระหม่อม ”
 ได้พระราชทานตำแหน่งฉัตรคาหกะ แก่โคตมะนั้นฯ พระราชาตรัสแล้วว่า “ชุตินธระจงทำการ
 อารักขาที่มหาโปธิพฤกษัอันเป็นมงคล ” ได้พระราชทานตำแหน่งอารักข-ปาริจริยะแก่ชุตินธระนั้น
 ฯ พระราชาได้พระราชทานฐานันดรแก่พี่น้องทั้ง 8 แล้วโปรดให้พระราชทานฐานันดรแก่ชนที่
 เหลือผู้เดินทางมาพร้อมกับมหาโปธิพฤกษัฯ

เตสุ เสภูฐิกุลเชภูฐิสส อสิคคาหภูฐานั พราหมณกุลเชภูฐิสส พราหมณราชเชภูฐินั
 กุฎิมพิยกุลเชภูฐิสส อุตตราปณายกภูฐานั วาณิขกุลเชภูฐิสส มหาวาณิขนายกภูฐานั ฌนุคคหกุล-
 เชภูฐิสส มหาโปธิรกขิตภูฐานั ตรจณกุลเชภูฐิสส ตรจณนายกภูฐานั กุลิ่งคกุลเชภูฐิสส กุลิ่งคนายกภูฐานั
 กปปกกุลเชภูฐิสส กปปกนายกภูฐานั พลตถกุลเชภูฐิสส พลตถทวารนายกภูฐานมเปสการกุล-
 เชภูฐิสส เปสการนายกภูฐานั กุมภการกุลเชภูฐิสส กุมภการนายกภูฐานั มาลาการกุลเชภูฐิสส
 มาลาการนายกภูฐานั คนธการกุลเชภูฐิสส คนธการนายกภูฐานั สิปปกกุลเชภูฐิสส มหาสิปปกนายก-

ภูฐานัน สุทกกุลเชษฐาส มหานครกษัตริย์ภูฐานัน กุมารกุลเชษฐาส กุมารนายภูฐานัน โลหการกุล-
 เชษฐาส โลหการนายภูฐานัน สุวณณการกุลเชษฐาส อัฐตุลนายภูฐานัน วฑฒกีกุลเชษฐาส ลงคาม-
 หาอาจริยภูฐานัน จิตตการกุลเชษฐาส จิตตการนายภูฐานัน อาโตชชาวาทกุลเชษฐาส ปฎุหา-
 ทนายภูฐานัน ฉตตการกุลเชษฐาส ฉตตการนายภูฐานัน มุขยานपालกุลเชษฐาส อุทยานโคปก-
 วิชาณภูฐานัน เอวมาทิกานัน ยถา ยุตตานี ฐานนตราณิ ทตวา “ตุมเห สุมิตตานุมเต รุตวา ยถา ยุตตม-
 หาโพธิปริหาริ กโรนตา โพธิคตตสสาปี ปาริจริยิ กโรธาติ สพเพ เต คามวเรหิ สนตปเปสียา

บรรดาตระกูลเหล่านั้น (พระราชา) ทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์ที่เหมาะสมแก่หัวหน้า
 ตระกูลเป็นต้นอย่างนี้ คือ (ทรงพระราชทาน) ตำแหน่งอลิศคากะแก่หัวหน้าตระกูลเศรษฐี
 ตำแหน่งพราหมณราชแก่หัวหน้าตระกูลพราหมณ์ ตำแหน่งอุตตราภณายกะแก่หัวหน้าตระกูล
 กระฎุมพี ตำแหน่งมหาวาณิชนายกะแก่หัวหน้าตระกูลพ่อค้า ตำแหน่งมหาโพธิธิกษิตะแก่หัวหน้า
 ตระกูลนายขมังธนู ตำแหน่งตรีจนายกะแก่หัวหน้าตระกูลเสือดาว ตำแหน่งกุลิงคนายกะแก่
 หัวหน้าตระกูลชาวกุลิงคะ ตำแหน่งกัปกนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างกลบด ตำแหน่งพลัตถ
 ทวารนายกะแก่หัวหน้าตระกูลมหาดเล็ก ตำแหน่งเปสการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างทอหูก
 ตำแหน่งกุมภการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างหม้อ ตำแหน่งมาลาการนายกะแก่หัวหน้าตระกูล
 ช่างประดับดอกไม้ ตำแหน่งคันธการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างทำเครื่องหอม ตำแหน่งมหา-
 ลีปกนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างเย็บปัก ตำแหน่งมหานสรักษิตนายกะแก่หัวหน้าตระกูลพ่อครัว
 ตำแหน่งกัมมารนายกะแก่หัวหน้าตระกูลตระกูลช่างทอง ตำแหน่งโลหการนายกะแก่หัวหน้า
 ตระกูลตระกูลช่างโลหะ ตำแหน่งอัฐตุลนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างทอง ตำแหน่งลังคามหา-
 อาจริยะแก่หัวหน้าช่างไม้ ตำแหน่งจิตตการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างวาดเขียน
 ตำแหน่งปฎุหาทนายกะแก่หัวหน้าตระกูลประโคนดนตรี ตำแหน่งฉิตตการนายกะแก่ตระกูล
 หัวหน้าช่างทำร่ม และตำแหน่งอุทยานโคปกวิชานะแก่หัวหน้าตระกูลดูแลอุทยาน แล้วตรัสว่า
 “พวกท่านดำรงอยู่ในอาณัติของนายสุมิตตะ จงรับใช้แม่แก่นายโพธิคตตะเหมือนกับที่ทำการ
 บริหารต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างเหมาะสมเถิด” ทรงทำให้ตระกูลเหล่านั้นทั้งหมดอ้อมหน้าสำราญ
 ด้วยบ้านส่วยๆ

“จตสโส ชตติยกญญาโย กนกรชตกลเส คเหตุวา มหาโพธิยิ สลิลานิ อาสิณจันตติ ตาสสิ
 สพพาลงการภูสิตานัน กิริฎาลงกตมตถกานมบริหาราภิเสกน นาม ฐานนตรมทาสิ จตสโสปี ตา
 บริหาราภิเสกนิโย ราชกุลมปวิสิสุฯ

พระราชาตรัสว่า “ขอนางชัตติยกญญา 4 นางจงถือเอากลศทองและเงินแล้วรดน้ำที่มหา
 โพธิพฤกษ์” ได้พระราชทานฐานันดรชื่อว่าบริหาราภิเสกแก่ชัตติยกญญาเหล่านั้นผู้ตกแต่งด้วย

เครื่องอสังการทุกอย่างที่กระหม่อมอันประดับด้วยมงกุฏ นางขัตติยกัญญาแม่ทั้ง 4 นางผู้ได้รับบริหารภิเสก ได้เข้าไปยังราชตระกูลแล้วฯ

ตทา สา อนุลา เทวี เตน มาตุคามสหสเสน สหุธิ สงฆมิตตตเถรียา สนติเก ปพพิชิตวา น จิรส-เสว สปริวารา อรหตเต ปติภูฐาสีฯ อริฏฐกุมารโโรปี ราชานํ ชานาเปตวา ปญจหิ ปุริสสเทหิ สหุธิม มหา-มหินทตเถรสส สนติเก ปพพิชิตวา นจิรสเสว โส สปริวารโ อรหตเต ปติภูฐาสีฯ

เมื่อนั้น พระนางอนุลาเทวีนั้นทรงผนวชแล้วในสำนักของพระนางสังฆมิตตาเถรีพร้อมกับ มาตุคาม 1,000 นางนั้น ต่อกาลไม่นานนัก (พระนาง) พร้อมด้วยบริวารก็ดำรงอยู่ในความเป็น พระอรหัตฯ ฝ่ายพระอริฏฐกุมารกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบแล้ว ได้ผนวชในสำนักของพระ มหามหินทเถระพร้อมกับบุรุษ 500 คน ต่อกาลไม่นานนัก (พระองค์) พร้อมด้วยบริวารก็ดำรงอยู่ ในความเป็นพระอรหัตฯ

ราชา ตสมิ สมเย นครสเสกปสเส หตถาพหัง นาม รมณียํ วิหารํ การาเปตวา สงฆมิตตตเถริ- ยา อทาสี สา สปริวารา ตถถ วสนตี ชินสาสนํ วุฑฒเสสิฯ

ในสมัยนั้นพระราชารับสั่งให้สร้างวิหารอันนารัณรมย์ชื่อว่าหัตถาพหะไว้ที่ส่วนหนึ่งของ พระนคร แล้วพระราชทานแก่พระนางสังฆมิตตาเถรี พระนางพร้อมกับบริวารทรงพักอยู่ในวิหาร นั้น ทรงทำให้พระศาสนาของพระชินเจ้าเจริญสถาพรฯ

อถกทิวสํ ราชา ลังกาสเร ชนกุมทวนมุโปเฮนเตน มหามหินทตเถรจนเทน ภาสมานํ คคนสนนิภมมหาเมฆวนํ คนตวา ตํ สมินินทํ วนทิตวา สพเพสํ ฐานนตรคามวรทานํ สนนิเวเทตวา เอกมนเต นิสินโน “ปติภูฐิตํ นุ โข ฆนเต มหาโพธิปริปาลกานํ ทวินนมหาเลขกานํ กุลมสมิ ทีเปติ วตวา “ปติภูฐิตมหาราช กุลมมูลานิ ปนสส น ตาว โอตรุนตีติ วุตเต “กทา ปน ฆนเต เตสํ กุลานม- มูลานิ โอตินณานิ นาม ภาวิสสนตีติ วตวา “ยทา เต มหาราช ปุตตนตตาราหิ สหุธิมมหาโพธิบริหารํ กโรนติ ตทา เตสํ กุลานมมูลานิ โอตินณานิ นาม ภาวิสสนตีติ วุตเต ตุสสิตวา “กฺลิตถิโย ฆนเต เตสํ กุโต ลจจามีติ วตวา “เต เอว มหาราช อตตโน สมานกุลธิตโร ชานนตีติ วุตเต เคหํ คนตวา มหา- เลขทวยมปกโกสาเปตวา “วีสํ โว ปริปาลเถติ วตวา “เทว อมหากํ เถรียา สหาคตา อมหากํ สมาน- กุลกุมาริกายो สวิชชนตีติ วุตเต ตุสสิตวา เตสํ วตถาภรณาทินิ ทาเปสิฯ ตทา โพธิคฺคโต สงฆมิตตต- เถรียา สนติเก หตถาพหการาเม วสมานมโมริยวสซํ โพธิคฺคตตเถรียา กนิฏฐภคินี สุนนทาสามเณรี ฐวลาสกมจจาเทตวา สพพากรณน อลงกริตวา ตโต ยาว สกียํ เคหํ ตาว มคคํ โสธาเปตวา กทลี- โตรณํ พนธาเปตวา ปุณณกลสมาลาหิ สมลงกริตวา มหตา ปริหาเรน อาเนตวา อตตโน เคเห ปติภูฐา- เปสิฯ

ครั้งนั้นวันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปยังอุทยานมหาเมฆวันอันคล้ายกับท้องฟ้าที่สว่างไสว ด้วยพระจันทร์คือพระมหามหินทเถระผู้ทำให้ดวงดอกโกมุทคือชนเบิกบานในสระคือเมืองลังกา ทรงไหว้จอมแห่งสมณะนั้นแล้ว ทรงให้ประกาศฐานันดรและบ้านส่วยแก่ชนทั้งหมด แล้วประทับนั่งที่ส่วนข้างหนึ่ง ตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ตระกูลของมหาโพธิปริपालกะ (และ) มหาเลขกะ ทั้งสองตั้งมั่นในเกาะนี้แล้วหรือยังหนอ” เมื่อพระเถระทูลว่า “ดูกรมหาบพิตร ตระกูลตั้งมั่นแล้ว แต่ว่ารากเหง้าแห่งตระกูลนั้นยังไม่หยั่งลงก่อน” ตรัสแล้วว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ก็เมื่อไร รากเหง้าแห่งตระกูลเหล่านั้นจักชื่อว่าเป็นอันหยั่งลงแล้ว” เมื่อพระเถระทูลว่า “ดูกรมหาบพิตร ในกาลใดชนเหล่านั้นทำมหาโพธิบริหารพร้อมกับุตรและหลานทั้งหลาย ในกาลนั้นรากเหง้าแห่งตระกูลเหล่านั้นจักชื่อว่าเป็นอันหยั่งลงแล้ว” ทรงยินดีพระทัยแล้วตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ โยมจักได้หญิงในตระกูลแต่ที่ไหนเพื่อชนเหล่านั้น” เมื่อพระเถระทูลว่า “ดูกรมหาบพิตร ชนเหล่านั้นเท่านั้นย่อมรู้หญิงในตระกูลอันมีอยู่เพื่อตน” ทรงเสด็จไปยังบ้าน รับสั่งให้เรียกมหาเลขะทั้งสองคนมา แล้วตรัสว่า “พวกท่านจงรักษาวงศ์ของพวกท่าน” เมื่อมหาเลขะทั้งสองกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมุติเทพ พวกกุมารีในตระกูลของพวกข้าพระองค์ผู้เดินทางมาพร้อมพระเถรีของพวกข้าพระองค์มีอยู่” ทรงยินดีพระทัยรับสั่งให้พระราชทานวัตถุมิผ้าและอาภรณ์เป็นต้นแก่ตระกูลเหล่านั้น ในกาลนั้น นายโพธิคุดตะให้สุนันทาสามเณรีผู้เป็นน้องสาวของโพธิคุดตะเถรีซึ่งสืบเชื้อสายมาจากโมริยวงศ์ซึ่งพักอยู่ในหัตถาพการามในสำนักของพระนางสังฆมิตตาเถรีนุ่งผ้าขาว แล้วตกแต่งด้วยอาภรณ์ทุกอย่าง จากนั้นให้ชำระหนทางจนถึงบ้านชาวศากยะ ให้ผูกต้นกล้วยที่ไทรณะ แล้วประดับประดาด้วยแฉวม้อน้ำเต็ม แล้วพามาโดยเครื่องบริหารอย่างยิ่งใหญ่ แล้วให้ดำรงอยู่ในบ้านของตนฯ

สมิตโตปิ อตตโน มาตุนตตารี เวทิสปุรวาสินี หตถาพการาเม วสมานมปพพชิต์ สุมนกุมาริกั ตตเถว อาเนตวา อตตโน เคเห วสาเปลิฯ ตทา สุนนทาเทเวีย มหาโพธิคุดตมปฏิจจ ซาตา เทว ปุตตา อเหตุ มหินโท วิจฺรินโทติฯ สุมนาเทเวียปิ สมิตตมปฏิจจ ซาตา เทว ปุตตา อเหตุ กสสโป สงฆมิตโตติฯ

แม้นายสมิตตะพาสมนกุมารีชาวเมืองเวทิสาผู้เป็นหลานของแม่ของตนผู้พักอยู่ในหัตถาพการามซึ่งไม่ได้บวชมาในที่นั้นนั่นเอง แล้วให้พักอยู่ในเรือนของตนฯ เมื่อนั้น พระนางสุนันทาเทวีอาศัยมหาโพธิคุดตะมีบุตร 2 คน คือ มหินทะและวิจฺรินทะฯ สุมนาเทวีอาศัยสมิตตะมีบุตร 2 คน คือ กัสสปะและสังฆมิตตะฯ

อถ ราชา เต จตตารโ ภตโร อานาเปตวา “อิเม กุมารกา อภิซาตา อสมภินนสกุยปุตตา มหาโพธิบริหารสส อนุจฉวิกา อิเมสฺ ฐานนตราณี ทสสามีติ อมจเจหิ สห มนเตตวา เตสุ มหินท- กุมารสส จุลลชยมหาเลกภูฐานํ กสสปกุมารสส บริหารมหาเสฏฐิภูฐานํ วิจฺรินทกุมารสส ลงกาปริ- สุตฺตนาถภูฐานํ สงฆมิตตกุมารสส จุลลเสฏฐิภูฐานํ ทตวา คามวเรหิ เต สนตปเปลิฯ

ครั้งนั้น พระราชาทรงสั่งบังคับพี่น้องทั้ง 4 เหล่านั้นแล้วปรึกษากับเหล่าอำมาตย์ทั้งหลาย ด้วยพระดำรัสว่า “พระกุมารเหล่านี้เป็นอภิชาติบุตร เป็นโอรสในศากยวงศ์ที่ไม่เจือปน เป็นผู้เหมาะสมแก่มหาโพธิบริหาร เราจักประทานฐานันดรแก่พระกุมารเหล่านี้” บรรดาพระกุมารเหล่านั้น (พระราชา) ทรงพระราชทานตำแหน่งจุลลชัยมหาเลกะแก่มหินทกุมาร ตำแหน่งบริหารมหาเศรษฐีแก่กัสสปกุมาร ตำแหน่งลังกาปริสุทธนายกแก่วิรุรินทกุมาร ตำแหน่งจุลลเศรษฐีแก่สังฆมิตตกุมาร ทรงให้พระกุมารเหล่านั้นสำราญด้วยบ้านส่วยทั้งหลายฯ

ต่อ ราชา มหามหินทเถเรน สหธิ มนเตตวา “เอวมมหาโพธิบริหาร โกรนตุติ จาริตตฺฐเปตวา “อิหิ ตุมเห ปริหารถาติ ตํ โพธิคฺตตฺสุมิตเต สมปฏฺิจฺฉาเปตวา อนุสฺสวจฺฉรมปริหารกษณฺ์สนนิปาเตตวา ยถา รชชมมหาโพธิยา ปุชฺ์ การาเปตวา มหาเลกขยฺเคน มหาโพธิยา อภิเสกํ ทาเปสฺย

ลำดับนั้น พระราชาทรงปรึกษากับพระมหามหินทเถระแล้ว ทรงวางแบบแผนไว้ด้วยพระดำรัสว่า “ชนเหล่านั้นจงทำมหาโพธิบริหารเช่นนี้” แล้วตรัสว่า “ขอพวกท่านจงบริหารมหาโพธิพฤษณ์นี้เถิด” โปรดให้นายโพธิคตตะและนายสุมิตตะรับพระบัญชานั้นแล้ว โปรดให้ชนผู้ทำการบริหารประชุมกันเป็นประจำทุกปี โปรดให้ทำการบูชาแด่มหาโพธิพฤษณ์เหมือนพระราชา ทรงโปรดให้ทำการอภิเษกแด่มหาโพธิพฤษณ์ด้วยคู่แห่งมหาเลชะฯ

เอวํ สมนฺตา วิตถตายตนิมมลชลนินิวสนาย มณฺิคนชฺุตินิกรสฺมุชฺชรตนากรเมชฺลยา อมร-มิถุนนยนมโนหรรณฺ์ธโรปโยธราย วนฺวสุนฺธราปฺลินตลนิปตฺติกฺสุมรชงฺคราคาย ปาฏลปุกฺผลตรลมนิร-มณฺียสตรงคคฺงคาราย สกฺสุมปฺลลวการภริตมลยวณฺคณฺธมมิลลกลาปาย สุกตธาตฺปุชาวิภูสิตานุ-รารปฺรวรวทฺรชนิกฺกราย ทินฺกรวรวสฺสมภูตมหิปาลาลงการภูตยา ลงกามเหสฺยา มหาวิหารรตนม-กฺฎมตฺถเก มรคตมณฺิภูตา สคฺคาปวคฺคมคฺคา ชนฺนยนมโนรสายินิ นมิตามรนรโมลิมาลินี มุณินฺทนย-นินฺทนิลมนิกฺสวินคฺคตอฺสุชาลสสิลาภิสกฺกาภิสกฺกีนี มหาโพธิคฺตตาทิหิ ปรีปาลิตาติฯ

หมู่ชนมีมหาโพธิคตตะเป็นอาทิดูแลรักษากิ่งใหญ่เบื้องขวาของมหาโพธิพฤษณ์ อันเป็นแก้วมรกตและแก้วมณีบนยอดของมงกุฎแก้วคือมหาวิหารของพระมเหสีคือสังกามีพระภูษาคือมหาสมุทรอันกว้างขวางและใสสะอาดรอบด้าน ผู้มีเข็มขัดอันเป็นบ่อเกิดของรัตนชาติที่แพรวพราวด้วยนิกรแสงสว่างของกลุ่มแก้วมณี ผู้มีพระถันคือภูเขาอันน่าจับใจแก่คู่ดวงตาของเทวดา ผู้มีสีแสดตามร่างกายด้วยธูลีของดอกไม้ที่ร่วงหล่นบนพื้นหาดทรายแห่งผืนดินในป่า ผู้มีสร้อยมุกดาหารคือแม่น้ำคงคาที่ย้อมด้วยสีร้อยสีซึ่งนำอภิมรณด้วยแก้วมณีคือคลื่นดุจลูกหมาก ผู้มีเส้นผมอันขมวดเป็นมัด (ผมถักเปีย) คือป่ารกชัฏในมลยประเทศที่หนาแน่นสะพรั่งไปด้วยดอกไม้และใบอ่อน ผู้มีพระจันทร์คือใบหน้าที่งดงามในอนูราบูรีที่ประดับด้วยการบูชาพระธาตุของพระสุคตเจ้า ผู้เป็นเครื่องประดับสำหรับพระราชาซึ่งบังเกิดขึ้นในวงศ์อันประเสริฐคือพระอาทิตย์ อันเป็นหนทางแห่งการเข้าถึงสวรรค์ อันเป็นศูนย์รวมแห่งดวงใจคือดวงตาของคน อันมีมาลัยคือโมลี

(เศียร) ของเทวดาและมนุษย์ที่ก้มลงแล้ว อันอภิเชกด้วยการรดน้ำคือชายพระอาทิตย์ที่หลั่งออก จากกลศแก้วอินทนิลคือพระเนตรของพระจอมมุนี ด้วยประการฉะนี้

เอตตาวตา สา ปนายํ ทกฺขินฺนมหาสาขา เณน คหิตา เณนानीตา เณน ปตฺติภูตฺตูปิตา เณน ปุชิตา เณน ปรีปาลีตาติ เอเต ปญฺจ อพฺภนฺตรปญฺหา วิสสชฺชิตา โหนติฯ

ส่วนอภันตรปัญหา (ปัญหาย่อย) ทั้ง 5 ข้อเหล่านี้ คือ “ทกฺขินฺนมหาสาขา (กึ่งใหญ่เบื้องขวา) นั้น ใครถือเอาแล้ว ใครอัญเชิญมาแล้ว ใครประดิษฐานแล้ว ใครบูชาแล้ว และใครบริบาลแล้ว” เป็นปัญหาย่อยที่ข้าพเจ้าเฉลยแล้วด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว กึ่งใหญ่เบื้องขวาได้ประดิษฐานแล้วในลังกาทวีปด้วยประการฉะนี้

เอวํ ทกฺขินฺนมหาสาขา ปรีนินฺนพฺพุเต ภควฺติ ลงกาทีเป ปตฺติภูตฺตูปิตาฯ เอตตาวตา จ

เณนญฺเฐน มหาโพธิ กสฺส สมฺพนฺธิณี จ สา

กี สาธินี อภิตฺตฺตฺตา เณน กตฺถปปตฺติภูตฺตฺตาติ

เอเต ปญฺจ มหาปญฺหา วิสสชฺชเณเตน มया มหาโพธิวิโส ทสฺสีโตฯ

ก็แล คัมภีร์มหาโพธิวงศ์อันข้าพเจ้า (พระอุปัชฌาย์) ผู้วิสัชนาปัญหาใหญ่ทั้ง 5 ข้อเหล่านี้ คือ

ที่ชื่อว่ามหาโพธินั้น เพราะมีความหมายว่าอย่างไร มีความเกี่ยวเนื่องถึงใคร ให้สำเร็จอะไร ใครสรรเสริญแล้ว และใครประดิษฐานแล้วที่ไหน

ได้แสดงไว้แล้วด้วยเหตุเพียงเท่านั้น

เอวํ ลงกาโลกหิตํ สาสนนุทฺธิ

สํสาเชนโต เอส มหาโพธิทุมินฺโท

ลงกาทีเป รมฺมมหาเมฆวนสมฺมิ

อภฺฐา ทีฆํ กาลมเนกพฺฤตฺตฺตฺตาติฯ

มหาโพธิพฤษ์นั้น ประกอบด้วยความนำอัศจรรย์ ได้อำนวยประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนชาวลังกาและความเจริญในพระศาสนา ได้ประดิษฐานแล้วตลอดกาลนาน ในพระราชอุทยานมหาเมฆวันอันน่ารื่นรมย์ ในลังกาทวีป ด้วยประการฉะนี้

ทุมินทาคนนกถาฯ

ทุมินทาคนนกถา จบแล้ว

คนเถที ดิสหสเสหี อุเปต์ ททยงคัม
 สุนทรम्मจฺรํ สุทฺธํ สุภํ โสตรสายนํ
 จิตํ ยํ กุสลํ เตน ทุมินเท สุขโตทเย
 ปสาเทน มหาโพธิ- วสํ รจยตา มยา
 จิรํ ติฏฐิสฺสุ สทฺธมโม เทโว สมมา ปวสสตุ
 โลกํ รกฺขนตุ ราชานो ปชา ปบโปนตุ นิพพุตี
 อหํ ตู ปรมํ โพธิม- ปตฺวา ฅมมมฺนุตฺตรํ
 เทเสตฺวา ปาณินอ สพฺเพ โมเจยฺยํ ภวพฺพณฺนา
 ตมํ วิทฺธสิตฺถุ กาทฺ- มาโลกมํสุมาลินอ
 โลกอ อสมิ ยถา โหตี เอกกาลํ สมตถตา
 ทุกฺขํ โลกสฺส นาสฺเตตฺถ สุขํ กาทฺถ ตถา มม
 สมตถตา สทา โหตฺถ สํสาเร สรโต สโตฯ
 กปปรุกฺขสมานสฺส สตตานํ วสโต ภเว
 ปญญาภควตี²⁶² มยหิ วุฑฺธิ คจฺจตุ สพฺพทาฯ

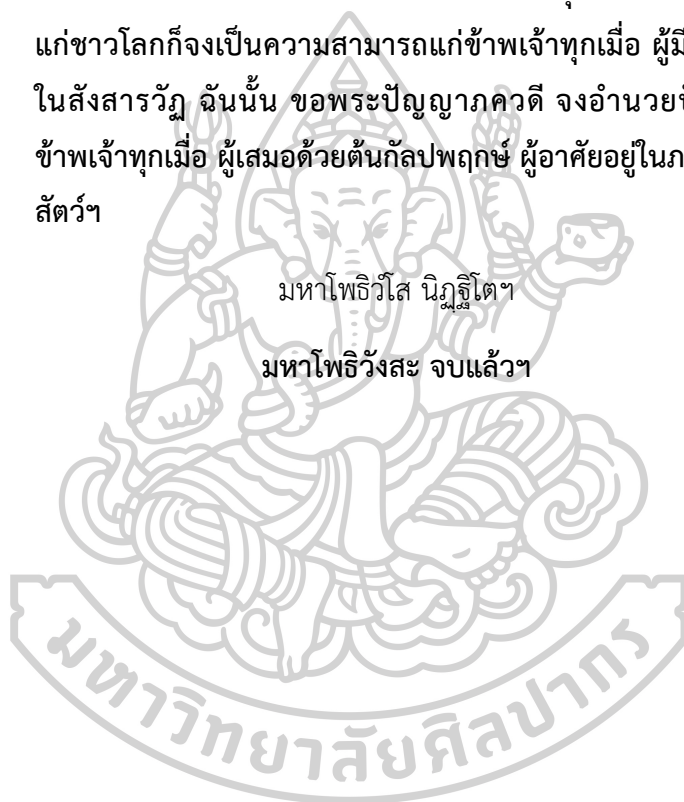
ความดีงามอันใดที่ข้าพเจ้าสั่งสมไว้ อันคั่นคว้าจากคัมภีร์สามพัน
 เล่ม อันเป็นที่น่าพอใจ อันสละสลวย อันไพเราะ อันหมดจด อัน
 สวยงาม อันเป็นศูนย์รวมแห่งโสต ข้าพเจ้าได้รจนามหาโพธิวิงสะ

²⁶² คำว่า “ปญญาภควตี” คล้ายกันกับ “ภควตปรัชญาปารมิตา” ในชื่อภาษาสันสกฤตที่ระบุไว้ในพระสูตร
 ปรัชญาปารมิตาภาษาทิเบต “ภควตีปรัชญาปารมิตาหฤทยสุตฺร” (ดู bka’ gyur ฉบับ sde dge เล่ม 88 พระสูตร
 bcom ldan ‘das ma shes rab kyi pha rol tu phyin pa’i snying po [D531] หน้า 94b)

ขึ้นด้วยความดีงามอันนั้น เพราะความเลื่อมใสในสุดยอดแห่งต้นไม้
 ซึ่งก่อให้เกิดพระสุคต ขอพระสัทธิธรรมจงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ขอ
 ฝนจงตกต้องโดยสม่ำเสมอ ขอพระเจ้าแผ่นดินจงปกป้องคุ้มครอง
 ชาวโลก ขอหมู่สัตว์จงบรรลุนิพพาน (พระนิพพาน) ส่วนข้าพเจ้าพึง
 ได้บรรลุนิพพาน (ญาณ) แล้วแสดงพระธรรมอันยอดเยี่ยมปลด
 เปลื้องสัตว์มีลมปราณทั้งหมดออกจากเครื่องพันธนาการคือภพ การ
 ขจัดความมืดและการทำแสงสว่างพร้อมกันในโลกนี้เป็น
 ความสามารถของดวงอาทิตย์ฉันใด การขจัดทุกข์และการบำรุงสุข
 แก่ชาวโลกก็จงเป็นความสามารถแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ ผู้มีสติระลึก
 ในสังสารวัฏ ฉะนั้นนั้น ขอพระปัญญาภควดี จงอำนวยปัญญาแก่
 ข้าพเจ้าทุกเมื่อ ผู้เสมอด้วยต้นกัลปพฤกษ์ ผู้อาศัยอยู่ในภพเพื่อปวง
 สัตว์ฯ

มหาโพธิวิโส นิภูฐิตา

มหาโพธิวงสะ จบแล้วฯ

มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทที่ 4

การศึกษาสารัตถะในวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวัชระ

มหาโพธิวัชระเป็นคัมภีร์ที่บันทึกสารัตถะที่สำคัญของเรื่องไว้หลายประการนับได้ว่าเป็นแหล่งข้อมูลที่ทำให้ความรู้ในเรื่องราวต่างๆ ของคนอินเดียและลังกาสสมัยโบราณ ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์เฉพาะสารัตถะสำคัญที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในเรื่อง ได้แก่ (1) สารัตถะทางด้านความเชื่อ (2) สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ (3) สารัตถะทางด้านภูมิศาสตร์ (4) สารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (5) สารัตถะทางด้านค่านิยม และ (6) สารัตถะทางด้านคติธรรมคำสอน ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

4.1 สารัตถะทางด้านความเชื่อ

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับอันเกิดขึ้นอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่ก่อให้เกิดผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์หรือสิ่งคมนั้นๆ โดยมนุษย์ในสังคมเหล่านั้นให้การยอมรับและเคารพเกรงกลัวต่อความเชื่อนั้นๆ (ธวัช ปุณฺณโกตฺถ, 2528: 350-351) จากทฤษฎะดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าความเชื่อเป็นการสยบยอมต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติของมนุษย์ผู้มีความเชื่อว่าสิ่งเร้นลับเหล่านั้นจะบันดาลผลดีและผลร้ายให้แก่ตนเอง และมหาโพธิวัชระก็ได้บันทึกสารัตถะทางด้านความเชื่อของสังคมลังกาในสมัยโบราณเอาไว้เช่นกัน

มหาโพธิวัชระเป็นวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในประเทศศรีลังกาโดยพระอุปติสสะ ในช่วงระยะเวลาตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 15 ซึ่งหากเชื่อตามข้อสันนิษฐานของนักวิชาการสองท่าน ได้แก่ Wickremasinghe และ Geiger วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้อาจได้รับการประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้ามหินทะที่ 4 (พ.ศ.1499-1515) ในช่วงตอนปลายของสมัยอนุราชปุระแห่งลังกา (Malalasekera, 1958: 157)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ได้บันทึกสารัตถะทางด้านความเชื่อไว้หลากหลายมิติ โดยเฉพาะความเชื่อดั้งเดิมของคนพื้นถิ่นก่อนการนับถือพุทธศาสนาในลังกา ความเชื่อในศาสนาพุทธที่รับอิทธิพลพุทธศาสนามาจากอินเดีย และความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่แผ่อิทธิพลมาจากอินเดียเช่นเดียวกันกับศาสนาพุทธ โดยท้ายที่สุดความเชื่อเหล่านี้ได้ผสมผสานเป็นหนึ่งเดียวกันกับความเชื่อแบบพื้นถิ่นของลังกา เช่น ในกรณีที่ศาสนาพุทธสถาปนาเทพพื้นถิ่นของลังกาให้กลายเป็นเทพผู้พิทักษ์พุทธศาสนาเป็นต้น สิ่งเหล่านี้นับได้ว่าเป็นสารัตถะทางด้านความเชื่อในสังคมของชาวลังกาโบราณที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้

สารัตถะทางด้านความเชื่อในมหาโพธิวิงสะพบ 3 ประเด็น ได้แก่ (1) ความเชื่อดั้งเดิม (2) ความเชื่อในศาสนาพุทธ และ (3) ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีดังต่อไปนี้

4.1.1 ความเชื่อดั้งเดิม

ก่อนการนับถือพุทธศาสนาในราวพุทธศตวรรษที่ 3 ชาวลังกาพื้นเมืองมีความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการนับถือบูชาผีบรรพบุรุษ ภู (นาค) และยักษ์ (จันงค์ ทองประเสริฐ, 2510: 49; ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร, 2551: 2) จนกระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 ความเชื่อดั้งเดิมเหล่านี้ได้รับการบันทึกไว้เป็นหลักฐานในวรรณกรรมพุทธศาสนาที่สำคัญของลังกาคือ คัมภีร์ทีปวงค์และมหาวงศ์ โดยคัมภีร์ทั้งสองเล่มดังกล่าวได้ระบุถึงชนเผ่าแรกที่ได้อาศัยอยู่บนเกาะลังกาคือ พวกยักษ์และพวกนาค ซึ่งสอดคล้องกับบันทึกการเดินทางของภิกษุฟาเหียน (Fa Hsien) ผู้เดินทางจาริกแสวงบุญเข้ามาในเกาะลังกาประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 ว่า “ที่นครแห่งนี้แต่เดิมมาในเกาะนี้ไม่มีผู้คนพลเมืองมีอยู่แต่พวกรากลกับนาคทั้งนั้น ซึ่งพวกพ่อค้าเมืองต่างๆ นำสิ่งของมาแลกเปลี่ยนค้าขาย” (พระยาสุรินทรฤชาชัย, 2561: 195)

ส่วนในมหาโพธิวิงสะเป็นคัมภีร์ที่บันทึกความเชื่อดั้งเดิมของชาวลังกาพื้นเมืองไว้เช่นเดียวกัน สันนิษฐานว่าได้รับการสืบทอดเนื้อหาจากคัมภีร์ทีปวงค์และมหาวงศ์อีกต่อหนึ่ง

ความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะ ผู้วิจัยพบ 4 ประเด็น ได้แก่ (1) อุปปลเทพ (2) สุมณฑ (3) ยักษ์ และ (4) นาค มีดังต่อไปนี้

4.1.1.1 อุปปลเทพ

อุปปลเทพเป็นเทพดาประจำพื้นถิ่นในเกาะลังกา ชาวลังกาเรียกเทพองค์นี้ว่าเทพอุบลวัน มีหน้าที่สำคัญยิ่งคือพิทักษ์รักษาเกาะลังกา ดังปรากฏหลักฐานในจารึกลังกาติลกะของพระเจ้าภูวเนกพาหุที่ 4 (พ.ศ. 1884-1894) ซึ่งระบุไว้ว่าเทพอุบลวันทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองเกาะลังการ่วมกับเทพดาองค์อื่นๆ ในลังกา (Paranavitana, 1960: 11) ในปัจจุบันชาวลังกานิยมบูชาสักการะเทพอุบลวันมากกว่าเทพองค์อื่นๆ (ลังกามาร, 2559: 172)

ความสำคัญของเทพดาองค์นี้ปรากฏในทีปวงค์เป็นครั้งแรก ดังความว่า “อุปปลเทพบุตรได้รับคำสั่งของพระอินทร์ให้ดูแลรักษาลังกาทวีปไว้” (ทีป.9/48) ส่วนในมหาวงศ์ก็ปรากฏชื่อเทพดาองค์นี้ว่า “อุปปลลวณณเทว” (มหา.7/5) คือ เทพดาผู้มีผิวพรรณดังดอกอุบล ดังที่เล่าไว้ว่าในขณะที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบรรทมบนพระแท่นสำหรับปรีนิพพานใต้ต้นสาละคู่ได้ตรัสกับท้าว

สักกะจอมเทพว่าพระโอรสของพระเจ้าสีหพาหุพระนามว่าวิชัยเสด็จออกจากดินแดนลาครรัฐพร้อมด้วยอำมาตย์ 700 คนข้ามไปถึงเกาะลังกาโดยลำดับ พระพุทธองค์ทรงปรารภว่าพระศาสนาจักมั่นคงในลังกา จึงขอให้ท้าวสักกะจอมเทพคุ้มครองรักษาพระวิชัยกุมารพร้อมทั้งบริวาร เมื่อท้าวสักกะจอมเทพได้สดับดังนั้นแล้วจึงมอบหมายให้อุปปลวรรณเทพทำหน้าที่ดูแลรักษา ครั้นอุปปลวรรณเทพได้รับพระบัญชาแล้วจึงปลอมเพศเป็นนักบวชไปนั่งใต้ต้นไม้ เมื่อพบกับพระวิชัยกุมารจึงประพรมน้ำพระปริตและมอบเส้นด้ายให้ (มหา.(ไทย).6/1-9) แม้ในมหาโพธิวงสะก็ปรากฏชื่อเทพอุบลวันในมหาโพธิวงสะกล่าวสอดคล้องกับมหาวงศ์ ดังความว่า

ลำดับถัดมา ในอดีตกาลนามมาแล้ว พระเจ้าวิชัยกุมารผู้เป็นพระโอรสองค์โตของพระเจ้าสีหพาหุผู้สืบวงศ์มาจากพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ากาลิงคะ ทรงได้นามว่าสีหละ (ราชวงศ์สิงหล) เพราะราชสีห์ปกครองในสิหบุรีอันเสมอด้วยสระบัวอันเป็นที่ชุมนุมของหงส์คือชายหญิงในลาครรัฐ อันคล้ายป่าในฤดูใบไม้ผลิของหม่อมมรรคคือชน ทรงได้รับตำแหน่งพระยุพราช ผู้มีรสเพียงหนึ่งเดียวคือชัชชนะเหมือนลูกราชสีห์ ทรงมีทหาร 700 นายเป็นบริวาร แล้วลงเรือเสด็จมายังลังกาทวีปในวันปรินิพพานของพระมุนีผู้ประเสริฐ (พระองค์) พร้อมทั้งชนบริวาร ทรงได้รับอภิเสกด้วยพระปริตรและเส้นด้ายที่อุปปลเทพมอบให้...(MBV.111)

จากหลักฐานดังกล่าวเทพอุบลวันคงจะเป็นเทพประจำพื้นถิ่นของชาวลังกาและคงเป็นที่นับถือสักการะมาแล้วอย่างน้อยก่อนราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 ก่อนที่จะมีการแต่งคัมภีร์ทีปวงค์และมหาวงศ์ขึ้น ส่วนข้อความในจารึกลังกาติลกะดังกล่าวน่าจะได้รับอิทธิพลแนวคิดจากทีปวงค์และมหาวงศ์อีกต่อหนึ่ง เทพอุบลน่าจะได้รับการบูชาอย่างยิ่งใหญ่และแพร่หลายบนเกาะลังกาในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์จุลวงศ์ว่าเทวาลัยของอุปปลเทพนั้นตั้งอยู่ที่เดวิญูวะระเดิมสร้างโดยพระเจ้าทาปุลุเสน (ทาโรฎฐปฤติ) และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์โดยพระเจ้าปราคกรมพาหุที่ 2 พระองค์โปรดให้จัดพิธีแห่แห่นเทพเจ้าองค์นี้ในเทศกาลแอสละ (ลังกามาร, 2559ก: 174-175) แม้ในปัจจุบัน เทวาลัยของเทพอุปปลเทพยังคงตั้งอยู่ที่บริเวณบ้านดอนตราห่างจากมาตาระ 5 กิโลเมตร และได้รับการตีความจากนักวิชาการใหม่ๆ ว่าเทพอุบลวันเป็นองค์เดียวกันกับพระวิษณุเทพ (ลังกามาร, 2555: 379) ซึ่งคงจะเป็นการผสมผสานความเชื่อฮินดูไวษณุนิกายกับพุทธศาสนาเถรวาทตามคติพื้นบ้านแบบลังกาที่ยกเทพเจ้าฮินดูขึ้นบูชา (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2559: 369)

4.1.1.2 สุมนเทพ

สุมนเทพเป็นเทพยดาประจำพื้นถิ่นที่มีความสำคัญมากกับลัทธิพราหมณ์ พระองค์เป็นหนึ่งในเทพองค์สำคัญผู้ปกป้องรักษาเกาะลังกา ดังหลักฐานในจารึกลังกาติลกะของพระเจ้าอโนรธมหาราชที่ 4 (พ.ศ.1884-1894) ซึ่งได้ระบุว่าสุมนเทพทำหน้าที่ปกป้องเกาะลังการ่วมกับเทพเจ้าองค์อื่นๆ เช่น วิภีศนะ คณปติ และเทพสกันทกุมาร เป็นต้น (Paranavitana, 1960: 11)

เทวดาตนนี้มีปรากฏชื่อเป็นครั้งแรกในมหาวงศ์ว่า “มหาสุมนเทวินท” (มหา.1/33) คือ มหาสุมนผู้เป็นจอมแห่งเทพ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเทวดาผู้เป็นหัวหน้าบนเกาะลังกา เพราะคำว่า “เทวินท” ซึ่งแปลว่าจอมแห่งเทพนั้นหมายถึงพระอินทร์ นอกจากนี้ แม้อันนันทะก็ปรากฏชื่อเทพองค์นี้เช่นกันว่า “มหาสุมนเทวราช” แปลว่า มหาสุมนผู้เป็นราชาแห่งทวยเทพ หากสังเกตจากรูปศัพท์ข้างต้น เทวดาองค์นี้คงไม่ใช่เทวดาผู้มียศศักดิ์ต่ำต้อยเป็นแน่ แต่คงจะเป็นเทวดาที่มีฤทธานุภาพมากซึ่งอาจจะเทียบได้กับพระอินทร์ ส่วนชาวลังกาที่รู้จักมักคุ้นกับเทวดาองค์นี้เรียกว่า เทพสามันหรือสามัน (Saman) อย่างไรก็ตาม หากอ้างอิงหลักฐานจากมหาวงศ์ เทวดาตนนี้คงเป็นที่นับถือกันอย่างแพร่หลายในลังการาวพุทธศตวรรษที่ 11 เพราะว่าในทีปวงศ์ไม่มีการกล่าวถึงสุมนเทพไว้แต่อย่างใด หากแต่ปรากฏชื่อเทวดาอีกตนหนึ่งในตอนพระพุทธรเจ้าเสด็จมาลังกาครั้งที่ 2 ว่า “สมิทเทว” (ทีป.1/12) ซึ่งมีความหมายว่าเทวดาผู้มีฤทธิ์ อย่างไรก็ตาม ชื่อเทวดาตนนี้อาจเป็นร่องรอยที่มาของสุมนเทพในหนหลัง ดังปรากฏหลักฐานในมหาโพธิวงส์ว่า “สมิทสุมนทุมเทว” (MBV.131) ซึ่งแปลว่า เทพยดาแห่งต้นไม้อ้อสุมนผู้มีฤทธิ์

หลักฐานในมหาวงศ์ได้กล่าวถึงสุมนเทพไว้ 2 ครั้งในปริเฉทที่ 1 ตอนตลาคตาภิกมณะ (การเสด็จมาลังกาของพระตลาคต) ได้แก่ ตอนพระพุทธรเจ้าเสด็จไปลังกาครั้งที่ 1 และตอนพระพุทธรเจ้าเสด็จไปลังกาครั้งที่ 2

มหาวงศ์กล่าวถึงพระพุทธรเจ้าเสด็จไปลังกาครั้งที่ 1 ไว้ดังนี้ว่า “ในวันเพ็ญเดือน 2 อันเป็นเดือน 9 นับแต่การตรัสรู้ พระชินเจ้าเสด็จไปยังเกาะลังกาเพื่อเตรียมให้เป็นสถานที่ประกาศพุทธศาสนา แล้วทรงปราบยักษ์และขับไล่อีกษไปยังคิริทวิป เวลานั้นเทพยดามาประชุมกันและพระองค์ทรงแสดงพระธรรมโปรดเทพยดาเหล่านั้น ในสมาคมนั้นท้าวมหาสุมนจอมเทพได้บรรลุสุดาปัตติผลแล้วทูลขอสิ่งของสำหรับบูชากับพระศาสดา และพระองค์ทรงลูบพระเศียรแล้วประทานพระเกศาประมาณฝ่าพระหัตถ์ จากนั้นท้าวมหาสุมนเทพได้นำพระเกศาเก็บไว้ในผอบทองคำแล้วประดิษฐานไว้

บนกองรัตนสูง 7 ศอก” (มหา.(ไทย).1/19-35) ส่วนในมหาโพธิวงสะผู้ประพันธ์กล่าวไว้สอดคล้องกับมหาวงศ์ แต่ว่าพรรณนาความได้ละเอียดกว่ามหาวงศ์ โดยเฉพาะการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า ดังความว่า

ในวันเพ็ญสุสมาส (เดือน 2) ในเดือนที่ 9 นับแต่ทรงตรัสรู้ (พระองค์) ได้เสด็จดำเนินเกาะลังกาที่เต็มไปด้วยยักษ์ ทรงประทับยืนบนทางพระอาทิตย์ในเบื้องบนในสมาคมของยักษ์จำนวนมากกลางเกาะลังกาในอุทยานมหานาควัน อันยาว 3 โยชน์ กว้าง 1 โยชน์ ทรงบันดาลให้ยักษ์เกิดขึ้นแก่พวกยักษ์ ด้วยพายุพิรุณอันเหมือนลมฝนที่เกิดขึ้นในสมัยตั้งกับ ด้วยกลุ่มหมอกมีพิษร้ายในโลกันตริกนรก ด้วยความเย็นที่หนาวเหน็บในสัตนรก และด้วยเสียงกัมปนาทแห่งท้องฟ้าและแผ่นดิน อันเช่นกับเสียงคำรามของก้อนเมฆอันเกรี้ยวกราดที่พุ่งออกจากสังข์ด้วยลมซึ่งเกิดขึ้นในสังข์วิภูกัปป ทรงได้รับการร้องขอความปลอดภัยจากพวกยักษ์เหล่านั้น จึงตรัสว่า “พวกเธอจงพร้อมกันให้ที่หนึ่งแก่เรา” เมื่อพวกยักษ์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์จะถวายเกาะทั้งสี่แต่พระองค์ ขอพระองค์จงประทานความปลอดภัยแก่พวกข้าพระองค์ด้วยเถิด” ทรงทำให้ยักษ์นั้นทั้งหมดอันตรธานหายไป ทรงปลูสดแผ่นดินบนแผ่นดินที่พวกยักษ์ถวายแล้วประทับนั่งบนแผ่นดินนั้น ทรงคลี่แผ่นหนังที่ติดไฟโดยรอบ ทรงแสดงศิริทวิปแก่พวกยักษ์ผู้ได้รับความร้อน อันเช่นกับกองไฟประไลยกัลป์แผดเผา ผู้กลัวน้ำในมหาสมุทร ผู้วิ่งไปสุดขอบของชายฝั่งโดยรอบ เมื่อพวกยักษ์เหล่านั้นดำรงอยู่ในศิริทวิปนั้นแล้ว ทรงให้ศิริทวิปนั้นตั้งอยู่ในที่เดิม ทรงม้วนแผ่นหนังแล้วจึงประทับนั่งแสดงธรรมในสันนิบาตของเทพดาจำนวนมากที่มาแล้วในคราวนั้น ทรงทำธัมมาภิสสมัย (การบรรลุธรรม) แก่เหล่าสัตว์หลายโกฏิ ทรงได้รับการวิงวอนขอวัตถุสำหรับบูชาจากท้าวมหาสูมนเทวราชผู้สิงอยู่ที่สุมนภูฏบรรพต ผู้บรรลุโสดาปัตติผล จึงลูบพระเศียรแล้วประทานเส้นพระเกศาสิณิลหมดจดมีประมาณฝ่าพระหัตถ์แก่ท้าวมหาสูมนเทวราชนั้น แล้วจึงเสด็จไปยังชมพูทวีปฯ (MBV.130-131)

จากข้อความข้างต้น เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังลังกาครั้งที่ 1 โดยมีพระประสงค์เพื่อปราบยักษ์ผู้ร้ายและเตรียมให้เกาะลังกาเป็นที่ประดิษฐานพระศาสนาในอนาคต ถัดมาพระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเทวดาทั้งหลายในสมาคมนั้นและเหล่าเทวดาได้บรรลุธรรมมากมายนับ

ไม่ถ้วน ถัดมาเมื่อสมณฑปเป็นเทวราชาผู้สิงสถิต ณ ยอดเขาสมณภูฏ ภายหลังจากการพึงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลจึงกราบทูลขอวัตตสำหรับเป็นที่กราบไหว้บูชา พระพุทธเจ้าทรงประทานเส้นพระเกศาหนึ่งฝ่ามือแก่สมณฑปนั้น

มหาวงศ์กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกาครั้งที่ 2 ไว้ดังนี้ว่า “ในพรรษาที่ 5 นับแต่การตรัสรู้ทรงจำพรรษาอยู่ ณ เขตวัน ทรงทอดพระเนตรเห็นสงครามชิงบัลลังก์แก่วมณีที่เกิดขึ้นระหว่างลุงและหลานคือ มโหทรนาคราชและจุโหทรนาคราช แต่เข้าตรู่ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จไปยังนาทวิปเพื่ออนุเคราะห์นาคทั้งหลาย สมณฑปได้กั้นกั้นตันราชายตนะให้เป็นประหนึ่งฉัตรถวายเป็นพระพุทธเจ้า” (มหา.(ไทย).1/44-70) ส่วนในมหาโพธิวงสะกล่าวเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ไม่แตกต่างจากมหาวงศ์มากนัก ดังความว่า

ในครั้งที่ 2 นับตั้งแต่ตรัสรู้ ในปีที่ 5 (พระมุนี) ทรงทอดพระเนตรเห็นความพินาศอย่างใหญ่หลวงของพวกนาคทั้งหลาย ในมหาสงครามที่ก่อขึ้นเพราะอาศัยบัลลังก์แก่วมณีของเหล่านาคราชทั้งหลาย ผู้เป็นลุงและหลานกัน ผู้อาศัยอยู่บนบกและในน้ำ ชื่อจุโหทรและมโหทร ในวันอุโบสถ ในกาฬปักข์ (ข้างแรม) แห่งจิตตมาส (เดือน 5) แต่เข้าตรู่ (พระมุนี) ทรงมีท้าวสมิทธสมณฑปผู้เป็นเทพดาแห่งตันไม้กั้นตันราชายตนะ (ประหนึ่ง) ฉัตรถวายเป็นแล้วเสด็จมายังนาทวิป ทรงประทับนั่งบนท้องฟ้าในท่ามกลางสงคราม ทรงทำให้พวกนาคหวาดสะดุ้งด้วยความมีอำนาจสะพรึงกลัว เมื่อจะให้พวกนาคโล่งใจ จึงแสดงแสงสว่างแล้วทรงแสดงธรรมอันเนื่องด้วยความสามัคคีแก่พวกนาคผู้เบิกบานใจเข้าไปเฝ้า ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์แก่วมณีที่ตั้งอยู่บนแผ่นดินที่พวกนาคทั้งสองฝ่ามือบูชาแล้ว ทรงสำราญด้วยพระกระยาหารและน้ำล้นทิพย์ที่พวกนาคน้อมมาถวาย ทรงทำให้พวกนาค 80 โภกฏี ผู้อาศัยอยู่บนบกและในน้ำดำรงอยู่ในสภาวะและศีลทั้งหลาย ทรงทำให้บัลลังก์และตันราชายตนะตั้งมั่นในที่นั้นเพื่อให้พวกนาคเหล่านั้นได้กราบไหว้ แล้วจึงเสด็จไปสู่ชมพูทวีปฯ (MBV.131-132)

จากข้อความข้างต้น เป็นเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังลังกาครั้งที่ 2 โดยมีพระประสงค์เพื่อทรงระงับมหาสงครามระหว่างนาคผู้เป็นลุงและหลานกัน ส่วนสมณฑปนั้นเป็นผู้ทำหน้าที่ถือตันราชายตนะให้เป็นฉัตรกำบังพระพุทธเจ้า จากหลักฐานในมหาโพธิวงสะตอนนี้แสดงให้เห็นว่า

สุมนเทพตนนี้สิ่งสถิตในต้นราชายตนะ เพราะคำบาลีว่า “สมิทฺธสุมนทุมเทว” บอกชัดเจนว่าสุมนเทพ เป็นเทพแห่งต้นไม้ด้วยซึ่งมาจากคำว่า [สมิทฺธ+สุมน+ทุม+เทว] เฉพาะคำว่า “ทุมเทว” แปลว่า เทพ แห่งต้นไม้ ส่วนในทีปวงศ์ตอนเดียวกันนี้ไม่ได้ระบุว่าเทพตนนี้ถือต้นไม้อะไร (ดู ทีป. 1/12) แต่ในมหา โปธิวิงสระระบุไว้ชัดเจนว่าเป็นต้นราชายตนะ (สมิทฺธสุมนทุมเทเวณ ฉตฺตักกราชยตโน) ฉะนั้น คำนี้จึง เป็นหลักฐานในอีกแง่มุมหนึ่งว่าสุมนเทพไม่ใช่เทพแห่งขุนเขาเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นเทพแห่งต้นไม้ ด้วย

นอกจากนี้ สุมนเทพยังปรากฏในวรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎวณณนาที่ประพันธ์ขึ้นโดย พระเวทเทเถระด้วย โดยท่านผู้รจนานี้ได้เล่ารายละเอียดเกี่ยวกับสุมนเทพไว้แตกต่างออกไปจาก มหาวงศ์และมหาโปธิวิงสระ ดังความว่า

ข้าแต่จอมแห่งพระมุณีพระองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำ (นัมมทา) แก่พญานัมมทานาคราชในคราวนั้น ในเพราะการพบปะกันที่มหาสมุทร ขอความกรุณาของพระองค์เช่นนั้นจึงมีแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด//

พระองค์ผู้อันสัจจกดาบสอาราธนาแล้ว จึงประทับรอยพระบาทไว้บนภูเขา สัจจกพัทธ์ (สัจจกพันธ์) เพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์โลก ขอความอนุเคราะห์ของ พระองค์เช่นนั้นจึงมีแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด”//

พระนาถเจ้า ครั้นสดับถ้อยคำนิมนต์ของเทพบุตรนั้นแล้ว ทรงเล็งเห็นความ เจริญอย่างยิ่งใหญ่ของชาวโลกในอนาคต ผู้อันชาวโลกทั้งหลายสรรเสริญแล้ว จึงได้ประทับรอยไว้ด้วยพระบาทเบื้องซ้าย//

ในเวลากลางวัน ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือนวิสาขะ ในปีที 8 นับแต่การตรัสรู้ พระมุณีเจ้าก็ได้ทรงทำเครื่องหมายแห่งการระลึกถึงรอยพระพุทธรบาทไว้ ในขณะที่ **สุมนเทพพร้อมเหล่าเทวดาและสมณะพากันสรรเสริญ//**

(พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐี, 2563: 491)

จากข้อความข้างต้น พระเวทเทเถระได้กล่าวถึงสุมนเทพในตอนพระพุทธเจ้าเสด็จมายังลังกา ในครั้งที่ 3 เหตุการณ์ครั้งนี้เล่าแตกต่างจากมหาวงศ์และมหาโปธิวิงสระที่ว่าสุมนเทพได้ทูลขอให้

พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้บนยอดเขาสมันตภูฏ ซึ่งมีความแตกต่างจากมหาวงศ์และมหาโพธิวัังสะที่ระบุไว้ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จประทับรอยพระบาทโดยพระองค์เองบนยอดเขาสมนภูฏบรรพต อีกทั้งไม่ได้ระบุว่าพระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทเบื้องใดไว้เป็นสัญลักษณ์ อย่างไรก็ตามพระเวทเทหะกล่าวว่าพระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทไว้บนยอดเขาสมันตภูฏซึ่งแตกต่างจากมหาวงศ์และมหาโพธิวัังสะที่ระบุว่ายอดเขาสมนภูฏ ซึ่งการเรียกชื่อยอดเขาแห่งนี้ว่าสมนภูฏอาจเป็นการเรียกตามชื่อของสมนเทพผู้สิงสถิตอยู่ ณ ยอดเขาแห่งนี้ ส่วนชื่อภูเขาที่มีมาก่อนสมนเทพอาจมีชื่อว่าสมันตภูฏดังที่พระเวทเทหะเรียกก็เป็นได้ และอย่างที่สองพระเวทเทหะกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้ซึ่งแตกต่างจากมหาวงศ์และมหาโพธิวัังสะที่ไม่ได้ระบุไว้ โดยความเชื่อเรื่องรอยพระบาทเบื้องซ้ายคงเป็นคติที่นิยมมาในภายหลัง ดังที่นันทนา ชุตินวงศ์ กล่าวว่าส่วนมากรอยพระพุทธรูปในลังกาคงเป็นรอยพระบาทคู่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย แต่ถ้าเป็นรูปพระบาทเดี่ยวก็มักจะเป็นรอยพระบาทเบื้องซ้าย (2533: 23-28; อ้างถึงใน พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2563: 213) และสมันตภูฏวิถุณาทำให้ชื่อเสียงของรอยพระบาทแพร่หลายไปทั่วเกาะลังกา (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 21) นอกจากนี้ ในคัมภีร์จุลวงศ์ได้กล่าวถึงสมนเทพผู้ซึ่งได้รับการนับถือบูชาอย่างแพร่หลายในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ดังที่ว่าเทพปติราชะผู้เป็นเสนาบดีของพระองค์ (พระเจ้าปราครมพาหุที่ 2) ได้เดินทางไปยังคังคสิริปุระ (คัมโปละ) และทำรูปปั้นของเทพสมนเทพพร้อมประดับตกแต่งด้วยทองและอัญมณีมากมาย แล้วอัญเชิญรูปปั้นไปยังเขาสมนภูฏแล้วจัดพิธีแห่แหนอย่างยิ่งใหญ่และประดิษฐานภายในเจดีย์ใกล้รอยพระพุทธรูป (ลังกามูร, 2559: 178)

จากบทบาทความสำคัญของสมนเทพในฐานะเทพประจำพื้นดินลังกาดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อในพุทธศาสนาผ่านการกลมกลืนโดยวรรณกรรมในพุทธศาสนาที่สถาปนาให้สมนเทพกลายเป็นเทพองค์สำคัญในพุทธศาสนาโดยทำหน้าที่พิทักษ์รักษารอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสมนภูฏหรือสมันตภูฏในลังกา อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องสมนเทพมิได้ปรากฏเฉพาะแต่ในลังกาเท่านั้น แต่ยังแพร่หลายไปในดินแดนประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์จากลังกาด้วย ดังปรากฏในตำนานพระพุทธสิหิงค์หรือสิหิงคินิทานที่ประพันธ์ขึ้นในประเทศไทย ซึ่งได้ระบุว่าสมนเทพเป็นหนึ่งในเทพทั้ง 4 องค์ผู้รักษาคุ้มครองพระพุทธสิหิงค์กล่าวคือ สมนเทพ กามเทพ รามเทพ และลักษณเทพ (พระภิกษุพรหมราชปัญญา, 2515: 28-29, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 490) หรือรูปเทวดา 4 กรภายในวัดพระบรมธาตุวรมหาวิหารในวิหารทรงม้า ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระสมนเทวราชผู้ทรงคอยจ้องมองรอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่บนผนังด้านตรงข้ามเพื่อป้องกันมิให้เกิดอันตรายใดๆ

เช่นเดียวกับที่คอยรักษาพระพุทธบาทซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทับรอยไว้ที่ยอดภูเขาสุมนภูฏาในลังกา ทวิป (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2559: 377)

4.1.1.3 ยักษ์

ชาวลังกาพื้นเมืองเป็นพวกракษสกล่าวคือ คนป่าที่ยังไม่มีวัฒนธรรม กินเนื้อดิบเป็นอาหาร (เสถียร โปธินันทะ, 2519: 2) เมื่อพุทธศาสนาแผ่อิทธิพลเข้าไปยังเกาะลังกาจึงเรียกพวกคนป่าว่ายักษ์ สอดคล้องกับตำนานความเชื่อเรื่องยักษ์ที่บันทึกไว้ในทีปวงศ์และมหาวงศ์เป็นแห่งแรกว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังเกาะลังกาเป็นครั้งแรกเพื่อขับไล่อยักษ์ออกจากเกาะลังกาและตระเตรียมให้เกาะลังกาเป็นสถานที่ประดิษฐานพุทธศาสนาในอนาคต (ทีป.5-9, มหา.(ไทย).1/19-43) นอกจากนี้ ความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์บนเกาะลังกายังกล่าวไว้ในมหาวงศ์อีกว่าพระเจ้าวิชัยเสด็จมาจากอินเดียแล้วได้อภิเสกสมรสกับนางยักษิณีซึ่งอุกเวณีบนเกาะลังกา (มหา.(ไทย).1/32) ส่วนในมหาโพธิวงศ์กล่าวถึงพระเจ้าวิชัยเสด็จมาเกาะลังกาไว้สอดคล้องกับมหาวงศ์เช่นเดียวกัน ดังความว่า

ลำดับถัดมา ในอดีตกาลนานมาแล้ว พระเจ้าวิชัยกุมารผู้เป็นพระโอรสองค์โตของพระเจ้าสีหพาหุผู้สืบบวงศมาจากพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ากาลิงคะทรงได้นามว่าสีหละ (ราชวงศ์สิงหล) เพราะราชสีห์ปกครองในสิหบุรีอันเสมอด้วยสระบัวอันเป็นที่ชุมนุมของหงส์คือชายหญิงในลาลรัฐ อันคล้ายป่าในฤดูใบไม้ผลิของหม่อมมรรคคือชน ทรงได้รับตำแหน่งพระยุพราช ทรงมีรสเพียงหนึ่งเดียวคือชัชชนะเหมือนลูกราชสีห์ ทรงมีทหาร 700 นายเป็นบริวาร แล้วลงเรือเสด็จมายังลังกาทวิปในวันปรินิพพานของพระมุนีผู้ประเสริฐ (พระองค์) พร้อมทั้งชนบริวาร ทรงได้รับอภิเสกด้วยพระปิตริและเส่นตายที่อุปปลเทพมอบให้ ทรงไม่เห็นทหาร 700 นายที่ก้าวลงสระในตัมปปณทวิปเพื่ออาบน้ำและตีม้เพราะการเดินทางตามสุนัขแปลง เมื่อสำรวจสระอยู่จึงเห็นนางยักษิณีชื่อว่ากุเวณี ผู้จำแลงเพศเป็นนักบวชหญิงนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ ทรงพระดำริว่า “นางยักษิณีตนนี้จับเอาเหล่าทหารของเราเป็นแน่” ทรงสวมเกราะถืออาวุธ 5 ชนิด เมื่อร้องเรียกชื่อบันลือสีหนาท ทรงให้ (พวกทหาร) ได้ยินเสียงอันดังก็ก้องของธนูอันลุ่มลึกดังกังวานประหนึ่งเมฆฝน แล้วปรากฏข้างหน้าของยักษิณีนั้นประหนึ่งว่าพาดเครื่องประหารลงที่เมฆซึ่งกระจัดกระจายแล้วในวันสิ้นกับ แล้วคล้องที่คอ (ของนาง) ด้วยปลอกคอทำด้วยเหล็ก จับที่ผม แล้ว (ชู) ให้นางยักษิณีหวาดสะดุ้งกลัวด้วยดาบอันคมกริบ พาเอาชนบริวารทั้งหมดที่ถูกขังในห้องใต้ดินให้ออกมา ทรงได้รับความเคารพจากนางยักษิณี ในยามราตรี (พระองค์)

ทรงบรรทมบนพระแท่นที่มีเพดานดาดด้วยผ้าม่านสีขาวที่โคนต้นไม้ขึ้นแล้วเสพ
 สัมผัสร่างกายอันเป็นที่พิชของนางยักษิณีนั่นที่เข้าไปใกล้ (พระองค์) ซึ่งเนรมิตรูป
 โฉมอันน่าจับใจอย่างยิ่ง มีอายุราว 16 ปี ตกแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่าง ด้วย
 อานุภาพแห่งนางยักษิณีนั่นได้เสด็จเข้าไปยังเมืองยักษซึ่งว่าสิริสวัสดิ์ แล้วฆ่าหมูยักษ
 ทั้งหมดที่มารวมกันเพื่อประโยชน์แก่งานมงคลของหญิงสาวที่ลักมาจากลังกาบุรี แก่
 ยักษ์ผู้เป็นหัวหน้าในเมืองนั้น แล้วครองแผ่นดินในลังกาอันมีชายฝั่งของมหาสมุทร
 เป็นขอบเขต แล้วเนรมิตตัมพปณดินขึ้นในเกาะนั้น ทรงเชิญพระราชธิดาของพระ
 เจ้าปัญจมาแล้วถอดนางกุเวณีผู้เป็นภรรยาคนแรกออก ทรงรับการอภิเษกเป็น
 พระราชาครองราชย์แล้ว ทรงเป็นผู้มีพระเดชแผ่ไปอย่างกว้างขวางในลังกาทวีปซึ่ง
 ได้นาม (ชื่อเมือง) เป็นครั้งที่สองว่าตัมพปณดิน เพราะพวกทหาร 700 นายเห็นด
 เหนือด้วยการเดินทางในมหาสมุทรแล้วนั่งลงบนพื้นเอาฝ่ามือยันพสุธาไว้ แล้ว
 มองดูฝ่ามือที่เปื้อนฝุ่นสีแดงจึงเรียกว่าตัมพปณดิน (เกาะคนมีฝ่ามือแดง)ฯ
 (MBV.111-112)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่าพระเจ้าวิชัยพร้อมทหาร 700 นายเสด็จลงเรือข้าม
 มหาสมุทรมาขึ้นฝั่งที่เกาะลังกาและพวกทหารโดนนางยักษิณีจับตัวไปขังไว้ในเมืองยักษ ภายหลังพระ
 เจ้าวิชัยทรงช่วยพวกทหารจากพวกยักษแล้วได้อภิเษกกับนางยักษิณีชื่อว่ากุเวณี และพระองค์ได้รับ
 การสถาปนาเป็นปฐมกษัตริย์บนเกาะลังกา ข้อมูลดังกล่าวได้แสดงให้เห็นนิสัยของคนป่าหรือยักษที่
 มีนิสัยดุร้ายคอยจับมนุษย์ที่เรือแตกกินเป็นอาหาร และหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการยกย้ายถิ่นฐาน
 ของพวกอารยันกล่าวคือ การแต่งงานข้ามเผ่าพันธุ์ระหว่างพระเจ้าวิชัยชาวอารยันและนางยักษิณีที่
 เป็นคนป่าหรือชาวลังกาพื้นเมืองที่อาศัยอยู่บนเกาะลังกา

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการสันนิษฐานว่ายักษที่อาศัยอยู่บนเกาะลังกาได้แก่ ชาวเวตตะที่เป็น
 กลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่เคารพบูชายักษและเป็นกลุ่มคนเชื้อสายดราวิเดียน (มิลักชะ) ที่อพยพมาจาก
 อินเดีย (ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร, 2551: 2, ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 17) นอกจากนี้มีปรากฏ
 หลักฐานสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่ายักษเป็นชนเผ่าแรกที่อาศัยอยู่ในลังกา ก่อนที่พระเจ้าวิชัยจะเสด็จมาถึง
 เกาะลังกาจากจารึกที่พบในถ้ำมาดาละยะ (Madalaya) ที่ภูเขากโपालปัพพะตะ (Gopalapabbata)
 (Athukorala, 2002: 1, อ่างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 17)

จากที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ายักษในความเชื่อดั้งเดิมของชาวลังกากล่าวคือ ชาวเวตตะ
 ผู้เป็นชนเผ่าแรกเริ่มในลังกาที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ก่อนยุคประวัติศาสตร์ และการเรียกชาวเวตตะว่า
 เป็นยักษหรือรากษร อาจเกิดขึ้นจากพื้นฐานแนวคิดในวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ประพันธ์ขึ้นในลังกา

เช่น ที่ปวงค์และมหาวงศ์เป็นต้นที่อาจเป็นภาพสะท้อนการเรียกกลุ่มชนผู้ไม่นับถือพุทธศาสนาเหล่านี้ว่าเป็นยักษ์

4.1.1.4 นาค

นาค²⁶³ กล่าวคือ ชนพื้นเมืองดั้งเดิมอีกกลุ่มหนึ่งที่นับถือบูชาซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ทางภาคตะวันตกและทางภาคเหนือของลังกาเรียกว่า นาคทวิป (ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร, 2551: 2) ในพงศาวดารลังกาอย่างมหาวงศ์กล่าวถึงนาคไว้ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาลังกาทวิปในครั้งที่ 2 เพื่อห้ามมหาสงครามระหว่างนาคผู้เป็นลุงและหลานกัน และเสด็จมาลังกาทวิปในครั้งที่ 3 เพื่อโปรดพญานาคชื่อมณีอักษิกะ ณ กัลยาณีประเทศ ส่วนในมหาโพธิวงษ์สะกล่าวสอดคล้องกับมหาวงศ์ ดังความว่า

ในครั้งที่ 3 ตั้งแต่ตรัสรู้ในปีที่ 8 (พระมณี) ทรงได้รับอาราธนานิมิตจากมณีอักษิกนาคราช ผู้เป็นลุงของมิโหทร ในวันเพ็ญวิสาขมาส (เดือน 6) ทรงแวดล้อมด้วยภิกษุ 500 รูป แล้วเสด็จไปยังเมืองของมณีอักษิกนาคราชที่กัลยาณีประเทศ ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์อันสวยงามน่าพึงใจในมณฑปรัตนชาติอันรื่นรมย์ที่เนรมิตไว้ในที่นั้น ทรงพระสำราญด้วยพระกระยาหารและน้ำล้นทิพย์จากนาคราชผู้ห้อมล้อมด้วยหมู่ นางนาคมาณวิกาแล้วบูชาด้วยวัตถุทั้งหลายมีดอกบัวสายและเครื่องลูบไล้ ล้วนทิพย์เป็นต้น แล้วทรงแสดงธรรมในที่นั้น ทรงเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ทรงแสดงพระบาทที่สุมนกุฎบรรพต ทรงทำทิวาวิหาร (พักพระอิริยาบถ) ที่เชิงบรรพต (พระองค์) พร้อมด้วยพระสาวก ทรงประทับนั่งเข้าสมาบัติที่ที่ชื่อว่าปิเจติยสถาน มหาโพธิพฤกษ์ มหาสุภ ภูปารามเจติย และทรงประทับยืนที่ลีลาเจติย ทรงสั่งสอนเหล่าเทพดาและนาคแล้วก็เสด็จไปยังชมพูทวีปฯ (MBV.132)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงการเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 ของพระพุทธเจ้าพร้อมกับพระสาวก 500 รูปตามคำทูลวิงวอนของพญานาคชื่อมณีอักษิกนาคราช ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงโปรดพญานาคมากกว่าพวกยักษ์ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าพระองค์ทรงเล็งเห็นกลุ่มชนที่เรียกตนเองว่านาค เป็นคนมีอัธยาศัยกว้างขวางและเป็นมิตรไมตรีมากกว่าพวกยักษ์ซึ่งดูดุร้าย และพญานาคพร้อมที่จะเชื่อฟังยอมรับนับถือคำสอนได้ง่ายกว่าพวกยักษ์ จากข้อมูลเกี่ยวกับนาคที่ปรากฏ

²⁶³ จิตร ภูมิศักดิ์ (2556: 240) ได้อธิบายว่า คำว่า “นาค” มาจากคำในภาษาอัสสัมที่แปลว่า คนเปลือย, แก้วผ้า หรือมาจากคำในภาษาฮินดูสตานีว่า “นัค” ที่แปลว่า คนป่าชาวเขา

ในมหาวงศ์ดังกล่าวจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าพวกนาคเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิม เช่นเดียวกับพวกยักษ์ (ปิยนาค (นิโครธา) บุณนาค, 2543: 22) นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องนาคบนเกาะลังกายังสะท้อนให้เห็นผ่านภาพสลักเป็นรูปมนุษย์นาคผู้ทำหน้าที่เป็นทวารบาล มีเศียรนาคแผ่พังพานอยู่ข้างหลัง มีมือถือหม้อน้ำอันหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ (ปรีชา นุ่นสุข, 2541: 96) ในท้ายที่สุดกลุ่มชนที่เรียกตนเองว่านาคได้หันมายอมรับนับถือพุทธศาสนาและถูกกลืนเข้าเป็นกลุ่มชนเดียวกันกับชนเผ่าสิงหล (ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร, 2551: 2)

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ามหาโพธิวิงสะได้บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวลังกาโบราณไว้อย่างน่าสนใจประกอบไปด้วยอุปปลเทพ สุมนเทพ ยักษ์ และนาค ความเชื่อเหล่านี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมในสมัยลังกาโบราณก่อนการนับถือพุทธศาสนา ครั้นเมื่อบรรพชนชาวอินโด-อารยันเดินทางโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาตั้งรกรากบนเกาะลังกาก็ได้นำเอาความเชื่อในพุทธศาสนาและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเข้ามาด้วย และในท้ายที่สุดความเชื่อในพุทธศาสนาและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้ผสมกลมกลืนเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของชาวลังกาพื้นเมือง เช่น การสถาปนาอุปปลเทพหรือสุมนเทพผู้ซึ่งเป็นเทพประจำท้องถิ่นของลังกามาแต่เดิมให้กลายเป็นหนึ่งในเทพผู้พิทักษ์พุทธศาสนา หรือเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังลังกาเพื่อปราบยักษ์หรือทรงระงับมหาสงครามระหว่างพวกนาคเป็นการแสดงให้เห็นถึงการสยบยอมภายใต้อำนาจแห่งพุทธศาสนาของพวกยักษ์และการหันมานับถือพุทธศาสนาของพวกนาค หรือว่าการสถาปนาอุปปลเทพ (เทพอุบลวัน) ให้กลายเป็นพระวิฆเนศวรตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นับได้ว่าเป็นสารัตถะทางด้านความเชื่อดั้งเดิมของชาวลังกาในสมัยโบราณที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะ

4.1.2 ความเชื่อในศาสนาพุทธ

เกาะลังกาได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียอย่างเป็นทางการในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 3 หรืออาจเป็นที่รับรู้มาก่อนหน้านั้นแล้ว (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2553: 129; ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร, 2551: 17-18) เนื่องจากปรากฏหลักฐานในที่ปวงค์และมหาวงศ์ที่กล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราชส่งพระราชโอรสคือพระมหินทเถระพร้อมกับคณะพระภิกษุเดินทางมายังลังกาทวีป และหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในศรีลังกา เช่น ศิลาจารึกอักษรพราหมณ์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชประดิษฐ์ขึ้นครั้งแรกซึ่งปรากฏตามฝาผนังถ้ำที่พระสงฆ์รุ่นแรกๆ ใช้เป็นศาสนสถาน เป็นต้น (ปรีชา นุ่นสุข, 2541: 39, 41) หลังจากนั้นไม่นาน พุทธศาสนาในลังกาได้เจริญขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะใน พ.ศ. 432 ในรัชสมัยพระเจ้าวิภูคามณีอภัย พระสงฆ์ 500 รูป ได้ร่วมกันทำสังคายนาครั้งที่ 5 และจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรก (วัชระ งามจิตร เจริญ, 2550: 20)

ความเชื่อในศาสนาพุทธที่ปรากฏอย่างชัดเจนในมหาโพธิวงศา ได้แก่ (1) ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้ากัปลังกาทวีป (2) ความเชื่อเรื่องโสฬสมหาเจดีย์ (3) ความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกา (4) ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ (5) ความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ (6) ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ (7) ความเชื่อเรื่องเทพในพุทธศาสนา และ (8) ความเชื่อเรื่องพระนางปรีชญาในพุทธศาสนมหายาน มีดังต่อไปนี้

4.1.2.1 ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้ากัปลังกาทวีป

หลักฐานในที่ปวงค์และมหาวงศ์ได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้ากัปลังกาทวีปของชาวลังกาโบราณในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 กล่าวคือ ชาวลังกามีความเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมายังลังกาทวีปถึง 3 ครั้งนับตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล ดังปรากฏความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมายังลังกาทวีปในมหาโพธิวงศาที่สันนิษฐานว่าผู้ประพันธ์สืบทอดเนื้อหาจากคัมภีร์ที่ปวงค์และมหาวงศ์ มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมายังเกาะลังกาครั้งที่ 1 ในวันเพ็ญอุสมาส (เดือน 2) ในเดือนที่ 9 หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้ โดยมีพระประสงค์เพื่อปราบยักษ์ที่อาศัยอยู่บนเกาะลังกาและตระเตรียมให้เกาะลังกาเป็นสถานที่ประดิษฐานพระศาสนาในอนาคต ดังความว่า

ในวันเพ็ญอุสมาส (เดือน 2) ในเดือนที่ 9 นับแต่ทรงตรัสรู้ (พระองค์) ได้เสด็จดำเนินเกาะลังกาที่เต็มไปด้วยยักษ์ ทรงประทับยืนบนทางพระอาทิตย์ในเบื้องบนในสมาคมของยักษ์จำนวนมากกลางเกาะลังกาในอุทยานมหานาควัน อันยาว 3 โยชน์ กว้าง 1 โยชน์ ทรงบันดาลให้ภัยเกิดขึ้นแก่พวกยักษ์ ด้วยพายุพิรุณอันเหมือนลมฝนที่เกิดขึ้นในสมัยตั้งกับ ด้วยกลุ่มหมอกมีพิษร้ายในโลกันตริกนรก ด้วยความเย็นที่หนาวเหน็บในสัตนรก และด้วยเสียงกัมปนาทแห่งท้องฟ้าและแผ่นดิน อันเช่นกับเสียงคำรามของก้อนเมฆอันเกรี้ยวกราดที่พุ่งออกจากสังข์ด้วยลมซึ่งเกิดขึ้นในสังข์วิภูกัปป ทรงได้รับการร้องขอความปลอดภัยจากพวกยักษ์เหล่านั้น จึงตรัสว่า “พวกเธอจงพร้อมกันให้ที่นั่งแก่เรา” เมื่อพวกยักษ์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์จะถวายเกาะทั้งสิ้นแต่พระองค์ ขอพระองค์จงประทานความปลอดภัยแก่พวกข้าพระองค์ด้วยเถิด” ทรงทำให้ภัยนั้นทั้งหมดอันตรธานหายไป ทรงปลุกแผ่นดินบนแผ่นดินที่พวกยักษ์ถวายแล้วประทับนั่งบนแผ่นดิน

นั้น ทรงคลี่แผ่นหนังที่ติดไฟโดยรอบ ทรงแสดงศิริทวีปแก่พวักษัผู้ได้รับความร้อน อันเช่นกับกองไฟประไลยกัลป์แผดเผา ผู้กลัวน้ำในมหาสมุทร ผู้วิ่งไปสุดขอบของ ชายฝั่งโดยรอบ เมื่อพวักษัเหล่านั้นดำรงอยู่ในศิริทวีปนั้นแล้ว ทรงให้ศิริทวีปนั้น ตั้งอยู่ในที่เดิม ทรงม้วนแผ่นหนังแล้วจึงประทับนั่งแสดงธรรมในสันนิบาตของเทพดา จำนวนมากที่มาแล้วในคราวนั้น ทรงทำธัมมาภิสัมมัย (การบรรลुरुธรรม) แก่เหล่าสัตว์ หลายโกฏิ ทรงได้รับการวิงวอนขอวัตถุสำหรับบูชาจากท้าวมหาสมุทรเทวราชผู้สิงอยู่ที่ สุมนภูมบรรพต ผู้บรรลुरुโสดาปัตติผล จึงลูบพระเศียรแล้วประทานเส้นพระเกศาสิ นิลหมดจดมีประมาณฝ่าพระหัตถ์แก่ท้าวมหาสมุทรเทวราชนั้น แล้วจึงเสด็จไปยังชมพู ทวีปฯ (MBV.130-131)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังอุทยานมหานาควันที่ตั้งอยู่บน เกาะลังกา ทรงทรมานพวักษัที่มาสมาคมกันในอุทยานนั้นด้วยวิธีการต่างๆ เช่น พายุฝน หมอกพิษ ความหนาว เสียงท้องฟ้าฟาด และแผ่นดินไหว ในท้ายที่สุดพวักษัยอมแพ้และมอบเกาะลังกาถวาย พระพุทธเจ้า ส่วนพวักษัถูกขับไปอยู่ที่ศิริทวีป

ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธเจ้าเสด็จมาลังกาครั้งที่ 2 ในวันอุโบสถ กาฬปักข์ (ข้างแรม) แห่งจัตต มาส (เดือน 5) ในปีที 5 หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้ โดยมีพระประสงค์เพื่อจะระงับมหาสงครามการแย่งชิงบัลลังก์แก้วมณีในระหว่างพวกนาคผู้เป็นลุงและหลานกัน ดังความว่า

ในครั้งที่ 2 ตั้งแต่ตรัสรู้ ในปีที 5 (พระมุนี) ทรงทอดพระเนตรเห็นความ พิณาตอย่างใหญ่หลวงของพวกนาคทั้งหลาย ในมหาสงครามที่ก่อขึ้นเพราะอาศัย บัลลังก์แก้วมณีของเหล่านาคราชทั้งหลาย ผู้เป็นลุงและหลานกัน ผู้อาศัยอยู่บนบก และในน้ำ ชื่อจุโฆทรและมโหทร ในวันอุโบสถ ในกาฬปักข์ (ข้างแรม) แห่งจัตต มาส (เดือน 5) แต่เช้าตรู่ (พระมุนี) ทรงมีท้าวสมิทธสมุณฑเทพผู้เป็นเทพดาแห่งต้นไม้ก้าง กันตันราชายตนะ (ประหนึ่ง) ฉัตรถวาย แล้วเสด็จมายังนาคทวีป ทรงประทับนั่งบน ท้องฟ้าในท่ามกลางสงคราม ทรงทำให้พวกนาคหวาดสะดุ้งด้วยความมีอำนาจ สะพริงกิ้ว เมื่อจะให้พวกนาคโล่งใจ จึงแสดงแสงสว่างแล้วทรงแสดงธรรมอันเนื่อง ด้วยความสามัคคีแก่พวกนาคผู้เบิกบานใจเข้าไปเฝ้า ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์แก้ว มณีที่ตั้งอยู่บนแผ่นดินที่พวกนาคทั้งสองฝ่ายบูชาแล้ว ทรงสารถูด้วยพระกระยา

หารและน้ำล้นทิพย์ที่พวกนาคน้อยมาถวาย ทรงทำให้พวกนาค 80 โภกิ ผู้อาศัยอยู่บนบกและในน้ำดำรงอยู่ในสรวงและศีลทั้งหลาย ทรงทำให้บัลลังก์และต้นราชายตนะตั้งมั่นในที่นั้นเพื่อให้พวกนาคเหล่านั้นได้กราบไหว้ แล้วจึงเสด็จไปสู่ชมพูทวีปฯ (MBV.131-132)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็นความฉิบหายของพวกนาคผู้เป็นลุงและหลานกันซึ่งกำลังก่อสงครามแย่งชิงบัลลังก์แก้วมณี และพระองค์ทรงบันดาลให้เกาะลังกาปกคลุมไปด้วยความมืดอย่างน่าสะพรึงกลัวเพื่อระงับมหากาฬนั้น

ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธเจ้าเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 ในวันเพ็ญวิสาขมาส (เดือน 6) ในปี 8 หลังจากทีพระองค์ตรัสรู้ เพื่อโปรดพญามณีอักษิณคราช ดังความว่า

ในครั้งที่ 3 ตั้งแต่ตรัสรู้ ในปี 8 (พระมุนี) ทรงได้รับอาราธนานิมนต์จากมณีอักษิณคราช ผู้เป็นลุงของมโหทร ในวันเพ็ญวิสาขมาส (เดือน 6) ทรงแวดล้อมด้วยภิกษุ 500 รูป แล้วเสด็จไปยังเมืองของมณีอักษิณคราชที่กัลยาณีประเทศ ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์อันสวยงามน่าพึงใจในมณฑลปรัตนชาติอันรื่นรมย์ที่เนรมิตไว้ในที่นั้น ทรงพระสำราญด้วยพระกระยาหารและน้ำล้นทิพย์จากนาคราชผู้ห้อมล้อมด้วยหมู่ นางนาคมาณวิกาแล้วบูชาด้วยวัตถุทั้งหลายมีดอกบัวสายและเครื่องลูบไล้ล้นทิพย์เป็นต้น แล้วทรงแสดงธรรมในที่นั้น ทรงเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ทรงแสดงพระบาทที่สุมนกุฎบรรพต ทรงทำทิวาวิหาร (พักพระอิริยาบถ) ที่เชิงบรรพต (พระองค์) พร้อมด้วยพระสาวก ทรงประทับนั่งเข้าสมาบัติที่ทิฆวาปีเจดีย์สถานมหาโพธิพฤกษ์ มหาสถูป ภูปารามเจดีย์ และทรงประทับยืนที่สิลาเจดีย์ ทรงสั่งสอนเหล่าเทพดาและนาคแล้วก็เสด็จไปยังชมพูทวีปฯ (MBV.132)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่าพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งภิกษุ 500 รูปเสด็จไปลังกาตามคำอาราธนาของพญานาคชื่อมณีอักษิณคราช พระองค์เสด็จไปที่กัลยาณีประเทศ ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพญานาคและบริวาร ในคราวเสร็จภัตตกิจทรงเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ เสด็จไปแสดง

พระบาทที่สุมนกุฎบรรพต ทรงทำทิวาวิหารที่เชิงบรรพตแล้ว ทรงประทับนั่งเข้าสมาบัติในที่ทิวาปี
เจดีย์สถาน มหาโพธิพฤกษ์ มหาสถูป ภูปารามเจดีย์ และทรงประทับยืนที่ศิลาเจดีย์ตามลำดับ

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้ากับลังกาทวีปของ
ชาวลังกาสันนิบาตซึ่งมีความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมายังลังกาทวีปถึง 3 ครั้งนับตั้งแต่ในสมัย
พุทธกาลและในการเสด็จมาแต่ละครั้งของพระองค์ได้รับการบันทึกไว้ในวรรณกรรมพุทธศาสนาของ
ลังกาโดยแสดงภูมิสถานสำคัญที่พระพุทธองค์เสด็จประทับนั่งเข้าสมาบัติและทรงแสดงธรรมโปรดชาว
ลังกาพื้นเมือง ต่อมาภูมิสถานเหล่านั้นได้กลายเป็นพุทธสถานสำคัญในลังกาที่เรียกว่าโสฬสมหา
เจดีย์สถานหรือโสฬสมหาสถาน

4.1.2.2 ความเชื่อเรื่องโสฬสมหาเจดีย์

โสฬสมหาเจดีย์หรือโสฬสมหาสถานเป็นความเชื่อในพุทธศาสนาที่นับถือกัน
อย่างแพร่หลายในสมัยโปโลนนารูวะ โดยเฉพาะในรัชสมัยของเจ้าปรักกมพาหุที่ 2 (พ.ศ. 1779-1813)
ดังปรากฏหลักฐานในมหาวงศ์ที่กล่าวถึงโสฬสมหาเจดีย์ไว้ว่า พระผู้ทรงเป็นนรชนสูงสุดประทับในที่
นั้นๆ ทรงทำสถานที่ 16 แห่งเป็นที่ใช้สอยสำคัญ (บริโศคเจดีย์) ในลังกานี้แล้วเสด็จกลับ ฉะนั้นลังกา
จึงไม่ตกอยู่ในอำนาจของพระราชผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ แต่จะรุ่งเรืองในอำนาจของพระราชผู้เป็น
สัมมาทิฐิ (มหา.(ไทย).80/18-19) จากข้อความดังกล่าวในมหาวงศ์แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องโสฬส
มหาเจดีย์ซึ่งทำให้ลังกาเกิดความเจริญรุ่งเรืองไม่ตกอยู่ในอำนาจของคนชั่ว ฉะนั้นชาวลังกาจึงนับถือ
และเลื่อมใสในโสฬสมหาเจดีย์เป็นอย่างมาก ดังปรากฏชื่อภูมิสถานโสฬสมหาเจดีย์ที่ประพันธ์ขึ้น
สำหรับสวดบูชาโดยเฉพาะ ดังความว่า

มหายังคณิ นาคทีป	กฤษณนิ ปาถลณจัน
ทิวาคูหิ ทิวาปี-	เจดีย์ มุตติยังคณิ
ติสสมหาวิหารณจ	โพธิ มริจวณฺณิ
สุวรรณมาลิมหาเจตี	ภูปารามาภยาคิริ
เซตวัน เสลเจดีย์	ตถา กัจจรามกั
อติ โสฬส ฐานานิ	อหิ วนฺทามิ สพฺพทา

ข้าพเจ้าขอบูชาโสฬสมหาเจดีย์ทั้งหมดคือ มหิยังคณะ นาคทวิปะ กัลยาณี
พระพุทธรบาท ทิวาคูหะ ที่ขวาปี มุติยังคณะ ติสสมหาวิหาร ศรีมหาโพธิ์ มริจวัฏฏิยะ
สุวรรณมालิกมหาเจดีย์ ฎูปาราม อภัยคีรี เขตวัน เสดเจดีย์ กาจระคามะ

(คณัฎ ปรีชาเพิ่มประสิทธิ, 2555: 373)

อย่างไรก็ตาม โสฬสมหาเจดีย์เหล่านี้ไม่ได้ปรากฏพร้อมกันทั้ง 16 แห่ง แต่ค่อยๆ ปรากฏ
เพิ่มขึ้นตามวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยอนุราธปุระในราวพุทธศตวรรษที่ 10 (รุ่งโรจน์ ธรรม
รุ่งเรือง, 2560: 11) และวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยอนุราธปุระ ได้แก่ (1) ที่ปวงศ์กล่าวถึง
โสฬสมหาเจดีย์ไว้ 4 แห่ง คือ นาคทวิปะเจดีย์ กัลยาณีเจดีย์ ที่ขวาปีเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ทีป.
2/14-15) (2) มหาวงศ์กล่าวถึงโสฬสมหาเจดีย์ไว้ 9 แห่ง คือ มหิยังคณเจดีย์ นาคทวิปะเจดีย์ กัลยาณี
เจดีย์ พระพุทธรบาทบนยอดเขาสุมนกฎู เขิงเขาสุมนกฎู (ถ้าทิวาคูหา) ที่ขวาปีเจดีย์ ต้นพระศรีมหา
โพธิ์ ฎูปาราม และเสดเจดีย์ (มหา.1/42, 67-69, 75, 77-82) (3) ทาฐาธาตุงศ์กล่าวถึงโสฬสมหา
เจดีย์ไว้ 10 แห่ง คือ มหิยังคณเจดีย์ นาคทวิปะเจดีย์ กัลยาณีเจดีย์ พระพุทธรบาทบนยอดเขาสุมนกฎู
ถ้าทิวาคูหา ที่ขวาปีเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มหาสฎูป (สุวรรณมालิกเจดีย์) ฎูปาราม และสิลาสฎูป
(เสดเจดีย์) (ทาฐา.26-27) และ (4) สมันตปาสาทิกากล่าวถึงโสฬสมหาเจดีย์ไว้ 6 แห่ง คือ มหาเจดีย์
(สุวรรณมालิกเจดีย์) ฎูปาราม ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มุติงคณเจดีย์ ที่ขวาปีเจดีย์ และกัลยาณีเจดีย์²⁶⁴
(วิ.อ.1/90)

ส่วนในมหาโพธิ์วังสะเป็นวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยอนุราธปุระตอนปลายได้
กล่าวถึงโสฬสมหาเจดีย์ไว้ 9 แห่ง คือ มหิยังคณเจดีย์ นาคทวิปะเจดีย์ พระพุทธรบาทบนสุมนกฎูบรรพต
ทิวาวิหารที่เขิงบรรพต ที่ขวาปีเจดีย์ มหาโพธิ์พฤกษ์ มหาสฎูป (สุวรรณมालิกเจดีย์) ฎูปารามเจดีย์
และสิลาเจดีย์ มีดังต่อไปนี้

4.1.2.2.1 มหิยังคณเจดีย์

มหิยังคณเจดีย์เป็นภูมิสถานแห่งแรกที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายัง
ลังกาทวิปะ ดังปรากฏข้อความในมหาวงศ์ที่ระบุไว้ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาลังกาเพื่อปราบยักษและ
ตระเตรียมเกาะลังกาให้เป็นดินแดนสำหรับประดิษฐานพระพุทธศาสนาและทรงประทานพระเกศา
ธาตุแก่สุมนเทพบุตร จากนั้นได้สร้างพระสฎูปบรรจุพระเกศาธาตุไว้ ต่อมาพระอรหันต์นามว่าสรฎูได้

²⁶⁴ ตติย ปญจสตถิกขุปริวาริ อากนตวา มหาเจดियฎุฐานเ จ ฎูปารามเจดियฎุฐานเ จ มหาโพธิ์ปติฎุฐานเ
จ มุติงคณเจดियฎุฐานเ จ ที่ขวาปีเจดियฎุฐานเ จ กัลยาณียเจดियฎุฐานเ จ นิโรธสมาปตตี สมာปชชิตวา นิสีทิ. (วิ.อ.
1/90)

นำพระธาตุส่วนพระศอมาประดิษฐานไว้ในมหายังคณเจดีย์ (มหา.(ไทย).1/19-43) ส่วนมหาโพธิ์วงสะ แม้ไม่ได้ระบุถึงการสร้างมหายังคณเจดีย์ไว้อย่างชัดเจน แต่ผู้ประพันธ์เล่าถึงเหตุการณ์เดียวกันในมหาวงศ์ซึ่งเป็นอันสันนิษฐานได้ว่าต่อมาสถานที่แห่งนั้นจะเป็นที่ประดิษฐานมหายังคณเจดีย์ ดังความว่า

...(พระพุทธเจ้า) ทรงม้วนแผ่นหนังแล้วประทับนั่งแสดงธรรมในสันนิบาตของเทพดาจำนวนมากที่มาแล้วในคราวนั้น ทรงทำธัมมาภิสมัย (การบรรลุดุธรรม) แก่เหล่าสัตว์หลายโกฏิ ทรงได้รับการวิงวอนขอวัตถุสำหรับบูชาจากท้าวมหาสุมนเทวราชผู้สิงอยู่ที่สมณภูมิตบผู้บรรลุโศดาปัตติผล จึงลูบพระเศียรแล้วประทานเส้นพระเกศาสีนิลหมดจดมีประมาณฝ่าพระหัตถ์แก่ท้าวมหาสุมนเทวราชนั้น แล้วจึงเสด็จไปยังชมพูทวีปฯ (MBV.131)

ในปัจจุบันมหายังคณเจดีย์นั้นตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำมหาเวฬุคิงคา ถนนแคนดี-มีกาวัตตะ (A26) ในจังหวัดอุวะ (ลังกา กุมาร, 2555: 242) นอกจากนี้ ความสำคัญของมหายังคณเจดีย์ได้ส่งอิทธิพลต่อการสร้างวัดมเหยงคณ์ในประเทศไทยในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ โดยปรากฏรูปแบบการสร้างองค์พระเจดีย์ที่มีรูปปั้นช้างล้อมรอบรวมถึงขนาดขององค์พระเจดีย์ที่มีลักษณะเหมือนกันทุกประการ (दनัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 14)

4.1.2.2.2 นาคทวิปเจดีย์

นาคทวิปเจดีย์เป็นภูมิสถานที่ประดิษฐานบัลลังก์แก้วมณีของพวกนาคซึ่งได้ทูลถวายแด่พระพุทธเจ้าในคราวเสด็จมาลังกาครั้งที่ 2 ดังปรากฏข้อความในมหาวงศ์ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมายังลังกาทวิปเพื่อทรงระงับมหาสงครามระหว่างมโหทรนาคราชผู้เป็นลุงและจู่โพทหผู้เป็นหลานที่ทะเลาะกันแย่งชิงบัลลังก์แก้วมณี ภายหลังพระพุทธเจ้าทรงชี้โทษของการทะเลาะวิวาทและอานิสงส์ของความสามัคคีจึงทำให้พญานาคทั้งสองจึงมีจิตศรัทธาเลื่อมใสแล้วทูลถวายบัลลังก์แก้วมณีแด่พระพุทธเจ้าและก่อบพระเจดีย์เป็นอนุสรณ์สถาน (มหา.(ไทย).1/44-70) ส่วนในมหาโพธิ์วงสะเล่าว่าพวกนาคถวายบัลลังก์แก้วมณีและประดิษฐานต้นราชายตนะ ดังความว่า

...(พระพุทธเจ้า) ทรงแสดงแสงสว่างแล้วทรงแสดงธรรมอันเนื่องด้วยความ
 สามัคคีแก่พวกนาคผู้เบิกบานใจเข้าไปเฝ้า ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์แก้วมณีที่ตั้งอยู่
 บนแผ่นดินที่พวกนาคทั้งสองฝ่ายบูชาแล้ว ทรงสำราญด้วยพระกระยาหารและน้ำ
 ล้วนทิพย์ที่พวกนาคน้อมมาถวาย ทรงทำให้พวกนาค 80 โกฏิ ผู้อาศัยอยู่บนบกและ
 ในน้ำดำรงอยู่ในสภาวะและศีลทั้งหลาย ทรงทำให้บัลลังก์และต้นราชายตนะตั้งมั่นใน
 ที่นั้นเพื่อให้พวกนาคเหล่านั้นได้กราบไหว้ แล้วจึงเสด็จไปสู่ชมพูทวีปฯ (MBV.131-
 132)

ในปัจจุบันนาคทวีปเจดีย์นั้นตั้งอยู่บนเกาะไนนาติวูตี (Nainativu Island) บริเวณคาบสมุทร
 จัฟฟนา (Jaffna Peninsula) และวัดแห่งนี้ถูกพราหมณ์รื้อทำลายยึดครองแล้วสร้างเทวาลัยขึ้นมา
 แทน ภายหลังต่อมาโปรตุเกสเข้ายึดครองหัวเมืองเหนือจัฟฟนาแล้วทำลายเทวาลัยอีกนำเอาซากอิฐไป
 ก่อสร้างป้อมปราการและโบสถ์คริสต์ (ลังกามูร, 2555: 88)

4.1.2.2.3 พระพุทธบาทบนสุมนภูฏบรรพต

รอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนภูฏบรรพตเป็นภูมิสถานที่มี
 ประดิษฐานรอยพระบาทเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จมายังลังกาทวีปในครั้งที่ 3
 ดังปรากฏข้อความในมหาวงศ์ว่าพระองค์ทรงประทับรอยพระบาทไว้บนยอดเขาสุมนภูฏ (มหา.1/77)
 และในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนฟาเหียนที่เดินทางมาถึงลังกาในพุทธศตวรรษที่ 10 ซึ่งได้
 กล่าวถึงพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนภูฏไว้เหมือนกัน ดังความว่า “...พระองค์ได้ทรงเหยียบพระบาท
 ข้างหนึ่งลง ณ ที่เหมือนครหลวงและอีกข้างหนึ่งทรงเหยียบลงบนยอดภูเขา...” (พระยาสุรินทรภักขัย,
 2561: 195) อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานในมหาวงศ์และบันทึกการเดินทางของหลวงจีนฟาเหียนทำให้
 สันนิษฐานได้ว่ารอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนภูฏควรเป็นที่รับรู้อย่างแพร่หลายมาก่อนพุทธ
 ศตวรรษที่ 10 แม้ในมหาโพธิวิงสะที่ประพันธ์ขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ก็กล่าวถึงรอยพระ
 บาทแห่งนี้ไว้เช่นเดียวกับมหาวงศ์

ถึงอย่างนั้น คติการบูชารอยพระพุทธบาทบนภูเขาสุมนภูฏนั้นเพิ่งปรากฏความสำคัญที่สุดใน
 สมัยเมืองโปโลนนารูระเป็นราชธานีกล่าวคือ ในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533:
 21) ดังปรากฏหลักฐานในจุลวงศ์ว่าพระเจ้าวิชัยพาหุ (พ.ศ. 1598-1653) ได้เสด็จขึ้นไปนมัสการรอย
 พระพุทธบาทนี้และได้ทรงทำบุญอุทิศสิ่งของทั้งสร้างอาคารและสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่มีศรัทธาไปนมัสการ (Geiger, 1973: 64-67, อ้างถึงใน นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 21)

และในวรรณกรรมบาลีอย่างสมันตกุฎวณณาที่ประพันธ์ขึ้นโดยพระเวทเทเถระในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการบูชารอยพระพุทธบาทบนภูเขาสุมนกุฎเช่นกัน (พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2563: 211-214)

ในปัจจุบันชาวพุทธศรีลังกาเรียกรอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกุฎว่า ศรีปาทะ (Adam's Peak) โดยรอยพระพุทธบาทแห่งนี้อยู่ห่างจากเมืองเสตตันไปทางทิศใต้ประมาณ 30 กิโลเมตร และในวันเพ็ญเดือนธันวาคมถึงวันเพ็ญเดือนเมษายนของทุกปีจะมีเทศกาลขึ้นเขานมัสการศรีปาทะ (ลังกามูร, 2555: 294-295) นอกจากนี้ ในการดูแลรอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกุฎแห่งลังกานั้น มีคณะสงฆ์มีลัตตะปกครองวัดบนเขาสุมนกุฎโดยจะเลือกพระสงฆ์จากจังหวัดสาบาระกามูวะ (Sabaragamuwa) เท่านั้นให้เป็นหัวหน้าพระสงฆ์ที่ดูแลวิหารพระพุทธบาท โดยคณะสงฆ์มีลัตตะจะกำหนดวันที่ต้องเลือกหัวหน้าพระสงฆ์ หลังจากทีเลือกกันได้ พระสังฆราชสยามนิกายก็มีสิทธิ์คัดค้านได้ หัวหน้าพระสงฆ์บนภูเขาสุมนกุฎสามารถเลือกพระสงฆ์ 4 รูปเพื่อขึ้นไปดูแลวิหารพระพุทธบาทในช่วงฤดูของการแสวงบุญและยังสามารถเลือกคนที่จะเป็นผู้จัดการวัดได้ด้วย (Aksland, 2001: 117, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 332)

4.1.2.2.4 ถ้ำทิวาคูหา

ถ้ำทิวาคูหาเป็นภูมิสถานที่พระพุทธเจ้าประทับพักผ่อนพระอิริยาบถตอนกลางวันหลังจากที่พระองค์เสด็จลงมาจากยอดเขาสุมนกุฎบรรพต อย่างไรก็ตาม ภูมิสถานแห่งนี้ได้เรียกชื่อแตกต่างกันออกไป เช่น ในมหาวงศ์และมหาโพธิวิงสะไม่ได้ระบุโดยตรงว่าเป็นถ้ำหรือคูหา แต่ให้ข้อมูลเพียงว่าพระองค์ประทับพักผ่อนที่เชิงเขา (ทิวาวิหาร) ส่วนในสมันตกุฎวณณาให้ข้อมูลชื่อภูมิสถานแห่งนี้แตกต่างออกไปว่า ถ้ำของพระผู้มีพระภาคเจ้า (ภควาคูหา) (พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2563: 492)

จากข้อมูลเหล่านั้น สันนิษฐานได้ว่าภูมิสถานที่พระพุทธเจ้าประทับพักผ่อนพระอิริยาบถในเวลากลางวันเป็นถ้ำที่ตั้งอยู่ ณ เชิงเขาที่อาจจะเป็นเชิงเขาสุมนกุฎบรรพต แม้ว่าในปัจจุบันถ้ำทิวาคูหายังไม่อาจที่จะระบุถึงที่ตั้งได้อย่างแน่ชัด (Wimalajothi, 2000: 77, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2562: 106) แต่มีนักวิชาการบางท่าน ได้แก่ เทรานียากาละ (Deraniyagala) เชื่อว่าถ้ำทิวาคูหาเป็นถ้ำเดียวกันกับถ้ำที่มีชื่อว่า “ภควาเลนนะ” ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ภูเขาสุมนกุฎบรรพตที่ต่ำจากยอดเขาประมาณ 900 เมตร (Aksland, 2001: 37-38, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2562: 106) และเหตุที่ถ้ำแห่งนี้ได้รับการเรียกขานว่า “ภควาเลนนะ” อาจเป็นเพราะการกร่อนเสียงในภาษาสิงหลซึ่งเรียกว่าบะตะโตตะเลนนะ (Batatotalana) และถ้ำแห่งนี้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในสมัย

อาณาจักรแคนดี เมื่อพระเจ้ากัรติราชสิงหะโปรดให้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ (ลังกามูร, 2555: 353-354)

4.1.2.2.5 ที่ฆวาปีเจดีย์

ที่ฆวาปีเจดีย์เป็นภูมิสถานที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งเข้าสมาบัติ ก่อนที่พระองค์จะเสด็จเข้าไปยังอุทยานมหาเมฆวัน และคำว่าที่ฆวาปีนั้นมีความหมายว่าบึง ซึ่งเป็นแหล่งเก็บน้ำสำหรับบริโภคของคนในสมัยนั้น (Dhamika, 2018: 197) ที่ฆวาปีเจดีย์นั้นตั้งอยู่ในตำบลอัมปะระ (Ampara) ด้านตะวันออกของศรีลังกา (दनัย प्रिषाเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 332) ตามหลักฐานที่ปรากฏในมหาวงศ์กล่าวถึงพระเจ้าสัทธาติสสะโปรดให้สร้างที่ฆวาปีวิหารพร้อมพระเจดีย์ ทรงให้ทำเครื่องประดับด้วยรัตนนานาชนิดไว้ที่พระเจดีย์ ทรงให้ทำมาลัยทองคำงดงามขนาดเท่าล้อรถ คล้องไว้ที่ปล้องไฉนแต่ละแห่งที่พระเจดีย์ อีกทั้งพระองค์ทรงประทับอยู่ที่ฆวาปีนั้นด้วย (มหา.33/9-114) ครั้นสมัยของพระเจ้าเสนารัตกษัตริย์แห่งอาณาจักรแคนดี (พ.ศ. 2147-2178) พระองค์ทรงอนุญาตให้ชาวมุสลิมย้ายเข้าพักอาศัยเพื่อหลบภัยจากการรุกรานของโปรตุเกส จึงเป็นเหตุให้มีการรุกรานล้อมครอบพื้นที่บริเวณวัด ปัจจุบันที่ฆวาปีเจดีย์อยู่ในสภาพเหมือนครั้งอดีตยังไม่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์แต่อย่างใด (ลังกามูร, 2555: 262)

4.1.2.2.6 มหาโพธิพฤกษ์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นหนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จประทับนั่งเข้าสมาบัติและทรงปรารภว่าภูมิสถานแห่งนี้จะเป็นสถานที่ประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระองค์ ดังปรากฏข้อความในทีปวงศ์ว่า “...(พระพุทธเจ้า) ก็เหาะไปลงที่มหาเมฆวันอันเป็นที่ตั้งไม้ศรีมหาโพธิ์ ที่นั่นเป็นที่ตั้งไม้ศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ มาถึง 3 ต้นแล้ว ครั้นเสด็จไปถึงที่นั่นก็ทรงเข้ามา ทรงแฉว่า ที่นี้เป็นที่ตั้งไม้ศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์มาแล้ว ในอนาคตไม้ศรีมหาโพธิ์ของเราจักตั้งอยู่ที่นี้...” (ทีป.1/15)

จากเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ หน่อพระศรีมหาโพธิ์จากอินเดียได้ประดิษฐานบนเกาะลังกา เมื่อ พ.ศ. 255 (สุริย์ ภูมิสมร, 2546: 32) สอดคล้องกับข้อความในมหาวงศ์ว่าพระสังฆมิตตาเถรีเป็นผู้ทำหน้าที่อุ้มหน่อพระศรีมหาโพธิ์กิ่งด้านขวาทางทิศใต้มาปลูกในพระราชอุทยานมหาเมฆวัน เมื่อคราวปลูกหน่อพระศรีมหาโพธิ์ในพระราชอุทยานมหาเมฆวันนั้น หน่อพระศรีมหาโพธิ์ได้แสดงอภินิหารีย์ลอยขึ้นท้องฟ้า เมื่อพระอาทิตย์ตกดินจึงลอยลงมาประดิษฐานในพื้นดิน จากนั้นมีเมฆ

หมอกปกคลุมหน่อพระศรีมหาโพธิ์จนถึง 7 วัน ในวันสุดท้ายเมฆหมอกจึงเผยให้เห็นหน่อพระศรีมหาโพธิ์ที่กลายเป็นต้นไม้สูงใหญ่ มีผล 5 ผล เมื่อแต่ละผลร่วงหล่นลงมาก็แตกกิ่งก้านสาขาเป็นหน่อพระศรีมหาโพธิ์มีผลละ 8 ต้น รวมเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้งหมด 40 ต้น และพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงโปรดให้ปลูกหน่อพระโพธิ์ทั่วทั้งเกาะลังกา (มหา.19/1-84)

เมื่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ประดิษฐานในลังกาอย่างมั่นคงแล้ว ต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้เป็นที่เคารพนับถือและสักการบูชาของมหากษัตริย์ลังกาทุกพระองค์ ดังหลักฐานในมหาวงศ์ว่าพระเจ้าทูลุฐคามณีอภัยทรงบริจาคพระราชทรัพย์ 100,000 กหาปณะ เพื่อกระทำการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ (มหา.(ไทย).28/1) หรือการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระเจ้าภาติกราชว่าพระองค์ทรงประกอบพิธีสุธามงคล (เจิมปูนขาว) แก่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และพิธีสงฆ์พระศรีมหาโพธิ์ (มหา.(ไทย).34/58) หรือในรัชสมัยของพระเจ้าธตฺตเสนาะทรงให้ทำพิธีสงฆ์บูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยการเฉลิมฉลองต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ โปรดให้สร้างเรือโลหะ 16 ลำลอยบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงให้ทำเครื่องประดับและการอภิเษกแก่พระจอมมุนี นับแต่ได้ประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ลังกา พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้จัดพิธีบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ 12 ปี (มหา.(ไทย).38/55-57) สิ่งเหล่านี้นับได้ว่าเป็นพระจริยาวัตรที่กษัตริย์ลังกาผู้นับถือพุทธศาสนาทุกพระองค์ทรงกระทำบำเพ็ญต่อเนื่องกันมาอย่างยาวนาน สืบเนื่องถึงสมัยปัจจุบันพุทธศาสนิกชนชาวลังกาเมื่อไปกราบไหว้บูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์มักจะนุ่งห่มด้วยผ้าสีขาวและนำเอานม น้ำ และผงขมิ้นไปด้วย (สุริย์ ภูมิสมร, 2546: 33)

4.1.2.2.7 มหาสถูป (สุวรรณมาลิกเจดีย์)

มหาสถูปหรือสุวรรณมาลิกเจดีย์เป็นภูมิสถานที่พระพุทธเจ้าเคยประทับนั่งเข้าสมาบัติ ตามหลักฐานในมหาวงศ์ได้ระบุถึงการสร้างพระเจดีย์องค์นี้ว่า หลังจากพระเจ้าทูลุฐคามณีทรงรบชนะพวกทมิฬ พระองค์ได้เสด็จไปบูชาพระศรีมหาโพธิ์และทอดพระเนตรเห็นศิลาจารึกที่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะปักไว้²⁶⁵ จึงปรารถนาจะสร้างพระสถูปขึ้น หากแต่การก่อสร้างพระสถูปยังไม่แล้วเสร็จพระเจ้าทูลุฐคามณีก็เสด็จสวรรคต ภายหลังพระมหาสถูปได้สำเร็จเสร็จสิ้นในรัชสมัยของพระเจ้าสัทธาติสสะผู้เป็นพระกนิษฐา (มหา.(ไทย).28/1-44, มหา.(ไทย).32/1-84)

ส่วนในมหาโพธิวงศ์กล่าวถึงพระเจดีย์องค์นี้ว่าพระมหินทเถระทรงทำนายว่าสถานที่แห่งนี้จะเป็นที่ประดิษฐานมหาสถูปชื่อรัตนาลุกเจดีย์ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะปรารถนาที่จะสร้างพระ

²⁶⁵ ปัจจุบันศิลาจารึกหรือเสาแปดเหลี่ยมของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะยังปรากฏอยู่นอกกำแพงของพระมหาสถูปทางด้านทิศเหนือ (Fabry, 2005: 17, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 179)

สถูปองค์นี้ แต่พระเถระทรงคัดค้านและถวายพระพรว่าพระเจ้าพระเจ้าทุณฐคามณีพระนัดดาของพระองค์จะเป็นผู้สร้างพระเจดีย์องค์นี้ และพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะโปรดให้เขียนจารึกปักไว้ ดังความว่า

(พระเถระ) ทูลว่า “ดูกรมหาบพิตร ในอนาคตนี้ สถานที่นี้ที่พระตถาคตเจ้า 4 พระองค์ใช้สอยจักเป็นมหาสถูปไม่มีสิ่งเปรียบชื่อว่ารัตนवालुकเจดีย์ มีความสูง 120 รัตนะ ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้เนรมิตรูปพระวรกายของพระทสพลด้วยธาตุทั้งหลายเพียงเท่านั้นแล้วทรงบรรทม ด้วยประการฉะนี้” เมื่อพระราชารัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ โยมจักให้สร้างสถูปนี้นั่นเอง” ทูลแล้วว่า “ดูกรมหาบพิตร กิจเหล่านี้ของพระองค์ยังมีอีกมาก ขอพระองค์โปรดรับสั่งให้ทำกิจเหล่านั้นเถิด พระโอรสของพระมหานาคผู้เป็นพระภคตาของพระองค์ทรงพระนามว่ายัญญาลติสสะ โอรสของพระเจ้ายัญญาลติสสะนั้นทรงพระนามว่าโคธฎาภัย โอรสของพระเจ้าโคธฎาภัยจักเป็นพระราชาทรงพระนามว่ากากัณติสสะ พระโอรสของพระเจ้ากากัณติสสะนั้นจะเป็นพระราชาทรงพระนามว่าทุณฐคามณีอภัย (ส่วน) พระองค์เอง มีกองทัพยิ่งใหญ่ ทรงแวดล้อมด้วยมหาโยธา 10 เหล่าทัพ แล้วเสด็จขึ้นสู่คชราชมหาโยธาอันมีชื่อว่ากัณทุละ แล้วเสด็จมาจากมัลยะ ทรงรบกับพระเจ้าเอฬารทมิฬ (พระองค์) ผู้ทรงชนะสงครามแล้ว ผู้กวนมหาสมุทรคือสมรภูมิรบ ผู้ครอบครองมณฑลแห่งแผ่นดินทั้งสิ้น ผู้มีกำลังมาก เป็นพระนัดดาของพระองค์ ผู้แบ่งแยกแผ่นดินเป็นเขมขัดคือชายฝั่งมหาสมุทร จักให้สร้างสถูปไว้ในที่นี้” แล้วทรงให้พระราชารเลื่อมใสฯ (MBV.132-133)

จากข้อมูลจะเห็นว่าในมหาโพธิ์วังสะเรียกสถูปองค์นี้ว่ารัตนवालुकเจดีย์ ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งที่ระบุถึงพระเจดีย์องค์นี้ ในปัจจุบันชาวศรีลังกาเรียกสุวรรณมาลิกเจดีย์ว่าวันเวลลิสัยยะ และมหาเจดีย์องค์นี้เป็นมหาเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดของเมืองอนูราธปุระ มีความสูง 338 ฟุต เส้นผ่าศูนย์กลาง 942 ฟุต (दनัย प्रिषाเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 190) นอกจากนี้มีนักวิชาการสันนิษฐานว่าสุวรรณมาลิกเจดีย์เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระพุทธรูปไว้ (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 20) สอดคล้องกับบันทึกการเดินทางของหลวงจีนฟาเหียนที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเหมือนนครหลวงซึ่งอาจจะเป็นสุวรรณมาลิกเจดีย์ ดังความว่า “...พระองค์ได้ทรงเหยียบพระบาทข้างหนึ่งลง ณ ที่เหมือนนครหลวงและอีกข้างหนึ่งทรงเหยียบลงบนยอดภูเขา...” (พระยาสุรินทรภักขี, 2561: 195)

4.1.2.2.8 ญปารามเจดีย์

ญปารามเป็นภูมิสถานที่พระพุทธเจ้าเคยประทับนั่งเข้าสมาบัติ เมื่อครั้งเสด็จมาลังกาทวีปในครั้งที่ 3 อีกทั้งก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานทรง อธิษฐานให้พระธาตุรากขวัญเบื้องขวาของพระองค์มาประดิษฐานที่ญปารามและแสดงยมกปาฏิหาริย์ ตามหลักฐานในมหาโพธิวิงสะกล่าวถึงญปารามเจดีย์ว่าพระมหินทเถระรับสั่งให้สุมนสามเณรไปทูลขอ พระธาตุรากขวัญเบื้องขวาจากพระอินทร์แล้วอัญเชิญมาประดิษฐานที่ญปารามเจดีย์ซึ่งเคยเป็นภูมิ สถานประดิษฐานบริโศกเจดีย์ คือ ธมกรก ประคดรัต และผ้าสาฎกสรองน้ำ (ผ้าอาบน้ำฝน) ของ พระพุทธเจ้าในอดีต 3 พระองค์ ดังความว่า

ครั้งนั้น พระราชาสั่งให้ข้าราชการที่ส่วนนั้นที่ห้อมล้อมด้วยพุ่มไม้ต่างๆ มี กระพุ่มและกอดอกไม้เป็นต้น อันมีเรียวกิ่งสะพรั่งไปด้วยหนาม ครั้นทรงทราบความ ต้องการของช่างตัวประเสริฐแล้ว รับสั่งให้นำก้อนดินเหนียวจากบึงอภัยวาปีที่มีน้ำ แห้งขุดมาอย่างเร่งรีบ แล้วทำฐานประมาณเท่ากระพ่องช่างตัวประเสริฐ จึงเริ่ม เพื่อจะปั้นอิฐๆ เมื่อนั้น พญาช่างยืนแล้วในมณฑปอันประดับประดาด้วยดอกไม้มี กลิ่นหอมในที่นั้นในเวลากลางวันตลอด 2-3 วัน ได้รักษาพื้นที่ประดิษฐานพระสถูป ในกลางคืนๆ ลำดับนั้น พระราชารับสั่งให้ก่อพื้นที่ (ฐาน) แล้วตรัสถามพระเถระว่า “โยมพึงสร้างพระสถูปมีรูปลักษณะเช่นไรขอรับ” เมื่อพระเถระทูลว่า “เช่นกับกอง ข้าวเปลือก มหาบพิตร” ตรัสแล้วว่า “ขอรับ ท่านผู้เจริญ” รับสั่งให้ก่อพระสถูป ขนาดพระขงฆ์แล้วให้กระทำสักการะใหญ่ เพื่อต้องการจะยกพระธาตุขึ้น ชาวเมือง ทั้งสิ้นและชาวชนบทประชุมกันแล้วเพื่อชมการฉลองพระธาตุฯ ในสมัยนั้น พระ สรีระธาตุของพระทศพลได้เหาะขึ้นสู่เวหาสประมาณชั่วตาล 7 ต้นจากกระพ่องช่าง ให้สายน้ำและท่อไฟแห่งพรหมทั้ง 6 พวยพุ่งออกจากส่วนของพระธาตุทั้งหลาย เหล่านี้ฯ ทรงยังความเร้าร้อนแห่งพื้นของตัมพณนิให้สงบลงด้วยหยาดน้ำที่พุ่ง ออกจากพระธาตุนั้น ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แก่มหาชน อันคล้ายกับปาฏิหาริย์ที่ พระทศพลทรงแสดงแล้ว ณ โคนต้นคณทามพฤกษ์ แล้วข้ามลงมาประดิษฐานบน กระหม่อมของพระราชาฯ พระราชาสำคัญอยู่ว่าการได้ความเป็นมนุษย์มีผลมาก ได้ ทำสักการะอย่างยิ่งใหญ่ ให้ประดิษฐานพระธาตุแล้วฯ แผ่นดินไหวได้มีแล้วพร้อมกับการประดิษฐานพระธาตุฯ (MBV.142-143)

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นถึงรูปแบบการก่อสร้างอุปรามาเจดีย์ของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะที่มีฐานเจดีย์เหมือนกองข้าวเปลือก และการแสดงยมกปาฏิหาริย์ตามคำอธิษฐานของพระพุทธเจ้าก่อนจะเสด็จปรินิพพาน นอกจากนี้ มหาโพธิวงษะยังได้กล่าวถึงการประดิษฐานหน่อพระศรีมหาโพธิ์ที่อุปรามาและเป็นสถานที่สังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกของลังกาดด้วย (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536: 166-169, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2552: 107)

อุปรามาเจดีย์นี้ได้ชื่อว่าเป็นสถูปองค์แรกที่สร้างขึ้นในศรีลังกาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 3 ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 5 พระเจ้าลัญชติสสะทรงล้อมพระสถูปองค์นี้ด้วยเครื่องไม้อย่างที่เรียกว่าวฏฐาเค²⁶⁶ และในพุทธศตวรรษที่ 12 พระเจ้าอัคโคโพธิที่ 2 ทรงปรับปรุงวฏฐาเคด้วยการใช้เสาหินแทนเครื่องไม้รวมทั้งได้ทำหลังคาเป็นรูปทรงกรวยครอบคลุมไว้ ในปัจจุบันสถูปองค์นี้กลายเป็นเจดีย์ทรงระฆังคว่ำอันเกิดจากการบูรณะปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. 405 (ปรีชา นุ่นสุข, 2541: 74)

4.1.2.2.9 สिलाเจดีย์

สिलाเจดีย์เป็นภูมิสถานที่พระพุทธเจ้าเคยประทับยืนภายหลังที่พระองค์ออกจากสมบัติ ในปัจจุบันมีข้อสันนิษฐานว่าเจดีย์องค์นี้ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเขตวันเจดีย์ สร้างขึ้นโดยพระเจ้าลัญชติสสะ พระเจดีย์และลานพระเจดีย์สร้างขึ้นด้วยหินจึงเรียกกันว่าสिलाเจดีย์หรือเสลาเจดีย์ (Sela Cetiya) และพระเจดีย์มีเส้นผ่านศูนย์กลางราว 37.5 ฟุต (Wimalajothi, 2000: 18, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2562: 107)

สรุปข้อมูลที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด โสฬสมหาเจดีย์ปรากฏในมหาโพธิวงษะเพียง 9 แห่งเท่านั้น ส่วนที่ไม่ปรากฏในมหาโพธิวงษะ ได้แก่ กัลยาณีเจดีย์ มุติงคณเจดีย์ ติสสมหารามเจดีย์ มริจวัฏฐียเจดีย์ อภัยคีรีเจดีย์ เขตวันเจดีย์ และกตรคามเจดีย์ ส่วนโสฬสมหาเจดีย์ที่ไม่ปรากฏในมหาโพธิวงษะอาจเป็นเพราะว่าผู้ประพันธ์ตัดจบเนื้อเรื่องที่มีการเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 เช่นเดียวกับมหาวงศ์

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องโสฬสมหาเจดีย์มิได้เป็นที่นับถือเพียงแคในลังกาเท่านั้น แต่ยังคงอิทธิพลต่อผู้คนที่ยอมรับนับถือพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ด้วย เช่น พม่าหรือไทย

²⁶⁶ วฏฐาเค คือ สถูปที่ตั้งอยู่บนลานประทักษิณ มีบันไดทอดขึ้นไป 7-8 ชั้น องค์สถูปสร้างเป็นแบบล้อมฟางโดยมีเสาหินเรียงรายอยู่ 3 แถว แต่เดิมมีหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องครอบคลุมอยู่อีกชั้นหนึ่ง เป็นสถูปที่มีประตูทางเข้าทั้ง 4 ด้าน ในแต่ละด้านประกอบด้วยราวบันไดทวารบาลศิลาและอัฒจันทร์ประกอบกัน (ปรีชา นุ่นสุข, 2541: 79)

สำหรับดินแดนในประเทศไทยที่รับอิทธิพลความเชื่อทางพุทธศาสนาจากลังกา ความเชื่อเรื่องโสฬสมหาเจดีย์ได้เป็นที่รับรู้กันอย่างแพร่หลายในดินแดนแห่งนี้ด้วย ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ที่กล่าวถึงพระภิกษุกลุ่มหนึ่งเดินทางไปบวชเรียนใหม่ที่ลังกาเมื่อ พ.ศ. 1967 แล้วเดินทางไปนมัสการพระทันตธาตุ พระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏ และมหาสถาน 16 แห่ง (รุ่งโรจน์ธรรมรุ่งเรือง, 2560: 16) แม้ในสมัยอยุธยาในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163-2171) มีหลักฐานว่าพระภิกษุกลุ่มหนึ่งเดินทางไปลังกาเพื่อบูชารอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกูฏเช่นกัน (กรมศิลปากร, 2511: 24) จวบจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักฐานที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปริวิตกถึงพระศาสนาในลังกาและทรงพระราชศรัทธาจะบูชาพระเจดีย์ฐานในลังกาทวีป โปรดให้สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) จัดหาพระภิกษุเดินทางไปลังกาทวีป และโปรดให้จัดส่งเครื่องบรรณาการสำหรับสักการบูชาพระเจดีย์ฐาน 15 ตำบล มีรายนามดังนี้

พระมหียังคณเจดีย์ 1 นาคที่ปังคณเจดีย์ 1 กัลยาณีเจดีย์ 1 พระพุทธบาท-
 เขาสุมนกูฏ 1 ทิวาคูหังคณเจดีย์ 1 ทิมวาปังคเจดีย์ 1 มุติยังคณเจดีย์ 1
 ดิสสมหาวิหาร 1 พระมหาโพธิ์ 1 มริจิวฎียเจดีย์ 1 ภูปาราม 1 อภัยศิริยเจดีย์ 1
 เขตวันมหาวิหาร 1 เสลเจดีย์ 1 กัจจรรคามกณเจดีย์ 1 เป็น 15 ตำบล

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546: 304-307)

ถึงแม้ว่าในรายนามดังกล่าวระบุไว้เพียง 15 แห่ง ไม่ปรากฏมหาสถูปหรือสุวรรณมาลิกเจดีย์ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องโสฬสมหาเจดีย์ที่แพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ได้เช่นกัน

4.1.2.3 ความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกา

ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นสัญลักษณ์สำคัญแทนพระพุทธเจ้า ดังปรากฏหลักฐานเป็นภาพสลักบัลลังก์เปล้าใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์บนโตรณะของสถูปสาญจี (เชษฐ ติงส์ชูชลี, 2560: 58) เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าไปยังลังกาทวีปโดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้แพร่หลายสู่สายตาของชาวลังกาโดยลำดับ ดังปรากฏหลักฐานในวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ประพันธ์ขึ้นในลังกาอย่างทีปวงค์และมหาวงศ์ที่ระบุถึงเรื่องราวการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกในลังกา หรืออรรถกถากาลิงคโพธิชาดกที่กล่าวสรรเสริญการปลูกต้นโพธิ์ของพระอานนท์

ส่วนมหาโพธิ์วังสะเป็นวรรณกรรมบาลีที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ของชาวลังกาโดยเฉพาะซึ่งบันทึกไว้ในหลากหลายแง่มุม แต่จะกล่าวเพียงการประดิษฐานต้นพระศรี

มหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าในอดีต และการประดิษฐานหน่อพระศรีมหาโพธิ์ของพระศากยมนีพุทธเจ้า มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 มหาโพธิ์วังสะกล่าวถึงการประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโกณฑกมนะ ดังความว่า

ดูกรมหาบพิตร ในสมัยแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าโกณฑกมนะ ผู้
 อุตฺติแล้วเป็นพระองค์ที่สอง มหาเมฆวันนี้ได้มีชื่อว่ามหาโนมวัน ในทิสภาภาคด้านทิศ
 ทักษิณ มีพระนครชื่อว่าวัฑฒมานบุรี มีพระราชพาพระนามว่าสมิทะ เกษนี้มีชื่อว่าวรวท
 วิป ปิลยภูฏบรรพตมีชื่อว่าสุมนภูฏฯ เมื่อนั้น พระโกณฑกมนพุทธเจ้าทรงทอดพระเนตร
 เห็นชาววรวทวิปซึ่งถูกฝนแล้งเปียกเปียก ทรงแหวดล้อมด้วยหมู่สมณะจำนวน 30,000 รูป
 แล้วเสด็จไปในที่นั้นนั่นเอง ทรงประทับยืนบนสุมนภูฏบรรพต เมื่อสายพิรุณโปรยปราย
 อย่างสม่ำเสมอแล้ว ทรงถูกจอมรชนพร้อมด้วยประชาชนในทวีปทั้งสิ้นเข้าไปเฝ้าแล้ว
 เชิญเสด็จสู่มหาโนมวันซึ่งไม่ไกลจากบุรีอันเลอเลิศ แล้วเสด็จขึ้นสู่บัลลังก์อันประเสริฐ ใน
 มณฑปอันอลงกตที่พระราชโอรสโปรดให้สร้างไว้ในที่นั้น ทรงแหวดล้อมด้วยหมู่พระสาวก
 ทรงประทับนั่งแล้ว ในเวลาเสร็จจกัตรกิจ ทรงบันดาลให้แผ่นดินใหญ่อันมีมหาโนมวันซึ่ง
 งดงามอยู่ด้วยดอกไม้นอกฤดูกาลสั่นสะเทือนหวั่นไหว ทรงรับ (มหาโนมวัน) ทรงทำการ
 อนุโมทนาอยู่ ทรงทำให้ชนจำนวน 30,000 คนบรรลุมรรคและผล แล้วเสด็จไปยัง
 สถานที่ประดิษฐานต้นโพธิ์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ทรงเข้าสมบัติในที่นั้น ใน
 ภายหลังออกจากสมบัติ ทรงพระดำริว่า “ขอนางกนกทัตตาทิกษุณี จงถือเอากิ่ง
 ด้านขวาจากต้นอุทุมมพรมหาโพธิ์พฤกษ์ของเรามาในที่นี้ฯ พระเถรนั้น ครั้นทราบพระดำริ
 ของพระสุคตแล้ว ในทันใดนั่นเองได้เชิญพระเจ้าโสภะโนโสภราชธานี แล้วเสด็จเข้าไป
 ไกลมหาโพธิ์พฤกษ์ ให้พระเจ้าโสภะนารอยขีดด้วยมโนศิลาที่กิ่งใหญ่ด้านทิศทักษิณ แล้ว
 ถือเอากิ่งมหาโพธิ์พฤกษ์นั้นที่ขาดเองลอยมาประดิษฐานในกระถางทองคำ (พระเถรี) ผู้
 แหวดล้อมด้วยภิกษุณีจำนวน 500 รูป เทพดาและอสูรทั้งหลายได้อัญเชิญ (กิ่งมหาโพธิ์
 พฤกษ์) มาในที่นี้ด้วยฤทธิ์ แล้ววางมหาโพธิ์พฤกษ์พร้อมทั้งกระถางทองคำลงบนฝ่าพระ
 หัตถ์เบื้องขวาที่พระบรมศาสดาทรงเหยียดออกฯ พระตถาคตได้ประทานมหาโพธิ์พฤกษ์
 นั้นแด่พระเจ้าสมิทิ ทรงให้ประดิษฐานมหาโพธิ์พฤกษ์ใหม่มหาโนมวันแล้วเสด็จไปยังนาค
 มาลกะ ในทิสภาภาคด้านทิศอุดรแห่งพระราชอุทยานนั้น ทรงประทับนั่งแสดงธรรมในที่
 นั้น ทรงทำธัมมาภิสมัย (การบรรลุมรรค) แก่เหล่าสัตว์จำนวน 20,000 คน แล้วเสด็จไป

ยังอุปารามสถานที่อยู่ถัดไปจากนั้น ในเวลาสิ้นสุดแห่งสมบัติในที่นั้น ทรงแสดงธรรม ทรงทำให้เหล่าสัตว์จำนวน 10,000 คนบรรลุมรรคและผลแล้ว ทรงประทานประกาศัตติ เพื่อจะให้หมู่มนุษย์กราบไหว้ ทรงพักนางกนกทัตตาเถรีพร้อมด้วยบริวารและพระมหาสุธรรมเถระกับด้วยภิกษุหนึ่งพันรูปไว้ในเกาะนี้ ถัดจากนั้นทรงประทับยืนที่สุทิสสนมาลกะในทิสภาภาคด้านทิศปราจีน ทรงสั่งสอนชาววทวิป (พระองค์) ทรงพร้อมทั้งหมู่บริษัท ทรงเหาะขึ้นไปในอากาศเสด็จไปยังชมพูทวีปฯ (MBV.127-129)

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ในวรรณคดีของลังกาที่ระบุไว้ว่าการประดิษฐานกิ่งพระศรีมหาโพธิ์เบื้องขวาเป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในภัทรกัปนี้ และผู้ทำหน้าที่อัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ต้องเป็นพระเถรีเท่านั้น วรรณคดีดังกล่าวของชาวลังกาอาจเป็นการเน้นย้ำให้เห็นชัดว่าลังกาเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนาพุทธศตวรรษที่

ตัวอย่างที่ 2 มหาโพธิ์วังสะกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนพระนางสังฆมิตตาเถรีอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ไปยังลังกาทวีป ดังความว่า

เรื่องที่มีมหาโพธิ์ฤกษ์ประดิษฐานอยู่เมื่อนั้นแลได้เล่นออกไปแล้วสู่พื้นมหาสมุทร ระลอกคลื่นในมหาสมุทรสงบเงียบในระยะโยชน์หนึ่งๆ โดยรอบ เหล่าปทุมชาติเบญจพรรณก็ผลิบานเหมือนแสดงสระฉัททันต์ในมหาสมุทรนั้น จตุรงค์สังคีตของทวยเทพดาภิบรรเลงประสานเสียงเหมือนแสดงมณฑลที่ประทับของจอมเทพในห้วงเวหา เทวดาผู้สิงอยู่ในอากาศ น้ำ บก และต้นไม้เป็นต้นต่างทำการบูชาอย่างโอฬารอย่างยิ่งๆ เมื่อนั้นพวกนาคทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร ได้สำแดงฤทธิ์ซึ่งเอามหาโพธิ์ฤกษ์นั้นๆ พระนางสังฆมิตตาเถรี เห็นนาคนั้นแล้ว ได้จำแลงเป็นรูปครุฑ ทำให้หนทางม้าคือพระอาทิตย์เต็มด้วยรูปครุฑอันน่าสะพรึงกลัวด้วยกองไฟประไลยกลับ แล้วบันดาลท้องฟ้าให้มีมิดเป็นแนวเดียวกันด้วยข่ายรัศมีเปลวเพลิง แล้วให้ไฟบาดาลในมหาสมุทรปั่นป่วนด้วยแรงลมจากปีกทำลายดวงหทัยของนาคด้วยคู่ดวงตาอันน่าสะพรึงกลัวอันคล้ายดวงอาทิตย์ประลัยกลับ ให้พวกนาคสะดุ้งกลัวด้วยเสียงร้องอันเหมือนเสียงกึกก้องของมหาสมุทรในสังวัฏฏ์กับ แล้วทำความประไลยแก่หมู่เหล่าฯ พวกนาคเหล่านั้นมีร่างกายหวาดสะดุ้ง ได้มาเห็นความยิ่งใหญ่ของวิงวอนกะพระมหาเถรีฯ (เหล่าบริษัท) กล่าวว่า “ข้าแต่พระแม่เจ้า พระมุณี (จอมแห่งมุณี) ทรงทำความกรุณาแก่จอมนาคมุจลินท์นั้น

ผู้ทำขบถทางของตนให้เป็นพระคันธกุฎีตลอดสัปดาห์ฯ ในวันตรัสรู้ (พระโลกนายก) ทรง
 ประทานเถาที่ทรงใช้สอยแล้วของพระองค์แก่มหากาฬนาคราชที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราฯ
 (พระโลกนายก) ไม่ทรงคำนึงถึงควันทิพย์และไฟที่อุรુเวลนาคราชเนรมิตขึ้น ได้ประทาน
 เครื่องอาภรณ์คือสรณะและศีลแก่อุรุเวลนาคราชฯ (พระโลกนายก) ทรงส่งพระมหาโมค-
 คัลลานเถระไป แล้วทำให้มหาสมุทรที่เจือด้วยยาพิษของนันทโศปันนาคราชเหือดแห้ง
 ไปเหมือนพระอาทิตย์ประลัยกัลป์ฯ พระโลกนายกทรงมีอุปการะแก่เราทั้งหลายด้วย
 ประการฉะนี้ จึงกล่าวว่า “แม้ท่านไม่ระลึกถึงโทษของพวกเรา ขอจงสละมหาโพธิพฤกษ์
 สักครู่หนึ่งแล้วทำทางสวรรค์ให้เกิดขึ้นแก่โลกของนาคฯ พระเถรี ครั้นสดับคำนั้นแล้วจึง
 สละมหาโพธิพฤกษ์แก่พวกนาค แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ธรรมดาว่าประเทศที่เรามองไม่
 เห็น ไม่มีอยู่ในหมื่นจักรวาลทั้งสิ้นตั้งแต่แต่นาคพิภพจนถึงภวัคคพรหม การอัญเชิญมหา
 โพธิพฤกษ์ไปไว้แม้ในที่ไหนๆ ไม่ได้เป็นภาระหนักสำหรับเรา เพราะเหตุนั้นพวกเจ้าบูชา
 สิ้นหนึ่งสัปดาห์แล้วจงอัญเชิญกลับขึ้นมาฯ ลำดับนั้น พวกนาคบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วย
 รัตนะ 7 ประการแล้วอัญเชิญไปยังนาคพิภพ แล้วประดิษฐานไว้บนตั่งอันล้วนด้วยรัตนะ
 7 ประการในมณฑปล้วนด้วยรัตนะ 7 ประการตลอด 7 วัน รับสั่งให้ยกเศวตฉัตรขึ้นแล้ว
 บูชาด้วยพวงดอกไม้ทุกอย่างเป็นอาทิ รับสั่งให้ทำการประโคมด้วยนางนาคนักฟ้อนเป็น
 อาทิ แล้วบูชาด้วยราชสมบัติแห่งนาคตลอด 7 วัน แล้วอัญเชิญกลับมาประดิษฐานไว้บน
 เรือฯ ในวันนั้นนั่นเอง เรือได้แล่นไปถึงท่าชมพูโลกปัทมภูษะฯ ก็แลพระนางสังฆมิตตาเถรี
 ได้อัญเชิญกิ่งใหญ่เบื้องขวานั้นขึ้นมาแล้ว ด้วยประการฉะนี้ฯ (MBV.156-157)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงพระนางสังฆมิตตาเถรีอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ไป
 ยังลังกาและในระหว่างเดินทางได้พบกับพญานาคที่หมายจะช่วงชิงหน่อพระศรีมหาโพธิ์ไปยังภพ
 บาดาล หากแต่พญานาคได้พ่ายแพ้ต่อพระเถรี

ตัวอย่างที่ 3 มหาโพธิ์วังสะกล่าวถึงปาฏิหาริย์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ประดิษฐานในลังกา
 ทวีป ดังความว่า

มหาโพธิพฤกษ์เปล่งพระฉัพพรรณรังสีอยู่ ได้ประดิษฐานในกลางหาวตราบ
 เท่าที่พระอาทิตย์อัสดงฯ ก็เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว (มหาโพธิพฤกษ์) ได้ลอยลง

มาประดิษฐานอยู่บนแผ่นดินพร้อมดาวโรหิณีขึ้น²⁶⁷ มหาปฐพีได้หวั่นไหวจนถึงน้ำ
 รองแผ่นดินพร้อมกับประดิษฐานมหาโพธิพฤกษ์ รากเหล่านั้นงอกจากขอบปาก
 กระจกปกคลุมกระจกแล้วย้อยลงสู่แผ่นดินฯ ชาวเกาะทั้งหมดได้มารวมกันบูชา
 ด้วยวัตถุทั้งหลายมีของหอมและระเบียบเป็นต้นฯ ดอกไม้ทิพย์ร่วงหล่นแล้วโดยรอบ
 ดุริยดนตรีล้วนทิพย์ได้บันเลงแล้วในอากาศฯ มหาเมฆตั้งเค้าแล้วหลังพิรุณลงมา
 เหล่าอากาศภูฏเทพดา (พากัน) โห่ร้องแล้ว สายฟ้าทั้งหลายก็แลบปลาบแปลบ เหล่า
 เทพดาได้ถวายสาธุการแล้วฯ สายลมเอื่อยเอื่อยพัดเอารสหวานของดอกไม้ปลิวไป
 หิมวลาหกหนาแน่นและเย็น แล้วแผ่ปกคลุมมหาโพธิพฤกษ์ไว้รอบด้านฯ
 มหาโพธิพฤกษ์ ครั้นประดิษฐานในแผ่นดินแล้วอย่างนี้ ได้สงบนิ่งในกลีบเมฆ ไม่ให้
 ชาวโลกเห็นตลอด 7 วันฯ ที่นั่น ในวันที่เจ็ดสิ้นสุดลง พระฉัพพรรณรังสีจากมหา
 โพธิพฤกษ์โชติช่วงสว่างรุ่งโรจน์แผ่ซ่านไปในอากาศบริสุทธิซึ่งปราศจากเมฆและ
 หมอกฯ ลำต้นมหาโพธิพฤกษ์ กิ่ง และผล 5 แห่งปรากฏแล้วฯ พระมหินทเถระ
 พระนางสังฆมิตตาเถรี และพระราชากับข้าราชการเหล่านั้นทั้งหมดได้
 มาถึงมหาโพธิสถานแล้วนั้นแล้ว เหล่ากษัตริย์ในกัจจกคาม เหล่ากษัตริย์ในจันท
 คาม ตวัคกพราหมณ์ และชาวเกาะทั้งหมด เห็นปาฏิหาริย์ของมหาโพธิพฤกษ์
 แล้วประชุมกันด้วยอำนาจของเทวดาในขณะนั้นนั่นเองฯ (MBV.160-161)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าถึงปาฏิหาริย์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่แสดงปาฏิหาริย์ได้
 เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปลูกไว้ใน
 ลังกา ต่อมาหน่ออ่อนของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ได้แพร่หลายไปยังนานาประเทศที่นับถือพุทธศาสนา
 แบบลังกาวงศ์

แม้ในปัจจุบันชาวพุทธศรีลังกายังคงมีความเชื่อว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองอนูราชปุระมี
 ความศักดิ์สิทธิ์เทียบเท่าพระพุทธเจ้าและเรียกขานว่า “ชัยศรีมหาโพธิะทันเส” แปลว่า ต้นพระมหา
 โพธิ์อันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งยังมีพระชนม์ชีพอยู่ (ลังกาคูมาร, 2555: 128) และถือว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นสิ่ง
 สำคัญที่มักต้องมีในทุกอาราม เป็นประเพณีที่สืบมาแล้วตั้งแต่ครั้งอนูราชปุระ โดยถือว่าอาคารหรือ
 ฐานปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นหนึ่งในสิ่งก่อสร้างที่มีความสำคัญเท่าๆ กับสถูป อุโบสถ และปฎิมาฆ
 ระ (อาคารประดิษฐานพระพุทธรูป) (Bandaranayaka, 1974: 234-246, อ้างถึงใน รุ่งโรจน์ ธรรม
 รุ่งเรือง 111) นอกจากนี้ ในสังคมของชาวพุทธศรีลังกามีประเพณีบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์สองครั้งต่อ

²⁶⁷ ดาวโรหิณี หรือดาวค้าง บางเรียกว่าดาวค้างหมู หรือดาวชะโงมหัว เป็นกลุ่มดาวที่อยู่ในหมวดภูมิปาโล
 ฤกษ์ ดูเพิ่มเติมใน ธวัชชัย ทำทอง (2559: 136)

วันกล่าวคือ ตอนเพลถวายภัตตาหารหวานควาดอกไม้และรูปเทียน ส่วนตอนเย็นถวายน้ำปานะพร้อมดอกไม้รูปเทียน นอกจากนี้ยังมีประเพณีสำคัญ 3 ครั้งต่อปีกล่าวคือ 1) ทุกวันเพ็ญเดือนมกราคม มีประเพณีถวายข้าวใหม่แด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ 2) ก่อนวันเพ็ญเดือนพฤษภาคม มีประเพณีถวายข้าวผสมนมแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และ 3) ทุกวันเพ็ญเดือนสิงหาคม มีประเพณีแห่พื้กก่องไฟถวายต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ลังกาภุมาร, 2555: 131)

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกาได้แผ่อิทธิพลไปยังประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ด้วย เช่น ดินแดนในประเทศไทยที่รับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกาผ่านคำบอกเล่าของพระภิกษุชาวลังกาหรือผ่านวรรณกรรมพุทธศาสนา ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ชินกาล-มาลีปกรณ์ว่าพระพิลกราชาธิบตี (พระเจ้าติโลกราช) ทรงสดับธรรมบรรยายจากสำนักพระภิกษุสิงหลเรื่องอานิสงส์ปลูกต้นโพธิ์ และทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดมหาโพธาราม และกล่าวถึงกิงไม้มหาโพธิ์เบื่องชาวที่ภิกษุนำมาแต่สิงหลแล้วนำไปปลูกไว้ที่อารามเชิงดอยสุเทพ (พระรัตนปัญญา, 2501: 113; คมกฤษณ์ คิริวงษ์, 2523: 81) อีกทั้งหลักฐานด้านจารึกในสมัยสุโขทัยจำนวนหลายหลัก เช่น จารึกวัดศรีชุม จารึกนครชุม และจารึกเขาสุมณภูฏ ต่างกล่าวถึงการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากลังกามาปลูกยังดินแดนในประเทศไทย มีดังนี้

จารึกนครชุม (สันนิษฐานว่า พ.ศ. 1900) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 2-14 ดังความว่า

“...แลพระยาเถรไทยราช ผู้เป็นลูกพระยาเถรไทย เป็นหลานแก่พระยารามราช เมื่อได้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยได้ราชาภิเษก อันฝูงท้าวพระยาทั้งหลายอันเป็นมิตรสหาย อันมีในสี่ทิศนี้ แต่งกระยาตงววย ของฝักหมากปาลามาไหว้อันยัตย์ญอภิเษกเป็นท้าวเป็นพระยาจึงขึ้นชื่อศรีสุริยวงศ์มหาธรรมราชาธิราช หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนาในเมืองนครชุมนี้ปีนั้น พระมหาธาตุอันนี้ไซ้ธาตุอันสามานย์ คือพระธาตุแท้จริงแล้ เอาลูกแต่ลังกาทวีปพูน มาตาย เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ์ อันพระพุทเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นแลผจญพลงุนมาราธิราช ได้ปราบแก่สัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทเจ้ามาปลูกเบื่องหลังพระมหาธาตุนี้ ฝีมือได้ไหว้ นบกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุและพระศรีมหาโพธิ์นี้ ว่าไซ้มีผลอานิสงส์พรั้าเสมอตั้งได้บตบพระเป็นเจ้าบ้างแล...”

(กรมศิลปากร, 2548: 59-60)

จากข้อความดังกล่าวในจารึกนครชุม เป็นเรื่องราวของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและหน่อพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้รับการอัญเชิญมาแต่ลังกาทวีป

จารึกวัดศรีชุม (สันนิษฐานว่า พ.ศ. 1912) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 53-56 ดังความว่า

“...แม่นชื่อไม้กทิงก็ดี แม่นชื่อกิ่งพระศรีมหาโพ...แม่นชื่ออี..ก็ดี แม่นชื่อ...สิริพระศรีมหาโพธินครสิงหลนั้นก็ดี สมเด็จพระมหาเถรเป็นเจ้า เอามาปลูกเหนือดิน จึงอธิษฐาน ผิดว่า...พระพุทธเจ้าจึงว่าไซ้รู้ จุงให้เป็น อย่าได้เหี่ยวสักอัน ครั้นอธิษฐานตั้งอัน ชื่อใบหนึ่งแห่ง...จึงขึ้นเขียวงามหนักหนาแก่กม เป็นต้นใหญ่ต้นหลวงสูงงามหนักหนา...”

(กรมศิลปากร, 2548: 107)

จากข้อความในจารึกศรีชุมกล่าวถึงพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกยังเมืองสุโขทัยและการแสดงปาฏิหาริย์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์

จารึกนายศรีโยธาทอกบวช (พ.ศ. 2071) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 18-25 ดังความว่า

“...พระมหาสัททาบุญโญ มีศรัทธาจะใคร่สร้างอาราม ในตำบลพระศรีมหาโพธิ์อันพระมหาสวามีอนุราชเอาแต่ลังกาทวีปมาปลูกหว่าง กลางบ้านอ้ายรอก และบ้านมตเพ็ง จึงมหาสัททาไปไหว้มหาสามีสีลสาคร ให้ขอยขอที่แด่มหาอุบาสกพระศรีไสยรณรงค์สงคราม...”

(กรมศิลปากร, 2548: 346)

จากข้อความในจารึกนายศรีโยธาทอกบวชกล่าวถึงพระมหาสัททาบุญโญมีศรัทธาจะสร้างอารามและปลูกหน่อพระศรีมหาโพธิ์ที่พระมหาสวามีอนุราชอัญเชิญมาแต่ลังกาทวีป

นอกจากนี้ยังปรากฏคติความเชื่อเรื่องการปลุกหน่อพระศรีมหาโพธิ์ในสมัยสุโขทัยอีกหลายหลัก แต่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าอัญเชิญมาแต่ลังกา เช่น จารึกเขากบ จารึกวัดตาเถรซึ่งหนึ่ง เป็นต้น

จารึกเขากบ (สันนิษฐานว่า พ.ศ. 1902-1912) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 6-11 ดังความว่า

“...ก่อเจดีย์...มหาโพธิ์ไว้เหนือจอมเขาสุมนภูฏ...กลางเวียงไซร์ให้ก่อราม
เจดีย์รามวิหาร...พุทธปฏิมาคูนามักหนาในพิหาร...มหาโพธิ์อันเอาหน่วยพร(ณ)...
ประดิษฐานในรามอวาสนั้น...”

(กรมศิลปากร, 2548: 123)

นอกจากนี้ ในจารึกเดียวกันนี้ ด้านที่ 2 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 24-26 ดังความว่า

“...ปลุกพระศรีมหาโพธิ์ได้สามร้อยต้นกลางต้นยอดกลางต้น.ง ลางต้นค่า ลางต้นพีช
ปลุกด้วยอริชฐานบารมี จึง...ปลุกพระโพธิ์พันต้น...”

(กรมศิลปากร, 2548: 126)

จากข้อความในจารึกเขากบด้านที่ 1 กล่าวถึงการปลุกหน่อพระศรีมหาโพธิ์บนยอดเขาสุมนภูฏและในด้านที่ 2 กล่าวถึงคนเดินทางไปสิงหลทวีปแล้วเดินทางกลับมาดินแดนในประเทศไทยแล้วจึงปลุกหน่อพระศรีมหาโพธิ์

จารึกวัดตาเถรซึ่งหนึ่ง (พ.ศ. 1947) ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 15-17 ดังความว่า

“สมเด็จพระศรีธรรมราชมาตามหาดี (ลครัตนราช) กรรโลง จึงสถิต
สถาปนาปลุกพระพุกษาธิบตีศรีมหา (โพธิ์)”

(กรมศิลปากร, 2548: 468)

จากข้อความในจารึกวัดตาเถรซึ่งหนึ่งกล่าวถึงขุนนางมีพระนามว่าสมเด็จพระศรีธรรมราชมาตามหาดีลครัตนราชปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์

สืบเนื่องถึงสมัยอยุธยา ก็มีปรากฏคติความเชื่อเรื่องการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์จากลังกา ดังข้อสันนิษฐานในหนังสือตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ที่สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ในปี พ.ศ. 2469 ดังความว่า

“...ในสมัยอยุธยาพระบรมโกศเจดีย์ คงนับถือพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกามา
 อย่างในสมัยสุโขทัย มาในชั้นหลังที่เดียวเห็นจะเป็นในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศได้
 พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์มาจากลังกา โปรดฯ ให้ปลูกไว้ที่วัดระฆังอันอยู่ต่อเขต
 พระราชวัง เปลี่ยนชื่อวัดระฆังเป็นวัดวรโพธิ์...”

(สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2510: 125-126)

จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ปรากฏคติความเชื่อเรื่องการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์
 จากลังกาเช่นเดียวกัน ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์จากลังกาได้รับการอัญเชิญมาปลูกไว้ในพระอารามหลวง
 ที่สำคัญ ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์เล่มเดียวกันซึ่งเล่าไว้ว่า

“...ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อรัชกาลที่ 2 ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาแต่ลังกา
 ต้น 1 สันนิษฐานว่าเห็นจะปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช
 ในสมัยนั้น ต่อมาเมื่อสมณทูตคราวพระอาจารย์ดีพระอาจารย์เทพไปลังกา กลับมา
 ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาอีก 3 ต้น โปรดฯ ให้ปลูกไว้ที่วัดสระเกศ (ข้างหน้าพระ
 อุโบสถ) ต้น 1 ปลูกไว้ที่วัดสุทัศน์ (อยู่แถวสี่ตมมหาสถาน) ต้น 1 ปลูกไว้ที่วัด
 มหาธาตุอีกต้น 1...”

(สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2510: 139-140)

จากข้อมูลที่กล่าวมาทั้งหมด แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลในความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกา
 ในทรศนะของชาวลังกาผ่านวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ประพันธ์ขึ้นในลังกาอย่างมหาโพธิ์วงศ์ อัน
 เป็นการเน้นย้ำถึงสถานะความศักดิ์สิทธิ์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกาที่แม้แต่ดินแดนในประเทศไทย
 นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้ความเคารพนับถือบูชาและอัญเชิญมา
 ปลูกไว้ในพระอารามสำคัญ ส่วนในปัจจุบันคนไทยนิยมเรียกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้รับการอัญเชิญมา
 จากประเทศศรีลังกาว่า โพธิ์ลังกา (ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร, 2551: 178)

4.1.2.4 ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ

พระบรมสารีริกธาตุ คือ ส่วนสำคัญแห่งพุทธสรีระซึ่งคงอยู่เป็นที่เคารพบูชา โดยเฉพาะพระอัฐิ กระดูกของพระพุทธเจ้า และส่วนสำคัญอื่นๆ แห่งสรีระของพระองค์ เช่น พระเกศา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2561: 487) ความเป็นมาของพระบรมสารีริกธาตุปรากฏการกล่าวถึงในพระสุตตันตปิฎก มหาปรินิพพานสูตร ซึ่งระบุไว้ว่าหลังจากถวายพระเพลิงพุทธสรีระเสร็จสิ้นแล้ว โทณพราหมณ์ได้ทำหน้าที่แบ่งส่วนพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าออกเป็น 8 ส่วนแต่มหากษัตริย์ (ที.ม.(ไทย).10/227) นอกจากนี้ยังปรากฏการกล่าวถึงในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี²⁶⁸ ซึ่งได้อธิบายคุณลักษณะของพระบรมสารีริกธาตุเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่อง ขนาด สันฐาน และสีของพระบรมสารีริกธาตุที่แยกกระจายจัดกระจายไว้ว่า มีสีดุจดอกมะลิตูม สีดุจแก้วมุกดาเจียรระโน และสีดุจผงทองคำ และมี 3 ขนาด คือ ขนาดเล็กประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ขนาดกลางประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารหักครึ่ง และขนาดใหญ่ประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียวผ่าซีก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2463: 271, อ้างถึงใน วิชัย กุลชาบาล, 2526: 4)

ส่วนในมหาโพธิ์วังสะกล่าวถึงความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุของชาวลังกาสมัยโบราณที่ได้รับการอัญเชิญมาจากพระเจ้าอโศกมหาราชและพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาที่สุมนสามเณรทูลขอจากท้าวสักกะเทวราช ดังความว่า

ลำดับนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระมหินทเถระเป็นประมุข ได้ประดิษฐานพระธาตุที่พระเจ้าอโศกธรรมราชทรงพระราชทานไว้ที่เจดีย์คิรีนั้นแล แล้วอัญเชิญพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาไปยังอุทยานมหานาควันในเวลาบ่ายๆ ฝ่ายพระราชาทรงทำการบูชาสักการะมีประการดังที่สามเณรกล่าวแล้ว ทรงประทับบนคอช้างตัวประเสริฐ ทรงกั้นเศวตฉัตรบนเศียรของช้างมงคล ครั้นเสด็จถึงอุทยานมหานาควันแล้ว ทรงพระดำริว่า “ถ้าว่าเป็นพระธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไซ้ร้ ขอพระเศวตฉัตรจงเบนออกไป ช้างมาตั้งคະตัวมงคลจงคุกเข่าลงบนพื้น ขอให้ผอบบรรจุพระธาตุจงมาประดิษฐานอยู่บนกระหม่อมของเรา” แล้วทอดพระเนตรเห็นความเป็นจริงเหล่านั้นทั้งหมดพร้อมทั้งจิตตูปบาท ทรงมีพระวรกายอภิเชกด้วยน้ำอมฤตนั้นเอง แล้วยกผอบบรรจุพระธาตุมาประดิษฐานบนกระพองช้างๆ ช้างมีความดีใจได้

²⁶⁸ คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี เป็นคัมภีร์อรรถกถาที่ขนิภาย ผลงานของพระพุทธโฆสะ (มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ม.ป.ท: 38)

บันลือเสียงดุจเสียงนกกะเรียน มหาเมฆตั้งเค้าขึ้นแล้วโพรยปรายฝนโบกขรพรรษ แผ่นดินใหญ่สะเทือนหวั่นไหวจนสุดเขตน้ำ พวกเทวดาและมนุษย์ยินดีแล้ว ด้วยคิดว่า “พระธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจักประดิษฐานแม่ในปัจจุบันตชนบทา ครั้งนั้น พญาช่างนั้นแวดล้อมด้วยพวกतालวจรตตรีเป็นอเนก มีเครื่องสักการบูชาอย่าง โอฬารยิ่งสักการะอยู่ แล้วเดินบ่ายหน้าไปทางทิศปัจฉิมอย่างไม่ลดละ ได้เดินไป จนถึงประตูเมืองด้านทิศบูรพาแล้วเข้าไปสู่พระนครทางประตูด้านทิศบูรพา แล้ว ออกไปทางประตูด้านทิศทักษิณ เพราะชาวเมืองทั้งสิ้นทำการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ แล้ว เดินล่องหน้าไปยังอุปัชฌาย์เป็นสถานที่ฝังบริโกคเจตีย์ 3 เหล่านี้ คือ ธรรมกรก ประคตรัต และผ้าสาฎกสรองน้ำของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 3 พระองค์ก่อนๆ ในสถานที่นั้น (ข้างนั้น) มีหน้าตรงต่อสถูปโดยเฉพาะ จึงยื่นไม้ให้ปลงพระธาตุลงที่ ฐานต้นโพธิ์ทางทิศปัจฉิมแห่งที่นั้นฯ (MBV.142)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าถึงการเสี่ยงทายพระบรมสารีริกธาตุของพระเจ้าเทวานัม ปิยติสสะและเรื่องราวการอัญเชิญพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาไปประดิษฐานที่อุทยานมหานาควัน ต่อมาสถานที่แห่งนี้เรียกว่าอุปัชฌาย์เป็นเจตีย์องค์แรกของลังกา แม้ในมหาวงศ์ก็กล่าวถึงความ เชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุไว้เช่นเดียวกัน อาทิ ในรัชสมัยของพระเจ้าทูลุณคามณีกภัย พระองค์ทรง โปรดให้พระโสณุตตระอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาจากนาคภพเพื่อประดิษฐานในสถูปที่พระองค์ สร้าง (มหา.(ไทย).31/1-32) หรือในรัชสมัยของพระเจ้าสิริเมฆวรรณ พระองค์ทรงได้รับพระธาตุเขี้ยว แก้วของพระพุทธเจ้าจากนางพราหมณี ทรงประดิษฐานไว้ในทาสฐาธาตุขมระ ทรงสละพระราชทรัพย์ 900,000 จัดพิธีเฉลิมฉลองพระธาตุเขี้ยวอย่างยิ่งใหญ่ ทรงนำพระธาตุเขี้ยวแก้วไปยังอภัยคีรีวิหาร และทรงแต่งตั้งบุคคลทำพิธีบูชาพระธาตุเขี้ยวแก้วทุกปี (มหา.(ไทย).37/92-97)

4.1.2.5 ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์มีความหมายว่าบุคคลผู้กำลังจะตรัสรู้ หรือบุคคลผู้มีความมุ่ง หมายจะได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ หรือว่าผู้มีแก่น ซึ่งเป็นคำเรียกบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังประวัติเรื่องราวของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน (ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, 2523: 77, 296) พระโพธิสัตว์หรือผู้หมายจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตต้อง บำเพ็ญธรรมะที่เรียกว่า บารมี ซึ่งคำว่า “บารมี” มาจากรูปคำเดิมว่า ปรม แปลว่า สูงสุด, ดีเลิศ, ลง ณ ปัจจัยในตัดทิต ลง อี อิตถิลิงค์ เป็นคำว่า ปารมี (พจนน์ เฟิงผลา, 2554: 74) มีความหมายอย่าง

กว้างว่าความเป็นเลิศ หรือความเต็มเปี่ยม (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2524: 170) ในวรรณกรรมบาลี ได้แก่ พุทธวงศ์และจรียาปิฎกกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ว่าเป็นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ที่เริ่มต้นตั้งแต่การบำเพ็ญทานบารมีเป็นอันดับแรกจนถึงอุเบกขาบารมีเป็นลำดับสุดท้าย (พัฒน์ เฟื่องผลา, 2554: 75)

ส่วนในมหาโพธิวัลงสาปปรากฏความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์กล่าวคืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันในปางเมื่อเสวยพระชาติเป็นสุเมธโพธิสัตว์ ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวมีมาแต่พุทธวงศ์แห่งขุททกนิกายและนิทานกถาแห่งชาตกัฎฐกถา ดังความว่า

เมื่อนั้น (สุเมธดาบส) ผู้บรรลุความประสงค์แล้ว ผู้เป็นหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้า ลูกขึ้นแล้วจากที่ต้นนอน แล้วนั่งคู้บัลลังก์ (นั่งขัดสมาธิ) มองดูโลกธาตุด้านปราจีนทิศ (ทิศตะวันออก) บนกองดอกไม้ เห็นบุญนิมิตที่เหล่าเทวดาในหมื่นจักรวาลทั้งหมดให้สาธุการทำให้ความพากเพียรเกิดขึ้นแล้วพร้อมกันมาสรรเสริญ ครั้นสดับพระดำรัสของพระทศพลแล้วเกิดความอุตสาหะขึ้นอย่างแรงกล้า เมื่อใคร่ครวญถึงพุทธการกรรม²⁶⁹แล้วไม่เห็นในทิศ 10 จึงตรวจตราความสืบเนื่องในตน แล้วเห็นทานบารมีเป็นลำดับแรกที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ประพฤติปฏิบัติ เมื่อจะกล่าวสอนตนให้มั่นใจมั่นคงว่า “สุเมธบัณฑิตเอ๋ย นับตั้งแต่นี้ต่อไปเธอพึงมีใบหน้าที่เบิกบานด้วยปีติ เมื่อจะให้ทานมีความกรุณาเป็นเบื้องหน้า แล้วบำเพ็ญทานบารมีไม่ให้เหลือเหมือนการคว่ำหม้อน้ำ” แล้วทำทานบารมีไม่ให้หวั่นไหวแม้มีมารนักร้อยเหมือนภูเขาเพชรไม่หวั่นไหวด้วยลม รำพึงอยู่ว่า “เราไม่สามารถจะบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณได้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น” ได้เห็นศีลบารมีเป็นลำดับที่ 2 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงบำเพ็ญศีลบารมีนั้นให้ดี เหมือนกับจามรีรักษาขนหาง” ถัดมาได้เห็นเนกขัมมบารมีเป็นลำดับที่ 3 แล้วอธิษฐานว่า “เธอจงมุ่งมั่นในการบวชไม่ยินดีอย่างยิ่งในภพทั้งปวงเหมือนเรือนจ้ำมากไปด้วยความไม่ยินดีทุกเมื่อ” ต่อจากนั้นได้เห็นปัญญาบารมีเป็นลำดับที่ 4 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงเข้าไปหาเมธิชนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ สอบถามปฏิบัติพาอันเป็นกุศลและอกุศลเป็นต้น แล้วบำเพ็ญปัญญาบารมีเหมือนภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอก” จากนั้นได้เห็นวิริยบารมีเป็นลำดับที่ 5 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงเป็นผู้มีความเพียร ประพฤติสัมมัมปธาน²⁷⁰โดยชอบ

²⁶⁹ พุทธการกรรม คือ ธรรมที่ทำให้ผู้บำเพ็ญตรัสรู้ ได้แก่ บารมี 10 ประการ

²⁷⁰ สัมมัมปธาน 4 คือ ความเพียรชอบ ได้แก่ (1) สังวรปธาน คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (2) ปหานปธาน คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (3) ภาวนาปธาน คือ เพียรทำกุศลธรรม

แล้วบำเพ็ญวิริยบารมีตลอดเวลาเหมือนราชสีห์พญามฤคธราช มีความเพียรมั่นคงสม่ำเสมอทั้งในเวลาเย็น เติมนั่งและนอน” จากนั้นได้เห็นชั้นดีบารมีเป็นลำดับที่ 6 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงเป็นผู้อดทนได้ทั้งในความนับถือทั้งในความดูหมิ่นที่สัตว์แสดงในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์ แล้วบำเพ็ญชั้นดีบารมีเหมือนแผ่นดินอดทนต่อของสะอาดและไม่สะอาดที่ทิ้งลง” จากนั้นได้เห็นสังขบารมีเป็นลำดับที่ 7 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงไม่กระทำมุสาวาท²⁷¹ แม้อสนีบาตจะตกลงบนกระหม่อมตั้งร้อยครั้ง แล้วบำเพ็ญสังขบารมีเหมือนดาวประกายพริกไม่ละวิถึทั้งในฤดูทั้งปวงมีฤดูหนาวและฤดูร้อนเป็นต้น” ถัดมาได้เห็นอธิษฐานบารมีเป็นลำดับที่ 8 แล้วอธิษฐานว่า “เธอพึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวด้วยความตั้งใจมั่นของตน แล้วบำเพ็ญอธิษฐานบารมีเหมือนภูเขาซึ่งตั้งมั่นดีไม่หวั่นไหวด้วยลมที่พัดเข้ามาจากทุกทิศ” จากนั้นได้เห็นเมตตาบารมีเป็นลำดับที่ 9 แล้วอธิษฐานว่า “ท่านพึงประพาศเมตตาสม่ำเสมอต่อเหล่าสัตว์ผู้ทั้งมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ทั้งหมด แล้วบำเพ็ญเมตตาบารมีเหมือนน้ำที่ให้ประโยชน์ในทุกฤดูสม่ำเสมอทั้งแก่คนดีและคนชั่ว” เมื่อพิจารณาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ได้เห็นอุเบกขาบารมีเป็นลำดับที่ 10 แล้วบำเพ็ญว่า “บางคนก็ลู่ได้ร่างกายส่วนหนึ่งของเธอด้วยของหอม บางคนก็ถากอวัยวะของเธอด้วยขวาน เธอพึงเป็นผู้ละความยินดีและความขัดเคือง วางตนเป็นกลางในสุขก็ดีทุกข์ก็ดี ในสิ่งเหล่านั้น แล้วบำเพ็ญอุเบกขาบารมี” แล้วนั่งบนพื้นคือปัญญาทำให้กักก้องไปทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุ แล้วตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่า “เราจักเป็นพระพุทธเจ้า”...(MBV.8)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่าสุเมธดาบส (พระพุทธเจ้าในอดีตชาติ) ตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และได้รับพุทธพยากรณ์จากสำนักของพระพุทธเจ้าที่ปึงกร หลังจากนั้นจึงปรารถนาพุทธการกธรรม (ธรรมที่ทำให้ผู้บำเพ็ญบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า) แล้วจึงบำเพ็ญทานบารมีเป็นอันดับแรกไปจนถึงอุเบกขาบารมีอันเป็นลำดับสุดท้าย ซึ่งการบำเพ็ญบารมีเหล่านี้ประกอบด้วยบารมี 10 ประการจึงเรียกว่าบารมี 10 หรือทศบารมี

นอกจากนี้ เมื่อสุเมธโพธิสัตว์เคลื่อนจากอภัพนั้นแล้วได้บำเพ็ญบารมีในสังสารวัฏอีกหลายแสนภพชาตินับไม่ถ้วน ดังความว่า

ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมี (4) อนุรักขนาปธาน คือ เพียรรักษาคุณธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561: 156)

²⁷¹ มุสาวาท การพูดเท็จ โทก

(พระโพธิสัตว์) ได้สละอวัยวะ ทรัพย์ และชีวิตในแสนโกฏิแห่งชาติ มีอย่างนี้เป็นต้น คือ “สสชาติก สังขปาลชาติก จุลสุตโตสมชาติก มุคปักษชาติก สัตตุภัตตชาติก มหาสุตโตสมชาติก มหาสังขปาลชาติก ชันติวาทชาติก มหาชนกชาติก เอกราชชาติก และโลมห่งสชาติก” ได้บำเพ็ญบารมี 30 ทศ เหล่านี้ คือ “ทานบารมี ทานอุปัชฌายบารมี ทานปรมัตถบารมี ศีลบารมี ศีลอุปัชฌายบารมี ศีลปรมัตถบารมี เนกขัมมบารมี เนกขัมมอุปัชฌายบารมี เนกขัมมปรมัตถบารมี ปัญญาบารมี ปัญญาอุปัชฌายบารมี ปัญญาปรมัตถบารมี วิริยบารมี วิริยอุปัชฌายบารมี วิริยปรมัตถบารมี ชันติบารมี ชันติอุปัชฌายบารมี ชันติปรมัตถบารมี สัจจบารมี สัจจอุปัชฌายบารมี สัจจปรมัตถบารมี อธิฐานบารมี อธิฐานอุปัชฌายบารมี อธิฐานปรมัตถบารมี เมตตาบารมี เมตตาอุปัชฌายบารมี เมตตาปรมัตถบารมี อุpekขาบารมี อุpekขาอุปัชฌายบารมี อุpekขาปรมัตถบารมี” ได้บำเพ็ญจริยา 3 ประการ เหล่านี้ คือ “โลกัตถจริยา ญาณัตถจริยา พุทธจริยา” ได้สละมหาปริจาคะ 5 ประการ แม้เหล่านี้ คือ “การสละอวัยวะ การสละชีวิต การสละทรัพย์ อันประเสริฐ การสละบุตรและการสละภรรยา” ครั้นดำรงอยู่ในอัทธภาพของพระเวสสันดรเท่านั้นได้ให้ทานอย่างยิ่งใหญ่ อันมีพื้นพสุธาด้านทิศตะวันออกสิ้นสะเทือนถึง 7 ครั้ง ผู้มีความปรารถนาจะให้ถือเอาอภิมตผลคือพระสัมพันธัญญะ ในต้นกัลปฤกษ์อันประเสริฐคือโพธิสมภาร อันมีรากเหง้าคือปฏิจจญาณซึ่งตั้งมั่นในภูเขาคือศรัทธา มีต้นอ่อนคือปัญญา อันเติบโตด้วยการรดน้ำคือกรุณา อันงอกเป็นลำต้นคือเมตตา อันมีกิ่งก้านแผ่ไพศาลคือจริยา อันมีใบอ่อนคือมหาปริจาคะ อันมีดอกบานสะพรั่งคือบารมี แล้วเคลื่อนจากอัทธภาพนั้นไปบังเกิดในดุสิตบุรี...(MBV.12)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ซึ่งประกอบไปด้วย ดังนี้ คือ

(1) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติต่างๆ กัน ได้แก่ สสชาติก สังขปาลชาติก จุลสุตโตสมชาติก มุคปักษชาติก สัตตุภัตตชาติก มหาสุตโตสมชาติก มหาสังขปาลชาติก ชันติวาทชาติก มหาชนกชาติก เอกราชชาติก และโลมห่งสชาติก

(2) พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี 3 ชั้น ได้แก่ บารมี อุปัชฌายบารมี และปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมีทั้งหมด 30 ประการ เรียกว่าบารมี 30 ทศ ได้แก่ ทานบารมี ทานอุปัชฌายบารมี ทานปรมัตถบารมี ศีลบารมี ศีลอุปัชฌายบารมี ศีลปรมัตถบารมี เนกขัมมบารมี เนกขัมมอุปัชฌายบารมี เนกขัมมปรมัตถบารมี ปัญญา

บารมี ปัญญาอุปบารมี ปัญญาปรมัตถบารมี วิริยบารมี วิริยอุปบารมี วิริยปรมัตถบารมี ชั้นดีบารมี
 ชั้นดีอุปบารมี ชั้นดีปรมัตถบารมี สัจจบารมี สัจจอุปบารมี สัจจปรมัตถบารมี อธิภูฐานบารมี อธิภูฐาน
 อุปบารมี อธิภูฐานปรมัตถบารมี เมตตาบารมี เมตตาอุปบารมี เมตตาปรมัตถบารมี อุpekขาบารมี อุ
 पेกขาอุปบารมี อุpekขาปรมัตถบารมี

(3) พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจริยา 3 ประการ ได้แก่ โลกัตถจริยา ญาณัตถจริยา และพุทธิจริยา

(4) พระโพธิสัตว์บำเพ็ญมหาปริจาคะ 5 ประการ ได้แก่ การสละอวัยวะ การสละชีวิต การ
 สละทรัพย์อันประเสริฐ การสละบุตร และการสละภรรยา

จากข้อมูลดังกล่าวมาแล้วนั้น ผู้ประพันธ์มุ่งแสดงให้เห็นถึงปฏิปทาอันยิ่งยวดของพระโพธิสัตว์
 ในการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือ การได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

4.1.2.6 ความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราช

ความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชมีมาแต่ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-
 ฮินดูที่พระราชาผู้มีชัยชนะในสปีทิตจะได้รับการขนานพระนามว่า “จักรวรรดิน” ซึ่งหมายถึง
 พระราชาผู้มีวงล้อแห่งรถศึกของพระองค์แล่นราบราบได้ทั่วทั้งชมพูทวีป (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์,
 2530: 13) ต่อมาความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชถูกนำมาปรับใช้ในความเชื่อแบบพุทธศาสนาซึ่ง
 ปรากฏในพระไตรปิฎกกล่าวคือ จักกวัตตสูตร ซึ่งกล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิราชหลาย
 ประการ โดยพระสูตรนี้ได้ยกพระเจ้าทัฬหะเป็นแบบอย่างของจักรพรรดิราชในด้านการครองราชย์
 โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต และมีแก้ว 7 ประการ ได้แก่ จักกแก้ว
 ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คุฤหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว (ที.ปา.(ไทย).11/81-82)

จากความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชที่มุ่งเน้นชัยชนะในมหาสงครามตามขนบในศาสนา
 พราหมณ์-ฮินดูกลายเป็นความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชในศาสนาพุทธที่มุ่งเน้นการประพฤติ
 ธรรมของมหากษัตริย์ ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าที่สุดซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่อง
 พระเจ้าจักรพรรดิในพุทธศาสนา กล่าวคือ รูปสลักที่พระสถูปชัฎยเขตทางตอนล่างของแม่น้ำกฤษณา
 ประเทศอินเดีย โดยแสดงคติเรื่องรัตนะหรือสิ่งมงคลทั้ง 7 ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ (มณีปิ่น
 พรหมสุทธิรักษ์ , 2530: 14)

ชาวลังกามีความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิราชอย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ 10 ซึ่ง
 ปรากฏหลักฐานในวรรณกรรมบาลีอย่างทีปวงศ์เป็นครั้งแรก ในภานวารที่ 6 โดยแสดงให้เห็นว่าชาว
 ลังการับคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชมาแต่อินเดีย ดังความว่า ว่า “ในเวลาทีพระมทินทะมี

พระชนม์ได้ 14 พรรษา พระเจ้าอโศกได้อภิเษกแล้วก็ได้ราชฤทธิ์ เป็นผู้มีเดชบุญญาภพมาก เป็นพระเจ้าที่ปกครองพระดี (จักรพรรดิเฉพาะทวีปที่เดียว)” (ทีป.35) จากข้อความดังกล่าวระบุว่าพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นพระจักรพรรดิราชในชมพูทวีปหรืออินเดีย

ส่วนในมหาโพธิวงส์วรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในลังกาได้ปรากฏความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชเช่นเดียวกัน มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 ราชสกุลวงศ์ของพระเจ้าวิชัยปฐุมกษัตริย์ของลังกาสืบเชื้อสายมาแต่พระเจ้าพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ากาลิงคะ ดังความว่า

ลำดับถัดมา ในอดีตกาลนานมาแล้ว พระเจ้าวิชัยกุมารผู้เป็นพระโอรสองค์โตของพระเจ้าสีหพาหุผู้สืบวงศ์มาจากพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ากาลิงคะทรงได้นามว่าสีหละ (ราชวงศ์สิงหล) เพราะราชสีห์ปกครองในสีหบุรีอันเสมอด้วยสระบัว อันเป็นที่ชุมนุมของหงส์คือชายหญิงในลาลรัฐ อันคล้ายป่าในฤดูใบไม้ผลิของหมู่กมรคือชน ทรงได้รับตำแหน่งพระยุพราช ทรงมีรสเพียงหนึ่งเดียวคือชัชชนะเหมือนลูกราชสีห์ ทรงมีทหาร 700 นายเป็นบริวาร แล้วลงเรือเสด็จมายังลังกาทวีปในวันปรินิพพานของพระมุนีผู้ประเสริฐ...(MBV.111)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงพระเจ้าวิชัยพระราชนโอรสของพระเจ้าสีหพาหุทรงสืบราชวงศ์มาแต่พระเจ้าจักรพรรดิราชทรงพระนามว่ากาลิงคะ

ตัวอย่างที่ 2 ความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชที่คัดมาจากอรรถกถากาลิงคโพธิชาดก ดังความว่า

พระเจ้ากาลิงคะ ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช มีแก้ว 7 ประการปรากฏอย่างนี้แล้ว ในวันหนึ่งทรงประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ทรงไล่ทำด้วยระเบียบและเครื่องลูบไล้ ทรงมีบัวบังกชคือพระบาทที่ถูกแมลงผึ้งคือแก้วมณีบนยอดมงกุฎแห่งมณฑลของพระราชากอดเกล้า ทรงแวดล้อมด้วยกองทัพพระยะ 36 โยชน์

แล้วเสด็จขึ้นสู่ช้างแก้วอันเปรียบด้วยยอดเขาไกลาส มีสีเผือกปลอด ทรงทำให้เป็นที่
 ดึงดูดดวงตาของชาวโลก แล้วเสด็จไปสู่อาศรมบทของพระชนกและพระชนนี ด้วย
 ความงามเลอเลิศอย่างสมพระเกียรติ เมื่อนั้นพญาช้างของท้าวเธอ ไม่อาจจะเหาะ
 ข้ามมหาโพธิมณฑล อันเป็นชัยมงคลของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ อันเป็นดุจดุมจักร
 บนแผ่นดิน แม้พระราชากรตั้งเดือนเช้าแล้วเช้าเล่าก็ไม่อาจจะข้ามไปได้เช่นเดิม
 ที่นั่นราชบุโรหิต เดินทางไปพร้อมด้วยพระราชบิดา คิดว่า “ธรรมดาว่าทางอากาศไม่มี
 เครื่องกัน เพราะเหตุอะไรหนอแล พระราชาจึงไม่อาจจะเสด็จราชไปได้ เราจักตรวจ
 ตราดู” แล้วลงจากอากาศ ได้เห็นมหาโพธิมณฑลคือสะดือแผ่นดิน อันเป็นชัย
 บัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ฯ ข้าว่าในกาลนั้น ขึ้นชื่อว่าต้นหญ้า แม้สักเท่า
 หนวดกระต่ายก็ไม่มี ในที่ประมาณ 8 กรีสของพระราชานั้นเลย ต้นหญ้าลาดาวลัย
 และต้นไม้ใหญ่โดยรอบมีทรายเป็นสีเหมือนแผ่นเงินล้อมรอบ ทรงเวียนประทักษิณ
 โพธิมณฑล แล้วประทับยืนข้างหน้าของโพธิมณฑลฯ (MBV.78-79)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่าพระเจ้ากาลิงคะ ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ทรง
 แวดล้อมด้วยแก้ว 7 ประการที่อุบัติขึ้นเพื่อพระเจ้าจักรพรรดิราชโดยเฉพาะ

ตัวอย่างที่ 3 มหาโพธิ์วังสะได้ระบุว่าพระเจ้าทวารวดีปิยติสสะทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช
 แห่งลังกาทวีป ดังความว่า

ในกาลก่อนแต่ใน วันที่ท่านพระมหามหินทเถระผู้เป็นจอมแห่งสมณะรับ
 เฉพาะอุททยานแล้ว พระนางอนุลาเทวีเสด็จไปยังอุททยานมหาเมฆวัน ได้สดับธรรม
 แล้วบรรลุผลทั้งสองพร้อมกันนางกำนัล 500 นาง มีพระประสงค์จะผนวชจึงกราบทูล
 เนื้อความนั้นแก่พระราชบิดา พระราชบิดา ครั้นสดับถ้อยคำของพระนางแล้ว ตรัสว่า
 “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระนางอนุลาเทวีพร้อมทั้งบริษัท มีความประสงค์จะบวช
 ขอพระคุณเจ้าจงบวชให้พระนางเถิด” เมื่อพระเถระ ทูลว่า “ดูกรมหาบพิตร การ
 บวชให้มาตุคามไม่เหมาะแก่พวกอาตมภาพ แต่ว่าในเมืองปาตลีบุตรมีภิกษุณีผู้มีสุตะ
 มากนามว่าสังฆมิตตา ผู้เป็นน้องสาวของอาตมภาพ ดูกรมหาบพิตร ก็ตั้งพระศรีมหา
 โพธิ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ทั้ง ๓ พระองค์ได้ประดิษฐานในเกาะนี้
 แล้ว ต้นพระศรีมหาโพธิ์อันเปล่งข่ายรัศมีใหม่ๆ แม้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแห่งเรา

ทั้งหลายก็ควรประดิษฐานในเกาะนี้ เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงส่งพระราชสาส์นแก่ พระสหายของพระองค์ พระเถรีนั้นจักบวชให้พระนางโดยประการที่พระสังฆมิตตาจะพึงอัญเชิญกิ่งใหญ่เบื้องขวาจากต้นมหาโพธิพฤกษ์มา” ทรงรับคำพระเถระว่า “ขอรับ พระคุณเจ้า” วันหนึ่งในพรรษา (พระราชา) ทรงประทับนั่งในสำนักของพระเถระ ทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์ทั้งหมด แล้วตรัสเรียกอำมาตย์แก้ว ผู้เป็นหลานของพระองค์นามว่าอริฎฐะ ได้ตรัสว่า “แน่พ้อ เธอจักอาจเพื่อจะไปยังสำนักของพระเจ้าธรรมมาโคกราชผู้เป็นพระสหายของเรา แล้วนิมนต์พระแม่เจ้าสังฆมิตตาเถรีมาพร้อมกับต้นพระศรีมหาโพธิ์หรือ” เมื่ออำมาตย์กราบทูลว่า “ข้าพระองค์จักอาจ (เพื่อจะไปยังสำนักของพระเจ้าธรรมมาโคก) พะยะคะ หากว่าพระองค์ทรงอนุญาตให้ ข้าพระองค์บวช” ทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า “ไปเถิดพ้อ เจ้านิมนต์พระเถรีมาแล้ว จงบวชเถิดฯ (MBV.144-145)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะตรัสเรียกอำมาตย์แก้ว ผู้เป็นพระภาคิไนยมีพระนามว่าอริฎฐะ ทรงโปรดให้อำมาตย์แก้วนั้นเดินทางไปยังราชสำนักของพระเจ้าอโศกมหาราชเพื่ออาราธนาพระนางสังฆมิตตาเถรีและอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์มาสู่ลังกาทวีป ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชแห่งลังกา

แม้ไม่ปรากฏข้อความที่ชัดเจนว่าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช แต่การที่ผู้ประพันธ์กล่าวถึงอำมาตย์แก้ว (อมจรัตน) ก็อาจเป็นเครื่องบ่งชี้ให้ทราบโดยนัยว่าพระองค์ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชแห่งแผ่นดินลังกา เพราะอำมาตย์แก้วหรือขุนพลแก้ว (คหปติรัตน) เป็นหนึ่งในแก้ว 7 ประการที่อุบัติขึ้นเพื่อพระเจ้าจักรพรรดิราชโดยเฉพาะ

4.1.2.7 ความเชื่อเรื่องเทพในพุทธศาสนา

เทพในพุทธศาสนาที่ปรากฏในมหาโพธิวงศาภิธานมีมากมายหลายองค์ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะเทพที่มีบทบาทสำคัญเท่านั้น ได้แก่ (1) พระพรหม (2) ท้าวจตุโลกบาล (3) พระอินทร์ และ (4) พระแม่คงคา มีดังต่อไปนี้

4.1.2.6.1 พระพรหม

เทพที่อยู่ในชั้นที่สูงกว่าชั้นกามาวจรโลกเรียกว่า พระพรหม (อุตมพร รุ่งเรืองศรี, 2523:130) พระพรหมในวรรณกรรมพุทธศาสนามีจำนวนมากหลายองค์ไม่เหมือนพรหมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูซึ่งมีเพียงองค์เดียว โดยพระพรหมในพุทธศาสนานั้นแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ รูปพรหมอยู่ในรูปภูมิ 16 ชั้น และอรุปรหมอยู่ในอรุภูมิ 4 ชั้นรวมเป็นพรหม 20 ชั้น (วิสุทธ์ บุชยกุล, 2550: 409-410) ส่วนพระพรหมที่ปรากฏการกล่าวถึงเป็นพิเศษในวรรณกรรมบาลี เช่น ท้าวมหาพรหม สหัมบดีพรหม นภาพรหม ฌฎิกการพรหม พรหมกุมาร เป็นต้น (อุตมพร รุ่งเรืองศรี, 2523: 155) ในมหาโพธิวงศาภิธานกล่าวถึงบทบาทของสหัมบดีพรหมไว้ดังความว่า

เมื่อนั้น ปัญจสิขคันธัพพะเทพบุตรได้ถือเอาพิณมะตุมสีเหลืองอ่อนมีความยาว 3 คาวุต แล้วประคองอยู่ ท้าวสุยามเทวราชได้ถือเอาแส้จามรลั่นทิพย์ อันสว่างรุ่งเรืองเหมือนพระจันทร์ในฤดูศรที่ซึ่งกว้างประมาณ 3 คาวุตแล้วสบัดโบกอยู่อย่างชุ่มชื้น ท้าวสันดุสิตเทวราชถือเอาพัดใบตาลลั่นแก้วมณี แล้วทำให้พระองค์สำราญอยู่ด้วยสายลมที่เย็นสบายต่อเนื่อง ท้าวสหัมบดีพรหมกางกั้นเศวตฉัตรไว้เบื้องบนประหนึ่งว่าพระจันทร์เพ็ญดวงที่สองซึ่งกว้างประมาณ 3 โยชน์ นาคราชชื่อกาหะผู้ถูกแวดล้อมด้วยนางนาฏ 80,000 นาง ได้ยื่นชั้บกล่อมถ้อยคำสรรเสริญ 1,000 โศลกอยู่ๆ เหล่านางเทพกุมารี 32 นาง ได้ถือเอาหีบรัตนะมากมายอันเต็มด้วยบุปผชาติลั่นทิพย์ แล้วยื่นบูชาอยู่ๆ ทวยเทพยดาในหมื่นจักรวาลทั้งหมดได้จำแลงเพศเป็นนักษทรสพ มีมือยกรงชัย ธงปตัก ต้นกล้วย และพวงดอกไม้ประดับไตรณะผู้ทรงไว้ซึ่งหม้อน้ำเต็ม ทัพพิตักน้ำผึ้ง และเชิงประทีปด้ามแก้วมณีอันถือเอาแล้วผู้มีระเบียบแห่งแว่นกระจกคือรัตนมณฑล 8 ประการ แล้วยื่นรายล้อมไม่ขาดสายนับแต่พื้นปฐพีจนถึงชั้นอกนิภฎฐภพ (MBV.31)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงท้าวสัทม์บดีพรหมว่าเป็นผู้ทำหน้าที่กัณฑ์เศวตฉัตรถวายพระโพธิสัตว์ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเนื้อความตอนนี้มีความแตกต่างจากนิทานกथाที่ระบุว่าท้าวมหาพรหมเป็นผู้ทำหน้าที่กัณฑ์เศวตฉัตรถวาย (ขุ.อ.1/264) หรือบางทีท้าวมหาพรหมเป็นอีกชื่อหนึ่งของท้าวสัทม์บดีพรหม (อุดมพร รุ่งเรืองศรี, 2523: 156-157) ดังข้อสังเกตในมหาโพธิวงศ์ที่แสดงให้เห็นว่าท้าวมหาพรหมหรือท้าวสัทม์บดีพรหมเป็นพรหมองค์เดียวกันว่า

...(พระผู้มีพระภาค) ทรงได้รับอาราธนานิมนต์จากท้าวมหาพรหม ผู้เปล่งเสียงดังก้องกังวาน โดยนัยเป็นต้นว่า “ผู้เจริญ โลกจะฉิบหายละหนอ” แล้วปรากฏเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับพระพรหม 10,000 องค์ในหมื่นโลกธาตุ ผู้ประคองอัญชลีเหนือเศียรจรดมณฑลพระชานูเบื้องขวาบนพื้น แล้วทูลวิงวอนโดยนัยเป็นต้นว่า “ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงพระธรรมเทศนาเถิด” เมื่อทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตุด้วยพุทธจักขุ ทรงทอดพระเนตรเห็นว่า “บรรดาหมื่นโลกธาตุเหล่านั้น สัตว์ประมาณเท่านี้มีรู้สีในดวงตาน้อย สัตว์ประมาณเท่านี้มีรู้สีในดวงตามาก” แล้วจำแนกสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นซ้ำอีกด้วยอำนาจแห่งภัพบุคคลและอภัพบุคคล ทรงละทิ้งอภัพบุคคลทั้งหลาย แล้วกำหนดเอาเฉพาะภัพบุคคลเท่านั้น ด้วยพระญาณ ทรงเปล่งพระรัศมีคืออมตวาจาว่า “ก็ในบัดนี้ คนทุกคนจงน้อมเอาภาชนะคือศรัทธาของพรหมทั้งหลาย เราจะยังความดำริของพรหมเหล่านั้นให้เต็มเปี่ยมมา (MBV.37)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่าท้าวมหาพรหมเป็นหัวหน้าของพรหมจำนวน 10,000 องค์ในหมื่นโลกธาตุ และเป็นผู้ทำหน้าที่กราบทูลพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเพื่อโปรดสรรพสัตว์ แต่ว่าในการรับรู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมบาลีทั่วไป พรหมผู้ทำหน้าที่กราบทูลพระพุทธเจ้าให้แสดงพระธรรมคือ ท้าวสัทม์บดีพรหม ดังในบทสวดอาราธนาธรรมว่า

พรหมา จ โลกาธิปตี สหมปตี	กตถุชลี อนธิวรึ อยาจถ
สนตีสถ สดตา ปรัชกชชาติกา	เทเสตุ กมมึ อนุกมปิมี ปชึ

“และพระสัทม์บดีพรหม ผู้เป็นโลกาธิบดี กระทำแล้วซึ่งอัญชลี ได้กราบทูล
พระองค์ผู้ไม่มีผู้อื่นใดยิ่งกว่า ว่าในโลกนี้ สัตว์ที่มีละอองผงเพียงเล็กน้อยติดอยู่ในตา
นั้นยังมีอยู่ ขอพระองค์จงมีความกรุณาแสดงธรรมแก่เขาเหล่านั้นด้วยเถิด”

(วิสุทธ์ บุษยกุล, 2550: 409-410)

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น ท้าวมหาพรหมกับพระสัทม์บดีพรหมคือพระพรหมองค์
เดียวกัน และพระพรหมในศาสนาพุทธจัดเป็นเทพองค์หนึ่งที่มีศักดิ์ต่ำกว่าพระพุทธเจ้าและดำรงอยู่ใน
ฐานะผู้ช่วยประกาศพระศาสนาของพระพุทธองค์

4.1.2.6.2 ท้าวจตุโลกบาล

ในวรรณกรรมพุทธศาสนาถือว่าสรวงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นสถานที่ประทับของท้าวจตุโลกบาลผู้เป็นเทวดาประจำอยู่ในทิศหลักทั้ง 4 ทิศซึ่งประกอบไปด้วย ท้าวธตรัฐผู้รักษาทิศตะวันออก ท้าววิรูปหกผู้รักษาทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ผู้รักษาทิศตะวันตก และ ท้าวกุเวรหรือเวสสวัตน์ผู้รักษาทิศเหนือ (อุดมพร รุ่งเรืองศรี, 2523: 32-34) ถึงแม้ว่าท้าวจตุโลกบาลมีปรากฏแพร่หลายในวรรณกรรมพุทธศาสนา แต่คำเรียกว่า “จตุโลกบาล” น่าจะเป็นคำสมาสที่ใช้ในวรรณคดีไทยมากกว่าจะปรากฏในวรรณกรรมบาลี²⁷² เดิมทีในวรรณกรรมบาลีเรียกชื่อกลุ่มเทวดาจำนวน 4 องค์ที่ประจำอยู่ในทิศหลักทั้ง 4 ทิศเพียง 2 คำกล่าวคือ “มหาราช” และ “โลกบาล” คำแรกมักปรากฏอย่างแพร่หลายในวรรณกรรมพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายสันสกฤต ส่วนคำที่สองปรากฏแพร่หลายเฉพาะในวรรณกรรมพุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤต แต่ในวรรณกรรมพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทปรากฏเพียง 2 แห่งเท่านั้นกล่าวคือ เปตวัตถุและชาตก (ณัชพล สิริสวัสดิ์, 2555: 275)

ส่วนในมหาโพธิ์วังสะพบคำเรียกกลุ่มเทวดาทั้ง 4 องค์ว่า “มหาราช” และ “โลกบาล” เหมือนกัน โดยคำว่า “มหาราช” ปรากฏครั้งแรกในตอนอานันทโพธิกาของเรื่องกล่าวคือ ตอนที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุข ณ ภายใต้ต้นราชายตนะ (ต้นเกด) พระองค์ทรงรับบาตรที่ท้าวมหาพรหมหรือท้าวจตุโลกบาลน้อมมาถวาย 4 ใบ และพระองค์ทรงอธิษฐานบาตรทั้ง 4 ใบให้เป็นบาตรใบเดียวดังความว่า

²⁷² บาลีใช้คำว่า จตตารो มหาราชชา แปลว่า ท้าวมหาพรหมทั้ง 4 (ที.มหา.10/209; ที.ปา.11/207, อ้างถึงใน ณัชพล สิริสวัสดิ์, 2555: 275)

...(พระพุทธเจ้า) ทรงเสวยสุขอันเกิดแต่ผลแห่งสมบัติที่ราชาชนมมูล (ต้นเกด) ทรงให้เวลาผ่านไป 49 วัน ทรงเสวยผลสมออันเป็นโอสถ ไม้ชำระพระ ทนต์ชื่อนาคลดาและน้ำจากสระอนินดาตที่ท้าวสักกะน้อมมาถวาย ทรงรับประเคน เนยเหลวและรวงผึ้งที่พอค้า 2 คนน้อมมาถวาย (และ) บาตรทั้งหลายที่ท้าว มหาราช น้อมมาถวาย...(MBV.36)

ส่วนคำเรียกว่า “โลกบาล” ปรากฏเป็นความเปรียบของดวงจันทร์ ซึ่งก็กล่าววาท้า โลกบาลเป็นผู้ทำหน้าที่ช้ดวงจันทร์ไปทางทิศตะวันออก ดังความว่า

ถัดจากนั้น เมื่อเหล่าพระเถระทำให้ราชตระกูลอันประกอบด้วยพระภคินี 10 พระองค์เลื่อมใสอยู่จำพรรษาในเจตีย์คีรีแล้วประชุมกันเพื่อการปวารณาในวัน เพ็ญอัสนัยขมาส (เดือน 11) ดวงจันทร์เพ็ญอันหลุดพ้นจากเมฆ หมอก ควันผงฐลี และอสุรินทราหู จากเครื่องกั้นคือภูเขายุคันธรในทิศปราจีนนั้น (ทิศตะวันออก) ปรากฏเหมือนดวงแวงกระจกบานใหญ่ที่ทวยเทพโลกบาล จับที่ขอบงแล้วช้ดไป ในทิศปราจีน (ทิศตะวันออก) เพื่อประโยชน์แก่การมองเห็นสิ่งที่น่าผลิตเพลินของ โลก อันประดับด้วยการเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้า อันงดงามเหมือนล้อยเงินที่กำลัง หมุนกลับไปมา โพลขึ้นแล้วดำเนินไปยังอากาศฯ (MBV.139-140)

นอกจากทั้งสองคำนี้แล้ว ผู้วิจัยยังพบอีกว่าในมหาโพธิวิงสะยังปรากฏคำเรียกท้าวจตุโลกบาล อีกคำกล่าวคือ คำว่า “เทวราช” ซึ่งปรากฏในตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยท้าวจตุโลกบาลได้มาประชุมกันลาดผ้าสาฎกถวายพระพุทธเจ้า ดังความว่า

(พระพุทธเจ้า) ทรงมีเชิงผ้าสาฎกที่ทวยเทวราช 40,000 องค์ชื่อว่าท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวรแผ่ออกไปแล้วข้างหน้า...(MBV.58)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า ท้าวเทวราช (จตุโลกบาล) ได้แก่ ท้าวธตรฐ ท้าว วิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวรได้ลาดเชิงผ้าสาฎกถวายพระพุทธเจ้าขณะเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้น

ดาวดิงส์ ประเด็นที่น่าสนใจคือว่า ในมหาโพธิวิงสะได้ระบุจำนวนของท้าวเทวราช (จตุโลกบาล) ที่มาประชุมกันเป็นจำนวนมากถึง 40,000 องค์ ซึ่งการระบุจำนวนของท้าวจตุโลกบาลไม่ปรากฏในวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น

จากข้อมูลทั้งหมดข้างต้นนั้น ในวรรณกรรมพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทปรากฏคำเรียกกลุ่มเทวดาประจำทิศทั้ง 4 ว่า “มหาราช” และ “โลกบาล” คำเรียกทั้งสองคำนั้นพบได้ทั่วไปในวรรณกรรมพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท แต่คำที่สองปรากฏเพียง 2 แห่งดังที่กล่าวไว้แล้ว ส่วนในวรรณกรรมพุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤตปรากฏใช้ทั้งสองคำเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้พบคำเรียกกลุ่มเทวดาประจำทิศทั้ง 4 เพิ่มอีกหนึ่งคำกล่าวคือ คำว่า “เทวราช” โดยปรากฏในมหาโพธิวิงสะเป็นครั้งแรก

4.1.2.6.3 พระอินทร์

พระอินทร์เป็นเทพที่รู้จักกันดีในอินเดียมาแต่โบราณ ดังปรากฏในบทสวดสรรเสริญพระอินทร์เป็นจำนวนมากถึงหนึ่งในสี่ของบทสวดทั้งหมดในคัมภีร์ฤคเวท ชาวอารยันบูชาพระอินทร์ด้วยนับถือกันว่าเป็นเทพแห่งบรรยากาศ เป็นเทพนักรบที่ประหารอสูรผู้ก่อให้เกิดความแห้งแล้ง และเป็นเทพนักรบผู้นำชาวอารยันให้รบชนะพวกอื่น (เกื้อพันธุ์ นาคนบุพผา, 2520: 357) ซึ่งปรากฏพระนามเรียกพระอินทร์เป็นจำนวนมาก เช่น สหัสสนันย์ เมฆวาหนะ เพชรปาณี มรุตวาน ศก ระ มเหนท์ มัฆวาน อมรินทร์ เป็นต้น (พระยาสาส์นจารึกกรมยศ (สรวง ศรีเพ็ญ), 2549: 34) และในสมัยมหากาพย์และปุราณะ พระอินทร์ถูกลดฐานะมาเป็นเพียงเทพชั้นรองที่อยู่ภายใต้อำนาจของพระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม (ศักดิ์ศรี แยมันต์ดา, 2545: 156-158; อ้างถึงใน ชาญชัย คงเพียรธรรม, 2554: 22)

ส่วนในวรรณกรรมบาลี ประวัติของพระอินทร์ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท และอรรถกถากลาวกชาดก ซึ่งเรียกพระอินทร์ว่า ท้าวสักกะ หรือสักกเทวราช เป็นเทวราชาสถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีเมืองหลวงชื่อว่าสุทนต์หรืออมราวดี มีอุทยานหลายแห่ง เช่น จิตรลดาวิน มีสสกัน เป็นต้น มีวิมานชื่อว่าไพชยนต์ ทรงช้างเอราวัณเป็นพาหนะ (ศานติ ภัคตีคำ, 2556: 33; วิสุทธ์ บุชยกุล, 2520: 36) นอกจากนี้ พระอินทร์ยังเป็นใหญ่เหนือจตุมาหาราชิกาภูมิ มีหน้าที่ปกครองทวยเทพในเทวโลกทั้ง 2 โดยมีท้าวจตุโลกบาลเป็นบาทบริจาริกา (ณัชพล สิริสวัสดิ์, 2555: 275)

จากพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาสู่ฐานะความเป็นพระอินทร์ในศาสนาพุทธ บทบาทหน้าที่ของพระอินทร์ในฐานะความเป็นเทพแห่งนักรบได้เปลี่ยนเป็นเทพผู้พิทักษ์พุทธศาสนา ดังปรากฏคำเรียกพระอินทร์หลายคำในมหาโพธิวิงสะ เช่น ปุรินทท, ปากสาสน, โกสิย, สกุก, เทวินท

เป็นต้น ซึ่งบทบาทที่สำคัญที่สุดของพระอินทร์ คือ มีหน้าที่ทำนุบำรุงพุทธศาสนาและช่วยเหลือสมณชีพราหมณ์ที่กำลังได้รับความลำบาก (ศานติ ภักดีคำ, 2556: 102) ดังปรากฏบทบาทของพระอินทร์ เนมิตอาศรมแก่สุเมธพราหมณ์ในมหาโพธิวิงสะ ดังความว่า

...(สุเมธพราหมณ์) ได้เข้าไปยังบรรณศาลาอันรุ่งเรืองดุจ (รวง) ข้าวสาลี อัน
ท้าวโกสิยฺ์เนรมิตไว้ สีของหลังคาประหนึ่งแก้วประพาฬ ผาผนังมีสีขาวสว่างไสว
ประดุจเงิน พื้นเปล่งประกายประหนึ่งตักแต่งด้วยรัศมีแก้วอินทนิลและแก้วมณี บาน
หน้าต่างและบานประตูได้สลักไว้อย่างดี แล้วเปลื้องคู่ผ้าสาฎกออกนุ่งผ้าคากรองสี
แดงคล้ายกับพวงกลีบดอกชบา แล้วห่มผ้าคากรองทำด้วยเปลือกไม้มีสีดั่งทองคำ
คล้ายพวงดอกโกโนชา แล้วพาดหนังกวาดำและหนังเสืออันคล้ายกับผ้าที่ลาดด้วย
ดอกบุนนาคไว้บนบ่าข้างหนึ่ง แล้วผูกขลุ่ยมณฑล (ขลุ่ยทรงกลม) วางสาแทรกไม้
สามง่ามไว้บนบ่า แล้วถือเอาไม้เท้าด้วยฝ่ามือคือดอกบัวแดงอันมีช่อกลีบคือนิ้วมือที่
อ่อนโยน...(MBV.3)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่าท้าวโกสิยฺ์ หรือพระอินทร์ได้เนรมิตอาศรมอย่างสวยงาม
กลางป่าแก่สุเมธโพธิสัตว์ผู้มุ่งจะบวชเป็นดาบส อันแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของพระอินทร์ที่คอย
ช่วยเหลือสมณชีพราหมณ์ที่กำลังตกอยู่ในสถานะการณคับขัน

นอกจากนี้ ชาวพุทธลังกามีความเชื่อว่าพระอินทร์เป็นผู้เก็บรักษาพระเขี้ยวแก้วเบื้องขวาและ
พระธาตุนาคขัณฐ์เบื้องขวาไว้ในเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังความว่า

ลำดับนั้น พระเถระเดินไปยังเจดีย์ศิรบรรพตแล้วปรึกษากะสุมนสามเณร
กล่าวว่า “ไปเถิด สุมนะ เธอจงไปเข้าเฝ้าพระเจ้าอโศกธรรมราชผู้เป็นพระอัยกาของ
เธอในชมพูทวีปและท้าวสักกะเทวราช แล้วอัญเชิญพระธาตุมารเกิดฯ สุมนะสามเณร
รับคำว่า “ขอรับ ท่านผู้เจริญ” ในทันใดนั้นเองก็ถือเอาบาตรและจีวร เหาะขึ้นไปสู่
ท้องฟ้าแล้วข้ามลงที่ประตูเมืองปาฏลีบุตร ได้เห็นมหาโพธิพฤกษ์ซึ่งควรอัญเชิญมา
ลังกาประดิษฐานอยู่ใกล้ต้นสาละใหญ่ด้านปราจีนทิศ ถูกบูชาด้วยการบูชาด้วย
มหรสพในเดือนกัตติกา (เดือน 12) แล้วเดินไปสู่สำนักของพระราชา ทูลแล้วว่า
“มหาบพิตร พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ผู้พระสหายของพระองค์ ทรงเลื่อมใสแล้วใน
พระพุทธศาสนา ประรณนาจะให้ประดิษฐานพระสถูป พระองค์มีพระธาตุนอยู่ในพระ

หัตถ์ (ในครอบครอง) ขอพระองค์ได้โปรดพระราชทานพระธาตุเหล่านั้นแก่อาตมภาพเถิด” แล้วรับบาตรที่พระบรมศาสดาทรงใช้สอยแล้วจากท้าวเธอ แล้วขัดสีด้วยของหอม แล้วบรรจุพระธาตุอันเช่นกับด้วยไข่มุกอันงดงาม แล้วรับพระบรมสารีริกธาตุนั้นที่ท้าวเธอพระราชทานมา แล้วเข้าไปเฝ้าท้าวสักกเทวราช เมื่อท้าวสักกะกล่าวแล้วว่า “พ่อสุมนะผู้เจริญ ท่านเที่ยวมาเพราะเหตุไร” ทูลแล้วว่า “ข้าแต่ महाराज พระองค์ทรงส่งพวกอาตมภาพไปยังเกาะตัมพปณิทวีปแล้ว ทรงปล่อยให้พลละเลยเสีย เพราะเหตุไร” เมื่อท้าวสักกะกล่าวว่า “ไม่ได้ละเลยขอรับ จะให้โยมทำอะไรหรือ” กล่าวแล้วว่า “พระองค์มีพระธาตุอยู่ในพระหัตถ์ 2 องค์คือ พระเขี้ยวแก้วเบื้องขวาและพระธาตุรากขวัญเบื้องขวา เพราะฉะนั้น ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาแก่อาตมภาพ” กล่าวแล้วว่า “ขอรับ ท่านผู้เจริญ” แล้วรับเอาพระธาตุรากขวัญเบื้องขวานั้นที่ท้าวสักกะจอมเทพเปิดพระสถูปแก้วมณีประมาณ 1 โยชน์แล้วนำเอาพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาออกมาถวาย แล้วประดิษฐานไว้ในเจดีย์บรรพตนั้นแลฯ (MBV.141)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า สุมนสามเณรได้เหาะไปเข้าเฝ้าพระเจ้าธรรมมาโคกราช แล้วกราบทูลขอพระบรมสารีริกธาตุ หลังจากนั้นได้เหาะขึ้นไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อทูลขอพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาของพระพุทธเจ้ากับพระอินทร์ และท้าวสักกเทวราชได้เปิดพระเจดีย์แก้วจุฬามณีอันสูง 1 โยชน์นำเอาพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาออกมาถวายแก่สุมนสามเณร トラบจนทุกวันนี้ พระธาตุรากขวัญเบื้องขวาคงประดิษฐานในเจดีย์บรรพตในประเทศศรีลังกา

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้กลายเป็นเทพผู้พิทักษ์พุทธศาสนาและมีหน้าที่สอดส่องดูแลสมณชีพราหมณ์ที่กำลังประสบกับความยากลำบากสัมพันธ์กับอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2545: 104; อ้างถึงใน ชาญชัย คงเพียรธรรม, 2554: 32) กล่าวว่าพระอินทร์มีบทบาทหน้าที่สำคัญต่อพระศาสนาในฐานะเทพผู้บำรุงพระพุทธเจ้าและรักษาพระโพธิสัตว์ และในสังคมของชาวพุทธศรีลังกาเองก็นับถือพระอินทร์เช่นเดียวกัน ดังปรากฏรูปเคารพท้าวสักกะแวดล้อมพุทธปฏิมาปางแสดงพระอภิธรรมบนพระเจดีย์ชั้นสูงสุดในลังกาติลกวิหาร (ลังกาภูมิาร, 2559: 230)

4.1.2.6.4 พระแม่คงคา

พระคงคาเป็นเทพสตรีตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังปรากฏในคัมภีร์พระเวทว่าพระคงคาเป็นธิดาองค์แรกของท้าวหิมวัตหรือหิมพานต์กับนางเมนา และเป็นเชษฐภคินีของพระอุมาอีกทั้งมีพระศิวะเป็นพระสวามี พระคงคานั้นมีหลายชื่อ เช่น ชาหนวี ภาศิรธ สาคร เป็นต้น (พระยาสังฆาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), 2549: 103-105)

ส่วนในมหาโพธิวงสะพบร่องรอยความเชื่อเรื่องพระคงคาในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่กลับ กลายเป็นความเชื่อในศาสนาพุทธ ดังจะเห็นได้จากคำศัพท์ที่ผู้ประพันธ์สร้างคำใหม่ขึ้นใช้โดยกล่าวถึง พระคงคาที่เป็นเทพสตรีในพุทธศาสนาแล้วคือ คำว่า “**ปสนนคงคางคณา**” โดยมาจากคำว่า “ปสนน” แปลว่า “เลื่อมใส” + “คงคา” แปลว่า “แม่น้ำคงคา” + “องคณา” แปลว่า “หญิงสาว” รวมความได้ว่า พระแม่คงคาผู้มีความเลื่อมใส ดังความว่า

พระเถระ ครั้นลำดับพระราชสาสน์ของราชบุรุษเหล่านั้นผู้เข้าไปอาราธนาซึ่ง กล่าวไว้เช่นนั้น ก็ไม่ได้มาแล้ว (ไม่รับคำนิมนต์)ฯ แม้ครั้งที่ 2 แล พระราชาได้จัดส่ง พระเถระผู้เป็นพระธรรมกถึก 8 รูป และอำมาตย์ 8 นายซึ่งมีบริวารคนละพันนาย นั้นเอง ให้บอกแล้วอย่างนั้นเหมือนกัน ครั้นลำดับการไม่มาของพระเถระ แล้วส่งพระ เถระผู้เป็นธรรมกถึก 16 รูป และอำมาตย์ 16 นายซึ่งมีบริวารคนละพันนายนั้นเอง ด้วยอย่างถ้อยคำของภิกษุว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระศาสนาเสื่อมโทรมอยู่ ขอ พระคุณเจ้าได้โปรดเป็นสหายพวกข้าพเจ้าเพื่อเชิดชูพระศาสนาเถิดฯ พระเถระครั้น สดับพระราชสาสน์ที่พวกอำมาตย์กล่าวแล้วอย่างนั้น คิดแล้วว่า “ข้อที่เราบวชแล้ว ด้วยตั้งใจว่า “จักเชิดชูพระศาสนา” จ้าเติมแต่แรกฉะนั้น ในบัดนี้ กาลนี้นั้นมาถึง แล้วแก่เรา” แล้วถือเอาเพียงท่อนหนึ่งลุกขึ้นสดับว่า “พระเถระ แม่เป็นผู้เฒ่าก็จักไม่ ขึ้นคานหามหรือวอ” แล้วผูกเพดานอันขจิตด้วยดาราทอง แก้วมณี และเงิน เพียงดัง จะกลืนพวงของหอมและพวงดอกไม้ที่ห้อยระย้าเหมือนสร้อยไข่มุก ในเรือที่นำมาอัน เหมือนวิมานของพระพรหม ให้ล้อมรอบกำแพงด้วยม่านผ้าที่รุ่งโรจน์อันเกิดขึ้น เพราะสีเส้นแตกต่างกัน แล้วนั่งบนอาสนะอ่อนนุ่มและละเอียดในมณฑปที่ประดับ ประดาแล้ว ผู้ได้รับการบูชาด้วยด้วยดอกไม้คือถ้องแถวแห่งฟองคลื่นเหมือนมือ คือระลอกคลื่นจากพระแม่คงคาผู้เลื่อมใส ได้เดินทางถึงเมืองปาฏลีบุตรด้วยการ อารักขาที่ราชบุรุษจัดตั้งไว้ในข้างทั้ง 2 ฝั่งในแม่น้ำคงคา แล้วข้ามลงจากเรือตนเอง แล้วจับที่พระหัตถ์ของพระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน (วสุธาธิป) ผู้เสด็จก้าวลงสู่แม่น้ำ

ประมาณเพียงพระขาน ด้วยความคิดว่า “เพราะเหตุที่เราเป็นผู้อันพระราชาเชื่อเชิญ มาเพื่อถามปัญหา เหตุนั้น พระราชานี้จึงเป็นอันเดวาลิกของเรา(MBV.108)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า พระเจ้าอโศกมหาราชส่งพระเถระและมหาอำมาตย์ไป อารามพระโมคคัลลิตบุดรติสเถระมาเพื่อระงับความสงสัยของพระองค์ ในระหว่างที่พระเถระ โดยสารทางเรือนั้น พระแม่คงคา (คงคางคนา) เกิดความเลื่อมใสได้บูชาพระเถระด้วยดอกไม้คือฟอง คลื่น นับได้ว่าเป็นจินตนาการอย่างล้าลึกของกวีที่เปรียบฟองคลื่นว่าเป็นดอกไม้

อย่างไรก็ตาม อาจสันนิษฐานได้ว่าความเชื่อเรื่องพระคงคาเทพสตรีในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้พัฒนากลายเป็นเทพสตรีในพุทธศาสนาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็น ถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อของทั้งสองศาสนาเข้าด้วยกันในลังกา

4.1.2.8 ความเชื่อเรื่องพระนางปรัชญาในพุทธศาสนamahayan

พระนางปรัชญาปารมิตาทรงเป็นบุคลาธิษฐานของคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาซึ่ง หมายถึง ภาคที่เป็นสตรีของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพเจ้า ผู้ทรงเป็นสัญลักษณ์แทนปัญญาที่มีอยู่ในสรรพสิ่งควบคู่กับกรุณาและอุบาย คือ วิธีการอันแยบคายในการสั่งสอนสรรพสัตว์ของบรรดา พระโพธิสัตว์ (พิชญา สุ่มจินดา, 2558: 69) ส่วนในมหาโพธิวงสะได้กล่าวถึงชื่อบุคคลที่อาจสันนิษฐาน ได้ว่าเป็นพระนางปรัชญาปารมิตาโพธิสัตว์ในพุทธศาสนamahayanลัทธิตันตริยานซึ่งปรากฏในบทนิคม นกถาส่วนตอนท้ายเรื่อง ดังความว่า

ความดีงามอันใดที่ข้าพเจ้าสั่งสมไว้ อันค้นคว้าจากคัมภีร์สามพันเล่ม อันเป็นที่น่าพอใจ อันสละสลวย อันไพเราะ อันหมดจด อันสวยงาม อันเป็นศูนย์รวม แห่งโสต ข้าพเจ้าได้รจนามหาโพธิวงสะขึ้นด้วยความดีงามอันนั้น เพราะความ เลื่อมใสในสุดยอดแห่งต้นไม้ซึ่งก่อให้เกิดพระสุคต ขอพระสัทธรรมจงดำรงอยู่ตลอด กาลนาน ขอฝนจงตกต้องโดยสม่ำเสมอ ขอพระเจ้าแผ่นดินจงปกป้องคุ้มครอง ชาวโลก ขอหมู่สัตว์จงบรรลุนิพพาน (พระนิพพาน) ส่วนข้าพเจ้าพึงได้บรรลุนิพพาน (ญาณ) แล้วแสดงพระธรรมอันยอดเยี่ยมปลดเปลื้องสัตว์มีลมปราณทั้งมวลออกจาก เครื่องพันธนาการคือภพ การขจัดความมืดและการทำแสงสว่างพร้อมกันในโลกนี้ เป็นความสามารถของดวงอาทิตย์อันใด การขจัดทุกข์และการบำรุงสุขแก่ชาวโลกก็ จงเป็นความสามารถแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ ผู้มีสติระลึกไว้ในสังสารวัฏ ฉะนั้น

ขอพระปัญญาภควดี จงอำนวยการปัญญาแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ ผู้เสมอด้วยต้นกัลปพฤกษ์
ผู้อาศัยอยู่ในภพเพื่อปวงสัตว์ฯ (MBV.171-172)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวคำวิงวอนต่อพระปัญญาภควดีเพื่อให้ตนเองมีปัญญาเพื่อ
ช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหมดให้พ้นจากทุกข์ อย่างไรก็ตาม พระปัญญาภควดีอาจเป็นพระนางปรัชญา
ปารมิตาเทพีแห่งปัญญาในพุทธศาสนาหายานฝ่ายตันตрян เพราะคำว่า “ปัญญา” ในภาษาบาลี
เป็นคำเดียวกับคำว่า “ปรัชญา” ในภาษาสันสกฤต ส่วนคำว่า “ภควดี” เป็นนามเรียกเทพสตรี
โดยรวมในอินเดียไม่ว่าจะเป็นพระศรีสวตี พระอุมา และพระลักษมี (กรมศิลปากร, 2558: 43)

นอกจากนี้ มีข้อความในภาษาสันสกฤตที่คล้ายคลึงกันซึ่งปรากฏอยู่ในตอนท้ายของคัมภีร์วัชร
เจติกาที่ประพันธ์ขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 8 ดังระบุไว้ว่า “*อารยวชรเจติกา ภควดี ปรัชญาปารมิตา
สมภูปตา*” แปลว่า “วัชรเจติกา ปรัชญาปารมิตาอันประเสริฐ จบลงด้วยประการฉะนี้” (สุชิน ทอง
หยวก, 2565: 189) และคำว่า “ปัญญาภควดี” คล้ายกันกับ “ภควตปรัชญาปารมิตา” ในชื่อภาษา
สันสกฤตที่ระบุไว้ในพระสูตรปรัชญาปารมิตาภาษาทิเบต “ภควตปรัชญาปารมิตาหฤทยสูตร” (ดู
bka' gyur ฉบับ sde dge เล่ม 88 พระสูตร bcom ldan 'das ma shes rab kyi pha rol tu
phyin pa'i snying po [D531] หน้า 94b) ซึ่งข้อความดังกล่าวมีคำว่า “ภควดี” ที่เป็นคำขยายของ
คำว่า “ปรัชญาปารมิตา” หากปรากฏรูปคำในภาษาบาลีก็จะเป็นคำว่า “ปัญญาภควดี”

ทั้งนี้ในมหาโพธิวิงสยะยังปรากฏข้อความที่อาจจะเป็นร่องรอยของความเชื่อในพุทธศาสนา
หายานลัทธิตันตрян เช่น การเปรียบสตรีกับคุณธรรมด้านปัญญาและกรุณาซึ่งอาจจะเป็นพระ
โพธิสัตว์ที่เป็นบุคลาธิษฐานในภาคสตรี ดังความว่า

กิมหาบุรุษนั้น ผู้นอนลงแล้ว เมื่อลืมตาอันราวกับดอกปทุมทริกที่แย้มบาน
แล้วมองเห็นความสง่างามของพระพุทธเจ้าของพระทศพลที่ปิงกรพระองค์นั้น ผู้ชนะ
สงครามด้วยอาวุธคือดอกไม้ ผู้ได้รับการกระตุ้นเตือนจากหญิงสาวคือปัญญา จึงคิด
ว่า “กระไรหนอ เราพึงละสังสารวัฏอันมีโทษมาก แล้วถือเอาพระนิพพานอันเป็น
บรมสุข” ถัดมาจึงได้รับการวิงวอนจากนางดรณีคือความกรุณา แล้วคิดว่า “เมื่อ
วิบุรุษผู้เช่นกับด้วยเราเพียงคนเดียว ผู้ถึงพร้อมด้วยมดี สติ ธิติ และสมาธิ ได้
ทอดทิ้งหมู่สัตว์ที่จมลงสู่มหาสมุทรคือสังสารวัฏแล้วขึ้นบกคือพระนิพพาน ก็ใครอื่น
เล่าผู้บรรลุมตรธรรมอันประณีตอย่างนี้ ผู้เป็นเช่นกับได้อาหารรสเลิศอย่างยิ่งแล้ว
เข้าไปยังห้องอันมีตมิดยิ่งกว่าแล้วบริโภคน (คนเดียว) จะสามารถกระทำที่พึงพึงแก่

สัตว์โลก ผู้ไม่มีที่พึ่ง ผู้ท่องเที่ยวไปในภพน้อยภพใหญ่ได้ แต่เราเท่านั้นที่บรรลुพระ
สัมพันธคุณจะทำให้สัตว์โลกพร้อมทั้งเทวดาข้ามจากทางกันดารคือสังสารวัฏ
แล้วให้เข้าไปยังพระนครคือพระนิพพาน” แล้วเปลี่ยนใจที่มุ่งพระสาวกญาณให้มุ่ง
ตรงพระสัมพันธคุณโดยเฉพาะฯ (MBV.7)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวเปรียบเทียบหญิงสาวกับปัญญา และเปรียบเทียบหญิง
ดรุณีกับภรรยา ซึ่งข้อความดังกล่าวอาจเป็นร่องรอยความเชื่อในพระโพธิสัตว์ที่เป็นภาคสตรี ซึ่งอาจจะ
เป็นพระนางปรัชญาปารมิตา พระนางตารา หรือพระนางจันทาในความเชื่อทางพุทธศาสนamahayan
ฝ่ายตันตريان สัมพันธ์กับข้อมูลที่กล่าวถึงลัทธิศูนย์กลางการศึกษาลัทธิมหายาน-ตันตريانอยู่ที่
สำนักอภัยคีรีวิหารภายในเมืองอนูราชปุระ ซึ่งเริ่มเผยแพร่เข้าไปในลังกาในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 8
และมีพัฒนาการคำสอนกลายเป็นลัทธิตันตريانในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 13-14 (Rangama
Chandawimala Thero, 2007: 15, อ้างถึงใน พิชญา สุ่มจินดา, 2558: 23) โดยปรากฏหลักฐานที่
บ่งชี้ถึงการนับถือพุทธศาสนamahayanฝ่ายตันตريانทั้งด้านโบราณคดีและด้านลายลักษณ์อักษร ใน
ด้านโบราณคดี พบจารึกมหายานตรีกายสตะซึ่งกล่าวถึงพุทธปรัชญาตรีกาย พบที่เขามหินตละ
ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองอนูราชปุระ หรือจารึกธารณีมนตรีบนแผ่นศิลาขึ้นต้นว่า “โอม วุชร”
ภายในกรุมหาสถูปอภัยคีรี หรือว่ารูปเคารพพระอวโลกิตेश্বর พระโพธิสัตว์ไมเตรยะ และพระ
โพธิสัตว์วัชรปานิ และรูปเคารพพระโพธิสัตว์ภาคสตรี ได้แก่ พระนางตารา พระนางจันทา และพระ
นางปรัชญาปารมิตา (พิชญา สุ่มจินดา, 2558: 33, 36, 89-90) ส่วนหลักฐานในด้านลายลักษณ์อักษร
ปรากฏร่องรอยในมหาวงศ์ เช่น ในรัชสมัยของพระเจ้าสิริสังฆโพธิพระองค์ทรงเป็นพระมหาสัตว์มี
ความเกื้อกูลสรรพสัตว์เป็นที่พึ่งของชาวลังกาทวีป (มหา.(ไทย).36/90) อันหมายถึงพระองค์ปรารถนา
ตนเป็นพระโพธิสัตว์ หรือในรัชสมัยของพระเจ้าสิริเมฆวรรณทรงโปรดให้สร้างรูปพระโพธิสัตว์อย่าง
งดงาม (มหา.(ไทย).37/102)

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น ในวรรณกรรมบาลีสสมัยหลังยังไม่เคยปรากฏนามพระโพธิสัตว์ใน
บทนิคมกถามาก่อน แต่เคยปรากฏนามพระศรีสวดีเทพีแห่งอักษรศาสตร์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูใน
บทปณามคาถาหลังจากบทสรรเสริญพระรัตนตรัยของชินาลังการที่ประพันธ์ขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่
18 (วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์, 2521: 92) อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าปัญญาภควดีที่ปรากฏในบท
นิคมกถาของมหาโพธิวงษ์ะนั้นอาจเป็นคนเดียวกันกับพระนางปรัชญาปารมิตาในพุทธศาสนา
มหายาน-ตันตريان หากเป็นเช่นนั้นจริงดังข้อสันนิษฐาน สิ่งนี้อาจเป็นร่องรอยของพระสงฆ์ผู้ถือคติ
เถรวาทผสมมหายานอย่างอภัยคีรีวิหารผู้ซึ่งให้ความสำคัญกับคติปรัชญาซึ่งเจือปนอยู่ในวรรณกรรม
บาลีฝ่ายเถรวาท สอดคล้องกับพรรณนะของพิชญา สุ่มจินดา (2558: 34) ที่กล่าวว่าสำนักอภัยคีรีวิหาร

เผยแผ่คำสอนในนิยายมหายาน-ตันตรยานไปทั่วลังกาทวีปผ่านอำนาจทางการเมืองของราชสำนัก
ลังกา

4.1.3 ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

มหาโพธิวงศาเป็นวรรณกรรมบาลีที่ได้รับแนวคิดทางความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาจากวรรณกรรมสันสกฤตผ่านการใช้โวหารและภาพพจน์ที่รับรู้กันของกวีและผู้อ่าน ด้วยเหตุ
นั้นจึงปรากฏความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ผสมผสานในวรรณกรรมพุทธศาสนาด้วย

ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผู้วิจัยพบ 3 ประเด็น ได้แก่ (1) ความเชื่อเรื่องเขาไกลาส
(2) ความเชื่อเรื่องแม่น้ำคงคา และ (3) ความเชื่อเรื่องเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังจะอภิปราย
ต่อไปนี้

4.1.3.1 ความเชื่อเรื่องเขาไกลาส

เขาไกลาสเป็นชื่อยอดเขาอันเป็นที่สถิตของพระอิศวรหรือพระศิวะ (พระยา
สัจจาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), 2549: 14) ส่วนในมหาโพธิวงศากล่าวถึงเขาไกลาสในลักษณะของการ
เปรียบเทียบกับพระแท่นบรรทมของเจ้าชายสิทธัตถะ ดังความว่า

...(เจ้าชายสิทธัตถะ) ผู้เป็นประหนึ่งอาวุธของพระกามเทพ ทรงสดับเพลง
ขับอันตั้งมั่นในนิพพุตบถ อันเป็นเพลงขับที่พระนางกัศยปโคตมีราชธิดาขับร้อง เพราะ
ทรงมัวเมาในกิเลสคือราคะ แล้วตรัสว่า “พระนางทำให้เราได้ยินสิ่งที่ดีนี้” จึงเปลื้อง
สร้อยมุกดาหารที่ทรงโปรดปรานอย่างยิ่ง รับสั่งให้ส่งไปให้พระนาง แล้วเสด็จเข้าไป
ใกล้ประตูหลวง ประหนึ่งว่ากลีบเมฆเข้าไปเพราะมณฑลแห่งวันกฤษณาดำ
ประหนึ่งว่าน้ำค้างเข้าไปเพราะละอองฝนของโคลงข้างในเวลากลางคืน ประหนึ่งว่า
พระจันทร์เข้าไปเพราะความมืดของแนวต้นหมาก แล้วเสด็จขึ้นสู่ปราสาทที่เต็ม
เปี่ยมด้วยเสียงระโคมดนตรีอันเป็นมงคล อันประดับตกแต่งด้วยดอกบัวและ
ดอกไม้ที่เบิกบานนานาพรรณ อันมีเท้าสีแดงของนางสนมผู้ละเล่นสนุกสนานเป็น
เครื่องหมาย อันน่าจับใจด้วยเสียงดังกรู้งกริ่งของกำไลข้อเท้าของนางสนมกำนัลผู้
เที่ยวไปในราชวัง อันรื่นรมย์ด้วยเสียงแก้วมณีคือเครื่องประดับที่สั่นไหว
ปานประหนึ่งพระอาทิตย์ทอแสงอ่อนๆ ด้วยแสงสว่างจากอัญมณี ปานประหนึ่งกลุ่ม

ดารากรเพราะกลุ่มแก้วมุกดา ปานประหนึ่งฝนตกเพราะสายฝนที่โปรยปราย ทรง
 บรรทมบนพระแท่นบรรทมอันไพศาลด้วยพื้นศิลาบนเขาไกลาส อันประดับ
 เพดานด้วยสีขาวยันห้อยระย้าด้วยกลุ่มแก้วมุกดา อันกลุ่มความมืดที่ขจัดด้วยดวง
 ประทีปจากดวงแก้วมณี ผู้นั่งห่มพระภูษาสีขาวยเหมือนแสงพระจันทร์ฯ (MBV.24)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงเขาไกลาสในเชิงโวหารว่าเจ้าชายสิทธัตถะทรง
 บรรทมบนพระแท่นอันกว้างใหญ่เปรียบด้วยพื้นหินบนยอดเขาไกลาส และการเปรียบเปรียบกับเขา
 ไกลาสดังกล่าวอาจเป็นภาพสะท้อนของความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ปรากฏในวรรณกรรม
 พุทธศาสนา

4.1.3.2 ความเชื่อเรื่องแม่น้ำคงคา

แม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตของชาวอินเดียมายาวนาน
 เป็นแม่น้ำแห่งการรวมจิตใจของคนอินเดียหรือผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ชาวฮินดูนับถือกันว่า
 แม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่สุด (ฤตยพชรพร ทองถนอม, 2561: 126) ดังความว่า

...ในเมืองกิลพัสดุ์ซึ่งมีสิ่งของมากมาย มีราชมารคกว้างใหญ่แต่ดับคั้งไป
 ด้วยชายหญิงจำนวนมากที่มาอาบน้ำทุกวันในแม่น้ำโรहिณีและคงคาอันมีสายเข้มชัด
 คือหงส์และนกกกระเต็นที่เพลิดเพลินแล้วในความมัวเมา (ด้วยความรัก) อันรุ่งเรือง
 ด้วยทิวป่าไม้สีเขียวขจี อันมีกระแสน้ำที่สะอาดหมดจดประดับประดาไปด้วยอาภรณ์
 คือดอกไม้ที่ร่วงหล่นจากต้นไม้ที่งอกงามริมตลิ่ง...(MBV.13)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงแม่น้ำคงคาว่าเป็นแม่น้ำที่หนาแน่นคราคร่ำไปด้วย
 ผู้คนจำนวนมากที่หลังไหลกันมาอาบน้ำ ในแม่น้ำมีฝูงหงส์และนกกกระเต็นแหวกว่ายอย่างเพลิดเพลิน
 แม่น้ำก็ใสสะอาดเตียรดาซด้วยดอกไม้ แม้ในปัจจุบันแม่น้ำคงคาก็ยังคงหนาแน่นด้วยผู้คนก็นับถือ
 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่หลังไหลกันมาเล่นน้ำในแม่น้ำคงคา

นอกจากนี้ ชาวฮินดูมีความเชื่อว่าพระคงคาอยู่บนสวรรค์และเพิ่งจะลงสู่มนุษยโลกเมื่อครั้ง
 ท้าวภคิธรสำเร็จพิธีอัญเชิญเพื่อให้พระคงคาไหลไปชำระกระดูกของโอรสทรมเหินของท้าวสักระ และ
 โอรสเหล่านั้นได้ไปสู่สวรรค์ (พระยาสาส์จจาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), 2549: 105-106) ดังความว่า

ก็ในบรรดานิกายเหล่านั้น นิกายเถรวาทเป็นนิกายปราศจากมลทิน เหมือนสายน้ำคางคาที่ไหลเชี่ยวบนท้องฟ้า มีความหมจดเหมือนแก้วมณีมีค่ามาก ไม่เจือปนด้วยนิกายอื่นเหมือนหยาดน้ำบนใบบัว นับตั้งแต่ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้า ยังสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกให้สำราญอยู่เหมือนพระจันทร์เพ็ญอันเป็นกระแสน้ำอมฤตมาจนถึงในกาลบัดนี้แลฯ (MBV.97)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวเปรียบเทียบนิกายเถรวาทว่ามีความบริสุทธิ์ปราศจากมลทินประหนึ่งสายแม่น้ำคางคาที่ไหลเชี่ยวบนท้องฟ้า ความเปรียบดังกล่าวสอดคล้องกับคติฮินดูที่เชื่อว่าสายแม่น้ำคางคาลอยอยู่บนท้องฟ้าหรือสวรรค์ ความเชื่อดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นถึงแนวคิดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ปะปนในวรรณกรรมพุทธศาสนา

4.1.3.3 ความเชื่อเรื่องเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

เทพปกรณัมฮินดูปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนามีตั้งแต่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา อาจเป็นเพราะวรรณกรรมพุทธศาสนาเหล่านี้ได้รับอิทธิพลจากความคิดดั้งเดิมมาตั้งแต่วรรณกรรมพระเวทยุคแรก ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏชื่อเทพปกรณัมฮินดูมากมาย เช่น อินท โสม วรุณ อีสาน ปชาบดี พรหม เป็นต้นในพระสุตตันตปิฎก (สมิทธิพล เนตรนิมิตร, 2562: 180, 191, อ้างถึงในพระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2563: 245) ส่วนในมหาโพธิวงษ์สะพบความเชื่อเรื่องเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีมากมาย ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะเทพปกรณัมฮินดูที่มีความสำคัญ ได้แก่ (1) พระพรหม (2) พระกามเทพ (3) พระศรี (สิริเทวดา) (4) พระอหิตี (5) เทวีแห่งจันทร์เทพ และ (6) กิณนมิดังต่อไปนี้

4.1.3.3.1 พระพรหม

พระพรหมถือว่าเป็นเทพผู้สร้างโลก เป็นหนึ่งในสามแห่งเทพผู้ยิ่งใหญ่ (ตรีมูรติ) ในความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 154) ในมานวธรรมศาสตร์กล่าวว่าพระพรหมนั้นถือกำเนิดจากหิรัญยครรภ (ไข่ทองคำ) ส่วนในวราหปุราณะกล่าวว่าพระพรหมบังเกิดจากดอกบัว และพระพรหมนั้นมีพระชายาพระนามว่าพระสรีสวตี มีร่างกายสีแดงหรือสีขาว มีสี่หน้า มีแปดหู มีสี่กร ถือธำมรงค์ ข้อนटकเนย หม้อน้ำ คัมภีร์หรือประคำ มีหงส์เป็นพาหนะ สถิตอยู่ในพรหมโลก (พระยาสังจาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), 2549: 25-26)

ในมหาโพธิ์วังสะมีเนื้อหาบางตอนที่ผู้ประพันธ์มุ่งกล่าวถึงพระพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะ ซึ่งปรากฏให้เห็นร่องรอยคติความเชื่อจากคำศัพท์ที่ผู้ประพันธ์บัญญัติใช้หรือคำศัพท์ที่มีความหมายสอดคล้องกับตำนานทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังความว่า

นับตั้งแต่กัปนี้ล่วงไปได้สี่สงไขยหนึ่งแสนกัป ในดินแดนชมพูทวีปที่ประเสริฐสำหรับรองรับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระมหาสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็นดั่งอากรที่อำนวยโลกวิสัยสมบัติและโลกุตตรสมบัติ มีมหาบุรุษคนหนึ่ง มีใจชุ่มชื่นเพราะความกรุณา มีปัญญา เป็นกุมารผู้อ่อนโยน นามว่าสุเมธ มีปัญญาสุขุมลุ่มลึก มีความงามเหนือกว่าพระกามเทพ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งแม่น้ำคือพระเวท (สำเร็จการศึกษาในพระเวท) เป็นผู้เชี่ยวชาญในกลศาสตร์ทั้งสิ้น (สำเร็จการศึกษาในศิลปศาสตร์ทั้งปวง) **ในตระกูลผู้เป็นบุตรของพระพรหม (ตระกูลพราหมณ์) ที่บูชาแล้วในโลกทั้งสิ้น ในเมืองอมรวดีราชธานีที่**ได้รับการขนานนามว่าอมรวดี เพราะเป็นเมืองที่เดียรดาษด้วยชนผู้เหมือนกับทวยเทพ...(MBV.2)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่าสุเมธพราหมณ์ถือกำเนิดในตระกูลแห่งบุตรของพระพรหมกล่าวคือตระกูลพราหมณ์ ผู้วิจัยเห็นว่าพระพรหมที่ผู้ประพันธ์กล่าวถึงไม่ใช่พรหมในศาสนาพุทธ หากแต่เป็นพระพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยผู้ประพันธ์กล่าวถึงพระพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูผ่านการใช้โวหารภาพพจน์อย่างลึกซึ้งด้วยการสร้างคำศัพท์ในภาษาบาลีว่า “กมลสนสนุกุล” แปลว่า “ตระกูลแห่งบุตรของผู้มีอาสนะเป็นดอกบัวหรือผู้นั่งบนดอกบัว” ซึ่งจะเห็นได้ว่าคำศัพท์ที่ผู้ประพันธ์ประกอบขึ้นนั้นมีความหมายสอดคล้องกับคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่กล่าวถึงตำนานพระพรหมสร้างมนุษย์ในวาระต่างๆ ขึ้นจากร่างกายกล่าวคือพระพรหมเป็นผู้ให้

กำเนิดมนุษย์ ได้แก่ พราหมณ์ถือกำเนิดจากปากของพระพรหม กษัตริย์ถือกำเนิดจากแขนของพระพรหม แพศย์ถือกำเนิดจากขาของพระพรหม และศูทรถือกำเนิดจากเท้าของพระพรหม (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2520: 76) ฉะนั้น คำดังกล่าวจึงหมายถึงพราหมณ์ที่เป็นบุตรของพระพรหม อีกทั้งคำศัพท์ที่สร้างขึ้นนั้นจึงเป็นภาพสะท้อนความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูของผู้ประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์ยังสื่อถึงพระพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูผ่านการใช้ศัพท์อีกคำกล่าวคือ คำว่า “นลินโยนี” ดังความว่า

(สุเมธพราหมณ์) ได้เปลื้องคู่ผ้าสาฎกออก แล้วนุ่งผ้าคากรองสีแดงคล้ายกับพวงกลีบดอกชบา แล้วห่มผ้าคากรองทำด้วยเปลือกไม้มีสีดังทองคำคล้ายพวงดอกอินชบา แล้วพาดหนังกวาดำ และหนังเสื่ออันคล้ายกับผ้าที่ลาดด้วยดอกบุนนาคไว้บนบ่าข้างหนึ่ง แล้วผูกข้อมือ (ชฎาทรงกลม) วางสาแหรกไม้สามง่ามไว้บนบ่า แล้วถือเอาไม้เท้าด้วยฝ่ามือคือดอกบัวแดงอันมีช่อกลีบคือนิ้วมือที่อ่อนโยน แล้วเดินออกไปด้วยการเอียงกรายดุจพระพรหมจากบรรณศาลาอันรื่นรมย์ (ดุจ) วิมานของผู้เกิดจากดอกบัว (พระพรหม) แล้วก้าวขึ้นสู่ (ที่) มหาจงกรม อันเตียรดาษด้วยหาดทรายสีขาวซึ่งมีพื้นอ่อนนุ่มสนิทกลมเกลี้ยงและสม่ำเสมอ เมื่อจะประดับประดาพื้นหาดทรายอันรุ่งเรืองด้วยระเบียบแห่งดอกบัวคือเท้าจึงเดินจงกรมตลอดสองสามวัน ... (MBV.3)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงสุเมธดาบสที่เดินออกจากบรรณศาลาที่รื่นรมย์เหมือนวิมานของพระพรหม จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์สร้างคำเรียกพระพรหมขึ้นใหม่ว่า “นลินโยนี” แปลว่า “ผู้เกิดจากดอกบัว” โดยความหมายของคำศัพท์นี้สอดคล้องกับตำนานการอุปบัติของพระพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ปรากฏในมหาภารตะซึ่งระบุไว้ว่ากำเนิดดอกบัวบนสวรรค์แล้วบันดาลให้พระพรหมปรากฏองค์บนดอกบัวสวรรค์นั้น และในภควตปุราณะซึ่งระบุไว้ว่าพระพรหมทรงมีกำเนิดจากดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภีของพระวิษณุ ในขณะที่พระวิษณุทรงกำลังบรรทมหลับอยู่ (บุบผา เต็งสุวรรณ, 2521: 26)

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ามหาโพธิ์วังสะเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังจะเห็นได้จากการสร้างคำเรียกพระพรหมที่สอดคล้องกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อาทิ กมลาสน (ผู้ประทับนั่งบนดอกบัว) นลินโยนี (ผู้เกิดจากดอกบัว)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าพระอุปติสสะมีความรอบรู้ในความเชื่อทางศาสนา พราหมณ์-ฮินดูเป็นอย่างดีซึ่งอาจมีความเป็นไปได้ว่าผู้ประพันธ์ก่อนที่จะออกบวชในพุทธศาสนานั้น เคยเป็นพราหมณ์มาก่อน อีกทั้งทำให้ทราบอีกว่าเทพฮินดูเป็นที่รับรู้ของชาวลังกาแล้วในขณะนั้น

4.1.3.3.2 พระกามเทพ

สมัยสัหิตาอันเป็นสมัยที่แต่งคัมภีร์ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และ อถรรพเวทนั้นกล่าวถึงกามเทพในแบบนามธรรม มีแต่ภาวะ ไม่มีรูปร่าง เรียกว่า กามะ หรือ “ความปรารถนา” ต่อมาในสมัยปุราณะหรือมหากาพย์กามเทพจึงมีรูปร่างเป็นรูปธรรม (ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา, 2558: 155-156) กามเทพได้ชื่อว่าเป็นผู้มีรูปโฉมงดงามอย่างยิ่งและความงามของพระองค์เป็นที่รับรู้กันในกลุ่มนักกวีสันสกฤตและมักถูกนำมาเปรียบเทียบกับกษัตริย์หรือมนุษย์ผู้มีความงามเสมอเหมือนพระกามเทพ (สุมาลี อุดมพงษ์, 2523: 12, อ้างถึงใน นิพัทธ์ แยม์เดช, 2560: 131)

ส่วนในมหาโพธิวิงสะ ผู้วิจัยพบว่าผู้ประพันธ์กล่าวถึงความงามของพระกามเทพผ่านการสร้างคำศัพท์บาลีขึ้นใช้ ดังความว่า

...นับตั้งแต่กัปนี้ล่วงไปได้สี่อสงไขยหนึ่งแสนกัป ในดินแดนชมพูทวีปที่ ประเสริฐสำหรับรับรองรับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระมหาสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็นตั้งอากรที่อำนาจโลกิยสมบัติและโลกุตตรสมบัติ มีมหาบุรุษคนหนึ่ง มีใจชุ่มชื่นเพราะความกรุณา มีปัญญา เป็นกุมารผู้อ่อนโยน นามว่าสุเมธ มีปัญญาสุขุมลุ่มลึก มีความงามเหนือกว่าพระกามเทพ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งแม่น้ำคือพระเวท (สำเร็จการศึกษาในพระเวท) เป็นผู้เชี่ยวชาญในกลศาสตร์ทั้งสิ้น (สำเร็จการศึกษาในศิลปศาสตร์ทั้งปวง) ในตระกูลผู้เป็นบุตรของพระพรหม (ตระกูลพราหมณ์) ที่บูชาแล้วในโลกทั้งสิ้น ในเมืองอมรวดีราชธานีที่ได้รับการขนานนามว่าอมรวดี เพราะเป็นเมืองที่เตียรดาชด้วยชนผู้เหมือนกับทวยเทพ...(MBV.2)

จากข้อความข้างต้น พระอุปติสสะสร้างคำศัพท์ขึ้นเพื่อกล่าววยกย่องความงามของพระโพธิสัตว์ว่า “วสนตกนฺติมทฺทิตฺติวลาส” แปลได้ว่า “ผู้มีความงดงามเหนือกว่าพระกามเทพหรือผู้ขี้ความงามของพระกามเทพ” มาจากคำบาลีว่า **วสนตกนฺติ** = ผู้ใคร่ถดูไปไม้ผลิ + **มทฺทิต** = นวดให้เข้า

กัน, ผสม, ขยี้, ทำให้แพ้ + วิลาส = เสน่ห์, ความสง่างาม, ความงดงาม และคำที่หมายถึงพระกามเทพกล่าวคือ คำว่า “วสนตกนติ” แปลว่า “ผู้ปรารถนาฤดูใบไม้ผลิหรือผู้ใคร่วสันตฤดู” เพราะคำนี้มีความสอดคล้องกับตำนานของพระกามเทพที่ว่าพระกามเทพมีมิตรคู่ใจคือวสันตอันหมายถึงฤดูใบไม้ผลิซึ่งเป็นฤดูแห่งความสดชื่นและวสันตมีอำนาจบันดาลธรรมชาติที่สวยงามช่วยให้ความรักเกิดขึ้นในใจของสิ่งมีชีวิต (สุมาลี อุดมพงษ์, 2523: 26) จากคำดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในเทพปกรณัมฮินดูของผู้ประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ในตำนานเทพปกรณัมฮินดูยังกล่าวถึงพระกามเทพไว้อีกว่าพระองค์มีอาวุธที่ทำด้วยต้นอ้อยเป็นคันศร มีสายศรเป็นตัวผึ้งกันเป็นสายหรือสายศรเป็นใยบัว ส่วนลูกศรนั้นทำจากดอกไม้ที่เรียกว่า ปุษฺยศร เป็นดอกไม้ 5 ชนิด คือ ดอกโกศก ดอกบัวขาว (อรวินท์) ดอกมะม่วง (อามระ) หรือจุกตะ ดอกมะลิ (นวมัลลิกา) และดอกบัวสีน้ำเงิน (นีโลตบล หรือนิลุล) และในกาลิกปุราณะกล่าวว่า กามเทพถือธนูและลูกธนูเพื่อยิงไปที่หัวใจของมนุษย์ (ศักดีศรี แย้มนัตตา, 2558: 156) จากตำนานดังกล่าว ผู้ประพันธ์กล่าวถึงสตรีที่ต้องแผลงศรของพระกามเทพ ดังปรากฏในมหาโพธิวิงสะว่า “มทนสรปรมปราคตานิ วนิตานมาทาสมยานิ วีย สลิลมยานิ วีย ผลิกมยานิ วีย จ ททยานิ ปวิสนโต วีย อากาเรน” (MBV.24) แปลได้ว่า “(เจ้าชายสิทธัตถะ) เหมือนเข้าไปสู่ดวงใจที่เหมือนแวนกระจก น้ำ และแก้วผลึกเพราะอาการของเหล่านางสนมกำนัลที่โดนแผลงศรของพระกามเทพ” จากข้อความดังกล่าว ผู้ประพันธ์ใช้คำเรียกพระกามเทพว่า “มทน” แปลว่า “ผู้มัวเมา” + “สร” แปลว่า “ศรหรือลูกธนู” ซึ่งแปลรวมกันได้ว่าศรของผู้มัวเมาหรือศรของพระกามเทพ ด้วยเหตุว่าผู้ใดต้องศรของพระกามเทพแล้วนั้นย่อมก่อให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมาขึ้นในจิตใจ ด้วยเหตุนี้พระกามเทพจึงมีชื่อว่าผู้มัวเมานั้นเอง

4.1.3.3.3 พระศรี (สิริเทวดา)

พระศรีหรือลักษมีเป็นชายาของพระนารายณ์มักปรากฏการสร้างรูปเคารพพระศรีกับพระนารายณ์เสมอ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547: 142) ในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวคำว่า “ศรี” และ “ลักษมี” เป็นเทวีคนละองค์กัน โดยพระนามทั้งสองมักถูกกล่าวถึงคู่กันเสมอและคุณลักษณะของเทวีทั้งสองได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นเทวีแห่งความร่ำรวยและความเจริญรุ่งเรืองเหมือนกัน ในสมัยหลังได้มีการรวมเทวีทั้งสองให้กลายเป็นองค์เดียวกัน ดังปรากฏในคัมภีร์สติปาวะซึ่งได้อธิบายไว้ว่าพระศรีก็คือพระลักษมี ซึ่งมักเรียกพระนามควบคู่กันว่า “พระศรี-พระลักษมี” (เนื่ออ่อน ขรวัททองเขียว, 2553: 10) ในรามายณะกล่าวว่าพระลักษมีถือกำเนิดขึ้นเมื่อครั้งกวนเกษียรสมุทรระหว่างเทวดาและอสูร พระนางปรากฏขึ้นในท่ามกลางดอกบัวหลวงมีรูปโฉมงดงามยิ่ง

นัก และเป็นพระชายาของพระนารายณ์ (สุรศักดิ์ ทอง, 2553: 101) พระลักษมีนั้นในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนับถือกันว่าเป็นพระเทวีผู้อำนวยโชคล มีน้ำพระทัยเมตตาปราณี และที่สำคัญพระนางทรงเป็นแบบอย่างของสตรีที่งดงามด้วยรูปโฉมตลอดถึงกิจกรรมารยาท มีวาจาไพเราะน่าหลงใหล อีกทั้งเป็นผู้นำมาซึ่งความเจริญทุกอย่าง (พระยาสุจิตจาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), 2549: 99) รูปเคารพของพระนางมักเป็นเทวสตรีรูปร่างงามเคียงคู่พระวิษณุ มีสองหรือสี่กร ประทับบนดอกบัว บางครั้งอาจมีช้างเป็นเทพพาหนะที่หมายถึงบุญญาธิการ พลังอำนาจ และความมั่งคั่ง (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 150)

ความเชื่อเกี่ยวกับพระลักษมีมิได้ปรากฏเฉพาะในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเท่านั้น หากแต่ความเชื่อในพระลักษมียังปรากฏในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย เช่น คัมภีร์มิลินทปัญหาและธรรมอรรถกถากล่าวถึงพระนางว่าเป็นเทวีที่นำโชคและช่วยชนะมาสู่อาณาจักร (เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, 2553: 10)

ในลังกาพบว่าความเชื่อพระลักษมีปรากฏหลักฐานทางโบราณวัตถุและในวรรณกรรมพุทธศาสนา เช่น เหรียญโลหะรูปคชลักษณ์มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 6 หรือบนเหรียญดินเผาชิ้นหนึ่งเป็นรูปคชลักษณ์และอีกชิ้นหนึ่งเป็นเครื่องหมายมงคล เช่น สวัตติกะ เสวยุปะ เป็นต้น (เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, 2550: 70) และวรรณกรรมในพุทธศาสนา เช่น มหาวงศ์ (พระมหาวิศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2563: 249)

ส่วนในมหาโพธิ์วังสะเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ประพันธ์ขึ้นในลังกาพบคติความเชื่อพระลักษมีผู้มีรูปโฉมงดงาม โดยผู้ประพันธ์ปรุ้งศัพท์เรียกพระลักษมีว่า “สิริเทวตา” แปลว่า “พระศรีหรือเทพยดาผู้งดงาม” ซึ่งพระศรีเป็นอีกพระนามหนึ่งของพระลักษมีดังที่กล่าวไว้แล้วแต่ต้น ผู้ประพันธ์ได้สะท้อนความเชื่อพระลักษมีโดยการใช้โวหารภาพพจน์เปรียบเทียบกับความงามของพระนางอนุลาเทวี ดังความว่า

เมื่อนั้น พระเทวีพระนามว่าอนุลา ผู้เป็นพระชายาของพระยุพราชพระนามว่ามหานาคะ ผู้เป็นพระกนิษฐภคินีของพระราชา ทรงประทับอยู่ในพระราชวัง ผู้ได้รับพระบรมราชานุญาต ผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ผู้มีพระพักตร์งดงามผ่องใสเหมือนพระจันทร์ในฤดูครีษัตถ์ ผู้มีพระเนตรสีดำลับเหมือนดอกบัวสีน้ำเงินที่แย้มบานแล้ว ผู้มีฝีพระโอษฐ์สีแดงระเรื่อเหมือนผลตำลึง (สุก) ทรงแย้มพระโอษฐ์ ประหนึ่งจะเด็ดใบอ่อนคือพระกรรม เพราะพระปรากฏกระทบเข้ากับประกายแสงของยอดใบไม้คือกุนทลแก้วมณีรูปมกร ผู้มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทสีแดงเปล่งปลั่งเหมือนสีทองคำ ผู้มีคู่พระถันที่เต่งตึงนูนเสมอกัน ผู้มีสะโพกกลม

กลิ้งถูกคาคด้วยกลุ่มเข็มขัดอันมีค่ามาก เหมือนสิริเทวดา (พระลักษมี) ผู้มีพระพักตร์จมลงในเกษียรสมุทร เพราะพระกายจมลงในข่ายแห่งรัศมีของสายสร้อยมุกดาหารอันระยิบระยับจากส่วนกลางของเรือนร่างอันสะโอดสะอง ผู้นุ่งห่มภูษาอย่างวิจิตร ผู้มีพระอุรুবอดดุจวงช้าง ผู้มีคู่พระบาทที่ส่งเสียงดังกังวาลเพราะกำไลข้อเท้าแก้วมณี ผู้รุ่งเรืองเหมือนเปลวประทีป ผู้มีเกววัลย์คือเรือนร่างที่อ่อนโยนเหมือนรอยขีดใหม่ในป่า ผู้ประดับด้วยใบไม้ทอง เหมือนลดาววัลย์ในป่าบนยอดเขาพระสุเมรุ ผู้แวดล้อมด้วยนางกำนัล 500 นาง ได้เสด็จมากราบไหว้บูชาเหล่าพระเถระ แล้วประทับนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ (MBV.122)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าพระอุปติสสะกล่าวยกย่องพระนางอนุลาเทวีผู้เป็นน้องสาวของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะว่าพระนางทรงพระสิริโฉมงดงามด้วยองค์กายทุกภาคส่วน นับตั้งแต่พระพักตร์ไปจนถึงสะโพกที่กลมกลิ้งด้วยพวงเข็มขัดอันมีค่าราคาแพง ผู้ประพันธ์ได้เปรียบเทียบความงดงามของพระนางอนุลาเทวีว่างามเหมือนพระลักษมี อีกทั้งพรรณนาคุณลักษณะอันโดดเด่นของพระลักษมีว่าพระพักตร์ของพระองค์จมอยู่ในเกษียรสมุทร (ทะเลน้ำนม) ซึ่งมีความสอดคล้องกับตำนานในคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่กล่าวว่าพระลักษมีถือกำเนิดขึ้นจากดอกบัวหลวงในคราวอสูรและเทวดากวนเกษียรสมุทร

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วข้างต้นได้ชี้ให้เห็นถึงร่องรอยคติความเชื่อพระลักษมีที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาอย่างมหาโพธิวิงสะที่ประพันธ์ขึ้นในลังกา และแสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มีความรู้และความเข้าใจในเทพฮินดูเป็นอย่างดี

4.1.3.3.4 พระอทิตี

พระอทิตีเป็นพระเทวีที่สำคัญที่สุดได้รับการยกย่องให้เป็นมารดาแห่งเทพทั้งปวง (เนื้ออ่อน ขรวัทองเขียว, 2553: 10) ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกล่าวว่าพระอทิตีเป็นเทพธิดาแห่งท้องฟ้าและมักจะได้รับการวิงวอนให้คุ้มครองเด็กๆ และปศุสัตว์ (ทองสุก เกตุโรจน์, 2559: 338) พระอทิตีเป็นพระชายาของพระกศยปเทพซึ่งเป็นบิดาแห่งเทพทั้งปวง ในวิชณุปุราณะกล่าวว่าพระอทิตีเป็นธิดาของพระทัชชประชาบดีและเป็นชนนีของพระวิชณูเมื่อคราวอวตารเป็นพระวามนะ (คนเตี้ย) และในมัตสยปุราณะกล่าวถึงพระอทิตีว่าเมื่อครั้งเทวดาและอสูรกวานน้ำอมฤตนั้น มีตุ้มหูเกิดขึ้นมาคู่หนึ่ง พระอินทร์จึงนำไปถวายพระอทิตี (พระยาสังฆาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), 2549: 90-91)

ส่วนในมหาโพธิ์วังสะพบการกล่าวถึงพระอหิบดีผ่านการใช้โวหารภาพพจน์ ดังความว่า

...ลำดับนั้น เมื่อกลุ่มชายและหญิงเดินมาเหมือนคลื่นมหาสมุทรในสังวัฏฏ์
 กัปแล้วกล่าวว่า “ถึงโรงพระหัตถ์ก็ยังคงคับแคบมากนัก” เมื่อบุคคลปูลาดอาสนะ
 ทั้งหลายในป่าชื่อนันทวัน อันประดับประดาด้วยนิกรต้นไม้ที่สะพรั่งไปด้วยดอก
 และผล ในทวารประเทศทิศทักษิณ (ทิศใต้) ซึ่งเยาะเย้ยสวนนันทวันอันเป็นสถานที่
 สำราญของ**พระอหิบดี**ด้วยพันคือดอกไม้ แล้วกวักเรียกด้วยฝ่ามือคือใบไม้อ่อน อัน
 กระหึ่มด้วยเสียงร้องระงมของแมลงผึ้งที่โอบยบินว่า “พอละด้วยความลำบากของ
 ท่านเพื่อจะให้เราสงบลง” (พระเถระ) นั่งแสดงพาลบัณฑิตสูตรในที่นั้นแล้ว
 แล้วประทานรัตนชาติอันประเสริฐคือโสดาปัตติผลแก่หญิงจำนวน 1,000 นาง...
 (MBV.123)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์กล่าวถึงดอกไม้ในสวนนันทวันในลังกาทรีปี
 ความสวยงามดีกว่าดอกไม้ในสวนนันทวันของพระอหิบดีด้วยพลังจินตนาการของกวีที่เน้นการ
 พรรณนาความยิ่งใหญ่เกินความเป็นจริง นอกจากนี้ ในมหาโพธิ์วังสะยังแสดงให้เห็นว่าพระอหิบดีมี
 ความเกี่ยวข้องกับพระอินทร์ เพราะว่าสวนนันทวันเป็นสวนในสวรรค์วิมานของพระอินทร์ สอดคล้อง
 กับบางคัมภีร์ที่กล่าวว่าพระอหิบดีเป็นมารดาของพระอินทร์ (ทองสุก เกตุโรจน์, 2559: 338)

4.1.3.3.5 เทวีแห่งจันทรเทพ

ในมหาโพธิ์วังสะพบว่าพระอุปติสสะกล่าวถึงเทพธิดาองค์หนึ่ง
 โดยการปรุงแต่งศัพท์บาลีว่า “**กุลเทวดา วีย รชนีกรสส**” แปลว่า เหมือนนางกุลเทวดา (เทวดาใน
 ตระกูล) ของพระจันทร” ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเทวีแห่งจันทรเทพ เพราะเหตุการณ์ตอนนี้
 เป็นการกล่าวเปรียบเทียบความงามของนางสุชาดาซึ่งควรจะเปรียบเปรยคู่กับความงามของบุคคลใน
 อุดมคติ

ตามที่ปรากฏในตำนานทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกล่าวถึงเทวีของจันทรเทพไว้ว่าพระจันทรมี
 ชายาถึง 27 องค์ (นักษัตรทั้ง 27) ล้วนเป็นบุตรีของพระทักษะ ในบรรดาพระชายาทั้ง 27 ของ
 พระจันทร นางโรहिณีเป็นชายาที่พระจันทรลำเอียงรักใคร่มากที่สุดซึ่งก่อให้เกิดความหึงหวงจากพระ
 ชายาองค์อื่นๆ และพระชายาทั้งหลายได้ไปฟ้องพระทักษะ พระทักษะโกรธและสาปแช่งให้พระจันทร

เป็นหมันและให้เป็นผีในท้อง (พระยาสังฆาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), 2549: 55) จากตำนานดังกล่าว ผู้วิจัยสันนิษฐานว่านางกุลเทวดาของพระจันทร์อาจจะเป็นนางโรหิณีที่พระจันทร์รักมากที่สุด

ในมหาโพธิวิงสะได้เปรียบเทียบความงามของนางสุชาดาประหนึ่งนางกุลเทวดาของพระจันทร์ ดังความว่า

...(นางสุชาดา) ผู้ประดับตกแต่งด้วยอารมณ์เครื่องนุ่งห่มคือดอกไม้มีกลิ่นหอม ผู้มีตมิตเพราะเส้นผมคือแมลงผึ้งสีขาบที่จัดวางไว้ ผู้ถึงพร้อมด้วยเรือนร่างที่ผุดผ่อง ผู้มีดวงตาดุจ (ตา) กวางบนใบหน้าคือดอกบุนนทริก ผู้สว่างไสวดุจดวงอาทิตย์ ทอแสงอ่อนๆ ผู้ยิ้มแย้มดุจดอกบัวโกมุท ผู้มีเสียงไพเราะดุจเสียงร้องของหงส์ ผู้มีถิ่นเต่งตั้ง ผู้มีมืออ่อนโยนดุจดอกบัว ผู้มีสะโพกอวบอัดเหมือนแท่งศิลา ผู้ดำเนินไปอย่างอ่อนช้อยดุจช้าง ผู้แวดล้อมด้วยสาวงามที่ประดับประดาด้วยเครื่องประดับ เสื้อผ้า พวงดอกไม้ และเครื่องประทีนผิวหลายหลาก ผู้เปี่ยมด้วยเสียงกลองที่บันลือลั่นดังอย่างต่อเนื่อง ผู้เหมือนนางกุลเทวดาของพระจันทร์ ผู้เหมือนชายฝั่งแห่งมหาสมุทร คือราคะ ผู้เหมือนระเบียบคือประกายแสงแห่งการอุทัยของดวงจันทร์คือสาวแรกรุ่ง ผู้เหมือนมหานทีแห่งสายน้ำอมฤตคือรสแห่งความกำหนัด ผู้เหมือนความสับสนเนื่องแห่งการน้อมไปในบุญกรรมแห่งโลก ผู้เต็มเปี่ยมด้วยเสียงกลองที่บันลือลั่นดังอย่างต่อเนื่อง ผู้ทำจักรวาลให้เป็นประหนึ่งสำเร็จด้วยดอกไม้ ประหนึ่งสำเร็จด้วยของหอม และประหนึ่งสำเร็จด้วยธูป เดินไปอยู่สู่โลกธาตุทั้งมวลทีเดียว ก็ได้แลเห็นพระมหาสัตว์นั้นแต่ไกลที่ต้นไทร พระองค์มีพระรูปประหนึ่งเป็นที่รวบรวมบุญไว้ประทับนั่ง ก็เกิดปีติสมันสซาบซ่านขึ้น เข้าใจว่า “เป็นรุกขเทวดา” จึงเดินย่อตัวไปพร้อมกับการจ้องดู แล้วปลงภาคทองคล้ายรูปพระอาทิตย์ใหม่ๆ นั้นจากศีรษะวางลงบนฝ่าพระหัตถ์ที่อ่อนโยนเหมือนดอกบัวแดงของพระองค์ (นางสุชาดา) ผู้มีพระจันทร์เพ็ญประดับหน้าผากบนแผ่นดิน แล้วเปล่งถ้อยคำชื่นชมอยู่อย่างปลาบปลื้มว่า “มโนรถของข้าพเจ้าได้สำเร็จแล้วฉันใด ขอมโนรถแม่ของท่านก็จงสำเร็จฉันนั้นเถิด” แล้วก็เดินหลีกไป...(MBV.28-29)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์พรรณนารูปโฉมที่สง่างามของนางสุชาดา นับตั้งแต่เส้นผมสีดำขลับ ร่างกายที่ผุดผ่อง ดวงหน้าเหมือนดอกบัวบุนนทริก ดวงตาเหมือนดวงตาของกวาง มีรัศมีเหมือนพระอาทิตย์ทอแสงอ่อนๆ มีเสียงนุ่มนวลเหมือนเสียงหงส์ มีนมที่เต่งตั้ง มีมืออ่อน

นุ่มเหมือนดอกบัว มีสะโพกอวบอัดเหมือนแห่งศิลา และมีกิริยาอาการอ่อนช้อย ความงามเหล่านี้ของนางสุชาดาได้นำมาเปรียบเทียบกับความงามของของนางกุลเทวดาของพระจันทร์ที่อาจจะเป็นนางโรหิณีหรือชายาทั้ง 27 ของจันทร์เทพ

4.1.3.3.6 กิณนร

กิณนรเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีรูปร่างเป็นมนุษย์และศีรษะเป็นม้า กิณนรเป็นนักร้องและนักดนตรีสวรรค์อาศัยอยู่ในสวรรค์ชั้นที่ห้ากัเวระเป็นโลกบาลบนเขาไกลาส กิณนรเกิดจากน้ำพระบาทของพระพรหมพร้อมกับพวกยักษ์ (ทองสุก เกตุโรจน์, 2559: 61)

ผู้วิจัยพบว่าในมหาโพธิ์วังสะกล่าวถึงกิณนรไว้หลายแห่งด้วยกัน เช่น ตอนสุเมธพราหมณ์เดินเลียบเลาะในป่าหิมพานต์ ผู้ประพันธ์กล่าวว่าป่าหิมพานต์เป็นสถานที่สัญจรเที่ยวไปของกิณนร ดังความว่า

...(สุเมธพราหมณ์) เดินทางเข้าไปยังป่าหิมพานต์ที่ประดับไปด้วยช่อดอกไม้ที่แย้มบานเป็นจำนวนมากมีดอกการเกิด ดอกอโศก ดอกหมากเม่าควาย และดอกจำปาเป็นต้นและแมกไม้โดยรอบ ครคร่ำไปด้วยฝูงสัตว์จตุบาทนับไม่ถ้วนมีเนื้อ ม้า ช้าง และเสือโคร่งเป็นต้น มีเสียงกู่ร้องของนกคังคังวาลมิงกเขา นกโพระโตก นกยูง และนกแขกเต้าเป็นต้น เป็นที่สถิตของสัตว์ตฤตหลายประเภทมีเทวดา ทานพ นักสิทธิ์ และวิทายาธร เป็นต้น รุ่งเรืองด้วยยอดเขานับร้อยยอดสลักกันมียอดเขามรกต เงิน ทอง และแก้วผลึกเป็นต้น สวยงามไปด้วยสระน้ำพันในดงที่สิ้นกระเพื่อมไปด้วยหม้อคืออนม ของนางเทพธิดา (ผู้เป็นชายา) ของหมู่เทพบุตรจำนวนมากในสรวงสวรรค์ อันเป็นเครื่องประดับของภูเขาหิมพานต์ ซึ่งรื่นรมย์ไปด้วยลำธารนับแสนสาย เพราะกระแสน้ำที่เย็น อันเป็นบ่อเกิดอัญมณีหลากหลายชนิด มีเหล่าเทวดา กิณนร และนาคโดยรอบ... (MBV.2)

อีกทั้งในตอนที่ผู้ประพันธ์กล่าวยกย่องเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระบรมเดชาณุภาพแผ่ขจรขยายไปในใต้หล้า จะเห็นว่าผู้ประพันธ์กล่าวถึงกิณนรที่ก้มกราบแทบพระบาทของพระองค์ ดังความว่า

ลำดับนั้น มหาบุรุษนั้นทรงเป็นจุดศูนย์รวมแห่งจิตใจคือดวงตาของชนเหมือนดวงจันทร์อันไรร่มทึนในฤดูศรัท ทรงมีพระวรกายประดับประดาด้วยพระลักษณะและพระอนุพยัญชนะมากมายหลายประการเหมือนบุคคลทำไว้อย่างสวยงามและจัดแจงไว้อย่างประณีตนับร้อยประการ ทรงมีพระยุคลบาทที่ประดับด้วยพวงดอกไม้คือโมลี (เศียร) ของพระพรหม เทพดา อสูร พญานาค กิन्नร และนรชนหลายแสนที่น้อมลงด้วยความเลื่อมใส ทรงมีถ้อยคำสรรเสริญที่เทวดามีปัญญาและมนุษย์นับร้อยผู้เต็มเปี่ยมด้วยความเลื่อมใสและความอัศจรรย์เปล่งอยู่... (MBV.16)

นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์ยังกล่าวถึงกิन्नรว่าเป็นสัตว์ที่มีศัพท์สำเนียงเสียงร้องอันไพเราะ โดยการเปรียบเทียบกับพระสุรเสียงของพระพุทเจ้าที่มีพระสุรเสียงไพเราะเฉกเช่นเสียงของกิन्नร ดังความว่า

ลำดับนั้น ดวงอาทิตย์คือพระชินวร ปรากฏขึ้นแล้วเหนือภูเขาอุทัยคือตันขอชบาล ทรงเปล่งพระพุทธรศมีหลากหลายสี บนพื้นแห่งท้องฟ้าอันมีสีเหมือนดวงแก้วมณี ทรงให้อุปกาศึก เป็นอาทิตยินคืออยู่ แล้วเสด็จเข้าไปยังสวนมฤคชื่อว่าอิสิปตนะอันมีเสียงดังหึ่งๆ ของแมลงผึ้งตามกิ่งของต้นไม้ซึ่งกำลังรีนเริงบันเทิงอยู่ในความมัวเมาเพราะยินดีในดอกไม้ มีเสียงกู่ร้องของนกยูงและนกโกกิลาที่มัวเมาแล้ว (ในความรัก) ทรงตรัสเรียกพวกภิกษุปัญจวัคคีย์ด้วยพระสุรเสียงอันเช่นกับเสียงขันร้องของกิन्नรและนกกการเวก ผู้ถูกแวดล้อมด้วยพระพรหมและเทพดาหลายโกฏิ ทรงประกาศพระธรรมจักร ทรงทำลายนิกรคือโมหันธ์การด้วยพระรัศมีคือเทศนา ทรงแสดงแสงสว่างคือพระธรรมเทศนาในโลกทั้งหมด ทรงทำความแยมบานแก่ดอกบัวคือเวไนยชนฯ (MBV.38)

จากข้อมูลทีกล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ปรากฏในมหาโพธิวงศาแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกลมกลืนเข้ากับความเชื่อในพุทธศาสนาอย่างแยบยล โดยความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้สะท้อนให้เห็นผ่านรูปแบบการใช้โวหารภาพพจน์หรืออุปมาที่เป็นการรับรู้ร่วมกันในระหว่างกวีและผู้อ่าน นอกจากนี้ ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาอาจแสดงให้เห็นถึงการประนีประนอมในการอยู่ร่วมกันของทั้งสองความเชื่อ

ในลังกาก็เป็นไปได้ อย่างไรก็ตาม ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในมหาโพธิ์วังสะยังแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้และความเข้าใจของผู้ประพันธ์ได้เป็นอย่างดีซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่าผู้ประพันธ์อาจเคยเป็นพราหมณ์มาก่อน

4.2 สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์ลังกาได้รับการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลีเป็นแห่งแรก ดังปรากฏหลักฐานที่เก่าที่สุดคือ ที่ปวงศ์ในราวพุทธศตวรรษที่ 9 และมหาวงศ์ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 (Malalasekera, 1958: 13-14) และวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้กลายเป็นต้นแบบของการประพันธ์วรรณกรรมบาลีในสมัยหลังที่เรียกว่าวงส์ หรือ วงสะ ซึ่งเป็นวรรณกรรมบาลีประเภทตำนาน พงศาวดาร และประวัติศาสตร์ที่บันทึกเรื่องราวในพุทธศาสนาหรือเหตุการณ์บ้านเมืองเอาไว้ โดยเฉพาะเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์ สัมพันธ์กับบรรดาศักดิ์ของชานบีวิชช ทัดแก้ว (2560: 91) ที่กล่าวถึงภาพรวมของวรรณกรรมประเภทวงส์ไว้ว่าวรรณกรรมประเภทนี้มักจะเป็นต้นแบบของเหตุการณ์ในราชวงศ์ ราชสำนัก แฉกแค้น แม้บางครั้งจะเป็นการตกแต่งเกินจริงไปบ้าง แต่ก็ยังมีเค้าเหตุการณ์จริงในประวัติศาสตร์ มีส่วนที่เป็นการสรรเสริญพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์แทรกอยู่ เช่น หริวงศ์ ที่ปวงศ์ มหาวงศ์หรือที่แต่งในประเทศไทย เช่น จามเทวีวงศ์ สังคีตยวงศ์ เป็นต้น

ส่วนมหาโพธิ์วังสะเป็นวรรณกรรมบาลีประเภทวงส์หรือวงสะเช่นกันจัดอยู่ในประเภทตำนาน (พัฒน์ เฟื่องผลา, 2542: 156) วรรณกรรมเรื่องนี้นับได้ว่าเป็นวรรณกรรมเชิงประวัติศาสตร์อีกเรื่องหนึ่งที่บันทึกเรื่องราวความสำคัญอันเป็นสารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนาบนเกาะลังการวมไปถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับกับพุทธศาสนาในอินเดียที่เป็นแหล่งกำเนิดแห่งพุทธศาสนาไว้หลากหลายด้าน เช่น ประวัติของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัยที่เกิดขึ้นในอินเดีย หรือการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากอินเดียมาปลูกในลังการวมไปถึงประวัติราชวงศ์ต้นกำเนิดของชาวสิงหลบนเกาะลังกา เป็นต้น

ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะสารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ที่สำคัญในมหาโพธิ์วังสะมีดังนี้ คือ (1) ประวัติบุคคลสำคัญในมหาโพธิ์วังสะ (2) ประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัยในมหาโพธิ์วังสะ และ (3) ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ในมหาโพธิ์วังสะ มีดังต่อไปนี้

4.2.1 ประวัติบุคคลสำคัญในมหาโพธิวัังสะ

4.2.1.1. ประวัติพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมศาสดาแห่งพุทธศาสนาซึ่งเป็นบุคคลจริงที่ปรากฏในหน้าของประวัติศาสตร์โลก หากแต่เรื่องราวความเป็นมาของพระองค์ได้รู้จักกันจากวรรณกรรมพุทธประวัติที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยหลัง อาทิ สัมภารวิบาก สัมปิณฑิตมหานิทาน ปฐมสมโพธิ พุทธานุประวัติ ชินมหานิทาน และทลโพธิสัตตทเทส (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2529: 134) วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นวรรณกรรมที่พรรณนาประวัติเรื่องราวของพระพุทธเจ้าหรือที่เรียกว่าพุทธประวัติซึ่งเป็นคัมภีร์ที่จะทำให้พุทธศาสนิกชนทราบเรื่องราวความเป็นมาของพระองค์ได้เป็นอย่างดี

ส่วนในมหาโพธิวัังสะผู้ประพันธ์ได้พรรณนาชีวประวัติของพระศากยมุณีไว้ในตอนต้นเรื่อง โดยบรรยายชีวประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เรื่องราวในอดีตชาติที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส จนกระทั่งพระองค์ประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และเสด็จดับขันธปรินิพพานในตอนท้ายเรื่อง นับได้ว่ามหาโพธิวัังสะเป็นอีกคัมภีร์หนึ่งที่ถ่ายทอดเรื่องราวพุทธประวัติซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในพุทธศาสนาไม่แพ้วรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่นๆ มีดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 เล่าเหตุการณ์พุทธประวัติตอนประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะในอุทยานสวนลุมพินีวัน ดังความว่า

ลำดับนั้น มหาบุรุษนี้ทรงได้รับการอารักขาไว้รอบด้านจากนรชนและเทวดา ทรงประทับนั่งคู้บัลลังก์ในพระครรภ์ของพระมารดาเหมือนพระรูปทองคำประทับนั่งบนฝักดอกบัวแดง ทรงเผยแก่พระมารดาเพียงดั่งเส้นด้ายผ้ากัมพลสีแดงที่ร้อยดวงแก้วมณีอันผ่องใส ในอุทยานแห่งเดือนที่ 10 ทรงเสด็จย่างพระบาทออกจากพระครรภ์ ของพระนางมายาราชินี ผู้ตกแต่งด้วยพระภูษาอันอลังการวิจิตร ผู้มีฝูงแมลงผึ้งซึ่งหลงไหลไปตามเกววัลย์คือพระวรกายที่มีกลิ่นหอมของพระองค์ ผู้มีกิ่งสาละที่ผลิบานสะพรั่งซึ่งโอนอ่อนลงมาที่พระกรเบื้องขวา ผู้ประทับยืนผินพระพักตร์ไปทางทิศปราจีน (ทิศตะวันออก) ฦ โคนต้นสาละมงคลอันแยมบาน ในอุทยานลุมพินีวันทีขโมยดวงตาคือดวงใจของคน อันเป็นอุทยานที่ประดับด้วยไม้ดอก ไม้ผล และใบไม้ แรกผลิน่าปรารถนาและเป็นที่ยรวมของต้นไม้ประเสริฐน่าน่ารื่นรมย์หลากหลายชนิด

อันมีเสียงดังหึ่งๆ ของภมรและแมลงผึ้งที่กำลังโฉบบินในป่าที่ที่รวยรื่นด้วยกลิ่นหอมหวานอบอวลของดอกไม้มานานาชนิด ทรงเหยียดพระหัตถ์และพระบาทเหมือนพระมหาธรรมกถึกกำลังก้าวลงจากรัตนบัลลังก์ และเหมือนแมลงภู่ทองที่นอนขดในซอกเล็บดอกบัวแล้วโสมสรในเวลาทีตนปรารถนา เป็นผู้ที่มีพระวรกายสะอาดหมดจดประหนึ่งแก้วมณีมีค่าที่บุคคลวางไว้บนผืนผ้ากาสิกพัสดร์ ทรงประสูติเหมือนพระจันทร์เคลื่อนคล้อยจากกลีบเมฆ ทรงได้รับการรองรับไว้อย่างมั่นคงจากพระพรหม (กมลასน) เทวดา (อนิมิส) และมนุษย์ ด้วยตาข่ายทองคำ หนั่งเสื่อ และผ้าทำด้วยเปลือกไม้ฯ (MBV.14-15)

จากเนื้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์บรรยายประวัติของพระพุทธเจ้าช่วงประสูติว่า หลังจากที่พระโพธิสัตว์เสด็จจุติลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระองค์ทรงมีนรชนและเทวดาปกป้องคุ้มครองจากภัยอันตราย ทรงประทับนั่งคู้บัลลังก์อยู่ในพระครรภ์ เมื่อครบกำหนด 10 เดือน พระองค์ประสูติจากพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายาโดยลักษณะการก้าวพระบาทออกจากพระครรภ์ และมีพระพรหม เทวดา และนรชนรองรับพระองค์ไว้ด้วยตาข่ายทองคำ หนั่งเสื่อ และผ้าทำด้วยเปลือกไม้ ณ ภายใต้อันสาละในอุทยานลุมพินีวัน

ตัวอย่างที่ 2 เล่าเหตุการณ์พุทธประวัติตอนตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า ณ ภายใต้อันสาละโพธิ์อย่างน่าอัศจรรย์ใจ ดังความว่า

เมื่อดวงอาทิตย์ทอประกายแสงเรืองรองเท่านั้น (พระโพธิสัตว์สิทธัตถะ) ทรงมีลมพัดฝ้ายคือเสนามาร ทรงประทับนั่งกำจัดพญามารและกองทัพมารเหนือบัลลังก์อันเป็นมงคลอันประเสริฐด้วยชัยชนะคือความกล้าหาญที่ไม่ทรงทอดทิ้ง ทรงได้รับการบูชาอย่างมากมายด้วยพวงดอกไม้ล้วนทิพย์ของคนธรรมเป็นต้นจากเทวดา อสูร นาค และครุฑ (ภุชคาสน) เป็นต้น ผู้ป่าวประกาศเสียงแห่งชัยชนะแล้วโสมสรกันด้วยความเลื่อมใสและความปรารถนา ทรงทำให้หนึ่งหมื่นโลกธาตุทั้งสิ้นเพิ่มมากขึ้น แล้วทำโลกธาตุให้เป็นมาลัยดอกไม้พวงเดียวกันเหมือนช่อดอกไม้ที่เขาปล่อยโยนไป (ในอากาศ) เหมือนกำดอกไม้ที่ผูกกันเป็นกลุ่ม เหมือนอาสนะดอกไม้ที่จัดไว้อย่างสวยงาม เหมือนเพดานดอกไม้ที่ประดับตกแต่งแล้ว ทรงทำให้ความรุ่งเรืองโชติช่วงในงามของพระองค์ อันขมุกขมัวด้วยมลทินคือ(ควัน)รูป อันอบอวลด้วยคันธชาติ

จรมณ์ และละอองเกสร เป็นมหรสพเดียวกันและเสียงบันลือเป็นเสียงเดียวกัน ในปุริมยาม ทรงตามระลึกถึงชั้นธันดานที่ทรงอาศัยแล้วในปางบรรพ์ มีอดีตกาลเป็นไปนับไม่ถ้วน แล้วกำจัดอันตรายคือโมหะ ในมัชฌิมยาม ทรงตรวจดูหมู่สัตว์มีจิตและอุบัติขึ้นอยู่เป็นต้นด้วยจักขุทิพย์ มีอนาคตกาลดำเนินไปนับไม่ถ้วน แล้วทำลายข่ายแห่งความมืดคือความไม่รู้ ในปัจฉิมยาม ทรงเป็นไปในปัจจุบันกาล ทรงพิจารณาโดยอำนาจแห่งนัยมีวิภูฏะ วิวิภูฏะ อนุโลม และปฏิโลมเป็นต้น เพื่อจะถอนนิกรหมอกคืออวิชชา เหมือนเอาแท่งเขาพระสุเมรุคือพระญาณ หยั่งลงในสาครคือปฏิกิจสมุปะบาท แล้วกวณอยู่ ทรงยังอมตธรรมคือพระสัพพัญญุตญาณอันห้อมล้อมด้วยแก้วมีค่า มีทสพลจตุเวสารัชชญาณ เป็นต้นให้พรังพร้อมแล้ว ทรงตัดอาสวะทั้งหลายได้อย่างเด็ดขาดแล้ว ทรงทอดพระเนตรวิภูฏะทั้งหมดแห่งความเป็นไปในกาล 3 กาลไม่มีเหลือ เพียงดังผลมะขามป้อมบนพื้นฝ่ามือ ผู้มีความดำริเต็มเปี่ยม แล้วเปล่งพระอุทานด้วยปิติอย่างฉับพลันว่า “สังสารวัฏมิชาติเป็นอนЕК” ดังพรรณนามาตั้งนี้ (MBV.33-34)

จากเนื้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์บรรยายว่าพระโพธิสัตว์สิทธัตถะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใต้พระศรีมหาโพธิ์ และทรงกำจัดพญามารและเสนามารได้ในเวลารุ่งอรุณ และเล่าเหตุการณ์ก่อนการตรัสรู้ว้ ในปุริมยามหรือยามต้นทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสติญาณ ในมัชฌิมยามหรือยามสองทรงบรรลุจุตูปาตญาณ และในปัจฉิมยามหรือยามสามทรงบรรลุอาสวกักขยญาณตัดอาสวกิเลสได้โดยเด็ดขาด ครั้นพระองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงได้รับการบูชาจากเทวดา อสุรนาค และครุฑที่แห่แหนกันมาบูชาพระองค์ด้วยดอกไม้ทิพย์

ตัวอย่างที่ 3 เล่าเหตุการณ์พุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานอย่างสั้นๆ ดังความว่า

(พระพุทธเจ้า) ทรงดำรงพระชนม์อยู่สิ้น 45 พรรษา ทรงทำให้สัตว์ทั้งหลายผู้มีญาณแก่รอบมีอินทรีย์แก่กล้าได้ตรัสรู้ร้อยสี่ 4 ประการ ทรงตรัสบอกหนทางน้อยใหญ่แก่เหล่าสัตว์ที่เฝ้าแจ้แล้ว ผู้มีญาณไม่สูงงอม มีอินทรีย์อ่อน ทรงทำให้ดวงประทีปคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อขจัดโมหันธ์การ ทรงทำให้มหานาวาคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อข้ามมหาสมุทรคือสังสารวัฏ ทรงทำให้กระจกคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อชำระ

ติลก (รอยแต้ม) คืออกุลศลบนไบหน้าคือกุลศลธรรม และทรงทำให้ออสถคือธรรม (ตำรงอยู่) เพื่อกำจัดพยาธิคือกิเลส เพื่อประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ในอนาคตกาล ทราบเท่าพระชนม์ชีพทรงสร้างพระเจดีย์แม่เพียงกิ่งไม้ แผ่นหิน และใบไม้ที่พระองค์ สัมผัสแล้วด้วยพระกร พระบาท และพระสรีระอันจะอำนวยสุขให้บังเกิดในสวรรค์ และนิพพาน ครั้นทำพุทธกิจทั้งหมดเสร็จสิ้นแล้ว ทรงรุ่งโรจน์เหนือยอดเขามหา สีนรุ ทรงกำจัดนิกรหมอกที่อยู่ในโลกทั้งมวล ทรงเสด็จเข้าไปยังนิพพานบุรี ในเวลา จวนสว่างแห่งราตรีในวันวิสาขปุณณมี ในระหว่างแห่งต้นสาละคู่ของเจ้ามัลละ ทั้งหลายในอุทยานเมืองกุสินารา เหมือนกงมหาอัคคีที่ดับลงด้วยการโปรยปราย ของสายพิรุณท่าใหญ่ ทรงเข้าสมบัติ 24 แสนโกฏี ทรงเสด็จไปสู่วิเทสอยู่ ทรงเสวย สุขอันเกิดจากสมบัติทั้งหมดเหมือนทรงสวมกอดคณาประยูรญาติ ทรงบันดาลหมื่น โลกธาตุให้สะเทือนเลื่อนลั่นแล้วทรงดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ๆ (MBV.84-85)

จากเนื้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์บรรยายว่า พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอด 45 พรรษาทรงเทศนาธรรมสั่งสอนให้เวไนยสัตว์บรรลุธรรมมากมาย และพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในเวลารุ่งอรุณของราตรีในวันวิสาขปุณณมี ณ ใต้ต้นสาละคู่ในอุทยาน เมืองกุสินารา

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงประวัติของพระพุทธเจ้าผู้เป็นบรม ศาสดาของศาสนาพุทธ พระอุปติสสะได้ประพันธ์ประวัติของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียดละออและ พิสดารอันการแสดงความรู้และความเข้าใจในประวัติของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างดี

4.2.1.2 ประวัติพระเจ้าอโศกมหาราช

พระเจ้าอโศกมหาราชประสูติในราชวงศ์โมริยะ (เมารยะ) ที่สถาปนาขึ้นโดย พระเจ้าจันทรคุปต์ ปฐมกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในการปกครอง หลังจากพระเจ้าจันทรคุปต์ได้สวรรคตลง พระเจ้าพินทุสารพระราชโอรสทรงครองราชย์สืบมา และพระเจ้าอโศกมหาราชทรงครองราชย์เป็น พระองค์ที่ 3 ถัดจากพระเจ้าพินทุสารผู้เป็นพระราชบิดา ส่วนในมหาโพธิ์วังสะกล่าวถึงประวัติของพระ เจ้าอโศกมหาราชโดยย่อ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 มหาโพธิวังสะเล่าความเป็นมาแห่งราชวงศ์โมริยะและประวัติพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนการอภิเษกเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในชมพูทวีป ดังความว่า

ถัดจากราชวงศ์นั้นนั้นมา พระเจ้าจันทคุตตกุมารผู้ประสูติจากราชสกุลในโมเรียนครที่เจ้าศากยบุตรผู้อพยพจากเมืองกบิลพัสดุ์ทรงสถาปนาไว้ในเพราะสงครามของพระเจ้าวิฑูทกะ ทรงศึกษาเล่าเรียนจากหัวหน้าพราหมณ์ชื่อจัญกะแล้วเสวยราชย์ในเมืองปาฏลีบุตรฯ ท้าวเธอมีพระโอรสพระนามว่าพินทุสาร ทรงอภิเษกเป็นพระราชโอรสโดยกาลล่วงไปแห่งพระราชบิดา ทรงเป็นพระราชชนกของพระโอรส 101 พระองค์ฯ บรรดาพระราชโอรสเหล่านั้น พระกุมารพระนามว่าอโศก ทรงเป็นพระเชษฐาในระหว่างพระโอรส 2 พระองค์คือ เจ้าชายอโศกและเจ้าชายติสสะ (ประสูติ) แต่พระนางธัมมาเทวีผู้มีชาติกำเนิดจากโมริยวงศ์ ทรงถูกพระราชบิดาทรงส่งไปครองแคว้นชื่อว่าวันตี ครั้นเสด็จถึงเมืองชื่อว่าเวทิสะ ในที่สุดหนทางระยะ 50 โยชน์จากเมืองปาฏลีบุตร อันเป็นที่อยู่อาศัยของชาวศากยะ ผู้อพยพหนี (ราช) ภัยอันเกิดแต่พระเจ้าวิฑูทกะ ทรงนำ (อภิเสก) นางกุมาริกาเชื้อสายศากยะชื่อว่าเวทิสะ ผู้เหมือนนางเทพอัปสรในเมืองนั้น ทรงเสวยราชย์ในราชธานีชื่อว่าอุชเชนี ทรงได้พระกุมารพระนามว่ามหินทะ ผู้ทำความสุขแก่โลกทั้งมวล และพระกุมารีพระนามว่าสังฆมิตตาผู้ทำความเพลิดเพลินแก่โลก ทรงเสวยความสุขอันเกิดจากการมองดูตงดอกบัวคือดวงหน้าของพระกุมารและพระกุมารีเหล่านั้น ครั้นลำดับเวลาที่พระราชบิดาทรงประชวร จึงรีบเสด็จไปยังเมืองปาฏลีบุตรอย่างเร่งด่วน ทรงทำการปรนนิบัติพระบาทของพระบิดา ในคราวพระราชบิดานั้นเสด็จสวรรคตแล้วจึงได้ครองราชย์ฯ (MBV.98-99)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงประวัติความเป็นมาแห่งราชวงศ์เมาริยะหรือโมริยะที่ก่อตั้งโดยพระเจ้าจันทคุตตะหรือจันทรคุปตะซึ่งอพยพหนีภัยสงครามจากพระเจ้าวิฑูทกะมาสร้างเมืองใหม่ชื่อโมเรียนครแล้วครองราชย์ในเมืองปาฏลีบุตรตามลำดับ พระเจ้าจันทคุตตะทรงมีพระราชโอรสหนึ่งพระองค์คือพระเจ้าพินทุสารซึ่งถัดมาพระองค์ทรงมีพระราชโอรสทั้งหมด 101 พระองค์ ในบรรดาพระราชโอรสเหล่านั้นพระราชโอรสองค์โตพระนามว่าอโศก พระราชบิดาทรงส่งไปครองราชย์ในแคว้นวันตี ทรงอภิเสกสมรสกับพระนางเวทิสะในเมืองอุชเชนี ทรงมีพระราชโอรสหนึ่งพระองค์คือมหินทะ และพระราชธิดาหนึ่งพระองค์พระนามว่าสังฆมิตตา

ตัวอย่างที่ 2 มหาโพธิ์วังสะพรรณนาการทำมหาสงครามระหว่างพระเจ้าอโศกมหาราชกับ
พระภาค และ การครองราชย์ของพระเจ้าอโศกมหาราชในชมพูทวีป ดังความว่า

เมื่อนั้น พระเจ้ากรุงอุชเชนี ผู้บันเทิงเริงรมย์ในมหรสพอันยิ่งใหญ่คือสมรภูมิ
รบ ผู้หิวกระหายในการทอดพระเนตรชัยชนะของกองทัพ โจนทะยานสู่สงครามแล้ว
ผู้เหมือนเปลวไฟได้น้ำเพราะความงามของเปลวไฟคือพระขรรค์ ในท่ามกลาง
มหาสมุทรคือรீพลของศัตรู ทรงทำการย้ายเข้าศึก เหมือนพระอาทิตย์กำลังรุ่งโรจน์
เมื่อดวงจันทร์คือพระยุพราชถึงความฉิบหายแล้ว ก็ทำให้กลุ่มดวงดารากรคือ
พระโอรสของพระราชอาณาจักรอันทรธานหายไป ทรงทำดงดอกบัวคือหมู่ชนในสระดอกไม้
คือเมืองให้แยมบานแล้ว ทรงถึงการอภิเษกเป็นพระราชินีเพียงพระองค์เดียวในชมพู
ทวีปทั้งสิ้น ในปีที่ 218 นับแต่การปริณิพพานของพระชินวร ผู้เป็นที่สั่งสมไฟคือพระ
เดชอันแผ่ขึ้นบนท้องฟ้าหนึ่งโยชน์และแผ่ลงไปในเมฆหนึ่งโยชน์ ผู้มีกลุ่มแห่ง
หมอน้ำจากสระอนาคตและไม้ชำระฟันชื่อนาคดาที่เหล่าเทพดาทั้งหลายน้อมเข้า
ทุกวัน ผู้มีผลมะขามป้อมที่เป็นพระโอสถ ผลสมอที่เป็นพระโอสถ ผลมะม่วงหอม
พระภูษาหลายสี ผ้าเช็ดพระหัตถ์สี่เหลือง และน้ำอุ่นจากสระฉันทันต์ที่เทพดานั้น
น้อมมาแล้ว ผู้มีดอกบัวล้วนทิพย์สำหรับไล้ทาพระวรกาย ยาหยอดตา และผ้ามีสี
คล้ายดอกมะลิที่พญานาคน้อมเข้ามาอยู่ ผู้มีกลุ่มช่อข้าวสาลีที่เกิดเองในสระเกิดเอง
แก้หมีนเกวียนที่นกแขกเต้าน้อมเข้ามาอยู่ ผู้มีข้าวสารที่ไม่หักที่พวกหนูเกลียดแล้ว
ผู้มีโรงครัวคือกองน้ำผึ้งที่เก็บเอาด้วยฝูงผึ้งซึ่งทำจากหยดน้ำหวานดอกไม้ ผู้มีโรง
หล่อเป็นที่ตกไปแห่งก้อน (ผ่าพื้น) ของกลุ่มหมี ผู้มีพระราชวังที่เต็มไปด้วยเสียงร้อง
ของนกกการเวกเป็นที่ไพเราะน่าจับใจ ทรงบริบูรณ์แล้วด้วยพระราชฤทธิอันนับ
ประมาณมิได้ เพราะยศในอดีตตามคลองแห่งพระดำรัส ด้วยประการฉะนี้ มีพระ
ประสงค์จะทำการเข้าไปนั่งใกล้สมณะและพราหมณ์ เพราะความชวนชวายุที่ทรงงด
ไว้ แล้วสั่งบังคับพวกนักบวชผู้ถือลัทธิปาśณณะต่างๆ ทรงสอบสวนแล้วจึงให้บริโศก
จึงสละราชทรัพย์ให้เวลาว่างไปอยู่ฯ (MBV.99-100)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำมหาสงครามแย่งชิง
บัลลังก์ระหว่างเหล่าพระภาค ภายหลังจากพระองค์ทรงได้รับชัยชนะและได้รับการอภิเษกเป็นในชมพู

ทวีปใน พ.ศ. 218 พระองค์ได้รับการขนานพระนามว่าพระเจ้าจันทาสกผู้ร้ายเพราะการทำสงครามของพระองค์ ภายหลังจากพระองค์ได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนาและได้รับการขนานพระนามใหม่ว่าพระเจ้าธรรมาโคกราชกล่าวคือ พระเจ้าอโศกผู้ทรงธรรม

ตัวอย่างที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างมาก ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกที่ 8 ของพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งมีใจความสำคัญว่าพระองค์เสด็จเยือนสถานที่ตรัสรู้ภายหลังการได้รับราชาภิเษก 10 ปี ส่วนในมหาโพธิวงศกล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จไปยังสถานที่ตรัสรู้เพื่ออัญเชิญกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ไปลังกา ดังความว่า

ลำดับนั้น พระราชาผู้ประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่าง ทรงเสด็จขึ้นประทับข้างพลายตัวเป็นมงคล ทรงแวดล้อมด้วยกษัตริย์ 1,000 องค์ที่ได้รับอภิเษกจากพระพุทธเจ้าซึ่งมีพระเศียรรุ่งเรืองด้วยมงกุฏอย่างงดงาม ทรงแวดล้อมด้วยเสนา มีความยาว 7 โยชน์ กว้าง 3 โยชน์ มีความมืดมัวของข้างเพราะกลิ่นน้ำมันเหลวไหลออก มีทิศทั้งสี่ที่อ้ออิงด้วยเสียงร้องของฝูงอาชาไนยที่ฝึกแล้ว มีช่องหุขยายออก เพราะเสียงอึกทักของพลเดินเท้าที่หนาแน่น อันต้นด้วยเสียงของตะโพน กลองมีหู กลองรบ แตร และสังข์ที่ตีอย่างไร้ความปราณี มีเส้าจามรสีขาวนับพันตัวอยู่ มีห้องฟ้าที่ถูกเยาะเย้ยด้วยด้ามฉัตรทองคำ รับสั่งให้ถือกระถางทองคำแล้วเชิญพระอริยสงฆ์เดินทางไปยังมหาโพธิพฤกษ์ฯ ก็ครั้นเสด็จถึงแล้ว (ทำวเธอ) ทรงโปรดให้เสนาห้อมล้อมต้นพระศรีมหาโพธิ์ มียถงชัยและธงแผ่นผ้าขึ้น อันวิจิตรด้วยอัญมณีต่างๆ อันประดับด้วยเครื่องอลังการมากมาย อันเดียรดาษไปด้วยดอกไม้เนานาชนิด อันประโคนด้วยเครื่องดนตรีมากมาย แล้วกั้นด้วยม่านผ้า โปรดให้พระมหาเถระ 1,000 รูป ผู้เป็นคณะปาโมกษ์และพระราชา 1,000 องค์ที่ได้รับการอภิเษกในชมพูทวีปทั้งสิ้นมาห้อมล้อมพระองค์และต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ ทรงประทับยืนที่โคนต้นแล้วประกาศอัญชลีแห่งนตุมหาโพธิพฤกษ์ฯ (MBV.148-149)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราชว่าพระองค์เสด็จไปยังสถานที่ตรัสรู้หรือโพธิมณฑลสถานด้วยพลพลโยธาอย่างยิ่งใหญ่ ทรงโปรดให้พระราชาหนึ่งพันพระองค์และพระเถระชั้นผู้ใหญ่หนึ่งพันรูปห้อมล้อมต้นพระศรีมหาโพธิ์เพื่อกระทำการเสี่ยงทายอัญเชิญกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ไปประดิษฐานยังลังกาทวีป หลักฐานในมหาวงศระบุว่าพระองค์ทรงเทินทูลต้นพระศรีมหา

โพธิ์เป็นอย่างมากจึงเป็นเหตุให้พระมหาลีลองค์ที่ 4 เกิดความริษยาในต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงสั่งให้นางกำนัลนำเอายาพิษและน้ำร้อนไปรดที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงต้องตายในที่สุด (มหา.20/1-6)

4.2.1.3 ประวัติพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาในลังกา พระองค์ทรงสร้างอุปัฏฐากเจดีย์เป็นแห่งแรก ทรงอุทิศพระราชอุทยานมหาเมฆวันให้เป็นอารามในพุทธศาสนา ส่วนประวัติความเป็นมาของพระองค์ได้รับการบันทึกไว้ในมหาโพธิวิงสะโดยย่อ ดังความว่า

ถัดจากพระเจ้าวิชัยนั้น พระเจ้าปณทุวาสเทวราชา ผู้เป็นพระโอรสของพระราชบิดาพระเจ้ามัททราชซึ่งเป็นพระมหาลีลผู้ประเสริฐของพระเจ้าสุมิตตะผู้เป็นพระภคินี (น้อง) ของพระเจ้าวิชัยผู้ทำนางศากยะชื่อว่าภัททกัจจานาให้เป็นพระอัครมเหสีแล้วถือเอาการอภิเษกไว้ในลังกา ผู้นำมาจากสิหบุรี ผู้สืบเชื้อสายแต่สีหวงศ์ฯ พระเจ้าอภัยเป็นพระโอรสของพระเจ้าปณทุวาสเทวราชานั้นฯ พระเจ้าคณติสสะเป็นพระภคินีของพระเจ้าอภัยนั้นฯ พระเจ้าปณทุวาสเทวราชาเป็นพระนัดดาของท้าวเธอผู้ประสูติจากพระเจ้าทิมคามณีผู้ศากยบุตร ผู้สถาปนาอนุราชบุรีอันเป็นที่อยู่ของสาธุชน (คนดี)ฯ โดยกาลล่วงไปแห่งพระเจ้ากรุงลังกาเหล่านั้นคือ พระเจ้ามกุฏสีวราชผู้ประสูติจากนางสุวรรณปาลีผู้งดามเลอเลิศ ผู้สถาปนาพระราชอุทยานมหาเมฆวันพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ผู้มีพระชาติกำเนิดในชาติตติยวงศ์อันไม่เจือปน ของพระเจ้ามกุฏสีวราชนั้น ในพิสมัยกาลอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงมีขุมทรัพย์หลากล้วนด้วยอัญมณีหลายชนิดผุดขึ้นพร้อมกันจากแผ่นดิน มีรัตนชาติมากมายหลายชนิดในมหาสมุทรผุดขึ้นที่ริมชายหาด มีลำไม้ไผ่ 3 ลำคือ ลำไม้เถา ลำดอกไม้ และลำสุกุนชาติหลายชนิดมีสีทองเหลืองอร่ามขนาดเท่าปฏักกรธซึ่งเกิดขึ้นเองที่กอไผ่ที่เชิงเขาตบรรพต มีลูกแก้วมุกดา คือ แก้วมุกดารูปช้าง แก้วมุกดารูปม้า แก้วมุกดารูปรถ แก้วมุกดารูปมะขามป้อม แก้วมุกดารูปผลไม้กุ่ม แก้วมุกดารูปกำไล แก้วมุกดารูปแหวน และแก้วมุกดาทั่วไปซึ่งผุดขึ้นริมฝั่งสาคร ทรงมีดวงใจของชนผู้เป็นข้าศึกที่ไม่ร้าวฉาน เพราะพระนาม มีอาณาประชาราษฎร์ทั้งในประเทศและต่างประเทศที่โน้มลงด้วยความรักใคร่คือความภักดี ทรงเป็นผู้อภิเษกเป็นครั้งที่สองด้วยแพอันประเสริฐที่พระ

เจ้าอโศกมหาราชโปรดให้พระราชทาน แล้วปกครองเมืองลังกา อันไม่เป็นที่ติเตียน
ของโลก อันปราศจากภัย ความโศก และความสงสัยฯ (MBV.112-113)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าถึงประวัติของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะว่าพระองค์ทรง
เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามกุฏสีวะ (พ.ศ. 277-293) หลัจากพระราชบิดาเสด็จสวรรคตพระองค์
ได้รับการอภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แห่งลังกาทวีป (พ.ศ. 293-333) นอกจากนั้นมหาโพธิวงสะได้
พรรณนาความมหัศจรรย์ในบุญญาภิหารของพระองค์ว่า ในคราวราชาภิเษกครั้งแรก ชุมทรัพย์
และอัญมณีแก้วมุกดารูปต่างๆ มากมายผุดขึ้นจากแผ่นดินแต่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ และในคราว
ราชาภิเษกครั้งที่สอง พระเจ้าอโศกมหาราชผู้เป็นพระอเทวีอุสสหายคือพระสหายที่มีเคยพบหน้ากันมา
ก่อนได้ส่งเครื่องราชกกุธภัณฑ์มาเป็นเครื่องบรรณาการแต่พระองค์ อย่างไรก็ตาม การอภิเษกในครั้งนี้
สองนี้อาจเป็นการแสดงให้เห็นโดยนัยว่าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของ
พระเจ้าอโศกมหาราชอย่างหลวมๆ ซึ่งต้องได้รับพระบรมราชโองการผ่านเครื่องราชกกุธภัณฑ์ใน
รับรองสถานะกษัตริย์แห่งลังกาทวีป (จิตติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, 2533: 60-61)

4.2.2 ประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัยในอินเดีย

การสังคายนาพระธรรมวินัยเรียกว่า “สังคีติ” ในพจนานุกรมฉบับ Pali Text
Society ให้ความหมายว่าการสวดพร้อมๆ กัน หรือการประชุมสงฆ์เพื่อชำระพระไตรปิฎก
(PTS.3438) ส่วนมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการสังคายนาพระธรรมวินัยนั้นเกิดขึ้นจากการเข้าใจ
คลาดเคลื่อนในพระธรรมวินัยหรือมุ่งรวบรวมคำสอนเพื่อมิให้กระจัดกระจายเป็นสำคัญ โดยการ
สังคายนาพระไตรปิฎกทุกครั้งจำเป็นต้องอาศัยวิธีการประชุมสงฆ์และสวดร่วมกันเพื่อป้องกันความ
คลาดเคลื่อนและป้องกันความแตกแยกทางความคิดในหมู่พระสงฆ์

หากแต่การสังคายนาพระธรรมวินัยนั้นเกิดขึ้นหลายครั้งหลายคราไม่ว่าจะในประเทศอินเดีย
ที่เป็นแหล่งกำเนิดแห่งพุทธศาสนาหรือศรีลังกาที่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาจากอินเดีย โดย
เหตุการณ์การสังคายนาพระธรรมวินัยที่นับได้ว่ามีความสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนา
กล่าวคือ การสังคายนาพระธรรมวินัยในอินเดีย 3 ครั้ง เพราะมักปรากฏรายละเอียดเหตุการณ์

เรื่องราวการสังคายนาดังกล่าวในทุกวรรณกรรมทางพุทธศาสนาประเภทศาสนประวัติ²⁷³ เช่น ที่ปวงค์²⁷⁴ มหาวงศ์ ชินกาลมาลินี ตำนานมูลศาสนา สัทธรรมสังคหะ สังคีตยวงค์ เป็นต้น

แม้ในมหาโพธิวัลงค์กล่าวถึงเหตุการณ์ประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัยในอินเดีย 3 ครั้งไว้เช่นกันซึ่งปรากฏในบทที่ 4, 5 และ 6 ของเรื่อง โดยเรื่องราวการสังคายนาพระธรรมวินัยทั้ง 3 ครั้งในอินเดียนั้น สันนิษฐานว่าผู้ประพันธ์สืบทอดเนื้อหาจากมหาวงศ์และสมันตปาสาทิกา เพราะปรากฏสำนวนภาษาบาลีที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน หากแต่มีรายละเอียดบางประการที่แตกต่างกันซึ่งไม่ปรากฏในแหล่งที่มาดังกล่าว โดยนักวิชาการบางท่านอย่าง Law (1947: 37) สันนิษฐานว่าเป็นสำนวนบาลีของสำนักมหาวิทยาลัยที่อ้างมาจากอรรถกถามหาวงศ์ฉบับภาษาสิงหล

ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัยทั้ง 3 ครั้งซึ่งปรากฏในมหาโพธิวัลงค์โดยสังเขป มีดังนี้

4.2.2.1 การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1

การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1 เกิดขึ้นประมาณ 3 เดือนหลังพุทธปรินิพพาน คณะสงฆ์ได้ประชุมกันที่เมืองราชคฤห์ ระหว่างเทศกาลเข้าพรรษาเพื่อทำการสังคายนาพระพุทธานุสสาขึ้นเป็นครั้งแรกโดยได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากพระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์แห่งแคว้นมคธ การสังคายนาครั้งนี้มีพระมหากัสสปะเป็นประธานร่วมมหาสาวกที่ยังมีชีวิตอยู่เกือบทั้งหมด โดยมีพระอุบาลี และพระอานนท์เป็นกำลังสำคัญ มีภิกษุเข้าร่วมถึง 500 รูป มีปรากฏความไม่ลงรอยกันในหมู่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับพระธรรมวินัยที่พวกตนได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า แต่คณะสงฆ์ยังไม่แยกจากกันแต่อย่างใด (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2553: 88) มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 เล่ามูลเหตุของการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1 โดยพระมหากัสสปเถระเป็นผู้ชักชวนให้คณะสงฆ์ทำสังคายนาที่เมืองราชคฤห์ ดังความว่า

²⁷³ วรรณกรรมประเภทศาสนประวัติ หมายถึง วรรณกรรมบาลีที่แสดงประวัติศาสนธรรมประกอบด้วยประวัติการรวบรวมและสรุปรวบรวมวรรณกรรมทางธรรม การเผยแพร่ธรรม ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน หรือประวัติเหตุการณ์ที่เนื่องด้วยความเจริญและความเสื่อมแห่งพุทธศาสนา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533: 213)

²⁷⁴ ในที่ปวงค์ปรากฏเฉพาะเรื่องราวการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 ดูเพิ่มเติมในกรมศิลปากร (2565: 19-23)

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โลกนาถทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ในปีที 8 ของพระเจ้าอชาตศัตรูผู้เสวยราชย์ในแคว้นมคธ ท่านพระมหากัสสปะเป็นพระสังฆะเถระแห่งพระภิกษุจำนวน 7 แสนรูปซึ่งเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในคณะท่ามกลางเหล่าภิกษุจำนวนมากที่มาสมุทสนันในเมืองกุสินารา ผู้ระลึกถึงถ้อยคำที่พระสุภัททะผู้บวชตอนแก่กล่าวแล้ว ในเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ 7 วัน ว่า “อย่าเลย ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านอย่าเศร้าโศกไปเลย พวกท่านอย่ารำไรไปเลย พวกเราพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะพระองค์นั้น ด้วยว่าเราถูกพระมหาสมณะนั้น คอยรบกวนห้ามปรามว่า “สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอก็บัดนี้เราจักกระทำตามสิ่งที่ตนปรารถนา” และสำคัญความที่สังฆนิบาตเช่นนี้เกิดขึ้นได้ยากอีก จึงดำริว่า “ก็ข้อที่พวกภิกษุลามกสำคัญอยู่ว่า “ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงไปแล้ว ได้พวกแล้ว ต่อเวลาไม่นานนักพึงยังพระสัทธรรมให้เสื่อมหายไปเป็นฐานะที่จะมีได้แล ก็ตราบโศกพระธรรมและวินัยยังดำรงอยู่ ตราบนั้นปาพจน์ยังมีพระศาสดาไม่ล่วงไปแล้วทีเดียว ข้อนี้สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอโดยล่วงไปแห่งเรา อย่ากระนั้นเลย เราพึงสังคายนาพระธรรมและพระวินัยโดยประการที่พระศาสนานี้จะพึงเป็นสิ่งควรแก่กาลอันยาวนาน จะเป็นสิ่งดำรงอยู่ตลอดกาลนานา” (MBV.85-86)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า พระมหากัสสปเถระได้ปรารถนาเหตุพระสุภัททะผู้เฒ่าซึ่งได้กล่าวจ้วงจาบพระพุทธเจ้าหลังจากที่พระพุทธองค์ปรินิพพานได้ 7 วัน ด้วยเหตุนี้พระมหากัสสปเถระจึงปรารถนาที่จะกระทำสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นครั้งแรกโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความมั่นคงแห่งพระธรรมวินัย เรื่องราวเหล่านี้ไม่ผิดเพี้ยนไปจากมหาวงศ์หรือสมันตปาสาทิกามากนัก

ตัวอย่างที่ 2 เล่าเหตุการณ์วันกระทำการสังคายนาพระธรรมวินัยภายในถ้ำสัตตบรรณคูหา โดยพระมหากัสสปเถระเป็นประธานสงฆ์ และพระอุบาลีเถระเป็นผู้วิสันหาพระวินัย ดังความว่า

ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปะมองดูบริษัทอันบริสุทธิ์สวयงาม เพียงดั่งป่าดอกบัวอันแย้มบานแล้ว เพียงดั่งพื้นท้องฟ้าอันระยิบระยับด้วยแสงดารา แล้วปรึกษาเหล่าภิกษุทั้งหลาย กล่าวแล้วว่า “ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย พวกเราจะ

สังคายนานะอะไรก่อน พระธรรม หรือว่าพระวินัย” ผู้อันเหล่าภิกษุทั้งหลายเรียนว่า “ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปะผู้เจริญ ธรรมด่าว่าพระวินัยเป็นอายุของ พระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยยังดำรงอยู่ พระพุทธศาสนาจัดว่ายังดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น พวกเราจะสังคายนาพระวินัยเป็นอันดับแรก” แล้วกล่าวต่อว่า “จะให้ ใครเป็นธุระ” เมื่อเหล่าภิกษุเรียนว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่ นั้นเอง ทรงอาศัยวินัยปริยัติ จึงตั้งท่านพระอุบาลีไว้ในเอตทัคคะว่า “คุณกรภิกษุ ทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลาย สาวกของเราผู้ทรงวินัย อุบาลีเป็นเลิศ” เพราะฉะนั้น เมื่อเหล่าภิกษุกล่าวว่า “พวกเราจะถามพระอุบาลีเถระแล้วสังคายนาพระวินัย” เมื่อ สมมติตนเองเพื่อต้องการถามพระวินัยแล้วเผด็จสงฆ์ให้ทราบ ว่า “คุณผู้มีอายุ ขอ สงฆ์จงฟังคำของข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้วไซ้ ข้าพเจ้าฟังถาม พระวินัยกะพระอุบาลีฯ ฝ่ายท่านพระอุบาลีก็สมมติตนเองอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้ เจริญ ขอสงฆ์จงฟังคำของข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้วไซ้ ข้าพเจ้า ผู้อันท่านพระมหากัสสปะถามแล้ว ฟังวิสัยชานาพระวินัย” แล้วลุกขึ้นจากอาสนะห่ม จีวรเฉวียงบ่า ไหว้ภิกษุปุณเถระทั้งหลาย แล้วนั่งบนธรรมาสน์จับพัดวิชนีอันวิจิตร ด้วยงา คราวนั้น พระมหากัสสปะนั่งบนเถระอาสน์แล้ว ถามพระวินัยกะท่านพระอุ บาลีว่า “ท่านอุบาลี ปฐมปาราชิกพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติ ณ ที่ไหน” กล่าว แล้วว่า “ที่เมืองเวสาลี ขอรับฯ “ทรงปรารภใครฯ “ทรงปรารภพระสุทินกัลลทบุตร ฯ “ทรงปรารภในเพราะเรื่องอะไรฯ เมื่อพระอุบาลีกล่าวแล้วว่า “ในเพราะเรื่อง เมถุนธรรม” ได้ถามแล้วถึงวัตถุบ้าง นิทานบ้าง บุคคลบ้าง บัญญัติบ้าง อนุบัญญัติ บ้าง อาบัติบ้าง อนาบัติบ้าง แห่งปฐมปาราชิก แล้วถามถึงวัตถุเป็นต้นแห่งทุติย ปาราชิกเป็นต้น โดยอุบายนั้นนั่นเองฯ พระอุบาลีเถระได้วิสัยชานาเรื่องทั้งหมดแล้วฯ (MBV.91-92)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า พระมหากัสสปเถระปรึกษากับคณะสงฆ์ว่าจะเริ่ม สังคายนานะอะไรเป็นอันดับแรก คณะสงฆ์เห็นว่าพระวินัยเป็นอายุของพระศาสนาควรจะสังคายนาพระ วินัยเป็นอันดับแรก ถัดมาคณะสงฆ์มีมติให้พระอุบาลีผู้ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศ ในด้านทรงจำพระวินัยจึงพร้อมกันยกพระอุบาลีให้เป็นผู้วิสัยชานาพระวินัย

4.2.2.2 การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2

การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 เกิดขึ้นประมาณ พ.ศ. 100 ในรัชสมัยพระเจ้ากาลาโศกราชกษัตริย์แห่งกรุงปาฏลีบุตรได้มีภิกษุกลุ่มหนึ่งเรียกว่า “วัชชีบุตร” อาศัยอยู่ที่มหาวันาราม ในเมืองไพศาลี (ปัจจุบันคือเมืองเพสาร์ท) ได้แก้ไขพระวินัยบัญญัติ 10 ประการ หรือวัตถุ 10 ประการ²⁷⁵ เป็นผลทำให้คณะสงฆ์แตกแยกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายคัตค่าน และฝ่ายเห็นด้วย ซึ่งฝ่ายคัตค่านมีพระยสะ พระเรวตะ พระสัพพกามีเป็นผู้นำคณะสงฆ์โต้แย้งวัตถุ 10 ประการ และเหตุการณ์ดังกล่าวได้นำไปสู่การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 ที่เมืองไพศาลี แคว้นวัชชี มีพระสงฆ์ประชุมกัน 700 รูป ใช้เวลาในการสังคายนา 8 เดือนจึงแล้วเสร็จ ภายหลังการสังคายนาครั้งที่ 2 คณะสงฆ์ได้แตกแยกเป็น 2 นิกาย คือ นิกายเถรวาท หรือสถวีระ และนิกายอัจฉริยวาทหรือมหาสังฆิกะ (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2553: 88) มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 มหาโพธิวงษ์เสลาประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 ที่จัดขึ้นในเมืองปาฏลีบุตร แคว้นวัชชี ดังความว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูโปรดให้สร้างพระนครอันเลอเลิศชื่อว่าเมืองปาฏลีบุตร ในปาฏลีคามซึ่งไม่ไกลจากท่าชื่อว่าโคตมะ ในแม่น้ำคงคา เพื่อต้องการกันเมืองวัชชี แล้วทรงประทับอยู่ในเมืองนั้น ในกาลถัดมา เมื่อพระตถาคตเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ 100 ปี ในปีที่ 10 แห่งพระเจ้ากาฬโศกราช ผู้ได้รับการอภิเชก โดยการล่วงไปของพระราชเจ้าแคว้นมคธ 6 พระองค์คือ พระเจ้าอุททยภัททะ พระเจ้านรุทระ พระเจ้ามุนทะ พระเจ้ามาคทายกะ และพระเจ้าสุสุณาคะ ท่าน

²⁷⁵ วัตถุ 10 ประการ ได้แก่ (1) ลิงคิโลณ ภิกษุเก็บเกลือไว้ในกลักข้าวเป็นต้นแล้วนำไปปนกับอาหารฉันได้ (2) ทุงคุล ภิกษุฉันข้าวเกินตะวันบ้าย 2 องคุลได้ (3) คามนตรกบป ภิกษุฉันโภชนาหารสำเร็จในวัดแล้วไปฉันในบ้านโดยไม่ทำวินัยกรรมได้ (4) อวาสกบปณจ ภิกษุทำอุโบสถกรรมต่างๆ กันในอวาสนใหญ่เสมอเดียวกันได้ (5) อนุมติกบปณจ ภิกษุผู้ควรแก่ฉันหะยังไม่ฉันหะมาจะทำอุโบสถกรรมตามอธิบายปรารถนาของภิกษุผู้มาทีหลังได้ (6) อาจณณกบปณจ ภิกษุปฏิบัติตามอุปัชฌาย์อาจารย์ที่ทำสืบมาผิดชอบประการใดก็ประพฤติตามได้ (7) อมถิตกบปณจ ภิกษุดื่มกินนมส้มอันยังไม่เป็นทริโดยไม่ทำวินัยกรรมได้ (8) ขโลคี ภิกษุดื่มเหล้าดิบที่ยังไม่เป็นสุราได้ (9) อทสก ภิกษุบริโภคสันถัตอันมิได้มีชายได้ (10) ชาตुरुปรชต ภิกษุรับเงินและทองได้ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2519: 129-131)

พระยสภากัณฑ์บุตรเที่ยวจาริกไปอยู่ในวิชัยชนบทได้สดับว่า “ข่าวว่าพวกภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองไพศาลี แสดงวัตถุ 10 ประการในเมืองไพศาลี ” จึงดำริว่า “ข้อที่เราได้ฟังความวิบัติแห่งพระศาสนาของพระศพลแล้ว จะพึงเป็นผู้มีความชวนชวนน้อยเสีย ไม่สมควรแก่เราเลย เอาละ เราจะข่มพวกอธรรมวาทีเสียด้วยกย่องธรรม ” ได้ประชุมภิกษุ 1,200,000 รูปในป่ามหาวัน ให้พระเรวัตเถระสอบถามวัตถุ 10 ประการในท่ามกลางแห่งภิกษุเหล่านั้น ให้พระสัพพกามีเถระ ผู้เป็นสัทธิวินัยของจอมสมณะคือพระอานนท์ ผู้เคยเห็นพระศพลมาก่อน ผู้มีพรรษากาล 120 ปี ได้ชี้แจงพระวินัย ได้ทำวัตถุ 10 ประการนั้นให้เป็นวัตถุนอกธรรม นอกพระวินัย อันมีสัตตศาสนาไปปราศแล้ว จึงดำริว่า “เราจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยอีกครั้ง ” ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ได้คัดเลือกภิกษุ 700 รูป ผู้ทรงพระไตรปิฎก ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา แล้วประชุมกันที่वालुकารามในเมืองไพศาลี มีพระเจ้ากาฬาโคกราชทำการอารักขา แล้วให้ชำระมลทินแห่งพระศาสนาทั้งหมด แล้วสังคายนาพระธรรมและพระวินัยทั้งหมดด้วยหมวดปิฎก นิกาย องค์ นัยแห่งพระธรรมชั้นธรรมาภิธรรมเหมือนพระมหากัสสปเถระ ได้สังคายนาสำเร็จแล้วสิ้น 8 เดือนๆ (MBV.96)

จากเนื้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์บรรยายว่า มูลเหตุของการสังคายนาในครั้งนี้เกิดจากพวกภิกษุวัชชีบุตรเที่ยวแสดงวัตถุ 10 ประการอันเป็นการกระทำที่ผิดพระวินัยทั้งสิ้น และพระยสภากัณฑ์บุตรได้ดำริถึงความมั่นคงแห่งพระศาสนาจึงปรารถนาทำสังคายนาขึ้นที่वालुकาราม ในเมืองไพศาลี โดยมีพระเจ้ากาฬาโคกราชเป็นผู้อุปถัมภ์ และการสังคายนาครั้งนี้ได้คัดเลือกเอาภิกษุจำนวน 700 รูป ซึ่งเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกและมีปฏิสัมภิตา โดยมีพระเรวัตเถระเป็นผู้ชักถามและมีพระสัพพกามีเป็นผู้วิสันนาพระวินัย

ตัวอย่างที่ 2 เล่าเหตุการณ์หลังจากการสังคายนาครั้งที่ 2 เสร็จสิ้น คณะสงฆ์ในอินเดียสมัยนั้นมีความแตกแยกทางความคิดจนก่อให้เกิดการแบ่งแยกนิกายขึ้นเป็นจำนวนมากนับได้ 17 นิกาย ตลอดระยะเวลา 200 ปี ดังความว่า

เมื่อนั้น เหล่าภิกษุผู้ชั่วช้าสักว่าหนึ่งหมื่นรูปถูกข่มด้วยหฤทัยสังคีติการก (ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 2) อันเป็นเครื่องประดับของเถรวาท แล้วจึงสร้างลัทธิอาจริยวาทชื่อว่ามหาสังฆิกะฯ ถัดจากนั้น อาจริยวาท 5 นิกายเหล่านั้นคือ นิกายโคกุลิกะ นิกายเอกพโยหาริก นิกายปณณัตติวาท นิกายพาหุลิก และนิกายเจติยวาท แตก

ออกจกนิกายมหาสังฆิกะเหมือนกิ่งไม้ 5 กิ่งซึ่งงอกออกจากต้นไม้พิษฯ ครั้งนั้น
 ภิกษุผู้ชั่วช้า ผู้ถูกขับไล่ออกแล้วจากเถรวาทเหมือนกาฝากที่ถูกนำออกจากมหาโพธิ
 พฤษ์ ได้ทำอาจารย์วาท 11 นิกายเหล่านั้นคือ นิกายมหีสาสกะ นิกายวัชชีปุตตะกะ
 นิกายัมมุตตริยะะ นิกายภัททยานิกะ นิกายฉินนคาริกะ นิกายสัมมิตติยะ นิกาย
 สัพพัตถวาที นิกายัมมคุดติกะ นิกายกัสสปิโย นิกายสังกันติกะ และนิกายสุตตวา
 ทะฯ นิกาย 17 นิกายแตกออกจากเถรวาท ลึ้น 200 ปี เหมือนกองไฟที่ปะทุจาก
 แก่นจันทร์ ด้วยประการฉะนี้ฯ เบื้องหน้าแต่นั้น เหล่าอัญญเดียรธีย์ ผู้ถึงฝั่งแห่งพระ
 เวท ผู้อาศัยลามสักการะ ผู้ปลอมบวชเป็นภิกษุ ได้บรรจธรรมของพระพุทธเจ้าไว้ใน
 คำสอนของเดียรธีย์ แล้วปรุงแต่งธรรมเหล่านั้นให้เป็นส่วนเดียวกัน ลวงปลุชน
 ชาวโลก บอก (ธรรม) แก่ชนเหล่านั้นๆ แสดงอธรรมด้วยเล่ห์ว่าเป็นธรรมแก่คนเ
 เหลา เพียงดังผลไม้มีพิษอันคล้ายผลมะม่วง พวกนั้นกล่าวว่า “นี่เป็นพระพุทธพจน์”ฯ
 ภิกษุ 6 รูปเหล่านั้นคือ เหมวตะ ราชคิริยะ สิทธิธัตถิกะ ปัพพะเสลียะ อปรสลียะ และ
 วาชิริยะ ได้ตั้งขึ้นแล้วในอาจารย์วาทฯ อาจารย์วาท 24 นิกายเหล่านี้ แยกแยกกัน
 ชมพูทวีปฯ อาจารย์วาท 2 นิกายคือ รัมมรุจียะ และสาคลียะ แยกแยกกันในลังกา
 ทวีปฯ (MBV.96-97)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าเหตุการณ์หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ 2 ในเมืองปาฏลี
 บุตร ซึ่งเป็นเหตุให้ภิกษุประมาณหนึ่งหมื่นรูปที่มีความคิดเห็นแตกต่างจากกลุ่มภิกษุผู้ทำสังคายนาครั้ง
 ที่ 2 ได้รวมตัวกันสร้างนิกายขึ้นใหม่เรียกว่ามหาสังฆิกะ ต่อมาจึงมีนิกายโคกุลิกะ นิกายเอกพโยหาริก
 นิกายปณณตติวาท นิกายพาหุulik และนิกายเจติยวาทแยกออกจากนิกายมหาสังฆิกะ ถัดมานิกาย
 มหาสังฆิกะได้แตกแยกออกเป็น 11 นิกายอีก ได้แก่ นิกายมหีสาสกะ นิกายวัชชีปุตตะกะ นิกายัมมุต
 ตริยะะ นิกายภัททยานิกะ นิกายฉินนคาริกะ นิกายสัมมิตติยะ นิกายสัพพัตถวาที นิกายัมมคุดติกะ
 นิกายกัสสปิโย นิกายสังกันติกะ และนิกายสุตตวาทะ ฉะนั้น นิกายที่แยกออกจากเถรวาทเดิมรวม
 ทั้งสิ้นเป็น 17 นิกาย ส่วนในลังกาเมื่อกลุ่มมหาสังฆิกะเข้าไปก็ได้แตกแยกออกเป็น 2 นิกาย คือ
 นิกายรัมมรุจียะ และนิกายสาคลียะ อย่างไรก็ตาม ในการสังคายนาครั้งนี้เป็นการแตกแยกกันเพียง
 นิกายเท่านั้น ส่วนลักษณะแนวคิดยังคงใกล้เคียงกันและยอมรับพระธรรมวินัยตรงกัน ต่างแต่การ
 ตีความเท่านั้น (ประพจน์ อัครวิรุฬการ, 2557: 8)

4.2.2.3 การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 3

การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 3 เกิดขึ้นประมาณ พ.ศ. 236 พระเจ้าอโศกทรงอุปถัมภ์การสังคายนา เหตุการณ์สำคัญในการสังคายนาครั้งนี้กล่าวคือ นับแต่การสังคายนาครั้งที่ 2 พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหาสังฆิกะได้แตกแยกกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ฝ่ายมหาสังฆิกะได้แก้ไขพระธรรมวินัยมากเกินไปจนฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับจึงเป็นเหตุให้เกิดการสังคายนาที่วัดโศการาม กรุงปาตลีบุตร ประเทศอินเดีย มีพระโมคคัลลีบุตรติสสะเป็นหัวหน้า มีพระสงฆ์ประชุมกัน 1,000 รูป ทำสังคายนา 9 เดือนจึงแล้วเสร็จ ภายหลังจากการสังคายนาครั้งนี้ พระเจ้าอโศกได้ส่งพระสมณทูตไปประกาศพระศาสนาในดินแดนต่างๆ (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2553: 89) มีตัวอย่างในมหาโพธิวิงสะ ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 เล่าเหตุการณ์การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราชมีรับสั่งให้เหล่าภิกษุประชุมกันที่วัดโศการาม ในวันที่ 7 โปรดให้พระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระสอบถามถึงข้อธรรมกับภิกษุทีละกลุ่ม ดังความว่า

ลำดับนั้น พวกภิกษุสี่สวดาทิ ทูลว่า “มีปกติตรัสว่าเที่ยงๆ พวกภิกษุบางพวกก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน พวกภิกษุสี่สวดิกา ทูลว่า “มีปกติตรัสว่าบางอย่างเที่ยง” พวกภิกษุอันตานันติกา ทูลว่า “มีปกติตรัสว่าโลกมีที่ สุดและไม่มีที่สุด” พวกภิกษุอมราวิกเขปิกา ทูลว่า “มีปกติตรัสถ้อยคำขัดสายไม่ตายตัว” พวกภิกษุอิจจสมุปปนิกา “มีปกติตรัสว่าตนและโลกเกิดขึ้นลอยๆ ไม่มีเหตุ” พวกภิกษุสัณญิวาทา ทูลว่า “มีปกติตรัสว่าตนมีสัญญา” พวกภิกษุอัสสนิวาทา ทูลว่า “มีปกติตรัสว่าตนไม่มีสัญญา” พวกภิกษุเนวสัณญินาสนิวาทา ทูลว่า “มีปกติตรัสว่าตนมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่” พวกภิกษุจเฉทวาทา ทูลว่า “มีปกติตรัสว่าขาดสูญ” พวกภิกษุทิวฐธัมมนิพพานวาทา ทูลแล้วว่า “มีปกติตรัสว่านิพพานมีอยู่ในทิวฐธรรมๆ พระราชาทรงทราบก่อนแล้วนั้นเทียวว่า “เหล่านี้ไม่ใช่ภิกษุ เหล่านี้เป็นอัญเดียรถีย์ก็เพราะพระองค์ได้ทรงเรียนเอาลัทธิมาก่อนนั่นเอง” จึงพระราชทานผ้าขาวแก่เธอเหล่านั้น แล้วยังเดียรถีย์มีประมาณหกหมื่นคนให้สึกเสีย ทรงรับสั่งให้อาราธนาแม่เหล่าภิกษุมา แล้วตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีปกติตรัสว่าอย่างไร” เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลค้ำนั้นว่า “มีปกติตรัสจำแนก มหาบพิตร” จึงตรัส

ถามพระเถระว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระตถาคตเจ้ามีปกติตรัสจำแนกหรือ”
เมื่อพระเถระทูลค้ำนั้นว่า “มหาบพิตร พระตถาคตเจ้ามีปกติตรัสจำแนกธรรม
เหล่านี้” ตรัสแล้วว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ บัดนี้พระศาสนาบริสุทธิ์แล้ว
ขอภิกษุสงฆ์จงทำอุโบสถเถิด” พระราชทานอารักขาไว้แล้ว เสด็จเข้าไปยังพระนครฯ
(MBV.109-110)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่าพระเจ้าอโศกมหาราชพระราชทานผ้าขาวแก่ภิกษุที่
ปลอมบวชประมาณหกหมื่นรูปและโปรดให้สึกจากความเป็นภิกษุสงฆ์ เนื้อหาเหล่านี้ไม่มีความ
แตกต่างจากสมันตปาสาทิกามากนัก หากผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเหตุการณ์ดังกล่าวมิใช่มีมูลเหตุเพราะ
เดียรถีย์ปลอมบวชเพียงอย่างเดียว แต่การสังคายนาในครั้งนี้อาจเกิดขึ้นเพราะความเห็นที่ต่างกัน
ในคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือนิกายเถรวาทเดิมที่เป็นพุทธศาสนาสายหลักของสังคมในสมัยนั้น

ตัวอย่างที่ 2 เล่าเหตุการณ์การทำสังคายนาครั้งที่ 3 ซึ่งจัดขึ้นในวัดโศการามภายในเมือง
ปาตลีบุตร ประเทศอินเดีย ดังความว่า

ครั้งนั้น ท่านพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระ ทำอุโบสถแล้วด้วยสงฆ์ผู้สามัคคี
กัน เมื่อจะย้ายค้ำกล่าวติเตียนของชนเหล่านี้ในท่ามกลางแห่งภิกษุมีจำนวนหกล้าน
รูป ผู้ประชุมกันในสมาคมนั้น ได้กล่าวกถาวัตถุปรกรณ์ แล้วคัดเลือกเอาเฉพาะภิกษุ
หนึ่งพันรูป ผู้ทรงปรียัตติคือพระไตรปิฎก ผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา ผู้ชำนาญในไตร
วิชาเป็นต้น ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น นั่งประชุมกันแล้วในวัดโศการาม มีการ
อารักขาอันพระเจ้าธรรมโศกราชทำแล้ว ได้ชำระมลทินในพระศาสนาทั้งหมด แล้ว
สังคายนาพระธรรมและพระวินัยเหมือนพระมหากัสสปเถระ และเหมือน
พระยสเถระ ให้การสังคายนาสำเร็จแล้วสิ้น 9 เดือนฯ (MBV.110)

จากเนื้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์บรรยายว่า หลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชทรงกำจัดภิกษุที่
ปลอมบวชในศาสนาแล้ว พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระได้ทำสามัคคีอุโบสถ และเมื่อจะจัดคำติเตียน
ของประชาชนในท่ามกลางภิกษุจำนวนหกล้านจึงแต่งตั้งกัฏฐกถาวัตถุขึ้นเป็นครั้งแรก และคัดเลือก

เฉพาะภิกษุ 1,000 รูป ผู้ทรงพระไตรปิฎก ผู้แตกฉานในปฏิสัมภทา และผู้ชำนาญในวิชา 3 ได้ ประชุมทำสังคายนาในวัดโอศการาม กระทำสังคายนา 9 เดือนจึงสำเร็จ

4.2.3 ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ในมหาโพธิ์วังสะ

ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้สำคัญในพุทธศาสนาเพราะพระพุทธองค์ตรัสรู้ภายใต้ ต้นไม้นี้ที่ตำบลพุกคยา เมืองพาราณสี เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่สู่ศรีลังกาก็มีการอัญเชิญต้นพระศรี มหาโพธิ์ไปปลูกยังมหาเมฆวันอุทยานหรือสำนักมหาวิหาร และท้ายที่สุดกลายเป็นเจดีย์สถาน ศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งในลังกา (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2560: 110) การอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์มายัง เกาะลังกานั้นมีสาเหตุหลักมาจากพระนางอนุฬาเทวีซึ่งเป็นน้องสาวของพระเจ้าทวานัมปิยติสสะ มี พระประสงค์จะผนวชเป็นภิกษุณี ด้วยเหตุนี้จึงมีการส่งพระราชสาสน์เรียนเชิญพระนางสังฆมิตตา เถรีและทูลขอหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากพระเจ้าอโศกมหาราช และพระนางสังฆมิตตาเถรีจึงมาสู่ลังกา ทวีปพร้อมกับหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากอินเดีย (दनัย प्रिषाเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 130) เรื่องราวการเดินทางมาของพระสังฆมิตตาเถรีและการปลูกกิ่งพระศรีมหาโพธิ์บนแผ่นดินลังกาในครั้งนั้นถือกันว่า พุทธศาสนาได้หยั่งรากฝังลึกประดิษฐานมั่นคงบนเกาะลังกาเรียบร้อยแล้ว (ลังกา कुमार, 2544: 39)

เรื่องราวการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์สู่แผ่นดินลังกาได้รับการบันทึกไว้ด้วยคำสำคัญของ ลังกา เช่น ทิปวงค์ ภาณวารที่ 16 ว่าด้วยอัญเชิญไม้พระศรีมหาโพธิ์ไปลังกา (กรมศิลปากร, 2565: 21) มหาวงศ์ ในบทที่ 18 ตอนมหาโพธิ์คหณะ และในบทที่ 19 ตอนโพธิ์อาคมณะ (ดู มหา.18/1-68, มหา.19/1-85) เป็นต้น หากแต่การบรรยายรายละเอียดในทีปวงค์มีเนื้อความสั้นกว่ามหาวงศ์ ส่วน มหาวงศ์มีรายละเอียดมากกว่าทีปวงค์และบรรยายได้พิสดารมากกว่า นอกจากนี้เรื่องราวการอัญเชิญ หน่อพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกยังแผ่นดินลังกายังได้รับการบันทึกไว้ในอีกหลายคัมภีร์ เช่น สมันตปาสาทิ กา²⁷⁶ (อรรถกถาพระวินัย) ชินกาลมาลินี²⁷⁷ ทัณฑธาตุนิธาน²⁷⁸ และสัทธรรมสังคหะ²⁷⁹ เป็นต้น

²⁷⁶ เรื่องราวการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ปรากฏในพาหิรินิทานกถา (วิ.อ.1/91-104)

²⁷⁷ เรื่องราวการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ปรากฏในตอนมหาโพธิ์อาคมณกาล (ดู อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2559: 217)

²⁷⁸ เรื่องราวการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ปรากฏในตอนเจดีย์ปริทีปนปริงเฉท (ดู สุภาพรรณ ฦ บาง ช้าง, 2533: 219)

²⁷⁹ เรื่องราวการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ปรากฏในตอนจตุตถสังคีตวิณณนา (ดู สุภาพรรณ ฦ บางช้าง , 2533: 236)

ส่วนในมหาโพธิ์วังสะเป็นวรรณกรรมบาลีประเภทศาสนประวัติหรือตำนานศาสนาที่บันทึกประวัติเรื่องราวของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้รับการอัญเชิญจากอินเดียมาประดิษฐานในอุทยานมหาเมฆวันทีเมืองอนูราชปุระเป็นเอกเทศ โดยมีได้ปรากฏเป็นเนื้อหาส่วนใดส่วนหนึ่งของเรื่องดังที่ปรากฏในวรรณบาลีเรื่องอื่นๆ โดยเฉพาะเนื้อหาในตอนทุมินทาคมนกถามีรายละเอียดเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์มากกว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องต่างๆ ที่กล่าวถึงในเบื้องต้น

แม้ว่าเนื้อหาที่กล่าวถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ในมหาโพธิ์วังสะได้รับการสืบทอดมาจากมหาวงศ์ดังปรากฏการอ้างอิงถึงคาถาที่มีมาจากมหาวงศ์และลักษณะของเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน แต่ทว่ามหาโพธิ์วังสะมีรายละเอียดด้านเนื้อหาหลายประการที่ไม่ปรากฏในวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น เช่น การถวายข้าทาสแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่มีรายละเอียดมากกว่ามหาวงศ์ การพระราชทานฐานันดรศักดิ์แก่คนดูแลต้นพระศรีมหาโพธิ์ รวมไปถึงการให้คำปฏิญาณของผู้ดูแลรักษาต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 การส่งพระราชสาสน์ทูลเชิญพระนางสังฆมิตตาเถรีและหน่อพระศรีมหาโพธิ์
พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะส่งอำมาตย์ชื่ออริฎฐะไปยังเมืองปาฏลีบุตร ประเทศอินเดีย เพื่อกราบทูลถวายพระราชสาสน์และเถรสาสน์แด่พระเจ้าอโศกมหาราช ดังความว่า

อำมาตย์นั้นถือเอาพระราชสาสน์และเถรสาสน์แล้วถวายบังคมลา ในวันที่สองแห่งสุกกปักข์ (ข้างขึ้น) ในเดือนอัสสสุข (เดือน 11) (อำมาตย์) พร้อมกับบริวารเดินทางไปสู่ท่าเรือชื่อว่าซัมพุโกลปัญญะแล้วลงเรือข้ามมหาสมุทร ได้เดินทางถึงเมืองปาฏลีบุตรโดยวันที่แล่นออกไปเท่านั้นด้วยอำนาจคำอธิษฐานของพระเถระฯ ฝ่ายพระนางอนุลาเทวี ทรงสมათานศีล 10 พร้อมกับนางกำนัล 500 นางและหญิงชาวเมืองอีก 500 นาง ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ มีพระประสงค์จะผนวช ทรงรอคอยการมาของพระเถรี แล้วรับสั่งให้สร้างที่พักในพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองอาศัยอยู่ฯ ฝ่ายอริฎฐะอำมาตย์แล ในวันที่ไปถึงนั่นเองก็ได้เฝ้าพระเจ้าธรรมาโศกราช แล้วแสดงพระราชสาสน์ กราบทูลเถรสาสน์อยู่ว่า “ข้าว่า พระชายาของพระภาดาแห่งพระสหายของพระองค์พึงมุ่งหวังถือเอาการบรรพชาประทับอยู่ ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดส่งพระแม่เจ้าสังฆมิตตาเถรีเพื่อบวชให้พระนาง (และ) ส่งกิ่งของมหาโพธิ์ พฤษภขึ้นเบื้องขวามาพร้อมกับพระเถรีด้วยเถิดฯ ก็ (อำมาตย์นั้น) ได้เข้าไปหาพระนางสังฆมิตตาเถรีแล้วเรียนให้ทราบเนื้อความนั้นเหมือนกันฯ (MBV.145)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า ในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือนอ้ายสุข (เดือน 11) อริราชเจ้ามาตย์ ได้เดินทางจากลังกาทวิปไปยังเมืองปาณฑุบุตร ประเทศอินเดีย และได้แสดงราชสาสน์และเกรสาสน์ กราบทูลพระเจ้าอโศกมหาราชว่าขอเชิญพระนางสังฆมิตตาเถรีไปบวชให้พระนางอนุสาเทวีและขอกิ่ง เบื้องขวามหาโพธิพฤกษ์ด้วย

ตัวอย่างที่ 2 การถวายข้าทาสและวัตถุสิ่งของแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงถวายข้าทาสและสิ่งของแด่หน่อพระศรีมหาโพธิ์ ดังความว่า

ครั้งนั้น พระเจ้าธรรมมาศกราชทรงนิมนต์พระนางสังฆมิตตาเถรีผู้ได้อภิญญา 6 ผู้เป็นพระธิดาของพระองค์ แล้วตรัสว่า “ข้าแต่แม่เจ้า บัดนี้ขอให้ลูกรับเอามหาโพธิพฤกษ์ไปลังกาทวิปด้วยเถิด” ทรงให้เรียกหาวิจรินทนาคราช แล้วตรัสว่า “เจ้าพร้อมด้วยบริวารจงบริบาลมหาโพธิพฤกษ์เถิด” ทรงเชิญตระกูลเทวดา 18 แล้วตรัสว่า “พวกเจ้าพร้อมด้วยบริวารทั้งหลายจงอารักขามหาโพธิพฤกษ์โดยรอบเถิด” ทรงพระราชทานตระกูลกษัตริย์ 8 ตระกูลเศรษฐี 8 ตระกูลพราหมณ์ 8 ตระกูลกรรมพี 8 ตระกูลพ่อค้า 8 ตระกูลนายช่างมั่งคั่ง 8 ตระกูลเสียดาว 8 ตระกูลชาวกาลิงคะ 8 ตระกูลช่างกลบ 8 ตระกูลมหาดเล็ก 8 ตระกูลช่างทอหูก 8 ตระกูลช่างหม้อ 8 ตระกูลช่างประดับดอกไม้ 8 ตระกูลช่างเครื่องหอม 8 ตระกูลช่างเย็บ 8 ตระกูลพ่อครัว 8 ตระกูลช่างเหล็ก 8 ตระกูลช่างโลหะ 8 ตระกูลช่างทอง 8 ตระกูลช่างไม้ 8 ตระกูลช่างวาดเขียน 8 ตระกูลช่างเครื่องดนตรี 8 ตระกูลช่างทำร่ม 8 และตระกูลดูแลอุทยาน 8 ในบรรดาตระกูลเหล่านั้นทรงแต่งตั้งพระกุมารจากตระกูลกษัตริย์ 8 องค์ ผู้ร่วมพระอุทรพระนางเวทิสาทเทวี ผู้สืบเชื้อสายมาแต่สุริยวงศ์ ในตำแหน่งเสมอด้วยพระองค์ แล้วพระราชทานพวกคนในตระกูลแก่พระราชกุมารผู้เป็นน้องชื่อว่าสมิตตะ ทรงให้โพธิคฤตกุมารผู้เป็นพี่น้องรับมหาโพธิพฤกษ์ไว้ ทรงพระราชทานบริหารเทวี (เทวีผู้อารักขา) 4 นางจากตระกูลกษัตริย์เพื่อรดน้ำที่มหาโพธิพฤกษ์ ทรงพระราชทานคนโททอง 8 ใบ คนโทเงิน 8 ใบ ไว้เพื่อรดน้ำ แล้วอัญเชิญมหาโพธิพฤกษ์ขึ้นเรือที่ตกแต่งแล้วในแม่น้ำคงคาด้วยเครื่องบริวารนั้น ทรงให้พระนางสังฆมิตตาเถรีพร้อมด้วยภิกษุณี 11 รูป อริราชกุมารผู้อำมาตย์แก้วและตระกูลที่สมบูรณด้วยชาติมีโพธิคฤตตะเป็นหัวหน้าขึ้นบนเรือนั้น แล้วให้ชนที่เหลือขึ้น

เรือที่เหลือ ฝ่ายพระองค์เองเสด็จออกจากพระนครแล้ว ทรงเสด็จข้ามดงชื่อ วิชฌาภวีซึ่งติดกับชายฝั่งมหาสมุทรในตอนต้น แล้วเสด็จถึงท่าซื้อตามลิตตะโดย 7 วันตามลำดับ พวกทวยเทพ พญานาค และมนุษย์ได้บูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยของหอม ดอกไม้ กลองเทศ จุณจันทร์ และฝนน้าหวานจากดอกไม้ในระหว่างทาง ทรงเดินทางถึงท่าซื้อตามลิตตะโดย 7 วันเท่านั้น (MBV.153-155)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า พระเจ้าอโศกมหาราชทรงถวายข้าทาสบริวารและวัตถุสิ่งของแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยข้าทาสบริวารเหล่านั้นมีหน้าที่พิทักษ์คุ้มครองต้นพระศรีมหาโพธิ์มิให้เกิดภัยอันตราย และข้าทาสที่พระเจ้าอโศกมหาราชถวายมีทั้งสิ้น 210 ตระกูล แบ่งประเภทเป็น 25 ตระกูล ได้แก่ ตระกูลเทวดา 18 ตระกูล และตระกูลกษัตริย์ ตระกูลเศรษฐี ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลกระฎุมพี ตระกูลพ่อค้า ตระกูลนายขมังธนู ตระกูลเสือดาว ตระกูลชาวกาลิงคะ ตระกูลช่างกัลบก ตระกูลมหาดเล็ก ตระกูลช่างทอหูก ตระกูลช่างหม้อ ตระกูลช่างมาลาการ ตระกูลช่างคันธการ ตระกูลช่างเย็บ ตระกูลพ่อครัว ตระกูลนายช่างเหล็ก ตระกูลช่างโลหะ ตระกูลช่างทอง ตระกูลช่างไม้ ตระกูลช่างวาดเขียน ตระกูลช่างเครื่องดนตรี ตระกูลช่างทำร่ม และตระกูลคนดูแลอุทยานอย่างละ 8 ตระกูล นอกจากนี้พระองค์ทรงพระราชทานปรีหารเทวี (เทวีผู้อารักขา) 4 นางจากตระกูลกษัตริย์เพื่อทำหน้าที่รดน้ำมหาโพธิพฤกษ์

ส่วนในมหาวงศ์ระบุไว้เพียง 106 ตระกูล แบ่งเป็นตระกูลเทพมี 18 ตระกูล และตระกูลอำมาตย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลเศรษฐี ตระกูลคนเลี้ยงโค ตระกูลหมาป่า ตระกูลนกเหยี่ยว ตระกูลช่างทอหูก ตระกูลช่างหม้อ ตระกูลพ่อค้า ตระกูลนาค ตระกูลยักษ์ อย่างละ 8 ตระกูล (มหา.19/1-3) จะเห็นได้ว่าข้าทาสบริวารที่พระเจ้าอโศกมหาราชพระราชทานถวายแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในมหาวงศ์มีจำนวนน้อยกว่ามหาโพธิวงศ์ที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น โดยตระกูลที่เพิ่มเข้ามาในมหาโพธิวงศ์อาจแสดงให้เห็นถึงสังคมและอาชีพของชาวลังกาในช่วงขณะนั้น ในส่วนวัตถุสิ่งของที่พระเจ้าอโศกมหาราชอุทิศถวายแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในมหาโพธิวงศ์ ได้แก่ สุวรรณภิงคาร (หม้อทอง) 8 ใบ และรัตนภิงคาร (หม้อเงิน) 8 ใบ ส่วนในมหาวงศ์ก็กล่าวไว้เช่นเดียวกัน

ตัวอย่างที่ 3 นาคราชช่วงชิงหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากพระนางสังฆมิตตาเถรี ภายหลังจากที่เรือลอยลำอยู่กลางมหาสมุทร พวกนาคราชได้พากันมาแย่งชิงหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากพระนางสังฆมิตตาเถรี ดังความว่า

เรือที่มหาโพธิพฤกษ์ประดิษฐานอยู่เมื่อนั้นแลได้แล่นออกไปแล้วสู่พื้นมหาสมุทร ระลอกคลื่นในมหาสมุทรสงบเงียบในระยะโยชน์หนึ่งๆ โดยรอบ เหล่าปทุมชาติเบญจพรรณก็ผลิบานเหมือนแสงดงสระฉัททันต์ในมหาสมุทรนั้น จตุรงค์สังคีตของทวยเทพดังก้องบรรเลงประสานเสียงเหมือนแสงดงมณฑลที่ประทับของจอมเทพในห้วงเวหา เทวดาผู้สิงอยู่ในอากาศ น้ำ บก และต้นไม้เป็นต้นต่างทำการบูชาอย่างโอฬารอย่างยิ่งๆ เมื่อนั้น พวกนาคทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร ได้สำแดงฤทธิ์ชิงเอามหาโพธิพฤกษ์นั้นๆ พระนางสังฆมิตตาเถรี เห็นนาคนั้นแล้ว ได้จำแลงเป็นรูปครุฑ ทำให้หนทางม้าคือพระอาทิตย์เต็มด้วยรูปครุฑอันน่าสะพรึงกลัวด้วยกองไฟประลัยกัลป์ แล้วบันดาลท้องฟ้าให้มีมิติเป็นแนวเดียวกันด้วยชายรัศมีเปลวเพลิง แล้วให้ไฟบาดาลในมหาสมุทรปั่นป่วนด้วยแรงลมจากปีกทำลายดวงหทัยของนาคด้วยคู่ดวงตาอันน่าสะพรึงกลัวอันคล้ายดวงอาทิตย์ประลัยกัลป์ ให้พวกนาคสะดุ้งกลัวด้วยเสียงร้องอันเหมือนเสียงกึกก้องของมหาสมุทรในสังวัฏฏ์กับ แล้วทำ ความประลัยแก่หมู่นาคๆ พวกนาคเหล่านั้นมีร่างกายหวาดสะดุ้ง ได้มาเห็นความยิ่งใหญ่ที่นั่นจึงวิงวอนกะพระมหาเถรีฯ (เหล่าบริษัท) กล่าวว่า “ข้าแต่พระแม่เจ้าพระมุณี (จอมแห่งมุณี) ทรงทำความกรุณาแก่จอมนาคมุจลินท์นั้น ผู้ทำขन्दหาของตนให้เป็นพระคันธกุฎีตลอดสี่ปาด้าฯ ในวันตรัสรู้ (พระโลกนายก) ทรงประทาน ถาดที่ทรงใช้สอยแล้วของพระองค์แก่มหากาฬนาคราชที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราฯ (พระโลกนายก) ไม่ทรงคำนึงถึงควันพิชและไฟที่อุรุเวลนาคราชเนรมิตขึ้น ได้ประทานเครื่องอาภรณ์คือสรณะและศีลแก่อุรุเวลนาคราชฯ (พระโลกนายก) ทรงส่งพระมหาโมคคัลลานเถระไป แล้วทำให้มหาสมุทรที่เจือด้วยยาพิษของนั้น โทปนันทนาคราชเหือดแห้งไป เหมือนพระอาทิตย์ประลัยกัลป์ฯ พระโลกนายกทรงมีอุปการะแก่เราทั้งหลายด้วยประการฉะนี้ จึงกล่าวว่า “แม่ท่านไม่ระลึกถึงโทษของพวกเรา ขอจงสละมหาโพธิพฤกษ์สักครู่หนึ่งแล้วทำทางสวรรค์ให้เกิดขึ้นแก่โลกของนาคฯ พระเถรี ครั้นสดับคำนั้นแล้วจึงสละมหาโพธิพฤกษ์แก่พวกนาค แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ธรรมด่าว่าประเทศที่เรามองไม่เห็น ไม่มีอยู่ในหมื่นจักรวาลทั้งสิ้นตั้งแต่แต่นาคพิภพจนถึงภวคคพรหม การอัญเชิญมหาโพธิพฤกษ์ไปไว้เมื่อนั้นที่ไหนๆ ไม่ได้

เป็นภาระหนักสำหรับเรา เพราะเหตุที่พวกเจ้าบูชาสิ่งหนึ่งสัปดาห์แล้วจงอัญเชิญ กลับขึ้นมา ลำดับนั้น พวกนาคนบูชาหาโพธิพฤกษ์ด้วยรัตนะ 7 ประการแล้ว อัญเชิญไปยังนาคพิภพ แล้วประดิษฐานไว้บนตั้งอันล้วนด้วยรัตนะ 7 ประการใน มณฑลปลั้วด้วยรัตนะ 7 ประการตลอด 7 วัน รับสั่งให้ยกเศวตฉัตรขึ้นแล้วบูชาด้วย พวงดอกไม้ทุกอย่างเป็นอาทิ รับสั่งให้ทำการประโคมด้วยนางนาคนักฟ้อนเป็นอาทิ แล้วบูชาด้วยราชสมบัติแห่งนาคตลอด 7 วัน แล้วอัญเชิญกลับมาประดิษฐานไว้บน เรือฯ ในวันนั้นนั่นเอง เรือได้แล่นไปถึงท่าชมพูโลกปฏิกฐณะฯ (MBV.156-157)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงพระนางสังฆมิตตาเถรีล่องเรือจากอินเดียพร้อมด้วย หน่อพระศรีมหาโพธิ์มายังเกาะลังกา ในระหว่างทางพระนางพบกับพญานาคผู้หมายจะช่วงชิงหน่อ พระศรีมหาโพธิ์ พระนางจึงจำแลงกายเป็นครุฑขี้ขี้กับพวกพญานาค ในท้ายที่สุดพญานาคเกรงกลัว ในอิทธิฤทธิ์ของพระเถรีจึงเป็นฝ่ายยอมแพ้แล้วจึงอ่อนวอนขออัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์ไปบูชาใน ภูพานาคตลอดหนึ่งสัปดาห์

ตัวอย่างที่ 4 การต้อนรับหน่อพระศรีมหาโพธิ์ หลังจากที่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะส่งพระ ราชสาสน์ไปแล้วนั้น พระองค์ทรงโปรดให้เตรียมสถานที่ต้อนรับการเดินทางมาของพระนาง สังฆมิตตาเถรีและหน่อพระศรีมหาโพธิ์ ดังความว่า

เมื่อนั้น นับตั้งแต่วันปาฏิภทในสุกกปักข์ (ขึ้น 1 ค่ำ) แห่งเดือนมาคสิรมาส (เดือน 11) พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะรับสั่งให้ชำระหนทางตั้งแต่ประตูเมืองด้านทิศ อุดรจนถึงท่าชมพูโลกปฏิกฐณะตามคำของสุมนสามเณร แล้วเกลี่ยทรายสะอาดอย่าง กว้างขวางในหนทางนั้น ในวันเสด็จออกจากพระนคร ทรงประทับยืนอยู่ ณ ที่ตั้ง ศาลาริมฝั่งมหาสมุทรใกล้กับประตูด้านทิศอุดรนั่นเอง ทรงทอดพระเนตรเห็นมหา โพธิพฤกษ์ที่กำลังมาอยู่ด้วยความยิ่งใหญ่ในมหาสมุทรนั้นแลด้วยอานุภาพของ พระเถระ ทรงปลื้มพระหฤทัยเสด็จออกไป โปรดให้โปรยดอกไม้เบญจพรรณตลอด หนทางทั้งหมด โปรดให้ยกผ้า ธงชัย และธงปฏากล้วนวิจิตรหลายหลาก รับสั่งให้ ตกแต่งด้วยหมอนน้ำเต็ม กลศ ต้นกล้วย และดอกไม้เป็นอาทิไม่ขาดสาย จัดวางวัดถุณี

ค่ามากมีดอกไม้วิจิตรในที่นั้นๆ แล้วเสด็จไปทำขมพุกุลปฏัญนะ โดยวันเดียวเท่านั้น ทอดพระเนตรเห็นดอกปทุมเบญจพรรณที่บ้านแย้มในสาครที่มีคลื่นสงบ ทรงสดับเสียงดุริยดนตรีล้วนทิพย์ที่ตั้งกึกก้องในอากาศอันปราศจากเมฆ ทรงแวดล้อมด้วยพวกพนักงานतालาวจรดนตรีทั้งปวง ทรงบูชา (มหาโพธิพฤกษ์) ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลายมีดอกไม้ ธูป และของหอมเป็นอาทิ ทรงเสด็จลุยน้ำประมาณเพียงพระศอตรัสแล้วว่า “มหาโพธิพฤกษ์จอมต้นไม้ของพระทศพลเปล่งประกายข่ายพระรัศมีดุจรัศมีพระอาทิตย์ เสด็จมาแล้วหนอ” ทรงมีพระหฤทัยเลื่อมใสแล้ว ทรงยกมหาโพธิพฤกษ์ขึ้น โปรดให้ประดิษฐานบนพระเศียรอันเป็นอวัยวะสูงสุด ทรงพระดำริอยู่ว่า “การได้เกิดเป็นมนุษย์มีผลแก่เรา” ทรงทูลไว้บนพระเศียรพร้อมทั้งเชิญตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยชาติ 16 ตระกูลอันมีโพธิคุดตะเป็นประมุข แล้วอัญเชิญขึ้นจากสมุทร พักไว้ในมณฑปอันนารีนรมย์ที่ริมฝั่งมหาสมุทร ทรงบูชาด้วยราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งหมด ทรงประทานราชสมบัติไว้ในมือของตระกูล 16 ตระกูล ส่วนพระองค์เอง ทรงประทับยืนที่ซุ้มประตู เป็นเวลา 3 วัน โปรดให้ทำการบูชาหลายอย่าง ในวันขึ้น 10 ค่ำทรงพักไว้ในรถที่ตกแต่งแล้ว ทรงทำการบูชาอย่างโฬาร ทรงอัญเชิญมาไว้ที่วิหารของพระเจ้าติสสะทางทิศปราจีน โปรดให้อังคาสภัตตาทหารเข้าเฝ้าพระสงฆ์ ทรงสดับการทรมานนาคที่พระทศพลทำแล้วในที่นั้นที่พระมหินทเถระกล่าวแล้ว ตรัสว่า “โยมจักสร้างสิ่งสักการะมีสอุปเป็นต้น ในสถานที่พระมุนีที่ทรงเคยใช้สอยแล้วมีการประทับนั่งเป็นต้น” แล้วรับสั่งให้ทำเครื่องหมาย แล้วอัญเชิญมาจากที่นั้น ทรงพักไว้ที่ประตูบ้านของตวักพรหมณ์ แล้วทำการบูชาในที่นั้นๆ ด้วยประการฉะนี้...

(MBV.157-158)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงโปรดให้ตระเตรียมสถานที่ตั้งแต่ประตูพระราชวังไปจนถึงท่าเรือขมพุกุลปฏัญนะเพื่อต้อนรับหน่อพระศรีมหาโพธิ์ ในระหว่างหนทางมีการโปรยดอกไม้ มีธงชัย ธงแผ่นผ้า และต้นกล้วยตกแต่ง มีการประดับหม้อน้ำเต็ม (ปूरณฆฏะ) ต้นกล้วย และดอกไม้ มีการจัดวางสิ่งของมีค่ามากมาย เมื่อหน่อพระศรีมหาโพธิ์เดินทางมาถึงท่าเรือแล้ว พระองค์ได้เสด็จลุยน้ำไปจนถึงระดับพระศอ ทรงรับหน่อพระศรีมหาโพธิ์แล้ววางไว้บนพระเศียร แล้วเชิญตระกูล 16 ตระกูลที่พระเจ้าอโศกพระราชทานถวายแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ขึ้นฝั่ง ทรงพักหน่อพระศรีมหาโพธิ์ไว้ภายในมณฑปที่จัดตั้งไว้ริมสมุทร และทรงบูชาหน่อพระศรีมหาโพธิ์

ด้วยราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งหมด ทรงประทานราชสมบัติแก่ตระกูล 16 ตระกูล ส่วนพระองค์เอง ทรงประทับยืนที่ซุ้มประตูเป็นเวลา 3 วัน และโปรดให้ทำการบูชาทุกอย่าง

ตัวอย่างที่ 5 การอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์สู่นุราชบุรี เมื่อหน่อพระศรีมหาโพธิ์เดินทางมาถึงลังกาแล้ว พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะโปรดให้พักไว้ที่ริมฝั่งมหาสมุทร จากนั้นจึงอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์มุ่งสู่เมืองอนูราชประะ ดังความว่า

เมื่อหนทางที่ตกแต่งแล้วอย่างงดงามอย่างนี้ (พระราชา) ทรงบูชาอย่างไม่เหน็ดเหนื่อยตลอดคืนและวัน แล้วอัญเชิญมาใกล้พระนคร ในวันขึ้น 14 ค่ำ ในเวลาบ่ายคล้อย โปรดให้อัญเชิญมหาโพธิ์ฤกษ์เข้าไปยังพระนครที่ประดับประดาแล้ว ทางประตูด้านทิศอุดรซึ่งปูลาดด้วยทรายมีเม็ดคล้ายแก้วมุกดา สีขาว สะอาด เติร์ดาชแล้วด้วยนิกรดอกไม้มีดอกบัวสายและดอกจัมปาเป็นต้น มีร้านตลาดที่ตกแต่งแล้วอย่างสวยงามด้วยหมอน้ำเต็มนับพันอันเต็มเปี่ยมด้วยน้ำหอม อันประดับด้วยดอกบัวและดอกกุบล อันแผ่ร้อนจากแสงดวงอาทิตย์ที่ถูกขัดขวางด้วยต้นไม้ในป่าคือธงชัย มีพื้นที่องฟ้าที่มีตครึมด้วยก้อนเมฆคือ (ควีน) กฤษณาและรูป เมื่อชาวเมืองทั้งหลาย ฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม เต้นระบำ โห่ร้อง บันลือเสียง ประบมือ และโบกสะบัดผ้านับพันผืนอยู่ แล้วอัญเชิญไปในถนนหลวงอันเป็นมงคลตรงกลางพระนคร แล้วเดินออกไปทางประตูด้านทิศทักษิณ แล้วโปรดให้อัญเชิญเข้าไปยังอุทยานมหาเมฆวัน โปรดให้ประดิษฐานมหาโพธิ์ฤกษ์ในภูมิประเทศที่ทำบริกรรมพื้นไว้แต่แรกทีเดียวตามคำของสุมนสามเณร ซึ่งเป็นใจกลาง (จุดเด่น) แห่งราชอุทยานมหาเมฆวัน อันเป็นสถานที่ที่พระโลกนายกของเราทั้งหลาย ผู้แวดล้อมด้วยนิกรพระชีนาสพ ทรงประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติแล้ว และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ 3 พระองค์ เคยประทับนั่งเข้าสมาบัติแล้วทั้งเป็นสถานที่ที่มหาสิริสมหาโพธิ์ฤกษ์ (ต้นซีกใหญ่) ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระกกุสันธมุนินท์ อุทุมพรมหาโพธิ์ฤกษ์ (ต้นมะเดื่อ) ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระโกนาคมมเหสี และนิโครธมหาโพธิ์ฤกษ์ (ต้นไทร) ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระกัสสปพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ประดิษฐานแล้ว(MBV.158-160)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า ในวันขึ้น 10 ค่ำ พระองค์ได้อัญเชิญขึ้นราชรถที่ประดับอย่างสวยงามแล้วอัญเชิญมาพักไว้ที่วิหารของพระเจ้าติสสะ จากนั้นทรงอัญเชิญมาพักไว้ที่ประตูบ้านของตวั๊กพราหมณ์ ในวันขึ้น 14 ค่ำ ในเวลาบ่ายคล้อย จึงโปรดให้อัญเชิญมหาโพธิพฤกษ์เข้าไปยังพระนครทางประตูด้านทิศอุดรโดยใช้เส้นทางถนนหลวงไปออกทางประตูด้านทิศทักษิณ แล้วจึงอัญเชิญเข้าไปยังอุทยานมหาเมฆวันอันเป็นใจกลางของเมือง

ตัวอย่างที่ 6 การปลูกหน่อพระศรีมหาโพธิ์ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงปลูกหน่อพระศรีมหาโพธิ์ ดังความว่า

ก็เหล่าตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยชาติ 16 ตระกูลมีนายโพธิคุตตะเป็นประมุข เหล่านั้น ประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง แล้วปลอมเพศเป็นพระราชา (ฝ่าย) พระราชาก็ปลอมเพศเป็นนายทวารบาล ตระกูล 16 ตระกูล ได้ยกมหาโพธิพฤกษ์ขึ้นแล้ววางลงในที่นั้นเพื่อประดิษฐานมหาโพธิพฤกษ์ฯ มหาโพธิพฤกษ์ พอพันจากมือของตระกูล 16 เหล่านั้นก็ลอยขึ้นไปสู่เวหาสูงประมาณ 80 คอก แล้วเปล่งพระฉัพพรรณรังสี พระรัศมีได้แผ่ปกคลุมทั่วทั้งเกาะ ได้ตั้งอยู่จรดเบื้องบนพรหมโลก ๆ บุรุษ 10,000 คน ครั้นเห็นปาฏิหาริย์ในมหาโพธิพฤกษ์นั้นเกิดความเลื่อมใส จึงเริ่มเจริญอนุบุพพิศสนาบรรลुพระอรหัตตบวชแล้วฯ มหาโพธิพฤกษ์เปล่งพระฉัพพรรณรังสีอยู่ ได้ประดิษฐานในกลางหาวตราบเท่าที่พระอาทิตย์อัสดงฯ ก็เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว (มหาโพธิพฤกษ์) ได้ลอยลงมาประดิษฐานอยู่บนแผ่นดินพร้อมดาวโรหิณีขึ้น มหาปฐพีได้หวั่นไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดินพร้อมกับประดิษฐานมหาโพธิพฤกษ์ รากเหล่านี้งอกจากขอบปากกระถางปกคลุมกระถางแล้วย้อยลงสู่แผ่นดินฯ ชาวเกาะทั้งหมดได้มารวมกันบูชาด้วยวัตถุทั้งหลายมีของหอมและระเบียบเป็นต้นฯ ดอกไม้ทิพย์ร่วงหล่นแล้วโดยรอบ ดุริยดนตรีล้วนทิพย์ได้บันลเกลงแล้วในอากาศฯ มหาเมฆตั้งเค้าแล้วหลังพิรุณลงมา เหล่าอากาศัญฐเทพดา (พาคัน) โห่ร้องแล้ว สายฟ้าทั้งหลายก็แลบปลาบแปลบ เหล่าเทพดาได้ถวายสาธุการแล้วฯ สายลมเอื่อยเอื่อยพัดเอารสหวานของดอกไม้ปลิวไป หิมวลาหกหนาแน่นและเย็น แล้วแผ่ปกคลุมมหาโพธิพฤกษ์ไว้รอบด้านฯ (MBV.160)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า นายโพธิคุตตะประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับอย่างสวยงามแต่งองค์เป็นพระราชา ส่วนพระราชาแต่งองค์เป็นนายทวารบาล จากนั้นจึงให้ตระกูล 16 ตระกูลมีนายโพธิคุตตะเป็นต้นยกหน่อพระศรีมหาโพธิ์ลงในหลุม

ตัวอย่างที่ 7 หน่อพระศรีมหาโพธิ์แสดงปาฏิหาริย์ หลังจากหน่อพระศรีมหาโพธิ์ถูกวางลงใน หลุมแล้ว หน่อพระศรีมหาโพธิ์ได้แสดงปาฏิหาริย์โดยการลอยขึ้นไปอยู่บนท้องฟ้าทราบจนพระอาทิตย์อัสดงจึงลอยลงมาประดิษฐานยังพื้นดิน ดังความว่า

มหาโพธิพฤกษ์ ครั้นประดิษฐานในแผ่นดินแล้วอย่างนี้ ได้สงบนิ่งในกลีบเมฆ ไม่ให้ชาวโลกเห็นตลอด 7 วันฯ ที่นั่น ในวันที่เจ็ดสิ้นสุดลง พระฉัพพรรณรังสีมาจากมหาโพธิพฤกษ์เซตติช่วงสว่างรุ่งโรจน์แผ่ซ่านไปในอากาศบริสุทธ์ซึ่งปราศจากเมฆและหมอกฯ ลำต้นมหาโพธิพฤกษ์ กิ่ง และผล 5 แห่งปรากฏแล้วฯ พระมหินทเถระ พระนางสังฆมิตตาเถรี และพระราชากับข้าราชการเหล่านั้นทั้งหมดได้มาถึงมหาโพธิสถานแล้วนั้นแล้วฯ เหล่ากษัตริย์ในกาจระคาม เหล่ากษัตริย์ในจันทคาม ตวักกพราหมณ์ และชาวเกาะทั้งหมด เห็นปาฏิหาริย์ของมหาโพธิพฤกษ์ แล้วประชุมกันด้วยอำนาจของเทวดาในขณะนั้นนั่นเองฯ เมื่อชนทั้งหมดมองดูในสมาคมนั้น ผลหนึ่งจากกิ่งใหญ่ด้านทิศปราจีนของมหาโพธิพฤกษ์ที่สำแดงปาฏิหาริย์ได้สุกอมร่วงหล่นจากขั้ว แล้วตกอยู่ในมือที่พระเถระน้อมเข้าไปรับไว้ฯ พระเถระถวายผลสุกนั้นแด่พระราชา แล้วถวายพระพรว่า “ขอพระองค์ทรงปลูกเถิด มหาบพิตรฯ พระราชาทรงรับผลสุกนั้นแล้ว ทรงโปรยปุ๋ยที่มีรสดีลงที่กระถางทอง แล้วใส่โคลนที่ผสมด้วยของหอมให้เต็มแล้วปลูกไว้ในที่นั้น ทรงวางไว้ในที่ใกล้แห่งมหาอาสนะ เมื่อชนทั้งหมดมองดูอยู่นั่นเอง ในขณะนั้น ต้นโพธิ์อ่อนๆ 8 ต้นมีขนาด 4 คอกได้งอกขึ้นแล้วฯ พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นความอัศจรรย์นั้นแล้ว ทรงบูชาต้นโพธิ์อ่อน 8 ต้นเหล่านั้นด้วยเศวตฉัตร แล้วถวายการอภิเชกด้วยสังข์ 3 รอย ทรงทำการบูชาแล้วฯ บรรดาหน่อต้นโพธิ์เหล่านั้น ประชาชนปลูกต้นโพธิ์ต้นหนึ่งไว้ที่ท่าชื่อชมพูโลกปฏฐานะ ในโอกาสที่มหาโพธิพฤกษ์ประดิษฐานอยู่ในคราวที่มหาโพธิพฤกษ์มาถึง ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่บ้านของตวักกพราหมณ์ ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่ภูปาราม ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่อิสสรสมณราม ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้พระปฐมเจดีย์สถาน ต้น

หนึ่งได้ปลูกไว้ที่ เจตियบรรพต ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่บ้านกาจรคามแห่งโรหมชนบท อีกต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่บ้านจันทคามในโรหมชนบทนั้นนั่นเองฯ ก็ถัดจากนั้น เมื่อนอต้นโพธิ์ 32 ต้นอันเกิดจากเหง้าผลสุก 4 ผลนอกนี้ ได้ประดิษฐานแล้วในวิหาร ในระยะ 1 โยชน์ๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่อกุล แก่ชนชาวเกาะโดยรอบฯ (MBV.160-161)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า นอพระศรีมหาโพธิ์ได้ประดิษฐานอยู่กลางท้องฟ้า เมื่อตะวันตกดินได้ลอยลงมาประดิษฐานที่พื้นดิน จากนั้นนอพระศรีมหาโพธิ์ได้ถูกปกคลุมด้วยหมอก ตลอด 7 วัน ชาวโลกไม่สามารถมองเห็นนอพระศรีมหาโพธิ์ได้ และเกิดเหตุอัศจรรย์มีดอกไม้ทิพย์ ร่วงหล่นลงมา พอผ่านไป 7 วันนอพระศรีมหาโพธิ์ได้เผยให้เห็นลำต้นที่สูงใหญ่มีกิ่งและมีผล 5 ผล หลังจากนั้นผลหนึ่งจากกิ่งด้านทิศปรจันได้แสดงปาฏิหาริย์มีผลสุกงอมร่วงหล่นจากขั้วแล้วดำรงอยู่ในมือของพระเถระ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงปลูกผลนั้นและผลนั้นได้แสดงปาฏิหาริย์เกิดเป็นต้นอ่อน 8 ต้น พระราชาทรงโปรดให้ปลูกต้นอ่อนนั้นที่ทำขมพุกโกลปฏิกณะ บ้านของตวักกพราหมณ์ ภูปาราม อิศสรสมณราม พระปฐมเจดีย์สถาน เจตियบรรพต บ้านกาจรคามแห่งโรหมชนบท และบ้านจันทคามในโรหมชนบท

ตัวอย่างที่ 8 การบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ มหาโพธิ์วังสะเล่าถึงการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้า พระเจ้าอโศกมหาราช และพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ดังความว่า

ครั้งที่หนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบูชาด้วยคู่พระเนตรที่ไม่กระพริบตลอด 7 วัน เพราะเหล่าเทพดาและมนุษย์ทั้งหมดในหลายโลกธาตุมาสโมสรกันแล้วนำเอาแก้วมณีและรัตนะทั้งหลายอันฝังอยู่ในสามโลกแล้วดำรงอยู่แม้ตลอดทั้งหนึ่งก็ไม่อาจ แม้เพื่อจะเนรมิตดวงตาเช่นนั้นด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ได้ เพราะเป็นสิ่งไม่ทั่วไป เพราะเกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งกุศลที่สั่งสมไว้พร้อมมูลแล้วสิ้นสมยนับไม่ถ้วนฯ ครั้งที่ 2 พระเจ้าธรรมโศกราชทรงบูชามหาโพธิ์พฤกษ์ด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นฯ ครั้งที่ 3 พระเจ้ากรุงลังกาพระนามว่าเทวานัมปิยติสสะ โปรดให้ประกาศในท่ามกลางบริษัทที่พร้อมด้วยนรชน เทวดา และพระอริยะ ด้วยพระดำรัสว่า “ราชสมบัติเกี่ยวเนื่อง

กับมหาโพธิพฤกษ์ตราบเท่าที่พระศาสนาจะอันตรายหายไป” ทรงบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งสิ้นฯ เหมือนอย่างทีกล่าวไว้แล้วฯ ในกาลนั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงตกแต่งเกาะทั้งสิ้นเหมือนมณฑปเดียวกันกับเทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย โปรดให้ทำการบูชามหาโพธิพฤกษ์ซึ่งเป็นที่น่าจับใจคือดวงตาของเทวดาและนรชนฯ (MBV.162-163)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า พระพุทธเจ้าทรงบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยการจ้องมองไม่กระพริบพระเนตรเมื่อคราวเสวยวิมุตติสุข พระเจ้าอโศกมหาราชทรงบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งหมด และพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งหมด

ตัวอย่างที่ 9 การพระราชทานฐานันดรศักดิ์แก่คนดูแลต้นพระศรีมหาโพธิ์ หลังจากหน่อพระศรีมหาโพธิ์ได้ประดิษฐานในลังกาแล้ว พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์และบ้านส่วย แก่คนดูแลต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งเพื่อพิทักษ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ดังความว่า

พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นชนเหล่านั้นแล้วก็ทรงยินดีจึงตรัสว่า “ชนเหล่านั้นเป็นพระมาตุลาของพระมหินทเถระของเราทั้งหลาย” แล้วประทับนั่งในที่ใกล้ ตรัสว่า “เราผู้เป็นพระสหายไม่ให้สิ่งไร พระองค์ได้ส่งพระมหามหินทเถระผู้เป็นพระโอรสผู้ประเสริฐมาเป็นครั้งแรก ในภายหลังจึงส่งพระสังฆมิตตาเถรีผู้พระธิดาพร้อมกับบราชาแห่งต้นไม้ แล้วส่งคณะมิตรสหายวงศ์พันธุ์อื่นแม้เหล่านี้มาอีก มีเพียงตนเท่านั้นที่ไม่ให้แก่สหายของเรา ทรงพระดำริว่า “พระสหายได้เกิดความโศกขึ้นแก่เราแต่ไกล ด้วยทรงดำริว่า “เราผู้เดียวจักทำมหาโพธิ์บริหารได้อย่างไร” ทรงมีพระประสงค์จะพระราชทานฐานันดรแก่ชนเหล่านั้น แล้วปรึกษากับเหล่าอำมาตย์ โปรดให้โพธิคุตตะกุมารสร้างเรือนทำความเพียรชื่อโมรปราสาท (ปราสาทนกยูง) ในวันที่ 3 โปรดให้ทำสิ่งมงคลทั้งสิ้นอันควรทำเพื่อตนในปราสาทนั้นแก่โพธิคุตตะนั้น แล้วโปรดให้มหาชนผู้เดินทางมาพร้อมกับมหาโพธิพฤกษ์ทำการดูแล ในวันมงคลพระองค์เองทรงฉลองคู่พระภูษามีชายขอบ ทรงพระราชทานผ้าอันเป็นมงคลแก่ชน

ทั้งหมด โปรดให้ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประชุมกันที่ปิฎกालกะ แล้วเชิญนายโพธิคุดตะมา ในสมาคมนั้น โปรดให้ประกาศฐานันดรศักดิ์แก่นายโพธิคุดตะนั้น รับสั่งให้นาย สุมิตตะประกาศ 3 ครั้ง ด้วยพระดำรัสว่า “ลังกาขยมหาเลขกะนี้ให้ไว้ภิกษุสงฆ์หมู่ ใหญ่” ทรงรับสั่งให้นายโพธิคุดตะให้ไว้ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แล้วจึงไปยังพระราชวัง รับสั่ง ให้เปิดประตูหลวง แล้วสั่งบังคับให้นายโพธิคุดตะนั้นอยู่ภายในพระราชนิเวศน์ (พระราชอา) ทรงแวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์ราชสีห์ รับสั่งให้ นายสุมิตตะจับมือของนายโพธิคุดตะ แล้วให้ประกาศ 3 ครั้ง ด้วยพระดำรัสว่า “ลังกาขยมหาเลขกะถวายบังคมพระราชอา” ครั้นรับสั่งให้นายโพธิคุดตะถวายบังคม พระองค์แล้ว ทรงทอดพระเนตรเห็นศิระษะที่ไม่ได้ผูกประดับของนายโพธิคุดตะนั้นที่ ตกแต่งด้วยเครื่องอสังการพร้อมสรรพแต่ปราศจากมงกุฏ รับสั่งให้วางมงกุฏบน ศิระษะของโพธิคุดตะนั้น โปรดให้นายโพธิคุดตะนั้นนั่งบนคอช้างมงคลแล้วให้ยก เศวตฉัตร 3 ชั้นมีชื่อว่าอันธโกลสีหลขึ้น จึงรับสั่งให้ตีกลองมงคลแล้วห้อมล้อมด้วย มหาชนและพลกายผู้เดินทางมาพร้อมกับมหาโพธิพฤกษ์อย่างยิ่งใหญ่ โปรดให้แห่ แหนรอบเมืองอันมีนิกยุงในเรือนกริดกรายเพราะเสียงดนตรีอันเป็นมงคลที่เหมือน เสียงเมฆไปยังพระวิหาร แล้วให้กราบไหว้มหาโพธิพฤกษ์ รับสั่งให้สร้างเรือนใน สถานที่พระมหินทเถระแสดงแล้วซึ่งไม่ไกลจากมหาโพธิพฤกษ์ แล้วตรัสว่า “เจ้าจง เป็นผู้มิ่งมงคลที่ไม่เจือปนแล้วดูแลมหาโพธิพฤกษ์เถิด” โปรดให้นายโพธิคุดตะอาศัยอยู่ ในสถานที่นั้นๆ(MBV.163-165)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงพระราชทานตำแหน่ง ฐานันดรศักดิ์แก่ผู้พิทักษ์มหาโพธิพฤกษ์กล่าวคือ ทรงพระราชทานตำแหน่งลังกาขยมหาเลขกะแก่นาย โพธิคุดตะ และพระราชทานเศวตฉัตร 3 ชั้นชื่อว่าอันธโกลสีหล และทรงพระราชทานตำแหน่งขยมหา เลขกะแก่นายสุมิตตะ นอกจากนี้ ทรงพระราชทานตำแหน่งมัลยราชแก่นายจันทคุดตะ ผู้ทำหน้าที่ ประโคมสุวรรณเถรีที่มหาโพธิพฤกษ์ และพระราชทานวีรพาหุชนบท (4) ทรงพระราชทานตำแหน่ง ลังกามหารัฐฐิกะแก่เทวคุดตะ ผู้ทำหน้าที่นำเอาพระสุวรรณภิงคารใส่น้ำพระปริตรแล้ววางไว้บน กระหม่อมของช้างแล้วทำการประทักษิณพระนครนำมาที่มหาโพธิพฤกษ์อันเป็นมงคล และ พระราชทานพื้นที่ตรงสี่แพร่ง (5) ทรงพระราชทานตำแหน่งโมริยเศรษฐีแก่ธรรมคุดตะ ผู้ทำหน้าที่เป่า สังข์ที่มหาโพธิพฤกษ์อันเป็นมงคล และพระราชทานโมริยชนบท (6) ทรงพระราชทานตำแหน่งภิงคาร คาหกะแก่สุริยคุดตะ ผู้ทำหน้าที่นำเอาน้ำพระปริตรไปด้วยสุวรรณภิงคารที่มหาโพธิพฤกษ์อันเป็น มงคล (7) ทรงพระราชทานตำแหน่งฉัตตคาหกะแก่โคตมะ ผู้ทำหน้าที่กางกั้นฉัตรเหนือกระหม่อม

และ (8) ทรงพระราชทานตำแหน่งอารักขาปาริจรียะแก่ชุนดินธระ ผู้ทำหน้าที่อารักขาที่มหาโพธิพฤกษ์ อันเป็นมงคล

นอกจากนี้ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงพระราชทานตำแหน่งแก่หัวหน้าตระกูลทั้งหลายที่ เดินทางมาพร้อมกับต้นพระศรีมหาโพธิ์อีก ดังความว่า

บรรดาตระกูลเหล่านั้น (พระราชา) ทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์ที่เหมาะสมแก่หัวหน้าตระกูลเป็นต้นอย่างนี้ คือ (ทรงพระราชทาน) ตำแหน่งอสิคคาทกะแก่หัวหน้าตระกูลเศรษฐี ตำแหน่งพราหมณราชแก่หัวหน้าตระกูลพราหมณ์ ตำแหน่งอุตตราภณายกะแก่หัวหน้าตระกูลกระฎุมพี ตำแหน่งมหาวนิชนายกะแก่หัวหน้าตระกูลพ่อค้า ตำแหน่งมหาโพธิ์รักขิตะแก่หัวหน้าตระกูลนายขมังธนู ตำแหน่งตรีจณายกะแก่หัวหน้าตระกูลเสือดาว ตำแหน่งกุลิงคนายกะแก่หัวหน้าตระกูลชาวกุลิงคะ ตำแหน่งกัปปคนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างกลบ ตำแหน่งปลัตถวารนายกะแก่หัวหน้าตระกูลมหาดเล็ก ตำแหน่งเปสการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างทอหูก ตำแหน่งกุมภการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างหม้อ ตำแหน่งมาลาการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างประดับดอกไม้ ตำแหน่งคันธการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างทำเครื่องหอม ตำแหน่งมหาสิปปคนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างเย็บปัก ตำแหน่งมหานสรักขิตนายกะแก่หัวหน้าตระกูลพ่อครัว ตำแหน่งกัมมารนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างทอง ตำแหน่งโลหการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างโลหะ ตำแหน่งอัฐตุลนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างทอง ตำแหน่งลังคามหาอาริยะแก่หัวหน้าช่างไม้ ตำแหน่งจิตตการนายกะแก่หัวหน้าตระกูลช่างวาดเขียน ตำแหน่งปฎุหาวาหนายกะแก่หัวหน้าตระกูลประโคนดนตรี ตำแหน่งฉัตตการนายกะแก่ตระกูลหัวหน้าช่างทำร่ม และตำแหน่งอุยยานโคปกวีระนะแก่หัวหน้าตระกูลดูแลอุทยาน แล้วตรัสว่า “พวกท่านดำรงอยู่ในอาณัติของนายสุमितตะ จงรับใช้แม่แก่นายโพธิ์คุดตะเหมือนกับที่ทำการบริหารต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างเหมาะสมเถิด” ทรงทำให้ตระกูลเหล่านั้นทั้งหมดอิมหน้าสำราญด้วยบ้านสวยงาม (MBV.166-167)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงพระราชทานตำแหน่งแก่หัวหน้าตระกูลที่เดินทางมาพร้อมกับหน่อพระศรีมหาโพธิ์ ดังนี้ (1) ทรงพระราชทานตำแหน่งอสิคคาทกะ แก่หัวหน้าตระกูลเศรษฐี (2) ทรงพระราชทานตำแหน่งพราหมณราช แก่หัวหน้าตระกูลพราหมณ์

(3) ทรงพระราชทานตำแหน่งอัครราชทูตราชทูต นายกะ แก่หัวหน้าตระกูลกระฎุมพี (4) ทรงพระราชทานตำแหน่งมหาวานิชนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลพ่อค้า (5) ทรงพระราชทานตำแหน่งมหาโพธิ์รักชิตะ แก่หัวหน้าตระกูลนายขมังธนู (6) ทรงพระราชทานตำแหน่งตรีจณนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลเสือดาว (7) ทรงพระราชทานตำแหน่งกุลิกนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลชาวกุลิงคะ (8) ทรงพระราชทานตำแหน่งกัปกนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลช่างกลบ (9) ทรงพระราชทานตำแหน่งพลัดทวารนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลมหาดเล็ก (10) ทรงพระราชทานตำแหน่งเปสการนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลช่างทอหูก (11) ทรงพระราชทานตำแหน่งกุมภการนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลช่างหม้อ (12) ทรงพระราชทานตำแหน่งมาลาการนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลช่างมาลาการ (13) ทรงพระราชทานตำแหน่งคันธการนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลคันธการ (14) ทรงพระราชทานตำแหน่งมหาสิปกนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลช่างเย็บ (15) ทรงพระราชทานตำแหน่งมหานสรักชิตนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลพ่อครัว (16) ทรงพระราชทานตำแหน่งกัมมารนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลตระกูลช่างทอง (17) ทรงพระราชทานตำแหน่งโลหการนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลตระกูลช่างโลหะ (18) ทรงพระราชทานตำแหน่งอัฐตุลนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลช่างทอง (19) ทรงพระราชทานตำแหน่งล้งกามหาอาจริยะ แก่หัวหน้าช่างไม้ (20) ทรงพระราชทานตำแหน่งจิตตการนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลจิตรการ (21) ทรงพระราชทานตำแหน่งปฎุทวารนายกะ แก่หัวหน้าตระกูลผู้ประโคมดนตรี (22) ทรงพระราชทานตำแหน่งฉัตตการนายกะ แก่ตระกูลหัวหน้าช่างทำร่ม (23) ทรงพระราชทานตำแหน่งอุทยานโคกภิธานะ แก่หัวหน้าตระกูลคนดูแลอุทยาน อีกทั้งทรงพระราชทานฐานันดรบริหารภิเสกแก่นางขัตติยกัญญา 4 นาง ผู้ถือเอากลศทองและกลศเงินรดน้ำท่วมมหาโพธิ์พฤกษ์ ทั้งนี้พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงให้หัวหน้าตระกูลขึ้นอยู่ภายใต้ในอำนาจดูแลของนายโพธิ์คุดตะ

จากข้อมูลการพระราชทานฐานันดรศักดิ์แก่คนดูแลต้นพระศรีมหาโพธิ์ในลังกาไม่ปรากฏในมหาวงศ์อันเป็นต้นธารของวรรณกรรมเรื่องนี้ ซึ่งอาจจะเป็นวัฒนธรรมที่เพิ่งสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15

ตัวอย่างที่ 10 พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะมีพระบรมราชโองการให้ลูกหลานจากตระกูลนายโพธิ์คุดตะและนายสุมิตตะคุ้มครองต้นพระศรีมหาโพธิ์

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงดำริถึงความมั่นคงและความปลอดภัยของต้นพระศรีมหาโพธิ์ จึงพระราชทานตำแหน่งแก่บรรดาพี่น้องทั้ง 4 คนที่เกิดจากตระกูลของนายโพธิ์คุดตะและนายสุมิตตะ อีกทั้งทรงมีคำสั่งให้พี่น้องเหล่านั้นทำหน้าที่คุ้มครองต้นพระศรีมหาโพธิ์จนชั่วลูกชั่วหลาน ดังความว่า

ครั้งนั้น พระราชาทรงสั่งบังคับพี่น้องทั้ง 4 เหล่านั้นแล้วปรึกษากับเหล่าอำมาตย์ทั้งหลาย ด้วยพระดำรัสว่า “พระกุมารเหล่านี้เป็นอภิชาติบุตร เป็นโอรสในศากยวงศ์ที่ไม่เจือปน เป็นผู้เหมาะสมแก่มหาโพธิบริหาร เราจักประทานฐานันดรแก่พระกุมารเหล่านี้” บรรดาพระกุมารเหล่านั้น (พระราชา) ทรงพระราชทานตำแหน่งจุลชยมหาเลกะแก่มหินทกุมาร ตำแหน่งบริหารมหาเศรษฐีแก่กัสสปกุมาร ตำแหน่งลังกาปริสุทธนายกแก่วิธูรินทกุมาร ตำแหน่งจุลเศรษฐีแก่สังฆมิตตกุมาร ทรงให้พระกุมารเหล่านั้นสำราญด้วยบ้านส่วยทั้งหลายฯ ลำดับนั้น พระราชาทรงปรึกษากับพระมหามหินทเถระแล้ว ทรงวางแบบแผนไว้ด้วยพระดำรัสว่า “ชนเหล่านี้จงทำมหาโพธิบริหารเช่นนี้” แล้วตรัสว่า “ขอพวกท่านจงบริหารมหาโพธิพฤษ์นี้เถิด” โปรดให้นายโพธิคุดตะและนายสุมิตตะรับพระบัญชาแล้ว โปรดให้ชนผู้ทำการบริหารประชุมกันเป็นประจำทุกปี โปรดให้ทำการบูชาแด่มหาโพธิพฤษ์เหมือนพระราชา ทรงโปรดให้ทำการอภิเษกแด่มหาโพธิพฤษ์ด้วยคู่แห่งมหาเลกะฯ (MBV.170)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่า พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงพระราชทานตำแหน่งจุลชยมหาเลกะแก่มหินทกุมาร ทรงพระราชทานตำแหน่งบริหารมหาเศรษฐีแก่กัสสปกุมาร ทรงพระราชทานตำแหน่งลังกาปริสุทธนายกแก่วิธูรินทกุมาร และทรงพระราชทานตำแหน่งจุลเศรษฐีแก่สังฆมิตตกุมาร อีกทั้งพระราชทานบ้านส่วยแก่กุมารเหล่านั้น อีกทั้งทรงมีพระบัญชาให้บรรดาพี่น้องทั้ง 4 คนทำหน้าที่คุ้มครองมหาโพธิพฤษ์สืบต่อไปจนชั่วลูกชั่วหลาน

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น มหาโพธิวังสะได้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ดำรงสถานะเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของพระพุทธเจ้า ซึ่งสามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้เหมือนพระพุทธเจ้ายังคงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ เรื่องราวที่มาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ประดิษฐานในเมืองอนุราธบุรีหรือประเทศศรีลังกาจึงเป็นภาพลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวพุทธศรีลังกาเคารพและหวงแหนหรือประเทศที่รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาลังกาวงศ์ เช่น พม่า ไทย มีความเคารพนับถือมาอย่างยาวนาน ด้วยเหตุนั้น การปลุกกิ่งพระศรีมหาโพธิ์บนแผ่นดินลังกาจึงกลายเป็นประวัติศาสตร์ความน่าภาคภูมิใจของชาวลังกาที่แสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดต่อพระพุทธเจ้าและความเลื่อมใสของชาวลังกาที่มีต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างยิ่งยวด (दनिय परिखापेम्प्रेसलिथी, 2555: 141) และการที่ผู้ประพันธ์รจนาประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ในลังกาขึ้นเป็นการเฉพาะก็ยิ่งเป็นการเน้นย้ำถึงความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์เพิ่มมากขึ้น

4.3 สารัตถะทางด้านภูมิศาสตร์

ศรีลังกามีหลายชื่อตั้งแต่ “ตัมพปณินิ”²⁸⁰ (Tambapanni) ชาวกรีกและโรมันเรียกเพี้ยนเป็น “ตาโปรบานเน” (Taprobane) ชาวอาหรับเรียก “เซเรนด์ิบ” (Serendip) แปลว่า “เกาะสิงโต” ซึ่งอาจมาจากคำว่า “สีหลทวีป” พวกเขาจะเรียก “อีลาม” (Ilam) ซึ่งเพี้ยนมาจาก “สีหลานัม” (Sihalanam) เช่นเดียวกับคำว่า “เซาเลา” (Ceilao) “ซีเลน” (Ceylan) และ “ซีลอน” (Ceylon) ที่เพี้ยนมาจากคำว่า “สีหล” และในที่สุดได้ใช้ชื่อว่า “ศรีลังกา”²⁸¹ (Sri Lanka) (दनัย प्रिशाเพิ่ม ประสิทธิ์, 2555: 4-5) นอกจากนี้ มีปรากฏหลักฐานที่เรียกดินแดนแห่งนี้ในจารึกอีก ได้แก่ จารึกพบที่ ทินเนเวลลีในรัฐทมิฬนาฑู ประเทศอินเดียทางภาคใต้ เป็นจารึกอักษรพราหมี ภาษาทราวิทพบคำว่า “สิงหล” และจารึกของศรีลังกา 2 หลักเรียกดินแดนแห่งนี้ว่า “ทีป” ที่แปลว่า “เกาะ” ส่วนใน จารึกอัลลาฮาบาด ในรัชกาลของพระเจ้าสมุทรรคุปต์แห่งราชวงศ์คุปตะในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 9 เรียกดินแดนแห่งนี้ว่า “ไสยนหลกะ” คือดินแดนของพวกเขาสิงหล (UNESCO & CCf, 2006: 13-14, อ้างถึงใน บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2553: 82)

ส่วนในมหาโพธิวิงสะมีปรากฏหลักฐานที่ระบุถึงผู้คนที่อาศัยอยู่บนเกาะแห่งนี้ในช่วง ระยะเวลาปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ดังหลักฐานที่ว่า “ปุพพาจริยเกสรี” (MBV.1) แปลว่า ราชสีห์ หรือสิงโตที่เป็นคนหรืออาจารย์ในกาลก่อน หรือ “สีหลภาสาย” (MBV.1) แปลว่า ภาษาสีหล หรือว่า “ลงกวาสินมตถาย” (MBV.1) แปลว่า เพื่อประโยชน์แก่ชนชาวลังกาหรือคนที่อาศัยอยู่บนเกาะ ลังกา คำแรกมีความสอดคล้องกับตำนานที่เล่าไว้ในมหาวงศ์ว่าพระเจ้าวิชัยปฐุมกษัตริย์แห่งลังกาทรง สืบเชื้อสายมาจากสิงโตซึ่งมีพระบิดาพระนามว่าสีหพาหุ กษัตริย์ผู้ประสูติจากมารดาที่เสพสมกับ ราชสีห์ (มหา.6/1-47) ส่วนคำที่สองกล่าวถึงภาษาที่สื่อสารกันบนเกาะว่าภาษาสีหลหรือสิงหล และคำ สุดท้ายกล่าวถึงคนที่อาศัยบนเกาะแห่งนี้ว่าลังกา

ในประเด็นหัวข้อเรื่องสารัตถะทางด้านภูมิศาสตร์นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะสถานที่สำคัญต่างๆ ทางพุทธศาสนาในลังกาที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะ ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

²⁸⁰ ตัมพปณินิ หรือตัมพปณินิทวีป แปลว่า “เกาะแห่งคนมีฝ่ามือแดง” ซึ่งเรียกตามตำนานที่กล่าวไว้ใน มหาวงศ์ตอนเจ้าชายวิชัยและบริวารซึ่งเป็นชาวอารยันพวกแรกที่ขึ้นบกที่เกาะลังกาแล้วนั่งพักผ่อนและเอาฝ่ามือยัน พื้นดิน ปรากฏว่าฝ่ามือของแต่ละคนมีสีแดงตามสีของดินในบริเวณนั้น (ปิยนารถ (นิโครธา) บุณนาค, 2534: 4)

²⁸¹ คำว่า “ลังกา” อาจมีที่มาจากมหากาพย์รามายณะของอินเดียที่เล่าถึงราวณะหรือยักษ์ที่มีเศียรสิบเศียร และมีพระหัตถ์สิบพระหัตถ์ มีเมืองหลวงชื่อลังกาปุระ (ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, 2551: 2)

4.3.1 สถานที่สำคัญต่างๆ ทางพุทธศาสนาในลังกาที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะ

4.3.1.1 อัมปัตถละ

อัมปัตถละมีความหมายว่า “ผลมะม่วง” มาจากคำว่า “อมพ” ที่แปลว่า มะม่วง + “อตถ” ที่แปลว่า ผล คาดว่าสถานที่แห่งนี้อาจเป็นบริเวณป่าต้นมะม่วง ในสถานที่แห่งนี้มีการสร้างเจดีย์ชื่อว่าอัมปัตถลเจดีย์ และชาวพุทธศรีลังกาเชื่อว่าเป็นสถานที่พบกันครั้งแรกของระหว่างพระมหินทเถระกับพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ (ลังกาภุมาร, 2555: 147) เรื่องราวเหล่านี้ปรากฏในมหาวงศ์ว่าพระมหินทเถระพร้อมด้วยคณะได้เดินทางจากอินเดียด้วยการเหาะมาลงที่อัมปัตถละบนยอดเขามิสสกบรรพตแห่งเกาะลังกา (มหา.13/19-21) ส่วนในมหาโพธิวิงสะก็กล่าวไว้เช่นเดียวกันกับมหาวงศ์ ดังความว่า

ส่วนพระมหินทเถระ ผู้ได้รับเชื้อเชิญจากพระอุปัชฌาย์และภิกษุสงฆ์ด้วยคำว่า “ขอท่านจงไปยังตัมพปัลลณีทวีป แล้วประดิษฐานพระศาสนาที่นั่นเถิด” เมื่อพิจารณาว่า “เป็นเวลาที่เราจะไปยังตัมพปัลลณีทวีปหรือไม่หนอ” แล้วเห็นว่า “ยังไม่ใช่เวลาที่ควรจะไปก่อน” คิดแล้วว่า “เราจะเยี่ยมพวกญาติเสียก่อนจนกว่าเวลานั้นจะมาถึง” จึงให้พระอุปัชฌาย์และภิกษุสงฆ์ออกไปจากอโศการามในกัตติกมาส (เดือน 12) ท่องเที่ยวจาริกไปในทักษิณาคิริชนบทอันเลียบพระนครราชคฤห์ เพื่อทำการสงเคราะห์พระญาติพร้อมกับพระเถระ 4 รูปเหล่านั้น คือ พระอัญญาธิส พระอุตติยะ พระสัมพละ พระภัททสาละ และสุมนสามเณรผู้ได้อภิญญา 6 ผู้เป็นโอรสของพระนางสังฆมิตตา แล้วลุดถึงเมืองเวทิสะ โดยกาลล่วงไป 6 เดือน ในคราวนั้นได้เห็นพระมหาเทวีพระนามว่าเวทิสสา ผู้เป็นพระชนนีของตนซึ่งเป็นชาวศากยะ ผู้อาศัยอยู่ในเมืองนั้น แล้วเข้าไปยังเวทิสคิริมหาวิหารที่พระชนนีนั้นสร้างถวายไว้ แล้วพักอาศัยในเวทิสคิริมหาวิหารนั้นตลอดหนึ่งเดือน ได้ประชุมกันในวันเพ็ญแห่งเชษฐมุลมาส (วันเพ็ญเดือน 7 ต้นเดือนแปด) ทราบว่า “เป็นเวลาสมควรที่พวกเราจะเดินทางไปยังตัมพปัลลณีทวีป” ผู้ถูกท้าวสักกะจอมเทพวิงวอนแล้ว ผู้มีตนเป็นที่ 7 พร้อมกับบุตรของพระธิดาผู้เป็นพระภคินีของพระนางเวทิสมหาเทวี ผู้มีพระนามว่าภันฑุกะ ผู้บรรลพพระอนาคามี ผู้ใคร่ในการบวช ได้เหาะขึ้นไปสู่ท้องฟ้าจากเวทิสบรรพต รุ่งโรจน์อยู่บนพื้นท้องฟ้าอันสดใสเหมือนพญาหงส์แวดล้อมด้วยหมู่หงส์ในสระบนพื้นน้ำอันสะอาด มาสู่ตัมพปัลลณีทวีปโดยทันที ตนเองผู้บวชได้ 12 พรรษา เหาะลงแล้วที่ภูเขามิสสกบรรพต ในทิศบูรพาแห่งเมืองอนูราธปุระ อันเต็มเปี่ยมด้วย

ชนผู้ยินดี อันประดับด้วยราวปาสีเขียวขจี มีพื้นศิลาอันเย็นด้วยร่มเงาจากก้อนเมฆ มีพื้นดินที่สะอาดด้วยหาดทรายสีขาว มีบ่อน้ำเป็นที่ยินดีและเยือกเย็น อันหมดจดแล้ว ด้วยรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนทั้ง 3 พระองค์ แล้วจึงนั่งลงที่ **อัมพัตถละ** ในเดือนที่ 7 นับแต่รัชกาลของพระเจ้าธรรมาโคกราช ในปีที 236 พรรษา นับแต่การปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าฯ (MBV.116-117)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่าพระมหินทเถระพร้อมคณะพระสงฆ์เดินทางจากประเทศอินเดียมาถึงภูเขามิสสกบรรพตเป็นแห่งแรกในเกาะลังกาในบริเวณที่ชาวลังกาเรียกว่า “อัมพัตถละ หรือสวนมะม่วง” ต่อมาอาณาบริเวณสถานที่แห่งนี้กลายเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ดังหลักฐานที่ปรากฏในมหาวงศ์ว่าพระเจ้ามหาทาสฏิกมหนาคโปรดให้สร้างเจดีย์เพื่อระลึกถึงการมาเกาะลังกาครั้งแรกของพระมหินทเถระ และพระองค์โปรดให้มีการเฉลิมฉลองอัมพัตถเจดีย์อย่างยิ่งใหญ่ (มหา.34/71-88)

ในปัจจุบันชาวพุทธศรีลังกาเชื่อว่าอัมพัตถเจดีย์เป็นเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุของพระมหินทเถระ (Jayasuriya, 2004: 58-56, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 44) โดยสถูปองค์นี้สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นภายหลังการสวรรคตของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะไม่นาน ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 8 สถูปองค์นี้ได้รับการดัดแปลงเป็นสถูปที่มีรั้วล้อมรอบรวมทั้งมีหลังคาคลุม (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2553: 108) อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าอัมพัตถเจดีย์ไม่น่าจะเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุของพระมหินทเถระเพราะระยะเวลาการสร้างพระเจดีย์นี้เป็นเวลาที่พระมหินทเถระปรินิพพานไปแล้วกว่า 300 ปี (दनัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 62)

4.3.1.2 ภูเขามิสสกะ หรือมิสสกบรรพต

ภูเขามิสสกะมีความหมายว่า ภูเขาที่มีป่าไม้หลายชนิด มาจากคำว่า “มิสสก” ที่แปลว่า “ผสม, ระคนกัน” ชาวพุทธศรีลังกาเรียกภูเขาภูเขานี้ชื่ออีกชื่อว่าเจดีย์บรรพต หรือในภาษาสิงหลปัจจุบันเรียกว่า “มิหินตเล” (Mihintale) แปลว่า ภูเขาของพระมหินท์ ซึ่งภูเขาภูเขานี้มีระยะทางห่างจากเมืองอนูราธปุระด้านทิศตะวันออกประมาณ 16 กิโลเมตร (दनัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 44) ในมหาวงศ์กล่าวถึงความสำคัญของสถานที่แห่งนี้ว่าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเสด็จไปล่าเนื้อที่ภูเขามิสสกะแล้วทรงทอดพระเนตรเห็นพระมหินทเถระเป็นครั้งแรกที่ภูเขามิสสกะ (มหา.14/1-8) แม้ในมหาโพธิ์วงศ์ก็กล่าวไว้เช่นเดียวกันกับมหาวงศ์ ดังความว่า

ในวันนั้น พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ รับสั่งให้ปาวประกาศนักษัตร ด้วยพระดำรัสว่า “ชาวลังกาทวีปทั้งสิ้นจงทำ (เล่น) มหรสพเถิด” บรรดาชาวเมืองต่างชวนชวายนในการละเล่นแล้ว ส่วนพระองค์มีบุรุษประมาณสี่หมื่นคนเป็นบริวาร มีพระประสงค์จะเล่นกีฬาเล่นเนื้อ จึงเสด็จออกจากพระนครอันสวยงามเดินทางบายหน้าไปยังมิสสกบรพต ทรงสำคัญเทพบุตรว่า “เนื้อ” ผู้ซึ่งจำแลงรูปโฉมเป็นเนื้อมีสีแดงด้วยดำริว่า “เราจักแสดงพระเถระทั้งหลายแก่พระราชา” แล้วเดินเที่ยวไปเหมือนเล็มหญ้าและไปไม้ในที่ไมไกลจากนครชนผู้ประเสริฐ (พระราชา) ทรงดีดสายธนูด้วยพระดำริว่า “บัดนี้ ยังไม่สมควรที่เราจะฆ่าเนื้อตัวที่ยังเล่นเล่น” ทรงเหลียวดูพระองค์เพราะเสียงดังกึกก้องของธนู ได้เสด็จวิ่งตามเนื้อตัวแล่นไปแล้วข้ามขึ้นอัมพัตถละ ทรงไม่เห็นเนื้อนั้นซึ่งอันตรายหายไป ทรงเหลียวดูข้างโน้นข้างนี้ แล้วทอดพระเนตรเห็นพระมหินทเถระผู้อธิษฐานแล้วว่า “ขอให้พระราชาจงเห็นเฉพาะเราเท่านั้น อย่าเห็นพวกภิกษุอื่นเลย” แล้วกล่าวอยู่ว่า “ติสสะ ติสสะ ขอจงเสด็จมาทางนี้” (พระองค์) ทรงพระดำริอยู่ว่า “ผู้นี้คือใครหนอแล จะเป็นมนุษย์หรืออมมนุษย์” (MBV.117)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงโปรดให้ประกาศวันนักษัตร ส่วนพระองค์ทรงเสด็จไปล่าเนื้อที่มิสสกบรพต ถัดมาเทวดาได้จำแลงแปลงเป็นเนื้อวิ่งหลอกล่อให้พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเสด็จตามไปอีกเส้นทางหนึ่ง และพระองค์ได้ยินพระมหินทเถระเรียกพระนามเดิมของพระองค์ว่า ติสสะ ซึ่งเนื้อความเหล่านี้มีต้นธารมาจากมหาวงศ์

ชาวพุทธศรีลังกามีความเชื่อว่ามิสสกบรพตเป็นสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนามาตั้งแต่โบราณ ดังปรากฏหลักฐานในมหาวงศ์ว่า พระเจ้ามหาทาสุมหทานาคโปรดให้สร้างอัมพัตถเจดีย์ ณ เจดีย์บรพต และทรงทำการเฉลิมฉลองเจดีย์อย่างยิ่งใหญ่ ทรงทำการบูชาพระภิกษุด้วยการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า คิริภันตมหาบูชา (มหา.34/71-81) อย่างไรก็ตาม ณ มหินทเลสถานแห่งนี้ยังปรากฏโบราณสถานอีกมากมาย เช่น มหาเสยเจดีย์บนยอดเขาที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญมาจากพระเจ้าอโศกมหาราช กัณทกเจดีย์ที่เคยใช้เป็นลานแสดงธรรม เป็นต้น (दनय परिचापेण प्रसिद्धि, 2555: 44) แม้ในปัจจุบันชาวพุทธศรีลังกามีการจัดพิธีที่เรียกว่าแห่โปสนขึ้นเป็นประจำทุกปีในภายในบริเวณสถานที่แห่งนี้เพื่อเฉลิมฉลองการมาของพระมหินทเถระที่นำแสงสว่างคือประทีปธรรมสู่ลังกา (ซุคักดี ทิพย์เกสร, 2551: 155)

4.3.1.3 มหาวิหาร

มหาวิหารเป็นกลุ่มพุทธสถานขนาดใหญ่สร้างขึ้นครั้งแรกในลัทธิทวิปทางทิศใต้ของเมืองอนูราชปุระ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงสร้างมหาวิหารขึ้นในบริเวณพระราชอุทยานมหาเมฆวันถวายแก่พระมหินทเถระและพระสงฆ์ ต่อมามหาวิหารมีสถานะเป็นศูนย์กลางของการศึกษาและอารยธรรมของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2553: 109) สอดคล้องกับมหาโพธิวงศ์ ดังความว่า

พระราชพงศาวดารฉบับนี้ ทรงกอปรด้วยพระปรีชา ทรงมีพระนามฉายาว่าเทวานัมปิยะ (ผู้เป็นที่รักของเทพดา) ทรงอาศัยพระมหามหินทเถระ ผู้มีปัญญาหมดจด โปรดให้สร้างมหาวิหารที่อุทยานมหาเมฆวันแห่งนี้เป็นที่แรกในลัทธิฯ (MBV.138)

ต่อมาสำนักมหาวิหารได้ถูกรื้อถอนและเผาทำลายโดยคำสั่งของพระเจ้ามหาเสนาะ ดังหลักฐานที่ปรากฏในมหาวงศ์ว่าพระเจ้ามหาเสนาะถูกพระสังฆมิตตริยุงให้เผาทำลายสำนักมหาวิหาร พระองค์มีพระบัญชาให้โสณอำมาตย์ราชวัลลภไปทำลายมหาวิหารรวมถึงโลหปราสาทและเรือนต่างๆ พวกภิกษุมหาวิหารพากันหนีไปยังมัลลประเทศและโรหณประเทศเป็นเหตุให้มหาวิหารถูกทิ้งร้างถึง 9 ปี (มหา.37/1-16) ต่อมามหาวิหารได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ในรัชสมัยของพระเจ้าสิริเมฆวรรณ (มหา.37/26-31) และสำนักมหาวิหารถึงกาลอวสานเมื่อทมิฬโจฬะบุกรุกทำลายอาณาจักรอนูราชปุระ (ลัทธิกุมาร, 2555: 125)

4.3.1.4 อุทยานมหาเมฆวัน

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงมีพระราชศรัทธาอุทิศถวายพระราชอุทยานมหาเมฆวันให้เป็นอารามแก่พระสงฆ์มีมหินทเถระเป็นประมุข ดังความว่า

(พระเถระ) นั่งแสดงพาลบัณฑิตสูตรในที่นั้นแล้ว แล้วประทานรัตนชาติอันประเสริฐคือโสดาปัตติผลแก่หญิงจำนวน 1,000 นาง เมื่อขึ้นชมกับหญิงสาวในตระกูลผู้เดินทางมา ในเวลาโพล้เพล้ ได้ลุกขึ้นจากอาสนะแล้วเดินบ่ายหน้าไปทาง

มิสสกบรพต เมื่อพระราชราชตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ บัดนี้ไม่ใช่เวลาจะไปที่มิสสกบรพตนั้น อุทยานนั้นวันนี้แน่ละ จงเป็นสถานที่พักของพระคุณเจ้าทั้งหลายเถิด” ห้ามแล้วว่า “ดูกรมหาพิตร อุทยานนั้นวันนี้อยู่ใกล้พระนคร” เมื่อพระราชราชตรัสว่า “ท่านขอรับ ถ้าเช่นนั้นอุทยานชื่อมหาเมฆวันนี้ เป็นอุทยานที่กว้างขวางของพระบิดาของโยม ไม่ไกลไม่ใกล้นักจากพระนคร เดินทางไปมาสะดวก ขอเหล่าพระเถระจงพักอาศัยในอุทยานมหาเมฆวันนี้เถิด” ทูลแล้วว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร” แล้วกลับเข้าไปยังอุทยานชื่อมหาเมฆวัน อันประดับด้วยดอกไม้ ผลไม้ และใบไม้หลายชนิดและเป็นที่ตั้งสมของต้นไม้ประเสริฐ มีเสียงดังระงมของแมลงผึ้งจำนวนมากที่เปลือกลิ้นในความมัวเมาของน้ำหวาน อันสมบุรณ์ด้วยแหล่งน้ำที่สะอาดหมดจดและเย็น อันเหมาะสมสำหรับการบำเพ็ญเพียร ได้อาศัยด้วยสุขจากสมบัติบนอาสนะที่นอนอันคล้ายกับพระแท่นบรรทมของเทพดา ในพระราชมณฑลอันคล้ายกับห้องอันเป็นที่พำนักในพระราชอุทยานนั้น เมื่อพระเจ้ากรุงลังกา (ลังกาธิปัตติ) ผู้เสด็จมาจตุสดเขตของผู้จำศีล แล้วตรัสว่า “สวนหลวงนี้สบายดีหรือขอรับ” ทูลแล้วว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร อุทยานเป็นสถานที่สมควรแก่สมณะ” เมื่อจอมมรรชนผู้มีพระประสงค์จะทำป่านั้นที่พระพรหมถวายถวายแด่พระสงฆ์ ตรัสแล้วว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ อารามนี้สมควรแต่พระภิกษุสงฆ์หรือ” ถวายพระพรว่า “สมควร มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับป่าเวฬุวันแล้วทรงอนุญาตว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม” เมื่อพระราช ผู้มีพระทัยเต็มเปี่ยมด้วยปีติและปสาทะอย่างยิ่งยวด ทรงจับพระสุวรรณภิงคารแล้วลั่งน้ำมีพรรณเหมือนแก้วมณีให้รดลงบนพื้นฝ่ามือของพระเถระ ตรัสว่า “โยมขอถวายอุทยานมหาเมฆวันนี้แต่สงฆ์” ในทันใดนั้นทรงทอดพระเนตรมหาปฐพีสะเทือนหวั่นไหวอยู่ ตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เพราะเหตุไรพื้นปฐพีนี้จึงสะเทือนหวั่นไหว” ถวายพระพรว่า “ดูกรมหาพิตร อย่าตกพระทัยเลย พระศาสนาของพระทศพลจักตั้งมั่นในเกาะนี้ และที่นี้จักเป็นที่ตั้งวิหารแห่งแรก แผ่นดินไหว่นั้นเป็นบุรพนิมิตแห่งการประดิษฐานพระศาสนา” ให้พระราชราชทรงเลื่อมใสแล้วฯ(MBV.123-124)

พระราชอุทยานมหาเมฆวันนั้นตั้งอยู่ไม่ไกลจากกำแพงเมืองอนูราชปุระมากนัก ได้รับการสถาปนาขึ้นโดยพระเจ้ามกุฏสีวะ ผู้เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ (Godakumbura, 1967: 7) ภายหลังจากที่พระราชอุทยานมหาเมฆวันได้รับการอุทิศให้เป็นอารามแด่พระสงฆ์แล้วนั้นจึงได้รับการขนานนามใหม่ว่ามหาเมฆวนาราม แต่ว่าเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในนามแห่งสำนักมหา

วิหารมากกว่า และชาวพุทธศรีลังกานับถือว่าเป็นสังฆารามแห่งแรกในศรีลังกา (ลึงกา कुमार, 2555: 125)

4.3.1.5 อุทยานมหานาควัน

มหาโพธิ์วังสะเล่าว่าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเสด็จไปยังอุทยานมหานาควัน เพื่อประดิษฐานพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ดังความว่า

ลำดับนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระมหินทเถระเป็นประมุข ได้ประดิษฐานพระธาตุที่พระเจ้าอโศกธรรมราชทรงพระราชทานไว้ที่เจดีย์คิรินันแด แล้วอัญเชิญพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาไปยังอุทยานมหานาควันในเวลาบ่ายๆ ฝ่ายพระราชาทรงทำการบูชาสักการะมีประการดั่งที่สามเณรกล่าวแล้ว ทรงประทับบนคอช้างตัวประเสริฐ ทรงกั้นเศวตฉัตรบนเศียรของช้างมงคล ครั้นเสด็จถึงอุทยานมหานาควันแล้ว ทรงพระดำริว่า “ถ้านี่เป็นพระธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไซ้ร้ ขอเศวตฉัตรจงเบนออกไป ช้างมาตั้งคคะตัวมงคลจงคุกเข่าลงบนพื้น ขอให้ผอบบรรจุพระธาตุจงมาประดิษฐานอยู่บนกระหม่อมของเรา” แล้วทอดพระเนตรเห็นความเป็นจริงเหล่านั้นทั้งหมดพร้อมกับจิตตูปบาท ทรงมีพระวรกายอภิเษกด้วยน้ำอมฤตนั้นเอง แล้วยกผอบบรรจุพระธาตุมาประดิษฐานบนกระพองช้างฯ (MBV.141-142)

จากข้อมูลข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงอุทยานมหานาควันว่าเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ซึ่งต่อมาเจดีย์แห่งนี้ถูกเรียกว่าภูปารามเจดีย์อันเป็นเจดีย์แห่งแรกของลังกา

4.3.1.6 อนุราชपुरี

อนุราชปุระเป็นเมืองหลวงแห่งแรกของศรีลังกา (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2553: 9) แต่นักวิชาการบางท่านกล่าวว่าอนุราชปุระเป็นเมืองหลวงแห่งที่สามของศรีลังกาโดยนับจากตีพิมพ์ปณณินคร อุปติสสนคร และอนุราชปุระตามลำดับ (Law, 1959: 34-36, อ้างถึงใน ปิยนาด (นิโครธา) บุณนาค, 2534: 38) อย่างไรก็ตาม นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าอนุราชปุระเป็นเมืองหลวงแห่ง

แรกซึ่งอาจเป็นเพราะว่าเมืองอนูราชปุระเป็นเมืองหลวงต่อเนื่องยาวนานกว่า 1,500 ปี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 2 ถึงพุทธศตวรรษที่ 16 มีกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ต่อเนื่องกันกว่า 100 พระองค์ นับว่าเป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครองที่ยาวนานที่สุดของศรีลังกา (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2556: 36) ส่วนในมหาโพธิวิงสะเล่าว่าอนูราชปุระตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของเกาะลังกา ดังความว่า

ในขณะนั้น พระเถระทำให้สามเณรบรรลุพระอรหัตในเวลาปลงผมเสร็จ ได้ปรึกษาแก่สามเณรสามเณร กล่าวว่ “สุมนะ เธอจงไปป่าวประกาศเวลาฟังธรรมเถิด” เมื่อสุมนสามเณรเรียนว่ “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมจะป่าวประกาศให้ไดยืนตลอดหมื่นโลกธาตุ หรือตลอดจักรวาลนี้ หรือว่าตลอดตัมพปณณิทวีป” แล้วกล่าวว่ “สุมนะ เธอจงป่าวประกาศให้ไดยืนทั่วเกาะนี้” รับแล้วว่ “ดีละ ขอร้บ” แล้วเข้าจตุตถฌานมีอภิญญาเป็นบาท ออก (จากฌาน) แล้วอธิษฐาน สามเณรมีจิตตั้งมั่นประกาศทั่วทั้งตัมพปณณิทวีปสิ้น 3 ครั้งว่ “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เวลานี้เป็นเวลาฟังธรรม” ครั้นให้ป่าวประกาศเวลาฟังธรรม ไดยืนค่านั้นแล้ว เห็นเทวดาสันนิบาตหมู่ใหญ่ที่เข้ามาใกล้ แล้วแสดงสมจิตตสูตร ทำธัมมาภิสมัย (การบรรลุธรรม) แก่เทพदानับไม่ว่าน ให้นาคและครุฑตั้งมั่นในสรวงและศีลแล้ว โดยกาลล่วงไปแห่งราตรีนั้น เมื่อดวงอาทิตย์ปรากฏขึ้นในสรวงใหญ่พันสรวงคือท้องฟ้า อันมีรอยหย้าฝรั่น ที่ประดับบนหน้าของหญิงสาวคือทศ อันเป็นดวงประทีปในเรื่อนคือโลกทั้งสิ้น อุทัยแล้ว ไดยืนคำของนายสารถิที่จอมนรชนส่งไปเรียนให้ทราบด้วยคำว่ “รธมาขอร้บขอพระคุณเจ้าโปรดขึ้นรถเถิด” แล้วส่งนายสารถิไปด้วยคำว่ “พวกอาตมภาพจะไม่ขึ้นรถ จงไปเถิด พวกอาตมภาพจะไปภายหลังท่าน” แล้วเหาะขึ้นท้องฟ้าไปลง ณ ปฐมเจดีย์สถาน ริมฝั่งแม่น้ำกัมปะ อันมีถ้องแถวคลื่นระลอกใหญ่ที่สั่นกระเพื่อมด้วยหม้อคือนมของหญิงสาวชาวลังกาผู้หลงไหลขัดสืออยู่เนืองๆ มีเสียงดังแข็งแซ่ของฝูงหงส์ที่ทะเลาะกันในเวลาแมวเมาที่ฝั่ง ในปุรัตถิมทิศ (ทิศตะวันออกเฉียง) แห่งเมืองอนูราชปุระ (MBV.120)

นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์ยังได้พรรณนาถึงบรรยากาศในเมืองอนูราชปุระอันอุดมสมบูรณ์หนาแน่นด้วยวัตถุสิ่งของ ดังความว่

พระนคร (อนุราชบุรี) อันคล้ายหมุยยอดเขาไกลาส เพราะปราสาทหลายแห่ง มีสีชาวด้วยปูนขาวใหม่ อันคล้ายเทือกเขาคันธมาทน์ เพราะร้านขายของหอมมีไม้จันทร์ กฤษณา ไม้เทพทาโร และการบูร เป็นต้น อันเปรียบเสมือนวสันตฤดูโดยอาการทุกอย่าง เพราะร้านขายดอกไม้มีดอกบัวสาย มะลิซ้อน มะลิ และจัมปาเป็นต้น อันเหมือนต้นกัลปพฤกษ์ เพราะร้านขายผ้ามีผ้าเมืองจีน ผ้าคากรอง และผ้าไหม เป็นต้น อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนชาติ เพราะร้านขายอัญมณีมีแก้วมณี ทอง เงิน และแก้วมุกดาเป็นต้น เป็นเมืองเที่ยวไปของช่าง ม้า ทหาร ชาย และหญิงเป็นประจำ เป็นเมืองช่องเสฟของคนที่ผู้มีสันดานหมดจดจากมลทินคือบาปที่ชำระด้วยน้ำคือบุญ อันประดับด้วยโตรณะ ธงชัย ต้นกล้วย และทิวแถวหมอน้ำอย่างวิจิตรและประดับตกแต่งถนนหลายสายด้วยทรายสีขาวยุติธรรมอันระยิบระยับ เป็นเมืองพลุกพล่าน ประหนึ่งเกษียรสมุทรถูกตีด้วยไม้คนนม แล้วเชิญสู่พระราชวังชั้นใน อันเป็นสถานที่เที่ยวสัจจของนางราชกัญญาผู้เปรียบด้วยนางสุรกัญญาที่ประดับตกแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่างและเพียบพร้อมสันหัตถ์ในลีลาการพ้อนรำ อันงามโสภิตด้วยเครื่องบริหารนาขนิด ทรงให้นั่งบนอาสนะอันเลอเลิศที่ปูลาดไว้อย่างสวยงามภายในเศวตฉัตรที่ตกแต่งด้วยดอกไม้ทอง ทรงประเคนกระยาหารอันพิเศษปราณีตด้วยพระหัตถ์ให้สำราญแล้ว (ท้าวเธอ) ทรงแวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์แล้วประทับนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ (MBV.120-121)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เล่าว่าเมืองอนุราชบุรีมีลักษณะคล้ายเขาไกลาส มีสีชาวมืดเหมือนเขาคันธมาทน์ ในเมืองคึกคักด้วยร้านขายของ เช่น ร้านขายของหอม ร้านขายดอกไม้ ร้านขายผ้า และร้านขายอัญมณี เป็นเมืองของคนดี บ้านเมืองประดับด้วยโตรณะ ธงชัย ต้นกล้วย และทิวแถวหมอน้ำอย่างวิจิตร และถนนหนทางประดับด้วยทรายสีขาวยุติธรรมระยิบระยับ มีเสียงดังจอบแจและมีนางสนมสัจจจรไปมาไม่ขาดสาย

นอกจากนี้เมืองอนุราชบุรียังได้ชื่อว่าเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ เพราะแวดล้อมไปด้วยศาสนสถานจำนวนมาก ตัวเมืองล้อมรอบด้วยแนวกำแพง นอกแนวกำแพงเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่กระจายตัวรอบๆ อาทิ มหาวิหาร เซตวันวิหาร อภัยคีรีวิหาร ทักขินาวิหาร และมีริสวัฏฏวิหาร ถัดออกไปเป็นที่ตั้งของชุมชนและอ่างเก็บน้ำ วงนอกสุดเป็นแนวป่าและกลุ่มศาสนสถานประเภทวัดป่า (รุ่งโรจน์ธรรมรุ่งเรือง, 2556: 36)

4.3.1.7 ท่าชมพุกุลปฏัญนะ บ้านของตวักกพราหมณ์ ภูปาราม อีสสรสมณราม ปฐุมเจติยสถาน เจติยบรรพต บ้านกาจรคามแห่งโรหนชนบท และบ้านจันทนคามแห่งโรหน ชนบท

มหาโพธิ์วังสะได้ระบุถึงสถานที่ปลูกหน่อต้นพระโพธิ์ที่เกิดจากการแสดง
ปาฏิหาริย์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งได้ระบุสถานที่ปลูกไว้ 8 แห่ง คือ ท่าชมพุกุลปฏัญนะ บ้านของ
ตวักกพราหมณ์ ภูปาราม อีสสรสมณราม ปฐุมเจติยสถาน เจติยบรรพต บ้านกาจรคามแห่งโรหน
ชนบท และบ้านจันทนคามแห่งโรหนชนบท ดังความว่า

พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นความอัศจรรย์นั้นแล้ว ทรงบูชาต้นโพธิ์อ่อน
8 ต้นเหล่านั้นด้วยเศวตฉัตร แล้วถวายการอภิเษกด้วยสังข์ 3 รอย ทรงทำการบูชา
แล้วฯ บรรดาหน่อต้นโพธิ์เหล่านั้น ประชาชนปลูกต้นโพธิ์ต้นหนึ่งไว้ที่ทำชื่อชมพุกุล
ปฏัญนะ ในโอกาสที่มหาโพธิ์พฤกษ์ประดิษฐานอยู่ในคราวที่มหาโพธิ์พฤกษ์มาถึง
ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่บ้านของตวักกพราหมณ์ ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่ภูปาราม ต้นหนึ่งได้
ปลูกไว้ที่อีสสรสมณราม²⁸² ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่พระปฐุมเจติยสถาน ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้
ที่เจติยบรรพต ต้นหนึ่งได้ปลูกไว้ที่บ้านกาจรคามแห่งโรหนชนบท อีกต้นหนึ่งได้
ปลูกไว้ที่บ้านจันทนคามในโรหนชนบทนั้นนั่นเองฯ ก็ถัดจากนั้น เมื่อหน่อต้นโพธิ์ 32
ต้นอันเกิดจากเหง้าผลสุก 4 ผลนอกนี้ ได้ประดิษฐานแล้วในวิหารในระยะ 1 โยชน์ฯ
เพื่อประโยชน์สุขแก่อกุล แก่ชนชาวเกาะโดยรอบฯ (MBV.161)

ในปัจจุบันศูนย์วัฒนธรรมพระพุทธศาสนาของศรีลังกา (Buddhist Cultural Center)
สามารถสืบทราบได้ว่าหน่อพระศรีมหาโพธิ์ทั้ง 8 หน่อได้ประดิษฐานอยู่ในสถานที่เหล่านี้บนเกาะลังกา
คือ 1. ตัมบูลโตตะ 2. หมู่บ้านพราหมณ์ตวักกกะ 3. กาสูปศิริวิหาร 4. ภูปาราม 5. ปฐุมสถูป 6. สันตะ
ศิริยะ 7. กตรคามะ และ 8. สาตุนคามะ (Wimalajothi, 2000: 76-77, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่ม
ประสิทธิ์, 2555: 142)

²⁸² ชาวสิงหลเรียกว่าอิสุมุณีสร้างไว้สำหรับพระที่มาจากตระกูลสูง (ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, 2551: 21)

4.4 สารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

4.4.1 สังคม

สังคม คือ คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบ กฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน เช่น สังคมชนบท (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1199) มหาโพธิ์วังสะบันทีก สารัตถะทางด้านสังคมไว้หลากหลายประการ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะสังคมที่ปรากฏเด่นชัดในมหาโพธิ์วังสะ 3 ประการ ได้แก่ (1) ชนชั้นทางสังคม (2) อาชีพ และ (3) หญิงม่าย ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

4.4.1.1 ชนชั้นทางสังคม

ก่อนที่พุทธศาสนาจะเป็นที่เคารพนับถือในลังกา สภาพทางสังคมในลังกาได้รับอิทธิพลจากอินเดียเป็นหลัก ดังปรากฏตำนานในมหาวงศ์ที่กล่าวถึงเจ้าชายวิชัยจากอินเดียล่องเรือมาสถาปนาเมืองบนเกาะลังกาเป็นครั้งแรก สภาพทางสังคมในลังกาจึงได้รับการสืบทอดแนวคิดเรื่องระบบวรรณะจากอินเดียและกลายเป็นรูปแบบชนชั้นทางสังคมของลังกา ซึ่งปรากฏการเรียกว่าชั้นของบุคคล 4 ได้แก่ กษัตริย์ผู้ปกครอง พราหมณ์ผู้มีการศึกษา แพศย์ผู้เป็นชวานาหรือคนเลี้ยงโค และจัณฑาลผู้รับใช้ทำงานเล็กๆ น้อยๆ (ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, 2551: 15)

ในหัวข้อชนชั้นทางสังคมที่ปรากฏในมหาโพธิ์วังสะนี้ ผู้วิจัยพบว่าชนชั้นทางสังคมแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ (1) กษัตริย์ (2) เสนาอำมาตย์ (3) นักบวช และ (4) ประชาชน มีดังต่อไปนี้

4.4.1.1.1 กษัตริย์

พระมหากษัตริย์กล่าวคือ ผู้เป็นประมุขของแผ่นดิน ผู้ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองประเทศจากข้าศึกศัตรูหมู่ปัจเจกมิตร ผู้บำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่อาณาประชาราษฎร์ อีกทั้งพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ดำรงอยู่ในฐานะสมมติเทพที่ประชาชนทุกคนให้ความเคารพยำเกรง ดังตัวอย่างเช่น พระเจ้าอโศกมหาราชผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินในชมพูทวีป พระเจ้าเวทวานัมปิยติสสะผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินในลังกาทวีป เป็นต้น ดังความว่า

ถัดจากพระเจ้าวิชัยนั้น พระเจ้าปณทิวาสเทวราชา ผู้เป็นพระโอรสของพระราชธิดาพระเจ้ามัททราชซึ่งเป็นพระมเหสีผู้ประเสริฐของพระเจ้าสมิตตะผู้เป็น

พระภาดา (น้อง) ของพระเจ้าวิชัยผู้ทำนางศากยะชื่อว่าภัททัจจานาให้เป็นพระอัครมเหสีแล้วถือเอาการอภิเษกไว้ในลังกา ผู้นำมาจากสีหบุรี ผู้สืบเชื้อสายแต่สีหวงศ์ฯ พระเจ้าอภัยเป็นพระโอรสของพระเจ้าปณทุवासเทวราชานั้นฯ **พระเจ้าคณติสสะ** เป็นพระภาดาของพระเจ้าอภัยนั้นฯ **พระเจ้าปณทุกาภัย** เป็นพระนัดดาของท้าวเธอ ผู้ประสูติจากพระเจ้าทีฆคามณีผู้ศากยบุตร ผู้สถาปนาอนูราธบุรีอันเป็นที่อยู่ของสาธุน (คนตี)ฯ โดยกาลล่วงไปแห่งพระเจ้ากรุงลังกาเหล่านั้นคือ **เจ้ามกุฏีวราช** ผู้ประสูติจากนางสุวรรณपालีผู้งดามเลอลิศ ผู้สถาปนาพระราชอุทยานมหาเมฆวัน **พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ** ผู้มีพระชาติกำเนิดในชาติตติยวงศ์อันไม่เจือปน ของเจ้ามกุฏีวราชนั้น ในพิธิมงคลอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงมีขุมทรัพย์หลากล้วนด้วยอัญมณีหลายชนิดผุดขึ้นพร้อมกันจากแผ่นดิน มีรัตนชาติมากมายหลายชนิดในมหาสมุทรผุดขึ้นที่ริมชายหาด มีลำไม้ไผ่ 3 ลำคือ ลำไม้เถา ลำดอกไม้ และลำสุกุนชาติหลายชนิดมีสีทองเหลืองอร่ามขนาดเท่าปฏักกรซึ่งเกิดขึ้นเองที่กอไผ่ที่เชิงเขาตบรรพต มีลูกแก้วมุกดา คือ แก้วมุกดารูปช้าง แก้วมุกดารูปม้า แก้วมุกดารูปรถ แก้วมุกดารูปมะขามป้อม แก้วมุกดารูปผลไม้กุ่ม แก้วมุกดารูปกำไล แก้วมุกดารูปแหวน และแก้วมุกดาทั่วไปซึ่งผุดขึ้นริมฝั่งสาคร ทรงมีดวงใจของชนผู้เป็นข้าศึกที่ไม่ร้าวฉาน เพราะพระนาม มีอาณาประชาราษฎร์ทั้งในประเทศและต่างประเทศที่โน้มลงด้วยความรักใคร่คือความภักดี ทรงเป็นผู้อภิเษกเป็นครั้งที่สองด้วยแพอันประเสริฐที่พระเจ้าอโศกมหาราชโปรดให้พระราชทาน แล้วปกครองเมืองลังกา อันไม่เป็นที่ติเตียนของโลก อันปราศจากภัย ความโศก และความสงสัยฯ (MBV.112-113)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงชนชั้นกษัตริย์ในลังกาที่สืบสายสันตติวงศ์มาตามลำดับนับตั้งแต่พระเจ้าวิชัยผู้สถาปนาเมืองลังกาขึ้นเป็นครั้งแรก ถัดมาจึงเป็นพระเจ้าปณทุवासเทวราชา พระเจ้าอภัยผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าปณทุवासเทวราชา พระเจ้าคณติสสะผู้เป็นพระภาดาของพระเจ้าอภัย พระเจ้าปณทุกาภัยผู้เป็นพระนัดดาของพระเจ้าอภัย จากนั้นจึงเป็นพระเจ้ามกุฏีวราช และถัดมาเป็นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้ามกุฏีวราช

4.4.1.1.2. เสนาอำมาตย์

เสนาอำมาตย์กล่าวคือ ผู้เป็นข้าราชการทำหน้าที่สนองงาน ถวายการรับใช้พระมหากษัตริย์ในทุกรูปแบบ อีกทั้งทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาว่าราชการงานแผ่นดิน ร่วมกับพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

ในกาลก่อนแต่ใน วันที่ท่านพระมหามหินทเถระผู้เป็นจอมแห่งสมณะรับ เฉพาะอุทยาน พระอนุลาเทวี เสด็จไปยังอุทยานมหาเมฆวัน ได้สดับธรรมแล้ว บรรลุผลที่สองพร้อมกับนางก้านัล 500 นาง มีพระประสงค์จะผนวชจึงกราบทูล เนื้อความนั้นแก่พระราชาฯ พระราชา ครั้นสดับถ้อยคำของพระนางแล้ว ตรัสว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระอนุลาเทวีพร้อมทั้งบริษัท มีความประสงค์จะบวช ขอ พระคุณเจ้าจงบวชให้พระนางเถิด” เมื่อพระเถระ ทูลว่า “ดูกรรมหาบพิตร การบวช ให้มาตุคามไม่เหมาะแก่พวกอาตมภาพ แต่ในเมืองปาดลีสบุตรมีภิกษุณีผู้มีสุตะมาก นามว่าสังฆมิตตา ผู้เป็นน้องสาวของอาตมภาพ ดูกรรมหาบพิตร ก็ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ทั้ง ๓ พระองค์ได้ประดิษฐานในเกาะนี้ แล้ว ต้นพระศรีมหาโพธิ์อันเปล่งขำยรัศมีใหม่ๆ แม้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแห่งเรา ทั้งหลายก็ควรประดิษฐานในเกาะนี้ เพราะเหตุนี้ พระองค์พึงส่งพระราชสาสน์แก่ พระสหายของพระองค์ พระเถรีนั้นจักบวชให้พระนางโดยประการที่พระสังฆมิตตาจะพึงอัญเชิญกิ่งใหญ่เบื้องขวาจากต้นมหาโพธิ์ฤกษ์มา” ทรงรับคำพระเถระว่า “ขอรับ พระคุณเจ้า” วันหนึ่งในพรรษา (พระราชา) ทรงประทับนั่งในสำนักของพระ เถระ ทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์ทั้งหมด แล้วตรัสเรียกอำมาตย์แก้ว ผู้เป็นหลาน ของพระองค์นามว่าอริฏฐะ ได้ตรัสว่า “แน่พ้อ เธอจักอาจเพื่อจะไปยังสำนักของ พระเจ้าธรรมมาโคกราชผู้เป็นพระสหายของเรา แล้วนิมนต์พระแม่เจ้าสังฆมิตตาเถรี มาพร้อมกับต้นพระศรีมหาโพธิ์หรือ” เมื่ออำมาตย์กราบทูลว่า “ข้าพระองค์จักอาจ (เพื่อจะไปยังสำนักของพระเจ้าธรรมมาโคก) พะยะคะ หากว่าพระองค์ทรงอนุญาตให้ ข้าพระองค์บวช” ทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า “ไปเถิดพ้อ เจ้านิมนต์พระเถรีมาแล้ว จงบวชเถิดฯ (MBV.144-145)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงพระเจ้าเววานัมปิยติสสะทรงปรึกษาราชการกับ อริฏฐะผู้อำมาตย์แก้วผู้มีศักดิ์เป็นพระนัดดาของพระองค์ และทรงมอบหมายราชการแผ่นดินให้อริฏฐะอำมาตย์นำราชสาสน์ไปทูลเฝ้าพระเจ้าอโศกมหาราชที่ชมพูทวีป

4.4.1.1.3 สมณะ-นักบวช

สมณะ-นักบวชกล่าวคือ ผู้อุทิศตนสละเสียดจากทางโลก โดยนักบวชในลังกานั้นมีมากมายหลายประเภท ดังปรากฏหลักฐานในมหาวงศ์ที่กล่าวถึงพวกนักบวชในศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีเทวาลัยตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของทิวาสพราหมณ์ หรือลัทธิของพวกทมิฬผู้นับถือลัทธิทกสุทธิ (ลัทธิที่เชื่อว่าคนจะบริสุทธิ์ได้ด้วยน้ำ) (มหา. 15/205, 208) และที่สำคัญที่สุดกล่าวคือ นักบวชในพุทธศาสนา นำโดยพระมหินทเถระและคณะผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระศาสนาของพระพุทธเจ้าในลังกาจนท้ายที่สุดเกาะลังกาได้กลายเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนามาตราบเท่าปัจจุบันนี้ ดังความว่า

แม้ในวันที่สาม (พระมหินทเถระ) ฉัน (ภักตอาหาร) ในพระราชนิเวศน์ แล้วแสดงอาสีวิโสปมสูตรในพระราชอุทยานนั้นวันนั้นเอง ทำให้บุรุษจำนวน 1,000 คน บรรลุธรรมภูมิสมัย (การบรรลุธรรม) แล้วเข้าไปสู่มหาเมฆวันๆ วันนั้น พระราชาเสด็จไปยังมหาเมฆวัน ไหว้พระเถระ ตรัสถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระพุทธศาสนาตั้งมั่นแล้วในเกาะนี้หรือหนอแล” เมื่อพระเถระทูลว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระพุทธศาสนายังไม่ตั้งมั่น” ตรัสแล้วว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เมื่อไรพระพุทธศาสนานั้นจักตั้งมั่น” เมื่อพระเถระทูลว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร ก็ในกาลใด สีม่าจักเป็นอันผูกไว้เพื่อเขตแดนของพระบรมศาสดาในเกาะนี้ เพื่อประโยชน์แก่สังฆกรรมมีอุโบสถ ปวารณา และอุปสัมปทาเป็นต้น ในกาลนั้น พระศาสนาจักตั้งมั่น” ตรัสว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เราจักอยู่ในภายในอาณาเขตของพระพุทธเจ้า ขอพระคุณท่าน จงทำพระนครไว้ภายในแล้วผูกสีมาโดยเร็วเถิด” เมื่อพระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ขอพระองค์โปรดทราบที่ตั้งเป็นที่ไปแห่งสีมาเถิด” ทรงรับแล้วว่า “ดีละ ท่านผู้เจริญ” แล้วจึงเสด็จเข้าไปยังพระนครฯ (MBV.133-134)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงการเผยแพร่พระศาสนาของพระมหินทเถระในวันที่สามหลังจากการเดินทางมาถึงเกาะลังกา ในครั้งนี้พระเถระได้แสดงอาสิวิโสภมสูตรในพระราชอุทยานนั้นวันซึ่งทำให้ผู้คนจำนวนมากถึง 1,000 คนได้บรรลุธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จากนั้นพระราชตราสั่งถามถึงความตั้งมั่นแห่งพระศาสนาบนเกาะลังกา และพระเถระถวายพระพรว่าพระศาสนาจะตั้งมั่นก็ต่อเมื่อได้ผูกสีมาบนเกาะลังกา จากนั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะจึงโปรดให้พระเถระผูกสีมาบนเกาะลังกาขึ้นเป็นเหตุให้พุทธศาสนาหยั่งรากลึกลงในลังกาทวีปตราบเท่าทุกวันนี้

4.4.1.1.4. ประชาชนพลเมือง

ประชาชนกล่าวคือ ผู้เป็นพลเมืองที่ดีของสังคมรวมไปถึงประกอบสัมมาชีพเลี้ยงตนและครอบครัว และเสียภาษีอากรแก่พระราชารักษาเพื่อบำรุงประเทศ ส่วนในมหาโพธิวงศากล่าวถึงประชาชนจำนวนมากที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งไปลังกาทวีปเพื่อทำหน้าที่พิทักษ์รักษาหน่อพระศรีมหาโพธิ์โดยเฉพาะ ดังความว่า

ครั้งนั้น พระเจ้าธรรมมาศกราชทรงนิมนต์พระนางสังฆมิตตาเถรีผู้ได้อภิญญา 6 ผู้พระธิดาของพระองค์ แล้วตรัสว่า “ข้าแต่แม่เจ้า บัดนี้ขอให้ลูกรับเอามหาโพธิพฤกษ์ไปลังกาทวีปด้วยเถิด” ทรงให้เรียกหาวิฐุรินทนาคราช แล้วตรัสว่า “เจ้าพร้อมด้วยบริวารจงบริบาลมหาโพธิพฤกษ์เถิด” ทรงเชิญตระกูลเทวดา 18 แล้วตรัสว่า “พวกเจ้าพร้อมด้วยบริวารทั้งหลายจงอารักขามหาโพธิพฤกษ์โดยรอบเถิด” ทรงพระราชทานตระกูลษัตริย์ 8 ตระกูลเศรษฐี 8 ตระกูลพราหมณ์ 8 ตระกูลกระฎุมพี 8 ตระกูลพ่อค้า 8 ตระกูลนายขมังธนู 8 ตระกูลเสือดาว 8 ตระกูลชาวกาลิงคะ 8 ตระกูลช่างกลบ 8 ตระกูลมหาดเล็ก 8 ตระกูลช่างทอหูก 8 ตระกูลช่างหม้อ 8 ตระกูลช่างประดับดอกไม้ 8 ตระกูลช่างเครื่องหอม 8 ตระกูลช่างเย็บ 8 ตระกูลพ่อครัว 8 ตระกูลช่างเหล็ก 8 ตระกูลช่างโลหะ 8 ตระกูลช่างทอง 8 ตระกูลช่างไม้ 8 ตระกูลช่างวาดเขียน 8 ตระกูลช่างเครื่องดนตรี 8 ตระกูลช่างทำร่ม 8 และตระกูลดูแลอุทยาน 8...(MBV.153-154)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงประชาชนพลเมืองซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกันที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งไปยังลัทธิวิปเพื่อให้ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองต้นพระศรีมหาโพธิ์ นอกจากนี้ ในมหาโพธิ์วังสะยังกล่าวถึงบ้านส่วยในลังกา เช่น วีรพาหุชนบท โมริยชนบท เป็นต้นซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเก็บภาษีจากประชาชนเพื่อบำรุงบ้านเมือง อาจกล่าวได้ว่าสังคมลังกาในสมัยนั้นเป็นรัฐโบราณที่มีการขยายถิ่นฐานออกไปอย่างกว้างใหญ่

จากที่กล่าวมาแล้วนั้น มหาโพธิ์วังสะได้แสดงให้เห็นถึงชนชั้นทางสังคมลังกาใน 4 ระดับ กล่าวคือ กษัตริย์ เสนาอำมาตย์ นักบวช และประชาชน ซึ่งอาจเป็นภาพสะท้อนชนชั้นทางสังคมชาวลังกาในขณะนั้น แม้ในปัจจุบันประเทศศรีลังกาจะไม่มีวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์ตามแบบอินเดียแล้วก็ตาม แต่วรรณะที่สูงสุดของลังกาเรียกว่าวรรณะโคอิคาม (วรรณะเกษตร) ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ โดยวรรณะนี้มีบทบาทสำคัญทางการเมืองโดยนายกรัฐมนตรีนายกรัฐมนตรีและประธานาธิบดีเกือบทุกคนในศรีลังกามาจากวรรณะโคอิคามเกือบทั้งหมด (พรธีรา ศรีพัฒนธาดากุล และรสมาลิน ศิริกาญจนพงศ์, 2555: 65-66)

4.4.1.2 อาชีพ

อาชีพกล่าวคือ ความเป็นอยู่ของประชาชนในการขวนขวายหาเลี้ยงชีวิตและครอบครัว อาชีพหลักที่ปรากฏในมหาโพธิ์วังสะกล่าวคือ อาชีพค้าขาย ดังความว่า

...พระนคร (เมืองอนูราชปุระ) อันคล้ายหมู่ยอดเขาไกลาส เพราะปราสาทหลายแห่งมีสีขาวด้วยปูนขาวใหม่ อันคล้ายเทือกเขาคันธมาทน์ เพราะร้านขายของหอมมีไม้จันทร์ กฤษณา ไม้เทพทาโร และการบูร เป็นต้น อันเปรียบเสมือนวสันตฤดูโดยอาการทุกอย่าง เพราะร้านขายดอกไม้มีดอกบัวสาย มะลิซ้อน มะลิ และจัมปา เป็นต้น อันเหมือนต้นกล้วยพฤกษ์ เพราะร้านขายผ้ามีผ้าเมืองจีน ผ้าคากรอง และผ้าไหม เป็นต้น อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนชาติ เพราะร้านขายอัญมณีมีแก้วมณี ทอง เงิน และแก้วมุกดา เป็นต้น เป็นเมืองเที่ยวไปของช้าง ม้า ทหาร ชาย และหญิงเป็นประจำ เป็นเมืองช่องเสพของคนผู้มีสันดานหมดจดจากมลทินคือบาปที่ชำระด้วยน้ำคือบุญ อันประดับด้วยไตรณะ ธงชัย ต้นกล้วย และทิวแถวหม้อน้ำอย่างวิจิตรและประดับตกแต่งถนนหลายสายด้วยทรายสีขาวบริสุทธิ์อันระยิบระยับ เป็นเมืองพลุกพล่านประหนึ่งเกษียรสมุทรถูกตีด้วยไม้คนนม แล้วเชิญสู่พระราชวังชั้นใน

อันเป็นสถานที่เที่ยวสัญจรของนางราชกัญญาผู้เปรียบด้วยนางสุรกัญญาที่ประดับ ตกแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่างและเพียบพร้อมสันตติในลีลาการพ้อนรำ อันงาม โสภิตด้วยเครื่องบริหรานานาชนิด ทรงให้นั่งบนอาสนะอันเลอเลิศที่ปูลาดไว้อย่าง สวยงามภายในเศวตฉัตรที่ตกแต่งด้วยดอกไม้ทอง ทรงประเคนกระยาหารอันพิเศษ ปราณีตด้วยพระหัตถ์ให้สำราญแล้ว (ท้าวเธอ) ทรงแวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์แล้ว ประทับนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ...(MBV.120-121)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงอาชีพค้าขายที่อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นอาชีพหลัก ของชาวลังกาในสมัยนั้น ส่วนสินค้าที่ประชาชนนำมาขายที่ปรากฏการกล่าวถึงในมหาโศทวิงสะ ได้แก่ ร้านขายของหอมมีสินค้า เช่น ไม้จันทน์ กฤษณา ไม้เทพทาโร และการบูร เป็นต้น ร้านขายดอกไม้มี สินค้า เช่น ดอกบัวสาย มะลิซ้อน มะลิ และจัมปา เป็นต้น ร้านขายผ้ามีสินค้า เช่น ผ้าเมืองจีน ผ้าคา กรอง และผ้าไหม เป็นต้น และร้านขายอัญมณีมีสินค้า เช่น แก้วมณี ทอง เงิน และแก้วมุกดา เป็นต้น สินค้าเหล่านี้ที่ชาวเมืองนำมาค้าขายอาจเป็นภาพสะท้อนสังคมอาชีพค้าขายของชาวเมืองอนูราธปุระ ในสมัยนั้น โดยเฉพาะผ้าเมืองจีนที่เป็นสินค้านำเข้าซึ่งสะท้อนให้เห็นสถานะของลังกาที่เป็นเมืองท่า สำหรับแลกเปลี่ยนสินค้า

4.4.1.3. หอญม่าย

หอญม่าย คือ หอญที่มีสามีแล้วแต่ภายหลังสามีตายหรือหย่าร้าง กันไป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 927) นอกจากนี้ยังมีอีกหลายสาเหตุปัจจัยที่ทำให้ผู้หอญกลายเป็น หอญม่าย เช่น สามีหาย บวชพระ ไร้สมรรถภาพ หรือถูกลดชั้นวรรณะ (กาญจณี ละอองศรี, 2559: 295) เหตุผลดังกล่าวจึงทำให้สตรีที่ไร้สามีกลายเป็นหอญม่าย ในสังคมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีพิธีหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันในหมู่สตรีชนชั้นสูงกล่าวคือ พิธีสตี²⁸³ซึ่งเริ่มแพร่หลายขึ้นในสมัยหลัง ฤคเวทหรือพระเวทตอนปลาย พิธีดังกล่าวเป็นการเผาตัวตายของหอญม่ายที่กระทำขึ้นในเวลาเผาศพ สามี (ปริชา ช่างขวัญยืน, 2559: 157) แม้ในมหาโศทวิงสะไม่ได้ระบุถึงพิธีสตีเอาไว้ หากแต่ผู้ประพันธ์ ได้กล่าวถึงวิถีปฏิบัติตนของพระนางโยธราซึ่งเคยเป็นพระราชชายาของเจ้าชายลิทัตถะแล้วใน ภายหลังพระราชสวามีของพระนางได้เสด็จหนีออกผนวชจนบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นชะตากรรม

²⁸³ คำว่า สตี มาจาก อส ธาตุ แปลว่า “เป็น” คำว่า สตี เป็นคำนามเพศชาย หมายถึง ความจริง ความ ซื่อสัตย์ สตี เป็นคำนามเพศหญิง หมายถึง หอญดี หอญผู้ซื่อสัตย์ (ปริชา ช่างขวัญยืน, 2559: 154)

ของพระนางจึงดำรงอยู่ในสถานะความเป็นหญิงม่ายตามสังคมในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมหาโพธิ์วังสะได้พรรณนาความทุกข์ระทมของพระนางเอาไว้ ดังความว่า

ลำดับนั้น พระราชาได้กราบทูลแต่พระผู้พระภาคเจ้าว่า “ดูกรโอรสผู้ประเสริฐ นางยโสธราณี เป็นผู้อาดูรในความว่างเปล่าเพื่อพระองค์ ไม่ไถ่ทาน้ำครั่งประหนึ่งพระอาทิตย์สาดแสงอ่อน ที่ฝ่าเท้าทั้งสอง (เหมือน) ฝักบัวแดง ไม่สวมใส่กำไลข้อเท้าแก้วมณีอันเป็นของตนซึ่งกระทบกันแห่งเสียงในสระดอกไม้เพราะการสัมผัสดอกบงกชคือเท้า ไม่สวมใส่สายเข็มขัด ไม่วาด (รอย) คลื่น (ที่เท้า) ด้วยกฤษณาคำ โคลน และใบไม้ที่นิ่มอันหนักจากส่วนกลางของหน้า ไม่ทรงไว้ซึ่งลวดลายบนหน้าผาก อันเป็นรอยแต้ม (ติลก) ด้วยหยดน้ำอันรุ่งโรจน์ดงาม อันประดับประดาด้วยปิ่น ผู้คล้ายกับท้องฟ้าที่ว่างเปล่าจากหมุ่ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวเพราะปราศจากสร้อยไข่มุกอันเป็นเครื่องประดับพระศอกและตุ้มหู ผู้มีใจระทมทุกข์ (เหมือน) เสียงในสงคราม ทรงสำคัญกบิลบุรีและศากยชนบททั้งสิ้น ประหนึ่งว่าเมืองที่ว่างเปล่า ผู้ไม่ประดับแม้แต่ด้วยเถาว์ลัยในป่าอันมีดอกสีขาวยโพลน ผู้ถูกเวทนาบีบคั้น ผู้ไม่กระพริบดวงตาแม้มีละอองดอกไม้อันลมพัดมาอย่างแผ่วเบา ทรงหลังพระอัสสุชลอยู่ ผู้ไม่ประพรมแม้แต่ด้วยละอองน้ำจากสระในสวนที่กระเซ็นไปด้วยลมปีกของหงส์ ผู้มีเถาว์ลัยคือร่างกายที่เปียกชุ่ม ผู้ไม่ขึ้นไปสู่ชิงช้าคือคลื่นระลอกใหญ่ในสระบัวคือที่ประทับประหนึ่งหงส์ ผู้มีร่างกายสั่นเทิ้มทั้งตัวแม้ไม่มีฝูงผึ้งสีเทาเพราะละอองดอกไม้ทำร้าย มีแต่ความหวาดหวั่นเกิดขึ้น แล้วสมათานวัตรของเธอ และเป็นผู้โดดเดี่ยวเหมือนนกจักรวาก จะรักษาชีวิตได้อย่างไรเล่าฯ (MBV.42-43)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงวิถีปฏิบัติของพระนางยโสธราผู้เป็นสตรีชนชั้นสูงในราชสำนักและเป็นหญิงม่าย ซึ่งวิถีปฏิบัติของพระนางมีดังนี้คือ ไม่ไถ่ทาน้ำครั่ง ไม่สวมกำไลข้อเท้าแก้วมณี ไม่สวมสายเข็มขัด ไม่เขียนรอยคลื่นที่เท้าจากกฤษณาคำ โคลน และใบไม้ที่นิ่ม²⁸⁴ ไม่แต้มรอยจุดสีแดงกลางหน้าผาก ไม่ประดับสร้อยไข่มุกและตุ้มหู ไม่ประดับด้วยเถาว์ลัยในป่า ไม่กระพริบพระเนตร ทรงพระก้นแสงตลอดเวลา ซึ่งมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของหญิงม่ายในสังคมอินเดียที่ถือว่าหญิง

²⁸⁴ ในฤตสังหารกกล่าวว่าผู้หญิงนิยมทาผิวด้วยผงจากหญ้าฝรั่น อบรมด้วยไม้กฤษณา และเขียนใบหน้าเป็นลวดลายในฤดูหนาว (ชาวโรหมัน วัลเลเมธี, 2549: 48)

มาเป็นตัวเสียดสำหรับทุกคน ผู้คนต้องการให้หญิงม่ายบวช นอนกับพื้น กินอาหารพื้นๆ พอประทังชีวิต ไม่มีน้ำผึ้ง เนื้อสัตว์ เหล้าหรือแม่กระทั่งเกลือ ห้ามใส่เครื่องประดับหรือเสื้อผ้ามีสีสันทัน และห้ามใช้เครื่องหอม (กาลยาณี ละอองศรี, 2559: 295) นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับเหตุการณ์ในฤดูสังหารที่วิกกล่าวถึงหญิงที่พลัดพรากจากคนรักกล่าวคือหญิงที่ต้องพลัดพรากจากคนรักใช้ชีวิตอย่างสิ้นหวัง ร้องไห้คร่ำครวญ ไม่สวมเครื่องประดับ ไม่ใช้เครื่องสำอาง และไม่สวมพวงมาลัย (ชวโรจน์ วัลย์เมธิ, 2549: 47) วิถีปฏิบัติเหล่านี้ของพระนางโยโสธราอาจเป็นภาพสะท้อนสังคมของหญิงม่ายที่ปรากฏในสังคมลังกาขณะนั้นก็ว่าได้

4.4.2 วัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือ วิถีหรือดำเนินแห่งชีวิตของชุมชนหมู่หนึ่งซึ่งอยู่รวมกันในที่หนึ่งหรือประเทศหนึ่ง (เสถียรโกเศศ, 2514: 9) หรือสิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ หรือว่าวิถีชีวิตของหมู่คณะ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1103) ดังนั้น วัฒนธรรมจึงนับว่าเป็นอารยวิถีที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการประกอบกิจกรรมของผู้คนในสังคมนั้นๆ

ส่วนในมหาโพธิ์วังสะบันที่กวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นหลัก เพราะสังคมในลังกาขณะนั้นนับถือศาสนาพุทธ ผู้วิจัยพบวัฒนธรรมที่โดดเด่น 2 ประการ คือ (1) การต้อนรับพระมหินทเถระและพระสงฆ์ (2) การร่ายรำของนางสนม และ (3) เครื่องดุริยดนตรี มีดังนี้

4.4.2.1 การต้อนรับพระมหินทเถระและพระสงฆ์

การต้อนรับเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของมนุษย์นับว่าเป็นการแสดงออกถึงมิตรภาพแก่ผู้มาเยือน ในมหาโพธิ์วังสะได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมิตรไมตรีในสังคมของชาวลังกา โดยเฉพาะฝ่ายราชสำนักส่งสารตีไปรับคณะของพระมหินทเถระ อีกทั้งประดับตกแต่งพระนครอย่างยิ่งใหญ่ ดังความว่า

ฝ่ายพระราชฯ ครั้นส่งนายสารตีไปแล้ว รับสั่งให้ตกแต่งพระนคร แล้วให้จัดมณฑปอย่างสวยงามอย่างยิ่ง อันห้อยระย้าด้วยพวงของหอมและพวงดอกไม้ มีเพดานขจิตด้วยดาราทอง แก้วมณี และเงิน ประหนึ่งสลัดดอกอยู่ เติร์ดาชด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมหลายชนิดนับไม่ถ้วน ในพระราชนิเวศน์ชั้นในเท่านั้น เพราะเปี่ยมด้วยความปรารถนาของนางกำนัลในพระราชวังชั้นใน ตรงกลางของมณฑปนั้น ได้ปู

ลาดอาสนะซึ่งสว่างไสวรุ่งเรืองด้วยอัญมณีหลากชนิด อันเป็นเครื่องลาดที่วิจิตรสวยงาม เมื่อนายสารถีกราบทูลว่า “ขอเดชะ พระเถระผู้มาแล้วก็ออกมาในภายหลัง แล้วก็ยืนอยู่ตรงประตูด้านทิศปราจีน (ทิศตะวันออก) ข้างหน้าของกระหม่อม” ทรงมีพระทัยโสมนัส พระองค์เองตกแต่งด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง ทรงแวดล้อมด้วยอำมาตย์หลายร้อยคนที่ประดับแล้ว ทรงจัดแจงการบูชาพระเถระ ด้วยดอกไม้ ธงชัย และธงแผ่นผ้าอันวิจิตรเป็นต้น และเครื่องดุริยดนตรีมีองค์ประกอบ 5 ประการ ทรงต้อนรับแล้วกราบไหว้ด้วยราชานุกาพอย่างยิ่งใหญ่มาก ทรงรับบาตรเดินนำหน้าพระเถระเหล่านั้นไป โปรดให้เข้าไปสู่พระนคร อันคล้ายหมู่ยอดเขาโกลาส เพราะปราสาทหลายแห่งมีสีขาวด้วยปูนขาวใหม่ อันคล้ายเทือกเขาคันธมาทน์ เพราะร้านขายของหอมมีไม้จันทร์ กฤษณา ไม้เทพทวาร และการบูร เป็นต้น อันเปรียบเสมือนวสันตฤดูโดยอาการทุกอย่าง เพราะร้านขายดอกไม้มีดอกบัวสาย มะลิซ้อน มะลิ และจัมปาเป็นต้น อันเหมือนต้นกัลปพฤกษ์ เพราะร้านขายผ้ามีผ้าเมืองจีน ผ้าคารอง และผ้าไหมเป็นต้น อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนชาติ เพราะร้านขายอัญมณีมีแก้วมณี ทอง เงิน และแก้วมุกดาเป็นต้น เป็นเมืองเที่ยวไปของช้าง ม้า ทหารชาย และหญิงเป็นประจำ เป็นเมืองช่องเสฟของคนผู้มีสันดานหมดจดจากมลทินคือบาปที่ชำระด้วยน้ำคือบุญ อันประดับด้วยไตรนิระ ธงชัย ต้นกล้วย และทิวแถวหม้อน้ำอย่างวิจิตรและประดับตกแต่งถนนหลายสายด้วยทรายสีขาวบริสุทธิ์อันระยิบระยับ เป็นเมืองพลุกพล่านประหนึ่งเกษียรสมุทรถูกตีด้วยไม้คนนม แล้วเชิญสู่พระราชวังชั้นใน อันเป็นสถานที่ที่เวียงสุวรรณถูกตีด้วยไม้คนนม แล้วเชิญสู่ภัญญาที่ประดับตกแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่างและเพียบพร้อมสันหัตถ์ในลีลาการพ้อนรำ อันงามไสกิตด้วยเครื่องบริหรานาชนิด ทรงให้นั่งบนอาสนะอันเลอเลิศที่ปูลาดไว้อย่างสวยงามภายในเศวตฉัตรที่ตกแต่งด้วยดอกไม้ทอง ทรงประเคนกระยาหารอันพิเศษปราณีตด้วยพระหัตถ์ให้สำราญแล้ว (ท้าวเธอ) ทรงแวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์แล้วประทับนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ (MBV.120-121)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงวัฒนธรรมการต้อนรับของพระเจ้าทเวานัมปิยติสสะ เช่น มีการสร้างมณฑปและประดับตกแต่งมณฑปอย่างสวยงาม เพดานมณฑปให้บุด้วยดาวที่ทำจากทอง แก้วมณี และเงิน และตกแต่งด้วยดอกไม้นานาชนิดเหมือนสร้อยไข่มุกที่ห้อยระย้าดังพวงดอกไม้ ส่วนตรงกลางมณฑปนั้นปูลาดอาสนะจากแก้วมณีหลากชนิดและพรมอันวิจิตรเพื่อต้อนรับพระมหินทเถระ และเมื่อพระมหินทเถระเหาะลงที่ประตูด้านทิศตะวันออกแล้ว พระเจ้าเท

วาน้ำมันปิติสสะพร้อมด้วยข้าราชการจำนวนมาก ทรงบูชาพระเถระดอกไม้ ธงชัย และธงแผ่นผ้า เป็นต้น และด้วยเครื่องดุริยดนตรี 5 ชนิด ทรงรับบาตรเดินนำหน้าพระเถระเข้าไปพระนครชั้นใน ทรงให้พระเถระนั่งบนอาสนะใต้เศวตฉัตรที่ประดับด้วยดอกไม้ทองและทรงประเคนโภชนาหารอันประณีต มีรสอร่อยแก่พระเถระ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นวัฒนธรรมการต้อนรับคณะพระมหินทเถระของพระเจ้าเทวาน้ำมันปิติสสะกษัตริย์ลังกา

นอกจากนี้ วัฒนธรรมการต้อนรับพระมหินทเถระยังคงได้รับการสืบทอดเรื่อยมา ดังหลักฐานในมหาวงศ์ที่ระบุไว้ว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าสิริเมฆวรรณ พระองค์ทรงโปรดให้สร้างรูปหล่อพระมหินทเถระทองคำขนาดเท่าพระเถระและจัดพิธีแห่รูปหล่อพระมหินทเถระไปประดิษฐานไว้ที่มูมด้านตะวันออกเฉียงใต้ ใกล้พระราชมณเฑียร อีกทั้งทรงมีรับสั่งให้พิธีแห่รูปหล่อพระมหินทเถระเป็นราชพิธีที่ต้องกระทำทุกปี (มหา.(ไทย).37/68-90) แม้ในปัจจุบัน ชาวพุทธศรีลังกายังคงจัดพิธีดังกล่าวขึ้นซึ่งเรียกว่า โปโสณ (Poson) หรืองานแห่โปโสณ โดยทุกๆ วัดในลังกาจะจัดขบวนแห่ขึ้นในวันเพ็ญเดือน 7 ของทุกๆ ปี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความกตัญญูแก่พระมหินทเถระที่นำพุทธศาสนามาเผยแผ่ในลังกา โดยในขบวนแห่จะมีรูปปั้นพระมหินทเถระถือตาลปัตรบนเกวียนและตลอดข้างทางจะได้ยินเสียงสวดคาถามัสการพระมหินทเถระซึ่งคาถานี้เรียกกันในลังกาว่า “มihinทวันทนา” (ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร, 2551: 155)

4.4.2.2 การร่ำรำของนางสนม

มหาโพธิวงสะได้บันทึกสาระตละทางวัฒนธรรมในด้านการร่ำรำของนางสนมก้านัลไว้ ดังความว่า

ในทันใดนั้น เหล่านางยูวตีผู้มีรูปโฉมงามโสภาคเหมือนนางเทพอัปสร พากันถือเอาเครื่องดนตรีอันมีเสียงไพเราะ แล้วแวดล้อมมหาบุรุษนั้น พากันอภิรมย์รื่นเริง ประกอบท่วงท่าร่ำรำ ขับร้อง และประโคมฯ ในสมัยนั้น (เจ้าชายสิทธัตถะ) ทรงทอดพระเนตรการพ้อนรำอันคล้ายกับทำนองเพลงที่ตั้งก้องกังวาน อันคล้ายตามเสียงซอของพระกามเทพ ทรงสดับเสียงตะโพนอันรื่นรมย์อันคล้ายตามเสียงพิณและขลุ่ย อันลุ่มลึกเหมือนเสียงก้องกังวานของเมฆตั้งเค้า ทรงหยั่งลงสู่ความลับครู่หนึ่งเพราะหมดความยินดีในเสียงนั้นแล้วจึงตื่นบรรทม ทรงมองออกไปในพระ

ตำหนักด้วยกระแสรศมีที่ชานออกจากคูพระเนตรอันเบิกกว้าง จึงเสด็จลุกขึ้นประทับนั่งบนพื้นพระแท่นบรรทมอันมีสีขาวยเหมือนหงส์ แล้วทอดพระเนตรหมูนางนาฏนักฟ้อนพร้อมทั้งสาวใช้ ซึ่งนอนนำเกลียดเผยสิ่งสกปรกในขณะหลับไหล ด้วยแสงสว่างจากเปลวประทีปในน้ำมันหอมที่เหลื่ออยู่ ทรงทอดพระเนตรพื้นปราสาทอันรุ่งเรืองประหนึ่งว่าเยาะเย้ยปราสาทของเทพดาอยู่ อันหมดความสง่างามประหนึ่งว่าป่าช้าผีดิบ จึงสำคัญไตรโลกเพียงดังกระท่อมหญ้าที่ล้อมรอบด้วยกลุ่มเปลวอัคคีประลัย ทรงมีพระประสงค์จะทำให้ความเร่าร้อนในสามโลกดับลงด้วยน้ำอมฤตคือพระนิพพาน...(MBV.24-25)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงนางสนมกำนัลผู้มีรูปโฉมงดงามปานนางอัปสรสวรรค์ต่างพากันบรรเลงเครื่องดนตรีและร่ายรำขับร้องอย่างสนุกสนาน

4.4.2.3 เครื่องดุริยดนตรี

มหาโพธิ์วังสะบันทีกสารัตถะเกี่ยวกับเครื่องดุริยดนตรีโบราณที่คาดว่าน่าจะเป็นเครื่องดนตรีที่นิยมในสมัยนั้น ดังความว่า

ในทันใดนั้น (พระมหาบุรุษ) ทรงทำสามโลกให้เต็มเปี่ยมด้วยความตื่นเต้นสนุกสนานของมหรสพ มีเสียงดังกึกก้องลุ่มลึกด้วยเสียงมโหรีที่เหมือนมหาสมุทรในทิศตะวันออก มีเสียงกลองมงคลที่ตืออย่างคล่องแคล่ว อันเนื่องแน่นด้วยเสียงดั่งเซ็งแซ่ของคนหลายพันคน ทรงมีชนบรหารของพระนางมายาเทวีตามเสด็จดำเนินซึ่งมีความชำนาญในการฟ้อนรำและการละเล่นกำลังขับกล่อมอย่างไพเราะ ผู้มีกำลังข้อเท้าพันที่กระทบกันที่เท้าซึ่งดังกังวาลในสิบทิศ ผู้มีเนินถันที่นูนเสมอกันเหมือนเถาว์วัลย์ที่อวบอัดซึ่งโคลงเคลงเคลื่อนไหวไปมาอย่างรวดเร็ว ผู้มีเถาว์วัลย์คือแขนที่สั่นไหวด้วยถ้องแถวแห่งกำไลแก้วมณีซึ่งยกขึ้นอย่างว่องไว ผู้ร่ายรำตามจังหวะเสียงพิณขลุ่ย ตะโพน และกังสดาล ทรงเสด็จดำเนินไปตามราชโลก ผู้มีกระพุ่มแก้วที่ถูกลีด้วยต่างหูแก้วมณีที่สั่นไหว ผู้มีเทริดอันคลอนแคลนซึ่งเคลื่อนออกครึ่งหนึ่งจากดอกบัวคือหูที่ฉุดลง ผู้บรรเลงให้เกิดเสียงตะโพน กลองรบ แตรรองอน และสังข์ที่

ประโคนอย่างไร้ปราณี ผู้กำลังฟ้อนรำ ทรงเสด็จดำเนินไปตามด้วยหมุ่นกระบ่าผู้ขับ ร้องกระโดดโลดเต้น ทรงทำให้ชาวโลกร่ายรำมีคณนอกเมือง คนในเมือง พระราชา และบริษัท คนเขลาและคนฉลาด นาคและครุฑ เทพดาและอสูร แผ่นดินและ มหาสมุทร เขาพระสุเมรุและเขายุคันธร ทรงได้รับการแห่แหนจากชาวโลกมีนรชน และเทวดาเสด็จไปยังประตูเมืองที่สวยงามด้วยคูแห่งหม้อน้ำมั่งคั่งที่สำเร็จด้วยแก้ว มณีซึ่งอยู่ติดกับปราสาทนักร้อยที่ฉาบทาด้วยปูนขาวใหม่... (MBV.17-18)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงเครื่องดุริยดนตรีโบราณของชาวลังกาที่ใช้ในการ ประโคม ได้แก่ มโหระทึก กลองมฆคล พิณ ชลวย กังสดาล ตะโพน กลองรบ แตรงอน และสังข์ และ ข้อมูลเหล่านี้อาจเป็นภาพสะท้อนของเครื่องดนตรีที่ใช้ในการประโคมของชาวลังกาในสมัยนั้น

4.5 สารัตถะทางด้านค่านิยม

ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่เป็นคุณหรือสิ่งที่ยึดถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจ และกำหนดการกระทำ ของตนเอง โดยสิ่งที่ยึดถือนั้นเกิดจากความรู้สึก ความเชื่อของคนในสังคมว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำ มากกว่าสิ่งที่ต้องการจะทำและเป็นแบบฉบับของความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของ คนในสังคม ทั้งยังเป็นหลักเกณฑ์ของศีลธรรมจรรยาในสังคมซึ่งจะแสดงออกมาในรูปของความ ประพฤติ (อารี ถาวรเศรษฐ์, 2546: 113, อ้างถึงใน ประติรพ พรหมบุตร, 2563: 197) ค่านิยมจึง ขึ้นอยู่กับบุคคลและสังคมเป็นสำคัญที่กำหนดให้ค่านิยมนั้นๆ เป็นแบบแผนในการประพฤติกของคนใน สังคม

มหาโพธิวงสะได้สะท้อนให้เห็นค่านิยมในสังคมลังกา 3 ประการ คือ (1) ค่านิยมด้านความ งามของสตรี และ (2) ค่านิยมการบูชาด้วยราชสมบัติ ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

4.5.1. ค่านิยมด้านความงามของสตรี

ผู้ประพันธ์สะท้อนให้เห็นค่านิยมด้านความงามของสตรีในมหาโพธิวงสะผ่านการ พรรณนารูปโฉมของบรรดาเหล่าสตรีนางใน เช่น พระนางสิริมหามายา พระนางพิมพา พระนางอนุลา เทวี นางสุชาดา และนางสนมกำนัลไปจนถึงหญิงชาวบ้านสามัญชน ความงามของบรรดาสตรีเหล่านี้ อาจจะเป็นค่านิยมด้านความงามของสตรีในสังคมลังกาช่วงที่พระอุปติสสะประพันธ์คัมภีร์ก็เป็นได้

โดยผู้วิจัยแบ่งค่านิยมด้านความงามของสตรีออกเป็น 2 ลักษณะ คือ (1) ความงามของสตรีชนชั้นสูง และ (2) ความงามของสตรีสามัญชน มีดังนี้

4.5.1.1 ความงามของสตรีชนชั้นสูง

สตรีชนชั้นสูงที่ปรากฏในมหาโศกวิงสะหมายถึง สตรีในราชสำนัก ซึ่งผู้วิจัยจะวิเคราะห์ค่านิยมด้านความงามของสตรีชนชั้นสูงผ่านการพรรณนาความงามของพระนางอนุลาเทวี ผู้เป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้าทอมนัมปิยติสสะกษัตริย์กรุงลังกาในสมัยนั้น ซึ่งอาจเป็นภาพสะท้อนถึงค่านิยมด้านความงามของสตรีชนชั้นสูงในสังคมลังกาขณะนั้น ดังความว่า

เมื่อนั้น พระเทวีพระนามว่าอนุลา ผู้เป็นพระชายาของพระยุพราชพระนามว่ามหานาคะ ผู้เป็นพระกนิษฐภคินีของพระราชา ทรงประทับอยู่ในพระราชวัง ผู้ได้รับพระบรมราชานุญาต ผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอสังการทุกอย่าง ผู้มีพระพักตร์งดงามผ่องใสเหมือนพระจันทร์ในฤดูศรัท ผู้มีพระเนตรสีดำขลับเหมือนดอกบัวสีน้ำเงิน ที่แย้มบานแล้ว ผู้มีฝีพระโอษฐ์สีแดงระเรื่อเหมือนผลตำลึง (สุก) ทรงแย้มพระโอษฐ์ ประหนึ่งจะเต็ดใบอ่อนคือพระกรรณ เพราะพระปรางกระทบเข้ากับประกายแสงของยอดใบไม้คือกมลทลแก้วมณีรูปมกร ผู้มีฝ่าพระหัตถ์และพระบาทสีแดงเปล่งปลั่งเหมือนสีทองคำ ผู้มีคู่พระถันที่เต่งตึงนูนเสมอกัน ผู้มีสะโพกกลมกลิ้งถูกคาดด้วยกลุ่มเข็มขัดอันมีค่ามาก เหมือนสิริเทวดา (พระลักษมี) ผู้มีพระพักตร์จมลงในเกษียรสมุทร เพราะพระกายจมลงในข่ายแห่งรัศมีของสายสร้อยมุกดาหารอันระยิบระยับจากส่วนกลางของเรือนร่างอันสะอิดสะออง ผู้นุ่งห่มภูษาอย่างวิจิตร ผู้มีพระอุรুবอดุดจวงข้าง ผู้มีคู่พระบาทที่ส่งเสียงดังกังวาล เพราะกำไลข้อเท้าแก้วมณี ผู้รุ่งเรืองเหมือนเปลวประทีป ผู้มีเกววัลย์คือเรือนร่างที่อ่อนโยนเหมือนรอยขีดใหม่ในป่า ผู้ประดับด้วยใบไม้ทอง เหมือนลดาวัลย์ในป่าบนยอดเขาพระสุเมรุ ผู้แวดล้อมด้วยนางกำนัล 500 นาง ได้เสด็จมากราบไหว้บูชาเหล่าพระเถระ แล้วประทับนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ (MBV.121-122)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงความงามอันเลอเลิศของพระนางอนุลาเทวีที่เปรียบได้กับความงามของพระศรีหรือพระลักษมี โดยคุณสมบัติด้านความงามของสตรีชนชั้นสูงประกอบด้วยพระพักตร์งามผ่องใส พระเนตรสีดำขลับ พระโอษฐ์สีแดงระเรื่อ ฝ่าพระหัตถ์และพระบาทสีแดงเปล่งปลั่ง ฝีพระโอษฐ์เหมือนขอบใบไม้ คู่พระถันที่เต่งตึงเรียบเนียนอบอืดและสวยงาม

สะโพกกลมกลิ้งคาคดด้วยกลุ่มเข็มขัดอันมีค่ามาก นุ่งห่มภูษาอย่างวิจิตร พระอรุณคล้ายกับวงช้าง คู่พระบาทประดับด้วยกำไลข้อเท้าแก้วมณี ซึ่งความงามเหล่านี้อาจเป็นภาพแทนค่านิยมด้านความงามของสตรีชนชั้นสูงในลังกาสสมัยนั้น

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความงามของสตรีชนชั้นสูงในราชสำนักที่มีความงดงามล้ำเลิศตั้งแต่ศีรษะไปจรดเท้า อีกทั้งต้องสวมใส่เครื่องประดับมีค่าราคาแพงเพื่อปกป้องถึงฐานะทางสังคม เช่น สร้อยไข่มุก สายเข็มขัด กำไลข้อเท้าแก้วมณี เป็นต้น ซึ่งผิดจากวิสัยของสตรีสามัญชนที่ไม่อาจสวมใส่เครื่องประดับราคาแพงได้

4.5.1.2 ความงามของสตรีสามัญชน

ผู้ประพันธ์กล่าวถึงความงามของสตรีสามัญชนไว้เช่นกัน โดยกล่าวถึงความงามของนางสุชาดาผู้เป็นลูกสาวของนายบ้านตำบลอรุเวลาเสนานิคม ดังความว่า

ลำดับนั้น นางสุชาดาผู้เป็นธิดาของกระฎุมพีชาวเสนานิคม ในตำบลอรุเวลาเสนานิคม เจริญวัยแล้ว ได้ทำความปรารถนาข้อหนึ่งที่ต้นไม้นั้น ได้ตามที่ปรารถนาแล้ว ในวันนั้น จึงคิดว่า “ในวันนี้ เราจักทำพิธีกรรม” เวลาแต่เช้าตรู่จึงจัดปรุงข้าวปายาสมีรสอร่อยอย่างยิ่งอย่างไม่ลำบาก แล้วใช้ถาดทองคำมีมูลค่าแสนหนึ่งบรรจุข้าววมธุปายาสจนเต็มในถาดทองคำนั้น ใช้ถาดทองคำอีกใบปิดครอบ แล้วทูนด้วยศีรษะไป (นางสุชาดา) ผู้ประดับตกแต่งด้วยอาภรณ์เครื่องนุ่งห่มคือดอกไม้มีกลิ่นหอม ผู้มีตมิดเพราะเส้นผมคือแมลงผึ้งสีขาบที่จืดวางไว้ ผู้ถึงพร้อมด้วยเรือนร่างที่ผุดผ่อง ผู้มีดวงตาดุจ (ตา) กวางบนใบหน้าคือดอกบุนนทริก ผู้มีสว่จใสดุจดวงอาทิตย์ทองแสงอ่อนๆ ผู้ยิ้มแย้มดุจดอกบัวโกมุท ผู้มีเสียงไพเราะดุจเสียงร้องของหงส์ ผู้มีถิ่นแต่งตั้ง ผู้มีมืออ่อนโยนดุจดอกบัว ผู้มีสะโพกอวบอัดเหมือนแห่งศิลา ผู้ดำเนินไปอย่างอ่อนช้อยดุจช้าง ผู้แวดล้อมด้วยสาวงามที่ประดับประดาด้วยเครื่องประดับ เสื้อผ้า พวงดอกไม้ และเครื่องประทีนผิวหลายหลาก ผู้เปี่ยมด้วยเสียงกลองที่บันลือลั่นดังอย่างต่อเนื่อง ผู้เหมือนเทวดาในตระกูลแห่งพระจันทร์ ผู้เหมือนชายฝั่งแห่งมหาสมุทรคือราคะ ผู้เหมือนระเบียบคือประกายแสงแห่งการอุทัยของดวงจันทร์คือสาวแรกรุ่ง ผู้เหมือนมหานทีแห่งสายน้ำอมฤตคือรสแห่งความกำหนด ผู้เหมือนความสับสนเนื่องแห่งการน้อมไปในบุญกรรมแห่งโลก ผู้เต็มเปี่ยมด้วยเสียงกลองที่บันลือลั่นดังอย่างต่อเนื่อง ผู้ทำจักรวาลให้เป็นประหนึ่งสำเร็จด้วยดอกไม้ ประหนึ่ง

สำเร็จด้วยของหอม และประหนึ่งสำเร็จด้วยรูป เดินไปอยู่สู่โลกธาตุทั้งมวลทีเดียว ก็ได้แลเห็นพระมหาสัตว์นั้นแต่ไกลที่ต้นไทร พระองค์มีพระรูปประหนึ่งเป็นที่รวบรวม บุญไว้ประทับนั่ง ก็เกิดปีติโสมนัสซาบซ่านขึ้น เข้าใจว่า “เป็นรุกขเทวดา” จึงเดินย่อตัวไปพร้อมกับการดู แล้วปลงธาตุของคล้ายรูปพระอาทิตย์ใหม่ๆ นั้นจากศีรษะวางลงบนฝ่าพระหัตถ์ที่อ่อนโยนเหมือนดอกบัวแดงของพระองค์ (นางสุชาดา) ผู้มีพระจันทร์เพ็ญประดับหน้าผากบนแผ่นดิน แล้วเปล่งถ้อยคำชื่นชมอยู่อย่างปลาบปลื้มว่า “มโนรถของข้าพเจ้าได้สำเร็จแล้วฉันใด ขอมโนรถแม่ของท่านก็จงสำเร็จฉันนั้นเถิด” แล้วก็เดินหลีกไปฯ (MBV.28-29)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงความงามของนางสุชาดาผู้เป็นสตรีสามัญชนไว้ว่า มีผมสีดำสนิท มีเรือนร่างที่ผุดผ่อง มีหน้าเหมือนดอกบุณฑริก มีดวงตาเหมือนตากวาง มีเสียงไพเราะเหมือนหงส์ มีถิ่นเต่งตึง มีมืออ่อนนุ่ม มีสะโพกอวบอืด สวมเครื่องประดับและเสื้อผ้า ซึ่งความงามเหล่านี้ อาจเป็นภาพแทนด้านความงามของสตรีสามัญชนในลังกา

4.5.2 ค่านิยมการบูชาด้วยราชสมบัติ

มหาโพธิวงษ์สะกล่าวถึงค่านิยมอย่างหนึ่งเอาไว้กล่าวคือ การบูชาด้วยราชสมบัติ ซึ่งค่านิยมดังกล่าวได้รับการสืบทอดมาจากอินเดียโดยตรงผ่านพระจริยาวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราช ดังความว่า

ครั้งที่หนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบูชาด้วยคู่พระเนตรที่ไม่กระพริบตลอด 7 วัน เพราะเหล่าเทพดาและมนุษย์ทั้งหลายในหลายโลกธาตุมาสโมสรกันแล้วนำเอาแก้วมณีและรัตนะทั้งหลายอันฝังอยู่ในสามโลกแล้วดำรงอยู่แต่ตลอดกับหนึ่งก็ไม่อาจ แม้เพื่อจะเนรมิตดวงตาเช่นนั้นด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ได้ เพราะเป็นสิ่งไม่ทั่วไป เพราะเกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งกุศลที่สั่งสมไว้พร้อมมูลแล้วสิ้นสมยน์ับไม่ถ้วนฯ ครั้งที่ 2 พระเจ้าธรรมโศกราชทรงบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นฯ ครั้งที่ 3 พระเจ้ากรุงลังกาพระนามว่าเทวานัมปิยติสสะ โปรดให้ประกาศในท่ามกลางบริษัทที่พร้อมด้วยนรชน เทวดา และพระอริยะ ด้วยพระดำรัสว่า “ราชสมบัติเกี่ยวเนื่องกับมหาโพธิพฤกษ์ตราบเท่าที่พระศาสนาจะอันตรธานหายไป” ทรงบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งสิ้นฯ เหมือนอย่างที่ได้กล่าวไว้แล้วฯ ในกาลนั้น

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงตกแต่งเกาะทั้งสิ้นเหมือนมณฑปเดียวกันกับเทพดา และมนุษย์ทั้งหลาย โปรดให้ทำการบูชามหาโพธิพฤกษ์ซึ่งเป็นที่น่าจับใจคือดวงตาของเทวดาและนรชนฯ (MBV.162-163)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช และของพระเจ้าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะกล่าวคือ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น และพระเจ้าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งสิ้นเหมือนกัน ลักษณะดังกล่าวอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นค่านิยมการบูชาด้วยราชสมบัติที่สืบมาจากอินเดีย โดยค่านิยมดังกล่าวได้ส่งอิทธิพลต่อพระมหากษัตริย์ลังกาที่มักจะบูชาด้วยราชสมบัติที่พระองค์ครอบครองหรือการบูชาด้วยวัตถุล้ำค่า ดังปรากฏหลักฐานที่ระบุไว้ในมหาวงศ์ว่าในรัชสมัยของพระเจ้ามหาทาสุมิหามาณะทรงทำการบูชาอย่างงดงามอย่างยิ่งใหญ่โอฬารที่เรียกว่า คิริภักทมหาบูชา (การบูชาด้วยสิ่งของคฤขุณเขา) (มหา.(ไทย).34/81) หรือในรัชสมัยของพระเจ้าสังฆติสสะรับสั่งให้สร้างฉัตรที่มหาสถูปให้เปิดทอง ทรงสร้างมหามณี 4 ดวง มีมูลค่าดวงละ 100,000 โปรดให้ประดิษฐานไว้กลางสุริยมณฑล 4 ดวง ทรงให้ประดิษฐานเทริดฝั่งเพชรประมาณค่ามิได้ไว้เหนือยอดสถูป และทรงพระราชทานจีวร 6 ชนิดแก่สงฆ์ 40,000 รูป (มหา.(ไทย).36/64-68)

จากข้อมูลเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นค่านิยมการบูชาด้วยราชสมบัติหรือวัตถุสูงค่าในสังคมอินเดียและลังกาในสมัยนั้น โดยเฉพาะสถาบันกษัตริย์นั้น การบูชาด้วยราชสมบัติหรือวัตถุสูงค่าอาจเป็นการแสดงออกถึงพระบารมีของพระองค์เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์แก่อาณาประชาราษฎร์ ต่อมาการบูชาพระรัตนตรัยด้วยพระราชสมบัติอันเป็นสิ่งสูงสุดของกษัตริย์ได้กลายเป็นราชประเพณีนิยมและพระสงฆ์ที่ได้รับการถวายอภิเชกเหล่านี้ก็มักจะถวายคืนพระราชสมบัตินั้นให้พระเจ้าแผ่นดินตามเดิม โดยขอให้พระเจ้าแผ่นดินทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวราษฎร์ (दन्य परिषा पैमप्रसिथि, 2555: 139-140)

4.6 สาระสังเขปทางด้านคติธรรมคำสอน

เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ในมหาโพธิวัลงสังขมัจจุประสงค์หลักเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ประดิษฐานที่เมืองอนูราชปุระในลังกาทวีป ถึงอย่างนั้นผู้ประพันธ์ก็ได้สอดแทรกคติธรรมคำสอนไว้ในเนื้อหาหลักด้วยเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความคล้อยตามในหลักธรรมคำสอน โดยไม่ทำให้เนื้อหาอัดแน่นไปด้วยคติธรรมที่ลึกซึ้งมากเกินไป ซึ่งทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์พร้อมกับแง่คิดเกี่ยวกับคติธรรมคำสอนที่ปรากฏในเนื้อเรื่อง

ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างคติธรรมคำสอนที่ปรากฏชัดในมหาโพธิวัลงสัง ได้แก่ (1) คำสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์ (2) คำสอนเรื่องการรักษาศีล (3) คำสอนเรื่องสวรรค์ (4) คำสอนเรื่องนิพพาน มีดังนี้

4.6.1 คำสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ คือ อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นอย่างนั้นๆ 3 ประการ ได้แก่ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ หรือความเป็นของคงทนอยู่ไม่ได้ และ อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2561: 132) พระอุปติสสะสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์โดยอ้อม ดังความว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อนั้น ผู้ดงามด้วยโลกิตถจริยาทั้งหมดที่พระองค์ตั้งมั่นแล้ว ผู้เป็นใหญ่ในไตรภพ ผู้มีฤทธิ์มาก ผู้เป็นธรรมราชา ผู้จอมแห่งมุนี ผู้ดงามกว่าความรู้เรื่องของพระอาทิตย์ร้อยดวง ทรงดำเนินไปสู่ความพินาศแล้ว แท้จริงบุคคลในโลกพึงละความตายอันไม่มีความกรุณาเป็นที่สุดได้อย่างไรเล่าฯ (MBV.85)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์มุ่งนำเสนอคติธรรมคำสอนในเรื่องกฎของไตรลักษณ์ โดยยกพระพุทธเจ้าเป็นสื่อในการสอนหลักธรรม โดยบรรยายว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลที่ยิ่งใหญ่ในโลก ยังคงดำเนินไปสู่ความตายเช่นเดียวกัน และเน้นย้ำว่าคนทุกคนบนโลกจะต้องเข้าสู่ความตายเหมือนกับพระองค์ โดยเป็นการเตือนสติให้ทุกคนประกอบแต่คุณงามความดี

4.6.2 คำสอนเรื่องการรักษาศีล

ศีล 5 หรือ เบญจศีล กล่าวคือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ได้แก่ 1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน) 2. อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ เว้นจากการลักโกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน) 3. กามเมสุมิจฉาจารา เวรมณี (เว้นจากการประพฤติดูผิดในกาม เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน) 4. มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง) 5. สุราเมรยมชชพมาทานุชานา เวรมณี (เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2561:) ในมหาโพธิวงศากล่าวถึงการรักษาศีลและอานิสงส์ของการรักษาศีลที่ไม่ทำให้ตกไปสู่อบาย ดังความว่า

ก็ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิราชจะไม่ตรัสว่า “ท่านทั้งหลาย จงนำพลีอันสมควรมีประมาณเท่านี้มาให้แก่เราทุกปี” จะไม่ตัดเอาโภคะของพระราชารองค์อื่นไปพระราชทานแก่พระราชารองค์อื่น แต่จะทรงหยิบบอกคำว่า ปาณาติปาตาเป็นต้น ขึ้นกล่าวด้วยปัญญาอันสมควรแก่ความที่พระองค์เป็นธรรมราชา ทรงแสดงพระธรรมด้วยพระวจนะอันเป็นที่รัก อันละเอียดอ่อน โดยนัยเป็นอาทิว่า “ดูกรพ่อทั้งหลาย ท่านจงดู ขึ้นชื่อว่าการฆ่าสัตว์นั้น อันเสพลแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก” ย่อมพระราชทานพระโอวาทเป็นอาทิว่า “ไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงลักทรัพย์ ไม่พึงประพฤติมิจฉาจาร ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงบริโภคมตามพอเหมาะๆ (MBV.72)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์มุ่งนำเสนอหลักธรรมเรื่องการรักษาศีล 5 อันประกอบไปด้วย การไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติมิจฉาจาร ไม่พูดเท็จ และไม่ดื่มน้ำเมา และทรงชี้โทษของการประพฤติดูผิดในศีลว่าคนที่ฆ่าสัตว์มามากย่อมไปบังเกิดในนรกภูมิ

4.6.3 คำสอนเรื่องการเกิดในสวรรค์

สวรรค์ คือ แดนอันแสนดีเลิศล้ำด้วยกามคุณ 5 อย่าง, โลกของเทวดาตามปกติ หมายถึงกามาพจรสวรรค์ (สวรรค์ที่ยังเกี่ยวข้องกับในกาม) 6 ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2561: 444-445) มหา

โพธิ์วัสะบรรยายว่าพระพุทธเจ้าทรงสร้างพระเจดีย์ หรือกิ่งไม้ แผ่นหิน และใบไม้ที่พระองค์สัมผัสด้วยพระกร พระบาท และพระสรีระ ย่อมอำนวยผลให้ผู้บูชาไปเกิดบนสวรรค์ ดังความว่า

...(พระพุทธเจ้า) (พระพุทธเจ้า) ทรงดำรงพระชนม์อยู่สิ้น 45 พรรษา ทรงทำให้สัตว์ทั้งหลายผู้มีญาณแก่รอบมีอินทรีย์แก่กล้าได้ตรัสรู้ร้อยสี่ 4 ประการ ทรงตรัสบอกหนทางน้อยใหญ่แก่เหล่าสัตว์ที่ไม่รู้แจ้งแล้ว ผู้มีญาณไม่สูงจอม มีอินทรีย์อ่อน ทรงทำให้ดวงประทีปคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อขจัดโมหันธ์การ ทรงทำให้มหา นาวาคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อข้ามมหาสมุทรคือสังสารวัฏ ทรงทำให้กระจกคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อชำระติลล (รอยแค้น) คืออกุศลบนใบหน้าคืออกุศลธรรม และทรงทำให้ โอสถคือธรรม (ดำรงอยู่) เพื่อกำจัดพยาธิคือกิเลส เพื่อประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ใน อนาคตกาล トラบเท่าพระชนม์ชีพทรงสร้างพระเจดีย์แม้เพียงกิ่งไม้ แผ่นหิน และ ใบไม้ที่พระองค์สัมผัสแล้วด้วยพระกร พระบาท และพระสรีระอันจะอำนวยสุขให้ บังเกิดในสวรรค์และนิพพาน ครั้นทำพุทธกิจทั้งหมดเสร็จสิ้นแล้ว ทรงรุ่งโรจน์เหนือ ยอดเขามหาสิเนรุ ทรงกำจัดนิกรหมอกที่อยู่ในโลกทั้งมวล ทรงเสด็จเข้าไปยัง นิพพานบุรี ในเวลาจวนสว่างแห่งราตรีในวันวิสาขปุณณมี ในระหว่างแห่งต้นสาละคู่ ของเจ้ามัลละทั้งหลายในอุทยานเมืองกุสินารา เหมือนกองมหาอัคคีที่ดับลงด้วยการ โปรยปรายของสายพรุณหาใหญ่ ทรงเข้าสมาบัติ 24 แสนโกฏี ทรงเสด็จไปสู่วิเทหอยู่ ทรงเสวยสุขอันเกิดจากสมาบัติทั้งหมดเหมือนทรงสวมกอดคณาประยูรญาติ ทรง บันดาลหมื่นโลกธาตุให้สะเทือนเลื่อนลั่นแล้วทรงดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติ เสสนิพพานธาตุฯ (MBV.84-85)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์มุ่งนำเสนอการเข้าถึงโลกสวรรค์สำหรับเหล่าสัตว์ที่ยังไม่ เข้าถึงพระนิพพานด้วยการบูชาพระเจดีย์ กิ่งไม้ แผ่นหิน และใบไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงอุทิศเป็นพระ เจดีย์

4.6.4 คำสอนเรื่องนิพพาน

นิพพาน คือ การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรม และเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2561: 183) พระอุปติสสะใช้ข้ออ้างในการสื่อถึงพระนิพพาน ดังความว่า

พระธรรมราชา ทรงมีอานุภาพมากเหมือนพระราชา ทรงฉวยเอาพระขรรค์คือเทศนา ด้วยพระหัตถ์คือปัญญา ในสมรภูมิคือมิควัน (ปามฤค) แล้วตัดศีรษะของข้าศึกคือกิเลสที่เบียดเบียนชนผู้เป็นสหายคือเวไนยสัตว์ ทรงลั่นกลองชัยคือพระสัทธรรม ทรงให้ยกธงชัยคือพระสัทธรรมขึ้น ทรงให้ประดิษฐานชัยสถูปคือพระสัทธรรม ทรงทำโลกทั้งสิ้นให้มีพระราชาเพียงพระองค์เดียว แล้วอภิเษกเป็นพระราชาเพียงพระองค์เดียวในโลกทั้งปวง ทรงเปลื้องมหาชนออกจากเครื่องพันธนาการคือภพ ทรงมีพระประสงค์จะให้เวไนยสัตว์เข้าไปยังอภัยบุรีคือพระนิพพานของพระองค์ ทรงดำเนินไปสู่หนทางอันนำไปสู่อรุเวลา (เสนานิคม) ทรงให้ราชกุมารผู้ภักทวัคคีย์ประมาณ 30 องค์ต็มน้ำอมฤตคือมรรค 3 ประการ แล้วประทานการบรรพชา ทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก” แล้วเสด็จไปสู่ตำบลอรุเวลา ทรงถอดชฎาภายในและชฎาภายนอกของพวกชฎิลทั้งหลาย ทรงให้พวกชฎิล บรรลุอรหัตมรรคแล้ว...(MBV.38)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์มุ่งนำเสนอหลักธรรมสูงสุดของพุทธศาสนาว่าคือ พระนิพพาน โดยยกไว้เปรียบเทียบกับพระนิพพานว่าเป็นเมืองอภัยบุรีที่พระพุทธเจ้าสถาปนาไว้เพื่อให้เหล่าเวไนยสัตว์เข้าไปอยู่อาศัย

จากข้อมูลด้านคติธรรมคำสอนที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะ จะเห็นได้ว่าเป็นคติธรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมบาลีทั่วไป ด้วยว่ามหาโพธิวิงสะเป็นวรรณกรรมประเภทพงศาวดารหรือตำนานศาสนาซึ่งมิใช่วรรณกรรมคำสอนโดยตรง แต่กระนั้นผู้ประพันธ์ก็ยังสอดแทรกคติธรรมคำสอนอันเป็นหัวใจหลักของพุทธศาสนาได้อย่างแยบยล อาทิ กฎไตรลักษณ์ การรักษาศีล การเข้าถึงโลกสวรรค์ได้ด้วยการบูชาพระเจดีย์ และเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือพระนิพพานอันเป็นสภาวะธรรมหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

จากการศึกษาสารัตถะในวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวัังสะ ผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ได้บันทึกสารัตถะที่สำคัญไว้ 6 ด้าน ได้แก่ (1) สารัตถะทางด้านความเชื่อ (2) สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ (3) สารัตถะทางด้านภูมิศาสตร์ (4) สารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (5) สารัตถะทางด้านค่านิยม และ (6) สารัตถะทางด้านคติธรรมคำสอน สำหรับสารัตถะทางด้านความเชื่อพบว่าเป็นวรรณกรรมที่มุ่งนำเสนอความเชื่อในศาสนาพุทธเป็นหลักซึ่งประกอบไปด้วยความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้า ความเชื่อเรื่องโสฬสมหาเจดีย์ ความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกา ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ ความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญบารมี ความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ ความเชื่อเรื่องเทพในพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องพระนางปรัชญาในพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังปรากฏความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ผสมผสานกับความเชื่อในพุทธศาสนา ได้แก่ ความเชื่อเรื่องเขาไกลาส ความเชื่อเรื่องแม่น้ำคงคา และความเชื่อเรื่องเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และสุดท้ายความเชื่อดั้งเดิมของชาวลัทธิขงจื๊อที่ยังคงปรากฏร่องรอยในเรื่อง ได้แก่ อุปปลเทพ สุมนเทพ ยักษ์ และนาค ในส่วนสารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ได้บันทึกสารัตถะเกี่ยวกับประวัติบุคคลสำคัญ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระเจ้าอโศกมหาราช และพระเจ้าทวารวดีปิยติสสะ และที่สำคัญที่สุดกล่าวคือ บันทึกประวัติศาสตร์ต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกาที่อัญเชิญมาแต่อินเดีย ในส่วนสารัตถะทางด้านภูมิศาสตร์ได้บันทึกสถานที่สำคัญต่างๆ ในลังกา เช่น มหาวิหาร เมืองอนูราชปุระ เป็นต้น ในส่วนสารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรมได้บันทึกชนชั้นทางสังคม อาชีพ และหญิงม่ายที่อาจเป็นภาพสะท้อนสังคมลังกา ในขณะนั้นรวมถึงวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมการต้อนรับพระมหินทเถระที่สืบมาจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น ในส่วนสารัตถะทางด้านค่านิยมได้บันทึกค่านิยมทางด้านความงามของสตรี โดยเฉพาะค่านิยมด้านความงามของสตรีในราชสำนัก และค่านิยมการบูชาด้วยราชสมบัติหรือวัตถุสูงค่าที่ปรากฏเฉพาะในลังกา และสุดท้ายวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ได้บันทึกสารัตถะทางด้านคติธรรมคำสอนที่มุ่งนำเสนอหลักธรรมที่เข้าใจง่ายแก่พุทธศาสนิกชน

บทที่ 5

การศึกษาวรรณศิลป์ในวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิวัังสะ

มหาโพธิวัังสะเป็นวรรณกรรมบาลีที่ประกอบด้วยลักษณะวรรณศิลป์หลายประการซึ่งทำให้วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้มีความโดดเด่นมากยิ่งขึ้น ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ลักษณะวรรณศิลป์ที่ปรากฏในเรื่อง ได้แก่ (1) ลักษณะคำประพันธ์ (2) ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหา (3) ลักษณะภาษาบาลีในมหาโพธิวัังสะ และ (4) อลังการในมหาโพธิวัังสะ ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.1 ลักษณะคำประพันธ์

ลักษณะคำประพันธ์ในวรรณกรรมบาลีแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ป็ชชะ (ร้อยกรอง) คัชชะ (ร้อยแก้ว) และวิมิสสะ (ร้อยแก้วผสมร้อยกรอง) (สุโพ.มัญ.14-15) ส่วนมหาโพธิวัังสะจัดเป็นวรรณกรรมบาลีประเภทวิมิสสะหรือร้อยแก้วผสมร้อยกรอง ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.1.1 ป็ชชะ (ร้อยกรอง)

ลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองในภาษาบาลีกำหนดด้วยรูปแบบฉันทลักษณ์ที่เรียกว่าคาถา โดยคาถานั้นได้รับการรวบรวมไว้ในคัมภีร์วุตโตทัย²⁸⁵ อันเป็นตำราฉันทศาสตร์ฝ่ายบาลีที่มีชื่อเสียงมากที่สุด และผู้วิจัยจะอาศัยตำราฉันทศาสตร์ดังกล่าวในการศึกษาและอธิบายฉันทลักษณ์ในภาษาบาลี คัมภีร์วุตโตทัยแบ่งรูปแบบฉันทลักษณ์ออกเป็น 2 ประเภท คือ ฉันทลักษณ์ประเภทมาตราพฤติมี 26 ชนิดและฉันทลักษณ์ประเภทวรรณพฤติมี 82 ชนิดรวมรูปแบบฉันทลักษณ์ในคัมภีร์วุตโตทัยทั้งหมดเป็น 108 ชนิด (วุตโต.มัญ.5)

จากการสำรวจรูปแบบฉันทลักษณ์ในมหาโพธิวัังสะเป็นเบื้องต้น พบว่าผู้ประพันธ์เลือกใช้เฉพาะฉันทลักษณ์ประเภทวรรณพฤติเท่านั้น ไม่ปรากฏการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ประเภทมาตราพฤติ ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาและอภิปรายเฉพาะฉันทลักษณ์ประเภทวรรณพฤติที่ปรากฏในมหาโพธิวัังสะ มีดังต่อไปนี้

ฉันทวรรณพฤติประกอบไปด้วยกลุ่มคำที่เป็นพยางค์เสียงหนัก (ครุ) และพยางค์เสียงเบา (ลหุ) แล้วนับพยางค์เข้าด้วยกันเรียกว่า คณะๆ ละ 3 พยางค์ มี 8 คณะ (วุตโต.มัญ.9) และคณะฉันท

²⁸⁵ คัมภีร์วุตโตทัยเป็นตำราอรรถศาสตร์ฝ่ายบาลีได้รับการประพันธ์ขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17 โดยพระเถระชาวลังกาชื่อว่าพระสังฆรักขิตมหาสามี เนื้อหาสาระสำคัญของตำราแสดงกฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์ในภาษาบาลีที่อิงอาศัยตำราฉันทลักษณ์สันสกฤตชื่อวฤตตรัตนนากร ของศรีเกทาร์ภักฎะผู้ซึ่งรวบรวมฉันทลักษณ์ในสันสกฤตมาจากคัมภีร์ปิงคฉันทมาอีกต่อหนึ่ง (วุตโต.18-19)

ทั้ง 8 คณะนั้น ผู้วิจัยได้กำหนดสัญลักษณ์²⁸⁶แทนพยางค์เสียงหนัก (ครุ) ด้วยเครื่องหมาย — และสัญลักษณ์แทนพยางค์เสียงเบา (ลหุ) ด้วยเครื่องหมาย U มีดังนี้

ม ²⁸⁷ คณะ	— — —	สพพณญ	โม
น คณะ	UUU	สุนุณี	โน
ภ คณะ	— UU	มารชิ	โภ
ย คณะ	U — —	มเหสี	โย
ช คณะ	U — U	มุณินท	โซ
ร คณะ	— U —	นายโก	โร
ส คณะ	UU —	สุคโต	โส
ต คณะ	— — U	มาราริ	โต

จากการศึกษาฉันทลักษณ์ประเภทวรรณคดีที่ปรากฏในมหาโพธิ์วังสะ ผู้วิจัยพบว่า ผู้ประพันธ์เลือกใช้ฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์วุดโตทัยทั้งหมด 10 ชนิด ได้แก่ ปุฎยาวัตฉันท 42 คาถา, โทธกฉันท 1 คาถา, อุปชาติฉันท 1 คาถา, โตฎกฉันท 1 คาถา, วังสัฎฐฉันท 1 คาถา, เวสสเทวีฉันท 1 คาถา, ปุพิตคคาฉันท 1 คาถา, ปหัสสฉันท 1 คาถา, วัสสันตฉันท 4 คาถา และมาลินีฉันท 3 คาถา นอกจากนี้ยังปรากฏฉันทลักษณ์ที่ไม่ปรากฏชื่อในคัมภีร์วุดโตทัยอีก 2 คาถา

ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะอภิปรายรูปแบบฉันทลักษณ์ 10 ชนิดที่ปรากฏในมหาโพธิ์วังสะพอสังเขป โดยเรียงลำดับจากจำนวนพยางค์น้อยที่สุดไปหาจำนวนพยางค์มากที่สุด มีดังนี้

5.1.1.1 ปุฎยาวัตฉันท (8 พยางค์)

ปุฎยาวัตฉันท แปลว่า วัตตคาถาที่ฟังออกเสียง กล่าวคือ คาถาที่มี ย คณะท้าย 4 พยางค์ในวิสมบาท และมี ช คณะท้าย 4 พยางค์ในสมบาท (วุดโต.มัญ.317) ปุฎยาวัตฉันทมีกฎเกณฑ์ ดังนี้ว่า คณะต้น 4 พยางค์ในวิสมบาท (บาทคี่) ห้าม ส น คณะ และคณะท้าย 4 พยางค์ในวิสมบาท

²⁸⁶ ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้สัญลักษณ์แทนพยางค์ครุและลหุตามขนบนิยมในประเทศอินเดีย (นาวิณ วรรณเวช, 2551: 72)

²⁸⁷ อักษรย่อของคณะทั้ง 8 มีที่มาจากคัมภีร์ฉันทวุดโตทัยที่ซึ่งแสดงพระนามของพระพุทธเจ้าเป็นรูปร้อยแก้วว่า “สพพณญ โม สุนุณี โน มารชิ โภ มเหสี โย สุคโต โส มาราริ โต มุณินท โซ นายโก โร” (วุดโต.มัญ.11)

(บาทคี่) ใช้ได้เฉพาะ ย คณะเท่านั้น ส่วนคณะต้น 4 พยางค์แรกในสมบาท (บาทขอน) ห้าม ส น คณะ คณะท้าย 4 พยางค์ในสมบาท (บาทขอน) ใช้ได้เฉพาะ ช คณะเท่านั้น นอกจากนี้ ในวุตโตทัยยังกล่าว ว่า ปัฐยวัตฉันท์มีเสียงไพเราะนุ่มนวลกว่าฉันท์ประเภทอื่น เนื่องจากการประสานเสียงครุและเสียง ลหุอย่างละ 6 พยางค์เท่ากันจึงทำให้เกิดเสียงประสานนุ่มนวลกระชดกระช้อย อีกทั้งเป็นที่นิยมแต่งใน วรรณกรรมบาลีและสันสกฤต (วุตโต.มัญ.318) แม้ในคัมภีร์ฉันทโภทาสพยาขยาซึ่งขมถึงความไพเราะ ของปัฐยวัตฉันท์ไว้ว่า “ความสม่ำเสมอของครุและลหุในคณะนายกะ มีกล่าวไว้ในปัฐยวัตคาลา เท่านั้น ฉะนั้น คาลานี้จึงงามไพเราะดังเสียงร้องของหงส์ และการรำแพนของนกยูง” (วุตโต.มัญ.319) ปัฐยวัตฉันท์มีลักษณะบังคับตามแผนผัง ดังนี้

ตัวอย่างปัฐยวัตฉันท์ในมหาโพธิวิงสะ มีดังนี้

ยสส มูเล นิสินโน ว

สพพาริวิชัย อกา

ปตโต สพพณญตฺ สตถา

วนเท ตํ โพธิปาทปํ (MBV.1)

5.1.1.2 โทธกฉันท์ (11 พยางค์)

โทธกฉันท์ แปลว่า คาลาที่มีเสียงกระทบฐานคือ คอและเพดานเป็นต้น อย่างแรง เป็นคาลาที่มี ฆ ก ฎ ค คณะ และครุ 2 พยางค์ จัดอยู่ในกลุ่มตัญญูฉันท์ 11 พยางค์ (วุตโต.มัญ.319) นอกจากนี้ เกษเมนทระ²⁸⁸ได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับโทธกฉันท์ไว้ว่าเป็นฉันท์ที่ดูงดงาม ด้วยช่วงจังหวะหยุดครึ่งละ 3 พยางค์ เพราะว่าช่วงหยุดที่ที่น้อยกว่าหรือมากกว่า (3 พยางค์) ย่อมละทิ้งช่วงหยุดอันเป็นจังหวะโดยแท้ อีกทั้งจัดอยู่ในกลุ่มของฉันท์ที่มีถ้อยคำไพเราะงดงามและไม่มี

²⁸⁸ เกษเมนทระ มีชื่อสกุลว่า “วยาสทาส” เป็นบุตรชายของปรกาเสนทระ และเป็นหลานของชายของ สินธุ เกสรเมนทระเป็นกวีชาวกษัตริย์ ในราชสำนักของกษัตริย์อนันตแห่งกษัตริย์ระในราวพุทธศตวรรษที่ 16 (จำลอง สารพัตนิก, 2530: 153) ได้แต่งตำราเกี่ยวกับวรรณคดีศึกษาไว้ 3 เล่ม คือ *เอาจิตยวิจรรจรจว* แสดงทฤษฎีความ เหมาะสมในการประพันธ์ *สุวฤตตติลกะ* เกี่ยวกับหลักการเลือกฉันทลักษณ์ซึ่งมีผลต่อคุณค่าของกวีนิพนธ์ *กวีกันฐา ภรณ์* กล่าวถึงหลักการฝึกเป็นกวี (กุสุมา รักขมณี, 2534: 57-58)

ขอบเขตจำกัดเรื่องรสและเกณฑ์ในการใช้ (ปราณี หภาพานิช, 2542: 16, 40) โทษกฉันทมีลักษณะ
บังคับตามแผนผัง ดังนี้

— UU — UU — UU — —
— UU — UU — UU — —
— UU — UU — UU — —
— UU — UU — UU — —

ตัวอย่างโทษกฉันทในมหาโพธิ์วังสะ มีดังนี้

เทวมนุสสคณา คณินนต

ตถจ คณิ คุณวิทถตกิตตี

ยาตมูเปจจ จ มานยมานา

ปุลญจย วิปุลมกรีสสูติฯ (MBV.139)

5.1.1.3 อุปชาติฉันท (11 พยางค์)

อุปชาติฉันท แปลว่า คาถาที่คล้ายคลึงกับคาถาใกล้ กล่าวคือ เกี่ยวเนื่องกับ
คาถาใกล้สองประเภทคืออินทรวีเชียรและอุปนทรวีเชียร นอกจากนี้ คาถาที่ผสมคาถาหลายชนิดซึ่งมี
พยางค์ไม่เท่ากันในแต่ละฉันทก็เรียกว่าอุปชาติฉันทเช่นกัน (วุตโต.มัญ.194, 203) ในมหาโพธิ์วังสะพบ
อุปชาติฉันท 1 คาถา เป็นอุปชาติฉันทที่ผสมระหว่างอินทรวีเชียรฉันทในบาทที่ 1 บาทที่ 4 และอุเป
นทรวีเชียรฉันทในบาทที่ 2 บาทที่ 3 และ เขียนแผนผังได้ดังนี้

— —U — —UU — U — —
U — U — —UU — U — —
U — U — —UU — U — —
— —U — —UU — U — —

ตัวอย่างอุปชาติฉันทน์ในมหาโพธิวงสะ มีดังนี้

จกานุกาเวน ทิ ตสส รณโณ

อริ อเสสา ทมถ์ อุเปนติ

อรินทมํ นาม นราธิปสส

เตเนว ตํ วุจจติ ตสส จกกา (MBV.72)

5.1.1.4 โตฏกฉันทน์ (12 พยางค์)

โตฏกฉันทน์ แปลว่า คาถาที่เปียดเบียนลักษณะของคากาก่อน กล่าวคือ คาถาที่ประพันธ์ด้วย ส คณะทั้งหมดในทุกบาทของคาถา จัดอยู่ในกลุ่มชคตีฉันทน์ 12 พยางค์ (วุตโต.มัญ.221-222) นอกจากนี้ เกษมพระได้อธิบายถึงความโดดเด่นของโตฏกฉันทน์ไว้ว่าเป็นฉันทน์ที่ทำให้หัวใจเราเรียงเป็นที่ปรารถนาเพราะมีบาททั้งหลายประกอบด้วยพยางค์แข็งและโดดเด่นด้วยจิงหวะลีลาอันรวดเร็ว และจัดอยู่ในกลุ่มของฉันทน์ที่มีถ้อยคำไพเราะงดงามและไม่มีขอบเขตจำกัดเรื่องรสและเกณฑ์ในการใช้ (ปราณี พาพานิช, 2542: 19, 40) โตฏกฉันทน์มีลักษณะบังคับตามแผนผัง ดังนี้

UU – UU – UU – UU –

UU – UU – UU – UU –

UU – UU – UU – UU –

UU – UU – UU – UU –

ตัวอย่างโตฏกฉันทน์ในมหาโพธิวงสะ มีดังนี้

อิติ เขตวเน มุนิราชสุโต

ผลสมภวโพธิวรํ วรธี

สุนิชาย วิธาย มหมมติโต

มูนินา กตโลกหิตตติ ฤโตฯ (MBV.82)

5.1.1.5 ว่างส์ฐฐฉันท์ (12 พยางค์)

ว่างส์ฐฐฉันท์ แปลว่า “คาถาที่มีเสียงไม่สม่ำเสมอเหมือนเสียงขลุ่ยที่มีเสียงสูงและต่ำ” เป็นฉันท์ที่มี ช ต ช ร คณะ ในทุกบาทของคาถา จัดอยู่ในกลุ่มชคตีฉันท์ 12 พยางค์ (วุตโต.มัญ.218-219) เกษเมณฑระได้แสดงความโดดเด่นของว่างส์ฐฐฉันท์ว่า เป็นฉันท์ที่ไม่มีสนธิในบาท ไม่มีสมาส และจบลงด้วยวิสรรคในแต่ละบาท และควรใช้ว่างส์ฐฐฉันท์ในการพรรณานานิธิหรือนโยบาย เพราะจะทำให้ผู้รจนามีอัจฉริยภาพเชิงกวีเพิ่มขึ้น (ปราณี พาพานิช, 2542: 82) ว่างส์ฐฐฉันท์มีลักษณะบังคับตามแผนผัง ดังนี้

U – U – –UU – U – U –
 U – U – –UU – U – U –
 U – U – –UU – U – U –
 U – U – –UU – U – U –

ตัวอย่างว่างส์ฐฐฉันท์ในมหาโพธิวงสะ มีดังนี้

มหาทยสสาปิ ชินสส กทตมน์

วิหาย ปตตมอมตํ สุขมปิ เต

กรีสสุ โลกสส หิตํ ตหี ตหี

ภเวยย โภ โลกหิตเต ปมาทวาติฯ (MBV.115)

5.1.1.6 เวสสเทวีฉันท์ (12 พยางค์)

เวสสเทวีฉันท์ แปลว่า “คาถาที่เหมือนเครื่องบวงสรวงแก้ทวยเทพ” เป็นคาถาที่มี ม ม ย ย คณะ ในทุกบาทของคาถา มีจังหวะหยุด 5 และ 7 พยางค์ จัดอยู่ในกลุ่มชคตีฉันท์ 12 พยางค์ (วุตโต.มัญ.235-236) เวสสเทวีฉันท์มีลักษณะบังคับตามแผนผัง ดังนี้

- - - - - U - - U - -
 - - - - - U - - U - -
 - - - - - U - - U - -
 - - - - - U - - U - -

ตัวอย่างเวสสเทวีฉันทโนมหาโพธิวังสะ มีดังนี้

ลงกาทีเป โส สตฤกปิโป อกปิโป

ลงกาธิฐฐานเน ทวิสุ ฐาเนสุ เถโร

ธมมึ ภาสิตวา ทีปภาสาย เอวั

สทรมโมตารึ การยิ ทีปทีโปติฯ (MBV.112)

5.1.1.7 ปุพพิตคคาฉันท (12 พยางค์ในวิสมบาท และ 13 พยางค์ในสมบาท)

ปุพพิตคคาฉันท แปลว่า คาถาที่มีส่วนทำยกระจายออก กล่าวคือ มีคณะที่เป็นลหุในหนตันแล้วมีคณะที่มีครุมากในหนปลาย เป็นคาถาที่มี น น ร ย คณะในวิสมบาท มี 12 พยางค์ ส่วนสมบาทมี น ช ช ร คณะและครุ มี 13 พยางค์ (วุตโต.มัญ.299) จัดอยู่ในกลุ่มของอัทธสมคาถากล่าวคือ คาถาที่มีคณะเสมอกันครึ่งคาถา ได้แก่ บาทที่ 1 เหมือนบาทที่ 3 ส่วนบาทที่ 2 เหมือนบาทที่ 4 (วุตโต.มัญ.278) ปุพพิตคคาฉันทมีลักษณะบังคับตามแผนผัง ดังนี้

UUUUUU - U - U - -
 UUUU - UU - U - U - -
 UUUUUU - U - U - -
 UUUU - UU - U - U - -

ตัวอย่างปุปิตต์คาคันท์ในมหาโพธิวงสะ มีดังนี้

อิติ กุสุมปุเร สเร สรสา

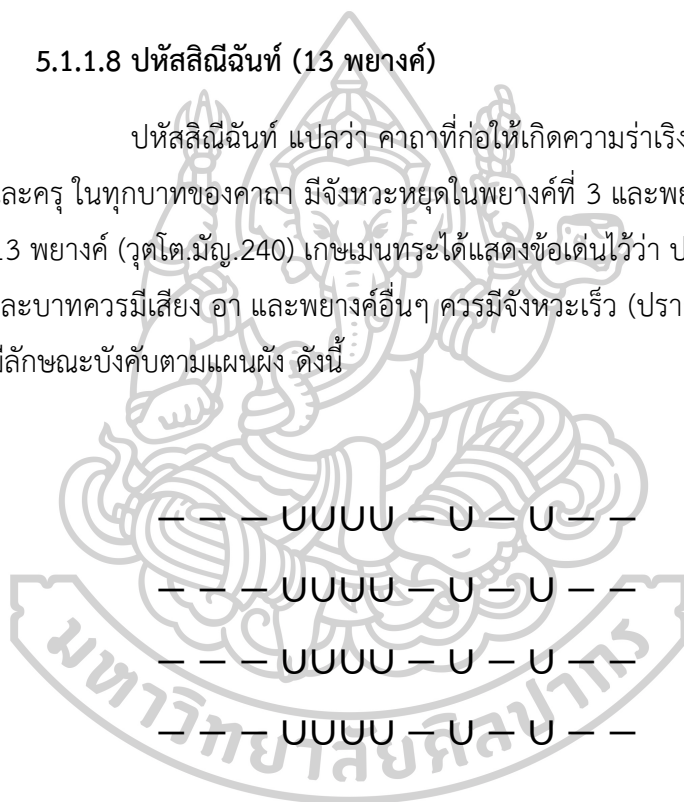
พหุวิจาร์ชชากุลา วิสาลา

สุรจิริปวโรรุโพธิปุชา

มรณรจิตตวิกาสิณี อโหสีตีฯ (MBV.153)

5.1.1.8 ปัทสลิณีฉันท์ (13 พยางค์)

ปัทสลิณีฉันท์ แปลว่า คาคาที่ก่อให้เกิดความรำเริงแก่ผู้ฟัง เป็นคาคาที่มี ม น ช ร คณะ และครุ ในทุกบาทของคาคา มีจิงหะหยุดในพยางค์ที่ 3 และพยางค์ที่ 10 จัดอยู่ในกลุ่ม อติชคตีฉันท์ 13 พยางค์ (วุตโต.มัญ.240) เกษเมนทระได้แสดงข้อเด่นไว้ว่า ปัทสลิณีฉันท์ในพยางค์ 3 พยางค์ของแต่ละบาทควรมีเสียง อา และพยางค์อื่นๆ ควรมีจิงหะเร็ว (ปราณี ฬาพานิช, 2542: 83) ปัทสลิณีฉันท์มีลักษณะบังคับตามแผนผัง ดังนี้

ตัวอย่างปัทสลิณีฉันท์ในมหาโพธิวงสะ มีดังนี้

เทวานมปิยวจนปคุพหนาโม

ลงกายมปฐุมมิทมมหาวิหารี

ราชา โส สุมติ มหามหินทตเถรม

อาคมมามลตเมตถ การยิตถาตีฯ (MBV.138)

5.1.1.9 วสันตติลกฉันท์ (14 พยางค์)

วสันตติลกฉันท์ แปลว่า คาถาที่มีคณะวิจิตรเหมือนเมฆในวสันตฤดู (ฤดูใบไม้ร่วง) เป็นคาถาที่มี ต ก ข ช คณะ และครุ 2 พยางค์ จัดอยู่ในกลุ่มของสักรินทร์ 14 พยางค์ (วุดโต.มัญ.248-250) เกษมพระได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับวสันตติลกฉันท์ว่า เป็นยอดแห่งฤดูใบไม้ผลิ มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น วสันตติลก วสันตติลกา อุทธรรัชณี และสินโหนดา และการมีเสียงสระอาอยู่เบื้องต้นทำให้วสันตติลกงดงามและหากมีถ้อยคำเป็นบทสั้นๆ ก็ยิ่งเผยความงามอย่างชัดเจน (ปราณี ฟ้าพานิช, 2542: 84) สูตรของวสันตติลกฉันท์มีดังนี้ว่า วุต ตา ว สน ต ตี ล ก า ต ก ขา ช คา โค (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2555: 146) วสันตติลกฉันท์มีลักษณะบังคับตามแผนผัง ดังนี้

— — U — UUU — UU — U — —
 — — U — UUU — UU — U — —
 — — U — UUU — UU — U — —
 — — U — UUU — UU — U — —

ตัวอย่างวสันตติลกฉันท์ในมหาโพธิ์วังสะ มีดังนี้

เอตดาวตา ทสสทสส สปาปภิกขุ

นิทฐย จุตทสวตถุมลา อภิสุ

ยนเต สุนิมมลยเสน ยเสน สหธิ

สงคีติมุขฉิมมลา อปี ทสสิตา สาขา (MBV.98)

5.1.1.10 มาลินีฉันท์ (15 พยางค์)

มาลินีฉันท์ แปลว่า คาถาที่มีลำดับคณะอันประกอบด้วย น คณะเป็นต้น เป็นฉันท์ที่มี น น ม ย ย คณะ มีจังหวะหยุด 8 และ 7 พยางค์ จัดอยู่ในกลุ่มของอดีตสักรินทร์ 15 พยางค์ (วุดโต.มัญ.254-255) เกษมพระได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับมาลินีฉันท์ไว้ว่า มาลินีฉันท์ที่จับด้วยวิสรรคและประกอบด้วยสมาสในครึ่งบทหลังทำให้มาลินีฉันท์มีความงดงาม (ปราณี ฟ้าพานิช, 2542: 85) มาลินีฉันท์มีลักษณะบังคับตามแผนผัง ดังนี้

BBBBBB — — — U — —U — —
 BBBBBBB — — — U — —U — —
 BBBBBBB — — — U — —U — —
 BBBBBBB — — — U — —U — —

ตัวอย่างมาลินีฉันท์ในมหาโพธิ์วังสะ มีดังนี้

อิติ วิทวิติตตาเสสโลกตถจาโร

ติภวติ มหิทธิ รมมราชา มุนินโท

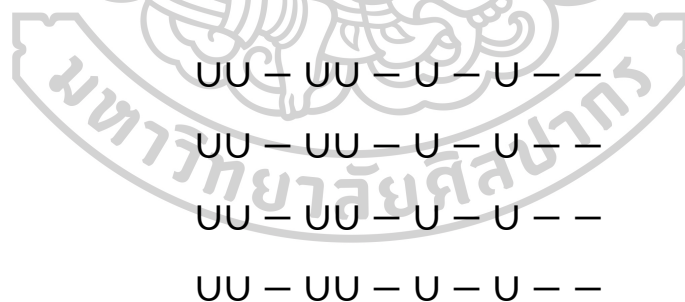
รวิสตชุตโตโสโก โสปี ยาโต วินาส์

มรณมกรณนต กัม ฬิ โลเก ชเหยยฯ (MBV.85)

5.1.1.11 ฉันท์ที่ไม่ปรากฏชื่อ

ฉันท์ที่ไม่ปรากฏชื่อ 11 พยางค์ ประกอบด้วย ส ส คณะ และ ช คณะ มี

แผนผังดังนี้

ตัวอย่างฉันท์ที่ไม่ปรากฏชื่อในมหาโพธิ์วังสะ มีดังนี้

สกธาทุสรีรเคนเปวม

ปรีนิพพานคโตปี โลกนาโถ

ชนตาย หิต์ สุขณจ สมมา

พหุชากาสี ฐิตะ กลาว กาทิฯ (MBV.144)

ฉันท์ที่ไม่ปรากฏชื่อ 13 พยางค์ ประกอบด้วย ม คณะ ต คณะ ย คณะ ส คณะ มีแผนผังดังนี้

— — — — — UU — —UU — —
 — — — — — UU — —UU — —
 — — — — — UU — —UU — —
 — — — — — UU — —UU — —

ตัวอย่างฉันท์ที่ไม่ปรากฏชื่อในมหาโพธิ์วงสะ มีดังนี้

เอวี่ ลงกาโลกหิต์ สาสนวุทธิ

สัสาเรนโต เอส มหาโพธิ์หมินโท

ลงกาทีเป รรมมหาเมฆวนสมิ

อฏฐา ทีฆิ กาลมเนกพฤตยุดโตติฯ (MBV.171)

จากการศึกษาลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองในมหาโพธิ์วงสะ ผู้วิจัยสามารถสรุปรูปแบบฉันท์ลักษณะทั้งหมดได้ดังตาราง โดยเรียงลำดับจากฉันท์ลักษณะที่มีคาถาจำนวนมากที่สุดไปหาฉันท์ลักษณะที่มีคาถาจำนวนน้อยที่สุด ดังนี้

ตารางที่ 13 แสดงชื่อฉันท์และจำนวนจำนวนคาถาที่ปรากฏในมหาโพธิ์วงสะ

ชื่อฉันท์	จำนวนคาถาที่ปรากฏในมหาโพธิ์วงสะ
ปัฐยวัตฉันท์	42
วสันตติลฉันท์	4
มาลินีฉันท์	3
โทธฉันท์	1
อุปชาติฉันท์	1
โตฏฉันท์	1
วังสัฎฐฉันท์	1

เวสสเทวีฉันท	1
ปุပ္พิตคาคฉันท	1
ปหฺสสิณฉันท	1
รวม 10 ชนิด	56

จากฉันทลักษณะทั้งหมด 10 ประเภทที่ปรากฏในมหาโพธิวงฺสฉะ ฉันทลักษณะที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้มากที่สุดพบว่าเป็นปฐยาวัตฉันท ร่องลงมาเป็นวสันตดิกลฉันทและมาลินีฉันทตามลำดับ ส่วนฉันทลักษณะที่เหลือ ได้แก่ โทธฉันท อุปชาติฉันท โทฏกฉันท วังสฎฐฉันท เวสสเทวีฉันท ปุပ္พิตคาคฉันท และปหฺสสิณฉันท พบว่าเป็นฉันทลักษณะที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้น้อยที่สุดเพียงฉันทละ 1 คาถา ส่วนสาเหตุที่ปฐยาวัตฉันทเป็นฉันทลักษณะที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้มากที่สุด อาจเป็นเพราะว่าเป็นฉันทลักษณะที่เหมาะสมแก่การอธิบายเรื่องราวและเป็นฉันทลักษณะที่มีเสียงไพเราะนุ่มนวลขณะสวด อีกทั้งเป็นที่นิยมในการประพันธ์ทั้งฝ่ายบาลีและฝ่ายสันสกฤต

ถึงแม้ว่าลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองในมหาโพธิวงฺสฉะจะไม่โดดเด่นมากนักกล่าวคือพบคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองเป็นจำนวนน้อย ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าผู้ประพันธ์มุ่งแสดงคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วเป็นหลัก แต่อย่างไรก็ตาม จากรูปแบบฉันทลักษณะทั้งหมด 10 ชนิดที่ปรากฏในมหาโพธิวงฺสฉะก็อาจที่จะอนุมานได้ว่าผู้ประพันธ์มีความสามารถในการประพันธ์ร้อยกรองเป็นอย่างดี เพราะววรรณกรรมบาลีประเภทร้อยกรองล้วนบางเรื่องอาจมีรูปแบบฉันทลักษณะไม่ถึง 10 ชนิดดังที่ปรากฏในมหาโพธิวงฺสฉะ

5.1.2 คัซชะ (ร้อยแก้ว)

วรรณกรรมบาลีประเภทร้อยแก้วมีลักษณะเด่นอยู่ที่การพรรณนาเนื้อความโวหารและเก็บความต่างๆ ได้ดีกว่าลักษณะคำประพันธ์ประเภทอื่นๆ ไม่ต้องมีกฎเกณฑ์เป็นข้อบังคับสามารถแต่งได้ตามความปรารถนา โดยอาศัยเพียงหลักไวยากรณ์และความสัมพันธ์ภายในประโยคหรือที่เรียกว่าวากยสัมพันธ์ (พระมหาประเสริฐ ฐนรา, 2547: 49)

จากการศึกษาลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วในมหาโพธิวงฺสฉะ ผู้วิจัยพบว่าร้อยแก้วในมหาโพธิวงฺสฉะมี 2 ลักษณะ คือ (1) บทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่ปรากฏเฉพาะในเรื่อง และ (2) บทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่สืบทอดจากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.1.2.1 บทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่ปรากฏเฉพาะในเรื่อง

บทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่ปรากฏเฉพาะในมหาโพธิวงสะกล่าวคือ เป็นสำนวนร้อยแก้วที่ผู้ประพันธ์เลือกแต่งได้ตามความปรารถนาตามแนวคิดของตนเอง ซึ่งไม่ปรากฏเนื้อหาเหล่านี้ในวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ผู้วิจัยสามารถจำแนกบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่ปรากฏเฉพาะในเรื่องได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่ (1) บทเกริ่นนำ (2) การอธิบายบทตั้ง (3) การตั้งประเด็นคำถามเป็นสารบัญชของเรื่อง (4) การอธิบายประเด็นคำถามโดยย่อ และ (5) การเฉลยประเด็นคำถาม มีดังต่อไปนี้

1. บทเกริ่นนำ

บทเกริ่นนำหรือคั่นถ้อยคำเป็นสำนวนร้อยแก้วที่ผู้ประพันธ์รจนาขึ้นเพื่อบอกจุดประสงค์ของการประพันธ์วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ มีตัวอย่างดังนี้

ตมปน ชินสาสนาภรณ์ภูเตหิ पुपुवाजियेकस्त्रीहि लङ्गवासिनमत्तया सीहल-
 साय रूपितमहापोथिवसम्महितानि ओवเสसतेस्वासिन् सुपोธิ गोरोत्तो सपพชนตुनम्मุล-
 ภาसाय मात्तागीธานाय तसप्लसस तेसनवानज्जमालानुकुलाय वाजाय रजयन्तोपि नाम
 सात्थुचम्मปริतोเสयमेवञ्ज สติ...(MBV.1)

ก็คัมภีร์มหาโพธิวงสะนั้นได้เขียนขึ้นด้วยภาษาสิงหลเพื่อประโยชน์แก่ชาว
 ลังกา โดยราชสีห์คืออาจารย์แต่ปางก่อน ผู้เป็นอาภรณ์แห่งพระศาสนาของพระชิน
 เจ้า บัดนี้ข้าพเจ้า (พระอุปติสสะ) จะกระทำมหาโพธิวงสะให้กระจ่างชัดแก่เหล่าชนผู้
 อยู่ในประเทศที่เหลื่อ ธรรมดาว่าแม้เมื่อจะรจนาก็พึงทำให้สาธุชนเบิกบานด้วย
 ถ้อยคำที่เหมาะสมกับคำสอนของพระทศพลที่เรียกว่ามาคระ อันเป็นมูลภาษาของ
 คนทั้งปวง

2. การอธิบายบทตั้ง

การอธิบายบทตั้งกล่าวคือ สำนวนร้อยแก้วที่ท่านผู้รจนาได้นำข้อความ
 ส่วนหนึ่งจากคถามาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อแล้วอธิบายความหมายขยายความของบทตั้งนั้นๆ มี
 ตัวอย่างดังนี้

ตตถ “เกณฐฐฐฐ มหาโพธิ์ติ โโพธิ วุจจติ จตฺตสุ มคฺคเสสุ ญฺญานํ ตํ โโพธิ ภาควา
เอตถ ปตฺโตติ รุกฺโขปิ โโพธิตฺเวว นามํ ลภีติ ตสฺมา มหโต พุทฺธสฺส ภาควโต โโพธิ์ติ วา
มหตี จ สา โโพธิ เจติ วา มหิตา พุทฺหมามราสฺสรนรินฺทนาคินฺเทหีติ วา มหาโพธิ์ติ เอว
วจนฺตโถ ทฎฐพฺโพฯ “กสฺส สมพนฺธิ์นิตฺติ โย ทยาสีตลมานโส ปญฺญาวา โส เอโก
มหาปุริโส อิตฺตีตานิ...(MBV.1)

ความจริงปัญหาใหญ่ 5 ข้อเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ควรหาคำตอบฯ บรรดาปัญหา
ใหญ่ทั้ง 5 ข้อเหล่านั้น ปัญหาข้อที่ 1 ว่า “เกณฐฐฐฐ มหาโพธิ์” อธิบายว่า ความรู้
(ญาณ) ในมรรค 4 ประการ ท่านเรียกว่าโพธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้โพธิ (ญาณ)
นั้นที่ต้นไม้นี้ เหตุนี้แม้ต้นไม้นี้ก็ได้ชื่อว่าโพธิ (ต้นพระศรีมหาโพธิ์) เหมือนกัน
เพราะเหตุนี้บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความแห่งถ้อยคำอย่างนี้ว่า ที่ชื่อว่ามหาโพธิ์ เพราะ
ปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้มั่งคั่งยิ่งใหญ่ประการหนึ่ง เพราะ
ปัญญาเครื่องตรัสรู้นั้นเป็นธรรมชาติยิ่งใหญ่ประการหนึ่ง และเพราะปัญญาเครื่อง
ตรัสรู้นั้นเป็นธรรมชาติที่พระพรหม เทวดา อสูร พระราชา และจอมแห่งนาคบุชา
แล้วประการหนึ่งฯ (MBV.1)

3. การตั้งประเด็นคำถามเป็นสารบัญของเรื่อง

การตั้งคำถามเป็นสารบัญของเรื่องกล่าวคือ สำนวนร้อยแก้วที่ท่านผู้
รจนายกประเด็นคำถามขึ้นเพื่อเป็นกรอบแนวทางในการอภิปรายเรื่องราวหรือบอกประเด็นสำคัญของ
เรื่อง มีตัวอย่างดังนี้

กถํ ทกฺขินฺนมหาสาธา ปรีนินฺพุเต ภาควติ ลงฺกาทีเป ปตฺติฎฺฐิตาติ ตมฺปน
วิภขฺนเต ทิ “สา ปนายํ ทกฺขินฺนมหาสาธา เกณ คหิตา เกณานีตา เกณ ปตฺติฎฺฐาปีตา
เกณ ปุชิตา เกณ ปรีปาลีตาติ เอเต ปณฺจ อพฺภนฺตรปฺพหาปี วิสสขฺเขยฺยา ภาวนตีฯ
(MBV.82)

คำว่า “เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว กิ่งใหญ่เบื้องขวา
ประดิษฐานแล้วในลังกาทวีปอย่างไรฯ ก็ปัญหาภายใน 5 ข้อแม่เหล่านั้นว่า “ก็ กิ่ง
ใหญ่เบื้องขวานั้น ใครถือเอาแล้ว ใครอัญเชิญมาแล้ว ใครประดิษฐานแล้ว ใครบูชา
แล้ว (และ) ใครบริบาลแล้ว” เป็นปัญหาที่ควรแจกแจงคำนั้นเฉลยฯ (MBV.82)

4. การอธิบายประเด็นคำถามโดยย่อ

การอธิบายประเด็นคำถามโดยย่อกล่าวคือ สำนวนร้อยแก้วที่ท่านผู้
รจนายกเอาประเด็นคำถามที่ตั้งไว้เป็นสารบัญของเรื่องมาเป็นบทตั้งแล้วอธิบายคำถามที่ตั้งไว้นั้นเพียง
โดยย่อ มีตัวอย่างดังนี้

ตตถ “เกน คหิตาติ ฆมมาโสเกน นรินเทน คหิตาฯ เกณานีติ สงฆमितถต-
เถรียา อานีตาฯ เกน ปติฏฐาปีตาติ รณญา เทวานมปิยติสเสน ปติฏฐาปีตาฯ เกน
ปูชิตาติ พุทธาทิหิ ปูชิตาฯ เกน ปริपालิตาติ โพธิคุตตาหิหิ ปริपालิตาฯ กถ ฆมมาโส-
เกน นรินเทน คหิตาติฯ (MBV.82)

บรรดาปัญหาภายใน 5 ข้อเหล่านั้น ข้อที่หนึ่งว่า “เกน คหิตา” ได้แก่
พระเจ้าธรรมมาโคกราชทรงถือเอาแล้วฯ ข้อที่สองว่า “เกณานีตา” ได้แก่ พระนาง
สังฆมิตตาเถรีได้อัญเชิญมาแล้วฯ ข้อที่สามว่า “เกน ปติฏฐาปีตา” ได้แก่
พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงให้ประดิษฐานไว้แล้วฯ ข้อที่สี่ว่า “เกน ปูชิตา” ได้แก่
พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงบูชาแล้วฯ ข้อที่ห้าว่า “เกน ปริपालิตา” ได้แก่
นายโพธิคุตตะเป็นต้นบริหารแล้วฯ ถามว่า “พระเจ้าธรรมมาโคกราชทรงถือเอาทั้ง
ใหญ่เบื้องขวาอย่างไรฯ (MBV.82)

5. การเฉลยประเด็นคำถาม

การเฉลยประเด็นคำถามกล่าวคือ สำนวนร้อยแก้วที่ท่านผู้รจนายกเอา
ประเด็นคำถามที่ตั้งไว้เป็นสารบัญของเรื่องมาอธิบายขยายความอย่างยืดยาวเพื่อให้คำอธิบายประเด็น
คำถามโดยย่อมีความกระจ่างชัดมากขึ้น มีตัวอย่างดังนี้

กถ พุทธาทิหิ ปูชิตาติฯ ปฐมัม ภควตา อเนกโลกธาตฺสู อเสสเทวมนุสเสหิ
สมาคนตฺวา ติฏฺฐวนนิตานิ มณฺเฑรตฺตานิ อหริตฺวา กปฺปมฺปิ ฐตฺวา อิทธิพลน ตาหิสํ
โลจนมมาปิตุมฺปิ อสกกฺกณฺยตฺยา อสาธารณน อปริมิตสมยสมฺปจิตฺกฺสพลนิตฺต-
เตน อนิมิเสน นยนยฺกเลน สตฺตาหฺมปูชิตาฯ ทฺติยํ ฆมมาโสเกนรินเทน สกฺลขมฺพุ-
หิปรชฺเชน ปูชิตาฯ ตฺติยํ ลงฺกิสเรน เทวสนมปิยติสเสน “ยาว สาสนนฺตรธานาตาว
รชฺชมฺมหาโพธิปฺปฏิพฺพชฺชนฺติ สนรามรอรียปริสมฺชฺเฒ สาเวตฺวา สกฺลลงฺกาหิปรชฺเชน
ปูชิตาฯ (MBV.161-163)

ถามว่า “พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงบูชาแล้วอย่างไร? เฉลยว่า “ครั้งที่หนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบูชาด้วยคู่พระเนตรที่ไม่กระพริบตลอด 7 วัน เพราะเหล่า เทพดาและมนุษย์ทั้งหมดในหลายโลกธาตุมาสมสรกันแล้วนำเอาแก้วมณีและรัตนะ ทั้งหลายอันฝังอยู่ในสามโลกแล้วดำรงอยู่แม้ตลอดกับหนึ่งก็ไม่อาจแม้เพื่อจะเนรมิต ดวงตาเช่นนั้นด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ได้ เพราะเป็นสิ่งไม่ทั่วไป เพราะเกิดขึ้นด้วยกำลัง แห่งกุศลที่สั่งสมไว้พร้อมมูลแล้วสิ้นสมัยนับไม่ถ้วนฯ ครั้งที่ 2 พระเจ้าธรรมโศกราช ทรงบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วยราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นฯ ครั้งที่ 3 พระเจ้ากรุง ลังกาพระนามว่าเทวานัมปิยติสสะ โปรดให้ประกาศในท่ามกลางบริษัทที่พร้อมพร้อม ด้วยนรชน เทวดา และพระอริยะ ด้วยพระดำรัสว่า “ราชสมบัติเกี่ยวเนื่องกับมหา โพธิพฤกษ์ตราบเท่าที่พระศาสนาจะอันตรายหายไป” ทรงบูชามหาโพธิพฤกษ์ด้วย ราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งสิ้นฯ เหมือนอย่างที่ได้กล่าวไว้แล้วฯ ในกาลนั้น พระเจ้า เทวานัมปิยติสสะ ทรงตกแต่งเกาะทั้งสิ้นเหมือนมณฑปเดียวกันกับเทพดาและมนุษย์ ทั้งหลาย โปรดให้ทำการบูชามหาโพธิพฤกษ์ซึ่งเป็นที่น่าจับใจคือดวงตาของเทวดา และนรชนฯ (MBV.161-163)

จากข้อมูลเหล่านั้น จะเห็นได้ว่าเป็นบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่ปรากฏเฉพาะในเรื่อง ซึ่งผู้ประพันธ์สามารถจินตนาการได้ตามความประสงค์ และบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่ผู้ประพันธ์ รจนาขึ้นมีลักษณะของการเรียบเรียงภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อนมากจนเกินไป อีกทั้ง รูปแบบร้อยแก้วที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้ในบางลักษณะพบว่าเป็นการดำเนินรูปแบบตามคัมภีร์ชั้น อรรถกถา โดยเฉพาะการตั้งประเด็นคำถามเป็นสารบัญชของเรื่องที่เป็นลักษณะเฉพาะด้านเนื้อหา ของวรรณกรรมบาลีชั้นอรรถกถา (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2526: 320-321)

5.1.2.2 บทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่สืบทอดจากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น

วรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยหลังพระไตรปิฎกหรืออรรถกถามี ลักษณะเป็นงานเขียนที่สืบทอดแนวโครงเรื่องหรือเนื้อหาจากวรรณกรรมบาลีตั้งแต่ชั้นพระบาลี อรรถกถา และปกรณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าแล้วนำมาเล่าซ้ำในลักษณะการเรียบเรียงใหม่ในลีลาภาษาที่ กระชับ (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2559: 269) นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์มักจะปรับเปลี่ยนหรือดัดแปลง เนื้อหาและรายละเอียดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการคงหรือละโครงสร้างแบบอรรถกถา การเพิ่ม ตัด หรือ ปรับรายละเอียดต่างๆ ในเรื่อง (อาทิตย์ ชีรวณิชกุล, 2565: 181)

ส่วนมหาโพธิวงสะเป็นวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในยุคหลังอรรถกถา บทประพันธ์ในเรื่องจึงเป็นไปในลักษณะของการสืบทอดแนวคิดตามคัมภีร์พุทธศาสนาที่ประพันธ์ขึ้นก่อนหน้า ดังปรากฏลักษณะของเนื้อหาที่สืบทอดมาจากวรรณกรรมบาลีต่างๆ กัน เช่น นิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถากาลิงคโพธิชาดก สมันตปาสาทิกา และมหาวงศ์ (Malalasekera, 1958: 158) โดยเนื้อหาที่ได้รับการสืบทอดในมหาโพธิวงสะนั้นมีรูปแบบของเนื้อหาที่คงข้อความไว้ตามแหล่งที่มาและมีรูปแบบของเนื้อหาที่ได้รับการแก้ไข หรือปรับเปลี่ยน หรือเพิ่มเติมรายละเอียดต่างๆ ในเรื่องตามจุดประสงค์ของผู้ประพันธ์

จากการศึกษาลักษณะบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่สืบทอดจากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ผู้วิจัยพบว่ามี 2 ลักษณะ คือ (1) รูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา และ (2) รูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่ม ตัด และปรับรายละเอียดในเรื่อง ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.1.2.2.1 รูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา

มหาโพธิวงสะเป็นคัมภีร์ที่สืบทอดเนื้อหามาจากต่างวรรณกรรมบาลี โดยเนื้อหาที่ได้รับการสืบทอดมานั้นมีรูปแบบของการคงเนื้อหาไว้ตามแหล่งที่มาของคัมภีร์ซึ่งจะไม่มีมีการแก้ไขหรือปรับเปลี่ยนเนื้อหาในเรื่องแต่อย่างใด ผู้วิจัยพบว่ารูปแบบของเนื้อหาที่คงไว้ตามแหล่งที่มาของคัมภีร์ ส่วนมากจะเป็นข้อความที่เป็นประโยคพระพุทธรูปกล่าวคือ เป็นประโยคคำพูดของพระพุทธรูปเจ้าอันมีที่มาจากพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาโดยตรง ซึ่งผู้ประพันธ์จะไม่เปลี่ยนแปลงหรือปรับเปลี่ยนเนื้อหาที่เป็นประโยคพระพุทธรูปโดยเด็ดขาด มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 รูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 14 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา

พระไตรปิฎก	มหาโพธิวงสะ
...โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญุตโต โส โว มมจฺเจน สตถา... (ที.ม.10/141)	...วุตฺตํ เหน็ด ภควตา “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญุตโต โส โว มมจฺเจน สตถา ติ... (MBV.85)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา โดยผู้ประพันธ์ได้สืบทอดเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วมาจากพระบาลีหรือพระไตรปิฎก และเนื้อหาที่ได้รับการสืบทอดในมหาโพธิ์วังสนั้นเป็นประโยคพระพุทธพจน์ที่คงเนื้อหาไว้เหมือนเดิมตามแหล่งที่มา และรูปแบบของการคงเนื้อหาตามแหล่งที่มาเป็นหนึ่งในวิธีการสืบทอดคำสอนของวรรณกรรมพุทธศาสนาในยุคหลังพระไตรปิฎก

ตัวอย่างที่ 2 รูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 15 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา

อรรถกถากาลิงคโฑชิชาดก	มหาโพธิ์วังสะ
<p>กติ นุโข ภนเต เจตยานิติฯ ตีณิ อานนทาติฯ กต- มานิ ตีณิตีฯ สารีริกั ปารีโภคิกั อุททิสกนติฯ สก- กา ปน ภนเต ตุมहेสุ จรณเตสุเยว เจตียิ กาทุนติ ฯ อานนท สารีริกั น สกกา กาทฐุ ตมทิ พุทธานั ปรีนิพพุตกาเล โหติ อุททิสกมวตถุกั มมาย- นมตตเมว โหติ พุทธเอหิ ปรีภุตโต มหาโพธิ พุทธเอ สุ จรณเตสุปี ปรีนิพพุเตสุปี เจตียเมวาติฯ ภนเต ตุมहेสุ ปกนเตสุ เขตวนมหาวิหาโร อปปฏิสร- โณ โหติ มนุสสา ปุชฌิยภูฐานัน น ลภนติ มหาโพธิ- โต พิชั อหริตวา เขตวนทวารเ โรเปสสามิ ภนเต ติ อหาฯ สาธุ อานนท โรเปหิ เอวิ สนเต เขตวนเน มม นิพทฐวาโส วิย ภวิสสตีติฯ</p> <p>(จุ.ชา.อ.17/111-112)</p>	<p>...“กติ นุ โข ภนเต เจตยานิติ “ตีณิ อานนทาติฯ “กตมานิ ภนเต ตีณิติ “สารีริกมปารีโภคิกมทเท- สิกนติฯ “สกกา ปน ภนเต ตุมहेสุ จรณเตสุเยว เจตียิ กาทุนติ “อานนท สารีริกั น สกกา กาทุมตั หิ พุทธานั ปรีนิพพุตกาเลเยว โหติ อุทเทสิ- กมวตถุกั ตมปน มนตตเคน โหติ พุทธเอหิ ปรี- ภุตโต โโพธิ เตสุ จรณเตสุปี ปรีนิพพุเตสุปี เจตียเม- วาติฯ “ภนเต ตุมहेสุ จาริกมปกนเตสุ เขตวนวิ- หาโร อปปฏิสรโณ โหติ มนุสสา ปุชฌิยภูฐานัน น ลภนติ มหาโพธิโต พิชมาหริตวา เขตวนวิหารท- วารเ โรปาเปมิ ภนเตติฯ “สาธุ อานนท โรเปหิ เอวิ สนเต เขตวนเน มม นิพทฐวาโส วิย ภวิสสตีติ ฯ</p> <p>(MBV.59)</p>

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา ผู้ประพันธ์ได้สืบทอดเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วมาจากอรรถกถากาลิงคโฑชิชาดก จะเห็นได้ว่ารูปแบบร้อยแก้วในมหาโพธิ์วังสะมีข้อความที่ตรงกันเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะประโยคพระพุทธพจน์ที่เป็นคำถามและคำตอบของพระพุทธเจ้า มีเพียงคำบางคำที่แตกต่างเล็กน้อยซึ่งเกิดจากการสมาสคำและการสนธิคำอันเป็นเรื่องปกติที่พบได้ทั่วไปในวรรณกรรมบาลีสสมัยหลัง

ตัวอย่างที่ 3 รูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 16 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา

สมัยคลวิลาสินี	มหาโพธิวงศ์
<p>เอว ปาตฤตจกกรตสนเสว จกกวตติโน อมจจา ปกติมงคลหตติภูฐานัน สมํ ปริสุทฺธํ ภูมิกาคํ กา- ราเปตวา หริจหนนาทีหิ สุรภิสฺสคนฺธเอหิ อุปลิ- ปาเปตวา เหมฐฺฐา วิจิตตวณฺณสุรภิกุสุมสโมกิณฺณํ อุปริสฺวณฺณตารกานํ อนฺตรนฺตรา สโมสริต- มนุญญกุสุมทามปฏิมณฺชิตฺตวิตานํ เทววิมานํ วย อภิสงฺขริตวา “เอวรุปสฺส นาม เทว หตฺถิรตสนส อาคมํ จินฺเตถาติ วทฺนติฯ โส ปุพฺเพ วุตตนเย- เนว มหาทานํ ทตฺวา สีลานิ จ สมาทาย ตํ ปุณฺญสมฺปตฺตี อวชฺเชนโต นิสีทิตฺฯ อถสฺส ปุณฺญา- นุภาวโจทิตฺ ฆทฺหนตฺกฺลา วา อุโปสถกฺลา วา ตํ สกฺการวิเสสํ อนุภวิตุกาโม ตฺรณฺรวิมณฺชลา- ภิรตฺตจฺรณคฺีวามุขปฏิมณฺชิตฺตวิสุทฺธเสตฺสรีโร สนตปฺปติภูจฺฉิตฺ สฺสณฺจิตฺตองคฺปจจฺจคฺสนนินเวโส วิกสิตรตฺตปทุมจารุโปกฺขโร อิทฺธิมา โยคฺี วย เวหาสคฺมนสมตฺถอ มโนสิลาจฺฉณฺรณชิตฺตปริยฺนโต วย รชตปพฺพโต หตฺถิเสฏฺฐโร อาคนฺตวา ตสมฺมี ปเท- เส ติฏฺฐติฯ โส ฆทฺหนตฺกฺลา อาคจฺฉนโต สพฺพ- กนิฏฺฐโร อาคจฺฉนติฯ อุโปสถกฺลา อาคจฺฉนโต สพฺพ- เชฏฺฐโรฯ (ที่.อ.5/246)</p>	<p>เอวมปาตฤตจกกรตสนส ปน จกกวตติโน อมจจา ปกติมงคลหตติภูฐานัน สมํ สุจฺฉิภูมิกาคํ การेतฺวา หริจหนนาทีหิ สุรภิสฺสคนฺธเอหิ อุปลิปาเปตวา เหมฐฺฐา วิจิตตวณฺณสุรภิกุสุมสโมกิณฺณมฺุปฺริ- สฺวณฺณตารกานมนฺตรนฺตรา สโมสริตมฺนุญญกุสุม- ทามปติมณฺชิตฺตวิตานํ เทววิมานํ วย อภิสงฺขริตวา “เอวรุปสฺส นาม เทว หตฺถิรตสนส อาคมํ จินฺเต- ถาติ วทฺนติฯ โส ปุพฺเพ วุตตนเยเนว มหาทานํ ทตฺวา สีลานิ จ สมาทาย ตํ ปุณฺญสมฺปตฺติ- มาวชฺชนโต นิสีทิตฺฯ อถสฺส ปุณฺญานุภาวโจทิตฺ ฆทฺหนตฺกฺลา วา อุโปสถกฺลา วา ตํ สกฺการวิเสสม- อนุภวิตุกาโม ตฺรณฺรวิมณฺชลาภิรตฺตจฺรณคฺีวามุข- ปติมณฺชิตฺตวิสุทฺธเสตฺสรีโร สนตปฺปติภูจฺฉิตฺ สฺสํหิตฺตองคฺปจจฺจคฺสนนินเวโส วิกสิตรตฺตปทุมจารุ- โปกฺขโร อิทฺธิมา โยคฺี วย เวหาสคฺมนสมตฺถอ มโน- สิลาจฺฉณฺรณชิตฺตปริยฺนโต วย รชตปพฺพโต หตฺถิ- เสฏฺฐโร ตสมฺมีปเทเส ติฏฺฐติฯ โส ฆทฺหนตฺกฺลา อาคจฺฉนโต สพฺพกนิฏฺฐโร อาคจฺฉนติฯ อุโปสถกฺลา อาคจฺฉนโต สพฺพเชฏฺฐโรฯ (MBV.74-75)</p>

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา ผู้ประพันธ์สืบทอดเนื้อหา ร้อยแก้วมาจากอรรถกถาที่ขนิภาย (สมัยคลวิลาสินี) จะเห็นได้ว่าเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วมีข้อความที่ ตรงกันเกือบทั้งหมด มีเพียงคำบางคำที่มีความแตกต่างจากแหล่งที่มาซึ่งอาจเกิดจากการจารตกหล่น หรือความเข้าใจผิดของผู้จาร

ตัวอย่างที่ 4 รูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 17 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา

สมันตปาสาทิกา	มหาโพธิวงสะ
<p>ยถาจาหํ ภควตา “ธาระสฺสสิ ปน เม ตวํ กสฺสป- สาณานิ ปัสฺกุลาณิ นิพฺพสนานีติ วตฺวา จีวเร สา- ธารณปริโภเคน “อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ วิวิจฺเจว กามะที ฯเปฯ ปฐฺมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ วิวิจ- เจว กามะที ฯเปฯ ปฐฺมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรตีติ เอวมาทีนา นเยน นวานุปุพฺพวิหารณพหฺลิณฺญา- ปภะเท อุตฺตริมฺนุสฺสธมฺเม อตฺตนา สมสมฺมชฺฐูปเนน จ อนุคฺคหิโตฯ (วิ.อ.1/5-6)</p>	<p>ยถาจาหํ ภควตา “ธาระสฺสสิ ปน เม ตวํ กสฺสป- สาณานิ ปัสฺกุลาณิ นิพฺพสนานีติ วตฺวา จีวเร สา- ธารณปริโภเคน จ “อหมฺปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ วิวิจฺเจว กามะที ปฐฺมชฺฌานมฺอุปสมฺปชฺช วิหฺรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ วิวิจฺเจว กามะที ปฐฺมชฺฌานมฺอุปสมฺปชฺช วิหฺรตีติ เอวมาทีนา นเยน นวานุปุพฺพวิหารณพหฺลิณฺญา- ปภะเท อุตฺตริมฺนุสฺสธมฺเม อตฺตนา สมสมฺมชฺฐูปเนน จ อนุคฺคหิโต...(MBV.85-86)</p>

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นสำนวนร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา ผู้ประพันธ์ได้สืบทอดเนื้อหาร้อยแก้วมาจากอรรถกถาพระวินัย (สมันตปาสาทิกา) จะเห็นได้ว่ารูปแบบร้อยแก้วนั้นมีข้อความตรงกันเกือบทั้งหมด โดยเฉพาะประโยคพระพุทฺธพจน์ที่ผู้ประพันธ์คงไว้ตามแหล่งที่มาของเนื้อหาจะไม่มีกรปรับเปลี่ยนหรือแก้ไขเนื้อหานั้นๆ อนึ่งผู้วิจัยพบว่าข้อความในประโยคพระพุทฺธพจน์ข้างต้นมีการเพิ่มคำเข้าไปในเนื้อหา เช่น การเพิ่มนิบาต ได้แก่ ปิ ศัพท์ ในคำว่า “อหมฺปิ” ซึ่งลักษณะเช่นนี้อาจเกิดขึ้นจากความผิดพลาดของสายคัมภีร์ที่คัดลอกสืบทอดกันมา

จากข้อมูลดังกล่าวมาแล้วนั้น สรุปได้ว่ารูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มาที่ปรากฏในมหาโพธิวงสะจะเป็นข้อความที่พระพุทฺธเจ้าตรัสกับพระสาวกหรือที่เรียกว่าประโยคพระพุทฺธพจน์ที่ผู้ประพันธ์สืบทอดมาจากพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาโดยตรง และรูปแบบร้อยแก้วที่ได้รับการสืบทอดมานั้นมีลักษณะของเนื้อหาที่คงไว้ตามแหล่งที่มาซึ่งจะไม่มีกรแก้ไขหรือดัดแปลงแต่อย่างใด

5.1.2.2.2 รูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่ม ตัด และปรับรายละเอียดในเรื่อง

นอกจากรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยยังพบอีกว่าเนื้อหาที่ได้รับการสืบทอดมาในมหาโพธิวงศะนั้นมีรูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่ม ตัด และปรับรายละเอียดในเรื่อง จากการศึกษาในรูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่ม ตัด และปรับรายละเอียดในมหาโพธิวงศะ ผู้วิจัยพบว่ามี 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) รูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่อง (2) รูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่อง และ (3) รูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่อง มีดังต่อไปนี้

1. รูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่อง

มหาโพธิวงศะมีรูปแบบร้อยแก้วที่ผู้ประพันธ์เพิ่มรายละเอียดเข้าไปในเนื้อเรื่อง โดยลักษณะของรูปแบบร้อยแก้วที่เพิ่มเข้ามาไม่ปรากฏตามแหล่งที่มาของคัมภีร์ที่เป็นแบบฉบับในการประพันธ์ มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 รูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่อง มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 18 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่อง

สมันตปาสาทิกา	มหาโพธิวงศะ
<p>อานนทตเถโร ภควโต ปตตจิวรี คเหตุวา ภิกขุสงฆปริวุโต สาวตถิ คนตวา ราชคหิ คนตูกา โม เยน สาวตถิ เตน จาริกิ ปกคามิฯ อานนทต- เถเรน คตคตภูฐาน มหาปริเทโว อโหสิ “ภนเต อานนท กุหิ สตถาริ ฐเปตวา อาคโตสตีฯ อนุปุพ- เพน ปน สาวตถิมนุปปตเต เถเร ภควโต ปรินิพ- พานทิวเส วिय มหาปริเทโว อโหสิฯ ตตร สุหิ อายุสมา อานนโท อนิจจตาทีปฏิสยุตตาย ฐมมिया กถาย ตัมมหาชนิ สลญาเปตวา เขตวนัมปวิสิตวา ทสพเลน วสิตคนธกุฎिया ทวาริ วิวริตวา มลจปีฐุ นีหริตวา ปปุโฆตวา คนธกุฎิ สมมชชิตวา มิลตมาลาจักรวาริ ฉชชเตตวา มลจปีฐุ อติหริตวา</p>	<p>อานนทตเถโรปิ ภควโต ปตตจิวรี คเหตุวา ภิกขุสงฆปริวุโต กุสินาราย นิคมิตวา จาริกิ จร- มานโน อตตโน คตคตภูฐาน มหาตา ปริเทเวน “ภนเต อานนท กุหิ สตถาริ ฐเปตวา อาคโตสตี โรทมานมมหาชนมนุสสาเสนโต อนุปุพเพน สาวตถิมปตวา ภควโต ปรินิพพานทิวเส วिय มหา- ปริเทเว ปาตุภูเต อนิจจตาทีปฏิสยุตตาย ฐมมिया กถาย ตัมมหาชนิ สลญาเปตวา เขตวนัมปวิสิตวา ทสพเลน วสิต คนธกุฎิ วุนทิตวา ทวาริ วิวริตวา ภควโต ฐิตกาเล กรณียัม วตตัม สพพ กตวา ตถาคตสส คุณคณามตรสลญุตตาย ปติฐฐิตเป- โม เจว อชิณาสโว จ อเนเกสุ จ ชาตีสตสทสเส</p>

<p>ปูน ยถาภูฐานเน รฐเปตวา ภควโต รฐิตกาเล วีย กรณียํ วตตํ สพพมกาสิฯ (วิ.อ.1/8-9)</p>	<p>สุ อถญญมณโญูปการสยชนิตจิตตมททโว ตสมี ตสมี กाले คนธกุฎี วุนทิตวา “นनु ภควา อัย ตุมหากํ นหानกาโล อัย ภิกขุนโมวาททานกาโล อัย สีหเสยยกปปนกาโล อयมมุขโธวณกาโลติ อาทินา นเยน ปรีเทวมาโน “อถญญตราย เทว- ตาย ภนเต อานนท ตุมहे เอวมปรีเทวมานา กถมณญเฐ อสสาสยิสสเถติ สํเวชิต สนถมภิต- วา วิทาเร ขณทพุลลปฏิสงขรณํ การาเปตวา อุปกฏฐาย วสสุปนายิกาย ภิกขุสงฆโมหาย ราชคหมคมาสิฯ (MBV.87-88)</p>
---	--

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นการเปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่องระหว่างสมันตปาสาทิกากับมหาโพธิวงสะ จะเห็นได้ว่าอักษรตัวเข้มในมหาโพธิวงสะจะเป็นเนื้อหาที่ผู้ประพันธ์แต่งเพิ่มเข้ามาในเรื่อง ในขณะที่เนื้อหาเดียวกันในสมันตปาสาทิกายังไม่ปรากฏเนื้อหาช่วงนี้จากรูปแบบร้อยแก้วดังกล่าวในมหาโพธิวงสะ แสดงให้เห็นการนำเสนอเนื้อหาใหม่ที่แต่งขยายเพิ่มเติมจากเนื้อหาหลักซึ่งทำให้มีความแตกต่างจากต้นฉบับหลักที่เป็นแบบฉบับในการประพันธ์ และข้อความส่วนไหนในมหาโพธิวงสะที่ผู้ประพันธ์เห็นว่าต้นฉบับหลักประพันธ์ไว้ดีแล้วก็ยังคงข้อความไว้เช่นเดิมตามต้นฉบับหลัก

ตัวอย่างที่ 2 รูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่อง มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 19 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่อง

มหาวงศ์	มหาโพธิวงสะ
<p>กาลาโสภสส ปุตตา ตู อเหตุ ทสภาทิกา พาวีสตี เต วสธานี รชชํ สมณูสาสิสุ// นว นนทา ตโต อาสุ กเมเนว นราธิปา เตปี พาวีส วสธานี รชชํ สมณูสาสิสุ// โมรียานํ ขตติยานํ วิเส ชาติ สีริธํ จนทคฺคโตติ ปญญาตํ จาณกโก พราหมโณ</p>	<p>ตโต กาฟาโสภนรปติสุนโว ภททเสโน โกธณทวณโณ มงฺคโร สพพชโท ซาสิโก อุโก สยชโย โกรพโย นนทิวทโร ปญจมโกติ ทส ภาทุราชาโน อเหตุฯ ตโต โจรปุพพา อุคคเสนนโท ปณฺฑกนนโท ปณฺฑคตินนโท ภุตपालนนโท รฎฐपालนนโท โควิสาณกนนโท</p>

ตโต// นวมั ธนนทํ ตํ ฆาเตตวา จณฑโกธสา สกลล ชมพทํปสมํ รัชเช สมภิสสิญจิสส// (มหา.1/14-17)	ทลสิททกนนโท เกวณฺณนโท ธนนทํติ นว นนทราชาโน อเหตุสา ตโต วิชุกทภสงคาม กปิลวตถุโต นิกขนตสภยปุตเตหิ มาปิตเ โมริย- นคเร นรินทกุลสมภโว จนนทคตตกุมมาโร จานกทวิชปติสมุสสาหิต ปาณฺณลิปุตเต ราชา อโหสิฯ (MBV.98)
---	---

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นการเปรียบเทียบสำนวนร้อยแก้วที่มีการเพิ่มรายละเอียดในเรื่องระหว่างมหาวงศ์กับมหาโพธิวงส์ จะเห็นได้ว่าอักษรตัวซ้ำในมหาโพธิวงส์จะเป็นเนื้อหาที่ผู้ประพันธ์แต่งเพิ่มเติมรายละเอียดเข้ามาในเรื่อง และรายละเอียดดังกล่าวไม่ปรากฏในมหาวงศ์ที่เป็นเนื้อหาหลักของการประพันธ์

2. รูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่อง

รูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่องกล่าวคือ ผู้ประพันธ์ตัดรายละเอียดของเนื้อหาตามแหล่งที่มาของคัมภีร์ออกไปแล้วจึงเรียบเรียงเนื้อหาขึ้นใหม่ด้วยลีลาภาษาที่กระชับ เช่น การตัดประโยค ย-ต หรือสังกรประโยคที่มีความซับซ้อน เป็นต้น มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 รูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่อง มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 20 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่อง

สมันตปาสาทิกา	มหาโพธิวงส์
อายสม่าปิป อูปาลิ สงฆํ ญญาเปสิ “สุณาทุ เม ภนฺเต สงฆํ ยทิ สงฆสส ปตตกลลํ อหํ อายสมตมา มหา- กสสเปน วินยํ ปุณฺณโฐ วิสขุเชยยนติฯ เอวํ อตตานิ สมมนนิตวา อายสมมา อูปาลิ อุกฺกุฏายาสนา เอกํสํ จีวรํ กตวา เถเร ภิกขุ วณฺทิตวา ธมฺมาสเน นิสสิทิ ทนตขจิตตํ วิชณี คเหตุวาฯ ตโต มหากสสโป เถ- ราชเน นิสสิทิตวา อายสมนตํ อูปาลิ วิณยํ ปุจฺฉนิ “ปฐฺมํ อาวุโส อูปาลิ ปาราชิกํ กตถ ปณฺณุตตฺตนาติฯ	อายสมมา อูปาลิปี “สุณาทุ เม ภนฺเต สงฆํ ยทิ สงฆสส ปตตกลลมหมายสมตมา มหากสสเปน วินยมฺ ปุณฺณโฐ วิสขุเชยยนติ เอวมตตานิ สมมนนิตวา อุกฺกุฏายาสนา เอกํสํ จีวรํ กตวา เถเร ภิกขุ วณฺทิตวา ธมฺมาสเน นิสสิทิ ทนตขจิตวิชนี คเหตุวาฯ ตโต มหากสสโป เถราชเน นิสสิทิตวา อายสมนตมฺปาลี วิณยมฺ ปุจฺฉนฺโต “ปฐฺมมาวุโส อูปาลิ ปาราชิกํ กตถ ปณฺณุตตฺตนาติ วตวา

<p>“เวสาลีย์ ฆนเตติฯ “กั อารพภาติฯ “สุทินัน กลนทปุตต์ อารพภาติฯ “กิสมี วัตตุสมินติฯ “เมถนธมเมติฯ อถโข อายสมา มหากสสโป อายสมนตฺ อูปาลี ปฐมสส ปาราชิกสส วัตตุมปิ ปุจฉิ นิตานมปิ ปุจฉิ ปุคคลมปิ ปุจฉิ ปณญตติมปิ ปุจฉิ อนุปปณญตติมปิ ปุจฉิ อาปตติมปิ ปุจฉิ อนาปตติมปิ ปุจฉิฯ ยถา จ ปฐมสส ตถา ทุตติยสส ยถา ตติยสส ตถา จตตถสส ปาราชิกสส วัตตุมปิ ปุจฉิ ฯเปฯ อนาปตติมปิ ปุจฉิฯ ปุญฺโฐ ปุญฺโฐ อูปาลิตเถโร วิสขุเชสิฯ (วิ.อ.1/13-14)</p>	<p>“เวสาลีย์ ฆนเตติฯ “กमारพภาติฯ “สุทินัน กลนทปุตตमारพภาติฯ “กิสมี วัตตุสมินติฯ “เมถนธมเมติ วุตเต ปฐมสส ปาราชิกสส วัตตุมปิ นิตานมปิ ปุคคลมปิ ปณญตติมปิ อนุปปณญต- ติมปิ อาปตติมปิ อนาปตติมปิ ปุจฉิตวา เอเตเนว อูปาเยน ทุตติยปาราชิกาทินัน วัตตุอาทีนิน ปุจฉิฯ สพพมุपालิตเถโร วิสขุเชสิฯ (MBV.91-92)</p>
---	---

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นการเปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่องระหว่างสมันตปาสาทิกากับมหาโพธิวงสะ จะเห็นได้ว่าอักษรตัวเข้มในสมันตปาสาทิกาประพันธ์เป็นประโยค ย-ต หรือสังกรประโยคซึ่งทำให้เกิดความสับสนแก่กุลบุตรผู้ศึกษาในภายหลัง ฉะนั้นในมหาโพธิวงสะผู้ประพันธ์จึงตัดประโยคดังกล่าวทิ้งแล้วประพันธ์เป็นประโยคธรรมดาด้วยลีลาภาษาที่กระชับ

ตัวอย่างที่ 2 รูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่อง มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 21 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่อง

สมันตปาสาทิกา	มหาโพธิวงสะ
<p>โก ปนายํ นิโครโร นามฯ พินทุसारณโณ เขฏฐปุตตสส สุมนราชกุมารสส ปุตโตฯ ตตราย อนุพุพพิกถาฯ พินทุसारณโณ กิร ทุพพล- กालเยว อโสภกุมารโ อตตนา ลทฺธํ อุษเชนिरชช ปหาย อาคนตวา สพพํ นครํ อตตโน หตถคต กตวา สุมนํ ราชกุมารํ อคคเหสิฯ ตํ ทิวสเมว สุมนสส ราชกุมารสส สุมนา นาม เทวี ปริ-</p>	<p>ตโต สคพภาย ยวราชกริยาย สามินโน วินาสํ สุตวา ภิตาย ปาจันทวาราวีหุเร จณฑาลคามมปวิญญาย คามทวารเ นิโครตตรุมเล วิชาโต ตตถาจิวิตถาย เทวตาย ปริपालิตโต นิโครตกุมารโ สตตวสสิโก วสมาโน มหารุณตเถเรน ปพพชิตโต ชุรคเคเยว อรหตตมปตวา สํสารปริยนเต ฐิตโต เอกทิวสม- ปาจันทิสาวีลาสินินิ อุตทยาจลสิริสิ รตตูปปลเสชเร</p>

<p>บุญคุณพญา อโหสิฯ สา อัญญาตกเวเสณ นิภขมิตวา อวิหุเร อญญตรั จณฑาลคามั สนธาย คจฉนตี เชฎฐจกณฑาลสส เคหโต อวิหุเร อญญตรสมั นิโครธรุกเข อธิวตถาย เทวตาย อิโต “เอหิ สุมเนติ วทนติยา สทท์ สุตวา ตสสา สมัป คตยา เทวตา อตตโน อานุกาเวณ เอกั साल นิम्मินิตวา “เอตถ วสาหิติ อทาสีฯ สา ตั साल ปาวิสีฯ คตทิวเสเยว ปุตตัม วิชายีฯ สา ตสส นิโครธเทวตาย ปริคคหิตตตตา “นิโครธเตว นาม อกาสิฯ เชฎฐจกณฑาลโล ทิฎฐทิวสโต ปฎติ ตั อตต โน สามิธิตร์ วิย มลญญาโน นิพทฐวตตัม ปฎฐเปสิ ฯ ราชธิตา ตตถ สตต วสสานิ วสีฯ นิโครธกุมมา โรปิ สตตวสสิโก ชาโตฯ ตทา มหาวรรณตเถโร นาม เอโก อรทา ทารกสส เหตุสมปทึ ทิสวา วิจารมาโน “สตตวสสิโกทานิ ทารโก กาลो น ปพพาเชตุนติ จินเตตวา ราชธิตาย อาโรจาเปตวา นิโครธกุมารั ปพพาเชสิฯ กุมารो ชุรคเคเยว อรหตตัม ปาปุนิฯ โส เอกทิวสั ปาโตว สรริ ปฎิขคคิตวา อัจริยูปชฌายวตตัม กตวา ปตตจิวร มาทาย “มาตุ อุปาสิกาย เคหทวารั คจฉามีติ นิภขมิฯ มาตุ นิवासฎฐานณจสส ทกขินทวาเรน นครั ปวิสีตวา นครมชฌเณน คนตวา ปาจีนทวา เรน นิภขมิตวา คนตพพั โหติฯ (วิ.อ.1/44-45)</p>	<p>วิย อพตมทิวสกร วิโรจมาเน อุปชฌายมภิวาเทต วา ทกขินทวาเรน นครมปวิสีตวา มาตริ สุมน ราชินี ทฎฐุมปาจีนทวารากิมุขั คจฉนโต ราชงคณ สมปาปุนิฯ (MBV.100-101)</p>
--	---

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นการเปรียบเทียบรูปแบบบร้อยแก้วที่มีการตัดรายละเอียดในเรื่องระหว่างสมันตปาสาทิกากับมหาโพธิวงสะ จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์จะตัดประโยคที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาหลักออกไป ดังอักษรเข้มในสมันตปาสาทิกาที่ไม่ปรากฏในมหาโพธิวงสะ ลักษณะของการตัดรายละเอียดในเรื่องดังกล่าว ไม่ทำให้เนื้อหาผิดเพี้ยนจากเดิมไปแต่ประการใด แต่ทำให้เนื้อหามีความกระชับและสละสลวยมากยิ่งขึ้น

3. รูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่อง

รูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่องกล่าวคือ ผู้ประพันธ์ได้แก้ไขหรือปรับเปลี่ยนโครงสร้างหรือรายละเอียดในเนื้อหาซึ่งทำให้อรรถาธิบายในมหาโพธิวัลงมีความแตกต่างจากแหล่งที่มาของคัมภีร์ มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 รูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่อง มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 22 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่อง

สมันตปาสาทิกา	มหาโพธิวัลง
<p>ตโต อิมานิ จตตารี ปาราชิกานิ “ปาราชิกกณฺหํ นาม อิทนฺติ สงฺคหํ อโรเปตฺวา เตรส สงฺฆาทิสฺสานิ “เตรสกณฺหนฺติ ฐเปสฺสุ เทว สิกฺขาปทานิ “อนิยตานิตี ฐเปสฺสุ ตีสฺ สิกฺขาปทานิ “นิสฺสคฺคิย-ปาจิตฺตียนินฺตี ฐเปสฺสุ เทวณฺวุติ สิกฺขาปทานิ “ปา-จิตฺตียนินฺตี ฐเปสฺสุ จตตารี สิกฺขาปทานิ “ปาฎิ-เทสนิยานินฺตี ฐเปสฺสุ ปญฺจสตฺตติ สิกฺขาปทานิ “เสกฺขิยานินฺตี ฐเปสฺสุ สตฺต ฌมฺเม “อธิกรณสมฺมถาติ ฐเปสฺสุ เอวํ มหาวิภงฺคํ สงฺคหํ อโรเปตฺวา ภิกฺขุณี-วิภงฺเก อญฺฐ สิกฺขาปทานิ “ปาราชิกกณฺหํ นาม อิทนฺติ ฐเปสฺสุ สตฺตรส สิกฺขาปทานิ “สตฺต-รสกณฺหนฺติ ฐเปสฺสุ ตีสฺ สิกฺขาปทานิ “นิสฺสคฺคิย-ปาจิตฺตียนินฺตี ฐเปสฺสุ ฉสฺสจฺฐิสฺส สิกฺขาปทานิ “ปา-จิตฺตียนินฺตี ฐเปสฺสุ อญฺฐ สิกฺขาปทานิ “ปาฎิ-เทสนิยานินฺตี ฐเปสฺสุ ปญฺจสตฺตติ สิกฺขาปทานิ “เสกฺขิยานินฺตี ฐเปสฺสุ สตฺต ฌมฺเม “อธิกรณสมฺมถาติ ฐเปสฺสุ เอวํ ภิกฺขุณีวิภงฺคํ สงฺคหํ อโรเปตฺวา เอเตเนว อุปาเยน ขนฺธกปริวารเป อโรเปสฺสุฯ เอวเมตํ สอฺกฺโกโต วิภงฺกขณฺธปริวารวินยปิฎกํ สงฺคหมารุฬฺหํ สพฺพมฺหากสฺสพตฺเถโร ปุจฺฉิอุปาติถเถโร วิสขฺเชสิฯ ปุจฺฉาวิสขฺชนปริโยสานเ ปญฺจ อรหนฺตสฺถานิ สงฺคหํ</p>	<p>ตโต จตตารี ปาราชิกานิ “ปาราชิกกณฺหํ นาม อิทนฺติ สงฺคหมาโรเปตฺวา “เตรส สงฺฆาทิสฺเส เตรสกณฺติ เทว สิกฺขาปทานิ “อนิยตานิตี ตีสฺ สิก-ขาปทานิ “นิสฺสคฺคิยปาจิตฺตียนินฺตี เทวณฺวุติ สิก-ขาปทานิ “ปาจิตฺตียนินฺตี จตตารี สิกฺขาปทานิ “ปาฎิเทสนิยานินฺตี ปญฺจสตฺตติ สิกฺขาปทานิ “เสกฺขิ-ยานินฺตี สตฺต ฌมฺเม “อธิกรณสมฺมถาติ ฐเปตฺวา เอวํ วิสาธิกานิ เทว สิกฺขาปทสฺถานิ “มหาวิภงฺโคติ กิตฺเตตฺวา ภิกฺขุณีวิภงฺเก อญฺฐ สิกฺขาปทานิ ปาราชิกกณฺหํ นาม อิทนฺติ ฐเปตฺวา สตฺตรส สิกฺขาปทานิ สตฺตรสกณฺหนฺติ ตีสฺ สิกฺขาปทานิ นิสฺสคฺคิยปาจิตฺตียนินฺตี ฉสฺสจฺฐิสฺส สิกฺขาปทานิ ปาจิตฺตียนินฺตี อญฺฐ สิกฺขาปทานิ ปาฎิเทสนิยานินฺตี ปญฺจสตฺตติ สิกฺขาปทานิ “เสกฺขิยานินฺตี สตฺต ฌมฺเม “อธิกรณสมฺมถาติ ฐเปตฺวา เอวํ ตีณิ สิกฺขาปท-สฺถานิ จตตารี จ สิกฺขาปทานิ “ภิกฺขุณีวิภงฺโคติ กิตฺเตตฺวา จตฺสจฺฐิภาณวารปติมณฺฑิตมฺภโตวิภงฺคํ สงฺคหมาโรเปตฺวา เอเตเนว อุปาเยน อสฺตีภาณ-วารปริมาณํ ขนฺธกมฺปญฺจวิสฺตี ภาณวารปริมาณม-ปริวารญฺจ สงฺคายิตฺวา “อิทํ วินยปิฎกํ นามาติ วตฺวา อายสมฺตมฺปาติมฺภิจฺฉาเปสฺสุฯ “อาวุโส อิมํ</p>

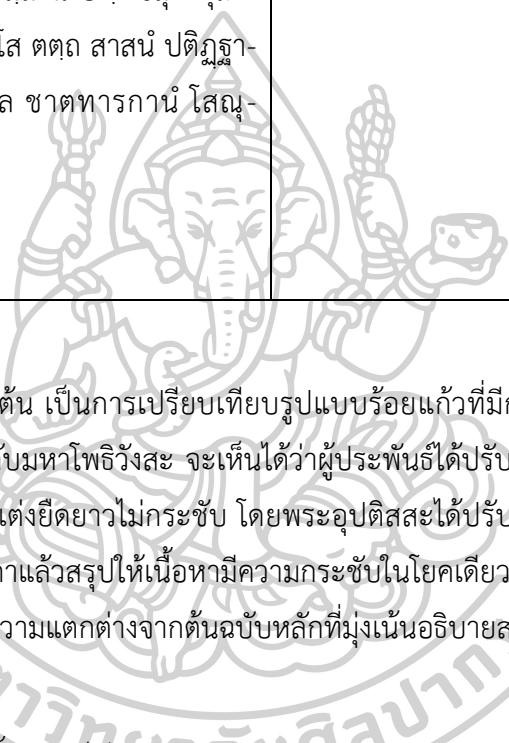
อาร์ปีตนเยเนว คนสขฌมายมกัสุฯ (วิ.อ.1/14-15)	ตฺยหิ นิสสิตเก วาเจหิตีฯ (MBV.112-113)
--	---

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นการเปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่องระหว่างสมันตปาสาทิกากับมหาโพธิวงสะ จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์ปรับหรือตัดแปลงกริยาคุณพากย์ (ฐฺเปตฺต) ในสมันตปาสาทิกา เป็นกริยาในระหว่าง (ฐฺเปตฺตวา) ในมหาโพธิวงสะ ลักษณะดังกล่าวทำให้เนื้อหาภาษาบาลีในมหาโพธิวงสะอ่านได้ลื่นไหลไม่ติดขัด

ตัวอย่างที่ 2 รูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่อง มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 23 เปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่อง

สมันตปาสาทิกา	มหาโพธิวงสะ
โสณตเถโรปี สทธิ อุตตรตเถเรน สุวณณภูมิ อค- มาสิฯ เตน จ สมเยน ตตถ เอกา รกฺขสี สมฺพทโต นิกฺขมิตฺวา ราชกุเล ชาเต ชาเต ทารเก ชาตติฯ ตํ ทิวสเมว ราชกุเล เอโก ทารโก ชาโต โทติฯ มนุส- สา เถโร ทิสฺวา “รกฺขสํ สหายโก เอโสติ มณฺญ- มานา อาวุธานิ คเหตฺวา เถโร ปหริตฺกามา คจฺจนติ ฯ เถโร “กี ตุมเห อาวุธตฺถา อาคจฺจถาติ อาหฯ เต อาหฺสุ “ราชกุเล ชาเต ชาเต ทารเก รกฺขสา ชาทฺนติ เตสํ ตุมเห สหายกาติฯ เถโร “น มยํ รกฺขสสหายกา สมณา นาม มยํ วิรตา ปาณาติปา- ตา ฯเปฯ วิรตา มชฺชปาณา เอกภตฺติกา สีลวนฺโต พฺรหมจารีโน กลยาณธมฺมาติ อาหฯ ตสฺมีเยว จ ชฺเณ สา รกฺขสี สปริวารา สมฺพทโต นิกฺขมิ “ราช- กุเล ทารโก ชาโต ตํ ชาทิสฺสามาติฯ มนุสสา ตํ ทิสฺวา “เอสา ภนฺเต รกฺขสี อาคจฺจตีติ ภูตา วิรวี สุฯ เถโร รกฺขเสหิ ทฺวิคฺเณ อตฺตภาเว นิมนฺนิตฺวา เตหิ อตฺตภาเวหิ ตํ รกฺขสี สปริสํ มชฺเณ กตฺวา อุโภสุ ปสฺเสสุ ปริกฺขิปิฯ ตสฺสา สปริสาย เอตทโ	โสณตเถโรปี สทธิมุตตรตเถเรน สุวณณภูมิ คนต- วา ตํ ทิวสํ ราชกุเล ชาตทารกมฺพุเพ วีย ชาทิสฺ สมฺพทโต นิกฺขมิตฺวา อาคจฺจนติเมกํ รกฺขสี ทิสฺวา มนุสเสสุ วิรวนเตสุ เถโร ทิคฺเณ อตฺตภาเว นิมน- นิตฺวา เตหิ อตฺตภาเวหิ ตํ รกฺขสี ปริสมชฺเณ กตฺวา อุโภสุ ปสฺเสสุ ปริกฺขิปิตฺวายาว อทสฺสนํ ตาว ปลาเปตฺวา ทิปสฺส สมฺนตโต รกฺขํ ฐฺเปตฺตวา ตสฺมี สมเย สนฺนิปติตมฺมหาชนกายํ พฺรหมชาลสฺตฺตฺน- ตกถาย ปลาเทตฺวา สรณสีเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา สภูจฺจิสฺสสฺสาณํ ธมฺมาภิสมยํ กตฺวา กุลทารกา- นมทฺต นิ ปพฺพาเซตฺวา ตตถ สาสนมฺปติฏฺฐาเปสิฯ (MBV.115)

<p>ลี “อทธา อิเมหิ อิทฺ ฐานํ ลทฺธํ ภวิสฺสตี มยํ ปน อิเมสํ ภกฺขา ภวิสฺสามาตีฯ สพเพ รกฺขสา เวคฺสา ปลาयीสุฯ เถโรปี เต ยาว อทสสนํ ตาว ปลาเปตฺวา ทิปฺสฺส สมนตฺโต อารกฺขํ ฐฺเปสีฯ ตสฺมี ปน สมเย สนนิปตฺตี มหาชนกายํ พฺรหฺมชาลสฺสฺตตฺนตฺกถาย ปสาเทตฺวา สรณฺสุ จ สีเลสุ จ ปตฺติฏฺฐาเปสีฯ สญฺญิสฺสทฺสฺสานํ ปเนตฺถ ธฺมมาภิสฺมโย อโหสีฯ กุล- ทารกานํ อทฺตฺตฺตฺมานิ สทฺสฺสานิ ปพฺพชฺชีสุฯ กุลธฺ- ตานํ ทิยทฺตฺสทฺสฺสา เอวํ โส ตตฺถ สาสนํ ปตฺติฏฺฐา- เปสีฯ ตโต ปฏฺติ ราชकुเล ชาตทารกานํ โสณฺ- ตฺตรนามเมว กโรนตีฯ</p> <p>(วิ.อ.1/68-69)</p>	
--	---

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นการเปรียบเทียบรูปแบบร้อยแก้วที่มีการปรับรายละเอียดในเรื่อง ระหว่างสมันตปาสาทิกากับมหาโพธิวงสะ จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์ได้ปรับหรือดัดแปลงรายละเอียดในเรื่องที่เห็นว่ามีความแตงยืดยาวไม่กระชับ โดยพระอุปัชฌาย์ได้ปรับเนื้อหาภาษาบาลีซึ่งมีหลาย ประโยคในสมันตปาสาทิกาแล้วสรุปให้เนื้อหาที่มีความกระชับในโยคเดียวเหมือนการเล่านิทานในมหา โพธิวงสะ ทำให้เนื้อหาที่มีความแตกต่างจากต้นฉบับหลักที่มุ่งเน้นอธิบายสาระธรรมอย่างละเอียด และยืดยาว

จากข้อมูลเหล่านั้น จะเห็นได้ว่าบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วในมหาโพธิวงสะสามารถ จำแนกได้เป็น 2 ประเภทตามลักษณะของเนื้อหา กล่าวคือ บทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่ ปรากฏเฉพาะในเรื่อง และบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่สืบทอดจากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น สำหรับบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่ปรากฏเฉพาะในเรื่องพบว่ามี 5 รูปแบบคือ บทเกริ่นนำ การอธิบายบทตั้ง การตั้งคำถามเป็นสารบัญของเรื่อง การอธิบายประเด็นคำถามโดยย่อ และการ วิเคราะห์คำถามโดยพิสดาร ส่วนบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่สืบทอดจากวรรณกรรมบาลีเรื่อง อื่นพบว่ามีรูปแบบร้อยแก้วที่ไม่ได้คัดมาแบบคำต่อคำดังกล่าวอ้างของ Malalasekera (1958: 159) ที่กล่าวไว้ว่ามหาโพธิวงสะเป็นวรรณกรรมบาลีที่คัดลอกเนื้อหาจากวรรณกรรมบาลีเรื่อง อื่นแบบคำต่อคำ หากแต่รูปแบบร้อยแก้วในมหาโพธิวงสะเป็นการผสมผสานรวบรวมองค์ความรู้ จากหลายๆ แห่งมาประกอบเข้าเป็นเนื้อเรื่องเดียวกัน โดยบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่สืบทอด

ทอดจากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่นในมหาโพธิวิงสะสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภทกล่าวคือ รูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มา และรูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่ม ตัด และปรับรายละเอียดในเรื่อง สำหรับรูปแบบร้อยแก้วที่คงเนื้อหาตามแหล่งที่มาจะเป็นสำนวนพระพุทธพจน์ที่มาจากพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาเป็นส่วนใหญ่ ส่วนรูปแบบร้อยแก้วที่มีการเพิ่ม ตัด และปรับรายละเอียดในเรื่องจะเป็นร้อยแก้วที่ได้รับการสืบทอดมาจากอรรถกถาซึ่งเป็นมติของพระโบราณาจารย์ในยุคหลัง โดยผู้ประพันธ์จะมีการแก้ไขหรือเพิ่มเติมรายละเอียดต่างๆ ในเรื่องเพื่อให้เนื้อหามีความกระชับมากยิ่งขึ้นตามความมุ่งหมายของผู้ประพันธ์

5.1.3 วิมิสสะ (ร้อยแก้วผสมร้อยกรอง)

ลักษณะคำประพันธ์ที่แต่งผสมผสานระหว่างร้อยแก้วและร้อยกรองในภาษาบาลีเรียกว่าวิมิสสะ (สุโ.มัญ.15) ส่วนในวรรณกรรมสันสกฤตเรียกวรรณกรรมประเภทนี้ว่าจัมปู (จำลองสารพัตนิก, 2530: 68) สำหรับลักษณะคำประพันธ์ประเภทนี้แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ (1) การแต่งร้อยกรองหรือคาถาเป็นบทต้นแล้วแต่งคำอธิบายเป็นร้อยแก้ว เช่น คำประพันธ์ในบทเทศนา เป็นต้น และ (2) การแต่งร้อยแก้วแล้วสรุปด้วยร้อยกรอง เช่น ธรรมบท อรรถกถา เป็นต้น (พระมหาประเสริฐ รุณรา, 2547: 53)

จากการศึกษาลักษณะคำประพันธ์ประเภทวิมิสสะในมหาโพธิวิงสะ ผู้วิจัยพบว่ามี 2 ลักษณะ คือ (1) การผสมผสานระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี และ (2) การผสมผสานระหว่างร้อยแก้วที่ผู้รจนาประพันธ์ขึ้นกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.1.3.1 การผสมผสานระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี

มหาโพธิวิงสะมีลักษณะของการผสมผสานระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลีกล่าวคือ ผู้ประพันธ์ได้สืบทอดร้อยแก้วจากสมันตปาสาทิกามาอธิบายความแล้วสืบทอดร้อยกรองจากมทรวงศ์มารองรับร้อยแก้วที่อธิบายความไว้แล้วนั้น และคัมภีร์ทั้งสองนั้นกล่าวถึงเนื้อหาที่สอดคล้องกัน ไม่ขัดแย้งกัน ส่วนที่เป็นร้อยกรองจะมีคำขึ้นต้นว่า “เตน วุตต” แปลว่า “พระโบราณาจารย์กล่าวไว้แล้ว” ทำหน้าที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรองเข้าเป็นเนื้อหาเดียวกัน มีดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 การผสมผสานระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี มีตัวอย่าง ดังนี้

ตารางที่ 24 เปรียบเทียบการผสมผสานระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี

สมันตปาสาทิกา	มหาวงศ์	มหาโพธิวงษ์
เอวํ สหายสฺส สาสนํ ทตฺวา “คจฺจติ วต เร ทสฺพลสฺส สรสรํ สิขาล วิมฺภจฺมานโน มหฺาโพธิรุก- ไชติ กนฺทิตฺวา อณฺชลิ ปคฺคเหตฺ- วา อสฺสูนิ ปวตฺตยฺมาโน อฏฺฐาสี ๗ (วิ.อ.1/98)	มหฺาโพธิวิโยเคน ฌมฺมาโสโก สโสกวา กนฺทิตฺวา ปรีเทวิตฺวา อคฺมาสิ สกมฺปุรฺนติฯ (มหา.18/34)	เอวํ ราชฯ สหายสฺส สาสนํ ทตฺวา ตีเร จูโต คจฺจมานมฺมหาโพธิ ธิสฺ- วา “คจฺจติ วต เร ทสฺพลสฺส สรสรํสิขาลมฺภจฺมานโน มหฺา- โพธิทฺมินฺโทติ วตฺวา อณฺชลิ- ปคฺคเหตฺวา อสฺสูนิ ปวตฺเตนโต ยาว ทสฺสนวิสยโมโลเกนฺโต โรทิตฺวา นีวตฺติฯ วุตฺตํ เหตฺ๓ฯ มหฺาโพธิวิโยเคน ฌมฺมาโสโก สโสกวา กนฺทิตฺวา ปรีเทวิตฺวา อคฺมาสิ สกมฺปุรฺนติฯ (MBV.155-156)

4.1.3.2 การผสมผสานระหว่างร้อยแก้วที่ผู้รจนาประพันธ์ขึ้นกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี

มหาโพธิวงษ์มีลักษณะของการผสมผสานระหว่างร้อยแก้วที่ผู้รจนาประพันธ์ขึ้นกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลีกล่าวคือ ท่านผู้รจนาได้ประพันธ์ร้อยแก้วขึ้นเอง แล้วจึงนำร้อยกรองจากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่นมารองรับบทประพันธ์ที่ท่านรจนาขึ้น โดยการประพันธ์เช่นนี้ย่อมทำให้บทประพันธ์ในมหาโพธิวงษ์มีความน่าเชื่อถือ เพราะสอดคล้องกับคำของพระโบราณจารย์ ส่วนที่เป็นร้อยกรองจะมีคำขึ้นต้นว่า “เตน วุตตํ” แปลว่า “พระโบราณจารย์กล่าวไว้แล้ว” มีดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 การผสมผสานระหว่างร้อยแก้วที่ผู้รจนาประพันธ์ขึ้นกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี มีตัวอย่างดังนี้

ตารางที่ 25 เปรียบเทียบการผสมผสานระหว่างร้อยแก้วที่ผู้รจนาประพันธ์ขึ้นกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี

มหาโพธิวงษะ	มหาวงศ์	มหาโพธิวงษะ
ต ทา ทวา สฎฐิ ชิณาสวา อาสาฬหปุณณมทิวเส รณญา ทินนวิหारा ปาฎิปททิวเส วสส- มุปนคตวา เจตยคิริวิหาเร นราม- ราณิ สงคหิ กโรนตา วิหริสุฯ เตน วุตติ	เทวมนุสสคณา คณินนตติ ตลจ คณิ คุณวิตถกิตติ ยาตมุเปจจ จ มานยมานา ปุณญจย วิปุลมกรีสูติ (มหา.16/18)	ต ทา ทวา สฎฐิ ชิณาสวา อาสาฬหปุณณมทิวเส รณญา ทินนวิหारा ปาฎิปททิวเส วสสมุปนคตวา เจตยคิริวิ- หาเร นรามราณิ สงคหิ กโรนตา วิหริสุฯ เตน วุตติ เทวมนุสสคณา คณินนตติ ตลจ คณิ คุณวิตถกิตติ ยาตมุเปจจ จ มานยมานา ปุณญจย วิปุลมกรีสูติ (MBV.139)

จากข้อมูลดังกล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าลักษณะบทประพันธ์ที่แต่งผสมผสานระหว่างร้อยแก้วและร้อยกรองในมหาโพธิวงษะประกอบไปด้วย 2 ลักษณะ คือ การผสมผสานระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี และการผสมผสานระหว่างร้อยแก้วที่ผู้รจนาประพันธ์ขึ้นกับร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลี

ลักษณะเด่นของบทประพันธ์ประเภทนี้อยู่ที่การผสมผสานหรือเชื่อมต่อเนื้อหาระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรองเข้าเป็นส่วนเดียวกันทำให้ผู้อ่านได้รับอรรถรสจากเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองไปพร้อมๆ กัน โดยลักษณะการประพันธ์ประเภทนี้พบได้ทั่วไปในวรรณกรรมบาลี เช่น อัมมปัทฏฐกถาหรืออรรถกถาธรรมบท ผลงานของพระพุทธโฆสะ เป็นต้น

5.2 ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหา

ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหาพบว่าเนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏในตอนต้นของเรื่อง เป็นเนื้อหาที่ประกอบไปด้วยความคิดสร้างสรรค์มากที่สุดเพราะแสดงให้เห็นถึงพลังแห่งจินตนาการของกวีที่พรรณนาโวหารได้อย่างลึกซึ้งกินใจ

5.2.1 ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏในมหาโพธิ์วงสะ

เนื้อหาพุทธประวัติปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นครั้งแรกในลักษณะของเนื้อหาที่เป็นตอนๆ ไม่ได้ผูกเป็นเนื้อเรื่องที่มีขนาดยาวอย่างวรรณกรรมพุทธประวัติในสมัยหลัง และเพิ่งได้รับการเรียบเรียงเป็นเนื้อเรื่องที่มีขนาดยาวเป็นครั้งแรกในส่วนนำเรื่อง (อาร์มภกตา) ของคัมภีร์ชาตกัฎฐกถา (อรรถกถาชาตก) (ณัชพล ศิริสวัสดิ์, 2563: 1; อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 42)

เนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏในตอนต้นเรื่องของคัมภีร์ชาตกัฎฐกถาแบ่งประวัติเรื่องราวของพระพุทธเจ้าออกเป็น 3 ส่วนเรียกว่านิทานกถา มีดังนี้คือ (1) **ทูเรนิทาน** (นิทานในกาลไกล) กล่าวถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อเกิดเป็นสุเมธดาบสในสมัยของพระที่ปังกรพุทธเจ้า ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้เป็นอนาคตพุทธเจ้า ตอนท้ายเป็นเรื่องราวอดีตพุทธเจ้า 24 องค์ เนื้อเรื่องเกือบทั้งหมดของทูเรนิทานได้นำคัมภีร์พุทธวงศ์มาเล่าใหม่ เนื้อหาสุดท้ายของทูเรนิทานเป็นเรื่องพระโพธิสัตว์บำเพ็ญปรมาตบารมีซึ่งปรากฏในจริยาปิฎก ทูเรนิทานจบลงที่พระโพธิสัตว์จุติจากภูตตภาพของพระเวสสันดรไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต (2) **อวิทูเรนิทาน** (นิทานในกาลไม่ไกล) กล่าวถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตสวรรค์มาเกิดในโลกมนุษย์จนถึงบรรลุนิพพานเป็นพระพุทธเจ้า (3) **สันติเกนิทาน** (นิทานในกาลใกล้) กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ทรงตรัสรู้จนถึงอนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างวัด เขตวันมหาวิหาร (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 45-51)

สำหรับเนื้อหาพุทธประวัติในมหาโพธิ์วงสะปรากฏเป็นส่วนนำเรื่องเช่นเดียวกัน โดยผู้ประพันธ์นำเนื้อหาพุทธประวัติมาจากนิทานกถาแห่งชาตกัฎฐกถามาเล่าซ้ำในรูปแบบของการเรียบเรียงใหม่กล่าวคือ เนื้อหาพุทธประวัติในมหาโพธิ์วงสะเริ่มเล่าเรื่องตั้งแต่ทูเรนิทานไปจนจบสันติเกนิทาน²⁸⁹ เฉพาะสันติเกนิทานนั้นไม่ได้มีเนื้อหาจบลงที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างวัดเขตวันถวายพระพุทธเจ้าอย่างที่ปรากฏในนิทานกถา แต่ผู้ประพันธ์เล่าเรื่องราวยืดยาวออกไปจนจบเหตุการณ์ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

²⁸⁹ เนื้อหาในสันติเกนิทานของมหาโพธิ์วงสะสอดคล้องกับพรรณนาของนักวิชาการอย่างสุภาพรรณ ณ บางช้าง (2533: 132) และ Hinüber (1996:56) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาพุทธประวัติในสันติเกนิทานบรรยายยืดยาวออกไปจนถึงเหตุการณ์ปรินิพพานหรือเล่าขยายเหตุการณ์ไปจนถึงประชุมเพลิงพระบรมศพ การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และการสังคายนาพระไตรปิฎก

จากที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์ได้อาศัยแนวโครงเรื่องและเนื้อหาพุทธประวัติ มาจากนิทานกथाแห่งชาติกัฏฐกथाซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการประพันธ์วรรณกรรมพุทธประวัติใน สมัยหลัง²⁹⁰ ถึงแม้ว่าผู้ประพันธ์จะอาศัยข้อมูลจากนิทานกथाแห่งชาติกัฏฐกथाมาเป็นแบบฉบับในการ ประพันธ์พุทธประวัติในมหาโพธิวิงสะก็ตาม แต่ด้วยความคิดสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์ทำให้เนื้อหา พุทธประวัติในมหาโพธิวิงสะมีสำนวนโวหารภาพพจน์อย่างลึกซึ้งอาจกล่าวได้ว่าพุทธประวัติในมหา โพธิวิงสะมีความโดดเด่นในด้านการพรรณนามากกว่าวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่นๆ

จากการศึกษาลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะ ผู้วิจัยพบว่ามี 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกथाและวรรณกรรมพุทธ ประวัติฝ่ายสันสกฤต (2) เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกथाแต่คล้ายวรรณกรรมพุทธประวัติ ฝ่ายสันสกฤต และ (3) เนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏเฉพาะในมหาโพธิวิงสะ ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.2.1.1 เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกथाและวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่าย สันสกฤต มีดังต่อไปนี้

1. การพรรณนาคุณลักษณะของสุเมธพราหมณ์เปรียบด้วยพระกามเทพ

มหาโพธิวิงสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุเมธ พราหมณ์ในสมัยของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าที่ปึงกร ดังความว่า

...นับตั้งแต่กัปนี้ล่วงไปได้สี่อสงไขยหนึ่งแสนกัป ในดินแดนชมพูทวีปที่ ประเสริฐสำหรับรับรองรับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระ มหาสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็นดังอากาศที่อำนวยโลกียสมบัติและโลกุตต- รสมบัติ มีมหาบุรุษคนหนึ่ง มีใจชุ่มชื่นเพราะความกรุณา มีปัญญา เป็นกุมาร เป็นผู้มีความอ่อนโยน นามว่าสุเมธ มีปัญญาสุขุมลุ่มลึก มีความงามเหนือกว่าพระกามเทพ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งแม่น้ำคือพระเวท (สำเร็จการศึกษาในพระเวท) เป็นผู้เชี่ยวชาญใน กลศาสตร์ทั้งสิ้น (สำเร็จการศึกษาในศิลปศาสตร์ทั้งปวง) ในตระกูลผู้เป็นบุตรของ

²⁹⁰ พุทธประวัติในมหาโพธิวิงสะมีมาจากนิทานกथाแห่งชาติกัฏฐกथा สอดคล้องกับทฤษฎีของ Hinüber (1996:56) ที่ระบุว่านิทานกथाแห่งชาติกัฏฐกथाเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการประพันธ์วรรณกรรมพุทธประวัติใน สมัยหลัง

พระพรหม (ตระกูลพรหมณ์) ที่บูชาแล้วในโลกทั้งสิ้น ในเมืองอมรวดีราชธานีที่
ได้รับการขนานนามว่าอมรวดี เพราะเป็นเมืองที่เดียวรดาษด้วยชนผู้เหมือนกับทวย
เทพ...(MBV.2)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าสุเมธพรหมณ์มีความงดงามยิ่งกว่าพระกามเทพ
และการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาที่เป็นแบบฉบับในการประพันธ์
วรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายบาลีในสมัยหลัง ดังที่ว่า “(พรหมณ์สุเมธ) มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส และมี
ผิวพรรณที่งดงาม” (ขุ.ชา.อ.1/7) ส่วนในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤตอย่างลลิตวิสตระและ
พุทธจรีต²⁹¹ก็ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบความงามของมหาบุรุษคู่กับพระกามเทพเช่นกัน หากแต่เป็น
การกล่าวถึงกามเทพในแง่ของพญามารผู้เป็นข้าศึกของพระพุทธเจ้า ดังข้อความในพุทธจรีตว่า “คน
ทั้งหลายในโลกย่อมเรียกกามเทพ ผู้มีอาวุธอันวิจิตรงดงาม ผู้มีดอกไม้เป็นสร ผู้เป็นเจ้าของในเรื่องความรัก
และผู้เป็นศัตรูแห่งความหลุดพ้นว่า พญามาร” (พุทธ.13/2) อย่างไรก็ตาม การเปรียบเทียบความงาม
ของมหาบุรุษคู่กับพระกามเทพมีปรากฏในวรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎวณณา²⁹²เช่นเดียวกันซึ่ง
เป็นวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นหลังกว่ามากซึ่งกล่าวถึงความงามของเจ้าชายสิทธัตถะ
เช่นเดียวกับพระกามเทพในตอนโพธิสัตตจรีตกถา ดังความว่า “(เจ้าชายสิทธัตถะ) เป็นผู้งดงามราว
กะวสันตราชา (ราชาแห่งฤดูใบไม้ผลิ) หล่อเหลาปานประหนึ่งพระกามเทพ” (พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุล
เศรษฐ์, 2563: 423) อย่างไรก็ตาม การเปรียบเทียบความงามของมหาบุรุษคู่กับพระกามเทพในมหา
โพธิวงสนั้นคาดว่าเป็นแนวคิดในชนบถวาระที่ผู้ประพันธ์รับมาจากวรรณกรรมสันสกฤต โดยกวี
สันสกฤตมักกล่าวยกย่องพระกามเทพว่ามีรูปโฉมงดงามล้ำเลิศและเป็นเทพบุตรผู้มีความงดงามมาก
ที่สุดในบรรดาทวยเทพทั้งปวง (จिरพัณน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย์, 2557: 83) นอกจากนี้
ในศิวปุราณะก็มีการกล่าวถึงความงามของกามเทพไว้เช่นเดียวกัน ดังที่ว่า “เนื้อคู่ของเจ้าหญิงศรีมิติผู้
เป็นธิดาของพระเจ้าศีลนิธิว่ามีรูปร่างอันอาจจะแข่งด้วยพระกามเทพ” (สุมาลี อุดมพงศ์, 2523: 12-
13) ด้วยเหตุนี้ พระกามเทพจึงเป็นสื่อกลางที่แสดงถึงพลังแห่งความสง่างามอันเป็นหนึ่งในโลก
ในความเข้าใจร่วมกันของกวีและผู้อ่าน การพรรณนาคุณลักษณะของสุเมธพรหมณ์ว่างามยิ่งกว่าพระ

²⁹¹ มหาภาพยพุทธจรีตเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤตที่เล่าเรื่องเฉพาะชีวประวัติของพระศากย
มุนี เป็นผลงานของมหากวีชื่อดังนามว่า “อศฺวโฆษ” (ดู สำเนียง เลื่อมใส, 2547: บทนำ)

²⁹² สมันตกุฎวณณาเป็นวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ในลังกาโดยพระเวทเถระ ในราวพุทธศตวรรษที่ 18
ถึงตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นวรรณกรรมบาลีประเภทร้อยกรองล้วนและเป็นวรรณกรรมบาลีที่ได้รับอิทธิพล
วรรณกรรมสันสกฤต (พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2563: 302)

กามเทพในมหาโพธิ์วังสะจึงเป็นความคิดสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์ที่ได้รับแนวคิดมาจากวรรณกรรมสันสกฤตโดยตรงไม่ใช่จากวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายบาลีหรือฝ่ายสันสกฤต

2. การพรรณนาเหตุการณ์ขณะประสูติของพระโพธิสัตว์

มหาโพธิ์วังสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงเหตุการณ์ขณะประสูติของพระโพธิสัตว์จากพระครรภ์ของพระราชมารดา โดยการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายบาลีและสันสกฤต ดังความว่า

ลำดับนั้น มหาบุรุษนี้ทรงได้รับการอารักขาไว้รอบด้านจากนรชนและเทวดา ทรงประทับนั่งคู้บัลลังก์ในพระครรภ์ของพระมารดาเหมือนพระรูปทองคำประทับนั่งบนฝักดอกบัวแดง ทรงเผยแก่พระมารดาเพียงดั่งเส้นด้ายผ้าก็มีพลสีแดงที่ร้อยดวงแก้วมณีอันผ่องใส ในเวลาครบเดือนที่ 10 ทรงเสด็จย่างพระบาทออกจากพระครรภ์ของพระนางมายาราชิณี ผู้ตกแต่งด้วยพระภูษาอันอลังการวิจิตร ผู้มีฝูงแมลงผึ้งซึ่งหลงไหลไปตามแถววัลย์คือพระวรกายที่มีกลิ่นหอมของพระองค์ ผู้มีกิ่งสาละที่ผลิบานสะพรั่งซึ่งโอนอ่อนลงมาที่พระกรเบื้องขวา ผู้ประทับยืนผินพระพักตร์ไปทางทิศปราจีน (ทิศตะวันออก) ณ โคนต้นสาละมงคลอันแย้มบาน ในอุทยานลุมพินีวันที่ขโมยดวงตาคือดวงใจของคน อันเป็นอุทยานที่ประดับด้วยไม้ดอก ไม้ผล และใบไม้แรกผลิน่าปรารถนาและเป็นที่ยืนของต้นไม้ประเสริฐน่าน่ารื่นรมย์หลากหลายชนิด อันมีเสียงดังหึ่งๆ ของภมรและแมลงผึ้งที่กำลังโฉบบินในป่าที่เขียวรื่นด้วยกลิ่นหอมหวานอบอวลของดอกไม้ไม่นานาชนิด ทรงเหยียดพระหัตถ์และพระบาทเหมือนพระมหาธรรมกถึกกำลังก้าวลงจากรัตนบัลลังก์ และเหมือนแมลงภูทองที่นอนขดในช่อกลีบดอกบัวแล้วสโสรในเวลาที่ยืนปรารถนา เป็นผู้มีพระวรกายสะอาดหมดจด ประหนึ่งแก้วมณีมีค่าที่บุคคลวางไว้บนผืนผ้ากาสิกพัสตร์ ทรงประสูติเหมือนพระจันทร์เคลื่อนคล้อยจากกลีบเมฆ ทรงได้รับการรองรับไว้อย่างมั่นคงจากพระพรหม (กมลასน) เทวดา (อนิมิส) และมนุษย์ ด้วยตาข่ายทองคำ หนึ่งเสื่อ และผ้าทำด้วยเปลือกไม้ฯ (MBV.14)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาเหตุการณ์ขณะประสูติของพระโพธิสัตว์ว่าทรงเสด็จย่างพระบาทออกจากพระครรภ์ของพระนางมายาราชิณี และการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏในนิทาน

กษัตริย์แห่งชาติกัฏฐกถาซึ่งไม่ได้ระบุว่าพระโพธิสัตว์ประสูติจากส่วนใดของพระวรกายหรือประสูติโดยอาการอย่างไร ดังที่ว่า “เมื่อพระนางทรงเหนียวกิ่งไม้สาละประทับยืนอยู่นั้นแลก็ได้ประสูติพระโอรสแล้ว” (ขุ.ชา.อ.1/193) ส่วนในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤตอย่างลลิตวิสตรและพุทธจรีตได้บรรยายละเอียดเหตุการณ์ขณะประสูติที่แตกต่างออกไปว่าพระโพธิสัตว์ทรงประสูติจากพระปรีศว์ (สีข้าง) เบื้องขวาของพระมารดา (พุทธ.1/9; ลลิต.(ไทย).96)

อย่างไรก็ตาม จากการพรรณนาดังกล่าวในมหาโพธิวิงสะพบที่มีความแตกต่างจากวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายบาลีและสันสกฤตดังกล่าวไว้ข้างต้น แต่ผู้วิจัยพบว่าการพรรณนาว่าทรงเสด็จอย่างพระบาทออกจากพระครรภ์ของพระนางมายาราชินีนั้นมีความสอดคล้องกับหลักทางการแพทย์ที่ระบุว่าเป็นการคลอดของทารกในท่าก้น (footling breech) ซึ่งเป็นลักษณะการคลอดของทารกที่เอาก้นหรือส่วนใดส่วนหนึ่งของขาอยู่ทางส่วนล่างของโพรงมดลูก โดยการคลอดในลักษณะนี้ทำให้มารดาและทารกเสี่ยงต่อการเสียชีวิต (วราวุธ สุมาวงศ์, 2545: 424) ฉะนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่าการประสูติโดยการก้าวอย่างพระบาทออกจากพระครรภ์ในมหาโพธิวิงสะอาจมีความใกล้เคียงกับการเหตุการณ์ประสูติของพระพุทธเจ้าจริงๆ เพราะมีความสอดคล้องกับเรื่องราวในพุทธประวัติในนิทานกถาที่ระบุว่าพระโพธิสัตว์ทรงดำเนินได้ 7 ก้าวหลังเสด็จออกจากพระครรภ์และพระนางสิริมหามายาเสด็จสวรรคตหลังจากประสูติกาลของพระโอรสได้เพียง 7 วัน (ชา.อ.191, 196) ด้วยเหตุนี้การพรรณนาเหตุการณ์ขณะประสูติโดยการย่างพระบาทออกจากพระครรภ์จึงมีความสอดคล้องกับการคลอดของทารกในท่าก้นและเนื้อหาพุทธประวัติมากที่สุด หรืออาจเป็นภาพสะท้อนการกำเนิดของทารกในลังกาในสมัยนั้น ซึ่งการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาและวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต

3. การพรรณนาความยิ่งใหญ่ของศากยวงศ์เปรียบด้วยรชวงค์

มหาโพธิวิงสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงพระโพธิสัตว์ขณะประทับบนสวรรค์ชั้นดุสิตทรงเปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ของศากยวงศ์ที่สืบเชื้อสายมาแต่สุริยวงศ์ (อิกษวากุ) คู่กับรชวงค์ ดังความว่า

...ในตระกูลศากยะ ในวงศ์พระมनुผู้โอรสของพระอาทิตย์ผู้ทรงเฉลิมพระนามว่าพระเจ้ามหาสมมตราช มีพระเจ้าโรชะ พระเจ้าวรโรชะ พระเจ้ากัลยาณะ พระเจ้าวรกัลยาณะ พระเจ้าอุโปสถ พระเจ้ามหาอุโปสถ พระเจ้ามันธาดุ พระเจ้ามหมันธาดุ พระเจ้าจระ และพระเจ้าอุปจระสืบเชื้อสายตามลำดับ มีพระเจ้าสคระ

พระเจ้าสาคระ พระเจ้าภระ และพระเจ้าภคิระ มีพระเจ้ามหาสุทิสสนะเป็น
 อุทาหรณ์ มีการสืบต่อโดยบุตรและหลานของพระเจ้ามขเทวะ มีพระเจ้าเนมิและ
 พระเจ้ากุสะรักษา มีความงดงามราวกับพระเจ้ารฐุ พระเจ้าอชะ พระเจ้าทศรถ
 และพระราม มีพระเจ้าโอกกากราชเป็นปฐมวงศ์ เป็นเจ้าแห่งดวงดาราการคือตระกูล
 ทั้งสิ้น มีความบริสุทธิ์ดั่งน้ำนมที่ใสไว้ในสังข์ชัต...(MBV.13)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาความยิ่งใหญ่ของศากยวงศ์ซึ่งเป็นวงศ์ตระกูลของ
 พระพุทธเจ้าที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้ามหาสมมตราชผู้เป็นพระโอรสของพระมนู²⁹³ โดยมีความ
 สืบเนื่องเรื่อยมาจนถึงสมัยของพระเจ้าโอกกากราชผู้เป็นปฐมวงศ์ของศากยวงศ์ ซึ่งการพรรณนา
 ดังกล่าวไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาโดยกล่าวเพียงว่าพระโพธิสัตว์จักประสูติในตระกูล
 กษัตริย์ ดังที่ว่า “บัดนี้ ตระกูลกษัตริย์เป็นตระกูลที่โลกยกย่อง เราจักเกิดในตระกูลกษัตริย์นั้น” (ขุ.
 ชา.อ.1/182) ส่วนในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤตก็ไม่ปรากฏเนื้อหาเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม การพรรณนาความยิ่งใหญ่ของศากยวงศ์โดยการเปรียบเทียบกับรฐวงศ์ เป็น
 การกล่าวอ้างถึงความยิ่งใหญ่ของตัวละครเอกในมหากาพย์เรื่องรฐวงศ์²⁹⁴ กล่าวคือ พระเจ้ารฐุ พระ
 เจ้าอชะ พระเจ้าทศรถ และพระราม โดยท่านผู้รจนามีความมุ่งหมายเพื่อสื่อให้เห็นว่าศากยวงศ์เป็น
 ราชวงศ์ที่มีความยิ่งใหญ่และเป็นราชวงศ์ที่มีการสืบสันตติวงศ์สืบเชื้อสายยืดยาวทัดเทียมกับวงศ์ของ
 พระเจ้ารฐุ เนื่องจากวงศ์ของพระเจ้ารฐุเป็นวงศ์ที่มีสายสัมพันธ์ยิ่งใหญ่และยืนยาว (กุลนิจ คณะฤกษ์,
 2552: 9) โดยไม่ปรากฏการเปรียบเทียบในลักษณะนี้ในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาและวรรณกรรม
 พุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์ยังได้เปรียบเปรยศากยวงศ์คู่กับพระจันทร์ เพื่อสื่อให้
 เห็นว่าศากยวงศ์มีความโดดเด่นกว่าราชวงศ์อื่นๆ และการอุปมาศากยวงศ์คู่กับน้ำนมเพื่อสะท้อนให้
 เห็นถึงความบริสุทธิ์แห่งสายโลหิตที่ไม่เจือปนกับราชวงศ์อื่นๆ โดยศากยวงศ์ของพระพุทธเจ้าจะไม่
 อภิเสกกับราชวงศ์อื่น แต่จะอภิเษกกันเองในบรรดาหมู่พี่น้อง (Gombrich, 2006: 36)

²⁹³ กษัตริย์อินเดียมักอ้างต้นวงศ์ว่าสืบสายมาจากพระมนูไว้สวัต โดยเริ่มต้นที่บุตรของพระมนูกล่าวคือ
 อิกษวากุหรือพระอาทิตย์ (กาญจณี ละอองศรี, 2559: 141)

²⁹⁴ รฐวงศ์ เป็นผลงานมหากาพย์ของกาลิทาส เป็นเรื่องวงศ์ของพระรามตั้งแต่กษัตริย์ทิลิปะ บรรพบุรุษ
 ของพระรามจนถึงพระเจ้าอัครนิวรรณ ผู้นัดดาของพระราม (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2551: 55)

5.2.1.2 เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกถาแต่คล้ายวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต มีดังนี้

1. การพรรณนาคุณลักษณะของพระเจ้าสุทโธทนะ

มหาโพธิวิงสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงพระโพธิสัตว์ขณะประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตทรงพิจารณาคุณลักษณะของพระราชบิดา ดังความว่า

...พระเจ้าสุทโธทนะทรงมีพระยุคลบาทที่งดงามเหนือพระโมลี (เศียร) ของกษัตริย์ (กูปาล) นั้บไม่ถ้วน ผู้เป็นที่อยู่แห่งพระคุณมีอิติ มติ และวิริยะเป็นต้น ผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการ 7 ประการคือศีลอันไร้มลทิน เพียงดั่งบ่อเกิดแห่งพระคุณทั้งหลาย เพียงดั่งเป็นที่อาศัยแห่งความสว่างาม เพียงดั่งเป็นที่ประชุมแห่งความดีทั้งหลาย...(MBV.13-14)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาคุณสมบัติของพระเจ้าสุทโธทนะเพื่อสื่อให้เห็นคุณสมบัติที่คู่ควรจะเป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้าในอนาคต โดยผู้ประพันธ์กล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้าสุทโธทนะว่าพระองค์ทรงมีพระเกียรติยศยิ่งใหญ่ ทรงแผ่พระบารมีปกเกล้าบรรดากษัตริย์พระองค์อื่นๆ ที่น้อมเศียรกราบลงแทบพระยุคลบาทของพระองค์ หรือหากกษัตริย์ต่างเมืองต่างน้อมเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารโดยการเปรียบกับพระยุคลบาทที่งดงามของพระองค์ที่สถิตเหนือพระเศียรของกษัตริย์ต่างเมือง²⁹⁵ และทรงเพียบพร้อมด้วยคุณธรรมภายในอย่างเต็มเปี่ยม เช่น อิติ มติ และวิริยะ เป็นต้น คุณลักษณะเหล่านี้ทั้งหมดได้หลอมรวมอยู่ที่พระเจ้าสุทโธทนะสมกับฐานะแห่งพระราชบิดาของพระพุทธเจ้า ซึ่งการพรรณนาดังกล่าวมีความแตกต่างจากนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาที่ไม่ได้ระบุคุณสมบัติของพระเจ้าสุทโธทนะเอาไว้ โดยกล่าวเพียงสั้นๆ ว่า “พระเจ้าสุทโธทนมหาราชจักเป็นบิดาของเรา” (ขุ.ชา.อ.1/182) แต่การพรรณนาดังกล่าวในมหาโพธิวิงสะมีความคล้ายในพุทธจริตที่

²⁹⁵ กวีราชสำนักมักจะสดุดีพระบรมเดชานุภาพกษัตริย์ว่ามีความยิ่งใหญ่ผ่านการยกย่องพระบาทของกษัตริย์อันเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงองค์กษัตริย์ที่ได้รับการเทิดทูนโดยพระราชวงศ์อื่นๆ (นิพัทธ์ แยมเดช, 2560, 135)

ระบุว่าพระเจ้าสุทโธทนะทรงมีพระราชอำนาจเสมอกับพระเจ้าอิกษวากุ มีพระจริยาวัตรบริสุทธิ์ และเป็นที่รักของประชาชน” (พุทธ.1/1) ซึ่งการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา

2. การพรรณนาคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์หลังประสูติ

มหาโพธิวังสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงเหตุการณ์หลังประสูติจากพระครรภ์ของพระโพธิสัตว์ ดังความว่า

ลำดับนั้น มหาบุรุษนั้นทรงเป็นจุดศูนย์รวมแห่งจิตใจคือดวงตาของชนเหมือนดวงจันทร์อันรั้มลทินในฤดูศรัท ทรงแมีพระวรกายประดับประดาด้วยพระลักษณะและพระอนุพยัญชนะมากมายหลายประการเหมือนบุคคลทำไว้อย่างสวยงามและจัดแจงไว้อย่างประณีตนี้บร้อยประการ ทรงมีพระยุคลบาทที่ประดับด้วยพวงดอกไม้คือโมลี (เศียร) ของพระพรหม เทพดา อสูร พญานาค กิณนร และนรชนหลายแสนที่น้อมลงด้วยความเลื่อมใส ทรงมีถ้อยคำสรรเสริญที่เทวดาผู้มีปัญญาและมนุษย์นี้บร้อยผู้เต็มเปี่ยมด้วยความเลื่อมใสและความอัศจรรย์เปล่งอยู่ ทรงมีความเพลิตเพลิตเหมือนพระจันทร์ในฤดูศรัทและมีความร้อนแรงน่าปรารถนาเหมือนพระอาทิตย์ ทรงเป็นผู้ประเสริฐหาได้ยากเหมือนพินแห่งสายฟ้า (อาวุธพระอินทร์) ทรงมีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนพินแห่งท้องฟ้า ทรงมีความลุ่มลึกเหมือนมหาสมุทร ผู้ถึงฝั่งแห่งมรรณพด้วยพระบารมีทั้งสิ้น ผู้ติดเนื่องในพระวรกายเพียงดังความกรุณา ผู้ล้ำเลิศด้วยความสืบเนื่องแห่งสัมภารกุศลที่ได้พอกพูนไว้จนสูงงอมล้วนประเสริฐด้วยอภินิหารเพียงดังที่อาศัยแห่งพระคุณทั้งหลาย เพียงดังเป็นที่อยู่แห่งพระวรกายคือธรรม เพียงดังพระอาทิตย์แห่งการขจัดความมืดคือโมหะ เพียงดังดวงตาของโลกทั้งปวง เพียงดังกระแสแห่งกัณณารส ผู้เป็นที่รองรับแห่งแม่น้ำสินธุคือสังสารวัฏเหมือนสะพานในสงครามที่สงบแล้ว ผู้เป็นมหาสมุทรแห่งน้ำคือพระกรุณา ผู้แสดงหนทางอันหมดจดอันอมตะคือความสันโดษ ผู้เป็นคุมแห่งล้อคือปัญญา ผู้เป็นวงค์แห่งความเพียรแห่งธงคือพระธรรม ผู้เป็นขวานแห่งป่าทึบด้วยเถาวัลย์คือตัณหา ผู้มีกำลังมากแห่งห้วงน้ำคือโลภะ ผู้มีมahamanต์แห่งนาคราชคือความโกรธ ผู้มีดุนพินแห่งใบอ่อนคือราคะ ผู้เป็นแดนเกิดแห่งการสั่งสมบุญ ทรงมองดูปุรัตถิมทิศ (ทิศตะวันออก...(MBV.16)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์หลังประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาว่าทรงเป็นจุดศูนย์รวมของจิตใจเหมือนพระจันทร์ในฤดูศรัท ทรงแสดงพระวรกายประดับประดาด้วยพระลักษณะและพระอนุพยัญชนะ ทรงมีพระยุคลบาทที่ประดับด้วยพวงดอกไม้คือโมลี (เศียร) ของพระพรหม เทพดา อสูร นาค กิณนร และนรชนหลายแสน ทรงมีความเปลิดเปล็นเหมือนพระจันทร์ในฤดูศรัทและมีความร้อนรุ่มน่าปรารถนาเหมือนพระอาทิตย์ ทรงเป็นผู้ประเสริฐหาได้ยากเหมือนพินแห่งสายฟ้า (อาวุธพระอินทร์) เป็นต้น และการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาเลย แต่มีความคล้ายในพุทธจริตซึ่งพรรณนาคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์หลังประสูติไว้เช่นเดียวกันว่าพระองค์ทรงรุ่งเรืองด้วยรัศมีและความกล้าหาญเหมือนพระอาทิตย์ และพระองค์ยังน่าเชยชมเหมือนพระจันทร์ (พุทธ.1/12-13)

การพรรณนาคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์หลังประสูติดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นแนวคิดวรรณกรรมสันสกฤตที่ปะปนในวรรณกรรมบาลี เช่น กวีสันสกฤตมักเปรียบเทียบความงามของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ในโลกคู่กับดวงจันทร์ในฤดูศรัทเพื่อสื่อให้เห็นถึงความงดงามล้ำเลิศ เพราะว่าดวงจันทร์ในฤดูศรัทจะทอแสงสีเงินสว่างท่ามกลางหมู่ดาวที่ส่องระยิบระยับอยู่ในท้องฟ้าและเป็นคืนที่ดวงจันทร์สวยงามที่สุด (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2554: 366) หรือการยกย่องบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ผ่านการยกย่องความงามของพระบาท²⁹⁶ หรือการสวดดีบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ด้วยคุณลักษณะดุจเดียวกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ หรือการเปรียบพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลกคู่กับอาวุธของพระอินทร์ซึ่งมีความสอดคล้องกับตำนานในฤคเวทที่กล่าวว่าอาวุธของพระอินทร์หรือวัชระเป็นสิ่งที่หาได้ยากเพราะทำมาจากกระดูกของฤชัทธิจิ (ศานติ ภัคคิตำ, 2556: 29) ซึ่งเนื้อหาเหล่านี้ไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา

3. การพรรณนาความงามของนางสนมฝ่ายใน

มหาโพธิวงษะพรรณนาพุทธประวัติช่วงเจ้าชายสิทธัตถะทรงอภิเสกพระนางพิมพาเป็นพระอัครมเหสีซึ่งมีความงามล่งเลียงนางสนมทั้งหลาย ดังความว่า

...(เจ้าชายสิทธัตถะ) ทรงอภิเสกนางพิมพาเทวีให้เป็นพระอัครมเหสีผู้ซึ่ง
ดั่งดุดสายตาเหมือนชายฝั่งแห่งมหาสมุทร เหมือนรอยมันเหลวของข้างตัวประเสริฐ
เหมือนเกววัลย์แห่งต้นไม้ เหมือนคำเชิญดอกไม้แห่งฝั่ง เหมือนทิวป่าต้นจันทร์แห่ง
ภูเขาช่อมลยะ เหมือนรูอันเป็นเครื่องประดับของตน ในท่ามกลางแห่งเหล่านางสนม

²⁹⁶ ดูเพิ่มเติมใน นิพัทธ์ แยมเดช (2560: 135)

ก้านสีเหมือนนาง ผู้นำทางเสด็จ ผู้มีมวยผมสีนิลเหมือนเต่าร้าง สละสลวย และมีกลิ่นหอม ผู้มีดวงหน้าผ่องใสประหนึ่งดวงจันทร์เพ็ญ ผู้มีดวงตางามระยับเหมือนดอกอุบลเขียวที่แย้มบานแล้ว ผู้มีคิ้วดำสนิทโก่งอนปานคันศรพระอินทร์ ผู้มีริมฝีปากสีแดงระเรื่อเหมือนกลีบดอกชบา ผู้มีแก้มประดับด้วยตุ้มหูทอง ผู้มีสร้อยไข่มุกอันงดงามซึ่งส่องแสงในสายน้ำคางคานท้อฟ้าที่ไหลมาบรรจบกันของหงส์ทองคือนม ผู้มีบั้นสะเอวกลมกลิ้งที่ถูกคาดแล้ว ด้วยพวงเข็มขัดซึ่งล้วนด้วยแก้วมณีและทองคำ อันมีไรขนอ่อนเหมือนเถาวัลย์ ผู้มีคิ้วขาวอ่อนคล้ายกับวงช้าง ผู้สวมกำไลข้อเท้าแก้วมณีที่ทำให้เกิดเสียงที่เท้าทั้งสอง ผู้มีดอกบงกชคือเท้าอันชู่อเหมือนก้อนครึ่ง ผู้ล่องเลยหมุ่นางเทพอัปสรและนางกนิษฐ ผู้พิชิตนางเทพนักร์ได้ด้วยเพลงขับ ทรงถูกเหล่านางยูวดีผู้งามแฉล้มแซมซ้อยบำเรออยู่ เหมือนเทวกุมารถูกเหล่านางสวรรค์บำเรออยู่ในปราสาท 3 หลังอันมีนามว่ารัมมสุภา อันเหมือนจะเหย้าหั้นวิมานของท้าวสักกะ เหมือนจะข่มวิมานของพระพรหม (และ) เหมือนที่รวมความสง่างามแห่งวิมานของนรชนและเทพดาทั้งสิ้น ทรงเสวยสิริราชสมบัติ ปานประหนึ่งสิริสมบัติของเทวโลก ได้ถึงความเจริญตามลำดับแล้วฯ (MBV.10-20)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาความงามของนางสนมก้านฝ่ายในตั้งแต่ผม ใบหน้า ดวงตา คิ้ว ริมฝีปาก แก้ม นม บั้นสะเอว ขาอ่อน ข้อเท้า จนถึงเท้ามีดังนี้ว่า มีมวยผมสีนิลเหมือนเต่าร้างที่สละสลวยส่งกลิ่นหอมยามสยายผม มีใบหน้าผ่องใสเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ มีดวงตางามระยับเหมือนดอกอุบลเขียว มีคิ้วโก่งอนเหมือนคันศรของพระอินทร์ มีริมฝีปากสีแดงเหมือนดอกชบา มีแก้มประดับด้วยตุ้มหูทอง มีนมที่ประดับด้วยสร้อยไข่มุกเหมือนสายแม่น้ำคางคา มีบั้นสะเอวที่ประดับด้วยเข็มขัดแก้วมณีและทอง มีขาอ่อนเหมือนวงช้าง มีการสวมใส่กำไลข้อเท้า และมีเท้างามเหมือนดอกบัว ซึ่งเนื้อหาเหล่านี้ไม่ปรากฏในนิทานกฤตแห่งชาติกัฏฐกถา หากแต่มีความคล้ายคลึงการพรรณนารูปโฉมของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตอย่างพุทธจริตของอัครโฆษ (พุทธ.4/27-34)

4. การพรรณนาความทุกข์ของพระนางพิมพา

มหาโพธิวงษ์พรรณนาพุทธประวัติช่วงพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระราชบิดาและพระอัครสาวกเสด็จไปโปรดนางพิมพาในตำหนัก และพระเจ้าสุทโธทนะตรัสเล่าความทุกข์ระทมของนางพิมพาแก่พระพุทธเจ้า ดังความว่า

ลำดับนั้น พระราชาได้กราบทูลแต่พระผู้พระภาคเจ้าว่า “ดูกรโอรสผู้ประเสริฐ นายโสทรานี้ เป็นผู้อาทรในความว่างเปล่าเพื่อพระองค์ ไม่ได้ทาน้ำครั่งประหนึ่งพระอาทิตย์สาดแสงอ่อน ที่ฝ่าเท้าทั้งสอง (เหมือน) ฝักบัวแดง ไม่สวมใส่กำไลข้อเท้าแก้วมณีอันเป็นของตนซึ่งกระทบกันแห่งเสียงในสระดอกไม้เพราะการสัมผัสดอกบงกชคือเท้า ไม่สวมใส่สายเข็มขัด ไม่วาด (รอย) คลื่น (ที่เท้า) ด้วยกฤษณาดำ โคลน และใบไม้ที่นิ่มอันหนักจากส่วนกลางของหน้า ไม่ทรงไว้ซึ่งลวดลายบนหน้าผาก อันเป็นรอยแต้ม (ติลก) ด้วยหยดน้ำอันรุ่งโรจน์งดงาม อันประดับประดาด้วยปิ่น ผู้คล้ายกับท้องฟ้าที่ว่างเปล่าจากหมู่ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวเพราะปราศจากสร้อยไข่มุกอันเป็นเครื่องประดับพระศอกและตุ้มหู ผู้มีใจระทมทุกข์ (เหมือน) เสียงในสงคราม ทรงสำคัญกิลบุรีและศากยชนบททั้งสิ้น ประหนึ่งว่าเมืองที่ว่างเปล่า ผู้ไม่ประดับแม่ด้วยเถาว์ลัยในป่าอันมีดอกสีขาวยโพลน ผู้ถูกเวทนาบีบคั้น ผู้ไม่กระพริบดวงตาแม้มีละอองดอกไม้อันลมพัดมาอย่างแผ่วเบา ทรงหลังพระอัสสุชลอยู่ ผู้ไม่ประพรมแม่ด้วยละอองน้ำจากสระในสวนที่กระเซ็นไป ด้วยลมปีกของหงส์ ผู้มีเถาว์ลัยคือร่างกายที่เปียกชุ่ม ผู้ไม่ขึ้นไปสู่เชิงช้าคือคลื่นระลอกใหญ่ในสระบัวคือที่ประทับประหนึ่งหงส์ ผู้มีร่างกายสั่นเทิ้มทั้งตัวแม้ไม่มีผู้ฝึ้งสีเทาเพราะละอองดอกไม้ทำร้าย มีแต่ความหวาดหวั่นเกิดขึ้น แล้วสมათานวัตรของเธอ และเป็นผู้โดดเดี่ยวเหมือนนกจักรวาก จะรักษาชีวิตได้อย่างไรเล่าฯ (MBV.42-43)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาความทุกข์ระทมของพระนางพิมพาว่าพระนางไม่ได้ทาน้ำครั่งแดง ไม่สวมใส่กำไลข้อเท้าแก้วมณี ไม่สวมใส่สายเข็มขัด ไม่วาดรอยคลื่นจากกฤษณาดำ โคลน และใบไม้ที่นิ่ม ไม่แต้มรอยจุดสีแดงกลางหน้าผาก ทรงสำคัญว่าเมืองกิลพัสดุ์ว่างเปล่า ไม่กระพริบดวงตา ทรงพระกัณแสงตลอดเวลา และสมათานพรต สำนวนเหล่านี้บรรยายได้พิสดารกว่านิทานกถา

แห่งชาติกัญฐกถาที่ระบุเพียงว่า “นางยโสธรานุ่งผ้ากาสายะ เสวยอาหารมือเดียว นอนบนพระแท่นที่ปูลาดด้วยผ้าปู และงดเว้นจากดอกไม้และของหอม” (ขุ.ชา.อ.1/331) แต่ทว่ามีความคล้ายคลึงพุทธจรีตในตอนอันตะปุริวิลาป (การรำพันพิลาปของนางสนมฝ่ายใน) ดังความว่า “หญิงเหล่านั้นไม่ทาสีแดงที่ฝ่าเท้า ไม่สวมใส่กำไลข้อเท้า มีคอและใบหน้าไม่ได้ประดับด้วยต่างหู มีสะโพกที่อวบอืดโดยธรรมชาติ ไม่ได้รัดด้วยสายเข็มขัด และมียุคลักษณ์ที่ปราศจากสร้อยสังวาลเหมือนกับเพิงถูกโจรแย่งชิงไป” (พุทธ. 8/22) ซึ่งผู้ประพันธ์อาจได้รับแรงบันดาลใจในการประพันธ์จากพุทธจรีตดังกล่าว

5. การพรรณนาเทวทูตทั้ง 4

มหาโพธิวิงสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงเจ้าชายสิทธัตถะทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่ในพระราชอุทยาน ดังความว่า

ครั้งนั้น ในวันหนึ่ง (มหาบุรุษ) ผู้ทำให้ความเพลิดเพลนเกิดขึ้นแก่นัยนาของชาวโลกทุกคน ทรงเสด็จลงจากปราสาทราชวังพร้อมกับพระประยูรญาติและบริชนของพระองค์ ทรงได้รับการนอบน้อมจากจักรคือพระราช (มเหสี) ด้วยถ้องแถวแห่งมงกุฎแก้วมณีที่โน้มลงคือพระโมลี (เศียร) ที่ไค้งลงด้วยความยำเกรง และทรงแวดล้อมด้วยพลกายหมู่ใหญ่ แล้วเสด็จขึ้นประทับพระราชรถอันประเสริฐเสด็จไปยังอาณาเขตของพระราชอุทยาน ทรงทอดพระเนตรเห็นชายที่เทพดาเนรมิตไว้ที่ถนนหลวงในพระนคร ซึ่งมีรสคือความเป็นคนหนุ่มสาวอันเหมือนถูกยนต์คือชรา เบียดเบียนแล้วยึดเอา มีเส้นเกศาอันขาวโพลนดุจสังข์ มีร่างกายเคลื่อนไหวกอนด้วยรอยเหี่ยวยาน มียนต์คือร่างกายอันต่างพร้อย ซีดเผือด และมีกำลังเสื่อมถอย ผู้แล่นไปสู่ร่างกายอันคร่ำคร่าแก่งอม ประหนึ่งว่าสระปทุมถูกน้ำแข็ง (หิมะ) ทำลาย ประหนึ่งว่าพระอาทิตย์ช่อมไปด้วยฝน ประหนึ่งว่าต้นสาละอันงดงามปราศจากแก่น ประหนึ่งว่าต้นไม้มีไฟไหม้ป่าลามมาถึง กำลั้งเดิน (พลั้งๆ พลาดๆ) ทรงหวาดสะดุ้งตกพระทัยในเสียงสังหารเหมือนเนื้อ ทรงเข้าถึงความสลดสังเวช ทรงอาศัยที่ขมุล ตรัสว่า “คูรสารถิ เจ้าจงรีบกลับราชรถฯ” ทรงให้นายสารถินั้นกลับราชรถ ทรงตรีกนี้ก็อยู่ตลอดเวลาว่า “ชรา ชรา (นี่คืออะไรกันหนอ)” แล้วเสด็จเข้าไปยังพระตำหนักของพระองค์ ทรงสำราญด้วยกามคุณที่ประณีตหลายประการ แม้กว่าหมู่เทพดาผู้เป็นเลิศกว่าสมบัติของมนุษย์ ผู้งามโสภาน่าปรารถนา ผู้มีรูปโฉมดุจพญาช้างสารคือผู้เป็นใหญ่ในกาม (เทวดา) ผู้มีแก้วอันประเสริฐคือหมู่แห่งคุณมี ธิติ มติ และวิริยะเป็นต้นในทางอันตราย ผู้มีสหายนับแสนคือโทสะหลายประเภทมีมานะ มทะ และปมา

ทะเลเป็นต้น ผู้เข่นฆ่าและทำร้ายคนดีมามากมาย ผู้มีสัมโมหะของพาลชนเป็นแนวทางปฏิบัติ ผู้มีบ่วงที่นายพรานคือมารดักไว้ สำหรับชาวโลกเท่านั้น ทรงไม่ระลึกถึงรูปคือชรา นั้น เมื่อเสด็จไปสู่พระราชอุทยานในที่เดิมนั้นโดยเวลาอื่นอีกครั้ง ทรงทอดพระเนตรเห็นชายที่เทพดาเนรมิตไว้ในถนนหลวงในพระนคร มีร่างกายสั้นระริกกระรู่ เพราะอาศัยท้อง แขน และเท้าทั้งคู่ที่พองโตอืดขึ้นมา มีศัตรูคือพยาธิเบียดเบียนโดยรอบ พุดคำที่นำส่งสาร มีความกรุณาอันเขาทำให้พ่ายแพ้ตลอดเวลากว่า “ข้าแต่แม่ ข้าแต่พ่อ” แล้วประคอง (ตัว) ค่อยๆ เดินมา ทรงมีพระทัยสลดสังเวช รับสั่งให้กลับราชรถ แล้วเสด็จเข้าไปยังพระตำหนักของพระองค์ ทรงมีพระทัยรื่นเริงด้วยอารมณ์อันประณีตหลายอย่างหลายประการ อันครอบงำวิสัยล้วนทิพย์ ทรงไม่ระลึกถึงรูปคือพยาธิ นั้น เหมือนจะประกาศการทำได้โดยยากแห่งชัยชนะต่อข้าศึกคือกิเลสแก่โลก ทรงทอดพระเนตรเห็นชายผู้ตายแล้วที่เทพดาเนรมิตไว้ในถนนหลวงในพระนครอีก มีชายสี่คนหามไป ผู้ห้อมล้อมด้วยหมู่ชายนารีเป็นจำนวนมาก ผู้โกนผม ผู้เดินร้องไห้ไปข้างหน้า ทรงเกิดความสังเวชขึ้น แล้วเสด็จเข้าไปยังพระตำหนักของพระองค์ ทรงเข้าถึงความประมาทด้วยวิสัยที่บุพพกรรมบันดาลขึ้น ครั้นทอดพระเนตรเห็นภิกษุที่เทพดาเนรมิตไว้ในถนนหลวงแห่งพระนครนั้นอีกครั้ง ผู้นุ่งห่มจีวรระเบียบเรียบร้อยสวยงาม มีเพศแห่งภิกษุผู้สง่างามที่พระองค์ไม่เคยเห็นมาก่อน เพียงดังผู้มีอินทรีและมานะสงบระงับ กำลังเดินอยู่ ทรงเกิดความยินดียิ่งในการบรรพชา จึงเสด็จเข้าไปสู่พระราชอุทยานอันประดับด้วยไม้ดอกไม้ผล แลใบอ่อนและอันงามโสภิตด้วยต้นไม้อันประเสริฐหลายชนิด อันมีเสียงร้องหึ่งๆ ของฝูงผึ้งที่มัวเมา อันงดงามด้วยนกยูงที่กำลังรำแพนร้ายร้าย (MBV.20-21)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาเหตุตบครบทั้ง 4 กล่าวคือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ซึ่งพรรณนาคนแก่ไว้ดังนี้มีเส้นเกศาอันขาวโพลนดุจสังข์ มีร่างกายเคลื่อนไหวคลอนด้วยรอยเหี่ยวเหี่ยว มียนต์คือร่างกายอันต่างพร้อม ชิดเผือด และมีกำลังเสื่อมถอย ผู้แล่นไปสู่ร่างกายอันคร่ำคร่าแก่ห่อม พรรณนาคนเจ็บไว้ดังนี้มีร่างกายสั้นระริกกระรู่ เพราะอาศัยท้อง แขน และเท้าทั้งคู่ที่พองโตอืดขึ้นมา มีศัตรูคือพยาธิเบียดเบียนโดยรอบ และพรรณนาคนตายไว้ดังนี้มีชายสี่คนหามไป ซึ่งถูกแวดล้อมด้วยหมู่ชายนารีเป็นจำนวนมาก ผู้โกนผม ผู้เดินร้องไห้ไปข้างหน้า และพรรณนาสมณะไว้ดังนี้มีผู้นุ่งห่มจีวรระเบียบเรียบร้อยสวยงาม มีเพศแห่งภิกษุผู้สง่างามที่พระองค์ไม่เคยเห็นมาก่อน เพียงดังผู้มีอินทรีและมานะสงบระงับ ส่วนในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาพรรณนาเพียงคนแก่ ไม่ได้เล่ารายละเอียดถึงคนเจ็บ คนตาย และสมณะ (ขุ.ชา.อ.1/216-217) อย่างไรก็ตาม เนื้อหาการพรรณนา

เทวทูตทั้ง 4 ในมหาโพธิวิงสะมีความคล้ายคลึงพุทธจริต (พุทธ.26-64) ผู้ประพันธ์อาจได้รับแรงบันดาลใจจากพุทธจริตก็เป็นได้

6. การพรรณนาเหตุการณ์ผนวชในยามพระอาทิตย์ขึ้น

มหาโพธิวิงสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงเจ้าชายสิทธัตถะทรงผนวชอธิษฐานเพศเป็นบรรพชิตในยามรุ่งอรุณ ดังความว่า

...เมื่อดวงอาทิตย์สาดแสง มีสีแดงเหมือนปากของลิงแรกรุ่น ซึ่งทำการขจัดนิกรคือความมืดมิด ได้อุทัยแสงแล้ว (เจ้าชายสิทธัตถะ) ตรัสว่า “ดูกรฉันนะ เธอจงนำเอารัตนาภรณ์เหล่านี้ของเราและม้าอันเป็นมงคลมีร่างกายกระหายน้ำ จากหยาดน้ำหวานของดอกปาริชาติและดอกมณฑารพนี้ แล้วเดินทางไปกับบิลบุรี” ทรงสละรัตนะนั้นแล้ว ทรงใช้พระขรรค์อันคมกริบปราศจากมลทิน อันสว่างรุ่งเรืองด้วยรัศมีของเมฆฝน (สายฟ้าแลบ) ที่สะพรั่งด้วยน้ำ แล้วปลงพระเกศโมลีอันเลียนแบบลีลาของภุมรินราวป่าที่บินขึ้นไปบนยอดของต้นกรรณิการที่ผลิดอกบานสะพรั่ง ทรงโยนขึ้นไปในอากาศ ทรงนุ่งห่มพระภูษาอันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ แล้วเพิกคู่ผ้าสาฎกขึ้นบนพื้นท้องฟ้า ทรงผนวชโดยพระองค์เองทีเดียว แล้วเสด็จเข้าไปยังอัมพวันชื่อว่าอนุปิยะ ในอนุปิยอัมพวันนั้น มียวดีคือแมลงภู่และผึ้ง มีใจผูกพันในกลิ่นหอมของดอกไม้ พากันจับกลุ่มรุ่มล้อมอยู่โดยรอบ มีวินิตาคือนกดูเหว่า มีใจบันเทิงเรีงรำในรสของผลไม้ มีเสียงขันร้องไพเราะ กำลังขับร้องอยู่ ทรงให้เวลาล่วงเลยไปด้วยความสุขอันเกิดแต่การผนวชตลอดสัปดาห์ (MBV.26-27)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาพุทธประวัติช่วงเหตุการณ์ผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งเกิดขึ้นในเวลาเช้า ส่วนในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาไม่ได้ระบุช่วงเวลาเหตุการณ์ทรงผนวชเอาไว้ซึ่งนับว่ามีความแตกต่างจากมหาโพธิวิงสะ จากการศึกษาพบว่าเหตุการณ์ส่วนนี้มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาพุทธประวัติในวรรณกรรมสันสกฤตซึ่งกล่าวเหตุการณ์ทรงผนวชในเวลารุ่งอรุณไว้เช่นเดียวกัน (พุทธ.6/1) อาจเป็นไปได้ว่าเนื้อหาส่วนนี้ในมหาโพธิวิงสะได้รับแรงบันดาลใจจากวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต นอกจากนี้ สำนวนการพรรณนาฉากพระอาทิตย์ขึ้นในมหาโพธิ

วังสระยังแสดงให้เห็นถึงปฏิภาณของผู้ประพันธ์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งผู้ประพันธ์ได้เปรียบเทียบแสงสีแดงของพระอาทิตย์ขึ้นเหมือนสีแดงที่ปากของลิงแครงรุ่น

4.2.1.3 เนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏเฉพาะในมหาโพธิ์วังสระ มีดังนี้

1. การพรรณนาป่าหิมพานต์

มหาโพธิ์วังสระพรรณนาพุทธประวัติช่วงสุเมธพราหมณ์มีความประสงค์จะบวชเป็นดาบสในป่าหิมพานต์ ดังความว่า

...(สุเมธพราหมณ์) เดินทางไปยังป่าหิมพานต์ที่ประดับไปด้วยช่อดอกไม้ที่
 แยมบานเป็นจำนวนมากมีดอกการเกด ดอกอโศก ดอกหมากเม่าควาย และดอก
 จำปาเป็นต้นและแมกไม้โดยรอบ คราครำไปด้วยฝูงสัตว์จตุบาทนับไม่ถ้วนมีเนื้อ ม้า
 ช้าง และเสือโคร่งเป็นต้น มีเสียงกู่ร้องของนกตึงกิงวาลมินิกเขา นกโพระ-โตก นกยูง
 และนกแขกเต้าเป็นต้น เป็นที่สถิตของสัตว์ตฤตหลายประเภทมีเทวดา ทานพ นัก
 สิทธิ และวิทายาธ เป็นต้น รุ่งเรืองด้วยยอดเขานับร้อยยอดสลักกันมียอดเขามรกต
 เงิน ทอง และแก้วผลึกเป็นต้น สวยงามไปด้วยสระน้ำพันในดงที่สั่นกระเพื่อมไป
 ด้วยหม้อคือนม ของนางเทพธิดา (ผู้เป็นชายา) ของหมู่เทพบุตรจำนวนมากในสรวง
 สวรรค์ อันเป็นเครื่องประดับของภูเขาหิมพานต์ ซึ่งรื่นรมย์ไปด้วยลำธารนับแสน
 สายเพราะกระแสน้ำที่เย็น อันเป็นบ่อเกิดอัญมณีหลากหลายชนิด มี
 เหล่าเทวดา กิณนร และนาคโดยรอบ...(MBV.2)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในป่าหิมพานต์ด้วย
 สำนวนโวหารอย่างน่าตื่นตาตื่นใจ ความงามทางธรรมชาติล้วนวิจิตรสวยงามเหมือนสรวงสวรรค์อัน
 เป็นที่อยู่ของทวยเทพยดา หลากล้นไปด้วยแมกไม้นานาพรรณ ชุกชุมไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด และ
 สิ่งที่น่าอัศจรรย์เหนือธรรมชาติ และการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา
 โดยระบุเพียงว่า “สุเมธพราหมณ์เดินทางเข้าป่าหิมพานต์แล้วสร้างอาศรมชื่อ ธรรมิกะ” (ขุ.ชา.อ.
 1/19) ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าการพรรณนาดังกล่าวอาจได้รับแนวคิดมาจากเนื้อหาในตอนต้นเรื่องของ
 กุณฑลชาดก (ขุ.ชา.อ.24/38-39) นอกจากนี้ การพรรณนาป่าหิมพานต์ดังกล่าวยังปรากฏในชินจริตอัน
 เป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่ประพันธ์ขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19 (วาสน์ มุขยานวงศ์, 2531: 1,

204) ซึ่งเนื้อหาตอนนี้อยู่ในชินจิริตอาจรับแนวคิดมาจากมหาโพธิวงสะเพราะแต่งขึ้นหลังมหาโพธิวงสะกว่ามาก

2. การพรรณนาประวัติของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า

มหาโพธิวงสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงบรรยายสาระประวัติของพระที่ปึงกรพุทธเจ้าโดยย่อ ดังความว่า

เมื่อนั้น พระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าที่ปึงกร ผู้ห่างไกลจากความมืดคือโมหะ ผู้ทำเกาะคือธรรมเป็นที่พึ่ง ผู้กระทำการอนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งสิ้น ในส่วนเบื้องต้นเท่านั้น ทรงบำเพ็ญบารมีในแสนโกฏิกัปนับไม่ถ้วน ทรงถือการปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระเทวีพระนามว่าสุเมธา ในสุเทวราชสกุล ในเมืองรัมมวดี นคร ทรงประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาเหมือนพระจันทร์เพ็ญเคลื่อนคล้อยจากกลีบเมฆ ทรงบังเกิดพระสุรเสียงดุจราชสีห์ (เปล่งอาสภิวาจา) ทรงได้รับการปรณิบัติจากหญิงนักร้องหนึ่งแสนนางในปราสาท 3 หลังอันขนานนามว่าหงสา (หงส์) โกญจา (นกกะเรียน) และมยุรา (นกยูง) ทรงครองขรรษาอยู่หนึ่งหมื่นปีแล้ว เมื่อพระโอรสพระนามว่าอุสภขันธ์-กุมารประสูติแล้วจากพระครรภ์ของพระอัครมเหสีพระนามว่าปทุมมา ทรงทอดพระเนตรเห็นคนแก่ชรา คนเจ็บ คนตาย และนักบวช ผู้เสด็จประทับบนคอช้างตัวประเสริฐที่ประดับตกแต่งแล้ว ทรงแวดล้อมไปด้วยราชโลก (พระราชา) และพลกาย หมูใหญ่จำนวน 84,000 คนที่ขึ้นเกาะช้างตัวประเสริฐแล้วเสด็จออกมาทักเฝ้าชมรมณ์ ทรงผนวชแล้ว ผู้ทรงแวดล้อมด้วยบุรุษหนึ่งโกฏิผู้ตามเสด็จบรรพชา ทรงบำเพ็ญมหาปธานจริยา ตลอด 10 เดือน ทรงเสวยข้าวปายาสที่ใส่โอชาล้วนทิพย์ที่ชาวอัญญตรบุรีถวายแล้ว ทรงพักผ่อนกลางวันในป่าสาลวัน ทรงรับก่ำหญ้าคาที่สุนัขนทาชิวกน้อมมาถวาย ทรงตรัสรู้ ณ โคนต้นปิปผลิ (ไม้เลียบ) ทรงประกาศพระธรรมจักรที่สุนันทาราม ผู้ทรงแวดล้อมด้วยพระชีนาสพลีแสนรูปตลอดเวลาก็บด้วยพระอัครสาวก 2 องค์ คือ พระสุมังคะและพระติสสะ ผู้ได้รับการอุปฐากจากพระสาครตะ ผู้มีพระอัครสาวิกา 2 องค์ คือ พระนันทาและสุนันทาผู้บรรลุลหณะแล้ว เมื่อเสด็จจาริกไปตามลำดับก็ได้เสด็จถึงรัมมนครแล้ว ทรงบันดาลให้ใจของคนทั้งหมดที่ถูกแผดเผาด้วยไฟคือกิเลสเกิดความชุ่มชื้นด้วยสายน้ำอมฤตคือธรรมกถา ทรงประทับอยู่ในสุทิสสนมหาวิหารฯ (MBV.4-5)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาสาระประวัติของพระที่ปึงกรพุทธเจ้าโดยสังเขปแต่ครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของพระที่ปึงกรพุทธเจ้าทั้งหมด และการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาซึ่งกล่าวถึงสาระประวัติของพระที่ปึงกรพุทธเจ้าเพียงสั้นๆ ว่า “ในกาลเมื่อพระองค์ (พระที่ปึงกรพุทธเจ้า) ปฏิสนธิ ประสูติ ตรัสรู้ และทรงประกาศพระธรรมจักร โลกธาตุหนึ่งหมื่นแม่ทั้งสิ้น กัมปนาทสะท้อนสะท้อนไหวหวั่นบันลือลั่นแล้ว” (ขุ.ชา.อ.1/39-40) นับได้ว่าสำนวนนี้ในมหาโพธิวิงสะมีความแตกต่างจากนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาที่เป็นต้นธารของพุทธประวัติ แต่น่าสังเกตว่าเนื้อหาส่วนนี้มหาโพธิวิงสะอาจได้รับแนวคิดมาจากพุทธวงศ์แห่งขุททกนิกาย (ขุ.พุทธ.94-96)

3. การพรรณนาเมืองกบิลพัสดุ์

มหาโพธิวิงสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงพระโพธิสัตว์ขณะประทับบนสวรรค์ชั้นดุสิตทรงพิจารณามหาวิโลกนะ²⁹⁷ ผู้ประพันธ์พรรณนาเมืองกบิลพัสดุ์ซึ่งเป็นราชธานีที่มีความยิ่งใหญ่ตั้งอยู่ในตอนกลางของชมพูทวีป ดังความว่า

...ในเมืองกบิลพัสดุ์ซึ่งมีสิ่งของมากมาย มีราชมารคกว้างใหญ่แต่คับคั่งไปด้วยชายหญิงจำนวนมากที่มาอาบน้ำทุกวันในแม่น้ำโรหิณีและคงคาอันมีสายเข็มขัดคือหงส์และนกกกระแตที่เพลิดเพลินแล้วในความมัวเมา (ด้วยความรัก) อันรุ่งเรืองด้วยทิวป่าไม้สีเขียวขจี อันมีกระแสน้ำที่สะอาดหมดจดประดับประดาไปด้วยอาภรณ์คือดอกไม้ที่ร่วงหล่นจากต้นไม้ที่งอกงามริมตลิ่ง และมีรถ ม้า แลช้างที่สัญจรไปมาในกลางวันมีเมฆระยิบระยับด้วยกลุ่มธนูของพระอินทร์ (สายรุ้ง) มีนกยูงที่มัวเมาแล้ว (ในความรัก) ซึ่งมีระเบียบแห่งแหวหางติดกัน (รำแพน) กระโจนไปมาเป็นวงกลม บนเรือนมีเสียงฟ้าร้องคำรามเหมือนเสียงตะโพนและละอองน้ำจากสายฝนตกหนัก มีฝูงหงส์ดำ (ส่งเสียง) เซ็งแซ่ตามที่อยู่อาศัย เป็นเมืองที่รื่นรมย์ด้วยเสียง

²⁹⁷ มหาวิโลกนะกล่าวคือการตรวจดูอันยิ่งใหญ่ หมายถึงสิ่งที่พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาตรวจดูก่อนตัดสินพระทัยประทานรับปฏิญญาอาราธนาของเทพยดาว่าจะจุติจากดุสิตเทวโลกไปบังเกิดในพระชาติสุดท้ายที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า มี 5 อย่าง ได้แก่ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล อายุของพระมารดา (สมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), 2561: 334-335)

กระทบกันของกำไลแก้วมณีของหญิงสาวผู้นำหลงไหล เป็นเมืองที่มีชื่อเสียงเลื่องลือ
ไปทั่วโลก...(MBV.12-13)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาความยิ่งใหญ่ของเมืองกบิลพัสดุ์ได้อย่างสมพระ
เกียรติสมเป็นเมืองของพระมหาบุรุษ โดยพรรณนาว่าเมืองกบิลพัสดุ์เป็นเมืองที่ตั้งอยู่กึ่งกลางของ
มัชฌิมประเทศ มีภูเขาหิมาล้อมรอบเป็นกำแพงเมือง มีไม้ดอก ไม้ผล และไม้ประดับผลิดอกบาน
สะพรั่ง มีปราสาทราชวังซึ่งมียอดแหลมเลียนแบบยอดเขาโกลาส ถนนหนทางในเมืองคับคั่งด้วยผู้คน
ที่สัญจรไปมาเพื่อชำระสะสางในแม่น้ำโรहिณีและคงคาทุกวัน มีรถ ม้า และช้างสัญจรไปมาไม่ขาด
สาย เป็นเมืองที่ร่ำรวยด้วยวัตถุสิ่งของ บรรยาการในกลางวันมีสายรุ้ง มีฝูงนกยูงออกมารำแพนทาง
กลางละอองฝน มีเสียงหงส์คำจ้อแจตามบ้านเรือน ซึ่งการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏในนิทานกถา
แห่งชาตกัณฐกถา

4. การพรรณนาพระโพธิสัตว์เจริณุพระชนม์ 7 ถึง 16 พรรษา

มหาโพธิวงษ์พรรณนาพุทธประวัติช่วงพระโพธิสัตว์ทรงเจริณุพระชนม์พรรษาได้
7 พรรษาและ 16 พรรษา ดังความว่า

...ในกาลพระชนมายุ 7 พรรษา ทรงครองสระโบกขรณี อันมีส่วนโค้งพันโค้ง
มีพำน้ำร้อยท่า ล้วนวิการด้วยรัตนะ 7 ประการ มีรอยฝั่งเคียรดาษด้วยทรายแก้ว อัน
บริบูรณ์ด้วยน้ำมีรสอร่อย เย็น สะอาดยิ่งนัก มีดอกโกมุทแลดอกบัวสายสะพรั่ง
พร้อมไปด้วยทิพย์ (พระองค์) ทรงสระสนานกีฬาในน้ำเหมือนเทว कुमारสระสนาน
พร้อมบริวารหมู่ใหญ่ ในกาลพระชนมายุ 16 พรรษา ทรงมีพระบาทประดิษฐาน
เหนือตั้งคือมณฑกภูแห่งกษัตริย์ทั้งหมด ทรงถึงการอภิเชกอันไม่มีใครเหมือนในโลก
มณฑลทั้งหมดฯ (MBV.18)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาพุทธประวัติช่วงพระโพธิสัตว์ทรงเจริณุพระชนม์
พรรษา 7 พรรษาว่าทรงครอบครองสระโบกขรณีอันวิจิตรสวยงามด้วยรัตนะ 7 ประการมีดอกบัว
โกมุทและบัวสายผลิบานสะพรั่งเต็มสระ และทรงเจริณุพระชนม์พรรษา 7 พรรษาว่าทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่
เหนือกษัตริย์ต่างเมือง ซึ่งไม่ปรากฏการการพรรณนาช่วงนี้ในนิทานกถาแห่งชาตกัณฐกถา

5. การพรรณนาคุณลักษณะของพระนางมหามายา

มหาโพธิวงษะพรรณนาพุทธประวัติช่วงพระโพธิสัตว์ขณะประทับบนสวรรค์ชั้นดุสิตทรงพิจารณาคุณสมบัติของพระนางมหามายาว่าเป็นผู้เลอเลิศด้วยคุณธรรมและความสง่างาม ดังความว่า

...พระนางมหามายาเทวี ผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการ 7 ประการคือ ศิลอันหมดจดอย่างอุกฤษฏ์ ผู้เลิศด้วยความสืบเนื่องที่ทรงบำเพ็ญแล้วเหมือนภาชนะอันยิ่งใหญ่ซึ่งเต็มเปี่ยมด้วยปริจรียา (การรับใช้) ที่สั่งสมไว้ในพระชินวรพระองค์ก่อน ผู้มีพระรูปโฉมเสมอด้วยนางเทพอัปสร ผู้เป็นที่น่าหลงใหลแก่ชาวโลกทั้งสิ้น (ดูจ) เสี้ยวพระจันทร์บนท้องฟ้าแห่งตระกูลศากยะ...(MBV.14)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาคุณสมบัติของพระนางมหามายาเพื่อสื่อให้เห็นคุณสมบัติที่คู่ควรจะเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าในอนาคต โดยผู้ประพันธ์กล่าวถึงคุณสมบัติของพระนางไว้ว่าทรงสมาทานรักษาศีลอย่างบริสุทธ์ ทรงกระทำบำเพ็ญบุญไว้กับพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ทรงมีพระรูปโฉมงดงามดั่งนางอัปสรสวรรค์ และทรงมีพระรูปเป็นที่น่าหลงใหล ซึ่งการพรรณนาดังกล่าวมีสำนวนโวหารที่พิสดารกว่านิทานกथाแห่งชาติกัฏฐกथाที่ระบุเพียงคุณธรรมภายในของพระนาง แต่ไม่ได้ระบุคุณสมบัติภายนอกของพระนางกล่าวคือ ความสง่างามของพระองค์ ดังความว่า “(พระพุทธมารดา) เป็นผู้มืบารมีอันทรงบำเพ็ญแล้วตลอดแสนกัป เป็นผู้มืศีล 5 ไม่ขาดนับแต่ประสูติ พระเทวีพระนามว่ามหามายา ทรงเป็นหญิงเช่นนี้ พระนางนี้จักเป็นพระมารดาของเรา” (ขุ.ชา.อ. 1/182) มหาโพธิวงษะได้พรรณนาคุณสมบัติทั้งภายในและภายนอกของพระนางมหามายาซึ่งเป็นคุณสมบัติอันล้ำเลิศที่หลอมรวมอยู่ในพระนางสมฐานะแห่งพระราชมารดาของพระพุทธเจ้า

6. การพรรณนาความงามของนางสุชาดา

มหาโพธิ์วังสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงพรรณนาความงามของนางสุชาดาด้วยการยกย่องว่างามเลิศเหมือนนางกุลเทพดาของพระจันทร์ ดังความว่า

ลำดับนั้น นางสุชาดาผู้เป็นธิดาของกระฎุมพีชาวเสนานิคม ในตำบลอรุเวลาเสนานิคม เจริญวัยแล้ว ได้ทำความปรารถนาข้อหนึ่งที่ต้นไม้นั้น ได้ตามที่ปรารถนาแล้ว ในวันนั้น จึงคิดว่า “ในวันนี้ เราจักทำพิธีกรรม” เวลาแต่เช้าตรู่จึงจัดปรุงข้าวปายาสมีรสอร่อยอย่างยิ่งอย่างไม่ลำบาก แล้วใช้ถาดทองคำมีมูลค่าแสนหนึ่งบรรจุข้าวมธุปายาสจนเต็มในถาดทองคำนั้น ใช้ถาดทองคำอีกใบปิดครอบ แล้วทูนด้วยศิระไป (นางสุชาดา) ผู้ประดับตกแต่งด้วยอาภรณ์เครื่องนุ่งห่มคือดอกไม้มีกลิ่นหอม ผู้มีมิติเพราะเส้นผมคือแมลงผึ้งสีขาบที่จัดวางไว้ ผู้ถึงพร้อมด้วยเรือนร่างที่ผุดผ่อง ผู้มีดวงตาดุจ (ตา) กวางบนใบหน้าคือดอกบุณฑริก ผู้มีสว่างไสวดุจดวงอาทิตย์ทอแสงอ่อนๆ ผู้ยิ้มแย้มดุจดอกบัวโกมุท ผู้มีเสียงไพเราะดุจเสียงร้องของหงส์ ผู้มีกลิ่นเต่งตั้ง ผู้มีมืออ่อนโยนดุจดอกบัว ผู้มีสะโพกอวบอัดเหมือนแท่งศิลา ผู้ดำเนินไปอย่างอ่อนช้อยดุจช้าง ผู้แวดล้อมด้วยสาวงามที่ประดับประดาด้วยเครื่องประดับ เสื้อผ้า พวงดอกไม้ และเครื่องประทีนผิวหลายหลาก ผู้เปี่ยมด้วยเสียงกลองที่บันลือลั่นดังอย่างต่อเนื่อง ผู้เหมือนเทวดาในตระกูลแห่งพระจันทร์ ผู้เหมือนชายฝั่งแห่งมหาสมุทรคือราคะ ผู้เหมือนระเบียบคือประกายแสงแห่งการอุทัยของดวงจันทร์คือสาวแรกรุ่ง ผู้เหมือนม่านที่แห่งสายน้ำอมฤตคือรสแห่งความกำหนด ผู้เหมือนความสับสนแห่งการน้อมไปในบุญกรรมแห่งโลก ผู้เต็มเปี่ยมด้วยเสียงกลองที่บันลือลั่นดังอย่างต่อเนื่อง ผู้ทำจักรวาลให้เป็นประหนึ่งสำเร็จด้วยดอกไม้ ประหนึ่งสำเร็จด้วยของหอม และประหนึ่งสำเร็จด้วยรูป เดินไปอยู่สู่โลกธาตุทั้งมวลที่เดียวก็ได้แลเห็นพระมหาสัตว์นั้นแต่ไกลที่ต้นไทร พระองค์มีพระรูปประหนึ่งเป็นที่รวบรวมบุญไว้ประทับนั่ง ก็เกิดปีติโสมนัสซาบซ่านขึ้น เข้าใจว่า “เป็นรุกขเทวดา” จึงเดินย่อตัวไปพร้อมกับการมอดดู แล้วปลงถาดทองคำรูปพระอาทิตย์ใหม่ๆ นั้นจากศิระวางลงบนฝ่าพระหัตถ์ที่อ่อนโยนเหมือนดอกบัวแดงของพระองค์ (นางสุชาดา) ผู้มีพระจันทร์เพ็ญประดับหน้าผากบนแผ่นดิน แล้วเปล่งถ้อยคำชื่นชมอยู่อย่างปลาบปลื้มว่า “มนุรถของข้าพเจ้าได้สำเร็จแล้วฉันใด ขอมโนรถแม่ของท่านก็จงสำเร็จฉันนั้นเถิด” แล้วก็เดินหลีกไป...(MBV.28-29)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาบุปผะของนางสุชาดาว่างามเหมือนกุณฑลเทศาแห่งพระจันทร์อย่างนี้คือ มีเส้นผมสีดำขลับ มีร่างกายที่ผุดผ่อง มีดวงหน้าเหมือนดอกบัวบุณฑริก มีดวงตาเหมือนดวงตาของกวาง มีรัศมีเหมือนพระอาทิตย์ทอแสงอ่อนๆ มีเสียงนุ่มนวลเหมือนเสียงหงส์ มีนมที่เต่งตึง มีมืออ่อนนุ่มเหมือนดอกบัว มีสะโพกอวบอัดเหมือนแท่งศิลา และมีกิริยาอาการอ่อนช้อย ซึ่งไม่ปรากฏการพรรณนาเช่นนี้ในนิทานกथाแห่งชาติกัฏฐกथा อย่างไรก็ตาม การเปรียบนางสุชาดาว่ามีความงามเหมือนนางกุณฑลเทศาแห่งพระจันทร์นั้น อาจจะหมายถึงนางโรหิตีผู้เป็นชายาของพระโสมหรือพระจันทร์ ซึ่งเป็นที่โปรดปรานมากกว่าชายาองค์อื่นในบรรดาชายาทั้ง 27 นางของพระจันทร์ (วิสุทธ์ บุษยกุล: 2520: 7)

7. การพรรณนาความสง่างามของต้นพระศรีมหาโพธิ์

มหาโพธิ์วังสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงพระโพธิสัตว์เสด็จไปประทับนั่งภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ดังความว่า

...(พระสิทธัตถะ) ทรงเสด็จเข้าไปใกล้ต้นอัสนัตถโพธิ์พฤษภ อันมีลำต้นสะอาดหมดจดดี และสีฐานกลมงามดุจกลิ้ง มีใบสีเขียวตลอดเวลา อันคล้ายมณฑลของหางนกยูงอันมีสีแดงระเรื่อติดกันเป็นแพ มีใบอ่อนสีแดงคล้ายกลีบหน่ออ่อนของแก้วประพาฬที่กำลังปลิวไหวอย่างต่อเนื่อง อันประดับประดาปฐพีมณฑลทั้งสิ้น ด้วยปิติ ประหนึ่งว่าร้ายร่าอยู่ด้วยกิ่งไม้ที่ปลิวไหวด้วยลมอ่อนๆ อันเป็นสิ่งที่เลิศบนพื้นแผ่นดิน อันเป็นสหชาติ อันเกิดขึ้นบนพื้นที่แห่งชัยชนะ อันเป็นต้นไม้อันแห่งชัยชนะ อันมีความเยือกเย็นคือความกรุณา ประหนึ่งว่าพระทัยของพระองค์ อันมีร่มเงาเย็นสบาย ทรงทำประทักษิณ 3 ครั้ง ทรงประทับยืนในด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ... (MBV.30-31)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาความงามของต้นพระศรีมหาโพธิ์ว่ามีลำต้นสะอาดหมดจด มีสีฐานกลมและตรง ไม่คดงอ ใบของต้นพระศรีมหาโพธิ์มีสีเขียวสดตลอดเวลาเหมือนนกยูงที่กำลังร่าแพนหาง ส่วนยอดอ่อนมีสีแดงคล้ายหน่ออ่อนของแก้วประพาฬ และมีร่มเงาเย็นสบาย และการพรรณนาเช่นนี้ไม่ปรากฏในนิทานกथाแห่งชาติกัฏฐกथा

8. การพรรณนาหนทางเสด็จนิวัติพระนครกบิลพัสดุ์

มหาโพธิวัังสะพรรณนาพุทธประวัติตอนพระกาฬทายีทูลเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จนิวัติพระนครกบิลพัสดุ์ ดังความว่า

ฝ่ายกาฬทายีอำมาตย์นั้นพร้อมทั้งบริษัท ครั้นเดินทางไปถึงแล้วได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระทศพลแล้วบรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งทหาร 1,000 คนแล้วได้บรรพชา เมื่อกราบพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลพรรณนาหนทางเสด็จประพาสว่า ป่าไม้ทั้งหลายเรียงรายยอดอ่อนเป็นจำนวนมากซึ่งแตกออกในฤดูใบไม้ผลิ กิ่งไม้ขับพันกิ่งแผ่กิ่งก้านสีเขียวขจี หมุดอกไม้สวยงามและต้นไม้หลากหลายชนิดส่งกลิ่นหอมฟุ้ง มีนกยูงกู่ร้องอย่างไพเราะ มีเสียงร้องสลับกันของวิหคหลายชนิดที่บันเทิงเรียงรายในความมัวเมา สระน้ำพันสระเต็มเปี่ยมด้วยน้ำที่ใสสะอาดและกว้างใหญ่ มีดอกบัวจงกลณี บัวโกมุท และบัวสายผลิบานสะพรั่ง มีฝูงนกกาบน้ำส่งเสียงร้องระงมในมหาสมุทร อันเดียรดาษด้วยดอกปทุมที่เกิดเองไม่ขาดสาย มีเนินหาดทรายสีเทาที่เกิดจากละอองดอกการเกด ช่องแห่งแผ่นดินถูกปกคลุมด้วยสายลมที่เย็นยะเยือกมีกลิ่นหอมอ่อนๆ แผ่นดินโดยรอบ (ธรมณีมณฑล) มีสีเขียวขจีด้วยยอดหญ้าเหมือนคลุมเสื้อเกราะด้วยแก้วไพฑูรย์ บัดนี้ เป็นช่วงเวลาแห่งการเสด็จดำเนินไปยังเมืองตระกุล ของพระองค์ ผู้เป็นใหญ่ในธรรม (ธมฺมิสฺสร)ฯ (MBV.39-40)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาความงามของหนทางเสด็จดำเนินนิวัติพระนครกบิลพัสดุ์ว่าเป็นช่วงฤดูใบไม้ผลิ บรรดาต้นไม้ทั้งหลายกำลังผลิใบแตกยอดอ่อน ดอกไม้ผลิบานสะพรั่งสวยงามส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทั้งป่า มีเสียงนกร้องเจื้อยแจ้ว มีสระน้ำกว้างใหญ่ไพศาลล้วนเดียรดาษด้วยดอกปทุม พื้นดินก็ปกคลุมด้วยยอดหญ้าอ่อนๆ เนื้อความส่วนนี้ ผู้ประพันธ์พรรณนาได้อย่างละเอียดลออกว่านิทานกथाแห่งชาติกัฐกथा (ขุ.ชา.อ.1/315)

9. การพรรณนาความงามของเมืองสาวัตถี

มหาโพธิ์วังสะพรรณนาพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปในเมืองสาวัตถี ซึ่งเป็นเมืองที่มีความงามราวกับเมืองสวรรค์ ดังความว่า

เมื่อนั้น (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ทรงเป็นที่กราบไหว้ของเทวดา อสุร มุณี และมนุษย์ ทรงถูกแวดล้อมด้วยเทวดาและจอมมรชน (พระราชา) ทรงเสด็จออกจากเมืองราชคฤห์แล้ว ทรงรุ่งโรจน์โชติช่วงอยู่ประหนึ่งว่าทรงยิ้มเยาะความงามเลอเลิศอันเกิดจากความงามของพระจันทร์เพ็ญในฤดูศร်ท์อันถูกห้อมล้อมด้วยหมู่ดารากร ทรงบันดาลบริษัท 4 เหล่าให้อิมหน้าสำราญอยู่ ด้วยฝนคือพระธรรมเทศนาอันยิ่งใหญ่ ทรงเสด็จถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับแล้ว จึงเสด็จเข้าไปยังพระนคร อันงามโสภาราวกับเมืองเทพดา อันปลูกด้วยหาดทรายมีสีขาว สะอาดหมดจด และกว้างขวาง อันเดียรดาษด้วยชนิดดอกไม้มีกลิ่นหอมนานาชนิด มีพื้นถนนถูกจัดเรียงด้วยระเบียบแห่งหมอน้ำเต็มอันวิกรมรท เงิน ทอง และแก้วผลึกเป็นต้น อันปลูกดอกบัวขาว บัวแดง และบัวเขียว อันยกธงชัยและธงปตาทหลายพันอันวิจิตรงดงามหลายชนิด อันขมุกขมัวด้วย (ควิน) รูป ผู้ถูกชาวบุรีบุชชอยู่ ถูกทวยเทพตาดยนิคอยู่ ทรงทำพระนครทั้งสิ้นเหมือนประพรมด้วยทองคำ เหลวสีแดงระเรื่อ ด้วยพระรัศมีแห่งพระวรกาย อันนำเชยชมอย่างยิ่ง แล้วเสด็จออกจากพระนคร...(MBV.45)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาความงามของเมืองสาวัตถีว่าเป็นเมืองที่มีความงามดุจเมืองของเทพดา มีพื้นปลูกด้วยหาดทรายสีขาวยสะอาดหมดจด ประดับประดาด้วยดอกไม้หลากหลายชนิด มีพื้นถนนที่เรียงรายด้วยระเบียบหมอน้ำเต็มอันทำด้วยมรท เงิน ทอง และแก้วผลึก ซึ่งปลูกดอกบัวขาว บัวแดง และบัวเขียวไว้ มีธงชัยและธงปตาทวิจิตรสวยงาม ซึ่งการพรรณนาเช่นนี้ ไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกฐกถา

10. การพรรณนาความสง่างามของเขตวันวิหาร

มหาโพธิ์วังสะพรรณนาพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาในพระเชตะวันวิหารที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ดังความว่า

...(พระพุทธเจ้า) ทรงเสด็จเข้าไปยังเขตวันวิหาร อันมีกลิ่นหอมของดอกไม้ และต้นไม้อันประเสริฐไม่ขาดสาย อันเป็นที่เลียบบเลาะของกวางหนุ่มมีละมั่งและไก่อป้าเป็นต้น อันมีเสียงดังกังวานของนกยูงร้อยตัวที่มีว้ามาแล้ว (ในความรัก) อันมีเสียงดังหึ่งๆ ของฝูงแมลงผึ้งที่(ตอม)มะม่วงหอม อันมีเสียงแข่งแซ่ของฝูงนกคุดูเหว่าและนกมูลไถเป็นเสียงพระจันทร์ที่มีว้ามาแล้ว อันมีสีแดงระเรื่อของช่อเกสรดอกไม้ที่ผลิบานสะพรั่ง อันมีกลิ่นหอมของดอกไม้หลายชนิดโดยรอบ ผู้ร่าวก็บว่าถูกพินิตาคือยอดเถาว์ลัยที่ลู่ตามสายลมไหว้อยู่ ผู้ร่าวก็บว่าถูกเหล่าดอกไม้อันแบ่งบานยามเที่ยงบูชาอยู่ และผู้ร่าวก็บว่าถูกหมู่ต้นไม้อุฏฐากอยู่ด้วยกระพุ่มมือคือใบอ่อนที่เรียงต่อกัน ทรงย่ำยี้ความสง่างามของพระคันธกุฎีอันประเสริฐเลอเลิศซึ่งประดับตกแต่งด้วยกลุ่มแสงสว่างพรายพรายของแก้วมณีหลายชนิดอันระยับระยับ ด้วยความงามล้ำเลิศแห่งพระวรกาย ทรงประทับอยู่ในเขตวันวิหารนั้นๆ (MBV.45-46)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาสภาพแวดล้อมภายในพระเชตะวันวิหารอย่างน่าตื่นตาตื่นใจว่า พระเชตะวันวิหาร มีกลิ่นหอมของดอกไม้และต้นไม้ไม่ขาดสาย มีกวางหนุ่ม ละมั่ง และไก่อป้าสัญจรไปมา มีเสียงร้องดังกังวานของนกยูง มีเสียงดังหึ่งๆ ของฝูงแมลงผึ้ง มีเสียงแข่งแซ่ของฝูงนกคุดูเหว่าและนกมูลไถ มีกลิ่นหอมของดอกไม้หลายชนิดโดยรอบ พระคันธกุฎีงดงามเลอเลิศประดับตกแต่งด้วยกลุ่มแสงระยิบระยับของแก้วมณีนานาพรรณ ซึ่งการพรรณนาดังกล่าวไม่ปรากฏรายละเอียดในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา

11. การพรรณนาพระพุทเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มหาโพธิวงษ์พรรณนาพุทธประวัติตอนพระพุทเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังความว่า

ลำดับนั้น ในกาลแห่งพระธรรมเทศนาสิ้นสุดลง พระบรมศาสดาทรงเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะแล้ว ทรงประทับยืนบนห้วงบันไดแก้วมณี ในบรรดาแนวชั้นบันไดทั้ง 3 ชั้นอันสว่างไสวทั่วทั้งสิบทิศที่วิสุกรรมเทพบุตร ผู้ได้รับบัญชาจากท้าวสักกะได้เนรมิตบันไดเงินไว้ข้างหนึ่ง บันไดทองไว้ข้างหนึ่ง และบันไดแก้วมณีไว้ตรงกลางจากยอดเขาสิเนรุจนถึงประตูสังกัสสนคร ทรงทำปาฏิหาริย์เปิดโลกปรากฏแก่ชนผู้อยู่ในหลายโลกธาตุ ทรงทำโลกทั้งมวลตั้งแต่เวจิมหานรกจนถึงภวคคพรหม ให้เป็นวิสัยแห่งดวงตาของมหาชน ผู้ถูกแวดล้อมด้วยหมู่เทพที่เปี่ยมล้นในท้องจักรวาลทั้งสิ้น ผู้ถือเอาวัตถุเครื่องบูชาอันวิจิตรงดงามเหมือนเนรมิตจิตรกรรมไว้ในอากาศ ผู้ถูกค้นรพเทพบุตรชื่อว่าปัญจสิขะ ผู้มีนางเทพนิกพื่อนหลายพันนางเป็นบริวาร ผู้กำลังขับกล่อมคำสรรเสริญ ผู้บรรเลงพิณมะตุมอันยาว 3 คาวุต ด้วยการตะเบ็งเสียงตามความปรารถนา แล้วประโคมให้เต็มเปี่ยมช่องแห่งแผ่นดินอยู่ ผู้ถูกท้าวสักกะถือบาตรและจีวร มีบริวารหมื่นหนึ่งของพระอินทร์บูชาอยู่ ผู้มีเชิงผ้าสาฎกที่ทวยเทวราช 40,000 องค์ชื่อว่าท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวรแผ่ออกไปแล้วข้างหน้า ผู้มีธงทองและธงเงินอันวิจิตรงดงามที่ถูกจันทรเทพบุตรและสุริยเทพบุตร 20,000 องค์ถือแล้ว ผู้มีนิกรเส้าจามรล้านทิพย์อันผุดผ่องสว่างไสวด้วยแสงสว่างเรืองรองของพระจันทร์ในฤดูศรที่ที่ถูกท้าวสุยามเทวราช 10,000 องค์โอบสวดอยู่ ผู้มีสายลมอันแผ่วเบา เรียบสนิท และชุ่มชื้นที่ถูกท้าวสันดุสิตเทวราช 10,000 องค์กำลังบำเรออยู่ด้วยระเบียบแห่งพัดใบตาลล้วนทำด้วยแก้วมณี ผู้มีถ้อยคำไพเราะอันเป็นมงคลที่ถูกนางเทพกুমารี 320,000 นางได้ถือระเบียบแห่งหมอนน้ำเต็มอันวิการด้วยทอง เงิน และแก้วมณีที่ประดับประดาด้วยช่อดอกอุบลขับกล่อมอยู่ ผู้มีเศวตฉัตรอันเหมือนดวงจันทร์เพ็ญในฤดูศรที่ที่ถูกท้าวมหาพรหมกางกั้นแล้ว ทรงรุ่งเรืองโชติช่วงอยู่ด้วยฉัพพรรณพุทธรัศมี ทรงแสดงผลแห่งบุคคลผู้บำเพ็ญบารมีไว้แล้วสิ้น 4 อสงไขยยิ่งด้วยแสนกลับแก่ชาวโลก ทรงทำโลกทั้งหมดให้เป็นวิสัยแก่ดวงตาของมหาชน แล้วเสด็จลงที่ประตูเมืองสังกัสสะ พร้อมด้วยบริวารคือคณานิกรเทพและพรหมผู้มีอานุภาพมาก กำลังข้ามลงจากบันไดเงินและบันได

ทอง ทรงถูกบริษัทคือมนุษย์ ผู้มีนัยนาอันเบิกบานด้วยปิติ อันล้อมรอบ 36 โยชน์ กราบไหวบูชาอยู่ด้วยวัตถุทั้งหลายมีของหอมและระเบียบเป็นต้น ทรงแสดงพระธรรมเทศนาแล้ว ทรงทำสัตว์ 30 โภกให้ดื่มน้ำอมฤตคือพระธรรมฯ (MBV.57-58)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ ครั้นพุทธกิจสำเร็จลง พระพุทธเจ้าทรงเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์โดยบันไดแก้วมณี จากยอดเขาสินธุจรณถึงประตูเมืองสังกัสสนคร ในขณะที่เสด็จลงจากเทวโลกทรงมีเหล่าทวยเทพ มากมายหลายองค์แวดล้อม การพรรณนาพุทธประวัติช่วงเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ ท่านผู้ รจนาพรรณนาได้อย่างพิสดาร และเนื้อหาตอนนี้นำปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา

12. การพรรณนาพุทธกิจโดยย่อ

มหาโพธิ์วังสะพรรณนาพุทธกิจของพระพุทธเจ้าตลอดระยะเวลา 45 พรรษา ด้วยสำนวนภาษาที่กระชับ ดังความว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นใด เป็นผู้แก้แล้วกล้าในจตุเวสารัชชญาณ ผู้มี พละ 10 (ทศพลญาณ 10) ผู้ดำรงในอาสภฐาน ผู้บันลือเสียงเพียงดังเสียงราชสีห์ ผู้ อุดมกว่าสัตว์ทั้งปวง ผู้เป็นใหญ่แห่งธรรม ผู้เป็นพระธรรมราชา ผู้มีธรรมเป็นใหญ่ ผู้ มีธรรมดุจดวงประทีป ผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง ผู้พระเจ้าจักรพรรดิคือพระสัทธรรมอัน ประเสริฐ ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ผู้ประดับประดาด้วยพระมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ ผู้บริบูรณ์ด้วยพระอนุพยัญชนะ 80 ประการ ผู้มีพรรณวิจิตรด้วยสินิล สีเหลืองและสีแดงเป็นต้น ผู้งดงามด้วยพระรัศมีวาหนิงที่แวดล้อม ทรงทำโลกให้มี แสงสว่างเป็นอันเดียวกันด้วยสมบัติคือความงามเลอเลิศของพระองค์ เหมือนผิวน้ำ ที่ประดับประดาด้วยดอกบัวหลวง อุบล และปทุมทริกที่แย้มบานสะพรั่ง เหมือนพื้น ท้องฟ้าที่รุ่งเรืองด้วยความงามแห่งข่ายรัศมีของคณาตารากร ดุจยอดภูเขาทองที่ถูก แวดล้อมด้วยรัศมีสีเงินยวง ธนุของพระอินทร์ (สายรุ้ง) และสายฟ้าแลบ ทรง ทอดพระเนตรเห็นเหล่าบุคคลที่ควรจะตรัสรู้ได้ ปรากฏเพียงสักครู่หนึ่ง ในที่มี ประมาณ 3 คาจตุทที เพื่อประโยชน์แก่พระมหากัสสปะเป็นต้น ในที่มีประมาณ 30 โยชน์ก็ดี เพื่อประโยชน์แก่กุสิมาลและอาฬวกะยักษ์เป็นต้น ในที่มีประมาณ 45

โยชน์กัถิ เพื่อประโยชน์แก่พระเจ้าบุคกุสะเป็นต้น ในที่มีประมาณ 120 โยชน์กัถิ เพื่อประโยชน์ตั้งต้นแต่พระเจ้ามหากัปปินะ ในที่มีประมาณ 120 โยชน์อีก 3 คาพูด กัถิ เพื่อประโยชน์แก่สามเนรตีสสะผู้อยู่ในป่าเป็นต้น ในที่มีประมาณ 700 โยชน์กัถิ เพื่อประโยชน์แก่พระธนิยะเป็นต้น ในระหว่างแห่งเกาะกัถิ เพื่อประโยชน์แก่จูโฬทร เป็นต้น ในเทวโลกกัถิ เพื่อประโยชน์แก่เทพดา มีพระราชมารดาผู้เทพบุตรเป็นต้น ในพรหมโลกกัถิ เพื่อประโยชน์แก่ท้าวพกะพรหมเป็นต้น ทรงเสด็จเที่ยวจาริกไปโดย ทันท่วงทีทุกเวลา ในบางครั้ง (พระองค์) ทรงแวดล้อมด้วยเหล่าพระมหาสาวก ผู้มี อภิญญา 6 ผู้มีฤทธิ์มาก มีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้น ผู้เหมือน อุสสุราชที่ห้อมล้อมด้วยฝูงโคอุสสุระ ผู้เหมือนพญาราชสีห์ที่ห้อมล้อมด้วยฝูงราชสีห์ ผู้เหมือนพญาสุบรรณราชที่ห้อมล้อมด้วยหมู่ครุฑ ผู้เหมือนจอมคีรีที่แวดล้อมด้วย ภูเขาฝั่ง ผู้เหมือนดวงอาทิตย์ที่แวดล้อมด้วยพันแห่งรัศมี ผู้เหมือนเสาโคมอันลูก โพลงแล้ว อันตั้งอยู่ตรงกลางกลุ่มคบเพลิง ทรงทำให้คาม นิคม นคร และกระท่อม เป็นต้นจมลงด้วยพระฉัพพรรณพุทธิรัศมี ทรงเสด็จเที่ยวจาริกไปด้วยท่วงท่าอย่างไม เร่งรีบตามลำดับหมู่บ้านและนิคม เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก ในอันโตมณฑล มัชฌิม มณฑลและมหามณฑล อันกว้างไพศาล 300 โยชน์ 600 โยชน์และ 900 โยชน์ ทรง ทำให้เหล่าชนผู้มีใจเลื่อมใสและชื่นชม เกิดความโกลาหลเป็นอย่างเดียวกันสิ้น 100 โยชน์โดยรอบ ทรงเปิดพระทวารอมตบุรีแก่เหล่าชนผู้พอจะตรัสรู้ได้ ทรงแสดงบันได เพื่อการอุปบัติในสวรรค์ แก่ภทปรนชน ทรงลั่นกลองมโหรีที่กคือพระธรรม ทรงเป่า สังข์คือพระธรรม (และ) หล่ยคือพระธรรม ทรงให้ยกธงคือพระธรรม (และ) หลาว คือพระธรรม ทรงบันดาลดงดอกบัว (กมลกร) คือเวไนยสัตว์ให้เบิกบาน ทรง บันดาลเวไนยสัตว์ให้ต็มน้ำคืออริยสัจ 4 อันมีรสอร่อยยิ่ง สำหรับชนผู้มากด้วย ศรัทธาทรงให้ยินดีด้วยพระรูปกายอันหาสิ่งเปรียบมิได้ สำหรับชนผู้มากด้วยปัญญา ทรงให้ยินดีด้วยหมู่พระธรรมอันลึกซึ้ง สำหรับผู้เลื่อมใสในรูปและผู้ประมาณใน รูปทรงให้อิ่มหน้า ด้วยความงดงามแห่งผิวพรรณ สำหรับผู้เลื่อมใสในเสียงและผู้ ประมาณในเสียงทรงให้อิ่มหน้า ด้วยความไพเราะแห่งพระสุรเสียง สำหรับผู้เลื่อมใส ในความเศร้าหมองและผู้ประมาณในความเศร้าหมองทรงให้อิ่มหน้า ด้วยความ งดงามแห่งตบะมีความมกน้อยเป็นต้น สำหรับผู้เลื่อมใสในธรรมและผู้ประมาณใน ธรรมทรงให้อิ่มหน้า ด้วยความงดงามแห่งคุณมีพระญาณดุจมหาวชิระเป็นเป็นต้น ทรงบันดาลพิรุณรัตนะคือโพธิปักขิยธรรมอันมี 37 ประการให้โปรยปรายอยู่ ทรง บันดาลแม่น้ำคงคาคือเทศนาอันทั่วไปมิใช่อื่นให้ไหลไปอยู่ ทรงบันดาลความร่ำร้อน คือกิเลสให้ดับด้วยน้ำคืออริยมรรค ทรงแสดงพระธรรมชั้นทั้งหลาย 84,000 พระ

ธรรมชั้นตรี ทรงยังทวยเทวดาและมนุษย์นับ 24 อสงไขยให้ข้ามพ้นจากทางกันดาร คือภพ ทรงดำรงพระชนม์อยู่สิ้น 45 พรรษา...(MBV.82-84)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาพุทธกิจของพระพุทธเจ้าตลอดระยะเวลา 45 พรรษา เช่น พระองค์เสด็จไปโปรดเหล่าบุคคลผู้มีอุปนิสัยจะบรรลुพระธรรมคำสอนของพระองค์ เช่น พระมหากัสสปะ องคุลิมาล อาฬวกะยัถ์ พระเจ้าปุกกุสะ พระเจ้ามหาภักปิณะ สามเณรตีสสะผู้อยู่ในป่า พระธนิยะจุโพรท พระราชมารดาผู้เทพบุตร ท้าวพกะพรหม เป็นต้น นอกจากนี้ ท่านผู้รจนายังกล่าวอีกว่าเมื่อพระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นเวไนยสัตว์ผู้ควรจะตรัสรู้ พระองค์ทรงแวดล้อมด้วยเหล่าพระมหาสาวกมีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ ทรงเป็นเหมือนอุสภราชถูกห้อมล้อมด้วยฝูงโคอุสุภะ เหมือนพญาราชสีห์ถูกห้อมล้อมด้วยฝูงราชสีห์ เหมือนพญาสุบรรณราชถูกห้อมล้อมด้วยหมู่ครุฑ เหมือนจอมคีรีถูกแวดล้อมด้วยภูเขาผิง เหมือนดวงอาทิตย์ถูกแวดล้อมด้วยพ่นแห่งรัศมี เหมือนเสาโคมอันลูกโพลงที่ตั้งอยู่ตรงกลางกลุ่มคบเพลิง ซึ่งไม่ปรากฏเนื้อหาเหล่านี้ในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา

13. การพรรณนาพุทธปรินิพพาน

มหาโพธิ์วังสะพรรณนาพุทธประวัติช่วงพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานใต้ต้นสาละคูในพระราชอุทยานของเจ้ามัลละ ในเมืองกุสินารา ดังความว่า

(พระพุทธเจ้า) ทรงยังสัตว์ทั้งหลายผู้มีญาณแก่รอบ มีอินทรีย์แก่กล้า ให้ตรัสรู้ร้อยสี่ 4 ประการ ทรงตรัสบอกหนทางน้อยใหญ่ แก่เหล่าสัตว์ที่ไม่รู้แจ้งแล้ว ผู้มีญาณไม่สูงจอม มีอินทรีย์อ่อน ทรงให้ดวงประทีปคือธรรม(ดำรงอยู่)เพื่อขจัดโมหันธ์การ ทรงให้มหันตาคือธรรม(ดำรงอยู่)เพื่อข้ามมหาสมุทรคือสังสารวัฏ ทรงให้กระจกคือธรรม(ดำรงอยู่)เพื่อชำระติลก (รอยแค้น) คืออกุศล บนใบหน้าคือกุศลธรรม และทรงให้โอสถคือธรรม(ดำรงอยู่)เพื่อกำจัดพยาธิคือกิเลส เพื่อประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ในอนาคตกาล ตราบเท่าพระชนม์ชีพทรงสร้างพระเจดีย์ แม้เพียงกิ่งไม้ แผ่นหิน และไปไม้ที่พระองค์สัมผัสแล้วด้วยพระกร พระบาทและพระสรีระ ซึ่งจะอำนวยสุขให้บังเกิดในสวรรค์และนิพพาน ทรงยังพุทธกิจทั้งหมดให้สำเร็จแล้ว ทรงรุ่งโรจน์เหนือยอดเขามหาสิเนรุ ทรงกำจัดนิกรหมอกที่อยู่ในโลกทั้งมวล ทรงเสด็จเข้าไปยังนิพพานบุรี ในเวลาจวนสว่างแห่งราตรีในวันวิสาขปุณณมี ในระหว่างแห่งต้นสาละคูของเจ้ามัลละทั้งหลายในอุทยานเมืองกุสินาราเหมือนกองมหาอัคคีที่ดับ

ลงด้วยการโปรยปรายของสายพิรุณท่าใหญ่ ทรงเข้าสมบัติ 24 แสนโกฏิ ทรงเสด็จ
ไปสู่วิเทศอยู่ ทรงเสวยสุขอันเกิดจากสมบัติทั้งหมดเหมือนทรงสวมกอดคณา
ประยูรญาติ ทรงบันดาลหมื่นโลกธาตุให้สะท้อนเลื่อนลั่นแล้วทรงดับขันธปริ
นิพพานด้วยอนุภาทิเสสนิพพานธาตุฯ (MBV.84-85)

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาเหตุการณ์ช่วงปรินิพพานของพระพุทธเจ้า เนื้อหา
ช่วงนี้ไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา เพราะเนื้อหาเกี่ยวแก่ประวัติของพระพุทธเจ้าในนิทาน
กถาแห่งชาติกัฏฐกถาสันสกฤตที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายวัดพระเชตุวัน

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ามหาโพธิ์วังสะอุดมไปด้วยความคิดสร้างสรรค์ด้าน
เนื้อหา โดยเฉพาะเนื้อหาเกี่ยวแก่พุทธประวัติที่ประกอบไปด้วยลักษณะพิเศษด้านเนื้อหาที่เป็น
เอกลักษณ์เฉพาะของผู้ประพันธ์ซึ่งผู้วิจัยสามารถจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ (1) เนื้อหาพุทธประวัติ
ที่ไม่ปรากฏในนิทานกถาและวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต (2) เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏ
ในนิทานกถาแต่คล้ายวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต และ (3) เนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏ
เฉพาะในมหาโพธิ์วังสะ

จากการศึกษาลักษณะพิเศษด้านเนื้อหาพุทธประวัติในมหาโพธิ์วังสะดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า
เนื้อหาพุทธประวัติในมหาโพธิ์วังสะมีความแตกต่างจากนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาที่เป็นแบบฉบับ
ของการประพันธ์วรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายบาลีในสมัยหลัง โดยเนื้อหาพุทธประวัติที่มีความแตกต่าง
จากนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาพบว่าเป็นเนื้อหาที่ผู้ประพันธ์ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมพุทธ
ประวัติฝ่ายสันสกฤตหรือวรรณกรรมสันสกฤตโดยตรงซึ่งตรงกับขนบการประพันธ์ประเภทกาวะใน
สันสกฤต โดยรายละเอียดบางอย่างแสดงให้เห็นชัดถึงแนวคิดของวรรณกรรมสันสกฤตที่มีอิทธิพลต่อ
งานเขียนภาษาบาลีในลังกาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 15 สอดคล้องกับทฤษฎีของ
Malalasekera (1958: 159) ที่กล่าวไว้ว่ามหาโพธิ์วังสะเป็นวรรณกรรมบาลีที่เลียนแบบการประพันธ์
อย่างขนบกาวะในวรรณกรรมสันสกฤต

อย่างไรก็ตาม การพรรณนาพุทธประวัติดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นชัดถึงความประจักษ์แจ้งใน
ประวัติของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาของพุทธศาสนาและความรอบรู้ในขนบวรรณกรรม
สันสกฤตซึ่งแสดงให้เห็นประจักษ์ชัดในสำนวนลีลาการประพันธ์ของพระอุปติสเถระท่านผู้รจนาได้เป็น
อย่างดีเป็นผลให้เนื้อหาพุทธประวัติในมหาโพธิ์วังสะมีความพิเศษมากกว่าวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่อง
อื่นๆ ในด้านสำนวนโวหารที่ประกอบไปด้วยความคิดสร้างสรรค์ในจินตนาการของกวีและเนื้อหาที่มี
ความแปลกใหม่จากต้นฉบับซึ่งไม่ซ้ำซากจำเจกับวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่นๆ

5.3 ลักษณะภาษาบาลีในมหาโพธิ์วงสะ

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ลักษณะภาษาบาลีที่นับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ในมหาโพธิ์วงสะ เพื่อให้ทราบถึงอัตลักษณ์ในด้านกลวิธีการประพันธ์ของผู้ประพันธ์โดยเฉพาะ ได้แก่ (1) สนธิ (2) สมาส (3) การแต่งประโยคยาว (4) การเรียงประโยคลักษณะ (5) การใช้วิภัตินาม “ภี” ทำยานามศัพท์ (6) การใช้พระสมัญญานามแทนพระพุทธเจ้า (7) การบัญญัติศัพท์ใหม่ และ (8) การยืมคำในภาษาสันสกฤต ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.3.1 สนธิ

สนธิ (Combination of words) กล่าวคือ การนำคำมาเชื่อมต่อกันใน 2 ลักษณะ คือ (1) การเชื่อมต่อศัพท์ที่มีวิภัติกับศัพท์ที่มีวิภัติให้อยู่ด้วยกัน และ (2) เชื่อมต่อแบบบทสมาสคือย่ออักษรให้น้อยลง (บรรจบ บรรณรุจิ, ม.ป.ป.: 281) ในภาษาบาลีกล่าวถึงวิธีการสนธิไว้ 3 ประเภท²⁹⁸ คือ สระสนธิ (เชื่อมเสียงสระ) พยัญชนะสนธิ (เชื่อมเสียงพยัญชนะ) และนิคหิตสนธิ (เชื่อมเสียงนิคหิต) (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2555: 17)

จากการศึกษาวิเคราะห์วิธีการสนธิคำในมหาโพธิ์วงสะ ผู้วิจัยพบว่าผู้ประพันธ์เลือกใช้วิธีการสนธิคำแบบนิคหิตสนธิมากเป็นพิเศษ อาจกล่าวได้ว่าการสนธิคำแบบนิคหิตสนธิเป็นกลวิธีการประพันธ์อย่างหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ โดยนิคหิตสนธิที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้พบว่ามี 2 ลักษณะ ได้แก่ (1) นิคหิตสนธิในกรณีสระตามหลังนิคหิตแล้วแปลงนิคหิตเป็น “ม” และ (2) นิคหิตสนธิในกรณีพยัญชนะวรรคตามหลังนิคหิตแล้วแปลงนิคหิตเป็นพยัญชนะที่สุตวรรค (ง ญ ฌ น ม) มีดังต่อไปนี้

1. นิคหิตสนธิในกรณีที่สระตามหลังนิคหิตแล้วแปลงนิคหิตเป็น “ม” มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ส่วคมฺปยาโต (MBV.2) แยกสนธิเป็น ส่วคฺ+อุปยาโต

หิมวนตมฺชฺโณคฺเหตฺวา (MBV.2) แยกสนธิเป็น หิมวนตฺ+อชฺโณคฺเหตฺวา

²⁹⁸ ในบางตำรากล่าวสนธิไว้ 4 ประเภท²⁹⁸ คือ สระสนธิ ปกติสนธิ พยัญชนะสนธิ และนิคหิตสนธิ (เวทย์บรรณกรกุล, 2564: 30)

ยามาวาญฐิตวิวิธคชฆาตสงกวมเนกตฺรคสทสสมพาทํ (MBV.18) แยกสนธิเป็น ยามาวาญฐิตวิวิธคชฆาตสงกวม+อเนกตฺรคสทสสมพาทํ

นวลลธโรสคณภีรณนุคตวีณาเวณฺรธรรมณียมุทิงคณาทํ (MBV.25) แยกสนธิเป็น นวลลธโรสคณภีร+อนุคตวีณาเวณฺรธรรมณียมุทิงคณาทํ

สุราสุรมกฺกวมณิสีลาสนทลลิตตปนโฆตกมสสมปทมคมาลี (MBV.10) แยกสนธิเป็น สุราสุรมกฺกวมณิสีลาสนทลลิตตปนโฆตก+อสมปท+อคมาลี

สพพชินวราจาริตมุตตมสีหนาทมกาลี (MBV.17) แยกสนธิเป็น สพพชินวราจาริต+อตุตตมสีหนาท+อกาลี

สมทโกกิลากุลกลาลาปโกลาหลมุปฺพลุกฺกสมมณชรีเรณฺปิณชรมเนกุกฺกสมปริมลวาหิณํ (MBV.45) แยกสนธิเป็น สมทโกกิลากุลกลาลาปโกลาหล+อฺปฺพลุกฺกสมมณชรีเรณฺปิณชร์+อเนกุกฺกสมปริมลวาหิณํ

2. นิคหิตสนธิในกรณีพยัญชนะวรรคตามหลังนิคหิตแล้วแปลงนิคหิตเป็นพยัญชนะที่สุตวรรค (ง ญ ณ น ม) มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ยาปนมตตมกตต์ (MBV.27) แยกสนธิเป็น ยาปนมตต์+กตต์

ตีสโยชนิกมมคคํ (MBV.27) แยกสนธิเป็น ตีสโยชนิก+มคคํ

อสทิสากิเสกมปาปฺถนิ (MBV.17) แยกสนธิเป็น อสทิสากิเสก+ปาปฺถนิ

มหาโพธิคฺตตมปฺถิจจ (MBV.169) แยกสนธิเป็น มหาโพธิคฺตต์+ปฺถิจจ

วณฺณสาลินิมปณฺณสาลมปวิสิตฺวา (MBV.3) แยกสนธิเป็น วณฺณสาลินี+ปณฺณสาละ+ปวิสิตฺวา

ตมมหาสตตมฺปฺถญฺสญจยมิว (MBV.29) แยกสนธิเป็น ต+มหาสตต+ปฺถญฺสญจย+อิว

คคนตลมปณฺณสาลมปวิสิตฺวา (MBV.3) แยกสนธิเป็น คคนตล+ปณฺณสาละ+ปวิสิตฺวา

วสุธาตลจนปฺรสุสรรมมหาทานํ (MBV.12) แยกสนธิเป็น วสุธาตลจนปฺรสุสรร์+มหาทานํ

ชนฺติวาทชาตกมฺมหาชนกชาตกมเอกราชาชาติกํ (MBV.11) แยกสนธิเป็น ชนฺติวาทชาติก+มหาชนกชาติก+เอกราชาชาติก

สพลวิวัฒนทพพลเทहनตมปทุมสรมิว (MBV.21) แยกสนธิเป็น สพลวิวัฒนทพพลเทहनต+ปทุมสร+อิวิ

เกล้าสธาราจรสรทพทหิมกรกรนิกรจวลสินิทุสทุทุมพุปลินตลาภิรามมมาธวิมธูคนธิกาที่สุ (MBV.45) แยกสนธิเป็น เกล้าสธาราจรสรทพทหิมกรกรนิกรจวลสินิทุสทุทุมพุปลินตลาภิราม+มาธวิมธูคนธิกาที่สุ

สุผลกมลสมลงกตสิสิรมธูสสิลาสยวิภูสิตมปชชลิตคนธกฏฐยา (MBV.45) แยกสนธิเป็น สุผลกมลสมลงกตสิสิรมธูสสิลาสยวิภูสิต+ปชชลิตคนธกฏฐยา

จากข้อมูลเหล่านั้น จะเห็นได้ว่าการสนธิคำด้วยวิธีนิคหิตสนธินี้เป็นอัตลักษณ์ของการประพันธ์ภาษาบาลีในมหาโพธิวิงสะ เพราะทำให้บทที่ทำการสนธิกันนั้นปรากฏรูปแบบของคำที่เรียงต่อกันยืดยาวหลายคำซึ่งคล้ายวิธีการสมาสคำในภาษาบาลี โดยปกติในวรรณกรรมบาลีนั้นมักปรากฏวิธีการสนธิคำที่เชื่อมบทสองบทเข้าด้วยกัน แต่ในมหาโพธิวิงสะพบว่าการสนธิบทมากกว่าสองบทเข้าด้วยกันดังตัวอย่างข้างต้น ในส่วนบทที่สนธิกันแล้วพบว่ามี ความกลมกลืนเสมือนบทเดียวกันหรือประโยคเดียวกันซึ่งทำให้เกิดความยากลำบากต่อการทำความเข้าใจเป็นอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม ผู้ประพันธ์อาจมีวัตถุประสงค์เพื่อการสวดหรือมุ่งหวังให้เกิดสำนวนภาษาที่มีความสละสลวยและไพเราะมากยิ่งขึ้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับทรรศนะของบรรจบ พันธุมธธา (2523: 27) ที่กล่าวถึงข้อดีของการสนธิคำในภาษาบาลีว่าเป็นการเชื่อมเสียงท้ายคำหน้ากับเสียงต้นของคำที่ตามมาให้เป็นเสียงที่กลมกลืนเข้ากันเพื่อให้ออกเสียงได้โดยสะดวกและไพเราะ

5.3.2 สมาส

คำรวมในภาษาบาลี-สันสกฤตมีมากและซับซ้อนกว่าในภาษาอื่นๆ คำรวมนี้เรียกว่าสมาส (Compounds) ซึ่งเกิดจากการรวมศัพท์แต่ละศัพท์และอยู่ในคำสมาสนั้นเรียกว่าบท ข้อดีของคำสมาสทำให้ภาษาที่ใช้มีความรัดกุมกะทัดรัด เป็นการใช้น้อยคำแต่ทำให้มีความหมายแทนคำหลายคำหรือแทนประโยค ทำนองเดียวกับคำประสมในภาษาไทย (วิสุทท์ บุชยกุล, 2554: 278) จากการศึกษาวิเคราะห์บทสมาสในมหาโพธิวิงสะ ผู้วิจัยพบว่าบทสมาสเป็นหนึ่งในกลวิธีการประพันธ์ภาษาบาลีในมหาโพธิวิงสะที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้มักเป็นพิเศษนับได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ของเรื่องนี้ อีกทั้งบทสมาสที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้พบว่ามีความยาวของคำนั้นรวมเข้าเป็นบทเดียวกันได้ตั้งแต่ 2 บทขึ้นไปจนถึง 18 บท

ต่อไปนี้เป็นผู้วิจัยจะยกตัวอย่างบทสมาสในมหาโพธิ์วังสะโดยเรียงลำดับจากบทสมาสจำนวนมากที่สุดไปหาบทสมาสที่มีจำนวนน้อยที่สุด ดังจะอธิบายต่อไปนี้

1. สมาสที่เกิดจากบท 18 บท เช่น

ตถานิตาคทามลกรหรีตกสการผลวิวิธราศากฎกรปรัมสนปีตวตถณทนต์ทหปาโนนาโค (MBV.100) มาจากคำว่า ตถ+อาเนิต+อคท+อามล+กรหรีต+กสการ+ผล+วิวิธ+ราศ+ากฎ+กร+ปรัมสน+ปีต+วตถ+ณทนต์+ทห+ปาโน+นาโค

2. สมาสที่เกิดจากบท 17 บท เช่น

ชาตปพพตนิตมพเวหุคุมพสยชาตธปโตทปริมาณปภสสรุจิริวิวิธลตาทุสมุสกุณยภูริตโตโย (MBV.112) มาจากคำว่า ชาต+ปพพต+นิตมพ+เวหุ+คุมพ+สยชาต+ธป+โตท+ปริมาณ+ปภสสร+รุจิริ+วิวิธ+ลตาท+ุสมุ+สกุณ+ยภูริ+ตโตโย

3. สมาสที่เกิดจากบท 16 บท เช่น

มธุรมธุกรวิรุตคิตคียมานสกุสมุปลลวการภริตนาณาลตาวนิตาวลมพิตตรูปตีวเรหิ (MBV.44) มาจากคำว่า มธุร+มธุกร+วิรุต+คิต+คียมาน+สกุสมุ+ปลลว+การ+ภริต+นาณา+ลตาท+วนิตาท+อวลมพิต+ตรู+ปตี+วเรหิ

โยชนพหลกุสิจาลปารนิทิตสสาปทสสนสมตถวิสุทฐปสาทจกขุตตาทโยชนฐานภูริตวาล์ (MBV.19) มาจากคำว่า โยชน+พหล+กุสิ+อจล+ปาร+นิทิต+สสาป+ทสสน+สมตถ+วิสุทฐ+ปสาท+จกขุตตาท+โยชน+ฐาน+ภูริต+วาล์

4. สมาสที่เกิดจากบท 15 บท เช่น

ปสาทาวนตาทเนกสทสพหุสุราสุโรรคกีนนรรนโรลิมาลาลงกตจรรณยุคโล (MBV.16) มาจากคำว่า ปสาท+อวนต์+อเนก+สทสพ+พหุ+สุร+อสุร+อูรค+กีนนร+นร+โลิ+มาลา+อลงกต+จรรณ+ยุคโล

โลกียโลกุตตรสมปทาการพุทธปัจเจกพุทธออกคสาวกมหาสาวกจกกวตตินราสภา
ธารวรมขมุพทีเป (MBV.2) มาจากคำว่า โลกีย+โลกุตตร+สมปท+อากร+พุทธ+ปัจเจกพุทธ+ออก
สาวก+มหาสาวก+จกกวตติ+นราสภา+อาธาร+วรม+ขมุพทีเป

5. สมาสที่เกิดจากบท 14 บท เช่น

วิจิตตไตรณชกทลีสกลสมาลาลงกตนิมมลปภัสสรวาลูกาปนทรวิวิธวิธิปติมณชิต์
(MBV.121) มาจากคำว่า วิจิตต+ไตรณ+ชช+กทลีส+กลส+มาลา+อลงกต+นิมมล+ปภัสสร+วาลูกา+
ปนทร+วิวิธ+วิธิ+ปติมณชิต์

สพพากรณปติมณชิตทาวภาวสีฬหาจาศูริยสมนนาคตสุรกณญาปฎิภาคราชกณญา
นุสยจริต์ (MBV.121) มาจากคำว่า สพพ+อากรณ+ปติมณชิต+ทาว+ภาว+สีฬหา+จาศูริย+สมน
นาคต+สุร+กณญา+ปฎิภาค+ราช+กณญา+อนุสยจริต์

6. สมาสที่เกิดจากบท 13 บท เช่น

อมิตามรรวรวฐูวัญญูมานจารุจามรมรีจิสยจยชวลีกตตุสสิตภวโน (MBV.12) มาจากคำ
ว่า อमित+อมร+วรม+วฐู+วัญญู+มาน+จารุ+จามรม+มรีจ+ิสย+จย+ชวลี+กต+ตุสสิต+ภวโน

สุวรรณวลยณูปราทิสงฆฏฏนนทณิสทิตมจรุหสิตกกิตเคหชนรมณีย (MBV.4) มา
จากคำว่า สุวรรณ+วลย+ณูป+ราท+ิสง+ฆฏฏ+นน+ทณ+ิส+ทิต+มจรุ+หสิต+ก+กิต+เค+ห+ชน+รมณีย

มาลาคุพกุสมทามปุปพวฏฐิฉนทนนจณณกุสมเรณูทิพพคณธภาวี (MBV.32) มาจาก
คำว่า มาลา+คุพ+กุสม+ทาม+ปุป+พ+วฏฐิ+ฉน+ท+นน+จ+ณ+ณ+กุสม+เรณู+ทิพ+พ+ค+ณ+ธ+ภาวี

7. สมาสที่เกิดจากบท 12 บท เช่น

อปนิตหารสิโรธรรากรณกณณปุราทิวสกรจนทตารกาสมุหสุณญคคนสนนิภา
(MBV.43) มาจากคำว่า อปนิต+หาร+สิโรธ+ธรร+ากรณ+กณณ+ปุ+รา+ท+ิว+ส+กร+จน+ท+ต+าร+กา+สมุ+ห+
สุ+ณ+ญ+ค+คน+สน+นิ+ภา

โรซวรโรซกถยานวรกถยานอุโปสถมหาอุโปสถมนธาตุมหามนธาตจรูป
จรมปราคเต (MBV.13) มาจากคำว่า โรซ+วรโรซ+กถยาน+วรกถยาน+อุโปสถ+มหาอุโปสถ+
มนธาต+มหามนธาต+จ+อุปจ+ปรมปราคเต

8. สมาสที่เกิดจากบท 10 บท เช่น

นินสารสุริยตาราคนเทวดาอุยานวิมานกปปาทปสรีราภรณ์ (MBV.55) มา
จากคำว่า นินสาร+สุริย+ตารา+คน+เทวดา+อุยาน+วิมาน+กปปาท+ปสรี+ราภรณ์

อุปปลกลาपालงกตกรชตมณิมยปุณณกลสมาลา (MBV.58) มาจากคำว่า
อุปปล+กลา+पालงกต+กรชต+มณี+มย+ปุณณ+กลส+มาลา

นานามณิปปภาวิสรวิปสุริตวิริจิตวรวุจिरคนธกุสิริ (MBV.46) มาจากคำว่า นานา+
มณี(ป)+ปภา+วิสร+วิปสุริต+วิริจิต+ว+รวุจिर+คนธกุสิริ

9. สมาสที่เกิดจากบท 9 บท เช่น

รูปกายทสสนวैयाวภูชชนนยนปสาทชนนสมตถาย (MBV.41) มาจาก รูป+กาย+
ทสสน+วैयाว+ช+ชนน+ย+น+ป+ส+าท+ชน+น+สม+ต+ถ+าย

ปุณญชลโธตปาปมลสุทฺธสนตานชนนเสวิต (MBV.121) มาจากคำว่า ปุณญ+ช+
โธ+ต+ปา+ป+มล+สุ+ท+ธ+สน+ต+าน+ช+น+น+เส+วิ+ต

คหิตปุณณฆฏมธุกฏจจุมนิณฑทที่ปธาริกา (MBV.31) มาจาก คหิต+ปุณณ+ฆฏ+
มธ+ก+ฏ+จ+จุ+ม+นิ+ณฑ+ท+ที่+ป+ธ+าริกา

10. สมาสที่เกิดจากบท 8 บท เช่น

คคนเมทินีโยชนคคตาวคตเตชทหนสญจโย (MBV.131) มาจากคำว่า คคน+
เมทินี+โยชน+คค+ต+าว+ค+ต+เต+ช+ท+หน+ส+ญ+จ+โย

สุวณณสุรภิสุคนธปุပ္ฟูพหารสมลงกตภูมิภาคาย (MBV.30) มาจากคำว่า สุวณณ+
สุรภี+สุคนธ+ปุ+พ+ฟู+พ+ห+าร+ส+ม+ลง+ก+ต+ภู+มิ+ภ+า+ค+าย

คนธมามพรภณจนทจนจณณมกรนทวสุเสหิ (MBV.155) มาจากคำว่า คนธ+
มา+ล+อ+ม+พร+ภ+ณ+จ+น+ท+จ+น+จ+ณ+ณ+ม+กร+น+ท+ว+สุ+เส+หิ

11. สมาสที่เกิดจากบท 7 บท เช่น

นิชราชกุลกุมุทสณทจนทมณฑโล (MBV.41) มาจากคำว่า นิช+ราช+กุล+กุมุท+
สณท+จนท+มณฑโล

ปณจปภาสมุทยสมุชชลวิศาลนยนกุสุเมหิ (MBV.36) มาจากคำว่า ปณจ+ปภา+
สมุทย+สมุชชล+วิศาล+นยน+กุสุเมหิ

คชตฺรงคโยธนรณารีนิจฺสยจาร์ (MBV.121) มาจากคำว่า คช+ตฺรงค+โยธ+นร+
นารีนิจฺสยจาร์

13. สมาสที่เกิดจากบท 6 บท เช่น

พรหมามราสุรณรินทนาคินเทหิ (MBV.1) มาจากคำว่า พรหม+อมร+อสุร+นรินท+
นาค+อินเทหิ

ฉนทติณณาปทานเทศนาสลิลเสเกน (MBV.43) มาจากคำว่า ฉนท+ติณณ+อป
ทาน+เทศนา+สลิล+เสเกน

กรุงคสาร์คาคิตรุณหริณสยจาร์ (MBV.45) มาจากคำว่า กรุงค+สาร์ค+อาทิ+
ตรุณ+หริณ+สยจาร์

สมทโกกิลากุลกลาลาปโกลาหล์ (MBV.45) มาจากคำว่า สมท+โกกิล+กุล+กลา+
ลาป+โกลาหล์

14. สมาสที่เกิดจากบท 5 บท เช่น

สรทกาลนิมมจจนทมณฑโล (MBV.16) มาจากคำว่า สรท+กาล+นิมม+จนท+
มณฑโล

อเสสนรปตติลกภูโต (MBV.41) มาจากคำว่า อเสส+นร+ปติ+ติล+ก+ภูโต

สุรตตโกมลกรตลปลลเวน (MBV.42) มาจากคำว่า สุรตต+โกมล+กร+ตล+ปล
ลเวน

สตสทสศคฺชนิกกมพลปรีกฺเขเปน (MBV.47) มาจากคำว่า สต+สทสส+อคฺชนิก+
กมพล+ปรีกฺเขเปน

15. สมาสที่เกิดจากบท 4 บท เช่น

นีลปิตโลหิตาวทานํ (MBV.40) มาจากคำว่า นีล+ปิต+โลหิต+อวทานํ

กมลสสนสุนุกฺเล (MBV.2) มาจากคำว่า กมล+อาสสน+สุนุกฺ+กุล

ชินสสสนภรณภูเตหิ (MBV.1) มาจากคำว่า ชิน+สสสน+ภรณ+ภูเตหิ

16. สมาสที่เกิดจากบท 3 บท เช่น

ปรมสุขุมเมโธ (MBV.2) มาจาก ปรม+สุขุม+เมโธ

สกลโลกปุชิต (MBV.2) มาจาก สกล+โลก+ปุชิต

สลิลนิจิคมภีโร (MBV.2) มาจาก สลิล+นิจิ+คมภีโร

17. สมาสที่เกิดจากบท 2 บท เช่น

มหาปญฺหา (MBV.1) มาจาก มหา+ปญฺหา

มหาโพธิ (MBV.1) มาจาก มหา+โพธิ

สุเมธตปโส (MBV.2) มาจาก สุเมธ+ตปโส

จากข้อมูลเหล่านั้นทั้งหมด จะเห็นได้ว่าบทสมาสที่ปรากฏในมหาโพธิวังสะมีจำนวนคำเรียงติดกันมากถึง 18 บท นับได้ว่ามหาโพธิวังสะเป็นบทประพันธ์ประเภทวงศ์ที่มีบทสมาสยาวมากกว่าวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์อื่นๆ ที่แต่งเป็นร้อยแก้ว เช่น จามเทวีวงศ์ (2533) นลาฐาตุวงศ์ (2539) สังคีตยวงศ์ (2547) และ ทนต์ธาตุนิทาน (2526) เป็นต้น สัมพันธ์กับทรรคนะของ Malalasekera (1958: 159) ที่กล่าวไว้ว่ามหาโพธิวังสะเป็นวรรณกรรมบาลีที่โดดเด่นด้วยบทสมาสที่เรียงติดต่อกัน ยืดยาวหลายคำ นอกจากนี้บทสมาสที่ปรากฏในมหาโพธิวังสะยังแสดงให้เห็นถึงความสามารถในลีลาการประพันธ์ของพระอุปัชฌาย์ได้เป็นอย่างดี อาจกล่าวได้ว่าบทสมาสที่มีคำเรียงกันเป็นจำนวนมากใน

มหาโพธิ์วังสะนี้เป็นอัตลักษณ์ของผู้ประพันธ์ที่มุ่งนำเสนอลีลาการประพันธ์มากกว่าที่จะมุ่งเน้นเนื้อหาในเรื่อง

5.3.3 การแต่งประโยคยาว

โครงสร้างของประโยคในภาษาบาลีประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วนคือ ประธานและกริยาคุมประโยคหรือกริยาคุมพากย์ ลักษณะของประโยคภาษาบาลีมักจะเรียงตัวประธานไว้ต้นประโยค และเรียงกริยาคุมพากย์ไว้ท้ายสุด ส่วนที่เหลือจะทำหน้าที่เป็นบทขยายเรื่องราวในประโยค เช่น กริยาในระหว่างหรือ ตวา ปัจจัย เป็นต้น (ระวี จันทรส่อง, 2557: 25) จากการศึกษาวิเคราะห์ประโยคภาษาบาลีในมหาโพธิ์วังสะพบว่าผู้ประพันธ์มักจะประพันธ์ประโยคภาษาบาลีอย่างยืดยาวโดยใช้กริยาในระหว่างเป็นตัวดำเนินเรื่องขยายประโยคให้มีเนื้อหายาวมากยิ่งขึ้นแทนที่จะตัดจบที่กริยาคุมพากย์ ดังตัวอย่างประโยคภาษาบาลีว่า

โย โส ภควา จตุเวสารชชิวีสารโท ทสพลโร อาสภณฐานภูฏายี สีหนาทนาที สพพสตุตตโม ธมมิสสุโร ธมมราชา ธมมาธิปติ ธมมทีโป ธมมสรโณ สทธมมวรกกวัตตี สมมาสมพุทโธ ทวตตีสมหาปรีสลกขณปติมณตโต อสตีติยา อานุพยณชเนหิ สมานุพยณชิตโต นิลปีตโลหิตาทีวิจิตตวณโณ พยามปภาปริกขิตตติลาโส วิกสิตกลมลุปปลุณชริกปติมณตติสลิลลล วิย ตาราคณรสีชาลโสภาสมุชชิตคคนตล วิย สลณมาปภาอินทณวิชชุลลตาปริกขิตตกนคิริสิขโร วิย อตตโน สิริวิภเวน โลกํ เอกาโลกํ กุรุมาโน โโพเนยยปุกคเล ทิสฺวา มหากัสสปาทินมตถาย ติวาสุเตปิ อังคุลิมาลอาลวาทินมตถาย ตีสโยชเนปิ ปุกกุสาทินมตถาย ปญจจตตาทีสโยชเนปิ มหากปปีนปปฏตินมตถาย วีสาธิกโยชนสเตปิ วณวาสิกตีสสุสามณเระาทินํ อตถาย ติวาสุตาทิกวีสาธิตเรกโยชนสเตปิ ธนียาทินมตถาย สตตโยชนสเตปิ จูโฬทราทินมตถาย ทีปนตเรปิ มาตุเทวปุตตาทินมตถาย เทวโลเกปิ พกพรมทีนมตถาย พรมลโลเกปิ มุหุตตมตเตน ปญญาติตวา นิพพธํ ตูริตจาริกํ **จรรนโต** กทาจิสาริปุตตโมคคัลลนาทีหิ ฉพภิญญเอหิ มหิทิเกหิ มหาสาวเกหิ ปรีวูโต อุสภคณปรีวูโต วิย อุสภราชา สีหคณปรีวาริตโต วิย สีหราชา ครุพนิกรปรีวาริตโต วิย สุภณณราชา กุลาจลปรีวาริตโต วิย คิริราชา รสีสหสสปรีวาริตโต วิย ทิวสโกโร ทณททีปนิกรมชชคโต วิย ปชชลิตทีปรุกโข कामนิคมนครวนภวานาทินิ ฉพพณณนาหิ พุทธรสมิหิ นิมุชชาเปนโต โลกานุกมปาย ติสตฉสตนวสโตโยชนาวาภูฏายู อนโตมชฉิมมามณช-

เลสุ คามนิคมปฏิปาฐา อตุริตจาริก **จรรนโต** ปสาทปาโมชชปรวเสหิ ชเนหิ สมณฑา
 โยชนสตเมกโกลาหล **การาเปนโต** เวเนยยพนธวานมตปุรทวาร **วิวรนโต**
 ปทปรมาณ สคคูปคมนนิสเสณี **ทสเสนโต** ธมมทูนทุภิมหาถนญนโต ธมมสงข์ ธมมวสิ
 ธมนโต ธมมทอช ธมมกุนตมุตสาเปนโต เวเนยยกมลากร์ **วิโพธเนโต** ปรम्मธูร์
 จตุสจจปานมปาเยนโต สทธาธิกานัน นิรุปรนรูปกาเยน ปณญาธิกานัน คมภีร์ธมมกาเยน
โตเสนโต รูปปสนนรูปปมาณัน วณณสิริยา โฆสปปสนนโฆสปปมาณัน สททสิริ-
 ยา ลูขปปสนนลูขปปมาณัน อปปัจจตาทิวตสิริยา ธมมปปสนนธมมปปมาณัน
 มหาวชิรญาณาทิคุนสิริยา **สนตปเปนโต** สดตตีสวิธ โพธิปกขियรัตนวสสิ **วสสาเปน-**
โต อนถญสาธารณ เทสนาคงค ปวตเตนโต อริยมคคสลิเลน กิเลสปริพาห **นิพ-**
พาเปนโต จตุราสีติ ธมมกชนธสทสสาณิ **เทเสตวา** จตุวิสติ อสงเขยยเทวมนุสเส
 ภวกนตารโต **ปตาเรตวา** ปณจจตาฬีสวสสาณิ **ฐุตวา** ปริปกุกญาณ ติกخينทริเย
 สดเต จตุสจจ **โพธาเปตวา** อปริปกุกญาณามมุทินทริยานมวิทิตตตานมมค-
 คามคค **กเถตวา** โฆหนธการวิธมนาย ธมมทีป สสารสาครตรนาย ธมมมหานาว
 กุสธธมมวทเน อกุสธลติกโสธนาย ธมมาทาส กิเลสพยาธिवิธธนาย ธมโมสธณจ
 อนาคตานัน สดตตานมตถาย **ปติฐฐาเปตวา** กรจธธสรีร์สมมุญฐสาขาปาสาณปลา-
 ลมตตมปิ ยาวชชตนา สคคโมกขสุขสาธัน เจตีย์ **กตวา** สพพิ พุททกัจจ **นิฐฐาเปต-**
วา มหาสิเนรุมุทธี **ขลิตวา** สกคโลกคตติมิธนิกร์ **วิธธเสตวา** มหาวุญฐิธารานิปา-
 เตน นิพพุตมหาอคคิกชนโร วिय กุสินารายมปวตตเน มลลัน สาลาวเน อนตเร ยมก-
 สาธาน วิสาขปณณมทิวเส ธตติยา ปจจุสสมเย นิพพานปุรม**ปวิสนโต** จตุวิสติ โภภี-
 สดสทสสมปาตติโย **ปวิสิตวา** วิเทส **คจจนโต** ญาตคณมาลึงคิตวา วिय สพพิ สมา-
 ปตติสุขมนุภวิทวา ทสทสสโลกธาทโย **กมเปตวา** อนุปาทีเสสสาย นิพพานธาทูยา
ปรีนิพพายี (MBV.82-85)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นลักษณะโครงสร้างของประโยคภาษาบาลีได้ว่าประธานของ
 ประโยคคือ คำว่า “**กตวา**” ที่เรียงไว้ต้นประโยค และกริยาคุมพากย์ของประโยคนี้คือ “**ปรีนิพพายี**”
 ที่เรียงไว้ท้ายสุดของประโยค ผู้ประพันธ์ได้ดำเนินประโยคอย่างยืดยาวโดยใช้กริยาในระหว่าง เช่น
 ปติฐฐาเปตวา, ปตาเรตวา เป็นต้นเพื่อทำให้ประโยคภาษาบาลีเกิดความสละสลวยเพราะไม่ต้องใช้
 กริยาคุมพากย์หลายคำเพียงแต่เปลี่ยนกริยาคุมพากย์ให้เป็นกริยาในระหว่างแทน นับได้ว่าเป็นอัต
 ลักษณะของผู้ประพันธ์ที่ปรากฏในเรื่องนี้

5.3.4 การใช้ประโยคลักษณะ

ประโยคลักษณะเป็นประโยคแทรกเข้ามาในประโยคใหญ่ เพื่อให้เนื้อความชัดเจนขึ้นทำหน้าที่ขยายเนื้อความข้างหลังในประโยคนั้นด้วย มีลักษณะคล้ายประโยคอนุาททั้งนามและกริยา แต่ต่างกันที่ประโยคลักษณะจะประกอบด้วยบทประธานและบทกริยาที่เป็นสัทธรรมวิภัติเท้านั้น และบทกริยานั้นจะประกอบด้วย อนต, มาน, ต, ตพพัจจยัตวไคตวหนึ่ง (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป. ๘.9, ราชบัณฑิต), 2541: 66) มีตัวอย่างประโยคลักษณะดังนี้คือ “ทสสทสสิโลกธาตฺสู กมปมานาสฺ” คำว่า “ทสสทสสิโลกธาตฺสู” เป็นบทประธาน ส่วนคำว่า “กมปมานาสฺ” เป็นบทกริยาที่ประกอบด้วย มาน ปัจจย มีตัวอย่างดังนี้

เอกปพาเรเนว ทสสทสสิโลกธาตฺสู กมปมานาสฺ อนธการนิรุตเรสุ
 โลกนตเรสุปี อุฬารวิบุโลภาเสสุ ฝรนเตสุ สกทสทิสาสฺ วิปสนนาสฺ รชนิกรสุริยา-
 ราคณเสสุ อติเรกตรํ วิโรจนเตสุ นโมภูมิตรตเนสุ ปชชนเตสุ สุนนธมฺพุสตีลมารุเตสุ
 วายนเตสุ จตุททีปคตชลธรรมาลาสุ วสสมานาสฺ เวควตีสลิลวาหีนิสฺ อสนทมานาสฺ
 สนตกลโลลชลนินิสฺ มธฺรสลิลกลิลเสสุ วิเทศยาตาสฺ นาวาสฺ สเทสํ สีฆมาคณตีสุ
 กาโกลูเกสุ สห จรณเตสุ โสณนหริณเสสุ สห กิพนเตสุ อนนเตสุ นวนนฺนุฏโรสเปตสลิลปงค-
 ลนจวมปสสมานเสสุ พธิเรสุ สตตสโรเปตํ สกามราคมมุกคิตํ สุนมาเนสุ สกนนิพพุ-
 ตาปายทหนนรณมณฺเผลสุ มธฺรชลคมลสณฺชมณฺชิตเตสุ เปเตสุ ทิพโพพานิลมคฺคิรณ-
 เตสุ สกณฺธิสุ คคนตลคมนนปหาย อวนิตลมาจรนเตสุ สตเตสุ วิคตภยโรคสิสิรปริพา-
 เหสุ ฉินนาสฺ สกสสงขลิกาสฺ ติฏวนภวานทวารกวางฺเฆสุ สยมเยว วิวเฆสุ อเสสชนตฺสู
 ปิยํ วทนเตสุ ตฺรเคสุ มธฺรเหสาร์วํ กโรนเตสุ กุณฺชเรสุ อติคชนเตสุ เกสรีสุ อภินท-
 เตสุ อวาทิตตฺริเยสุ สกสกนินนาทมมฺลจณเตสุ อมฺภมฺมิตสรีรารณเสสุ มธฺรรวํ วิรวน-
 เตสุ เทวตาสฺ ทิพพสงคีตี กุรฺมานาสฺ สฺพุลเสสุ ตฺรุลตาคุมเพสุ ชลถลสิลาตลานิ ภิน-
 ทิตวา อุปรูปริ สตตสตตตา หุตฺวา วิจิตตปณฺจวณณปทฺเมสุ นิกขมนเตสุ อโธมฺขมเกเส
 ปทฺมวิทานเสสุ ปวนปเถ วิตเตสุ สมนตโต ทิพพปฺเปเส วสสมานเส อากาเส ทิพพตฺริ-
 เยสุ วชชมาเนสุ สกโลกททยานนทการีสุ ปติฏฐิตปาตเลทฺธิ ธณฺญตรํ ธรณิตลมกาสิฯ
 (MBV.14-15)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์เลือกใช้ประโยคลักษณะเพื่อพรรณนาเหตุการณ์
 เรื่องราวหลายๆ อย่างที่กำลังเกิดขึ้นพร้อมกันในปัจจุบันขณะ โดยประโยคลักษณะในตัวอย่างพบว่ามี
 ประโยคลักษณะหลายประโยคเรียงยาวติดต่อกัน ลักษณะดังกล่าวอาจเป็นการเน้นเนื้อหาในเรื่อง

เพราะว่าเนื้อหาเดียวกันนี้ในชาติภุคฤทฎกาประพันธเป็นประโยคความเรียงธรรมดา นับได้ว่าประโยคลักษณะในมหาโพธิวงสะเป็นกลวิธีการประพันธอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงอัตลัษณะของผู้ประพันธได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ผู้ประพันธยังแสดงให้เห็นถึงกลวิธีการประพันธประโยคลักษณะอย่างชาญฉลาด ซึ่งทำให้เกิดความสับสนต่อการทำความเข้าใจเป็นอย่างมาก ดังความว่า

...อรุณตรชาฆาธิณีสิมาลินิกมลินีกามุเก อตถมุขยาเต จรฆานสิทฐวนิตานู
ปุรรวานุสาลิณี มนทมนทมนทาทากินีเส ว **สมุคคจจติ สลินี** คคนตลมลปณณ
สาลมลปวิสิตวา...(MBV.3)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าประโยคลักษณะในภาษาบาลี คือ **สมุคคจจติ สลินี** คำว่า “สลินี” เป็นบทประธาน ส่วนคำว่า “สมุคคจจติ” เป็นบทกิริยาที่ประกอบด้วย อนต ปัจจัยที่แจกเป็น สัตตมีวิภตติใน ภควนตุ ศัพท์ (ภควติ, ภควนเต) ซึ่งจะมีรูปคล้ายคำกริยาคุมพากย์ในประโยคโดยทำให้เกิดความสับสนขึ้นได้ นับได้ว่าประพันธประโยคลักษณะเช่นนี้เป็นความจงใจของผู้ประพันธที่มุ่งนำเสนอความสามารถในการประพันธ

5.3.5 การใช้วิภตตินาม “ภ” ท้ายนามศัพท์

วิภตตินาม²⁹⁹ คือ การประกอบท้ายศัพท์หรือส่วนที่ลงท้ายศัพท์เพื่อทำศัพท์ให้เป็นบท โดยตำแหน่งส่วนท้ายของคำศัพท์จะแสดงให้เห็นถึง วจนะ และทำให้รู้หน้าที่ (การก) ของแต่ละคำศัพท์ในประโยคบาลี (บรรจบ พันธุมธา, 2523: 37-38; เวทย์ บรรณกรกุล, 2564: 86-88) ส่วนในมหาโพธิวงสะพบว่าผู้ประพันธเลือกใช้วิภตติที่ไม่ปรากฏในวรรณกรรมบาลีร้อยแก้วทั่วไปกล่าวคือ การเลือกใช้วิภตตินาม “ภ” ในหมวดตติยวิภตติและปัญจมีวิภตติ มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

²⁹⁹ วิภตตินามมี 14 ตัว ได้แก่ ปฐมาวิภตติ คือ ส, โย ทุตติยวิภตติ คือ อ, โย ตติยวิภตติ คือ นา, หิ (ภ) จตุตถวิภตติ คือ ส, นั ปัญจมีวิภตติ คือ ส, มา, หิ ฉัญฐวิภตติ คือ ส, นั สัตตมีวิภตติ คือ ส, ส, ส (ดู เวทย์ บรรณกรกุล, 2564: 88)

มณิเมยतालवण्णमालाणि (MBV.58)

ฉพพณณาणि (MBV.58)

มรทตรชตทกนทผลิกาทีปुण्णกलसमालाणि (MBV.45)

มัจจนานิ (MBV.57)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์เลือกใช้วิภัตตินาม “ภิ” ในหมวดตติยาวิภัตติหรือ ปัญจมีวิภัตติทำยนามศัพท์ แทนการใช้วิภัตตินาม “ทิ” ในหมวดเดียวกันซึ่งเป็นที่นิยมมากกว่าในวรรณกรรมบาลีแบบร้อยแก้วทั่วไป แต่การใช้วิภัตตินาม “ภิ” ในมหาโพธิวงสะมักจะปรากฏในวรรณกรรมบาลีประเภทร้อยกรองมากกว่า ดังปรากฏการใช้วิภัตตินาม “ภิ” ทำยนามศัพท์ในบทมหาสมยสูตรว่า

เตสั มายาวิน ทาสา	อาคุ วณจนิกา สฐา
มายา กุณฺณชฺช เวณฺณชฺช	วิภู จ วิภูโต สห
จหนฺโท กามเสฏฺฐโฐ จ	กีนฺนุณฺณชฺช นินฺนุณฺณชฺช จ
ปนาโท โอปมณฺญเญ จ	เทวสุโต จ มาตลิ
จิตตเสโน จ คนฺธพโป	นโฬราชา ชโนสโภ
อาคุ ปณฺจสิโข เจว	ติมฺพรุ สूरियวจฉสา
เอเต จณฺญเญ จ ราชาโน	คนฺธพพา สห ราชุกิ
โมทมานา อภิกกามุ	ภิกฺขุณฺโณ สมิตี วณฺา

(สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), 2538: 62)

จากข้อมูลเหล่านั้น การใช้วิภัตตินาม “ภิ” ทำยนามศัพท์ในมหาโพธิวงสะ อาจมีความประสงค์เพื่อให้เกิดความสละสลวยสวยงามของภาษาเป็นหลักดังปรากฏในบทร้อยกรองดังกล่าว หรืออาจเป็นเพราะอิทธิพลจากไวยากรณ์ในภาษาสันสกฤตที่วิภัตตินามทำยนามศัพท์ในหมวดตติยาปรากฏคำว่า “ภิส” เหมือนกัน เพราะวามหาโพธิวงสะก็เป็นวรรณกรรมบาลีที่รับอิทธิพลจากภาษา

สันสกฤตด้วย ดูเพิ่มเติมในวิสุทธ์ บุษยกุล (2554: 68) นับได้ว่าการใช้วิภัตตินาม “ภี” ทำยนามศัพท์ในมหาโพธิวงศาเป็นอัตลักษณ์ของผู้ประพันธ์

5.3.6 การใช้คำไวพจน์แทนความหมายพระพุทธเจ้า

การใช้คำไวพจน์ (การหลากคำ) เป็นการใช้คำที่มีความหมายเดียวกันในรูปคำที่แตกต่างกัน (สุภาพร มากแจ้ง, 2542: 134) สำหรับข้อดีของการหลากคำนั้นเป็นการทำให้บทประพันธ์มีอรรถรสทางด้านวรรณศิลป์มากยิ่งขึ้นซึ่งเกิดจากคำศัพท์ใหม่ๆ ที่ประดิษฐ์ประดอยขึ้นอย่างไพเราะสละสลวย ดังปรากฏการหลากคำในมหาโพธิวงศา เช่น คำเรียกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ได้แก่ โพธิปาทป (MBV.1), โพธิมหิรุท (MBV.1), มหาโพธิทุมินท (MBV.146), โพธิทุม (MBV.30), มหาโพธิ (MBV.1), โพธิรุกข (MBV.31) หรือคำเรียกแผ่นดิน เช่น เมทินี (MBV.79), เมทินีตล (MBV.126), มที (MBV.133), วสุมติ (MBV.125), ภู (MBV.125), ธรณีมณฑล (MBV.125), ธรณีตล (MBV.126), ปฐวิตล (MBV.128), วสุธาตล (MBV.12), อวนิตล (MBV.15), วสุธา (MBV.137), มทีตล (MBV.23), มหาปฐวี (MBV.30), ภูวนตล (MBV.51)

จากการศึกษาการหลากคำในมหาโพธิวงศา ผู้วิจัยพบว่าผู้ประพันธ์เลือกใช้คำไวพจน์แทนความหมายพระพุทธเจ้าเป็นจำนวนมากถึง 82 คำ ฉะนั้นผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะคำเรียกพระสมัญญานามแทนพระพุทธเจ้าโดยจำแนกประเภทของคำตามแนวทางการศึกษาของพระมหากวีศักดิ์ วาปีกุล เศรษฐ (2563) ผลการศึกษาพบว่าพระสมัญญานามแทนพระพุทธเจ้าจำนวน 82 คำในมหาโพธิวงศาสามารถจำแนกได้เป็น 8 กลุ่ม คือ (1) พระสมัญญานามแสดงความยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำ และเป็นพระราช (2) พระสมัญญานามแสดงคุณสมบัติเฉพาะพระองค์ (3) พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด (4) พระสมัญญานามแสดงถึงประวัติราชตระกูล (5) พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้ทำให้ชาวโลกบันเทิงใจ (6) พระสมัญญานามที่แสดงความเป็นผู้ชนะ (7) พระสมัญญานามแสดงความเป็นที่พึ่งของชาวโลก และ (8) พระสมัญญานามที่ใช้กับบุคคลทั่วไปแต่ในบางบริบทสื่อถึงพระพุทธเจ้า ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

1. พระสมัญญานามแสดงความยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำ และเป็นพระราช

พระสมัญญานามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในด้านความยิ่งใหญ่ เช่น ผู้เป็นจอมแห่งมุนี (มุนินท) และผู้เป็นใหญ่ในธรรม (ธมมิสสร) ในด้านความเป็นผู้นำ เช่น ผู้เป็นผู้นำของชาวโลก (โลกนายก) และในด้านความเป็นพระราชโดยสมมุติ เช่น ผู้เป็นราชาแห่งมุนี (มุนิราช) ผู้

เป็นพระเจ้าจักรพรรดิแห่งพระสัทธรรม (สทตมมวรกกวัตตี) มีจำนวน 13 คำ ดังตัวอย่างในตารางต่อไป

ตารางที่ 26 พระสมัญญานามที่แสดงความยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำ เป็นพระราชา

ลำดับ	พระสมัญญานาม	คำแปล
1	มุนิราช (MBV.82)	ผู้เป็นราชาแห่งมุนี
2	มุนินท (MBV.159)	ผู้เป็นจอมแห่งมุนี
3	นราสภ (MBV.7)	ผู้องอาจในหมู่ชน
4	ธมมราชา (MBV.39)	ผู้เป็นราชาแห่งธรรม
5	สพพโลเกกราชา (MBV.38)	ผู้เป็นพระราชาหนึ่งเดียวในโลกทั้งสิ้น
6	โลกนายก (MBV.61)	ผู้เป็นผู้นำของชาวโลก
7	มหาปุริส (MBV.2)	ผู้เป็นบุรุษผู้ยิ่งใหญ่
8	ธมมาธิปติ (MBV.82)	ผู้มีธรรมเป็นใหญ่
9	สทตมมวรกกวัตตี (MBV.82)	ผู้พระจักรพรรดิแห่งพระสัทธรรมอันประเสริฐ
10	ธมมิสสร (MBV.82)	ผู้เป็นใหญ่ในธรรม
11	ติภวาปติ (MBV.85)	ผู้เป็นเจ้าของในไตรภพ
12	ตีโลกธสารถิ (MBV.52)	ผู้เป็นนายสารถิในไตรโลก
13	ธรณิธร (MBV.16)	ผู้ทรงไว้ซึ่งแผ่นดิน

2. พระสมัญญานามแสดงคุณสมบัติเฉพาะพระองค์

พระสมัญญานามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในด้านคุณสมบัติของพระองค์ เช่น ผู้ทรงไว้ซึ่งกำลัง 10 ประการ (ทสพลธ) ผู้บันลือพระสุรเสียงเพียงดังราชสีห์ (สีหนาทนาที) ในด้านคุณธรรม เช่น ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์ (สมพุทฺธ) ผู้ห่างไกลยิ่งจากโมหันธ์การ (โมหนธการาภิตู) ผู้รู้แจ้งทั้งปวง (สพพวิทฺ) มีจำนวน 45 คำ ดังตัวอย่างในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 27 พระสมัญญานามที่แสดงคุณสมบัติเฉพาะพระองค์

ลำดับ	พระสมัญญานาม	คำแปล
1	สมพุทฺธ (MBV.80)	ผู้ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง
2	ทสพล (MBV.42)	ผู้มีกำลัง 10 ประการ
3	สุคโต (MBV.35)	ผู้เสด็จไปแล้วด้วยดี

4	สมมาสมพุทฺธ (MBV.82)	ผู้ตรัสรู้โดยชอบโดยพระองค์เอง
5	ภควา (MBV.82)	ผู้จำแนกแจกแจง, ผู้มีโชค
6	มาราริ (MBV.35)	ผู้เป็นศัตรูของมาร
7	โลกาโลกกร (MBV.52)	ผู้ทำแสงสว่างแก่โลก
8	มเหสี (MBV.51)	ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
9	ธมมทีโป (MBV.82)	ผู้มีธรรมดุจดวงประทีป
10	ธมมสรโณ (MBV.82)	ผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง
11	โมหนธการาริหุร (MBV.4)	ผู้ห่างไกลยิ่งจากโมหนธการ
12	ธมมทีปงกร (MBV.4)	ผู้ทำพระธรรมเป็นที่พึ่ง
13	สตุถา (MBV.1)	ผู้เป็นครู
14	ปลนจนตต (MBV.36)	ผู้มีพระเนตร 5 ดวง
15	ญานสาคร (MBV.52)	ผู้มีพระญาณดุจสาคร
16	อปริมาณคุณ (MBV.35)	ผู้มีพระคุณนับไม่ถ้วน
17	ธมมรัตนมยชุส (MBV.56)	ผู้เป็นที่นับแก้วคือพระธรรม
18	จตุเวสารชชิวิสารท (MBV.82)	ผู้แก้แค้นในจตุเวสารชชญาณ
19	ทสพลธร (MBV.82)	ผู้ทรงไว้ซึ่งกำลัง 10 ประการ
20	อาสภณฐานภุฐายิ (MBV.82)	ผู้ดำรงอยู่ในความองอาจ
21	สีหนาทนาทิ (MBV.82)	ผู้บันลือพระสุรเสียงเพียงดังราชสีห์
22	ตถาคต (MBV.59)	ผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น
23	ญานกรรณามย (MBV.52)	ผู้ประกอบด้วยพระกรุณาคือพระญาณ
24	ภวสาครปารค (MBV.52)	ผู้บรรลุมิ่งแห่งมหาสมุทรคือภพ
25	ตติถยมานอนตค (MBV.52)	ผู้ทำมานะของเดียรถียให้สิ้นสุด
26	ทุททนต์ทมก (MBV.52)	ผู้ฝึกคนที่ฝึกได้ยาก
27	ธมมามตมพวุสสค (MBV.52)	ผู้รตน้อมถุคือพระธรรม
28	รวิสตชุตติโสภ (MBV.85)	ผู้งดงามด้วยพระรัศมีแห่งพระอาทิตย์ร้อยดวง
29	ภววนคหนทวานล (MBV.52)	ผู้เป็นไฟฟ้าที่เผ่าป่าคือภพ
30	ธมมโลจน (MBV.52)	ผู้มีพระจักขุคือธรรม
31	คุณเสขร (MBV.52)	ผู้ทรงมงกุฎคือพระคุณ
32	สกลโลลกภชชิต (MBV.27)	ผู้รุ่งเรืองเพียงหนึ่งเดียวในโลกทั้งสิ้น
33	วีรปุริส (MBV.7)	ผู้เป็นวีรบุรุษ

34	พุทธ (MBV.95)	ผู้ตรัสรู้
35	วิสารโท (MBV.47)	ผู้แก้วล้า
36	วิคตโลมหัส (MBV.47)	ผู้ปราศจากชนลูกชูชัน
37	เอกาโลกญาณ (MBV.65)	ผู้มีพระญาณหนึ่งเดียวคือแสงสว่าง
38	วิมลโลจน (MBV.81)	ผู้มีพระจักขุปราศจากมลทิน
39	อนุตตร (MBV.171)	ผู้ยอดเยี่ยม
40	ติภวนวิโลกนีย (MBV.19)	ผู้ปราศจากความละโมภในไตรภพ
41	ธมโมฆวาหินี (MBV.44)	ผู้เป็นกระแสแห่งห้วงน้ำคือพระธรรม
42	นิมมลปภ (MBV.64)	ผู้มีพระรัศมีปราศจากมลทิน
43	สพพณญ (MBV.80)	ผู้รู้ทั้งปวง
44	สพพวิฑู (MBV.80)	ผู้รู้แจ้งทั้งปวง
45	สพพทสสาวี (MBV.80)	ผู้มีปกติมองเห็นในสิ่งทั้งมวล
46	ธมมทฤษ (MBV.16)	ผู้ทรงเป็นธงแห่งธรรม
47	โลกาโลกกร (MBV.52)	ผู้บันดาลแสงสว่างแก่โลก

3. พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด

พระสมัญญานามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในด้านความเป็นผู้เลอเลิศประเสริฐที่สุด เช่น ผู้อุดมล้ำเลิศกว่าสรรพสัตว์ (สพพสตตุดตม) มีจำนวน 4 คำ ดังตัวอย่างในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 28 พระสมัญญานามที่แสดงความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด

ลำดับ	พระสมัญญานาม	คำแปล
1	สพพสตตุดตม (MBV.82)	ผู้อุดมล้ำเลิศกว่าสรรพสัตว์
2	มหาสตต (MBV.29)	ผู้มีคุณความดีอันยิ่งใหญ่
3	ติโลกติลก (MBV.52)	ผู้เป็นเลิศในไตรภพ
4	มุณีวร (MBV.101)	ผู้เป็นพระมุณีผู้ประเสริฐ

4. พระสมัญญานามแสดงถึงประวัติราชตระกูล

พระสมัญญานามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในด้านแสดงถึงประวัติราชตระกูลของพระองค์ เช่น ผู้ประเสริฐในตระกูลศากยะ (สกุยปุ่คว) มีจำนวน 5 คำ ดังตัวอย่างในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 29 พระสมัญญานามแสดงถึงประวัติราชตระกูล

ลำดับ	พระสมัญญานาม	คำแปล
1	สิทธตถ (MBV.33)	ผู้สำเร็จประโยชน์, ผู้มีพระนามว่าสิทธตถะ
2	สกุยปุ่คว (MBV.41)	ผู้ประเสริฐในตระกูลศากยะ
3	สุตวรรตณ (MBV.39)	ผู้เป็นแก้วคือโอรสผู้ประเสริฐ
4	สุตวร (MBV.41)	ผู้เป็นโอรสผู้ประเสริฐ
5	โคตม (MBV.96)	ผู้มีชื่อโคตมว่าโคตมะ

5. พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้ทำให้ชาวโลกบันเทิงใจ

พระสมัญญานามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในด้านความเป็นผู้จรรโลงโลกให้เบิกบาน เช่น ผู้ทำความเพลิดเพลินแก่นัยนา (นยนานนทกร) มีจำนวน 3 คำ ดังตัวอย่างในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 30 พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้ทำให้ชาวโลกบันเทิงใจ

ลำดับ	พระสมัญญานาม	คำแปล
1	ชคทานนทโลจน (MBV.52)	ผู้มีพระจักขุเป็นที่เพลิดเพลินของชาวโลก
2	นยนานนทกร (MBV.44)	ผู้ทำความเพลิดเพลินแก่นัยนา
3	สกลโลกนยนานนทชนน (MBV.20)	ผู้ทำความเพลิดเพลินให้เกิดขึ้นแก่ดวงตาของชาวโลกทั้งสิ้น

6. พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้ชนะ

พระสมัญญานามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในด้านแสดงความเป็นผู้ได้รับชัยชนะ เช่น ผู้องอาจในชัยชนะ (ชินาสก) มีจำนวน 3 คำ ดังตัวอย่างในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 31 พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้ชนะ

ลำดับ	พระสมัญญานาม	คำแปล
1	ชินวร (MBV.38)	ผู้ชนะอย่างประเสริฐ
2	ชิน (MBV.3)	ผู้ชนะแล้ว
3	ชินาสก (MBV.39)	ผู้องอาจในชัยชนะ

7. พระสมัญญานามแสดงความเป็นที่พึ่งของชาวโลก

พระสมัญญานามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในด้านแสดงความเป็นที่พึ่งแก่สรรพสัตว์ที่ยังท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ เช่น ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก (โลกนาถ) เป็นต้น มีจำนวน 2 คำ ดังตัวอย่างในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 32 พระสมัญญานามแสดงความเป็นที่พึ่งของชาวโลก

ลำดับ	พระสมัญญานาม	คำแปล
1	โลกนาถ (MBV.58)	ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก
2	สกลโลกสงกร (MBV.4)	ผู้อุปการะแก่ชาวโลกทั้งสิ้น

8. พระสมัญญานามที่ใช้กับบุคคลทั่วไปแต่ในบางบริบทสื่อถึงพระพุทธเจ้า

พระสมัญญานามในกลุ่มนี้ใช้กับบุคคลทั่วไปแต่ในบางบริบทใช้แทนพระพุทธเจ้าได้ เช่น ผู้เป็นผู้รู้หรือทรงเป็นมุนี (มุนี) ผู้เป็นพระสมณะ (สมณ) เป็นต้น มีจำนวน 5 คำ ดังตัวอย่างในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 33 พระสมัญญานามที่ใช้กับบุคคลทั่วไปแต่ในบางบริบทสื่อถึงพระพุทธเจ้า

ลำดับ	พระสมัญญานาม	คำแปล
1	มุนี (MBV.82)	ผู้เป็นพระมุนี
2	มหิทฺธิ (MBV.85)	ผู้มีฤทธิ์มาก
3	สมณ (MBV.43)	ผู้เป็นพระสมณะ

4	วีร (MBV.16)	ผู้กล้าหาญ
5	ธีร (MBV.16)	ผู้เป็นปราชญ์

จากการศึกษาการหลากคำในพระสมัญญานามแทนพระพุทธเจ้าในมหาโพธิวัังสะ ผู้วิจัยพบว่ามิจำนวนมากถึง 82 คำ โดยสามารถจำแนกได้เป็น 8 กลุ่ม ได้แก่

- (1) พระสมัญญานามแสดงความยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำ และเป็นพระราชา
- (2) พระสมัญญานามแสดงคุณสมบัติเฉพาะพระองค์
- (3) พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด
- (4) พระสมัญญานามแสดงถึงราชตระกูล
- (5) พระสมัญญานามแสดงความเป็นผู้ทำให้ชาวโลกบันเทิงใจ
- (6) พระสมัญญานามที่แสดงความเป็นผู้ชนะ
- (7) พระสมัญญานามแสดงความเป็นที่พึ่งของชาวโลก
- (8) พระสมัญญานามที่ใช้กับบุคคลทั่วไปแต่ในบางบริบทสื่อถึงพระพุทธเจ้า

เฉพาะพระสมัญญานามกลุ่มที่ 8 กล่าวคือพระสมัญญานามที่ใช้กับบุคคลทั่วไปแต่ในบางบริบทสื่อถึงพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยจำแนกไว้แตกต่างจากแนวคิดของพระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์ (2563)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบอีกว่าผู้ประพันธ์ได้รังสรรค์คำใหม่ๆ ขึ้นใช้ในมหาโพธิวัังสะ โดยคำเหล่านี้ไม่ปรากฏในวรรณกรรมบาลีทั่วไป เช่น สัพพโลเกกราชา, สทฺธมมวรกกตตี, ติตถียมานอนตก, ฐมมรตนมณชูส, ฐมโฆฆวาหินี, ภาววนคหนทาวานล, ชคทานนุทโลจน, นยนานนุทกร, สกลโลกนยนานนุทชนน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม พระสมัญญานามเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความละเอียดละไมในการเลือกเฟ้นภาษาของผู้ประพันธ์ซึ่งแสดงออกผ่านการใช้คำที่หลากหลาย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่ามหาโพธิวัังสะเป็นวรรณกรรมประเภทร้อยแก้วผสมร้อยกรองที่ผู้ประพันธ์สามารถแต่งได้ตามความปราถนาโดยปราศจากกฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์มาเกี่ยวข้อง จึงทำให้ผู้ประพันธ์มีอิสรภาพในการประพันธ์สมกับคำว่าอิสระแห่งกวี

5.3.7 การสร้างคำใหม่

ในมหาโพธิวงศาพบว่ามีการรังสรรค์คำศัพท์ภาษาบาลีใหม่ๆ ขึ้นใช้ด้วยวิธีการสมาส คำ และคำศัพท์ที่สร้างขึ้นใหม่นั้นพบเฉพาะในมหาโพธิวงศาเท่านั้น โดยไม่ปรากฏในวรรณกรรมบาลี ก่อนหน้านี้และพจนานุกรมภาษาบาลีของสมาคมบาลีปกรณ์ PTSD ที่นักวิชาการยอมรับกันว่าเป็น พจนานุกรมบาลีที่ดีที่สุด

จากการศึกษาการสร้างคำใหม่ ผู้วิจัยพบว่าคำศัพท์ที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้นใหม่มีจำนวน 1 คำ มีดังต่อไปนี้

ตารางที่ 34 การสร้างคำใหม่

ลำดับ	คำศัพท์ใหม่	คำแปล
1	ภุชคาศน	สัตว์ที่เคี้ยวกินนาค หมายถึง ครุฑ

ตัวอย่าง

อิติ มารเสนาคุลพลยปวโน ธรรมาเนเยว สุริเย มารพลั วิทธีสิตวา อเกชชวีระ-
ชยวรมงคลปลลงเก นิสินโน สุราสุรภุชค**ภุชคาศน**าทีหิ ชยโฆสั โฆสมานะหิ ปสาท-
ปามุชชปรวเสหิ สมากนตวา คนธพพิทพกุสมทามาทีหิ อธิกตรมบุชียมาโน
สกลทสสหัสสิโลกธาตฺว วชเฒตวา วิสสุณฺฐมาลาคุฬั วีย ฆนพทฐปฺพผลกาปี วีย สฺสช-
ชิตกฺกุสมาสนั วีย อลงกตปฏฺยิตตมปฺพฉวิตานั วีย จ เอกมาลินี กตวา พหฺลธฺฐปฺปริมลั
คนธจฺฉณณเรณฺุปริวาสิตั สกสิริสมุชชลเมกจฉณเมกนินนาทญจ กาเรตวา...
(MBV.33)

จากตัวอย่างข้างต้น ในคำบาลีว่า “**ภุชคาศน**” เป็นคำใหม่ที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้นใช้ในมหาโพธิวงศา มาจากคำว่า “ภุชค” แปลว่า งู, นาค + “อาศ” แปลว่า เคี้ยวกิน, กลืนกิน ลงยุคัจฉัย สำเร็จรูปเป็น “ภุชคาศน” มีความหมายว่าครุฑซึ่งเป็นสัตว์ที่กลืนกินพญานาค แต่อย่างไรก็ตามคำบาลีที่หมายถึงครุฑ เช่น สุปณฺณ, ครุฑ เป็นต้นได้ปรากฏอย่างแพร่หลายในวรรณกรรมบาลีทั่วไป แต่ผู้ประพันธ์กลับไม่สรรสร้าง อาจเป็นเพราะว่ามุ่งนำเสนอความสามารถในลีลาการประพันธ์เป็นหลัก

5.3.8 คำยืมในภาษาสันสกฤต

คำยืม (Loanwords) เกิดจากการสัมผัสภาษาซึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อภาษาหรือวิธภาษานี้จำนวนสองหรือมากกว่าสองภาษามีปฏิสัมพันธ์กันกล่าวคือ เมื่อผู้พูดภาษาที่ต่างกัันมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ภาษาของแต่ละฝ่ายย่อมมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน (สมทรง บุรุษพัฒน์, 2560: 74) เมื่อภาษาทั้งสองชนิดมีการสัมผัสกันและมีอิทธิพลต่อกันจึงเอื้อให้เกิดการยืมคำมาใช้ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2560: 265) ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตเป็นภาษาในตระกูลเดียวกันคือ ตระกูลอินโด-อารยันซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของตระกูลภาษาอินโด-ยูโรเปียน และภาษาบาลีนั้นมิวิวัฒนาการมาจากภาษาสันสกฤตอีกต่อหนึ่ง (สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม, 2560: 150; ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์, 2537: 2)

มหาโพธิวงษะเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาบาลีและในช่วงระยะเวลาที่พระอุปติสสเถระประพันธ์เรื่องนี้กล่าวคือ เป็นช่วงที่วรรณกรรมสันสกฤตเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่องานเขียนภาษาบาลีในลังกาซึ่งสาเหตุให้คำศัพท์ในภาษาสันสกฤตปะปนอยู่ในวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ด้วย (Malalasekera, 1958: 159) อย่างไรก็ตาม คำศัพท์บางคำนั้นมีปรากฏทั้งในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต และการที่จะกำหนดว่าคำศัพท์ใดเป็นคำในภาษาบาลีหรือว่าคำศัพท์ใดเป็นคำในภาษาสันสกฤตนั้น ผู้วิจัยจะยึดเอาคำศัพท์ที่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลีของสมาคมบาลีปกรณ์ PTSD เป็นหลักซึ่งหากว่าคำใดไม่ปรากฏในพจนานุกรมบาลีดังกล่าว ผู้วิจัยจะกำหนดว่าเป็นศัพท์ที่มาจากภาษาสันสกฤต

จากการศึกษาการยืมคำในภาษาสันสกฤต ผู้วิจัยพบว่าในมหาโพธิวงษะมีรูปแบบของคำยืมภาษาสันสกฤตอยู่ 4 วิธี คือ (1) การยืมรูปคำ (2) การยืมรูปคำแจกวิภัติ (3) การยืมคำด้วยวิธีกลมกลืนเสียง และ (4) การยืมคำด้วยวิธีกลายเสียงสระ ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.3.7.1 การยืมรูปคำ

การยืมรูปคำในภาษาสันสกฤตกล่าวคือ การยืมคำศัพท์ในภาษาสันสกฤตมาใช้ในรูปของภาษาบาลี โดยคำสันสกฤตที่ยืมมานั้นไม่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลี PTSD และไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปคำอย่างใดอย่างหนึ่ง มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตารางที่ 35 การยืมรูปคำ

ลำดับ	ภาษาสันสกฤต	มหาโพธิวงษะ	คำแปล
1	ตาณทว	ตาณทว	การร้ายร้ายอย่างดุเดือด

2	มาธวี	มาธวี	ฤดูใบไม้ผลิ
3	ครู	ครู	ครู, อาจารย์
4	ราชโลก	ราชโลก	บริวารของพระราชา, ประชุมแห่ง พระราชา
5	ปุณร	ปุณร	อีกครั้งหนึ่ง (นิบาต)

ตัวอย่างข้อที่ 1

...มฺรชวคฺมภีรคฺชชิตสฺลิลสีกราสารธารามาเรสุ อาพทฺสฺยชฺณทมาลาณมฺมต-
ตโมรมณฺชลาณํ **ตาณฺชเวณ** อินฺทจาปกฺลาปวิปฺสุริตชฺลธฺรทิวสายมาเน ภวนกาพหํ
สกุโลกาหเล มตตกนตามณิวลยกลรรมณียะ ปพฺทฺสพฺโปกะ วิปฺลวตฺถุกปิลวต-
ถฺนคเร...(MBV.13)

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มีรูปคำภาษาสันสกฤตมาใช้ในมหาโพธิ์วังสะ
ซึ่งคำว่า “**ตาณฺชเวณ**”³⁰⁰ ดังกล่าว ไม่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลี PTSD แต่ปรากฏใน
พจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษ ของ Monier-Williams ซึ่งได้ให้ความหมายไว้ว่า “dancing,
frantic dance (of Śiva and his votaries)” (Sed.441)

ตัวอย่างข้อที่ 2

...สุรจาปจารุโตรณรมณียะทิ วิวิธวิจิตฺตฺรจิริปาสาเททิ มนยนยานิ วิลุมปนตํ
เกลาสธาราทฺสรทพฺพทหิมกรกรนิกรธวลสินิทฺสทฺสทฺมพฺปุลินตลาภิรามม**มาธวี**-
มธฺคฺนุธิกาทีสุ กุสุมสนฺชมณฺชิตลตามณฺชเปสุ สิตสีตลสีลาตเลทิ สมฺเปตํ สฺพฺลลกมล-

³⁰⁰ ตาณชเวณ กล่าวคือรูปแบบหนึ่งของการเต้นรำของพระศิวะ มีลักษณะของการแสดงที่ดุเดือด มีท่วงท่า
การเคลื่อนไหวที่แข็งแรงและรวดเร็ว เกี่ยวข้องกับการทำลายล้างโลก การเต้นรำของพระศิวะในรูปแบบตาณชเวณนี้
ได้รับการอธิบายว่าเป็นการเต้นรำที่มีพลัง เป็นที่มาของวัฏจักรแห่งจักรวาล คือ การสร้าง การดำรงอยู่ และการเสื่อม
ทำลาย จำแนกเป็นอนันตตาณชเวณ (Ānandatāṇḍava) เป็นการแสดงออกด้วยความสุข และรุตฺรตาณชเวณ
(Rudratāṇḍava) แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติที่รุนแรงในฐานะผู้สร้างและผู้ทำลายจักรวาล ดูเพิ่มเติมใน เต้นดาว ศิลปา
นนท์ (2563)

สมลงกตสิริมธรรสสิลาสยวิภูสิตมปชชิตคนธกุฎิยา สีขาปุตต์ วิหาร์ การาเปตวา
กาลมาโรเจสีฯ (MBV.45)

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มีรูปคำภาษาสันสกฤตมาใช้ในมหาโพธิวงสะ
ซึ่งคำว่า “มาธวี” ไม่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลี PTSD แต่ปรากฏในพจนานุกรมภาษา
สันสกฤต-อังกฤษ ของ Monier-Williams ซึ่งได้ให้ความหมายไว้ว่า “Spring-Flower” (Sed.808)

ตัวอย่างข้อที่ 3

...กสส สมพนธินิติ โย ทยาสิตลมานโส ปญญาวา โส เอโก มหาปุริโส อิโต-
ตีดานัน กปุตตสทสสาธิกานัน จตุนนมสงเขยยานมมตถเก โลกียโลกุตตรสมปทาการ-
พุทธปจเจกพุทธอคคสาวกมหาสาวกจกกวตตินราสภารวรัมพฐิเป อมรคณส-
ทิสชนากิณณตยา อมรวตตีติ ลทฐาภิธานาย อมรวตติยา ราชธานียา สกกลโลกปุชิต
กมลลาสนสุนุกุเล ปรมสุขุมเมโธ สุขุมเมโธ นาม สุขุมารุ กุมารุ หุตวา วสนตกนติมท-
ทิตวิลลาโส เวทสาครปารโค สกกลลาจริยภาวมุปกโต **คุรุจรรณปาริจริยาวसान**
วิภูทวารานิ รตนโกสสทสสานิ ทิสวา...(MBV.2)

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มีรูปคำภาษาสันสกฤตมาใช้ในมหาโพธิวงสะ
ซึ่งคำว่า “คุรุ” ไม่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลี PTSD แต่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-
อังกฤษ ของ Monier-Williams ซึ่งได้ให้ความหมายไว้ว่า “a spiritual parent or preceptor”
(Sed.359)

ตัวอย่างข้อที่ 4

...อุสภกขณธาภิธานเน ปุตเตเต ชาเต ชราชินณวยาธิมตปพพิชิตะ ทิสวา
อลงกตหตถิกขณธวรรคโต จตุราสีติสทสกริวราโรหเกณ **ราชโลเกณ** มหตา จ พล-
กาเยน ปริวุโต มหาภินิกขมนัน นิกขมม ปพพิชิตวา อนุปพพิชิตาย ปุริสโกฎิยา ปริวุ-
โต...(MBV.4)

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์ยืมรูปคำภาษาสันสกฤตมาใช้ในมหาโพธิวงสะ ซึ่งคำว่า “ราชโลก” ไม่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลี PTSD แต่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษ ของ Monier-Williams ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การชุมนุมของพระราชา”

ตัวอย่างข้อที่ 5

...ราหุลกุมารมปิ มาตรา เปลิต์ กุมารารณภูสิต์ อนโตชเล ทิสสมาน วิกลิตกนภทุมสส ปฏิพิมพ์ วีย อตตานมนุคจจนต์ “สุขา เต สมณจฉายาติ ปิย- วจนมอุคิรินต์ “ทายชชเม สมณ เทหิติ พยาทรนตมาราม เนตวา นิรุตตรั ฌมร- ตนทายชช ทตวา อริยคนปริวุโต กปีลปุโรโต นิภขมิตวา ปฏูตรกิริณมาลี อสูมาลี วีย วิโรจมาโน ตตถ ตตถ ปรีปาจิตจิตตชนตโว วิโพเนโต ราชคหมปุณร อากนตวา มธู- รมธูกรวิรุตคิตคิยมานสกุสมปลลวการภริตนาถาวนิตาวลมพิตตรูปตีวเรหิ สมุ- โสภิตสีตวเน วิหริตฯ (MBV.43-44)

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์ยืมรูปคำภาษาสันสกฤตมาใช้ในมหาโพธิวงสะ ซึ่งคำว่า “ปุณร” ไม่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลี PTSD แต่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษ ของ Monier-Williams ซึ่งได้ให้ความหมายไว้ว่า “again and again, repeated” (Sed.633)

5.3.7.2 การยืมรูปคำแจกวิภัตติ

การยืมรูปคำแจกวิภัตติกล่าวคือ การยืมคำภาษาสันสกฤตที่แจกวิภัตติตามกฎไวยากรณ์ของภาษาสันสกฤตมาใช้ในภาษาบาลี แม้ว่าการยืมรูปคำแจกวิภัตติในภาษาสันสกฤตจะอธิบายได้ด้วยสูตรไวยากรณ์ภาษาบาลีของคัมภีร์กัจจายนวยากรณ์ก็ตาม แต่ผู้วิจัยพบว่าคำเหล่านี้ไม่ปรากฏการใช้ทั่วไปในวรรณกรรมบาลี ฉะนั้นผู้วิจัยจึงกำหนดว่าคำเหล่านี้ควรที่จะได้รับอิทธิพลมาจากไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตมากกว่าสูตรในไวยากรณ์ภาษาบาลี มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตารางที่ 36 การยืมรูปคำแจกวิภัตติ

ลำดับ	ภาษาสันสกฤต	มหาโพธิวงสะ	คำแปล
1	ศคิน	สลินี ³⁰¹	ดวงจันทร์

³⁰¹ คำว่า “สลินี” อี การรันตีในปูลลิ่งค์สามารถอธิบายได้ด้วยสูตรในกัจจายนวยากรณ์สูตรที่ 226 (154) ว่า สมี นิ. เอา สมี วิภัตติ เป็น นิ ได้บ้าง (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2538: 138)

2	วิลาส	วิลาสินี	ความงดงาม,หญิง
---	-------	----------	----------------

ตัวอย่างข้อที่ 1

...อรุณตรามธาริณิรสิมาลินิกมลีนีกามูเก อตถมุขยาเต จรमानสิทุชวินิ-
 ตานุปุรรวานุสาริณิ มนุทมนทมนุทากินีหเส ว สมุคคจฉติ **สลินี** คนคตลมลปณณ-
 สาลมลปวิสิตวา นิททารชนีกรกิริณณ มุกุสิตเนตตปงโกไซ สรীরทรถ์ วิโนเทตวา...
 (MBV.3-4)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่ามหาโพธิวงสะยัมรูปคำแจกวิภัตติจากภาษาสันสกฤตมาใช้ใน
 ภาษาบาลี โดยรูปคำแจกวิภัตติภาษาสันสกฤตในมหาโพธิวงสะยัมคือ คำว่า “สลินี” แปลว่า “ดวง
 จันทร์” ซึ่งคำนี้ในภาษาสันสกฤตคือคำว่า “ศคินี” (Sed.1060) เป็นปุงลิงค์ (เพศชาย) เมื่อแจกเป็น
 สัตตมีวิภัตติ (วิภัตติที่ 7) เอกวจนะ จะมีรูปวิภัตติเป็น “ศคินี” ส่วนคำนี้ในภาษาบาลีคือคำว่า “สลี”
 เป็นปุงลิงค์ (เพศชาย) เมื่อแจกเป็นสัตตมีวิภัตติ (วิภัตติที่ 7) เอกวจนะ จะต้องมียุวิภัตติเป็น “สลีสมี,
 สลีสมีหิ”

ตัวอย่างข้อที่ 2

...ตโต สคพุภาย ยุวราชกริยาย สามิโน วินาส์ สุตวา ภิตาย ปาจีนทวาราร-
 วิทุเร จณทาลคามมปวิฐฐาย คามทวาเร นิโครธตรูมูเล วิชาโต ตตถาอิวัตถาย เทว-
 ตาย ปรีปาลีโต นิโครธกุมารโ สตตวสสิโก วสมาโน มหารูณตเถเรน ปพพิโต ชุรค-
 เคเวว อรหตตมปตวา สสารปรียนเต ฐีโต เอกทิวสมปาจีนทิวาสินี อุทยาจลสิริสิ
 รตตูปปลเสชเร วีย อชฒทิวสกรเ วิโรจมานเ อุปชฌายมภิวาเทตวา ทกขินทวารเรน
 นครมลปวิสิตวา มาตริ์ สุมนราชินี ทฏฐุมปาจีนทวารารภิมุขั คจฉนโต ราชงคณั สมปา-
 ปุณิฯ (MBV.100-101)

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นว่ามหาโพธิวงสะยัมรูปคำแจกวิภัตติจากภาษาสันสกฤตมาใช้
 ในภาษาบาลี โดยรูปคำแจกวิภัตติภาษาสันสกฤตในมหาโพธิวงสะยัมคือ คำว่า “วิลาสินี” แปลว่า “ความ
 งาม, หญิง” ซึ่งคำนี้ในภาษาสันสกฤตคือคำว่า “วิลาส” (Sed.985) เป็นปุงลิงค์ (เพศชาย) เมื่อแจก
 เป็นสัตตมีวิภัตติ (วิภัตติที่ 7) เอกวจนะ จะมีรูปวิภัตติเป็น “วิลาสินี” ส่วนคำนี้ในภาษาบาลีคือคำว่า

“วิลาส” เป็นปุงลิงค์ เมื่อแจกเป็นสัทตมวีรัตติ (วีรัตติที่ 7) เอกวจนะ จะต้องมีรูปวิรัตติเป็น “วิลาสสมิ วิลาสมติ”

5.3.7.3 การยืมคำด้วยการกลมกลืนเสียง

การกลมกลืนเสียง (Assimilation) กล่าวคือ การที่พยัญชนะที่มีที่เกิดต่างกันกลายมาเป็นเสียงที่มีที่เกิดแห่งเดียวกัน และเป็นไปตามระเบียบของพยัญชนะซ้อน การกลมกลืนเสียงจึงขึ้นอยู่กับเสียงที่แข็งแกร่งกว่ากลืนเสียงที่อ่อนกว่า ถ้ามีเสียงแข็งด้วยกันย่อมมีเสียงใดที่มีลักษณะแข็งแกร่งกว่ากลมกลืนอีกเสียงหนึ่งได้ (บรรจบ พันธเมธา, 2523: 78-79)

จากการศึกษาพบว่าการยืมคำด้วยการกลมกลืนเสียงในมหาโพธิวงสะเป็นการกลมกลืนเสียงด้วยพยัญชนะหน้ากลืนเสียงพยัญชนะหลัง (Regressive Assimilation) มีจำนวน 1 คำ ดังตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตารางที่ 37 การยืมคำด้วยการกลมกลืนเสียงพยัญชนะหน้ากลืนเสียงพยัญชนะหลัง

ลำดับ	ภาษาสันสกฤต	มหาโพธิวงสะ	คำแปล
1	ลาวณฺย	ลาวณฺณ	สวยงาม

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าพยัญชนะหน้า คือ พยัญชนะนาสิก (ง ญ ณ น ม) ในคำว่า “ลาวณฺย” (Sed.900) เป็นพยัญชนะที่มีเสียงแข็งกว่าพยัญชนะหลัง คือ พยัญชนะอรรธสระ (ล ว ย ร) ฉะนั้น เสียงพยัญชนะหลัง (ย) จึงถูกกลืนด้วยเสียงพยัญชนะหน้า (ณ) จึงกลายเป็นคำว่า “ลาวณฺณ” ในมหาโพธิวงสะ และไม่ปรากฏคำนี้ในพจนานุกรม PTSD ดังตัวอย่างคำศัพท์ในมหาโพธิวงสะ มีดังนี้

ตัวอย่างข้อที่ 1

ตทา सा तेवि गुणविद्या अलङ्कृतता अग्नितिलिमनोसिलाजुद्धवन्देन
 ओङ्कलान्धनपुष्पापुष्पाहेन ओम्त्रसन्निपुत्रेण वासगान्धनपुर्यन्ती ओसुष्पिनपुष्पा-
 तोल्लतुष्पा वामग्रतलनिहितमुखमला निसिन्ना तसพลं तिसवा सर्गसमुद्ग्राय अनिलप्लि-
 लुलितकण्ठजलता विय रतनाजलसस चिनरसस पाथमुले निपतिता पण्यपुष्पासुष्प-
 खलविसालनयनगुष्मेहि ओसुष्मरुष्पिनपुष्पि विससखेन्ती गिद्धनिलगुष्मित्तमिल्लिमेषुष्पाहि-
 मुष्पुष्पुष्पिरामरानुरावा सुरत्तोम्मलग्रत्तल्लवन तसस गिरिग्रปूरवासु जामिग्रविष्पु-

วิสรชงฆาสุ คเหตวา โสกลสินทานิลเวควิลิตา พหุปปการํ ปรีเทวิตวา ทสสน-
สวณสมพสเสน อสสาสมปฏิลกิตวา จกิตทริณี วีย ตํ นิรนตรโมโลเกนตี เอกมน-
ตมภูฐาสีฯ (MBV.42)

5.3.7.4 การยืมคำด้วยการกลายเสียงสระ

การกลายเสียงสระ (Lengthening) กล่าวคือ การยืดสระเสียงสั้นให้กลายเป็นสระเสียงยาว ได้แก่ [i] > [i:] [a] > [a:] และ [u] > [u:] (สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม, 2564: 202) ซึ่งการยืดสระเสียงสั้นให้กลายเป็นสระเสียงยาว เป็นกระบวนการผ่อนคลายเสียง (relaxation of articulatory effort) โดยเฉพาะสระเสียงสั้นท้ายพยางค์หรือท้ายคำเพื่อไม่ให้เสียงลงน้ำหนักและไม่ให้เป็นคำตาย การยืดเสียงสระจะช่วยให้การออกเสียงง่ายและสะดวกขึ้น (บรรจบ พันธุมะธา, 2523: 116 อ้างถึงในสาโรจน์ บัวพันธุ์งาม, 2560: 153)

จากการศึกษาพบว่ามหาโพธิ์วังสะมีการยืมคำด้วยวิธีการกลายเสียงสระจำนวน 1 คำ มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตารางที่ 38 การยืมคำด้วยการกลายเสียงสระ

ลำดับ	ภาษาสันสกฤต	มหาโพธิ์วังสะ	คำแปล
1	สวิตร	สวิตาร	พระอาทิตย์

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่ามหาโพธิ์วังสะได้ยืมคำภาษาสันสกฤตมาใช้ในภาษาบาลีด้วยวิธีการกลายเสียงสระ กล่าวคือ การยืดสระเสียงสั้นให้กลายเป็นสระเสียงยาว [a] > [a:] ในคำว่า สวิตร (ส.) [savitaṛa] > สวิตาร (บ.) [savita:ra] โดยข้อดีของการกลายเสียงสระในภาษาสันสกฤต ทำให้ออกเสียงได้ง่ายขึ้นในภาษาบาลีนั่นเอง และคำดังกล่าวไม่ปรากฏในพจนานุกรม PTSD ดังตัวอย่างคำศัพท์ในมหาโพธิ์วังสะ มีดังนี้

ตัวอย่างข้อที่ 1

...ติภูวนทหนํ นิพพานามตรเสน นิพพาเปตุกาโม อจจนนสวณํ ฉนณมามน-
เตตวา “รณมตถกํ กณฐกํ นาม ตฺรุงควรมาหฺรธาติ เปเสตวา สุตฺวโร ฏฺฐุกาโม
อาพทฺชวลฺลกุสุมทามกสฺตมฺปชฺชลิตมฺจลปฺปทีปมพิมฺพาย สิริคพฺภมฺปวิสิตฺวา
อปฺริจจตฺตคพฺภราคํ ภูมารมฺหฺยปฺริปาฏฺฐมณฺทลมิว สวิตารมาปฺโร สณฺณาโลหิตพิมฺพ-

มิว ราชินีกรมบุพผลุมิว รตนารวิณฑราสิมปวาฬกิสลยทเลหิ วีย พาลาตปจเฉเทหิ วีย
 ปทุมราครสมิหิ วีย วิรจิตาวยวิ สุรวนิตากรปริภตมิวามรฎุมารกมุตตตกนกสนนิ-
 ภาย เทหบุปภาย ปุรยนตมิว วาสภวนัน วสิกรณมนตมิ วีย จิตตสส อากทุฒนอญชนัน
 วีย เนตตสส สิริสยนคตมตตชมิ วิคตนิเมสนิจจลปชุเมน อานนทชลปฏุลปุริตตารเกน
 จกชุนา ปิวมาโน วีย โอลเเกตวาปี...(MBV.25)

จากการศึกษาลักษณะภาษาบาลีในมหาโพธิ์วังสะตลอดทั้งเรื่อง ผู้วิจัยสามารถสรุปลักษณะ
 ภาษาบาลีที่นับได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ของผู้ประพันธ์โดยเฉพาะได้ดังนี้คือ (1) สนิธิ (2) สมาส (3) การ
 สร้างประโยค (4) การใช้ประโยคลักษณะ (5) การใช้วิภัตินาม “ภิ” ท้ายนามศัพท์ (6) การใช้พระ
 สมัญญานามแทนพระพุทธเจ้า (7) การสร้างคำใหม่ และ (8) คำยืมในภาษาสันสกฤต

ข้อมูลทีกล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้นได้แสดงให้เห็นว่ามหาโพธิ์วังสะเป็นวรรณกรรมบาลีอีกเรื่อง
 หนึ่งที่มีความโดดเด่นในด้านสำนวนของภาษาบาลี โดยเฉพาะบทสมาสที่บรรจุความยาวของคำได้มาก
 ที่สุดถึง 18 คำ นับได้ว่าเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของท่านผู้รจนานี้ทำให้วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้มีความโดดเด่น
 เก่งกว่าวรรณกรรมบาลีประเภทเดียวกัน เช่น จามเทวีวงศ์ (2533) นลาฐาตุงศ์ (2539) สังคีตยวงศ์
 (2547) และ ทันทธาตุนิทาน (2526) เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบอีกว่าการสรรคำใช้เพื่อการหลาก
 คำ โดยเฉพาะคำเรียกพระสมัญญานามแทนพระพุทธเจ้านั้นก็มีความโดดเด่นไม่แพ้กัน เพราะพบคำ
 พระสมัญญานามที่ใช้แทนพระพุทธเจ้ามากถึง 82 คำ ฉะนั้น มหาโพธิ์วังสะจึงเป็นวรรณกรรมบาลีอีก
 เรื่องหนึ่งที่สมควรแก่การได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมบาลีเพชรน้ำดีอีกเรื่องหนึ่งในพุทธศาสนา

5.4 อลังการที่ปรากฏในมหาโพธิ์วังสะ

คำว่า “อลังการ” แปลว่า การทำให้พอเหมาะพอดี หมายถึง การตกแต่งให้งดงาม หรือ
 อารมณ์ที่ใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง อลังการในที่นี้จึงหมายถึงการตกแต่งบทประพันธ์ให้งดงาม
 ได้แก่ การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้งให้เป็นประหนึ่งอารมณ์ของบทประพันธ์
 (กุสุมา รักษมณี, 2559: 47) ในอลังการศาสตร์จำแนกประเภทของอลังการออกเป็น 2 ประการ คือ
 สัททาลังการ (อลังการทางเสียง) และอรรถาลังการ (อลังการทางความหมาย) (สุโพ.มัญ.22)

ส่วนในมหาโพธิ์วังสะปรากฏทั้งสัททาลังการและอรรถาลังการ ในการศึกษาอลังการทั้งสอง
 ประเภทดังกล่าว ผู้วิจัยจะศึกษาทฤษฎีอลังการในตำราสุโพธิ์ลึงการ³⁰²เป็นหลักซึ่งเป็นตำราอลังการ

³⁰² สุโพธิ์ลึงการเป็นตำราอลังการศาสตร์ฝ่ายบาลี รจนานโดยท่านพระสังฆรักขิตมหาสามีแห่งอุทุมพรคิริ
 วิหาร และเป็นเจ้าคณะในเสลันทรายนมุนิกาย ในรัชกาลพระเจ้าปรักรมพาทูที่ 1 (พ.ศ. 1696-1729) โดย

ศาสตร์ฝ่ายบาลี พร้อมทั้งอธิบายความหมายและยกตัวอย่างประกอบ เฉพาะสัททาลังการที่ตำรา อลังการศาสตร์ฝ่ายบาลีอธิบายไว้ไม่ชัดเจนนัก ผู้วิจัยจะอาศัยทฤษฎีในตำราอลังการศาสตร์ฝ่าย สันสกฤตมาประกอบการศึกษา ได้แก่ อลังการศาสตร์ของวาคภฏะ และตำรากายประกาศของมัมภูะ ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.4.1 สัททาลังการ (อลังการทางเสียง)

สัททาลังการกล่าวคือ การตกแต่งเสียง หมายถึง การเล่นคำให้เกิดความไพเราะของ เสียงในบทประพันธ์ เช่น การเล่นเสียงพยัญชนะซ้ำๆ เสียงเดียวในคำประพันธ์ทั้งวรรค (กุสุมา รักษมณี, 2559: 47) ในสุโพธาลังการเปรียบเทียบความไพเราะของสัททาลังการไว้ว่า “เหมือนหญิงสาวผู้ ปราศจากโทษคือโรคเรื้อนในสรีระ มีคุณความงามตามธรรมชาติ แม้จะไม่ประดับตกแต่งก็น่าชื่นชม” (สุโพ.มัญ.26) ดังนั้น สัททาลังการจึงเป็นอลังการที่เน้นเสียงของคำในบทประพันธ์เพื่อให้ทำบท ประพันธ์เกิดความไพเราะในขณะสวด

จากการศึกษาสัททาลังการตามทฤษฎีที่ปรากฏในอลังการศาสตร์ทั้งฝ่ายบาลีทั้งฝ่ายสันสกฤต ผู้วิจัยพบว่าในมหาโพธิ์วังสะปรากฏสัททาลังการเพียง 2 ประเภท คือ (1) อนุปราสะ และ (2) ยมก ดัง จะอธิบายต่อไปนี้

5.4.1.1 อนุปราสะ

สุโพธาลังการมัญชริกกล่าวถึงสัททาลังการประเภทนี้ไว้ว่า การออกเสียงซ้ำ กันบ่อยๆ เรียกว่า อนุปราสะ³⁰³ (สุโพ.มัญ.255) ส่วนอลังการศาสตร์ของวาคภฏะอธิบายสัททาลังการ ประเภทนี้ไว้ว่า การใช้ซ้ำซึ่งอักษรอันมีเสียงคล้ายๆ กัน เรียกว่า อนุปราสะ รวมไปถึงการจำแนก อนุปราสะออกเป็น 2 ประเภท คือ เฉกานุปราสะ และลาฏานุปราสะ (อลง.4/17) และในตำรากาย ประกาศของมัมภูะได้กล่าวถึงอนุปราสะอีกประเภทหนึ่งเรียกว่าวฤตตยอนุปราสะ โดยอธิบายว่าเป็น การซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวกันหลายๆ ครั้ง หรือซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวในตำแหน่งต่างๆ (นิพัทธ์ แยมเดช, 2558: 221)

ประพันธ์เป็นคาถาตลอดทั้งเรื่องจำนวน 367คาถา เนื้อหาในสุโพธาลังการทั้งหมดนั้นแปลงมาจากคัมภีร์อลังการ สันสกฤตของรามศรมันและกายทรรคะของทัณติน (สุโพ.มัญ.12-13)

³⁰³ในอลังการศาสตร์ฝ่ายบาลีเรียกอลังการประเภทนี้ว่าอนุปราสะ ส่วนอลังการศาสตร์ฝ่ายสันสกฤต เรียกว่าอนุปราสะ

จากทฤษฎีอสังการที่กล่าวมาแล้วนั้น พบว่ามหาโพธิวงสะประกอบไปด้วยอนุปราสะ 3 ประเภท ได้แก่ เณกานุปราสะ ลาฎานุปราสะ และวฤตตยอนุปราสะ ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.4.1.1.1 เณกานุปราสะ

เณกานุปราสะกล่าวคือ อนุปราสะอันนักปราชญ์นิยมใช้ (อลง. 4/17) เป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะที่มากกว่า 1 เสียง โดยส่วนมากจะเป็นพยัญชนะสองหน่วยเสียงหรือพยัญชนะควบกล้ำ และกลุ่มพยัญชนะที่ซ้ำกันนี้จะมีสระแตกต่างกัน (นิพัทธ์ แยมเดช, 2558: 222) ทั้งนี้ พยัญชนะที่ซ้ำกันนั้นไม่ควรห่างกันเกินหนึ่งบาท (นาวัน โบษกรณัฐ, 2560: 111) ดังปรากฏตัวอย่างเณกานุปราสะในอสังการศาสตร์ของวาคภฏะว่า

อลงกลกตฤตคาร กรปรสรเหลยา/
จนทร จณตติณิรมาลยมติ น สปรตมรหลิ//

(อลง.4/18)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นอนุปราสะประเภทเณกานุปราสะกล่าวคือ การกล่าวซ้ำเสียงพยัญชนะควบกล้ำในคำว่า “งก” จำนวนหนึ่งครั้ง

ส่วนในมหาโพธิวงสะผู้วิจัยพบอนุปราสะประเภทเณกานุปราสะในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองและร้อยแก้ว มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 เณกานุปราสะในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีดังนี้

อติ เขตวเน มุณิราชสุโต

ผลสมภาวโพธิวร วรธี

สุนิธาย วิธาย มหम्मหิตโต

มุณินา กตโลกหิตโตติ ฤโตติฯ (MBV.82)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นเณกานุปราสะกล่าวคือ (1) ซ้ำคู่เสียง ว กับ ร ในคำว่า **วร วรธี** (2) ซ้ำคู่เสียง ฐ กับ ษ ในคำว่า **สุนิธาย วิธาย** และ (3) ซ้ำคู่เสียง ม กับ ห ในคำว่า **มหम्मหิตโต**

ตัวอย่างที่ 2 เฉกานุปราสะในคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว ดังนี้

...เอเตสมมาสมกมปี เนวาทาย คมีสูติ ส่วคมุปยาโต “มยา ปนมี ธนสารี
 คเหตุวา คนตฺถุ ยุตตฺนติ นคเร เภริณจฺราเปตฺวา ตฺริยนาทคนฺธเนน อุปคตํ นรภมรคณิ
 รตนมกรนทปฺปวาเหน สดตฺทาหํ สนตฺปเปตฺวา ทานตฺตฺหินนิปาเตนาปิ อกตฺปริกฺขยํ รต
 นกมลสณฺหํ ทิสฺวา สพฺพสฺส สชนฺปริชนสฺส รุทฺโต ทนฺนปริคฺตา วีย กุณฺขโร วนคฺหนา
 เคหา นิกฺขมิตฺวา เกตฺกาโสภิตฺลจฺมปกาทิเนกวิกจฺกฺสุมนิกรปริมลตฺรฺสณฺทมนฺทิตฺม
 มิคฺตฺรจฺกนาควยคฺฆาทือปริมิตฺจตฺตฺปทกทมพกานฺจฺริตํ กุรรจฺโกกรมยฺูรภิงฺการาทิสฺกฺน
 ตานนตฺกุชิตํ เทวทานวสิทฺทวิชาธราทินานาภุตสฺตตฺนเสวิตมมรคตฺรชตฺกนภลิกาทิ
 วิวิธสิขริสฺตสมฺมุชลํ เนกนากนายนิกายกามินีกฺจกฺลสฺสฬิตฺวณสรสฺสสฺสอุปฺโสภิตํ หิม
 ธรณิธราภรณภฺตํ สิริสีกฺราสารนิชฺมรสฺตสฺสสรณฺณิยมนเนกวิธรตนากโร สุรภินฺนร
 นาครจฺกมณฺทลํ หิมวณตฺมชฺโฒคเหตุวา กปฺปปาทปฺปลลวปาฏฺลปาทโล กมลโกมล
 โร มโนสิลาปจฺกปิงคเลน สรียราวณณฺน ลิมเปนฺโต วีย วนคฺหนํ วิกจฺนยณฺสุชาเลน
 กุมฺพทฺวलयกมลสรสฺสสณฺหาทิตํ สรทสมยฺโสภํ ทสฺเสนฺโต วีย วนภฺภูมึ นิวาสภฺภูมึโมโล
 เกนฺโต วนคฺชมทชฺลเสกสฺวทตฺตวิกสิตฺตปฺปฝสุรภิปาทปมสฺสมปทํ ทิสฺวา ปวาฬวณฺณจ
 ฉนฺนํ รชตฺชชฺติเสตภิตฺติมิทฺนทนิลมนิกิรณวิริจิตฺมิว รณภฺภูมึ สฺพสฺสสิตฺวาตปานทวารํ โภ
 สียทตฺตฺยํ วนณฺสาลินิม ปณฺณสาลมฺปวิสิตฺวา...(MBV.2-3)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นเฉกานุปราสะกล่าวคือ (1) ซ้ำคู่เสียง ค และ ท ในคำว่า วนคหนา
 เคหา (2) ซ้ำคู่เสียงพยัญชนะสังโยค ณท ในคำว่า ตฺรฺสณฺทมนฺทิต (3) ซ้ำคู่เสียง ก และ ร ในคำว่า
 กุรรจฺโกร (4) ซ้ำคู่เสียง น และ ก ในคำว่า เนกนาก (5) ซ้ำคู่เสียง ย และ ก ในคำว่า นายนิกาย (6)
 ซ้ำคู่เสียง ฐ และ ร ในคำว่า หิมธรณิธรา (7) ซ้ำคู่เสียง ส และ ร ในคำว่า สิริสีกฺราสาร (8) ซ้ำคู่เสียง
 พยัญชนะสังโยค ปป ในคำว่า กปฺปปาทปฺปลลว (9) ซ้ำคู่เสียง ม และ ล ในคำว่า กมลโกมล (10) ซ้ำ
 คู่เสียงพยัญชนะสังโยค จก กับ จค ในคำว่า ปจฺกปิงคเลน (11) ซ้ำคู่เสียง ช และ ต ในคำว่า รชตฺชชฺติ

5.4.1.1.2 ลาภานุปราสา

ลาภานุปราสา กล่าวคือ อนุปราสาที่ชาวลาภานิยมใช้ (อลง.4/17) อธิบายว่าเป็นการกล่าวซ้ำทั้งคำ ซ้ำเพียงบางส่วนของคำ หรือซ้ำกลุ่มคำหลายครั้ง (นิพัทธ์ แยมเดช, 2558: 226) และที่สำคัญลาภานุปราสาแตกต่างจากยมกที่ซ้ำคำที่มีความหมายเหมือนกัน (นาวิน โภษกรณัฐ, 2560: 91) ดังปรากฏตัวอย่างลาภานุปราสาในสมันตภูฏวินณนาว่า

นानาเวสธรา ยสฺมี

นानาภูสนภูสิตา

นानาสมปตติสยุตตา

นानาวิชาสุ ปารคา//

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นอนุปราสาประเภทลาภานุปราสา คือ การกล่าวซ้ำเสียงพยัญชนะเหมือนกันเพียงคำๆ เดียว กล่าวคือ คำว่า นานา ในตอนต้นทุกบาท (พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2563: 136)

ส่วนในมหาโพธิวังสะผู้วิจัยพบอนุปราสาประเภทลาภานุปราสาในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 ลาภานุปราสาในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีดังนี้

เถราปี เต มติปทีปทนุทธารา

โลกนุทธารหนนาปี มหาปทีปา

นิพพาปีตา มรณโฆรมหานิเลน

เตนาปี ชีวิตมทมมตีมา ชเหยยาตีฯ (MBV.95)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นอนุปราสาประเภทลาภานุปราสา คือ การกล่าวซ้ำเสียงพยัญชนะในคำว่า อนุทธาร อย่างละครั้ง และการซ้ำเสียงพยัญชนะในคำว่า ปทีป อย่างละครั้ง

ตัวอย่างที่ 2 ลาภานุประสาธในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีดังนี้

มหาทศสาปิ ชินสส กชฺฒนํ

วิหาย ปตตมอมตํ สุขมปิ เต

กรีสฺส โลกสฺส หิตํ ตทํ ตทํ

ภเวยย โภ โลกทิตเต ปมาทวาติฯ (MBV.115)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นอนุประสาธประเภท ลาภานุประสาธ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะในคำว่า **ตทํ** อย่างละครึ่ง และการซ้ำเสียงพยัญชนะในคำว่า **หิต** อย่างละครึ่ง

5.4.1.1.3 วฤตตยานุประสาธ

วฤตตยานุประสาธกล่าวคือ การซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวกัน โดยกล่าวซ้ำเสียงพยัญชนะหลายๆ ครั้งติดต่อกันไป (นิพัทธ์ แยมเดช, 2558: 230) ดังปรากฏ ตัวอย่างวฤตตยานุประสาธในชินาลังการว่า

อิตติ คหิตํ มหนตโปธิสมการสารํ คณนปฐมตีตํ ปารมี ปูริตตตํ

กรชนยสิราทํ ทินนทานาติทานํ พรหิตนिरตตตํ โปธิสตุตํ นมามิ

ตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นอนุประสาธประเภท วฤตตยานุประสาธ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะในบาทที่ 1 ซ้ำอักษร /ต/ 3 ครั้ง /ส/ 2 ครั้ง /ร/ 2 ครั้ง ในบาทที่ 2 ซ้ำอักษร /ต/ 4 ครั้ง /ป/ 3 ครั้ง /ร/ 2 ครั้ง ในบาทที่ 3 ซ้ำอักษร /น/ 4 ครั้ง /ท/ 4 ครั้ง /ร/ 2 ครั้ง และในบาทที่ 4 ซ้ำอักษร /ต/ 4 ครั้ง /น/ 2 ครั้ง /ม/ 2 ครั้ง /ร/ 2 ครั้ง (วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์, 2522: 35)

ส่วนในมหาโพธิ์วังสะผู้วิจัยพบอนุปราชะประเภทวฤตตยานุปราชะในคำประพันธ์ประเภท ร้อยกรองและร้อยแก้ว มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 วฤตตยานุปราชะในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีดังนี้

ลงกาปสาทนคฺเณน วียากโต โส

ลงกาหิตาย มุณินา สยิตน อนเต

ลงกาย สตฺถุสทิสฺโส หิตเหตุ ตสฺสา

ลงการุหิ มหิโตภินิสฺสึหิ ตตถาติฯ (MBV.117)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นอนุปราชะประเภท วฤตตยานุปราชะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /งก/ จำนวน 4 ครั้ง ในตอนต้นของทุกบาท

ตัวอย่างที่ 2 วฤตตยานุปราชะในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีดังนี้

เทวมนุสฺสคณา คณินนฺตํ

ตถจ คณํ คุณวิตถตทิตฺตี

ยาตมฺเปจจ จ มานยมาณา

ปฺลญฺจยํ วิปฺลมกรีสฺสูติฯ (MBV.139)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นอนุปราชะประเภท วฤตตยานุปราชะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ค/ จำนวน 4 ครั้ง เสียง /ณ/ จำนวน 4 ครั้ง เสียง /ต/ จำนวน 7 ครั้ง และเสียง /จ/ จำนวน 4 ครั้ง

5.4.1.2. ยมก

ยมก หมายถึง บทซ้ำที่มีความหมายต่างกัน อาจซ้ำกันที่ต้นบาท กลางบาท หรือปลายบาทก็ได้ (สุโ.มัญ.42) และยมกเป็นการซ้ำเสียงเป็นคู่ๆ ของกลุ่มพยัญชนะ ส่วนที่ซ้ำจะมีความหมายแตกต่างไปจากเดิม (วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 69) มีตัวอย่างดังนี้

กุสลากุสลา สพเพ

ปพลาปพลาภา

โน ยาดา ยาว'โหสิตต์

สุขทุกขปพทา สิญ

(สุโ.มัญ.45)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ กลุ่มพยัญชนะที่เป็นยมก คือ คำว่า **กุสลากุสลา** และคำว่า **ปพลาปพลา** ในสองคำนี้แยกออกเป็นดังนี้ คือ กุสลากุสลา = กุสลา (กุศล) + อกุสลา (อกุศล) และ ปพลาปพลา = ปพลา (มีกำลังมาก) + อปพลา (มีกำลังน้อย)

ส่วนในมหาโพธิวงสะผู้วิจัยพบยมกในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองและร้อยแก้ว มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 ยมกในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีดังนี้

เอตดาวตา ทสทสส สปาปภิกขุ

นิทรูย รุตทสวดตุมลา อกัส

ยนเต สุนิมมลยเสน ยเสน สทธี

สงคีติมูขมิตมลา อปี ทสสิตา สาขา (MBV.98)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ ยมก คือ คำว่า **ยเสน** ในคำว่า “**สุนิมมลยเสน ยเสน**” เป็นยมกที่ซ้ำพยางค์ บางส่วนของคำ กล่าวคือ คำว่า ยเสน ในคำว่า “**สุนิมมลยเสน**” แปลว่า “ผู้มีชื่อเสียงสะอาดหมดจด” ส่วนคำว่า “**ยเสน**” ในคำว่า “**ยเสน**” แปลว่า พระยสะ (พระยสกาภักตบุตร) เป็นชื่อเฉพาะ

ตัวอย่างที่ 2 ยมกในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีดังนี้

อิตี วิปุลทโย โย โลกนิตถรณตถม

ปวิสิย ภวทศคมปารมี ปุริยิตวา

หตสกลกิเลโส ปตตสพพณฺณภาโว

ปรหิตนโรโตยฺ ตสฺส พุทฺธสฺส โโพธิฯ (MBV.34)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ ยมก คือ คำว่า โย ในคำว่า “วิปุลทโย โย” เป็นยมกที่ซ้ำพยางค์บางส่วน
ของคำ กล่าวคือ คำว่า โย ในคำว่า “วิปุลทโย” แปลว่า “ผู้อำนวยการผลอันไพบุลย์” ส่วนคำว่า โย ในคำ
ว่า โย แปลว่า ไต เป็นคำวิเสสนะ³⁰⁴

ตัวอย่างที่ 3 ยมกในคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว มีดังนี้

...กสฺส สมพนฺธิเนติ โย ทยาสิตลมานโส ปญฺญาวา โส เอโก มหาปุริโส อโตะ-
ตีตานํ กบฺปสฺตสทสฺสาธิกานํ จตฺตุนมสงฺเขยยานมมตถเก โลภียโลกุตฺตรสมฺปทาการ-
พุทฺธปจฺเจกพุทฺธอคฺคสาวกมหาสาวกจกกวตฺตตินราสภารวรมหุทึเป อมรคณส-
ทิสชนากิณฺณตาย อมรวตฺติ ลทฺธาภิธานาย อมรวตฺติยา ราชธานียา สกฺลโลกปุชฺชิตะ
กมลสณฺสูนุกุเล ปรมสฺสุขุมเมโธ สุมะโธ นาม สุกุมารโ กุมารโ หุตวา...(MBV.1)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ ยมก คือ คำว่า เมโธ ในคำว่า “ปรมสุขุมเมโธ สุมะโธ” เป็นยมกที่ซ้ำพยางค์
บางส่วนของคำ กล่าวคือ คำว่า “เมธ” ในคำว่า “ปรมสุขุมเมโธ” แปลว่า “มีปัญญา” ส่วนคำว่า
“เมธ” ในคำว่า “สุมะโธ” เป็นคำอสาธารณนาม หรือชื่อเฉพาะ และอีกคำหนึ่ง คำว่า กุมารโ ในคำว่า
สุกุมารโ กุมารโ คำว่า กุมาร ในคำว่า “สุกุมารโ” แปลว่า ผู้มีความอ่อนโยน ส่วนคำว่า กุมาร ในคำว่า
“กุมาร” แปลว่า เด็ก

³⁰⁴คานานี้ นอกจากจะเป็นยมกแล้ว ยังเป็นฉกานุปราสที่ซ้ำพยัญชนะคู่เสียงกล่าวคือ คู่เสียง ป และ ร ใน
คำว่า ปารมี ปุริยิตวา และคู่เสียง ก และ ล ในคำว่า กลกิเลโส

ตัวอย่างที่ 4 ยมกในคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว มีดังนี้

ตทา โมहनธการากิฑูโร ธมมทีปงกโร ทีปงกโร นาม สกกลโลกสงกโร
อนุตตโร สมมาสมพุทโธ ปุพพภาเคเยว อนุปกปโปกกุสิตสทสเสสุ ปารมีโย ปุเรต-
วา รรมวตั้นนเร สุเทวราชกุเล สุเมธาเทวียา กุจฉิมปฏิสนธิ คเหตุวา ขนราชิต
ปุลณจนโท วีย มาตูกุจฉิต นิกขมิตวา สีหนาท นทิตวา...(MBV.4)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ ยมก คือ คำว่า **ทีปงกโร** ในคำว่า “**ธมมทีปงกโร ทีปงกโร**” เป็นยมกที่ซ้ำ
พยางค์บางส่วนของคำ กล่าวคือ คำว่า “**ทีปงกโร**” ในคำว่า “**ธมมทีปงกโร**” แปลว่า “ผู้กระทำเกาะ
คือธรรม” ส่วนคำว่า “**ทีปงกโร**” ในคำว่า “**ทีปงกโร**” เป็นคำสาธารณนามกล่าวคือพระนามของ
พระพุทธเจ้าที่ปังกร

จากการศึกษาสัททาลังการในมหาโพธิวิงสะ ผลการศึกษาพบว่ามีดังนี้คือ สัททาลังการ
(อสังการทางเสียง) มี 2 ชนิด ได้แก่ อนุปราสะและยมก เฉพาะอนุปราสะสามารถจำแนกได้อีก 3
ชนิด คือ เณกานุปราสะ ลาฎานุปราสะ และวฤตตยอนุปราสะ

5.4.2 อรรถาลังการ (อสังการทางความหมาย)

อรรถาลังการ (อสังการทางความหมาย) หมายถึง การใช้โวหารเปรียบเทียบ หรือ
โวหารแฝงความหมายเพื่อให้มีการตีความได้ลึกซึ้งต่างๆ กัน (กุสุมา รัชชมนี, 2534: 26) อีกทั้งใน
สุโพธาลังการได้เปรียบเทียบประพันธ์ที่ประกอบไปด้วยอรรถาลังการไว้ว่า “เหมือนสาวงามผู้มี
คุณสมบัติกุลสตรีมีทรัพย์สินและถนิมพิมพาภรณ์” (สุโพ.มัญ. 341) ฉะนั้นบทประพันธ์ที่ประกอบไป
ด้วยอรรถาลังการจึงอุดมไปด้วยความงามทางความหมาย

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่ามหาโพธิวิงสะประกอบไปด้วยอรรถาลังการประเภทต่างๆ ฉะนั้น
ในการศึกษาอรรถาลังการ ผู้วิจัยจะใช้ทฤษฎีอรรถาลังการจากสุโพธาลังการเป็นหลักซึ่งเป็นตำราอรรถาลังการ
ศาสตร์ฝ่ายบาลีโดยเฉพาะ และผู้วิจัยจะกล่าวเฉพาะอรรถาลังการที่ปรากฏในมหาโพธิวิงสะจาก
อสังการทั้งหมดในสุโพธาลังการ 36 ประเภท พร้อมทั้งอธิบายและยกตัวอย่างประกอบแต่พอสังเขป

อรรถาลังการปรากฏในมหาโพธิวิงสะทั้งหมด 12 ประเภท ได้แก่ (1) อติสยวุตติ (2) อุปมา (3)
รูปกะ (4) อาวุตติ (5) อักเขปะ (6) อรรถันตรนยาสะ (7) ปริกัปปนา (8) สมာหิตะ (9) ปริยายวุตติ (10)
มหันตัตตะ (11) สภาวุตติ และ (12) อาสี ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

5.4.2.1 อติสยวตติ คือ คำแสดงถึงคุณอันพิเศษล้ำเลิศ (สุโ.มัญ.357) ดังตัวอย่างในสุโธธาอ้างการว่า “ข้าแต่พระชินสีห์ หมู่ชนดื่มพระรัศมีแห่งพระวรกายของพระองค์ด้วยพนมมือนัยน์ตา แม้พระองค์ทรงขจัดตัณหาแล้วไฉนมีอาจหักห้ามความกระหายของพวกเขา” (สุโ.มัญ.361) จากตัวอย่างกวีสื่อให้เห็นว่าพระรัศมีของพระพุทธองค์นั้นเป็นสภาพอันยอดเยี่ยมเป็นที่น่าปรารถนาของหมู่ชนซึ่งมีอาจหักห้ามความปรารถนาที่จะเชยชมพระรัศมีได้ จะเห็นได้ว่าพระรัศมีแห่งพระวรกายของพระพุทธเจ้าเป็นอสังการประเภทอติสยวตติกล่าวคือ คุณอันพิเศษล้ำเลิศเหนือวิสัยในโลก มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า “ข้าแต่ผู้ทรงไว้ซึ่งแผ่นดิน (พระโพธิสัตว์) ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้กล้าหาญ (และ) ผู้มีปัญญาอันประเสริฐ พระธรรณี (แผ่นดิน) มีโชคยิ่งหนอ ได้สัมผัสฝ่าพระบาทอันงดงามคือจักรอันประเสริฐ ของพระองค์ฯ (MBV.16)

จากตัวอย่าง เป็นอรรถาสังการประเภทอติสยวตติกล่าวคือ ผู้ประพันธ์ได้กล่าวยกย่องพระบาทของพระโพธิสัตว์ด้วยคุณวิเศษเหนือโลกกว่าเจ้าชายสิทธัตถกุมารทรงมีรูปจักรปรากฏใต้ฝ่าพระบาท

5.4.2.2 อุปมา คือ ความเป็นสภาพเสมอกันระหว่างอุปมานะ (ตัวเปรียบเทียบ) กับอุปไมย (สิ่งที่รับเปรียบเทียบ) มี 3 ประเภท คือ สัททคัมมา (รู้ด้วยศัพท์) อตถคัมมา (รู้ด้วยอรรถ) และ วากยัตถวิสยา (มีความของพากย์เป็นวิสัย) (สุโ.มัญ.364) โดยใช้คำว่า อิว แปลว่า เหมือน, ประหนึ่ง, ประดุจ เป็นต้น ในการเปรียบเทียบ (ชวโรดมน์ วิลัยเมธี, 2549: 22) ดังตัวอย่างในสุโธธาอ้างการว่า “พระพักตร์ของพระองค์เพียงดังดอกบัว มีกลิ่นหอม เพียบพร้อมด้วยความงาม และประชันกับดวงจันทร์” (สุโ.มัญ.389) จากตัวอย่างสิ่งที่เป็นตัวเปรียบเทียบ (อุปมานะ) กล่าวคือ ดอกบัว และมีลักษณะเด่นในสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบ (อุปไมย) กล่าวคือ พระพักตร์ของพระองค์ มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

เมื่อนั้น (เจ้าชายสิทธัตถะ) ผู้เหมือนราชหงส์ ในสรวบคือตระกูลศากยะ ทรงเผยป่าประหนึ่งดวงอาทิตย์ทอแสงอ่อนๆ (และ) ประหนึ่งไฟฟ้า ด้วยแสงสว่าง

จากพระวรกายที่แผ่กระจายออกไป ทรงมีละอองสีเทาจากเก้าวลัยและดอกไม้หลายชนิด ทรงเกษมสำราญประทับแรมในป่า พร้อมกับเหล่านางนักร้องเป็นต้น **เหมือนหัวหน้านักร้อง** (พระอินทร์) ผู้อยู่กลางสวนนันทวันพร้อมกับเทพบริษัท... (MBV.22)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาธิบายการประเภทยุพมา กล่าวคือ ผู้ประพันธ์กล่าวยกย่องเจ้าชายสิทธัตถะว่าพระองค์ทรงสง่างามเปรียบเหมือนราชหงส์ มีพระรัศมีสว่างรุ่งเรืองเปรียบด้วยพระอาทิตย์ทอแสงอ่อนๆ และไฟป่า และเปรียบพระองค์ที่อยู่ท่ามกลางนางนักร้องว่าเป็นเหมือนพระอินทร์ในท่ามกลางสวนนันทวัน

5.4.2.3 รูปกะ คือ การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปมานะและอุปไมย (สุโ.มัญ.430) รูปกะเป็นการเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งมีคำว่า “เป็น หรือ คือ” เป็นเครื่องแสดงชี้ชัด (ขวโรจน์ วัลย์เมธี, 2549: 26) ดังตัวอย่างในสุโธธาธิบายการว่า “ใครเล่าจะไม่โน้มเศียรประดับดอกบัวคือพระบาทของพระจอมมุนี อันงามด้วยกลีบคือพระองค์สิ ซึ่งมีรัศมีแห่งพระนขาเป็นเกสร” (สุโ.มัญ.433) จากตัวอย่างจะเห็นคำว่า **คือ** ในคำว่า ดอกบัวคือพระบาท และคำว่า **เป็น** ในคำว่า รัศมีแห่งพระนขาเป็นเกสร ซึ่งบ่งชี้ให้เห็นว่าเป็นรูปกะ มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

(สุเมธพราหมณ์) ให้คนเที่ยวตีกลองในพระนคร ทำให้มวลภมรคือนรชนซึ่งบินเข้าไปเพราะกลิ่นคือเสียงของดนตรีอันหน้าสำราญตลอด 7 วันด้วยกระแสรสน้ำหวานของดอกไม้คือรัตนชาติ แล้วเห็นกอแห่งดอกบัวคืออัญมณีอันไม่ทำความสิ้นไป (หมดไป) แม้ด้วยการหยดลงของหยาดน้ำค้างคือทาน (การให้) จึงออกจากเรือนของชนบริวารคือญาติทั้งปวงที่พากันคร่ำครวญเหมือนกฤษณตัวออกจากป่าอันรกชัฏซึ่งแวดล้อมไปด้วยไฟป่า...(MBV.2)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาธิบายการประเภทรูปกะ กล่าวคือ คำว่า มวลภมรคือนรชน (นรภมรคณ) กลิ่นคือเสียงของดนตรี (ตฺริยนาทคณธ) กระแสรสของน้ำดอกไม้คือรัตนชาติ (รัตนม

กรนทปุปวาท) ดอกบัวคือรัตนะ (รัตนกมลสณฺฑ) หยาดน้ำค้างคือทาน (ทานตุหิณนิปาต) และ ชนบริวารคือญาติทั้งปวง (สชนปรีชน)

5.4.2.4 อาวุตติ คือ การกล่าวซ้ำ จำแนกประเภทตามอรรถ ตามบท และทั้งอรรถทั้งบท (สุโ.มัญ.451) ดังตัวอย่างในสุโธธาหลังการว่า “*ต้นกระทุ่มย่อมแยมบาน ต้นมวกเหล็กย่อมออกดอก ต้นกล้วยย่อมออกปลี และต้นกุ่มย่อมผลิดอก*” (สุโ.มัญ.453) จากตัวอย่างเป็นการกล่าวซ้ำบทกฤษยา 4 บท คือ วิกสนติ ผลลนติ อุมมีลนติ และทลนติ ซึ่งมีความหมายเดียวกันว่า “ออกดอก” (สุโ.มัญ.453) มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

เมื่อชาวเมืองทั้งหลาย ฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม เต้นระบำ โห่ร้อง บั่นเสียง
ปรบมือ และโบกสะบัดผ้าพันพันผืนอยู่...(MBV.159)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาหลังการประเภทอาวุตติกล่าวคือ เป็นการกล่าวซ้ำบทกฤษยาในประโยคลักษณะ 8 บท ได้แก่ นจฺจนเตสุ, คายนเตสุ, วาเทนเตสุ, คนฺธพฺพิ กโรนเตสุ, เสเลนเตสุ, นทนเตสุ, อปโปเถนเตสุ, เจลกฺเขปสฺสทสฺसानิ ปวตฺติยมาเนสุ โดยคำดังกล่าวมีความหมายเป็นไปในทำนองเดียวกันกล่าวคือกำลังมีความสุขสนานรื่นเริง

5.4.2.5 อักเขปะ คือ การกล่าวในเชิงปฏิเสธแต่มีความหมายสัจดี (สุโ.มัญ. 471) ดังตัวอย่างในสุโธธาหลังการว่า “*พระชินเจ้าลำพังพระองค์เดียวนั้น ทรงปราบมารผู้มีกองทัพมากนั้นได้อย่างไรหรือว่าอำนาจแห่งพระบารมีของพระองค์เป็นเช่นนี้*” (สุโ.มัญ.473) จากตัวอย่างเป็นคำปรารภในเชิงปฏิเสธว่าพระชินเจ้าพระองค์เดียวไม่น่าจะปราบมารทั้งกองทัพได้ ต่อมาเป็นข้อความที่แสดงความพิเศษว่าอำนาจแห่งพระบารมีของพระองค์เป็นเช่นนี้ กล่าวคือมีอำนาจใหญ่หลวงสามารถจะปราบมารทั้งกองทัพได้ (สุโ.มัญ.473) มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

พระโลกนาถแม้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วอย่างนี้ เหลือเพียงพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ได้ก่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่หมู่ชนโดยชอบโดยส่วนมาก จะป่วยกล่าวไปใยเมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ (MBV.144)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาภิธานการประเภทอักษะกล่าวคือ เป็นการกล่าวยกย่องในเชิงปฏิเสธว่า ถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานเหลือเพียงแค่พระบรมสารีริกธาตุก็ตาม แต่ทว่าพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ยังคงมีอานุภาพมาก ส่วนข้อความที่แสดงการสดุดีพระพุทธเจ้ามีว่า จะป่วยกล่าวไปใยเมื่อพระองค์ทรงพระชนม์อยู่ หมายความว่าหากพระพุทธเจ้ายังคงทรงพระชนม์อยู่ย่อมจะมีอานุภาพมากกว่าพระบรมสารีริกธาตุ

5.4.2.6 อรรถนิตยนิยาม คือ การย้ายความอื่น หมายความว่ากล่าวยืนยันข้อความในพากย์แรกทีกล่าวไว้แล้ว (สุโ.มัญ.480) ดังตัวอย่างในสุโธธาหลังการว่า “*พระองค์ทรงมีพระฤทธิ์ มีพระยศ พร้อมทั้งจักรรัตนที่พระยุคลบาท ทุกอย่างล้วนอันตรธานไปหมดแล้ว สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ*” (สุโ.มัญ.483) จากตัวอย่างเป็นกล่าวยืนยันว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อนั้น ผู้งดงามด้วยโลกัตถจริยาทั้งหมดที่พระองค์ตั้งมั่นแล้ว ผู้เป็นใหญ่ในไตรภพ ผู้มีฤทธิ์มาก ผู้เป็นธรรมราชา ผู้จอมแห่งมุนี ผู้งดงามกว่าความรุ่งเรืองของพระอาทิตย์ร้อยดวง ทรงดำเนินไปสู่ความพินาศแล้ว แท้จริงบุคคลในโลกพึงละความตายอันไม่มีความกรุณาเป็นที่สุดได้อย่างไรเล่าฯ (MBV.85)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาภิธานการประเภทอักษะกล่าวคือ เป็นการกล่าวยืนยันข้อความว่าบุคคลในโลกนี้ต้องตายทุกคน

5.4.2.7 ปริกัปปนา คือ การคาดคะเนไปอีกทางหนึ่งจากความเป็นจริง (สุโ.มัญ. 542) จากคำอธิบายของกุสุมา รัชมนณี (2534: 27) ปริกัปปนาเป็นการกล่าวโดยแสดงจินตนาการว่า สิ่งหนึ่งมีลักษณะของอีกสิ่งหนึ่ง ดังตัวอย่างในสุโ.มัญ. 547 “พระยามารขึ้นทรงคชาธารสูงตระหง่านยิ่งนักเพื่อสัပ္พุทธคงจะกลัวต่อพระชินเจ้าจึงแสวงหาทางหลบหนี” (สุโ.มัญ.547) จากตัวอย่างเป็นความดำริของกวีที่จินตนาการว่าพระยามารกลัวต่อพระชินเจ้าจึงแสวงหาทางหลบหนี มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

ลำดับนั้น เมื่อกลุ่มชายและหญิงเดินมาเหมือนคลื่นมหาสมุทรในสังวัฏฏ์กับแล้วกล่าวว่า “ถึงโรงพระหัตถ์ก็ยิ่งคับแคบมากนัก” เมื่อบุคคลปูลาดอาสนะทั้งหลายแล้วในป่าชื่อนันทวัน อันประดับประดาด้วยนิกรต้นไม้ที่สะพรั่งไปด้วยดอกและผลในทวารประเทศทิศทักษิณ (ทิศใต้) ซึ่งเยาะเย้ยสวนนันทวันอันเป็นสถานที่สำราญของพระอภิตตด้วยพินคือดอกไม้ แล้ววกเรียกด้วยฝ่ามือคือไปไม้อ่อน อันกระหึ่มด้วยเสียงร้องระงมของแมลงผึ้งที่โฉบบินว่า “พอละด้วยความลำบากของท่านเพื่อจะให้เราสงบลง” (พระเถระ) นั่งแสดงพาลบัณฑิตสูตรในที่นั้นแล้ว แล้วประทานรัตนชาติอันประเสริฐคือโสดาปัตติผลแก่หญิงจำนวน 1,000 นาง...(MBV.123)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาธิบายประเภทปริกัปปนากล่าวคือ ผู้ประพันธ์แสดงพลังแห่งจินตนาการว่าผึ้งในสวนนันทวันพูดได้ ดอกไม้ในสวนนันทวันเยาะเย้ยได้ โดยความเป็นจริงนั้นผึ้งไม่สามารถพูดได้ ดอกไม้ไม่สามารถหัวเราะเยาะด้วยพินได้

5.4.2.8 สมานิตะ คือ การแสดงเหตุอื่นจากเหตุจริง หมายความว่าผู้ที่มุ่งจะกระทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่งมีการเอาชนะศัตรูเป็นต้น ย่อมได้รับสิ่งสนับสนุนอย่างอื่นที่เป็นอุปการะให้กิจนั้นสำเร็จด้วยอำนาจแห่งบุญ (สุโ.มัญ.552) ดังตัวอย่างในสุโ.มัญ. 553 “มหาบุรุษนี้คำรามร้องก้องสนั่นเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนต่อพระศาสดาพระองค์นั้น ผู้มีพระทัยมุ่งมั่นการบวชคือพระยามาร” (สุโ.มัญ.553) จากตัวอย่างเป็นสมานิตาลังการกล่าวคือ การเผด็จศึกมารเป็นกิจที่พระศาสดาทรง

ปรารภ ส่วนมหาปฐพีคารามร้องก้องสนั่นเป็นเหตุอื่นอันเป็นเหตุให้ผลสำเร็จ (สุโพ.มัญ.553) มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

(พระโพธิสัตว์) ทรงชักพระกรเบื้องขวาออกจากกลีบจีวร เพียงดั่งฟ้าแลบสีทองพุ่งออกจากกลีบเมฆสีแดง ทรงป้ายพระพักตร์ตรงต่อแผ่นดินโดยเฉพาะ แล้วทรงบันลือ (พระสุรเสียง) ขึ้นที่แผ่นดินคือพระบารมีว่า “เพราะเหตุอะไร เธอจึงเป็นผู้เจียบเสียงในบัดนี้เล่า” แล้วบันดาลเสียงหลายร้อยเสียงแห่งแผ่นดินใหญ่ให้สั่นสะเทือนหวั่นไหว พญามารวสวัตตีได้เป็นผู้ไม่มีอำนาจ ผู้หวาดสะดุ้งแล้วเพราะความกลัว จึงทิ้งอาวุธ เครื่องประดับ และเสื้อผ้าที่ครอบครอง พร้อมกับหม่อมมาร แล้ว (พากัน) หนีไปสู่ภูเขจักรวาลคนละทิศคนทางๆ (MBV.33)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาธิบายการประเภทสมาหิตะกล่าวคือ มหาปฐพีได้ส่งเสียงสั่นสะเทือนหลายร้อยหลายพันเสียงเป็นเหตุสนับสนุนความสำเร็จของพระพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญบารมีสิ้นหลายแสนกัป

5.4.2.9 ปริยายวุดติ คือ การพูดโดยอ้อมกล่าวคือ การไม่กล่าวระบุงถึงข้อความที่ผู้กล่าวปรารภณา กลับกล่าวโดยอ้อมให้ผู้ฟังเข้าใจเอง (สุโพ.มัญ.554) ดังตัวอย่างในสุโพธาหลังการว่า “*ทรัพย์วางไว้ในที่ลานโล่ง ไร่คนดูแล ท่านผู้ต้องการทรัพย์ ถ้าท่านต้องการ ท่านจงไปตามปรารภณาเถิด*” (สุโพ.มัญ.555) จากตัวอย่างเป็นการชักชวนขโมยทรัพย์ แต่เป็นการพูดโดยอ้อม มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

(พระโลกนายก) ที่นั่น พระโลกนายก ผู้มีลำแสงคือเล็บพระบาทที่สังแสงสว่างจากปิ่นคือเทวดาและอสูรที่กอดเกล้า...(MBV.61)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาธิบายการประเภทปริยายวุดติกล่าวคือ เป็นการกล่าวโดยอ้อมเพื่อแสดงความยกย่องพระพุทธเจ้า โดยผู้ประพันธ์ต้องการสื่อให้เห็นว่าเทวดาและอสูรต่างพากันน้อม

เศียรก้มกราบแทบเบื้องพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้า แต่ผู้ประพันธ์ไม่ได้กล่าวยกย่องโดยตรงแต่กล่าวยกย่องโดยอ้อมว่าพระบาทของพระพุทธเจ้าเป็นที่สังแสงสว่างจากปิ่นของเทวดาและอสูร ซึ่งหมายถึงแสงแพรวพราวของแก้วมณีที่ประดับอยู่บนเศียรของเทวดาและอสูรกระหนาบที่พระบาทของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ อลังการปริยายวุดตีในตัวอย่างยังปรากฏร่วมกับบอคล้องการรูปกะ เช่น ลำแสงคือเล็บพระบาท (จรณนขมยฺข) ปิ่นคือเทวดาและอสูร (สุราสุรจฺหามณี)

5.4.2.10 มหันตัตตะ คือ การพรรณนาความยิ่งใหญ่แห่งสมบัติหรืออัยาศัยอย่างสูงสุด (สุโ.มัญ.613) ดังตัวอย่างในสุโธธาหลังการว่า “พระโพธิสัตว์พระองค์นั้น ทรงสละเสียแม้กระทั่งพระนางพิมพาซึ่งผูกพระองค์ไว้ด้วยความรักลิเนหา ทรงมีพระทัยยึดมั่นในพระสัมโพธิญาณเพื่อเกื้อกูลเหล่าสัตว์” (สุโ.มัญ.614) จากตัวอย่างเป็นอสังการแสดงความยิ่งใหญ่แห่งอัยาศัยของพระโพธิสัตว์มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

(พระโพธิสัตว์ทรงประทับนั่งคู้บัลลังก์ด้วยพระดำริว่า “แผ่นดินใหญ่พลิกกลับไปกลับมาก็ดี เครื่องประหารแสนหนึ่งตกลงมาก็ดี ลมในอากาศเสียดแทงก็ดี กลุ่มถ่านเพลิงร่วงโรยมาก็ดี เนื้อและเลือดของเราเหือดแห้งไปก็ดี บนบัลลังก์นี้ เราไม่บรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จักไม่ทอดทิ้งความเพียร” ทรงฝันพระพักตร์ไปทางปรัตถิมทิต (ทิศตะวันออก) ที่โพธิรุกขมูลฯ (MBV.31)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอสังการประเภทมหันตัตตะกล่าวคือ เป็นความยิ่งใหญ่แห่งอัยาศัยอันเป็นความตั้งมั่นแห่งปฏิญญาของพระโพธิสัตว์สิทธิ์ละผู้ตั้งความปรารถนาจะตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยการสละชีวิตหรือการเอาชีวิตเข้าแลกกับพระโพธิญาณ

5.4.2.11 สภาวะวุดตี คือ พุดตตรงๆ ตามสภาวะของเนื้อหาเรื่องราว (สุโ.มัญ. 343) ดังตัวอย่างในสุโธธาหลังการว่า “พระโพธิสัตว์หน่อพุทธางกูร งามด้วยการดำเนินอย่างสง่า แลดูทิวทิวศาอย่างมั่นคง ทรงเปล่งพระวาจาอันองอาจ งามเลิศแล้ว” (สุโ.มัญ.345) จากตัวอย่างเป็นการพรรณนาการเสด็จดำเนินโดยปกติของพระโพธิสัตว์ มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

ฝ่ายกาฬหายุอำมาตย์นั้นพร้อมทั้งบริษัท ครั้นเดินทางไปถึงแล้วได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระทศพลแล้วบรรลुพระอรหัตพร้อมทั้งทหาร 1,000 คนแล้วได้บรรพชา เมื่อกราบพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลพรรณนาหนทางเสด็จประพาสว่าป่าไม้ทั้งหลายเรียงรายด้วยยอดอ่อนเป็นจำนวนมากซึ่งแตกออกในฤดูใบไม้ผลิ กิ่งไม้ทับพันกิ่งแผ่กิ่งก้านสีเขียวขจี หมุดดอกไม้สวยงามและต้นไม้หลากหลายชนิดส่งกลิ่นหอมฟุ้ง มีนกยูงกู่ร้องอย่างไพเราะ มีเสียงร้องสลับกันของวิหคหลายชนิดที่บันเทิงเรียงรายในความมัวเมา สระน้ำพันสระเต็มเปี่ยมด้วยน้ำที่ใสสะอาดและกว้างใหญ่ มีดอกบัวจงกลณี บัวโกมุท และบัวสายผลิบานสะพรั่ง มีฝูงนกกาบน้ำส่งเสียงร้องระงมในมหาสมุทร อันเดียรดาษด้วยดอกปทุมที่เกิดเองไม่ขาดสาย มีเนินหาดทรายสีเทาที่เกิดจากละอองดอกการเกด ช่องแห่งแผ่นดินถูกปกคลุมด้วยสายลมที่เย็นยะเยือกมีกลิ่นหอมอ่อนๆ แผ่นดินโดยรอบ (จรณิมณฑล) มีสีเขียวขจีด้วยยอดหญ้าเหมือนคลุมเสื่อเกาะด้วยแก้วไพฑูรย์ บัดนี้ เป็นช่วงเวลาแห่งการสด็จดำเนินไปยังเมืองตระกุล ของพระองค์ ผู้เป็นใหญ่ในธรรม (ธมมิสสร)ฯ (MBV.39-40)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาธิบายประเภทสมภาวะตติกล่าวคือ เป็นการพรรณนาหนทางเสด็จประพาสเมืองกบิลพัสดุ์อย่างสวยงามตระการตา อันบริบูรณ์ด้วยแมกไม้นานาพรรณตามทางเสด็จดำเนิน

5.4.2.12 อาสี คือ ความปรารถนาประโยชน์ที่ต้องการ (สุโพ.มัญ.656) ดังตัวอย่างในสุโพธาถ์การว่า “ข้าพเจ้านัการพระไตรรัตน์ที่บุคคลควรนอบน้อมยิ่งนักอย่างนี้แล้ว ได้รับผลบุญอันไพศาล ขอให้ข้าพเจ้าจงกำจัดอุปสรรคได้ด้วยบุญญาภาวนานั้น” (สุโพ.มัญ.656) จากตัวอย่างเป็นความปรารถนาของผู้ประพันธ์ที่อ้างผลบุญอันเกิดจากการนอบน้อมเพื่อการกำจัดอุปสรรค มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้โพธิพฤกษ์นั้น ด้วยอานุภาพแห่งบุญที่เกิดขึ้นจากการนอบน้อมที่โพธิพฤกษ์อย่างนี้ ได้ขจัดแล้วซึ่งความขัดข้องทั้งปวง...(MBV.1)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นอรรถาภิธานศัพท์ประเภทอรรถาภิธานศัพท์ คือ การแสดงความปรารถนาในประโยชน์ที่ต้องการของผู้รจนาคัมภีร์ โดยการอ้างผลบุญจากการไหว้บูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์เพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นทั้งปวง

อรรถาภิธาน (อรรถาภิธานทางความหมาย) ที่ปรากฏในมหาโพธิ์วงศ์ ผลการศึกษาพบว่า มีดังนี้คือ อรรถาภิธานตามทฤษฎีในสุโพธาภิธานพบในมหาโพธิ์วงศ์เพียง 12 ชนิด ได้แก่ (1) อติสยวตติ (2) อุปมา (3) รูปกะ (4) อาวุตติ (5) อักเขปะ (6) อรรถนตรนยาสะ (7) ปริกัปปนา (8) สมานิตะ (9) ปริยายวตติ (10) มหันตัตตะ (11) สภาววุตติ และ (12) อาสี

จากการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์ในวรรณกรรมบาลีเรื่องมหาโพธิ์วงศ์ ผู้วิจัยสามารถสรุปการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์ได้ดังนี้คือ (1) ลักษณะคำประพันธ์ (2) ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหาพุทธประวัติ (3) ลักษณะภาษาบาลีในมหาโพธิ์วงศ์ และ (4) อรรถาภิธานในมหาโพธิ์วงศ์

สรุปผลการศึกษาลักษณะวรรณศิลป์ได้ดังนี้ สำหรับลักษณะคำประพันธ์ในมหาโพธิ์วงศ์ พบว่าเป็นคำประพันธ์ที่ผสมผสานระหว่างร้อยแก้วและร้อยกรองหรือที่เรียกว่าวิมิสสะ ส่วนในลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในเนื้อหาพุทธประวัติพบว่ามี 3 ลักษณะกล่าวคือ เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกถาและวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกถาแต่คล้ายวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต และเนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏเฉพาะในมหาโพธิ์วงศ์ ส่วนในลักษณะภาษาบาลีในมหาโพธิ์วงศ์พบว่ามี 8 ลักษณะกล่าวคือ (1) สนธิ (2) สมานิตะ (3) การแต่งประโยคยาว (4) การใช้ประโยคลักษณะ (5) การใช้วิภัตินาม “ภี” ท้ายนามศัพท์ (6) การใช้พระสมัญญานามแทนพระพุทธเจ้า (7) การสร้างคำใหม่ และ (8) คำยืมในภาษาสันสกฤต และสุดท้าย อรรถาภิธานในมหาโพธิ์วงศ์ประกอบด้วยอรรถาภิธาน 2 ประเภทกล่าวคือ สัทธาภิธาน (อรรถาภิธานเสียง) และอรรถาภิธาน (อรรถาภิธานทางความหมาย) สำหรับสัทธาภิธานพบว่ามี 2 ประเภท คือ อนุปราสะ และยมก เฉพาะสัทธาภิธานแบ่งเป็น 3 ชนิด คือ เฉกานุปราสะ ลาฎานุปราสะ และ วฤตตยานุปราสะ ส่วนในอรรถาภิธานพบอรรถาภิธานตามทฤษฎีในสุโพธาภิธาน 12 ชนิด ได้แก่ อติสยวตติ อุปมา รูปกะ อาวุตติ อักเขปะ อรรถนตรนยาสะ ปริกัปปนา สมานิตะ ปริยายวตติ มหันตัตตะ สภาววุตติ และอาสี

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการศึกษา

มหาโพธิ์วงสะเป็นวรรณกรรมในพุทธศาสนาที่ประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาบาลี ณ ประเทศศรีลังกา ในช่วงระยะเวลาปลายพุทธศตวรรษที่ 15 สันนิษฐานว่าประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้ามหินทที่ 4 จัดอยู่ในช่วงตอนปลายของสมัยอนุราธปุระ วรรณกรรมบาลีเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมบาลีประเภทตำนานศาสนาหรือที่เรียกว่าวงศ์หรือวงศ์ ซึ่งดำเนินเรื่องราวด้วยการเกริ่นนำเนื้อหาพุทธประวัติเป็นส่วนนำเรื่อง (อารัมภบท) แล้วตามด้วยเรื่องราวในสมัยหลังพุทธกาลกล่าวคือ การสังคายนาพระธรรมวินัยในอินเดียไปจนถึงการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระมหินทเถระในลังกาทวีป จากนั้นจึงพรรณานำเนื้อหาตามแต่จุดประสงค์ของผู้ประพันธ์ โดยจุดประสงค์หลักของเรื่องนี้มุ่งนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับพระศรีมหาโพธิ์ที่ประดิษฐาน ณ เมืองอนุราธปุระแห่งลังกาโดยเฉพาะ

ถึงแม้ว่ามหาโพธิ์วงสะจะเป็นวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในลังกาก็ตาม แต่ทว่าจากการสืบเสาะร่องรอยของวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ สันนิษฐานว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ได้แพร่หลายมายังดินแดนในประเทศไทยตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยควบคู่กับเรื่องราวการอัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากลังกามาปลูกในเมืองสุโขทัย ดังปรากฏหลักฐานในจารึกสมัยสุโขทัยจำนวนหลายหลักที่ระบุถึงหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้รับการอัญเชิญมาจากลังกา และที่สำคัญที่สุดกล่าวคือ ร่องรอยชื่อคัมภีร์เรื่องนี้ที่ปรากฏในบานแผ่นทองตอนปลายของคัมภีร์เตฎุมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงที่เชื่อว่าประพันธ์ขึ้นในสมัยสุโขทัยโดยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท) จากนั้นได้พบร่องรอยชื่อคัมภีร์เรื่องนี้ที่ได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังปรากฏหลักฐานในตำราไตรปิฎกที่ระบุรายละเอียดชื่อบทของมหาโพธิ์วงสะเอาไว้ จวบจนกระทั่งในปัจจุบันวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้ได้ปรากฏให้เห็นเป็นต้นฉบับตัวเขียนอย่างชัดเจนซึ่งจัดเก็บรักษาไว้ 2 แห่ง ได้แก่ หอพระมณฑิยธรรมในพระบรมมหาราชวังมีจำนวน 3 ฉบับ และกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกภายในสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ มีจำนวน 6 ฉบับ ภายหลังผู้วิจัยได้ขออนุญาตและตรวจสอบต้นฉบับตัวเขียนดังกล่าวที่จัดเก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกภายในสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ร่วมกับฉบับพิมพ์ตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ผู้ตรวจชำระคือ S. Arthur Strong ผลการตรวจสอบในเบื้องต้นพบว่าต้นฉบับตัวเขียนทั้งหมดมีข้อความขาดตกบกพร่องเมื่อเทียบกับฉบับตรวจชำระของสมาคมบาลีปกรณ์ ด้วยเหตุดังกล่าวผู้วิจัยจึงเลือก

ฉบับตรวจชำระเป็นฉบับหลักในการศึกษาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ และใช้ต้นฉบับตัวเขียนของสำนักหอสมุดแห่งชาติเป็นฉบับสอบเทียบ

ในการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่อง “มหาโพธิวิส” ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อปริวรรตเป็นภาษาบาลี อักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย แล้วจึงนำข้อมูลที่ได้ไปศึกษาในแง่ของสารัตถะและลักษณะวรรณศิลป์ ผลการศึกษาสรุปได้ดังต่อไปนี้

ในการศึกษาสารัตถะพบว่ามหาโพธิวิสประกอบไปด้วยสารัตถะ 6 ด้าน ได้แก่ (1) สารัตถะทางด้านความเชื่อพบบัดนี้คือ ความเชื่อดั้งเดิมก่อนการนับถือพุทธศาสนา ได้แก่ อุปพลเทพ สุมนเทพ ยักษ์ และนาค ความเชื่อในศาสนาพุทธ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้ากับลึงกาทวีป ความเชื่อเรื่องโสฬสมหาเจดีย์ ความเชื่อเรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกา ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ ความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญบารมี ความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ ความเชื่อเรื่องเทพในพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องพระนางปรีชญาในพุทธศาสนาหายาน สุดท้ายความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ ความเชื่อเรื่องเขาไกลาส ความเชื่อเรื่องแม่น้ำคงคา และความเชื่อเรื่องเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (2) สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์พบบัดนี้คือ ประวัติของพระพุทธเจ้า ประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัยในอินเดีย และประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกา (3) สารัตถะทางด้านภูมิศาสตร์พบบัดนี้คือ สถานที่สำคัญต่างๆ ทางพุทธศาสนาในลังกา (4) สารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรมพบบัดนี้คือ สารัตถะทางด้านสังคม ได้แก่ ชนชั้นทางสังคม อาชีพ และหญิงม่าย ส่วนสารัตถะทางด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การต้อนรับพระมหินทเถระและพระสงฆ์ การร้ายรำของนางสนม และเครื่องดุริยดนตรี (5) สารัตถะทางด้านค่านิยมพบบัดนี้คือ ค่านิยมด้านความงามของสตรี และค่านิยมการบูชาด้วยราชสมบัติและสุดท้าย (6) สารัตถะทางด้านคติธรรมคำสอนพบบัดนี้คือ คำสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์ คำสอนเรื่องการรักษาศีล คำสอนเรื่องการเข้าถึงสวรรค์ และคำสอนเรื่องนิพพาน

ส่วนในลักษณะวรรณศิลป์พบว่ามหาโพธิวิสประกอบไปด้วยลักษณะวรรณศิลป์ 4 ประการ ได้แก่ (1) ลักษณะคำประพันธ์พบบัดนี้คือ มหาโพธิวิสเป็นวรรณกรรมบาลีประเภทร้อยแก้วผสมร้อยกรองหรือที่เรียกว่าวิมิสสะ ในส่วนคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองพบว่าเลือกใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ทั้งหมด 10 ชนิด ได้แก่ ปุริยาวัตฉันท 42 คาถา, โทถกฉันท 1 คาถา, อุปชาติฉันท 1 คาถา, โตฎกฉันท 1 คาถา, ว่างสฎฐฉันท 1 คาถา, เวสสเทวีฉันท 1 คาถา, ปุบผิตคคาฉันท 1 คาถา, ปหัสสิณีฉันท 1 คาถา, วสันตติลกฉันท 4 คาถา และมาลินีฉันท 3 คาถา ในส่วนคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วพบว่ามีเนื้อหาภาษาบาลีจำแนกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ สำนวนร้อยแก้วที่ผู้รจนาประพันธ์ขึ้นเอง และสำนวนร้อยแก้วที่ผู้รจนาคัดหรือสืบทอดจากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น และสุดท้ายคำประพันธ์ประเภท

ผสมผสานระหว่างร้อยแก้วและร้อยกรองพบว่าเนื้อหาภาษาบาลีจำแนกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การนำร้อยแก้วและร้อยกรองจากต่างวรรณกรรมบาลีมาผสมกัน และการประพันธ์ร้อยแก้วขึ้นเองแล้วนำร้อยกรองจากวรรณกรรมบาลีต่างๆ มารับกัน (2) ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ด้านเนื้อหาพุทธประวัติพบดังนี้คือ เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาและวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต เนื้อหาพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาแต่คล้ายวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤต และเนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏเฉพาะในมหาโพธิวิงสะ (3) ลักษณะภาษาบาลีในมหาโพธิวิงสะพบดังนี้คือ สำนวนภาษาบาลีที่เป็นอัตลักษณ์ของผู้ประพันธ์แบ่งเป็น 8 ลักษณะ ได้แก่ สนธิ สมาส การแต่งประโยคยาว การใช้ประโยคลักษณะ การใช้วิภัตินาม “ภี” ท้ายนามศัพท์ การใช้คำไวพจน์แทนความหมายพระพุทธเจ้า การสร้างคำใหม่ และคำยืมในภาษาสันสกฤต สุดท้าย (4) อลังการในมหาโพธิวิงสะพบดังนี้คือ อลังการในมหาโพธิวิงสะมี 2 ประเภทกล่าวคือ สัททาลังการ (อลังการทางเสียง) และอรรถาลังการ (อลังการทางความหมาย) สำหรับสัททาลังการนั้นพบว่ามี 2 ประเภท คือ อนุปราสะและยมก เฉพาะอนุปราสะมี 3 ชนิด คือ เอกานุปราสะ ลาภานุปราสะ และวฤตตยอนุปราสะ ส่วนในอรรถาลังการนั้นพบอลังการตามทฤษฎีในสุโธธาลังการ 12 ชนิด ได้แก่ อติสยวृตติ อุปมา รูปกะ อาวृตติ อักเขปะ อัตถันตรนยาสะ ปริกัปปนา समाหิตะ ปริยายวृตติ มหันตัตตะ สภาววृตติ และอาลี

6.2 ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่อง “มหาโพธิวิงสะ” ดังต่อไปนี้

1. ควรมีการตรวจชำระต้นฉบับตัวเขียนมหาโพธิวิงสะในประเทศไทยร่วมกับฉบับตรวจชำระและปริวรรตถ่ายถอดอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์
2. ควรมีการสำรวจต้นฉบับตัวเขียนมหาโพธิวิงสะตามส่วนภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย เพื่อสืบหาต้นฉบับที่เก่าที่สุดและศึกษาความแพร่หลายของต้นฉบับตัวเขียนในประเทศไทย
3. ควรมีการศึกษาวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์ที่ประพันธ์ขึ้นในลังกา พม่า และไทยโดยภาพรวม
4. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์ในมหาโพธิวิงสะที่ไม่ปรากฏชื่อในวุตโตทัยกับฉันทลักษณ์ในภาษาสันสกฤต

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กมลทิพย์ เรารัตน์. (2562). “ไม้จันทน์หอม” ความหอมจากธรรมชาติที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์. Retrieved from <https://www.hrdi.or.th/Articles/Detail/46>
- กรมศิลปากร. (2506). **ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา**. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม ฉนโน) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 23 มีนาคม พ.ศ. 2506).
- _____. (2511). **ตำนานพระพุทธรูป อธิบายเรื่องบาท นิราศพระบาท และลิลิตทศพร**. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพพระภิกษุवास พวงร้อย वासนะสมสิทธิ์ และนางมา พวงร้อย वासนะสมสิทธิ์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 8 เมษายน พุทธศักราช 2511).
- _____. (2546). **คัมภีร์ใบลานฉบับหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2548). **ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- _____. (2555). **ไตรภูมิภคา พระราชนิพนธ์ พญาสิทธิไทย ฉบับถ่ายทอดตามตัวอักษรขอมไทยของพระมหาช่วย วัดปากน้ำจากรไ้ เมื่อพุทธศักราช 2321 (สมัยธนบุรี)**. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรสโปรดักส์.
- _____. (2557). **พระคัมภีร์ที่ปวงค์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป (พิมพ์ครั้งที่ 2)**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- _____. (2558). **เทวสตรี: คติพุทธ พราหมณ์ และความเชื่อในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. (2565). **อันเนื่องมาจากศาสนาและความเชื่อ**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- กรรมการหอพระสมุดฯ. (2459). **บาญชีเรื่องหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ 1 แพนกบาฬี พ.ศ. 2459**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
- _____. (2464). **บาญชีคัมภีร์ภาษาบาลีแลภาษาสันสกฤตอันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เมื่อปีวอก พ.ศ. 2463**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธการ.
- กฤติยา ไชยนอก. (2558). **หญ้าฝรั่น...เครื่องเทศที่แพงที่สุดในโลก!!!**. Retrieved from <https://pharmacy.mahidol.ac.th/th/knowledge/article/274/หญ้าฝรั่น/>
- กุลนิจ คณะฤกษ์. (2552). **ขนบการประพันธ์และทรรศนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดี**

- สันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ.** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กุสุมา รัชชมณี. (2534). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- _____. (2559a). **อสังการศาสตร์.** ใน กิตติชัย พินโน (บรรณาธิการ.), **กุสุมาวรรณนา 6: วิวิธวารประพันธ์** (น. 47-50). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. (2559b). **หงส์.** ใน กิตติชัย พินโน (บรรณาธิการ.), **กุสุมาวรรณนา 6: วิวิธวารประพันธ์** (น. 31-40). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เกื้อพันธุ์ นาคบุผา. (2520). **พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **คมกฤษณ์ ศิริวงษ์.** (2523). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชินกาลมาลีปกรณ์.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ.** (2553). **ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ** (พิมพ์ครั้งที่ 5.). นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- จันทร์วิภา รัตนอนันต์. (2563). **เทพทาโร มนต์เสน่ห์...ไม่เนื้อหอม.** Retrieved from https://www.technologychaoban.com/thai-local-wisdom/article_149900
- จำลอง สารพัฒน์. (2530). **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต.** กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2556). **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ** (พิมพ์ครั้งที่ 6.). กรุงเทพฯ: ชนนิยม.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยาและอุเทน วงศ์สถิตย์. (2557). **จารึกหันไชย: การศึกษาด้วยทฤษฎีอสังการ.** กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ชวโรจน์ วัลย์เมธี. (2549). **ฤดูสังหาร: ฤดูกาลกับชีวิต.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- ชานบีวิชช ทัตแก้ว. (2560). **จารึกปรากฏ-สันสกฤตและกาวยะ: ต้นธารแห่งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทย.** ใน **โสทรธรรมศิริรังค์ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น** (น. 87-96). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. (รวมบทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในวันภาษาไทยแห่งชาติ พุทธศักราช 2560, วันที่ 19 ธันวาคม พุทธศักราช 2559).

ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม. (2554). พระอินทร์ในวรรณคดีเขมรสมัยหลังเมืองพระนคร. วารสาร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์, 33(1), 21-42.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร. (2551). พระพุทธศาสนาในศรีลังกา (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เซน ปรีณัตติง.

เชษฐ ติงส์อุชลี. (2560). ประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. นนทบุรี: มิวเซียมเพรส.

ฐานข้อมูลสมุนไพรร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (ม.ป.ป). การบูร Retrieved from <https://apps.phar.ubu.ac.th/phargarden/main.php?action=viewpage&pid=12>

ณัชพล ศิริสวัสดิ์. (2555). โลกบาลในวรรณคดีพุทธศาสนา. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

_____. (2563). พุทธประวัติตอนประสูติจากนิทานกถาและลลิตวิสูตร: การศึกษาเปรียบเทียบด้านสารัตถะ. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 27(3), 94-156.

ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์. (2555). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยศรีลังกา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (2562). โสฬสมหาเจดีย์กับการโหยหาอดีตอันรุ่งเรือง. มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์, 41(1), 104-114.

เด่นดาว ศิลปานนท์. (ม.ป.ป). อนันันทะตามทวะ (Ānandatāṇḍava). Retrieved from <https://www.finearts.go.th/promotion/view/20607-อนันันทะตามทวะ---nandat---ava->

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2510). ตำนานพระพุทธเจดีย์ (พิมพ์ครั้งที่ 7). พระนคร: ศิวพร.

_____. (2546). เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป. กรุงเทพฯ: มติชน.

ทองสุข เกตุโรจน์. (2559). ศัพทานุกรมวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ: แสงดาว.

เทพรัตนราชสุดาฯ, สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระ. (2524). ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธวัช ปุณโณทก. (2528). ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับชีวิตในสังคมอีสาน. ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธวัชชัย ทำทอง. (2559). ดาราศาสตร์กับวิถีชีวิตคนล้านนา. ลำปาง: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.

- ธัช มั่นต่อการ. (2547). การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สมันตปาสาทิกาปฐมภาค. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). รอยพระพุทธรบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- นาวิณ โปษกรณัฐ. (2560). วัจนลีลาในร้อยกรองของพาดงะ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- นาวิณ วรรณเวช. (2550). วิโลมจิตรในรามกฤษณวิโลมกาวยะ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- นิพัทธ์ แยมเดช. (2558). การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- _____. (2560). ความเชื่อของกวีในการสวดศึกษัตถ์ที่สะท้อนจาก “กวิสมยะ”: ศึกษาจากจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย. ตำรงวิชาการ, 16(1), 115-146.
- เนื่ออ่อน ขรัวทองเขียว. (2550). รูปแบบและความเชื่อของงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรี-ลักษมีที่พบในประเทศไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. (2553). แกะรอย พระลักษมี. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.
- บรรจบ พันธุมธธา. (2523). บาลีสันสกฤตในภาษาไทย (TH323). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (ม.ป.ป.). ไวยากรณ์ภาษาบาลี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บัณฑิต ลีวชัยชาญ. (2553). การประดิษฐานพระพุทธรศาสนาจากลึงกาทวิปในดินแดนประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์.
- บาลี พุทธรักษา. (2544). มหาวังสมาลีนิวิลาสินี : การสอบชำระเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาบาลี จากเอกสารตัวเขียนและแปลต้นฉบับเป็นภาษาไทย. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บุบผา เต็งสุวรรณ. (2521). บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- แบซิม เอ แอล. (2533). ภารตรัตนะ (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ ผู้แปล, พิมพ์ครั้งที่ 3.). กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป.
- _____. (2559). อินเดียมหัศจรรย์ The wonder that was India (กาญจนา ละอองศรี บรรณาธิการ.). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- ป.ส.ศาสตรී. (2550). **อลังการศาสตร์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์. (2537). **ภาษาและภาษาศาสตร์ในบาลีและสันสกฤต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
สุรวัดน์.
- ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2565). พระปฐมสมโพธิ 30 ปริจเฉท. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. (พิมพ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมรัตนากร (สี
นวล ปญญาวชิโร ป.ธ. 9) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 3
เมษายน 2565).
- ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (2523). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและ
มหายาน**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
_____. (2557). **โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน** (พิมพ์ครั้งที่ 2.). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่
ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปราณี พาพานิช. (2552). **สุกตติลภ ยอดแห่งฉันทวรรณพถที่ตั้งดงาม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2559). **สตรีในคัมภีร์ตะวันออก**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะ
อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา นุ่นสุข. (2541). **ศิลปะศรีลังกา**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ประติรพ พรหมบุตร. (2563). **การศึกษาวรรณกรรมเรื่องฉันทพันชาดกอักษรไทยย่อ ฉบับวัดบ้านแลง
จังหวัดระยอง**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร,
ปิยนาด (นิโครธา) บุญนาค. (2534). **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกา สมัยโบราณถึงก่อน
สมัยอาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย**. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรธีรา ศรีพัฒนชาตาดกุล และรสมาลิน ศิริกาญจนพงศ์. (2555). **ศรีลังกา** (ครูหนอนฯ บรรณาธิการ.).
กรุงเทพฯ: หน้าต่างสู่โลกกว้าง.
- พระคันธสาราภิวศ์. (2545). **วุดโตททยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
พิทักษ์อักษร.
- _____. (2546). **สุโพธาลังการมัญชรี**. กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์.
- พระมหานามะ และคณะบัณฑิต. (2553). **คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1-2** (สุเทพ พรหมเลิศ, ผู้แปล.).
พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต). (2541). **หลักเกณฑ์การแปลไทยเป็นมคธ**.
กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.

- พระนันทปัญญาจารย์. (2546). **จุฬคันถวงศ์ ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา** (สิริ เพ็ชรไชย, ผู้แปล.). กรุงเทพฯ: ธนาเพลส แอนด์ กราฟฟิค.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2552). **จาริกอโคก (ธรรมจักรบนเคียวสี่ล้อ) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย**. สมุทรปราการ: ผลิตัฒม์.
- พระมหาเจริญ แก้วรัตน์. (2539). **นลาฏฐาตุวิส: การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล และจำรูญ ธรรมดา. (2559). **คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา**. กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์.
- พระมหาวิศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์. (2563). **วรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตภูฏวันฉนา: การศึกษาวรรณศิลป์และสังคม**. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- พระมหาจุมพล สุขะติยะ. (2564). **ลักษณะเด่นและคุณค่าของผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมังกลาจารย์**. (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
- พระมหาประเสริฐ รุณรา. (2547). **สังคีตยวงค์: ลักษณะภาษาและการประพันธ์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- พระมหาพจน์ สุวโจ. (2555). **ของดีศรีลังกา คู่มือนำเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์**. นครปฐม: สาละพิมพ์การ.
- _____. (2559a). **ประวัติศาสตร์คณะสงฆ์ศรีลังกายุคกลาง: ว่าด้วยนิกายสงฆ์ การบริหารทรัพย์สิน การศึกษาสงฆ์ คติความเชื่อ และการฟื้นฟูพระศาสนา**. นครปฐม: สาละพิมพ์การ.
- _____. (2559b). **ประวัติศาสตร์ศรีลังกาสัมมาณาจักรโกฏฏู: ว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักร คติความเชื่อ และความสัมพันธ์กับดินแดนอุษาคเนย์**. นครปฐม: สาละพิมพ์การ.
- _____. (2561). **วรรณคดีภาษาสิงหล: ว่าด้วยวรรณกรรมร้อยแก้ว ร้อยกรอง และพระธรรมวินัย**. นครปฐม: สาละพิมพ์การ.
- พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร. (2553). **คัมภีร์สมันตภททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์: การแปลและศึกษาวิเคราะห์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- พระมหาสายัญ ศรีอ่อน. (2550). **ประณามบทและนิคมณฑลในวรรณคดีบาลี: แนวคิด รูปแบบ และภาษา**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- พระมหาอดุลย์ คนแรง. (2541). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์มังคลัตถทีปนี**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- พระรัตนปัญญา. (2501). **ชินกาลมาลีปกรณ์** (แสง มนวิฑูร, ผู้แปล.). พระนคร: ศิวพร.
- พัฒน์ เพ็งผลา. (2542). **ประวัติวรรณคดีบาลี** (พิมพ์ครั้งที่ 4.). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย

รามคำแหง.

_____. (2554). **ชาดกกับวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

พิชญา สุ่มจินดา. (2564). **อิทธิพลของอภัยศิริวิหารต่อพุทธศิลป์ลัทธิมหายาน-ตันตริยานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2530). **พระมหาจักรพรรดิราช**. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, 8(1-2), 13-21.

_____. (2551). **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. (2559). **สูตรนตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาลี**. Retrieved from https://84000.org/tipitaka/read/pali_read.php?B=10&A=1767

_____. (2560). **พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค**. Retrieved from https://84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=11&siri=3

_____. (2560). **พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มทาวรรค**. Retrieved from https://84000.org/tipitaka/pitaka_item/m_siri.php?B=10&siri=3

มหานามาทิ. (2540-41). **มหาวิโส (ปฐม-ทุติโย)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2552). **สมนตปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา (ปฐม ภาค) (พิมพ์ครั้งที่ 12)**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ. (2527). **พุทธวงศ์และจரியปิฎก (บาลี-ไทย)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ.

_____. (2557). **ชาดกและอรรถกถาชาดก (บาลี-ไทย) เล่ม 1 (บาลี ภาค 1 ตอนที่ 1) (พิมพ์ครั้งที่ 2)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ.

_____. (2560). **พจนานุกรม บาลี-ไทย Pāli-Thai Dictionary**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ.

_____. (ม.ป.ป.). **แนะนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เล่ม 1**. ม.ป.ท.: ม.ป.ท.

แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง). (2554). **จักรวาลที่ปณี: ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.

ระวี จันทร์ส่อง. (2557). **บาลีขั้นต้น 1 (Beginning Pali 1)**. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. (2556). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2556). **พุทธศิลป์ลังกา**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2560). รายงานวิจัย "บทบาทของลัทธิทวิปในฐานะศูนย์กลางพุทธศาสนาต่อพุทธศิลป์ไทย". กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ฤตพชรพร ทองถนอม. (2561). **นาฏยศิลป์สร้างสรรค์ "คงคาอารติ" วิถีแห่งสายน้ำ**. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 5(1), 124-135.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2555). **บาลีไวยากรณ์ อักษรวิธี ภาคที่ 1 สมัญญาภิธานและสนธิ** (พิมพ์ครั้งที่ 41.). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วชิราภรณ์ วรรณดี. (2522). **ศัพทาลังการในเรื่องพุทธจริตของอัสวโฆษ**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- วัชรระ งามจิตรเจริญ. (2550). **พุทธศาสนาเถรวาท**. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์สวย.
- วัลโปละ ราหุละ. (2547). **พระพุทธศาสนาในลังกา** (จำนง ทองประเสริฐ, ผู้แปล. พิมพ์ครั้งที่ 3.). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์. (2522). **ชีนาลังการ: การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- วาสน์ มุขยานวงค์. (2531). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ชินจริต**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- วิเชษฐ์ สีสามานิตย์. (2557). **ไม้กฤษณา (ไม้หอม): ไม้ทรงคุณค่า ตอนที่ 1**. Retrieved from <https://pharmacy.mahidol.ac.th/th/knowledge/article/224/ไม้กฤษณา-ไม้หอม-ตอนที่1/#:~:text=ไม้กฤษณาหรือไม้หอม,กันดีในนาม%20“Aromatherapy”>
- วิเชียร จีรวงศ์. (2540). **เครื่องยาและเรื่องสมุนไพรที่น่ารู้**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- วิชัย กุลชาบาล. (2526). **พันธุชาตินิทาน : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- วิสุทธ์ บุษยกุล. (2520). **วิสุทธ์นิพนธ์**. กรุงเทพฯ: ธเนศวรการพิมพ์.
- _____. (2550). **พระพรหมอินดู-พระพรหมพุทธ-ท่านท้าวมหาพรหม**. ราชบัณฑิตยสภา, 32(2), 406-412.
- _____. (2554a). **แบบเรียนภาษาสันสกฤต**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2554b). **“เดือนและฤดูในวรรณคดีสันสกฤต”** ใน วิสุทธ์อักษร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 29 มกราคม พ.ศ. 2544).

- เวทย์ บรรณกรกุล. (2564). **บาลีไวยากรณ์ ฉบับคัดย่อสรุปจากบาลีมหาไวยากรณ์ กัจจายน ปทรูป สิทธิ. นครปฐม: ประยูรสาส์นไทย.**
- ศรี แนวณรงค์. (2533). **ศึกษาวิเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. (2558). **เทวปกรณ์ในมหาภารตะและอิทธิพลที่มีต่อวรรณคดีไทย.** ใน แม่ชีสุภาพรรณ ณ บางช้าง, (บรรณาธิการ.), **มหาภารตคดี เฉลิมชัตติยานีสิรินธร** (น. 141-160). กรุงเทพฯ: ชมรมบาลี-สันสกฤตคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2554). **ปิฎกมาลา บัญชีคัมภีร์พระไตรปิฎกล้านนา.** กรุงเทพฯ: Fragile Palm Leaves Foundation.
- _____. (2556). **พระอินทร์.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- _____. (2560). **ตำราไตรปิฎก.** กรุงเทพฯ: Fragile Palm Leaves Foundation.
- _____. (2564). **บัญชีคัมภีร์พระไตรปิฎกในจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดทองนพคุณ.** กรุงเทพฯ: Fragile Palm Leaves Foundation.
- สกีลิ่ง ปีเตอร์, & ศานติ ภัคดีคำ. (2545). **สยามบาลีวรรณกรรม.** กรุงเทพฯ: Fragile Palm Leaves Foundation.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2561a). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 40).** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.
- _____. (2561b). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (พิมพ์ครั้งที่ 33).** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.
- สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว). (2538). **สวดมนต์ฉบับหลวง.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมทรง บุรุษพัฒน์. (2560). **ภาษาศาสตร์เชิงประวัติ (พิมพ์ครั้งที่ 2).** นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สวาท เหล่าอู๊ด. (2544). **คัมภีร์ท้าววงศ์ ตำนานพระเขี้ยวแก้ว.** กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- _____. (2549). **ชื่อเรื่องและชื่อแบบฉบับหนังสือตัวเขียนทางพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- สัจจาภิรมย์ฯ พระยา (สรวง ศรีเพ็ญ). (2549). **เทวกำเนิด (พิมพ์ครั้งที่ 15).** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม. (2564). **การเปลี่ยนแปลงภาษาของคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในปัญญาสชาดกฉบับล้านนา.** วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ 28(1), 188-227.

- _____. (2560). การกลายเสียงสระของคำยืมภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในภาษาไทย. ดำรง
วิชาการ 16(1), 147-174.
- สำเนียง เลื่อมใส. (2547). **มหากาพย์พุทธจริต**. กรุงเทพฯ: ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สำนักราชบัณฑิตยสภา. (2560). **พจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (ภาษาศาสตร์ทั่วไป) ฉบับราช
บัณฑิตยสภา**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน.
- สุเทพ พรหมเลิศ. (2553). **การศึกษาวิเคราะห์คำภีร์มหาวงศ์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์).
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- สุชิน ทองหยวก. (2565). **วัชรเจตिका ปรัชญาปารมิตาสูต**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิช
ซิง.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล หม่อมเจ้า. (2547). **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (พิมพ์ครั้งที่ 3)**. กรุงเทพฯ:
พินเนศ พริ้นท์ติ้ง เซ็นเตอร์.
- _____. (2553). **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ 6)**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุภาพร มากแจ้ง. (2542). ลีลาแห่งกระบวนความร้อยแก้วในหนังสือ กามนิด. ใน เพ็ญศรี จันทรวง
(บรรณาธิการ.), **พินิจวรรณกรรม: งานวิจัยทางภาษาไทย** (น. 131-147). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
คุรุสภาลาดพร้าว.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2526). **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2533). **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2538). **ไวยากรณ์บาลี ตามแนวกัจจายนวยากรณ์ โมคคัลลานวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์
(พิมพ์ครั้งที่ 2)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุมาลี อุดมพงศ์. (2523). **กามเทพในวรรณคดีสันสกฤต**. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต).
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- วรารุช สุมาวงศ์. (2545). **คู่มือการฝากครรภ์และการคลอด**. ม.ป.ท.: งานแพทยศึกษา คณะ
แพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุรศักดิ์ ทอง. (2533). **สยามเทวะ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุรินทรภักขัย, พระยา. (2561). **จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน**. นนทบุรี: ศรี
ปัญญา.
- สุรีย์ ภูมิสมร. (2546). **พระศรีมหาโพธิ์: ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก**. ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
(บรรณาธิการ.), **พระศรีมหาโพธิ์ : จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ** (น. 17-50). กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
โตโยต้าประเทศไทย.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2515). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. (2519). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียรโกเศศ. (2514). **วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ของไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม.

แสง มนวิฑูร. (2558). **คัมภีร์ลลิตวิสตรระ พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ภาคภาษาไทย (พิมพ์ครั้งที่
2.)**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

ห้องเรียนประวัติศาสตร์ศิลป์. (2561). **เปิดร่องรอยท่ากราบแบบ “อัญญาประดิษฐ์” ในศิลปะเขมร**.
Retrieved from https://www.silpa-mag.com/history/article_4131

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2546). **ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระปรมาภิไธยชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น**.
(วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

_____. (2559). **ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์: ตำนานบ้านเมืองล้านนา ตำนานพระศาสนาห้า
พัน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (2555). **ทิพนิยายจากปราสาทหิน**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

อาทิตย์ ชีรวณิชกุล. (2565). **ขาดกกับวัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงาน
วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2523). **เทวดาพุทธ (เทพเจ้าในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง)**. เชียงใหม่: คณะ
มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอกสารโบราณ

โพธิ์วิส. (ม.ป.ป.). หนังสือใบลาน 3 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับรดน้ำแดง ร.2. เลขที่
2338/ข/1-3 ต.10 ช.4/2. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

โพธิ์วิส. (ม.ป.ป.). หนังสือใบลาน 3 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับรดน้ำดำเอก ร.3. เลขที่
2596/ข/1-3: 1ก-3ก ต.11 ช.4/1. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

โพธิ์วิส. (ม.ป.ป.). หนังสือใบลาน 3 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับทองน้อย ร.3. เลขที่
10927/ค/1-3 ต.98 ช.1/2. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

โพธิ์วิส. (ม.ป.ป.). หนังสือใบลาน 3 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับล่องชาด. เลขที่ 7312/ข/
1-3 ต.90 ช.3/3น. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

โพธิ์วิส. (ม.ป.ป.). หนังสือใบลาน 3 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับล่องชาด. เลขที่ 7496/ก/
1-3 ต.90 ช.4/3ต 7496/ข/. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

โพธิวิส. (ม.ป.ป.). หนังสือโบราณ 3 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร ฉบับล่องชาด เลขที่ 11491/ค/1
ต.132 ข.1/4 7496/ข/. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

ภาษาต่างประเทศ

- bka' 'gyur (sde dge/). (2000). Retrieved from
https://library.bdrclibrary.org/show/bdr:MW30532?part=bdr:MW30532_0531&uilang=en
- Bode, M. H. (1909). **The Pali Literature of Burma**. London: The Royal Asiatic Society.
- Dhamika Himi, S. (2018). **Sacred Island** (Bhikkhu & Nyanatusita Eds. 2nd ed.). Kurunegala: Champika Printers.
- Geiger, W. (1968). **Pāli literature and Language** (B. Ghosh, Trans. 2nd ed.). Delhi: Oriental Books Reprint Corporation.
- Godakumbura, C. E. (1956). **Hatthavanagallavīhāravamsa**. London: Pāli Text Society.
- _____, C. E. (1980). **CATALOGUE OF CEYLONese MANUSCRIPTS**. Copenhagen: The Royal Library.
- Gombrich, R. F. (2006). **Theravāda Buddhism A social history from ancient Benares to modern Colombo** (Routledge Ed. 2nd ed.). London: Taylor & Francis e-Library.
- Hazra, K. L. (1982). **History of Theravāda Buddhism in South-East Asia with special reference to India and Ceylon**. Delhi: Radiant.
- Hinüber, O. V. (1996). **A Handbook of Pāli Literature**. Berlin: Walter de Gruyter.
- Law, B. C. (1947). **On the Chronicles of Ceylon**. Calcutta: n.p.
- Malalasekera, G. P. (1958). **Pāli Literature of Ceylon**. Colombo: M. D. Gunasena.
- Marcus Fernando, W. B. (1967). **ANCIENT CITY OF ANURADHAPURA**. (C. E. Godakumbura Ed. 2ed.). Ceylon: Govt. Press.
- Matsumura, J. (2006). **The Sumedhakatha in the Mahabodhivamsa: An Introductory Study of the Pali Chronicle Literature in Medieval Sri Lanka**. Journal of Indian and Buddhist Studies (Indogaku Bukkyogaku Kenkyu, 55(1), 342-336.
- Monier-Williams, M. (1899). **Sanskrit-English Dictionary**. Retrieved from
<https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/MWScan/2020/web/webtc/indexcaller.php>
- Norman, K. R. (1983). **A History of Indian Literature**. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Rahula, W. (1956). **History of Buddhism in Ceylon**. Colombo: M.D. Gunasena & Co.Ltd.
- Strong, A. (1891). **The Mahā-bodhi-vamsa**. London: Pāli Text Society.
- Warder, A. K. (2004). **Indian Kāvya Literature Vol. VII: The Wheel of Time Part I-II**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Yohei, S. (2012). **A Japanese Translation of Chapter 12 “Legend of the King of Trees’ Arrival in Sri Lanka” of the Mahābodhivamsa**. Buddhist Studies,

40(40), 265-289.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	พลีษฐ์ วรรณทอง
วัน เดือน ปี เกิด	28 กรกฎาคม 2538
สถานที่เกิด	ศรีสะเกษ
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2559 สำเร็จการศึกษาปริญญาธรรม 7 ประโยค สำนักเรียนวัดมหาธาตุ ฯ กทม. พ.ศ. 2562 สำเร็จการศึกษาปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต เอกภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่อยู่ปัจจุบัน	-
ผลงานตีพิมพ์	พระพุทธศาสนาเถรวาท: บทบาทพระสงฆ์ในจารีกนครวัด สมัยหลังพระนคร

